JELENKOR

PÉCS

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

1962 · 1

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

Megjelenik kéthavonta
a Baranya megyei Tanács kiadásában

V. ÉVFOLYAM, 1. SZÁM 1962. FEBRUÁR

TARTALOM

BARSI DÉNES: A beteljesülés perce (elbeszélés) — — 3
BERDA JÓZSEF versei — — — — — — — — 13
DOBY JÁNOS: Tövis utca (vers) — — — — — — 14
ARATÓ KÁROLY versei — — — — — — — — 16
PAP KÁROLYNÉ: Bűnbánat (elbeszélés) — — — — 17
TAKÁTS GYULA: Verses-füzetemből — — — — — 18
ANDRÁS ENDRE versei — — — — — — — — 20
RÓZSA ANDRÁS: Ének az akácról (vers) — — — — 21
ORBÁN OTTÓ: Temetés (vers) — — — — — — 22
SZÁNTÓ TIBOR: A haláláig élt (elbeszélés) — — — 23
NÉMETH EMIL: Nagyanyám (vers) — — — — — 28
TÉNAGY SÁNDOR versei — — — — — — — 29
BODOSI GYÖRGY versei — — — — — — — 30
VAJTHÓ LÁSZLÓ: Epigrammák — — — — — — 31
ANDRÁS LÁSZLÓ: Federico García Lorca és József Attila (tanulmány) — — — — — — — — — 32
BENEY ZSUZSA: Zene (vers) — — — — — — 36
CSÁNYI LÁSZLÓ versei — — — — — — — — 37
NÁDAY MÁRTA versei — — — — — — — — 38
BUZÁS HUBA versei — — — — — — — — 39
VAJTHÓ LÁSZLÓ: Epigrammák — — — — — — 40
SOBOR ANTAL: Aszfaltozók (elbeszélés) — — — — 41
SOLYMOS IDA: Első szerelem (vers) — — — — — 45
MARÓTI LAJOS versei — — — — — — — — 46
GULYÁS JÁNOS: Kávé, kiflivel (elbeszélés) — — — 49
NAZIM HIKMET versei, BÁN ERVIN fordításai — — 51
LÁZÁR ERVIN: Énekszó (elbeszélés) — — — — — 53
BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS: Egy ínyenc költőnek (vers) 68

FIATALOK

KONCZ ISTVÁN versei — — — — — — — — — 69
HEGEDÜS ISTVÁN versei — — — — — — — — 70
VITÉZ ÁGOSTON: Őszi táj (vers) — — — — — 71
CSÁVÁS LAJOS: Biztató (vers) — — — — — — 72
TÓTH ÉVA: Ez hát a jövő (vers) — — — — — — 72

PILLANATKÉP

ORDAS IVÁN: Tegnap és ma — — — — — — — 73

HAGYOMÁNY

FÁBIÁN ISTVÁN: Berzsenyi-hagyomány — — — — 81

DOKUMENTUM

BASCH LÓRÁNT: „A halál pitvarában" — — — — 90

JEGYZET

MÉSZÁROS FERENC: A vidéki irodalom távlatai — — 100
BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS: Az olvasók szava — — 104
SZÉLJEGYZET (Rákosy Gergely, Szász István, Dévényi Iván, Beke Albert) — — — — — — — — — 107

SZEMLE

RAJNAI LÁSZLÓ: Németh László: Változatok egy témára — — — — — — — — — — — — — 113
BOHUNICZKY SZEFI: Móricz Virág: Balga szűzek — 117
FOGARASSY MIKLÓS: Sarkadi Imre: Gyáva — — — 119
SIK CSABA: Két fiatal novellista (Gerelyes Endre és Szakonyi Károly) — — — — — — — — — — 121
TÜSKÉS TIBOR: Katkó István: A nap adja az árnyékot is — — — — — — — — — — — — — 125
LÁSZLÓ LAJOS: Város a Mecsek alján — — — — 127

Szerkeszti:
TÜSKÉS TIBOR
főszerkesztő

BORSOS JÓZSEF CSORBA GYŐZŐ SZÖLLŐSY KÁLMÁN

A társadalmi bizottság tagjai: Bárdosi Németh János, Bertha Bulcsu, Gyenis József, Kolta Ferenc, Örsi Ferenc, Pákolitz István, Pál József, Sarkadiné Hárs Éva és Pörös Imre (műszaki szerkesztő). Szerkesztőség és kiadóhivatal: Pécs, Széchenyi tér 16. Postafiók: 24. Telefon: 13-05. Szerkesztőségi órák kedden és pénteken 17—19 óráig. Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. — Egyes szám ára: 8,— forint. Évi előfizetés díja: 48,— forint. Csekkszámla: OTP 349—803. Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlapirodánál (Budapest V., József Nádor tér 1.). Egyéni előfizetési csekkszámla száma: 61 068. Közületi előfizetési csekkszámla száma: 61 066, vagy átutalással az MNB 8. fióknál vezetett egyszámlára. — Felelős kiadó: Takács Gyula.

Barsi Dénes

A beteljesülés perce

Akaratos, hetyke csillogású férfiszempár követi fölfelé a ködszerű csigavonalat. A csigavonal halvány, többrétegű megfoghatatlanságból van, a hússzínű, fényes márványoszlop teste körül tekeredik fölfelé, s az akaratos szempár számára most az a kérdés, hogy az illékony csigavonal kígyófeje föl tud-e tekeredni a halványezüstös korinthusi oszlopfőre, vagy szétmállik, mielőtt a gazdagrajzolatú ékítményt elérné, mint ahogy az utóbbi öt percben már háromszor szétoszlott, elmállott. Hiszen azon magán is el lehetne tűnődni, hogy egy ilyen márványoszlopos, ezüst oszlopfejes, perzsaszőnyeges, osztályonfelüli étteremben a fizikai jelenségek milyen összejátszásából adódik, hogy az oszlopokkal tagolt hatalmas helyiség egyéb részeiben réteges, vagy tömeges, de mindenesetre vízszintes felhőzetként lebeg a könnyű cigaretták füstje, csak ennél az egyetlen oszlopnál alakult ki szelíd mozgású légörvény, s az oszloptest körül csigavonalasan vonja fölfelé az illékony, kékesszürke jelentéktelenséget.

— Hová merült el szép szemed világa, főgórékám? — kérdezi olvadékonyan a szépszájú, fiatal Csernáthné, de Jeromos, a barna szempár tulajdonosa mintha meg sem hallaná a kérdést, még makacsabbul figyeli a páraszerű kígyóvonalat. Régi, jámbor évszázadokban istenkísértésnek nevezték volna azt, ami most az idegeiben játszik, józan mai szájak gyerekes bolondériának mondanák, ha tudnának róla. Ám itt egyrészt már nincsenek egészen józan szájak és agyak, s főként nem is sejtik, mi játszik a Vendéglátóipari Vállalat nagyfőnökének homloka mögött. Ott pedig a Szeszek Urának játékos kedvéből olyan gondolatsor burjánzik, hogy lám, ő a város tizenhét vendéglátó üzemében kétszáztizenhárom ember fölött jószerint élet-halál ura, s nem hogy a szeme járásával, hanem tekintetének alig észrevehető árnyalataival dirigálni, s ha tetszik, akár ugráltatni tudja a kétszáztizenhármat — s most itt ennek a haszontalan füstkígyónak ne tudna a két szeme minden akaratával parancsolni?! S a részegség közelgő bódulatában legényesen fölteszi, hogy ha az a nyavalyás füstkígyó a szeme parancsának nem hajlamos engedelmeskedni, akkor feloszlatja, hazazavarja a nyolctagú asztaltársaságot, de ha sikerül parancsoló szemjárással az ezüstös akantuszlevelek köré egészen felkunkorogtatni, akkor kivágja a gavallérgesztust, érezzék itt ezek a nyavalyások, milyen hatalmas érzés lehetett hajdanában igazi úrnak lenni, hadd lássák, hogy az új világ nemcsak brosúrában van, hanem a proletárok valóban élvezhetik az élet olyan csillogásait, ami régebben csak a született urak számára volt fenntartva... S nem is csodálkozik, elégült kis félmosollyal inkább természetesnek veszi, hogy a cigarettafüstből finomult, perdöntő csigavonal e pillanatban egy alulról érkező erősebb lebbenés folytán egészen felkúszik és diadalmasan körüllebegi az oszlopfőt.

— Szakikám, egy üveg Napoleon-konyakot ide! — emeli fel abban a pillanatban Jeromos a hatalmas tenyerét, a harmadik asztalnál őgyelgő pincér iránt.

— Jesszus, ötszáz forint egy üveggel...! — szisszen fel Jeromossal szemközt az asztalnál a fekete szemű kis Bittner Lenke, de szája elé is kapja nyomban a tenyerét, mert Jeromos olyan szánakozó megvetéssel néz, mint felnőtt ember az árnyéktól ijedező gyerekre.

— Éljen a mi gavallérunk! — csapkodja össze viszont csak azért is a két kis tenyerét a szép szájú Csernáthné, és imádattal csüggeszti két szemét az

asztalfőn ülő nagytenyerű hatalmasságra. Az asztal férfinépe is ugyanígy bámul, pillanatnyi meghökkenés után, az asztalfőre. Ez igen! Jeromos Muki nem tagadja meg magát, kicsire nem néz, mindig is nagyvonalú fickó volt. Bár azért, kicsit, talán, mégis, idegenek előtt túlzásnak tűnhetik...!...? A harmadik asztaltól felhívott pincérnek is mintha efféle gyanú volna az arcára írva, esetleg valami ennél nagyobb, elnyelt gorombaság is, mert úgy tesz, mintha nem értette volna a feléje kiáltott rendelést, sőt mintha nem is akarná érteni. Vontatott, nesztelen léptekkel az asztalhoz jön, vastag fekete szemöldökű, nagyorrú képét rüntető alázatosságra igazítva hajlik meg Jeromos előtt:

— Szolgálhatok, igazgató szaktárs...?! — de a szavak mintha azt jelentenék: — Hó, várjunk csak, megszalad a kocsi...! — Jeromos is érez az ügyben valami árnyalatnyi kelletlenséget, bár ő inkább csak bumfordiságra, pimasz bizalmaskodásra gyanakszik, de mert észleli, hogy néhány környező asztalnál mintha vigyorognának, felcsattan:

— Süket pók ne menjen pincérnek! Nem hallotta, hogy egy üveg Napoleonkonyakot kértem?! És nyolc dupla feketét, és... és nyolc darab hűtött narancsot! Megértve?! — s úgy néz a kelletlen pincérre, mint a pallosjogok hajdani ura nézhetett az engedetlenség gyanújába esett jobbágyra. A pincér próbálja egy töredékpillanatig, de nem állja ezt a tekintetet, lesüti a szemét, s még vállat vonni is csak gondolatban merészel, s úgy morogja:

— Igenis, kérem, egy Napoleon, nyolc dupla, nyolc narancs... — s úgy megy tova, hogy vontatott, tűnődő menését sietésnek is lehessen nézni.

— A munkafegyelem némi kívánnivalót hagy maga után! — jegyzi meg Jeromos, és félig tréfás, félig komoly megrovással néz asztaltársasága egyik sovány és fakószőke férfi tagjára, Würtz Benedekre. Würtz a Vendéglátóipari Vállalat személyzeti felelőse, maga is ámolyan félig komoly, félig tréfás megszeppenéssel húzza válla közé sovány, fakó fejét:

— Tudod, hogy nincs miben válogatni, kevés a kulturált ajánlkozó, azok is úgy felvágnak, mintha mindegyik maga volna a vállalati igazgató. Minden héten nem váltogathatom az egész bandát...!

— És valakik bújtogatják is őket, dühítő dolgokat hall néha az ember...! — háborodik közbe hisztériás buzgalommal a szép szájú Csernáthné, s közben kékeslila rúzsrudacskával igazgatni kezdi amúgy is csinos szájacskáját.

— Mintha a vezetőség csupa reakciós panamista volna, olyan marhaságokat sustorognak egyesek! — siet közbe a saját éberségét tudomásul adni Bittner Lenke, közben undorodó megvetéssel szemlélve Csernáthné kenceficélését a rúzzsal, s mindjárt oda is súgja férfi szomszédjának: — Mondd, Satya, hát nem förtelmes ez a Csernáthné, még itt nyilvánosan is szinte erőszakkal igyekszik magára húzni Jeromost...?!

— Szaktársak, éljen ez a besózott császár, és a róla elnevezett gyógy-itóka! Egészségünkre! — vezényel atyai fölénnyel Jeromos, s a társaság némi rejtett tisztelettel hajtja fel a szikrázó, apró talpaspoharakból a ritka és méregdrága, tehát megbecsülendő italt. S még az ital boldog elnyelése után is ott rezeg szemükben a tisztelgés Jeromos felé, hiszen ha az igazgató nem volna ilyen nagyvonalú gavallér, saját költségükön soha meg sem kóstolhatnák az ilyen méregdrága különlegességet. Jeromos erélyes férfiassága mellett, lám, belül puhaszívű, és csupa adakozó jóság, csupán csak ezekért a hálás pillantásokért lehozná akár a csillagokat az égről.

— Ezek a piszkos újságírók is... meg mások is piszkálódnak már a Pártbizottságnál is... annyi az irigy kutya. Hogy dinom-dánom, meg effélék...

Hát dinom-dánomozunk mi?! Hát van ebben a helyiségben most is nálunknál diszkrétebb társaság!? — azt mondja Lenke férfi szomszédja, talán csak azért, hogy elterelje érzékeit Lenke párizsi parfőmjének izgató hatásköréből.

A pincér fagyos alázattal közben már másodszor fordul, ezüst tálcán hozza a feketéket, külön ezüstkosárkában az idegen szöveges, rózsaszínű selyempapírba pólyált narancsokat. Jeromos főúri mozdulattal kínálja a narancsot, először a nőknek, majd maga is kivesz egyet, hámozni kezdi, s tűnődve elnéz, szinte mereven, a zenekar falba süllyesztett, színpadszerű emelvénye felé. A piroskabátos, világoskék nadrágos dzsessz-zenészek bohó mozdulatokkal és ravasz közbekurjongatásokkal vontatják, dübögtetik és recsegtetik az érzéki forróságú, dél-amerikait utánzó táncdallamot, s eléjük, a mikrofon mellé már újra kiállott a boglya-frizurás, hosszú nyakú énekesnő. Szeme köré óriási sötét karikák vannak festve, szája nagy véres húsdarabbá színezve, s kihívó, táncos illegéssel énekli, azaz inkább csak mondja az érzéki dallam alá a szöveget. Jeromosnak titkos görcs szorítja el a torkát, amint ránéz, mint már két hét óta mindig, mióta Kálmándy Ada a városban énekel, vagyis a város legelőkelőbb helyiségében, a Vörös Reményben. Itt. Elérhetetlen, varázsos túlvilág követének érzi kezdettől ezt a nőt. Vérmes férfitermészetének minden indulatával kívánja kezdettől fogva, s bár a szerződtetése, mint az előzőké, s majd a következőké is, teljesen az ő kénye-kedvétől függött, hiszen kezében voltak az iratai, ő hagyta jóvá a szerződést, ám még sem merte csak úgy egyszerűen „kóstolóra" meghívni a személyes használatra fenntartott kis szállodai szobába, mint másokkal szokta, vagy legalábbis megkísérelte. Sőt minden felgyülemlett önbizalmát elvesztette a nővel szemben.

Valaki ugyanis hitelesen megerősítette a gyanúját, amit a születési hely és egyéb adatok összevetéséből sejtett, hogy az énekesnő valóban a b b ó l a családból való. Gróflány. A címet persze nem használhatja, de azért, hajaj, benne van minden porcikájában. Viszont vagy éppen ezért ebből az egész ügyből egy rezzenést sem szabad megtudni itt ennek a két féltékeny, önző macskának, Lenkének és Csernáthnénak, s nyilván a férficimboráknak se. Jeromos tehát közönyös látszattal leveszi a tekintetét a zenekar tájáról, s mert a lélekjelenléte férfias és kifogástalan, a Horthy-világban sok kegyetlen vallatásnál tett erről tanúbizonyságot, kifogástalan, fölényes daccal az előzőleg elhangzott megjegyzéshez szól hozzá. Annak is csak egy részletéhez.

— A pártbizottság?! No, el ne essünk már. Míg ott Simár Laci a megmondható, addig ugathat akárki. Együtt laktuk meg vele a bori halálbányát, együtt szöktünk, partizánkodtunk, bujkáltunk. Holtig elég az ő tanúbizonysága, hogy senki az én vádlimba bele ne haraphasson. Hol van az megírva, hogy a magamfajta megszenvedett proli csak a szép szavakat kaphatja az új világból, hogy nekünk ne járna, ami a régi fentvalóknak kijárt?! Aki pedig a kézzelfoghatóságokban hisz, a narancsban meg a Napóleon-konyakban, az az új világ igazi embere, a mennykőbe is! Hát nem igaz, elvtársak?! Mi? Aki másképpen gondolja, az most ne vegye fel a poharat, de aki így, az ekszeljen velem a győztes prolivilágra!

Mindenki felveszi, természetesen, s villanás alatt üres megint a nyolc kis talpaspohár, s a feketekávé nyomdokain fesztelenül tűnedeznek el a narancsok is.

— Nézd csak, Mukikám! — hajlik Jeromos füléhez most a kerek, pirosképű férfi, akit az egész társaságból talán legmélyebben meghatott a Napóleon-konyak előkelősége: — Még az előkelő énekesnőnek is imponál a Napóleon-

konyak! Eddig olyan peckes-közönyösen kezelte az asztalunkat, mintha egysorra nézne bennünket a közönséges civilekkel, s nem is tudna róla, hogy az ő kenyerében is te vagy az atyaisten! Mióta a Napóleont kihozták, mintha egyenest és csakis nekünk énekelne...!

A pirosképű integetéseiből, valamint a szája mozgásából azonban Csernáthné mégis pontosan kiolvassa a szöveget, s igyekszik elébe vágni a gémnek:

— Férjes asszony, szereti a férjét, valami kis pesti tanárka a férje, és nappal, kikészítetlenül nincs is rajta semmi érdekes, nem is mai csirke már, kifestetlenül csupa ránc...

— Nem is az a baj, istenem, hát ráncos, öregecske, arról nem tehet szegényke, inkább az a baj, hogy veszettül kellemetlen káder... Képzeljétek: egy igazi grófnő!!! Egy ilyen alak hiányzik még nekünk, hogy marhaságokat ugathassanak utánunk! — tódítja meg lelkendezve a hozzászólást Lenke, mert tisztán tudja, hogy az undok Csernáthné Jeromos iránt való féltékenységből igyekszik elrágalmazni az énekesnőt az asztal érdeklődéséből, viszont ő maga is ugyanebben a féltékenységben szenved, ha nem is szerelemből, hanem az előrejutás érdekében, s ez esetben veszélyesebb ellenségnek véli a most ígérkezőt, mint a már meglévőt. S még ezenkívül neki már halkan gyanús is, hogy Jeromos ennekelőtte puszta udvariasságból is meghívta asztalához az énekesnőt, ezt a Kálmándyt pedig két hete tüntetően észre sem veszi, ez már nem is lehet tiszta sor, sőt, ahogy ő a dög férfiakat ismeri...

— Honnan veszitek, hogy grófnő volna? — kérdezi játszott közönnyel Jeromos, pedig belülről szinte döngve vágódik a bordájához a riadalom, hogy ezt mások is tudják, s ha igen, akkor még arra is rágondolhat valami lázasfejű, hogy a Jeromos-féle éjszakai szórakozások költségszínvonala éppen azóta emelkedett jóval a megszokott színvonal fölé, mióta ez a nő a városban énekel. S egyéb sem kellene, mint itt ez a két féltékeny macska szimatot kapjon. Az ilyenek mindenre képesek, és nagyon sokat tudnak ahhoz, hogy ellenséggé szabadna tenni őket. Van egy pillanata Jeromosnak, amikor őszintén bánja, hogy egyáltalán belekeveredett efféle érvényesülésre törő, kacér nőstények hálójába, viszont megkeseredik a szája, ha a feleségére gondol. Szegényke, az tudás, társalgás, magatartás és társasági modor dolgában menthetetlenül megrekedt a kültelki nyomortanyák régi színvonalán, nem is szeret, de nem is lehet vele restelkedés nélkül sehol megjelenni. Viszont ha egészséges, régi évtizedeken át kiéhezett és kiszomjazott, most pedig rangba került ember az ember, akkor nem lehet tőle elkívánni, hogy szerzetesi életet éljen.

— Hidd el, Mukikám, abszolút dróton kaptam, az én értesüléseimre mindog mérget vehetsz! — csicsereg komoly buzgalommal Csernáthné, már csak azért is, hogy el ne higgye valaki, mintha Bittner Lenke bármi ügyben is jobban értesült lehetne nála. — Én tudtam legelőször, hogy igen is echt grófnő, egy abszolút arisztokrata. Ugye, Lenkém édes, te is tőlem kaptad az értesülést...?

— Én...?! — horgad fel remegő dühvel Lenke. — Tudod, mennyire szeretlek és becsüllek, drágám, de már azért ne akarj úgy feltüntetni, mintha én a te értesüléseidre volnék szorulva! Jól is néznék ki az én beosztásomban...! Viszont, ha megengeded, személyes ismeretségben vagyok a „művésznő" férjének egy unokatestvérével, tervezőmérnök a kilencvenhármas mélyépítőknél, és a maga részéről nem tehet róla, hogy a rokonságának egy gyenge jellemű tagja, hogy úgy mondjam, egy lecsúszott grófnőbe talált belehabarodni...!

— Éljen a béke, a nemzetek álma! Hölgyeim, ássuk el a csatabárdot! —

emeli újratöltött konyakos poharát Würtz Benedek, mert érzi a feszült dühöt a két nő berzenkedésében, s tudja, hogy az ilyesmi csak rosszra vezethet, ha idejében el nem oltják. S isznak.

Ám látnivaló, hogy az összekoccanástól kezdve az egész társaság szeme mindinkább és folyamatosan az eddig figyelemre sem méltatott énekesnőre irányul. A nő ugyanis láthatólag valóban ennek az asztalnak kezd egyre inkább udvarolni.

Azt viszont nem tudja az asztaltársaság, hogy a néhány perccel előbb véget ért zeneszünetben, odaát a presszóban egy kopottas eleganciájú, de feltűnően finom mozgású, sovány, idősebb férfi sietett oda a szalmaszálon limonádét szürcsölő énekesnőhöz:

— Adikám, drágaságom, örvendetes hír! Különös szerencse folytán alig egy órája jutottam nyomra... jaj, szinte még most sem akarom hinni...

— Akkor majd elmondod holnap, apuska...!

— Áh! Az ügy esetleg azonnal értékesítendő! Fogózz meg: az a bizonyos Jeromos nevű proli-előkelőség — le ne ess a székről! — neked vérszerinti és közeli rokonod!! Már izé... szóval a régi családod révén, de hogy úgy mondjam, éppen ez a főnyeremény, és talán itt most az egyszer elérhetem a főpincérséget, ha már semmi egyéb kenyérkeresethez nem értek! Elég joviális egyénnek nézem a tisztelt rokonodat, nem hiszem, hogy elutasíthatna, ha ügyesen közelíted meg, babuskám...!

— Ó... kezdettől fogva felfuvalkodott pöffencsnek néztem, és nem nagyon tetszik, hogy szinte minden éjjel itt virrad meg a bandájával, és majdnem úgy szórja a pénzt, mint te gróf korodban. És honnan rokon...?

— Egészen közelről, szívecském. Hogy is mondjam csak: a te nagymamád és ő első unokatestvérek. Valahogy így. Az ő papája akkor volt uradalmi kovácsmester a kálmándi majorban, mikor a te kedves nagyapád uradalmi bognár volt ugyanott. Valahogy így. Aztán persze, az olyan uradalmi aljanépek... bocsánat, szóval az olyan izék sűrűn csereberélődtek a majorokban, olyan wandervogel népség volt, hogy úgy mondjam, azok mindig elköltöztek valahová, én inkább csak a kedves mamádra emlékeztem némileg, egyébként az ilyen ügyeket a gazdatisztjeim intézték... abban az időben...

— Elég disznó voltál, apuska, mondhatom... Felszerelted velem a mamát, s még szép, hogy némileg emlékeztél rá...!

— Engedelmesen vezeklek érte, szívecském, de abban az időben, az ilyesmi, a mi köreinkben, szóval... Egyébként a kedves rokonod is nagy csődör hírében áll, ha szabad így mondanom, mind a vállalatnál, mind azon kívül. Aki csinosabb hölgy lefekszik neki, azt nyomban alkalmazza a vállalatnál. Valahogy így. Sajnos, én sem csinosabb, sem hölgy nem vagyok...

— Ennek ellenére, ha a híred igaz, most az egyszer talán mégis fizetőpincér lesz belőled ennél a vállalatnál...! Így valahogy...?

Mindezek megértéséhez tudni kell, hogy a jelen énekesnő nem született sem Kálmándynak, sem grófnőnek, hanem a kálmándi uradalom hajdani kerékgyártója hajadon leányának zabigyerekeként látta meg a napvilágot. A természetes papája ugyan a jelenleg főpincérségre pályázó Kálmándy Rajmund gróf volt, de ez kezdetben csak abban nyilatkozott meg, hogy a szülés után a leányanyának nyújtott ötszáz pengőnyi diszkrét végkielégítés mellett az illetékes gazdatiszt azonnali hatállyal felmondott a kerékgyártónak, és uradalmi fogatokkal el is költöztette sürgősen három vármegyével odább, egy másik gróf másik majorjába, ahol éppen szükség volt egy ilyen uradalmi iparosra.

Nem csoda ezek után, ha Rajmund gróf éppen csak némileg emlékezett Berzik Irénre, a jelen énekesnő mamájára. Az öreg Berziknek aztán csak néhány év múltán, a felszabadulás után jutott eszébe, hogy az az ötszáz pengő nem is volt olyan sok a lánya lányságáért, valamint a kis kakukklány felneveléséért, s negyvenhatban visszamenő igényű gyermektartási pert indított a gróf ellen. Kálmándy ugyanis, különösképpen, de talán csak a háborús sebesülése folytán, nem követte Nyugatra vándorló egész családját, hanem itthon maradt. S mert egyébként személyileg a nép szemében nem volt ellenszenves, sőt női körökben némi titkos rajongás vette körül, a földosztó bizottság a kastély felével meghagyott neki száz hold szántót, élhessen meg emberséggel, ha már a grófságot letette, és a familiája is itthagyta árván. Az öreg Berzik ugyan az idő tájt állott elő a perével, s hogy a perrel kapcsolatban ellenséges hangulat ne kerekedjék netán a földosztó bizottság körében, Rajmund gróf ügyvédje tanácsára, családi nevére örökbefogadta a csinosan cseperedő, szép hangú kislányt. Magához is vette a félkastélyba, s még meg is szerette. A lány is őt. Ennek a jelen időig csak a volt gróf látta hasznát, mert amikor a további fejlemények a félkastélyt és a száz holdat is kihúzták a talpa alól: míg a család által itthonfelejtett kisebb ékszerekből futotta, addig ő taníttatta éneklésre a nagylánnyá cseperedő Adát, azután viszont, bármennyire zokon esett is ez nagyúri természetének, kénytelen volt a lány keresetére támaszkodni, majd a lány férjéére is, a pesti kis tanáréra, ha nem akart éhkoppra, s a szemétre kerülni. Hiszen az égvilágon semmi kereső munkához nem értett. Sok szűkös esztendő kellett hozzá, míg a régi büszkeséget legyűrve odáig eljutott, hogy afféle reprezentatív főpincérséget be tudna tölteni, s ha már egyszer idegenforgalom is van, talán valamelyik reprezentatív vendégforgalmi helyen a proletár-urak méltányolni tudnak jó fellépését, fölényesen finom modorát, nyelvtudását és tisztakezűségét, s így végre egyszer a maga emberségéből meg tudná keresni a kenyerét. Sajnos, mind ez ideig minden ajánlkozásnál, az ország bármely táján, szinte rémülten hőköltek el tőle a vendéglátóipari vezérek, mihelyt a származását megtudták, sőt az érette közbenjáró Adát is rövidséggel kitették a szerződésből, mihelyt kiderült, hogy volt grófnak a lánya. Hát hogy is ne számítana főnyereménynek e nagy fölfedezés, hogy ebben a szép nagy vidéki városban éppen a vendéglátóipar legfőbb fejese vérrokona Adának . . . ?!

Olyan szerencse, hogy talán el sem lehet rontani. Magyarhonban a rokoni kapcsolat mindig döntő ágazata volt az isteni Gondviselésnek. Elég furcsa ugyan, hogy az egyik oldalon Rákóczi fejedelemmel van rokonságban az ember, másfelől pedig sógorságfélébe keveredik egészen nemtelen proletárokkal, no . . . Ám, ha már így van, legalább harapjon rá hát az a Jeromos nevű izé . . . !

A Jeromos nevű izé különösképpen ugyanekkor szintén a kálmándi kastélyra emlékezik, noha semmi telepátikus képessége nincs, ha csak azt nem vesszük, hogy szeszes önbizalmában kissé elhitte, hogy a csigavonalas füstkígyó az ő szemeinek parancsára érte el az ezüstös oszlopfőt. Ettől eltekintve azonban az a kiirthatatlan jelenet pereg a belső szemei előtt, amikor tizenkilenc éves legény korában nem bírta megállani, hogy a kastély tövén, a majorban éli életét, s még sem láthatja soha, egy pillantásra sem az irigyelt és titokzatos nagyurak életét. Ama nevezetes napon hírt kapott a belsőkertész fiától, hogy kerti ünnepélyt rendeznek a méltóságosék a belső parkban, a szabad ég alatt, s annyi nagyúri nép lesz együtt az ország minden részéből, hogy talán a magas ég is elsápad belé. Ő akkor még előző éjszakán, a kertészfiú segítségével fészket vert magának a Rákóczi-platán tetején a lombok között, s iszonyú makacssággal ki-

várta a másnap délutánt, étlen-szomjan, gémberedve, míg csak az urak parádéja el nem kezdődött, közvetlenül alatta, a történelmi platán alatt is.

Bizonyos, hogy szédítő, csodálatos látvány és élmény volt, még a lakájok és belső inasok is pompásabb öltözetűek és méltóságosabb mozgásúak voltak, mint hétköznapon látható valakik közül akár a szolgabíró, a nő-félék burkolatából ki sem lehetett nézni, milyen törvény vagy szabás szerint vannak szerkesztve, a színekben és fényekben ragyogó asztalokról gyalogember meg nem mondhatta, melyik rajtuk a virág, dísz és az edény, és melyik az ehető vagy iható portéka. Még aránylag leginkább a cilinderes férfiemberek voltak leginkább felismerhetők, s olyan felsőbb otthonossággal mozogtak abban a mesekörnyezetben, hogy Jeromos Miklós tizenkilenc esztendős nyugtalan lelkű legénynek, apja keze alatt kitanult szurtos kovács-segédnek mélységesen megfájdult a szíve, ítéletszerű parancsot érzett magában, hogy addig meg nem halhat, míg az ilyen életbe bele nem kóstol, ha esetleg a világot kell is érte felfordítani. Közben a tüdőrándító vágyakozástól és elszánástól olyan nagyot, görcsöset talált sóhajtani, hogy gémberedett tagjai elvesztették a fatetőn az egyensúlyt, s hasztalan kapkodott közbenvaló ágak után, csak a zuhanás sebességét tudta csökkenteni, de lezuhani mégis lezuhant, kevés híján egy hófehér kerti székben üldögélő cilinderes félisten vállára. A továbbiakból is kitűnt, hogy nem közönséges népekről, hanem feljebbvaló csodálatos lényekről van szó, semmi visítás, hörgés, vagy futkosás nem követte a teljesen váratlan puffanást, mindössze bosszúsan értetlen szemöldökráncolások, s három lakáj futott oda, felrántották a maszatos legényt a földről.

— Ki maga? Mit akar... ? — nézett rá faképpel a cilinderes.

— Én... én, kezitcsókolom, csak nézni szerettem volna... — hebegett félholt szégyennel és ijedelemmel a legény.

— Tarkarítsák el, kérem! — mondta unottan a lakájoknak a cilinderes, majd a vendégeihez fordult élénkebben: — Bocsánat, hölgyeim s uraim, kis kellemetlen intermezzó, ígérem, többé nem fog előfordulni!

Aztán csak az a kimondhatatlan nevű nagy cseh lakáj ragadta karon a kovácslegényt, nesztelen, gyors járással vitte kifelé a belső parkból, aztán a külsőből, s csak annak a major felé néző élősövénykerítésénél fordult neki, különösebb harag nélkül, fehérkesztyűs kezével kétszer arculcsapta, aztán kilódította:

— Nicht wiederkommen, du Schwein, török össze csontodat!

Az a régesrégi sóvárgás és szégyen tépte ki Jeromos Miklóst a puszták világából, hentergette át az ország több vasgyárüzemén, kapcsolta be a titkos forradalmárok közé, buktatta le börtönbe, halálbányába, partizánságba, míg végül is a csillagfordulás után az élet felszínére került. S bár közben rengeteget tanult ésszel is, tapasztalással is a világról, társadalomról, gazdaságról, az új világ szervezésének törvényeiről, mind ezek alján makacs kelevényként megmaradt a régi szomj és szégyen, a mélyből minden célnak és gondolatnak ez parancsolt. Ezért nem kívánt Jeromos sem politikai vonalon érvényesülni, sem a szakmája táján magas polcra kerülni, hanem csakis a vendéglátóiparba törekedett, erőnek erejével. Ez volt a rögeszméje, hogy itt érheti el leghamarabb, legbiztosabban a régi kínzó szomjúságának eloltását, s talán-tán a régi szégyen valaminő letörlését, elaltatását. Ezért lett gavallér, „nagyvonalú" a lehetőség határain messze túl, bizonygatta folyton belső-önmagának, hogy lám, lám már éppoly otthonos fölénnyel, biztonsággal mozog a vendégséges, gavalléros felső fényben, mint amazok ott hajdan a kálmándi nagy platánok alatt, noha egyébként a való-

ságos személyi igényeit húszforintos kocsisbor, és két-három korsó sör is kielégíthette volna akármilyen egyszerű csapszékben. De még mindig nem volt elég, az a kétpofonos régi megvetés, legőgölés még mindig parázslott, még mindig hiányzott valami a beteljesedéshez, valami olyasmi, hogy személy szerint olyanfélék előtt mutathassa meg a győzelmét, akik vér szerint onnan, a platánok árnyékából, a nagy szomj és szégyen fészkéből származtak, s most talán éppoly égető szomjjal és szégyennel pislognak fel az új emberiség talpa alól...

S ezért olyan szívdobogtató most számára itt az ezüstfejű márványoszlopok tövében, hogy a grófnőnek, sőt csodaképpen éppen Kálmándy grófnőnek született énekesnő végre észrevette az ő előkelő nagyvonalúságát, nyilvánvalóan imponál is neki, hiszen mióta a könnyedén-előkelő Napóleon-konyak megjelent az asztalon, azóta egyre feltűnőbben ideénekel, ideudvarol. Ez igen, hát ez kell végre a régen parázsló és szomjazó férfiszívnek! S ha már így, hát miért ne legyen hibátlan a beteljesedés?! Hogy ezek a koszból kivakarózott, előléptetésért lefekvő prolimacskák megbőszülnek, és megpukkadnak a féltékenységtől?! Legföljebb, ha nagyon orcátlankodnak, visszadobálja őket a régi kis beosztásukba, vagy egyszerűen kirakja őket a vállalattól. Szemében elégültség, boldogság, gőg fénylik, s császári biztonsággal, köznapi hangsúllyal veti oda Würtz Benedeknek:

— Bence kérlek, a zenének rögtön vége, légy szíves odamenni a művésznőhöz, s mondd neki, nagyon boldogok leszünk, ha látogatásával az asztalunkat megtiszteli...!

Bittner Lenke s a szépszájú Csernáthné majd a nyelvét nyeli le meghökkenésében, s egyelőre nem tudják, milyen érzelem ábrázolására rendezzék át arcvonásaikat, hiszen elvégre az ő női önérzetük sem sáros futball-labda, hogy ilyen kurta szeszélyekkel lehessen felrúgdosni. Sajnos, az egész világ tudja, hogyan vannak ők Jeromossal, de már ilyen kapcarongyként bánni velük, hát azt mégsem...! A férfiarcokon is zűrös bizonytalanságok rándulnak át, s rendeződnek sebesen a megértés és lelkes helyeslés kinyomatává, s a fakó Würtz Benedek szolgálatkészen biccentve főnöke felé, már megyen is könnyed gavallérjárással a zenekar emelvénye felé, amint az egy ilyen lovagias nagykövethez illik. A járásán még alig-alig látszanak meg az elfogyasztott szeszek, talán csak a feje felvágásán és negédes hordozásán látszik, hogy kissé fennebb van a köznapi légnyomásnál.

Kálmándy Ada is kezd az életében már többször megtagadott isteni gondviselésben ismét hinni, hogy ő milyen keservesen törte a fejét az utóbbi percekben, hogyan is közelítse meg az igazgatóság asztalát, hogy ízetlenül tolakodó se legyen, és gyámoltalan se, és... és tálcán jő eléje az isteni kegyelem!

Tartott előkelőséggel, mégis pillangós könnyedséggel megyen az asztalhoz, s közelsége fényét még csak fényesítik a terem más asztalaitól utánaröppenő finoman vagy rejtetten irigy pillantások. Jeromos sürgölődése most kissé bumfordinak tűnik mellette, amint tekintélyére vigyázva igyekszik mégis a nő iránt a legtöbb lovagiasságot mutatni, s ülőhelyet szervezni neki maga mellett. A maga részéről meghajolva kezet fog a nővel, de a társaság többi tagját csak tenyerének jelző mozdulatával, messziről és alig érthetően mutogatja be, s ezt a mellőzést alig teszi jóvá a művésznő őszintén kedves, lekötelező, bocsánatkérő mosolya.

— Hát nem közönséges?! Mintha csak az utcasarokról szaladt volna be! — sziszegi szomszédja fülébe Lenke, Csernáthné pedig vérig sértetten tesz úgy, mintha az asztalfő a világon sem volna, feltűnően kacérkodni kezd Würtz Be-

nedekkel. Bár közben, természetesen, szeme sarkából mind fagyosabbá dermedő reménytelenséggel figyeli, hogy Jeromos, bizonyos nagyképűsködő, sőt töprengő ámuldozások után kevés híján összecsókolózik a nagy nyilvánosság előtt az alig néhány perce felcsípett nőszeméllyel. S ha össze nem is csókolózik éppen, de olyan hülye boldogsággal fogdossa a kezét, ölelgeti a vállát, ámuldozik, suttog, kacarászik, hogy az már egy ilyen, szemétből felkapaszkodott kiskirálytól, egy ilyen beképzelt nő-döntögetőtől is sok, és undorító.

S alig negyedórai változatos, suttogó édelgés után öntelt, felsőbbségesen boldog hangon odaveti Jeromos a társaságnak:

— Szívecskéim, átmegyünk a presszó egy diszkrét páholyába... majd bemutatok nektek egy nagyon érdekes egyént, egy kis hivatalos megbeszélésünk lesz vele, s aztán remélem, a megbeszélés után belső munkatársunk lesz az illető... biztosítlak, hogy számotokra is örvendetes szenzáció lesz...! — és kicsi híján gyermekesen felkacag a nagycsontú, parancsolgatáshoz szokott férfi. Hát hogy is ne csiklandozná a boldog kacagás ingere, mikor ilyen csodálatosan összefutott minden a beteljesedés percébe?! Alig tekeredett fel a füstkígyó az ezüstös oszlopfőre, mintha csak az ő szemének parancsára történnék, percek alatt kiderül, hogy tudtán kívül bár, Jeromos Miklós, a hajdani szomjas, szurtos, megszégyenített melóslegény nemcsak vérszerinti, hanem jogi rokonságban van a hajdani platánfák félisteni gazdáival, s még ezen túl a régi cilinderes kevélyek egyike őhozzá, a sövényen átpofozott szurtos senkihez folyamodik mindennapi kenyérért, tisztességes megélhetésért! S ő megmutathatja, hogy igazabb, fölényesebb, embereségesebb úr, mint a régi kevélyek voltak!? Hát nem ér meg a beteljesülés perce mindent, mindent, ami a bori halálbányától a Napoleon-konyakig történt...?! Szelíd, boldog, családias eréllyel szól a pincér után:

— Halló, Ignác! Menjen csak fiam, küldje ide gyorsan a górét!

A pincér talányos ridegséggel elmegy, s hamarosan jön az üzletvezető, vékony, magas ember, fekete szalonruhában, de arcán és mozgásában a pincérhez hasonló talányos ridegséggel. Jeromos boldog öntelтségében mit sem vesz észre ebből, a biztos hatalom fölényével teríti tenyerét az asztal felé:

— Légy szíves összeszámolni ezeket az apróságokat!

Az üzletvezető, pillanatnyi tétovázás után, egyet nyel, majd kurtán szótlanul meghajlik, számolóblokkot vesz elő, ceruzát. Gondosan áttekinti az asztalt, de látszik rajta, könyv nélkül is pontosan tudja, mit fogyasztottak itt az est folyamán. Ír. Halkan morogva összead, alulról fölfelé, felülről lefelé. Aztán megjátszott könnyedséggel nyújtja a számlát:

— Parancsoljon! Kettőezerháromszáznyolc forint hetven...!

Néhány halk szisszenés lebben az asztaltársaság felől, Kálmándy Ada részéről tiszteletteljes fejrándulás, s ugyanezért Jeromos saját orrcimpájának némi megrebbenését is elnyomja, s úgy nyújtja vissza a cédulát, mint hetvenhét cézárok szuverén unokája nyújthatja valamely derék alattvalónak a nemesi oklevelet:

— A többihez, Sanyikám, egyelőre...!

— Hogy méltóztatik...? — hajlik közelebb a sovány és rideg arcú Sanyi, megjátszva, mintha nem értené a tiszta szót. Jeromos is egy kis kellemetlen csodálkozással rebben rá:

— Mi van veled? Mondom, hogy majd a szokott módon...

— Vagyis nem méltóztatik rendezni a számlát?! — néz rá mérhetetlen idegenséggel Sanyi, amilyennek Jeromos még ezt a beosztottját sohasem látta. Hűvösödő gyanakvással néz rá:

— Sokat ittál?! Vagy elfelejted, hogy a főnöködděl beszélsz?

— A számla rendezését kérem! — mondja visszafojtott, rideg hangon az üzletvezető. Jeromos értetlenül nyeldes, de mintha kezdené elveszteni fölényes biztonságát, s némi kérő árnyalat van a hangjában:

— Sanyikám, mire jó ez... ? Kéz kezet mos, tudod, hogy majd rendezzük valamiképpen. Légy szíves tedd az előbbiekhez!

— Nem lehet, kérem! — kezd ellenségesre magasodni az üzletvezető hangja. Jeromos már tisztára szemtelennek érzik. És éppen most, a frissen felfedezett nagyszerű rokon, a gróflány előtt!

— Mi az, hogy nem lehet?! Kinek van itt rendelkezési joga rajtam kívül... ?!! — s Jeromos keményre visszafordult hangjában már benne van a fenyegetés is, hogy Sanyinak a napjai, sőt órái is meg vannak számlálva a vállalatnál, ha azonnal nem visszakozik a részeg orcátlanságból. A fenyegetést Sanyi is nyíltan érzi és értékeli, s ez veszi le végképp a féket az eddigi fojtott hangjáról. Mert hiába, annyi parancsoló erő, annyi hatalmi öntudat sugárzik ebből a Jeromosból, hogy nem merne vele az alárendeltje nyíltan ujjat húzni, még a szeme közé nézni sem, ha százszor igaza van is. Ajjé, de hányan elköszöntek már inkább szótlanul a vállalattól, mintsem hogy Jeromossal tengelyt mertek volna akasztani csak a legkisebb dologban is! Most azonban mind ez lehámlik, nyílt bosszúvágy, az elnyomott, megnémított, megtaposott alattvaló nyílt lázadása remeg a szavában, s itteni pályafutása során először a szemét is bele meri vágni a másikéba:

— Nem lehet, mert... — de megint elakad, mert Jeromos határtalan, pocsék, megvető gúnnyal közbevág:

— No miért, te tökrészeg hólyag?!

— Tökrészeg hólyag a jó édesapja magának!... Mert sem én, sem a többiek nem hajlandók tovább fedezni az ön dáridóit, hogy örökké reszkessünk a népi ellenőrzéstől, a központi revizoroktól, az újságíróktól... hogy mi hozzuk be a közönség megrövidítésével a maga számláit, hogy tisztán értve: lopjunk magának, és mi táncoljunk örökké a letartóztatás szélén!!! Hát ezért! És különben is a maga előző számláit bűnjelként már ma délután lefoglalta a rendőrség, nemcsak itt, hanem az összes többi üzemegységekben is! Érti, kiskirály úr?!!

Jeromos kemény kiáltozásra kinyílott alsó állkapcsa kinyílva, de némán marad, úgy emelkedik fel a székről, mintha hirtelen szennyes vízáradatból akarná kiemelni a fejét, hogy bele ne fulladjon. Homályosan látja, hogy asztaltársaságának tagjai rémült, hányingeres arcokkal úgy húzódnak el az asztal közeléből, s tűnnek el a vörösbársony drapériák alatt a kijáratnál, mint a patkányok.

Szeretne valamiben, vagy valakiben megkapaszkodni, de csak az asztal pereme van, s már az üzletvezető sincs mellette.

Az ezüstfejű oszlopok viszont határozottan inognak, inog és hullámzó billenéssel mozog az egész nagyterem, sőt mintha valahol messze, ismeretlen tengerparton örökbiztonságú sziklatömbök dőlnének bele szörnyű omlással a megháborodott habokba, s az omlás mögül felködlik Simár Laci megdöbbenten sápadozó arca, és utána másoké, sokaké, kérges tenyerű, szénpormarta arcú embereké, akik meghaltak a gyötrésekben, elestek a harcokban, és megint sokak, akik szürkén verítékeznek ma is az üzemekben, és akik mindig hittek és bíztak Jeromosokban, de valahol az értelem legmélyén most mindnek az arcára fonódik a füstkígyó, föl, föl, egyre följebb, míg a beteljesedés percében minden megfeketedik...

Berda József

Esti levél

Arcomat soha nem látta,
pedig este van, de én szeretem Őt,
s Ő tudja ki vagyok én.

Ó, furcsa betük: Ő lámpa előtt ült
és maga elé beszélt akkor,
míg kisírt és derült érzéssé
szaladtak a szavak, s most itt van,
lila bogarak futnak a szemem elé, —
mily zsibbasztó áldás!
futnak, majd megállnak, sok apró állatocskák
s te árva férfi, szóbaállsz velük,
a lelkükkel beszélsz; mit akarnak tőled
e kicsiny világban?

De egyszerre csak eloltod a lámpát,
mint szomorú kamaszok szokták
s a tűzbe dobsz valami ártatlan
papirost, — ó, hiába szeretnéd lehúnyni most
szemérmes szempilládat:
a késő őszi éjben két elfáradt lélek
hangosan lobogni kezd.

Meditáció

Mintha itt állnék magam előtt
s nem tudom miért? mégis
magam elé állok: nézd, itt
senki sem tudja, ki vagyok én. — —
Ó, elsiketítő egyedülség!
jó volna tán megöregedni már . . .

Enni, inni s aludni; furcsa, hogy
e csúnya játékot mindennap
elölről kezdjed s beleöregedj végül. —
Mit várod, ki segít rajtad?
Úgy van jól, ne szeressen senki . . .
Csak emberek mellett rohansz, lélek
a lelkek között és senki sem
veszi észre, — elromlott jóság! —
hogy te is élsz, sírsz, nevetsz és
meghalsz, oly egyszerűen, mint sok
egyszerű állat, kit Isten veled együtt
visszaszólít magához az égi mezőkre . . .

Nővérem

Szeretlek, testvérem,
mint magamhoz önző szándékaimat, —
ha meg foasz valaha tagadni,
annál szomorúbban
enyém leszel.

Ó, csak szidjál,
meg is üssél, ha kell, —
én szívembe-égetem nevednek,
csupa-jóság anyánknak
virágos nevét: Teréz!

Óh, testvér!
én Márialelkű nővérem!
köszönöm, hogy sorsomba nőttél:
melegítő hajlékomnak . . . —

Tegnap még ostoba szeszélyek
kivert bitangja voltam,
de te megcsókoltad szegénységemet —
és én erős maradok néked
a gazdag halálig . . .

Doby János

Tövis utca

(Részletek egy verses utinaplóból)

Szülőfalumból szökve jöttem el,
jobbsorsra vágytam s várt a háború,
de elmúlt, vége. Mért sorolnám fel
kálváriám kis állomásait . . .?
Elég, hogy nékem még eszembe jut.

Halottnak hittek, letakart a vászon,
fejfám elkészült, ásták siromat
s itt vagyok: élek?
Hordom a halálom;
belémbújt mikor flektífuszon, lázon
kifogtam, mint a kaszán a tarack.

Jobb lett volna tán végleg megpihenni
Muhi, Mezőcsát, Ároktő alatt?
Még a veszendő is több mint a semmi!
Hagyd a halált, az örök orvvadászt
s ne háborgassuk a halottakat,
— kik élhetnének! Balga ötödik
miért pusztultál; tudtad-e a célt
s visszatalálsz-e sírtól köldökig;
anyád, apád vagy ki a felelős
a taszigáló véletlenekért

s im, hősnek nevez? — Az emlékezés
fedezéket ás, onnét bujtogat
bennünk, ha olykor-olykor hátranéz.
— Ady, Attila, Arany és Solohov
ti tanítsatok mit kell, mit szabad

annak aki ma költő és magyar,
célját tudja és látja a világ
üstjén fortyogó kénes zűrzavart,
mely ellen tenni, tenni kell; csodát
akarni, szülni a feloldozást.

*

Hogy van: a költő az adott világ
varázsainak mérnöke . . .?
— Mondd, te ilyennek álmodtad a mát;
jófelé megyünk . . .? Járatlan az út
s most hordjuk csak a mérföldköveket.

Jó-jó, még mindent nem csinál a gép,
habár mellénk állt s helyettünk is lát,
akár egy isten: a Hold túlfelét;
de a Jövőt — a TV-énk látja e . . .?
Fordítsuk affelé az antennát!

Vagyhát a sok-sok új Eiffel torony
radar s lokvátor csápja mit keres
s a különféle hullámhosszakon
sosem kapunk hát szózatlátomást,
új Konstantinként új keresztjelet?

Rosszkedvel jártam Kazincbarcikát,
mégis egyszercsak megnyílott az ég
s hallani véltem a jövő szavát
— úgy a fogak közt mormolt biztatást,
mert nem volt még ez érthető beszéd,

inkább csak sejtés, mit csak vájtfülü
hall ki a zajból, de menten jegyez . . .
Ime a jegyzet: egy nagy F-betű-
forma gép téglát s habarcsot cipelt
s nyomában nőttek az épületek.

Téglarakások, féligkész falak . . .
mit is soroljam? Ismerős jelek;
összeolvasva lesznek csak szavak . . .
Ezen fáradok — s tudom: érdemes! —
hogy megértsem a jelentésüket.

Arató Károly

Modern képtár

Azért se: gömbök, négyszögek, körök
(szemem lobogni vágy!), kék börtönök,
se planéták, fanyar alakzatok
nem kötik már e lázadozó rabot!
E tetőkön, parkokon át s tovább
ott a pontosan szerkesztett világ,
melynek mértana önkívületem
zöldjét szaggatva gyújtja szememen.
E síkok, sugarak, egyenesek
bűvöltje vagyok s konokul leszek,
mert hengerekre szét nem hullhatok
s nem példázhatnak kockák, dobozok.
Azért se: nem hajlongok ostobán!
A menny s a föld a geometriám,
mint a pók, szögszáron égig futok
s a csillagok közt hálókat huzok.

Ébredés után

Még álmos vagyok s szemembe a világ
tejfehér ködön át dereng;
puha, lágy hullámok söprik el
a távolokat s felisszák magukba.

De mindössze pár percig tart e vakság!
Mert fellángol a kert, megindul s mint égő bárka,
úszik el előttem. Megkezdi táncát az almafa,
kerek gyümölcsei,
mint festet üveggömbök,
megcsendülnek a fészket adó, meleg
lombok között. S aztán a szemétdomb ura:
a kakas gőggel előre lép
s harsány, piros hangon, hátravetett
fejjel felrikolt. És ekkor rosszkedvem
végső maradékaival szertegurulnak az udvaron
arany kiscsibe-rajok.

Nézem e reggeli nyüzsgést,
hallgatom e százféle zajt és hangot
és mintha állna mögöttem valaki,
s kezével arra mutatna,
amerre végtelen völgyek nyilnak
s ahonnan hallani lehet sötét erdők
időtlen énekét.

Pap Károlyné

Bűnbánat

— Bocsáss meg, hogy felébredtem.

(Azt vallottad egyszer egy barátodnak, s az most visszamondta nekem, hogy ha meghalnék, te azonnal utánamhalnál.)

— Bocsáss meg, hogy felnyitottam a szemem, és megláttam a világosságot.

(Te örök sötétségben, húnyt szemmel fekszel, ismeretlen helyen.)

— És bocsáss meg, hogy fölkeltem, jó illatú szappannal, meleg vízben megmosdottam.

— Hogy megmosdottam, felöltözködtem.

(Teneked még az sem jutott, hogy utolsó utadra megmosdattak és felöltöztettek volna.)

— És bocsáss meg, hogy forró teát ittam és vajaskenyeret ettem hozzá. —

(Téged hónapokig hideg répával etettek, hogy ne legyen könnyű, de nehéz és hosszadalmas a halódásod.)

— Bocsáss meg, hogy el kellett hagynom a szobát, ahol ketten laktunk; fényképedet, amely rámsugárzik, hol komolyan, hol mosolyogva, hol téged sejtetve, hol üres, értelem nélküli papírrongyként; hogy el kell válnom hosszú órákra a hat könyvtől, ami te írtál, s amelyek bennem azt a szörnyű, meghasonlott érzést keltik, mintha a januári levegőbe belefagyott szárnyú hat sasmadarat látnék . . .

— És bocsáss meg, hogy lesietek a lépcsőn, hogy föllépek a villamosra, és kiszállok a munkahelyemen.

(Téged országról országra űztek a hazugok, hogy a munka szent szavának megbecstelenítésével a gyilkosság szolgálatára hajtsanak.)

— Bocsáss meg, hogy ízlik a munka. Homályos szemem megszínesedik, tollam fog, arcom kisímul: felejtek.

— És bocsáss meg, hogy hosszú órákra tudok felejteni, dolgozni, úgy tenni, mintha volnának még vágyaim, képzeteim, mintha várna rám éhes száj, kérő tekintet, vagy mintha te várnál rám, mint egykor, napról napra öt oldalnyi gyöngy írásoddal aktatáskádban. Mintha még megvolna az az aktatáska, úgy tudok dolgozni.

— Bocsáss meg.

— És bocsáss meg, hogy elfáradok. Hogy hazasietek a mostoha, üres utcákon által.

— Bocsáss meg, hogy hazatalálok. Hazaérek, s válogatva ételek között, végül is megeszem könnyes kenyerem, megiszom a forró teát, holott . . .

(Holott te egy korty meleg teáért bizonyára . . . jaj, mi is lett volna, ha abban a Haláltáborban, amelyről azt sem tudom, erőd-e, város-e, falu-e, pokol-e, emberek lakták-e, vagy véres farkasok, . . . hogy abban a Haláltáborban ha akadt volna egy ember . . . jaj, nevetnem kell erre a gondolatra! ha társaid közül akadt volna egy, aki neked egyetlenegyszer, halálod előtt, odanyújtott volna egy korty meleg teát!)

— És bocsáss meg, hogy megiszom a forró teát. Bár nem egészen, mert . . . tudod . . . furcsa tébolyom van, mióta nem jöttél haza . . . nem tudok végigenni, végiginni ételt, italt.

— És bocsáss meg, hogy nyomban lefekszem. És elalszom. És négy teljes órán keresztül alszom. S csak azután ébredek fel, hogy kipihenten veled tölthessem a többi időt.

— Bocsáss meg, hogy fáradt és öreg szívem tehetetlenségében újra el-elalszom.

— És bocsáss meg, hogy veled merek álmodni.

— Bocsáss meg, hogy nyomorult életemből száműzöm a halált, és odahívlak magamhoz ezekben a kusza, megszakított álmaimban, és úgy teszek gonosz és önző szívemben, mintha nem tudnék semmit lassú meggyilkoltatásod hat hónapjáról, és életrekeltelek! És te élsz, odahajolsz arcom fölé, és megsímogatsz! Vagy mint gyermek (amit oly sokszor játszottunk el a múltban) odakuporodsz mellém, s én melegítlek, mint anyád! Vagy nevetve mutatok hófehér hajamra, mintha nem volna igázi, s ha majd felébredünk, együtt, meglátod, milyen szép gesztenyeszínbarna! Akárcsak a te sötétszőke hajad, oly fényes lesz!

— És bocsáss meg nekem, amiért nem tud belehatolni lelkem legbensejébe, ahol az élet és halál titkát őrizzük: hogy te halott vagy. Amiért képtelen vagyok hinni ebben. Mert ahogy önmagamról nem hiszem el, hogy élek, éppen úgy nem tudom halálnak nevezni azt, ahogy te vagy. Benne élsz te az én szívemben, benne minden gondolatomban, lehelletemben, akaratlanságomban.

(Vigaszom, hogy az én árvaságomnak nincs folytatása, az én gondomat, gondolatomat nem jegyzi fel többé soha senki, mert én nemcsak önmagamban, de önmagammal is teljesen kipusztulok egykoron.)

Takáts Gyula

Verses-füzetemből

Édes, kék levegő-óceán és sós fekete víz-óceán... Fénylő és sötét, falnélküli lombikok... A kék egyvégtében csak önti az ismeretlen világok sugarait, a fekete pedig egyre csak gyűjti az összetört végtelen energiát... Egy fénylő, meg egy sötét, falnélküli lombik! Csak ennyi lenne a világmindenség leegyszerűsített képének lényege?...

*

Közöttünk akkora terek vonzása feszül, — amely oly messzire utal a fények visszatérő, de soha ki nem kötő sugaraival, — hogy bár a végtelenbe emel, de súlya hozzád visz egyre közelebb testvéri társam, ki egyre kutatva égsz e Kis Világban, sejtve, hogy rajtad kívül nem egy, de tán milliónyi világban élnek náladnál érdekesebb lények, akiknek gondolatát egyre csak hozza, hozza feléd a sugár, mely ki tudja, hány milliónyi éve indult el a kitalált időben, s hozza tán oly kontinensről is, mely azóta már rég megsemmisült... E sejtések szép virágai lobognak esteli asztalod körül, amíg te magadban szép reménnyel és késsel rendezed földi dolgaidat és távcsöveddel lesed és eszed gépeivel ostromlod az eget...

*

A legpontosabban és legfolyamatosabban nem az órák, de a folyók és a felhők futása méri az időt.

*

A sietőt megállítani, az elmúlót beleépíteni az álló örökkévalóságba, ez a művészet lényege.

*

A természet s pár törvénye uralkodik a mindenségben és bennünk... A végtelen távlatában igen, de véges életünkben kis lelki és fizikai komfortokkal igyekszünk csökkenteni e kegyetlen törvények szolgálati szabályzatát.

*

Elektromágneses és fizikai mezők „anyaga" tölti ki „a közönséges kémiai anyagok" közötti teret. Ezekben a világmezőkben a fényhullámok sárkányai és kígyói vonaglanak és villannak tova. Tömegek szirtjei és tömegek sivatagjai lapulnak. Bennük, fölöttük és alattuk a gravitáció „angyalai és ördögei"... Valami ilyesmi a fizikai világ, amelyben egy eszes kétlábú kémai tömeg kertészkedik a világmindenség titkai között és olykor, mint a pacsirta énekelget...

*

A műhelyudvaron egy óriás cseresznyefa fehér csokra alatt két asztalos dolgozik. Ragyog az asztal fatörzshöz támasztott csiszolt lapja és körülötte csupa előkészített arányos darab, megmunkált részek. Már csak össze kell ütni az asztalt. És kilép a műhelyből a mester. Sziromragyogás és méhzümmögés körülötte... Nézem és várom, hogy össszeállítja, aztán az asztalhoz ül és egy levelet ir az alkotás mesterségéről a magyar költőknek...

*

Ibolyák csokrai és kökények felhői között az új pázsitban lövészgödrök és géppuskafészkek vermei. A páncélos gyakorlatozó hadisten, mint fekete óriás vakond föltúrta a tavaszi erdőt. Egy virágzó vadkörtefa néz farkasszemet Marssal. Homlokán fehér koszorú, sarúján gólyahír és pipitér, kezében zsenge pálca és egyszerre dalolva megindul minden nem a halál, de az élet parancsszavára.

*

Dolgozz, irj, alkoss. Ez a te dolgod. Ne üssed tollad a kritika tintájába. A te tollad a madarak szárnyából való és tintád az élet. Teremts, hadd szülessen meg a kritika.

*

Ez a cifra kakas úgy áll itt a szemétdombon, akárcsak falusi Olymposan az a költő, ki imént dobta el kaptafáját. A különbség kettőjük között csak az, hogy ennek nem a farán, de az ujján billeg a toll.

*

Mint összetört hajók a fövenyben, úgy pihennek a földben a koporsók. Fejfáik égbeszimatoló, korhadó árbocok. Nagynéha egy-egy pillangó pihen meg rajtuk s ritkábban egy-egy énekesmadár...

*

Tán hatvan méter átmérőjű ez a búzatábla smaragdjába süllyedt kerek völgykatlan. Olyan, mint egy élő borostyánnak bélelt kicsi görög színpad. Hőse pár vöröskérgű erdei fenyő. Mint szép sudár asszonyok állnak a galagonyák és bodzák illatában. Szerepük, hogy az önzés rajtuk örökzöld képében napra kűszszon. Társaik konok és sima gyertyánok. Szavuk sincs, csak nézik asszonyaikat és a borostyánt, a rókát, amely gyökerük közé ásta vermét és hallgatják a csalogányt. Nagy kegy tőlük, ha néha összemosolyognak örökzöldkoszorús asszonyaikkal... Kegyetlenül szép mezei színpad és benne kegyetlenül szép pantomim-játék.

*

Egész hegyeket mozdítanak el ezek az emberek, hogy szőlőt ültethessenek. Aztán a vágók végibe egy kriptányi hideg pincét raknak. Kinyitják ajtaját. Eléje ülnek. Bort töltenek s ez a ragyogó tűz kinyitja képzeletüket s ez a pár tiszta és fényes óra újra erőt ad nekik, hogy egész hegyeket mozdítsanak el a tájban és az életben.

András Endre

Ivelj föl szivárványhíd!

Lármás a világ, puffadt hang-folyam: tombol,
tajtékja korbács, részeket vág húsomból,
mocsár böffent rám: el a gáttól!
Hínáros mélyén a halál szól.
Lármás a világ. Idebenn csönd csatázik,
hogy ne szóljak, ha szívem szólni vágyik,
idebenn csönd van, megkövült, konok,
zsákként hasít föl, ha csak moccanok.
Idebenn csönd van — lármás a világ,
sodrán verődik virág meg faág
(még lombtalan és máris az enyészet
sorsa övé), s verődik mind a fészek,
pihés, meleg. S míly parttalan e lárma,
ormokig ér s megtell vele a tárna
és szennyben áztat fejfát, lobogót
s eloltja, jaj, mi lobogott
e sugártalan, sebzett éjszakában.
Ó, tenni, tenni, tenni kéne hát,
túlbömbölni e kakofóniát,
s nem pusztát járva várni rá, amíg
az Ige fénylőn megnyilatkozik.
Hol vagy hitem, erős dajkám, varázsod
föloldja-e majd görcsbe meredt számat?
Ivelj föl szivárványhíd, biztató
fénnyel fürösztő, hű, vigaszt hozó,
hogy jelére a boldog látomásnak
egetrázó erővel felkiáltsak!

Levél — palackposta helyett

Te vagy a címzett, bármi a neved,
bárhol a hazád, bármikor is éltél:
csak téged illet ez az üzenet.

Voltál már Anna, Júlia és Flóra
és Lilla is. Most megint Anna vagy,
s hogy mi leszel, az ég megmondhatója.

Mégis hozzád írom e levelet,
mert benned egyesült a múlt s jövendő,
te lángolod be fénnyel az eget,

te vonsz redőt hódolód homlokára,
s ha vágya hajtja égbe szállani,
el sosem ér, nem bírja gyönge szárnya.

Mint vezér, ki az ostromló sereg
élén áll s vakon hisz a győzelemben,
konok daccal szegem fel fejemet

és megfuvatom mind a harsonákat,
a csillagok kihúnynak reszketeg...
Ámor, segítsd a bátor katonákat!

Rózsa András

Ének az akácról

Észre sem vettem s lám a hamis, rügyeiből bő-zöld leveleket bontott,
még tegnap barnán ágált a szélben és nyugtalanul sziszegett,
ha karját cibálta és bőre alá bebizsergett susogva, settengve
a májusi napfény — de ma már zöld virulással tüntet az utcán!

Most kontya se rezdül és issza a hajnal karcos zsibolyát és látom,

amint a hold csalja a tengert feszülő dagály idején —
úgy dagad, nő ágain a terhe: zöld levelek és fehér virágok:
igéretek egy szép, dolgos tavaszra és egy gyümölcsdús, jószívű őszre.

Ó Tavasz! Nemcsak a csillagvilág időtlen ideje s a fénymegtiport terek
őrzik az időtlen ifjúságot, arcodon friss rügyek selymét, mosolyát,
de látod, itt ez a fa, szürke kőtömeg dísze, sápadt madarak menedéke
is hirdeti, susorogja: puha ölelések ideje árad!

Nem öregbül az élet, tél-tavasz-nyár-ősz váltakozása nem véniti
csak jelzi, hogy él, alakul, tágul a szárnyas idő együtt élvén
az önnemző anyaggal, készen mindig a forradalomra.
Új tüzek gyökere így vagy és így újulunk meg tüzedben égve.

Így értem én is a tegnapi magot, bölcs termését egy növényi létnek:
burokból a napra zöld lándzsácskát szegezett, páncélját szétfeszíti
és rögök közönye sem szegi a kedvét, céljától téritni vakond-veszély
sem tudja, csak tör, tör egyre feljebb az acélos égig.

Akácok öntudata, baráti alázata a tarajos tavasznak, szigorral mérd ki
merre haladjak, ha kisértenek az önzés mérges bogyói és a torkom
szárad a szomjúság bíbor parazsától, hirdesd csak zöld lobogással:
örök tavasz vagy s őrzöd az évek ifjú lobogását és deresedni

engem sem engedsz. Tavaly is — tegnap — tekintgettem, néztem a mélybe!
Ablakomnál bokrosodott, kontyosodott a csöpp fa, szél ujja babrált
lenge hajában és szüzek siettek zsenge szerelmet hordva szügyükben,
mint virgonc csikói a tajtékos tavasznak, szolgálói a napnak.

Álltam a fényben és türtem, hogy rámperegjen a május,
földek tág lelke, szántások illata szállott, sudár kéményekintettek szótlan, mégis keményen: föld fia vagy és fölneveltek a gyárak,
üres szavakért a lelkünket el ne cseréld!

Orbán Ottó

Temetés

A házban tűz van és halott van.

És gyász a hangtalan lépésekben, az udvaron felrúgott kövekben.
Oly iszonyú ragyogás úszott e délkörön,
hogy megteltek a maradék hegyek s a madaraktól sebhelyes mezők
egy paraszthéz torkot markoló bánatával.
E ragyogásban semmi nem vagyok, csak hogy fejem lehajtom,
csak hogy megyek minden tagomban némán mint a tűz.
S hallom az isten versét dübörögni a csendben:
ki meztelen voltál mint a villám, meztelen lettél mint a fű.
S könnytelen lépéssel elindul meghalni az erdő.

Kimondani ezt a szájat, ezt a simogatást!
Kimondani ezt a tekintetet, mely megérinti puhán a táj szépségét,
ezt a sírást, mely arccal a homokra taszít s gyökeret ereszt a kövekben,
ezt a kezet, mely megadja magát egy almának, egy kalapács nyelének
s zajtalanul hervad el a termékeny réteken!

Nagy föld lehellete. Innen már szökni nem fogok!

Boldogan áll a halott akác a nap delén,
egy teljes évig áll egyetlen délelőtt fényözönében.

Szántó Tibor

A haláláig élt

A Nemzetközi Vörös Ezred egy katonája megpróbált Budapesten perecet venni, de nem sikerült neki. Ez 1919 nyarán történt.

*

Sötét volt a város, rosszul világították. A háború előtt, talán tizenegyben, vagy tizenkettőben, Brünnben, a kabarében, budapestiek is szerepeltek, németül. Az egyik kuplé arról szólt, hogy a budapesti szerelmesek panaszkodnak: az egész monarchiában náluk a legtöbb gázlámpa, nem lehet izélni. A szöveg le volt írva csehül a prospektusban.

Most a sarkokon sem mindenütt ég a lámpa, de, szerencsére, a hold, a felhők mögé bújva is, fehér tócsákat önt az égre.

A prospektusnak még a rajzaira is emlékezett. Tizenegyben volt az, vagy tizenkettőben.

Talán már több, mint két órája, hogy bandukol. Újból lágy port tapos, ez ismét külvárosias tájék. Innét indult el, de most nem találja a vasútállomást. Befelé menet, mintha rövidebb lett volna az út.

Vörösőröktől kérdezgette:

— Engelstation?... Wo ist, Engelstation?

Németül, sajnos, jóformán csak a vezényszavakat ismeri. Csehül meg ők nem értenek. Eszébe jutott az állomás teljes neve, helyesbített:

— Oder, Engelfeldstation.

Mutogattak, beszéltek, de csak nem jutott vissza. Pedig talán még ma éjjel indulnak északra. Igaz: a frontra mennek, de északra mennek.

Már harmadik napja laktak a vagonban, még nem volt teljes a létszám. De jöttek-jöttek: tucatnyi náció. Köztük német, aki tud csehül, meg tót, aki tud magyarul. Még humorújságot is lefordítottak a társaságnak.

Messzi, a távolban egy lámpa világos. Az utca kihalt, őrjárattal már rég nem találkozott. Derék civilek ezek az őrök, a nagy mordályt, az 1886-os mintájú Werndl puskát cipelik. Valamikor, a kiképzésnél, görnyedezett alatta ő is. Akkora golyó való bele, hogy elég lenne, ha csak hozzávágnák az emberhez. Már ezekből a golyókból is kevés van, sokat eltemettek a katonákkal együtt. Bár a fém mindenütt fogytán, ilyen kis mennyiséget kioperálni azért nem érdemes.

Mintha ott távol állna valaki. Ő már készült, hogy két nyelven, vagy inkább másfél nyelven elmondja, hogy a nemzetközi ezredhez tartozik, barát, nem ellenség, akármilyen idegenes az egyenruhája. Boldogult eddig; ölelgették, szeretettel hátba verdesték, cigarettával kínálták és tüzet adtak.

Sokat beszéltek hozzá kérdő hangsúllyal, de hogy miket kérdeztek, nem tudta. Talán, hogy merrefelé sétált a városban és hogy tetszett? De még, ha ismerné a nyelvet, akkor is nehezen értenék meg, hogy ő bizony csak perecért járt.

Négy éve nem evett perecet, tizenötben evett utoljára. Tavaly aztán eszébe jutott, hogy jó lenne.

Azóta próbált venni Szmolenszkben, Krivoj-Rogon, Lembergben, Jassiban. De itt Budapesten sem kapott. A cégtáblákra még ki van festve; az üzletben nincs. Pedig azt hitte, ha vége a háborúnak, mindjárt lesz perec.

Valaki csakugyan ácsorgott a sötétben, de közeledtére tovább ment, hallani lehetett csendesülő lépteit, viszont, lassan, felismerhetőre erősödött a mozdonyból kivágódó gőz csattanása.

Az állomás hosszú kőfalához ér. Ezen mászott át, amikor a városba indult. Ebben a hadseregben ugyan nem veszik komolyan a kisebb eltávozást, de azért, ahol a kapu mellett kerítés is van, ott az öreg katona arra jár.

Egy nyújtózkodás, kis kapaszkodás és lehuppan a másik oldalon. Elindul a sötétben. Csak az ég nem fekete. A fű alatt talpfákat érez; vagonok árnyékai azonban seholsem látszanak.

Egyszer megbotlik, le is tenyerel, éles kis szemcsék karcolják a tenyerét. Valamikor, alighanem, szénrakodó lehetett erre.

Úgy látszik, korán mászott át; tovább kellett volna mennie az úton. Ezért, amikor ismét eléri a falat, újból felkapaszkodik. Most azonban valahogy nagyobb mélység várható odaát. Mielőtt elengedné a fal peremét, egy kicsit lógaszkodik. Lecsúszáskor fémgombjai csikorognak.

Az esés után talpra áll. A fal mellett indul el és egy kiszögellés után látja, hogy valamilyen parkba került. A bokrok egy petróleumlámpa meg egy viharlámpa fénye előtt borzolódnak. Távolabb görnyedt árnyékú kis ház. A lámpák a szabadban állnak, asztalon, jókedvű, iddogáló társaságra világítanak.

Neki is jókedve lesz. Odamegy, kissé meghajtja magát, köszön:

— Jóés-tét.

Egy fiatalember hirtelen feláll és a széket maga elé penderíti. Valaki, ültőhelyében, revolvert vesz elő. Hozzá ketten lépnek, széttárt ujjakkal végigtapogatják, belekapdosnak a zsebeibe. Nehezen hiszik el, hogy nincs fegyvere. Gorombán hátracsavarják a karját, és úgy feszítik, hogy egy fa felé kell fordulnia.

Látja, hogy ketten eltűnnek a sötétségben. Csend van mindaddig, amíg azok lármásan vissza nem térnek. Bizonyára azt jelentik, hogy ő egyedül van, társai nincsenek.

A karcsavarás abbamarad. Valamit kérdeznek. Amikor mondani akarja, hogy ő kicsoda és hová igyekszik, akkor egy fehértrikós férfi ököllel az arcába sújt, és alighanem azt kiabálja, hogy magyarul beszéljen!

A cseh után német szavakkal próbálja megértetni, hogy a vonatjához akar menni. De úgy térden rúgják, hogy belegörnyed. Ekkor lekapják fejéről a tányérsapkát, valaki az ujja körül pörgeti, egy másik felpróbálja, és a nők, mindketten, tornyos hajukra csapják.

Amint a sapka után néz, jóformán csak akkor látja, hogy kik veszik körül. Öt apacs, tagbaszakadtak, erősek. Egy kisebbfajta öregember. Két, választékosan öltözött, ifjú hölgy.

Látta már, hogy a csillagra haragszanak valamennyien. Megkönnyebbült, hogy csak erről van szó. Örömest, gyorsan mondja:

— Nyet kommuniszt! — bal kezét bal mellére szorítja, mintha esküdne. — Nein kommuniszt... Non kommuniszt.

Az egyik legény gúnyosan felnyög, kihúzza a sapkából az ötágú csillagot. Felmutatja, hogy itt a bizonyíték. És beszél.

Nyilván azt mondja, hogy aki ezt viseli, az kommunista, hiába tagad. Aztán odalép és a vörös jelvényt a homloka bőrébe akarja tűzni.

Ő rémülten taszít egyet a támadón.

Nem ütik meg érte. Sőt: annak a kezére csapnak, kiverik kezéből a csillagot. Az fényt szikrázva pörög a levegőben, aztán belepi az árnyék.

De kik ezek?! A románok még messze lehetnek. Hogy merik ezek ezt csinálni?!

A sapkáját elégetik, a lángok megmarkolják. Serceg a bőrkarima zsírja. A kavicsos úton bográcsalatt ég a tűz.

Lenyomják, leültetik a földre. Az egyik alak kerti vasszéket húz oda, rátelepszik, őt őrzi.

Mindez idő nélkül történt, pillanatok alatt. Mégis milyen távoli az, amikor még felfelé kapaszkodott a kerítésen.

A sötétben, a bokrokon túlról, és valamilyen alaktalanul magasodó építmény tájékáról apró, torokhangú kiáltások hallatszanak, és szerszámcsattogás; mintha egy nagy madár csontos csőrét kattogtatná.

Érezte: a gyűlölet veszi körül. Nem farsangi komédia ez itt.

Ha megértethetné velük, hogy ő csak Adamovba szeretne hazajutni. Ezért jött nyugatra, aztán délre kellett fordulnia, majd megint jött nyugatra és most indulhatna észak felé. Közben szolgált az anarchistáknál, majd utána a fehéreknél, és az ukránoknál, akik magukat szeparatistáknak nevezték. Most meg itt beállt vöröskatonának. Haza akar jutni Adamovba. Ez minden. És már nincs is messze Adamov.

Világoskék tejeskannát tartanak elébe. Megcsapja a pálinkabűz. Iszik. Aztán már elfordítaná az ajkától, de valaki fenyegetőleg magasodik fölé, int, hogy: még. Beszélnek, és úgy érti, azt mondják, hogy az öreg az apjuk, a fiúknak ő az apja.

Az egyik hölgy a bográcshoz szökken és beleszór valamit. Alighanem lóhús fől. A kimagasodó bordáról ítélve.

Észreveszi, hogy nem messze, egy ponyván, ott fekszik a lótetem. Nem hisz a szemének: mintha csíkos lenne a bőre, mintha zebra lenne.

Tavalyelőtt még azt hitte, hogy a háború után vonatra ül és egyszer kiszáll Adamovban. Micsoda fű nő ott! Mindig esik a völgyekben. Az egyikből a másikba alagúton lehet átjutni, vagy a sodróvízű patakok medrében, ahol annyi pisztráng kapaszkodik felfelé.

Szeretné megértetni ezekkel itt, hogy elmegy a vonata. De a cseh szó dühíti őket, nem engedik beszélni.

Valaki az öreg hátára írja egy faldarabbal, hogy: 65.

— Godina — mondja más.

Ő már anélkül is értette, hogy a hatvanötödik születésnapot ünneplik. Hízelgőn felemeli a kannát, hogy egy korttyal köszöntse, de ekkor meg a fejére koppant az, aki a széken ül.

Az öreg vetkőzni kezd, nagy lárma és biztogatás közepette. Egész pucérra vetkőzik. Dupla hasa van. A vállát veregetik és az izmait markolásszák, hogy még milyen erős.

Az egyik lány, kuncogva, a vidámság könnyeit törölgetve, végigfekszik a padon, éppencsak a szoknyáját fordítja ki. Az öreg pedig, harsogó nevetés, buzdítás közben, alkalmasságát bizonyítja.

Vonat zakatol, éleset füttyent. Megy egy vonat, szikracsóva úszik utána.

Szünet. Ismeri már a frontról; nincs még vége semminek. A csendben is meg lehet halni, mert a hangok lassúbbak, mint a becsapódó fém.

A sötétből egy különös kecskét vezetnek elő. Nem is kecske, más a neve, de nem jut eszébe. Prágában már látott ilyet. Arra emlékszik, az volt kiírva, hogy Chiléből való.

Ez is itten, alighanem, állatkert.

Most felrántják őt a földről. Vigyorogva lökdösik, tuszkolják, hogy szeretkezzék ezzel a kecskével, ezzel a chilei állattal.

De ő még lépni sem hajlandó. Szabadulni próbál. Csakhogy hárman is belekapaszkodnak. A lihegésben szavak fúlnak el. Úgy húzzák-feszítik egymást, mint valami repedni készülő szoborcsoportozat.

Aztán egyszerre engedik el. Nagy a csend.

Sejti: most. Majd most fogják kimondani, hogy mi fog történni. És már mondják is. De ő csak azt tudja, hogy szép ez a nyelv.

Aztán már nógatják az öreget, minden ruhadarabját a kezéhez adják. Nagy a hangzavar. Szavak cikáznak ide-oda, mintha kavicsháború lenne.

Meglódul az egész társaság, őt magukkal ragadják, vonszolják.

Látja már, hogy, valóban, az állatkertbe mászott be. Mint a kálvária kőhulláma, magasodik egy teve, arrébb, a föld felett, két villódzó zöld szem.

Az ördögi legények, apjukkal, aki, bizonyára, őr itten, felébresztik a szabadban alvó oroszlánt. Lámpát lóbáznak, ordítanak.

Őrá markok tapadnak. Becipelik a házba, a fülledt, bűzös ketrec elé. Az üres. Az oroszlán odakint áll az árok előtt, a csillagos ég alatt.

Egy tepsiről döglött madarakat szednek fel, átdugdossák őket a rácson. Az oroszlán becammog. Fájhat az egyik mellső lába, mert amint lép, megremeg. Felemeli, aztán visszarakja, de nem nehezedik rá. Lassan jön. A háta mögött csattanva bezárul a rács.

Ő ekkor hiszi el, hogy megteszik. És abból, hogy nem nevetnek.

Némán és felhorkanva gyömöszölik ide-oda. Két-három lépcsőn fel, be egy ketrecbe. Abban szemét van, de üres ketrec.

Ordít, sír és könyörög. Azt kiáltozza, hogy ő nem akar semmit, senkit se bánt, velük érez.

Az utolsó métereken két vasrúddal döfködik. A lökésektől hátratántorul. Hirtelen némul el. Érzi: a ketrecben van. Megfordul.

Valamilyen távolságra ott az oroszlán, a rácsnak dőlve áll, dühödten hördül.

Ekkor ő, a kimerültségtől, rémülettől, a földre zuhan. Nem ájul el. Hallja, hogy most hogyan gurgulázik, dönög a nevetés. Érthetetlenül az sajdul belé, az a reménység, hogy az ádámovi patakok mentén, a kis textilgyárak valamelyikében csak lett volna felvétel.

Az oroszlán beljebb cammog és lefordul az oldalára.

Ő szökni szeretne, de rémülten hasal vissza, mert az állat rögtön megemeli a fejét. Aztán egyikük sem mozdul.

Kint már alig nevetnek.

Néki nyugalma van. Úgy látszik, ha meghúzza magát, akkor maradhat. Arra nem gondol, hogy mi lesz. Most csak percenként lehet élni. Behunyja szemét. Akkor nyitja ki lassan, amikor kotorászást hall. Azok a vasrúddal az oroszlánt akarják elérni és vadítani, de messze van.

Valami zavar támad odakint, füttyögetés, lárma. Kevesebben állnak ott. A vasrudat kihúzzák, végigkalimpálnak vele néhány rácson és most ott dugják be, ahol ő van. Szurkálják, bökdösik, még a fejére is húznak vele. Azt akarják, hogy keljen fel.

— Hopp!

— Hó!

Négykézláb arrébb kúszik, hátra, a ketrec mélyébe. Erre azonban már emelkedik az oroszlán, dühödten kurrog. Először az egészséges mancsát kapja fel, de a fájó lába belehajlik. Aztán mégis a fájóval sújt rá. Letépi róla a zubbony alját. Ő érzi, hogy a nadrágja a vérét szívja. Hirtelen meglepően okos lesz; oldalt hemperedik, ráfekszik a sebre, hogy az oroszlán ne lássa, ne érezze a vért. Hirtelen olyan okos lesz, hogy most németül is meg tudna tanulni.

Távol újból füttyentenek. Csibészes fütty. A falon túlról hallatszanak a hangok. Ők ketten maradtak az oroszlánnal.

Később a szomszéd ketrecben megjelenik az öreg. Jókora fényes húst taszít be. Az állat nem nyúl hozzá. Megvadul, úgy látszik, tőle félt.

Az öreg belöki a vasrudat, őt meg valahogy kirántja.

Most a másik ketrecben fekszik. Ott is akar maradni. Nincs másra ereje. Egy ketrecben, akár egész életén át. De legalább egyedül.

Az öreg cibálja, húzza és közben halkan beszél hozzá, sürgeti.

Kitámolyog a sötétbe. Az öreg segíti, elvezeti a kőfalig.

— Schnell, schnell — mondja kapkodó rémületben és otthagyja.

Neki nincs annyi ereje, hogy átmásszék. Ott van a falnál. De sohsem tudni, hogy azon túl mi van, éppen mit kell mondani.

És látja, hogy nem messze onnét, a kőfal tetején lovagol az egyik apacs. hajol ki és hajol be, ládákat emelnek hozzá és azokat sorra lebocsátja. Túlról olyan zaj, mintha fahídon járkálnának; egy vagont ürítenek kifelé.

Ő elbotorkál a kert távoli végébe, fülel, hogy üldözik-e, aztán átmászik a kerítésen. Ott vaskerítés van, könnyű akadály.

A vonata már elment. Más truppal utazott az északi frontra. Sokat aludt, néha felrázták, mert nyögött, fogát csikorgatta.

Nem sokkal azután, hogy a frontra értek, ismét szerét ejtette, hogy átszökjék. Tovább, észak felé. Ez délután történt.

A másik oldalon, az Adamovhoz közelebb eső oldalon, este fogták el. Még így sosem félt megadni magát. Olyasmit kezdett gyanítani, hogy hiába emeli fel a karját. Erősödött benne az a sejtés, hogy nagy hiba volt, amikor a kommunistákhoz állt. Az anarchistáktól továbbmehetett a fehérekhez, a fehérektől a szeparatistákhoz, de ha feltűzte a vörös csillagot, akkor már többé nem engedik levenni. Valami volt itt, amit még nem értett. Innét nincs átállás. Ha eldobja a csillagot, visszahozzák és a homlokába tűzik.

Kísérték a katonák. Nem szóltak hozzá, de rosszat sejtett. Körül sem nézett, hogy merre vezethet az út Adamovba.

Kihallgatás közben és után rettenetesen összeverték, aztán bezárták négy olyan vöröskatonához, aki csakugyan kényszerűségből esett fogságba. Azok négyen jóformán némán tűrték a verést. Ő még túlozta is a vinnyogást, a jajgatást, hadd lássák, hogy ő másmilyen, ő nem elvakult, és minduntalan tiszt elé, tiszt elé akart kerülni, hogy hallgassák meg. Azok négyen makacsul és hetvenkedve viselkedtek a fogságban. Úgy gondolta, az ilyenek ronthatták el az esélyeket, az ilyenek miatt alakulhatott ki a nézet, hogy, aki kommunista volt, az többé nem javul meg, és ezért nem adnak rá módot, lehetőséget. Amikor az apacsok fogták el, akkor is hiába tagadott, nem hittek neki. Tudta, hogy a társai, akiknek a vonatáról lemaradt, az a trupp, amelyikkel a frontra ért, vagy e közül a négy közül bármelyik az ő helyében másként viselkedett volna, elrontotta volna azoknak az állatoknak a mulatságát, vállalta volna, hogy igenis

kommunista. Most már ő is tudta, hogy minden mindegy és attól tartott, hogy a legközelebbi vallatásnál néma lesz.

A szerencse, azonban, még utoljára, melléje szegődött. A front éjszaka meglódult és reggelre őr nélkül maradtak. A falu senki földjévé vált. Társai hívták, tartsanak együtt az övéikhez. De ő megmondta, őszintén, csak érdekből menne, hogy hazajusson, viszont, ha nem győznek, akkor túl nagy árat kellene fizetni minden kilométerért, amennyivel előbbre jutott.

A faluban ételt adtak, knédlit evett a hús mellé, aztán felkapaszkodott a hegyre, mert a völgyekben ismét csaták dúltak. Ekkor már lázas volt, már pusztította őt a spanyol-láz. Mégse ment le oda, ahol a harcok dúltak.

Lázasan feküdt. Egy nyárikonyhában volt a szállása, még kiballagott a földre, megevett egy sárgadinnyét, habár nagyon melegnek találta. A partoldalról lenézett a zúgó, kőmedrű patakra; színes foltok táncoltak a szeme előtt. Azt hitte, pisztrángokat lát. Ismerte őket és a lazacokat is, amelyek, lám, nála sokkal okosabbak, ügyesebbek. A tengerből, folyókon át visszajutnak a patakba, ahol megszülettek. Visszatalálnak, mert a patakjuknak az ízét és szagát megérzik, akármennyire felhígult is, a nagy óceánban. Vágják magukat előre rosszabb és sokkal jobb ízeken, szagokon át, vízeséseken felfelé, és zúgókon keresztül, míg mind töményebb nem lesz az az íz és az a szag, amelyben felnőttek. De ott a pataknál pisztrángokat vélt látni, mert olajzöldek, sárgászöldek, narancsvörösek, feketék, kékesek, meg zöldek, meg sárgák voltak a színek. Alkalmazkodnak a környezetükhöz, gondolta, aztán, mert gondolkodni még tudott, megértette, hogy téved, mert még pisztráng sincs ennyi színben egy helyen. Csak a láz láttatja vele a színeket.

Bár az iratait már rég elszedték tőle, de azért a hegy emberei még találtak nála írást, amiből megtudták a nevét és a sírja fölé írták.

Németh Emil

Nagyanyám

Eszembe jut róla rőzsepattogás,
toldott esthomályban gyújtott lámpabél,
tojás melegsége, kenderáztatás,
s a száradó köcsögben a légy ahogy zenél;
füstölő rúd, kamra, dohos korpa-szag,
alma-sor szú-rágta szekrény tetején,
siró unokáknak képén a maszat,
trágyás talpú tyúkok, bússzemű tehén;
pinceajtó, krumpli, vödör-cipelés,
hagymahéj a földön, mély lisztes fiók,
levetett ruhákon hosszú repedés,
hajolva fölegyelt, elgurult diók,
hajolva kapálás, hajolva mosás,
örök hajolásban a marokszedés,
eszembe jut róla nyári tikkadás,
tornyos felhőkben a mese-keresés...
S felhők talányába nesztelen beáll
a fejkendős arc s a hajlongó derék,
aztán torzul egyre, foszlik, szerteszáll,
szinte nem is látta se föld, sem az ég.

Ténagy Sándor

Ketten ültünk a kiskonyhában

Ketten ültünk a kiskonyhában,
ketten ültünk a feszengések nélküli
délutáni csendben, a nyár kellős közepében,
nagyon kicsinyek voltunk és egymásrautaltak.

Paprikát aprítottál s könnyeztél a hagymaszagtól,
mintha lányságodat siratgatnád elhulló nevetéssel;
szemedbe pottyantam, hiába dörzsölted, hiába;
az ablakrésen a nyárba szédült egy aranyló darázs.

Én vázlatokat rajzolgattam Cocteau modorában,
virágok és galambok ábrázatát arcod közelében,
de mintha vaskosabb, kézzelfoghatóbb lenne az öröm;
egy képemnek ezt a címet adtam: Lecsószagú idill.

Aztán elájultak a csillámlások.
Túl önmagunk határán, túl a háborús hipotéziseken,
néma szájjal szorítottuk a kiáltani-kész szavakat,
s csak ültünk ketten a kiskonyhában, ártatlanok.

Balatonparti nyár

Látod, minél inkább körülrekesztenek
kicsinyes vádak, az óvatosság logikátlan figyelmeztetései,
annál jobban belénkfészkelődik
az egymásmellettiség megtermékenyült áhítata,
s már minden hiába: közös kulcsot rejtünk zsebeinkbe,
s cselekedeteinkben is tagadhatatlan már az azonosság.

Gyere, szabaduljunk meg mindenkitől,
a fák és madarak nyelvén társalogjunk,
ne értsen belőlünk senki semmit,
csak csodálkozzanak a fejcsóváló nénikék,
ha elszaladunk mellettük az utcán.

Ugye szédít a viziillat,
Ugye neked is fáj a nádpompa?
Valamit pótol ez a nyár, mert valami mindig hiányzik,
ez a nyár könyörület és megbocsátás,
a védtelen szerelem világrajöttének ünnepe.

Gyere, szaladjunk oda mindenkihez külön-külön,
használjuk újra az emberi nyelv szavait,
hisz semmi titkolnivalónk nincs maszületett jegyességünkben;
holnap elmegyünk innen; tavi hajnalok őrzik didergésünket
és déli kánikulák ültetik bronzba az emlékezést.

Bodosi György

Hatlábú pókok...

Hatlábú pókok, potrohos
halászai a levegőnek,
megjő november, a fagyos,
a legyek sorra megdögölnek.

Remek hálók, de mit se fognak
csak mázsás semmit, zuzmarát.
Tisztán, kristályosan ragyoghat
meddőn, magának a világ.

Október van

Október van. Halódó lombok
száz varázslatos színe csillog.
A dalos madarak elmentek,
varjú károg és sirály vijjog.
Ablak mögé zárom a kertet:
hogy ember vagyok sohsem volt jobb.

Még idebenn lehetek boldog. —
Ruhámon, arcomon a foltok
elszaporodtak. — Bizony én is
egész ünnepi külsőt hordok.
— Eltávolodtak, végül mégis
megérkeztek hozzám a dolgok.

Kérdező — felelő

Mit mondanak, mondd a hűvös szelek,
míg ránklehelnek s máris elsuhannak
a nyomukban habot vető vizek?
Egymást csitítva lassan elsimulnak.

Mit mondd a sűrű, erdős rengeteg,
ha őzek, üldözöttek belebújnak?
Mit az erős tölgy, ha a förmeteg
eláll? Fejsze jő, lecsap s mind kimúlnak.

Mit mond kék ég s rajta a csillagok
kiragyogva és félig elhitetve,
hogy közel van a messze? A nagyok
nem is nagyok, elférnek mind szemedbe.

S mit mond szemed, igen, mit mond szemed,
míg szád s tested legpuhább tájai
befogadnak s én egy leszek veled?
Azt, hogy tovább szikráznak vágyai

s bár csak neked, s csak veled mond igent
csak mást szeret ő is, a végtelent.

Parasztok között

Parasztok között élek
évek óta.
Testük-lelkük enyém,
nemcsak a nóta.

Velük vitázok, velük
nézek össze,
ha akad baj külön
s közösbe.

Mind ismerősöm, némelyik
barátom.
Előttük szívem én is
kitárom.

Méltóságos komoly
beszédek
közt fogy, mint őszig a bor,
az élet.

Szintúgy tartják rajtam
szemük, s kezük,
mint rajtuk én. Igen,
ölelkezünk.

Fészercsinálás

Mindenre akad ügyes ember, látod,
fészert szerettél volna építeni, de
nem volt semmid hozzá. Jött a barátod:
szívesen adok hozzá fát, gyere,
válaszd ki, mennyi kell. Egy másik és
egy harmadik segített megcsinálni. Majd
a tetőhöz is akadt valaki. Ma kész.
Nincs más hátra, mint megköszönnöm azt
mindenkinek, kik segítettek. Jók,
barátaim, igyunk, álljon soká e mű!
Ha így építhetnénk fel a világot,
az egészet, az volna nagyszerű!

Vajthó László

Epigrammák

CÁR ÉS DEKABRISTÁK

1825. december 26-án.

Mily visszás harc: rab, aki győz,
S ki csatát veszt: eszményi hős.

MEGOLDOTT TITOK

Kérkedsz, hogy mindent, mindent el-elolvasol évszám —
Lám, emiatt se tudom, honnat ezernyi műved.

EGY FORMA-VIRTUÓZNAK

„Forma a fő! — vallod — Ha a forma tökéletes, akkor,
Sőt csakis akkor lesz a tartalom is maradandó!"
Sajna, szavad gyakran fest úgy pazar öltözetében,
Mint a borostyánkőben a hajdan bennerekedt légy.

András László

Federico García Lorca és József Attila*

Áprilisban lesz húsz éve annak, hogy Federico Carcia Lorca két költeménye először került a kezembe. Addig a nevét sem hallottam a spanyol költőnek. Pedig Radnóti már 1937-ben és 1938-ban biztosította számára az öröklétet a magyar irodalomban, amikor egy hatsoros kis remekművet írt róla, majd amikor *Első eklogájában* nyilvánvalóvá tette előttünk az összefüggést García Lorca, József Attila és a saját maga — csak hat évvel később bekövetkezendő — halála között. Akkor, húsz évvel ezelőtt, a madridi börtönben, a két Cigányrománc elolvasása után úgy éreztem, a húszadik század egyik nagy költőjét fedeztem fel magamnak. S ma, húsz évvel később, amikor már szinte betéve ismerem e nagy spanyol költő egész életművét is, számos versét, prózai írását, és színdarabját lefordítottam magyarra, — ugyanezt érzem. García Lorca — és ma már nem csupán Radnóti két gyönyörű verse miatt — szinte észrevétlenül már úgy vált részévé a magyar irodalomnak, ahogy a magunkénak is érezzük Shakespearet, Tolsztojt, Heinét, vagy ahogy lassan, nagyon lassan, már kezd az egész világ tulajdonává válni a mi József Attilánk, akinek versei olvastán országhatárainkon túl egyre többen kezdik azt érezni, hogy a huszadik század egyik nagy költőjét fedezik fel maguknak.

Munka közben számtalanszor véltem rokonvonásokat megsejteni a két költőben, de ez a sejtelem valóban elevenné, mondhatnám virulenssé akkor vált bennem, amikor García Lorca Góngora-tanulmányának fordítása közben ehhez a mondathoz értem: „Eposzt lehetne írni a vér ágbogai közt rabságban élő fehér vérsejtek harcáról, és egyetlen rózsa alakjával és illatával a végtelenség múlhatatlan érzetét lehet felkelteni". Az emlékezet magnetofon-szalagjáról szinte nyomban és teljes áramerővel zengett fel az Óda: „Vérköreid, miként a rózsabokrok, reszketnek szűntelen. Viszik az örök áramot, hogy orcádon nyíljon ki a szerelem . . ."

Talán rejt valami másféle, mélyebb rokonságot is ez a véletlennek tűnő gondolati és kifejezésbeli összecsengés, — töprengtem. Ha élnének, — hiszen élhetnének még mind a ketten — József Attila alig hét évvel volt fiatalabb García Lorcánál, tehát nemcsak kortársak voltak, hanem ugyanahhoz a nemzedékhez is tartoztak. Mindkettőjük munkássága a két világháború közötti időszak éveire esik. Nem tudtak egymásról, de két, két és félezer kilométer távolságban is olyan országban éltek mindketten, amelyek egyikét — Spanyolországot — „az ötmillió

---

* Ez az írás egy rövid előadás szövegének készült. Vázlata csupán egy nagyobb tanulmánynak, amely a két életmű összefüggéseit és az azokból levonható tanulságokat kívánja marxista nézőpontból elemezni. Két különböző nemzetiségű és nyelvű költő közt effajta elemző párhuzamot, tudtommal, alig végeztek még. Következésképpen tisztában vagyok azzal is, hogy az irodalomtudomány szigorúan vett szabályait tekintve, egyben-másban talán még vitatható is az út, amelyen járok. De annyit emlegettük már a magyar líra világirodalmi rangját — anélkül, hogy kísérletet tettünk volna e tétel irodalomtörténeti bizonyítására is, — hogy meggyőződésem: még egy effajta elemző kísérlet esetleges kudarca is több haszonnal, mint kárral járna.

földnélküli paraszt" —, a másikát — Magyarországot — „a hárommillió koldus országa" jelzővel lehetett tömören meghatározni. Mindkettőjüket ugyanaz a társadalmi rendszer, ugyanaz a fasizmussá züllött félfeudális rend gyilkolta meg, amely — bár nagy művészeti és politikai fáziskülönbségekkel — egész életművüknek éppen e fasizmus ellen küzdő gondolati tartalmát meghatározta. Az egyiket közvetlenül végezték ki 1936 augusztusában, szülővárosa, Granada mellett, puskagolyóval, — a másikat közvetve, 1937 decemberében, Balatonszárszón, vonatkerekekkel.

Az irodalom anyaga a nyelv, a nyelvnek minden nemzet esetében mély történelmi gyökerekkel rendelkező hagyománya van; veszélyes és roppant kockázatos játék hát olcsó külsőségek, kifejezésbeli hasonlóságok alapján valami mélyebb párhuzamot vonni két különböző nyelven író költő között. Pedig a rokonság García Lorca és József Attila között szembeötlő. Lorca így kezdi költő barátjának mondott, előszóból lejegyzett Ars Poeticáját: „Mit is mondhatnék én a költészetről? Mit mondjak ezekről a felhőkről, az égről? Nézem, nézem, a felhőket, nézem az eget, ez minden. Megértheted, hogy a költő nem mondhat semmit a költészetről." Ki ne mormolgatná lelkesen e szavak olvastán a másik Ars Poetica kezdő sorait: „Költő vagyok — mit érdekelne engem a költészet maga? Nem volna szép, ha égre kelne az éji folyó csillaga." Pedig ez is külsőséges hasonlóság csupán, a szavak hasonlósága.

Vérbeli lírikusok mindketten. Azazhogy... talán mégsem ennyire egyszerű ez. Mert lírájuk közt alapvető, lényegbevágó különbség van. S talán ez a különbség szolgáltatja a kapcsot, amely a huszadik század e két kimagasló költőjét irodalomtörténeti vizsgálódásainkban úgy kötheti össze, hogy ne essünk valamiféle tudománytalan kóklerkedés szakadékaiba.

García Lorca életművében, ha egészen fiatalkori és szinte közvetlenül halála előtt írt verseit leszámítjuk, alig találunk valami közvetlen utalást életére vonatkozóan. Költői oeuvre-jében ritka az én-vers, verseinek zömében maga a költő kívül marad a versen, s még ha beleírja is magát, ez csak áttételesen, érzelmileg, indulatilag történik. Saját életének konkrét tényeit még kötőanyagnak sem használja fel verseiben. József Attila vagy Radnóti, vagy akár García Lorca barátai és kortársai, spanyol költők — hogy más nemzetek költőiről ne is beszéljünk — a maguk életének elemeit beleírják a versbe, számos életrajzi részletet közölnek önmagukról. Talán József Attila a legtöbbet. József Attila ugyanis alanyi költő. García Lorca nem az. Szemléleti módja alapvetően drámai. És valahol itt jutunk el a kettőjük közötti rokonság gyökeréhez. A különbségükben. Igaz, József Attila alanyi költő, de lírájának alapeleme a tudatosan alkalmazott dialektika, tehát a vers nála *önmaga* és a külső világ dialektikus ellentmondásai közti összecsapásból jön létre. „Im itt a szenvedés belül, ám ott kívül a magyarázat. Sebed a világ — ég, hevül s te lelkedet érzed, a lázat." García Lorca költészetében viszont éppen fordítva: *ábrázolt alakok* — s ha nagyritkán önmagáról ír, köztük egyik éppen a költő — kerülnek a társadalom, a világ és önnön lelkük közt konfliktusba. Lírai eszközöket használ alapvetően drámai helyzetek ábrázolására. Verseinek legnagyobb részét színpadon el lehetne játszani. De ábrázolt alakjaival a legmagasabb indulati és érzelmi hőfokon azonosul, — a líra hőfokán. Ha megfigyeljük például Balladáját az Alvajáró Cigánylányról, tüstént rájövünk: a vers kettéosztott színpadon, de egy tájegységben, egyetlen színen játszódik. De sorolhatnánk a Lorca-verseket egymásután, szinte mind drámai szituációk, legjelentősebb versei minden bizonnyal azok. Mert az ő dramaturgiája ez: „A dráma a könyvből kilépő és emberivé

váló költészet. Emberivé válva beszél és kiabál, sír és kétségbeesik. A színpadi alakok a drámában a költészet ruhájába öltözve kell, hogy megjelenjenek, de úgy, hogy egyben a csontjukat és vérüket is látni lehessen. Oly emberieknek kell lenniök, oly velőtrázóan tragikusaknak és oly erővel az élethez és saját jelenükhöz kötötteknek, hogy elárulják önmagukat, hogy saját maguk érzékeljék szenvedéseiket és szerelemmel vagy undorral teli szavaik minden bátorsága az ajkukra toluljon." Ez tehát a líra követelménye a drámában. Verseinek zöme viszont így mintegy részlet-tanulmány, vázlat drámáihoz. Nemcsak cigányrománcai, egyéb költeményeinek javarésze is szinte átmeneti műfajt képez líra és dráma közt. A csendőrök erőszakoskodása elől a halálba menekülő alvajáró cigánylány már ugyanazzal az alapkonfliktussal vívódik, mint a szabadságért életét áldozó Mariana Pineda. A Tánc című andalúz dal Carmenje már világosan egy korai s az Elhagyott Templom fiátvesztett eszelős anyája egy későbbi megformálása a Bernarda háza őrült nagyanya-figurájának. A Lovasember énekének tragikus andalúz lovasa ugyanazon a fekete kancán vágtat Córdoba felé, ahol a halál várja, mint amelyet a Vérmenyegző Leonardója hajszol éjszakánkint a menyasszony ablaka alá. Sorolhatnánk hosszan a példákat.

Ha tehát García Lorca és József Attila költészetét vonjuk párhuzamba, tulajdonképpen nem is lírikust hasonlítunk össze lírikussal, hanem egy olyan drámaírót, aki dramaturgiájának legfontosabb alapelemévé a lírát teszi, olyan lírikussal, aki egyrészt a költői érzelem, indulat és gondolat, másrészt a külső valóság dialektikus egységét, szintézisben oldódó összecsapását, tehát drámai konfliktusát valósítja meg lírájában.

García Lorca nem volt marxista, de a kettejük érintkezési pontjai nyomán megrajzolható fejlődési vonala a polgári humánumtól, a forradalmi demokratizmustól törvényszerűen mutat a marxizmus eszmei csúcsai felé. Figyelemreméltóan közös bennük az a mohó érdeklődés, amellyel a népművészet, a népköltészet kérdései felé fordulnak. Nem térhetek itt ki a részletes bizonyításra, de legalábbis valószínűnek fogadhatjuk el, hogy ez a népművészet kérdéseiben jelentkező rokon szemlélet indokolja azokat a módszertani hasonlóságokat, amelylyel a népdal és a népköltészet elemeit mindketten a legkorszerűbb eszközökkel olvasztják versbe. Ez a módszertan nem kettőjük sajátja. Ugyanezt alkalmazza már előttük is és velük egyidőben a zenében a spanyol de Falla, és a magyar Bartók. Az egymástól eltérő magyar és spanyol néphagyomány ellenére is hasonló eszközökkel dolgozik Lorca az Andalúz dalokban és a Cigányrománcokban és József Attila a Szegényember-sorozat verseiben, a Dúdolóban vagy a Klárisokban. De sorolhatnám József Attilától a Medvetáncot, a Kanászt, az Egerest, a Holt vidéket, a Búzát, a Bődülj Toronyt. Szinte mindet magyar népdalokra lehet énekelni. Azonos kiindulópontból szemlélik és dolgozzák fel a látszólag vallásos témákat: az égi alakokat lehozzák a földre, szentekből és arkangyalokból népi embereket faragnak. Lorca a Szent Gáborban lakkcipős, szélesvállú andalúz legényt mintáz, akinek olyan a bőre, mint az éji alma és meleg ezüst idegekkel kószál az andalúz város, Sevilla utcáin. A József Attila boldogságos kismamájához betérő betlehemi királyok mintha csak valami alföldi tanyára látogatóba érkező magyar parasztok volnának. És mégsem népies költők, ha a mai irodalmi szóhasználatot értjük ez alatt. Vagy ha igazi jelentésében vesszük a szót, a húszadik században József Attilánál nincs nagyobb népies költőnk, s García Lorcánál is — ezen a téren — összehasonlításért egész Lope de Vegáig, legnagyobb tanítómesteréig kellene visszamennünk az időben. A különbség köztük e tekintetben talán annyi, hogy József Attila fiatalkori lírájában is ott lel-

jük már az osztályszemlélet csíráit, gyerekkori emlékei egyenlő arányban adják számára a falusi és városi élményeket. „Az utca és a föld fia vagyok" — mondja. García Lorca viszont irodalomtörténetileg is messzebbről indul. S bár már fiatalkori verseiben és tanulmányaiban a két Spanyolország — az úri és a népi — közt megalapozott történelem-szemlélettel, tehát nem csupán indulatilag foglal állást a népi mellett, csak későn, 1929/30-as New York-i tanulmányútja idején, kap először igazi városélményt, a gazdasági válság jelenségei ébresztik rá arra, hogy műveiben a mélyebb, az osztályszemléletben gyökerező társadalmi összefüggéseket is ki kell bontania. New York-i verseiben már nem csak a felbomlott forma utal a tőkés társadalom bomlására, a költemények gondolati tartalma, társadalmi mondanivalója, sőt itt-ott még a képszerkesztés technikája is meglepő rokonságot mutat a marxista József Attilával. Az emberi tartalmától megfosztott művészet szabad-asszociációs eszközeit már nem csupán hangulati elemek ábrázolására használja —, a társadalom ellentmondásait érti, érteti és mutatja meg velük, Már a Góngora-tanulmányban megfogalmazta: „A költői .kép két ellentétes világot egyesít a képzelet kötelékével". De hogy ez a költői képben egymáshoz kötött két ellentétes világ, a társadalom dialektikus ellentétét is kifejezi-e, — ebben rejlik a minőségi ugrás a szocialista költészetbe. József Attila 1930-ban írja le ezt a verssort: „Nép rozsa ring a rózsában." Nemcsak két ellentétes, hanem két egymással élesen szembenálló világ is egyetlen meghökkentő, gondolatébresztő, agitatív képbe tömörül a költői képzelet közvetítésével. Itt József Attila ugyanazokkal a költői eszközökkel érteti meg velünk a magyar nagybirtok-rendszer belső ellentmondásait, mint García Lorca ugyanekkor fogant New York-i verseiben az amerikai tőkés világét, ahol „a gazdagok szeretőiknek kivilágított kis haldoklókat adnak", és „a bankban holt lányok könnyeit isszák". Ezek a merész metaforák már nemcsak a társadalmi összefüggéseket megmutató, tehát *általános* képszerkesztési módszertanukban, hanem *konkrét* alapgondolatukban is pontosan azt a mondanivalót fejezik ki, amit József Attila így írt meg később: „Miatta nem tudja a részeg, ha kedvét pezsgőbe öli, hogy iszonyodó kis szegények üres levesét hörpöli."

1930-ban García Lorcának még hat, József Attilának még hét év van hátra az életéből. Lorca, mintha felismerné, hogy a felkészülés időszaka után a drámában kell kimondania mindazt, amit a világ és benne Spanyolország problémáinak megértése kötelezően és sürgetően követel tőle. Drámái sorozatában ettől kezdve már nem érint közvetlenül politikai témákat, mint azt még a Mariana Pinedában tette. Úgy látszik, végleg megtalálta a maga műfaját. A Csodálatos Vargáné „küzd a környező valósággal és küzd a látható valósággá vált képzelettel", lázad a spanyol falu évszázados megkövesedett erkölcsi rendje ellen. „Hát ebben a faluban csak zárdaszűz vagy kapcarongya lehet az ember?" — kérdezi az elbűvölő címszereplővel Lorca, és ezzel a spanyol nő helyzetét mondja ki az adott társadalomban. S ezt teszi tovább, egyre erőteljesebben többi drámájában, nagy népi tragédiáiban is, egészen a halála előtt befejezett Bernarda Alba házáig, ahol már az osztályharc kérdéseinek küszöbére is eljut. A Vérmennyegzőben a vagyoni helyzet szerint kötött házasságok ellen lázad. García Lorca élő embereket ábrázol, de a darabban mégsem emberek, hanem vagyonok házasodnak. S legyen az férfi vagy nő, aki ebből a szorítóból ki akar törni, a saját lelkiismerete szerint is bűnös. Lorca megmutatja, hogy a feudális állapotok okozzák és váltják ki ezt a bűnt és a bűntudatot. De ő nem mond ítéletet, bár rokonszenve a szerelmesek mellett áll. Milyen tisztán kínálkozik a párhuzam a József Attila erkölcsi felfogásával ugyanebben a kérdésben: „Szegény ember ak-

kor lop, ha éhes, *akkor se lop, dehát* nagyon éhes." Következő drámájában, a Yermában, a spanyol nő boldogságát ismét az évszázados feudalizmus erkölcsi parancsai, az emberek tudatában gyökerező parancsok hiúsítják meg. Aztán Doña Rosita a hajadon sorsán mutatja meg García Lorca, mi történik, ha az adott társadalomban az asszony beletörődik a sorsába. A választ József Attila fogalmazta meg két verssorban: „Ha küzd, hát abba, ha pedig kibékül, ebbe fog belehalni." Lorca is erre a következtetésre jut. És végül, közvetlenül kivégeztetése előtt befejezett utolsó tragédiájában, a Bernarda Alba házában már nemcsak Adéla lázad, hanem Lorca is lázít. Lázít a zsarnokság ellen, a fennálló társadalmi rend ellen. Sehol, egyik drámájában sem politizál nyíltan, közvetlenül. De minden drámájában más és más oldalról világítja meg ugyanazt a helyzetet, a spanyol nő helyzetét, ezért drámái egyszerre történelmi- és cél-drámák: egy adott spanyol történelmi és társadalmi helyzetet ábrázolnak társadalommegváltoztató céllal. Az általános érvényűt és a saját korának szóló mondanivalót a korabeli legmagasabb művészi szinten tudja egyesíteni. És már oly mértékben spanyol, hogy a világ minden emberéhez szól. Így teljes a szintézis Lorcánál is, József Attilánál is. A múlt — le egészen a spanyolság és a magyarság legősibb, legmélyebb gyökeréig — és az adott jelen — a múltból táplálkozó minden társadalmi, történelmi és művészeti vonakozásával — a konkrét jövő felé, egy magasabbrendű társadalom felé mutat. Magyar vonatkozásban ezt is József Attila fogalmazta meg, de megfelelő áttétellel ez García Lorcára és a spanyolokra is vonatkozik. Minden, ami volt, van, egyszerre lüktet szívünkben,

e szívben, mely a múltnak már adósa
szelíd jövővel — mai magyarok!

Beney Zzuzsa

Zene

Egy ütés, pendülő hang, távoli
hang, harang, egyetlen szín, éjszakák
arany-ezüst színe, az álmaink
elfelejtett kékje, nem álmodott
álmaink kékje, sohsem láthatott
arany-ezüst fény, egyetlen ütés
egy dobbanás a csend üvegszívében
hullámverő —
Válaszként megremeg
a tenger fodra és a selyem ég
csillagai, végtelen ragyogás,
szétszórja sugarát kristály lapokról
a teremtmények zengő serege,
hullámzó, messze szálló, táguló
íves pályákon, sohsem-lett egek
sohsem-lett föld tág kékjében, egek
nem-létező kékjében, mit betölt
és megteremt a hangok szárnyaló
íve, sugár hang, fény hangja, a csend
lobbanó lángja, füstje, hervadó
fekete szirma, láng-rózsa ütése.

Csányi László

Felelet

Angyal és ördög, hidd meg, nem ví értem.
Mindent, amit lehetett, lemértem.
Nem miattad s nem néked.
Amit tettem
csak rész a részben. De most lehetetlen,
hogy ne mondjam, ne ismételjem újra,
mert minden tettnek jövőbe visz útja
és nem mindegy. Neked sem. Úgy hiszem.
Nekem minden, de neked semmisem.
Neked csak szó. Nekem gránit-titok,
de néha érzed, él és élni fog.
Neked sejtelem, nekem végtelenség,
nem szójáték, rím, festék és ügyesség,
hanem több, s most már jól tudom, megérte,
ezt kéri számon öregapám bére,
ki altiszt volt, s míg reggel-este leste
az urak szavát, sírba görbedt teste.
És benne van, a világba kiáltom,
minden szavamban ott él cseléd-ángyom,
a másnak munkált rög, a nincstelenség,
az őszi ködök, hajléktalan esték,
hogy szégyen mar, mert fűtött otthonomban
tanú vagyok csak, ki velük-egy voltam.

Gyűlik az ősz a Bartina felett.
Tudom s megértem, amit lehetett.
Hullik a hajam.
Évgyűrűk sötét
foglyaként mérem napom börtönét,
de jól tudom, minden tett végtelenség,
hogy szavaink a világot vezessék,
s azt is tudom, hogy ami volt, megérte,
nem síró krajcár, öregapám bére,
nem pélva-szó, de okos tett, amely
a tiszta szándék szavával felel
és kérdez is, — te vagy a felelet!
Azt visszhangozza, soha ne feledd,

— mit is mondhatnék egyebet neked?

Himfy-strófák

Aláhullik a Nap lassan,
búvik az ég peremén,
madár száll a kék magasban,
vele tűnik el a fény.
Vele tűnik, ami szép volt,
év és futó pillanat,
egyre messzebb már az égbolt,
s szél rázza az ágakat.
Ősz lesz, egyre hidegebb lesz,
szeress, szoríts szép szívedhez,
lépteink nyomába ér
és hóval lep be a tél.

Ősz lesz, egyre hidegebb lesz,
varjúraj a bánatom,
szeress, most szoríts szívedhez,
oldódjék e fájdalom.
Hol a szó, mely elfeledtet?
Hol a rím, mely szárnyra kap?
A szél komor árnyat lenget
s rázza a tört ágakat.
A madár már menne messze,
csak azért, hogy újrakezdje
majd tavasszal, ha a tél
elmúltával visszatér.

Lenne életed madárdal,
lennél örökzöld fenyő,
nem így, tele kínnal, vággyal,
lennél inkább buta kő.
Lennél rege, régimódi,
énekszó, vagy víg mese,
akit estelente szólít
mások emlékezete.
Múlt évek pernyéje hull rád,
elfelejteni se tudnád,
s a szárnyas idő szalad.
Ennyi volt csak? Ennyi csak.

Náday Márta

Számok és képletek himnusza

Értelmed hajszálereivel
Behálózod a teret és időt
A földre vetíted a végtelent
Az űrbe tárod határaid
Kimult a megkövült ég
Ordas magánya névtelen halott
Költészeted
A semmi is van
Erők anyagok mozgások
Költészete
Zenéd
Összehangolt testek
Eleven éneke
Melyből új csipők szájak kezek
Érnek és lesznek
Hogy dalolhassák új dallamát a létnek
S a megvirradt bizalom ifjú tükrében
Tükröző szépséges arcok figyelnek
De vigyázz ember
A tudás ne adhasson mást
Mi lényege
Kételkedésben is előbbrejutást
Hogy ne legyen nyoma szégyennek haragnak
Hogy kenyér kerüljön új millióknak

Hogy szemekbe fészket rakjon a mosoly
Hogy kezek istene a munka legyen
Hogy a csók jog legyen és himnusz
És az öröm az egész világban
Lehessen azzá amivé lesz
Talán már holnap.

Vesd le magányodat szerelmem
Meztelen szívvel harcoljunk mi is.

Kódextöredék anno 1960

... és asszonyok, kik lágyak, mint a moha
és sötétek, mint a nagy kövek,
új litániával áldják a kenyeret,
mely három forint, izes, galambszárnypuha,
és lisztszakállu angyalok őrzik
aranyívű pultok mélyén
ezüstrezgésű celofán alatt ...

Búzás Huba

Margaréta

Leng a margaréta
a szél az énekem
s ha hallod néha néha
a rezgő réteken
megállsz de szól a hívó távol
hozzád a rétek sóhajából

szemem az álmos alkony
a sáros utakon
s mikor egyszer elalszom
felébred sóhajom
susogva szól a messzi fényről
hozzád a vándor énekéből

s az esti rét is ébred
szerelmi pityegés
hallod a népmeséket
valami röppen és
szonáta zeng a tücskök játsszák
hallod a héja suhanását

alvó gyermek ma járod
e zsongó réteket
megfejtem ősi álmod
elsuttogom neked
mikor a meghalt szél feltámad
a forró mai mágiákat

Leng a margaréta
a szél az énekem
s ha hallod néha néha
a rezgő réteken
megállsz de szól a hívó távol
hozzád a rétek sóhajából

Alvó katonák

Az őr zizeg
az úton végig
meleg homály
és csönd
és kapcaszag
a zsenge hold
lassan megérik
s lepottyan
alvarezgő
fák alatt

A tábor
tengertorka
mormog
ballag
egy álomhadsereg
megrándul
néha még
a homlok
s a feltört láb
sajog
remeg

mennek mennek
egyszerre lépve
dúdolva forró
cinkos éneket
csillagszuronyt
szegezve égre
mennek
a Kőrös-parti
éj felett

meleg homály
egy csajka csörren
laza derékszíj
szendereg
alszik a kondér
szerte körben
gúlába rakva
fegyverek

menetelés
az utakon sár
a szél
a sátrakon
szuszog
matat
s a kettes számú
őrhelyen már
felváltja most
az éjt
a pirkadat

Vajthó László

Epigrammák

TE MEG ÉN

Testvérek, te meg én! — egyformán jut ki a sorstól
Néked a jó kereset, nékem a szép keresés.

KONTÁROK KÖRE

Tagja úton vala mind, amidőn az „észt" kitalálták —
Mégis mért feszít úgy gőgös-urin valahány?
Mert a tehetség rangfokait szeretik bizony itt is,
Kezdve legalsóbbtól föl-föl a Shakespeare-ekig.
És a különbség csak, hogy az „egy-sejt" náluk a kezdő,
És az alig-csenevész: isteni elme, zseni.

Sobor Antal

Aszfaltozók

A héten két esős napunk volt. A kazánok úgy állnak ilyenkor az esőben, mint az elefántok. Csillogó hátukról csurog a víz, de meg se moccannak.

Ha futó eső van, csak beállunk a kapuk alá, de ha kitartó, egész napos, vagy több napos, bent vagyunk a telepen. Reggeli esőnél lehet látni, hogy érdemes-e kimenni vagy nem.

Kedden és szerdán odabent kínlódunk a telepen. Elvégezzük az alkalmi munkákat. Aztán nézzük az esőt. Eleinte jó, de aztán unalmas. Ott tanyázunk hátul a félszerek alatt, cementzsákokon kártyázunk, nézzük a telepi lányokat, vagy csak marháskodunk.

A Baki hozza az ötleteket és csinálja a murit. Még seggreverősdi is ment már szerdán délután, talán azért, hogy kiverjük egymás alfeléből az ultizás okozta senyvedést. Szegény Dudás papának akkorát sóztak a popójára, hogy kicsordultak a könnyei. Komolyan föl is dühösödött, cifrán szidta az anyját még annak is, aki az ilyesmit kitalálta. Kilépett a játékból és fogcsikorgatva tűrte, hogy röhögjünk rajta. Csak akkor hagytuk abba a röhögést is meg a játékot is, amikor bejött a fia. Beszélni akart az apjával. Ünneplő kék ruhában jött a gyerek, este volt az érettségi bankettje. Nem akartunk előtte bolondozni. Az öregje is csak velünk és esős napokon van benne az ilyen marhaságban. Lekezeltünk az ifjabb Dudással, mert sikerült az érettségije. Dudás papa mosolygott a nálánál magasabb fiára, és mi már sajnáltuk, hogy belevittük az öreget az előbbi játékba.

Gergár Feri bácsi, a brigadérosunk elnézi ezeket a játékokat. Mosolyog is rajta, talán azért nem szól, mert tudja, hogy a melónak is így ugrunk neki. Jókedvű napokon fölkennénk még a pápai utcát is végestelen végig. Csak a kártyát nem szereti. Dugni kell előle. Azt mondja, annak idején, ha őket rajtakapta a mester, úgy vágta hátba a kenőfával, amelyiket érte, hogy majd a szemei ugrottak ki. Különösen azóta hajszolta az öreg a kártyát, amióta az igazgató azt mondta, hogy jó kollektíva a vállalatnál a Gergár-brigád.

Gergár Feri bácsi keze alatt azelőtt össze-vissza jártak az emberek. Másfél éve azonban megállapodtunk. Nincs mozgás. Varga Jancsi a legrégibb fiú, két éve eteti az elefántokat.

Jól megvagyunk egymással kilencen. Két futó emberünk is van, két kőműves, ha köves munka van műsoron. Hozzánk tartozik az éjjeliőr is, ő is a mi emberünk. Van két elefántunk, azaz két kazánunk. Ezekkel járjuk a várost.

— Szóval, reggel a ligetnél — mondja Gergár Feri bácsi szerdán délután, amikor búcsúzunk a telepen. — Aztán hajrá! A héten le kellett volna fogyni. Hétfőn reggel már át kell menni az új házakhoz. Mese nincs!

— Nincs hát. Csak kétnapos eső van. Hogy maradt volna meg odafönt — mondja Baki.

— Ez is kellett. Otthon a porba fulladunk — szól bele Varga Jancsi, aki falusi gyerek, onnan jár be minden nap busszal.

Hallgatunk és Feri bácsira nézünk.

— Majd meglátjuk, gyerekek. A ligetnél végezni kell, de nagyon gyorsan. Ez a lényeg — mondja Feri bácsi, és megindul kifelé.

Hogyan kell végezni: ez motoszkál a fejünkben, amint kilépünk a telepről. Két napunk van. A szombat minálunk szabadnap.

Na mindegy... Azt hiszem, nekünk nem jókor jött ez az eső a héten...

Csütörtökön reggel aztán muzsikálnak a motorok, forognak a kazánok, száll a liszt, járnak a talicskák. Süt a nap, és Jancsi úgy aláfűtött az elefántoknak, hogy majd elrepülnek a hőségtől. Dudás papa, mint a Belzebub áll a gamóval és eregeti a masszát. Arca, meztelen felsőteste kormos, csillog rajta az izzadtság. Pintér meg Verebes talicskáznak. Verebes kövérkés vállai meg a pocakja remeg a trikó alatt, amint tolja a vastalicskát. Jancsi etet bolond iramban. Amikor bevág egy-egy lapáttal, kitátja a száját, mintha ő akarná elnyelni az elefánt helyett még a lapátot is.

Gergár meg Baki kennek. Térdeikre csatolták a bőrt, csúsznak-másznak, mint a golyózó gyerekek. Feri bácsi csöndben, szó nélkül, Baki hol fütyöl, hol énekel. De mindig ugyanazt. Mióta ismerem, mindig ugyanazt fütyöli, énekli az utcán. „Köszööönömmm hogyi máádott, dene külgyön viráágot nekeeem..." A moziban szedhette föl ezt a régi nótát, rettenetesen tetszik neki.

Én Östörrel követ talicskázok a kőműveseknek, akik soha az úristenért le nem vetnék az ingjüket. Az egyik kalapban, a másik sapkában térdepel a járda szélén. Östör csöndes fiú, családos ember, azt mondják, bolondul a kisleányáért. Fakufferrel jár, annak fedele alá beleragasztotta a leányka fényképét.

Mi utcán dolgozunk, de ha ilyen vadul, akkor nem sokat látunk belőle. Különben is sokat hajladozunk, térdelünk. A kazánok pöfögése, a motorzaj meg a mi saját hőségünk úgy vesz körül bennünket, mint egy búra. A házak közé szorult júniusi meleg, az csak meleg. Körülöttünk hőség van. A forró massza ömlik, mint a láva, a vastalicskák fölordítanak tőle. Szemünket csípi az erős veríték, hunyorogni kell bele, amint szikrázik a friss, fekete aszfalt. Az ember mindenütt ezt látja, még ha az égre néz, akkor is. Aki könnyű, fehér ingben, fagylalttal a kezében áll meg egy pillanatra mellettünk, nem is hiszi, milyen forró, bódító az a fekete massza, amely, mint a fagylaltkeverőből a vanília, málna, rumosdió, citrom pereg elő. Csak éppen nem színesen...

De akkor mindig fölnézünk, ha Baki éleset, kacskaringósat füttyent. Fiüüüüfitty! Ilyenkor jobbra vagy balra a járdán valami csinibaba megy. Végignézzük mi is. Az öregebbek inkább csak a látszat kedvéért.

Baki, ha nagyon szépet lát, énekelni is kezd. Persze azt énekli, hogy „Köszönöm, hogy becézett..." Még a fejét is ingatja hozzá, és olyan arcot vág, mint egy nyugdíjazástól félő dizőz. Ilyenkor inkább Baki a nagy szám, őt nézzük. Gergár Feri bácsi mosolyog, Dudás papa a gamóra támaszkodik, félrebillenti a fejét. Ő szokta mondogatni, hogy Bakinak jó a hangja, vétek, hogy nem iskoláztatja. Varga Jancsi sem mulasztja el azt az ósdi szellemeskedést, amit ilyenkor mindig elsüt. Baki levelet kapott az Állami Operaháztól: azonnal csomagoljon és — maradjon. Nagyot nevetünk, ámbár nem nekünk szól a dolog, mi már százszor hallottuk. A lányokat lessük, nevetnek-e. Van amelyik befelé fordítja ilyenkor a fejét a falnak, vagy a kirakatok felé, úgy nevet.

Baki szerint minden csinos lány a strandra megy ilyenkor. Különösen a színes harangszoknyások tetszenek neki. Persze Baki bolondul a strandért. Minden szabadidejét ott tölti. Vízipólózik, és reggelenként meséli az előző napi nagy edzéseket. A szombati szabadnapjait reggeltől estig a strandon tölti. Kávészínű, izmos, szép felsőteste van Bakinak. Igazi vízisportoló.

Elmondja, hogy kenés közben is a strandra gondol. Néha olyan előtte a csillogó, tükröző aszfalt, mint az úszómedence.

Árnyékban már jobb dolgozni. Ebéd után várjuk az árnyékot, amely a liget fái alól lassan kúszik felénk. Néha úgy tűnik, megáll. Erősen kell nézni a szegélyét, hogy megnyugodjunk: mozog, jön felénk. Lassan. Mintha játszana velünk, ugratna bennünket. Ha másfél méterre van, Jancsit látom ki-beugrálni. Lapátolás közben egy-egy pillanatra az árnyékba lép. Mintha hideg zuhany alá állna. Aztán megint kilép a napra.

Délután az árnyékkal a kedvünk is megjön. Beszélgetünk. Túl kell kiabálni a motorok zaját, az utca is hangos, autók, kocsik zöreje, lármája. Az aszfaltozók nem suttoghatnak.

Valamivel négy után jön ki Barabás a telepről. Mikor meglátjuk, mintha észbekapnánk. Nézzük az úttestet. Bizony kevés. A holnapi nap nem lesz elég. Hétfőn reggel át kell menni az új házakhoz. Mese nincs.

Barabás meg Gergár beszélgetnek a fák alatt. Nem halljuk, mit, de sejtjük. Előbb csak Barabás, később Feri bácsi is vakarja a fejét. Aztán Barabás elmegy.

Fél öt után ülünk egy kicsit a fák alatt. Östör a bakancsát szidja. Már fölhúzta a szandálját, és a feslett, szétment bakancsot forgatja. Ez a munka eszi a lábbelit.

— Szombaton be kell jönni, gyerekek — rukkol elő a nagyágyúval Gergár Feri bácsi, és odaáll elénk. — A Barabás azt mondja, beszéljem meg veletek. Mondtam tegnap. A héten ezt be kell fejezni. Hétfőn odaát várnak bennünket.

Hallgatunk. Erre nem számítottunk.

— Én nem jövök, az biztos — mondja Östör, ez a csöndes fiú, akit talán most a bakancsa mérgesített föl.

— Ne bökjenek már ki velünk, ilyen se volt még, hogy szombaton melózunk — szól Varga Jancsi, akiről tudjuk, hogy szőlőt akar otthon permetezni szombaton.

— Az asszony szabadnapot vett ki szombatra. Vásárolni akarunk — folytatja Östör, és fűzőjüknél fogva lengeti a rossz bakancsokat. Nyilván azokból is újakat akar venni az asszonnyal.

A kőművesek is vonakodnak, látszik rajtuk, hogy őket is lehangolja a szombati nap. Baki egy darab dróttal a cementzsákokat ütögeti. A strandot ő elő se hozza.

Mindenkinek terve van a szombati napra. Most mindenki erre gondol.

— Ki tehet erről? Két napig szakadt az eső — mondja csöndesen Gergár Feri bácsi. — Persze nem dől össze a világ, ha szombaton nem csinálják. A Barabás is azt mondta, veletek beszéljem meg. Jó lenne megnyomni, aztán itthagyni ezt. Hétfőn át kell menni az új házakhoz.

Senki se szól. Feri bácsi látja, hogy nem sok értelme van a beszédnek. Leveszi a sapkáját, zsebkendőjével törli a homlokát. Rámeredünk, lessük minden mozdulatát. Mintha ez lenne most a fontos. Pontosan kettéosztott az arca. Fele barna, fele fehér. A homloka fehér. Különös így, sapka nélkül Feri bácsi. Nagyon keveset láttuk sapka nélkül. Azért is fehér a homloka. Otthon leveszi a sapkáját. Ha asztalhoz ül, vagy vasárnap újságot olvas a szobában.

Az öregnek is lehet dolga otthon szombaton. De nem beszél róla. Talán csak ez a sapka levétel jelenti nála, hogy egy pillanatra ő is arra gondolt, jó lenne szombaton otthon lenni. A szombat egy kicsit olyan, mintha vasárnap lenne.

Elszívjuk a cigarettát, aztán megyünk. A szombatról nincs szó többet. Feri bácsi se említi. Holnap is nap lesz. Pénteken még lehet beszélni a szombatról.

Egy darabig Bakival megyek. A sarkon kezet fogunk. Kilépek, hogy lehetőleg hamarosan megpillantsam a fehér sapkás csapost, aki egész nap vár rám a korsó sörrel.

Pénteken nagy a hajtás. Azt hitte volna azember, ráérős nap lesz. Ha úgysem végzünk, mindegy. A kánikula is veszettebb, mint tegnap. A meteorológia előrejelzése hét végére nagy meleget mond, a balatoni karaván már ma megindult.

Az elefántok mintha megvadultak volna. Jancsi meg Dudás papa hajszolják őket. Mintha parazsakon járnánk, az emberbe alulról, a lábain át jön föl a hőség. Nagy az iram. Még nem tudni pontosan, mi ez. De nálunk a tempó közös. Vagy mindenki hajt, vagy senki.

— Máma itthagyod a reumádat, öreg — kiabálja Baki Dudás papának.

Östörrel fölszedjük az utolsó darabon a régi aszfaltot, alkalmas darabokra vagdaljuk és az elefántokhoz talicskázzuk. Nehéz a fejtés meg a darabolás, mert olvad ez is ebben az istenverte hőségben. A csákány hegyére ragad, lefogja, tompítja, mintha tiltakozna az éle ellen. Kihúzzuk a kőművesek zsinórját, bazaltkockákat talicskázunk. Amikor megjön az anyag, teherautóról hordjuk a zsákokat a liget fái alá, közel a kazánokhoz. Vállamon a papírzsákokkal tizenhétszer fordulok, és arra gondolok, hogy délután a ligeti fák árnyéka az úttestre esik, hűsön leszünk előbb, mint tegnap. Ezen a szakaszon előbb jön az árnyék, mint a tegnapin. Minden fordulónál Dudás papa elefántja mellett megyek el. Oda kell pillantanom a fogaskerekekre, amelyek barna zsírt izzadnak. Dudás papa újságpapírból sapkát csinált magának. Ebben a sapkában hasonlít a csaposra, aki nálunk a sarkon méri a sört habzó korsókban. A korsók tetején a hab is olyan, mint Dudás papa csákója ...

Tizenegy felé hangos dzsessz árad ki az egyik emeleti ablakon. Vad iramban dübörögnek elő a dobszólók, majd szaxofon hangja tekeredik le kacskaringósan az utcára. Louis Armstrong ... — üvölti a rádió.

A motor vadul ropog, a massza vastagon hullámzik, csavarodik elő a forró katlanból.

Gitár peng szédítő sebességgel, és két hangon kocog a kőművesek kalapácsa a szürke bazaltköveken.

Aztán harangszó, és a megbolydult délelőttnek az ebédszünet csöndje vet hirtelen véget.

— A fiam holnap Pestre megy — mondja Dudás papa az ebédnél a fák alatt. — Jó lett volna vele menni. Látni kellett volna azt a gitárt.

Elmondja, hogy a fiának gitárt ígért az érettségire. Holnap megveszi. Nagyon szereti a gyerek a gitárt. Szépen is játszik rajta. De eddig csak kölcsön gitárja volt.

Senki sem szól, de mindenki tudja, hogy Dudás papa holnap jön, mert a fia egyedül megy Pestre a gitárért.

Délután könnyebb a munka. Itt már félkettőtől végig árnyékban vagyunk. Ez is valami.

Négy órakor Östör felesége jön meg a kislánya. Nevetnek egymásra. A gyerek talán most látja először az apját itt az aszfalton.

— A cipőboltok hatig vannak nyitva — kiáltja az asszony az urának.

Östör a füléhez teszi a kezét.

— A cipőboltok hatig vannak nyitva! — nevet az asszony, és szégyenkezik a nagy kiáltozás miatt. A gyerek is neveti. Bizony, itt kiabálni kell egymásnak. Mi már jobban értjük egymás szavát távolabbról is.

Fél ötkor aztán nagy csönd van. Szedelőzködünk a fák alatt, poroljuk a nadrágokat, inget veszünk magunkra.

— Nem sokszor ment így, mint máma — mondja Gergár Feri bácsi.

— Legalább holnap tízre, tizenegyre végzünk — szól Dudás papa, és a fák közé néz. Talán arra gondol, hogy a fia addigra már megveszi a gitárt.

Östörék indulnak. A rossz bakancsot Östör a faládába tette. Holnap már az újat hozza. Varga Jancsi utánuk kiált:

— Gyerünk ám reggel, mert fél hatkor már fűtök!

Gergár Feri bácsi körülnéz valamennyiünket.

— Hát akkor emberek, reggel...

— Reggel — szólnak a kőművesek is.

— Minden jót!

— Szevasztok!

— Viszlát!

Dudás meg Gergár átballagnak a sarokra a sörkertbe.

Baki az éjjeliőrtől kér egy cigarettát, aztán megyünk. Ma én is kimegyek vele a strandra. A szombatról nem beszélünk. Voltak már ennél komolyabb dolgok is nálunk. Mégse mentünk szét. Fő az, hogy megállapodtunk most már, ez a fontos a mi munkánknál. Jól megvagyunk kilencen a két elefánttal...

Solymos Ida

Első szerelem

Jaj, kedvesem, be megszaladtál!
Esteledik, s magamra hagysz.
Várlak, eztán örökre nagylány —
Eligazítod sorsomat?

Nehéz nekem így egyedül
Évszakok össze-vissza ráznak.
Az alkonyat rámfeketül
és megkeserít az alázat.

Hány esztendő, míg ideérsz?
Hiába gyűrtam hógolyókat?
Hiába lestem a vetést?
Palántáknak fecsegtem rólad.

Neveltem cirbolya-fenyőt:
ha érkezel, alája állok.
Azóta emeletje nőtt
s felserdültek rég a platánok.

Még most is ott vagy? Istenem,
három megye takar előlem.
Arcodat még megismerem?
Azóta két-arasznyit nőttem.

A hangod néha erre száll.
Elsuhog bozontos esőkkel. —
Hallgatom — kőszürke madár —
vakítózöld, vizes mezőben.

Maróti Lajos

Új harmóniákért

Sejtem, hogyan vagy ezzel...
Tudom jól, ismered rég
milyenek itt a horgas, hosszúszakállú esték.
Távoli fények esnek függélyes vak falakra,
magasabb most, mint nappal, a szereldék magassa,
s a hosszú zümmögésbe időnként beledöndül
a tíztonnás pöröly és nagyot harap a csöndből.

Magánya szinte rettent kihalt üres tereknek.
Az udvar zegzugában fáradt vasak hevernek,
sínhez koccan a láb és botló bakancsra por hull:
sziporkázón, fehéren a hó visszacsikordul,
s a fagy is visszaszúr most kemény, keserves tűvel.
Mint méz a forró borban, világít itt a műhely...

Egy villamosgép surrog a sziporkás sárga-kéken
szikra pattan a kollektoron s a szénkeféken.
Bomló atommagoknak törvényeit cikázza
felvillanón s kihúnyón rőt jelzőlámpák láza:
műszer közt műszer én is, hozzájuk kapcsolódom...
Két gépi mozdulat közt most van töprengni módom.

Most van töprengni módom...
hogy mondtad tegnap este
két hosszú hallgatás közt a pontos szót keresve:
h a r m ó n i á t kutattál és nem mindig találtad
a verseim futásán, hol ritmusok és lábak
ezerpillérű hídján dulakodó rohanásban
vad képek űzik egymást fájón és disszonánsan.

Harmóniát teremtni — idézlek újra s egyre —
amely az alkotásnak célja s értelme lenne.
Örök harmóniáját hangnak, vonalnak, síknak.
Melyet látván, a lélek szép mezői kinyílnak,
amely gyógyítva enyhít és megnyugtat amíg fáj,
tömör nemesre érlel, hogy leszünk mint a kristály...

Bach és Dante zenéje felelt a hosszú csöndbül.
A Botticelli-Vénusz szemében szinte könny ül.
Süketség kútja mélyén, ahol az elme roppan,
himnusz kél az Örömhöz... És mind a többi, sorban:
az érvek rád szavaznak, mint húrról nyíl ha pattan.
A csönd is visszaint rá: tudom, hogy igazad van.

Már hajnallik. Magam csak,
magam vagyok csak ébren.
Bólint a szerelő is a gép surrogó neszében:
a múlt nap súlya hátát térde fölé alázza,
s kitárt vállára biccen a fej fáradt kalásza.
A lámpák rendje vibrál, a kéz kapkodva jegyzi.
Egy számoszlop s egy görbe. Eredmény ez s csak ennyi.

Te megérted — ki érted titkait az anyagnak:
mit bírnak el a fémek, mit tűrnek s hol szakadnak,
izzón préselve s közben kovácsolva is egyben,
a ráégett olajtól, míg gőzök fátyla rebben —
te megérted, mi az, mi holtfáradtan is kerget
még makacsul s dühödten tovább, k e r e s n i r e n d e t.

Hát én is: vicsorgva s dühödten, mint a vadkan,
mindig újra s elölről magam marokra kaptam.
Mérni és megtalálni, nemcsak holnap, de itt s most,
a tények káoszában a babonást, a titkost,
formába fogni végül, rövid s pontos szavakba,
és úgy nevezni néven, mint gyermekét az anyja.

Aztán úgy hajnalórán,
egy nem várt pillanatban
a gondolatnak íve hirtelen szertepattan,
és — ismered te ezt is — kizuhanunk a körből:
a megkínzott agy malma jár csak s üresen őröl...
Hát megjött ez a perc is, szürkén és tompa kéken.
Mind jobban belevések és mind kevésbé értem
a számok rendjét... S újra csak gépiesen jegyzek.
Csak sejdítem, hogy mélyebb tartása van a tettnek.

Így állhatunk e zajló vad kornak küszöbén túl.
Az ég fél arca árnyék, a fél arcára fény hull.
Értjük és mégsem értjük; hát számbavesszük rendre,
boncolva minden érvét, törvényt keresve benne.
De m i n d e n t föl kell írni, hogy hű lehessen egyszer
az összkép és a képlet: a Kor s benne az Ember,
hogy újra formázhassuk akkor az égi Szépet.
Mert szükséges lesz ehhez ott v a l a m e n n y i részlet.

Ám túl a kavargáson — akár szobrász a tömbben
látja készen a testet — olykor már szembe döbben:
mi az, mi szerteszór és mi az, mi összerendez,
mi az, mi percnyi s múló, s mi az, mi végleges lesz.
Már szembedöbben néha nagy vázlata a késznek.
Akárcsak itt ez órán a képletek s a gépek
szenvtelen és magányos, hideg fényekkel árva,
még bizarr és szokatlan, szálas harmóniája.

Mert szép harmóniáért
kiált itt körbe minden.
Mely jelenségre törvényt szabjon, szabályt kerítsen,
A formák és arányok hol úgy ívelnek össze
dajkálva együtt egymást, ahogy a tiszta őszbe
lehull a rőt levél, vagy ahogy a mély haraszton
simul szerelmes eggyé a férfi és az asszony.

Új s új harmóniákért kiáltanak a tények
mik lüktető rohamba egymás testére lépnek.
Mely hullásuknak ívét majd örökre megőrzi...
S ami előtt kinyílnak a lélek szép mezői,
s amely feszes idegnek görcsét is oldja végre,
s félelemre s halálra oly enyhes, mint a béke.

Hát így legyen: mi mérni születtünk itt e korba,
műszerekként figyelve, tényt tényért kinra vonva.
Mércét keresni jöttünk, s — mely minden mástól eltér —
harmóniát teremtő igaz és tiszta rendért,
s mi új korokból újabb korokba hídként átér:
nemesmívű arányért.
És új harmóniákért.

Döbbenet

Sárga kévéket köt a fénysugár
s arany kereszteket rajzol a falra.
A polcon barna bronzszobrocska áll:
terhes asszony kendőben s nincsen arca.

Nem bírja már szíve alatt a terhet.
A falhoz dől melyen árnyéka kékül.
Megjött a perc: teste rebbenve reszket,
s a falra vetült árny is szülni készül...

A bronz kínjában rebbenésnyi vád van.
Az észre nem vett tárgy kémlelve les:
e percét lombként hullató világban
minden fontos és minden lényeges.

Gulyás János

Kávé, kiflivel

Nagy, sárga, kövérfejű margaréktákra emlékszem. olyanok voltak fehér szirmaikkal, mint szalmakalapban a városi asszonyok a Balaton-parton. Meg lágy, húsos, vérvörös pünkösdi rózsák voltak a csokrokban, amiket az évzáróünnepségre vittek a tanítónak.

Emlékszem, sütött a nap. Az iskolához vezető utcában már reggel forró volt a por, a legyek lustán zúgtak az orrom körül. A felhőket néztem. Olyanok voltak, mintha ejtőernyősök érkeztek volna valahonnét a földre és még ott fent várakoznának.

Mezítláb mentem. Anyám nem kísért el, dolga volt. Engem egyébként sem kísért még el senki.

Az iskolában sokan voltak. Az ajtóból próbáltam figyelni a termet én is, mint az idegenek, a nagy, feketeruhás felnőttek. Idegesített az egész. Felnéztem a toronyba, a csengetyűhöz, azt figyeltem, hogy végre elkezdődjön. Ropogtattam a lépcsőt. Megnyugtató volt, hogy úgy recseg, mint mikor egyedül vagyok. Ez volt a megszokott, a leginkább hozzám tartozó.

Aztán mégis besodort a többiek közé a félelem. Féltem, hogy keresni fognak. Azóta már azt is megtanultam, hogy sokszor észrevétlen maradhatok ismerősök között, senki sem keres, mindenki magával törődik.

Engem akkor nem kérdeztek a vizsgán. A hittantól féltem legjobban. A pap volt a legfeketébb, a legkövérebb, a legidegenebb.

Utoljára közösen imádkoztunk, attól már nem féltem. Mozgattam szorgalmasan a számat, ilyenkor mindig erősen figyeltem és a hallott szavakat belemorogtam a zúgásba értelmetlenül. Nem vette észre soha senki.

Aztán egyedül maradtam. Figyeltem az ablakon át még egy ideig az üres szobában az asztalon a sok virágot, figyeltem a fejemen a napsütést, aztán boldogan elindultam a kerítések mellett hazafelé az eperfára. Már előre örültem, tudtam, hogy a sarkon a másik utcából majd hidegen fúj a szél.

Ez volt az első ünnepély. Hogy a másik mikor és hol volt, és hogy kerültem oda, arra már nem emlékszem. Pedig az is a faluban volt.

Csak azt tudom, hogy egy nagyobb épületben, tán emeletesben, a nagy üvegablakokon át sütött a nap. A padokat felrakták a fal mellé. Asztalok felé igyekeztem volna elfogódottan a lábak között, de nem engedtek. Rengeteg asszony volt, mind maga előtt tolta a gyerekét. Az asztaloknál nagy fehér bögrékben kávét mértek, meg süteményt adtak. Meleg, puha, édes illatokkal volt tele a terem, egész megvadultam, torkomban görcsös fájdalommal erőlködtem a lábak között, hogy előre jussak. Nem engedtek. Az egyik asszony visszsza is lökött.

— Ne tolakodj, te!

Ijedten néztem rá, aztán csöndben maradtam. Akkor még nem tudtam, hogy ő a Szabóné, hogy az ura, a részeges csizmadia minden este fenékbe rúgdossa. Neki is jólesett volna egy kis ingyensütemény.

Palláné is félrelökött. Annak a lánya meg, akit akkor a lába között tartott, marólúgot ivott később, mert feljöttek egyszer Pestre a nemzetközi vásárba és teherbe esett a Szekeres Jóskától, éjjel, a kocsi végén, a perronon. Szekeres Jóska is velük utazott.

Igen, most már emlékszem pontosan. Első áldozók voltunk. Akkor kaptuk az ingyen kávét, meg a süteményt. Még a papunk jóságos arcára is emlékszem. Karját széttárva, jóságos, elnéző, gyerekes szelíd mosollyal próbálta feltartani a napfényen a sütemények, meg a nagy lábas édes kávé mögül a tülekedőket.

Nagyon megvadulhattam már közben, kávét én eddig még nem ittam, mert az egyik asszony végülis elúnva, kilökött közülük a sarokba.

Doboz Imre mellé kerültem. Kisnövésű, törpe, tejszagú gyerek volt, menhelyi. Vele sem volt senki.

Ahogy oda kerültem mellé, emlékszem, átöleltem. A forralt tej szagáról ismertem fel, meg a nagy, kopasz fehér fejéről, meg a száraz, meleg testéről. Nagyon jól emlékszem rá. Tízpercekben, mikor verekedtünk és már mindenki földhözvágott, hozzárohantam mindig, hogy földhözvágjam. Nagyon is jól emlékszem. Forró teste volt, talán a sok forralt tejtől, amit ingyen kapott. Ő is a földhöz vágott mindig.

Onnét, mellőle, a sarokból tudtam meg, hogy van a süteménynél, meg a kávénál édesebb öröm is.

Kézenfogva vezettem ki a teremből.

— Nem iszom kávét soha — szakadt fel szinte hörögve belőlem a diadal.

A pataktöltésre mentünk fel, zúgó szélben a hatalmas fűszálak mindent elsodró hullámai között.

Innét a dombról látni lehetett az egész legyőzött végeláthatatlan óriási falut, a csillogó, még beláthatatlanabb, roppant, koranyári ég alatt.

Boldogan tartottam a szám az ég felé. Ha akartam volna finom, édes, hideg tejtenger ömlik a számba felülről, csak inteni kellett volna.

— — — — — — — — — — — — — — — — — — —

Nemrég jártam a faluban. Bizony, a térdemig ha ér kis, rozzant házaival, kertkapukon az ajtók félig leesve, rájuk férne a javítás.

Kávét reggeliztem kiflivel a vendéglőben és az ablakon át sokáig néztem a reggeli fürdőből nehézkesen hazafelé igyekvő kacsákat a szalmás úton.

Nazim Hikmet

J. S. Bach: D-moll versenymű

Őszi reggel a szőlőhegyen
Sorról-sorra, tőről-tőre egyformán ismétlődnek a szőlőlevelek
és a fürtök a levélen
és a bogyók a fürtben
és a fény minden bogyón.

Éjszaka a fehérre meszelt házban
egyforma fény gyul ki sorra
minden ablakon.

Egyformán ismétlődik minden hulló eső
a földön, a fán, a tengeren,
a kezemen, az arcomon, a szememen,
mint a vízcsepp, mely a korongon szétpermetez.

Így újulnak meg napjaim
mindegyik egyformán
és mindegyik másként.

A kötésben egyformán ismétlődnek a hurkok
és az égen a csillagok
és minden nyelvben a szavak: szeretlek,
és a levélben megújul a fa
és minden halálos ágyon a fájdalom a rövidre szakadt életért.

Egyforma a visszatérése a hulló hónak,
a szitáló, könnyű hónak,
a tömött, nehéz hónak,
a ködtől bolyhos hónak,
amely az üvöltő zivatarból ront ki,
a hónak, mely elborítja előttem az utat.

Gyermekek játszanak az udvaron,
az udvaron gyermekek játszanak.
Öreg néni megy az utcán,
az utcán öreg néni megy,
megy az utcán egy öreg néni.

Éjszaka a fehérre meszelt házban
egyforma fény gyul ki sorra
minden ablakon.

A fürtökben megújulnak a bogyók
és a bogyókon a fény.

Elébe megyünk a jónak, igaznak,
a jóért, igazért, jogosért harcolunk,
a jót, helyeset, igazat vesszük birtokunkba.

A néma könnyeidet, mosolyodat, szerelmem,
a zokogásodat, tiszta mosolyodat, szerelmem,
mindig-új mosolyodat, mosolygó fehér fogadat.

Őszi reggelen a szőlőhegyen
sorról-sorra, tőről-tőre egyfornán ismétlődnek a szőlőlevelek,
a fürtök a levélen,
a bogyók a fürtben,
a bogyókon a fény,
a fényben a szívem.

A megújulás csodája, édes:
Az egyformaság soha-nem-egyformasága.

Levél a fogságból

Küldjetek regényt, szerencsés végűt:
melyben a repülőgép törött szárnnyal is
visszajut a földre,

melyben az orvos győztesen hagyja el a műtőt,
és a vak gyermekek szeme látásra tárul;
melyben a partizán szabad lesz,
mikor gyilkosának fegyvere
a szívét keresi már;
melyben a tiz éve várt levelet egy napon
meghozzák a vándormadarak;
melyben kézről-kézre járnak a költők könyvei;
melyben a szerető szívek egymásra lelnek
nászi ünnepben;

melyben ki nem szikkaszt
senkit a hiába-vágy kenyérért,
rózsáért, napfényért, szabadságért.

Küldjetek könyvet, melynek végén öröm van,
mert én hiszem,
hogy a mi harcos, fájó,
komor históriánk
— miként a könyvé —
örömben zárul.

Négysoros vers

Győz a Hajnal. A Föld oly tiszta fénnyel lett tele,
Mint egy kék tó, mely iszapját a barna mélybe szürte le.
Arcod arcomhoz ér, édes, együtt vagyunk, Te meg én.
Fény és Végtelenség. Fény, fény, fény.

Bán Ervin fordításai

Lázár Ervin

Énekszó

A kislány rémülten támaszkodott az ajtófélfának, görcsösen szorongatta a tolltartóját — éppen az volt a kezében, mikor megjöttek a mentők.

A mentők szürke ruhát viselnek, nagy fehér autójuk van. Mindig sietnek, a mentőknek nincs szívük, nem lehet szívük, hiszen most meg kellene állniok egy kicsit, óvatosan, nagyon óvatosan vinni azt a szürke, sovány asszonyt, hiszen beteg, nem látják, hogy nagyon beteg.

A mentők nem álltak meg.

A szürke, kóchajú asszony picit felemelte a fejét. Még egyszer látni akarta a házat, ahova befogadták, és a lányt, meg az embert is látni akarta.

Hözső Imre most is részeg volt. Nehézkesen, horgadtan állt az istálló előtt és a lányra nézett. Az asszony a szeme elé kapta a kezét, istenem, mondta magában, istenem...

Egyszer már látta így állni az urát. Ostor volt akkor is a kezében. Az ég kéken szikrázott. Kéken, hűvösen, közömbösen. Imre betántorgott a kapun, kabátja sáros volt, pedig már nagyon régen esett az eső.

Üvöltött.

— Maris! Maris!

Az asszony kendőt kötött a fejére. Sebtiben még a kötényét is megigazította, belenézett a tükörbe.

— Félek — suttogta magának — nagyon félek.

— Maris!

— Itt vagyok.

Állt az ajtóban. Nagyon halkan, suttogva beszélt, hang talán nem is jött a száján, csak az ajkát mozgatta:

— Imre, drága uram, Imre...

— A lóra... föl a lóra — sziszegte az ember és előrenyújtott kezén begörbítette az ujjait.

Lehajolt az ostorért. Megtántorodott, a feje húzta előre, de nem bukott fel. Felállt. És gonoszul nézett. A fogai villogtak, furcsán nem lehetett tudni nevet vagy vicsorog. Az asszony lassan hátrált az istálló felé, előregörbedt, a kezét az arca meg a melle elé tartotta.

A lótól mindig nagyon félt. Fekete ló volt és megbízhatatlan.

— Ne, Imre, ne... — motyogta, de a férfi jött egyre közelebb, a halántékán kidagadtak az erek, közvetlen közelről látta a kezefején a vörös szőröket.

Sikoltott.

— Ne, ne, te jó ember vagy, nagyon jó ember vagy.

Zokogott, de a könnyei nem folytak, beleszorultak a mellébe, nyomták, fojtogatták, megmarkolták a torkát.

— A lóra — üvöltött a férfi és átnyalábolta az asszonyt. Hirtelen, erős mozdulattal föllódította a lóra, háttal a feje felé. A ló sunyított. Mereven hátracsapta a fülét, egyenesen felszegett fejjel állt és remegett.

— Annus, Annus! — üvöltött a férfi és az asszony szemét egyszerre elöntötte a könny.

— Ne! A lányt ne! Ne bántsd a lányt...

A kislány nem sírt. Tágranyitotta rémült, barna szemét, a teste puha lett, mint a rongy. Hözső Imre földobta az anyja ölébe. A ló megrándult... most... most... gondolta az asszony.

A férfi az istálló ajtajában állt, hatalmas görnyedt teste betöltötte az ajtókeretet.

— Hehe... szajha — hörögte, és megrándult kezében az ostor.

Az asszony szeméből bánatos, puha, kegyelemkérő kiáltások szálltak feléje, de ő már nem is látta az asszonyt. Sötét tömeget látott maga előtt — az asszony, a lány meg a ló összefolyt remegő testét. Nevetett. Fülsiketítő, torz hangon.

— Igaz, az anyám is szajha volt... ne félj Borbás Maris... az én anyám is szajha volt...

Az asszony félt, hogy kibuggyan a férfi torkán a vér.

— És szajha lesz a lányod is haha... hallod... a lányod is!

Az asszony vacogott a rémülettől, de a ló még mindig mereven állt, megfeszített inakkal.

— Szajhák ülnek a hátadon, Szultán, nem hallod Szultán...

Az ostor vékony szíja köröket rajzolt a levegőbe, majd hosszan, feszesen kinyúlt és lecsapott. Az ütés a ló hasát érte. Megrándult, kivillant a szemefehérje.

— Nem tetszik — kiáltott diadalittasan a részeg és újra ütött.

Az asszony magához húzta a kislányt, körülölelte a karjával.

A vékony szíj baljósan suttyogott a levegőben, egyre vadabbul, egyre erősebben. Most már az asszonyt is ütötte, a gyereket is. Minden ütésre egyszerre rándult meg a három test: a gyereké, az asszonyé és a lóé.

— Rúgjál, Szultán!

A ló meg sem mozdult. A férfi akkor már zokogott. Rémes sírás volt, szaggatott, el-elcsukló. És a ló állta az ütéseket, és az asszony is meg a gyerek is.

Hőzső Imre térdre rogyott. Kiesett kezéből az ostor. Megkönnyebbülten, egyenletesen sírt.

— Nem hallod, Szultán... kicsi lovam... nem hallod?! Szajhák... ezek is szajhák...

Térdencsúszva mászott előre az alomszalmában. Átfogta a ló első lábát. Magához ölelte.

Az asszony csendesen lecsúszott a lóról a gyerekkel és futott a szobába.

A lány akkor öt éves volt. Most tizenhárom.

Hőzső Imre a lányt nézte.

Az asszony kiáltani akart, hogy ne igyál többet Imre, de mégis a lányának szólt, halkan, alig hallhatóan.

— Főzzél apádnak!

Így mondta: apádnak. Szándékosan mondta így, mert látta Imrét, ahogy a lányt nézi.

Aztán rácsapták a mentő ajtaját. Kellemes jódszagot érzett.

A mentő lassan kifordult a kapun, döcögve átmászott a rozoga, földes hídon és nagy porfelhőbe burkolva elvágtatott a szürke országúton.

A kapu előtt emberek álltak. Megilletődött asszonyok, kíváncsi gyerekek és fekete, ráncos vénasszonyok.

Mint a hollók.

— A mellye... Aszonta a doktor le köll vágni — mondta valamelyik.

Lassan elszéledtek. A lány még mindig az ajtófélfának támaszkodva állt, Hőzső Imre meg az istálló előtt.

A nyitott kapuban egy vénasszony ácsorgott. Összekulcsolt kézzel nézett a mentő után.

— Jézus Krisztus, üdvözítőnk, ne nyomorgasd a szegényt, Jézus Krisztus, jó urunk könyörülj mirajtunk.

— Hess, boszorkány — kiáltott az udvaron Hőzső Imre és egy féltéglát hajított a öregasszony felé.

A vénasszony meg sem mozdult, pedig a tégla a lába mellé huppant a porba.

— Jézus Krisztus jó urunk, könyörülj meg rajtunk — hajtogatta és ráncos arcán kövér könnycseppek folydogáltak.

Mégis megriadt Hőzső Imre. A vénasszony mozdulatlanságától. Odaesett mellé a nehéz féltégla, ő meg hajtogatja egyre csak a magáét, meg sem mozdul, néz a mentő után.

— Jó Jézus Krisztusunk könyörülj mirajtunk!

Énekelve, fogatlan szájjal duzsorogva motyogott a vénasszony, mégis tisztán elhallatszott idáig. Volt ebben a töppedt, gallyacska vénasszonyban valami szilárd.

Akár csak Hadar Mihályban.

Akkor is ilyen riadtság szállta meg, mikor Hadar Mihállyal szemben ült a szobában. Pedig először jóleső kárövendő bizsergés futott rajta végig a sarkától a feje búbjáig. Na, erős Hadar Mihály, most gyenge leszel — mondta magának és felállt.

— Ha a téeszcsé miatt gyüttél, Mihály, akkor vissza is fordulhatsz.

A másik morgott valamit a bajusza alatt, amúgy is nagyon ráncos arca furcsán eltorzult, egymásbaszaladó, mozgó redők futkároztak rajta.

— Nem erőszakol téged senki, magad ura vagy, ha igaz!?

Ez nem tetszett. Hát nem könyörögni jött? Mert itt járt nála az egész falu, mikor megalakult a tsz. Lépj be te is — azt mondták. És nagyon jólesett azt válaszolni, hogy nem. Az emberek először türelmetlenek lettek. Aztán dühösek. Ő meg azt gondolta magában, persze esz benneteket a fene, mert irigylitek a szabadságomat. Az Izsó Mihály agitálta őt legjobban. Mindenki tudta a faluban, hogy Izsó Mihály félelemből lépett be a tszbe. Anyámasszonykatonája. Még a bátorságot is irigylik!

— Hát akkor? — kérdezte a csuparánc embert, nem mutatta a kíváncsiságát, meg a mérgét sem az elmaradó nemek miatt.

Bent a szobában ültek le. Hadar Mihály sohasem járt itt, de még csak körül sem nézett. Egyenesen az ő arcába bámult, apró ráncok közé szorult, szúrós szemmel.

— Tartasz te valamit, Imre, a Kusztorásban?

Egyszerre tudta miért jött. Persze a Kusztorás miatt!

— Most nem — mondta, mintha mit sem sejtene — most éppen semmit.

Hát erre fáj a foga a téeszcsének. A Kusztorásra.

Omlófélben levő majorépület volt ez a Kusztorás, kint az Öreghegy alatt, régebben marhákat tartott ott, de mostanában feléje sem néz. Ez kellene a tsznek. Megint érezte a kárörvendő bizsergést.

— Megmondom, úgy ahogy van, köllene a téesznek a Kusztorás. Te semmi hasznát nem veszed, mi meg nyernénk vele. Nem kívánjuk ingyen.

— Ott szárítom a dohányomat — mondta Hőző Imre és érezte a mellét feszegető örömöt. — Tavasszal meg szerződött marhát viszek ki.

Hallgattak. Dohányt? Ördögöt! Hiszen nem is lehetne ott dohányt szárítani. Nem elég szellős az. Tudták mind a ketten.

— Jobb lenne Imre, ha meggondolnád. Neked is jobb lenne — mondta a másik és lágy lett a hangja, mintha a fiához beszélne.

Ez a szemernyi lágyság dühítette fel leginkább Hőző Imrét, egyszerre elterebélyesedett benne a harag, vörös lett.

— Fenyeget!? Fenyegetni azt tudnak. Jó hogy a saját házamból nem dobnak ki a kutyszentcséget ennek a téeszcsés világnak.

— Mit ordítozol?

— Az én házamban akkor ordítozok, amikor akarok. Nem parancsol nekem az isten téeszcséelnöke sem!

— Hát akkor majd kiigényeljük a Kusztorást. Ha neked jobb...

Megvonta a vállát és el is mosolyodott. Igaz kesernyés mosoly volt, Hőző mégis előhúzta a kést és az asztal lapjába szúrta.

Ez a Hadar Mihály meg előredőlt, összekulcsolta a kezét maga előtt, kicsit ingatta a fejét és azt mondta:

— Bolond vagy te, Imre, nagy bolond.

S annyira nem volt egy csöpp félelem sem a szemében, hogy Imre egyszerre megrémült, belekapaszkodott a bicskába és meg sem tudott mozdulni. Aztán kelt csak fel Hadar Mihály szép csendesen, sietség nélkül és kiballagott az ajtón.

Akár csak az öregasszony. Az sem ijedt meg a féltéglától.

— Az istenük meg a téeszcséjük — morogta és bizonytalanul megindult befelé. A lány már nem állt az ajtóban.

A lány.

A lányt látta maga előtt és halványan emlékezett a mentőre is. Nem érdekelte a mentő. A lány kerek és melles. Reggelente pirulva fogja össze magán a hálóingét. Őelőtte szégyelli magát. De csak a tél óta. Hőzső Imre még a disznópörkölés melegét is érzi az arcán, látja a magasba nyaldosó sárga lángokat — s persze a lányt, ahogy hálóingben kiszaladt, s körültáncolta a tüzet.

— Disznót ölünk, disznót ölünk — kiabálta, az anyja sajnálta elrontani az örömét, nem kiáltott hát rá, hogy „veszel azonnal magadra valamit", csak megállt a nyaláb szalmával az udvar közepén és elnevette magát: ez a bolond lány, kis bolondom.

Apró, kemény kis mellei táncoltak a simafogású selyemhálóing alatt. Hőzső Imre akkor már érezte, hogy az asszony elkomolyodott és őt nézi, mégsem tudta a szemét levenni a lányról, görcsösen szorította az égettvégű piszkafát. Mosolyogni próbált, be akarta csapni az asszonyt, de sehogysem sikerült — aztán már nem is akarta — csak nézte a lányt. Annus meg merev lett egy könnyed és hajlékony mozdulat közepén, majdnem térdreesett a visszafojtott lendülettől és eszébe jutott a fekete ló. Összefogta a mellén a hálóinget. Azóta mindig összefogja.

Aznap az asszony egyetlen szót sem szólt. Amúgy is hallgatag volt, de ez a csöndesség kesernyés volt és görnyedező.

A férfi megbotlott a küszöbben és megint tisztán látta maga előtt a mentőt és tudta, hogy a lány odabent van a szobában. Az asszony meg döcögődik valamerre Szekszárd felé a fehér kocsiban és kezét a mellére szorítja.

Nevetett magában. — A szajha.

Akkor látta meg a kendőt a szék karfáján. Esetten, ügyetlenül hevert a kendő, meleg gyűrődésekkel — az asszony mindig ezt a kendőt viselte. A kendő sohasem szokott így heverni. Minden megváltozott tőle és gazdátlan lett. Imréből olyan hirtelen párolgott el a bor, hogy megszédült tőle.

Az asszony meg döcögődik valamerre Szekszárd felé, a fehér kocsiban. Nem hitte el. Kinyitom az ajtót és ott ül az asztal mellett. Izgatott lett. Gyors, szögletes mozdulattal felrántotta a szobaajtót. A bevetetlen ágy szélén ült Annus és bámult maga elé. Hideg volt a szobában.

— Anyád?

Ijedten, mégis parancsolóan szaladt ki belőle a felesleges kérdés, a lány megrémült, félve nézett a nevelőapjára és pici, tétova mozdulatot csinált maga előtt. Legszívesebben elsírta volna magát, de ha félt, sohasem tudott sírni. És most félt.

A férfi rögtön a kérdés után tudta, hogy semmit sem kellett volna kérdezni. Az ágya szélére ült, lógatta a fejét egy darabig, maga sem tudta miért, dühös lett. Pedig már nem volt részeg.

— A kendőt tedd a szekrénybe! — mondta a lánynak.

Sohasem rúgott be az eszetlenségig. Mindig tudta, mit csinál. És emlékezett is mindenre. Olykor nagyon élesen és kitörölhetetlenül tértek vissza részegsége emlékei. A józanság első pillanataiban. Ez olyan, mint amikor az ember felébred. Kicsit tántorognak benne a dolgok, aztán minden egyszerű lesz és világos, az ember nem tudja, miért utálta előtte este az életét. Minden világos lesz. Az élet is és a halál is. De csak pár pillanatig. Mert ki kell bújni az ágyból, a hajnal nyáron is hideg és a szoba levegője pállott, a gerendák túl alacsonyan vannak. Ilyen a józanság első perce is. Csak valahogy nehezebb, vörösebb.

Az asszonnyal nem vesztettem semmit — mondta magában Hőzső Imre és hallotta, nyikorog a szekrényajtó. A lány eltette a kendőt.

Mondjuk ide állna a lány és azt mondaná: Elmegyek. Miért ne mondhatná? Hiszen hatalmas ez a lány. Elmenne. Már érezte is, hogy egyedül van a szobában, az ingaóra megállt. Az ágyak vetettek, csak az övé van feltúrva, a dunyha mozdulatlanul, csúf gyűrődésekkel mered a levegőbe és ráncai közé hideg szorult.

— Nem mehetsz el, Annus!

Könyörgő, csendes hangon szólt.

— Hova? — kérdezte a lány csodálkozva.

A férfi csak most érezte meg, hogy a lány tizenhárom éves, most vette észre, hogy a tolltartója és nyitott füzetei az asztalon hevernek, most tudta csak, hogy a lány nem megy el. Tudta, hogy a lány az övé.

— Fűzd ki a cipőm! — mondta parancsolóan, pedig nem akart lefeküdni, csak engedelmességre vágyott. Annus leguggolt eléje és bogozni kezdte a csomót. Hözső Imre belátott a blúza alá, könnyű rózsaszín mellére. Annus a bokájához ért. Nehéz és diadalmas nevetés támadt benne ettől az érintéstől, a bokájában támadt és érezte ahogy egyre följebb kúszik a lábszárában a térdek rögös csonjaiig aztán tovább végig a combján, hasa szőrrel borított bőrében, görnyedt kemény hátában, lüktető nyakában, fülcimpája finom ereiben. De nem nevetett. Benne szorult ez az őrjöngő, vibráló diadal és feszítette a testét. Nem mert nevetni. Az anyja miatt. Az anyja ott állt a háta mögött, ilyenkor sohasem tudott megfordulni, erőtlenül evickélt benne a gondolat, hogy az anyja már régen meghalt, mégis tudta, most ott áll a háta mögött. Szemrehányóan nézett rá az anyja és Hőzső Imre ott érezte maga meg Annus között az anyját és a lány örült ennek, megcsókolta az öregasszony ruhája szegélyét.

Minden erejét összeszedte, fölrántotta a lányt és ellökte magától.

— Mit csinálsz? — üvöltött.

— A cipőjét... azt mondta, a cipőjét... — motyogott Annus. A férfi ráordított.

— Nem érted?! Az anyám szajha volt!

De azért a feketeruhás öregasszony csak nem mozdult a háta mögül.

2.

Egy éjszaka

Sötét volt. A férfi mozdulatlanul feküdt, nem is vette észre, hogy feszülten figyel. Szerette volna, ha a lány megmozdul az ágyban, nyikorognának a szúvas deszkák. Tudná, hogy a lány itt van. De Annus nem mozdult.

A lány: Azt mondta, itt megy a bolond Hőzső lánya.

A férfi: Marha az a kölök, nem jó. Egyszerűen marha — mondta Keserű Márton a kocsmában. Igaza van. Vissza kell ütni. Huszonhat éves, olyan, mint a bivaly, és veri az anyja. Veri. Azért mert éppen az a lány kell neki... Édesanyám engedje meg... Nem! — mondja az anyja—, azt a lányt nem veszed el... Megint együtt láttak benneteket! Megmondtam, ne járkálj utána. Az a marha hallgat. Hozd ide az ostort! És a béna asszony üti a fiát. Csak el kellene lépnie. De ott áll és nézi az anyját. Még a szemét sem hunyja le, pedig az arcát is üti. Jó gyerek? Hm... Elvitték volna az öregasszonyt szegényházba. Minden el volt intézve. És akkor azt mondja az a marha, hogy én akarom gondozni, nem engedem az anyámat.

A lány: Nem igaz, hogy bolond. Néha egy kicsit mogorva. Nem hallották őt mesélni. Nem látták fáradtan ülni az asztal mellett. Csak a kocsmában látták, a kurjongatásait jegyezték meg. És bátor. Apád miért nem lépett be a téeszbe. Nem tudom, tanító bácsi. Nem is akar belépni? Nem tudom, tanító bácsi. Persze, hogy nem akar belépni. Neki senki se parancsolgasson. Irigykedve nézik őket, mikor mennek a határba. Ezek még saját lovaik, a kocsi is, a föld is, a két ház is. Ha megnövök, az egyik ház az enyém lesz — azt mondta a Felsősori házat nekem adja.

A férfi: Meghalok és kész. Jó ember volt. Rossz ember volt. Olyan mindegy, hogy mit mondanak. Jó ember volt — és legyintenek. Szegény, kár érte. De legyintenek. Olyan mindegy. Mindig minden az erőseké. Akik vissza mertek ütni. Kampós orra volt az öregnek és összeszorított keskeny szája. Akárcsak neki. Azonnal megismerte. Tétován, esetlenül lépett be az ajtón. Micsoda öreg volt, úristen, micsoda öreg! Azt mondta: — Csak meg akarlak nézni. Nekem már senkim sincs. Régen csizmában járt, lóháton. Akkor sem volt senkije. A lovaglóostorával intett a lányoknak. Este gyere be hozzám. És a lányok azt mondták: igenis. Akkor sem volt senkije. Felállt. Szorongatta a torkát valami. Sokáig néztek farkasszemet. Ez hát az apám. Hideg borzongás szaladt végig a hátán. Ki a házamból! Nekem már

senkim sincs — motyogta az öreg. Ki a házamból! Nekem már senkim sincs, fiam. Őszinte és mélyről jövő volt ez a „fiam", de mit törődött ő vele. Fiam? Mi az hogy fiam! Ki a házamból! Úriember! Csizmás, lóhátas, lovaglóostoros. Nincs senkim, nekem már senkim sincsen. Hát nekem ki az úristen van?! Hát hogyan élek én a te kőházadban? Nagy árat fizettem a kőházadért! Menjen, mert megölöm! Nem érti? Megölöm! Az öreg hátrált az ajtó felé, háta mögött tétova mozdulatokkal kereste a kilincset, fogalma sem volt merre van a kilincs, először járt ebben a házban. Nagyon szánalmas volt, az arcára bánatos, bocsánatkérő mosoly terült. Könnyű bocsánatot kérni. Bocsánatot kérni nagyon könnyű a rúgásokért. Akkor, amikor az ember már nem tud rúgni.

A lány: Nem is az én apám. Igaz. Mégis olyan mintha az apám lenne. A vénasszony szája sötét luk volt. Neki kellett támaszkodnia a kerítésnek, mert szédült. A vénasszony meg csak ordított eszelősen, nem mert rászólni senki vagy talán nem is akartak. Az anyád is mocsok volt meg az apád anyja is. Az apád!? Gúnyos lett a hangja, rikácsoló csupa gonoszság. Úgy apád mint nekem! Magához vett téged meg az anyádat, mert kurva kellett neki. Eddig jó volt az anyád, most meg majd jó leszel te. Hiszen nem vagy a lánya. Ki tudja, hogy kinek a lánya vagy te?! A fél falué. Karácsony Sándoré, Karácsony Sándornak a lánya vagyok, nekem mondta édesanyám, hogy Karácsony Sándor lánya vagyok — mondogatta gyorsan magában — csak elesett a háborúban és azért nem tudta elvenni édesanyámat. Én Karácsony Sándor lánya vagyok. És az apád talán a Hőzső Ignác fia? Talán a vén bolond kanásztól kitelt egy gyerek? Meg kőház, meg húsz hold föld? Hahaha! A Maróti tisztartó fölcsinálta a Kocsor Julist, és kőházat meg földet adott a kanászának, hogy vegye el, Az a bolond el is vette. Elvette volna ingyen is, hiszen nem volt ki a négy kereke. Isten átka van a ti kőházatokon, nem hoz rá szerencsét az akasztott ember kötele. Pedig ott lógott a padláson Hőzső Ignác... Szajhák családja... te is csak szajha leszel...

A férfi: Nem engedték megnézni az öreg púpos kanászt. Úgy hívta, hogy édesapám. Pedig mindig tudta, hogy nem az apja. Nem mondta neki senki, mégis tudta. A Bolond Hőzső Ignác. Eleinte úgy hívták, a Bolond Hőzső. Aztán Kőházas Hőzső lett. Sohasem aludt velük egy szobában. Leginkább az istállóban szokott aludni. Nem is igen beszélt. És mikor megvolt a húsz holdja, akkor is disznókat őrzött. Mondjon föl Ignác, nem köll már magánaka disznók után szégyenkezni. Csönd! — mondta Hőzső Ignác a feleségének és nem mondott föl. Csak fölkötötte magát egy nyári délután. A kötele még mindig ott lóg a padláson.

— Félek — mondta Annus.

— Gyere ide mellém — válaszolt a férfi.

Most megreccsent az ágy.

— A lány jött.

— Szorítsd a nyakam!

— Jaj, megfulladok — lihegett Annus.

— Jobban szoríts!

Másnap vasárnap volt.

— Hozd ide az ünneplőmet — parancsolta a férfi.

— Igenis — mondta Annus.

3.

igenis
igenis
igenis

A postás a kocsmában találta meg Hőzső Imrét. Egymaga ült a sarokasztal mellett, a fal felé fordulva és beszélt.

— Csak intett a lányoknak és azt mondták: igenis.

— Távirata van — mondta néki a postás és gyengéden megfogta a vállát.

— Hiába táviratozik. Én is vagyok akkora úr!

A postás értelmetlenül nézett, aztán eléje tolta a fekete könyvet.

— Írja alá.

— Aláírom — mondta Hőzső Imre és kemény, nehéz betűkkel odakanyarította a nevét.

— Csak a vezetéknevem. Elég? Elég, mi! Így írt alá a tiszttartó is. Igaz? Ismerted a tiszttartót?

A postás fiatal gyerek volt, zavartan rázta a fejét.

— Nem, nem ismertem. Itt a távirat.

— Mondtam, hogy hiába táviratozik! Disznó volt, igaz? Nem kell! Disznó volt. A lányok azt mondták neki: igenis.

„borbaas maaria vasaarnapra virradoo eejjel meghalt temeteeseeroel keerjuek inteezkedni

szekszaardi koezkoorhaaz"

Ez állt a táviratban.

— Hulljon a férgese! — kiáltott Hőzső Imre és hirtelen mozdulattal felállt. Mereven tartott nyakkal megindult a kijárat felé. Ostoba távolbanéző tekintettel rávigyorgott a kocsmárosra, tétován intett maga előtt.

— Hulljon a férgese — mondta a kocsmárosnak.

Nagyon halkan mondta, nem is lehetett megérteni.

A kocsmától egy rozoga fahídon kellett kimenni az országútra. A száraz deszkák inogva döngtek a talpa alatt.

— Hulljon a férgese — suttogta maga elé és futni kezdett. Hazafelé futott, a táviratot begyűrte a zsebébe.

A konyhában égett a villany, Annus az asztal mellett ült, egy füzet volt előtte.

— Mit csinálsz?

— Írok — mondta ijedten a lány és elfordította a fejét.

— Rám nézz! Miért nem nézel rám?!

Annus ránézett. Kék szeme volt, ferde metszésű.

Hőzső Imre lehajtotta a fejét, a cipőjére bámult.

— Holnap elmegyek anyádhoz.

Nem nézett a lányra.

— Ne mondja meg neki!

— Nem mondom — felelte halkan és gyorsan bement a szobába. Leszórta magáról a ruhát és lefeküdt. A fal felé fordult. Kint sokáig csend volt, a férfit bántotta a némaság. Felemelte a fejét a párnáról és feszes testtel figyelt. Semmi nesz nem hallatszott. Az üveges ajtón keresztül beszűrődött a fény, a falon látta a feje árnyékát. Nagy sötét folt.

— Annus!

— Még írok — válaszolt sietve a lány.

— Ne rongáld a szemed — mondta megenyhült hangon és jólesőn elernyedt a teste. Csak valamilyen hangot akart hallani.

A lány eloltotta kint a villanyt, lábujjhegyen osont a szobába.

— Annus!

— Azt hittem, alszik.

A lány hangja ijedősen rebbent. Félt.

— Gyere ide!

Megint csend lett. Ugyanolyan csend, mint az előbb. Újra megfeszült a teste, felemelte a fejét. Most nem látta a feje árnyékát.

— Igenis — mondta a lány.

Megrándult. A feszültség nem engedett, a torkán szaggatottan szívta be a levegőt.

Hallotta a könnyű, óvatos lépteket.

— Itt vagy?

— Igen — mondta halkan a lány.

Ott állt közvetlenül az ágy mellett.

— Anyád meghalt.

Egy ideig csend volt. Aztán hallotta, hogy a lány sír. A sötétben megkereste a kezét és megszorította. Annus odaroskadt az ágyra a mostohaapja mellére. Nyakához szorította az arcát, a férfi érezte a meleg könnyeket. Egyre szorosabban kapaszkodtak egymásba. Szorították egymást, a karjuk megfeszült és akkor Hőző Imréből is kitört a sírás.

— Ne sírj! — mondta a lánynak.

A lány simogatta az arcát és még közelebb bújt hozzá.

és barnahúsú szántások meleg földje fordult ki az ekék nyomán bokrok és fák zöld fáklyái égtek az izzó kék ég alatt békés templomtornyok és piros háztetők vilogtak ki a zöldből a folyó duzzadtan hömpölygve ringott a medrében csodálatos védelmező kis karok hogy tudtok szorítani búzamezők könnyed ringása eső utáni vízszag zümmögő bogarak téli esték csendje csodálatos védelmező vézna kis karok hogy tudtok szorítani.

— Annuska, Annuska, Annuska — dadogta a férfi. A lány már aludt, könnyen, csendesen szuszogott. Betakargatta, aztán fölkelt, meggyújtotta a villanyt, odaült az ágy mellé és nézte az alvó lányt.

Úgy is aludt el, ülve, a nyaka hátracsuklott a szék támláján.

4.

Megszokta már, hogy esténként engedelmeskedjen a parancsoló hangnak. Azt is megtanulta, hogy „igenissel" nem szabad válaszolnia. Olyankor a férfi felbőszült.

Nem mondta hát, hogy igenis.

Csak félt.

Mindig félt, kutatva nézett az emberek arcába.

Az emberek azonban némák voltak. Reggelenként dolgozni mentek a ködös határba, esténként kurjongattak az utcán, felemelték meg leengedték a kezüket, néha káromkodtak, néha nevettek, a templomból kiáradt vasárnaponként az ének, meg sípolt az orgona, a félszemű harangozó minden délben meghúzta a harangot és egy fröccsért engedte húzni a legényeknek is, a Szajkó boltos azt kérdezte a tsz könyvelőtől: Na, mit gondol, Burján elvtárs, győz holnap a Fradi, s a legények cseresznyemaggal lődöztek a lányokra a templomtéren, a Kétláncos Kajdiné átkiabált a szomszédasszonynak, hogy a fiam autót vett ám Amerikában, elküldte a fényképet is, majd gyűjjön át, megmutatom, a Cinege tanító az igazgatóéknál ultizott és azt kérdezte: Mit gondolsz kérlek, ez a Borbás Annus... és az igazgató azt mondta: Makk negyvenszáz ulti, a cigányokat megfürdették a rendőrök a Sióban és matadorral beszórták a putrikat, a méltóságos asszonyék rádiója bemondta, hogy nemsokára kimennek az oroszok és akkor szétmehet a téeszcsé, a téeszcsé meg autót vett és a Szabó Boriskának meg holnap lesz a lakodalma.

— Elvárunk benneteket is, Imre — mondta Szabó Bálint.

— Most halt meg az anyja — bökött a lányra Hőző Imre.

— Fél éve is elmúlt, meg iszen kislány még!

A lakodalmat kint tartották az udvaron, sátor alatt, az állami gazdaságtól kérték kölcsön a ponyvát. Az asztalokat olyanformán tolták össze, mint két hosszú szárával egymásbatolt L betű. Ahol összeért a két szár, ott ült az új asszony meg az új ember.

Egy alapi legény vette el Szabó Borist, valami szerelő vagy ilyesféle, Fehérváron dolgozik és el is viszi a feleségét, ha kapnak ott lakást. Márpedig kapnak, mert az ilyen szerelőféléknek az atyaistent is odaadják — azt mondta az Illés Rozál néni. Az új pártól jobbra meg balra ültek a közeli rokonok, meg az állami gazdaság főagronómusa, mert az adta a ponyvát, távolabb a sógorok, komák, barátok,

az ilyesféle ismerős-népség meg, mint Annusék, szerényen az L betű rövidebbik száránál ült.

A menyasszony fehérben volt, a fátyla a vállára omlott és alig evett valamit, a vőlegény meg égő füllel ült mellette.

— Mit bámulsz? Egyél! — mondta Annusnak a mostohaapja.

— Igenis — hadarta Annus, de kanálért nyúló keze megállt a levegőben és behúzta a nyakát.

Hőzső Imre mereven nézett rá egy darabig, aztán megmarkolta a poharát és ivott. Hátraszegett nyakkal, hangos nagy kortyokban nyelte a bort.

Annus az ölébe ejtette a kezét és nagyokat nyelt, kicsit remegett. A menyasszonnyal szemben ülő sorban megismerte az igazgatót, a papot, a téeszelnököt, a tanácstitkárt meg a feleségét, a kocsmáros két diák fiát. A tanácstitkár valamit mesélt, a mellette ülők dülöngéltek a nevetéstől.

Fújt a szél, a ponyva hangosan zörgött.

Szabó Boris egyetlen lánya volt a szüleinek, az iskolából tavaly előtt maradt ki. Mindig nagyon sok új ruhája volt. Annus néha irigyelte a sok szép szoknyát meg kardigánt, meg blúzt, harisnyákat, sálakat, tűsarkú cipőket. Annak idején mindig elhatározta, hogy szól az anyjának, neki is kell olyan, amilyen a Szabó Borisnak van. Sohasem szólt.

Az új férj izgett-mozgott a helyén, nem tudta a kezét hova tegye, hátranézegetett, meg idegesen simogatta az arcát.

— De sürgős az új embernek! — kurjantott valaki és kicsattant a nevetés.

Röpködtek a levegőben a megjegyzések, hol itt, hol ott harsant a nevetés.

Annus meg összegörbedt, mint egy beteg kis macska.

— Mit sunyitol, nem a te nászéjszakád lesz — vihogott a fülébe a baloldali szomszédja, a vöröshajú Lépő Maris.

— Na, előlegbe egy csókot — kurjantott megint valaki és a násznép kórusban ismételte:

— Lássuk a csókot!

A menyasszony lesütötte a szemét, a vőlegény megköszörülte a torkát és lassan átkarolta a jobb kezével.

Csend támadt, valaki csókot utánozva cuppantott egyet, a többiek pisszegtek.

A két fej egyre közelebb hajolt egymáshoz.

— Ne, ne, ne! Jaj, ne!

A kétségbeesett sikoltás hirtelen és rémületesen szakadt fel a torkából, a fejek szemvillanás alatt feléje fordultak.

— Annus! Megbolondultál?! — mondta rekedten Hőzső Imre.

A kislány állt az asztal mellett. Kicsit görbén, mert a pad nagyon közel volt az asztalhoz és térdben nem tudta kiegyenesíteni a lábát. Eszelősen hadonászott a kezével.

— Ne csókolja, hiszen kurva. Tudom én, gyereke is lett volna, a Biró István csinálta fel, tudja az egész falu. Ne csókolja meg! Egy kövér disznót adtak a doktornak...

— A szentségit! — ordított Szabó Bálint.

— Te... te! — hörögve tört fel a hang Hőzső Imre torkán és bal kézzel szájon vágta a lányt.

Hanyattesett, átbukott a padon, de nem hagyta abba a kiabálást. Akkor már mindenki állt, olyan volt a sátor alja, mint a megbolygatott méhkas. Hőzső Imre felkapta a lányt, a tenyerét a szájára szorította és cipelte haza. Annus még mindig kiabált, a szájára szorított tenyér mögül szaggatott, torz hangok buktak elő.

A derékszíj még a háborúban keveredett Hőzső Imréhez. Borotvafenéshez használta.

A csatos végével ütötte Annust, tiszta erőből, a csat olyan hangot adott a levegőben, mint a búgócsiga.

— Jaj, ne bántson, Imre bácsi, drága Imre bácsi!

Nem kiabált a lány, csak mondta egyre mondta, monoton, szaggatott hangon: Jaj, ne bántson, Imre bácsi, drága Imre bácsi.

És közben kúszott a férfi felé, át akarta ölelni a lábát, de az mindig visszarúgta, s akkor újra kezdte; kúszott előre véres, könnyes arccal és a kezét kinyújotta Hőző Imre felé.

Belecsimpaszkodott. Átölelte a térdét szorosan, hozzászorította az arcát. A szíj kihuloltt a kezéből, lihegve állt a kis rongykupac lány előtt. A konyha köve maszatos volt a vértől. Zsibbadás kúszott a lábába, érezte a lány meleg arcát a térdén

— Vadbarom vagyok! Vadbarom! — mondta.

Hirtelen lehajolt, felemelte a lányt, az arcába nézett. A szája sarkából, az orrából szivárgott a vér és a ferdevágású szemekben meglátta magát Hőző Imre.

— Annuskám! Kicsi Annuskám!

A lány átkarolta a nyakát.

Őrjöngve rohant be vele a szobába, ledobta az ágyra és letépte róla a ruhát. A lány közben simogatta az arcát.

5.

Annus arca még sokáig heges volt. Akkor is, amikor Kalló Sándorral találkozott. Simontornyán volt s hogy gyorsabban hazaérjen, a rövidebb utat választotta a Sió-parton. Sietve ment a kanyargó gyalogösvényen. A kertészet mellett vezetett az út, Annus még szaporábban lépkedett, mert meglátta a téeszes asszonyokat. Palántáztak.

— Na mi az, kisasszony, hova oly sietve? — kiáltott oda neki valaki. Egy másik meg is toldotta:

— Apánk-urunkhoz?

— Mit bántjátok szegényt — mondta Illés Rozál néni, de a nevetéstől nem hallották a hangját. Meg ha hallották volna is!

Cselédek — gondolta magában Annus. Így hívta a téeszeseket a mostohaapja is.

A kertészet után találkozott Kalló Sándorral. Egy zsákot cipelt a hátán és fütyörészett.

— Szevasz, Annus! — köszönt és letette a zsákot. — Simontornyán voltál?

— Igen — mondta Annus.

— Mi történt az arcoddal? Elestél?

Tovább akart menni, most mégis megállt.

— Igen, két hete — motyogta és nézte a fiút.

— Majd elmúlik, meg aztán még jól is áll neked!

Nevetett. Nagyon kedvesen, csillogó szemmel.

— Mondd, Annus, miért nem jársz te bálba?

— Nem szeretek — hadarta a lány és nagyot nyelt.

— Egyszer azért eljöhetnél.

— Úgysem táncolna velem senki.

— Még, hogy nem! Hát én?!

— Igazán? — kérdezte Annus és kibuggyant a szeméből a könny. — Énvelem?

— Hát! Persze, hogy teveled... De miért sírsz? Annus...

Hagyta, hogy a fiú átölelje. Jólesett, hogy az arcát simogatja, meleg, érdes keze volt Sanyinak. S aztán a kéz lecsúszott a vállára, lassan, óvatosan a melle felé.

Annus visszatartotta a lélegzetét. Feszülten figyelt, a keze görcsösen ökölbe szorult. A fiú a melléhez ért. Megtaszította.

— Te, te, te, te...

Futott. Az utat sejtette csak maga előtt, nem látott jól a könnyeitől.

A fiú ijedten nézett utána.

— Annus, Annuska! — suttogta és tétován lépett egyet.

Tiszta erőből futott, bent a faluban is, úgy esett be otthon az ajtón. Ott állt a mostohaapja.

— Mi az, te!?

Annus a nyakába ugrott. Hangosan, hüppögve zokogott.

— Ki bántott?

Annus a fejét rázta.

— Na, aranyom, ne légy már ilyen buta, na, nézz már rám, aranyom.

A férfi megint érezte a mellében felkúszó meleget és simogatni kezdte a lányt. Az arcát, a vállát és a keze lassan csúszott a melle felé.

Annus felsikoltott. Ernyedten lógott a férfi karjai közt.

Hősző Imre értetlenül bámult a lányra és lassan, súlyos, szurkos félelem telepedett rá.

Másnap behívatták a tanácsházára. Az elnök közölte vele, hogy a Kusztorást bérbe vette a tsz.

— A tied marad, ha nem akarod eladni, de üresen nem állhat. Ezt beláthatod. A trágyád, ami még ott van, azt a tsz autójával elvitetheted, ahova akarod. Ha mégis meggondolod és eladod, csak szólj.

Délután hallotta, ahogy a ház előtt fékez a teherautó.

— Hé, nem harap ez a dög? — kiabált valaki a kapuban.

— Hogy az istennyila vágna belétek! — káromkodott Hősző Imre.

— Nem — mondta Annus —, nem harapós.

A sofőr overálban volt és olajos volt a képe.

— Csudára félek az ilyen vén blökitől, nagy szégyen, mi?

Vigyorgott. A szeme keskeny réssé húzódott és a bal arca közepén egy gödör támadt.

— Adjisten — mondta aztán. — Úgy nézzenek rám, mintha én lennék a végrehajtó. Pedig istenbizony nem vagyok az.

— Mit akar? — kérdezte mogorván Hősző Imre.

— Nem a magáé az a kulipintyó az Öreghegy alatt?

— De az enyém! — válaszolt mérgesen.

— Na látja, faterkám, hát kiganyézunk.

— Faterkád ám az a jó öreg ördög, te zöldbélű vakarcs.

— Pardon — vigyorodott el a sofőr — nem tudtam, hogy nem szereti a németet. Pedig világnyelv.

Hősző Imre vörös lett a méregtől. Annus sietve közbeszólt.

— El tudja vinni egy fordulóra az egészet?

— Igen. Legalábbis azt hiszem — mondta egészen más hangon a fiú, mintha megunta volna a tréfálkozást.

— Hova kell vinni? Mondja meg neki — mondta Annus a mostohaapjának.

— A Körösztfa-dűlőbe.

— Bocsánatot kérek, de a helyrajzi ismereteim még hiányosak. És ha rakodni is segítene valaki, igazán ünnepnek számítanám.

— Majd én elmegyek — mondta gyorsan Annus, mielőtt még Hősző Imre valami gorombát mondhatott volna.

A teherautó az öreghegyi keskeny dűlőúton döcögött. A sofőrnek be nem állt a szája, egész úton fecsegett.

— Szóval még mindig a megátalkodott kisparaszti gazdaság igájában nyögünk? Ajaj, kérem, nem a leghelyesebb álláspont, a közösség ereje ugyebár egekig ragadja a dolgozó parasztot, de akinek nem inge — járjon ing nélkül. Igaz, kérnémszépen?

— Mindig ilyen sokat szokott beszélni? — kérdezte fitymálva Annus.

— Mindig, kérnémszépen. Születési hiba. Az iskolából is kidobtak érte, de aztán addig beszéltem az igazgatónak, míg vissza nem vettek. Ilyen az élet. Magának is annyit beszélek majd, hogy a végén belémszeret, majd meglátja. Így csak ketten tudunk beszélni a világon, a római pápa meg én.

— Azt hiszem akkor inkább a római pápába szeretek bele — mondta a lány.

— Sajnos, reménytelen, a múltkor is mondta nekem őszentsége, te Harangozó, milyen marha mázlid van neked, bármelyik sártelki lányt elveheted, én meg lépjhetek a dumámmal együtt... apropó — a sofőr megállította a kocsit, és ünnepélyesen Annus felé fordult: — Harangozó Gyula vagyok, a kuplungok királya.

Annus nem fogadta el a feléje nyújtott kezet.

— Miért áll meg? Menjünk csak.

— Ó, a hercegnő — húzta el a száját a sofőr és indított.

Megsértődött.

Annus engesztelően nézett rá, de a fiú elfordította a fejét és fütyörészett.

A szélvédőre a fiú egy képet ragasztott. Fiatal nőt ábrázolt a kép, egy fának támaszkodva állt és nagyon szomorú volt.

— Ez a felesége? — kérdezte Annus, hogy valahogy megtörje a hallgatást.

— Melyiket méltóztatik kérdezni, hercegnő — kérdezte a sofőr gúnyosan félrefordított fejjel.

Most Annus sértődött meg. Nem válaszolt.

Egy darabig csendesen döcögtek, a fiú néha a szeme sarkából Annusra pislogott.

— Nem a feleségem — mondta aztán. — Ez egy színésznő. Ulla Jakobsonnak hívják. Nem látta az „Egy nyáron át táncolt" című filmet?

— Nem — rázta a fejét Annus.

— Jó film volt — mondta a fiú, — szívesen elvinném rá magát. Különben nőtlen vagyok.

A Kusztorásig aztán nem szóltak egy szót sem és valahogy mindkettőjüknek nagyon jólesett ez a csend.

Beesteledett, mire végeztek a munkával.

— Na, ha ez az ócska kiszni bedöglik, itt kell aludnia velem — vigyorgott a fiú, de olyan kedvesen, hogy Annus tudta, az ócska kiszni nem döglik be.

— Rugdalózni szoktam álmomban — nevetett.

— Ojjé — mondta a fiú —, akkor száguldunk.

Fele úton jártak, amikor bekapcsolta a reflektorokat. A fény nagy sávot kiszakított a sötétségből, lebegő fehér bogarak csapódtak az ablaküvegnek.

— De szép — mondta Annus és élvezte a motorházból lábára áradó meleget.

A fiú megállította a kocsit.

— Most jut eszembe, azért egy csókot csak kapok!

Ez hirtelen jött, Annus értetlenül nézett rá. A fiú megfogta a kezét és húzni kezdte maga felé. Nem tudott védekezni — nem is akart. Olyan lett, mint egy darab fa, csak a szeme tágult kerekre és kétségbeesettre.

A sofőr megmerevedett. Elengedte a lány kezét.

— Annus, Annuska... ne haragudjon, csak bolondoztam. Istenbizony, csak bolondoztam. Na, nevessen már egy kicsit.

A lány még mindig kétségbeesetten nézett maga elé.

A fiú kinyitotta a kocsi ajtaját és kikiabált a sötétbe.

— Hé, emberek! Fele királyságomat annak, aki megnevetteti a Legbánatosabb Hercegnőt.

Annusban meleg, súlyos érzés fészkelődött. Lassan engedett a mellében a szorítás, kibuggyantak a könnyei.

A fiú abbahagyta a kiabálást, szomorúan nézett a lányra és halkan, nagyon halkan mondta:

— Annuska, miért nem nevet?

— Hiszen nevetek, nem látja, hogy nevetek!

És rámosolygott a könnyein keresztül.

Beletaposott a gázpedálba. A kocsi bőgve rohant az egyenetlen dűlőúton, Annus belekapaszkodott az ülésbe.

A ház előtt csikorogva fékezett.

— Őrség, díszlövéseket! — vezényelt a sofőr és megnyomta a dudát. A hang vidáman belebődült az éjszakába.

— Mit dudál, marha! — kiabált ki Hőzső Imre az udvarból.
— Ó, a haragvó várúr! — suttogta a fiú. — Az apja?
— Csak mostoha — suttogta vissza a lány.
Kinyitotta a lány előtt az ajtót.
— Szombaton eljön a bálba?
Annus boldogan felnevetett és beszaladt az udvarra. A teherautó nehézkesen megfordult, a sofőr még egy hosszút bőgetett a dudával, és elszáguldott.
Micsoda marha — mondta Hőzső Imre.
Annus nem szólt. Mosolygott magában.

6.

Átnézett a fejek fölött. A teremben füst és pára gomolygott, kiszállt az ablakok törött fiókjain, a fényben nagyon jól lehetett látni. Hátranézett. Önkéntelen mozdulat volt.
— Hova készülsz? — kérdezte tőle otthon Hőzső Imre meglepetten és csodálkozva ráncolta a homlokát.
— A bálba! — mondta Annus határozottan.
Azt hitte, vitatkozni fog vele a férfi. De nem. Nem szólt egy szót sem, csak szerencsétlenül nézett maga elé.
— Jegyeket kérem — mondta Tollár Ferkó. Tűzoltósapkában volt, pedig nem is volt tűzoltó, de a bált a tűzoltóság rendezte, s a gyerek a fejébe nyomta az apja sapkáját.
Annus oda sem figyelt, mennyit kap vissza a tízforintosból, befelé bámult, Gyuszit kereste. A Matura gyerekek a Tengerész, ó szívem, tengerész-t játszották. A két Matura gyerek meg a Sobor Anti voltak a zenekar és a Szőcei gyerek. A Szőcei gyerek dobolt, szétdobálta a könyökét és a szemét forgatta, mint ahogyan a filmeken látta.
Félénken lépett be, nagyon szégyellte magát — életében most volt először bálban. Nem mert senkire ránézni, de látta, hogy már észrevették és a fal mellett ülő asszonyok összesúgtak. A zenekar mellett a padon lányok ültek. Meglátta köztük Lépő Marist. Lehuppant a vöröshajú lány mellé.
— Szerbusz, Mari — mondta neki megkönnyebbülten, azt hitte, így már senki sem figyeli. De figyelték. És sutyorogtak.
Most már lekötötte a figyelmét a hullámzó, izzadt tömeg, a táncolók színes forgataga. Ismerős arcokat látott, fiúkat, lányokat párosával. Csak Gyuszit nem látta sehol.
Lépő Maris oldalbalökte.
— Jön.
Öröm surrant a szívébe, kihúzta magát — eszébe sem jutott, hogy Maris nem tudja, kit vár ő. Nem is Gyuszi jött, hanem Kalló Sanyi.
— Mégis eljöttél? — állt meg bátortalanul a lány előtt.
Annus az ajtó felé nézett.
Táncoltak.
A fiú vállára tette a kezét, lazán és erőtlenül. Egyre az ajtó felé nézett.
— Vársz valakit?
— Áh, nem, dehogyis!
A zenekar új számot kezdett. Sanyi szorosabban fogta a derekát.
Hát nem jön. Talán valami baja van az autónak, vagy el kellett mennie. Akkor miért nem szólt? Eszébe jutott mostohaapja tekintete. „Hova készülsz?" Szeretett volna gyorsan hazamenni, odaülni az asztal mellé és kedvesen kérdezni valamit Hőzső Imrétől. Lehet, hogy a kocsmában van. Ettől megijedt. Mostanában nem szokott a kocsmában járni. Jaj, mintha autó jönne... Kérdezték is tőle: Mi az Imre, szentnek készülsz? Persze, hogy nem autó. Egyszerűen nem jön és kész. Van annak

annyi lány, amennyit akar. Talán az, amelyiknek a képe az ablakra van ragasztva. Csak hazudta, hogy színésznő.

Arra riadt fel, hogy csend van. Sanyi már elengedte a derekát, és zavartan állt mellette. Mindenki az ajtó felé nézett. Az ajtóban Kallóné állt, a fiú anyja. Az arca dühösen piroslott, a vénasszonyok tapsikoltak magukban, megint lesz valami. Lett. Az asszony odajött a fiához, elkapta a kezét és elrántotta a lánytól.

— Az én fiamat hagyd ki a játékból!

Annus világos gyűrűben állt, az emberek elhúzódtak tőle és bámulták. Mit néznek rajta!? Mit akarnak? Kellett volna mondani valamit ennek a vénasszonynak. Dehogy kell a fia.

Lassan az ajtó felé fordult. Haza... haza... haza... Csak ne ment volna a kocsmába, istenem, csak otthon legyen.

Felemelte a fejét.

Az ajtóban Gyuszi állt. Nevetett. Látta a bal arcán a gödröcskét.

— Na, a sofőr is jól bevásárolt — sutyorogta valaki a sarokban.

Annus éppen azt mondta a fiúnak.

— A bal arcán gödör van, ha nevet. Mint a lányoknak — és mosolygott.

Senki sem kérte le. Örült neki. Tudta, hogy ez szégyen, mégis örült neki. Már éppen szólni akart, hogy nem kell ám mindig csak velem táncolnia, nem sértődöm meg, ha elmegy —, mikor lekérte Bordács Jóska.

— Rajt ragadtál a sofőrön, jobb lesz, ha hazamész, az is mulatni szeretne.

— Jó — mondta Annus és abban a pillanatban Gyuszi meghajolt mellettük.

— Nem haragszik a kolléga úr, ha arrogáns módon visszakérem a hölgyet, ugyebár?

Bordács Jóska megvonta a vállát és csodálkozva nézett rájuk.

— Gyuszi, Gyuszikám! — suttogta Annus.

— Parancsoljon hercegnő!

Annus csak nézett rá engedelmesen és boldogan, a fiú megállt a szemek fényében és azt kérdezte:

— Nem fáradt?

Nem, dehogy is volt fáradt, ennyi erőt még sohasem érzett magában.

Éjfél felé jött meg Hőzső Imre. Megállt mellettük, éppen kint az előcsarnokban ültek, a kezét zsebredugta.

— Késő van — mondta parancsolóan.

— Már menni akartunk, rögtön hazakísérem Annust.

— Nem kell hazakísérni!

— Az atyai félelem túlzásai! — vigyorgott a fiú.

Hőzső Imre rá sem hederített.

— Gyere — mondta Annusnak.

— Majd még találkozunk — súgta Annus a fiúnak. Gyuszi utánaintett.

A mostohaapja nem engedte el a kezét, úgy sietett, hogy néha futnia kellett mellette. Hazáig egy szót sem szólt.

Csak otthon bent a szobában szólalt meg:

— Mit akar ez a taknyos?

— Semmit — mondta Annus —, mit akarna? Éppen vele táncoltam.

— Senki mással nem táncoltál.

Annus meglepődve nézett rá.

— Az ablakon át néztelek. Tíz óra óta.

Annus megijedt. A férfi hangja bánatosan és mégis kemény en csengett. Nem szerette ezt a hangot. Félt.

— Mit akar veled?

Hallgatott.

— Mit akar veled?

Ezt már kiáltotta, kitágult szemmel figyelte őt. Annus hátrált. Hőzső Imre megindult feléje. Útnak készült.

— Ne üssön meg! Nincs joga megütni! Érti!

De Hőzső Imre ütött.

Annus az asztalra huppant, hirtelen fölegyenesedett és eszelősen kiabált.

— Üssön, csak üssön! Itt vagyok. Na! Miért nem üt?

Most nem volt részeg Hőzső Imre. Vagy talán mégis?

A szék után nyúlt. Háncsfonatú szék volt.

Annus kiugrott az ajtón.

Azt hitte, utánaszalad. Néha rémülten hátrafordult, de az utca sötéten ásított mögötte.

— Megzörgette Illésék kapuját.

— Rozál néni, Rozál néni! Engedjen be.

Az öregasszony szó nélkül kinyitotta az ajtót.

— Verekszik — mondta Annus.

Rozál néni bólogatott.

— Régebben is gyühettél volna — mondta.

Másnap éppen reggeliztek — az öreg Illés Ferenc még csak meg sem kérdezte, mit keres itt a lány — mikor valaki nyitotta a kaput.

— Imre gyün — mondta az öreg egykedvűen és kenyeret aprított a kávéjába.

Annus fölugrott.

— Üljél csak le lányom — mondta Rozál néni.

Hőzső Imre egy darabig szótlanul állt az ajtóban.

— Na, leülhetsz — mondta neki az öregasszony.

— Annushoz jöttem.

— Hát mondjad fiam — szólalt meg keményen az öreg Illés Ferenc és ettől a hangtól Hőzső Imre lehajtotta a fejét.

— Csak azt akarom mondani, hogy a felsősori házat neked adom. Ott lakhatsz egyedül. Csak ezt akartam mondani... Meg aztán, ne haragudj rám.

Annus még aznap beköltözött a felsősori házba. Éjjelente csend volt. Eleinte félt, aztán megszokta.

Gyuszi gyakran eljött. Néha nagyon vidám volt, néha sötéten bámult maga elé.

— Ugye Annuskám, te nagyon rendes lány vagy?

Annus csodálkozva nézett rá.

— Mondd, igaz lelkedre, hogy nagyon rendes lány vagy.

— Miért, nem hiszed?

— De hiszem — mondta a fiú.

Akkor már hullottak a levelek, korán esteledett, a fákról súlyos cseppekben hullott a köd és az agyagos út sikos lett.

— Valaki jön — mondta Gyuszi —, nyitották a kaput.

Lépések zaját hallották. Megzörgették az ajtót.

Annus összehúzódott, belekapaszkodott az asztal lapjába.

— Nyitva van — kiabált a fiú.

Az ajtóban Hőzső Imre állt. Szűkre húzott szemmel nézett, az arcán vibráltak a rágóizmai. Csizmában volt. Annus látta a csizmaszárból kiállni a kés nyelét.

— Mit akar? Mit akar velünk?

Szorította az asztal lapját, kissé előredőlt és kiabált.

Csend lett. Farkasszemet néztek. A fiú csodálkozva figyelte őket, hol az egyiket, hol a másikat.

Aztán Hőzső Imre becsukta az ajtót.

Hallották a távolodó lépések koppanásait.

Annus fölugrott.

Nyikorgott a kapu, aztán hintázott egy kicsit, behallatszott, Hőzső Imre nem csukta be rendesen.

Akkor hangzott fel az ének. Panaszos, elnyújtott melódia, a hangok hol gyengébben, hol erősebben koppantak a falaknak. Kint ballagott a sáros, csúszós utcán, a ködben nem lehetett látni, merre megy. Énekelt.

Annus sírt.
— Miért sírsz? — nézett rá a fiú.
— Mit énekel? — kérdezte Annus.
— Nem tudom, nem érteni — válaszolta a fiú.
A lánynak folytak a könnyei.
Az énekszó egyre halkult, néha egy-egy magasabb hang még eljutott hozzájuk. Aztán csend lett.
Az ereszről egykedvű cseppekben hullott a köd.
Néha a fák is zizegtek.

Bárdosi Németh János

*Egy ínyenc költőnek**

Költőtárs, aki imádott pocakodról írtál
s volt bátorságod szólni a húslevesről,
melyben májgombócok úsztak aranykörökben,
s a finom tinorugombát úgy dícsérted,
mint más költő a kedvese mosolyát,
(neked abban is Villon Margot-ja tetszett,)
szólj, e zsírtalan-hústalan világban,
hogy' sinylődsz, barátom? Járbut a piacra,
ha van még piac a világon,
hogy megcsodáld a föld gazdag aratását:
káposztát, karfiolt, paradicsomot,
vagy a keményhúsú almát,
melyben harsog a fiatal fog télen.
Lám, a többi éhenkórász, hogy nevetett rajtad,
kik csillagot csentek a kedvesüknek,
vagy a honmentő társak, hogy szántak!
Én mindig szerettelek, pajtás,
s tiszteltem barbár őszinteségedet.
Magam is a húslevesre adnám voksomat.
Ma már megértjük komoly intésed-beszéded:
az anyag becsületét mondtad,
azt, ahogy szolgál minket
s emeli erőnket, elménket,
azóta társaid a Teleki téren
megtanulták a piac tiszteletét,
műveikért, hogy cserélnének ezt-azt,
de a te verseid becse úgy nő barátom,
ahogy a marhahús ára,
s maholnap te leszel az egyetlen költő,
akit érdemes olvasni,
akinek verseitől kicsordul a nyálunk,
mert éttermek boldog illatát idézed
vagy nyári lombok alatt
gyöngyöző poharakat, piros-abroszos asztalokon.

(1945)

* Emlékül a 60 éves Berda Józsefnek.

Koncz István

Vélemény

Nem szabad önként összehúzódni
— hisz partnélküli a világ —
a nyugalom pár négyzetméterére.
Életünket szerelem szövi át
túlmutatva az egyszeri valón:
megsokszorozódni! —
ez az ölelés mélye,
amelyet nem mér már az ón.

Ezért a csók, ezért a gyermek,
és ugyanezért rengeteg a dolgom.
Sokszorozódni akarnak agyamban a sejtek.
S mikor a szomjamat oltom,
sós óceán partjára hasalok le,
hogy sohase legyen elég.

Asszonyom is szalad, ég, izgul;
minden pici órát percre kicentiz;
negyvenhét gyerek ír, olvas, számol, ahol ő van;
itthon háromra most, vasal;
de szól: — Megvárlak én, ha nem üzensz is,
hogy később jössz haza.

Méltatlanul minden arányhoz
ember vagyok. Kicsinyek, ám serények
testvéreim. Nevetséges talán, hogy
szívünk a mindenségtől izzik át? . . .
(Szépek volnának tán, de kinek kellenének
a kristállyá dermedt galaktikák?!)

Sokat dolgoztam, sokszorosan éltem.
Így is haljak meg: tetten-érten,
legszebb munkámat hagyva félben
én, a tevékeny, értelmes anyag.
S ha nem is vittem soha sokra,
hatezer fokos csillagokba
vágyom haza, hogy beolvasszanak.

Áthajlások

Söszmötölsz; mondasz valamit,
ha nem figyelek is oda.
Addig duruzsolsz így, amíg
egészen felszív a szoba

szendergése. Valahova
szú-percegés közé szorít
e csend. Rezdülnek tétova
asszonyi mozdulataid.

Miért szeretlek? Senki sem
szólhat bele így dolgaimba,
mint te. Mert mint mélyvízen

a ferde fénynyaláb, vagy mint a
hóvirág szövetén a tinta —
úgy ivódsz át sejtjeimen.

Hegedűs István

Konda

A koraeste eseménye,
hogy dudaszóra jön a konda,
apraja elől, majd a vénje
porol a Fő-utcán naponta.

Menyecske szalad szakajtóval,
csörgeti, csalja a csicsáit,
hajlong, sürög a kisajtóban,
disznó vágyra dereka csábít.

Árpaszem csörren, s mert fülének
ígéret az, fut a malacnép...
— Lenne az Ő szeme csalétek,
hej, magam is oda szaladnék!

S naponta nem jut több a jóból,
a kapu, a kapu bezárul.
Nyugatra száll a piruló por,
s a szomorodó Napra ráhull...

Erdőben

Ha vörösgyűrű vigyorog
oda se nézz,
fujjanak irigy fagyalok,

Egye méreg a mogyorót,
botránkozzon meg a bodza,
lessenek fekete bogyók!

A tölgy nem törődik velünk,
s lám a fűz falazna is.
Rajtunk a csipke szeme csüng,

s mosolyog a som, gyere hát,
lásd a heves szél öleli
hajlandó ágak derekát.

Vitéz Ágoston

Őszi táj

Vigyázva lépj! A lágy eső csorog,
a szűk utak felett
lebegnek már a párás balkonok.
Fülel a csend, imbolygó és magányos
árnyaival babrálgat, leng a sáros
mellékutcákon át az őszi köd.

Nagy, fénylő kék tetők
a nyers enyészet hallgatag vizén,
a réteken hüvösen úsznak át,
s amig
felettünk már kemény szelekre várva
küllőz a sárga fény, egy ázott és kopár fa
bogozza ösztövér, elomló árnyait.

sötétek még a táguló mezők
kertel a csönd és hozza hömpölyögve
a rothadás alattomos neszét

És száll az ősz, a füst, a barna felhők,
a párnás mellü ég alatt sötéten
kering az elmulás.
Gyűrűzve fent az égen
jeges csomóit bontja már a szél.

Ez itt az ősz. Hangjára nem felelnek
ködös, derengő éjek, hallgatag szerelmek.
Visszhangtalan magány. A kék acél ég
villogó ablakát, a hegyek szürke élét
hasító szél!

Ne hozzál több vihart!
Téged észak fehér bölcsője ringat,
ne öld meg alvó barna álmainkat,
és adj erőt, ha zengve és sötéten
őrt áll a fagy!

a villogó vad égen
söpörj utat ha betemet a hó.

Csávás Lajos

Biztató

Dermedt-szürke ég,
havas mozdulat,
mégsem mondhatod a nyárból
semmi sem maradt.

Az íz és a tűz
benned él tovább,
Egy szín talán e dalt termi,
mint hegy a borát.

Törvény vagy varázs?
Hinni megtanít.
Halld a csenddé vált madarak
szárnycsapásait.

Tóth Éva

Ez hát a jövő

Hogy erős vagyok és elküldelek,
ne félj, terem még megbánni idő:
tükörbe nézek — mit is tehetek,
hogy embert lássak. Ez hát a jövő —

egyetlen napsütésem sárga fal,
roskatag őszi délután sirat,
de semmi áron meg nem moccanok:
fel ne költsem orv halottaimat.

Ordas Iván

Tegnap és ma

Berzsenyi Dániel második falujában: Kemenessömjénben

Amikor a magyar költészet egyik legnagyobb alakja, Berzsenyi Dániel, az egynéhány esztendeje még állott öreg cseresznyefa tövében halhatatlan ódáit írogatta, a domb oldaláról alátekintő szem elé majdnem ugyanaz a tájkép tárult, mint amelyet a mai látogató élvez. Balra, a messzeségben a Somlyó süvegkúpja, idébb a csonka Ság látszott, amelynek oldalát már a rómaiak megbontották valamikor. Cell és Nemesdömölk, Szentmárton, Vönöck és Mihályfa tornya szinte a közvetlen közelből integetett. Viszonylag békésen fejlődő falvak, a török-, sőt alighanem a mongoldúlásnak is csak a szele érte ezt a környéket. Évszázadok óta ugyanazok a földesurak gazdálkodtak itt. Kisvagyonú és nagynevű családok sarjai, akik legalább annyira számon tartották őseik nevét, mint amennyire a jobbágyaiknak nem volt lehetőségük erre. A kései korok kíváncsi kutatója éppen ezért elsősorban a régi nemesi összeírásokat forgatva állapíthatja meg legbiztosabban, hogy Kemenessömjén már jóval Berzsenyi előtt, az 1600-as évek elején lakott hely volt. Valószínű azonban, hogy a megelőző évszázadok során nemkülönben. A kitűnő mérnöki képességekkel megáldott rómaiak egyik hadiútja errefelé kanyargott, és a mai községek úgy sorakoznak e régi út mentén, akár a felfűzött gyöngy szemei. Az utat mai s használják, tagútként szolgál Sömjén és Vönöck között. Valószínűleg kevés erre dübörgő Zetor vezetője tudja, hogy gépével légiók lábnyomát és kvadrigák kerékcsapását követi.

A rómaiak gyakorlati érzékét egyébként az a tény is dicséri, hogy útjukat éppen azon a választóvonalon vezették, amely a Kemenessömjén nevének értelmét adó tájrészek találkozásánál kialakult. A „kemenes" szláv szó, kövecset jelent. A „sömjén" pedig az itt-ott még ma is használatos semjénest, zsombékost, lápost, amiben a Cinca árterületén valóban nem lehetett hiány. Kemenessömjénnek, vagyis „Kövecses-láposnak" ezt a kétféle jellemzőjét a gyakorlatból minden helybeli gazdálkodó ember ismeri és — szidja. Az egyik az eltűnt erdők nyomán lekopott termőtalajú, kavicsos Cser, a másik pedig a humuszanyagokban lényegesen gazdagabb, valamikor vízjárta Alsómezők tájéka.

A falu lakossága lassan gyarapodott. A fejlődést különböző régi egyházi összeírások, később pedig a pontos statisztikák jóvoltából nyomon tudjuk követni:

1698-ban:	355	1910-ben:	735
1787-ben:	582	1920-ban:	822
1830-ban:	660	1930-ban:	843
1869-ben:	729	1941-ben:	808
1880-ban:	704	1949-ben:	818
1890-ben:	737	1960-ban:	817
1900-ban:	776		

lakosa volt a községnek.

A mai, számokhoz szokott, vagy éppen számokhoz egyáltalán nem szokott szemet az ilyesfajta összeállítás könnyen megcsalhatja. Ma Kemenessömjén nem tar-

tozik a nagyobb lélekszámú települések közé. Berzsenyi Dániel idejében azonban, akinek említésével beszámolónkat kezdtük, meglehetősen nagy falunak számított. 1832-ben például egész Vas magyében (ahová akkoriban Burgenland java része is tartozott), nem élt több 47 867 jobbágynál és 5 703 nemesnél; tehát a megye összlakossága nem érte el a mai Szombathelyét. Egy 660 lakosú község az akkori viszonyok közt jelentős volt. Különösen a Kemenesalján, amely a Rába mentével együtt a megye legértékesebb termőterülete volt. Itt gazdálkodtak a legfejlettebb módszerekkel, ami — a nemcsak költői, hanem mezőgazdasági szakírói működéséről is ismert Berzsenyi Dániel földjein — annyit jelentett, hogy ősziek alá háromszor forgatták a talajt és egy magyar holdra 6—12 éves forgóban hordtak ki 50 szekér trágyát. Az igaerő elsősorban az ökör volt. 1832-ben az egész megyében alig akadt több mint 9000 ló, ami arra vall, hogy a lófogat elsősorban közlekedési eszközül szolgált. Sertést viszonylag keveset tenyésztettek, birkát annál többet. A korabeli levelek tele vannak panaszkodással, ha esett a gyapjú ára; és tüstént az ellenkező végletbe csapnak, mihelyt emelkedett. Maga a költő is több ezer birkát tartott, szintúgy a többi uraság.

A múlt század elején a falubeli úri élet szerény volt. Berzsenyi Dániel — más megyében elterülő birtokaival együtt több ezer hold ura — szegényes, zsúptetős házban lakott. Három szobája közül csak egy volt nagyobb, kilenc méter hosszú, a többi nem sokban különbözött az egy évszázaddal későbbi cselédházaktól. Nagynevű ősüknek ezt a családjuk későbbi „fényéhez" méltatlan lakhelyét az utódok alighanem szégyellhették, mert semmit sem tettek megóvása érdekében. Legnagyobb része ma is áll, *emléktábla vagy bármilyen megjelölés nélkül*, Szente Gyula tsz-tag udvarán, és takarmánypajtaként szolgál. Tavasszal, ha kifogy belőle a takarmány, még az egykori szobabeosztást is fel lehet ismerni az ősi falakon. Szente Gyula 1917-ben építtette mai otthonát. Tetőszerkezetének egy részét a Berzsenyi-házból kitermelt hatalmas, négy részre fűrészelt tölgyfagerenda hordja, amelyen — Szente Gyula jól emlékszik rá — az első világháború idején még olvasható volt a tulipánkoszorúba foglalt „1745"-ös évszám.

Bármilyen szerény volt azonban akkoriban a földesúri élet, a nemesember nem adózott, ugyanakkor jobbágya ezt négyfelé is kénytelen volt tenni. Contributiót, vagyis hadiadót fizetett az államnak, bérleti illetéket földesurának, domesticát, azaz házadót a megyei közigazgatás céljaira és tizedet az egyháznak. Az adók többségét az 1848-as jobbágyfelszabadítás megszüntette ugyan, de a falubeli parasztság életében majdnem száz esztendeig — a felszabadulásig — nem következett be jelentős változás.

A kis falu fölé súlyosan nehezedett három kastély árnyéka.

A Kemenessömjén felett uralkodó három kastély közül egy az ősüknél lényegesen hivalkodóbb körülmények közé költözött Berzsenyieké volt. Egy a szentmártoni Radóké, egy pedig bizonyos Nagy Dénes uraságé, akinek halála után a kastélyt a Dömölki-Deutschok vásárolták meg. Az 1935-ben készített statisztika egyetlen nagyvonalú gesztussal ugyanabba a kategóriába sorolja az 5 holdas kisparasztokat és az 50 holdas kulákokat. De még ennek a torzításnak az árán is nyújt némi képet az akkori egészségtelen földbirtokviszonyokról.

0—	1 kh	földje volt	115 személynek
1—	5 kh	földje volt	92 személynek
5—	50 kh	földje volt	59 személynek
50—	100 kh	földje volt	2 személynek
100—	500 kh	földje volt	5 személynek
500—1000	kh	földje volt	1 személynek

Mindez természetesen csak a falu határában birtokolt földeket jelenti. Radó Kálmánnak, a leggazdagabb földesúrnak ezenkívül még Hőgyészben, Szergényben és egyebütt is volt birtoka. Az uraságok közt kétségtelenül akadt különbség. A kitűnően gazdálkodó és egykori cselédei többségének véleménye szerint emberséges Radóval

szemben a másik végletet a szolgalelkűséget kedvelő Berzsenyi Ádám képviselte. A Dömölki-testvéreket a falu urai nem sorolták maguk közé, hiszen azok zsidók voltak, noha gazdasági erő, szakmai felkészültség dolgában nem egy téren vetekedtek az „ősi" családok sarjaival.

Kellemesen telt az úri élet Kemenessömjénben. Az uraságok gazdálkodtak, vasárnaponként pedig át-átkocsikáztak egymáshoz a szomszédos falvakba egy kis eszmecserére, bőséges uzsonnára. A nagy vadászatok idején valóságos hintókaravánokat csodálhatott meg a falu népe. Itt volt Mihályfáról a Vidos-uraság, Merséről a másik Vidos, Cellből az Eltz gróf, Szentmártonból Pottyondy alezredes, a távoli Külsővatról Boda uraság, Bánhalmáról Smithék vagy éppen Somkúthy altábornagy, a szomszéd faluból a goromba Minnich ezredes úr és hellyel-közzel egy-egy fővárosi nagyság is, mint például a nagyhatalmú miniszter: Lázár Andor. A vadászatokon sűrűn hullott a fácán, fogoly és a nyúl, az uraikra várakozó kocsisoknak pedig bőséges alkalmuk volt megtárgyalni, hogy melyikük parancsolója kezeli jobban a fegyvert.

Megtárgyalni való természetesen másféle is akadt. A háború idején Sulyok István, az egyik Berzsenyi kocsis, például elújságolhatta más falvakból való ismerőseinek, hogy fiát véresre verték a csendőrök. Tizenegy éves Dodi lánya már kora reggeltől ott kuporgott nagyobbacska lánypajtásai, Bárány Irma, Szabó Irma, Baranyai Margit, Porkoláb Jolán és a többiek mellett a rosszul elvermelt, rothadó krumpli válogatásánál, és a csípős szélben legfeljebb társasjátékokkal teremthetett jó hangulatot magának. Ezek a játékok a felületes megfigyelőnek talán együgyűeknek tűntek, pedig mélyükben ott rejtőzött a vágy egy jobb, emberibb, de akkor minden reális számítás szerint elérhetetlennek tűnő életforma iránt. Hogyan is kezdődött?

— Szervusz te!
— Semmi te!
— Miért nem te?
— Mert már férjhezmentem!
— Az már jó!
— Semmi jó!
— Miért nem jó?
— Mert meghalt a férjem!
— Az már baj!
— Semmi baj!
— Miért nem baj?
— Mert ház maradt utána...

És így tovább, a végtelenségig, félórák hosszat, de feltétlenül úgy, hogy a beszélgetésben sűrűn szerepeljen a ház, a vagyon, a föld, a szép ruha. Amennyire e sorok írója visszaemlékezni tud, más jellegű értékekről, mondjuk egy rádióról, vagy éppen néhány jó könyvről sosem esett szó. Ilyesmi iránt teljes volt a közöny. Csak kevesen engedhették meg maguknak azt a fényűzést, mint Bárány Sándor bácsi, a juhász, aki a birkái mögött és Zörgő kutyája éberségében bízva olvashatott és olvasott is.

Fényűzésről a cselédházakban egyáltalán nem lehetett szó. Hosszúra nyúlt, zsuptetős épületek voltak ezek, kék-két szobával, melyek közös konyhára nyíltak. A nagyobbacska legények, ha csak tehették, menekültek innen és inkább az istállókban, a lovak lényegesen téresebb lakhelyén háltak, semmint hogy otthon szoronkodjanak. Mert kevesen soha nem voltak. A szűk szoba, az állandó együttlét bőséges gyermekáldást eredményezett, aminek egyformán örülhetett az uraság és a szülő, hiszen mindketten hamar hasznosítható munkáskezekhez jutottak. A földes, nedves, szűk szobák, a szabadságidő nélküli szakadatlan munka azonban eredményezett egészen mást is, és ez az „eredmény" most jelentkezik. A valamikori szálfatermetű, erős férfiak — mint id. Buti István, a már említett Bárány Sándor, vagy a Dömölkiek nagyhírű kocsisa, Keszei János — ma idő előtt megöregedett, súlyos izületi és idegbántalmakkal küzdő, nemegyszer járni alig képes roncsemberek.

A világ akkoriban változhatatlannak tűnt. Az 1914-es „nagy" háború idején tizennyolcan mentek el a császár-király ruhájában, hogy mire a falevelek lehullanak, visszatérjenek, de nem került haza belőlük több ötnél — a negyedik lombhullás után. 1920-ban az urak csináltak ugyan egy kisebb látszatföldreformot, de ez a reform annyira látszatszerű volt, hogy az 1932-ben megjelent könyv Kemenessömjénre vonatkoztatva kategorikusan kijelenthette: „A földbirtokreform során földosztás nem történt." Azt ugyan érezni lehetett, hogy az urak háborúja vesztésre áll, de előre ki sejthette a jövőt? Ki tudhatta, hogy ami utánuk jön, az jobb lesz-e az előzőknél? És nem maradnak-e nyeregben ők maguk? Hiszen 1919 után is ez történt!

Ilyesformán azon az 1945-ös márciusi estén, amikor a kovácsműhely melletti útkanyarból szabad szemmel is jól lehetett látni a távoli ágyuk villódzó torkolattüzét, és Pápa irányában fényességbe borította az éjszakát egy Sztálin-gyertya; senki nem volt tisztában az elkövetkezendőkkel. Pedig az események akkoriban már filmszerű gyorsasággal peregtek. Március 26-án hajnalban a Radó kastélyban lakó német őrnagy szokatlan hevességgel verte meg öklével a hatalmas termetű Scholtz intéző ablakát.

— Die Russen sind bei Dáka durchgebrochen! — azaz — Dákánál áttörtek az oroszok! — közölte izgatottan és alakulatának néhány perc múlva már csak hült helye volt.

Kétirányú népvándorlás indult meg. Az országúton végeláthatatlan sorokban száguldottak a német gépkocsik és motorkerékpárok Sárvár, Szombathely irányába. A falubeliek oszlopai pedig a szőlők felé húzódtak, hogy a főútvonaltól félreeső pincék védelmében várják meg a vihar elmúltát. A Berzsenyi és Radó pincékben 50—60 ember, asszony, lány és gyerek éjszakázott. 1945 március 27-én hajnalban még egy foszlott magyar csendőr-zászlóalj is elvonult Mihályfa felé, aztán hosszú ideig várakozásoktól telt, bénító csend borult Sömjénre.

Pontosan reggel fél kilenckor bukkantak fel az első szovjet katonák a falu szélénél.

Gondoljunk vissza a megelőzőkben már ismertetett statisztikára és próbáljuk ismét a számok szenvtelen nyelvén érzékeltetni azt a változást, amit a felszabadulást követő földosztás a falu életében hozott. Az 1945-ös első adatok mögött összehasonlításul zárójelben közöljük az 1935. évi helyzetet tükörzőket:

0— 1 kh földje volt 16 személynek (115)
1— 5 kh földje volt 37 személynek (92)
5—50 kh földje volt 150 személynek (59)
50 kh-nál több földje 1 személynek (8)

Ha tovább boncolgatnánk a túlságosan átfogó 5—50 holdas kategóriát, kiderülne, hogy az egykor túlnyomórészt cselédfalu egészséges kis- és középparaszti jelleget kapott. A 71 gazda mellett, akinek 5—10 hold földje volt, ugyanennyi erős középparaszt sorakozott, és a kulákok száma nem volt több kilencnél.

Ezek után érhető a várakozás, amivel a régi sömjéni élet ismerője tizenhat évvel a felszabadulás után végigsétál az utcákon. A változás nagy, ezt nem lehet elvitatni. Hosszas gondolkodásba és nem kevés kérdezősködésbe kerül, amíg a látogatónak önmaga előtt is sikerül megvilágítania, hogy mi az, ami ebben a faluban kielégítetlenül hagyja? A kutatás nem éppen könnyű, hiszen a látszat szerint — néhány apró-cseprő hibára nem ügyelve — Kemenessömjénben a legjobb rendjén mennek a dolgok.

Szögezzük le mindenekelőtt, hogy az utolsó másfél évtized, de leginkább az 1956 óta eltelt esztendők Magyarországon a legtöbb embert tudva vagy tudattalanul meglehetős igényessé tették. Olyan dolgok, melyek húsz évvel ezelőtt senkinek még csak az eszébe sem ötlöttek volna, ma már annyira mindennapiak, hogy el sem gondolkozunk felettük. 1941-ben legjobb tudomásunk szerint egész Kemenessömjénben mindössze egyetlen motorkerékpár volt, dr. Berzsenyi Ádám kis Csepelje. Ma a vb-

titkár szerint legkevesebb 35 van, és ezen senki nem csodálkozik. Úgyszintén természetes, hogy minden faluban gyarapodnak a rádiók, egyre több ház tetején ágaskodik televíziós atenna, és naponta annyi újságot hord szét a postás, hogy jóformán valamennyi családhoz jut belőlük. Nem kevésbé mindennapi jelenség, hogy egyik-másik falu mellett új lakóházakból valóságos pót-község épült, az üzletekben a legdrágább árura is lehet vevőt találni, a falusiak könnyen és szívesen költenek öltözködésre.

A részleteket illetően Kemenessömjénben is ez a helyzet. Ház ugyan lényegesen kevesebb épült, mint máshol, de anyagi gondjai senkinek sincsenek és a község képe is megváltozott. Bár a régi cselédházakban sokan még pontosan ugyanott laknak, mint harmincöt évvel előbb, de az egyik kastélyból gyermekotthon lett, a másikat pedig most építik át ugyanazzá. Az uraságí majorokban termelőszövetkezet működik, és az egykori Berzsenyi-szérű mögött új gazdasági épületek fehérre meszelt falán játszik a napsugár.

Ahhoz, hogy a sömjéniek gondolkodásmódjához közelebb férkőzhessünk, feltétlenül foglalkoznunk kell a termelőszövetkezettel, hiszen ma már alig-alig van falu az országban, melyről a termelőszövetkezet ismertetése nélkül írni lehetne. Sömjén sem kivétel.

A közös gazdálkodás falubeli múltja változatos. Első termelőszövetkezetük, a Vörös Csillag túlnyomórészt volt cselédemberekből alakult. Eleinte csak harmincan voltak, nem a legjobb földekkel, részben a rosszhírű Cseren. Ebbe a termelőszövetkezetbe régi parasztemberek, „törzsökös" gazdák még alig- alig léptek. A valamikor gazda-cseléd ellentét alaposan éreztette hatását. Olyannyira, hogy 1956 tavaszán a kis faluban még egy termelőszövetkezet létesült, a javarészt régi, önálló gazdákat tömörítő, erősebb és sikeresebb Kemenesalja. Az ellenforradalom mindkét termelőszövetkezetet szétbomlasztotta.

Mai utódjuk, az Előre, 1959 március 3-án, egy heti tsz-szervezés után alakult. Mint a falubeliek mondják: „Egy falu — egy nóta", kivétel nélkül tagja mindenki. A szervezés során semmilyen törvénysértés nem történt, a termelőszövetkezet él, működik, dolgozik és jól dolgozik. Ezek a rideg tények, amelyeket jó ismerni, de ugyanakkor csak ezeket ismerni édeskevés. A kemenessömjéni Előre Termelőszövetkezet ugyanis egy olyan problémával küzd, amelyek a puszta termelési eredmények felsorolásával nem kerülhetnek napvilágra.

Ezek vizsgálatánál mélyebbre kell menni.

A statisztika ritkán szórakoztató, de többnyire tanulságos olvasmány. Kemenessömjénben a statisztika azt bizonyítja, hogy 1949 és 1960 között egy fővel csökkent a lakosság létszáma. Ez a szám így egymagában rideg és egyáltalán nem reális. Sömjénben épp úgy emelkedett a születések arányszáma, mint az ország legtöbb helyén. Az, hogy a számok mégis másról vallanak, egyes egyedül az elvándorlásnak tulajdonítható. A legtöbb nyugati újságírónak valószínűleg (merőben kétes) gyönyörűséget okozna a számadatok ismerete, mégis túlzás valamiféle rejtélyes „földtől való menekülésről" beszélni. Pontosan ez a tizenegy esztendő volt az, amikor az országszerte gombamódra szaporodó építkezéseknél szükség volt a munkáskezekre.

Más kérdés természetesen, hogy az elvándorlás arányai egészségesek voltak-e? Szabó Sándor tsz-elnök homloka joggal felhősödik el, ha az Előre Tsz tagjainak életkor-kimutatását teríti maga elé. Mi a jelenlegi helyzet ezen a téren?

	A férfiak közül	A nők
21—26 éves	—	4
27—40 éves	4	13
41—50 éves	7	14
51—60 éves	27	12
61—70 éves	40	13
70 évnél idősebb	20	11
	személy	

Más szóval a termelőszövetkezetbe legkésőbb tíz év leforgása alatt fiatal erőkre lesz szükség, különben a kemenessömjéni Előre Tsz menthetetlenül kiöregszik és tagjai még a jelenleginél sokkal magasabb fokú gépesítéssel sem bírhatják majd a munkát. A városról falura visszavándorlás üteme egyelőre még csekély. Mindössze két fiatalabb ember — Béres Lajos, Tóth Árpád — és egy meglettebb — Szabó Zoltán — hagyta el városi munkahelyét, hogy a termelőszövetkezetben dolgozhasson. Ha azon töprengünk, hogy miként lehetne ezen a bajon segíteni, a tsz-elnök keserűen ránt egyet a vállán, és azt mondja:

— Majd ha biztosítják, hogy városon kevesebbet lehessen keresni, mint nálunk, akkor visszatérnek!

Aligha kétséges, hogy nem ilyesféle a megoldás kulcsa. Sömjénben kell megteremteni azokat az anyagi és kulturális feltételeket, amelyek között a felnövő fiatalság annyira otthon érezheti magát, hogy ne kívánkozzék máshova.

Az anyagi feltételek terén nem lehet és nincs is lényegesebb ok a panaszra. Az Előre Termelőszövetkezetben tavaly 30 forint 40 fillért ért egy munkaegység, és a tagok példamutató szorgalommal dolgoztak. Átlagos buzgalommal és a családtagok viszonylag kismérvű segítségével minden gyalogmunkás elérhette év végére a 400 munkaegységet. Ez pontosan 12 160 forint. Hozzáértő helybeliek véleménye szerint a háztáji gazdaságokból szerzett jövedelem nagyjából ugyanennyi lehetett, különösen ha számításba vesszük azokat a tételeket is, melyeket a legtöbb termelőszövetkezeti tag egyszerűen elfelejt, amikor jövedelemről folyik a szó. A tojást, a tejet, a gyümölcsöt, a kertben megtermelt zöldségféléket, amelyekért csak bizonyos mennyiségű munkát kellett adni, de pénzt nem. A sömjéni háztáji gazdaságok komoly árutermelőként kapcsolódnak az ország ellátásába. Ez különösen a faluból kikerülő hízott sertések és gőbölyök nagy számán mérhető le. Ilyesformán a fentebb említett jövedelem felül van az évi huszonnégyezren, vagyis a havi kétezer forinton. S ez nem megvetendő kereset, főleg ha nem valahova a távolba kell elmenni érte, hanem helyben elérhető.

Szép számmal akadnak azonban az átlagosnál nagyobb szorgalmú tagok is. Keszei János például tavaly 445 munkaegységet szerzett, a csendes szavú Sulyok István pedig 608-at. Ugyanez, az említetthez hasonló alapon számolva, havi 2200, illetve 3160 forint körüli jövedelemmel egyértékű. Ezek után nem meglepő, ha a faluban olyan esetekről hallunk, hogy idős szülők könnyűszerrel küldenek a városba szakadt fiataloknak minden évben egy-egy hízót. A sömjéniek jól élnek és a termelőszövetkezet jövő tervei garanciát jelentek arra, hogy a jólét gyarapítására megvan minden lehetőség.

Az újonnan épített istállókban e pillanatban (1961 őszén) 236 szarvasmarha, ugyanennyi sertés, 47 ló és 2500 baromfi van. Építkezésekre még sor kerül, az állatállományt szaporítani akarják. Tíz anyakocától már eddig is százhuszas, száz tehéntől nyolcvankettes szaporulatot értek el. Vásároltak egy Zetort, amelynek kormányánál most az egykori részesaratós fia, Kis Gyula ül, de még további két körmös traktorra lenne szükségük, az alsó mezőkre pedig egy DT-re is. Vagyonuk már a múlt esztendőben megközelítette a hatmilliót, s tovább gyarapszik. Igaz ugyan, hogy akadnak még, akik ma is a régi egészségtelen cselédházakat lakják (mások, például az idős Fodor bácsi, ízlésesen átépítették azokat), de azért hol van ez már a valamikori uradalmi konvenciók világától!?

Napi nyolc órás munkaidőt nyújtani ma még természetesen nem tud, de anyagiakban feltétlenül biztosítja az Előre Termelőszövetkezet mindenkinek azt, amit lakhelyétől távol szerezhetne.

Sokkal kevésbé szívderítő azonban a helyzet a művelődési lehetőségek területén.

A hagyományok megbecsüléséről Kemenessömjén esetében ha nem is lehetetlen, de mindenesetre túlzás beszélni.

„E helyen állott vén cseresznyefa árnyékában írta halhatatlan ódáit Berzsenyi Dániel" — hirdette még tíz évvel ezelőtt is egy márványtábla, a hegyoldali Berzsenyi pince mellé emelt kőpiramison. A márványtáblát vandál kezek szétzúzták, a piramis

oldalát — feltehetőleg „kincskeresési" szándékkal — megbontották. A műemlékpince és a felette lévő présház üresen, gondozatlanul, elhagyottan áll. Tetőszerkezetének egy részét ellopták, az eső szabadon csurog be, mállasztja, omlasztja a régi falakat. Berzsenyi Dániel itteni éveinek emlékei a legjobb úton vannak ahhoz, hogy valóban csak emlékké váljanak. Budapesten a Berzsenyi Gimnázium diákjainak már eszébe jutott, hogy ezen a helyzeten valamikép változtatni kellene, a község vezetőinek a jelek szerint még egyelőre nem. A puszta tények megemlítésével azonban most elsősorban mégsem a kijavítható mulasztásokra akarjuk felhívni a figyelmet. Sokkal inkább arra a teljes kulturális közömbösségre, amelyben a múlt rendszer felnevelkedni hagyta a falusi fiatalokat. Érthető és emberileg teljesen igazolt az az ellenszenv, amelyet a volt cselédemberek nagy történelmi nevet viselő utolsó földesuruk iránt érezhettek és amely — teljesen indokolatlanul — a pusztító csákányt adhatta egyesek kezébe. Azt azonban a felszabadulást megelőző évtizedek egész falubeli közoktatásának sem sikerült elérnie, hogy a név mögött a név egykori viselőjének, a nagy költőnek emlékét is megtanulják megkülönböztetni és becsülni.

Ha erre a kiindulópontra gondolunk, akkor az utolsó tizenhat év legcsekélyebb művelődési eredménye is óriási jelentőségű Kemenessömjénben.

Melyek ezek az eredmények?

A kis falu majdnem minden második házában rádió szól. Hetente két alkalommal tart előadást a keskenyfilm-vetítőgéppel felszerelt mozi. A múlt év utolsó negyedében a kis letéti könyvtár állományának négyötöde megfordult az olvasók kezében. Télidőben a hallgatók népes tábora látogatja a különböző egészségügyi és más jellegű ismeretterjesztő előadásokat.

De:

Ha a fiatalok össze akarnak jönni (és mikor nem akarnak a fiatalok összejönni?) egyetlen tágasabb kocsmahelyiségre vannak utalva, mert a falunak nincs művelődési háza, nincs olyan hely, ahol kultúrált körülmények közt el lehetne tölteni a szabad időt. A könyvtár az iskola egyik tantermében levő szekrényben van, a televizió tőszomszédságában, amelynek műsorában az aziránt rendszeresen érdeklődő 30—40 felnőtt a gyermekméretekre szabott padokban kuporogva gyönyörködik. A közeljövőben valószínűleg átköltözik ide a mozi is, mert a jelenlegi helyén — a volt Radó kastélyban — nagy átépítéseket hajtanak végre.

Bármennyire ez lenne a kézenfekvő megoldás, a kastélyból nem művelődési házat alakítanak. Kemenessömjénnek művelődési háza valószínűleg csak 1963-ban lesz. Idáig százharmincezer forintot tartalékoltak erre a célra, még két esztendőbe telik, amíg a szükséges összeg egybegyűl. Ugyanakkor a művelődési ház céljaira felettébb alkalmas kastélyt a Művelődésügyi Minisztériumnak a faluban lévő gyermekotthona kapta meg. A gyermekotthon egy kastéllyal ugyan már rendelkezik itt, ebből a másodikból gondozottjai részére iskolát akar csináltatni. A sömjénieknek az a véleménye, hogy bármennyire fontos és örvendetes, hogy a minisztérium rászoruló gyermekek elhelyezésével hasznosítja a község egyik kastélyát, túlzás egy kis faluban mindkét nagy épületet ugyanannak a szervnek igénybe vennie. Ezzel az állásponttal nehéz vitatkozni.

A megelőzőkben említettük, hogy a megélhetést a termelőszövetkezet minden szorgalmas tagjának biztosítja. Az emberek és főleg a fiatalok azonban ma már egyre kevésbé elégszenek meg pusztán csak az anyagi javakkal. Teljes joggal követelhetik, hogy szórakozási, művelődési igényeiket is kielégíthessék. Erre Kemenessömjénben ma még csekély a lehetőség, ez az a terület, amelyen viszonylag a legkevesebb történt, tehát ami a legnagyobb változtatásra szorul.

Bárki hozzáértőt kérdezzünk is, a kemenessömjéni Előrét senki nem illeti más szóval, mint hogy:

— Jó termelőszövetkezet!

Vannak, akik még dícsérőleg hozzáteszik:

— Szorgalmasak, dolgoznak, meg is látszik a munkájuk eredményén.

Ezután legtöbbnyire némi feszült csend következik, majd egy bizonytalan vélemény:

— Valami hiba mégis van nálunk... Csak tudnánk megfogalmazni, hogy micsoda...

Elég néhány napot sétálni a falu utcáin, beszélgetni régi ismerősökkel, és az újságíró maga is észreveheti, hogy valami hiba valóban van. Akad, aki nagyon jól látja a hibákat és azokat szavakba is önti. Röviden: az emberi bizalmatlanság okait kell kideríteni. Miért bizalmatlanok a sömjéniek? Kiben vagy miben nem bíznak és egyáltalán — valóban bizalmatlanok-e?

Azok.

Ennek olykor egész megdöbbentő jeleivel lehet találkozni. Bizalmasan beszélgetünk egy idős, szorgalmas, jó jövedelmű tsz-taggal, aki valamikor urasági cseléd volt. Szóba kerül a tsz, a vezetés, az irányítás. Elismeri, hogy az elnök eleven eszű, határozott, alkalmas a tisztségre. Csak „ne lenne benne az a parasztgőg!". Ne tévedjünk! Itt nem arról van szó, hogy Szabó Sándor gőgös-e, vagy nem az. A hangsúly a „paraszt" jelzőn van, amivel az egyéni gazdát, a középparasztot illeti. Ugyanez él fordított változatban, egyesek valamikori „cseléd" voltát hangsúlyozandó. A termelőszövetkezet vezetői „hivatalosan" nem ismerik el, hogy az Előrében ezek az egykori vagyonkülönbségre visszavezethető súrlódások még megvannak, de a valóság azt bizonyítja, hogy igen. Erre a „betegségre" valóban az idő a leghatékonyabb orvosság. Minél inkább előre haladunk a közös gazdaság útján, az egyéni gazda múlt annál távolabbra tűnik, és az ember-ember közötti különbség nem valamikori vagyonán, hanem munkáján lesz majd lemérhető.

Él azonban a bizalmatlanságnak egy másik változata is, és ezt különösen a tanácsi vezetők panaszolják. A termelőszövetkezet első szervezésével (1952) kapcsolatos túlkapások, a személyi kultusz idejének minden hibája egyetlen személyben összpontosult Kemencecsömjén. Ez az akkori tanácselnöknő volt, aki magáról és beosztásáról megfeledkezve, addig zsarnokoskodott és basáskodott, míg végül a több tízezernyi forint elsikkasztását követő felelősségrevonás elől az öngyilkosságba menekült. A tanácsrendszer azonban sajnos éppen az ő személyében „mutatkozott be" a sömjénieknek, és ezt a bemutatkozást nemcsak a falubelieknek, hanem a tanácsok tisztességes, minden elismerést megérdemlő dolgozóinak is nehéz volt kiheverniök.

A legutóbbi tsz-szervezés során, amely a jelenlegi életképes és szép jövő előtt álló Előrét létrehozta, törvénysértés nem történt. Elhangzott azonban egy-két olyan ígéret, amelyet hangoztatni nyilvánvalóan felelőtlenség volt, és mivel beváltásukra természetesen sóha nem kerülhetett sor, ugyancsak hozzájárultak ahhoz, hogy a bizalom légköre csak lassan szilárdulgat. (Például a sokszor jelentős méretű zárt kertekben levő földekkel természetesen nem lehetett alapszabályellenesen növelni a háztáji területet stb. stb.)

Mindettől függetlenül az itteni termelőszövetkezet példája hatásosan bizonyítja: el lehet kerülni az új gazdaságok létrejöttével kapcsolatos „gyermekbetegségeket". Szép számmal lehetne idézni negatív példákat arra vonatkozóan — akár csak Vas megyei tapasztalatainkból is —, hogy a közös gazdaságok megalakulása után sok helyen időlegesen kicsúszik a termelőszövetkezeti fiatalok lába alól a talaj. Régebbi szorgalmas életmódjukat feladva, a mesebeli sültgalambot várják és elfeledkeznek arról, hogy önmaguk érdekében éppen nekik maguknak kell tevékenykedniök. Kemenessömjénben nem ez történt. A tagok a megalakulástól kezdve rendszeresen és a régi buzgalommal dolgoztak. Az eredménnyel nem kell szégyenkezniük. Nyilvánvaló dolog, hogy az átalakulás nem történik meg máról-holnapra és csak a szélsőséges túlzó követelhetné az emberek között lévő régi különbségek azonnali eltűnését is.

A nagy költő valamikor halhatatlan ódáit írta a kemenesi dombokon. Ma ugyanott az egykori jobbágyok ivadékai maguk írják, formálják a történelmet. Kemenessömjénben minden lehetőség, a sömjéniekben minden adottság megvan arra, hogy ez az eljövendő történelem szép és napsugaras legyen.

(1961. szeptember.)

Berzsenyi-hagyomány

Az írók műveiket hagyják az utókorra: ez a hagyomány őrzi legméltóbban emléküket. Ezenkívül minden ember — különösen kiemelkedő egyéniség — életének több eseménye marad meg a továbbélők emlékezetében. Ez is hagyomány, ha nem is olyan értékes, mint a művekben őrzött kincs. A Berzsenyire vonatkozó efféle emlékeket gyűjtögette össze Hársházi István ezzel a kissé levendula illatú címmel: *Gyöngyök a porban.* A kézirat 72 sűrűn teleírt lapot tölt meg. Az írás gyakorlott kézre vall, de nemcsak helyesírása elfogadhatatlan, fogalmazásában is elemi hibák fordulnak elő, viszont sok érdekes részletet ismer Berzsenyi életéből. Azt a feladatot kellett vállalnunk, hogy a gyöngyökről letöröljük a port, kiválogassuk az eddig ismeretlen anyagot, de amennyire lehet, őrizzük meg a közlő rokonszenves lelkesedésének eredményeit.

Hársházi István neve nem ismeretlen az irodalomtörténeti kutatók számára. A szorgalmas Vargha Balázs Berzsenyi-monográfiájának készítése közben Niklán is megfordult, és találkozott a Berzsenyi-emlékek paraszt gyűjtőgetőjével. Könyvében azt az anakdotát közli, amelynek bizonyosan nincs történelmi alapja, hiszen Kölcsey sohasem járt Niklán: „Harcainak, válságainak nyoma sem maradt a helyi emlékezetben. Az idill öröklődött át, még símábban, egyszerűbben, mint ahogy ő megalkotta. Legjellemzőbb erre a Kölcsey-anekdota, amelyet Hársházi István, a család volt udvarosa mondott el.

Berzsenyi a jobbágyaival együtt kaszált a határban, Kölcsey jött, hogy meglátogassa, de még nem ismerte. Megszólította Berzsenyit:

— *Hallja-e bácsi, messze van Kovácsi?* — A paraszt — mert annak nézte — versben felelt:

— *Hogyha mész szaporán, odaérsz korán.*

Erről ismerte meg: Csak nem te vagy a Berzsenyi? De én vagyok.

Összeölelkeztek.

Ez a napfényes niklai tájkép, az összeölelkező két költővel — csak a mesében van. (Maga az anekdota Csokonai rím-ötletének továbbfűzése)" (Vargha Balázs: *Berzsenyi Dániel.* Gondolat-kiadás, 1959. 76. l.)

Ugyancsak Vargha Balázs hivatkozik jegyzeteiben Viktor János kéziratban maradt, a Rádió archivumában őrzött gyűjtésére, amely alighanem — a kéziratot nem volt alkalmam megvizsgálni — legalább részben felhasználja Hársházi történeteit.

Kissé túloz Vargha Balázs, mikor azt állítja, hogy ez az anekdota „legjellemzőbb" Hársházi emlékezéseire. Kéziratában már nem is szerepel, ellenben több olyan eseményt ír le, amely valószínűleg megtörténhetett, ha nem is pontosan úgy, ahogy elbeszéli. Ahogyan maga mondja kézirata végén, ükunokája annak a Vitola hajdúnak, aki a költő kedves embere volt, és az 1831-i nagy kolerajárványban halt meg. Három kis gyermekét sajátjaival együtt neveltette a jószívű uraság. Különös okát is adja tehát a néha meghatódott hangú, mindig magasztaló emlékezéseknek.

A gyűjtés munkáját így ismerteti Hársházi: „... a régi emberektől hallott történetekből megpróbálom összeállítani a falum életét és élettörténetét. Nem tudom a leírtakat hivatalos okmányokkal és dokumentumokkal megerősíteni és alátámasztani, mert módom sem volt arra, hogy a levéltárakban utána kutassak, az anyagi tehetségem meg az iskolai végzettségem sem volt arra megfelelő.

Azt hiszem azonban, hogy úgysem végzek rossz munkát, ha az egyszerű falusi parasztemberek elmondása alapján a népimondák szerint állítom össze a falum életét és annak történetét...

Nagyon sok kedves monda van a miklaiak Dani uraságáról (Berzsenyiről). Imádta, szerette és féltette a parasztjait s nyugtalankodott értük. Mondákat nem írói fantáziával, rutinnal írom meg, hanem a közvetlen paraszti nyelven, mint a hogy nekem elmondották." (Ezt a szövegrészt a kézirat eredeti helyesírásában és stílusában közlöm. A következőkben mai helyesírásra írom át az idézeteket, de stílusukat nem bolygatom.)

Sajnos, nem valósította meg ígéretét: nem „közvetlen paraszti nyelven" jegyezgetett Hársházi István, hanem érvényesítette egyéni írói izlését, amelynek legjellemzőbb vonása a fölösleges stiláris díszítmények kedvelése. Fantáziája is meg-megszólal. Például hosszasan rajzolgatja Berzsenyi „mélyázgatását", amikor Fenékpusztán át kocsizik Keszthelyre, a Helikoni Ünnepségre, vagy az andócsi búcsúra utaztában Öreglakon és Somogyváron a történelmi emlékeket idézgeti. (A kézirat 51 és 57—58. lapján). Ilyesmiről aligha értesítették Hársházi Istvánt a „régi öregek", inkább saját történelmi tudását akarja csillogtatni. Többször megszólaltatja a jobbágyokat, iparosokat, katonákat stb. is, és a mai parasztnyelv zamatosabb szólásait adja szájukba. A mintegy százötven éve elhangzott párbeszédeket aligha konzerválta meg a nép sokszor megcsodált hagyományőrző képessége sem. Ugyanez vonatkozik Berzsenyi jövendöléseire, amelyekben a vonat, autó stb. feltalálását ígérgeti. Ezek vagy a szerző, vagy a vele beszélgetők kedves csodatételei, amelyekkel mitikus magaslatra akarják emelni a hőst, ebben az esetben Berzsenyi Dánielt.

Bármennyire rostálgatjuk is a kéziratban feldolgozott anyagot, még mindig találunk elhihető részleteket, amelyet Berzsenyi eddigi életrajzírói nem említenek, vagy másképpen rajzolnak. Tizenhárom részletet találtam, amely a nyilvánosság elé kívánkozik. Egymás után ismertetem ezeket időrendben, de az életrajz keretét nem töltöm ki a már ismert adatokkal.

1. *A tizenkét tóba hányt német*

Kazinczynak küldött egyik levelében maga Berzsenyi, hogy ifjú féktelenségét és erejét jellemezze, emlegeti soproni kalandját, amely tizenkét német legény tóba dobásával végződött. Az életrajzírók többsége megjegyzés nélkül tudomásul veszi az eseményt, akad, aki túlzottnak találja a számot. Bővebbet tud róla Noszlopy Tivadar (Berzsenyi Dániel és családja. Kaposvár. 1910. 15. 1. lapalji jegyzet), aki szintén feljegyzett hallomás alapján néhány Berzsenyi anekdotát. Szerinte véletlenül meglökték egy gerendával kalapját az ügyetlen német mesterlegények, és az így támadt összetűzés fejeződött be azzal, hogy a köpcös, de mokány kis magyar diák tizenkét iparoslegényt tóba dobott.

Hársházi István sokkal részletesebben értesít az eseményről. Berzsenyi szívesen vett részt a szokásos diák és iparoslegény csatározásokban, többször tépett ruhában tért haza. A szokásos diák-mesterlegény ellentéten kívül az is fűtötte, hogy nem szívlelte a németeket. Ahol tehette, csúfolta, bosszantotta — „tokos"-oknak és „bürgé"-knek gúnyolta őket. Erre Sopronban, ahol iskolába járt, bőven találhatott alkalmat, hiszen majdnem egészen német város volt ebben az időben.

Hársházi szerint szállásadója: Tujder Mátyás és felesége szeretettel fogadták az eleinte igen komor kis magyart. A verekedés színhelyét is pontosabban jelöli meg, mint a többi forrás. „Sopron város taváról" beszél, nyilvánvalóan a „Tómalom"-ra gondol, a ma is kedvelt kirándulóhelyre.) A városban nincs nagyobb tó.) Ennek környékén lakott a közismert bábsütő sváb, Henzli mester. Szép leányát a sváb legények „Anni frajlá"-nak nevezték, a magyar diákok pedig „Bábos Nacá"-nak. Nacának tetszett a tüzes, jó táncos Berzsenyi Dániel, ezért amikor az iparos céh egyszer majálist rendezett a tóparton, vele táncolt legtöbbször.

A gyakori felkérés féltékenységet ébresztett a mesterlegényekben, ezért elhatározták, hogy kiebrudalják a diákokat a majálisról. Bábos Naca megsúgta udvarlójának a tervet, ezért Berzsenyi el is indult hazafelé, mert nem akarta amúgy is rossz hírét újabb verekedéssel súlyosbítani. Már a tó túlsó partjára érkezett a danolgatva ballagó diákcsoport, mikor észrevették a közeledő svábokat. Kitört a veszekedés, amelyben Berzsenyi tüzesen vett részt, s ennek lett az eredménye, hogy a támadók közül tizenkettőt egymaga hajított a tóba. (Kézirat 7—10. lap.)

A történet valószerűnek látszik, lehet, hogy valóban ez rejtőzik Berzsenyi említett későbbi megjegyzése mögött. Az azonban kár, hogy Hársházi itt nem nevezi meg forrását. Szerinte ez az eset adta a közvetlen okot, hogy a féktelen ifjú katonának szökjön az iskolából, ahová nem szívesen járt, s ahol nem érezte jól magát. Az események azonban aligha következtek a Hársházi által feltett sorrendben.

2. *Katonáskodásának befejezése*

Közismert fordulata Berzsenyi ifjúságának keszthelyi katonáskodása, ahová iskolájából szökött. Csak abban térnek el a vélemények, hogyan szabadult meg az angyalbőrtől a meggondolatlan fiatalember. Noszlopy Tivadar szerint megszökött, s út közben Festetich gróf szénát szállító szekerén rejtőzködött. (i. m. 16. l.) Hársházi előadásában nagybátyja, Berzsenyi István látta meg, amikor éppen silbakon állott. Értesítette az apát, aki összeköttetésével szabadította ki fiát a császári szolgálatból. (Kézirat: 12. l.)

Ez a változat azért valószínűtlen, mert indokolatlan marad a katonnságtól szabaduló Berzsenyi négy havi niklai tartózkodása a Thulmon-rokonoknál, akik a szigorú apát is megengesztelték. Továbbá Noszlopy Berzsenyi legfiatalabb fiára, Lászlóra hivatkozik forrásként, tehát értesülése hitelesebb lehet.

3. *Szerelme Dukai Takáts Judittal*

A Dukai Takáts-család több házasság révén közeli rokona volt Berzsenyiéknek, többször látogatták is egymást. A költő meglett férfikorában is levelezett Dukai Takáts Judittal, aki szintén írt verseket. Felesége, Dukai Takáts Zsuzsanna nem testvére (mint Hársházi hiszi), hanem unokatestvére Juditnak.

Merényi Oszkár említi Berzsenyi monográfiájában (*Berzsenyi Dániel* Somogy-Csurgói Könyvtár 7. sz. Kaposvár, 1938. 66. l.), hogy *Első szerelem* című versében Dudinak nevezi szerelmesét. Merényi zárójelben, kérdőjellel közölt feltevése szerint Perlaky Judit lenne ez a Dudi. Hársházi István — noha az említett verset aligha ismeri — úgy tudja, hogy a gyakori látogatás, Takáts Judit szépsége, bimbózó fiatalsága, a költészet iránt érzett közös érdeklődésük szerelemre lobbantotta a „heves ifjút". A szépen induló vonzalomnak az vetett véget, hogy Takáts Juditnak egy távolabb lakó nagynénjéhez kellett utaznia tanulmányainak folytatása végett. (Kézirat 12—13. l.)

Későbbi felesége ebben az időben még gyermek lehetett, bimbózó szépsége csak akkor tűnt fel Berzsenyi Dánielnek, amikor Sopronból véglegesen hazatért, és újra találkozgattak.

Hársházi nem említi, de a körülmények közepette az *Első szerelem* Dudija Takáts Judit lehetett, s ez megmagyarázná a már híres ódaköltő későbbi érdeklődését unokahúga iránt. Semmi indítékunk nincs arra, hogy a különféle vígjátékokból ismert szerelmi bonyodalomra következtessünk. E patriarkális erkölcsű korban az első szerelem — ha megmaradt — rokoni és költői rokonszenvben oldódott fel.

4. *Súrlódása apjával*

Berzsenyi életrajzai idézgetni szokták a nagy költő egyik nyilatkozatát, amely röviden csak annyit mond, — nem szeretett magánéletéről beszélni —, hogy az egyházashetyei ház, apja háza Munkács volt számára. Írásos vallomást nem ismerünk,

amely megindokolja, miért hasonlította a heves ifjú a kor egyik híres börtönéhez az apai házat.

A költő legifjabb fiára, Lászlóra hivatkozva Noszlopy az akkor már kibontakozott írói hajlandóságban keresi az okot. (i. m. 16. l.) Nem annyira a gazdálkodás érdekelte, mint inkább az olvasás-írás. Az indulatos apa többször összetépte a könyveket és iratokat, eloltotta a gyertyát, hogy visszatartsa fiát a veszedelmes foglalkozástól. Attól tartott, „hogy az amúgy is tüzes képzeletű ifjút a római költők a költészet ideális világába ragadván, az a mindennapi élet küzdelmeire és örömeire fogékony nem lesz." Azonkívül nem is tartotta nemeshez illő foglalkozásnak az irodalommal való bajmolódást.

Ez azonban az ellentétnek csak egyik oka lehetett. Hársházi István a kis Takáts Zsuzsa iránt fellobbant szerelemben és az ifjú házassági terveiben jelöli meg a gyakran ismétlődő szóharcok — valószínűleg komolyabb — forrását. Anyja pártolta fia tervét, az apa azonban még nem látta elég tapasztaltnak az ábrándvilágban élő fiatalembert, hogy önálló gazdaságot vezethessen, ami pedig — a kor szokása szerint — a házassággal együtt járt volna.

„E vita állandó súrlódást okozott a két szilárd elhatározású férfiú között, — írja Hársházi (Kézirat: 13. l.) — nem akartak engedni egymásnak. Napirenden voltak az éles szóharcok, sőt majdnem tettlegességig fajult a dolog. Egy heves szócsata alkalmával az apja már nem tudott az indulatán uralkodni, az íróasztaláról felkapta papírvágó tőrét, azt hajította fia felé. A súlyossá válható hajítást Dániel egy nála lévő görög (talán inkább latin?) klasszikus könyvvel védte ki, s a könyvön nagy szakítást okozott. (Berzsenyi Istvánné, Lengyeltóti, a könyvet ismeri). Ez is hiába volt, egyik sem engedett a merev elvéből."

Később mégis beleegyezett Berzsenyi Lajos fia önállósításába, de a terhes viszony emlékét őrzik a fiú apjának írott levelei. A félszegségig szerény, híressé vált ódaköltő soha senkinek nem dicsekedett sikereivel — csak apjának. Belső elégtétellel sorolta fel a Hetyé-re küldött levelekben gazdasági eredményeit és az előkelő uraságok kitüntetéseit, amelyekkel írói munkásságát értékelték.

5. *Dudás Jakab fia*

Akkor a legterjengősebb és legeredetibb Hársházi István, mikor a patriarkális feudalizmus jobbágyvilágát festegeti. A Berzsenyiek családi szokásai közé tartozott szerinte jobbágyaikról való atyai gondoskodás. Dudás Jakab Berzsenyi Lajos belső cselédjeként a disznókat gondozta. Felesége, Erzsi is az udvarházban segédkezett. Amikor megszületett fiúk, Vendel, a nemzetes asszony gondozta, ápolta a gyermekágyas asszonyt.

Az idillt a napoleoni hadsereg bevonulása alaposan megzavarta. Erzsi második gyermekét várta, férjét pedig kirendelte a francia katonaság disznót terelni. Amikor három hét múlva hazaérkezett, feleségének csak sírját láthatta. Megzavarta eszét a tragédia, s az őrültek furcsa logikájával fiára támadt, mert nem vigyázott anyjára. Meg is akarta fojtani.

Berzsenyi Dániel, mikor értesült a szomorú eseményről, kocsit küldött Hetyére Vendelért, és Niklára vitette. Házába vette, felneveltette, még írni-olvasni is megtanította. Mikor legénnyé serdült, megházasította, neki adta az egyik zsellérházat és egy falka birkát feles tartásba.

Az öreg Dudás Jakab a csendes bolondok módjára téblábolt a hetyei ház körül, hasznát vették, ahol tudták. Idővel rájöttek, hogy igen alkalmas küldöncnek. Ettől kezdve többször megtette az utat Egyházashetye és Nikla között. Útnak induláskor kijelentette:

— Mögyök Miklára az enyimekhö.

Nikláról pedig ezzel búcsúzott:

— Mögyök az Örzsihö Hötyére.

Itt megjelöli Hársházi forrását is: Berzsenyi Mária és Dudás Julianna szóbeli közlését. (Kézirat: 14—20. l.)

6. *A niklai nehéz napok*

A parasztság rossz tulajdonságait Berzsenyi jól ismerte. Episztoláiban és prózai irataiban festegette sunyi gyanakvásukat, rossz indulatukat, gyilkosságig menő önzésüket. *Vitkovics Mihályhoz* (1815) című költői levelében a városi élet dícsérgetése után a falusi életet alighanem a niklai benyomások alapján így rajzolja:

„Van itt is ember, mond'd, de milyen ember?
Inség, gonoszság néz ki vad szeméből,
S lesújt pipádért, hogy ha nem vigyázsz.
Szemét sötétség, vállát terh sanyarja,
S utálja mindazt, aki boldogabb.
S mi szép mulatság látni izzádását?
Mi szép nekem még rajta szántanom
S aszott kezéből lesni sültemet?" (7. vsz.)

A kép lehet túlzott, de aki a falusi népet csárdást táncoló, szép népdalokat éneklő idillikus közösségnek képzeli, olvassa el Móricz Zsigmond *Életem regénye* című önéletrajzának pthrügyi éveit rajzolgató iszonyú részleteit.

Efféle fogadtatás várta Hársházi István szerint Niklán a Sömjénből odaköltöző ifjú házaspárt. Nemcsak sunyi tekintetekben, rosszindulatú rágalmakban, gyilkos pillantásokban nyilvánult meg az ellenszenv, hanem a gyakran ismétlődő tolvajlásokban. Ha valamit őrizetlenül vagy nem lakat alatt hagytak, hamarosan nyoma veszett.

Berzsenyit is, feleségét is igen bántotta ez az indokolatlan ellenségeskedés, ezért igen megörültek, amikor játszadozó gyermekeik összebarátkoztak a jobbágyzsellér gyerekekkel. Maga a házigazda adatott enni az udvarba betévedő játékos lurkóknak, s el is beszélgetett velük. Zsuzsa nemzetes asszony a gyermekeik után sündörgő anyákkal barátkozott meg.

Mégis hosszú időnek kellett eltelnie, amíg a somogyi komorság felengedett. (Kézirat: 20—21. l.)

7. *Buta Gyura és a deres*

A hangulat enyhülését a Buta Gyuráéhoz hasonló esetek idézhették elő, amelyet Hársházi novellisztikusan dolgoz fel Kese Takács Pista bácsi elbeszélése alapján. Nemcsak a bíró és az esküdt nevét tudja (Purci Molnár Mihály, Sobrok Mihály), hanem párbeszédben dramatizálva ismerteti a kihallgatást is. Nincs értelme a szöveg részletes filológiai bírálatának, elégedjünk meg azzal, hogy az eset valóban megtörténhetett; jellemzi Berzsenyi Dániel emberségét, és indokolja a falu magatartásának megváltozását.

Buta Gyura földhözragadt szegény ember és ifjú házas volt, tehát indokoltan lopott egy süldő malacot Dani uraságtól. A kertek alján azonban éppen a bíróval találkozott, ezért amikor másnap az uraság kanásza jelentette neki a lopást, mindjárt tudta, hol kell a tolvajt keresnie. Rövid kihallgatás után tizenöt botütésre ítélte a bíró Buta Gyurát. A deresen jajgató ember sok bámészkodót vonzott a bíró kapujába. Arra sétált szokásos hosszúszárú pipájával Dani uraság is. Az elébe siető bírót le akarta beszélni a barbár büntetésről (még öt ütés várt Gyurára), de hiába. A körülállók azonban megismerhették új földesuruk emberséges gondolkodását. (Kézirat: 21—27.)

8. *Az új ház építése*

Niklára költözésükkor Berzsenyiék a régi, két szobás nádfedeles házban szálltak meg. A már roskadozó építmény nemsokára annyira tönkrement, hogy nagyobb eső után tócsában állott a víz a szobák padlóján. Ezért 1811 nyarán hozzákezdtek a nagyobb, új ház építéséhez. A falu megváltozott hangulatát mutatja, hogy szinte minden épkézláb ember segédkezett a földmunkában, vályograkásban, gerenda-

faragásban, falazásban. Berzsenyi maga is mindenütt ott volt, beszélgetett, barátkozott a falu lakosaival. Az építkezést Kémár Papp János vezette, akinek fia, József beszélte el a gyűjtőnek a történetet. (Kézirat: 27—40. l.) A ház ma is áll. Egy részében Berzsenyi-múzeumot rendeztek be.

9. *Berzsenyi felesége*

A nagy költő feleségéről csak annyit tudunk, amennyit Berzsenyi maga írt Kazinczynak: tizennégy éves korában vette feleségül tudatlanul, s ebben a tudatlanságban meg is tartotta mindig.

Hársházi István többet beszél róla; ha a vonások nem is egyénítik az asszonyt, de színesebbé rajzolják a róla készíthető képet. Egy vihar leírásakor megjegyzi, hogy Dani uraság azért siet haza, mert felesége fél a mennydörgéstől. (Kézirat: 37. l.)

Eleven képet rajzol az ámbituson dolgozgató, mosó asszonyokról, majd Berzsenyi Mária felvilágosítása alapján hozzáteszi: „Majd (a munkálkodó asszonyok) egy-egy szép népdalt énekeltek el, amit a Zsuzsa nemzetes asszony is igen szeretett hallgatni. Ott volt, velük dolgozott. Minden munkából kivette a részét. Mosott, főzött, kendert font. Nagyon dolgos és szorgalmas asszony volt." (Kézirat: 47. l.)

10. *Berzsenyi politikai felfogása*

Politikai nézeteit jól ismerjük, hiszen prózai irataiban, ódáiban és költői leveleiben bőven fejtegeti. Megrajzolták fejlődését a rendi nacionalizmus egyoldalú katonás szemléletétől a felvilágosodás modern törekvéseiig. Elveit magyarázgatták, néha — mint Németh László sokat emlegetett érdekes tanulmányában — félremagyarázták.

Ennek ellenére nem mertem vállalni a felelősséget, hogy esetleges, eddig ismeretlen Berzsenyi kéziratot ne ismertessek. Hársházi István azt állítja, hogy Weszeli Mihálytól, a Berzsenyiek volt intézőjétől kapta 1942-ben, aki padlástakarítás közben találta. „A kézirat sűrű vonalkás, víznyomásos papír volt erősen sárguló írással." Szerinte 1812 januárjában írta Berzsenyi. Az eredetit lemásolta, majd felajánlotta a kaposvári Berzsenyi Irodalmi Társulatnak. Merényi Oszkár akkor már nem tartózkodott Kaposvárott, a háború is egyre erősebben nehezedett hazánkra. „Valami ismeretlen ok miatt továbbra is nálam maradt a kézirat, míg aztán háború alatt a lakóházammal együtt megsemmisült. (A) lemásolt kéziratot találtam csak meg, de annak is foszlányait, s annak segítségével írtam meg." Tehát az eredeti nincs meg, s a megmaradt szöveg a másolat foszlányaiból készült. Így nehezen állapítható meg, hol beszél Berzsenyi, hol pedig a szívesen jósolgató Hársházi. Az alaposan vitatható szöveg ez: (Kézirat: 41—42. l.)

„— A villám végigfutatja a láthatárt, a rémület egy perc alatt elmúlt, meglehet, hogy nemzetek életében félszázad egy perc, hanem az ember azon idő alatt születik, növekedik és meghal.

Az embernek olyan hosszú az idő, hogy még arra is ráér, hogy megőszüljön benne, s ezt időnek rémeként kíséré sok baj közt a nemzeti szégyen.

Sokféle viszontagságát tudom a nemzetemnek; nagy könyveket olvastam és az élet tapasztalataiból is sok szomorút merítettem.

Török, tatár dúlta a hazánkat. Buzogánnyal kellett kiverni, fogyott a magyar, de nem fogytunk el teljesen. Magunk közt is civakodtunk harminc éves vallási villongásban, magunk sem tudtuk egymást agyonverni.

Láttuk a bajt, nem küldtünk mást, magunk mentünk. Vér kellett; adtunk, mert volt, de maradt is. A mostani dolgokról meg az idők beszélnek, szinte úgy látom, hogy időszerű is, de beszéljenek a tények.

Vannak főuraink, valóságos urak! Adót nem fizetnek... a vármegye erszényébe egy garasuk sem folyt be, dézsmát szednek, robotjuk van. Ennek különösen

nagyon örülnek, de ha úgy tudnák mint én, azt mondanák, szépen köszönöm az olyan munkát, nem kell, fogadok bérest, annak a munkája olyan hasznot ad, hogy a robotot felütné, de hiába! — nó aztán ott a csibe, tojás, disznó, méh, gyümölcs és sok minden, ami csak ingyen fut be a kamrába. S az úr elmegy országgyűlésre, csinál törvényt, amilyen neki tetszik. Nem tudom kell-e ennél könnyebb élet.

Szép jószágokat bírnak, de magyarul meg nem tudnak, pedig ez a magyarhon rögje termi mindazt a jót.

A falusi népünkről azt sem tudom, hogy mit mondjak. Szegény, azt látom. Ami fizetni való, azt fizeti, telkéhez van kötve. Ha az ura nem ereszti, nem mehet odább, úton-útfélen vezetik... Csak az a híja, hogy el nem adják. Szerencséjére fehér, ha fekete volna a bőre még azt is megkaphatná. Neve a magyar nyelvnek egy szokott szava: paraszt.

Magyarul beszél, és milyen sora van, nem is csodálom, hogy igen káromkodik. A középosztály, az is vergődik. A nagy úr azt mondja róla, hogy ez is paraszt, a nép ráfogja, hogy Úr! — mind a kettő ellenségnek nézi.

A nagy úr azt hiszi, hogy a néppel tart a nép pedig azt mondja: posztóruhát visel... ez is úr.

Az idő megmutatja, hogy lehet-e hasznát venni, én azt mondom lehet.

Nagy darab földön vagyunk terülve, szomszédaink is vannak. Német, olasz, horvát, cseh, tót, lengyel, oláh, és magyar van együtt egy fészekben. Nézzük csak sorba őket. Németnek sok az atyafia, de még sokkal több, aki kivül van az országból, mint aki itt van. Olasz is van, de kívül még több, azt mondják, ki apul, ki anyul egy ágról való. Ha nyugat felé néznek, azt mondják, vagyis odavalók vagyunk. Valamennyi hazafelé vágyik.

Magunk vagyunk egyedül a széles nagy világban, atyafiak nélkül.

Nem mondjuk, hogy árvák volnánk, de sem apánk, sem anyánk. Tudjuk ugyan, hogy honnét kerültünk ide, de még egy ember sem kívánkozott vissza: mi idevalók vagyunk. Nem kérdezünk sehová, mint a többi, akármerre nézünk, nincs hová vágyakozzunk.

Nem vagyunk más nemzetek elszakadozott részei! — örökségért, osztózásért nem vágyunk kifelé, nem csalogat senki, bánatunk és örömeink földje itt van, — akarjuk, — nem akarjuk jó és rossz emlékeinkkel, csatáinkkal és apáink nyughelyéhez, e drága magyar földhöz vagyunk nőve. Egy jó szóért ingünket is odaadjuk, csak becsülnének és szeretnének bennünket."

11. Berzsenyi esete a német tisztekkel

1810 tavaszán Berzsenyi Dániel apja látogatásáról, Hetyéről érkezett vissza. Ispánja elbeszélte neki, hogy a katonasághoz behívott nemeseket gyakorlatoztatják a kert mögötti réten. Minden rendben menne — jelentette tovább —, de a szénával és szalmával baj van. Az uraság nem értette, hogyan árthat a gyakorlatozó gyalogos szénának és szalmának, ezért gyerekeivel kiment a gyakorlótérre. Bemutatkozott a két német tisztnek, s igen bosszantotta fölényeskedő hangjuk. Szűklátókörű emberek szokása szerint butaságnak tekintették, hogy a magyar legények nem értették a német vezényszót. A magyarokat egyébként is fitymálgatták.

Még jobban felingerelte, amikor a hencegő fiatalabb tiszt megmutatta a gyakorlatozó magyar katonákat, akiknek egyik lábára szénát, a másikra szalmát kötöttek, hogy megértsék a vezényszót, és fordulni tudjanak. Berzsenyi kijelentette, hogy száz botütés nem alázná meg annyira a magyarságot, mint az efféle bánásmód, aztán gyermekeit kezüknél vezetve visszament házában, ahol sokáig járkált fel-alá elszomorodottan.

Hársházi István (Kézirat: 44—46.) Grénya Márton elbeszélésére hivatkozva közli a történetet.

12. Az andócsi búcsú

Somogyban híres búcsújáróhely Andócs, amelynek csodatevő Mária-szobrát a néphit szerint angyalok hozták el Kalocsáról vasrudakon. Nikla katolikus lakossága is minden évben precesszióban szokta meglátogatni a búcsút. Az evangélikus Berzsenyi nem hitt a csodákban, Mária ilyen fokú tisztelete is szokatlan lehetett számára. Mégis egyik évben átkocsizott Andócsra, mert szívesen részt vett a nép csendesebb mulatságain: keresztelőkön, mennyegzőkön stb., csak a vásári sokadalmakat nem szerette azt ott dívó hangoskodás és durvaság miatt.

Későn este ért oda, csak az árendás Rosenfeld Náthán kocsmájában kapott szobát (a most Niklán lakó Rosenfeld Sándor közlése). Másnap megtekintette a templomot, a Mária-szobrot. A falujabeliekkel is találkozott, akik közül többen — mint ez búcsúkon szokás volt — meghívták keresztapának, amit szívesen elfogadott. Ajándékokat: árvalányhajat, melltűt, bábsüteményeket is vásárolt nekik.

(Fityuka Barócs néni közlése, aki unokája Dani uraság akkori kocsisának, Fityuka Jánosnak). (Kézirat: 46—52. l.)

13. A lócsere.

Egyik legmakacsabb Berzsenyi-anekdota, amelyben legtöbben nem hisznek, de amely mégis mindúntalan felbukkan: a lócsere története. Váczi is megemlíti (i. m. 129. l. jegyzet), Vargha Balázs is (i. m. 75. l.), Noszlopy pedig részletesen el is beszéli (i. m. 34—35. l.). Mindannyiukon túltesz Hársházi István, aki Berzsenyi Máriától, a költő unokájától hallotta a tréfás eseményt, akinél nagyanyja szakácsnő volt. A gyermekkorában (1915-ben) hallottakat kéziratában novellisztikus részletekre bontva meséli el 61—64. lapon.

A kiindulás Berzsenyi igényteleníségé és takarékossága. Szép nagy ménese volt (Noszlopi szerint 70—80 ló), mégis mindig sovány, öreg lovakat fogatott be, ha utazott valahová. Keszthelyre is két öreg szürkével érkezett meg egyik látogatására. A grófnak feltűnt a két rossz ló, ezért úgy rendelkezett, hogy titokban cseréljék ki az ő jó lovaival. Noszlopy szerint leitatják a kocsist, Berzsenyit pedig szürkületig marasztalják, hogy ne vegye észre a cserét. Valóban csak másnap jönnek rá a turpiságra, de saját lovait már nem találja a bosszankodó költő. Kénytelen belenyugodni a tréfába.

Még színesebb, bonyolultabb történetet tud Hársházi. Mivel a grófnak pejkói volta csak, szürkére festetett egy párat, s azt fogatta a hazatérő költő kocsijába. Fenékpuszta után azonban zivatar érte őket, s az eső lemosta a festéket a táltosokról. Szentgyörgyön megvárják a vihar végét, visszafordulnak Keszthelyre, és Szántai kasznárral udvariasan, de határozottan visszacserélteti a lovakat.

Nehezen hihető, hogy Hársházi forrása megbízhatóbb (a költő unokája), mint Noszlopyé (a költő fia).

Lehet, hogy az élőszóban terjedező hagyomány is alakítgatja a fennmaradt történeteket. Jó példa erre a lócsere anekdotája, amely Noszlopy előadásában még csak érdekes és jellemző esemény, Hársháziéban viszont a festéssel bonyolódik, a közbejött záporral éri el forduló pontját, végül Berzsenyi győzelmével végződik. Érdekesebb lesz a történet, fordulatosabb, és csattanóval fejeződik be. Az élőszóban terjedő irodalom szokásos művészi ösztönével (csak ösztönről beszélhetünk!) találkozunk itt is.

Ez alakította a többi közlést is, de nem tudjuk mindenütt ilyen világosan nyomon követni. Az olvasónak és kutatónak tehát óvatosan kell fogadnia az itt közölteket, noha ez az anyag már gondos rostálás eredménye. A legenda képződés Berzsenyi körül megindulhatott már korán. A falu kiemelkedő egyénisége, aki nemcsak földesúr volt, hanem országos jelentőségű költő, tehát a nép érdeklődését magára vonhatta. A mende-mondák szaporodását segíthette az illetékesek hallgatása. A szűkszavú Berzsenyi nem szívesen beszélt magánéletéről, gyermekei is csak a legszükségesebb közlésére szorítkoztak. A testvérek közül háromnak (Lídia, Farkas, László)

maradtak fenn írói kísérletei, de aztán — mint Noszlopy írja Berzsenyi László közlésére hivatkozva — munkáikat megsemmisítették és megfogadták, hogy nem fognak többé irodalmilag működni, mert „rossz munkával kár lett volna a világ elé lépni, jókkal pedig apja nimbuszát megosztani nem szabad" (Noszlopy: i. m. 42. l.) Ez a ritka szerénység és felelősségérzés gátolhatta egyéb közléseiket is. Nem akartak a nagy apa fényébe tolakodni, de ezzel átengedték a teret a távolabb állók mende-mondáinak.

Hársházi István gyűjtésének legérdekesebb és leghihetőbb részeit mégis érdemes nyilvánosságra hoznunk, mert a nagy ódaköltőt olyan szemszögből nézik, amelynek még lehetőségére sem gondolhattunk addig. A nép szava szólal itt meg; nagyrészben zsellér és cselédpletykák sorakoznak egymás után.

„Dani uraság" emberi nagyságát mutatja, hogy a gyanakvó, zárkózott, somogyi parasztok ennyire megszerették. Valóban idillikus kép bontakozik ki a közlésekből: a „gyengeségig magyar", lelkiismeretes gazda, az emberséges földesúr, aki jobbágyainak valóban atyja. A patriarkális feudalizmus vonásait egészítik ki a nagy költő egyéni tulajdonságai: hallgatósága, magánykedvelése, takarékos egyszerűsége, közvetlensége.

Ez a kép nem általánosítható az egész magyar nemességre, hiszen Noszlopy a költő fiára, Berzsenyi Lászlóra hivatkozva a megyei nemesség magatartásában látja elkedvetlenedésének egyik okát. „Somogyban ... éppen azok, akiket oly igen sokszor szívesen fogadott asztalához és irigyei, kik jobbára elbuktak, hordták a híreket s meséket egyszerű, de józan háztartása s gazdasága felől, hordták a meséket és őt a megyében gúny s nevetség tárgyává igyekeztek tenni." (Noszlopy: i. m. 28. l.)

Kivételes egyéniség lehetett saját korában is Berzsenyi, de — éppen ezzel szolgált rá volt jobbágyainak hálás emlékezésére, amely úgylátszik, napjainkban is elevenen él még. Ha Hársházi István gyűjtéséből semmi mást nem fogadhatnánk el, csak a niklai parasztság körében a nagy költő halála után egy és negyedszázaddal kialakult képnek tekintenénk, akkor is megérdemelné a figyelmet.

FÁBIÁN ISTVÁN

Basch Lóránt

„A halál pitvarában"

(Emlékezéseimből Babits Mihály utolsó éveire.)

„Alle Erinnerung ist Gegenwart."
Novalis

1935 ősz óta aggódva és nyugtalanul figyelték hívei Babits Mihály egészségének fokozatos romlását. A légzési rendellenességet kezelő orvosa, Schill tanár, sokáig asztmának mondta, annak tartotta is. Schill gyógyította ki, asszisztens korában a Bálint klinikán első sokízületi gyulladásából. Azóta bízott benne. Nyolc évet viruló egészségben töltött. 1932 őszén ismét sokízületi gyulladás támadta meg szervezetét. (A *Betegklapáncia* és a *Mint forró csontok a máglyán* című versek ennek a betegségének emlékei.) Mire hónapok után elhagyhatta betegágyát és az életbe ismét visszatért — a tavaszon szívizomgyulladás lépett fel. Az 1933. év egész nyarát ismét ágyhoz kötve a János szanatóriumban élte át. Lábadozása is hónapokig húzódott. 50-ik születésnapját is még a betegágyban érte meg. De újév után állapota jobbra fordult. Január 18-án már megjelent és nagy beszédet mondott a Baumgarten díjat kiosztó ünnepségen. (Babits Mihály Ünnepi Beszédei 27—33. o.) A nyarat Esztergomban tölthette ismét. (Török Sophie naptári jegyzetei szerint már evezett is a Dunán.) Elfogadta régi, jó barátjának, Szilasi Vilmos filozófusnak meghívását Svájcba. Nála a Lago Maggiorén töltötte a koraőszt. Halottak napjára hazajött. (A *Furcsa elmenni délre* kezdetű, kinem adott versét aznap írta halálgondolatok borús hangulatában. Hátrahagyott versei 27. o.)

A hangos légzés tünetei ezen a télen mutatkoztak először. 1935 tavaszán fokozottabban. A Bárdos-kórus *Amor sanctus*-estjén (a Városmajori kultúrházban 1935. május 8-án) levegőért küszködő hangján hallottuk szavalni hármas hitvalló versét. Amikor az esztergomi nyaralásból hazajött, orvosa másra kezdett gyanakodni. De a gégészeti vizsgálat akkor még nem derítette fel a másfél év múlva nyilvánvalóvá vált bajt. A lélegzés nehézsége nem tartotta vissza a költőt, hogy a Rádió „100 könyv" sorozatában megtartsa húsz előadását a világirodalomról (1934. decembertől—1936. áprilisig). A közönség egy év alatt hozzászokott lihegő hangjához, asztmának tulajdonítva azt. Ezt hitték a hozzá közelállók is — amíg csak 1937 tavaszán fel nem merült egy vészes kór gyanúja, hasonló ahhoz, amely egy fél év előtt a nyugat-nemzedék nagyjainak sorából elragadta ifjúkori legjobb barátját.

Kosztolányi temetése napján

1936 november 3-án, a Halottak napját követő napon (11 óra 6 perckor délelőtt) költözött a halhatatlanságba Kosztolányi Dezső. Másodnapon temettük, egy lilásszürke napnyugtakor. Herczeg Ferencen kívül, aki annál a napilapnál volt munkatárs, mint ő, hiába kerestünk volna a gyászoló gyülekezetben nemzeti kultúránkat hivatalos tekintéllyel reprezentáló személyiséget. Nem is azok léptek funerátorként koporsója elé, akik életében közel álltak hozzá, amint az a régi Rómában és hajdan nálunk is szo-

kásban volt. Megható búcsúszó odabent nem is hangzott el. A legjobb barátai, Karinthy és Füst Milán, idegesen várakoztak künt a szertartás végére. Közelünkben lilasipkás diákok sorakoztak a Ponty- utcai felsőkereskedelmi egyik osztálya, teljes számban. Baránszky-Jóbnak, az esztétikusnak tanítványai tisztelegtek a „*homo aestheticus*" koporsója előtt. „Csak kötelességet teljesítettem" mondotta tanáruk. A sokaságban megláttam egykori jogásztársamat, ki kézenfogva vezette fiacskáját: „Elhoztam őt is, hogy elmondhassa majd, ha felnő: ott voltam Kosztolányi temetésén." A költő kérdésére: „kinek írunk" volt ez a válasz.

Babits késve érkezett. Tétova, apró léptekkel igyekezett a halottas házba jutni, asszonya kíséretében, kinek a tömegben támaszára szorult. Este otthonában elmerülve találtam fakult levelek között, „amelyeket hajdan izgalommal várt és kapott ki a postás kezéből, mintha szerelmes levelek volnának." Barátját, kitől az élet eltávolította, visszahozta a régi közelségbe a halál. „Hirtelen azon fogom magam, hogy megragad a régi izgalom, szeretnék újból írni neki, fölvenni a régi fonalat, kiönteni szívemet, mint ifjan." (A temetés napjának hangulatában fogant az a nekrológ, amelyből ezt idéztem. Ny. 1936. II. 395. o.) Tóth Árpádot, emlékszem, szobájába zárkózva síratta, újraolvasva végig minden sorát. Kosztolányitól, az *első* baráttól közös múltjuk emlékein tűnődve búcsúzott.

Elszakadásuknak, jellemük, életszemléletük és hivatástudatuk különbözőségéből eredt okairól írtam már egyszer, amikor elmondottam József Attila Baumgarten-díjának történetét (az It. 1959. 3—4. számában). Mégis, a nagy Nyugat-generációból, mint a „szellem emberei" legközelebb ők állottak egymáshoz mindvégig. Hűségben, a magyar irodalom nagy hagyományaihoz, rendíthetetlen hitükkel az európai kultúra igazságában, humanista magatartásban és az értelem minden fölé helyezésében. Babits szelleme mélyebbre hatolt és egyetemesebben terjedt, filozófikusabb volt és komplexebb; Kosztolányié felszabadultan a *homo moralis* korlátjaitól, fölényesebb, függetlenebb és megközelíthetőbb. Babitsnál mindig az volt az érzésem, hogy elhidegülésük után és bizalma csökkentével se tudott szabadulni egészen juvenilis barátja személyiségének igézete alól. Most, a válás óráiban, az egykori barát az elmulasztottak helyrehozhatatlanságának tudatára ébredt. Ez adja búcsúzó írásának a lírai vallomás varázsát. December 21-én a Rádió Kosztolányi-estjén Babits mondotta a gyászbeszédet, már a távlatból szemlélve az eltávozott költőtárs alakját és kijelölve örökös helyét a magyar irodalomban. (A Babits archivum őrzi a kiadatlan kéziratot.)

A Hatholdas rózsakert

Kosztolányi halála felébresztette Babitsban saját múlandóságának gondolatát, betegségének lassú léptekkel közeledő rémét. „Lélekzetfojtva figyeltük — írja önzően, mert magunkra gondoltunk." Hogy sietnie kell azzal, amit elvégezni még akart. Egy alkalommal említette nekem, csak úgy odavetve, hogy volna még megírni valója, nagy regényének egyes alakjairól, emlékeiből, amit abba beleszőni már nem tudott. Szándékáról, hogy folytassa Sátordy Imrus élete történetét, végleg letett már. Kedvét szegte a visszhang és tetszés hiánya az olvasóknál, az igazi megértésé és megbecsülése az írók világában. Nem is szólva az értetlen, lekicsinylő kritikáról, a Kassákéról (amelynek szerkesztőtársa helyet adni készült a Nyugatban, l. a „Két literátor, Osvát és Babits" c. tanulmányomat az Irodalomtörténet 1958. 2. számában), vagy Szabó Dezsőnek utcai kolportázzsal terjesztett gúnyiratáról (amit a feleség óvatos keze elrejtett szeme elől; Babitstól tudom, hogy nem olvasta soha), avagy Kodolányi és mások illetlen bírálgatásairól. A regény irodalomtörténeti jelentőségét megjelenésekor igazán csak a korszak két nagy kritikusa ismerte fel, Ignotus (a Nyugatban „Jegyzet Babits regényéhez" címen 1927. II. 312. o.) és Schöpflin (a Babits archivumban őrzött, a könyv olvastakor meghatottan írott levelének tanúsága szerint.) A fiatalok közül teljes meggyőzöttséggel talán csak Illyés, nemcsak a második kiadás megjelenésekor írott bírálatában (Ny. 1935. II. 147. o.), hanem egy, az archivumban található, Gellért Oszkárhoz írt (1935. VIII. 8-án kelt) levelének tanúsága szerint is: „Ami a bírálat

végén áll, azt komolyan gondolom és rábeszélem Mihályt, hogy folytassa ezt a művet, valóban főművét a prózaírásnak, amely az önéletrajzok világában a lényegről vall, arról, amiről érdemes." De az ifjabb barát részéről ez a biztatás már késve érkezett. A költő érezte, ahhoz, hogy tovább írja „legnagyobb művét", sem ideje, sem ereje nem lesz már elég. Hét éven át írta e leplezetten önéletrajzi regényt és nem jutott túl a fogarasi éveken.

„Szeretnék elbújni a világ elől úgy, hogy ne kelljen találkoznom senkivel." Ezek voltak hozzám szavai az említett alkalommal. Városmajori lakóházunkban a második emeleten volt egy különálló, kertrenéző kis szoba, ahol munkájában senki sem zavarta. November vége felé (a dátumot pontosan nem tudom, mert épp ezekről a hetekről hiányosak Török Sophie naptári jegyzetei) átjött hozzánk lakni az Attila utcából. Csak az őt kiszolgáló személyzet révén hallottunk róla, fuldokló köhögés-rohamairól, amit akkor a nyirkos időben kiújult asztmának tulajdonítottunk. Önkéntes klauzurájából csak egy estére lépett ki, amikor lejött hozzám, hogy vacsora után, az 1937-es Baumgarten-díjnak halasztást már nem tűrő kérdéseit az éjbenyúlóan megvitassuk. De a remeteséget nem bírta ki soká. Nyolc nap múlva hirtelen elköltözött a Bellevue szállodába, lakásuk közelébe. De ott se találta helyét. Végül a budai Lánchídfő közelében vett ki szobát a Fiume szállóban, amely inkább konyhája révén volt dicséretes, mintsem az ott napszakokra is bérelhető szállás okán. Itt mégis életet látott, ha közömbös, idegen emberekét is. Elzárkózottságában a világtól, észrevétlenül figyelni annak mozgalmasságát, időről-időre életszükségletnek érezte. „Testileg egy ócska szállodai szobában görnyedek, robotolok" — írja onnét Gellért Oszkárnak december 11-én, amint azt felesége naptárában feljegyezve olvashatjuk. (Gellért ezt a családi gyászakor kapott levelet „Egy megható levele" címen, teljes szövegében közzétette a Kortársaim-ban 198. o.) A Fiume szállóban aztán néhány nap alatt befejezte a *Hatholdas rózsakert*-et, amely a karácsonyi számtól kezdve folytatásokban látott a Pesti Naplóban, olvasóinak egyre fokozódó érdeklődése mellett, napvilágot. (Erről az archivum a költő egy ismeretlen női tisztelőjének levelét őrzi, aki a kisregény folytatásait Amerikába sietett kiküldeni. Ez a régi emlékeket idéző levél így kezdődött: „Kövezik a fogarasi Fő-tucát, ott, a túloldalon járt haza Babits Mihály... ") A Hatholdas rózsakert Babitsnak egyetlen, a humor hangján írt elbeszélő műve. Amikor pedig torkát szorongatta már a végzetes kór. Erről árulkodó kéziratának szerepe lett történetünk folyamában.

„Ősz és tavasz között."

Akik a Baumgarten-díj tízéves fennállását 1937. január 18-án megünneplő alkalommal Babits Mihály emlékbeszédét hallották — először beszélt ismeretségéről és egyszeri sorsdöntő találkozásáról az alapítványt létesítő Baumgarten Ferenccel (l. erről az Emlékkönyvben „A kurátor" c. cikkemet) — azokat súlyosbodó betegsége komoly aggodalommal töltötte el, Kimerülten ült ott az ünnepi vacsorán az est két szereplője, Illyés Gyula és Szerb Antal között és korán eltávozott, átadva vendéglátó tisztét Schöpflinnek.

Megszokott életmódján változtatni okot még nem látott. Sőt mintha inkább még kereste volna a nyilvánosságot. A Kisfaludy társaság az évi közülésén szerepet vállalt; (felolvasta ott az „Intelem vezeklésre" verset.) A Nemzeti Színházban megnézte az Amerikai Elektrát fiatal írók társaságában, pedig csak kivételes alkalmakkor szokott különben színházba menni. „Mihálynak — ki sajnos rettenetes hangos légzéssel küzdött — a darab nagyon tetszett" — jegyzi fel Török Sophie. A Lafontaine társaság Puskin emlékünnepén, március 21-én, ő mondott bevezetőt. Akkor már tudatában volt, hogy légzési nehézsége nem asztma. Február 11-én ment ősz óta először, ismét orvoshoz. „Schill rájött, hogy a gégében van valami", ami a lélekzést akadályozza — jegyzi naptárába Török Sophie. „Nagyon örültünk, hogy csak gége." Egyelőre a baj felderítésére nem tett további lépést. Mintha beletörődött volna, hogy így kell élnie, légszomjával, és mintha nem is gondolt volna a halálra. De ez csak

látszat volt. A költőtársról írott nekrológjában önmagáról elejtett szó, — a múlandóság gondolata benne élt azóta. Bizonyság egyetlen verse, amelyet ezen a télen írt: az *Ősz és tavasz között*. Nemcsak a cím utal keletkezése idejére. Egy verssora is: „Elfogyott az ó, *most kezd* fogyni az új." Újév *után* kelt, de még a tavasz *előtt*. Közelebbi adattal a kelet meghatározásához nem rendelkezünk. A kéziraton arra utaló megjegyzés Török Sophietól nem található. Első közzétételéből se vonható következtetés. Először az „Összes versek" gyűjteményes kiadásában 1937 szeptemberében látott napvilágot, a kötet utolsóelőtti verseként. Valószínűnek tartom, hogy az év legelején írodott. A közelítő halál tudatában, de a halál félelme nélkül. Azt csak egy szó érezteti: a „rémült szemem". (A következő versből, a *Balázsolásból* már halálszorongás szól hozzánk.)

Az Ősz és tavasz között talán nem tartozik a *par excellence* jellegzetes Babits versek közé. Nem a lélek titokzatos mélységeiből merít, nem hoz izgalomba a gondolattársítás rejtélyes fordulataival, nem káprázatot el a babitsi nyelvötvözet csillogó gazdagságával. Mégis tisztaságában és egyszerűségében, tartalom és forma klasszikus harmóniájával, dallamának lágy, benőséges tónusával, a népi költészetről visszhangzó zamatos nyelvével és zenétől telített belső ritmusával: csodatétele a magyar lírának. A költő ezt a verset se folyóiratában, se napilapban nem tette közzé. Illyés Gyulától hallottam, kételyei voltak, kiadja-e egyáltalán, „nem kompromittálja-e ezzel költészetét?" Illyés szavára, (akinek kefelevonatban mutatta) mégis felvette „Összes versei" készülő kötetébe. Mi tehette kétkedővé az akkor élő legnagyobb magyar versértőt? Lehet, hogy lélektani oka volt: kimondani a világ színe előtt leplezetlenül azt, amit titkolt, de amivel magában már leszámolt, hogy „meg *kell* halni." Avagy szemérem tartotta volna vissza gátlón, az élet és halál keresztútján állva, hogy beláthassanak lelke mélyébe? De lehet, hogy a vers naívnak látszó, népies hangja tette kétkedővé, hasonló ok, amely miatt a „Második ének" közreadására nem tudta eltökélni magát. (Erdélyi József rábeszélésére sem, akinek egyszer megmutatta azzal, hogy „fiatalon ő is próbált népies lenni.") A versről két kézirat maradt. Az első tollal írott, javításokkal; ezt facsimilében közlöm. (Hátlapján négy szakasz gépiratban is olvasható.) A végleges szöveget, több változtatással, a költő maga gépelte. A gépiraton a következő ceruzajegyzet látható: „Másodiknak hadd mutassam itt be személyesen (— alkalmasint Esztergomban a Balassa Bálint társaságban —) az újabb költeményemet, melyet a társaság vidéki közönsége a Rádió közvetítésével, egy kitűnő fiatal művészünk előadásából már ismer." (Ez Gellért Endre volt, később a Nemzeti Színház rendezője, ki elsőnek mondta el a Rádióban ezt az azóta ott gyakran elhangzó verset. Hogy mikor, ma már meg nem állapítható.)

Búcsú a szekszárdi szőlőtől

Március 25-én Illyés Gyula társaságában gyors elhatározással leutazott családjával Szekszárdra. Anyját se látta több mint három éve. Ha nem mondta is ki, elfogta a vágy, látni egyszer még ifjúsága színterét. A régi „zöldzsalús házat", a „földszinti szobát, melyet szeme legelőször látott", az utcát (az ma nevét viseli), amelynek köveire először lépett a világba ki, az előhegyi szőlőt a szurdékkal, Cenci néni keresztjét az odavezető úton, a „tömzsi présházat" a nagy évszámos káddal. Útját a szőlőben nyomon követhetjük Török Sophie pillanatfelvételein. E szekszárdi útnak humoros mozzanatokban nem szűkölködő „fordulóit és csattanóit" ismerjük az útitárs leírásából (Babits-emlékkönyv, „Az ismeretlen" 198. o.). Ha az élet valóságában szülővárosától el is szakadt a költő, képzeletében elszakíthatatlan szálak kötötték a „lugasaik alatt Horatiust olvasó" elődökhöz, a gyermekkora óta lelkében dédelgetett emlékekhez. Bármily meglepő is számunkra ma, nem volt közömbös néki miként vélekednek róla Szekszárdon az emberek. Illyés Gyula emlékezésében olvashatjuk, hogy a „hivatalos elismerések elfogadásánál" közrejátszott az otthoniaknak azzal szerzett öröm. Mindenkit ismert, aki akkor Tolnában valakit jelentett és azok ismerték őt, az Auróra néni kissé különcnek tartott poétafiát, aki hírt hozott városukra, de nem egyszer hozta

nírbe is azt, Szekszárdról írta egy barátnőjéhez a Tanácsköztársaság bukása után az anyai házból, ahol üldözött vadként hónapokra meghúzódott: „eleven példákon látom mit jelent ez (a Petőfi-társaságból való kizárása) a mai „intelligencia" többségének szemében. Az emberek most alaposan bosszút állnak rajtam, mert egy pillanatra kénytelenek voltak különbnek elismerni... Harcolni nem tudok evvel a csőcselékkel és védtelenül vagyok kiszolgáltatva barátaimnak, akik nem tudják ki vagyok és ellenségeimnek, akik nagyon is tudják." Idéztem ezt a levelet azért is, mert kulcsot ad ahhoz a lelkiállapothoz, melyben a „Magyar költő 19-ben" akkor ott íródott. („Szekszárdi komplexum"nak nevezte egy helyen naptári jegyzetében Török Sophie a költő érzelmes ragaszkodását szülővárosához.) A vidékről származás, vidéki „úriház"-ból hozott jólneveltsége rajtamaradt és érződött élete végéig. Mintha otthonosabban és feszélytelenebbül forgott volna olyanok társaságában, akik vidékről jöttek. A legmagasabb európai kultúra és művészi univerzálitás mellett is, de nemcsak az emberen, a művön is maradt valami provinciális jegy. Érzékenységével erre tapintott rá Ignotus, amikor az *Irisz koszorú*jának előtte ismeretlen tanárköltőjéről különösképp Mörike „jutott hirtelen eszébe". (Ny. 1909. II. 98. o. „Babits".)

A búcsúzásnak szánt szekszárdi látogatás egyszerűségében megkapó jelenetét olvashatjuk március 27-ről a naptári jegyzetekben: „Anyu a kapuban ijedt nyűgösséggel megölelte Mihályt"; majd rászólt a menyére: „Csináljatok valamit, menjetek orvoshoz." Február óta nem voltak. „Sokszor eszemben volt (az anya) rejtett aggodalma" — olvassuk tovább a jegyzetekben. A feleség nem volt azzal tisztában, hogy a költő mily beteg.

A betegség felismerése

Hazajövet a költő április 5-én megtartotta rádióelőadását a százéves „Swinburne a nagy angol lírikus"-ról. Mint Swinburne-*fordítást* mutatta be ekkor a Laodemeiája egyik kardalát. (Az erről készült hangfelvételt viaszlemez őrzi.) Aznap elment még a Nyugat-asztalhoz is a Dunakorzó kávéházba. Talán az anyai intésnek lett foganatja, hogy április 9-én végre aláveti magát a gégészeti kivizsgálásnak a Szabolcs utcai kórházban. A nyelési próba szűkületet mutatott a gége és a légcső érintkezésénél. Amikor Schill tanár feltárta előtte, hogy a műtét elkerülhetetlen, a továbbterjedő daganat előbb-utóbb megfulladáshoz kell vezessen, a naptári jegyzet szerint: „Mihály kétségbeesetten kiáltott: „nem engedem magam operálni". Schill vállat vont: „Ahogy tetszik." Török Sophie nehezményezte, hogy mint régi orvosa, nem beszélte rá „okosan és gyengéden" a műtétre. De akkor hiába tette volna. És ennél sokkal többet tett, amikor végigkísérte őt orvostól-orvosig, hogy a műtét múlhatatlanul szükséges voltáról meggyőzze. Kérdésemre, miért nem ejtették meg a nyelési próbát már korábban, elmondta, hogy amikor másfél év előtt (a naptári jegyzet szerint 1935. szeptember 19-én) megnézette a beteget kórházuk gégész főorvosával, az, miután a klinikai vizsgálat nem mutatott daganatra gyanút, „nem akart egy Babitsot kitenni a próbával járó kellemetlenségnek."

A daganat, mely a légcsőt fenyegette, eredetében strumajellegű volt. A pajzsmirigy műtétek híres sebésze, Winternitz, akivel Schill először konzultált, gégész megkérdezését ajánlotta, éspedig Lénárt Zoltán egyetemi tanárt. Április 17-én voltak nála. Lénárt nagy kapacitás lehetett a maga szakmájában, de semmiképpen sem pszichológus, amikor szemébe mondta egy betegnek, pláne egy érzékeny költőnek: „Sajnos nem tud semmi jót mondani, még a vizsgálat is életveszélyes." (A direkt gégetükrözés valóban ödémát idézhet elő a gégében.) Babits „halálosan elsápadt", (így sápadt el akkor is, amikor a toloncházi idézést kézbesítették), és csak ennyit mondott: „Akkor inkább operáció nélkül haljak meg." „Hazajövet a kocsiban — jegyzi fel Török Sophie — különös elszánt arccal beszélt; hiszen mindig tudta, ötvenhárom éves korában kell meghalnia." (Mert apja is ezt a kort érte el.) E lelki traumától a költő sokáig nem tudott szabadulni. Hiába igyekeztek a barátok megnyugtatni. Elhatározásra képtelenül ingadozott, mint Skylla és Charybdis közt, a fulladás réme és a műtét veszélye között.

A Lénárt-konzíliumot követő napokban, egy késő délután váratlanul megjelent nálam Illyés Gyula. Elfogódottságán láttam, hogy nem valami szimpla alapítványi ügy miatt keresett fel, mint annyiszor, amikor íróbarátjainak segélykérését jött támogatni. (Ha emlékezetem nem csal — soha nem eredménytelenül.) Babitséktól jött át, akik tanácstalanul és tehetetlenül állnaks zemben „dilemmá"-jukkal. Szeretné megbeszélni velem, hogyan lehetne segíteni.

Ebben az időben a fiatalok közül Illyés Gyula állt legközelebb Babitshoz. Teljes odaadással ő viselte igazán szívén beteg barátja sorsát. A régebbi adeptusokkal a bensőséges barátság véget ért. Nemcsak Szabó Lőrinccel, Sárközivel is. Másképp is szerette azokat, mást szeretett bennük. Az egyikben a rendkívüli tehetséget, akit tanítványként magához akart láncolni, — a másikban a finom lelkű, érzékenységben rokon követőjét. (Amikor a kurátori tisztségéről először intézkedett, a fiatalok közül utódjául Sárközit szemelte ki.) A szűkebb pátriájából jött Illyés Gyulához azonban atyafiságos meghittséggel vonzódott. Fenntartás nélkül szerette őt, a költőt és embert egyaránt. Ha róla beszélt, aggódva, hogy veszélyes utakra téved, vagy új írása olvastán örömtől sugárzón, láthattuk rajta, hogy a „tanítványok" között ő a „legkedvesebb." Beszélgető füzeteiből, az írás néma hangjából ma is kihallatszik, ha ő hozzá szólt. Nemzedékéből egyedül Illyés nem fordult vele szembe soha. Hűségesen kitartott a Nyugat táborában, míg a kortárs barátok pártosan tömörülva a népi eszme körül, igyekeztek nemzedéküket az első generációtól elszigetelni. Róla írta a nemzedékvitában Babits, hogy „mint őr áll két halom között". Volt talán a múltban ifjú barátja bizalmasabb más, de egy se, akiben jobban megbízott volna. Egy se olyan, akire rábízta volna, hogy verseit kötetbe foglalja. Tudjuk Illyés idézett emlékezéséből, hogy 1932 telén ágyban fekvő betegen az ő kezébe adta válogatásra és rendezésre újabb verseinek „kézirattömbjét". (Az archivum őrzi a „Versenyt az esztendőkkel" első tervezetét Illyés Gyula kézirásával.)

„Azt gondolnám, egyedül te tudnád rávenni Mihályt a műtétre" — voltak hozzám eleinte bátortalan szavai. „Ilonka visszariad attól, hogy rábeszéljen egy műtétre, mely esetleg kiolthatja a legdrágább életet." A barátok, mind írók, akiknek elég a maguk baja. Illyés nem mondta ki, de megértettem, hogy nemcsak a személyi közelségre gondolt, amelyet *egy* közös célnak, *egy* akarattal együttes szolgálata az évek során magával hozott, hanem arra is, hogy az alapítványnak, amely súlyát és tekintélyét irodalmi kurátorának köszönhette, ily nehéz helyzetben kötelessége a helytállás. És ez, a dolog természeténél fogva reám hárul. Látva, hogy nem ellenkezem, a barátok nevében is megkért, vegyem cselekvőleg kezembe a továbbiak intézését. Meghatottan gondolok ma is Illyés aggódó meggyőzöttségére, szenvedélyesen bensőséges hangjára. Akkor is úgy éreztem és ma se látom másképp, hogy a tőle kapott bátorító ösztönzés nélkül nem vállaltam volna e felelősségteljes szerepet valakiért, aki nem legközelebbi hozzámtartozó. (Illyésnek az archivumban őrzött, 1938. június 27-én Babitshoz írt leveléből kitűnik, hogy „jobb híján szinte *neki gratuláltam*" ahhoz, hogy Babits első verse a műtét után, az Eucharistia, a Nyugatban megjelent.)

Az olvasó eltűnődhetik ma azon, miért látszott oly nehéz dolognak Babitsot a műtétre rávenni. Az ellenkezés és az ellenállás lényének immanens tulajdonsága volt. Amellett gyanakvón kétkedő, gyermekien makacs. Nem adott hitelt lelke mélyén az orvosok véleményének, hogy állapota előbb-utóbb szükségképp fulladásos halálhoz fog vezetni. Még élete végén is, több évvel a műtét után, beszélgető füzetébe ezeket jegyezte fel: „Állapotomat a műtét nem javította, csupán az életemet mentette meg, *ha* az orvosok nem tévedtek abban, hogy veszedelmes volt az állapotom; ezt sose lehet bebizonyítani." Ami más szavakkal ugyanazt jelentette, amit nem egyszer mondott bizalmas körben: „Én hiszek a csodában." Visszariadt a gondolattól, hogy *más* akarata úrrá lehessen az övé fölött. Még néhány héttel is a műtét előtt, amikor arra magát már elhatározta, ezt mondta nekem: „Ha egyszer a műtőasztalra lefeküdtem, nem én rendelkezem többé önmagam felett."

Babits hagyta magát a betegség előtte ismeretlen útvesztőjében vezettetni. Mintha csupán baráti érdeklődést, aggódó gondoskodást látna részemről és nem terv-

szerű cselekvést. Lelkének szükséglete volt, hogy ne hagyja köszönet nélkül, amit részemről láthatott. (Őrzöm erről 1937. júliusában kelt levelét.) De érezhette a többet is, amiről nem tudott és amit tudni nem is akart. Nekem viszont olykor eszembe jutott az, amit mint életigazságot egyszer úgy fogalmazott meg, hogy: „mindig és mindenki haragszik arra egy kicsit, akire rászorul."

A felismerés után

Az események, mintha csak láthatatlan akarat igazgatná, játszottak a kezemre. Egy látogatás (Illés Endre tanácsára) Korányi Sándornál, aki nem volt ugyan különösebben ennek a betegségnek szaktudósa, de mindenképp a legtöbbet tudó magyar orvos és hozzá még igaz ember is. „Nagyon okos, meleg és megbízható volt, Mihály *először kezdett* gondolni rá — olvassuk a naptári jegyzetben — hogy *talán* átengedi magát a rettegett műtétnek."

Segítségemre jött egy grafológiai lelet is, mely a betegség felismerése előtti időben készült kézirásból vont következtetést a jövőre. Egy nőrokonom, aki teljes bizalmamat bírta és akit akkori gondjaimba beavattam, — maga is jártas az írásvizsgálat tudományában —, felvetette egy ismert grafológusnő megkérdezésének gondolatát, akinek betegségek felismeréséhez és prognózisához kivételes adottsága van. Vállalta a közvetítést. Török Sophie, aki időnként maga is járt jósnőkhöz, habozás nélkül magáévá tette ezt az ötletet. (Babits jóslások iránt kevés érdeklődést tanúsított ugyan, de abban az izgalmi állapotában, amelyben akkor napjait élte, várható volt, hogy metapszichikai jelenségekre inkább fog reagálni.) „Mihálynak azonban erről nem szabad tudnia." Ezért nem adhatott tőle legújabb keletű kézírást. Így esett választásunk a „Hatholdas rózsakert" kéziratára, mely egy félévnél nem régibb, oly időből való volt, amikor a betegség tünetei, mint tudjuk, már erősen mutatkoztak. A grafológusnő nem sejtette, hogy Babits írását tartja kezében. (Ez kitűnt a személyiség jelentőségét fel nem ismerő megállapításaiból.) Megdöbbenéssel hallotta évek múltán, hogy az *kié* volt. (Aki annak idején az írást elhozta néki, beteg hozzátartozójától származónak mondotta.) Ma is emlékezett még, hogy érdekes intellektus írása volt és hogy a rákos betegség jeleit kétségtelenül magán viselte. Engem is meglepett a precizitás, mellyel az írás vizsgálója a betegség helyét megjelölte, „a daganatot a nyakon belül" és ahogyan eltalálta a családi körülményeket, hogy „családja van, de az nem az övé". (Örökbefogadott volt a gyermek.) És még inkább meglepett utóbb az előrelátott események pontos bekövetkezése. Babitsnak és feleségének szeme elé a leletnek, a betegségre vonatkozó tartalmából csak az került, ami biztató volt: „hogy meg fogják operálni és a műtét sikerülni fog". Ellenben a betegség későbbi lefolyásának részleteit, hogy az két év elteltével kedvezőtlen fordulatot kezd venni és hogy „eljön az idő, amikor bármennyire kívánná is, enni sem fog tudni már" (valóban a betegség utolsó évében mesterségesen kellett táplálni őt) és hogy „hitben erősödve fog meghalni", a nékik átadott szöveg nem tartalmazta. A grafológiai leletről — melynek eredetije lakásomon az ostrom következtében megsemmisült — csak Török Sophieval beszéltem. Tőle tudom, hogy a költőt megnyugtatta, „Mihály örült", közölte velem. A grafológiai leletnek a költőt a műtétre hangoló hatására Illyés Gyula ma is emlékszik még.

Babits maga, más úton keresett erőt az elhatározáshoz. Magához *kérette* Schütz Antalt, az egyházi dogmatika neves tudósát. Vitázó, hosszas kollokviumuk eredményéről közlést nem tett. Amikor aznap délben (április 28-án) meglátogattam, hallottam, hogy ott járt Schütz. A naptárban feljegyezve találjuk: „Mihály gyónt." Ciszterdiák kora óta először. (A Szekszárdon, nagynénje, a „Nenne" kívánságára utólag kötött egyházi házasság feltételét képező gyónást — felesége közlése szerint — nem vette komolyan.)

Egy különös véletlen játszott kezemre az orvos megtalálásában is. Hazai orvosok ezt az akkor még újfajta műtétet, úgy látszik nem merték egy Babitson vállalni. A sebész a gégész kompetenciájába utalta, az viszont sebészeti esetnek mondta. A daganat határterületen (a gége és tüdő között nyomult előre, harapófogóként körül-

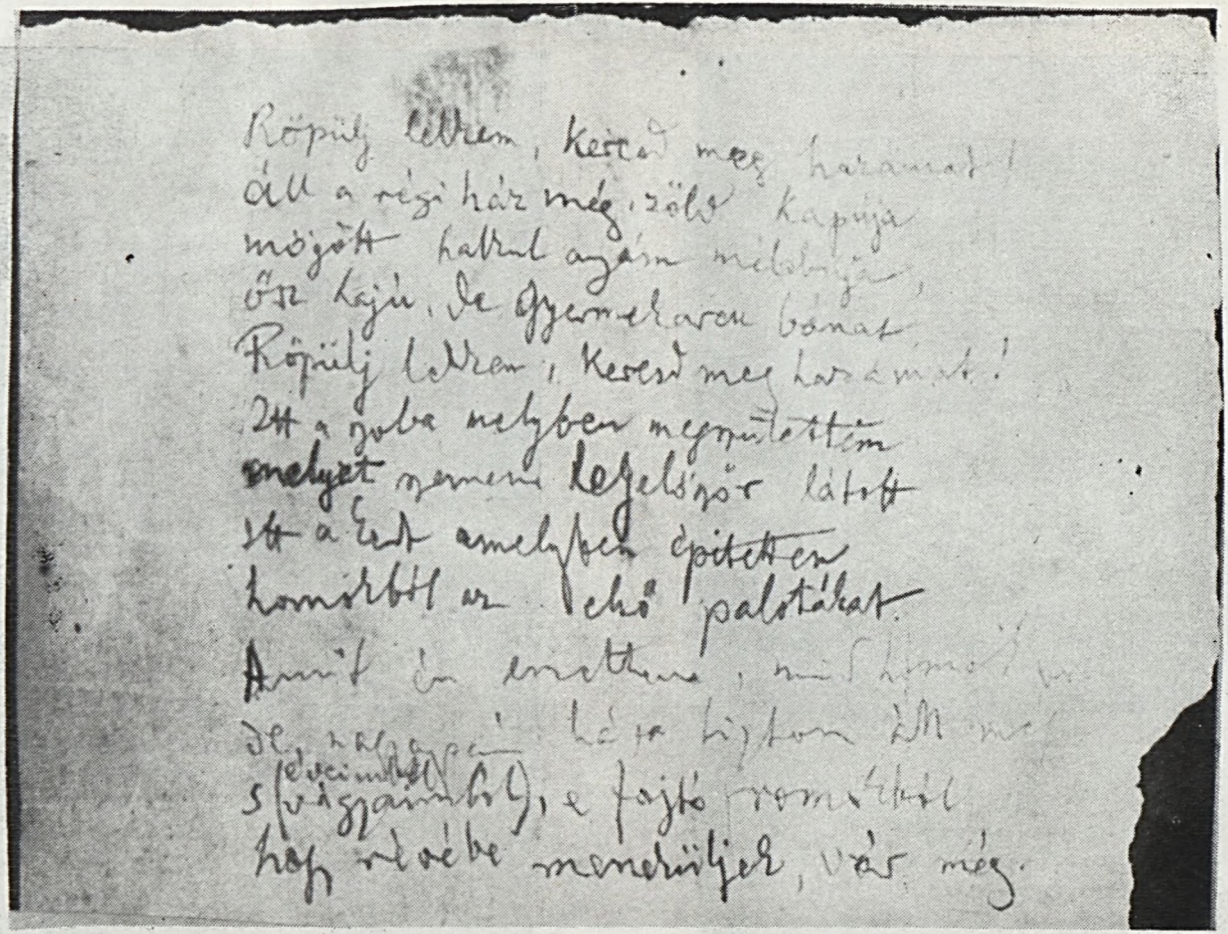

„A hazám" c. vers első szakaszának fogalmazványa

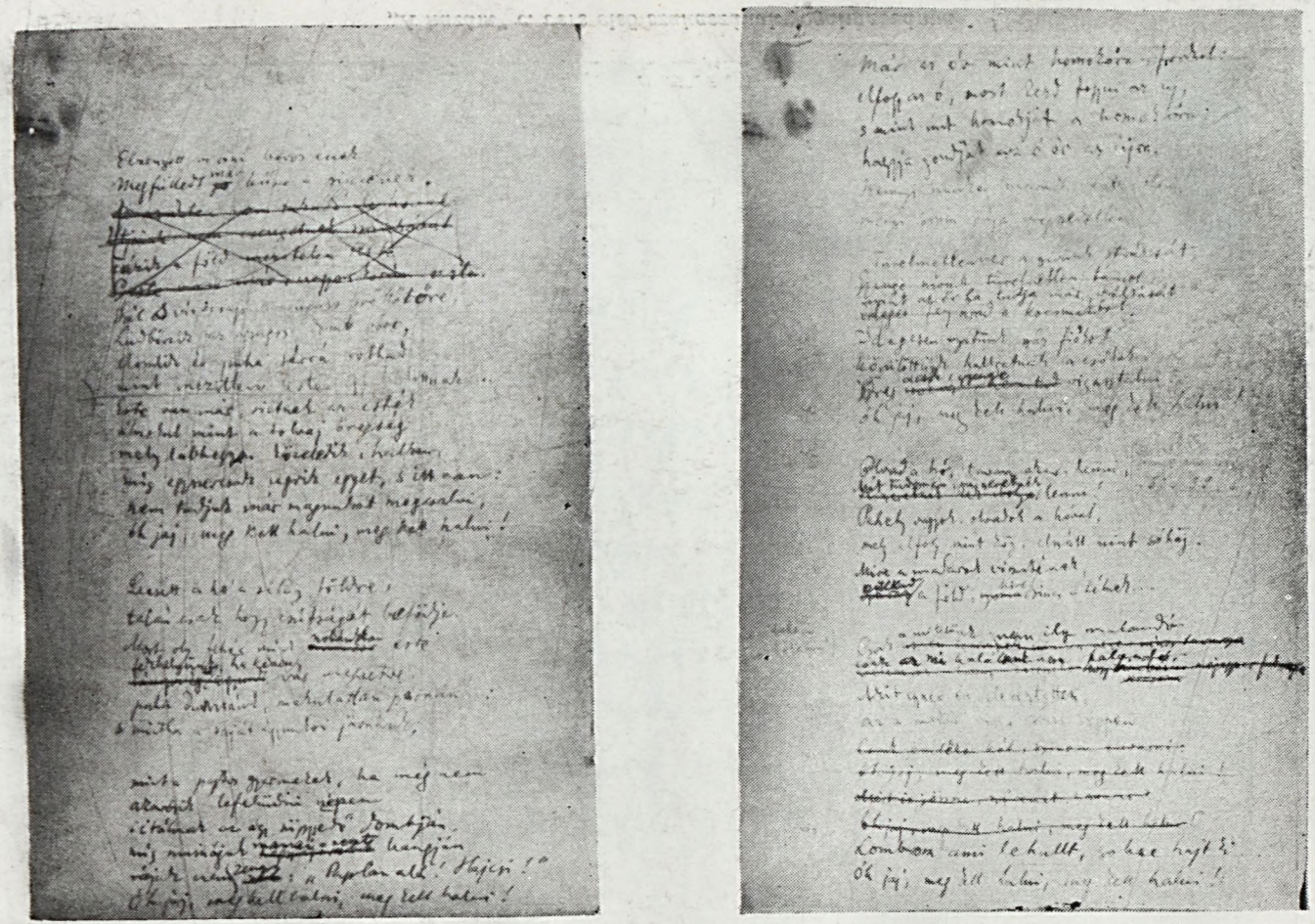

Az „Ősz és tavasz között" első kézirata. (A két utolsó szakasz nem találtatott meg.)

Babits családjával a szőlőben

Cenci néni keresztje

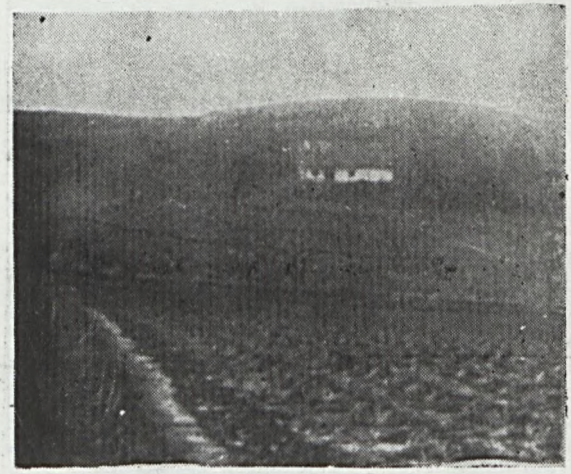

A présház kívülről

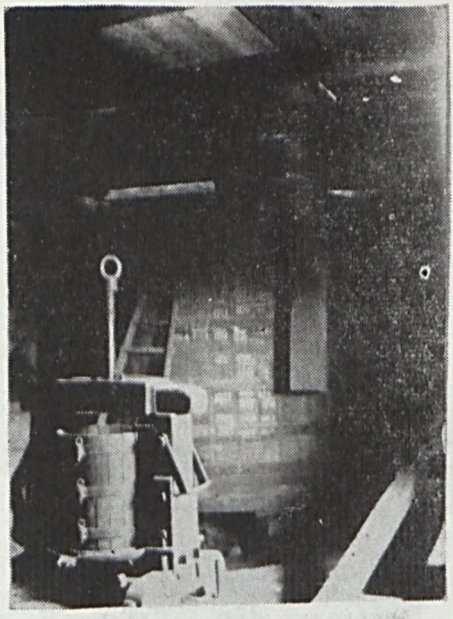

Az évszámos nagy kád

fogva a légcsőt, a betegség későbbi stádiumában a nyelőcsövet is. Ma már nem emlékszem, kire hivatkozva jött el hozzám Klopstock Róbert doktor, hogy figyelmemet Nissenre, az isztambuli egyetem sebészprofesszorára felhívja. (Ma Nissen a bázeli egyetem tanára.) A hitleri uralom korát éltük akkor Közép-Európában. Nissen Sauerbruchnak, a mellkasi műtétek nagyhírű kirurgusának kedvelt tanítványa és adjunktusa, berlini állását és hazáját elhagyni kényszerült; így került Törökországba. Klopstock is állását vesztette Berlinben és mint a Felvidéken született, régi hazájában keresett menedékett és itt talált, mint kórboncnok, kórházi elhelyezkedést is.

Április végefelé egy vasárnap délelőtt — kint ültünk már a kertben —, a harmincas évek elején járó, kissé félszeg, elmélázó tekintetű, ismeretlen látogatóm jött. Ez volt Klapstock. Egy entellektüel társaságában szóbeszéd tárgya volt, hogy Babits Mihály nagybeteg. A társaság egyik orvostagja elmondta, hogy a költő rádióelőadásait hallgatva, ziháló lélekzetvételéből és a hang jellegéből már régebben rájött, hogy a költőnek valami légcsőszűkülete van. Klopstock nyomban Nissenre gondolt és megtudva kapcsolatomat, sietett hozzám. Látszott rajta az őt cselekvésre hajtó jó ügy izgalma. Folyóiratokat is hozott magával a Nissen által hasonló esetekben elsőnek végzett műtétek leírásával. Bár egy percig sem kételkedtem, hogy önzetlen segítőniakarás és a költő iránt érzett hódolat vezette, amióta Franz Kafkának vele folytatott levelezésébe betekintést nyertem, és tudom, mit tett német íróbarátja életének megmentéséért, és azt is, hogy fiatal éveiben nemcsak rajongója volt a Nyugat nagyjainak, de német fordításaival hírük terjesztője is (lásd Nagyvilág 1961. 10. számában „Franz Kafka — Adyról és Karinthyról" szóló cikkemet), ma szinte magátólértetődőnek tűnik szememben akkor talán szokatlannak tetsző jelentkezése, mely váratlanul megoldást hozott az orvoskérdés bizonytalanságába.

A közvetlen utat nem volt nehéz Nissenhez megtalálnom. Az isztambuli egyetemen ugyanakkor a római jog professzora volt tanulóéveimben benső barátom, akit szintén a hatalomátvétel kényszerített németországi tanszékének elhagyására. Hajdanában együtt olvastuk, egymásnak mondogattuk az akkor induló Nyugat két fenoménjének verseit. (Ő Adyéit, én inkább Babitsét.) Barátom április 28-án kelt leveléből látom, hogy Nissen a feltehető életveszélyre és Babits személyére tekintettel késznek nyilatkozott sürgönyhívásra azonnal vonatra ülni (a repülőjárat akkor még nem látszott megbízhatónak), és ha kell, a műtétet nyomban el is végezni. De Babits lelkileg még távolról sem volt felkészülve rá. Az itteni orvosok véleménye szerint különben az évek óta lassan fejlődő tumor nem is tette múlhatatlanul szükségessé a sürgős sebészi beavatkozást. Nissen közben már rá sem ért volna a nyár vége előtt.

Svájcba átutaztában két csatlakozó vonata között találkoztam Nissennel a pályaudvaron. (A naptári jegyzet szerint július 11-én.) Akkor negyven év körül lehetett. Már első benyomásom: a megnyerő küllem, mélyült intellektust elároló tekintet, határozott, biztos fellépése, zárkózott finom lénye meggyőzött, hogy ez az orvos az, aki Babits bizalmát és rokonszenvét könnyen meg fogja nyerni, és megismerve őt, inkább fogja magát a műtétre elhatározni. (Babits mindig igen érzékeny volt az első benyomásra.) Nissen addig is, amíg szeptemberben hazautazását félbeszakítva megvizsgálhatná a beteget, útmutatásokkal látta el Klopstockot, akit még a berlini egyetemről ismert. Így került Babits már augusztus folyamán Klopstockkal közelebbi kapcsolatba. Bizalmát iránta fokozta rokonának, Budai Kálmánnak, a kórbonctani professzornak jó véleménye a menekült fiatal tudósról. A műtétre azonban csak egy félév múlva került sor.

Az összkiadás

Nem volna teljes a kép, mely az elmondottakból az olvasó elé tárult, ha nem emlékeznék a történések rendjében arról a mozzanatról még, amely nemcsak hozzájárult, hogy a költő visszanyerje lelki egyensúlyát, de nem kétséges, közrejátszott abban is, hogy a műtétre elhatározta magát. Régóta élt benne a vágy, hogy sokrétű életművét egységbe foglalja és végérvényes alakban hagyhassa az utókorra. Természetes kívánság volt ez — nagy példákra hivatkozhatnék — oly komplex írói egyé-

niségnél, mint aki ő volt. Művei szétszóródva már évek óta csak véletlenül voltak antikvár boltokban fellelhetők, Nyugat folyóiratszámokban, vagy az Estlapokban elásva, nyilvános könyvtárakban hozzáférhetők, — míg a kortárs nagyságoké, Móriczé, Krudyé, Karinthyé összegyűjtve megjelentek már. Aki egyetemi hallgató kora óta érezte azt, hogy a magyar irodalom halhatatlanjai között lesz egykor a helye (a szakvizsgájához benyújtott curriculum vitaejének konceptusán ez a megjegyzése olvasható: „Jövendő biográfusaim használatára",) —, annak fontos kellett legyen, hogy életművét maga foglalja össze és rendezze el zárt egységként — kulcsot adva a későbbi kor olvasóinak a részek belső összefüggésének felismeréséhez és az egész átfogó megértéséhez.

Babits az az írói egyéniség volt, akinek minden leírt gondolatához köze maradt. Az benne tovább élt és visszhangzott, utóbb — egy odavetett mondatban, fordulatban. Így művei — vers és próza egymást magyarázzák és egészítik. Értelmük, teljesen az összmű ismeretében válik megfoghatóvá. Kötelességmulasztásnak érezte volna önmagával szemben, ha nem maga határozza meg végérvényesen és a hitelesség erejével, szemlét tartva munkái összeségén, mi tekintendő verseiből, prózájából, tanulmányokból és fordításaiból az életműhöz *feltétlenül* tartozónak, mit tekint csak másodlagos jelentőséggel bírónak és mit csak irodalomtörténeti vagy életrajzi érdekességnek. Amint legszigorúbb bírája volt minden verssorának, ugyanoly bírája akart lenni ő maga a műve összességének.

Közel egy évtized telt már el várakozásban, hogy kiadója — az Athenaeum, melynek minden művét (a Dante kivételével) 1920-ban lekötötte volt —, a vállalt kötelezettségét összegyűjtött műveinek többezer példányú kiadására, mikor lesz hajlandó végül teljesíteni. Addig halasztgatta azt, amíg a világgazdasági krízis hulláma hozzánk is el nem ért és arra mint gátló okra is joggal hivatkozhatott. Így odázódott el a Babits-összkiadás bizonytalan időre. De a gazdasági válság, 1936-ban már lezajlottnak volt tekinthető. A kiadó mégsem gondolt régi kötelezettségének teljesítésére. Talán azt hitte, hogy az első ezer példány tiszteletdíjának előlegezésével lényegében annak már eleget tett? Babits, bár tudjuk, hogy néki az anyagiaknál fontosabb volt morális érdeke, sok bajában húzódozott attól, hogy felelevenítse még ezt a gondját is. Éveken át nem hozza szóba. Engem azonban, kire — mióta Baumgarten Ferenc végakarata mint jogászt az alapítványban melléje állított —, rámbízta szerzői jogai fölött az őrködést — nem hagyott nyugton az összkiadások rendezetlen volta.

Évek óta Nagyboldogasszony napján szoktam őt esztergomi magányában még a nyárvég előtt felkeresni. Ezúttal azzal az eltökélt szándékkal, hogy felvetem előtte ezt, a gazdasági válság megszűntével ismét aktuálissá vált régi ügyet. Ebben az esztendőben nem jött le többé elibém a városba, a Szekszárdról hozott vendégváró szokása szerint. Amióta először jártam nála künt a hegyen, a tíz év alatt megnőtt és csinosodott a „kulipintyónak" csúfolt „kicsi nyári ház", és növekedett a kert is a hozzávett földsávokkal. Az első években még lakatlan vidéken, a városszéli laktanyánál beforduló, esős időben járhatatlan szekérúton volt csak a Babits-ház megközelíthető. De azóta, hogy átjárást szerzett szomszédjuk telkén, a város centrumából — a halála óta nevét viselő — meredek gyalogúton, félannyi idő alatt lehetett feljutni az Előhegy-i domboldal magassára, (— nevével is emlékeztette a költőt a szekszárdi szőlőhegyre —), ahonnét elbűvölő kilátás fogadta látogatóját a „Szent király városán" uralkodó Bazilikára és messze a Dunántúlra — amit nem únt meg soha. — Gyermeki örömmel mutogatta a gazda a legújabbat, amit nem láthattam még, a tetőbe épített szükség vendégszállást, a kerti út meredélyét könnyítő betonlépcsőket, de lassan elborulni láttam homlokát, komor gondolatok viharzását sejtetve. Ha vágyott is el, mihelyt kitavaszodott, a város zajától és nyugtalan életéből, hosszabb időn át még se bírta a teljes magányt. Ilyenkor fogta magát és szerkesztőségi teendők ürügyén bejött egy-egy napra Pestre. De amióta orvosi tilalom és az önöntapasztalás belátásra bírták, nem tette többé, nem tehette már. Ezen a nyáron talán nem is járt nála még igazi jó barát. A veranda alatt egy kecskelábú asztalnál, a nagy ákác árnyékában szembenülve, zavartalanul elbeszélgettünk és bizalmasan mint már régen nem. „Néha kételyem támad, ér-e még egyáltalán valamint, amit én csinálok" — emlékszem hir-

telen előtört szavaira. Néhány nappal látogatásom után, válaszolva augusztus 17-i levelemre, visszatért beszélgetésünkre: „Én próbálom magamat kirázni kábultságomból... múltkori beszélgetésünk kissé megmozdított ebben az elhagyatottságban és ez munkakedvemre is jó hatással van. Még egyszer köszönöm, hogy így felpiszkálsz kissé; tedd is, ne engedd, hogy magam is elfeledjem magamat."

Hogy eltérítsem borús gondolataitól, ekkor hoztam elő az összkiadás abbanmaradt ügyét. Beszélgetésünk nem várt fordulata felvillanyozta őt. Megállapodtunk, hogy hazajövetelem után nyomban megtudakolom Sárközinél, aki akkor már az Athenaeum cégvezetője és lektorátusának a lelke volt, a lehetőségeket. A kiadó épp készült Zilahy Lajos összműveinek második kiadásával ismét elindítani a sorozatos részletüzletet. „A következő sorozat lehetne a Babits-összkiadás." E jó hírt siettem továbbítani. A válaszoló levél, melyből fentebb már idéztem, erre is kitért: „Én soha se tudnám megnyugtatóan elintézni, pedig igazad van, *legfőbb ideje* ezeket a régi kérdéseket, például az összkiadás dolgát, még akkor is, ha közvetlen anyagi haszonnal nem jár."

A tárgyalások az Athenaeum vezérigazgatójával, Vadnai Bélával, hosszan elhúzódtak. Őt még pénzintézeti revizor korából jól ismertem és irányomban ismételten tapasztalt készségét igyekeztem Babits műveinek kiadásánál hasznosítani. Nem mondhatnám, hogy különösebb eredménnyel. Az Athenaeum, a Hatholdas rózsakert kivételével, 1931-től fogva új Babits könyvet nem adott ki, átengedve a dicsőséget a Nyugat vállalatának. Ezúttal is csak akkor tudtam eredményt elérni, amikor elhatározásunkat a szerződés felbontására 1937 áprilisában (ennek a levélnek másolata megmaradt irattáromban) félre nem érthetően tudomására hoztam. Talán nem maradt hatás nélkül figyelmeztetésem, hogy a további késlekedésből bizonyos felelősség is fogná terhelni egyszer a kiadót. Így adódott, hogy ezt a már-már reménytelennek látott kérdést abban az időpontban tudtuk megoldásra hozni, amikor az nemcsak régi grávámenjét orvosolta a költőnek, de épp akkor néki többet is jelentett. Felrázta tespedéséből, eltérítette gondolatait a jövő bizonytalanságától és azzal, hogy oly teendő elé állította, amelynek szükségességétől át volt hatva, fokozta az élni akarás ösztönét és erőt is adott életvágyához.

Talán nem lesz érdektelen, ha elmondom a megállapodás létrejöttének kísérő körülményeit is. Vadnai, hogy dokumentálja jószándékát, az akkori üzleti életben szokatlanul, vacsorára hívott Ráth György utcai villájába. Ez már május első napjaira esett. Babits elfogadta a meghívást, bár személyesen nem ismerte. De jelen *akart* lenni mindenképp. (Ott volt Sárközi is és még egy másik fiatal cégvezető.) Vadnait, amikor az eredetileg kötelezett nagy példányszámú kiadás helyébe tízkötetes díszkiadást ajánlott fel, de csak ezer példányban, oly nyomdai kiállításban, aminőben magyar író összműve az első világháború óta nem jelent meg még, nyilván nem a rideg üzletember számítása vezette. Bár kétségtelen, hogy a többezer példányban részletüzlettel terjesztendő kiadással járó nagyobb veszteség veszélyétől vállalatát így megóvta. A költő látható örömmel fogadta az ajánlatot, ha tisztában volt is azzal, hogy az ránézve anyagi szempontból nem előnyös. Örült annak is, hogy az adott lehetőségek között ő határozhatja meg a kiadás tipográfiai külalakját és a kivitel egyéb módozatait is. (Hogy mennyire személyes ügyének tekintette a dolgot, annak bizonyítékaként őrzi az archívum az ő kéziratos tervezetét az egyes kötetekre vonatkozó oldal-, sor- és betűszámításokkal.) Tárgyalásunkhoz ritkán szólt hozzá, de jelenlétével, amelynek súlyát fokozta még a nyomasztó érzés nagybeteg állapota láttán, engedékenységre, sőt előzékenységre bírta a másik érdeket képviselő felet. Így az, eredeti javaslatától eltérve, elfogadta Babits feltételét, hogy az egész sorozatnak *két év* leforgása alatt meg kell jelennie. Az Athenaeum ezúttal szavát tartotta.

Az életmű legfontosabbja, az *Összes versek*, mint első kötet 1937 szeptemberében már meg is jelent. Ezzel a költő a goethei „letzte Hand" példájára megadta: mi az ő verse, mi a sorrend és mi a szöveg. Az Összes versek kötetét záró utolsó vers, amely még a „halál pitvará"-ban született, de már az élet akarásának a jegyében: volt a *Balázsolás*.

A vidéki irodalom távlatai*

Szabó Edének, a Jelenkor decemberi számában megjelent, korábban előadásként is hallott cikkében sok szép gondolatot találhatunk a szülőföld irodalmi hatásairól. Odysseussal és Gilgamessel kezdve Petőfiig, majd a mai, Pestre törekvő írókig jut el a példálódzással. Bár e példák körül van némi zavar, mert irodalmi hősök élete és eleven írók élettörténete nem ugyanaz, mégis a sok példa közül ezúttal csak a legismertebbet, Petőfi Pestre költözését szeretném kissé nagyító alá tenni. Azért is, mert Szabó Ede megállapítása szerint ez az út egy még ma is tartó folyamat kezdeteként fogható fel, s azért is, mert a vitacikk későbbi mondanivalóinak elemzéséhez néhány fontos következtetést lehet belőle levonni. Szabó Ede ugyanis — a témának megfelelően — a szülőföld és az író kapcsolatáról beszél, a szülőföldnek az író fejlődésére gyakorolt hatását állítja előtérbe. De hát mit tekintsünk szülőföldnek? Szabó Ede szerint ezt a fogalmat nem szabad szűken értelmezni, s végül is kiderül, hogy „szülőföld" alatt az egész országot kell értenünk. De szerintem a fogalom még így is szűk. Akár egy falut, várost, megyét tekintek szülőföldnek, akár az egész országot, ezzel a fogalom csak kiterjedésében, horizontálisan bővül, magyarán szólva lapos marad. Szívesebben bővíteném vertikálisan ezt a fogalmat, beleértve az embereket, a társadalmat, amelyben az író él, fejlődik és alkot. *A tájhoz tartozás csak külsőleges, formai élményeket nyújt, amelyeket az irodalmi alkotásban azután képi, hangulati elemekként látunk viszont.* Ilyen alapon mondják például az iskolai tankönyvek, hogy Petőfi: az Alföld költője. De ezt tekintsük-e lényegesnek? Nem maradt volna talán Petőfi ugyanaz a Petőfi, ha történetesen nem az Alföldről, hanem az erdélyi havasok közül indul költői pályájára? Akkor az iskolai tankönyvekben ilyen meghatározás kerülhetett volna: „Petőfi a Kárpátok költője." De ez nem változtatna azon a költészetét mélyebben és pontosabban meghatározó igazságon, hogy Petőfi az idegen elnyomók ellen nemzeti szabadságáért, a feudalizmus ellen a társadalmi haladásért felkelt forradalmi magyar nép költője volt. E tekintetben pedig igazán nem az a tény fontos, hogy Debrecenből Pestre költözött, hanem az, hogy ezt az utat gyalog tette meg. Gyalog, mert nem volt pénze, viszont volt százötven váltóforint adóssága Fogasné asszonyságnál, amelyet becsületesen meg akart fizetni, s hogy megfizethessen, Pesten kellett áruba bocsátania verseit. A nép legszegényebb rétegéhez, a két kezük munkájából élőkhöz tartozott, s ez határozta meg költészetét. Következetes, az esedékes polgári forradalom céljain is túlmutató forradalmiságát csak ezen az alapon érthetjük meg.

Ha a szülőföld determináló hatásáról beszélünk, akkor Szabó Ede gondolatsorával csak odáig jutunk el, hogy miért ír a magyar író magyarul. Ha viszont a szülőföldet nemcsak táji, tárgyi tényezőként fogjuk fel, hanem az író születési helyét társadalmi vonatkozásában is körvonalazzuk, kiderül, hogy *az író tudatvilágát, magatartását, alkotó tevékenységét a rá legaktívabban ható emberi környezet determinálja és a táji hovatartozás lényegtelenné válik.*

A „szülőföld" fogalmának a vizsgálata cseppet sem mellékes ebben a vitában. Szabó Ede, miután bel- és külföldi példák sorozatával „bebizonyította", hogy az írónak javára válhat, ha szülőföldjén marad, de javára válhat az is, ha eltávozik onnan,

* Hozzászólás Szabó Ede „Szülőföld és irodalom" c. vitacikkéhez.

kárára válhat, ha marad, de az is, ha megy — felteszi a kérdést, amely az egész vitacikk magvát, velejét, legfontosabb mondanivalóját tartalmazza: *„Kötődjék-e hát szülőföldjéhez az író?"* És a kérdésre meghökkentő fordulattal ezt a választ adja: *„Feltétlenül."* De hát a szülőföld milyen értelmezéséről van itt szó? Ha a kérdés és válasz Szabó Edének azt a szubjektív meggyőződését tartalmazza, hogy a vidéki író maradjon továbbra is csak vidéken, a pécsi Pécsett, a szombathelyi Szombathelyen, a kaposvári Kaposvárott — hát rendben van, erről lehet vitatkozni. De Szabó Ede az előzőkben azt mondja, hogy a „szülőföld" fogalmát tágabban kell értelmezni, mert e fogalom *„... túlzott leszűkítése könnyen eredményezhetne provincializmust, holmi öncélú tájjelleg túltengésének helyeslését az irodalomban."* Igaza van. Értelmezzük bővebben a „szülőföld" fogalmát! Kerüljük el a provincializmust és tekintsük szülőföldünknek hazánkat, az országot! De akkor Szabó Ede kérdésében és válaszában a „szülőföldhöz kötődés" az országhoz kötődést jelent, s lényegében mindössze azt az írókkal szembeni követelményt fogalmazza meg, hogy az író lehetőleg ne disszidáljon. Ezen viszont nem lehet vitatkozni, mert ebben — szerény tudomásom szerint — országos méretekben teljes az egyetértés. Bővíthetjük a fogalmat mélységében is, nem az író által szülőföldjének vallott táj méreteivel, hanem a tájban lakó emberekkel, az ország társadalmával. Nagyon kedvemre való lenne, ha kiderülne, hogy Szabó Ede is ilyenféleképpen értelmezi a szülőföldet, csak a cikk terjedelme, az idő rövidsége vagy egyéb akadály folytán nem volt alkalma ezt vitacikkében kifejteni. A „szülőföld" ilyen bővített értelmezése alapján ugyanis a vitacikk magvát képező kérdés és válasz azt mondaná, hogy az író kötődjék népéhez, amelyből származik, kötődjék a dolgozó néphez, hazánk szocialista társadalmához. Ábrázolja ezt a társadalmat a maga teljességében, vagy ennek a társadalomnak egy-egy jellemző vagy akár kevésbé jellemző vonását, aszerint, hogy tehetségéből mennyire futja, de mindig őszintén, becsületesen. Sőt. Ne csak kötődjék ehhez a társadalomhoz, hanem legyen annak része, egy a dolgozók közül, aki képességei, tehetsége szerint igyekszik gyarapítani szellemi értékeinket. De vajon lényeges-e, hogy ezt a munkát hol végzi? Fővárosban vagy vidéken? *Ha van mondanivalója a társadalom számára, s van tehetsége, hogy azt művészi színvonalon el is mondja, akkor valóban teljesen mindegy, hogy hol végzi alkotó munkáját, sőt az is, hogy mondanivalója illusztrálására milyen táji elemeket használ fel.*

Ahhoz tehát, hogy Szabó Ede cikkével mégiscsak vitatkozni lehessen, kénytelenek vagyunk a „szülőföld" fogalmát szűkebben értelmezni és ezzel felidézni a provincializmus veszélyét. Valójában semmi egyébről nincs szó Szabó Ede cikkében, mint arról, hogy az ország tájainak — a Dunántúlnak, a Tiszántúlnak, Észak-Magyarországnak és Dél-Magyarországnak van önálló irodalmi fóruma, az e tájakon élő írók ezek köré tömörüljenek és ne igyekezzenek mindenáron a fővárosba. Ez persze így kissé nyersebben hangzik, mint abban a fogalmazásban, hogy „az író kötődjék a szülőföldjéhez". De ha nem mellébeszélni akarunk, hanem a való helyzetet akarjuk elemezni, akkor nevükön kell nevezni a dolgokat.

Ez utóbbi kívánságon már lehet és kell is vitatkozni. Itt had kanyarodjak vissza Petőfi példájához. Nem véletlenül írtam, hogy „áruba bocsátotta verseit". „... e verseskötet minden reményem. Ha eladom, jó, ha nem adom el, úgy is jó" — írta egyik levelében. Petőfi Pestre gyaloglása egy időbe esett Magyarországon a polgári társadalom kibontakozásával; a polgári forradalom előkészületeivel, az ország tőkés fejlődésének kezdetével. A fővárosi irodalmi centrum kialakulása időben egybeesik a gazdasági élet centralizálódásával. Az írók fokozott mértékű Budapestre költözése ugyancsak időben egybeesik a tőke fokozott centralizációjával. A tőkés társadalomnak pedig köztudomásúan alapvető meghatározója a tőkés árutermelés. Áruvá válik minden. *„... modern gazdasági életünk a művészt kereskedővé gyúrta már át"* — állapította meg az ösztönös szocialista Walter Crane, s idézhetném Marx idevonatkozó megállapításait is. Áruvá válik az irodalmi alkotás is. Az író piacra termel, akár a kisiparos és sikerét a kereslet-kínálat törvénye határozza meg. *„Neve, ha van, csak áruvédjegy, mint akármely mosóporé..."* — ahogy József Attila mondja. Aki

érvényesülni akar az irodalom piacán, annak oda kell mennie, ahol a tőke van, a tőke pedig a nagyvárosokban — nálunk a fővárosban — koncentrálódik. *Az íróknak a fővárosba özönlése tehát* — különösen miután az „irodalmi nagyipar" is létrejött a technika fejlődésével, a filmgyárak, rádióstudiók, nagy könyvkiadók létrejöttével — *a tőkés társadalom belső törvényszerűségeiből következő természetes folyamat volt.* Az irodalom művészet-jellege természetesen leplezte az irodalmi alkotások árujellegét, mint ahogy „a munkabér, a munkaerő ára" (ez sem irodalmiatlan kifejezés, mióta József Attila versbefoglalta) is leplezetten szolgált a munkás kizsákmányolására. De ha társadalmi jelenségeket vizsgálunk — és az irodalmi élet szervezettségéről, szerkezetéről, főváros és vidék viszonyáról ki állíthatná, hogy nem társadalmi jelenség — akkor a lényeges vonásaikról, nem pedig a felszínen jelentkező külsőségekről kell beszélnünk. A lényeg pedig az, hogy az irodalomnak az éltető tőke körüli gyülekezése, a fővárosban történt központosulása a tőkés társadalomnak volt szükségszerű velejárója.

Ma már nincs nálunk tőkés társadalom. Miért van mégis olyan jelenség, hogy az írók a fővárosba igyekeznek? Nem nehéz válaszolni erre. Azért, mert *a tőkés körülmények között érvényesült központosító tényezők jórésze ma is hat.* Az irodalmi alkotás még nem teljesen vesztette el árujellegét. Az írók jórésze — talán nem tévedek, ha azt mondom: számszerű többsége — még ma is árutermelő kisiparos. Ír és művét eladja a kiadóknak, hogy az „árából" megéljen. Természetesen nem igen akad író, aki tevékenységének ezt a „kisipari, kereskedelmi" jellegét nyíltan is vallaná, de beszélhetünk „ihletről", „kategorikus imperativusról", „intucióról", azért a legerőteljesebb iniciativát az alkotó folyamat megindításához mégiscsak a kiadói szerződés adja. Igaz, a tőkés törvényszerűségek hatását erősen korlátozza az, hogy a könyvkiadás teljes egészében állami kézben van, hogy sem kiadóvállalatot, sem lapot vagy folyóiratot nem lehet már tőkés vállalkozásként indítani, de az írók „kisárutermelői tudata" éppúgy fellelhető még, mint ahogy a termelőszövetkezetekbe lépett parasztok tudata is csak idővel változik meg. És ha felszámoljuk is az irodalomban mindazokat a tényezőket, amelyekben ma még a tőkés fejlődéstörvények hatnak, akkor sem nélkülözhetjük az anyagi érdekeltség elvét, amely szocialista körülmények között is az írók alkotásra buzdításának fő eszköze marad, hiszen a társadalom megbecsülése akkor érezhető igazán, ha a magasabb életszínvonalat, gondtalan életet lehetővé tevő anyagi juttatásokban is realizálódik.

A főváros és vidék közötti különbség tehát érezhetően gazdasági vonalon, a fővárosi és vidéki írók vonatkozásában az anyagi siker elérésének eltérő lehetőségeiben mutatkozik. Ez természetes, nincs is rajta semmi szégyelnivaló. Az irodalmi élet struktúráját így örököltük. Ezen óhajokkal, vitákkal, kinyilatkoztatásokkal nem lehet segíteni.

Hogyan lehetséges, hogy mindegy és mégsem mindegy, hol él az író: a fővárosban-e vagy vidéken? Úgy, hogy a társadalom (szűkebben az olvasóközönség) szempontjából valóban egyremegy, hol született a mű. Az író egyéni érdekeit, anyagi helyzetét tekintve azonban nem mindegy. A tekintetben, hogy az anyagi érvényesülést kereső író a fővárosba igyekszik, az utóbbi a fontosabb. Ennek ellenében csak néhány, kevésbé fontosnak látszó tényező hat. (Ezeket Szabó Ede is említi: a helyismeret, a széleskörű ismeretség az ott lakó emberekkel, stb.) Hiába helyeselnénk Szabó Edének azt a kívánságát, hogy az író kötődjék szűkebb szülőhazájához, aki úgy érzi, hogy „kinőtte" már a vidéki élet nyújtotta lehetőségeket, mégiscsak elindul a fővárosba. Nem is lenne helyes visszatartani.

Ahogy a központosulás egy történelmi időszak, a tőkés társadalom fejlődése idején jelentkezett, a „decentralizálást", a vidék „egyenjogúsítását" is csak nagyobb távlatban lehet elképzelni. Ehhez az kell, hogy az írói siker „anyagi" oldala lényegtelenné váljon vagy — ez valószínűleg előbb következik be — az irodalmat pártoló vidéki szervek anyagi lehetőségei a helyi viszonyokhoz (az irodalmi élet fejlettségéhez, az írók számához) mérten a fővárosiakéval azonos szintre kerüljenek. Ha jól meggondoljuk, ez a probléma hasonlít a város és a falu közötti különbség megszüntetése problémájához. Nagyjából azzal együtt is oldódik majd meg.

Az egyik megoldás (az anyagi érdekeltség ne legyen döntő az író alkotó tevékenységében) tekintetében igen érdekes volt az Új Írásban lezajlott vita, amelyben a fiatal írók egyebek közt nagyobbmérvű anyagi támogatásra tartottak igényt. Van ebben a követelésben valami, ami perspektívájában a főváros-vidék probléma megoldásához is utat mutat. Ismerjük a kommunista társadalom elosztási elvét: „Mindenki képességei szerint, mindenkinek szükségletei szerint." A kommunista társadalomban az író is, mint a társadalom bármely tagja, fővárosban és vidéken egyaránt, megkap mindent, amire szüksége van. A társadalom csak annyit vár tőle, hogy tehetsége szerint alkosson. *Az alkotás nem lesz többé kenyérkereső foglalkozás, „árutermelés".* Az írót egyedül a művéért járó erkölcsi elismerés, a dicsőség vágya fogja ösztönözni. És ekkor majd számára sem feltétlenül a fővárosi élet lesz a kedvezőbb. Sőt, valószínű, hogy a vidéki élet ma még nem elég erősen ható előnyei akkor majd előtérbe kerülnek.

Erre a „megoldásra" természetesen várni kell. Ismerjük a kommunizmus építésének programját, tudjuk, hogy itt húsz-huszonöt éves távlatról van szó. A vidéki (pontosabban leginkább megyei) szervek bőkezűbb maecenási tevékenységére azonban máris van példa. A Baranya megyei Tanács ha nem is teljes évre, de egy-egy hónapra már biztosította több helyi író gondtalan alkotási lehetőségét. *Ez az ösztöndíj nem is annyira eredményei, méretei, hanem inkább módszere folytán megcsillant valamit a jövő kommunista társadalmának lehetőségeiből.* Megmutatta, hogy van lehetőség a helyi irodalmi élet támogatására is. Nem „adok-veszek" alapon, hanem a bizalom alapján, a társadalom iránti felelősség alapján. Ahhoz pedig, hogy a jövőben az ilyen megoldást rendszerré lehessen tenni, s nemcsak Baranyában, hanem másutt is, sokat segíthet a helyi folyóirat, azzal, hogy felszínre hozza, „felfedezi" azokat a tehetségeket, akiket aztán érdemes lesz ösztöndíjjal, társadalmi támogatással íróvá nevelni. Talán nem tévedek, ha azt mondom, hogy ez sokkal fontosabb feladata a folyóiratnak, mint az, hogy olvasmányt, „irodalmi táplálékot" nyújtson olvasóinak.

A vitacikkben feltett kérdésre az eddigiek alapján nem a Szabó Ede fogalmazta választ adnám: „Az író kötődjék szülőföldjéhez", mert ez „az írókhoz" címzett kívánság az adott körülmények között lemondást, áldozatot követel, következésképpen teljesületlen marad. Válaszom inkább ez lenne: *A szűkebb szülőföld, a város, a megye, a táj, — azaz a város, a megye, a tájat képező több megye vezető szervei együttesen igyekezzenek magukhoz kötni a hatáskörükbe tartozó írókat.* Ennek eszköze pedig (nem az egyes írók pénzsóvársága, gazdagodási vágya, hanem egyszerűen a szocialista társadalmunkban szükségszerűen érvényesülő anyagi érdekeltség elve miatt) az, hogy vidéken igyekezzenek az ott élő írók számára a fővárosban élőkével azonos szintű életkörülményeket, az anyagi sikerek azonos mérvű lehetőségeit megteremteni. A baranyai kezdeményezés ebbe az irányba mutat, és a „főváros-vidék" problémáját tekintve a kommunizmus megvalósulásáig hátralévő évtizedekben az irodalmi élet „decentralizálásának" ez az útja mutatkozik csak járhatónak. (Kissé hosszúra nyúlna annak fejtegetése, hogy miért és mire jó a „decentralizálás", fogadjuk el tényként, hogy jó és szükséges.) *A vitaindító cikk magvát képező probléma megoldása szerintem nem azon múlik, hogy az írók akarnak vagy nem akarnak vidéken élni, helyeseljük vagy nem helyeseljük a fővárosba törekvésüket, hanem azon, hogy fokozatosan végrehajtott intézkedések révén idővel kiegyenlítődik a fővárosi és vidéki írók gazdasági, anyagi lehetőségei közti különbség.* Ezt a folyamatot gyorsítani is lehet, ha szükségesnek látszik. De gyorsabban vagy lassabban — ennek a kiegyenlítődésnek szükségszerűen meg kell történnie, mert társadalmunk szocialista, a kommunizmus felé tartó fejlődése az élet bármely területén a ma még meglévő ellentétek felszámolásához vezet.

MÉSZÁROS FERENC

Az olvasók szava

— Egy közvélemény-kutatás tanulságai —

A *Jelenkor* szerkesztősége a múlt év őszén, az 5. számhoz köriratot csatolt, és az olvasók véleményét kérte ki a lapról, irodalompolitikai irányáról, a szerkesztés problémáiról, egészen a nyomdatechnikai kérdések megoldásáig. Író és olvasó kapcsolata más formában is realizálódhatik, de ilyen *kérdőív-alapon* való tájékozódás még hasznosabb, ha annak valóban van visszhangja.

Ez a kérdés így felvetve: „házi ügy" lenne, a szerkesztőség természetes tájékozódása, amelyet minden bizonnyal hasznosíthat munkája során. Az olvasó is „házi használatra" írja meg a véleményét, és írás közben nem gondolhat arra, hogy ilyen formában megsértsen írókat, akik esetleg még a kritikától sem kaphatnak ilyen „sűrített" véleményt műveikről.

S felmerül a kérdés: illik-e hát egy ilyen célzatú tájékozódást nyilvánosan összefoglalni, és van-e olyan súlya, hogy ez a tájékozódás közügy legyen? Ha erre a kérdésre mégis így válaszolunk, nyilván *közérdekűek és tanulságosak a válaszok*, olyan problémákat vetnek fel, amelyek megérdemlik, hogy ne maradjanak homályban.

Mielőtt a válaszokkal foglalkoznánk, nézzük meg a kérdéseket. A 10—12 kérdés közül az első a legfontosabb:

„Mi a véleménye a folyóirat tájjellegéről? Helyesnek tartja-e, hogy egy dunántúli orgánum más tájakon élő, vagy a Dunántúlról elszármazott íróknak is teret biztosít?"

A kérdés *irodalompolitikailag* is érdekes, a Jelenkor esetében különösen az. De nem tudom, hogy ilyen merev megfogalmazásban szabad-e ezt a kérdést feltenni? Hiszen a dolog olyan természetes, mintha azt kérdeznénk, hogy a pétisót csak Dunántúlon használhatjuk? A kérdésben bizonyos védekező magatartást érzek, amelyre így, ilyen mértékben nincs szükség. Rég túl vagyunk azon, hogy regionalista irodalmat akarunk. A dunántúliság más módon érdekes és élő, sokkal összetettebb és rejtettebb, mint a lakóhelyi bejelentő vagy anyakönyvi kivonat kérdése.

A szocialista értékrend szerint: mi *vidéken is irodalmat akarunk* teremteni, ahogy gazdasági vonatkozásban is széttoljuk az ország határát: a valóságos határokig.

A szerkesztő bizottság ezen az elvi alapon szerkeszti a lapot, szervezi Dunántúlt. A magyar nyelvterület egyik fontos irodalmi és művészeti folyóiratát akarja megteremteni ezen a vidéken, hogy Budapest mellett minél több szellemi központ alakuljon ki az országban. S valóban, mintha csak most volna meg a lehetősége a *„Városos Magyarország"* megvalósulásának, amelyre Ady Endre olyan fanatikus hittel gondolt ezelőtt 50 évvel.

A többi kérdés már nem ilyen problematikus, de a lapszerkesztés számára szintén nem közömbösek. Megkérdezi pl. a szerkesztőség, hogy az év folyamán „melyik írást tartja kiemelkedőnek", vagy melyiket nem és „miért?" Itt nyilván a közízlés felől vár választ a szerkesztő az ismeretlen olvasótól. Érdekes és a Jelenkornál jellemző: a *Fiatalok* rovatának fenntartása. A folyóirat rajzai, a külföldi irodalom szerepeltetése, vagy „Mit olvasna" — kérdések szerepelnek még.

Hogyan reagált a felhívásra az olvasó?

A Jelenkor — hazai viszonylatban — elég magas példányszámban fogy el. A kiadott kérdőívekre — az első jellemző adat! — mindössze 2%-ban válaszolt a közönség. S ennél is érdekesebb, hogy elsősorban nem előfizetők, hanem a lap alkalmi vásárlói válaszoltak.

Irodalom-szociográfia szempontból külön érdekesség, hogy a válaszok 1/6-át munkások (bányászok, csiszolók, gyári alkalmazottak) írták. Az értelmiségiek közül sokkal több a műszaki képzettségű, (vegyész, építészmérnök, olajgeológus, geofizikusmérnök, tervező-technikus), mint a humán-műveltségű főiskolai, egyetemi végzettségű

tanár. Jellemző, hogy közgazdasági pályákon működő tanácsi dolgozó, könyvelő, normás, felügyelő is szerepel a listákon; írók, művészek és a tanulóifjúság aránylag a legkevesebb számban.

Akadt olyan hozzászóló is, aki valóságos tanulmányt írt válaszképpen, olyan igényes, művészi beleérzéssel, hogy külön köszönetet mondunk értékes és hasznos írásáért.

A válaszok mintegy fele Budapestről érkezett. De Dunántúlon kívül: Eger, Gyula is jelt adott, viszont a megyei jogú városokból (Szeged, Debrecen, Miskolc) egyetlen választ sem kaptunk. Igaz, hogy Pécsről is csupán pár levél jött. Egy soproni tanár viszont Mongóliából küldte vissza a kérdőívet, ahol több társával átmenetileg él.

A válaszok tartalmasak, okosak, alig akad egy-két felületes ítélet, vagy kívánság. S ez önmagában is válasz a kor műveltségi fokáról.

Az első kérdésre — a lap irodalompolitikai irányát illetően — a válaszok döntő többsége: a *„szélesebb horizontot"* követeli. Érdekes, hogy ezt a megfogalmazást éppen egy siklósi gyári munkás írta le. De a komlói bányász válasza is ez: „mindenkit szeretnénk megismerni". Egyik válaszadónk szerint: „helyes a szerkesztőség jelenlegi álláspontja: nem lehet kategórikus határvonalat húzni sem az irodalom, sem a lap kára nélkül."

Mások válaszából is ez a gondolat csendül ki: „A Jelenkort országos folyóiratként szeretném számontartani. Igényes összeállítása is erre predesztinálja." Még kategorikusabban hangzik a következő megállapítás: „A Jelenkort nem lehet elszigetelni az ország többi részétől". Egyik alföldi olvasónk azt írja: „Helyes, ha a folyóiratban nemcsak dunántúli írókat szerepeltetnek. Szerepeljen az egész ország írói műve a folyóiratban." Egy Illyés-rajongó pedig követeli: „Minden jó írást közöljön a lap, az ország bármely részéből jött is az. Furcsa lenne kimondani, hogy már pedig ebben a lapban csakis pécsiek vagy győriek írhatnak. Annál változatosabb, sokrétűbb a lap, minél szélesebb körű az írói tábora. *Unja az olvasó, ha mindig ugyanazokkal a nevekkel találkozik!*"

Persze van „soviniszta" hang is, amely „csak a dunántúli, de főleg a *baranyai írók és művészek* lapjának" szeretné látni a Jelenkort. A Mongóliából jött válasz is így fogalmazza meg irodalompolitikai igényét: „Azt gondolom, hogy csak dunántúliak írjanak bele, akik ott laknak, ott születtek, vagy ott jártak iskolába." Más szavakkal azonos a következő válasz is: „A tájjelleg helyes! Helyes más tájakon élő írók szerepeltetése, de csak akkor, ha valamely kapcsolata van vagy az író személyével, vagy a művel. Pl.: ott született, ott lakott, vagy a tájról írt."

Egyik fővárosi olvasónk „éppen a dunántúli jelleget" érzi döntőnek. A másik budapesti olvasó szerint: „A lap őrizze meg dunántúli jellegét és *elsősorban* a dunántúli íróknak biztosítson közlési lehetőséget." Figyelemre méltó differenciálódást mutat az az elgondolás: „Helyes, ha a folyóirat nemcsak dunántúli vonatkozású cikkeket közöl, de tájjelegét is megtartja. *Pl.: a mostani szám Egryről írt cikkei.*"

Ugyanezt a gondolatot fejti ki a már említett tanulmányszerű-levél írója: „A Jelenkor profilját szeretném olyan markánsnak látni, amilyennek csak engedik a körülmények. Ennek a profilnak — amelyet benne felfedezni vélek — megfogalmazása nem annyira esztétikai, művelődéstörténeti, mint inkább irodalompolitikai aktualitásokat érintő feladat lenne. Ez utóbbinak a szele — a fővárosban élvén — megmegérint ugyan, de ez nem elegendő a mesgyék meghatározott megvonásához. Profiligényemet inkább szimpátiának nevezem, amely némileg kapcsolódik a kérdőívben említett táj-jelleghez, és első helyen szól pl. egy *olyan megemlékezésnek, amelyet egy dunántúli költő (Takáts Gyula) ír meg a Balaton festőjéről: Egry Józsefről.* Ezenfelül könnyebb negatívumokat mondanom erről a profilról: szeretném, ha kontúrja elhatárolódna a nagyváros szellemiségétől, az intellektuális nomádság fölényes és felületes szemléletétől".

A kérdés — mint látjuk — nagy felületet kavart fel az olvasók körében is. Gyűrűződése a súlyos témának szól, amelyet helyesen megosztani: a cél és igény szerint

megvalósítani a szerkesztőség feladata. Azon esetleg lehet vitázni, hogy milyen mértékben szerepeljenek a lapban dunántúliak, azon viszont nem, hogy *a lap az országnak szól.* Nem hihetjük, hogy valaki is közigazgatási megosztást kíván az irodalomban, s ha dunántúliságról szólunk, csak úgy és akként, ahogy az előbb idézett levélíró pontosan kitapogatta a lényeget, vagy ahogy írók műveiben ott van a letörölhetetlen lelőhely, pl. Illyés verseiben, sőt még Babits és Weöres Sándor írásaiban is. A cél sokkal inkább a terület irodalmi kisugárzása: nép és író kapcsolatának megteremtése. *Irodalmi lehetőségeket akarunk itt és most, amely a maga sajátos módján szól mindenkihez.* Szeretnénk, ha nem „tájolnának" el bennünket és műveink teljes és helyes megmutatásával letörölnék rólunk a sok irodalmi közhelyet: az idilltől kezdve az elavult „pannonizmus"-ig. Ehhez viszont nélkülözhetetlen a lap mellett az *önálló és állandó könyvkiadás,* amely keleten és nyugaton egyformán nem vitatott már, csupán nálunk vannak még kerékkötői.

A másik témakör, amire választ kapott a szerkesztőség: *a rovatok aránya.* Szinte meglepő, hogy nagyrészben a líra és a tanulmányok közlését kívánják növelni. De szóljunk az ő szavukon: „Több lírát és elemző tanulmányt kérünk." „Markáns verseket és kritikát!" Persze nem mindenféle vers jó a közönségnek. Meg is indokolják: „Több vers kell, de ne olyanok legyenek, mintha a *XIX. században írták volna.*" A szerelmes versnek is megvan a publikuma, de „ne legyen nyafogós".

Van aztán olyan kívánalom is, hogy közöljön a Jelenkor folytatásos regényt és kisregényt. A filmnovella is szerepel a kívánságok közt. Szinte egyöntetű az olvasók igénye *az irodalmi dokumentumok* iránt. Az Egry, Rippl-Rónai, Szabó Lőrinc, Pavel Ágoston-levelek, a Radnóti Miklós, Gelléri Andor Endre írások publikációja számos olvasó kívánsága. „Írók leveleit, naplóit, emlékiratait, vagy írói életrajzokat" szeretnének minél sűrűbben olvasni. Ugyancsak nagy a kívánalom *a humor, a paródia, a szatíra* mellett. Van, aki viszont a drámát hiányolja a lapból. Más lapok magyartalanságának a „kipécézésére" is felmerült kívánság.

Van olyan olvasónk, aki a tanulmányok közt, vagy a Szemle rovatban *szívesen olvasna folklor-vonatkozású cikket.* „Az a környezet és az a szellemi háttér, — írja levelében — amely lehetővé tette Berze-Nagy János művének kiadását, megfelelő talaj lehet az efféle kutatás számára, és a közönség honorálná a folyóiratban megjelenő rövidebb publikációkat. A táj-jelleg hangsúlyozása — egy értékes etnikum sajátságainak ismertetése által — a legértékesebb szolgálat az egyetemes művelődés számára."

A külföldi irodalom közlését egy munkás tömören így fejezi ki: „Nem árt megismerni". A szükségességét többen hangsúlyozzák, de „műveikkel és azokhoz kapcsolódó tanulmányok közlésével". Van olyan olvasó is, aki „a kölföldi írókról inkább összefoglaló tanulmányt vár, mint műveik publikálását". Sokan viszont azzal érvelnek, hogy „a Nagyvilág bőven hoz külföldi írókat, nem kell feltétlenül utánozni a Nagyvilág-ot." A megjelent írások közül többen kiemelik a Hemingwayről szóló tanulmányt, a Martin du Gard-ismertetést és Gera György: Tennessee Williamsről szóló cikkét.

De a magam véleményét is hozzátéve: „praktikusabb" dolgokat is fel kellene vetni. Móricz Zsigmond a Kelet Népében egykor a Sándor-féle tégla ügyében egész cikksorozatot írt. A kapitalista szemfényvesztők „ügynöknek" nézték Móricz Zsigmondot a sok cikk és levelezés miatt. Ma nincsenek ilyen „témák"? Az épülő városok, a múltba-süllyedt faluk, a mi Dunántúlunk — itt lehet partikulárisan nézni és gondolkozni — nem elég anyag az ilyen írásokhoz? Gondolok itt a *„Hazai Kis Tükör"*-ben megjelent Tatay Sándor, Jankovich Ferenc, Illyés Gyula, Urbán Ernő, Kalász Márton stb. írásokra. Jankovich Ferenc pl. a balatoni kérdést vizsgálja, a szövetkezeti gazdálkodás fejlődéséről beszél Tatay Sándor, Illyés Gyula az „új puszták népének" világáról ad tudósítást. De Dunántúl mennyi más tája és problémája várja az írók hasznos munkáját, és ebben a Jelenkor mennyit törleszthet a *ma* kívánalmaival szemben?!

Sietve ideírom: ezekre a mai problémákra nem a közvélemény-kutatás — *ez egyik negatívuma a beérkezett válaszoknak* — hívja fel a figyelmet, hanem maga

a Jelenkor szerkesztősége indít akciót. Bevezetésképpen a tavalyi pécsi ösztöndíjasírók munkáinak közeljövőben történő közlésével, a továbbiakban pedig, amikről az előbb vetettem fel néhány hevenyészett gondolatot. Cikksorozatot kell indítani, a lap — a Jelenkor — eleven forgatagába hozni ezekből a dunántúli kérdésekből adódó válaszokat. A szociográfia természetesen friss vért is pumpál majd a többi irodalmi műfajba.

A lapban megjelent írások (versek, elbeszélések, tanulmányok, stb.) bírálata meglepő; szinte egyöntetű biztonsággal választják el olvasóink a jó művektől a gyengébbeket. És itt nincs kímélet a „beérkezettek" számára sem. Ez a kritikai szemlélet már rostál és — a hibák mellett — értékeket állapít meg a Jelenkor javára is: egy-egy tehetséges költő vagy író megszólaltatásával. (Pl. Simonyi Imre versei —, Bertha Bulcsu elbeszéléseinél.) Kár, hogy a bírálat általában az utolsó egy-két számra terjed ki, így a szerkesztőség csak sejtheti, mint felmérheti a lap egész évi munkájára kiterjedő véleményt.

A Fiatalok rovatáról megoszlanak a vélemények. Általában fenntartását javasolják olvasóink, éspedig *„erkölcsi" vonatkozásban.* „Azoknak is kell a hely, ahol kibonthassák tehetségüket." Sőt — egyik olvasónk szerint — „egy-egy tehetségesebb fiatalt rövid kis bevezető írással bemutathat a szerkesztőség. Tucatnyi vers után egy oldalas kritikát is lehetne írni, ha még nem jelent meg kötetben." Sokan azonban a beszüntetését javasolják. Én is azt a felfogást vallom: „Nem a szerző kora, hanem a műve határozza meg, hogy közlésre érett-e?"

A lap tipográfiai kivitelezését ugyancsak kifogásolják olvasóink. A papír elég silány, a műmellékletek fakók, műszakilag rosszak. Még Egry József szép képeit sem élvezték, mert „gyönge a kivitelezés". Pedig egységes a vélemény, hogy kellenek az illusztrációk. Különösen *a pécsi múzeum anyagát reklamálják.* (S valóban: Rippl-Rónai rajzai voltak a legsikerültebbek az egész évi anyagban.)

Végül *a lap megjelenéséről* mond érdekes véleményt egyik levelezőnk: „A lap megfelelő időben jelenjék meg. Pl.: a május—júniusi szám ne júliusban, mert a számonkénti olvasó nem veszi meg, idejétmúltnak tartja. Szemtanúja voltam — írja —, hogy egy újságárusnál csak azért nem vették meg a Jelenkort, mert már régi szám. Jelenjék meg a május—júniusi szám legalább májusban."

Mikor a kérdőíveket átnéztem, az volt az érzésem, hogy ezekben a válaszokban az *olvasók szavát* hallja a szerkesztőség. Ha nem is nagy a hozzászólók száma, de tanulságai kétségtelenek, és éppen érdekességük, gyakorlati hasznuk miatt tarthattak igényt a nyilvánosságra.

BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS

SZÉLJEGYZET

MEGÍROM „AZ ÖREG HALÁSZ ÉS A TENGER"-T

Világszerte naponta annyi könyv jelenik meg, hogy nincs ember, aki még csak egy igen elenyésző töredékét is képes lenne elolvasni. Így hát a végtelenül s egyre duzzadóbban hömpölygő betűfolyamból csak egy kis kávéskanálnyit tudok én is magamhoz venni. Előfordult eddig is, hogy belémvillant a sejtés: mintha ezt vagy azt az ízt már valahol éreztem volna — megszokta már ezt az olvasó ember, s legfeljebb hümmög egyet-kettőt, aztán lapoz tovább. Na de most legutóbb, mikor egyik irodalmi lapunk legfrissebb számának legfrisebb novelláját olvastam, ilyesmire nem is gondolhattam, hanem csakis arra, hogy a szerző nevét tévedésből összecserélték — mert lényegtelen változtatásoktól eltekintve egy Hemingway novellával találkoztam össze.

Felhívtam a lap szerkesztőségét, s szerény, halk hangon közöltem észrevételeimet, mire a fülembe kiabálták, hogy ne rosszmájúskodjak, mert a kérdéses novella Merítő Kázmér legeslegújabb és legeslegeredetibb novellája. Igaz, hogy hasonlít arra

a bizonyos Hemingway novellára, de szó sem lehet azonosságról, mert az egyik *Fenn Michiganben*, a másik pedig fenn a Dunántúlon történik, s a kettő egymástól tudvalévőleg jóval messzebb van, mint Makó Jeruzsálemtől. Egyébként, hol van megírva, hogy valakinek ne juthasson eszébe ugyanaz, mint egy másik valakinek, aki különben is halott. A feltalálók egymástól függetlenül, szinte ugyanabban az időben jöttek rá sokmindenre, így pl. a konzervkészítésre is... Az pedig, hogy még a hősnő neve is megegyezik a két novellában, nyilvánvalóan azért van, mert Merítő ezzel is hangsúlyozni akarta, hogy e z nem a z a novella... Még hosszan beszéltek, s én szédülve tettem le a kagylót.

Azóta sokat gondolkodtam, s rájöttem, hogy én tényleg egy kötözködő, rosszindulatú disznó vagyok, mert hátha Merítő Kázmérnak ez a téma már sokkal előbb eszébe jutott, mint Hemingwayének, csak nehezebben *érlelte ki*, vagy oly hosszú ideig érlelte, hogy közben el is felejtette, aztán csak akkor jutott eszébe, hogy „hopp ez az én témám", mikor a „Fenn Michiganben"-t olvasta. S épp ezért hagyta meg a hősnő nevét is. Dacból.

Merítő Kázmér, kedves barátom, teljes mértékben igazad volt. Az ember a lelke legmélyén tudja, hogy mi igazán az ő témája. Jól tetted, amit tettél, s így erőt öntöttél belém is.

Holnap nekiülök és megírom „Az öreg halász és a tenger"-t.

Mert nekem erről jutott eszembe, hogy „hopp, ez az én témám".

A címet megváltoztatom, mert én így írom le: „Az öreg halász és a magyar tenger", de a Santiago nevet én is meghagyom. Dacból. Hadd lássa mindenki, nem félek, jogom van átvenni egy rongyos nevet attól, aki az egész témát átvette t ő l e m.

A cím tehát nem marad, Santiago marad, s ezenkívül át kell hoznom még a tengeri halakat a Balatonba. Ennél mi sem könnyebb. A hatalmasabbnál-hatalmasabb rakéták becsapódásai annyira megrémítik a kardhalakat, delfineket, repülőhalakat, és a cápákat, hogy vándorútra kelnek. Útirány: Földközi tenger—Fekete tenger—Duna—Sió—Balaton. Az öreg halász a tihanyi halászfaluban él. Innen aztán jön az eredeti történet. Néhol változtatok csak rajta valamit. Így pl. Santiago nem bézbólról, hanem futballról, nem DiMaggióról, hanem Bozsikról beszél.

A többi marad.

Nagyszerű érzés lesz végre azzal a tudattal ülni az írógép előtt, hogy nem bizonytalan kimenetelű kísérlet előtt állok, hanem egy *Nobel-díjas regényt írok*. S ha mégsem kapnám meg valami előre nem látható ok miatt — mindenre el kell készülni az embernek, mert klikkek ülnek mindenütt —, akkor... akkor majd a szemük közé dörgölöm: — Mi az, már itt is pofára megy a dolog, az egyik *ugyanezért* megkaphatta, a másik meg nem?! Szégyelljék magukat!

Rákosy Gergely

ÍRÁS — OLVASÁS

Nem titok, hogy a magyar irodalom utóbbi esztendejét az erősen fellendülő kritikai élet jellemzi. Tömegével jelennek meg a vitatkozó hangú, bíráló vagy elemző igényű írások. És ez így is van rendjén! Ha tehetséges, hozzáértő kritikus, a kritizált mű alapos ismeretében hangot ad véleményének és kifejti általános érvényű nézeteit — ez csak használhat írónak, irodalomnak egyaránt. De ez esetben is — mint mindenkor — a tárgyi pontosság és a mű lényegének felismerése kötelező, szinte létfontosságú — ha csak nem akarja a kritikus végérvényesen megrontani saját hitelét. Célszerű tehát, ha kritikaírás előtt elolvassuk a kritizált művet. Azután olvassuk el másodszor is! Olvassuk el sokszor — egészen addig, amíg az egész művet alapjában és részleteiben is tisztán látjuk.

Nemrég kezembe került Székely Júlia: A halhatatlan Kedves c. könyvének egyik kritikája. (Jelenkor. 1961. 5. szám.) Úgy tudom, a könyv az utolsó példányig

elfogyott a boltokban — tehát közönségsikere volt, bár ez, azt hiszem, igazából csak az írót érdekli. — Az olvasó számára — így számomra is — az a legfontosabb, hogy tetszett-e, vagy nem. Nekem tetszett, épp ezért vettem kezembe a róla szóló kritikát is, kíváncsi voltam, tetszett-e másnak is. Mikor először olvastam a könyvet, igen meglepődtem azon az alaposságon, szinte görcsös ragaszkodáson, amellyel az író összefonódik a történelmi tényekkel, levelek, naplók, zeneművek dokumentumaival. A kritikában viszont — enyhén szólva — a tények csekély tiszteletbentartása volt a meghökkentő. Először is a kritikus nyers tárgyi tévedéseket követ el — holott óvakodnia kellene ettől —, másodszor pedig alapjában mást mond a könyvről, mint a könyv önmagáról.

A kritikus egyhelyütt azt mondja, hogy az író ítéletnek is beillő véleményt mond Beethoven egyik szerelméről, Malfatti Terézről: „18 éves libafióka" — holott ez csupán idézet Bettina Bremtánó egyik leveléből, melyet az író is Bettinával mondat el. Tehát nem a szerző, hanem Bettina Brentánó vélekedik így Malfatti Terézről. Ez különben a könyv egyszeri figyelemes olvasásánál is kiderül, hiszen a továbbiak során az író éppen nem lesújtóan nyilatkozik M. Terézről. Máshol a kritikus említi Deym gróf titkárát — méghozzá úgy, mintha az illető valóságos néhai alak lenne, akinek szavait dokumentumok támasztják elá. Pedig a könyvből nyilvánvalóan kitűnik, hogy a titkár nem is titkár, hanem Dyem gróf öreg inasa, — aki sohasem élt valójában, csupán az író fantáziájában született meg.

A legszembetűnőbb — és talán legbántóbb a kritikus alábbi pontatlansága: a Halhatatlan Kedveshez írt levél mellett Giuilette Guiccardi *fényképét* találták meg. A könyv többször is beszél erről a képről, de nem fényképről, annál az egyszerű oknál fogva, mert Székely Júlia pontosan tisztában van a tényekkel — így azzal is, hogy 1812-ben, mikor a levél íródott, még nem találták fel a fényképezést. Itt mindössze egy kézzel másolt eredeti festmény alapján készült portréról van szó, mely — és itt jön a döntő kritikai tévedés — legkevésbé sem Giuilettet, hanem Brunscwick Terézt ábrázolja. Természetesen ez iránt sem hagy kétségben a könyv, ezt a tényt többször is hangoztatja, hiszen ez adott alapot arra az évszázados zenetörténeti hiedelemre, hogy a levél címzettje Brunscwick Teréz és senki más.

A mű lényegéről szólva a kritikus azt akarja velünk elhitetni, hogy az író megváltoztatja szándékát és „feladja a megfejtés igényét" — vagyis nem kutatja a Halhatatlan Kedves kilétét. Én azt hiszem, hogy az írónak egy pillanatig sem volt szándékában a Halhatatlan Kedves kilétének a nyomozása. Sokkal inkább a felelősség etikai problémája érdekli. Arra kíváncsi, hogy miért kell Beethovennek szerelem és barátság alapvető segítsége és oltalma nélkül, végül is magányosan leélni életét. Ki a felelős azért, hogy aki „embermilliókat átölel", azt senki sem szereti hűen és igazán. Az emberek elhagyják, zsenialitása nem — úgy érzem, ezt mondja a könyv. „Műveit nem boldogtalan magánélete miatt, hanem annak ellenére alkotta!... Nem hiszek a dilettáns hírverésnek, hogy a művésznek boldogtalanságra van szüksége... A művésznek nyugalomgra és főleg időre van szüksége". (A halhatatlan Kedves. 250. old.) Miért akkor hát a kritikus vádja, hogy a szerző boldogtalan szerelmekhez köti az abból vezeti le Beethoven alkotásait? Nekem a könyv inkább a génius titkos alkotóműhelyének különös világáról árulkodott, ahol jó és rossz, fájdalmas és boldog érzés engedelmes szolgájává lesz alkotó törvényszerűségeknek, ahol Beethoven, mint Romain Rolland mondja: „Fogyatékosságaiból kovácsol sziklarepesztő bűvös fegyvert".

Van-e mindebből valami tanulság? Ha más nem — annyi biztosan: nehéz feladat könyvet írni — de, úgy látszik, olvasni sem könnyebb.

Szász István

VÁLASZ HORVÁTH BÉLÁNAK KERNSTOK-ÜGYBEN

Horváth Béla a Művészettörténeti Értesítő 1961. évi 2—4. számában bíráló észrevételeket fűz ahhoz a Kernstok Károllyal foglalkozó írásomhoz, amely a Jelenkor 1960. évi 5. számában jelent meg. Horváth „pontatlanságokat", több megállapításom „tarthatatlanságát" és egyes kérdésekben való „tájékozatlanságot" vet szememre. Azt mondja, túlzás volt azt ígérnem, hogy cikkem jelentős része „publikálatlan dokumentumokat" tartalmaz, hiszen — kritikusom szerint — adataim 90%-a már korábban is ismert volt. Ugyanakkor viszont azzal indokolja válaszcikkét, hogy soraival meg szeretné akadályozni az én helytelen megállapításaimnak, adataimnak a köztudatba való bekerülését. Itt azonban ellentmondásba kerül Horváth önmagával. Mert ha cikkem nagyrészt publikált dokumentumokra épült, akkor e megállapítások s adatok egy idő óta már benne vannak a művészettörténeti köztudatban, — ha pedig e megállapítások lényeges része mégis saját kutatásaimon alapul (Vedres Márkkal, Lykával, Márffyval, Czóbellal, Kassákkal s más kortársakkal való beszélgetések, levélváltások; levéltári kutatások), akkor a kompiláció ki nem mondott (de sejtetett) vádja nem állja meg a helyét.

Általában Horváth cikkének hangnemét jó adag fölényesség és gúnyorosság jellemzi. („Dévényi félreértette egyik írásomat" — mondja egyhelyütt nem éppen szerényen.) Idézési eljárása sem mindig korrekt, egy félmondatot kiszakítva „trianon-utáni" magyarkodást olvas fejemre. Vitacikkének számos helyét szőrszálhasogatás jellemzi. Megcáfolja például azt az állításomat, hogy a MIÉNK 1908-ban alakult meg. Valóban, ez a művészcsoport szervezetileg már 1907 végén létrejött, de effektív működését 1908-ban kezdte, amikor megrendezte első kiállítását. Ezért tekinti a MIÉNK születési évének 1908-at Éber Művészeti Lexikona is, Péter András Magyar Művészettörténete is. Efféle kákán-csomót-keresés több is akad Horváth írásában. Megjegyzéseinek e válfajára még csak egy példát: azt írtam, hogy Kernstok a 90-es évek végén festette meg a „Hajóvontatók" c. képét. Erre azt válaszolja Horváth, hogy tévedek, mert 1897-ben, és ez nem az évtized vége (?). Azaz azt kellett volna írnom, hogy a mű az évtized *közepének végén keletkezett*, — Horváth szerint nyilván így lett volna szabatos a megfogalmazásom. Igen ám, de az említett képet — Horváth adatától eltérően — Kernstok 1898-ban festette (l. Körmendi Kernstok-monográfiájának 27. oldalát), s 1898 már feltétlenül az évtized vége... Az ilyenféle „kritikai" megjegyzésekből kitűnik Horváth módszerének kicsinyes s jóindulatúnak éppen nem nevezhető volta.

Horváth cikkének további furcsasága, hogy Kun Béláné, Lyka s mások megállapításait cáfolja (ehhez természetesen joga van), de oly módon, hogy e köztisztelet ben álló személyiségek nevét elhallgatja, szavaikat nekem tulajdonítja (holott én csak idéztem őket), és ezek után kioktat — engem. E sajátos eljárásra vegyünk két példát. *a)* Kun Béla özvegye hozzám írott levelében azt mondja, hogy Kernstok „nem volt aktív résztvevője a forradalomnak." Kun Béláné szavainak értelme nyilvánvaló, ő itt a Tanácsköztársaság alatti időszakról beszél, amelyben Kernstoknak — a nyergesi iskola vezetésén és a néhány hétig tartó vidéki direktóriumi tagságon kívül — nem volt túl jelentős szerepe. Horváth elhagyva a Kun Béláné szavait közrefogó idézőjelet, — megmagyarázza azt, amit én is ismertettem meglehetősen részletesen, hogy ti. Kernstok az őszirózsás forradalom idején fontos szerepet játszott, s a Károlyi-korszak művészeti közéletének egyik irányítója volt. *b)* Az 1919-es nyergesújfalusi művésztelep megszervezését vizsgálva, ugyancsak önkényesnek tűnik Horváth metódusa. Azt írtam ui., hogy a telep gondolata Kernsoktól „származhatott", (idézve Lykát: Kernstok „ajánlotta fel a hatóságnak" nyergesi birtokát művésztelep céljaira.) Az idézőjelet Horváth ismét eltünteti, s megcáfol engem (valójában azonban Lykát), mondván, hogy a művésztelep megalapításának eszméje Lukács Húgónétól ered. Horváth tehát egykönnyen elintézi e kérdést, pedig ilyen esetben a tudományos igazság azt követelné meg, hogy a vizsgálódást folytassuk: ki emlékezik megbízhatóbban, Lyka Károly-e vagy Lukácsné?

A továbbiakban szeretnék néhány olyan lényegesebb kérdést elővenni, amelyek körül vita alakult ki Horváth és én közöttem.

1. A Nyolcak megalakulásának időpontja szerintem 1910/11-ben volt, Horváth szerint 1909-ben. Hivatkozik az 1909-es „Új képek" c. kiállításra. Ezen azonban kilenc festő vett részt, s az eddigi művészeti irodalom ezt még nem tekinti a Nyolcak megalakulásának. (L. Lyka K. Festészeti életünk a milleniumtól az első világháborúig c. könyvét, Oelmacher A. Pór Bertalan-monográfiáját, Dávid K. tanulmányát a konstruktív törekvésekről a Művészettörténeti Dokumentációs Központ 1960-ban kiadott évkönyvében.) E szerzők egybehangzóan azt írják, hogy csak az 1909-es kiállítás *után* alakult meg a Nyolcak, amelynek első kiállítása 1911-ben volt.

2. Horváth azt írja, hogy Kernstok nem ismerte Ilja Rjepin Hajóvontatók c. kompozícióját. Én azonban csak azt mondtam, hogy e képnél „Rjepin hatását szokták emlegetni." Horváth azt is kétségbevonja, hogy „szokták". Pedig az 1949 és 1953 közötti években a műtörténészek alig-alig mulasztották el, hogy ezt az (állítólagos) hatást fel ne hozzák. (L. a Fővárosi Képtár 1951-es „A magyar festészet haladó hagyományai" c. kiállításának katalógusában Végvári L. írását.)

3. Horváth azt mondja, hogy Bölöni nálam sokkal tájékozottabb a Nyolcak ügyeiben; ez nyilvánvaló. A jóbarát Bölöni érdemeit azonban aligha kisebbítettem akkor, amikor rámutattam, hogy „Magyarság — emberség" c. könyvének 416. oldalán pontatlanul szerepel a Nyolcak névsora, amelyből hiányzik Czóbel neve.

4. Horváth szubjektív értékelésnek tartja azt, hogy én három művet kiemeltem az 1908—1910 körüli Kernstok-képek közül, s ezekről, mint reprezentatív alkotásokról emlékeztem meg. Nos, ez az a három mű, amelyet Körmendi is reprodukál Kernstok-kötetének 6., 7. és 9. képoldalán. Tehát e művek magasra értékelésében nem állok egészen egyedül. Az a meztelen „Ifjú", amelyre és hivatkozom, nem azonos a Horváth által közölttel. A művészeti irodalomban e címen az „én" fiúaktom szokott szerepelni. Kállai Ernő is ezt közli „Új magyar piktúra" c. könyvének képmellékletei között. — A „Fához támaszkodó fiúakt"-ot Horváth nem túl számottevő vázlatnak nevezi. E mű azonban évtizedeken keresztül a Szépművészeti Múzeum finom ízlésű főigazgatójának, Petrovics Eleknek tulajdona volt, jelenleg pedig a Nemzeti Galéria állandó kiállításán képviseli Kernstok művészetét.

5. Ady nyergesi látogatására vonatkozóan idéztem Márffyt, aki szerint a költőnek „hamar megártott a sok ital". Erre Horváth azt mondja, hogy nem a bor ártott meg Adynak, hanem „a magyar úri butaság", — az, hogy a község egyik notabilitása megbántotta őt. Az igazság az, hogy — Márffy értesülése jó volt — a bor is fejébe szállott Adynak, és az úri „irodalomértés" is megsebezte. (L. az „Élet és Irodalom" 1961. aug. 5-i közleményét. Szerzője — Horváth Béla.)

6. Cikkemben az írtam, hogy Kernstokot „megragadta az École de Paris", amelynek megemlítettem néhány prominens művészét. Aki csak egyetlen Kernstok-művet is ismer, az tudja, hogy e mondat nem úgy értendő, hogy Kernstok Léger-s vagy Braque-os képeket festett ettől kezdve. A századeleji francia művészet szelleme, pezsgése, útkeresése azonban nagymértékben megragadta és fascinálta Kernstokot, — de hogy szavaimat senkise érthesse félre, ezért tettem hozzá: „az École de Paris epigonjává azonban sohasem vált."

7. Kernstok „elégedett, harmónikus hónapokat töltött Nyergesen", — írtam. Erre Horváth megjegyzi: nem csak ilyen hónapjai voltak ott. De ezt nem is állítottam, hiszen cikkemben is kitértem Kernstok kommün utáni meghurcoltatásaira és esztergomi fogságára. (E kérdésekkel részletesebben is foglalkoztam „A Tanácsköztársaság napjai Esztergomban" c. tanulmánykötetben megjelent Kernstok-dolgozatomban.)

E megjegyzéseket kívántam hozzáfűzni Horváth Béla soraihoz. Természetesen jól tudom, hogy vannak kidolgozatlanabb s módosításra szoruló pontjai is Kernstokkal foglalkozó írásomnak (amelyet én „vázlat"-ként adtam közre), de talán mégsem oly mértékben érdemtelen és felületes az, amiként Horváth cikke beállította. Tanulmányom elbírálását félelem és zavar nélkül bízom rá e polémia szíves és tárgyilagos figyelemmel kísérőjére... *Dévényi Iván*

HELYREIGAZÍTÁS ADY ÉS MYLITTA KAPCSOLATÁT ILLETŐEN

A „Jelenkor" 1961 negyedik (augusztusi) számában Horváth Béla — „Ismeretlen Ady-relikviák" című cikkének második részében: „Mylitta ismeretlen levele Adyhoz" címűben — Kernstok Károly kéziratos feljegyzései alapján elbeszéli, hogy Adynak szándékában volt Mylittát férjétől, Makluptól, a gazdag újpesti bőrgyáros fiától elválasztani — aki „különösebb szépséggel nem dicsekedhetett" — s feleségül akarta venni. Horváth Béla szerint Ady „Reményei azonban minden komolyabb alapot nélkülöztek, Maklupné sokkal tartózkodóbb volt, semhogy Ady komolyan gondolhatott volna a vele való házasságra, nem mintha egy második házasság gondolata az asszony számára idegen lett volna; hogy mennyire nem, mutatja *Rázsóval, Debrecen egykori főispánjával kötött későbbi házassága.*" (Az én kiemelésem — B. A. Jelenkor; 1961: 4. sz. 453. l.) Horváth Béla zárójelben megjegyzi, hogy fenti értesülése „Dénes Zsófia szíves közlésén" alapszik. Nos, meg kell mondanunk, mind Dénes Zsófia, mind Horváth Béla: tévedtek.

Sarkady Idától, a Debreceni Egyetemi Könyvtár tudományos könyvtárosától tudjuk, aki Rásót személyesen ismerte, hogy Rásó István felesége *nem Mylitta* volt, hanem annak a *testvére, Zwack Margit.* Hogy Mylitta egyáltalán elvált-e férjétől, s ha igen, kihez ment másodszor is feleségül, vagy férjhez ment-e másodszor is: nem tudjuk. *De annyi bizonyos, hogy Rásó Istvánnak sohasem volt a felesége.*

Helyreigazításunk — ennek nagyon is tudatában vagyunk — egyáltalán nem érinti az Ady-irodalom kulcskérdéseit, legfeljebb csak ötvenedrangú probléma, de ha már Horváth Béla szóba hozta: úgy véljük, nem érdektelen, ha az amúgy is sok tévedést és mende-mondát tartalmazó tengernyi Ady-irodalomból egy tévedést kigyomlálunk.

Beke Albert

Németh László: Változatok egy témára

A század egyik legigényesebb, legérzékenyebb és legidegesebb embere; az Olümposz isteneitől elkülönülő s a föld méhében remekművű fegyvereket kovácsoló Héphaisztosz; az ostromlott világ falain jajongó és víjjogó Kasszandra; az elemző értelem megszállottja, ki egy roppant, képzeletbeli egyetem valamennyi fakultását koponyájának csontfalai mögé zárva hordozza magával; hisztériás hangulatok zokogó, önsajnáló, asszonyos hőse; a dühös vetkező és állig begombolkozó; a rettegő és a vakmerő; a szűntelenül halálra készülő és mindenkit túlélő; az engedékeny és a megátalkodott; a villogó homlokú tudós és a nőies poéta; egy közösségi életforma szállás-csinálója és a remetemagány nagymestere; a múlt idők történeteinek hivatott, de gyakran gőgös magyarázója, a maga korának mezítlábas apostola, a jövőt hideglelősen váró, de annak igézetétől szabadulni nem tudó szerelmes, aki úgy megy az eljövendő kor elébe, mint reszkető menyasszony az álarcos vőlegény elé; az ünnepre készülő és az ünneprontó; „a magyar szellemi erők organizátora" büszke címének hajdani várományosan és a „Sziget" száműzöttje; ez a mai Jeromos, aki a nagyvilágból érkező első baljós neszre faképnél hagyja pusztai barlangját és a városba rohan; az álmatlan tanú, aki századunk régóta készülő enciklopédiájához egymaga több címszót írt meg, mint kortársai együttvéve — Németh László egy zenei képzeteket ébresztő könyvvel lép most közönsége elé, *Változatait* a két Bolyai tragikus és különc alakja köré csoportosítva.

Aki csupán felületesen pillant a könyvbe, azt hihetné, nincs szó többről, mint két színműről s egy-két szenvedélyes hangú tanulmányról, holott a nagy kísérletező megint azt fürkészi, hogyan tágíthatná polihisztori körét, ezúttal a tudós-lélektan és a matematika irányában. Van-e határa ennek a megdöbbentő mohóságnak s egyáltalán, mit gondoljunk róla? A *műhely-tanulmány*ban ezt a nagyonis személyes ízű mondatot olvashatjuk Bolyai Farkasról: „Ha nem is hisszük, hogy a nagy tehetség, az úgynevezett lángész: egyirányú korlátozottság, kétségtelen, hogy a képességeknek ilyen tarka túltengését nem könnyű egy pálya szerves tervébe befogni: ahhoz leonardoi kor vagy goethei önfegyelem szükséges". Nos, korunkat nem mi választjuk meg (vajjon a kor választ-e bennünket?), az a bizonyos „önfegyelem" azonban elérhetőbbnek tetszik. Vagy talán alkatot kellene inkább mondanunk? Ha már Goethéről van szó, álljunk meg egy pillanatra. Shakespeare-ről azt mondta Petőfi, hogy „a teremtés fele". Ha vállaljuk az ilyen gyönyörű túlzásokat, Goethéről azt mondhatjuk, hogy ő Európa fele. Másszóval: nagyon jellemző a mi Európánkra. Vessünk egy pillantást K. A. Schwerdgeburth Goethe-képére, mely a weimari excellenciás úr halála esztendejében készült, s rögzítsük futó benyomásainkat: — viharos mennybolt, repkénykoszorús ión oszlop tövéből kiemelkedő öreg tölgyfa (Jupiter fája, hogy a jelképes ábrázolásnak is elég tétessék), előtérben az oszlophoz támaszkodó költő, balkezében nyitott jogyzőkönyvecskével, jobbjában iróval; bátor, szép testtartással emeli egy német Hausfrau és egy klasszikus Zeus-szoborfej vonásaiból összegyúrt ábrázatát az égbolt félelmes, az elemek versengésétől feldúlt tájaira, arcán ama nehezen kiharcolt önfegyelemmel, kíváncsian, rettenthetetlenül, de némi szkepszissel: ez Goethe és ez Európa. És ez Németh László. Miközben hullámzik a föld, és hol elborul, hol megvilágosodik az ég, ő áll, figyel és jegyez: ég és föld elmúlik, de az ő írókedve nem múlik el. Feljegyez minden említésreméltót (és a dolog természetéből folyik, hogy gyakran azt is, ami nem méltó a megörökítésre, — de ez rendszerint csak jóval később derül ki).

Ez a megfigyelésre és megfejtésre berendezett agyvelő „egy fiatal, erdélyi származású tanárnő" ösztönzésére most a Bolyaikra vetette magát. A tárgy izgató, s valóban csodálkoznunk kell az említett fiatal tanárnővel, hogy Galilei, Apáczai Csere és Misztótfalusi színpadi költője ilyen későn s akkor is külső ösztökélésre nyúl a neki teremtett csemegéhez. De ahogy könyvéből kiderül, az író ugyancsak szívesen ment a táncba: *műhely-tanulmány*ában, ebben a pompás és ízig-vérig némethlászlós írásában pontról-pontra elmondja, hogyan kapta be a kövér csalétket, milyen tágranyílt szemmel csodálkozott rá a máig megoldatlan probléma tarka szövevényére, hogyan kísérletezik menetközben a kibogozásával; kamaszosan pezsdülő vérrel, ficánkoló agysejtekkel, egész emberi, írói, erkölcsi lényén átviharzó elektromos rezgésekkel a szívében mustrálja, alakítgatja ezt a minden sarkában rejtett indulatoktól füstölgő, apaifiúi drámát. Megmelegszik keze alatt a papiros, huszáros szavai bravúrosan rontanak a probléma kellős közepébe, jóleső, lázas türelmetlensége már előre sikert ígér. Csak aki olvasott ehhez hasonlót (hasonlót, nem ugyanilyent), becsüli meg igazán vendéglátóli gavallériáját, mellyel gazdag asztalához szólítja olvasóit. Thomas Mann is szívesen elbeszélget alkotói titkairól, de ehhez képest milyen szárazan, mennyire elvontan és bőbeszédűségében is fukarul! Németh László hegyes pillantása tüstént a kérdés velejébe hatol: egy hibás útra tévedt, nagyratörő pedagógus félelmes kudarcát szeretné megrajzolni, a lángeszű apa csöppet sem lángészre való csökönyös megtorpanását az önhibáján kívül szellemében megnyomorodott, egy-indulatú, tragikusan kallódó fiú titáni lázongása előtt. Az öreg Farkasnak János fiához, annak inzsenér-tanuló korában írott levelei ejtik rabul legelőbb: már látja is a „szín"-t, hamarosan hozzákerekíti a többit, de egyszerre választ elé kerül — széles, „epikai" keretben dolgozza-e fel tárgyát, vagy ragaszkodjék a mű kegyetlenül szigorú törvényeihez, és a drámai múzsa kedvéért áldozza fel az életrajzi adatok tekintélyes részét? Szíve az előbbi, esze és mesteremberi lelkiismerete az utóbbi megoldás felé vonja. Egyéb, „formabontó" kísértéseket kereken elutasít. Gőgből-e vagy művészi számításból? Azt hisszük, egyszerűen írói méltóságból. Gyöngye legény, aki szükségtelenül bont; a rombolás porfelhőiben könnyű elkendőzni a valódi alkotó tehetség hiányait.

Talán a túlhabzó lelkesedésnek, a gazdaság zavarának következménye, de egyelőre az epikai forma mellett dönt. *Apai dicsőség* a tervezett színmű címe; három részben, tizenöt képben dolgozza fel. Már jóelőre megjegyzi, hogy művét nem előadásra szánja: szíve vágyát akarja megelégíteni, nem a deszkákat és a zárt sorokban szorongó közönséget boldogítani. A kidolgozás módja valóban „epikai" — érzésünk szerint túlságosan az. Minthogy műfaji szabályok alig kötik, elkényelmesedik, élvezi tulajdon mondatait, sőt — ezt már nem volna szabad — szükségtelen ismétlésekre is vetemedik. Ugyanakkor mindvégig nyugtalanítja a gondolat, hogy mégiscsak drámát ír, ezért aztán a darab második felében gyorsabb ügetésbe kap, s már-már megfeledkezik az epikáról. Az eredmény: félig valódi dráma, félig dramatizált regény. De inkább regény, mint dráma. Egy régi magyar műszóval élve, „festi", nem közvetlenül robbantja az indulatokat. Hiba ez? Drámában okvetlenül hiba. De már a darab címe (s a címből megsejthető mondanivaló): Apai dicsőség, mintha erre a „festés"-re predesztinálta volna az írót; a téma elsősorban csavarosan lélektani, ennek kifejtéséhez pedig hely és idő kell. A helyet s az időt nem sajnálta Németh László, de a biedermeier-hangulatú vagy sötét erdélyi színekben pompázó, lazán kapcsolódó jelenetek folyamatos feszültsége mindúntalan veszélyben forog; mint a rosszul érintkező vezetékek, csak szikráznak, de nem közvetítik az áramot. Holott valódi szenvedély ágaskodik ebben a darabban, korábrázolása elsőrangú, alakjai otthonosan, természetes mozdulatokkal járnak-kelnek képzeletünkben, a középponti, vörösen izzó magot is jól látjuk, de mindvégig ébrentartott rokonszenvünk (az a bizonyos drámai „részvét") sem feledtetheti velünk a mű szervezeti — s itt-ott szerkezeti — hibáit.

Nem éppen következetes módon, Németh az *Apai dicsőséget* benyújtotta egy színházhoz. A színművet udvarias megjegyzések kíséretében visszaadták neki. Erről a történet folytatásáról a *Napló* számol be. Tanulságos olvasmány. Az elutasítás első, mondhatnók természetes reakciója, hogy Németh László ismét leszámol az éle-

tével, és a maga sajátos, feminin sztoicizmusával a halálra készül. De elhatározza, hogy ezt az útrakészülődését is megírja, majd nemsokára — ha már mindenképpen írnia kell — összetöri az első kidolgozás formáit, újraolvasztja s előáll *A két Bolyai* című drámájával. A régi lelkesedés még elevenen lobog benne, de már bizonyos higgadtságot, óvatos körültekintést árul el, mondanunk sem kell, hogy föltétlenül a darab javára. Ennek már szabályszerű drámának kell lennie, négy felvonásban, feszesre rántott jelenetekkel és indulatokkal — hadd hulljon a férgese; fontos a mű, a hideg, de gyémántkemény tökéletesség. Ez már más, — mondta a rendező, és megkezdődtek a próbák. Ami ezután történt, kissé hüledezve olvashatjuk. A darab egyes részeit többször is átíratták a szerzővel, s ugyancsak megizzasztották abban a purgatóriumban, mely, úgy látszik, ma már természeti törvény a színházaknál. A negyedik felvonás zárójelenetét kétszer is megírta (és közli) Németh: egyszer az irodalom és a darabja, másodszor a színház és az előadás számára. Tantae molis erat — hát még neki is? Ha így megtáncoltatják, „színpadtechnikai" okokból, Németh Lászlót, aki mégis valaki, hogyan gyötrik meg vajjon a kisebb szenteket, mielőtt méltónak ítélik őket arra, hogy a n. é. közönségnek bemutathassák szívükről szakadt édes magzatukat? Nem akarunk vitát kezdeményezni ebben a kényes ügyben, mely amúgyis a szakemberekre tartozik, de nem fojthatunk el egy röpke sóhajt, amikor színpadi irodalmunk sorsára gondolunk.

A „végleges", négy felvonásos dráma hatalmas, tömör tömbökből összerótt épület; boltozatos termei megöblösödve verik vissza a fojtott szenvedéllyel vagy harsogó haraggal elkiáltott mondatokat, fizikai súlyuk van a ki nem mondott szavaknak is; baljós szorongást érzünk mindjárt az első, idillikusnak ígérkező jelenetben, s ez a nyugtalanságunk csak növekszik felvonásról-felvonásra. Miért kell megrokkannia, elpusztulnia a természet e két remekének, az apának és a fiúnak, hiszen kezdetben mint két versengő gálya, csattogó vitorlákkal és kibontott lobogókkal szálltak ki a szabad és végtelennek tetsző vizekre? Egyéniségük kétségtelenül nagyon különbözik. Farkas, az apa, színes, mozgékony, ötletes, életkedvvel teli, sokoldalú, lebilincselő jelenség; mellette János, a fiú, egy érdes szálkához hasonlít, vagy inkább egy villogó kardpengéhez, mely egyszer kiröppent hüvelyéből, hogy bámulatba ejtse azokat, akik felfogták e káprázatos tünemény igazi jelentését, azután tehetetlenül lehanyatlott, s hasznavehetetlenül porosodik egy homályos szögletben. Az apa mindvégig a szép indulás lázában ég, s bár nem adja meg magát egészen az *Appendix* „új világot teremtő" igézetének, mégis gyermekesen büszke fiára és tanítványára, a lengyelországi garnizonokból hamuszürke arccal és titkolt vérbajjal hazatántorgó Jánosra. A fiú minden kákán csomót kereső, epés tárgyilagossággal, valójában azonban vitriolos gyűlölködéssel keseríti halálosan megszomorított apjának öreg napjait, s párbajhősi önérzetébe állig beburkolózva, a végleges szakítás esélyeit latolgatja magában. „Szakítás"-t mondottunk, mert az öreg Farkas csaknem szerelmes Jánosba, valahogy úgy, mint az ókori görög nevelők a tanítványaikba. A mindenéből kikopott, egyedül még fiához görcsösen ragaszkodó, tudós aggastyán a lelkük egyezségét keresi mindenáron valami matematikus idilliumban, s úgy mutat a nagy fekete palatáblára, melyen algebrai cirkalmak ékeskednek, mint kettejük jövendő nászágyára. János azonban leszegi fejét, mint a bika, s a szabadulás útját keresi, akár apjának holttestén keresztül is. Magasabb szempontból az ő pártján az igazság: nem teremtett-e olyant, ami elsápasztja kétezer év geométereinek minden hiú erőlködését? Apja mégis Gausst mentegeti, a fia által gúnyosan emlegetett „göttingai kolosszus"-t, aki nem átallotta lekicsinyelni, illetve eltulajdonítani az ifjú János zseniális munkáját. Az öregben a nagy szív és a nevelői becsvágy (amely mögött egy zsarnok emelgeti fejét) nem adja meg a szót a tiszta észnek, Jánosban az önemésztő értelem felperzseli a fiúi hajlandóságot. A kettejük között felhalmozódott robbanóanyagba Orbán Róza, a szerencsétlen fiatal leány veti a gyújtó szikrát; ez a nő egy életreszóló áldozatot hoz kedveséért, Jánosért, ugyanakkor az apát és a fiút, önhibáján kívül, áldozatul dobja a holtig tartó gyűlölet tüzére. Farkasnak tanítványa volt a leány, de János belészeret; az apa — szemtől-szemben a lány rossz

híre miatt, valójában titkos féltésből — hallani sem akar a házasságról; János, mint egy kárhozott középkori lovag, megszökteti Rózát, s vállalja a húsz esztendős „vadházasság" minden gyötrelmét. Hiába jelentkeznek a jószándékú, de gyakran ügyetlen közvetítők, végül is minhármuk sorsa beteljesedik: Rózsa megcsúnyul, ivásra adja a fejét, Farkas elhamvasztja költeményes bolondságait, és romantikus, szerepjátszó, kínjaiba belefáradt agg tudós módjára az ágya alá lökött koporsóval barátkozik, miközben János, akinek szépen fejlődő schizofréniája egyre meghökkentőbb látomásokban bontakozik ki, egy rossz szagú, nyomorúságos szobában, a temető árka mellé épített házában, éjszakák végtelen során keresztül írja 15 000 levélre terjedő *Üdvtanát*, hogy saját elrontott életének nemes bosszújaként megváltsa az emberiséget.

Remekmű-e *A két Bolyai*? Azt hisszük, igen. Végig egyetlen indulat, sehol nem lankadó, vérbeli írói szándék fűti, s a dráma képeit, szigorú logikai sorrendben, a teljes súlyukkal színpadra vitt jellemek sorsának belső igazsága löki fel a mélyből, ellenállhatatlan szükséggel; ha egy-egy pillanatra zavaró árnyékok fedik is el az alakok arcát, s már-már kételkedünk az ábrázolás egyedül-igaz voltában, az író elképzelése tüstént elemi erővel érvényesül, s teremtő művészi ösztönével ránk parancsolja megoldásait. Drámája tehát, megítélésünk szerint, egyenrangú a *VII. Gergely*lyel, a *Husz János*sal és a *Széchenyi*vel (a *Galilei*ben, a teljes mondanivaló kedvéért, kissé önkényesen bánik a történelmi igazsággal).

A könyvben soron következő *Képzelt beszélgetés*, ez a vágyálomban fogant és titkos óhajokkal telitűzdelt, fordulatos művecske, remekül pergő és pezsgő párbeszédekben boncolja *A két Bolyai* irodalmi, emberi és technikai problémáit; a színészek, a rendező és a szerző közös, megfeszített munkával kihalásszák a darab rejtett kincseit, éles elmével szétszedik, majd újból összeillesztik. Németh László sajátságos androgün szelleme úgy lubickol ezekben a platóni vizekben, hogy gyönyörűség olvasni. Mert platóni dialógusról van itt szó, mégpedig a javából. A felejthetetlen, mártírhalált halt athéni szofista nagy történelmi múltra visszatekintő, finom módszere támad fel egykori elevenségében és kedvességében; a párbeszéd Németh Lászlónál ugyanazt a szerepet tölti be, mint Szókratésznél és Platónnál: a gondolatok bábája — de nem ez a szenvedélyes bábáskodás jellemzi-e szabályosan megírt darabjait is? Mindössze az történik, hogy a történelmi vagy társadalmi környezetből a saját műhelyébe vezet bennünket, — más szóval a *Képzelt beszélgetés* is műhely-tanulmány, egy megindítóan átlátszó ál-tárgyilagosság mezében.

Annál több aggodalommal olvastuk a könyv végén közölt két filmtervet; jó lesz ez így? — kérdeztük tűnődve. Az első terv, mely egyébként jobban illik a tárgy méltóságához, azzal a riasztó hagyományőrizte mondattal kezdődik, amit a Bolyai Farkas halálos ágyánál virrasztó kollégiumi deáknak kiáltott be az ablakon az arra sétáló János: „No, él még az a vén ember?!" — Kiszólítja a deákot, sétára hívja a kertbe, és séta közben elmeséli megrázó és szörnyű életüket. Kezdetnek nem rossz, de magát a filmet olyan bonyodalmasan és annyi előre-visszautalással képzeli el az író, hogy alighanem azt a közönséget is próbára tenné, mely tüzetes bolyai-tanulmányokat végzett, mielőtt megváltotta jegyét az előadásra. — A második terv túlságosan modern ízű, s olvasásakor olyan érzésünk támad, mintha Jánosnak és Farkasnak csupán statiszta-szerepet szánt volna a filmben. A kissé felületesnek rajzolt, jólfésült, fiatal filmíró figurája, mi tagadás, nem éppen vonzó; még akkor sem, amikor makrancos neje, a művésznő, angyali karjaival megbékélten föléje hajol. A Bolyaiak bővérű, végzettel-terhes figurájához nem illenek ezek a mai sápadt — és jelentéktelen — nagyvárosi képek.

A *Változatok egy témára* nemcsak tartalmában, hanem formájában és szerkezetében is újszerű mű. Méltó ehhez a bátor íróhoz, aki akkor a leghívebb önmagához, amikor eredeti ötleteivel és merész gondolattársításaival tündöklik. S ha elmeszikrái kihamvadnak is idővel — ez minden, mégoly pompás tüzijáték sorsa —, a töprengő, becsületes szellem és teremtményei, a jövendő küszöbén virrasztó halhatatlan árnyak megmaradnak. Műve ezért példamutató: klasszikus.

RAJNAI LÁSZLÓ

Móricz Virág: Balga szűzek

(Szépirodalmi Kiadó)

Kétkötetes regényében Móricz Virág az idő hatalmas folyóján nyit zsilipeket, sodrába temérdek ember és esemény közt két asszony küzd: a gyárimunkás mama és leánya Mara. Mamában a munka kemény vállalása alakít jellemet; Mara gyermekkorától a művészpálya elemeit mutatja: erőfeszítést, bátorságot és végül a beérkezett énekesnő életét. Egyik se hozott magával ősöktől átvett ütemet, ritmusukat lázas munka formálta. A történet indulásánál az asztalos nagyapa műhelyében vagyunk, serény munka mellett jóízű beszédet hallunk, érdekes alakokkal találkozunk: rajzolókkal, tervezőkkel, iparosokkal. Háború van. Marika apja elesik a fronton, mamából gyárimunkás lesz. Ezzel a gond és szenvedés belép a regénybe és fejlődik mama emberi méltósága. Mariska nevelője az Üllői úti ház környéke: udvarok, játszóterek; élményeit az élet adja és egyéniségének elindítója a forradalom tömegizzása. Ekkor kezdődik szereplése: énekel, táncol. Valaki felkiált: „Ebből a gyerekből lesz a jövő nagy énekesnője!"

Barna, a púpos rajzoló szállítja nagyapa műhelyébe az események képeit; ha beszél, film pereg előttünk: a háború vége, az őszirózsás forradalom, Tisza István halála, a vörös május 1-je. Izzik a levegő. Nem népszónokokat hallgatunk, a népet látjuk hevültsége viharában. A film képei tendencia nélkül sorakoznak, az író álláspontját jellemek kialakításából ismerjük fel, ezzel az élet kincstárát és lomtárát is megmutatja. A történet első részének második fele új alakokat hoz, velük felfrissül a film: leverik a forradalmat, idegenek özönlenek az országba, a levegő sűrűbb lesz, látjuk a fehérterrort. Most a regény mellékalakjai nemcsak előreviszik, de áttüzesítik a történetet. Az író elsősorban asszonyokat formál, a környezet velük válik érdekessé; férfihősei puhábbak, esendőbbek és csípős humorát is rajtuk köszörüli.

A négy részből álló regény második részében tíz évet ugrottunk át: Marika érettségi előtt áll. A történet új szereplőkkel szaporodik. Izgalmas lüktetéssel látjuk, a Práter utcai leánygimnázium életét. A lányok között Erna a gazdag gyáros leánya kap erős rajzot, vele jutunk el a kiválasztottak világába. Egy parlamenti díszvacsorán ellesett párbeszédekből bizalmas suttogásokból megismerjük a 30-as évek gazdasági krízisét. Az író most is tendencia nélkül vázol, mégis mikor Ernával kilépünk a parlamentből, úgy érezzük, kórtermet hagytunk el, a pénz begeteivel.

Marika a nincstelenek elszánt bátorságával küzd művész álmaiért. Mama mást kíván: biztos kenyeret: legyen Marika tanítónő. Egymástól eltérő vágyuk állítja szembe őket, ezzel az író lélekábrázolása meglendül és mikor a két alak úgy beszél, mintha idegenek egymás számára érthetetlen nyelven vitatkoznának, rejtett elemet fakaszt, melyben szeretet és gyűlölet keveredik. Közben Marika egy kitűnően megrajzolt külvárosi színházban megismeri a fiatal geológust, fellobban a szerelem, de mikor Tóni hívja, menjen vele Guajnába, így felel: „Szeptember ötödikén lesz a felvételim. Pirosceruzával ötször aláhúztam". A regény harmadik részében Mara negyedik éve tagja az operaház kórusának. Belépünk az intrikák, pletykák világába; vénülő és kivénült énekesnők komisz kicsinyességeit hallgatjuk. Marika egészséges szilajsággal evez a hínárosban és elérkezik első, valóban nagy szerelmi kalandjához. Klinger Frici, gyermekkori barátja, Amerikából érkezett haza, mint világhírű hegedűs. Mialatt Mara elmondja neki életét, az olvasó megtudja, mi zajlott le a regény két része közt. Aztán Frici szól: „Te azt hiszed, a siker, az valami konkrét dolog. Tévedsz. A siker csak következménye a szakadatlan szívós munkának."

A szerelemmel együtt érkezett a siker: Carmen címszerepe. Mara okmányával szalad a gyárba, de mama kedvetlenül fogadja, és agyondolgozott kezének nyoma ottmarad a papíron. Az elszenvedett közöny dobja Marát Frici legényszobájába, és eljut az érzéki lobogás viharához. Mama figyel, lát, hallgat. Az egymásmellett élők nyelvzavara súlyosodik, és csak akkor tisztul, mikor a lány csalódottan anyja elé tárja szenvedélye kínját, mocs-

kát. Ekkor az egyszerű munkásasszony nemcsak megnől, de okos jóságával a történet fölé emelkedik. Láthatjuk jellemének kristályát: hűségét az élethez, bölcsességét ahhoz, ami törvény szerint az övé és tapintatát, ha a dolog gyötrelmes. Móricz Virág regényében itt jut el a csúcsig. Szinte kísérteties a tiszta párbeszéd, melyben egyetlen hanggal sincs több, mint amennyit a mély pillanat követel. Mamát úgy véssük magunkba, mint a gyarló élet megrendíthetetlen oszlopát.

Mara szerelmét a szenvedély újból összekovácsolja, de Fricit a zsidótörvény menekülésre kényszeríti és Mara áldottállapotban szolgálja az operaházat.

Húsz év átlépésével érkezünk a történet utolsó szakaszába. Marával a nagy énekesnővel mama ravatalánál találkozunk, és ott vannak beérkezetten mindazok, akikkel valaha egy új kort készített elő. A történetnek ez a része két nap forgásában játszódik le, de minden szála összefűzi az előző részekkel. Elcsípett párbeszédek, gondolatban fakadt emlékek, panaszok és sikerek fűzik az eltűnt időt a jelennel össze, és ezzel az író megmutatja, hogy látszólagos lazasága dacára epikai anyagát mindvégig keményen tartotta. Megtudjuk, Mara háromszor volt férjnél: Frici visszajött, feleségül vette, aztán Tibor az első ideál, mint orvosprofesszor került melléje, és végül Árpádot látjuk, a jóval fiatalabb, féltehetségű énekest. Most már az író úgy állítja elénk hőseit, hogy ne csupán az idő alakító munkáját lássuk, de ismerjük meg saját emberi szempontjait is. Részvéttel nézi Marát az öregedés küszöbén: „Fiatalnak lenni nehéz, de a fiatalságtól búcsúzni még nehezebb." Mikor Árpádtól válik, szomorúan mosolyog: „Lehet ilyen bágyadt, megértő nőt szenvedélyesen szeretni? Hiába sokat megértem, egypárszor kigyúltam, de az élet-halál szerelem elkerült." Elnézően engeszteli [illegible] A testi szerelem a haraggal, zavarokkal lehull, de amiért kezdődött, a puha összetartozó emlékek tiszták." Mara mindent megért, mindenre talál mentő gondolatot, csak nagy lányával Klinger Ucival van pontosan úgy, ahogy valaha mamával ő állt szemben: érthetetlen idegen nyelven beszélnek egymással. És Árpádot nem saját sebzettségéért küldi el, sokkal inkább Uci nyugalmát félti. A regény utolsó részében mintha dráma csúszna az epikába, beszövődik régi bejárónőjének, Paulának sorsa. Új alakokat kapunk, az író megint zsilipeket szabadít, a folyó hullámai földobják az aktuálist és fájdalmasat.

Móricz Virág előző regényeiben határozott életszemlélete és ítélete mellé sokszor egy kis életlenézést is adott. Új könyvében ezt részvét váltotta fel, ezzel érkezett el jelentékeny írói érettségéhez. Alakjai tisztán megformáltak, az életet ábrázolják állandó mozgása közben. Változó és változhatatlan dolgokat látunk, csak az ember marad mindig egy; szívével ad ütemet és eszével alapozza sorsát. Hazugságmentes közvetlenséggel hozza hőseit közelünkbe, és velük az elröppent idő hamvadt képeit. Az időből emberek hullanak ki, helyettük új emberek jönnek, a beszőtt epizódok az idő formáló erejét dokumentálják. Amikor Piri a regény végén Mara elé rakja Perlaki ezredes hagyatékát, láthatjuk, mi változás történt két évtized eltűntével: a hajdani gazdag palota kincseiből maroknyi lom lett.

Móricz Virág nem rest, lehajol az élet apróságaihoz, hogy frissen fénylő forgácsokkal erősítse történetének lüktetését. Ezért mellékalakjai legalább annyira fontosak, mint hősei. Kizárólag a szenvedélyes, erőshitű embereket becsüli, az élet mocsarába a lanygyosan élvezőket ejti, akik bajt, bűnt, helyrehozhatatlant hagynak maguk után. Hogy nemcsak írói bátorsággal, de bőséges elbeszélőkedvvel készült új regénye, elárulja gyors beszélő készsége. Úgy ömlik a szó, ahogy az életből az esemény és az események kereteit mindig hitelessé teszi az alakok világos rajza, ezzel jutnak annyira közelünkbe, hogy állandóan ismerőseinknek véljük őket és az íróval együtt magunkat is ott érezzük a történetben. Különösen párbeszédei frissek villamosak és humora, ha megésíp, akkoris, mint üdítő eső egészséget teremt. Különösen ha asszonyok beszélnek, lesz a hang sokszínű: sírnak, kacagnak, panaszkodnak és végül a szó örömében megnyugszanak.

Ami Móricz Virág új regényét különösen vonzóvá teszi, hogy igazában nincs benne rossz ember; csak az élet hitvány, az ember legfeljebb esendő. A bátrak, erősek megállnak helyükön: Mama és Mara hullhatnak bárhova, tisztaságuk kifénylik.

BOHUNICZKY SZEFI

Sarkadi Imre: A gyáva

(Szépirodalmi Kiadó)

Egyik irodalmi folyóiratunkban már megjelent ez a kisregény, de még alig ocsúdhatott fel az olvasó a sorok döbbenetéből, amikor a nyomdafesték feketeségéből felé csapott a hír: írója halott. Most, hogy fél évvel később önálló kötetként napvilágot látott A gyáva, azzal a végérvényes tudással vesszük a kezünkbe, hogy ez az írás az utolsó szó jogán beszél. Az irodalomtörténet feladata lesz majd, hogy megvizsgálja a kapcsolatot az alkotó tragikuma és az alkotás merész igazmondása között. A kritikus csak ennyit tud: Sarkadi Imre prózájában ez a kisregény mondatzáró felkiáltójellé nőtt. Feladatának azt a részét, amivel az író felé szól, már nem teljesítheti, így csak az utolsó örökség leltározója és a sorok mögötti végrendelet kikutatója lehet.

*

Három Sarkadi-mű — az egyik posthumusként — került az elmúlt évben a közvélemény figyelmének középpontjába. A tanyasi dúvad című novella a belőle készült film kapcsán, az Elveszett paradicsom c. dráma — melyet a fővárosi Madách Kamaraszínház mutatott be — és ez a kisregény. Más-más nézőpontból életrekeltve, de lényegében azonos konfliktus rejtőzik mindhárom mélyén. Az erő és férfiasság, egy orvos sokrahivatott tehetsége, a szépség és okosság kerül szembe önmagával és a társadalommal. Az értékeket hordozó emberség és életszemlélet kapcsolja ki magát a körülötte változó élet áramából. S egy ponton meredélyszélre kerül. A három mű három tragikus szakadékbahullás: halál, börtön, nihil. Közülük a gyáva a legtisztábban és legkeményebben rajzolt felkiáltójel: a tagadás tagadása.

Történelmi és társadalmi közhely: az emberiség életében vannak bizonyos időszakok, amikor mindenki számára „kizökkent az idő", és a választások, elhatározások felhatványozott felelősségűek. A háborúk és a forradalmak minden ember drámájának korszakai. Ilyenkor — a minden embert közösségivé szervező élet- és haladás-kérdések reflektorfényében — a cselekvések megítélése is világos: ez gyáva, az hős, amaz pedig közömbös. De ki a merész és ki a megalkuvó, ha az élet hétköznapjaiban nem kell életet kockára tenni, rabságot vállalni, amikor csak munkát és egyszerű emberséget kíván a társadalom? Mi az értékmérce a magánélet választásaiban? Hősként vagy gyávaként lehet szerelmet, házasságot, mindennapi munkát választani vagy elutasítani? Ezeket a merő elméleti kérdéseket feszíthetjük a regény mögé. A válasz kemény és határozott. A bemutatott élet felel, a negatívum, az „elgyávulás" lelki rajza.

Éva tíz éve reprezentatív feleség a jólkereső fővárosi szobrász, Perényi Bence mellett. A kisregény négy napja a harmincéves szépasszony utolsó szerelmének története, melyben leérődik és könnyűnek találtatik. Nem tud Szabó Istvánnal, a munkásból lett mérnökkel új életet választani. Nem vállalja, hogy vidékre menjen — egy somogyi állami gazdaságba készül a fiú —, még azt sem, hogy hétköznapokat éljen. A gyávaságban szétfoszló szerelem után nem marad más, mint folytatni a céltalan autózásokat, a csillogást, a gyors testi szerelmeket.

A novellista és drámaíró Sarkadi kiérett erényei egyesülnek ebben a műben. A főalak elbeszéléséből bontakozik ki az eseménysor, az objektív történés is beleépül egy belső monológszerű formába. A regénynek a múltból a jelen felé tartó vonala — az asszony emlékezésén átvetítve — kiszűr minden fölöslegeset, gyávasága történetévé csomósodik minden szó, minden gesztusnak értelme van. A regény kristályosan tiszta, töretlen fényét ez az ökonómia szüli: csak az elevenedik fel, ami ennek a folyamatnak belső igazságában megvilágosító értelmű. A szerkesztés váza rejtett drámai vonal. Az első két nap a hirtelen kivirágzó szerelem felívelése, míg az utolsó kettő a megalapozatlan építmény belső szétbomlása. A semmiből a megigazulás próbálkozásán át vissza a nihilbe (ahogy ezt a visszatérést a kezdő és záró kép fekvő testhelyzetének vízszintese is jelzi). Prózai „antidráma"

ez: a hős — gyáva, aki az összeütközést, az önmagával megvívandó harcot állandóan elkerüli. Az olvasó a vele való azonosulás helyett a távolodás útját járja végig. Az asszony a jövőt nyitó helyzetből zuhan múltbeli önmaga felhatványozása felé. A katharzis — beszennyeződés. A párbeszédek mintha színpadról szólnának, lényeget és embert jelzőek.

„Ezt az intravertáltságot dobd el, mint egy kabátot" — szól a fiú az asszony felé utolsó párbeszédük végső mondatában. Ez a megmozdulni nem tudó vonás benne. Ettől kap értelmet maga az én-regény forma is. Az ő szemléletét vállalja az író mindvégig. Az intravertáltság és önzés reagálásaiban állandóan bezáródik és végül börtönné épül világa. Monológja csökönyösen önmagához tér vissza. Szubjektivitásának szelektorán keresztül az ő látásának pecsétjével kel minden életre. Ezért illusztráció itt minden: a cselekmény, a leírások, a párbeszédek csak bensejének magyarázatai. Ezért kap a regény minden — rajta kívül eső — alakja valamilyen homályos fátylat — szemlélete fogalmakká stilizálja férjét és szerelmesét is. Amit ő meglát rajtuk, az mindössze néhány testi jellemvonás. Igaz lényükből szavaik rajzolnak fel néhány vonást, de arcot csak az ő érdekei felé fordulás helyzetében kapnak („... beszélj valamit magadról" ... „beszélt valamit magáról, nem nagyon tudom mit..."). Az érzelmein kívül eső világot pedig vagy eszköznek látja a csillogásra, a megvetésre (mint pl. a szobornéző társaság, melyet cinikusan kommentál), vagy ösztönös érdeke taszító, torz tükrében vizsgálja (a gazdaságbeli emberek). „Úgy éreztem magam, mintha vízben lebegnék, mélyen és nyitott szemmel, körülöttem úszkálnának a halak; látom őket, oda is tudok hozzájuk úszni, de azok halak és semmi közöm hozzájuk". Ezt vállalja az ábrázolás látszólag öncsonkító fegyelmezettséggel, és ez a következetes azonosulás a „hős" szemléletével teszi hitelessé a művet. A szemlélet, mely embert, életet, belső atmoszférát jelent.

A főalakra vetődve fel-felvillanó fénysugárként két szimbolumszerű párhuzam szélesíti, lényegíti a regény lélekrajzát: a műteremben álló szobor és Annuska, a cselédlány sorsa. Az Éva hiúságát sértő akt-szobrot, amely lomha mozdulattal, súlyos testtel áll, szép feleségéről mintázta Bence. A szobor kettős bizonyíték, hogy kiállítási tárgya, eszköze, drágán fizetett modellje férjének, és ugyanakkor — ezt a szobrász mondja ki —, hogy nem testének, hanem bensejének hiteles mása: lomha, megsúlyosodott. „Az ilyen nem kezdi újra az életét". Csak áll kicsit előrelépve. Mozdíthatatlan. Agyag. Léte kihívás, anyagba fogalmazott állítás, amivel szembe kell nézni, vitába kell szállni, összse is lehet törni, de már azt sem érdemes. Késő. — Hősnőnk kellékeiben hipermodern, de munkátlan és enervált életmódjában, ebben a vegetáló korhadtságban kimondatlanul is valami múltbeli él a mában, amiből a fiatal, tervekkel teli mérnök szerelme nyit utat a jelen és a jövő felé. Ezt a jellemvonást hangsúlyozza az ő életében Annuska szerepe, aki már nem Édes Anna, a gyári munkát hagyta ott a jólfizető cseléd-állásért. Sorsa, mint árnyék ágál Éva gondolataiban. Mindkettejük tárgy, tulajdon a szobrász-lakásban, helyzetük anakronizmusának meg kell ütköznie a jelennel. Eltérő választásuk csattanó, mint egy pofon.

Az önismeret felszínének és mélyeinek szüntelen játéka vibrál az események mögött. Ebben az egyre súlyosodó játszmában minden egy bizonyos dinamikával mutat valami felé. Egyre világosabbá válik, hogy hiányos az asszony önmagáról alkotott képe, és szűntelen igyekezettel próbálja a megérzett hasadékokat cselekedetek bizonyítékával betapasztani. Ez a jómódban fürdő asszony sok mindent mer, szerelmében még többet: viperát fog, sajátkezűleg vágja a kést a kígyómarás sebébe (a regény egyik legsajátosabb hangulatot keltő jelenetében), száznegyvenes sebességgel száguldozik, s ha úgy akarja, még a hernyót is megeszi. De mindez hiába. Valahol a legmélyén is szembe kellene néznie önmagával, de a reflexiók mindúntalan megakadnak egy ponton, az önismeret gondolatmenetét nem meri végigvezetni. S a négynapos esemény minden mozzanata ellene és az olvasó részvevő szimpátiája ellen dolgozik, sarokba szorítja, a kérlelhetetlen dezillúziót sürgeti. Egyre könyörtelenebb lesz a követelés, hogy felállítsa önmaga mérlegét: a szerelmes fiúban róla élő, vagy a szoborba fogalmazott képe az igaz. Ennek a nyugtalanságnak a méregfoga rágja a szerelmet a megsemmisülésig. Az igazságot —

az eddig kikerült igazságot — a férj vágja szemébe: „Gyáva vagy." Ha ennek a műnek legszebb értékeit összegezni akarjuk, az körülbelül így hangzik: egy élet lélegzetelállítóan igazzá és közelivé fogalmazott képe és folyamata, melyben minden erre az egy mondatra csattan. Ebbe torkollik minden szó, minden mondat vízióereje. A félig nyitott ajtót a kimondott igazság kérlelhetetlenül két kulcsra zárja. Az utolsó jelenet súlya: a mélyre zuhantság és mozdulatlanság képével. Az önmaga alatt tudott, a cinizmus villanásaival győzni akart posvány hínárja láthatatlanul körülöleli.

Úgy véljük, Sarkadi Imre nem egy általános érvényű filozófiai determinizmust csendít ki a mű végkonklúziójában. A gyáva mindössze ennyit mond: cselekvéseink, választásaink bizonyos logikával kapcsolódnak egymáshoz, és a belénk rétegeződött múlt elkötelez. Magánéletünk milyensége voks egy társadalom mellett, vagy ellenében. Ha van negatívum, ha lehet valaki gyáva — a regény homorú alakja ezt szótlanul s tán végrendeletként hirdeti — akkor vannak, kellenek hősök is.

FOGARASSY MIKLÓS

Két fiatal novellista

— Gerelyes Endre és Szakonyi Károly könyvéről. —

Abban mindenki megegyezik, hogy a novella a legnehezebb prózai műfaj, nincs receptje, talán még szabályai sincsenek, legfeljebb típusai. Általánosságokon kívül aligha lehet feltétlenül érvényeset mondani róla. Mert általánosság az is, amit a műfaj legfontosabb ismérveként szokás emlegetni, hogy az első mondat bekapcsolja az olvasót az indulat áramkörébe, rögtön a lényeget idézi, a lényeg feszültségét, aminek egy pillanatra sem szabad elernyednie. Az esetlegesről átmenet nélkül, észrevétlenül ugrik át az általánosra, egyszeriről a törvényszerűre, véletlenről a végzetesre és gyakran ez az átváltozás nem is a novellában történik meg, hanem az olvasó tudatában, egyedi az általánossal az olvasó személyén keresztül találkozik. A téma jelentősége ezekből az általános igazságokból következik, hiszen mindenre, az indulat akadálytalan futására, átváltozásra, a téma ad lehetőséget; az adoma például, a hétköznapi történet, aminek érdekessége pusztán a csattanóban rejlik, aligha alkalmas lényeges, szimbólum-erejű igazságok kifejezésére.

Persze a téma nemcsak meghatározó, de meghatározott is, nyersanyagból művészi anyaggá a koncepció nagysága, igazsága teszi, ahogy a keret is csak a képtől kap értelmet, szerepet, jelentést. Általánosból konkréttá az idő változtatja, ezért teremt gyakran a téma közösséget írók között, eltérő szándékaik, művészi elképzeléseik ellenére.

Gerelyes Endre és Szakonyi Károly elbeszéléskötete *(Kövek között — Középütt vannak a felhők)* azonos témával, a háborúval kezdődik. A háború tipikus történései, helyzetei, eredetüktől gyakran függetlenedve szerepelnek írásaikban, az okra csak a tragikus mementó emlékeztet. Összefügg ezzel a témával a bátorság és gyávaság, helytállás és menekülés ambivalenciája is, amit mindketten végzetes helyzetben ábrázolnak, és a választást eleve determináltnak tartják. Mi a valóság? — ez a lét legfontosabb kérdése hőseik számára, és életük legfontosabb problémája a magátólértetődő kapcsolat megteremtése, ami az embert élő és élettelen, anyagi és szellemi létezők összességéhez fűzi; irodalmuknak az a célja, hogy ezekre a kérdésekre választ adjanak.

*

Gerelyes egyik vallomásszerű, első személyben írt novellájának hőse naponta 12 km-t gyalogol hegynek fel, hegyről le, hátizsákjában harminc kiló kővel, hogy edzze magát, előkészítse a helytállásra, a fizikum erőpróbáira. Nem egyszer novellái is ilyen meddő erőpróbák, igényesen, erőit összpontosítva, reminiszcenciákat ír meg, — leggyakrabban Hemingway-témákat — s felmelegíti az 1953—56 közti novellairodalom néhány olyan problémáját, szituációját, amik akkoriban eredetinek, modernnek tűntek. *(Kripta* című

elbeszélésében például régi ismerősünk a történet, sőt a figurák is, elég foglalkozásukat, néhány külső jellemvonásukat megemlíteni, hogy olvasmány élményeinket felidézve élőnek lássuk őket.)

Kötete ars poeticának szánt bevezetőjében, mely egy novella keletkezéstörténetét mondja el, saját szerepét figurái sorsában, a cselekmény benső törvényektől függő alakulásában, ezt írja: „Cselekményem — amely, készséggel elismerem extrém környezetben játszódik — döntés elé állítja Costert. Olyan szituációt akarok megteremteni, amelyben Costernek választania kell a gyáva menekülés és a kockázatos helytállás között." Ami Hemingway-nél a valóság kényszeréből fakadt, saját életének tapasztalásaiból, itt „irodalom" csupán, a két lehetőség közti választás játékos, l'art pour l'art ötlet, amit paródiának is vélhetne az olvasó. Egyik elbeszélésében egy m. kir. százados „...úgy érzi, hogy ezekért a percekért — a háborúról van szó — érdemes élni, itt egy csomó férfi van és becsülettel megverekszenek, kiontják egymás belét és nem haragszanak túlságosan egymásra." Másutt: „...a megbomlott erőegyensúlyt és a feszültségkülönbséget hol egyenlíthetném ki másutt, mint a fizikai munka sűrűjében, ott, ahol hallgatag emberek szállnak szembe, férfimódra, fejszét szorítva markukba, az ellenálló fákkal."

Novellái egyik csoportjának „férfias férfiak" a hősei. Galga, a parasztgyerekből lett ezredes, akit biológiai alkata és a belénevelt eszmék tesznek katonái hőhérává, és élete egyetlen „helytállása" sem erkölcsi-értelmi felismerésből következik, hanem kemény „férfiasságából". A fiatal bokszoló, az ijedt, de gyávaságát emberszeretetből, kötelességből legyőző sofőr ennek a típusnak a közösségben nemessé vált, erkölcsileg magasabbrendű képviselői. Ellentétesek, mégis rokonok. A létezést bokszmeccsnek látják, ahol ütni kell, vagy elviselni az ütést, biológiai lények, szellemi dolgok csak testesítve jutnak a közelükbe. Átlagemberek művészi értelemben is: az író, hogy hozzájuk hasonítsa a világot, kénytelen egy sablonná szimplifikálni.

Nevetséges lenne e Hemingway torreróiból, Hlasko sofőrjeiből összegyúrt figurákat a kor döntő típusainak nevezni; pedig a szerepük főszerep, ami gyakran idézi az olvasó emlékezetébe Keyserlinget, az álfilozófus vateszt, aki szerint „minden kultúrának és minden állapotnak egy reprezentatív típus a hordozója. E kor döntő típusa a sofőr."

— Az országúton gyalogló előtt lassan bomlanak ki a táj részletei, először apró idomnak látja a távoli dombot, mire megközelíti, a lapály kerül a háta mögé, és elmosódó színfolt lesz a láthatár peremén. A táj részletei nem állnak össze egésszé, csak repülőgépről lehetne az egészet áttekinteni. Gerelyes novelláiban a részleteknek ilyen személyes hitelessége van, de a részletek nem alkotnak szimbólikus képet az egészről. A novella gyakran mesterkélt fikció — nem pusztán abban az értelemben, hogy minden irodalom fikció — mert a valóság egy reminiszcenciához, ötlethez hasonul. A novella hibái abból a megoldhatatlan ellentétből következnek, hogy a szerkezetnek kétszer-kettő egyszerűségű koncepciót kell szolgálnia s ugyanakkor a koncepció hitelesítése, a sablon valószerűsítése érdekében lehetővé kell tennie változatos eszközök, állandó kitérők alkalmazását.

Irodalmának koncepciójában is ellentmondó dolgok keveredtek. Fontos mondanivalója, hogy az ember ne veszítse el társadalmi eredetével való kapcsolatát, ne tépje el azt a köldökzsinórt, ami nélkül valóban csak gyökértelen, tengő-lengő irodalmár lenne. Ezért megy a favágók közé, ezért fordul el utálattal a vasuti kocsiban a Hemingway-t olvasó rokonszenves úriembertől, mikor lefoszlik róla a kultúra, és meztelenül csak úriember marad, ezért vállalja a fizikum erőpróbáit, hogy kontaktusban maradjon széllel, esővel, az izmok jóleső fáradtságával, természettel és az egyszerűen élő, egyszerű emberekkel. A szándéka, hogy közelebb lépjen egy lépéssel a hétköznaphoz, mint általában irodalmunkban szokás, tehetséggel párosul. Jól, könnyen ír, a részletek, az elemek élnek elbeszéléseiben, megmaradnak egyedinek, mással össze nem téveszthetőnek leírásaiban. (*Kilenc perc, Kövek között...*)

De mindezt át meg átszövik tartalmatlanná vált reminiszcentiák, sablonok, amik gyakran eredményeznek zűrzavart, fehér és fekete, illúzió és valóság fel-

bomló, összekeveredő aránytalanságát. Másrészt ezek a motívumok magukkal hurcolnak olyan képzeteket, — az író akarata ellenére — amik még Keyserlinget is felidézik és ellentétes értelműek szándékaival. Részletekben hiába korszerű, eszközei hiába maiak, ez a biológizmus, vitalizmus, a mai valóság lényegét takarja el előle, az átalakult világot, melyben az átalakulás jóval nagyobb, mint ahogy hétköznap, a favágók kicsi közössége mutatja.

Háborús élménnyel kezdődik Szakonyi Károly kötete is. Az ezüsthasú halak elsőszemélyben íródott talán nemcsak azért, mert az emlék vallomásos formát kíván, hanem azért is, mert a novella koncepciója megköveteli a hitelesítést, az „így történt, én részese voltam" — értelmű bizonyítást. Egy szerelem történetéről, egy fiatal lány sorsáról szól, aki megalázottan és meggyalázottan találkozik újra szerelmével a háború után. A történet epizód csupán, a háború egy olyan intermezzója, amilyen milliószám akadt, tragédia, mely személyes és nem egyetemes, csak apró részlete annak, de éppen ezért jelentős az író számára, mert a részletet érzékelhetőbbnek, érthetőbbnek látja, mint az egészet, amely túlnő a hétköznapi arányokon. A novellában minden a figura méretéhez igazodik, háború, történelem, idő, a hétköznapi emberi méretekhez. A történelemből annyi fontos, hogy mi lesz a jövője a szerelemnek, amibe beletapostak sáros csizmával, kegyetlenül és értelmetlenül, hogy birkóznak meg a szerelmesek az emlékekkel, hogyan vezeklik le a bűnüket, melyben ártatlanok? A történelem epizóddá egyszerűsödik, az általánost az egyedi hivatott jellemezni, s hogy nemcsak két ember egyéni tragédiája, azt néhány 1944-es pillanatfelvétel, bűn és bűnhődés könyörtelen összetartozása jelzi. Mert a büntetés mindig lesújt, még akkor is, ha az ember nem kereste a bűnt, hanem a bűn választotta ki magának — a bűnhődést az „ártatlan bűnösök" sem kerülhetik el.

Szakonyi keresi ennek az okát, ezért vizsgál konkrét sorsokat, mert becsületesebb és okosabb annál, hogy tetszetős sorstragédiákban találjon magyarázatot. De nem az epizódokban, hanem az egészben, az egészet összesűrítő szimbólumban ismerhető fel a törvény, a részletnek csak részlet-igazságai vannak. Magyarázata szerint ma múlt és jövő határán él az ember, és hiába épül benne a jövő, az alapot, a fundamentumot, a múlt rakta le. „Ha lenne benned előítélet nem a te hibád. A mások bűne miatt van. Idegen bűnök emlékétől félünk." Ennek az érzésnek — a rövid kijelentő mondatok megállnak az érzésnél, nem fogalmat közölnek, hanem képet; érzést, nem gondolatot — két lényeges jellemzője van, az utolsó mondat két szava: az emlék és félelem. Mindegyik a pillanatban él: a pillanat tudja az emlék elmosódott képét a lélek mozivásznára vetíteni olyan élesen, hogy nem egysíkúnak, de háromdimenziósnak tűnik, és a pillanat ad a félelem bújkáló érzésének olyan hatalmat, hogy ráborul az emberre, és elkülöníti a világtól. A pillanat a részlet igazolása. És Szakonyit a pillanatok izgatják, melyben egy emberi sors, kapcsolat, természetes logikájával ellentétes fordulatot vesz, más számára érthetetlen, felismerhetetlen fordulatot, az egész szempontjából bátran lényegtelennek nevezhető esemény miatt, de ez a változás megmarad sejtelemnek, az idegek és az ösztönök felismerésének. A legszebb pillanatban is, két szerelmes egymáshoz tapadó teste között is, hideg és vésztjosló közegként rejtőzik a veszély. A törvényszerű véletlen elmélete egy moralizáló, önmagával sokat gyötrődő embernek az igazsága, de mivel erősen szubjektív beállítottságú, emlékeinek, élményeinek, tapasztalatainak summája is. És minél szubjektívebb, minél inkább egyéni élményből fakadó az igazság, a novellának annál objektívebbnek kell lennie, tárgyilagosnak az impasszibilitéig. Ebből nemcsak a minden dícséretet megérdemlő írói felkészültség, a novella imponáló tökéletessége következik, hanem a veszély is, hogy az ellentétből, forró és hideg korrelációjából könnyen mutatvány is lehet. Szakonyi elindult a kötélen olyan biztonságosan, mintha nem is a földön tanult volna járni, s mi nézők elismerően, drukkolva bámuljuk, de egyszercsak észrevesszük, hogy a kötél csak az egyik végén van rögzítve.

Igazságnak is, írói koncepciónak is, amiben az igazság művészi problémává válik, a valóság a próbája. „A kocsikísérőnek, mint minden hozzája hasonló embernek, az volt a tulajdonsága, hogy nem

ismerte fel soha a valóságot." A valóság ez: a sofőr és kísérő között a fülkében egy lány szorong, aki útközben kéredzkedett fel, pár kilométerrel a balatoni üdülőhely előtt, ahol nyári szabadságát tölti. A kísérőben a lány közelléte, napégette, vízszagú teste romantikus elképzeléseket ébreszt, szerelmet, randevút, a magány megszűnését, házasságot, a remények egyszerű hétköznapiságát. A soffőr siet haza, családja van, felesége, aki kitűnően főz és szeretkezik, de azért rászán egy-két órát a lányra, és lefekteti a parti bokrok között. Az író szerint ő ismeri igazán, kettőjük közül pontosabban a valóságot.

A hétköznap valóságát, mely ugyanúgy epizóddá egyszerűsödik, mint az előző példában a történelem. Hősei ebben a valóságban élnek, ezért átlagemberek, ezért átlagos az életük, ezért történnek velük átlagos dolgok, s még a véletlenjeik is átlagosak. Igazsága hitelesítése érdekében be kell érnie azokkal a megfigyelésekkel, amiket a hétfők, keddek és szerdák kínálnak, legfeljebb a vasárnap nem sokkal gazdagabb ünnepnapjai, és ezeket kell a csomópontba állítania, holott az ábrázolásban gyakran feltárul az emberi természet néhány olyan reakciója a történés eseményeire, amik a lélek ismeretlen, új sajátosságaira utalnak.

De ez a tehetség ösztönös érzékelése, ami nem egyezik a kisstílűnek, neorealistának látott valóság képével. Az 50-es évek irodalmának gyakorta fiktív valósága ellenében ragaszkodik a hétköznaphoz, az egyszerű „lakkozatlan" történetekhez, a hétköznapi emberek kis világához — és ebben a ragaszkodásban írói őszinteség, becsületesség, hivatástudat keveredik egy tévedéssel. Mert a valóság több, gazdagabb, lényegében más, mint novellái mutatják, a részlet, a kivágás nem jellemzi hűen az egészet. És ez az ellentmondás szinte rákényszeríti arra, hogy a forma, a stílus tulapdonképpeni szerepénél lényegesebb szerepet kapjon egész irodalmában.

Az irodalomban a formák gyakran túlélik a tartalmakat, bizonyos idő után önálló életet kezdenek élni, ami valaha lázadás volt, polgárjogot kap, a valamikori borzongásokból egyszerű, kényelmesen alkalmazható fogás lesz, ami egyéni volt, közkinccsé válik, az erőfeszítés modorrá, divattá. Társadalmilag hiteles, valóságszülte típusok klissékké válnak. Alkalmazhatóvá néhány mindenki által ismert képzet teszi őket; sorsuk lesz, meghatározott kezdettel és véggel, bizonyos történéseket feltételeznek és ragaszkodnak megszokott életelemükhöz.

Mai regényekben, elbeszélésekben gyakran sablonná, író, olvasó előtt egyaránt únos-untig ismert, sémává lett figurák, helyzetek ismétlődnek; a figura valahol Párizsban született az első világháború után, vagy Madridban a polgáháború alatt, a helyzet egy olyan világban formálódott, ahol kegyetlen körülmények folytán az egész létezés összpontosult a pillanatban, a sors embertelen kegyetlensége csoportosította úgy a jelenségeket, hogy élve kikerülni csoda árán sem volt lehetséges malomköveik közül.

Mindketten az örökölt megközelítési módokkal küzködnek, amik szabállyá merevedtek, s a megváltozott valóság természetének, a változás mértékének megismerésével, amiben nem segíthetnek az örökölt eszközök. A mai valóság drámája nem süríthető a kaland nagy pillanatába, hősei nem lehetnek kisstílű átlagemberek, — mert bennük mi tükröződhet politika és természettudomány, tudat és lélek változásaiból, társadalom és egyén viszonyának átalakulásából, mindabból, aminek tanúi vagyunk? A kérdést, hogy mi a valóság és mi az ember viszonya a valósághoz, nem lehet kikerülni, de a választ sem, s a válasz nemcsak leleplező, de sorsdöntő, sőt értékmérő is.

SÍK CSABA

Katkó István: A nap adja az árnyékot is

(Magvető Kiadó)

A cím a regény egy sora, idézet abból a beszélgetésből, amelyben a regény egyik hőse így foglalja össze a történet tanulságát: „A nap adja a fényt is meg az árnyékot is... Igen. Az élet néha kegyetlen egérfogókat állít annak, kinek nincs elegendő ereje és hite. Aztán ki ígérte nekünk, hogy egyetlen szavával száműzi a mi új világunkból az árnyékot? Keservesen, lassan végzünk azzal." — Nem szeretem az olyan címeket, amelyek tételszerűen, didaktikusan megfogalmazzák az író szándékát. Különösen akkor nem, ha csak „szépek", de féligazságot kimondók. Mert a cím és a fentebbi idézet nem olyan állítás, hogy egyértelműen el lehetne fogadni. Hisz ez a hibák, az elkövetett bűnök igazolását is jelentené, felmentést az ítélet alól, belenyugvást a rosszba. Az „árnyék" nem szükségszerű, a természetes, egészséges és az emberhez szabott élet „egérfogók" nélkül is megvalósulhat és megvalósítható.

Szerencsére Katkó regénye többet és mást nyújt, mint a címben foglalt tétel példázatát. Nem beletörődést a rosszba, hanem harcot ellene. Az ábrázolt életdarab és a bemutatás módszere szükségképpen az író ítéletét is magában hordozza.

A regény hőse Gyebnár Sándor, okos és értelmes parasztlegény, önérzetes és sértődékeny ember. Merevsége, akaratossága valamiféle önmagának sem bevallott védekezést takar. A második világháború idején orosz fogságba kerül, itt kommunistává érik. Partizánnak jelentkezik, s a háború után az egyik alföldi városban lesz a kommunista párt vezetője. Őszinte meggyőződéssel, de még a partizánharcok idején tanult módszerekkel harcol az új, szocialista társadalom felépítéséért. A hajlékonyabb módszereket kívánó időkben is adminisztratív megoldásokat alkalmaz, a szellemi tényezőket, a tudat átformálásának nehezebb és sajátosabb követelményeit nem veszi figyelembe. Számos kérdésben igaza van, helyesen cselekszik, máskor viszont a diktatúrát összetéveszti egyéni érdekeivel, az önkényeskedéssel. Gyebnár tragédiájának oka belső megmerevedése, nem veszi tudomásul a körülötte alakuló világot, megfeledkezik arról, hogy az élet: folyamat, s legalapvetőbb ismertetőjegye a változás. A bírálatot nem fogadja el, a tényekhez nem tud alkalmazkodni, s egyre sűrűbb hangulatváltozásainak mélypontján öngyilkos lesz. Bukását szükségszerűnek érezzük.

Gyebnár alakja mellett az író felvázol egy másik figurát is, az elbeszélő személyét, Ágotait, kicsit az író alteregóját. Ő teszi fel a kérdést, amellyel a regény indul és zárul: „Vajon miért ölte meg magát ez az ember?" Ágotai nemcsak a regény egy *másik* szereplője, Gyebnár barátja (félbemaradt diák, akit Gyebnár formált kommunistává, egy ideig maga is katona, majd Kőházán lapszerkesztő, végül elvégzi az egyetemet), hanem az a tükör, amelyből megismerjük a regény főhősét, akinek előadásában elhangzik Gyebnár története, aki az író ítéletét hordozza, s ezért nemegyszer a főhősnél is hangsúlyozottabb, érdekesebb szerepet kap. Katkó ítélete nem Ágotai szájába adva, primitíven, hanem művészi, írói módon: a két figura viszonyának ábrázolásából tűnik ki. Ez teszi funkcionálisan indokolttá Ágotai alakját a regényben.

A Katkó István könyvében ábrázolt probléma és a megformálás módszere sokban emlékeztet Galgóczi Erzsébet közelmúltban megjelent kisregényére, a *Félútonra*. Ott is egy gyilkosság áll a középpontban: „Tavaly ősszel az egyik dunántúli faluban megöltek egy fiatalembert. Téesz-elnök volt..." — kezdi regényét, s könyvében Galgóczi is a „miért"-re akar felelni. Az író ott is a szemtanú közvetlenségével és hitelességével számol be a történtekről, s ott is egy ember belső fejlődésének megrekedése okozza a halált. Madarász Dani, Galgóczi hőse megállt „félúton", a jobbról balra való fejlődésben, Gyebnár Sándor viszont dogmatikus kölönceit nem tudta elhányni, ő sem vette tudomásul a fejlődés törvényét. Abban is emlékeztet Katkó könyve Galgóczi kisregényére, hogy mindkét műben a közélet, a politika változásait egy emberalak sorsában és életének változásaiban, alakulásában érzékelteti az író. — Galgóczi példáját csak azért említettem, hogy jelezzem, mennyire megnőtt napjaink tisz-

tultabb irodalmában a jelen ábrázolásának igénye, mennyire izgató és érdekes írói probléma lett a közelmúlt politikai történetének ábrázolása, s hogy az azonos igény mennyire hasonló módszerekhez és megoldásokhoz vezet.

Persze Katkó vállalkozása a merészebb és nehezebb. Amikor egy öngyilkosság okait nyomozza, a tett elkövetésének motívumait felfejti, a tizenöt-tizenhat évvel ezelőtti múltba nyúl vissza, s az egyén és a közösség, egy ember élete és a történelem viszonyának ábrázolását ebben a másfél évtizedes múltban kísérli meg. Nyilvánvaló, a regény fedőlapjai közé fogott idő nagysága is megnövelte az író feladatát, s ezért a történelmi összefüggéseknek a bemutatása nem elég kidolgozott, nem kap elég hangsúlyt a regényben. Nem a politikumot hiányoljuk, közéletről és politikáról elég szó esik a könyvben, inkább azt, hogy az események mozgatói, egyén és politika konfliktusának motívumai helyenként kidolgozatlanok, elnagyoltak. Ezért aztán alkalmankint az az érzésünk, hogy Katkó a dogmatizmus, a sematizmus ellen való harcában maga is kissé sematikus írói eszközöket használ. Gyebnár föltétlen valószerű és érdekesen megírt alak. A lélekrajz, a figura belső ábrázolásának, föltehető tépelődéseinek és vívódásainak hiánya miatt azonban az jut az olvasónak eszébe: könnyű ma „okosnak" lenni. A történelmileg szükségszerű így esetlegessé válik, s a környezet és háttér szélesebb megrajzolása nélkül a felelősség egyetlen emberre, magára a hősre korlátozódik.

A vállalt feladat nehézségének, a sokatmarkolásnak másik következménye, hogy az érzékletes leírások, találó, villanásnyi megfigyelések közé papiros-ízű mondatok, erőltetett dialógusok, szólamok keverednek. Ilyen kitűnően indítja Katkó például azt a jelenetet, amikor a lapszerkesztővé kinevezett Ágotai először lép a szerkesztői szobába: „Zöldposztós, faráccsal díszített íróasztal állt az üvegketrecben. Az ülőpárnából ágaskodott a lószőr, s ahogy leültem, a porszemek táncolni kezdtek. Rajzos falinaptár zárta el a kilátást a szedőterembe. Januárnál disznópörkölés az udvarban, decemberben karácsonyfánál üldögélő parasztok..." Pár lappal utóbb viszont így oktatja Németh, a kommunista polgármester, a regény legpozitívebb hőse Ágotait: „Nézze, Ágotai elvtárs, ugye, úgy hívják? Mi, kommunisták, nagy fontosságot tulajdonítunk az újságnak. Bizonyára tudja, hogy Karl Marx maga is kitűnő publicista volt, egy időben a *Neue Rheinische Zeitungot* szerkesztette. Lenin pedig megalapította az *Iszkrát*, mely a forradalom szervezője és irányítója lett Oroszországban." Ez a hang különösen a regény mellékalakjait (a hadifoglyok közt megjelenő őrnagyot, Ágotai apját, Gyebnár feleségét) szürkíti sémaszerűvé.

A jellemzés helyett Katkó figyelmét inkább a mesére, a történet bonyolítására fordítja, s persze az sem kis erény, hogy azt érdekesen és elhihetően tudja előadni. Egy-egy, a jövőre utaló közbeszólásával ügyesen tartja ébren a figyelmet, s a két barát, Gyebnár és Ágotai tizenöt év alatt megismétlődő találkozásainak „véletlenszerűségét" is megbocsátjuk. A kétszáz oldalra azonban csak kihagyásokkal, ugrásokkal lehet másfél évtized történetét összesűríteni. Ez némi töredezettséget, szétaprózottságot ad a regénynek, s különösen akkor — a könyv utolsó negyedében — válik nyilvánvalóvá, amikor már nem a kőházi dolgok állnak a középpontban, amikor már a Gyebnár Sándorral történteket nem is Ágotai elbeszéléséből ismerjük meg, hanem más szemtanúk mesélik el Ágotainak.

Az elmúlt hat év alatt ötödik könyvével jelentkező — Pécsről elszármazott — Katkó István érdemes írói tehetségét és napjaink közéleti problémái iránt megmutatkozó érzékeny figyelmét bizonyítja új regénye.

TÜSKÉS TIBOR

Város a Mecsek alján

(Pécs városi Tanács Művelődésügyi Osztályának kiadása. 1961.)

Kétségtelen, hogy az utóbbi időben a képekkel gazdagon illusztrált várostörténetek, útikalauzok mellett elszaporodtak az olyan jellegű városismeretet nyújtó kiadványok, amelyek az életszerűség, a mozgás, a fejlődés bemutatásának igényét akarják kielégíteni. Ez a törekvés megfelel a szocialista irodalomesztetika sarkalatos tételeinek. Egyrészt ugyanis az olvasót egészen közel viszi a történésekhez, majdhogynem ezek szemlélőivé teszi, másrészt pedig a folyvást haladó események bemutatásából következik ez is — új ismereteket nyújt számára. Ilyen igénnyel készült ez a kiadvány is, amely négy fiatal pécsi újságíró tollából jelent meg.

Nincs szándékomban, hogy olyan mércét állítsak a szerzők elé, mint Egon Ervin Kisch riportkönyvei, de mindenképpen jó lenne tisztázni, vajon méltóképpen megnyilvánul-e a riport három fő kritériuma (mégpedig az igaz ábrázolás, és ami ezzel szorosan összefügg, az életszerűség, valamint a nóvum) *Bertha Bulcsu, Gáldonyi Béla, Lázár Ervin* és *Rácz János* írásaiban?

Tizenhét riport került a kilenc ív terjedelmű könyvbe. Közülük kettő *(Pécs 1917., Pécstől—Pécsig)* nem a mai városról szól, hanem mintegy történeti távlatot akar adni a többinek. Különösen vonatkozik ez az elsőre, amely a forradalmat érlelő város hangulatát igyekszik bemutatni — nem a legsikerültebb módon. Nemcsak azért, mert az indító motívumot (Deutsch kapitány, menetelő hadastyánok) Surányi Miklóstól kölcsönözte, hanem azért is, mert vajmi kevés újat mond az események leírásával, bár — kétségkívül — ezeket eleven újságírói fantáziával fonta fűzérbe. Nem ártott volna több levéltári anyag, más egyéb kéziratos emlék, vagy éppen szemtanuk elbeszélése alapján kevésbé ismert tényeket is ismertetni. Nemcsak a tudományos alkotások értékesebbek akkor, ha a rendszerezés mellett új faktumokat vagy összefüggéseket tárnak fel, hanem az ad hoc tevékenységnek számító újságíró munka is nemesebb, magasabbrendűbb lesz ezáltal, amellett, hogy így felel meg igazán a riport követelményeinek.

Ezzel kapcsolatban érdemes megemlíteni, hogy szerkesztők, esztéták és újságírók az utóbbi időben sokat vitatkoznak arról, hogy a riport, mint *genus*, tagolható-e olyan *speciesek*re, mint irodalmi — egyszerű — szokvány riport. Szerintem nem, mert az újságírói munka, különösen az alkotási folyamatot tekintve, alapvetően különbözik az írói tevékenységtől. Természetesen létrejöhetnek ennek ellenére olyan színvonalas riportok, amelyeknek értéke vetekszik akár a novelláéval is.

Irodalmi értékű riportok tehát vannak. Azt hiszem, nem tévedek, ha erre jó példának említem a könyvben lévő *Szívmozi* című riportot. Ebben az írásban az újságíró éles szeme és az író mélyenszántó, olykor szívbemarkoló, tényeket föltáró gondolatai találkoznak, azon kívül, hogy krónikához méltó alapossággal mutatja be a gyermek-szívbeteggondozó intézet létrejöttének körülményeit. Igaz leírás, új ismeretek nyújtása, kvalifikált emberábrázolás jellemzi ezt a riportot.

Sajnos a pécsi bányászok életéről, munkájáról készült anyag *(Rekorderek)* inkább a félresikerült írások között említhető. Nem kellően átgondolt, logikailag is kifogásolható egyes motívumok előtérbe kerülése, majd indokolatlan eltűnése. Megemlíti például, hogy a fúrókalapács olajozásának problémáját megoldották, de hogy miként, arról semmit sem mond. Vagy: mi szükség van a vasútheveder hozatal fölötti vitára 25 soron keresztül, amikor ez semmiképpen sem illeszkedik az anyagok koncepciójába? — Ezért az egész írás kissé erőltetettnek és főleg kidolgozatlannak hat. A bányászok hősies munkája és a riportban megemlített eredmények színvonalasabb újságírói munkát érdemeltek volna. Sokkal igényesebb az ugyancsak munkásokkal foglalkozó *Emberek* című riport. Kommunistákat, munkásokat, bányászokat mutat be, embernyi embereket. Mindannyit a maga egyszerű természetességében, minden álpátosz vagy

szürkítés nélkül. Csupán az írás végén hat zavaróan, sőt szólamszerűen az újságíró és a munkás búcsúzásának az ábrázolása: „A sarkon megállunk és elbúcsúzunk. Ránézek és elcsodálkozom. Nagy fekete szemében mintha a fényes égbolt csillogna."

Ismerős nevek bukkannak fel *A szép szó mesterei* című riportban, amely a pécsi írók mozgalmas életét, vagy éppen apró kalandjait, élményeit, műhelytitkait tárja elénk. Éppen ezekkel mond újat számunkra. Amellett eleven, szellemes, érezhető rajta az élet sodrása. Olvasása közben az ember önkéntelenül is arra gondol, hogy mint irodalomtörténeti dokumentum is értékes lesz idővel ez a riport. Hangulatos és igaz riport az is, amely a peremváros lakóinak kulturális életét mutatja be a maga vajúdó valóságában, minden szépítés nélkül. *(A piros négyszögön túl).* Látszik, hogy az író jó ismerője ezeknek az embereknek, és szereti is őket. Nem ártott volna azonban, ha még jobban kidolgozza riportját, többek között úgy is, hogy a leíró részt csökkenti, és több eleven részletet iktat be. Nyelv és stílus tökéletessége szempontjából figyelemreméltó a *Magasból még szebb* című riport. Ez az írás egészséges, helyénvaló pátosszal dicséri a mecseki táj szépségét, a város környéke és Pécs természeti adottságait. Hiánya viszont — bár ez a tárgyból fakad —, hogy erősen leíró jellegű, bár dinamikája így is van. Vízuális hatása, magával ragadó ereje nagy, de hasznára vált volna, ha a szerző a riport stílusát csiszolgatja, és bátrabban alkalmazza a szinonimákat. Körülbelül ugyanez mondható el a sorozat befejező anyagáról, a *Pécs 1961.* című riportról is.

Ebben a néhány és főleg a riportírás módszereit érintő észrevételben lehetne összefoglalni az írók munkájával kapcsolatos erényeket, hibákat. Érdemes azonban néhány szót arról is szólni, hogy a szerzők a kis terjedelem miatt csak igen mértéktartóan foglalkozhattak a város életének, nevezetességeinek a bemutatásával. Valószínű, hogy a szerkesztő *(Ragoncsa János)* is nehéz helyzetben volt, amikor a város mai életét tükröző riportkönyv összeállítását akarta jól elvégezni. Ennek a gondos munkának el kell ismerni az eredményeit: sok érdekeset és jellemzőt sikerült kiragadnia abból, ami a mai Pécsre jellemző. Mindamellett kár volt teljesen említés nélkül hagyni a világhírű Zsolnay gyárat, vagy a gyár remekeit összegyűjtő múzeumról is írhattak volna az összefoglaló jellegű riportokban. Hiányzik a könyvből annak az intézménynek a bemutatása is, amelyről szintén világszerte ismerik a várost: az egyetemé. A jelenleg működő orvosi és jogi kar, vagy az épülő egyetemi városrész életéről nagyon hiányzik a könyvből egy színes írás.

Egység természetesen nem kérhető számon a könyvön, hiszen sem az írók, sem a szerkesztő sem törekedhettek teljességre. Inkább csak a város néhány ékkövét csillogtatták meg. Ezért hat a könyv egészében mozaikszerűnek, sőt némelykor darabosnak. Nekünk pécsieknek leginkább talán az tűnik fel a könyv olvasása után, hogy kevés újat mond számunkra. Természetesen ez nem egyértelműen hiba, hiszen sokat nyújthat annak, aki kevéssé ismeri a várost.

Sok és jól sikerült fényképfelvétel gazdagítja a könyvet, ezeket *Szokolai István* készítette. A címlap *Battancs Gábor* munkája.

LÁSZLÓ LAJOS

62-6158 Pécsi Szikra Nyomda F. v.: Melles Rezső

8,— Ft

MAGYAR ÍRÓK ÚJ MŰVEI

A MAGYAR ÍRÓK KÖNYVESBOLTJÁBAN

PÉCS, KOSSUTH LAJOS UTCA 5.

VERS

HEGEDÜS GÉZA:	*Idegen mezőkön* (fordítások)
KASSÁK LAJOS:	*Szerelem, szerelem*
SIMAI MIHÁLY:	*A virradat vitorlái*

PRÓZA

BÓKA LÁSZLÓ:	*Karfiol Tamás*
GÁLL ISTVÁN:	*Patkánylyuk*
HOLLÓS KORVIN:	*Óbudai búcsú*
KODOLÁNYI JÁNOS:	*Fellázadt gépek*
NÁDASS JÓZSEF:	*Karmos évek*
REMENYIK ZSIGMOND:	*Jordán Elemér*
SÁNDOR IVÁN:	*Az R 34-es repülőjárat*
SOÓS GYÖRGY:	*Végtisztesség*
TERSÁNSZKY J. JENŐ:	*Két zöld ász*
TÖRÖK SÁNDOR:	*Bilicse Péter szegényember*

TANULMÁNYOK

GÁLDI LÁSZLÓ:	*Ismerjük meg a versformákat*
NÉMETH LÁSZLÓ:	*Sajkódi esték*
PÁNDI PÁL:	*Petőfi*
SZAUDER JÓZSEF:	*A romantika útján*
SZEMERE GYULA:	*Hogy is írjuk?*

MEGYEI KÖNYVTÁR
PÉCS
FOLYÓIRATTÁR

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

1962 · 2

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

Megjelenik kéthavonta

a Baranya megyei Tanács kiadásában

V. ÉVFOLYAM, 2. SZÁM 1962. ÁPRILIS

TARTALOM

PÁKOLITZ ISTVÁN: A sárga fal (vers) — — — — 131
NÉMETH FERENC: Szerelem (vers) — — — — 132
BERTHA BULCSU: A Hétöles tó (regényrészlet) — — 133
ANDRÁSSY LAJOS: Éjszakai műszak (vers) — — 144
REMÉNYI BÉLA versei — — — — — — — — 145
CSONGOR RÓZSA: Nehéz műszak (elbeszélés) — — 148
KALÁSZ MÁRTON: A nehezék (vers) — — — — 155
MENYHÁRD ALFRÉD: A nagymama álma (vers) — 156
MAKAY IDA: Ormánsági parasztporté (vers) — — — 156
FODOR ILONA: „Az istenek halnak, az ember él . . .” (tanulmány) — — — — — — — — — — 157
VASVÁRI ISTVÁN versei — — — — — — — — 167
HAJNAL GÁBOR: Berzsenyi Dániel szülőházában (vers) 168
TAKÁTS GYULA: Vince gödre (elbeszélés) — — — 169
BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS versei — — — — — 180
JOBBÁGY KÁROLY: Lecsatolom (vers) — — — — 181
BORSOS JÓZSEF: Cigánysirató (elbeszélés) — — — 182
JANKOVICH FERENC versei — — — — — — 187
DUDÁS KÁLMÁN: Ivo Andrics, az új Nobel-díjas (tanulmány) — — — — — — — — — — 188
IVO ANDRICS: Little creature (elbeszélés) — — — 194
BÓDÁS JÁNOS versei — — — — — — — — 196
VÉGH ANTAL: A villanyszerelő (elbeszélés) — — 198
GYŐRI D. BALÁZS versei — — — — — — — — 202
GELLÉRI ANDOR ENDRE: A vándor (elbeszélés) — 203
JÁVORSZKY BÉLA: Mai finn költők (fordítások) — 209

PILLANATKÉP

TÜSKÉS TIBOR: Kamasz falu — — — — — — 213

HAGYOMÁNY

ACHS KÁROLYNÉ: Kiss Géza (1891—1947) — — — 224

DOKUMENTUM

LUKÁCSY SÁNDOR: Pécs márciusa — — — — 236

JEGYZETEK

TAKÁTS GYULA: Rövid vallomás a költészetről — 244
BENEY ZSUZSA: Az intellektuális költészetről — — 246
BELLYEI LÁSZLÓ: A történelmiség szava a szülőföld és irodalom viszonyáról — — — — — — — — 249
E. FEHÉR PÁL: Jegyzet Dürrenmattról — — — — 252
SZÉLJEGYZET (Lemle Géza, Werner István, Dévényi Iván, Rákosy Gergely) — — — — — — — — 254

SZEMLE

BOHUNICZKY SZEFI: Ajándék könyvek — — — 259
GYURKÓ LÁSZLÓ: Takáts Gyula: Képek és versek útjain — — — — — — — — — — — — — 264
DOMONKOS IMRE: Urbán Ernő két filmregényéről 265
VÁRKONYI NÁNDOR: A Petőfi Irodalmi Múzeum évkönyve — — — — — — — — — — — — 268
DÉVÉNYI IVÁN: Kassák és Vásárhelyi reprodukciós albuma — — — — — — — — — — — — 270

RAJZOK

BIZSE JÁNOS — — — — — — — — — 151, 185
KELLE SÁNDOR — — — — — — — — 137, 179
LANTOS FERENC — — — — — — — — 223, 235
SOLTRA ELEMÉR — — — — — — — 161, 193, 208
DÉSI HUBER ISTVÁN — — — — — — — — 205

Szerkeszti:
TÜSKÉS TIBOR
felelős szerkesztő
BORSOS JÓZSEF CSORBA GYŐZŐ SZÖLLŐSY KÁLMÁN

A társadalmi bizottság tagjai: Bárdosi Németh János, Gyenis József, Kolta Ferenc, Ürsi Ferenc, Pákolitz István, Sarkadiné Hárs Éva és Pörös Imre (műszaki szerkesztő). Szerkesztőség és kiadóhivatal: Pécs, Széchenyi tér 16. Postafiók: 24. Telefon: 13-05. Szerkesztőségi órák kedden és pénteken 17—19 óráig. Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. — Egyes szám ára: 3,— forint. Évi előfizetés díja: 48,— forint. Csekkszámla: OTP 349—803. Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlapirodánál (Budapest V., József Nádor tér 1.). Egyéni előfizetési csekkszámla száma: 61 068. Közületi előfizetési csekkszámla száma: 61 066, vagy átutalással az MNB 8. fióknál vezetett egyszámlára. — Felelős kiadó: Takács Gyula.

Pákolitz István

A sárga fal

nem tudom mióta nézem a szemközti sárga falat
nem is ott látom amit odavetít a pillanat
a képek diribdarabja visszahullik a szívemre
kellene valami lárma nem a némaság siketítő csendje
az aszalról föllibeg a pillefehérszárnyú akta
azt a hülye operettet csak néhány sznob akarta
a függöny fölment nem tudom mért nem lépnek a színre
hátha megjön a vitorlással szegény Sarkadi Imre
a Jozafát völgyét a térképen seholse találtam
milyen csönd lehet ott a holdfényes éjszakában
a zenekar valahol Chopin La funebre-jét fújja
nem tudom élek-e még egy perc vagy egy óra múlva
körülvesznek engem a hetvenhétféle nyavalyák
mit tudom mióta bújkál bennem a trombózis vagy a rák
tegnap is leszédültem a járdáról a kövezetre
s egy-egy furcsa szívdobbanásra hőkölök remegve
testemben szigorú jegyekből lassacskán összeáll
a mindent pontosan fölleltározó iszonyú halál
elpattanó buborák lesz sok megkezdett dalom
s annyi mindent el kellene még mondanom
a finnyások szájukba vesznek megrágnak és kivetnek
de ki fog beszélni a kevésbé-vájtfülűeknek
azt mondtad a szürkék nem osztanak se szoroznak
de kiáltván kiáltok s ellene mondok a gonosznak
az éjjel számtanból feleltem s fölnyüszítettem
csak azt nem lehet megbocsátani ami jóvátehetetlen
a néger arkangyalról lecibálják elrongyolt köntösit
gyapjas fekete haját kitépik szájába tömködik
a rokonszenves szakállast Kasztrófödél-nek mondja
a népetimológia fricskája vagy inkább féltő gondja
a Fehér Ház ablakából szivaros úr nevet rám
ceterum censeo Carthaginem esse delendam
Kuba accusativus-a Cubam s ha olyan könnyen menne
Karthago helyett a tárgyeset éppen Kuba lenne
nem elég a pálmaág villogó kard ellenében
fogcsikorgatva bár de hát ezt is megértem
a pusztulás árnyékában tébolyító a lehetőség
hogy békességben ölelhetné ki-ki igaz szeretőjét
a feltételes mód keserűsége szinte percenként mérgez
semmi közöm sincs az őrültek őrjítő őrületéhez
most kellene élnem s a gyilkosok ölni akarnak
ó rettenetes kínja a sárga falon futkosó jajnak
egyszerre vagyok erős és gyáva hogy öngyilkos legyek
mit érne ha rád testálnám súlyos felelősségemet
én aki azt hittem sose árthat asszonyszemverés
most tudom hogy a hűség parancsa milyen nehéz

elfutnék-e Józsefként vagy tán botránytse csinálnék
ha letépnéd ruhámat te ébenszemű szép Putifárné
ringyót mutat a tükör ha az angyal belenéz
egyszerre légy hát mind a kettő ez a nehéz
s hogy mosdatlan szájjal mégse szóljanak rólad
ki nemcsak a férfi kényekedvére való vagy
ha már nem ölelhetek minden nőt legalább engedd
hogy akiket legjobban szeretek szerethessem benned
mit tehetek érted értünk kik adósai vagyunk a halálnak
azon töprengjünk mi lenne ha mégis kiirtanának
Einstein a palatáblán megoldja-e a halhatatlanságot
gyerekek ujjain forognak ismeretlen-szűz világok
a fiatal őrnagy az űrben lebegve visszanézett a földre
az ember nemcsak az ölnitudás gyönyörét örökölte
s ha már örökké élni sehogyse lehet
tisztes halál kell vérmocskos háború helyett
hisz félbeszerbe lévő dolgunk számlálatlan-ezernyi
ezt a verset is szeretném nyugodtan befejezni

1961. augusztus

Németh Ferenc

Szerelem

Mikor a hajnal bánatos
ezüst vizében ködök úsznak
a szerelmesek pár napos
boldogságukkal elbúcsúznak.

Még állnak a kapuk előtt,
szürkület a köpenyük, fáznak.
Nézik az utat, az időt,
szavaik között kotorásznak,

mert szólni nehezebb, mint nyelni:
„Tudom a szíved most sajog,
de kellett volna mérlegelni
elszállnak-e a víg napok?"

A búcsúzásra nincs vigasz,
hát elindulnak kétfelé
s csak magukban mondják ki azt
— mert szívük szakadna belé:

„Most mész az úton egyedül
és színe sincs az alkonyatnak.
Valami gyötör itt belül
s a szavak szádon lelohadnak.

Visszafordulnál szívesen
mint szarvas távoli hívóra,
de visz az út egyenesen,
nem áll meg az élet, az óra."

Bertha Bulcsu

A Hétöles tó

(Egy készülő regény első fejezete.)

Nyirkos, borzongató volt a reggel. Krizek János kerékpárján ült, és egyenletes tempóban hajtott. A szája sarkában félig égett cigaretta lógott, a hamu alatt talán még parázslott is, csak szívni kellett volna, de Krizek János nem szívta. A kövesutat bámulta, majd a bicikli gumiját, amin lazulni kezdett egy tavalyi folt, s kidudorodott a külső. Néha felemelte a fejét, s a fák nyíladékain a folyó felé pillantott. A Dráva fölött már köd volt, belevesztek a füzesek, az őrtornyok s a szélső földsávok. Krizek János tudta, hogy a ködön túl már egy másik ország van, de ez nem érdekelte. Egykedvűen hajtotta a kerékpárt és belemeredt a párás, szürke reggelbe.

Előző este, amikor megtudta a hírt, kiült a ház elé egy doboz cigarettával, és gondolkodott. De gondolatban hiába építgette az elkövetkezendő eseményeket, valahol mindig hézag maradt, s pontosan a legfontosabbakat nem értette, nem látta előre.

Most már nem törte a fejét. Sovány arcán megfeszült a bőr, a fáradtságtól sötétek lettek a szemei. Egyenletesen hajtotta a kerékpárját.

A falu közelében emberekkel találkozott. Libasorban jöttek, vállukon ég felé fordított kasza billegett. A sort egy öregebb, húsz-harminc méterrel megelőzte, s amikor Krizek közelébe ért, az árokpartról az útra lépett.

Krizek fékezett, aztán egyik lábát a földre eresztve megtámaszkodott. Nem szólt, csak az öregre nézett.

— Tüze van? — kérdezte az öreg, s a szabad kezével előkapart egy Kossuthot.

— Kialudt — mondta Krizek, s a zsebében gyufa után kutatott.

— Nincs, elhagytam valahol, elhagyhattam — mondogatta, s meglepetten az öregre bámult. Közben odaért a többi kaszás is, és Krizekre néztek.

— Nincs tüze — mondta az öreg.

A sor újra elindult, s úgy ötven méterrel odább lekanyarodott a folyó felé.

Krizek értetlenül nézett utánuk, aztán felszállt a kerékpárjára, és egyenletesen hajtotta tovább.

A faluban csak néhány asszonyt látott, s egy szekeret egészen távolról. Az üzemegység iroda előtt leszállt a kerékpárjáról, s a falnak támasztotta.

Bent egy középkorú asszony söpörgetett.

— Jónapot — mondta, amikor Krizek belépett, aztán söpört tovább.

Krizek hátrább nyomta a sapkáját, és leült az irodában található egyetlen székre. Nézegette a plakátokat: „Biztosítson jégkár ellen!" — „A légy betegséget terjeszt..." — „Biztos pénzforrás a süldőkoca kihelyezési szerződés..."

Az irodában három asztal volt, egy diószínűre pácolt szekrény és az a szék, amire letelepedett.

Várt.

Hétkor bejött egy asszony, megnézte a kifüggesztett munkaegység táblázatot.

— Látja, ez itt a rohadt — fordult Krizekhez, mintha ismerné. — A júliusi egységet írták ki utoljára. Az ember sohasem tudja, hogy miért dolgozik. Az irodaiak meg eladták a cukrot, aztán autót vesznek rajt...

— Ki mondta ezt magának? — hajolt előbbre Krizek.

— Tudok, amit tudok — nyelvelt az asszony, aztán kifordult az ajtón, olyan otthonosan, mintha a következő pillanatban újra bejönne. De nem jött vissza.

Amikor becsúkódott az ajtó, felegyenesedett a söprögető nő, és megszólalt:

— Ne higgyen ám ennek az asszonynak! Hamis.

Krizek felállt, kinézett az ablakon. Néptelen volt az utca. Türelmetlenül megfordult, s új cigarettát dugott a szájába. Meg akarta gyújtani, de a zsebében nem talált gyufát. Kedvetlenül visszaült a székre.

A söpröget asszony közben kiment, kiöntötte a szemetet, és eltűnt az udvarban.

— Hoztam gyújtóst — mondta, amikor visszajött, s egy doboz gyufát tett Krizek elé.

Krizek meglepetten az asszonyra pillantott, aztán megköszönte és rágyújtott.

Az asszony sarkig tárta az ajtót, s egy darabka hasított fával kitámasztotta. Hűvös, üde levegő áradt az irodába. Krizek újra felállt, s amikor az ajtó felé indult, hallotta, hogy nyílik az utcai kapu.

— Jónapot — köszönt a brigádvezető, és a lába alá nézve átlépte a magas küszöböt.

— Találkoztunk már — szólalt meg újra — de a nevére...

— Igen, a központban. Krizek...

— Kovács... Brigádvezető vagyok — mondta a fiatalember, és előrenyújtotta a kezét.

Kezet fogtak.

— Végigjártam a határt — folytatta a brigádvezető. — Elég szomorú. Kiégett.

— Az emberek? — kérdezte Krizek.

— Az állatoknál rend van.

— S a mezőn?

A fiatalember megvakarta a tarkóját, és hosszú ideig nem szólt.

Krizek megértette. Rálépett a cigarettájára, és kedvetlenül nekitámaszkodott az asztal szélének.

— Tudja, én idevalósi vagyok, nekem nehéz velük — magyarázkodott a fiatalember, s széttárta a karját.

— Dolgozni kell, ezt csak megértik?

— Dolgos nép az okorcai. Ha van értelme, a Drávát meg lehet velük fogatni. Tavaly 35 forintot osztottunk egységenként, s mindenki hazavitt egy vontatóra való kukoricát. Akkor ment a munka... De az egyesítés elvette a nép kedvét — mondta a brigádvezető, és az utolsó szavakat egy kicsit megnyomta.

Krizek észrevette. Felemelte a fejét, a fiatalember arcába nézett.

— Na, akkor nézzük meg az embereket.

— Hogyan?

— Házról-házra!

— Jó lesz ez?

— Lehet, hogy nem lesz jó, de dolgozni kell...

Elindultak.

Szótlanul ballagtak egymás mellett. Harminc-negyven méter után Krizek rámutatott egy házra:

— Itt ki lakik?

— Gyugyiék.

— Menjünk be.

A brigádvezető kinyitotta a kaput, s előreengedte Krizeket.

A tornácon két asszony mosott. A fejük felett szakadt légyfogó lógott, tele apró fekete pontokkal. A legyek mindent elborítottak, zümmögtek, kavarogtak a levegőben. Az asszonyokat is lepték, de azok nem törődtek vele.

— Jónapot, a gazdával szeretnék beszélni! — mondta Krizek, és egyik lábát feltette a lépcsőre.

A fiatalabb nő kiemelte a kezét a teknőből, és Krizekre nézett.

— Nincs itthon — mondta, aztán mosott tovább.

— Hol van?

A fiatalabb nő újra felnézett. Latolgatta egy kicsit a helyzetet, aztán megkérdezte:

— Maga az új üzemegység vezető?

— Igen...

— Az uram már hatkor elment. A harmados sarjút vágják a Dráva mellett.

Krizek nézte az asszonyokat, s közben tűnődött.

— Mondja meg az urának, hogy holnap reggel jó időben jöjjön az irodába.

— Menni készült, de az öregasszony hangja megállította.

— A parancsolgatást értik, de Lésánban nem tudtak rendet csinálni!

— Jónapot asszonyok — mondta Krizek és megfordult.

— Nehéz lesz ez — szólalt meg az utcán a brigádvezető.

— Nehéz. Itt ki lakik? — mutatott Krizek a következő házra.

— Ledőék.

Krizek lenyomta a kilincset. Kutya rontott rájuk. A csaholáson és ugatáson alig szűrődött át az öregasszony hangja:

— A Drávára mentek, vágják a harmadost.

Az udvaron lepedők száradtak és csíkos dunyhahuzatok. Eltakarták a ház felét, a kutat s a konyhakert elejét.

— Ebben? — állt meg a következő kapu előtt Krizek.

— Söme bácsi. Öntöz a kertészetben. Rendesen dolgozik minden nap.

— Akkor menjünk tovább — mondta, s belépett a következő ház nyitva felejtett kapuján.

— Jónapot — köszönt az ajtó előtt, de nem érkezett válasz. Benyitott.

A szobában egy ember ruhástól feküdt az ágy tetején. Mellette szekrény magasodott, s tetején sorbaálltak a befőttek. A falakon nem volt se kép, se kereszt, teljesen üresek voltak. A levegő dohos volt és megnyugtatóan hűvös.

— Nem tudok menni, tegnap óta nyilallás van a lábamban — mondta az ember, s olyan mozdulatlanul feküdt, mint egy kőszobor.

Krizek mérgesen otthagyta.

— Ugy-e hazudik? — kérdezte a brigádvezetőtől az utcán.

— Nem tudom — mondta a fiatalember, és vállat vont.

— Ki volt ez?

— A pogány.

— Kicsoda...?

— Zsifkó, a pogány. Így hívják, mert nem hisz istenben.

— Miért, maga talán hisz?

— Én sem hiszek, de ez másként pogány.

Krizek legyintett.

— Az embereket ki kell vinni a mezőre, mert ennek rossz vége lesz. Maga menjen a másik soron — mondta, és elindult a következő kapu felé.

„Vágják a sarjút... A Dráva mellett vannak a harmadosban... Vágják a sarjút... Kapálják a harmados kukoricát... Nincs itthon... Már hatkor elment... Vágják a sarjút..."

Mintha összebeszélt volna a falu. Krizek beleizzadt a házalásba, s mindössze öt embert talált otthon. Azokhoz is háromszor kellett visszamennie, hogy kimozduljanak.

Törölgette a homlokát, amikor a templom elé ért. 1888 — hirdették a számok a homlokzatán. Lehajtotta a fejét és tovább lépett. Pár lépés után azonban megtorpant. A járdán négykézláb állt egy meztelen férfi, és csorgott a nyála. Mellette egy 4—5 éves kisfiú és két hasonló korú kislány hancúrozott. Az egyik kislány bodzabotot tartott a kezében, néha leguggolt, és megpiszkálta a meztelen férfit. A másik két gyerek ilyenkor mindig felnevetett.

Részeg lehet — gondolta Krizek, s ráförmedt a gyerekekre:

— Mentek innen!

A gyerekek odább rebbentek, de nem mentek el.

— Jónapot! — mondta Krizek a meztelen férfinek, s egy kicsit a sapkáját is megbökte, nehogy részegségében azt higgye, gúnyolódik.

A meztelen férfi mozdulatlanul állt a járdán.

— Jónapot! — szólalt meg újra Krizek, de most már hangosabban. A meztelen férfi erre felemelte a fejét, s Krizekre nézett. Zavaros volt a szeme, s befelé fordult. A fal mellett nevetgéltek a gyerekek.

Amikor Krizek továbbment, pár lépésről még hallotta, hogy a gyerekek odaszaladnak a meztelen férfihez és rákiabálnak: „Jónapot... Jónapot... Jónapot..."

Krizek cigarettát illesztett a szája sarkába, meggyújtotta, és mély slukkokat szívott a tüdejére. Ízetlen volt a cigaretta.

Amikor a kocsma elé ért, megállt. Megnyitotta az ajtót. Zárva volt, de hallotta, hogy bent motoz valaki. Megkerülte a házat, s az udvari ajtón bekopogott.

— Jónapot! — mondta a kocsmáros, és Krizek arcába nézett.

— Adjon egy fröccsöt — mondta Krizek, és a söntés előtt leült az egyik asztalhoz.

A kocsmáros fiatalember volt, s értett az üzlethez. Egyedül vezette a Földművesszövetkezet italboltját, és a kocsmából nyíló vegyeskereskedést. A munkában a felesége is segített, s ha nagy volt a forgalom, az anyósa is. De mostanában nem volt forgalom.

Kitöltötte a fröccsöt, és letette Krizek elé. Krizek mindjárt lehajtotta, s odaszólt a kocsmárosnak:

— Adjon még...

A kocsmáros új förccsöt csinált, s közben Krizek fáradt arcát figyelte.

Krizek szívta a cigarettáját, s a második fröccsöt is lehajtotta.

— Milyen pálinkája van? — kérdezte.

— Kommersz.

— Adjon belőle egy decit.

A kocsmáros leemelte az üveget, s egy háromdecis borospohárba belemérte a pálinkát.

Krizek ivott belőle egy kortyot, aztán melléje könyökölt. A kocsmáros ott állt az asztal mellett. Krizek arcát nézte, aztán megszólalt:

— Tudja, miért váltották le a régi üzemegységvezetőt?

— Tudom. Azért mert ivott.

— Az este nem volt itt Krizek elvtárs?

Kelle Sándor rajza

— Nem...
— Tudta, hogy magát fogják javasolni?
Néhány percig csend volt. Aztán Krizek szólalt meg:
— Mit szóltak az emberek?
— Semmit... Hallgattak...
Krizeknek megvonaglott a szája. Felemelte a vastagszélű poharat, s kiitta a pálinkát.
A kocsmáros ott állt az asztal mellett és nézte.
— Adjon még — mondta Krizek.
— Este talán jobb lenne — próbálkozott a kocsmáros.
Krizek felállt, odament a söntéshez. Nézegette a porcelántégelyeket, aztán az egyikről leemelte a födőt.
— Ez volt. Megismerem. Csorba a széle... Töltse meg borral, kiiszom.
A kocsmáros meghökkent, aztán gyanakodva Krizek szemébe nézett.
— Maga volt?
— Én. Egy hétig helyettesítette a darálóst.
— Emlékszem már, a futurással fogadtak... Aztán a saját lábán hazament.
— Na töltse meg.
— Nem érdemes, nincs közönség.
— Szóval nem tölti meg?
— Nem.
Krizeknek megenyhült az arca, és reszelősen, erőltetetten elnevette magát.
— Jobb is... Nem tudnám kiinni...
Nekitámaszkodott a söntésnek, és a piszkos, olajos padlóra bámult. Sokáig állt mozdulatlanul. Az arcán elmélyültek a ráncok, megkeményedtek és úgy maradtak.
— Látja... kiszárad az ember...
Megmozdult.
Talán a fejté emelte fel, vagy a válla rándult egy keveset, de ez a kis mozdulat olyan volt, mint amikor egy ember talpra áll.
Pénzt tett a bádogra, megfordult.
— Estefelé majd benézek — mondta, és a sapkájához emelte a kezét.
— Viszontlátásra! — köszönt a kocsmáros, és a pillantásával az ajtóig kísérte a vendéget.
Gumitalpú bakancs volt a lábán, nadrágja szélében csíptető. Sovány ingadozó alakja a köszöbön egy kicsit megemelkedett.
Kint sütött a nap. Felhők már csak távolban, túl a füzeseken, Dráván, valahol a Fruska Gora felett látszottak. Krizek előbbre billentette a sapkáját, hogy árnyékoljon, s elindult a falu vége felé. Nem volt határozott célja, véletlenül fordult jobbra, ezen a napon még mindegy, hogy merre megy. Ha sorba vette volna a gazdasági épületeket, akkor talán korábban jut el a tehenészetbe, s később a tyúkfarmra, vagy a kertészetbe, de a helyzeten a sorrend már semmit sem változtathatott.
Sietség nélkül, egyenletes léptekkel ballagott. A bakancsa néha megsüppedt a járda laza talajában és nyomokat hagyott a porban.
Körmére égett a csikk. Mordult egyet és eldobta. Ballagott, s bámulta az utat.
Egy legény kövér bikaborjút rángatott az út szélén. Odább az egyik sárga falú házból kiabálás hallatszott. Veszekedtek az asszonyok. A hangzavarban

két szó ismétlődött: „Pucéran" és „nem igaz". De azt, hogy „pucéran" mégis csak többször mondták, mert Krizek erre később is emlékezett.

A kovácsműhely előtt megállt, benézett az udvarra. A fal mellett rozsdás vashulladék tornyosodott, használhatatlan boronák és lókapák maradványai, szekérromok, s legfelül egy oldalára billent törött homokfutó. Beljebb, az akácfák alatt piros lovak álltak. Hatalmas, erős testük betöltötte az udvart. A műhelyből beszélgetés s a vasfűrész meg-megújuló csikorgása hallatszott.

Krizek egy ideig a törött homokfutót bámulta, aztán bement az udvarra. A műhely ajtaja nyitva volt. Amikor megállt az ajtó négyszögében, bent egy pillanatra csend lett. Aztán zörrenés hallatszott. A kovács, vagy a segédje ledobta a szerszámot.

— Jónapot, Krizek elvtárs, már megjött!? — szólalt meg a kovács, s a csuklóját kézfogásra nyújtva elfordult a satupadtól.

— Ma reggel — mondta Krizek, és belépett a műhelybe.

Kezetfogtak. Ismerték egymást 57-ből.

Krizek kezet fogott a többiekkel is. A segéden kívül még hárman voltak. A lovakat hozták vasalni.

Cseh bácsi visszament a satuhoz, s az apró fogú vasfűrésszel újra nekifeszült egy szögletvasnak. Huzkodta. Néha megállt, szippantott egyet a cigarettájából, s hátraszólogatott. Az ujja nyomán rozsdás foltok keletkeztek a fehér hülznin.

— Na, akkor összekerültünk újra... Emlékszik, micsoda főtengelyt csináltam magának 56-ban?

— 57-ben volt...

— 57-ben?... Lehet... Persze, akkor volt... Leveleznek?

— Néha még ír... A múlt hónapban a gyereknek küldött egy ruhát.

— Nehéz lehet a gyerekkel...

Krizek erre nem szólt. Cigarettát vett elő és meggyújtotta.

Néhány pillanatig csend volt. A „lóemberek" Krizeket figyelték oldalról, a segéd a fújtatón táncolt, s egy patkót forgatott a tűzben.

Újra a kovács szólalt meg:

— Nem volt itt az este.

— Most már itt vagyok.

— Nehéz dolga lesz, kedvetlenek az emberek.

— Van rá okuk?

— Van, elvtársam. Én például még nem járultam hozzá az egyesítéshez. Bizalmi vagyok a pártban, tagja a Hazafias Csoportnak, határvizi megközelítőm is van, de engem ebben az ügyben még nem kérdeztek meg. A Cseh Sándor ehhez még nem járult hozzá!

— Más se — szólt közbe az egyik „lóember'.

— Az nem lehet — mondta Krizek, s az egyik szemöldökét kicsit feljebb húzta.

— Nem lehet, aztán mégis így van... Vegyük csak azt — emelte fel a hangját a kovács —, hogy Okorca tavaly 35 forintot osztott munkaegységenként, a tagok vontató számra vitték haza a terményt, s még a gazdagabbaknak is jobban ment, mint egyéni korukban. Viszont Lésán milliós adósságot csinált, az állataik elhullottak, mert nem gondozták rendesen, kukoricájuk alig termett, pedig jó év volt. Még az SZTK-t sem tudták kifizetni. Mi történt erre? Összecsaptak öt falut, s most mi nyögjük Lésán adósságát. Így aztán nem csoda, ha az embereknek elment a kedvük.

— Van bent igazság, de azért mégsem így van. Máshol is egyesítették a téeszeket.

— Mert ott is baj volt — mondta az egyik ember, s kicsit oldalra hajolva kipillantott a lovakra.

— A gépek miatt egyesítettek. Egy falu határában nem lehet kihasználni a gépeket, de ötezer holdon már tervszerűen lehet munkát adni mindegyiknek. Most mindig ott vannak, ahol éppen szükség van rájuk, csökkent az állásidő s a költség is — mondta Krizek.

— Jól mondja maga, csak az a hibája, hogy más az igazság. A lésániak tavaly urizáltak, most meg viszik a pénzünket. Én az igazságot mindig olyannak tartottam, hogy ha valaki nem dolgozik, akkor ne is egyék! Hagyni kellett volna Lésánt, hogy a saját kárán tanuljon — mondta az öregebb fogatos, s az öklével belecsapott a levegőbe.

A patkó, mint egy vörös félhold ízzott a segéd hatalmas fogóján. Az indulatos gazda a segédre nézett, aztán sietve kilépett az ajtón. Lehetett látni, hogy nekifeszül a középső ló oldalának, s felemeli a lábát. Amikor a segéd kilépett az udvarra, a fogója végén hirtelen megfakult a patkó. Szürke lett, s amikor a huzat lesöpörte róla a pernyét, sötétkék. Néhány pillanat múlva a műhelyben is lehetett érezni az orrfacsaró, égett pataszagot.

Cseh bácsi letört egy-egy darabot a szögletvasból, aztán újabb vágásokat csinált. A segéd bejött, s egy nehézfejű kalapáccsal laposabbra és keskenyebbre verte a patkót. Amikor kicsit elült a lárma, Cseh bácsi újra megszólalt:

— Van itt más baj is... Belsőbb... Az emberek már nem hisznek... Nem volt előkészítve ez az egyesítés... Amit a fogatos mondott, az igaz, csak másként igaz, mint ahogy ő gondolja. Ha nekem azt mondja az államom, hogy egyesíteni kell a téeszeket, s megmagyarázza, hogy miért, akkor én támogatom! Csakhogy itt nem magyaráztak semmit, s még a kommunistákat sem győzték meg a helyességéről.

— Ez nem lehet.

— Maga mindenre azt mondja, hogy nem lehet, mert magának a központban papírokat mutattak, s a papírokon az volt, hogy itt minden rendben van. De a valóságban nincs rendben, s éppen ezért tették ide magát. „Krizek egy kicsit nyersmodorú ember, odatesszük, az majd rendet csinál" — gondolták. Ne haragudjon meg az őszinteségért.

— Furcsákat mond maga...

— Furcsákat, de igazat. Látta odakint azt a törött homokfutót? Azért váltották le a csúcstitkárt, meg az üzemegységvezetőt.

— Ittak, nem?

— Ittak, de ez még magában nem bűn... Az volt a baj, hogy csak ittak. A csúcstitkár tél óta egyetlen gyűlést tartott, a központba és a Járási Bizottsághoz megküldte a jelentéseket. „Minden rendben van, az emberek megértették a helyzetet. Ezt mondták, azt mondták, kezdeményezés, pártcsoport, népfront..." S nem volt semmi. A gyűlésen olyan csend volt, mint kint a Hét öles tónál. Hallgattak. A járási bizottságon meg azt hitték, hogy itt minden rendben van. Na jöjjön ki, majd ott tovább mondom, átveszem a segédtől a lovat.

Kilépett az ajtón, Krizek utána.

— Melegítsd a többit — fordult Cseh bácsi a segédhez, és megmarkolta a szerszámokat.

Krizek a fal tövében leült egy fatönkre.

— Mondom, azt hitték, hogy rend van a faluban. Végül a homokfutó miatt derült ki minden. A Mogyorócska csárdába jártak inni, s két-három hetenként összetörték a fogatot. Végül már többet volt nálam, meg a bognárnál, mint használatban. Az emberek elkeseredtek. A nyár végén aztán a faluban már akkora beszéd volt erről a homokfutóról, hogy a Járási Bizottsághoz is elhallatszott. Most leváltották a vezetőket. De az a baj, hogy nemcsak a homokfutó törött össze, hanem az emberekben is összetört valami.

— És a szárazság?

— Az is nagy baj. Közömbösek lettek az emberek. Itt a jó gazda most már kevés, tűz kellene ide, valami nagy tűz, ami megmozdítaná őket.

A segéd felbukkant az ajtóban az új patkóval. Krizek most egészen közelről látta, hogy a vörös félhold, hogyan sápad el a küszöbön.

A kovács felpróbálta a ló patájára a vaspapucsot. Barna füst szállt a sárguló akáclombok közé.

Krizek újabb cigarettára gyújtott, s nézegette a szemközti fal tövében felhalmozódott szekérromokat, repedt, és megrozsdásodott vasakat.

A fogatosok a lovak körül álltak, segítettek a kovácsnak. A segéd a műhelyben alakítgatta a vasakat. Először csak nagy zuhanások hallatszottak, aztán csengőbb, vékonyabb hangok.

Tum-tüm-tüm-tüm-tim-tiiim...

A hangok felröppentek az üllőről, s kisuhantak az ajtón. A közeli akácfákon megrebbentek a levelek.

Krizek a fatönkön ült, és nézte a lomraktárt. Egykedvűen, gondolatok nélkül számításba vette a tárgyakat. Törött kasza, lánctalp maradvány, abroncsok, görbe igaszeg, megrozsdásodott gömbvas, ablakrács, repedt ekevas, ekevas...

Meghökkent, a szeme nem tudott továbbsiklani. Az ekevas mellett törött deszkadarabon lafogva szekértáblát látott:

Szlanák Lajos
OKORCA

Kicsit megrozsdásodott már a széle, de a közepe még fehér volt, s a betűk hibátlan feketék. Egyetlen laza szegen függött a tábla, s lengette, hintáztatta a huzat. „Szlanák Lajos Okorca." A betűk világítottak, fénylettek, mint az elektromos eredményhirdető táblán a számok. Szekértáblát nem szoktak a szemétre dobni, furcsa volt. Krizek emlékezett, egyszer kézalatt vett egy kocsit, s amikor hazaért vele, az volt az első dolga, hogy táblát szegezett az oldalára. Nem adta címfestőhöz, maga fogott pemzlit, s rajzolta rá a betűket: Krizek János Lésán. Később eladta a kocsit, de a táblát levette róla. Még talán most is megvan valahol. A szekértábla világított a rozsdás vasromok között: „Szlanák Lajos Okorca". Hol lehet ez az ember? Talán disszidált, vagy meghalt 56-ban? Lehet, hogy él, csak a faluból ment el. Vagy talán el sem ment? Itt élne a téeszben?

Zavartan odafordult a mellette álldogáló fogatoshoz:

— Magának mi a neve?

— Illés Nándor.

— És magának? — szólt a másikhoz.

— Kovács József.

— Az öregnek?

— Vitusz János.

Amikor meghallotta a nevét, az idősebb is odanézett. Várakozva álltak Krizek mellett. A kovács is felemelte a fejét, s egy pillanatig lógatta a nadrágja mellett a tüzes patkót.

— A kocsijuk megvan? — kérdezte Krizek.

— Bevittük a téeszbe.

— Ha a szemük elé kerül megismerik?

— Már nem — mondta Vitusz János, és furcsán, röviden elnevette magát.

— Itt már senki sem ismeri meg a kocsiját — legyintett a másik. — Maga nem találna itt egyetlen olyan kocsit sem, aminek a kereke, vagy rúdja eredeti. Összecserélgették, összetörték.

— Amikor egyéniek voltak, eljártak egy kocsival tíz évig, vagy talán még tovább is. Nem...?

— Az igaz — mondta Vitusz János —, de ha az én kocsimon elromlott valami, akkor eljöttem a Cseh Sándorhoz és megcsináltattam. Most, ha egy szekérnek eltörik a rúdja, kiveszik a másikból, s csak akkor jönnek a kovácshoz, ha már öt-hat kocsi használhatatlan.

— Mondok én ennél magának szebbet is — szólalt meg az egyik ló mögött a kovács. — Ha még csak a rudat szednék ki, azt megértem, de egymás kocsijából kiszedik a kerékperselyt, s a másik csak akkor veszi észre, amikor leszakada alatta a kocsi. Mást se teszek ebben az évben, mint kereket javítok!

Az utcáról vontató zúgása hallatszott be az udvarra. Krizek egy pillanatra felkapta a fejét, de aztán újra a vitázók felé fordult:

— Nincs ez jól, emberek.

— Pedig így van. Bevittem a szép új lószerszámomat, aztán már sehol sincs. Amikor kerestem, csupa nyűttet, tódozott-fótozott ócskát találtam a raktárban — mondta Vitusz János.

— Talán lovon van.

— Nincs az lovon, megnéztem én a fogatokat is.

— El csak nem párolgott, ha egyszer bőrből volt és varrás tartotta össze?

— Látja, Krizek elvtárs, én pedig éppen erre gondoltam. Vitusz János, a te szép új lószerszámod elpárolgott. Amen.

Az utcáról újra motorzúgás hallatszott. Krizek felugrott és kipillantott a kapun. Egy magános Zetor porzott el a házak között.

— Hova mennek ezek? — nézett Krizek a kovácsra.

Cseh bácsi vállat vont. Szótlanul ráspolyozta a patkó alól kitüremkedett sorját.

Krizek visszaült a tönkre. Bámulta a himbálózó szekértáblát: „Szlanák Lajos Okorca" — feketedtek a betűk a szeme előtt. Lassan továbbsiklott a pillantása. A szekértáblán túl egy lyukas, horpadt oldalú vödör feküdt.

A távolból újra motorzúgás hallatszott. Krizek felugrott és kiment a kapu elé.

Látta, amikor befordultak a kövesútról. Ketten voltak rajt. A zetoros, és egy magas férfi az utánfutóban. Amikor a vontató a ház elé ért, Krizek feltartotta a kezét:

— Álljanak meg!

Nagy puffogással lefékeztek.

— Hova mennek? — kiabált át a hangzavaron Krizek.

Az utánfutóból előrehajolt a magas férfi és visszakérdezett:

— Kicsoda maga?

— Krizek vagyok, az új üzemegységvezető!

A magas férfi ekkor a zetorosra nézett, de az nem fordult hátra. Néhány pillanatig csend volt.

— Hova mennek? — szólalt meg újra Krizek.

— Ebédezni.

— Vontatóval...?

— Azzal — mondta ingerült, ellenszenves hangon a magas férfi.

Krizek átlépett az árkon, s elkapta a kocsi szélét. Kicsit felágaskodott és belenézett. Két zsák volt a platón.

— Krumpli — mondta a magas férfi, de Krizeket ezzel nem lehetett leszerelni.

— Azt látom — mondta —, de miféle krumpli?

A zetoros hátrafordult az ülésen, a magas férfi hallgatott.

Krizek várt egy kicsit, aztán megszólalt:

— Mi a neve?

— Szlanák Lajos.

Krizek meghökkent, elengedte az utánfutó szélét. Néhány pillanatig ingadozott az árokparton, aztán ösztönösen hátrafordult a kovácsműhely felé, ahol a himbálózó, gazdátlan szekértáblát látta. A kovács és a fogatosok a kapuban álltak. Krizekben valami megfagyott, hideg és kemény lett a nézése. Visszafordult a vontatóhoz és odaszólt a magas férfinek:

— Dobja le!

Az gondolkozott egy pilanatig, aztán újra visszakérdezett:

— Itt?

— Igaza van — mondta Krizek —, inkább az üzemegység iroda előtt.

— Akkor szálljon fel.

— Minek...?

— Valakinek át kell venni — mondta, s hátrább húzódott az utánfutón. A szemében száraz gyűlölet villant.

„Mit akarhat?" — tűnődött egy pillanatig Krizek, aztán hirtelen a kerékre lépett, s átdobta magát az oldalon.

A vontató előreugrott, s a házak között felverte a port.

A fogatosok a kovácsra néztek, aztán együtt visszamentek a lovakhoz. Egy még vasalatlan volt. A segéd már forgatta a tűzben a patkót, s táncolt a fújtatón, hogy vörösebb legyen a parázs.

— Nehéz ember lehet — szólalt meg Vitusz János, s a fejével a vontató nyomában felkeveredett por felé intett.

— Csak keseredett — mondta a kovács, s a kezeszárát vakargatva leült a fatönkre. Cigarettát vett elő a dózniból és meggyújtotta. Szippantott egy-egy mélyet és gondolkodott.

— Ennek én tudok hinni — mondta később, aztán felállt, és munkába vette a lovat. Az emberek körülállták. Már füstölgött a ló patája, amikor az egyik megkérdezte:

— Talán mondott valamit?

— Nem mondott, de ha ez mond valamit, az úgy van.

— Az előbb azt mondta, hogy keseredett...

— Az... Keseredett... A felesége miatt.

— Meghalt?

— Rosszabb. Itt hagyta. Gyerekkel együtt itt hagyta.

— Férfivel ment el?

— Azt nem lehet tudni. Az ellenforradalomkor történt...

— Ő sem tudja?

— Nem. Bent dolgozott a felesége a városban. A koraival ment minden reggel, s csak este jött haza. Amikor ez történt, Krizek éppen Okorcán volt, a darálóst helyettesítette. Észre sem vette, hogy mikor ment el a felesége. Két hónap múlva aztán Angliából kapott egy levelet. „Mister, John Krizek" — így volt megcímezve. Kinyitja, hát az asszony. Csak pár sor volt. Azt írta, hogy Londonban van, s ne haragudjon.

— Mit csinált?

— Bement a Nándorhoz a kocsmába, s lassan, csöndesen iszogatott. Estefelé aztán megvadult, összetörte a poharakat. Később fogadott valakivel, ha jól emlékszem a futurással, hogy megiszik egy tégely bort.

— Megitta?

— Meg. Kiemelték a tégelyt a söntésből, eléje tették, aztán megtöltötték borral. Körülötte álltak vagy tizen, és nézték, biztatgatták. Nem tudták, hogy mi történt vele. Krizek rájuk sem nézett. Egy félliteres bögrével meregette a bort, és lassan, kitartóan ivott. Éjfélre kiürült a tégely.

— Utána mi lett?

— Semmi. Felállt, nyújtózkodott egyet, aztán a saját lábán hazament. Az emberek meg csak álltak a tégely mellett, és nem tudtak szólni.

Andrássy Lajos

Éjszakai műszak

Te barátocskám alszol már. A pelyhes
meleg dunna közt simogat az álom:
míg szövőgépek zúgó ritmusából
egy dal kilép: a karcsú, szőke lányon

kék-aprópettyes, hetyke főkötő,
csipöjén, mellén — mint a bronz — feszül
a munkaköpeny, most a géphez ér,
az megcsókolja ujját s csendesül.

Ő énekel s csak hallgatom itt lopva,
míg cikázik a gépen a fonál:
pacsirta száll mezők fölött dalolva!
— S te barátocskám alszol ugye már?

Én elhallgatnám lásd itt estig is,
szép s pontos mozdulását nézve hosszan
amint a géphez ér s az mint az eb
kezéhez simul... Ám de sajnos lassan

virrad, a műszak véget ért. Ez éjjel
egy vég vászonnal több a termelés.
Kettőnknek, szőke lányka, semmiség az,
gyerekjáték — ugye? — nem is nehéz.

Reményi Béla

Flóra-várás az őszi Szárszón

(Amor christianus)

Valami áldozat, vagy
súlyos adó,
mit magunkra kiszabhat
mindenható
nagy boldogságunk, hogy ne
ingyen legyünk
kegyelted: jószerencse,
üdv ... Mint a bűnt,
úgy kellene, hogy büntess
örömöt is,
mely elveszi eszünket:
tabu, fotis ...
Megértenének engem
a régiek,
látván: kiért esengem,
látván ijedt
szívembe: hol alázat-
ra várt a gőg,
omolva porba lábad
(isten) előtt.
Emelnék most szemük rám
a régiek,
a szív e gőgért — tudván —
mivel fizet.
Ily nagyon az lehet csak
alázatos,
kiben a gőg tüzet rak
s eget tapos
lemondva bármiről, mi
ideköti.
Rólad csak — az a szörnyű! —
lemondani.
Te vagy csak, kit el úgy se
eresztene:
hogy érted őt veszítse
el istene.
A régiek tudnák csak
megérteni
ezt a szenvedni-vágyat,
mellyel teli:
kik ajándékba kapják
tar águkat.
Hullatják a barackfák
virágukat.
Már-már lehullik rólam
minden igény,
már csak érted-valóm van
vágyam, igém.
Ezzel engesztelem ki
irigyemet:
a Te mennyedbe menni
könnyű legyek,
tudván: mit adhatunk még,
az is kevés,
minden kamat, fizetség,
engesztelés ...
Azért a földi mennybe
felragadó
üdvözülésért enyhe
minden adó.
Hogy érdemünk kitessék
— bár súlya nyom —
nem elég böjt, szüzesség,
fogadalom ...
Valami nagy lemondás,
önmegadás,
keselyücsőrű honvágy,
saskarmu gyász,
láz, ami felemészt, (s mily
kín, ha csitul)
vállalni büntetést ily
ártatlanul.
Az a hű, ki feléget
zugot, hitet,
hol meghuzódhat élet
tenélküled.
De még ez sem elég: NEM-
HINNI! — ez az
áldozat: csupa szégyen,
semmi vigasz.
Így járulni elébed,
ily védtelen,
nem kapva menedéket
öledbe sem,
remény nélkül kitartva,
hogy átalad
létezve bukjak arcra:
megváltva — vagy
letaszítva az űrbe
— kos, bak, tulok —
legyek mindenestül Te
áldozatod.

Feláldozva egy isten
— még szebb? nagyobb? —
kegyelmének, akit nem
szolgálhatok.
S ha végzése felémcsap,
élni minek?
(Ezt is ők értenék csak:
a régiek,
tudván: minden csak ott van:
túl önmagán —)
Csak a te két karodban
nincsen magány,
csak a te vágyaidban
van túlvilág,
csak ott jó, ami itt van:
eged-igád...
Teremtő és teremtmény
te vagy nekem.
Nincs isten — én szeretném
csak, hogy legyen.
Ki magunk ellen megvéd,
s arról, hogy itt
ketten egymást szerették,
tanúskodik.

Félig-emlékezők

Énnekem minden nap évforduló
nemcsak házasság, születés, halál...
A fű-növésű múlt amit leró
s emlékezetünknek alatta jár.

A nap, amire nem emlékezem,
álmomból fölriaszt. Vak mécse gyúl
valaminek, ami talán ezen
kezdődött visszavonhatatlanul.

Mert az emlékek sokat fednek el,
hová nem jut a fény és még nagyobb
körül az éj: a felejtés- lepel
attól, hogy egy-egy csóva felragyog.

Még jobb is így, hogy érzékszerveink
kiszűrik számunkra a végtelent
csak annyi hangot és csak annyi színt,
amennyiből együtt kiáll a rend.

Léptünk a homályba így nem vesz el,
alvajáró sorsunk vezet — De míg
egyszer gyászol, másszor meg ünnepel,
fogamzására ki emlékezik?

S aki örömünket gyászolja meg
s ujjong a gyász fölött, az majd mibe
kapaszkodik, mikor — hisz értitek! —
zuhan, zuhan vissza a semmibe.

Mi mindenre félig emlékezünk,
pedig a fény árnyékával egész.
Mikor még csak kitervelték a bűnt,
nyomában készült már a büntetés.

S a büntetés nyomában újra bűn...
Mert az árnyék nem hagyja el a fényt.
Állunk fenségesen és együgyűn,
vélt győzelmek tüzijátékaként.

S a szikra emlékek kialszanak,
petárdák pattogása elcsitul.
Tompa nyögések, fojtott jajszavak
földmorgása amazt süvíti túl.

Pedig a kettő egy emlékezet,
de befogadni értelmünk fukar.
Ki ezt, ki azt őrzi ágya felett
s úgy alszik el, szívében bosszúval.

Szerencsétlen félig-emlékezők,
ezért egymás ellen uszulva mi
fejünk fölött gyújtsuk ki a tetőt?
Mécseinket kéne kioltani!

Emlékezzünk igazul vagy sehogy.
Ne fantom-félelmek kísértsenek.
Ki istenei előtt térdrerogy,
azt összemorzsolják az istenek.

Egyik háború szült, másik nevelt
s lehet — gödrünket ássa harmadik...
De mi éljünk egymást szeretve, mert
bennünk egy más emlékezés lakik.

Egy más emlékezés, melyben szabad
úgy lettem, hogy megtagadott a hon
s ki mindnyájunk fellélegzése vagy,
— már tudtam, hogy csak hozzád tartozom.

A háború — én így emlékezem —
nem a golyószórók, parancsszavak...
A drótsövény mögött már semmi sem
kötött. Rabságom vége volt a nap.

Küldetés lett, mi volt baljós kaland —
bár nem volt felismerhető jele
a pillanatnak, melyben megfogant
jövőnk, csak én borzongtam meg bele.

Akkor vetkőztek le emlékeim:
szökésre kész, ruhátváltó rabok.
A képen, mely e napról rámtekint
fakul a gyász s az ünnep felragyog.

Így sárgulnak emlékeink — de lásd:
mi rejtve bennük, azzal nyitva ki.
Mint anyanyelvet és testápolást,
ezt kéne mindenütt tanítani!

Mert az a pillanat az éltető,
emléknek is az ad tovább hitet,
— fegyver riassza fel bár! — amelynek ő
a mozgatója, na... hisz értitek!

Csongor Rózsa

Nehéz műszak

Az augusztusi éjszakák hirtelen szakadnak a hegyek közé, mint a dolomittömbök az omlasztott vágatba. Amíg a nap fenn van az égen, perzsel. Aki belélegzi a forró, nappali levegőt, kiszikkad, mint a Gallya-menti kutak. Mikor a nap lebukik a nyugati határszélen, ahol az erdők koszorúja lágy ívvel karolja át a bányásztelep utolsó házait, olyan gyorsan hül le a levegő, hogy az ember belseje is fázik. Az éjjel-nappal dohogó mozdonyban — amely a hegy gyomrából kihordott vörhenyes bauxitot szállítja a vasúti rakodóra — a fűtő összehúzza mellén az olajos ingét, fejére teszi kormos sapkáját, s melegítő féldeciről ábrándozik. A hegyek között hideg az augusztusi éjszaka.

Fél tíz után indul meg az éjjeli váltás a bánya felé. Borzoló szél fúj a móri medence felől, susogva hajladoznak a fák. Fekete az éjszaka, mintha a perzselő napsütés, a nappal vibráló fényáradata csak régi emlék, a tavaszról, vagy nyárról ittmradt színes ábrándok zuhagata volna. A bánya bejárata fölött ötágú csillag van: égő vörös pipacs. Messze világít az éjszakába.

Soká lesz reggel. A bányában nem a nap járásával mérik az időt. Nem érzékelhető a hajnal és az alkony áttetsző, finom árnyalata sem. Az óra itt az egyetlen szerszám, amely adagolja a pillanatot, meg az évek során kifinomult emberi érzék.

A tizes csapáson folytatni kell az omlasztást. A reggeli és a délutáni műszak is dolgozott rajta. Nem jutottak messze. Az omlasztás sürgős volna, a tizenötös munkahelyen fokozódik a meleg. Valahol a régi vágatokban tűz éledezik.

— Menjetek a vitláért — mondja Gódor Jani, a brigádvezető. — Beállítjuk a támot, aztán kezdjünk neki. Ha nem szakad le, nem vacakolunk. Lőni kell. — Rövid hallgatás után hozzáteszi: — Az asszonyt bevitték az este a kórházba.

— Már? Korán van még Jancsi — mondja Homoki.

— Magam sem tudom...

— Nem lehet az még, te Jani — mondja Vitéz Pista, a brigád másik tagja. — Alig látszott rajta valami.

— Pedig rájöttek a fájások. Ötpercenként. Az anyós vitte el.

— Ötpercesek?

— Néztem az órát.

— Az első gyerek így szokott — zárja le a beszélgetést Vitéz.

Az emberek elmennek, Gódor maga marad. Felakasztja egy támra a lámpát, egyetlen fényforrás a vágatban. Körül betemetett csapások, kiszedett támfák. A tizes vágatban is már vagy kétszáz métert jöttek visszafelé. A szaklalapok most mintha megmakacsolták volna magukat. A reggeli műszaknál megindult valami mozgás, a roppant hegy gyomrában omlani készült az a keskeny rés, amelyen keresztül vájták a vörös bauxitot. Az üregben — amelyet a rendezetlen omlástól a máglyaszerűen felrakott pillér véd — óriási szürke dolomitlap lóg. Egyik szélével eléri a sziklás, köves omladékot, a másik vége úgy lebeg a mély üregben, mintha könnyű felhő lenne. Ez a darab zárja el az utat az omlás elől.

— Na várjál csak. Fogsz te mindjárt omolni — beszélget Gódor a sziklákkal. Valahol az üregben leesik egy apró kő. A csöndben sokáig hallani a koccanó darabkákat.

— Na, mit akarsz? Van valami bajod? — Gódor hangja tompán cseng.

Aztán hosszúnyelű csákányért, meg fejszéért megy. Közel van, a főcsapás szélén. Lihegve járja a meredek utat. Magamellé rakja a szerszámokat, leül és várakozik.

„Az asszony" — jut eszébe, s enyhe bűntudat legyinti meg, hogy egészen másra gondolt. Az orvosok korábban is mondták, nem jól fekszik a gyerek. Meg hogy nehéz lesz a szülés. — „Mi az hogy nehéz szülés?" — gondolja. Aszszonydolog.

Soká jönnek az emberek. Nem csoda, amíg felcipelik a munkahelyre a vitlát... Potyog valami az üregben. Feláll, és odamegy.

— Na? Mozgolódunk? Szaporábban, hallod?

Az üreg hallgatagon tátong. Nyomasztó a csönd. Egyedül rászakad az emberre a bizonytalanság. Rágyújt.

Alig lobban a gyufa, kevés a levegő. A környéken nincs munkahely, a légszivattyúkat már leszerelték.

Fázik. A bányában mindég mozogni kell, mert a nedves hideg beeszi magát a bőr alá. Keres egy támfát, amelyhez a vitlagépet fogják erősíteni. Sokáig faragja a fejszével az éket, hogy megszoruljon a tám. Aprólékosan, gondosan dolgozik. Felmelegszik tőle.

Ha valóban nehéz az a szülés, a legrosszabbra is fel kell készülni. Megborzong, pedig melege van a cipeléstől. Ilonkát két éve ismeri. A Bárdos Tóni lakodalmán ismerkedtek meg.

Megerősíti a támot. Fújtat a tüdeje, mint a mozdony. Elfárad. Ha ma végeznek az omlasztással, erre a munkahelyre nem jönnek többet.

Újra fölmegy az üreghez s vizsgálódik. Felületes szemlélő is látja, hogy ha az első gyámot kihúzzák, omlani fog. Persze ésszel kell cselekedni. Itt nem sokat ér az erő. Lentről hallani a vitla láncának csörgését. Súlyos, nehezebb, mint az egész gép. Ezzel a lánccal huzatják a támot.

— Hééééé — kiált a cipekedők felé. Úgy keveredik a tompa lánccörgéssel a csönd, mint a tűz és víz.

— Hééééé — hallik vissza. — Jövünk...

Egy pillanatig él benne az elhatározás, hogy segít cipekedni, de meggondolja. Nem sokra jutnának. A vitlát csak két ember tudja hozni. Keskeny, hosszú szerkezet. Egyik emeli, a másik utána löki a láncot, aztán leteszik. Csak lépésről-lépésre haladhatnak. Fél pillanat pihenés, aztán kezdődik előlről. Valahonnan Ilonka fekete hajszíne libben a szeme elé. Csak egy pillanatra, s aztán elkeveredik benne a sajnálat, amelyet az asszony és a gépet vonszoló emberek iránt érez. Valamit tenni kell, amíg azok fölérnek. Bemegy az üregbe, feszegetni kezdi a fejszével a gyámot. Enged. „Na lám" — gondolja. Csak hozzá kell érni, máris mozog. Elugrik. Hatalmas robajjal csapódik egy dolomitlap arra a helyre, ahol az előbb állt. Józan hidegséggel nézi a leomlott sziklát.

— Menjek, fiúk?

— Nem kell. Minek?

— Birtok vele?

Semmi válasz, csak az átkozott lánc csörög, amint húzzák a földön. Visszamegy a gyámhoz. Üti a csákánnyal, de most meg sem mozdul. Az emberek közeledtét fújtogató légzés jelzi. Kapkodva szedik a levegőt. Koppan a fejsze, pislog a karbidlámpa, aztán elalszik. Gyufát vesz elő, meggyújtja. Az emberek elvitték a biztonsági lámpát.

„Csak tudnék valami bizonyosat" — gondolja. Ha fiú lesz, Andrásnak fogják nevezni, ha lány, Ilonkának. Az asszony apja András. Ilonkát ijesztgették

az asszonyok a telepen: a nehéz szülés — császárvágás. Megborzong, s valami szörnyű fájdalmat gondol. Olyan görcsösen idézi, hogy érzi a gyomrában. Ilonka erős szervezetű, és egészséges. Miért van mégis a rendellenesség?

Megnézi az órát. Szeretné siettetni az időt. Még csak éjfél van, pedig mintha napok teltek volna el a bányában.

Végre itt vannak a vitlával, a lejáró aljában. Lemegy, elveszi Vitéztől a gépet, s maga kezdi vonszolni.

— Pihenj...

— Most már hagyhattad volna.

Nehéz a gép. A nappali műszakban könnyen felemeli, de az éjjeli műszak kiszívja az ember erejét. „Az a gyerek talán meg is van már" — gondolja, s megmarkolja a gépet. Elrebben a fátyolos álmosság is, amely ilyentájt szokta meglepni. Megnövekszik a munkakedve. Homoki löki a láncot. Lassú, megnyúlt mozdulattal teszi.

— Add ide, gyere a helyemre — szól neki. Még vagy öt lépés, s helyben lesznek. Fölfelé súlyosabb minden teher, mint szintesen. Vitéz a támfát igazgatja, s mellmagasságban elhelyezi a biztonsági lámpát. Fönt vannak a géppel.

— Azt hittem, lőni kell — mondja Vitéz. Mindhármukról gyöngyözik a veríték. Homokinak gőzölög a hátán az ing.

— Nem kell — veti oda Gódor. — Az első gyámot kihúzzuk, omlani fog.

Szó nélkül mozognak. Gódor erősíti a kötelet a gyámhoz, Vitéz és Homoki a géppel dolgoznak. Szaggatva, kuszáltan lihegnek.

— Hozd a fúrófejet — mondja Gódor és elviselhetetlennek érzi a keserű bagóízt a szájában. „Ha meglesz a gyerek, kiveszek egy hét szabadságot..." — gondolja.

Huzatnak, de a gyám nem mozdul. A vitla mellől a három szempár villogva figyeli a milliméternyi mozdulatot, amivel a gép megmozdította a gyámfát. Annyi, mint a szenteltvíz...

— Nincs levegő a fúrófejben — mondja Vitéz. — Nem húz...

— El kell töretni — rendelkezik Gódor. Bemegy a gyám alá, fejszével barázdát vág a gyám derekára a kötélnek. A csapások alatt apró kődarabkák hullanak az üregbe. Akácfa, szívós, nehezen viszi a fejsze. A másik kettő szótlanul figyeli.

— Vigyázz, Jani!

— Nem kell berezelni — hárítja el a féltést. Ismeri a dürgést. Ez mind semmi. Az üregből, mintha Ilonka nagy, fénylő szemei néznének rá. „Mennyit kell szenvedni egy gyerekért" — gondolja, s újra az a sajnálkozás, amely megbénítja a gondolatot. Még egyet odacsap, de súlytalanul lódul a fejsze.

Kijön a gyám alól. Mindjárt megfullad, szétszakad a tüdeje. Zúg a feje, így vánszorog vissza a gép mellé. Lekuporodik egy deszkára, cigarettát kotor elő. Homoki és Vitéz a kötelet erősítik a gyámra. Le kell vetnie a kabátot. Mintha forró fürdőbe lépett volna, melege van. Érzi, hogy nedves az ing a hátán. A vágatból hideg légáramlás vágja hátba. Ha ettől sem fog omlani, nem tud okosabbat. Robbantani kell. Nem szívesen választja ezt a megoldást, az ácsolat kilencven százaléka bent van. Robbantás után ácsolatot nem lehet menteni. Megszédül a cigarettától. Igaz, ma már a második csomagot szívja.

A gyámfa nem törik. A nedvességtől, amely átjárja a vágatot, szívóssá lett a fa. Vitéz a főtébe kapaszkodva ugrál a vitlaláncon, hogy a testsúlyával is segítsen. A fúrófej szakadozottan berreg.

— Nem törik...

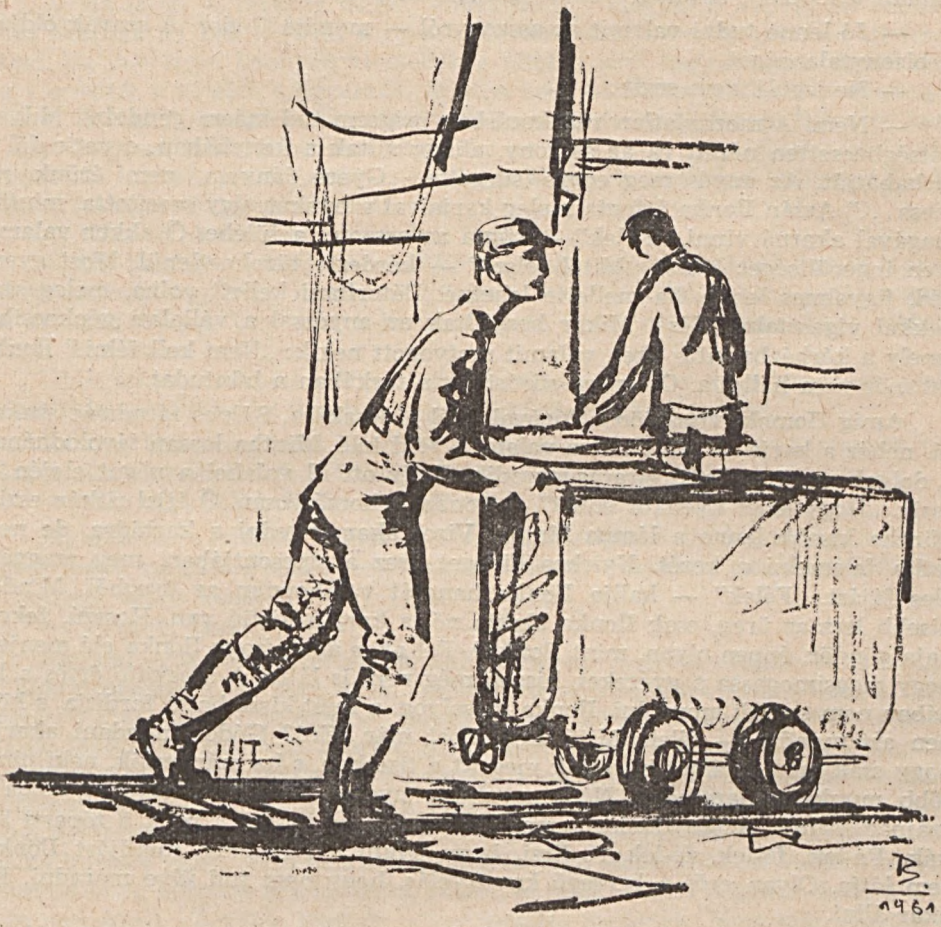

Bizse János rajza

— Valamit azért engedett — mondja Homoki. A szürke bauxit nagy lepényekben omlik az üregbe. Az igazi omlás mégsem tud megindulni.

Két óra van. Az éjjeli fáradtságtól elfogynak a szavak. Mozdulatokból értik egymást. A levegő fojtogatóan kevés.

— Hozd el a nyolcasoktól a másik fúrófejet.

Homoki gépiesen megfordul, s elindul a fúrfejért a másik vágatba. Sokáig hallani a lépéseit, amint a nedves talajon cuppog.

— Jó lenne tudni valamit az asszonyról — mondja Gódor. A szavak oldják a bizonytalanságot.

— Ne izgulj, nem segít...

— Nem. A mozdulatlan várakozásban mégsem tud másra gondolni. Milyen kétségbeesetten nézett rá az asszony, ahogy álltak a konyhában, s vette föl a kiskabátját. Az anyós meg egyre sürgette. „Gyere lányom, nem érünk rá. Siess..." Aztán Ilonka átfogta meleg karjaival a nyakát, úgy szorította, mintha magával akarná vinni. „Félek" — súgta az asszony a fülébe. Ő akkor valamilyen ingerültséget érzett. „Mitől félsz?" — kérdezte türelmetlenül. Most gyengéd, figyelmes lenne, ha mellette lehetne. Bátorítani kellett volna, meleg szavakkal vígasztalni. Késő. Mikor beszálltak az anyóssal a vállalati gépkocsiba, amely a kórházba vitte őket, valamit motyogott nekik: „Nem kell félni." Ilonka ezt már nem hallotta. Csomóvá sűrűsödik a torkában a bűntudat.

Amíg Homoki visszajön a fúróval, leül a deszkára. Súlyos fáradtság szakad rá, nehéz a karja. A fejét húzza valami a föld felé. Mintha lassan távolodnának a dolgok, az üreg is kicsire zsugorodik. Vitéz ott ül valahol a vágat elején és eszik. „Hogy lehet ilyenkor enni?" — gondolja homályosan. Ő éjjel ritkán eszik. Mintha kisebb lenne a lámpa lángja. Vizet akar engedni a karbidra, de nem tudja felemelni a kezét. Nyirkos hideget érez a sípcsontjában, meg szaggató éles fájást. „Félek" — hallja Ilonka hangját valahonnan az üregből. Mindég kisebb lesz az üreg, csak Ilonka alakja nő, a karján kisfiú van. Hosszú, fekete haja göndör, éppen olyan, mint Ilonkáé. Fel akar állni, hogy Ilonka elé menjen, hogy megsimogassa a gyereket, hiszen még nem is látta. A szaggató érzés a lábában nem engedi mozdulni. Ilonka mosolyog, a fejét kissé balra fordítja, s közben azt mondja — félek. Mitől kell most már félni? Gódor mondani akarja, hogy csak ezt a gyámot húzatják meg itt a tizesben, s ha már omlik, neki nincs több munkája, hazamegy. Nem mozdul a nyelve. Mintha odatapadt volna a szájpadlásához. Aztán Ilonka berregő hangon kezd beszélni, mint a tóparti békák. Fé-lek, fé-lek, fé-lek... Érzi, hogy lehull a szemhéja, mindjárt Ilonkát sem látja. Olyan erős a berregő karattyolás, hogy nem tud ülve maradni. Fel akar állni.

— Szólhattatok volna. Keveset aludtam napközben. Az asszony miatt...

Vitéz a fúrófejjel babrál, amikor kinyitja a szemét. Megfázott. Érzi a hideget a hátában a nyirkos ércfaltól. Gódor feláll.

— Engedd, majd én — mondja s elveszi a fúrófejet. Olyan erővel szorítja a vitlához, hogy a rázódástól elzsibbad a keze.

A gyám nem enged.

Egyhangú jövés-menés, igazgatás a gyámon. Áthelyezik a vitlát más szögbe, talán onnan könnyebb a húzatás. A fúrófej berregése mellett úgy hat a fáradt lihegés, mint az elromlott légszivattyú sipolása.

A gyám nem enged.

— Szólj a lőmesternek. Robbantunk!

Vitéz azonal megfordul, s megy Kovács bácsiért. Nem lehet tudni, merre jár, messze van ide minden munkahely. Ha így megy, ma éjjel sem omlik a vágat, pedig már a harmadik váltás kínlódik vele. Amíg Vitéz a lőmestert keresi, fúrás előtt mégegyszer megkísérlik a húzatást.

Takarékoskodnak az energiával. Beszélni sincs kedvük. A kötelet áthelyezik a gyámról a főtefára, amely úgy tűnik, szorítja a gyámot. A főtét könnyen kiemeli a vitla.

— Na látod — mondja Gódor Homokinak, s megjön a kedve. Ha robbantani akarnak, el kell kezdeni a fúrást. Kovács bácsi bármely percben itt lehet. Nem. Ha már ilyen könnyen kiemelték a főtefát, nem hagyja abba. Újabb támfára erősítik a kötelet, s húzatnak. Mintha az a hatalmas sziklafal is megingott volna. Halvány remegő öröm, akár a bányászlámpa apró fénye. Remélni kezd. Talán mégsem kell robbantani. Mégnézi az órát. Fél négy, Ilonka bizonyára mindenen túl van. „Miért ne?" — gondolja. Mások is átesnek a szülésen. Kardos Marci felesége tíz gyereket szült...

— Húzassunk tovább? — kérdezi Homoki.

— Na hallod! — felel és csodálkozik. Hogy lehet ilyent kérdezni? Kovács majd morogni fog, hogy nincsenek készen a fúratok. Lám, mozog a hátsó gyám is. Bizisten mozog. Úgy nézi a lassan engedő hátsó gyámot, mintha a tekintet súlya mozdítaná.

Újult erővel húzatnak. Mikor leállnak, Gódor ismét a gyámhoz megy, pedig most már veszélyes. Az üregben nagy robajjal leszakad valami.

Néhány fejszecsapással kimélyíti a gyámon az árkot, hogy hamarabb törjön. Aztán visszahelyezik a kötelet. Gódor benéz az üregbe.

— Már nem kell neki sok. Na gyerünk...

Mindketten a vitlánál állnak. Felváltva szorítják a fúrófejet. Úgy rázza az egész testét, mintha a lelkét rostálnák. A kemény csöndben megtapad a fülében a berregő, lapos hang.

— Tovább, Laci, tovább...

Homoki egészen belevörösödik. Fél győzelem. A gyám nagyon lassan enged a hajlító húzásnak, de nem törik. Aztán hirtelen recsegni-ropogni kezd a vágat elején a főte, valahol az üregben megcsúszott a kőzet. A lapos, szürke ércdarab nehéz lökésekkel csapódik a belső gyámhoz és kilöki a vágatba. A külső gyám, amelyen a kötél van, hajladozva szenved a rácsúszott súlytól. Gódor átveszi a fúrófejet és teljes erővel szorítja a vitla fogaskerekeihez. A gyámfa már majdnem derékbahajolva ropog. Az üregben minden mozgásban van. Errébb kellett volna húzni a vitlát. Nem biztosak a pillérek, régi síndarabokkal vannak helyenként pótolva. Mögötte ácsolat sincs, veszélyes játék. Hajlik a gyám, de még mindég nem törik. „Tovább, tovább..." — mondja magának. Most már semmiképpen nem hagyják abba.

— Szívós, mint a macska — hallja Homoki hangját. Káromkodik is.

Csak káromkodjon Homoki. Omlani fog, az már biztos. Az a szülés meg, ha eddig nem fejeződik be, egyszer csak a végére ér. Persze hamar megijesztik az asszonybeszédek, meg a jajgatás, de lám, mindent lehet. Csak akarni kell. A fúrófej rázását érzi a gyomrában. „Tovább, tovább..." Nem szabad abba hagyni. A gyám felső szára már majdnem leér a kőzetre, de még mindég nem törik, csak hajlik. Hajlong, recseg-ropog, de nem törik. Egy villanásnyi időre az asszonyra gondol, s átmelegszik valamilyen ismeretlen érzéstől. Kár volt elküldeni a lőmesterért. Azt fogják hinni, megint megijedt, s a könnyebb megoldást választotta. A huszonnégyesben is ezt vágták a fejéhez. Akkor valóban nem volt

más megoldás. Ha ez most beomlik, az ácsolat hatvan százalékát kiszedhetik. „Ez már omlani fog. Gyere csak bogaram, gyere..." — beszélget a gyámhoz.

— Vigyázz, Laci!

Óriási robaj. Elkapja Homoki karját, s úgy rántja magával a fiút, hogy a lejtős vágatban legalább két métert csúsznak lefelé. Mintha megmozdult volna a hegy... Hatalmas lapkás kőzet esik a lábuk elé. Ösztönösen ugranak még lejjebb. Morajlik az üregben a leszakadt kőzet. Önkéntelenül keresik a menedéket az elszabadult természeti erők tombolása közben.

— Jól van — mondja Homoki és kézfejével a homlokát törölgeti. Amolyan röpke hang, győzelem vibrál benne. A bányász keveset beszél. Csak morogjon, dörömböljön, zúgjon az az üreg!

Lent állnak a vágat aljában. Szó nélkül szívják a szürke füstöt. Fölényes megvetéssel nézik az üreget.

A főcsapásból Vitéz meg a lőmester lámpája imbolyog. Vitéz lóbálja a lámpáját, mintha jelezni akarna. Mindketten odafigyelnek. Kovácsot hiába csődítik ide. Mindegy! A lőmester örüljön, hogy megtakarították neki a paxitot, gyutacsot, s legalább fél munkaórát...

— Jani! Hallod, Jani?

— Mi van? — mormogja Gódor. Érzi, hogy a forróság lecsurog a torkán.

— Fiad van. Három és fél kiló — ordít Vitéz. Mámoros a hangja.

— Micsoda?

— Fiad van. Az asszony is jól van. Három és fél... — Kovács bácsi elnyeli a mondat végét.

— Micsoda? — kérdezi Gódor újra. Hihetetlen beszéd. Soha nem hallott szavak. A varázsuk belemarkol az ember lelkébe. „Fiad van" — visszhangzik benne. Lassan mélyül a szavak értelme.

— Fiú, mondom...

— Honnan tudja?

— Az anyósod telefonált a siklóhoz. A Tatai Miki jött, hogy adjam tovább.

— Fiú? — Idegen a hangja. Tompán csapódik az ércfalhoz. Melege van. Pislogva nézi Kovács bácsi borostás arcát. Mindhárman őt nézik. Piros a tekintetektől. „Fiú" — ismétli magában. A karbidlámpák imbolygó fényében repdes az öröm.

— Köszönöm. — Kis szünet után teszi hozzá. — Nem kell robbantani. Beomlott.

— Látom — mondja az öreg, s meglazítja vállán a lőszeres láda pántját. — Nincs itt semmi hiba...

És sokáig nézik Kovács bácsi billegve járó, távolódó alakját.

Kalász Márton

A nehezék

Tudom én valamit tennünk kell
megrokkant fáradt életünkkel

vállunkról a vad terheket
mint vízpart magasából a követ

löknünk kell fecsegő homályba
vessen gyűrűt a zuhanása

s még a habok is álljanak neki
a megtöretett húst gyógyítani

mint frontkatonát a szép fehér
tenyér amely hozzá sem ér

de mivel lázában igen akarja
szemét mossa inait összevarrja

s ahogy fejéből a köd kifolyik
a kéz világossága is távolodik —

jól tudom valamit tennünk kell
sebzett fiatal életünkkel

a csupán-álmot is elfogadnunk
káprázatában mosakodnunk

ami látszat-telítve itt van
s nézni amiben csillagzó hit van

ki kell buknunk a levegőben
gomolygó kövek s levegőtlen

sóhajok ős-zűrzavarából
mint pilóta a tél zivatarából

egyetlen a mi menedékünk
ha sugárzó tiszta földre lépünk

világot is eképp tudunk csak
véglegeset alkotni magunknak

kirajzolva a szép talajon
jövőt mint messziséget a havon

törékenyen de bizonyosan
még a vergődés is benne van

s a teljességet smaragd leletet
egyetlen ujjon tartani meg —

tudok mindent amit tennünk kell
elrugaszkodott életünkkel

közel van a tű-foka látom
álmomban még ki is kiáltom

nap-zuhogása nem vonz mégse
hogy viharzanék már feléje

virrasztó lelkem tehetetlenül
térdhez szorított szájjal ül

indulataim behúzott szárnyak
a titkos pengék belecsupáltak

mi lesz mi lesz ha elgondolom
se idegeim se akaratom

olyan az agyam zizegése
mint fán a rovarok habos evése

s magunkat mégis oly hidegen
szemlélem akár az idegen

s ez a kettősség őröl őröl —
ha lenyesne opál kés a tőről

szédületemben tán virágzom
kelyheket ingat árvaságom

izzó porban nyitok teremtek
emlékeim a csillagvilág-nedvek

a dörgő sók szelíd festékek
s föléneklek a harmatban tenéked

s ha rám világít az őrület
ha álmaim szerint már nem lehet

kifogok csöndben az elmúláson
fájva sisegve visszamászom

én az elszáradt venyige
alvó bokrod hűsébe ide —

lehet az mivel semmi se érhet
nem susognak szirmaim érted

szerelmedtől kéz el nem oldoz
s nem kérhetlek fogadj magadhoz

növényi sírással fehér holdfényben
boldogság helyett magányban
[enyészem

ó bonyolultabb s nem azért van
rajtam iszonyú nehezék van

a te szemed is már fényleni
kezdi és nem tudjuk megfejteni

csak élünk szó nélkül napokig
arcunkon hó és vad fény osztozik

kilépsz már későn búcsuzom
és motyogom motyogom motyogom

igen tudom én tennünk kell
valamit tennünk az életünkkel

Menyhárd Alfréd

A nagymama álma

Nagymama elaludt a karosszéken
Álmában fiatal volt és szép
Sudár ifjú megkérte a kezét
S igen helyett a száját megcsókolta
Mint harmat gyöngyözött az álom homlokán
Azt mondta amit többször nem lehet mondani
A virágok sem tudták szemüket nyitva tartani
És olyan nehéz volt az ébredés hogy két kezét örökre megfogta
Arcán a ráncok elaludtak.

Makay Ida

Ormánsági parasztportré

Asszonya nincs. A fia eltünt.
A pillantása fagykemény.
Porban kutat s a csillagokban
Teszi a dolgát. Nem beszél.

Érti a földek hallgatását,
izma mozdul, ha kél a mag,
érzi a csirák duzzadását,
és a lényeget tudja csak:

a buza, szőlő, élet árát,
hogy aki vet, csak az arat.
Hogy minden föld lesz, s a nyarakban
muskotályizü őszök érnek,
és azt, hogy megmarad az élet
földnél, s a csontnál biztosabban.

Fodor Ilona

„Az istenek halnak, az ember él...”*

A HÁZ

„...Ott a szőlőhegy, a tömzsi présház,
mely előtt ülve ha szertenéztem,
dallá ringott bennem kétség és láz
s amit láttam tejszín napsütésben,
mind hazám volt!...”

Amikor Babits Mihály 1939-ben megírja *Curriculum Vitae*jét, úgy tűnik szemében a kis vidéki város, Szekszárd, a szülőház, s itteni hajdanvolt élete, mint „egy távoli idill, amit úgy találtak ki, hogy valószínű legyen és mégis idegenebb a valóságtól, mint a Csendes Óceán valamely félreeső szigete Londontól vagy Budapesttől.”

Ez azonban nemcsak a halál szorításában fuldokló költő, az ötvenhat esztendős, sokat próbált ember és megfáradt irodalmi vezér idegensége mindattól, ami egykori élete volt. Pontosan harminc évvel előbb, 1909-ben a *Levelek Irisz koszorújából* vagy a két évvel később megjelent *Herceg, hátha megjön a tél is* verseskötete sem sokkal több konkrét élményanyaggal kecsegtet. Sőt valamivel kevesebbel. Mert a *Curriculum vitae* halál előtti számvetésének összegező igényével szemben a fiatalkor Szekszárdja ugyancsak szecessziós díszletekből épül fel: A költő hol a friss élmények elé vonja a szemérem Irisz-fátyolát, hol az élményhiányt pótolja idegen helyzetekbe és személyekbe beleélő szerepjátszással, olykor — később — az *Életszomj* megjátszásával is. — „Csak én birok versemnek hőse lenni” — állítja magáról; ez az *én* azonban az első versekben tájleírás, a helyzetdal, a költői elbeszélés, az életkép maszkja mögé bújik, tárgyat keres magának, ugyanakkor mégis érezzük: „az észrevétlen szívünkbe muzsikált líra fontosabb a leírásnál.” Mi az, ami valóságos ezekben a költeményekben? Maga a romantikus elvágyódás, a soha-meg-nem-elégedés határtalansága, amely többnyire a valóban „csendesóceáni” messzeségek szellemi honfoglalása, mely nem magában a „tartalomban”, hanem a mögötte rejlő olvasmányélmény áttételes hangulatában fejeződik ki.

A közvetlen élmény hiánya az, ami az Unalom nagybetűs címszava alatt 1939-ben is a szülőház jelképe. Ez a megtermékenyítő unalom formált belőle költőt — vallja Babits Vörösmartyra hivatkozva, s ezt az unalmat hiányolja aztán a háborús iszonyokat követő hazug béke idején, az „isteni” Unalom tündérét, amint „lomha szárnyacsapásokkal szálldogál” — „egy tál mustostökkel a tenyerén.” A *Curriculum vitae*ban sem maga a ház, hanem egy emlék, egy hangulat, egy íz válik élménnyé: a fanyarrá, rossz mellékízekkel telítődött élet alkonyán a novemberi, csípősen erjedő, újborral felöntött mustostök, amit a „kedélybeteg, árva nő”, az anya vacsorált fia megszületésének estéjén. Irónikus ez a jelkép; de vajon csak ez maradt volna a szülőházból, ez a vidéki étel-különlegesség s az unalom emléke? Ez, mivel a költő ezt érezte adott időpontban, a háborús zaklatottság idején-igaznak. És ezzel együtt főleg azt a megtermékenyítő csöndet, amely a vidéki unalom lényege volt a költő számára: az olvasás lehetőségét. Babits még 1939-ben is védelmezi a könyvek élménytadó erejét: „Nem kell hinni, hogy aki könyvekbe menekül, okvetlen az élet elől akar szökni. Sokszor inkább tágítani akarja életét, több életre szomjas, mint amennyit kora s végzete kiosztott. Az élet néha különösmód összeszűkül és megszegényedik ezen a magyar glóbuson. Így szűkült össze akkor is, habár csak szellemileg, mert egyebekben

* Részlet egy nagyobb tanulmányból.

bőség volt itt. Kártyáztunk, ittunk, vendégeskedtünk és politizáltunk, de közben nem történt semmi, évről-évre..."

Így fonódik össze a sajátosan magyar spleen és könyvélmény a költő emlékezetében: a vidéki tespedtségen érzett bús elrévedezés s az olvasás élményének megtermékenyítő öröme. A *Szőlőhegy télen* látszólagos jellegtelenségén, a mives faragvány domború keménységén és spleenes elernyedtségén átsüt az a sajátos „szerelmes látásmód", mely ha nem is magyar, de jellegzetesen babitsi szemlélet, amely az evokatív képalkotás *erejével* vallja: e tájhoz van köze. Van, még akkor is, ha olykor csak egy-egy jellegzetes szó érzékelteti az otthoni táj „lelkét". Mert a babitsi tájnak lelke van akkor is, ha idegen tárgyú és inspirációjú verseiben ez a lélek olykor idegen rezdüléseket áraszt. A szekszárdi tájnak mindig van valami sajátos dunántúli szabása még a kölcsönvett ruha redőzete alatt is. E később „kinőtt ruhák"-ban már kezdetben is a szekszárdi föld szíve dobog: a szőlőtőke télen nemcsak kopár, fosztott, hanem *foszlott* is, mint az emberi álmok, melyek a földdel együtt várakoznak az ébredésre. A hangulatkeltő befejezésen kívül maga az egész vers csupa gömbölyű tapintási érzetet kelt, a négy szakaszon át folytonosan egybecsengő folyékony mássalhangzók muzsikájában a dunántúli dombok hullámvonala válik kézzelfoghatóvá. De van a költőnek köze a tájhoz akkor is, ha Szekszárd pusztán a filozófiai mondanivaló hátteréül szolgál, mint a *Vile potabis* című versben. Mert Leconte de Lisle, ez örökös elvágyódó és parnasszista képalkotó élményének újraélése nemcsak könyvélményből, hanem egyfajta lelki rokonságból is adódik; abból a józanul borozgató nyugalomból, mely általában a „szelíd Dunántúl" s Babits kedvencei, Horatius és Vergilius sajátja. Hazai itt a vers lelke, melynek olykor egy-egy szó, egy-egy szín, egy íz, ha sokszor nem is a legköltőibb, de mindenesetre a leghangulatosabb vagy legtalálóbb kifejezés a hordozója. Igaza van Kosztolányi Dezsőnek, milyen újszerű az *Anyám nevére* írott versben a „kedélybeteg" jelző, mely „a művelt embernek keresetlen, mert kezeügyében levő szakkifejezés, e helyett: „bánatos" vagy földresújtott". — Mennyire beleillik valóban ez állandó migrénekkel küzdő nőalak jellemébe s az egész vers mesterkélt ellentét — és párhuzam — rendszerébe, az „anyika" íz — illat — emlékekből összefonodó otthonára — ez a szó. Szinte szükségszerű, hogy a költő ebben a versben tér el — mint utóbb bevallja — a kicsinyes valóságtól épp a költői igazság kedvéért, amikor Hajnalka mesét idéző neve mellé játékos párhuzamként azt írja, hogy hajnalban született ő is.

A sajátosan babitsi életérzés ez ifjúkori versekben: mindig onnan elvágyni, ahol történetesen tartózkodik, s mindig az „unt otthon" utáni vágyakozás: ez az otthonélmény hangulati körforgása olykor egy-egy költeményen belül is. A „tiszteletes nagy hegyek", melyek „lassan a bús ködökkel egybefolynak", majd a tejszín-köddel borított Vérmező, a szülőföldet idézi Fogarasról, Budapestről egyaránt. A „gömbölyű, szelíd, színjátszó vidék", mely a bús haza jelképe, Venecia ősi piacáról hívja haza a költőt. Ezért van az, hogy a könnyű bor, mely egyforma ízű Tolnában és Avignonban, Szekszárdon és a Loire-mentén, a „gyüvötény, tarack"-borította hazai földet idézi Leconte de Lisle szavaival is. És Szekszárdra emlékezik a költő Esztergom dombjai között: az Előhegy-i „zengő légypokol", „Ádáz kutya" a maga „silány házában", a kis cseléd, a „szélesfodrú könnyű szoknya", mely „száll terraszokról-terraszokra", mindaz, ami Esztergom, hat sorban sűrítve megtalálható három évtized távolából is, egy 1905-ben írott szekszárdi versben:

„Lord hűs kövön nyelvet eresztve
hempereg — és áll a légysüveg;
keresztútnál, hol tócsa poccsant
máskor, most por füstölg eléd:
izzadtan áll meg s levest loccsant
az ebédet vivő cseléd:
édes az otthon."

Ez az otthonra találás azonban legtöbbször az elvágyódás terméke. Az itáliai utazásról beszámoló levél sokat elárul a két ellentétes érzés kapcsolatáról. „A nagy halottak vonzottak Veneciába: — írja Babits Juhász Gyulának közvetlen visszatérése után — de figyelmem nagy részét elvonták a kis élők. Talán, mert a kis élők összege a nagy Élet (ama bizonyos Élet); Láttam egy nemzetközi tömeget, beszéltem és gondolkoztam idegen nyelveken, éltem idegen helyeken. Konstatáltam, hogy a mi szép dunántúli egünk épp oly kék, dombjaink épp oly zöldek és enyhén gömbölyűek, mint az olasz ég és olasz dombok." — Íme az Itália-szonett prózai parafrázisa. A költemény azonban többet mond, az othonratalálásnak azt a mindannyiszor felfedező örömét, s ugyanazt a busongú alaphangot, melyet az *„Aestati hiems* zárósorai tesznek tárgyiassá és még magyarabbá:

„Mul a szüret, fonnyad a róna tarja;
tanyában járja alsós és tarokk;
s az élet emlékét a hó takarja."

Ez a hangulat vezet át a fogarasi számkivetés verseihez is. A „sötét" vidék, a Tomi-beli Desolatio azonban éppúgy megteremti a maga eléggé teátrális, mennyetdöngető pózát, akárcsak a Baján született *Páris*-fantázia vidéki elmaradottságot megelevenítő sorai:

„Ott (Párisban) ha városzajon átzeng a vidék szélmalma, tücske,
nem miként kerékfogó sár, fényfogó köd, lélek füstje,
ott az ábránd nem ragad benn a lélekben, mely foganta,
ott a mélabú gyulandóbb, mint minálunk kedv és gyanta...."

Babits maga panaszolja lehangoltságát, amikor ez Ady-reminiszcenciákból táplálkozó versét a „magyar mélaságról" újra elolvassa. Ebben az időszakban a költő még nem járta meg Párist, nincs tehát, ami mondanivalójához a reális *ellenképet* megadja. Aminthogy a fogarasi Desolatio is csak olyankor válik reálissá, amikor a költő a valóság, a „kis élők" zajló-zsibongó vásári sokaságából tekint szét a ködök felé. — A már említett levélben az olaszországi úti beszámoló mellett a fogarasi út közelgő rémképe is előtűnik. „Úgy érzem, — írja a költő — hogy sötétségbe megyek ... ilyenféle lehet az érzés a halál előtt." E halál árnyéka borul a reális, életteli, közvetlen élményből fakadó fogarasi életképre, a *Vásár*ra is.

S a halál szomszédságából táplálkozik a szülőföldet, a szülői házat, Szekszárdot s a környező szőlőket, családot s az ifjúkort felidéző regény, a *Halálfiai* is. — A regény valóban a vesztett Illúziók könyve. De vajon nem reálisabb-e a századvégi és századeleji középosztály rajzában a halál az életnél, a bizonytalanság a hitnél, a beletörődés a lázadásnál, a pusztulás az őrzésnél? Babits erre maga adja meg a választ előbb megírt műveivel.

1919-ben, a Tanácsköztársaság bukása után vall a költő származásáról, konzervativizmusa, „őrzői" elhivatottsága, s a napi politikától irtózó magatartása visszamenőleges bizonyítékaként: „Atyjai és anyjának atyjai ama diákos nemességből jöttek, mely Horatiust olvasta szőlleinek lugasai alatt. Könyvtárt örökölt nagyapjától, polcán Plutarchos mellett Kazinczy állt. És ifjúságát Arany táplálta, a hagyományok leghívebb költője. Papok nevelték. Katolicizmusa Dantéhoz vezette, a kultúra gyökereinek keresése a görögséghez. Mégis forradalmárnak látszott az ostobák szemében, akiknek sem annyi műveltségük nem volt, hogy gyökereit látni képesek, sem annyi jóhiszeműségük, hogy tehetségét tűrni hajlandók lettek volna. Rásütötték a bélyeget, és az rajt is maradt. Büszkén viselte ezt a bélyeget; mint az ellentétes vádakat is; mert nem illett a skatulyába, s változatos és kétes színekben állt a világ előtt... Ő nem politizált. Mind e küzdelmek kicsinyeknek és léháknak tűntek fel előtte az egyetlen, eleven Kultúrához képest, melynek munkása volt."

Keresztúry Dezső új Babits-tanulmányában felhívja figyelmünket, hogy e mondatokban a „naiv, ifjúságára sebzetten visszanéző, a közéletben keserű tapasztalato-

kat szerzett férfi" csak a kétfelé vívott harc szenvedélyes küzdelmében vall így, hisz a „visszaemlékező Babits tudta már, hogy az, amit fiatalságában ‚nem politizálásnak' tartott, politika volt, állásfoglalás, a maga területén harcos tüntetés." Ez így igaz is. Csakhogy kultúra és politika Babitsnál a kulturális harcot jelentette. Amikor tehát az „egyetlen, szent, eleven Kultúra" nevében a maga konzervativizmusáról, a szellemi értékeket őrző toronyőri hivatásáról vall, szószerint a valóságot tárja elénk. Az irónia, melyet Keresztúry e sorokban felfedez, nem önmagának, hanem ellenfeleinek szól...

A *Halál fiai*ban Babits már ezt az ellenzékiséget is bírálja, tehát önmagában azt a szenvedélyes harcost is, akit ez az osztály küldött az irodalom fórumaira. — Milyen jelképes, hogy fiatal hősét, Sátordy Imrust, a Lucretiust és Horatiust olvasó ősök utódát az egyetemi évek lendületes harcai után, a regény lapjain egyfajta könyvmolyként látjuk viszont. És jelképes az is, hogy már az apai Horatius a padlásra kerül, ahol „az egerek a könyvtárosok". Az író nem bírja megállni, hogy fiatal hőse kisiklásának pillanatában ne lépjen személyesen közbe, s ne kommentálja az irónia nagyon is nyilvánvaló élével, hogy Imrust ím leszállítja a „Tragédia piedesztáljáról", amikor azt öngyilkossági gondolatokkal a lelkében, de hóna alatt egy nyaláb könyvvel ábrázolja: „Imrus meghalni sem bírt volna könyv nélkül — mint remete a bibliája nélkül: különös remete, különös bibliákkal!" Imrus jellemének oly sokszor felpanaszolt törése a regényben, a valóságban magának a költői arculatnak kettősségét idézi: Élet és Olvasmány antagonizmusát, melynek szerencsés kiegyenlítődésére, egymást kiegészítő és éppenséggel nem kizáró dialektikájára a szülőföldet megelevenítő versek adtak példát. Ám a fiatalkori versekben általában felismerhető az a költő is, aki olvasmány-élményeit nem áldozza fel a valóságos élmények kedvéért, aminthogy volt alkalmunk megismerkedni a költővel is, akit csak a valóság kontraszt-hatásaiból kiérlelődő élmény tud felmelegíteni. A *Halál fiai*ra ez utóbbi magatartás jellemző; az a „lírai realizmus", amelyről Illyés Gyula szól a regénnyel kapcsolatban, s amely az alakokat nemcsak szemtől szembe, velük egy síkon ábrázolja, hanem felülről is, de úgy, hogy ugyanakkor nem rejti el magát. Innen az iróniikusan túlzó önszemlélet, innen van az, hogy Sátordy Imrus alakjában annyi vonás van a költő valóságos énjéből, s hogy ez az alak mégsem Babits Mihály alteregója.

Nem véletlen az sem, hogy a regényben a halálra ítélt középosztály vigasztalan képét az előző években, épp a háború második évében, az egészségtől duzzadó középnemesség portréja előzi meg. B. F. huszárönkéntes haláláról írott cikkében a cambridgei King's College szépreményű növendékének pusztulását épp a háború kegyetlen törvényszerűsége okozza, az, hogy a háborúban „épp az erős..., a legkiválóbb elem pusztul el s ezért jön a fajnak nagy elkorcsosulása minden háború után." A természetes kiválasztódást akadályozó vak öldöklésben éppen „a magyar úrifiú pusztul a legborzasztóbb percentekben: mert ő a legderekabb: nemes, bátor, egészséges, és temperamentumos. S a nagy szellemi erőket nem ez az osztály adta-e országunknak? Ez az osztály, melyben a nemzet *lelke* él, az ép nemzeti lélek. S ez az osztály pusztul..."

A sorokban Babits a magyar nemzetet a középosztállyal azonosítja, hisz szemében a nemzet: kultúra. „Lelki örökség az. Az egész múlt, a jelenig gazdagodva, úgy, mint lelkünkben felgyülemlett: közös lelki ősök." És ennek az álláspontnak folytatása az a gondolat, hogy a magyar középosztály nemcsak belső, de külső értékeinél fogva is alkalmas arra, hogy a nemzetet képviselje.

Ezzel az egészségtől duzzadó, ám a vak körülmények, a Véletlen folytán pusztuló osztály a *Halál fiai*ban már megváltozik. Bár itt is a nemzet, a magyarság hordozója, de úrisága épp életképtelenségének kritériuma már. Ez osztály képviselői — mint a költő egyik nyilatkozatában írja — „kiszegényedtek már a megyéből és állami emberekké civilizálódtak. Polgárok lettek, bár a polgári élet realitásait, tülekedését, üzletiességét nem tudták megszokni, s lelkük mélyén tudomásul venni sem. Úriasság van bennük — éppen nem osztentatív, nem harsogó udvariasságra gondolok, hanem valami finom tartózkodásra, érdektelenségre, apátiába fulladt lelkiállapotra..."

Soltra Elemér rajza

Ez az úriasság, megint csak a harsogó Élettel, a „kis életekkel" szembe állítva válik érzékletessé, egyfelől az üres, léha mulatozásokban elernyedő „halálos szüretekkel", másrészt a frissen pezsgő irodalmi élet „szellemi szüretének" felvázolásával, de főleg az új korszak s vele a beáramló Pénznek az egész regény cselekményébe, a hősök életébe belecsörgő állandó jelenlétével szemben. „Künn zúgott az élet, munka, vállalkozás; állami szerződések, üzletek stb. ez volt az a korszak... amit a „Magyar Állam Üzleti Megalapozásának" lehet nevezni."

Ezért reális tehát, hogy a regény Sátordy Imrusa többé nem az ősi hagyományok őrzője, hanem egyfajta utazó, aki előtt a gádorosi szőlőhegy csak átmeneti s egészen valószerűtlen vidék. „Imrus utazó volt, ki a kilátást élvezte; s valóban úgy járt e szokatlan órában nagyanyja szőlőjében, mint egy sétáló idegen; a tanyába be sem tudott menni, mert nem volt nála a présházkulcs."

Ahogy a dunántúli dombok verseiben a haza jelképei, a regényben a hontalanságéi is. Egy osztály létfeltételének megingottságából adódik ez, mely a lélekben is elhinti a bizonytalanság csíráit. Ez utazó-komplexust Babitsnak egy 1936-ban írott cikkében is megtaláljuk! „Én Illyés Gyulának félig-meddig földije vagyok. Gyermeki kirándulásaim nagyjában azon a vidéken folytak le, amely Illyés új könyvének, a *Puszták Népének* is színhelye. Mégis úgy olvasom ezt a páratlanul gazdag és hiteles élményekkel zsúfolt könyvet, mintha valami izgalmas útleírást olvasnék egy ismeretlen földrészről és lakóiról. Mintha felfedező utat tennék, amely annál inkább tele számomra szenzációkkal és izgalmakkal, mert ez az ismeretlen földrész véletlenül a saját szülőföldem."

Ezért hat az életidegenség a regényben az átéltség erejével, s ezért mondatja Babits Cenci nénijével, hogy ismerni és munkálni kell a szőlőt ahhoz, hogy ki ne csússzék az ember lába alól. A regény Cencije maga a föld, a szőlő jelképe, olyan nagy kendőjébe burkoltan, álhatatos, együtemű életével, mint egy megfurkósodott, görcsörtös szőlőtő. De a *Halál fiai*val szemben Cenci az Élet, a valóság szimbóluma is. „Cenci bizton élt, s nyugodt szeme és parancsoló ajka a Valóság szigorúságát és keménységét jelentették, a Valóságét, melyben nincs feledés, s mely mégis csupa feledés..."

Ezt az elfeledett és mégis örökké jelenvaló szülőföldet állítja Babits párhuzamba 1938-ban, az egykori Nagy-Magyarország felidézett képével, az emlékek integritásáról, változatlanságáról vallva. Itt ejt szót a „titokzatos maradandóságról", „mely minden múlandóság mélyén ott lappang." A *Halál fiai* épp a marandandósággal a háttérben válnak még múlandóbbakká. Ám a Cenci-képviselte maradandóság alól később maga az író is kihúzza a talajt, amikor a már említett írásában így vall szülőföldjéről: „...Én ha hazaérkeztem, Nyugat-Európában éreztem magamat, ős kultúra földjén, hol az ásó a rigolózásnál római pénzeket vet ki az agyagból, s a földes padlójú présházszoba polcán, a plafonra aggatott töppedő szőlőfürtök alatt Sévigné aszszony könyve hevert, franciául, a munkásokra felügyelő kedves nagynéni ambíciózus olvasmánya. Csakugyan mintaszerű Európa volt itt... Csak egyfelé nem lehetett látni: a jövőbe..."

A marandandóság, a változatlanság, az örökös múltbanézés talán illúzórikussá tehette azt a Nyugat-Európát, amelyet a fiatal Babits ide álmodott. Ám kevésbé lehetett illúzórikus az, ami épp ebből az Európából a *jövő* felé mutatott, ami a későbbi nagy versekhez a művészi — és élményt próbálgató — előgyakorlatot adta.

Maga a Ház azonban nem sokat változik az idők folyamán. S a költő leghűbb barátja és tanítványa, Illyés Gyula, mint a *Puszták Népének* hazájára tekint vissza a „drága földre", a költő szülőházát egyfajta haláltanyának ábrázolva:

„A ház ahogy hüdött fejét behúzza,
a kancsi ablakok, padlás-lyukak,
a csempe part, a nyáladzó patak,
a bamba kis híd, a mihaszna utca

és körben a szeles, eszehig puszta
és fönt a vízfejű domboldalak —
hát ezek küldték, ezeken haladt
sietős lépteivel az égi útra!"

Mielőtt azonban az „égi útra" térne, Babits Mihály előbb megjárja a Város, az Ország, Európa, a Glóbusz távoli útjait s csak aztán tér meg újra — haza...

A VÁROS

„...és akármit ír a kard a rögre...
ha hazád volt, az marad örökre:
senkisem bíró, csak ahogy érzed!"

Sokan keresik Babits sajátos városszemléletének romantikus gyökerét a bíró fiának otthonról hozott örökségében. Valóban: számára a törvény nem csűrés-csavarás praktikája, hanem megkötő és ugyanakkor mégis élő magatartásbeli tartalom, nem paragrafus, hanem erkölcsi norma, tehát szépség, egyfajta műalkotás: „az élet mértéke a szépség mértéke" — vallja az egyetemi katedráról is a költő. Ilyen értelemben ítélkezik Babits az élet és irodalom kérdéseiben, egy kicsit mindig összekeverve a két világot. Ezért van, hogy ő nem a szemében lélektelen törvény, az „igen" és „nem" egymást kizáró bizonyosságával él, hanem a „bátor habozó" „nem tudom"-jával, amihez Karinthy szerint a legnagyobb bátorság szükségeltetik. De vajon valóban bátorság és nem meghátrálás-e ez a magatartás a költő, a filozófus, az ember szemszögéből? Babits Mihály városképe lélektani és társadalmi vonatkozásokban adják meg erre a választ.

Az író ki akarja írni magából e habozást, e nyugtalanító kettősséget, mely szükségszerűen akkor fogja el őt és regényhőseit is, ha valami külső kényszer elvágja lelki valóságuk „köldökzsinórát", azaz, ha megszokott életpályájukról valami kimozdítja őket. Ez a kitérés adja városi hősei: Timár Virgil, Partos járásbíró, Sátordy Imrus életidegenségét, úri divatjamúltságuk magyarázatát, amely a bajai, szegedi és fogarasi tanár, az ifjú Babits mai napig is emlékezetes gyakorlatiatlanságának, félszegségének magyarázata is.

Sátordy Mihály bíró a *Halál fiai*ban még otthon érezheti magát Sót megszokott, vidékies légkörében, szabvány-díszletei, azonos gondolkodású hivatalnoktársai közt, akik még hasonlítani akarnak egymáshoz, illetve az „ősi típushoz, mint régi színészek a bábukhoz". De már itt (bár érdekesen: a legidőszerűtlenebb alaknak, Sátordy Mihály elvált feleségének, a teljesen életképtelen Nellinek szájából) meghalljuk e magatartás avultságának bírálatát is. A család halálra ítélt, önmagukat elemésztő férfi tagjainak könnyelműségével szemben a józan hivatalnokférj „egy pillanatnyi megálló az Idők útján, leszállás, mely fölemelkedésnek érzi magát; elszakadás a Földtől, régi ösztönöktől, elszakadás a Virtustól is, úri lemondás az uraságról, nemes úri gesztussal való vállalása egy új világnak, mely az úri erőket is gépbe fogja be; a nemes paripa csataló volt..."

A Fizetés pórázán rángatott hivatalnoki életmód sajátos emberi kapcsolatokat termel ki, azt a városi légkört, amelytől a Pestre induló fiú, Sátordy Imrus a donquijotei ideálok szellemében azért fél, mert ott „idegenek az emberek egymáshoz", mert „nincs úri bizalom, konvenciós illedelem vagy kötelező lovagiasság, ami közöttük híd lenne." Ime a városba szakadt ember magányosságának forrása Babits szerint. A roskadozó „tigristanyák"-ból a még bizonytalanabb városi ketrecbe került hősök valóban raboknak érezhetik magukat, amolyan álruhában járó lovagoknak, mint a *Gólyakalifa* hőse, Tábory Elemér álom-életében a „boszorkányváros", a piszkos „Bábel" rettenetes sikátorain, gyártelepein érezte: „egy félreismert zseni, egy trónjafosztott király" szerepében. Mintha csak az ifjú vidéki tanárt látnók, aki rangrejtve él a kisvárosban, egyelőre asztalfiókba gyűjtve írásait, amint a bajai korszak-

ról tett nyilatkozatában mondja: „Csak addig hihettem, hogy az vagyok, akinek hiszem magamat, míg mások elé nem kerültek énem közvetítői: a munkáim."

Mert az otthonról hozott örökségen túl a sokat emlegetett babitsi kettősségben benne van a kielégületlenség, a soha-meg-nem-elégedés alkati vonása is s ennek következményeként a kisvárosi levegőtlenség börtön-élménye, melynek épp a fogarasi álmatlan éjjelek termékei: az *Esti kérdés* kételyei, *Az őszi tücsökhöz* című versben síró „szegény vak lélek" gyötrelmei után épp a *Gólyakalifa* regénye a legjellegzetesebb és legközvetlenebb, mert legkorábbi megörökítője.

A regényben világosan szétválnak a tényleges fogarasi élmények, a reális környezet élménye s az, amit a költő még egyszer átél lelkében, illetve ami belső ihletből gazdagszik élménnyé. A fogarasi környezet valódi kulisszái, a régi „Papírmalom", a nyári vendéglő, a veranda, az évenként megismétlődő majálisok emlékével, mely Tábory Elemér végzetes napjának nyitányát adja, mindemellett megtaláljuk a másik, az álombeli én, a szurtos asztalosinas valóságos fogarasi díszleteit, a patakmeder melletti régi asztalosműhelyt, amely előtt az első évben Babits tanár úr naponta elhaladt, a Hahner-féle vendéglő ormótlan sárga épületét, ahol ugyancsak a másik én, a sikkasztó díjnok megfojtja szeretőjét. Maga a főhős, Tábory Elemér öngyilkossága is valóságos élményen alapul: a költő egyik barátjának és tanár társának öngyilkosságán: valóban az Élet írta ezt az álom-regényt.

De a reális városkép mellett a *Gólyakalifában* feltűnik a Város jellegzetes, sztereotíp képe is, a mindenkor idegen, ellenséges, mocskos Város, mely az ifjú Babits szemléletében magával a Bűn fogalmával azonos; méghozzá Bűn és Nyomor bizonyosfokú romantikus-naturalista egybefonódásában. A fiatal író nem volt érzéketlen a nyomor látásával szemben. A fogarasi tanár meglátja félbarbár tanítványai „egészségtelen, puliszkás életét", a nyomorult putrikat; Sátordy Imrus nagyanyja szőlőjében a barlanglakásokat s a pesti külváros „nyomorult, szegény és szomorú népét", akik „a sivatag utcák házainak szűk skatulyáiban" élnek, de akikkel szemben Imrus „idegennek, úrnak, és nézőnek tudta magát", s akiknek enyhülést a vidéki tanár s regényhőse egyaránt, a kultúra mindent gyógyító írjával adna. — De ha a kultúra a nyomorból való kiemelkedés eszköze, úgy a tudatlanság és nyomor mindig egy tőről fakad Babits városszemléletében, s a költő előtt bűn és nyomor is azonos tőről felburjánzó „fleurs du mal".

Ez az attitüd a Carducci- és Baudelaire-élményből táplálkozó első városi versek sajátja. A költő Bajáról, az ottani egyholdas rózsakert (csak később nő elbeszélésében hatholdassá!) zárt világából egyenesen egy mesterséges Párizsba álmodja magát, a „sok titkos bűnt" leplező párizsi éjbe, ahol a „rothadó test illó kénje" úgy épült bele város-képzetébe, mint ahogyan a bajai *Régi szálloda* falába a pénzéhség-rejtette holttest, a „nesz nélkül bomló" hulla, vagy ahogyan a pécsi liget emlékébe beleszövődik a „ronda vágyakkal" rothadó „rossz táj", s ahogyan a pesti diákélmények *Világosságudvara* a vigasztalan nyomor s a „céda gyönyör" titkait rejti.

E romantikus könyv-élményekből táplálkozó szemléleten már e korábbi költeményekben is itt-ott átsüt a valóságos élmény, mint pl. a pécsi uszodáról írott versben is, ahol a diákos jókedv, pajkos csínytevés s a sztereotíp városkép mellől a reális városélmény is előkomorlik:

„Idele csak fülledés, semmi hegyi érzet,
zöld hinár, por s némi bűz ködli az egészet.
Szivárványszínű hinár, s füst, a gyárak füstje,
korhadt bürü sík moha, pókháló ezüstje,
roncshíd színjátszó moha s gőz, a gázgyár gőze,
némi forró várospor s bűz, a bőrgyár bűze.
A vasútról szénszag is, s füttye fájó hangja —
délbe közbe kondul a dóm komoly harangja..."

Más, de nem sokkal reálisabb a regények, novellák városélménye. Ám ami az „Óda a bűnhöz" írójánál még szerepjátszás, a regényekben a lázadás mindinkább a

bűn „villogó fejszéjének" új csapásain tör előre, a kicsinyes, összeszűkült élet, nyárspolgári morál elleni küzdelem, ha nem is leghathatósabb, de mindenesetre morál elleni küzdelem, ha nem is leghathatósabb, de mindenesetre harcos állásfoglalásaként. Ez a bűn, maga a Bűn a főszereplője a *Gólyakalifának* is, a városi ember gyötrő kettőssége: Bűn és Erény egymásmellettiségének lélektani vetületében. E két szembenálló, de egymást inkább kiegészítő, egymást feltételező antagonizmust az író Élet és Álom, Ösztön és Tudat, Játék és Valóság kettősségébe állítja különböző regényeiben, aszerint, hogy a Tudatalatti (A gólyakalifa), a Sors (Halál fiai) vagy a Bábjátékos a Halál a mozgató erő, ami e gépezet kerekeit dirigálja (Kártyavár).

Sehol sem találkozunk a jelképesnek olyan szerteágazó, kiszélesülő és egymásbafonódó rendszerével, mint éppen regényeiben. A *Gólyakalifa* tehát nemcsak a Bűn és Erény tragikus egymásmellettiségéről, hanem ugyanakkor egymást kizáró ellentétességéről is vall: arisztokratikus elhúzódásról éppúgy, mint a „nil humani" humanizmusáról, arról, hogy az ember semmi emberit nem érezhet magától idegennek. A fiatal Babits szemléletében éppen a „Nagy Bűn", az „Egyetlen Bűn", az „igazi, a bátor Bűn" — úgy tűnik — csakis az igaz emberek kiváltsága. Ezt bizonyítja Tábory Elemér, Timár Virgil, Sátordy Mihály egykori felesége, Nelli a *Halál fiai*ban. És ez utóbbi regényben az író maga adja nemcsak Nelli bűntelenségének magyarázatát, hanem a „nil humani" paródiáját is, amikor Hintáss Gyula, a szélhámos ügyvéd alakját megmintázza, a „züllött zseni" pózában tetszelgő figurát, akinek arra sincs bátorsága, hogy az igazi „Nagy Bűnt" elkövesse, s aki részeg ellágyulásában megvallja, hogy ripacs pózaiból csak apró szélhámosságokra tellett, arra, hogy az „isteni szennyben", „az aranynál is nemesebb sárban" meghempergőzzék. — Az igazi Bűn elkövetői Babits regényeiben mindig azok, akik a legteljesebb mértékben szeretnék kiélni egyéniségüket; mivel azonban ez csak szellemi síkon történhet, ezt az adaptációt, a társadalomhoz való hasonulást még inkább megnehezíti, sokszor pedig egyenesen kizárja. Az Elvek, a Szellem embere, az általuk megtestesített „elvszigor" mindig egyfajta életidegenséggel párosul. Ám e regények s alakjaik áttekinthetőségét ugyancsak megzavarja az a körülmény, hogy a hősök életképtelenségét, elveik, magatartásuk elavult voltát nem maga a történelem, a valóság igazolja, hanem a Város és az azzal egyértelmű bűnös erkölcsiség reflektorfénye. Így válnak aztán hősei tragikusan időszerűtlenekké a társadalmi erkölcs szellemében, s ugyanakkor az „örök erkölcs" jegyében: ideálokká.

Mennyivel egyértelműbb például Thomas Mann velencei elbeszélése a hasonló problematikájú *Timár Virgil*nél. A különbség nemcsak Babits szemérmesebb, finomabb ábrázolásában rejlik, ahogyan a pederáziát sejteti, hanem ahogyan a két író hőseik tapasztalatlanságát, életidegenségét s ebből származóan ösztönéletük alakulását követi. Thomas Mannál a hős hermetikusan elzárt érzelmi világába az Élet tör be a maga brutalitásával, vad, mindent elsöprő erejével: a főhős sorsa csak annyiban tragikus, mint maga az élet. Timár Virgil kolostori magányában a Város jelenik meg, a „Pipere és Luxus", a kiélt és leplezett perverz hajlamok, a cinikus zsurnalisztának egész raffinált valója, a „kis bűnök" és nem az Élet. Az Élet előbb jelentkezett Vágner Pista személyében, akit a ciszter-pap szellemi fiává fogad, s szeretének minden melegével eláraszt. A Vitányi-féle visszatetsző perverzitással szemben Timár Virgil „szerelme" egyfajta nyárspolgári „erénnyé" lényegül át, kissé nevetséges lesz annak az életnek szellemében, melyet előzőleg a hős így fogalmaz meg: „Csak az él igazán, aki másnak él." Timár Virgil e megállapítása nem mentség, hanem valóság: a tudomány erődébe, szent olvasmányaiba bezárkózott pap épp e szenvedély folytán válik igazi emberré, épp az Élet értelmében válik addig öncélú tudása valósággá, amikor az fogadott fia „fantáziájának alchimiájában" kinccsé érlelődik. Az árva fiú iránti szeretet életesebb élmény, mint Vergilius Ascaniusának megható története. Timár Virgil méltán érezheti, hogy végre valóban történik vele valami, hogy végre él. A regény megoldása önmagában reális lenne: az *igazi* apák sorsát példázó valóság, amihez oly kevéssé illik aztán a rezignált megállapítás: „Hova süllyed az ember, mihelyt egyszer földiekbe veti szerelme horgát." — Timár Virgil jellemére épp a Vitá-

nyival való szembeállítás folytán esik valami parodisztikus árnyék, mint novellabeli rokonára a ciszter-papra a *Torony árnyékába*, valami sorsszerűség is, mely Babits regényeinek az erkölcsi relativitást hirdető pesszimizmusából fakad és melyet a *Kártyavár* Kerbolt tanácsosa így fogalmaz meg: „a tisztaság is csak helyzet és illúzió, mindenki helyzetének bábja."

Timár Virgil regényéről azt írták, hogy a test és lélek regénye. Ez ellentét azonban az írói intervenció folytán nem ad egyértelmű mondanivalót. Babits hősében ugyanis megvan nemcsak a „Nagy Bűn" romantikája, bátorsága, hanem a kiteljesedett élet szépsége is, a lázadás szépsége. Erkölcsi lázadásé, melyhez oly kevéssé illik a rezignáció s mely mégis csaknem minden Babits-regény megoldása. Az emberi élet viszonylatait egy tőlük idegen hatalom, a Sors irányítja: az Élet süllyesztő, mely a *Kártyavár* tanulsága szerint olyan, mint a mesebeli sziget, mely magához vonja az ember-hajókat s „tömegükkel növekszik". — Így válik az élet a *Kártyavár*ban tragikomikus panoptikummá, egyfajta „kísértetes kocsmává", ahol a „spriccerpárt" demagógjai és gyülevész elemei együtt ágálnak az úri donquijotekkal, az elvek embere a nemzetközi szélhámossal és az utcanővel. Álom és Élet dilemmájának a regény szerint csakis egy ellenszere van, az Idő, amely mindkettőnek egyformán gyilkosa. E homokra és kétes üzleti manipulációkra épült város, mely Újpestet, Babits tanárkodásának színhelyét eleveníti fel, a fővárosból idegyűlt alja-népnek „Aziluma", igazi amerikai mintára „gründolt" *Kártyavár*", sajátos várostípus, melynek első igazi megéneklője Babits Mihály. De nem elfogulatlan megéneklője. Maga az egész történet, melynek tulajdonképpen egyetlen főszereplője sincs, egyfajta nagyszabású Játék, melynek megírásához az író 1915—16-ban fogott, akkor, amikor „velünk a nagy játékot kezdték: hazánkkal, életünkkel, vagyonunkkal, gyermekeinkkel..." A regényre a háborús apokalipszis s a forradalom utáni kiábrándultság hangulata nyomja rá bélyegét. E légkör készíti elő a záró jelenetet, ahol az egész „Hiúság vására" szörnyű haláltánccá fajul, az automobilon érkező Bábjátékos jóvoltából, akit oly jól ismerünk a költő-Babitsnál, s aki előre elkészített dobozokba zárja az élettelenné vált bábokat, a regény főszereplőit. De „a felhúzott masina magától jár" tovább: a *Kártyavár*, mely akárcsak a *Halál fiai*, az egész ország ábrázolásának igényével íródott, valójában csak a „mappa szerinti" ország szimbóluma. A Nagy Hivatal jelképe, ahol a korabeli versek tanulsága szerint a „vak Megszokás" ünnepel és nem a lélek *(Petőfi koszorúi)*, ahol az ember fejmeghajtva írja alá az előre kitöltött rubrikákat, amit az Idő, e „goromba Irodaszolga" eléje rak.

De éppen az újpesti tanárkodás idején, Babits Mihály rákospalotai otthonában megszületik a vers az 1912-es munkástüntetések véres eseményeinek valódi élményéből, megint csak az „elhazugult élet", a „vakult csökevény", a „koholt ideálok" játékvárát ostromló szenvedélyes kitörés, mely bár a költőnek az erőszaktól visszariadó idegenkedését is elárulja, mégis vallja: „Nem játék a világ, látni teremteni kell."

Ez a költemény vezet a „mappa szerinti ország" valószerűtlenné vált játék-világából oda, amit a költő „igazi ország"-nak nevez, s e lélek szerinti országot idéző költeményekhez, melyek a regényekkel egy időben már nem az erkölcs relativitását, az emberi akarat lebéklyózottságát, hanem az erkölcs, az akarat, a lélek egyeduralmát hirdetik: „Senki sem bíró, csak ahogy érzed" — vallja a bíró fia s amikor tiltakozó, káromló szavát felemeli a háború, az embertelenség ellen, a haza és emberség jegyében eljut a forradalom igenléséhez is...

Vasvári István

Vérem s napom

Nincs csákányom, mit szorítsak;
csak a tollam bátoríthat.
Szívem érzi, az esendő —
ő a meg nem ért jövendő.

Milyen árva, milyen bátor,
ki szól, mert fél önmagától,
szól, hogy kintól szabadulva
jusson új kínnal pokolra.

S tört szívvel indul rohamra,
kiált, míg elkékül ajka;
mondja, csak mondja hadarva,
hogy a halált meg ne hallja.

Emberi szó! Szívszorító,
vérem s napom, bátorítom,
ahogy reméllek: szabadnak —
egy betűnyit el ne hagyjak!

Örökre

Kandúrok vad éjféli miséje
ez az üres, hold alatti éjjel,
hol kapor illatozik s tündérek
szagolják illőn.
Nyávog már az istenverte síkság,
s távol hull az ebek szerenádja
a hold miatt, mely nagy érseki
alfél.
Óbuda rom cirkuszi meséje
füves rét és Szerelem; ki egykor
mint a nyers fű, nekem illatoztál;
telt voltál, mint kedvesemnek melle.
Mit bántam a kandúrok miséjét
s harmatot, mit hold vert és hűvösség.
Ujlak felett hevertünk a dombon;
emlékszel? hogy nedves lett a szoknyád,
versekkel és csókkal voltunk teljes,
kaporral, mi illatozott illőn,
s tündérek, kik kocsmákból daloltak,
kísérték a lenge ifjúságot,
az enyémet, mely örökre ott száll
és szelekben és csókokban és dalban
fénylik, mint a hold alatti éjjel.
Didergeti gerincem az emlék,
ahogy állok itt a füves dombon
s hiányzol, mint régi ifjúságunk:
üres éjben az a rét — örökre.

Hajnal Gábor

Berzsenyi Dániel szülőházában

A fehér ház előtt, ahol születtél,
deresedő hajjal, levett kalappal,
némán állok. Látlak magam előtt:
konok, dacos ifjú, ki innen indult
a nemzet szívét meghódítani.

Nem szobrodat, nem a bajszos, mokány
urat látom, kinek szava eget
felhőbe von s dörög fejünk fölött,
nem ódáidnak kemény ívelését,
mely szivárványként ékíti e földet —
magányos óráidra nézek én,
lendülő akaratra és törékeny,
sértődött, önmagadba forduló
ifjú és öregedő napjaidra.

Itt állok, késői utód — ki innen indult,
a dunántúli termő dombvidék
tájairól, e szelíd ég alól —
és vergődve számotvetek magammal.
Elfáradások s kénes csüggedések
lápján csak halvány lidércfényre nézek,
mely kihúny s hirtelen tömény sötétbe vész.
Vitáznék veled, bátyám, ám hiába.
te nem felelsz. Nem versed — életed
faggatom egyre kínzóbb félelemmel.

Hová tűnt virtusos, egekbe lendülő
tágas vágyaid táltos lángolása?
Az alacsony szűk szobában megállok
— egy árnyalattal még magányosabban —
s képed előtt belémsajog
mord, önemésztő lángjaid zsarátja
a vénség füstízű éje alatt.

A fehér ház előtt, ahol születtél,
most arra gondolok: elindulunk
a nemzet szívét meghódítani,
s ha holdként égre repítjük dalunkat,
hiába kering fénnyel odafönn —
magunkban ülünk csak s nézzük fogyó
napjaink halálsápadt gyertyalángját.

Takáts Gyula

Vince gödre

Az első nap volt, amikor úgy ahogy beállt a tó. Ropogott, pattogott, de elbírta már az embert a jég, ha nem nagyon ficánkolt rajta. A halásztelep óriási kopasz fűzfáit suhogtatta a szél. Alattuk a halászmester pár bandabelivel, hol a szél irányát figyelte, hol meg a szemközti hegyeket, mert az időtől függött minden. Az időtől, amely előre megmutatja magát a tavi világon, csak ismerni kell az abécéjét és csak le kell olvasni, mit mutat. Az nézték most is, azt olvasták az égről, a tóról és a hegyekről, a zalai jegenyékről, hogy holnapra hízik-e a jég, vagy pedig összetörik ripityomra.

A frontok kegyetlen viharából megmaradt, megrostált és újra összeállt halászok bandájában most valamennyien türelmetlenek voltak. Türelmetlenek, mert végre hála Isten bejött az új pénz, a jó forint, de az idő ellenük esküdött. Már két hete átkozódtak, ez miatt a felemás idő miatt. Hol beállt a víz, hol meg szétszakadt a jég. Se hajóval, se lékkel nem dolgozhattak. Így hiába állt a kis présházpincékből átalakított halászporták elé a pénz, ha az idő hol a déli, hol az északi széllel legyezve egyre hessegeti, söpri ki az udvarukról. Ez az idő csak a halaknak volt jó. De két hét hal híjján nagy idő, és így bizony ebben az alig múlt inflációs adsza-nesze világú háború utáni évben két hét alatt fölkopott a részes halászok álla.

Most itt álltak. Egy ideig csak nézelődtek a sóhajtozó fűzfák alól, aztán a csatorna mellett, amelyen most ott vesztegeltek a fekete bárkák, kimentek a tóra. Sercegett, rotyogott a jég. Ahol pedig megálltak, ott hosszú, ezüstszárú szárkalábak pattantak a csizmájuk alatt. Ezüstszárú, gyémánt-lila virágok a gyenge jégen.

— Ha így marad, pénteken kimegyünk — dobta át a szót a hajló gyenge jégen egymástól tisztes távolra megállt társainak Palkó Mihály halászmester.

— Ideje lenne — gondolta a többi is, de csak rossebeztek. A jég pedig csak kontrázott az indulatukhoz. Először csak cincogott, majd ropogott, aztán éleset reccsenve kiszaladt alóluk a jégen egy-egy ezüst villám egészen a szőke nádig.

A fiatal Háncs Vince jégpatkója alól fölbuggyant a zöld víz is, de nem lépett odább, csak nagy szélfújta vörös kezével a nyakán végig kigombolta az ingét, mintha azt akarta volna mondani ezzel is, hogy az öreg Palkó Mihály beszélhet amit akar, de ő nem bízik az időben. Ebből fagy nemigen lesz.

Fölöttük vadlibák gágogtak a berek felé.

— Odanézz — intett a madarakra.

— Az ám... A Buri —

A kékesszürke vadlibák között egy szép fehér lúd repült. A halászati felügyelő szökött libája.

— Rosseb az anyjába — nézte Háncs Vince a szelíd ludat, amint nagy igyekezettel suhogott az ék végén. A Buri nem jó jel. Ahányszor átrepül a telep fölött, mindig történik valami.

Úgy is volt. A jég meghízott, de a keservesen várt pénteki húzás igen gyatrán sikerült. Csupa izzadtság, víz volt a banda, mégis alig három fűzvékára való hal került a jégre. A nyugvó nap sugaraiban úgy tündöklöttek a halak, mint a rózsaszín kristályok. Ahogy a jéghez csapódtak, zsúfolt, sűrű csattogásuk olyan volt, mintha kínjukban, csak azért is, a halászok bosszantására tapsoltak

volna. De nem sokáig verhették a jeget. A zsákdarabbal átkötött csizmájú halászok fölkapták a lapátokat a szánkóról, és a lék mellől egy-kettőre bemerték a halakat a kosarakba. Aztán földobták a szánkóra, és a rossz fogást betolták a telepre.

— Három véka hal!... — Nevetni kellene, de senki sem nevetett.

Háncs Vince a Burira gondolt, a hitelbe ivott pálinkára, meg arra a negyven új forintra, amelyet még a múlt héten csak úgy előlegként vett fel a halra Csillagtól, a bereki csárdástól. — Tizenkét ember és... és a Társaság és az előleg és...

— Egy vékát osszatok ki! — Zavarta meg a töprengésében Palkó Mihály.

Neki is láttak. Kelletlenül rángatták szét a lapickanagyságú keszegeket.

— Mi ez tizenkét embernek?... Ráadásul halásznak!... Egy véka hal...

— Egy vékával meg vigyetek a kocsmába... A Móringhoz... A borért kapja...

A banda Palkó Mihályra nézett.

— Mit bámultok — nevetett a szemük közé. — Ekkora fogás csak megér egy áldomást! — Összenevettek Palkó Mihály bölcsességén. Fölkapták a kosarat és ketten, akik arra laktak, elindultak a kosárral a Móring-kocsma felé. A többi csak nézett utánuk. Lassan kezdtek ocsudni, s az arcok a hideg kényből langyos vidámra kerekedtek.

— Ebből meg a borhoz paprikás lesz... Ebből — mutatott a harmadik kosárra a halászmester.

— És a Társaság? — Vetette oda az egyik.

— Dögöljön meg — köpte oda foghegyről Rácz Gergely, akit, hogy megszabaduljanak tőle, orvhalászi sorból vett a Társaság a telephez.

A többi Palkó Mihályra nézett.

— Mit bámultok, vigyétek és punktum! — Intett a harmadik kosár felé.

— Hová?

— Az anyátok keservit... Marhák... — De erre már Gergely el is kapta a kosár egyik fülét, a másikat meg Háncs Vince ragadta meg, és egyszeriben tudták, hogy hol a harmadik kosár helye. A telep nádzsuppos jégverméhez vitték.

Vincének most szokatlanul nehéz volt a hal. Ahogy húzta a karját a kosár súlya, úgy érezte ez az övé. Aztán belakatolta a vermet és a kulcsot Palkó Mihálynak adta. Aztán megegyeztek, hogy holnap, szombat este a Móring hegy alatti kocsmájában megeszik meg elisszák ezt a reves jégi fogást. Megegyeztek, aztán szétszéledtek.

Háncs Vince is hazavitte az első kosárból a részit, de nyugodni nem tudott. Cigarettázott, tib-lábolt az udvaron, mind aki nem leli a helyét. Az a harmadik kosár hal, az nem hagyta pihenni. Egyre csak a jégverem, meg a szentgyörgyi csárda járt az eszében, ahová vasárnapra megígérte a halat. Megígérte, és fel is vette érte a vadonatúj ropogós négy darab tízforintost. Jól emlékszik, hogy megnézte és még meg is szagolta. A festékszagú új pénzt, amely a lótós-futós és keserves adópengős hónapok után végre a nyugalmat jelentette. A nyugalmat jelentette, de nem Háncs Vincének most ebben a csendes, hószálingós estében. Már órák óta készülődött, de most már aztán nem állhatta tovább, pedig már javában sistergett a hal. Sistergett, sercegett, ő meg csak kiállt az alacsony náderesz alá. Állt és kegyetlenül szívta a szűzdohányt. Úgy tett, mintha viaskodna a becsülettel, pedig már döntött. Akkor félig megfordulva. Halkan kinyította a párás üvegű kis konyhaajtót. Vissza se lépett, csak benyúlt és a szegről le-

akasztotta a bereki frontidőkből ittmaradt bundás, sok jószolgálatot tett orosz katonasapkát.

Üres gyomorral elindult a berken át a telep felé. A cirmos, kifagyott nád zengett körülötte, és a Móring kocsma két piros szeme idevilágított. És ha nem is akarta, de ott látta a bandát. Társait az asztaloknál. Az ádámcsutkáját megroppantotta az a nagy nyelés, amellyel legyűrte az indulatát. A bandabecsület, és a csárdásnak adott szava szorította a gégéjét. Már nem is ment, csak kullogott. Ropogott és ízzott a hó, mint a gyémánt. És ennek a ragyogásnak még a sötétben is szép, tiszta ízzása volt. Megállt... Levette a bundássapkát, és amint megtörölte a bélést, fagyott ujjaira, amint rájuk nézett, mintha iszapos és fekete latyak ragadt volna. Vissza is fordult.

Az anyja, aki nem tudta hová tűnt el oly hirtelen a fia, már türelmetlenül várta. Nekiült az eléjetett halnak, de pár falat után kifordult a szájából. Félretolta a cseréptányért. Fölállt, aztán egyenesen a házvégi, nádfalú fészerbe ment. Elővette a szánkót. Még jó, hogy nem volt otthon a húga. Az biztosan észrevette volna ezt a keserves készülődést. Biztos, mert amióta hadiözvegy sorsra jutott, egyre többet anyáskodott fölötte. A nősülést, meg a takarékosságot hajtogatta. Vince utálta ezt a beszédet, mert jól tudta, hogy mindez csak a pálinkára és a borra vonatkozott.

Ahogy a kiskapun kilépne, hallja az anyját.

— Minek a szánkó?... Mit hozol... —

Féligmeddig magának beszélteti az öregség, választ se várva.

— De akkor is, minek ez a beszéd? — És Háncs Vince a gesztenyebarnára és kicsire töpörödött, alig pillogó öregasszonynak csak odavakkantja a szavakat. — Mi köze hozzá! — Ez is fáj neki. Azzal kivágja a kiskaput, de még a károm-kodással sem könnyít a lelkén.

Egyszeriben ott volt a veremnél. A jégvágóval leütötte a lakatot. Mikor lepattant, kicsit megkönnyebbült, de aztán tüzes zsibbadás sugárzott végig a kezén az ütéstől. Ledobta a jégvágót. Karjában, mintha a hideg csont repedt volna meg. Föltette a banda paprikásnak szánt halát a szánkóra. Rákötötte, és elindult a sötét berekszélben a szentgyörgyi csárda felé.

Ráadásul hiába ordítozott. Hiába dörömbölt a pántos ajtón. Sehogy se akarták megérteni a nevét. Végre az erős szélzúgásban, melyet a hatalmas nádas susogása még csak siketítőbbé tett, mégis csak megértette Csillag, hogy Háncs Vince, a halász, áll az elreteszelt ajtó előtt. De ezután is csak lassan és kényelmesen kászálódott elő. Vincét meggémberítette az álldogálás az óriás zsupptető alatt, amely mint a süveg borult a vályogbólvert csárda fölé.

— Jobb időt is választhatott volna — kezdte az ébredező csárdás. A halászt a düh és a szégyen hintáztatta. Úgy hajladozott hullámaik között, mint a nád, amelyet a forgolódó szél tekergetett a bereki szigetek üstökén. A kiszolgáltatottság tudata fékezte, kötötte indulatának kitörését.

— Itt van!... — Fogja már! — csikorgott a csárdásra. — Mit nézi?!... — Sürgette, mintha mielőbb szabadulni akart volna a halaskosár súlyától. Bent letették a konyha tégláira. A csárdás segítsége, mintha levette volna lelkéről a teher felét. Aztán levágódott az egyik padkára. A kemencéből még enyhe meleg sugárzott. Nekivetette a hátát és úgy ült ott, mint akit odaragasztottak.

Csillag megnézte a halakat, s mint aki szépnek találja a portékát, egy deci pálinkát tett a halász elé. Háncs Vince ott virradt meg, a konyhában. A fonói hegy felől idehallatszott a harangszó és mégsem mozdult. A fonói órás is a padkán találta. Cságodi a zsebében hordozta kis műhelyét. Faluról-falura járt

és tojásért, zsírért, hagymáért a házaknál javítgatta a háborúban tönkrement órákat. Ő a berek környékének vándora. Ahogy meglátta Vincét a csárdában, igen megörült, mert ugyancsak meghúzta a vállát a hátizsák, és most a halászban segítséget remélt a vézna órás. Egy ideig csak fröccsöztek, de a halásznak esze ágába sem jutott a mehetnék. Hiába is szólította. Pedig igen kéznél lett volna a szánkó.

Így aztán Ságodi egyedül indult, és ahogy a halásztelephez ért, összetalálkozott a káromkodó hal nélkül maradt halászokkal. Palkó Mihály a leütött lakatot zörgette markában. A szél odadobott egy-egy mondatot. Ezek a szavak közéjük vitték az órást. Beállt közéjük, csak kíváncsiskodásból is. Ságodi a kényszerből lett vándoriparos volt már két éve a berken a hírharang. Ő kotytyantotta ki most is a bandának, hol látta Háncs Vincét meg a kosarat ezen a szombati napon, amikor a banda minden tagja Móringhoz készülődött.

A halászok a tankok és teherkocsiktól és lövegektől kikopott betonúton elindultak a faluba. A Fináncugratónak vették az irányt. A hatalmas szakadék fölött éhes csókacsapat kiáltozott, mintha ezek is Háncs Vincét szidták volna az elmaradt lakomáért.

— A Móringhoz! — adta ki Palkó Mihály. A kocsma előtt már várakozott a másik három is. Nyolcan léptek be az ivóba. Bort és pálinkát ittak. Egyiknek sötét, másiknak epesárga, némelyiknek meg vörösen izgatott volt a képe. Nem sokat beszéltek, mert parasztok és vasutasok is voltak az ivóban, és a halászbanda becsülete nem tartozott rájuk. Hallgattak és úgy ültek mégis, mintha ítélni hívták volna őket. Rácz Gergely, az orvhalász, minden előző beszéd nélkül egyre csak a bereki öreg kutat emlegette. De elálltak a szava mellől. De azért amikor nyolcan elindultak a szentgyörgyi csárda felé, három csizmaszárból kikandikált a kés nyele.

Amikor feltűntek a nád fölé kandikáló akácpóznák, amelyek a pásztoroknak messziről jelzik a jószág miatt a beomlott kutakat, Gergely megint csak előhozakodott.

— Odavaló, a kútba... —

Volt, aki a kút bitóit nézte, mások pedig a halászmester képire sandítottak. Palkó Mihály rájuk sem hederített. Mentek a sercegő, fagyos nád között, egyenesen a csárdaudvar nyárfája felé. Amikor már csak kétszáz lépés lehetett a csárda, Palkó Mihály az egyik, aztán a másik oldalra mutatott. Ketten kiváltak közülük és elálltak az ablak alá. Rácz Gergelyt meg határozott mozdulattal a ház mögé intette. Akkor az ajtót fölrántotta, és olyan hirtelen toppantak az ivóba, hogy Vince még a lócáról sem tudott felugrani. Talán nem is akart. Bűzlött belőle a pálinka és a fröccs. A szeme föntakadt. Mire nagy sikítozással a konyhalány és Csillagné előkerült, már nem is kapálózott Háncs Vince. A csárdás meg csak azt látta, hogy Palkó Mihály szembeköpte. Igaz, akkor már a hátán volt a keze.

Csillag nagy fennhangon kezdte, de ahogy Vincét odalökték a lába elé, őbenne is megrekedt a szó. Ismerték egymást. Ő bandát, azok meg, ahogy a csárdája becsületét kezdte volna, mindjárt a bogáti tyukászt emlegették.

Mikulics csak úgy félvállról köpte oda.

— Aztán legalább tele volt a bukszája?

Az asszony éleset sikított és bevágta a konyhaajtót, de maga után rántotta a lányt is. Lehet csak azért, hogy ne halljon semmit. Csillag sápadtan bámult a nyolc halász vigyorgó képébe. A víz is kiverte, mert ha el is símult, mégiscsak kegyetlen ügy volt a bogáti tyukász eltűnése. Kínos ügy, mert itt lát-

ták utoljára. Fölásatta akkor a hatóság a csárda pincéjét is. Hiába gyanúsították, de ime még most is milyen bátran vágják a szeme közé.

— Hol a hal?

Csillag kinyította a konyhaajtót.

— Hát akkor csak serényen!... Ha Móring nem volt jó, jó lesz nekünk itt is — vágta a mondatot Palkó Mihály Vince felé, aki gúzsbakötve már ott görnyedt a sarokban.

Sercegett a tepsikben a zsír, és Csillag egyre azért fohászkodott, hogy csak most ne kerüljön be egyetlen berki gulyás se az ivójába. Mert ezt a halat nekik szánta. Egyre másra kiugrott az ajtó lépcsőjére, és izzadva bámult körül a kék berek hatalmas síkságán. És amíg ő a gulyásbotokkal és halászok késeivel keserítette magát, az alatt a nyolc halász olyant mulatott a harmadik véka halból, amilyent talán csak a zsandárvilágban látott utoljára a szentgyörgyi csárda. De Vince még egy keszegfarkat sem kapott. Így diktálta az igazságtevés. Csak Gergely vágott hegyibe egy csupasz halgerincet. A haltüske mint a fésű állt meg a hajában. Aztán Palkó Mihály a nagy vigalomban pofonlöttyentette egy pohár borral. Már mindenki dülöngött, beszélt és akkor mint a zsákot kihúzták Háncs Vincét a szánkóhoz és se köszönöm, se pénz, elindultak vele.

Csilag először a lépcsőről nézte a kacskaringós csapást, aztán amikor a nádtól már nem látott, s mert rosszat sejtett, fölment a padlásra. Onnan is látta, hogy hol innen, hol onnan gurul le Vince a szákóról. Aztán látta, hogy egyenesen a járási székhely felé veszik az utat. Akkor egy kicsit megnyugodott.

Azok pedig útközben elhatározták, hogy Vincét átadják a rendőrség kezére, mert akkora bűn, hogy egy halász a saját bandáját lopta meg, tovább már nem rájuk, de a bíróságra tartozik. A bandabecsület hangoztatása a bor gőzében, mint valami fényesség röpködött értelmük előtt, és a kucsmáik felett. Vince pálinkás némaságát meg egyenesen a bűntudat beismerésének vélték, és ez még csak hangosabbá és igazságszeretőbbé tette a fonói halászokat. Amerre vonult a különös csapat, a berek hideg lapja felett messze harsogott egy-egy nóta foszlánya. Aztán meg néha csönd lett. És a kis kéziszánkó körül mind többször kupacba verődtek. Köröm, dohány, szőr és borszag lobbant el egy-egy gyufaláng körül. Aztán meg vita ugratta szét őket, mert ahogy Vince egyre józanodott, már egyik sem akarta tovább húzni a szánkót. Ha meg talpraállították, mint a szamár nekifeszült, ordított és rúgott. Így aztán nem volt más, minthogy rávették az erős Veli Jóskát, hogy üljön Vince mögé, ölelje át és így érték el a járási székhelyet.

Akkor már bealkonyodott. A kastély parkján át vonultak, ahol nemrég még szárnyazott darvak és agarak együtt sétálgattak. Aztán hirtelen egy tankcsapat parancsnoksága, majd hadikórház lett. Most a lágy lámpafények mögött tüdőbetegek lelke pislogott. Húzták Vincét a kastélyparkon át. Már elhagyták az öreg gyógyszertárt, és az ügyvédek házsorát, mely egyenesen az igazság kapujába torkolt. Mindenütt csend volt, csak öt-hat helyen világított a lámpa és zsongott az élet. Szombat este volt és a párthelyiségekből itt néma csend, ott beszédek mondatai és viták, másutt meg a tánc zaja szakadozott az utcára. Aztán feltűnt Nepomuki Szent János szobra. Mellette egy rendőrőrszem, mögöttük a járási rendőrség épülete.

Nem kis magyarázatába került Palkó Mihálynak és Rácz Gergelynek, amíg odabent papírra vetették a feljelentést. A borszag és a hangoskodás sem volt meggyőző erejű, de a Halászati Társaság megkárosítása, a közvagyon mind hangosabb hangoztatása és hogy kint legyen már a fonói banda — végre

elkészült a jegyzőkönyv. A tényállásra mint pecsét, rákerült nyomtatónak a bűnjel, a jégverem levert lakatja; Vince pedig előzetes letartóztatásba az épület alagsorába került.

Ott is virradt kábultan nagy fogvacogásra és még nagyobb éhségre. Elsőnek, ahogy értelme tisztult, a pokróc után nyúlt. Magára terítette. Krákogott és odadőlt a rácsos fogdaablakhoz. — És kit látott? — Újra csak Csillagot, a csárdást. Jött, jött a kastély felől. Ahogy nézte, azalatt itt az orra előtt lépésről-lépésre rakódott össze mindaz, ami vele történt. Düh és szégyen feszítették egyszerre. Amikor Csillag kinyitotta az ügyvédsor egyik házának nagy zöld szárazkapuján az ajtót, azt is tudta már, hogy ott Országh lakik, a berki népek ügyvédje.

A nádon berken nem hiába tartották jó ügyvédnek. Most is már az este a szűzdohányvágás és otelló poharazgatás közben elmondtam a Csillag történetét a járásbírónak. Így aztán másnap kora reggel át is kísérte mindjárt egy rendőr Háncs Vincét a járásbíróságra. A rendőr Vincével együtt hozta a keservesen összetákolt feljelentést és a lakatot is.

Nézte a bíró a feljelentést. Aztán meg Vincét. Az ügyvéd is mintha mosolygott volna.

— Kié ez a hal és ki lopta el? — tűnődött... A feljelentés szerint a Társaságé... — forgatja az írást a járásbíró. — Ha meg a Társaságé, akkor miért ette meg a banda?...

— ... Ha megette, akkor Vince lopta el, vagy pedig együtt lopták?... Ha pedig megették, akkor meg miért jelentették föl Vincét... És miért áll itt ez az ember, és ráadásul Csillag a csárdás, mint a károsult? — A bíró és az ügyvéd összenéz. Akta aktahátán és följelentés följelentéshátán, mögöttük az irattartón. A front utáni rágalmak, vádak özöne szinte elborítja a szobát. — Hogy igazodik helyére ez a világ? — bámul rájuk a poros állvány. — És íme most meg itt van ez az egy kosár hal. És sehogysem értik akikre tartozik. De hogy is értenék meg ezt a dolgot...

Egy kosár hal? Előzetes letartóztatás? — mondja magában a bíró. Vince úgy lerázza magáról a szavakat, mint vidra a vizet, de amit ezek nem értenek, épp az bosszantja őt. A fonói hegy alatt a jégen, a bandán jár egyre az esze. Rá sem hederít az ügyvédre, sem a bíróra. De izzad, ropogtatja az állkapcsát, mintha rettentő súlyt húzna és a bíró, amint Országhot, a följelentést és a halászt, meg a rendőrt nézi, majdnem fennhangon kezdi mondani:

— Ez elment vadászni, — még a hüvelykujját föl is billenti... — Ez meglőtte, — és nem tudják miért, de Országh is csak nézi, hogy a bíró a mutatóujját billenti. — Ez hazavitte, — a középső ujjával Vincére mutat. — ...Ez megsütötte, — nézi a gyűrűs ujját és Csillagot, a póruljárt csárdást. Öregedő, hulló bajsza alatt kínos mosoly húzódik el. A kisujjára néz és halkan kinyögi: — Ez meg megette!...

Az ügyvéd nem érti. Kérdezni akar valamit, de a járásbíró, mintha a gyerekmondóka befejező mondata felvillanyozta volna, kinéz az ablakon.

— Elmehetnek — int a rendőrnek és míg azok Vincével kifelé igyekeznek, az ablakon át látja, hogy a doktorháznál malacot terelnek. Az utcavégen egy lovat hoz valaki, messziről. Biztos a hetedik megyéből. Gyalog. A fáradt ló nyakán összecsavart katonapokróc, elől madzaggal összekötve. A gazda kezében könnyű vessző és látja, hogy fönt a dombon Szereczék gránátvágta zsindelyét igazgatja a cserepes. Még a kereket is feltették a kémény mellé, hogy tavaszra a gólyák odafészkelhessenek, és érzi, hogy lassan mégis csak helyreáll körülöt-

tünk az élet. Amint az ablak alatt megpillantja a rendőrt, hirtelen kinyitja az ablakot és kiszól:

— A tárgyalásig szüntessék meg az előzetes letartóztatást.

A rendőr kezdő és fiatal. Az egyik bereki gulyaszállásról jött a karhatalomhoz. Csak néz. Nem érti mit beszél a bíró.

— Engedjék haza. — Elmosolyodik. De nem így Vince. Néz dermedten a bíróra. Mondani akar valamit, de az ablak becsukódik a feje fölött. Mint a végzet. Már nincs tovább. Vince arca egyre komorabb lesz, ahogy mennek a rendőrőrs felé. Közeledik az óra, hogy leszámoljon velük. — Igen, meg kell tenni... Így parancsolja a becsület... — Mennek egymás mellett, a rendőr beszél, Vince néma mint a sülthal és pirosodik is, mint a paprika. Ő már tudja, hogy mit fog csinálni velük. A legény jelent. Az őrmester szólni akar, de Vince közbevág, illetve csak vágna, mert az ajtón Rácz Gergely lép be. Rácz Gergely, aki a kutat emlegette és a hajába vágta a halgerincet. — Itt van! — Egy pillanat és Vince fölugrik, a székhez kap, de Gergely vissza se lép, csak annyit mond:

— Meghalt az anyád.

Vince még a széket markolja. Hátán a rendőr. A gallérjánál fogja. A keze egyre reszket és hirtelen ráborul a szék karfájára. Rácz Gergely pedig a rendőrt csillapítja. Az félrelöki Gergelyt. Erre ez dühösen bevágja maga mögött az ajtót. Most már ugrana utána Vince is, de ott áll előtte a két rendőr fegyverrel. Vince lehuppan és néz könnytelen remegéssel maga elé. Föl se állítják, de le se kísérik. Nézik egymást az egyenruhás legények. Aztán az őrmester írni kezd és a papírt Vince kezébe nyomja.

— Mehet...

— Nem lehet... Nem... — hajtogatja a halász.

— De lehet — teszi eléje elszedett holmijait a rendőr és amikor a bicskát rakja oda, akkor Vince utána nyúl. Keményen tenyerébe szorítja és nézi a rendőrt.

— Mehet.

— Nem!

— Értse meg, meghalt az anyja. Süket maga?

Valóban Vince körül zsong minden. A nyakában, halántékán és a fülében siketítő zsongás. Üresség, hogy most mi lesz, mert haza kell mennie? Haza, hogy földbe tegye az anyját és megmártsa bennük a kést. Meg is tapogatta. Összébb húzta a szíjjal a nadrágot. Megrázta a vállán a rövid kabátot és lekezelt a rendőrökkel. Azok paroláztak vele és hosszan néztek utána. Hümmögtek is. Aztán az őrmester összedörzsölte a tenyerét. A fogasra akasztotta a géppisztolyt, megrándította a vállát: — Ilyen az élet...

Vince pedig ment a temetésre. Ment a téli bújkáló naptól föl-fölvillanó nádas síkságon. A hó villogott. A fűzfa bozótok szórták az arany ragyogást és futottak a szürke felhők az égen. Úgy száguldoztak, mint a gondolatok, amelyeknek nyomát se a szív, se a lélek egén nem láthatja senki. Kint csak a süvítés hallatszik és a formázódó ég, de bent a vad indulatok sehol. A lába alatt a havon is minden látszik. A pacsirtalábtól Rácz Gergely csizmája nyomáig minden. Világosan látja, hogy itt ment. Előre néz és pontosan látja az irányt. Ott a gulya-hálás apró szélfogó nyírfása mögött mintha látná is a guruló pontot. Vince pedig megy pontosan utána, mint a kutya a nyomon. De a szentgyörgyi csárdát mindketten messze elkerülték. Csak a kút ágasát látta. Minden lépés egyre kínosabb lett, ahogy nőtt előtte a fonói hegy. A szél kiszikkasztotta a szemét. A hidegtől száraz volt az arca és merev, mint a papír. Húzódott a

bőre, mint a dobon a kutyabőr és egyre jobban dobolt benne a becsület és a szégyen. Fölötte megint hallotta a vadlibákat. Tudta, hogy ott repül a Buri. Sunyin a magasba nézett és a fehéren csillogó szelíd liba valóban ott evezett az ék végén. A hegy alatt, az erdő lábától már látta a temetőt. Az öreg gutaütéses szilfák kitárták ágaikat a várhegyen és olyanok voltak, mintha sok-sok ember állna ott és őt várnák, hogy lássák a halászt, aki meglopta a bandát. Aztán hirtelen arra gondolt, hátha már a temetésre gyülekeznek. — Két nap. Kibírom, — ropogott a fagyos hó a talpa alatt.

Így érte el a falut, amely hegyközség módjára jön az érkezők elé. Az alsó szőlők alatt ment végig a tőzeggödrök között, ahol senki se jár. Már rég letért Rácz Gergely csapásáról. És ettől kezdve csak az anyját, a madárcsontúra töpörödött kis asszonyt látta. A tőzeges nádtorzs ropogott a lába alatt. Szörnyű volt így ez a berek. Mintha egy temetőt taposott volna. Meg is állt Vince. Nézte a házukat. Füstnélkül, magányosan állt ez a rég lebontott pincék bazaltjaiból rakott épület.

Vince e falak mögött innen kintről is mindent látott. Tudta az ősi szokás rendjét, de ahogy bent hideg és egyszerű méltóságával rámeredt a látvány, nyelvét a homok szárazsága és testét a veríték nyirka öntötte el. Ott állt a sarokra fordított hidegágy. A két szalmazsák magasán az ágy oldaldeszkáit is eltakaró három lenvászon között a test. A hosszúpadról fölrebbenő két árnyék üres suhogással töltötte meg az alacsony szobát. És testét kíméletlen görcs rángatta, mint egykor azét, aki szülte és most itt fekszik előtte.

A virrasztó rokonoknak állított padon csendesedett meg. Senki se nyitott rá, csak ő nyitotta ki a szekrényajtót. Ledobta a gönceit és ott állt most egy pillanatra dideregve, anyaszült mesztelenül, mint az újszülött gyerek az egykor életet adó, elköltöző, dermedt test mellett. Aztán fölrángatta az ünneplőt és máris kint volt tisztán, feketében az udvar közepén a halász, hogy megadhassa a tisztességet annak, akinek megjár. Aztán megkapja a többi is, hogy a magáét is visszaszerezze.

Az erdőn át indult az asztaloshoz. — Mit neki a falu... Csak egy is nézzen rá görbén, csak egy paraszt is... — Akkor a halászok jutottak az eszébe. — Csak egyet!... Csak azt, hogy most ne találkozzék össze Palkó Mihállyal... Csak most ne, mert akkor agyonüti, mint a kutyát. Agyon kell ütnie.

A szélső háznál, a kovácsműhely előtt akadt össze a húgával.

— Miért bőgsz? — förmedt rá.

— Gyere vissza! — húzta, s ahogy mondta, ez még jobban kihozta a sodrából, mert ebben a hangban és a könnyeiben több volt a féltés, mint a gyász.

— Aztán miért? — szinte ordította.

— Jön az asztalos és a pap is.

— Értük megyek.

— Már jönnek... Legalább egyél addig. — Valóban Bárány, az asztalos már fel is tűnt a hosszú utca végében. A kis vékonyhangú iparos mögött kéken magasodott a Badacsony koporsó alakú teste. Mintha görnyedt hátán hozta volna, hogy mindenki lássa, ő az, aki ebben a faluban mindenki hajóját ácsolja. És most, mint a cégér ott feküdt a vállán a kék koporsó és ott volt a tenger helyett a tó és a tó fölött az ég.

A kovács kint állt a műhely előtt és Vincét és Bárányt nézte. De a halász nem várta be az asztalost. A kegyetlen éhség az evés említésére egyszerre kordult föl benne.

Ahogy mentek, leesett a sötét. A csillagok is kiültek föléjük. A ház egyre feketébb lett. Jöttek a virrasztó rokonok. Fekete berlíneres, földbarna és mégis világító arcok, melyeknek egyik szeme a halotton, a másik meg csak őt lesi. Sunyin fülelnek, mint a menyét a konyhára, ahol megegyeztek, hogy az asztalos egy bakancsot kap a koporsóért meg a deszkát. Aztán a kicsi lámpa körül petróleum és pálinka szag úszott és a zsibbasztó éjszakában a nyöszörgő énekben úgy ült erőltetett gőggel és szomorúsággal, mintha siralomházban ülne. Mintha a hallopással ő ölte volna meg az anyját. Időnkint önkéntelenül is a konyha ajtóra nézett. Nem áll-e ott valaki? — De ki? — És a vállán és a csuklóin minden vasnál zsibbasztóbb volt ez a várakozás. A kutyavonító éjszakában itt a tőzeggödrök és az erdő feketéje között a fehér félig nyitott szoba mellett a halottal feketében Vince olyan volt, mintha a saját temetésére készült volna. Borostás képpel és pálinkaszaggal ébredt. Ruháján a tűzhely agyagos pora, kezén a hamu, de kint kihívó villogás fénylett. Fénylettek a gyümölcsfák. Minden rügyük mint a gyöngy. Szikrázott a tyúkok taréja és csillogott a varjak gyásza is, amint a disznóól fölött billegtek a diófákon. Minden kihívóan fénylett és nem volt mit ellene tenni. Még a festetlen koporsó lapja is, akár a metszettlapú sárga prizma lőtte szanaszét a mézszínű fényt. És jöttek sorban és nem volt mit tenni ellene. Jöttek hűvös feketében a halászok is Palkó Mihály, Récz Gergely, Deli János, Mikulics, Zsobrák meg a többi és nem mehet nekik, pedig szabad mind a két keze. Még csak rájuk sem ordíthat, hogy coki, mert az anyja miatt állnak itt, aki maga is halász özvegye volt és íme a vállukra veszik. Először ők. Nem is a rokonság és viszik a hegyi temetőbe a kacskaringós hosszú erdei úton.

A sírnál már se rájuk, se a koporsóra nem tudott nézni. Önmagába se. Csak a dübörgést hallotta és mintha őt földelték volna el, mert minden összeszövetkezett ellene, hogy így történjék.

Mire megfordult, csak a húga állt mellette és néhány szálingózó rokon ereszkedett le a domboldalon. A többieket már eltakarták a gyümölcsösök szürke ágcsomói és az erdő. Magányosan állt a görgő lilazöld művirágos koszorúk előtt. Magasan a hegy oldalában, ahonnan beláthatta a tó és a berek végtelen halas birodalmát. A halászok országát, ahonnan tudta, kirekesztették.

Mire elindultak a sírtól, a líceumoknál csak egy ember várakozott. Meg sem ismerte, csak akkor, amikor megszólította. Cságodi volt, a fonói vándor órás, akit a félsz, meg a lelkiismeret nem hagyott nyugodni. Citerázott és nyögött a hangja, ahogy hadart. A halász nem is értette miért történik mindez. Rég elfelejtette, hogy vele találkozott a szentgyörgyi csárdában, amikor rátörtek Palkó Mihályék. Ezt akarta most jóvá tenni. Egy szó, mint száz, ha nem is hívta meg a halászt egyenesen, de egyre csak azon sajnálkozott, hogy Vince most nem lehet ott, pedig ma tartja a lakodalmát.

— Ne haragudjon, mikor nősül az ember sohase tudja, nem halotti tort ül-e? — hízelkedett és ízetlenkedett Cságodi.

Vince csak nézte, nézte, hogy mi ez? Aztán szó nélkül elindult haza, ahol már füstölt a kémény, mintha versenyezni akart volna azzal a másikkal, amely a tőzegőrlő malom alatt a dorongos út mellett pipálta a füstöt az esküvőre.

Itt töltöttkáposzta és pogácsa szaga csapódott ki a konyha ajtaján, ott lent, ahol a fehér hó alól átüt a tőzeg fekete latyakja, kirántott csirke és fánk illata úszott. Itt a hegy alatt, bár kegyetlenül nyelték az ételt, de sehogysem melegedett össze a beszéd, mert Vince konokul hallgatott és úgy ült köztük, mintha egyre csak azt leste volna, hogy már mikor mutathatja meg magát. Mert tudta,

meg kell mutatni, mert sok volt, amit kapott és úgy jött minden, hogy amikor adhatott volna, minden ellene esküdött. Ült hát és izzott. Nézték és ő is nézte őket és amikor a húga Zsobrák Teréz nevét említette, hátrarúgta a széket, kiugrott, és az ajtóból ráförmedt.

— Kuss! Ebből elég! Dicsérd el másnak! — Azzal becsördítette a konyha ajtót, de úgy, hogy betörtek az üvegei. Hideg csapott be. Ahogy a zaj elült, távolról hegedű hangja szivárgott a holdfényes berken át. Háncs Vince kint állt az udvar végében szétvetett lábbal nekidőlve a szelídgesztenye törzsének és a háta egyre rángatózott és csuklott. A sírás és a hányás rázta és akkor világosan kivehetően szólt messziről, hogy „... jegenyefán sárgarigó fészek". A legény a fának feszülve állt. Forgott körötte a fa holdas koronája és ahogy elengedte, zuhanó, egyensúlyát vesztett irammal elindult a kerten át. Csak úgy recsegtek az áttört napraforgó kerítések. Sógorának kiáltásait is hallotta még, de ő már ment részeg indulattal a tőzegőrlő malom felé, ahonnan a lakodalom fénye világított. Ebben a fényben nem látott mást, csak őket, a bandát és azt, hogy megmutassa: ki ő.

Az ablak fényitől, ahogy közeledett, mintha józanult volna. A kisüzemi vasút mozdonya ott állt az udvar végében átfutó sínen. Vince nekidőlt. Fújt, várt, hogy valaki kijön, de aztán egyenesen beállított.

Cságodi a nyakába borult. Még a helyét is letörölte volna, de Vince csak nézett, nézett ugráló szemgolyókkal, mint aki nagyon keres valakit. A rendőrben akadt meg a szeme. Az őrmesteren, aki hivatalos volt a lakodalomba. Annak is fönt akadt a szeme, s most másodszor, csak úgy magának bökte ki: — Ilyen az élet, — és azzal Vince vállára csapott.

De Vince, mintha nem is látná, csak keresett, de hogy senkit sem talált, mintha levegőt kapott volna és az asztalossal, kádárral, kováccsal és a többi falusi iparossal egyre vadabban feszítette a hangulatot. Talán hogy mindentől és mindenkitől szabaduljon. Attól is, hogy itt van. És ez a gondolat a halászt a legduhajabb mulatóvá tette. A többi is felbuzdulva, hogy el ne maradjanak, a falusi iparosgőg hevével együtt üvöltöttek. Olyan dáridó kerekedett, hogy izzadtak a citerázó ablakok és pergett a vakolat.

— Ne búsulj, pajtás — ölelgette a pösze cipész.

— Én — ordította Vince és olyan csókot nyomott a képire, mint egy durranó pofon. Aztán a másik oldalára és a vézna ember majdhogy össze nem rogyott. A füle mint a harang csengett.

— Csinálj az egész fonói bandára — ölelte meg az órás.

Ez kellett csak. Vince belesápadt. Hideg világosság nyílt az agyára. Erőltetett biztonsággal kilépett az udvarra. Zúzmara és dér ült körben a nádason. A csisztói gulyahálás fölött az ég lilán derengett. Aztán hogy a fonói hegyre nézett, veszekedettet csapott a homlokára. Mögötte úgy zengett a cigány, hogy szinte düledezett a ház. Vince pedig egyre csak a homlokát öklözte. És akkor kicsapódott az ajtó és a szennyes zajjal talán azért, hogy segítsen rajta, az órás lépett ki. Nagy igyekezettel rohant a halászhoz. Az pedig egyszerre abbahagyta az öklözést. Hosszan nézte, nézte az ő emberét, aztán az arcába vágott. Cságodi végigvágódott a följárt latyakos tőzegen.

— Vince, hé! — kiabált valaki a küszöbről.

— Péter hallod-e, merre jársz? — hallotta még a menyasszony hangját, de őt már senkise láthatta. Ment a berekcsatorna két magas partja között a jégen, mint egy síkos folyosóban a tó felé.

A jég ragyogott. Szinte csalogatta Zala felé. A halász pedig ment a tejes hegyek irányába. Senki se nézett utána. Már kijutott a tóra is. A sima tükörjégen elvágódott. Lassan föltápászkodott. Alig pár lépéssel a nádas párttól újra elvágódott. Éles pattogó zengéssel szakadt be a jég. A hajnal vidáman csillogott a föl-fölcsapó vizen. A nagy fényes, zöld jég foglalatában, mint kerek gyémánt villogott a mozgó víz. Aztán lassan hártyázni kezdett.

Másnap találtak rá a jéghordók. Ott ahol szabály szerint még sekélynek kellett volna lenni a tónak. De a kotróhajó ott gödröt ásott az ősszel, amikor a község fürdőjét töltötték homokkal. Azóta a fonói hegy alatt ezt a helyet Vince gödrének keresztelte el a nép.

Kelle Sándor rajza

Bárdosi Németh János

Dongók és mák

Dongók és mák, a nyár ma is nekem
így kezdődik, mert kis dombszögleten
hajdan is így volt: dongók és a mák
zúgták—mutatták a szép nyár szakát,

Péter-Pálkor a szünet elején,
a falusi rét úgy repült felém,
mentünk apámmal, nyár és lobogás
ma is bennem él: szép volt és csodás.

Szabadság álma ott álmodtalak
az ezer-színben játszó fák alatt,
a patak parton, boldogan, vígan.

S most, hogy ceruzám gyors hegye villan,
ti szóltok hozzám édes, régi nyár
színeiből: a csörgő mák s bogár.

Vacsoracsillag

Hány esztendő arany sivatagja
esett közénk,
hogy ilyen ünnepi órán
ugyanígy feküdtem
pörgetve lassan a percet,
mely ott zizegett
a csillár bojtjai közt,
midőn veled
útnak eredtem,
ó, hol van a tavalyi hó,
hortenziák fehér gömbje repül,
pörög a fekete Föld,
terítsd meg, kedves, az asztalt,
feljött a Vacsoracsillag.

Fahordás

Fát hozott a vaskos, nagy kocsis,
erdő-szaga volt minden ágnak
s ahogyan szórta-dobálta le
a havas ágak muzsikáltak.

Muzsikájukban madár aludt,
madár-szájjal sipolt a sok ág
s a vak pince-mélyben is zenélt,
zenélt a sok ágacska tovább.

Hisz nemrég még fészket ringatott,
madár-tanya volt lombja-törzse,
a favágó is óvatosan
apró játék-hasábra törje.

Gondosan rakjuk mi is tűzre,
hogy érezzük azt a meleget,
amikor még élő, nagy faként
eget, madarat ölelgetett.

Iobbágy Károly

Lecsatolom

Lecsatolom
a csuklómról az órát,
mint a bilincseket.
Szabad akarok lenni! Este van,
Egész nap rajtam — nem csörög-ketyeg,
figyelmeztet, kerget sok buktatón át.
Pihennék? Ugraszt, hajd minduntalan.

Lecsatolom — mint jelképet — az órát.
Az ágy már vetve vár.
S pár perc múlva, midőn átbillenek
az időből — az időtlenbe, ott már
gyerekkorom s jövendőm fényük szórják,
s örökké élek — mint az istenek.

Borsos József

Cigánysirató

Harangszót himbál a tavaszi szél. Négy cigány viszi a vállán Samu bácsit, messze vidék híres prímását. A szél szokatlanul jóillatú és langyos, a cigányok nagyon erősek és egészségesek. Utánuk megy Sári néni, az özvegy. Szemét tágra nyitja, mintha kérdezné, hogy miért sír a nép, amikor szól a zene. Pillanatra még felismeri Julist, a lányát, és Bercit, a vejét, de a tanító ablakában meglibben a fehér függöny, mire elszakad a menettől és odaül a ház elé, a kispadra.

— Emlékszik a Julis lakodalmára, tanító úr. Meséljen róla. Olyan szépen senki nem tudja elmondani, mint a tanító úr... Óh, én nem mehetek be, poros a cipőm, a ruhám; nézze csak, hogy száll a por a hajamból!... Szép menyasszony volt az én Julisom, ugye?

Az öreg tanító maga mellett két oldalt megmarkolja a padot, darabig ütemesen hajlong, aztán mesélni kezd:

— A Cigányszögben vigad a vendégsereg; most megy férjhez a Julis, Samu bácsi legkisebbik lánya. Szép menyasszony, azt meg kell hagyni! Derék a vőlegény is. Radics Berci az asztalfőn ül, súlyosan, mint az üllőtőke. Sokat ivott, de bírja. „Nem jól szól a hegedűd, Marci!" — isméli már ki tudja hányadszor.

— Az uramat mondja, tanító úr, róla meséljen!

— Jól van, Sári néni, őt is mondom. Samu bácsi arrébb tolja poharát, felál, énekelni kezd, de Julis leinti.

— Az volt a baj, tanító úr, hogy leintette. Ha öröm érte, az uram mindig azt a nótát akarta énekelni.

— Jól ment férjhez a Julis, jól kereső bányakovács a Berci...

— A tanító úr mindig olyan jó volt hozzánk, az urak közül csak maga volt emberséges a cigányhoz, mióta az eszemet tudom. Hadd csókolom meg a kezét!

— Hagyja, Sári néni!... Brummog a bőgő, járja a táncot a cigányok apraja, nagyja. Egyszer csak felkiált valaki: „Jaj a gyöngyöm, jaj, leszakadt a szép, fekete gyöngyöm!" Kiabálnak, egymást taszigálják, végül a zenészek is elhallgatnak, de addigra már összetaposták a gyöngyöt. „Rossz jel — suttogja Boris néni —, így pusztulnak el a cigányok is mind. Megöli őket a bánya."

— Az uramat mondja, tanító úr, az uramat!

— Samu bácsi újra énekelni akar, de Julis megint odavág a szemével. Samu bácsi a fejét csóválja és nézi a lányát, de az már Bercinek mondja, hogy „Édes uram, édes uram, édes uram!"

— Nézze csak, tanító úr, hogy száll a por amott. Valamiféle menet az.

— Lakodalmasok, ha jól látom.

— Tanító úr, mért fekete a menyasszony fátyla?

— Hallgassa csak, Sári néni, énekelnek:

„Tisza szélin egy nagy nyárfa tövibe
Barna leány ül a legény ölibe;
Legény nézi folyó vize nagy habját,
Leány nézi a ragyogós csillagját."

— Az uram nótáját szeretném hallani! Szóljon nékik, tanító úr! ... Emlékszik még a cigány bálra? Ő muzsikált ott is.

— Szépen muzsikált, Sári néni, elhallgattam volna reggelig, ha olyan hirtelen abba nem hagyja.

— A vér miatt vót, tanító úr, sose bírta, vérzett a Berci feje.

— Aztán felvirradt a hétfő reggel. „Hej, munkába legények!" „Megölellek, megcsókollak..." „Nem hallod, hé, a füledre feküdtél?"... Szürke ég alatt, harmattól elnehezült porban mennek a legények; szájuk íze rossz, kezükben bányászlámpa, szívükben a vidámság szomorkás emléke; de csak mennek, mennek...

— Mind elmentek, tanító úr, a Berci is, senki nem maradt el a munkából, csak az Aladár. Én is megkérdeztem az uramat: „Mégy-e hát?"

— És Samu bácsi elment a legények után a meddőhányóra.

— Bár ne ment volna! Este, mikor megjött, hasrafeküdt a dikón. Én meg hűségesen kenegetten a derekát. „Esik az eső" — mondtam. Felkönyökölt és megütött. „Üssél csak, üssél!" Ő meg visszafordult a hasára és nyögött.

— Az eső pedig meg-megújuló rohamokkal végigvert az udvaron.

— Úgy volt, tanító úr, csakugyan esett... De nézze, megint itt a menet. Talán azért keringenek erre, mert engem várnak?... Megyek már, megyek!... Te vagy az, Berci fiam? Eressz csak el, bírok én menni egyedül is...

Sári néninek kitisztul a feje, körülnéz. A tanító háza előtt húnyta le a szemét. Most a postánál vannak. Tízegynéhány ház az egész.

A zenészek rázendítenek a „Lehullott a rezgőnyárfa" dallamára. A zokogás erősödik, a jajgatás végighullámzik a meneten.

„Bercikém, mégis jobb, ha rádtámaszkodom."

Berci megérzi a gondolatot... Most mennek el a háza előtt. Még vakolatlan, de a falu közepén áll, a posta mellett és nagyok az ablakai. Ő az első, aki elköltözött a Cigányszögből.

— Nem énekelhette el a nótáját, csak otthon, nekem. Te se hagytad, fiam, az ősszel — mondja Sári néni.

Berci emlékszik rá: az öreg leszúrta az ásóját, ő meg rászólt. Csemetéért kellett menni. Hogy totyogott az öreg a nagy bakancsban, az óriási, szalmásagyagos sárpapuccsal. Kinevette... Tegnapelőtt, amikor az asztaloshoz belépett, az is nevetett, a feleségének kiabált a konyhába: „Ha nem hagyod abba..." És még akkor is pukkadozott, akkor se tudott odafigyelni, amikor a rendelést bejegyezte az irkájába, csak rakosgatta a ceruzáját ide-oda...

Támogatja Sári nénit, közben félszemmel Rózsit nézi, a tanácselnök menyét, aki a menet szélén kíváncsian előre jött. Hetyke melle van... Lesüti a szemét. Szép arcú menyecske... Hogy ring a melle... Gyerekkorában a fiatal paphoz ment gyónni mindig, az sok erős cukrot ehetett, annak a beszédjét szívesen hallgatta... Ring a koporsó is az emberek vállán, ütemesen ring, ahogy lépnek. A házak is ringanak, a fák is... Visszapillant a házára. Szép ez a kovácsolt vaskapu. Maga csinálta, büszke is rá nagyon. Samu bácsinak is ez tetszett a leginkább. „Muzsikál ez a kapu, muzsikál" — mondogatta.

Most jóideig csak a zenét hallgatja.

A fordulónál meglátja Lakatos Árpádot, a fiatal cigánycsillést, a faluból szöktetett leányasszonnyal. A napokban jöttek haza. A paraszt após nem tudja hogyan viselkedjék, egyre csak emelgeti a fejét felfelé és egyengeti a derekát.

Libák suhogtatják a szárnyukat. A felvert port a szél a kertek fölé terelgeti. A szél most száraz, a harangszó szürke.

Berci megpillant egy kapu mögé húzódó embert. A járásáról és a fejtartásáról megismeri: volt műhelyfőnöke az. Miatta helyezték át a hármas aknához... Hirtelen ütni szeretne. Kalapáccsal, karóval, ökéllel, mindegy. Jó nagyot ütni, mint amikor a vasat formázza.

— Szorítsd csak, szorítsd, fiam! Az a jó! Ő is így szorította a karomat, a derekamat. De szorította, hej, de tudta szorítani!

— Ne haragudjék, kemény a fogásom.

— Tudom, fiam, Julis is mondta.

„Mondta azt más is. Szarvas Lacinak egyszer félkézzel tettem fel a csillét... A tűzoltóparancsnok is rögtön kilökte a nyelvét, amikor a cigányanyámat szidta, pedig csak egy pillanatra kaptam el a nyakát..."

A menet már a Felvégen járt. A zenészek játszottak, Julis, a gyerekek, a család, az egész rokonság jajgatott, de a nép, mintha belefáradt volna a siratásba, elcsitult valamelyest.

Bercit most nyugtalan, türelmetlen érzés fogta el, s csak amikor megpillantotta a zenészeket, akkor jött rá, hogy nem szereti ezt a dalt. Aztán elterelődött a gondolata, mert a pékháznál a mesterasszony a sivalkodó fiát zavarta befelé. Valaki rá is szólt a menetből: „Hadd csak, hadd nézzen az a gyerek!" Az ő szomszédjuknak is van egy ekkora gyereke, az is mindent akar látni, tudni. Átjár segíteni. Azt is mindig hazaparancsolja az anyja. Furfangos egy asszony: „Mi lesz, ha ezek szétszóródnak a faluban?" — mondta a múltkor is. De a gyerek csak jön. „No, ha a kis Juliska megnő, nem is adom én feleségül senki máshoz, csak hozzád." „Ő is cigány? — kérdezte a gyerek —, mert akkor nem kell, a paraszt nem adhatja össze magát cigánnyal"... Ezt a kaput is megjavíthatnák már. Zsaluzni kellene... Sok rendes ember van ám a cigányok közt. Károly bácsi? Egymaga többet ér, mint az egész falu. Az ingjét is odaadja, ha szépen kérik. Ért az még a harangöntéshez is. Mennyit segített, amikor tetőztük a házamat... „Ülj csak ide Berci bátyád térdére, fiam! Milyen színű a kutyátok?... A Bodri, bizony. Fekete, igaz?..." Jó ez a tavaszi szél... Jó szél, szép kert. Kék virág, piros virág, sárga virág. Az lesz a jó, ha majd a rózsa is nyílik. Érdekes, kék rózsa nincs. Miért nincsen kék rózsa? Meg fekete rózsa? Majd csinálok, egyszer majd vasból csinálok kovácsolt rózsát. Odaadom a Rózsinak, hadd tűzze a mellére.

Sári néni ezalatt odahaza járt és Samu bácsi után söprögette a hamut, a forgácsot. A zokogás megerősödött, mert a zenészek a „Lehullott a rezgőnyárfát" kezdték el megint. A kutyák csaholtak, vonítottak. „Igazán megkötheték volna őket."

Berci most az embereket nézte, akiket elől felváltottak, s láthatóan örülnek, hogy már össze-vissza léphetnek. Aztán megint a zenét figyelte.

— Nem jól szól a hegedű — mondta.

Sári néni újra lehúnyta a szemét, s látta Bercit mulatni. Akkor mondta egyszer, hogy: „Nem jól szól a hegedű." Julis meg rákiabált: „De nagy úr lettél, neked már semmi se jó? Ne hallgasson rá édesapám, szépen muzsikált"... „Nem vagyok apád, Julis, vendégségkor megtagadtál engem, letagadtad, hogy cigány vagy, tudok róla."... „Vendégség, az ám! Süthetem én a fonott kalácsot, most már ki eszi meg?"

A menet befordult a temető kapuján. A szél játékosan felkapta a harangszót, felvitte a magasba, majd szétszórta, permetezve hullatta, mint az angyalok az üveghangú égi zenét. A temetőben hihetetlenebbé és mégis valóságosabbá vált minden. A nép elözönlötte a sírok közeit, felléptek a gazdátlan halmokra, s kíváncsian furakodtak közelebb. Mikor a pap elvégezte a szertartást, és a cigánybúcsúztatót is elmondták, Sári néni felemelte a kezét és leintette a mozgolódó sírásókat. A nép előbb felmorajlott, csak azután csendesedett el. Ekkor Sári néni odaszólt a prímásnak:

Bizse János rajza

— Azt kívánja az uram, hogy játsszátok el utoljára a kedves nótáját.
— Tessék mondani, melyik az?
— „Azt gondolod, hogy szeretlek..."
A prímás a kabátja ujjával buzgón törülgeti a hegedűje nyakát.
— Hogy tetszett mondani?
Sári néni megismétli.
A prímás tétován pengeti a húrokat, de Sári néni a fejét rázza. Újabb dallammal próbálkozik — az sem az igazi. Végül kétségbeesésében azt mondja:
— Talán, ha el tetszene dúdolni.
Sári néni az urát látja a Berciék kertjében, a Julis lakodalmán, fenségesen, mint a tanító úr meséiben és — tisztán, érthetően énekelni kezd.

„Azt gondolod, hogy szeretlek,
Ha már egyszer megölellek.
Még százszor is megölellek,
Mégsem igazán szeretlek."

Előbb csak a kíséret csatlakozik, a bőgők, csellók, brácsák, alázatosan alája igazodnak a dalnak, aztán a prímás is kitapogatja a dallamot. Sári néni folytatja:

„Azt gondolod, hogy én bánom,
Hogy tetőled el kell válnom.
Elválásom nem sajnálom,
Csak a régi jókat bánom."

A dal hatalmasan végigszáll a temetőn, megül a távoli erdőn, s összeölelkezik a harangszóval; a klarinét a hangzatok végét cifrázza, mint a madárfütty a fák csúcsainak csendes zúgását.
— A gyöngy — mondja Boris néni —, a fekete gyöngy, szétgurult a fekete gyöngy... Eltűnünk a Föld színéről, mint a füst...
Sári néni tovább énekel:

„Azt gondolod, eső esik,
Pedig a szemem könnyezik.
Szemem könnyes, orcám nedves,
Mind teérted van ez, kedves."

A „kedves" után felzokog:
— Édes uram, édes uram, édes uram!...
Az egész temető egyetlen jajgatás.
Berci ott áll a sír mellett. A nagy érzés őt is szorongatja. A prímás melléje lép és kérdezi, hogy van-e valami kívánsága. Nem tud szólni, csak int, hogy hagyja. Még mindig hallja a dalt. Újra int, a népnek is, hogy menjenek. De az emberek nem mozdulnak, mert ők is hallják az éneket, a lelkükkel borzongva isszák és várakozó csodálattal néznek Sári nénire.
Sári néni lehajtja a fejét, tétován támasz után nyúl. Odalent meglátja a rögöket. Lehúnyja a szemét, de nincs menekvés: a mélyföld nyers színe az agyáig tolakszik, és abban a pillanatban, amikor Berci átöleli a vállát, meghallja a világ legiszonyúbb döbörgését.

Jankovich Ferenc

Hirtelen alkony

Fölkelt szemem az égig
fürkészőn: mikor végig-
néztem sok elholt barát
megfakult vándorsorát:
holtak zarándoklatát,
úszva a távolon át —
Elmentek... Mért vagyok én itt?!

Itt-amott zöldell, sárgul
még a hig rezes ég:
a rozsdás pirosságú
láng-szín-keverék —
A hazúg semmiség,
a hazúg semmiség:
melyben minden elárvul
s mint szürke mozgókép,
úgy elszíntelenül.

De oly hirtelenül,
amíg szemeden a
könnyhályog összegyűl...
Jó volna sírni tudni;
oly igen ríhatnék...

Hová is lettek azok,
öregek s fiatalok?
S ajkaikon a dalok?
Szavaik, a lángolók?
Tetteik is, a nagyok? —
Kérdem, de semmit se mond
a sűrű feketeség...
Lezuhantak a felhők,
még csak egy csillag se ég.
S mi vár téged is? Álom...
Koporsó-menedék...

Tájkép, fekete kerettel

Szeretem mindennek a mását,
az idő tűnődve múlását,
a színek színeváltozását,
ősszel, ha szöllős ligetemnek
közepében még fényport hintnek
a karcsú, rezge, lebke Párkák —
s darvak az elsőket kiáltják.

Égőn utolsót int felém e
környék: nehéz ma válni tőle...
Somogyi dombok szép kéksége,
fogyó Balaton higgadt fénye,
műtrágya buckák friss szén színe:
s a nyitott égből alkony széle
a csordát selymezve teríti
ráncokat vető fényleplével,
s pártot-mezőt, mind tele hinti
birskörte-szagú szerelmével.

Öreg mosolyú szedett szöllők,
domb-ágyaikban felkönyöklők:
kihűlt nyári szerelmük ágya.
Végsóhajul fedi be őket
átszellemült színek szőtt fátyla.
Folyó arany füst ereszkedik le
rostáin a hig fűzeseknek;
s emlékéül a hév időknek,
szintén bomlanak, úgy merednek
a véresre mart erdőhátak.

S mintha csak előre, a nádak
rémálmukban vetnének lángot;
és szikkadt vérveríték volna
a rétek kiverődött zsírja;
s a négy nyíren túl, arra hátra,
nyár-szűzek riadt sápadása:
nehány kökény-bozót alattok,
feketedik a rozsda rajtok.

Mint madár szárnyát, viszi, míg száll,
suhanó árnyát a kerékpár.

Dudás Kálmán

Ivo Andrics, az új Nobel-díjas

Évekkel ezelőtt, hogy Londonban járt, a sajtóértekezlet során megkérdezték: hogy érzi magát mint kisnemzet és ismeretlen nyelv írója? Válaszképpen Andrics egyik gyermekkori élményét mondta el: „Beteg volt nálunk a háznál, anyám elszaladt velem a postára, hogy orvost hívjon a közeli kisvárosból. Jóideig hallózott a kagylóba, majd döbbenten felém fordult: Látod, torkomszakadtából kiáltozok, én jól értem őket, azok meg egy szavamat se hallják."

A világirodalom figyelői s az igényes olvasók nagyra tartották eddig is: Andrics mégsem tartozott az általánosan ismert írók közé. Ennek persze képességeitől független, ám érthető tárgyi okai is voltak. Talán épp ez a körülmény avatja ezt a pillanatot nemcsak a jugoszláv irodalom ünnepévé, hanem egy kissé a kisnemzetek irodalmáévá is.

Indokolásul a zsűri az epikai erőnek azt a művészi hitelét hangsúlyozza, amelylyel Andrics hazája és népe történelmét, s az élő múltból merített alakjait ábrázolja. Egyik nyugati kritikusa pedig így méltatja: „Andrics jelentős bölcselő és jelentős művész. De mindenek felett nagy költő. A világ, amit feltár, sötét és idegen, alakjai merőben furcsák, de az emberi szív, az emberi szellem elvitathatatlan domaineje ennek a jeles írónak. És ezt a birodalmat nem zárják el előlünk se földrajzi, se politikai határok. Ez ad egyetemes jelentőséget és értéket életművének..."

E két nem éppen azonos jellegű méltatás-töredéket szándékosan írom egymás mellé: az igazsághoz mindenesetre a második áll közelebb (bár az efféle tömörítő szándékú jellemzésekből rendszerint elsikkad a lényeg). Az érték és érdem a mérlegelők szemében nem minden esetben azonos. Andricsnál meg ebben a vonatkozásban par exellence döntő fontossággal bírhat a megközelítés. Nem véthetünk, ha eligazító mozzanatként magát az írót hívjuk segítségül. Azt a hídra is vonatkoztatott axiómáját, amely szerint *nincsenek véletlen építmények: a fogantató társadalomtól e társadalom szükségleteitől, kívánalmaitól és felfogásától különvált alkotások.* Ez a tétel, hibátlanul alkalmazható Andrics művére is. Ez a mű épp úgy nem véletlen, mint ahogy az érdemét méltató kitüntetés sem. Hogy az író árnyaltan szimbolikus szavával éljek, —: *híd* ez a mű immár nemcsak a történelmi korszakok és a délszláv népek között, hanem a bosnyák földből sarjadt, e föld és népe múltjának, szellemének ihlető forrásaiból példátlanul sokat merítő *költő* és olvasóinak világszerte mind nagyobb és nagyobb tábora között.

Andrics Travnikban született, 1892-ben, kisiparos családból. Szarajevóban érettségizett, majd a zágrábi, bécsi, krakkói és gratzi egyetemen folytatta tanulmányait. Később, 1923-ban, Grazban szerzett bölcsészeti doktorátust, szűkebb hazája művelődéstörténetéről írt értekezésével. Már diákkorában írogatott. Tevékenyen bekapcsolódott az ifjúsági nacionalista mozgalomba. Az okkupációs hatóságok, a szarajevói merénylettel kapcsolatosan, három évi börtönre ítélték. Fogságban írta meg első művét, az *Ex ponto* c. prózavers gyűjteményt, ezt a mélységesen emberi számadást életről-halálról, álomról-valóságról, egyéniségét, fejlődését döntően alakító börtönélményeiről. Szabadulása után, a háború befejeztével, részt vett a Jugoszlávia megalakulását előkészítő politikai tevékenységben, majd külügyi szolgálatba lépett; állomáshelyei Róma, Bukarest, Madrid, Genf. A második világháború kitörésekor Berlinben volt követ. Negyvenegyben önkéntes száműzetésbe vonult. A már említett *Ex ponto*-t (1918), a *Nyugtalanságok* c. próza-verskötet és első nagyobb lélegzetű novelláját, a *Gyergyelez Ali útját* (1920), a számos elmélyült esszét és *három jelentős novellás-kötetet* (1924, 1931, 1936), felölelő munkássága, ekkor, a kényszerű hallgatásban, az elszigetelt belgrádi magányban, jelentékenyen kiteljesedett. Ekkor, a „rettenet éveiben", míg dolgozó szobája ablaka alatt a harmadik birodalom megszálló katonáinak léptei döngtek, „félelemre szegzett arccal s a felszabadulásba vetett töretlen hittel" írt. E szakadatlan munka eredménye csak a felszabadulás után láthatott napvilágot,

gyors egymásutánban: a *Híd a Drinán*, a *Kisasszony* és a *Trávniki krónika* c. regényeiben. Majd röviddel ezután az *Elátkozott udvar*, ez a legandricsibb novellaremek, az *Új novellák*, a *Nyuszi* c. kisregénye és legújabb műve az *Alakok* miniatűrjei (1960) híven jelzik e gazdag írói pálya töretlen ívelését.

Hol keresendő az Andrics-mű titkának kulcsa?

Az ingenuív gyökereket tápláló talaj — mint minden alkotónál —, a kimeríthetetlen gazdagságú gyermekkor-e csupán, vagy a lázas forrongással teljes koraifjúság a börtönélmények kitörülhetetlen jegyeivel? Kora lírai vallomásában ez áll: „Fogadom, hogy töredelmesen figyelek a múló napok muzsikájára, s boldogan fogadok szívembe, háladatos, minden hangot, ami a környező dolgok és halandó lények jelenvalóságáról üzenve vall...” Vagy: „Fölöttem, ég és tenger között egyetlen név, cél, jel és erő: szomjam a végtelen idő és világ után...” Képletnek ez a két idézet minden bizonnyal kevés, de nyomravezető jelenségnek elfogadhatjuk. Mert az *Ex ponto*, ez a fekete fényű vallomás, ifjúságának ez a keserű hajtása, tele van ilyen és ehhez hasonló rügyekkel, amelyek később prózájában egyértelműen vallanak a gyökérzet és tő sajátosan közös voltáról. Jelentős ez a pályaindító mű az író fejlődéstörténete szempontjából is. Utal arra, hogy az igazságtalanság felismerése is formálta íróvá.

Ez a felismerés mélyíti el Andrics korai humanizmusát. S már ebben a műben megtaláljuk azt az egységes alapélményt, amely később, az andricsi prózában, az ember és a világ összeütközésének tragikumává mélyül: felismerhető jeleire bukkanunk a gondolatiságnak, mely érettebb alkotásaiban gazdag telérként húzódik az élmény és mondanivaló mély rétegei közt. E lírai börtönjegyzetekben már megvan az a csírázó mag, amely az andricsi mű minden lényegesebb vonásának meghatározója.

A szimbolikájáé is, melynek jelentőségére első kritikusa, M. Bogdánovics már négy évtizeddel ezelőtt nyomatékosan rámutatott, a *Gyergyelez Ali útja* elemzése során. Gyergyelez, a bosnyák környezetbe regényített szintetikus muzulmán hős, könnyen lehetne provinciális alak is, ha Andrics alkotó ereje nem úgy formálja meg, hogy eszközül és célul használja egyszerre. Külsőre — Gyergyelez — persze egyénített hős, ám a romantikus módszerrel ellentétben az író épp azokat a belső vonásait ragadja ki, melyek közösek a mieinkkel, arra a neorealista tételre mutatva, hogy a sokrétű különbözőségeken túl minden emberben egyazon lélektani lényeg rejlik. Így nyer aztán, a sok együttható művészi kidolgozásával, árnyaltan jelképes hangsúlyt, így válik egyetemes érdekűvé, általános emberi tulajdonság hordozójává: a szándék és a megvalósítás közti belső harc megtestesítőjévé. E roppant erejű, legendás hírű hős tragikuma ugyanis abban van, hogy nőimádó szenvedélyének, minden adottsága birtokában, csak Jekaterinánál, a városszéli örömlánynál hódolhat, mert csak ahhoz vezet akadálytalanul „egyenes út”.

E novella kapcsán utalt Bogdánovics először Andrics stiláris és szerkesztési kvalitásaira is, épp úgy, mint mélyreható lélekelemzésére. Tekintélyének kétségtelenül nagy része volt abban, hogy Andrics már az első nagyobb novellájával az ismert írók sorába emelkedett. Méltán, mert soronkövetkező három novelláskötetével meggyőzően bizonyította, hogy rászolgált a nagy kritikus bizalmára.

Írói eszközeit, lélekelemző módszerét a bosnyák kisváros szolgáltatta anyagon fejleszti és mélyíti tovább. És micsoda erővel gyúrja azt az engedetlen, egzótikus, érzéki anyagot és formálja belőle forró, hiteles alakjait! A babonázó szépségű Anika a kisvárosi „bajadér”, aki a testiség elemi erejével pusztít a férfiszívekben; Mára, a szerető: ez a mélyen emberi sorsú, hamvas áldozat; önkényes török urak; kifürkészhetetlen bűnök terhét viselő zsiványok; szilaj életű pópák, jámbor és jóságos ferencesek, szeretetreméltó hodzsák, kisvárosi zsidó szatócsok és mozlim szíjgyártók, nyomorult kisemberek és sebzett lelkű örömlányok... kelnek életre egzotikus környezetben, lenyűgöző cselekmény hőseiként, oly hiteles jelmezben, oly hibátlan lélekrajzzal, hogy Kelet minden varázsa ott lebeg körülöttünk. Ám mindezen túl ezeket a természet és élet mostohaságával, szenvedélyekkel és sötét ösztönökkel viaskodó, szenvedő és vezeklő embereket az a rejtelmes valami teszi felejthetetlnné, amit Andrics költészete lehelt beléjük, „amitől a lélek és a vér kötni kezd és sarjad”. Még elesettjeit is az életnek az a rajongó tisztelete hatja át, amit később, a *Híd a Drinán*

c. regényében így fogalmaz meg: „... kifürkészhetetlen csoda is az élet, hisz szüntelenül fogy és morzsolódik, mégis dacol a pusztulással: tart és áll, szilárdan, mint a híd."

A szívósságnak ez a szuggesztív ereje nyilvánul meg alakjainál a komor ellenséggel, a természettel vívott küzdelemben is. Nemes regionalizmusán, kristálytiszta költőiségén túl talán épp ez a mozzanat: a természettel viaskodó ember küzdelmének tragikus szemlélete rokonítja őt leginkább Ramuz-zel. (Persze korántsem pesszimista, mint svájci írótársa, s még távolabb áll tőle az életet eszményesítő romantika!)

A két háború közt írt novellái következtetni engednek az író elemző módszerének titkaira is: a nyersanyag és a formálóerő viszonyára. A líraiság itt kikapcsolódik, fokozódik a szemléltetés ereje, a probléma és a szemlélet már bonthatatlan egységbe forr. S mire a látszatra szenvtelenül áramló mondatok sodra alatt forrósodni kezd a lényeg, az író fölényesen odavarázsolta már a hibátlan miliő kellékeit, nem feledkezve meg a cselekményesség elemeiről sem. Bár nála ez nem elsődleges fontosságú: hiszen művészetének minden erejét arra mozgósítja, hogy a nyersanyagot oly képlékennyé hevítse, hogy azt a kiragadott lelki probléma lehető legplasztikusabb szemléltetőjévé formálhassa. Mert voltaképpen minden novellája egy-egy remekbe szabott lélekelemző tanulmány. És a művészet iránti alázata, éleslátása, átható értelme, módszerének abszolút költőisége biztosíték arra, hogy ezek a lélekelemző tanulmányok nem válhatnak soha bűvészi mutatvánnyá, sem a hatáskeltés eszközévé; — minden esetben az emberi lélek mélységeiből villant elénk egy-egy rejtett zugot.

A novella mestere ezt az elemző módszert alkalmazza legtöbbször a regényírásnál is (kivételt talán csak a *Kisasszony* és a *Nyuszi* képez). Regényeiben is kitűnően ábrázol, de mivel figyelmét a felbukkanó alakok lelkiéletének egy-egy meghatározott mozzanata köti le, nem tár medret szélesen hömpölygő cselekménynek, nem alkot természetük törvényei szerint fokozatosan kibontakozó jellemeket, nem vetít elénk aprólékosan kidolgozott társadalomrajzot; szóval: nem ír regényt a szó balzaci vagy tolsztoji értelmében. Igazi műfaja a novella, regényei úgy hatnak, mint mesterien megírt és összeillesztett novellák láncolata (*Híd a Drinán*), hisz nélkülözi a regénynél elengedhetetlen valóságos belső összefüggést.

Mivel az emberi viszonylatok, vélemények és érzékelések változékonyságát és kavargását nem történéssel ábrázolja, Tolsztojjal legfeljebb ha radikalizmusa révén tarthat rokonságot, mert Andrics a szó marxi értelmezésében radikalista: a dolgokat mindig a gyökerüknél ragadja meg: az embernél. Az alakjait környező világot is ennél fogva ruházza fel emberi természettel.

Feltárja ezt a kölcsönhatású természetet, művészetével megvilágítja, és nem magyaráz.

A magyarázás buktatóit azzal kerüli el, hogy csak azt az empírikus tételt fogadja el az élettől, mely szerint „az emberi világ beleolvad az emberek egymás közti eleven viszonyába". Ezzel egyszersmind kirekeszti művéből a misztifikálás és fetisizálás veszélyét; s mint igazi realista, így jut el az objektív valóságot leghűbben tükröző, az ember külső és belső világát átfogó életérzés spontaneitásához. Lélekábrázoló hitelét csak fokozza, ahogy az ember belső világát, az ösztönök és indulatok, érzelmek és szenvedélyek bonyolultságát, a tudatfolyamatok sokrétűségét boncolgatja, szuggesztív erővel utal arra is, hogy az érzékszervek fogalma a szellemi (gyakorlati) mechanizmusra is kiterjed. Az ösztön is e mechanizmus funkcionális terméke. Ha alakjai tudatában az ösztönök és indulatok többnyire úgy jelentkeznek is, mint az emberben lakozó „homályos" és „örök" valami: az egymásközti viszonylatok képe, amit az ábrázolt életsorsok mutatnak, merőben másra vall: az a homályos és örök megmarad mindaddig az emberek tudatában, amíg egymáshoz való viszonylataik meg nem változnak. Ez már állásfoglalás, bár Andrics a legritkább esetben fogalmaz meg végső következtetést. Csak felfejti az emberi viszonylatok szövedékét. Oksági összefüggéseivel, és mindig apriori nélkül! Tudatosan kerüli, hogy azt, ami az ember belső világában történik, elvonatkoztatva rögzítse attól vagy azzal szemben, ami külső világában történik. A kapzsiságot, pénzéhséget, birtoklási lázat, a dics- és hatalomvágyat épp úgy nem vonatkoztatja el e szenvedélyek tárgyától, mint ahogy az emberben

az „élet külső erői" által okozott zavarokat sem az emberi viszonylatok valóságától. És ahol ezek, mint annyiszor, kórosan megduzzasztva az ösztönt, torzzá ferdítik az alakok lényét is, mert alapjában támadnak meg minden természetes viszonylatot: az ember s ember köztit általában, s a férfi—nő köztit sajátosan.

Az utóbbira szemléltető példa a legandricsibb nőalak: Anika, már csak azért is, mert megjelenítése az író módszerére is rámutat: sorsa minden romantikus színtől és hangtól mentes. Buja szépségében ő a kárhoztató, végzetes nő, a pusztító szenvedélyeket lobbantó, anyagi és erkölcsi romlásba döntő „elemi csapás". Az egész kisváros (az egész tartomány!) lábainál hever. Ez így romantika is lehetne még, csakhogy a viszonylatok szövevénye, amit mesterien szőtt köré, oly reális, oly emberi és teljes, hogy Anika több mint szenvedélyre lobbantó szépség: önmagán túlmutató és valami mondhatatlan egyszerre. Testi varázsa, mely kíméletlenül és szégyentelenül őrjöngő szenvedélyre lobbantja a kisvárost, ezáltal válik személyfeletti hatalommá, mint amilyen például a pénz „képtelenségeket egyeztető" hatalma.

A felszíni erőknek ezt az ösztönökké és szenvedélyekké alakító hatását mindig realista módon tárja fel, s művészetének ereje ugyanakkor megvilágítja az emberben rejlő „megfoghatatlan, sötét erők" eredőit épp úgy, mint a természetes emberi viszonylatok megbontásából származó fonákságokat, kinövéseket.

Előbb az alakjai külső és belső életét meghatározó valóságot rajzolja meg, hogy aztán mozzanatosan szemléltethesse, hogyan formálódik, milyen hatásokra alakul ki tudatukban az ábrázolt valóság. E valóság tükröződése, az első pillanatra, rendszerint megtévesztő: a „homályosan", „érthetetlenül", „váratlanul", „megmagyarázhatatlanul" ható „rejtelmes erők" szövevényeként kialakult bonyolultság és fatalizmus következtében. Ez persze korántsem azonos az író életérzésével, hanem mindig az ábrázolt alakok normális tudatállapota. Normális pedig azért, mert hiszen tudatuk csak a legritkább esetben emelkedik odáig, hogy felmérhetnék többé-kevésbé bonyolult sorsuk valóságos okait. Ahelyett, hogy közvetlen választ adna az ösztönök és indulatok fogantatásának mikéntjére, művészetével „csak" feltárja az egyént megrohanó külső erőket, érzékelhetővé teszi a társadalmi összefüggések bonyolult hatóerejét. Egy-egy alakja, ha váratlanul is, rendszerint saját vágya sugallatára, „a homályos indíték" bújtó szavára kerül egyik vagy másik szenvedély hatalmába, majd a vele való viaskodás, a szenvedés lázában, nyílt összeütközésbe környezetével. Mesteri példaként említhetném itt legújabb kisregényét, illetve annak hősét, a *Nyuszit*.

*

„... S íme, mint nagy megpróbáltatás óráiban mindig, látom, hogy lelkem mélyén, a hamar cserbenhagyó üres szavak és kancsal fogalmak kérgesedő, szürke üledéke alatt, öntudatlan, örök, áldott hagyaték él, az ősöké, kik testüket ódon temetőkbe, erős erényeiket pedig lelkünk alapjaiba fektették." Ilyen fájdalmasan emberi módon békíti Andrics az egyéni mulandóságot a múlhatatlan tartamú dolgokkal, már első művében. A hidak, a természet, minden, ami tartós fizikai létezés letéteményese, maga az emberi természettel felruházott világ. Az idővel, romlással dacoló erejük költői áttétele annak a vitalitásnak, ami elpusztíthatatlan az emberben. Az „erős erények", a mulhatatlan hagyaték, ez az időkön átsütő fekete fényű vonzalom tette Andricsot a múlt zarándokává, tartós igazságok rajongó kutatójává, népe történelmi létezésének értelmezőjévé. Ezek az erős erények azok a hatóerők, amelyek főképpen a *Híd a Drinán* mondanivalójában tanúsítják az élő múlt dinamikus jelenvalóságát. Andrics mitikus világa valóságosabb a létezőnél: a hódoltsági idők tragikumának feltárásával e történelmi lét őstípusait alkotja meg, a legtöbbet, amit látnoki, költői tapasztalat nyújthat. Mert a sokat emlegetett, rejtélyes andricsi bölcsesség elsődlegesen abban gyökerezik, hogy intellektusának kifinomult érzékenységével reagál az egyetemes népi igazságok és hit megnyilvánulásaira, az ősi legendák és szájhagyományok üzenetére. Így válik a visegrádi híd, jelképesen és mitikusan, századok tanújává, történelmi tényezővé, a sorstragédiák fölötti folytonosság érte-

mezőjévé. Az ősök erős erényei, a hagyomány, a mitikus múlt így nyer jelent formáló, élő és ható értelmezésű jelentőséget a költészet leheletétől.

És ebben a megvilágításban már meg is dől egynémely kritikusának az a vádja, hogy Andrics torzítóan sötét színekkel, egyoldalúan és önkényesen ábrázolja a hajdani Boszniát. Igaz, ez a világ sötét és zord. De milyen is lehetne a hódoltság idejében? Idézzük csak fel *Trávniki krónika* éghajlatát! Ahol az áthidalhatatlanul szembenálló két világ képe még vigasztalanabbá teszi a tusrajzú alaphangulatot. A bosnyák kisváros itt, a nagy történelmi változások előszelére, még a novellákból ismertnél is komorabbá dermed. Letargikus álom üli ezt a lezárt kis világot. Felhőszakadás előtti, vihart megelőző nyomasztó csendje halott leheletű, „maga a halál, csak más formában". A török birodalom bomlásának mérgező „keleti gőzei" lengik be. Levegőjében zsibbadt érzékszervek és még zsibbadtabb tudat végzetes nyomasztottsága. E dermedt csend, e tetszhalál hártyája alatt azonban alattomos vészek lappangnak, s a császárság megingásával az elemek pusztító erejével törnek felszínre. És ennek a fergeteges pusztításnak érzékeltetésében nyilvánul meg leginkább Andrics művészi ereje: amikor szűkebb hazája tragikumának színeivel átitatott művészete a hódoltság végzetesnek látszó sötétjéből kivillantja a hit és reménység sugarát. Mert az engesztelhetetlenül szembenálló Nyugat és Kelet közti mély szakadék fölé, ahol „a félelem élő falába befalazott népe" viaskodik a halállal, sugarat vetít a költőkonzul szárnysegédjének mély humánumában: Defossé mindent áthidaló embersége, prometheuszi erővel, már-már a megbékélés közelébe hozza egymáshoz a két szélsőséget képviselő, egymással farkasszemet néző két világot, kicsendítve az író emberséges (soha korszerűbb) tanulságát: *nincsenek emberalkotta világok, melyeket ne lehetne áthidalni a romlásnál és pusztításnál erősebb emberi értékek humanisztikus alkalmazásával.* S mint csaknem minden művében, épp ez oldja fel a regionalizmus veszélyével fenyegethető egzotikum határait, a földrajzilag és történelmileg zárt világban ily módon áramoltatja be a fejlődés egyetemes emberi fuvallatát.

És még valamit: amihez kevés nagy író ért különbül Andricsnál: a múlhatatlan érzékeltetését a múló időben, a változhatatlanét a változóban, az emberi mulandóság tragikumát feledtető vonatkozások művészi megsejtetését. A jeltelen híd a Zsepán úgy hat, mintha egy-egy szökkenő vízsugár eredne egymásfelé a partokról. Az író az emberi kéz alkotta tárgyak és művek láttatásával, az örömöket és szenvedéseket kronológikusan vegyítő emberi sorsok ábrázolásával a rendeltetés és szolgálat értelmén túl, művészetével oly mély és megnyugtató sugárzást kölcsönöz az emberi tett nemességének, hogy az már meghaladja a megjelenített tünetiség értelmét. Az ábrázolt anyagból varázsolt emanáció szinte mondhatatlan elemeket szikráztat az élet kifürkészhetetlen rejtelmébe, hogy megvilágítsa az emberi erőfeszítés múlhatatlan vigaszát. Így lesz a sztambuli siralomház elátkozott udvara több a jelentésénél, az emberi megaláztatást és szenvedést túlélő hatóerővé a zord idők mélyeiben, az életfolytonosság elapadhatatlan értelmezőjévé.

Ugyancsak e művészet varázsütése döbbenti rá az eszméletet az emberi gyarlóságok oktalanságára, méltatlan voltunk kárhozatosságára. A *Kisasszony* művészi hitele azzal hat, hogy a ragyogó környezetrajz, (már nem a török világ; — a századforduló Szarajevója, az annekssziós évek és a húszas évek mozgalmas fővárosa a cselekmény háttere), a mellékalakok hibátlan freskója mellett, a zsugoriság természetrajzát adja a tőle megszokott mélyelemzés eszközeivel és módszerével. A vénkisasszony bukása nem tragikus, mert az emberi viszonylatok természetes rendje ellen vétőknek szükségképpen úgy kell elbuknia, ahogy ő semmisül meg, az embert emberségesen élni tanítani hivatott nagy szellemek, mint amilyen Andrics is, az emberi nem haladása érdekében szolgáltatott igazsága törvénye szerint.

És végezetül, egy röpke pillantást az andricsi próza művészi eszközeinek korántsem elhanyagolható közegére, a nyelvre. Andrics soha egy pillanatra sem hódolt be semmiféle izmus (pedig pályája indulásakor dühöngtek legjobban!) hatására a látványosság divatának. Nyelve nemesen egyszerű és tiszta. Stílusa szabatos és hajlékony. Úgy klasszikus, ahogy a mondanivalóhoz igazodik: a lényegretörés érdekében.

Ebben rejlik az andricsi mondat finom érzékenységű ritmikájának lényege. Ahol viszont a megfoghatatlan emanációs hatás kiváltására szorítja a művész ösztöne, ott az anyag és tárgy és mondanivaló hőfokával szinte ellentétben még nyugodtabb lélekzetvételű, már-már szenvtelenül folyó mondatokra hagyatkozik: innen ered írásának az a megfoghatatlan telítettsége, robbanásig feszülő légköre. Szabatosságára és műveltségére legszívesebben a Kosztolányi próza stílusára hasonlítanám. (Itt említem meg, hogy a magyarul megjelent műveiben még csak sejteni sem sejthetjük e nagy író stílusművészetét a pongyola fordítás következtében.)

Meglepő nagy fordulattal nem valószínű, hogy szolgáltathat további munkássága. Alkotó ereje, realista írásművészete, alapélménye és alaphangja, eszközeinek kiforrottsága és tiszta költészete csak méltó művek alkotására foghatja; humanizmusa pedig olyan erőfeszítésekre, melyek nem válhattak méltatlanná az eddigi életműből egyértelműen sugárzó tanulsághoz: „az embernek állni kell a sarat még akkor is, ha küzdelme romlással, pusztítással és halállal sokszor már-már kilátástalan és vigasztalan." Az emberben rejlő erők és képességek csak rendületlen helytállással vihetik előbbre az emberiséget a lehúzó sötét erők szakadékát átívelő hidakon; az emberi szellem alkotta művek sugarától egyre tisztuló úton."

Soltra Elemér rajza

Ivo Andrics

Little creature

Sintrába menet összeszólalkozott a társasággal. Nem tudtak megegyezni, melyik úton térjenek majd vissza. Byront ilyenkor az dühítette legfőképpen, ha látta, hogy személyzete, mint most is, az ellenfelének ad igazat és nem neki.

Mihelyt beléptek a parkba, már a kapunál elszakadt a társaságtól. Vasárnap volt. Zene szólt valahonnan. Hogy kifújja haragját, rohanvást eredt neki a lépcsőknek; sánta lábát kacsázva kapkodta, megfeledkezvén arról, milyen nevetséges, amikor szalad. Újabbnál újabb teraszok tárultak elébe, más-más utakkal, mind szélesebb látóhatárral: a tizenkét mérföldnyi zöld síkság, a szegélyező tenger és a végtelenbe hajló ég ölelésében. Nem érezte fárasztónak a futást. Mintha nem is hegynek föl rohanna, hanem emelkedne. Sehol egy lélek. Még madár sem. Ezt gondolta: végre egy ország, ahol derűs a magány!

Amint a várfalba vájt utakon iramodott, ahonnan a távoli kerteken túl a tengerre nyílt kilátás, puszta kis őrház mellett, hirtelen, egy bizonytalan korú lánykával találta szemben magát. Váratlanul bukkant fel előtte, mintegy küldetéssel, holmi üzenettel. Vakító vászonruhában, olajbarna negroid arccal, közvetlenségre való tág cimpákkal kicsi orrán; okos szeme derűt sugárzott. Érthetetlen szavakkal köszöntötte az idegent, de hangjában és mozdulatában volt valami, ami nevezhetetlenül több az egyszerű köszönésnél. Visszaköszönt és megállt. Mire a lány, kecses ringással, mosolygósan egyenesen a szeme közé nézett, s cserepes ajkait nyalogatva csak állt. Nincs izgatóbb a portugál nők ajkánál! Van benne valami a növény- és ásványvilág tartozékából egyaránt. Hasadt gyümölcs-szerű szabálytalansága elárulja, milyen forró, sötét és édes vérű a beért kis termés belseje. Csak a vége hajlított kissé ennek az ajaknak, mint a kaukázusi nőké, a száj csücske azonban sejtelmes árnyékba vész, mint pálmalevél a nyél hónaljában. Bizonyára roppant mulatságos lehetek most a szemében — gondolta a költő —, mint afféle kétes szándékú ember. S minden erejével azon volt, hogy ártatlannak és fesztelennek lássék, ha ugyan maradt még ereje hozzá. Mert belül csupa láng volt. Amit egész lénye kezdettől fogva keresett, úgy érezte, most megtalálta, vagy még annál is többet, ezen a zöld lelátón. Az ismeretlen rossz, ami száműzte őt a Szigetről, s most űztön-űzi a világban, mintha valami titkos terv szerint hajszolta volna ide.

A magaslati levegő és a nő közelsége által felajzott képzelete szédületesen cikázott a szürke sziklák és zöld lejtők meg az ő csillapíthatatlan szomját szító *tiltott* és *elérhetetlen* kettős szakadéka fölött. A felvillanó látomásokban, melyeket a váratlan tünemény gyújtott — pásztortűz szikrája erdőégést — először érezte meg mindazt, amit az álmok ígérnek, amit a nők sohase nyújtanak, s amitől folyton megfoszt bennünket az élet. Ez futotta most el, megzajdult vérével együtt, egész lényét.

De vágyódását azonnyomban kioltotta a felmerült gondolat, mely egyszeriben besugározta a mosolygós emberi lányt, őt pedig mondhatatlan szégyenérzettel, ámulattal és tisztelettel töltötte el az ember személye, a legnagyobb élő szentség iránt.

Csak topogdált egyhelyben, majd tétován körbesétálta a leányt, aki egy pillanatra sem vette le róla a szemét, oly éberen követte tekintetét, minden mozdulatát. Válaszul a leány rémlő hangjára holmi mormolást hallatott. Far-

kasszemet nézve így kerülgették egymást, mint két vad, ha találkozik és szaglászva ismerkedik, mielőtt rátérnek a furcsa játékra, melyben váltakozva és kölcsönösen simogatja és bántja egyik a másikat. S miközben szinte bűvölten keringett körülötte, a férfi minden érzéke fokozottan, lázasan működött. Látta, a lány tiszta szemefehérjében, amilyet csak fiatal és primitív nőknél látni, szikráz a szembogár, mint a topáz. A távolság ellenére is érezte, mindentől elvonatkoztatva, a barna test, a szikrázó haj leheletét, a vakító vászonruha napos illatát. Mintha megsokszorozódna, mintha minden érzékszerve külön élettel lüktetne és oly intenzíven, hogy az személyének gyarapodása és tékozlása egyszerre. Elmondhatta most már, hogy tudja, mi a mámor és a feledés nagy pillanata! A pokolban, ami nem más, mint az érzékszervek élete, ritkák az ilyen pillanatok; váratlan oázisok csupán, hol nincs megállás, se pihenés.

S ekkor lentről, az útveszejtő barna bozótból, hang ütötte meg a fülét. Felocsudván futólépésben folytatta útját a meredek ösvényen, faképnél hagyva az elámult kislányt.

Jóideig bolyongott még a keskeny, ereszkedő utakon, míg végül lejutott a kastély elé, ahonnan elindult. A kőpadon már várta a társaság.

Ugyanazon az úton tértek vissza Lisszabonba, amelyen jöttek. Ahogy indítványozta is a társaság s amit, idejövet, a költő mereven ellenzett. Most nem tiltakozott. Szelíd volt és nyugodt, mint a bárány, és roppant előzékeny, figyelmes még a tárgyakkal is.

A következő napokat élete legbékésebb és legszebb álmában töltötte. A mezitlábas lisszaboni halászlányok, akik egymást bökdösve mulattak rajta, amint ődöngve a tengerparton magában beszélt, igaztalanul tartották bolondnak. Hiszen nem volt egyedül, nem szellemekkel beszélgetett. Ahhoz a Sintrában hagyott tüneményhez szólt, aki több volt, mint szív-vér valóság, akinek minden bizonnyal háza és neve is van, apja-anyja is. De mindez mellékes. Alkalmasint azon tűnődhetett, hogy gyümölcstől vagy ásványtól kölcsönzött néven szólítsa-e a lelátói tüneményt. De letett róla: úgy vélte, kisebbítené, korlátozná, ha névvel ruházná fel. Gondolatban mindig csak *little creature*-nek becézte. Fennhangon sohasem ejtette ki ezt a becenevet. Legfeljebb csak elsóhajtotta, csukott ajkon belül rekedt leheletként, s ez elég volt ahhoz, hogy érzékelje lényegét. Visszatartva és féltékenyen forrasztotta inyére, megrekedt gyönyörként őrizte becéző leheletében.

Aztán elhagyta Lisszabont, majd Portugáliát is. Más országokat járva, ha férfiakkal társalgott, nőkkel csevegett, féltve őrizte titkát, szavak, tárgyak és alakok mögé rejtve, hogy zavartalanul gyönyörködhessék benne anélkül, hogy valamelyest is elárulta magát. Egyes szavai, beszélgetés közben, vele rokonultak, s ha más ajkáról hallotta ezeket a szavakat, még palástoltabban lelhette bennük örömét, a titkával azonosult gyönyört. Volt az aláírásában egy alig észlelhető kis vonás: az is lelátó tüneményét őrizte: a titkát. A citrom, a só, az olaj és a malvázia-bor éppúgy vele lényegült. Húsztagú társaságban is akár, ebéd közben, felidézhette a zöld lelátót, a little creaturet, amit mutató- és hüvelykujja közt két szemcse sót morzsolgatott észrevétlenül. Legkevésbé viszont a nők arcán, szavaiban és mozdulataiban vélt nyomára bukkanni.

A vele való képzeletbeli foglalkozás, a felidézett emlék nyugtatóan hatott rá. Megkímélte őt holmi kínos találkozásoktól, a nőktől, egy kicsit az élettől is. Ritka boldog pillanatokban pedig, napszálltakor a tengersíkon, megélte a csodát: a sintrai zöld hegyoldal rejtelmesen eggyé lényegült a végtelenbe vesző alkonypírral, bicegő futása egyszeriben a szárnyalás gyönyörévé, a találkozás

emésztő érzéki láza a szellem tiszta heroikumává, a korlátozó tudat legkisebb fájdalma nélkül

Csaknem egy esztendeig tartott ez a békésen boldog állapot. Majd szép lassacskán, és fájón, halványodni kezdett az emlék, mint látomás, mint hajnalban az álom, s a tünemény hatalma végül is kimerült. Kétségbeejtően elesett szegénynek érezte magát a költő: mintha kifosztották volna. És felszínre vetette ismét az élet, és sodorta mind gyakoribb találkozások és összetűzések felé, melyeket aztán árnyékként követett a csömör és undor. Még fájóbb és elviselhetetlenebb lett számára minden, mint a sintrai élmény előtt, mert úgy. érezte, az élet könyörtelen törvényei hatalmunkba kerítik a képzelet birodalmát is; előlük nincs menekvés, se mentség.

DUDÁS KÁLMÁN fordítása

Bódás János

Apám

Már hetvenkilenc évet élt,
de úgy nézem, mint egy legényt,
s az is! Kaszál serényen.
Akár ivás, akár dolog,
nincs bor, teher, mi rajt kifog,
biz őt nem éri szégyen.

A Téesztől nyugdíja van,
de azért mindig nyugtalan,
soha nincs munka nélkül.
Hasznát veszi a „nagy Család",
de a háztáji legkivált.
A „helyzettel" kibékül.

Csak a halált nem szíveli,
s az időt. Feléjük veti
átkát: bunkót az ebnek!
S mint kit a bot orron talál,
tőle az idő, s a halál
ijedten elszelelnek.

S mint zsákmányt, mihez nincs remény,
s ketten se győzik meg, — a vén
magyart sunyitva nézik, —
tekintetükben szégyen ég:
— hej, várni kell biz erre még
vagy tiz-tizenöt évig!

Aranykor?

Ó tündöklő hajnal-korunk!
Az élet lagzi volt, ha tél, ha nyár,
aranyban fürdött a szivünk, s a táj.
Nyáron a Sárviz ringatott,
s enyhe estén lábunk között
siklottak pajkos csillagok.
Tejszag szállt, hol a nyáj haladt,
s dalunk lány-ablakok alatt.
Szelíd dombok szoptattak áldott
emlőkkel fát, kalászt, virágot.
Még ismeretlen volt a gond...
„Aranykor, áldott béke volt"...

Sohse lesz élet édesebb!

De jöttek lomha béresek,
s nem tudtuk, mily vas-hatalom
ül rajtuk, s mért járnak hallgatagon?
S a parasztok! Tüzes lovakkal,
büszkén, felszegett, vörös nyakkal!
S nem tudtuk: már azt is csavarja
a Bank óriás, polip-karja.
Nem láttuk, s nem is hittük el:
föld, nép hogy füstölög, tüzel.

De itt-ott, lázas éj zugában,
(hol kakastollak nem lobogtak)
csapzott fejek összehajoltak,
és suttogtak a nyomorultak,
a fáradtak, doh-szagúak:

— megint gyilkoltak az urak!
Rendőrlovak gázoltak sok bús,
éhségtől fonnyadt munkás-testen,
és kardlapoztak Budapesten.
...Véres udvarral szállt a hold,
grófok, papok lakáj-hada
messze Istennek udvarolt...

De „áldott, arany béke volt"...

Végh Antal

A villanyszerelő

Ilyen messze még nem jártunk. Ebéd után indultunk el, s délután lett mire kiértünk. Mára elmúlt már a hideg. Felolvadt a föld fagya, nagy tócsákban állott a víz mindenfelé. Kerülgettük. Néha körbe jártunk egy-egy utcát, amíg átjutottunk a túloldalra. Az a keskeny kis utca még a falu szélétől is volt vagy másfél kilométerre.

A két állami elcsapódott mellőlünk. Tanyára mentek ki kocsival. Négyen voltunk: Miska és én, meg két villanyszerelő a Titásztól. Kemény fiúknak látszanak. Egyik kezében szorongatja a lapot. Ez a cím: Hegedüs Mihály, Földművesszövetkezet u. 14. Öt hold földön gazdálkodnak.

Lépegettünk. Ismerkedtünk a két titászossal. Most beszélünk velük először, de tegeződünk. Fiúk, itt nagyon rá kell ma menni — mondja az egyik. Simléderes sapkát visel, magasnyakú pulóverrel. Pirosképű, erős ember. Nála van a belépési nyilatkozat.

Kérdezősködünk az utcán: merre laknak Hegedüsék. Még ennek a kis utcának is a legvégén. Alig van két-három ház itt a környéken. A többi egyszobakonyhás kislakás. Némelyik végében nyárikonyha. Akár egy pöttömnyi kis istállócska. Kicsi udvar.

Ugyanolyan formájú a Hegedüsék kis udvara is. Léckerítés, léckapuval. Még kutya sincsen az udvaron. A pitvarban savanyú káposzta terjeng. Felakasztva a sok friss kolbász egy hosszú rúdra. Csendes a ház, fakilincs van felszerelve az ajtóra. Bent a házban öregasszony, öregember. Egykedvűen üldögélnek.

— Nincsen dolog — mondja Hegedüs bácsi.

— Télen nincs mit csinálni — toldja meg az öregasszony. — Elhúzódnak a tűzhelyhez, mi meg négyen körülüljük a kisasztalt.

A nagyobbik villanyszerelő előveszi a belépési nyilatkozatot. Kiteszi az asztalra. Megindulunk a beszélgetéssel. Látom itt a prímet nem mi visszük ma Miskával. Ők kezdik meg, el is mondják, hogy miért jöttünk.

Az öregember hümmög, az asszony hallgat.

— Megértjük mi — mondja aztán —, de mi lesz velünk, öregekkel?

Elolvassuk, magyarázzuk, hogy mi vonatkozik az idős tsz-tagokra. Azt is értik, bólogatnak.

— De ha nem úgy lesz, ahogy a könyvbe írták? — húzza fel a szemöldökét Mihály bácsi. — Akkor mi lesz? Azt mondják meg! Hová mehetek panaszra?

A villanyszerelő, az van benne a beszédben.

— Hát ez az állam nem mindent a kisemberekért tesz, Mihály bácsi? A szövetkezetet is magukért szervezi meg.

Mihály bácsi ezt el is hiszi. Látszik rajta. De belül furdalja valami. Ki is mondja: olyan is volt, ami rossz volt. Az 5 holdból kicseréltek 2 hold földet 54-ben. Sokkal rosszabbat adtak érte. Épp ahelyett adtak rosszat, amit 45-ben osztottak ki. Pedig, hogy rendbeszedte! Miért csinálnak ilyet?

— Ez igaz! De többet ilyen nem lesz!

— Nem, hát persze — mondja az asszony. — Nem is lehet, ha egybeszántanak minden földet.

— Hát maguk tudják, hogy egybeszántják?

Azt mondja az öreg erre:

— Én már mondtam, hogy belépek. Tudom én, hogy megindult az egész ország. Mit okvetlenkedjem én itt magam. Ha megadják, ha nem, amit megígértek, most már mindegy. Én belépek. Csősz leszek, öt-hatszáz forintot megkapok... Meg amit majd a kert terem. Éhen nem lehet pusztulni. Mert akárhogy volt, azt mindenkinek meg kell látni 45-től még ez ideig ebben a mi kis utcánkban minden embernek több ruhája, több kenyere van minden évben.

Én azon gondolkodom, tudhatták a tanácsházán, hogy az öreg így áll már a belépéssel. Felkészült rá. Azért küldtek ide minket, hogy induljon meg ez az utca. Miska szép, kerek betűkkel tölti ki a széles ívet. Mihály bácsinak nem kell a töltőtoll. Az ablakpárkányról egy piros tintásüveget kotor elő, nagy tollat. Belemártogatja, s nagy görbe, karóbetűkkel alákanyarítja a nevét. Beszélni kezd.

— Nézzék, én azt el nem hiszem, hogy ezután úgy lesz: belép a falu, aztán lerongyolódik mindenki. Nem lesz mit enni. Reggel kimegyünk cukorrépát kapálni éhen. Kapálunk délig. Délben leülünk, egy kicsit pihenünk az árokparton, aztán felállunk megint kapálni. Ebéd nélkül. Éhen dolgozunk megint estig. — Aztán kacag egy jókorát. — Hahó! Majd elfelejtettem. Amióta benne vagyok a csoportban, még nem ittam. Kíváncsi vagyok már, hogy így hogy esik, mint csoporttagnak. Mert azt mondják, hogy úgy egészen másképp esik minden. Én nem hiszem! — hetykélkedik. — De legalább megpróbálom.

A fiatalabbik villanyszerelő köszönti fel az öreget. Sok minden jót kíván neki. A bort megittuk. Beszélgettünk. A családról is. Két gyermeke van az öreg Hegedüsnek. A lány itt lakik a szomszédban. A fia vele. Együtt dolgoztak eddig. A fiú néha az állami gazdaságba is eljárt. Napszámosnak. A menyük most átment a szomszédba a kis gyerekkel. Kálmán, a fiúk dolgozni van. De nem akármilyen munkára. Nyulat fogni jár. Nagy hálót feszítettek a fák közé. Abba hajtják bele a nyulat. Nem könnyű az!

Mehetünk is lassan. Azt mondja a két villanyszerelő, nyugodtan hagyjuk itt Mihály bácsit, mert meggondolta azt amit tett. Jó tag lesz belőle öregségére. Már készülünk, amikor jön két asszony. Mihály bácsi menye, meg a lánya. Örülünk, hogy őket is megismerjük. Az öreg lánya 40 év körüli asszony. Csípős beszédű, szigorú tekintetű, de most mosolyog. A meny éppen az ellenkezője. Szelíd arcú, gyerek képű kis menyecske. Takaros, jóalakú asszony. Szép nagy vaskos melle van. Dunántúlról jött ide, Kálmán ott katonáskodott. Megismerte, és elvette feleségül.

Visszaülünk, hogy még egy kicsit beszélgessünk. Azt mondja az öreg lánya:

— Nem unják még ezt a rengeteg csavargást? — Látom a szeméből, hogy nem szívesen vesz bennünket.

— Nem csavargunk — mondja a kisebbik villanyszerelő. — Azért csináljuk, mert van értelme.

— Értelme? — úgy az asszony. — Nincsen bizony! Csak az időt töltik. Jobb lenne, ha dolgoznának. Nem költenék itt a rengeteg pénzt. Maguk esznekisznak, a végén meg a falu fogja kifizetni. — Ez az asszony úgy jött nekünk, mint a darázs. Pedig az öreg mondta, hogy beszélt már a lányának a belépésről. A nagyobbik villanyszerelő megnyugtatta:

— Nézze, kedves, nem jól szólt most. Nem kellene veszekedni! Jobb volna, ha úgy gondolkozna, mint az apja. Aláírna és belépne.

Az asszony akkor vette észre a belépési nyilatkozatot.

— Az apáé! — kiáltotta. — Hát aláírt? És beírták az öt holdat! Szégyelljék

magukat. Flérevezették ezt a vén szerencsétlent itten. Míg Kálmán itthon nem volt.

— Hallgass már te — szólt a lányára Mihály bácsi. — Én megmondtam, hogy belépek.

— Hallgasson az atyaisten — csatarászott.

Mi nem szóltunk semmit, csak Miska mondta, hogy a blépés az öreg dolga. A törvény megbünteti, ha a csoport ellen agitál.

— Én nem agitálok ellene, de maguk, maguk, fuj... — Még köpött is a konyhaföldre. Akkor elolvasta a belépési nyilatkozatot. Belesápadt. — Miért iratták ezt alá? — ordította. — Becsapták itt ezt a vén embert. Hogy nem sül le a bőr a pofájukról! — Hadonászott, rikácsolt. Nekiállt a vén apjának, mintha ott se lettünk volna. — Adja oda a maga földjét, azt nem bánjuk. Mert ötből egy az enyém! Ezt nem adom! Ez velem jár!

Szét akarta tépni az öreg nyilatkozatát. A nagyobbik villanyszerelő elvette tőle.

— Hozzá ne merjen nyúlni — mondta —, mert a törvény előtt fog felelni.

— Törvény, törvény! Maguk emlegetnek törvényt, gazemberek!

— Gazemberek?!

— Azok hát — sziszegte. — Takarodjanak ki innen. — Azzal meghúzta a pulloveres kabátját. — Ki! Ki!

— Nézze, jó asszony — szólt rá csendesen. — Vigyázzon a szájára. Gondolja meg amit mond!

— Gazemberek! — rikácsolta az asszony. — Becsapták ezt az öreget. Menjenek ki!

Az öreg szégyellte nagyon. Mindig bele akart szólni. De letámadta őt is a lánya!

— Hallgasson — kiáltott rá. — Várja meg, amíg hazajön Kálmán. Biztosan leitatták magát, vén szerencsétlen. Aztán aláírta.

Az öreg nagyokat pislogott. Megártott a néhány pohár bor a melegen. A meny a fiát pesztergálgatta. Az elkezdett sírni. Az asszony egyre kiabált, visszakövetelte a belépési nyilatkozatot. Amikor az asszony köpdösni kezdett, a nagyobbik villanyezerelő elkérte a személyi igazolványát. Az asszony megszeppent, odaadta.

— Ezt megemlegeti — mondta a villanyszerelő.

— Vitessen el! Azt tudják maguk!

A vénasszony elkezdett sírni. Fejkendője kis csücskével törülgette meg a szemét.

— Jaj, jaj, Mihály, te mit tettél?

A villanyszerelő éppen jegyezgetett a noteszába az asszony igazolványából. Akkor jött be az öreg fia. Nem szólt semmit.

Sajnáltam az öreg Mihályt. Nagyon megcsendesedett a bor után. Később azt mondja a fia:

— Mi a teremtő isten van itt, hogy hallani már a harmadik ház előtt is.

Az asszony újra támadt.

— Félrevezették apámat — ordította, mintha le sem csendesedett volna az imént. — Mind az öt holdat beírták. Üssenek! Vitessenek el a rendőrrel — ordította —, de nem hagyom.

— Mi van itt? — kérdezte újra Kálmán.

A felesége aztán elmagyarázta, hogy az apósa belépett a csoportba. Aláírta.

— Hát csak lépjen! De szakadjak meg, ha egy vasat is adok neki a keresetemből.

— Bevitte a földet is — sírt az asszony.

— De a teremtő istenit! Az én holdomat, azt ne vigye! Ahhoz neki semmi köze. — Elkapta a belépési nyilatkozatot a nagyobbik villanyszerelőtől. Ott tartotta a kezében. Mi nem szóltunk semmit. A villanyszerelő megfogta a kezét.

— Tegye vissza! — mondta. — Tegye vissza, de azonnal.

A fiú leengedte a kezéből. A nagy árkus papír az asztalra szállt. Újra csend lett. Az öreg a tűzhely melől szólt oda nekünk.

— Üljenek le! Még egy kicsit.

Mit kap ez most a fiától ha itthagyom — gondoltam. Pedig nem érdemli. Nem tett semmit. Csak látta, hogy mi a sorsa. Abban járt el.

— Ezt a dolgot tisztázni kell — mondta a kisebbik villanyszerelő. — A két holdat ki kell írni, bárha az öreg nevén van, úgy jogos, ahogy történt.

Nem szólt senki rá egy szót sem. Ültünk csendben. Macska lépdelt a ház földjén. Odakuporodott a szék alá, középre. Alig ült ott, csúnyát csinált. A ház földjére. Egy pillanat alatt megtette. A fiatalasszony restellkedve ráöntött egy csomó hamut, s kinyitotta az ablakot. Azt mondja az öreg Mihály, még ma este felakasztja, máskor is tett ilyet! Ronda dög... Nem szólt senki... Akkor a nagyobbik villanyszerelő kezdte újra.

— Beszéljék meg szépen. Mihály bácsi aláírta: azon változtatni már nem lehet. Aláírják maguk is vagy 2—3 nap múlva.

Kár volt újrakezdeni, megint rátámadtak:

— Berúgatták az öreget — kiabálták.

— Az nem igaz! — mondta Mihály bácsi. — Én magamtól írtam alá.

— Tudja is maga mit beszél — torkolta le a leánya. — Miért nem mielőttünk írta alá?

— Aláírom én előttetek is, ha kell!

— Becsapták! Becsaptak engem is — mondta a fia. — Ezen a hideg sáron huszonöt forintért hajkurászom egész nap a nyulat. Ők meg egyet eladnak egy kerékpárért a nyugati államoknak.

— Aztán az árkülönbözetet megissza az állam! — mondom. — Igaz? Nem mozit, kultúrházat meg villanyt kapnak érte. Elissza az állam mindet.

— Én nem mondtam, hogy elissza! — Újra felvette a papírt. Elolvasta. — Öt hold! A kutyaistenit neki.

— Tépd széjjel — kiáltott rá a testvére.

A a papír egyik sarkát a villanyszerelő fogta, a másikat az öreg fia.

— Engedje el — mondta komoran, mintha a hang nem is torkából, hanem egyenesen a földből jönne. — Elengedi vagy nem? Ha volt pofája becsapni ezt az öregembert, akkor most legyen ahhoz is.

Felálltunk mind. Akkor a villanyszerelő megragadta az ember csuklóját, hirtelen elvette a papírt, két kezébe fogta és lassú mozdulattal darabokra tépte az öreg nyilatkozatát, aztán levágta az asztal közepére.

— Itt nem csapta be a maga apját senki! Megértette?! — Aztán karjára dobta a kabátját. Fel se vette, úgy indult ki. Csak az öregek nyújtottak kezet.

Nagy gőz csapott ki utánunk a konyhából. A pitvarban valamiben megbotlottam. Két nagy mezei nyúl volt ott, lefektetve. Mondani akartam, hogy magának is csak kijárt ma a két bicikli, a harminc forint napszám mellett. De nem kísért ki bennünket, csak az öreg.

Az első villanyoszlopnál megálltunk, összenéztünk.

— Kemény fiúk vagytok — mondom a két villanyszerelőnek.

Még másnap reggel is a nagyobbik villanyszerelő arca volt előttem, mikor megragadta az öreg fiának csuklóját. Ha akkor odaüt... Mert van tán ebbe kétszer akkora erő is, mint abban a nyúlfogóban.

Hallottam, hogy az öreg másnap reggel felment a tanácsházára, kitöltött egy belépési nyilatkozatot, és aláírta. Megnéztem, három hold volt feltüntetve. Másnap láttam a lányát is. Két nagy kövér libát vitt a piacra. Ott árulta. Nem köszönt, ahogy elment mellettem. Úgy tett, mintha nem ismerne.

Győri D. Balázs

Keményedik az idő

Keményedik az idő. A nádas dacol, még
sistergő szélbe feszíti derekát,
jégre simul körülötte az árnyék,
porcukor-hó fehérlik a homályon át.

Itt próbáltam a lépést, a döngölt nyulgát
valamennyi bokra ismerősöm,
tudom dűlőit, rejtett gyalogútját
emlékül féltem, őrzöm.

Minden fordulóját magamhoz kötöttem,
s most látom, új házak sora zárja
ami voltam, ami elmaradt mögöttem
az örökkévalóságba.

Megkomolyodtak a fák is egészen.
A part oldaláról felém intenek
kölyökkorom tiszteletéből merészen
husánggá serdült vesszőistenek.

Törvény szerint ez mind. Hiába
vesződöm,s dacol a nád körömszakadtáig,
de csak a fűcsomó suny le, a gyáva,
és a hátán vihar korcsolyázik.

Gyertyaszentelő

Megrezdül a fényben a füst és hosszú az árnyék.
Gesztenyeágon alszik az este, s az égen
fellegek fátyla sötétül.
Elhúz a vadkacsa nesszel.
Ezüstszínű, könnyű lepel borítja a tájat.
Fordul az éj, az őz remegő, pici csülke
lomhán araszolgat a süppedező takaróban.
Lásd, vége a télnek, a hosszú, a néma fehérben
a lába nyomán már barnul a rög kicsikét.

Gelléri Andor Endre

A vándor*

Valaki állt a kantin ajtajánál. Az eső gyéren hullt furcsa ruhájára. Sárga, de már foszlós selyemből bő felsőlebernyeg volt rajta, ezt egy kék, bolyhokban végződő ablakzsinór szorította a derekára; nagy, lisztszínű foltok tarkították a nadrágját térdben és hátul. Cipője: bőrcsíkokból volt fonva. Fején egy lila kis selyemsipkával kínainak tűnt fel, bár az arca után lehetett volna magyar vagy valamilyen szláv is.

Letörülte az ablakot az esőtől, hogy jobban belásson. Bent a sűrű pipafüst egész kis felhőt vont a három nagy petróleumlámpa köré: ezekben a fehér gomolyokban bolondul repkedtek a fény felé rohanó éji pillék.

És a kantini levegő is, mint valami meleg köd, mozogni és hullámzani látszott a különös, kigyúlt arcú férfi- s asszonyfejek körül. Most fölállt egy asszony: a hajából kiestek a tűk, elöl a blúza fölpattant s duzzadt mellei kilátszottak. Kicsit tántorogva a pulthoz ment s letette a decis pálinkás poharát. Egy hosszúkás papírcédulát nyújtott át a tömzsi kantinosnak, aki először erre, aztán egy nagy könyvbe fölírta a pálinka árát. A gramofón szólt a sarokban, s a nő kétszer nehézkesen megfordult maga körül, mintha táncolni akarna örömében a pálinkával. A férfiak agyagos ruhákban s ormótlan bakancsokban ültek az asztaloknál. Volt valami embertelen s állati a hosszú orrukban, gyulladt nézésükben, elharapódzó szakállukban, naptól és fagytól kicserzett bőrükben. A hajuk, mint piszkos barna, szőke vagy fekete kóc, az égnek állt vagy a szemükbe hullt.

Szemben az ajtóval ült a legfurcsább figura. Lehetett talán két méter is; karjai majomhosszúan csüngtek alá; bárgyú, lófejű arcán ütések és szúrások behegedt nyoma; a háta begörbítve, a testsúlya a lábhegyére támaszkodott. Mintha támadásra készülődne ravaszul és folytonosan. A szája rebegett: magában beszélhetett valamit. A pohara üres volt. S miután többször a zsebébe nyúlt

---

* A novella 1933-ban jelent meg a Szabó Lőrinc szerkesztésében készült „Bibliofil kalendárium"-ban, Szőnyi István illusztrációival, de úgy tetszik, sehol másutt, s egyetlen Gelléri novellás-kötetben sem lelni nyomát. Írt szebbeket is, írt olyanokat is, amelyekben több a forradalmi tűz, de amely jelképesen és valóságosan ilyen tisztán ábrázolná a forradalmi tudat erejét a roppant testi erejüket is szétforgácsoló, nyomorukban csak egymásra acsarkodó munkások között, talán egyet sem ezen kívül. „A romantikusan forradalmár Tir", ahogy maga nevezi önéletrajzi regényében, először 1928-ban, a Nyugatban megjelent *Varázsló, segíts* című írásában tűnt föl, majd 1930-ban a *Nagymosoda* című regényének már egyik fontos szereplője ez a figura. A *Farsang* című, ugyancsak 1933-ban, a Nyugatban megjelent novellájának fő alakja is Tir, és az *Egy önérzet történetéből* tudjuk, hogy készült megírni, de soha nem fejezte be a *Szegények lakomája* című írását, amelyben „a bolondos Tir állt lábujjhegyen, hogy végül is átadja a népi puskapor-gyártás titkát" a titkos forradalmároknak. Ennek a Tir-sorozatnak egyik darabja lehetett *A vándor*, s eredeti kézirata bizonyára ott veszett el a közel ezer novella közt, amit Gelléri Andor Endre apja égetett el. Nem írhatott nyíltan a Szovjetunióról, de a meseszerű valóság forradalmi Kínája mögött lehetetlen nem megérezni a novellából, hogy Gelléri közelebbről várta annak az időnek az eljövetelét, amikor majd „Jó világ jön hamarosan a szegény emberekre!"

ANDRÁS LÁSZLÓ

és nem talált benne pénzt: vastag ujjaival kaparni kezdte a fejét. És csak kaparta, mintha valami mentő gondolatot keresne benne.

A kivénhedt óriást Vozáknak hívták. Métermázsákat bírt cipelni; földhöz verte a vándorcirkuszok legerősebb orosz és néger birkózóit; a téglagyári férfinép közel húsz éven át nyögött az uralma alatt. Ez az asztal, aminél ült: a vámasztal volt. Mint egy sárkánynak a régi mesevárosok, úgy küldték Vozáknak az itteniek az italt és ételt, csakhogy ne bántsa őket. Leveretése két évvel ezelőtt történt meg. Egyszerre tízen vágták belé a késüket; majdhogy elvérzett akkor; két hétig élet s halál között lebegett. Mikor kijött a kórházból: öregnek s erőtlennek látszott. Hónapokig csendben ült, csak evett, hizlalta magát a betegpénzből s várta a jó alkalmat. De a fiatalok szándékosan újra belekötöttek s most meg székekkel verték félholtra. A bányába se küldték ki ezután; fájós csontokkal nem bírta a csákányos munkát: éjjel, egy fekete, vak lóval csatornákat járt pucolni, a bakra egy boszorka kinézésű vénasszonyt kapva segítségül. Két hónappal ezelőtt ájultan találtak rá Vozákra. Téglával telirakott kistalicska feküdt a mellén: ki akarta nyomni, hogy az erejét próbálja. A fejéig fölemelte, akkor megbillent, a mellére esett, s még nyomorultabbá tette. Ha a teste összetört, a lelke a régi maradt. Hangot se adva folyton rebegett a szája; szidta és verte a népeket s ha elaludt az asztalnál, álmában azoknak a híres verekedőknek kiabálta a nevét, akiket annak idején legyűrt s félholtra vert.

A kínai ruhás rátette végre a kilincsre a kezét. Aztán megfeszítette az izmait. S most benyitott. Voltak néhányan, akik feléje fordultak mosolyogva és kíváncsian. Ekkor ő levette a kis selyemsipkát a fejéről s éles, metsző hangon így köszönt: — Tázsen i pli to ü! — és a sipkáját magasra tartotta, mintha így akarná üdvözölni az urakat és hölgyeket.

Sokan azt várták, hogy fehér és gömbölyű elefántcsont golyókat vesz ki a lebernyegéből, majd kést, s váltakozva ügyesen dobálni fogja. Vagy kardot ránt és lenyeli. Bűvésznek nézték. De mivelhogy semmit se csinált, Hoszpodár Janó, aki ott állt a pultnál, belenyúlt a nyers tojások közé s fejendobta a jövevényt.

A tojáslé sebesen folyt végig a homlokán és nagy csöppekben potyogott alá az orrából. A héja zörögve esett a pislogó jövevény lába elé.

Lábhegyen ment a kínai Janó felé, párduc vagy macska halad ilyen puhán s óvatosan.

Hoszpodár Janó nevetve várta, de azért egy kétliteres borosüveget a marka közé ragadott.

De a kínai az utolsó lépéseket már rohanva, szállva tette meg, szinte ráröpült Hoszpodárra s az egyet jajdulva leroskadt alatta.

Az asztalokon megcsendültek a poharak s üvegek, mert mindenki fölugrott. Leszúrta?

De a jövevény már talpon állt s Hoszpodár Janó még mozogni látszott. Az arca tiszta vér volt s a kezét nehezen a torkára tette.

Dvorzsák maga előtt egy söröskancsót küldött a kínai felé. Lehajolt előle s az tovább repülve az ajtónál ülő Vozák mellett durrant szét.

Tuzek oldalról a széket vágta feléje. Az az asszony, aki előbb pálinkáért ment: egy tányér gőzölgő levest. Semmi se érte. Csak bujkált kimeredt zöld szemmel a rázúduló üvegek között, majd fölfedezve, hogy a pulton egy kis átjáró van, mögé bújt s rögtön rátalált a hosszú szalonnavágó késre.

A kantinos meg akarta védeni. Válaszul vékony üvegpohár repedt szét a homlokán s bevérezte. Erre gyorsan lecsukta a pénzes fiókját s lehajolva a lakása felé osont. Az egyik kezével hívta maga után a kínait is. Az nem ment.

Dési Huber István rajza

Kivárta az üvegzápor szűnését, egy oszlop mögött, aztán, mint a rugó, fölpattant a pult tetejére, s a kését villámgyorsan a legközelebb álló Tuzek térdébe hajította.

— Dsiu-dsicu! — süvöltötte éles, riasztó hangon s már szállt át a levegőn, rá Dvorzsákra, aztán, mikor az leroskadt alatta, nekipattant az oláh Gregornak: egyet csavart a kést szorongató kezén, a csont vonítva ropogott s máris Ticska közé vágott, hogy azután a nekifutó Blaskónak olyat üssön a torkára, amitől az fölhördült s lélegzet után kapkodott. Most a cipője sarkával végzett ki valakit, hasbarúgta a mögötte levőt, hogy aztán egyetlen pofonnal kidűtse a tengelyéből az összetett lábbal előtte álló Villánt.

Mégcsak ököllel se vágott neki az embereknek: kifordított tenyérrel sűjtott leginkább, de mindenki följajdult, ha a tenyere elérte; hármat úgy fegyverzett le, hogy elkapta s lerántotta a kabátjukat övig. Belegabalyodtak a saját ruhájukba s a jövevény kényelmesen lerúgta őket.

Mintha a kínai, amikor az ajtónál megfeszítette az izmait, sejtette volna mindezt. S mintha idáig csak azért verekedett volna, hogy ezeknek megmutathassa erejét. Vozák már egész hosszában kiegyenesedve ott állt az asztala fölött. Két kormos szeme bámulva csillogott. A legnagyobb ellenfelei: Hoszpodár, Tuzek, Dvorzsák és Villán mint a kisgyerekek fetrengtek a földön s annak a rémes erejű Vaszkerkánénak, ki levest vágott hozzá, egyetlen rántással a fél haját kitépte. Most a földön ült az asszony s a véres fejét tapogatta s a kínaitól elhajított haját szedte össze kábultan. Horvát, a kantinos, is előbújt s csak bámulta ezt a nyurga legényt, aki még mindig harcrakészen vizsgálta a többieket. Zöld szeme, mint az állatszelídítőé, csillogott a szembeállókon s néha akaratlanul is, önkéntelen, a kezével a földön heverőkre mutatott. Mintha azt akarta volna mondani: ha kedvetek van rá, jöhettek, — a szemei föllobbantak.

De senkinek se volt kedve és lehajoltak az eszméletlenekért, s félig a földön odahúzták az asztalhoz. Az asszonyok pálinkával megmosták az arcukat, amíg a félelemtől alig volt szavuk. Mert valamennyi úgy nézett ki, mintha életre se térne többé. Közben három fiatal legénynek összevillant újra a szeme, de a kínai eléjük toppant s most már, mint aki az eszét vesztette, megrázta előttük az öklét.

Nem szólt, de mintha azt mondta volna: elég legyen, mert ölök. Mintha azt mondta volna: ti űztetek csúfot belőlem.

A három legény megzavarodottan hátrált előle. De most a lába elé nézve, meglátta a lopva feléje közeledő Vozák árnyékát. Míg az egyik szemével a legényeket tartotta észben, a másikkal kivette az árnyék előrenyúló karjából, hogy kést szorongat. S amikor Vozák odaért, szembeperdült vele.

S annak fölakadt a magasba emelt kése s a ráváró ütés elől térdre esett.

Ezzel a harc bevégződött. A jövevény keresztbefonhatta a karjait.

De csak egy pillanatig maradt így. Mert már unni látszott az egészet. S könnyű, fáradtságnélküli léptekkel odament a kocsmároshoz:

— Egy spriccert, — mondta és elnevette magát.

A térdre hullt Vozák hirtelen fölállt; a megfeszült idegekből elszállt a pokoli félelem, amit a kínai fölidézett.

— Egy spriccert, — mondta és elnevette magát.

S valami hála csendesítette el a szíveket, mikor a helyére húzódott Vozák mellé ült. Úgy telepedett melléje, mintha nem is Vozák emelte volna rá imént a kését. Mintha nem is ő verekedett volna a fél kantinnal.

De a békesség megint felborulóban volt. Az asztalra roskadt Hoszpodár Janó fölemelte véres arcát s olyan fájdalmasat jajdult, hogy mindenkiben elhűlt a vér. S most a kicsavart karú Gregorból is kitört valami mély, basszushangú nyögés.

Megint összesúgtak, egybehajoltak az asztalvégi legények. Valami pattant a csendben: egy hosszú bicskát nyitottak ki.

Ekkor fölállt Putz, a bányarobbantó mester. Csöndes és komoly ember volt. Jóformán naponta az életével játszott: ő fúrta a lyukat bele az agyagba s tömte meg dinamittal. S ő is gyújtotta meg a zsinórt. Higgadt, körültekintő volt s nem hevült. Magában a jövevényt dzsinnek nézte, aki átlovagolta a félvilágot s mást se tanult a hosszú úton, mint verekedni.

Átment a fiatalok asztalához és csöndesen beszélt nekik valamit.

Pepka néni, a gyári bába is a vándor pártján volt. Minek vágta homlokon tojással a Hoszpodár: most nyöghet. S Pepka néni véleményén voltak azok az asszonyok, akik körülülték a bábát, mint tyúkot a csibéi. Bő és erős asszony volt a bába; a téglagyári asszonyok titka beléhömpölygött, de jóságos kék szemével, szigorú vonású szájával elrejtett magában mindent. Nagy igazságtevő különben: ha lány bajba jutott, elcsípte a legényt, rázárta a konyhaajtót s az úrfinak végig kellett hallgatni a szülés minden kínját. Aztán az újszülöttel kilépett: haragosnak, bősznek látszott ilyenkor, s csak mutatta a síró-rívó kisbabát:

— Lenne szíved? Volt neked apád, mondd, volt? És jól esett neked, hogy volt?

A legény rendszerint kapitulált s különösen az így párta alá jutott asszonyok húztak hűségesen Pepkához. Most Pepka néni szükségét érezte annak, hogy megmutassa a vándornak: nemcsak vadrác, gonosz emberek lakják ezt a gyárat.

Odalépett s a vállára tette anyásan a kezét: — Hogy hívnak téged, fiam?

— Tirnek — felelte a vándor s Pepka szemébe nézett.

— Oszt honnan jöttél, te Tir?

— Messziről, anyám!

— Apád, anyád él-e?

— Senkim se, bába.

— Honnan tudod, hogy én vagyok a bába?

— Sok mindent tudok én, amit ti nem.

Mindenki hegyezte a fülét. Bátran és könnyedén felelgetett ez a Tir.

Pepka elvette a válláról a kezét. Meg volt vele elégedve. Hiszen ez szelíd is tud lenni, nem olyan ördögi fickó, mint a Vozák volt, vagy a már a temetőben nyugvó Gorel.

— Fogsz-e még sokat verekedni? És hova mész?

— Kínába, anyám, ahol már szabad a szegény ember, — s ezzel fölhúzta vállát Tir, — no de most már Pepka, hagyjál, hadd igyam meg a borom, mert kiszáradt a torkom.

S ezzel a spriccerét mohón lenyelte.

És egy másodikkal is kért.

Vozák, aki lélegzetfojtva bámulta, megmozdult. Esetlen hosszú kezét Tir felé tolta s míg bárgyún prosszimot rebegett, megfogta a karját. Puhán, erő nélkül fogta az ujjai közé, hogy ezzel is kimutassa, nem verekedni akar, hanem csak kíváncsi. Érezni, tapintani akarja azokat az izmokat, amikkel ez a csoda verekedés történt.

És nem talált semmit a kabátszár alatt. Sem elöl a mellkason, mikor megmarkolta. A lábak is csak rendesek voltak.

Egészen megzavarodottan visszahúzta a kezét. S elkezdte meredt szemmel kaparni a kobakját.

Tir pedig fölállt, s odament a kantinoshoz. Cédulát kért tőle, s fölíratta a két spriccert. A lila kis selyemsapkáját üdvözlésül a magasba emelte. — Jó világ jön hamarosan a szegény emberekre!

Mire utána kíváncsiskodtak, túljutott a téglaszárítókon s csak kis villanylámpájának fénye sejtette őt a vaksi bányaúton. Ide-oda imbolygott a kis fénypont vele, aztán a magasságban kialudt.

A vándort elnyelte előlük az éjszaka. De látták, amint Kína felé halad s erről és a szabadság jöveteléről beszéltek még egy év múlva is.

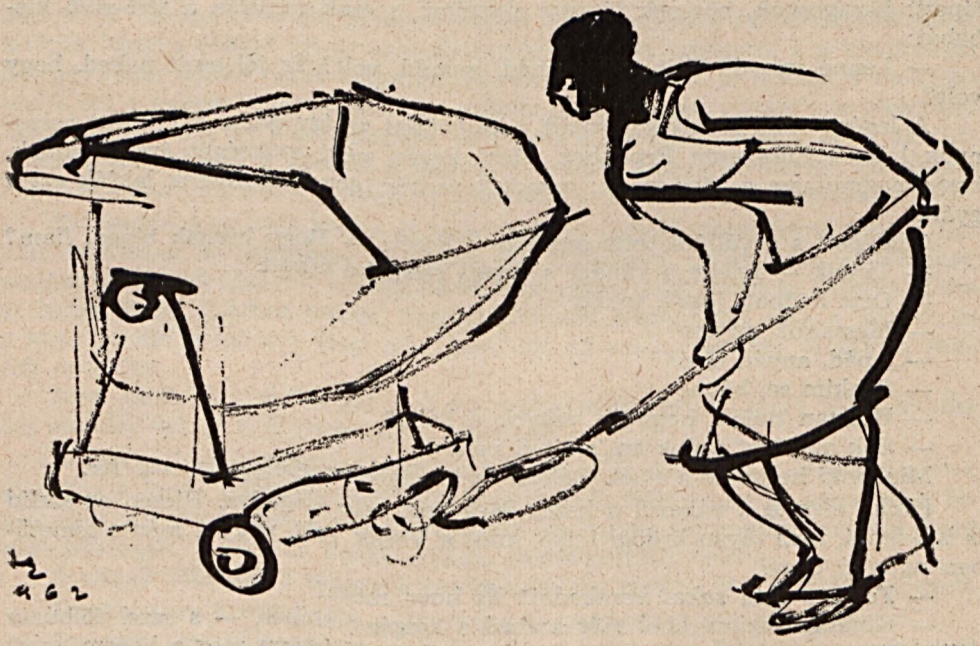

Soltra Elemér rajza

Mai finn költők

Jávorszky Béla fordításai

Egy nép mai költészetéről rövid összefoglalót írni, bemutatni egy szellemi egység mai arculatát, legjobbjait, majdnem olyan képtelen feladat, mint összegezni történelmi eseményeket, folyamatokat, megfelelő időbeli távlatok nélkül.

Későn, nagyon messziről indult a finn irodalom. Első, európai szintű értékeit csak egy százada dobta felszínre a mélység, s bár a Kalevalával és Aleksis Kivivel rohanva, mindent bepótlandó indult meg útján, csak a múlt század utolsó, illetve e század első évtizedében érte el azt a költői magaslatot, amit a mi irodalmunk is elért egy félszázaddal előbb Vörösmartyban: Eino Leinot. De Leino fellépésével végre megindult, végső alapot nyert a modern finn irodalom. A függetlenség első éveiben szinte villámgyorsan szétoldódó, elágazó, minden ízében új s ragyogó tehetségekben megújhodó finn szellem új utakat keres; mohón szívja magába a nagyvilág hatásait, s megpróbálja rajtuk keresztül világra hozni érzéseit, örömét, bánatát. Az izmusok serege burjánzik: expresszionista szabadversek (különösen Waltari költészete), a kubizmus, szimultanizmus (Hollaakoski), a nyugati áramlotok szinte valamennyi fajtája, megfrissítve azt az új romantikát, amelyet Leino a XX. század egész hazai költészetébe beleoltott; s amely ma is él.

A romantika és a társadalmi elégedetlenség jegyében indult meg a huszas évek költészete. A „Fáklyavivők", az „Ék-kör" és a polgári írók (Kailas, Sarkia, Koskenniemi) gazdag, hatalmas lírát teremtettek a világháborút megelőző évtizedek alatt. S ezt a ragyogó örökséget folytatta, gazdagította a világháború poklából kivergődő új nemzedék.

A hagyományos finn lírát 1949-ben áttörte a modern verselés. Azóta ledőltek a régi bástyák, költők avultak el és az ifjúság egy kicsit már Koskenniemit, a finn líra legnagyobb élő alakját is úgy tekinti, mint a múltba, mozdulatnságba meredt régkor egyik érdekes alakját. Pedig tagadhatatlanul ez a romantikus és klasszikus költészet táplálja, élteti a mai kor költészetét, Leino lenyűgöző formabiztonsága, kifogyhatatlan szóereje kimondhatatlanul is ott lebeg Meriluoto vagy akár Kirsi Kunnas sorai mögött. Koskenniemi a bölcs, klasszikus formák, a komorság, de alkalomadtán a népballada és játékos humor virtuóza, André Mazon professzor szavaival a biztos formakezelés és tiszta mélységek európai viszonylatban is utolérhetetlen mestere. Fiatalabb nála P. Mustapää (polgári nevén Martti Haavio), aki a „Fáklyavivők"-től indult s ma a modern finn költészet egyik legnagyobbja. Különös képei, emlékábrázolásainak szuggesztív ereje s nyelvének modern kifejezésekkel hömpölygő gazdagsága valóban feledhetetlenné teszik költészetét. A „Dal a gyönyörű szemekről" (1925), „Dal a griffmadárról" (1927), az „Üröm, rózsavirág" (1947) és a „Madarász" (1952) c. kötetek darabjai mind megannyi bizonyítékai ennek. Lindbladon, az üstkovácson át mutatja meg az élet végleteit, a szelídet és a vadat, a jót és a rosszat, a szépet és a rútat, mesteri erővel.

A háború után indult költők közül nő érte el a legnagyobb sikert: Aila Meriluoto. „Lasimaalaus" (Üvegfestmény) c. 1946-ban megjelent kötetét a közönség és a kritika egyaránt lelkesedéssel ünnepelte. Bensőséges hang, balladás, egyszerű stílus jellemzi ezt a maroknyi verset, különösen híres darabját, a „Leány a gázlónál" címűt. Második kötete („Beteg lány tánca", 1952) már erős hanyatlásról tanúskodik. További pályája úgy látszik nem jó irányba vitte a fiatal Meriluotot, Rilkét fordított s újabb költészete szinte teljesen Rilke hatása alá került. Akár a zsoltárok, úgy zuhognak ezek a szépen megrajzolt sorok, de egyre-másra Rilkére gondolunk s ez bizony sokat ront Meriluoto újabb peézisén. Egyben-másban hozzá csatlakozik még, bár jóval előbb indult Aale Tynni és Kirsi Kunnas, bár az utóbbi messze távolodott azóta a meriluotoi vonaltól. Szabadon zengő, rimtelen sorai a természet örök rendjéről és intellektuális magábazáródásról dalolnak, tisztán kicsengő szavai mögött ott lebeg az óhaj: teremteni!

És felcsendülnek a polgári életérzés akkordjai is. Akár a próza (pl. Diktonius), a költészet is a mai francia líra hatását tükrözi, michaux-i homály, sőt érthetetlenség, a meg nem értettség szomorúsága, a céltalanság jajkiáltása tör fel egyik-másik fiatal költő ajkán, de szerencsére elnyomja ezt a bizakodó összhangba csendesülő kórus.

Turku egyik parkjában áll egy gyönyörű szobor: három ég felé törő hattyút ábrázol. Ez a szobor jellemezné talán legjobban a mai finn költészetet is: a végtelenség, a szebb és jobb felé törő ember irodalmi megnyilatkozását.

J. B.

Kirsi Kunnas

Hajnali dal

Megemelkedik lassanként a hegy,
fenyők takarják kócos, büszke vállát,
párában hever odalenn a tó,
szigetek rajai lebegnek rajta.
Reggeli álomban lomhán emeli még
fejét a hullám.

Minden vonal előlünk menekül,
akárcsak lépteidtől az árnyék.
Minden vonal előlünk menekül,
minden, minden —
De lépésemet el nem kerülheti
s eléri kezem.
Mondd: hova mégy? Merre távolodsz?
Miért nem vagy
jelen?

Gőzölve vár idefent a hegy,
lihegve vár odalenn az erdő,
haját zilálva szétfolyik a köd,
csöpög, dadog —
a szigetek, akár a madarak, úsznak,
a tó felett az éji virágok
kelyhe lehull.
Zihál a tó.

Talán te vagy a szél,
mely belezug az erdős, néma csendbe,
eső, amely a fák kérgére csorran,
a bánat, mely a földbe elszivárog.

Talán te vagy a szél —
zúgnak a fák.

A nyár ledobta fakó lombozatát

A nyár ledobta fakó lombozatát
ahogy beállt az ősz kietlen csendje.
Ne nézzétek most sárga, néma törzsét
mert meztelen és meztelen a béke
mely lombjaiban fészkel,
akár a halott,
vértelen karjai mint nő karjai simák,
menjetek haza s tegyetek gereblyét
az ajtók elé,
mert borzasztó ez a magát-odaadás
s még ránézni is iszonytató.
Menjetek haza és sirjatok
szél kerekedik hamarosan s letépi
a nyirfák sárga szépségét s az utak
ködbe burkolóznak láthatatlanul.

Veikko A. Koskenniemi

Őszi szárnyak

Mikor lassan alkony borul a tájra
tetőnk felett a szárnyak suhogása
megindul, egyre erősebben, kéken
villódzó álmom halványzöld vizében,
trillázva, csengve, zúgva s napra nap
ágyamban hallom suhogásukat.

Fölém csapódtak bánat és remény,
a béke és a harcok idején,
szinte már saját életemmé váltok,
hány titkos sejtet fénylő suhogástok!
hány apró hírt a tágas messzeségből,
hegyről és völgyből, földről és az égről!

Ha vergődtök, úgy érzem, hogy vagyok,
hallgatva szálló suhogásotok.
S mig ritmusotok szállong, kering bennem,
szinte harsogni érzem régi kedvem.
Csak szálljatok, ti boldog madarak!
csak szálljatok a déli ég alatt!

Ti messze szálltok, én itt madarok,
nem hallom vidám suhogásotok,
hanem elmerülök az őszi ködben,
melynek hulláma át-átcsap fölöttem,
s sötét tollát feszíti szét a tájon.
Boldog öröm, örökre Isten áldjon!

Aila Meriluoto

Leány a gázlónál

Tünődve gázolt át tétova lábam.
Messzire néztem. És messzire láttam.

Mellettem uszott, majd a hullám-verte
nádasba bújva osont el az este.

Elült a szél, a fények megfeszültek,
a víztükörre partok, nádak ültek.

S mindez enyém volt: nád, a víz az alkony,
béke pihent a ködmegülte parton.

S lelkembe néztem akkor, majd a tájra. —
Idegen csónak siklott csendbe-mártva:

egy férfi jött a halvány, esti pirban.
Tükröm eltört. — Hajnalra kelve sírtam.

P. Mustapää

Egy cirkusz jött az éjjel

Egy macskát láttam, éppen
a piacon jött által.
Együtt forgott szeme a szemek
őrült forgatagával.

Halljátok hát hölgyek, urak:
egy cirkusz jött az éjjel.
Recsegtek roppant rezes kürtök,
harsogtak rőt zenével.

Halljátok hát: a hold felmászott
lassan a sátrak hátán,
mikor a sipok felröhögtek
a bohóc rőt szakállán.

Ó, gyönyörű Izabella,
gyönyör nevedet nézni.
Donna, te legszebb, a bohóc
nem tud nélküled élni.

Ó, gyönyörű Izabella,
talán emlékszel az éjre,
mikor szegény bohóc szivem
szived esengve kérte.

Halljátok hát hölgyek, urak:
egy cirkusz jött az éjjel.
Plakátok voltak teleírva
Izabella nevével.

Egy macskát láttam, éppen
a piacon jött által.
Együtt forgott szeme a szemek
őrült forgatagával.

Tüskés Tibor

Kamasz falu

Pécstől Harkányig egy óra az út vonaton. Harkányban át kell szállni a motorra. Három kocsiból áll a szerelvény és kegyetlenül ráz. „Boci pullman". Az ablakokat mind a két oldalon leeresztették. Nyár van és szárazság, kint porzik a föld.

Valaki a tavalyi prágai utazásáról mesél. Velem szemben egy idős ember ül, kabáthajtókáján a többszörös véradásért kapott jelvény. Egy ideges mozgású, pattanásos arcú fiú a vasárnapi futballmérkőzést idézi: — Csuták nem ismeri a lukrafutást — és legyint. Az öregember közbeszól: — Ha lenne mellette valaki... — Később cigányok szállnak föl, aztán egy gépészruhás férfi kerül mellém. Barna zacskót bont és nápolyit eszik. Valaki újságot tereget szét, s akkor egyszerre megtelik a fülke a Vosztok II.-vel. Tegnap lőtték fel, augusztus hatodikán.

Ismeretlen arcú emberek között ülök, magas növésűek, kékszeműek, s valami különös, furcsa lejtése van a beszédjüknek. Még sosem jártam erre. A vasútvonal Harkánytól Sellyéig szinte kettészeli az Ormánságot. Balról erdős ligetek és törpe, guggoló fűzbokrok között az álmos Dráva folyik, távolabbról tiszta időben a jugoszláviai hegyek is idekéklenek. Jobbról a siklósi hegyvonulat dombbá szelídült nyúlványa kísér. A vidék ma is megőrzött valamit a folyammenti táj jellegzetességeiből, itt jegyezték fel az utolsó magyar hajóvontató dalt, s egy-egy magános, villámsújtotta mocsári tölgy, a legelőket behálózó vékony kis víz-erek, melyek esőzés idején gyakran járhatatlanná teszik az utakat — ma is arról az időről regélnek, amikor a falvak között tavasz és nyár idején csónakkal közlekedtek, amikor a betyárnak biztos oltalmat adott minden fa. Csaknem nyolcvan esztendeje Jókai még így ír erről a tájról: „Mindenfelé erdők, évezredes ihar- és égerfák, és az erdők tövében víz. Nagyszerű mocsár, melyből vízi virágok és sás helyett óriási szilfák nőttek elő, miknek lehajló gallyairól gyökeret húz az éltető víz színe. Ide építi rejtett fészkét a hattyú, itt tanyáz a koronásgém, a vakvarjú, az aranylile és egyéb fajai az emberkerülő vízi vadaknak, miknek alig téved ritkaságul egy-egy példánya a lakottabb vidékekre..." *(Magyar Föld, 1884.)* Ma naponta többször vonatzakatolás veri fel a táj csöndjét, a vasúti sínekkel párhuzamosan aszfaltozott, eperfákkal szegett műút szalad, rajt autók, motorkerékpárok pufognak. A földeken is gépek dolgoznak, nagy kerekeken bukdácsolnak a szikkadt, kőkemény tarackok között, s kipufogó kék pára kíséri nyomukat. A learatott, összehordott gabona, a magasra nőtt, tiszta kukoricatáblák a gép és az ember összefogását hirdetik. Ha a szem körbejár, mindenfelé a művelt táj képe fogadja.

A vasútállomáson nem vár senki. Magas, dúslombú vadgesztenyék állnak őrt a sínek mellett és tartanak vastag árnyékot. Tétován és bizonytalanul botorkálok a kijárat felé. Nem „haza" jöttem. A kocsiból kiszállva egyszerre határozatlannak és megfoghatatlannak éreztem mindent. Az első hat évet leszámítva, amit egy Balaton parti vasúti őrházban töltöttem, egész életemben városlakó voltam. Csak távoli paraszti rokonaim vannak, náluk töltött egy-két falusi nyár emléke rémlik föl bennem, amikor a vasútról a faluba vezető útra lépek, hogy egy hónapot K.-n töltsek. Aztán a gimnazista diákévek regős-útjai jutnak eszembe, amikor romantikus, fiatalos, népbarát hevülettel jártuk a zalai és a somogyi falvakat, szombaton az iskolában hagytuk a táskát, s csak hétfőn reggel, sokszor az első óráról is elkésve értünk vissza. Hátizsákban vittünk ennivalót. Pajtában aludtunk, tábortűz körül énekeltünk és tán-

coltunk; népdalokat, népszokásokat gyűjtöttünk, régi falusi házakat rajzoltunk, hímzéseket, faragott pásztorbotokat fényképeztünk. Mindez azonban most kevés ahhoz, hogy összehasonlítsam a tizenöt-húsz esztendővel ezelőtti falut a mostanival. A Ormánságról még ennyi közvetlen ismeretem sincs. Csak irodalmi emlékek, olvasmányélmények, Kodolányi regényeinek, feszült, indulatot kavaró novelláinak, drámáinak az ismerete. De az első pillanatra láttam, hogy engem már nem a *Szép Zsuzska*, a *Szakadék*, a *Földindulás* meg a *Végrendelet* világa fogad. S nem akartam a népfit sem megjátszani, falusi atyafisággal előhozakodni, uram-bátyámos, komázó-bratyizó stílust fölvenni, hisz úgyis csak a rossz népszínművek színvonalán sikerült volna. Városlakó maradtam ebben az egy hónapban is, aki sortban jár és kétnaponkint borotválkozik, kicsit talán a városi ember megbocsátható büszkeségével, akinek hiányzik a kávéház, a szerkesztőség, a barátok, a friss hírek, a vízcsap és az angolvécé. De azt hiszem, vendéglátóimat is bosszantotta volna, ha én erre az egy hónapra megpróbálok a saját dialektusukban beszélni, ha fontoskodó-okvetetlenkedő megjegyzéseket teszek munkájukra, ha a „hallja kend" közvetlenkedésével alázom meg őket. Egyszerűen nyitva akartam tartani a szememet, megfigyelni az embereket, néhány, de pontos adatot fölvenni helyzetükről, tárgyilagosan jellemezni és diagnosztizálni azt, ahogy ma élnek, ahol ma tartanak.

Utak, házak

Amikor beértem a faluba, olyan volt, mintha egy sűrű erdőben járnék, úgy éreztem, hogy egy más elembe, valami ismeretlen, sűrű közegben merültem el. Nem tudtam tájékozódni. Előbb be kellett járni az utcákat, hogy lássam, tudjam, érezzem, hol vagyok.

Könnyen ment. A falunak egyetlen, derékszögben megtört főutcája van. Valaki mondta, figyeljem meg, az ormánsági falvak mind derékszögben épültek. S hozzátette: Ennek talán valami babonás jelentése van. Ki kellene kutatni. — Nem tudom, igaz-e? K. furcsa módon derékszögben épült. A falu keletre nyúló szárán, az országút mellett kétfelől tágas, gyöpös sávot hagytak libalegelőnek, s az árkon túl, elég mélyen, szabályos rendben sorakoznak a házak. A vasút mögötti rész az újabb település, háború után osztották ki ezeket a telkeket. A házak előtt mindenütt virágos kiskert dáliákkal, szegfűkkel, de virágok illatoznak az udvarokban is. A kerítésen kinyúló gyümölcsfák ágai nincsenek megkopasztva, az alma, a szilva hamvasan lóg a fán. A házak előtti teknősre koptatott kispadokra esténkint ma is kiülnek az öregek. A járda tisztára van söpörve, s amikor odaértem, hétfőn, még látszott, hogy szombaton a kocsiutat is elgereblyézték.

A református templom falán napóra mutatja az időt, a buzogányos toronyra a gólyák raktak fészket. Minden fontosabb épület egy helyen bújt össze. A templommal szembenéz a kocsma, a tűzoltószertár meg a téesz-iroda, a templom mellett van a régi iskola, a rendőrség és ezzel átellenben a tanácsháza. A házak gondozottak, frissen meszeltek. Igaz, az új magánházépítkezés nagyon kevés, de mindig akad vállalkozó, aki egy szobával megtoldja a régi épületet, vagy valami más igazítani valót talál házán. A két utolsó zsup-, ill. nádfedeles ház közül az egyikről épp ottjártamkor dobták le a tetőt és cserélték ki zsindelyre. A tanácsház magas épület, valamikor módos gazda lakhatott benne. Most a három nagyobb szobában iroda van. Az egyik az elnöké, a másik a titkáré, a harmadikban az adóügyi csoport dolgozik. Az egyik szekrény tetején feldobva a falusi közigazgatás hajdani jelképe, a kisdob porosodik. Ma az elnök szobájából hangszóró közvetíti a híreket és esténkint a hanglemezes üzeneteket. Mondják, ez arra is jó, ha a férj meg a feleség napközben összevész, egyikük bejön a tanácsházra és megkéri az elnököt: — Küldjön egy nótát az én páromnak! — S estére kibékülnek.

A falu felső végén van a vásártér, a vasúthoz közelebb eső részen pedig a legelő. Ott folyik el a Feketevíz meg a Pécsivíz. A Feketevíz a tisztább, ebben horgászni is lehet, de a Pécsivíz fenekére nem ér le a szem, olyan, mint az iszap, s esténkint átható bűzt áraszt. A pécsi szénmosó meg a bőrgyár szennyét viszi a Drávába. A két

folyónak jókora árterülete van, az a legelő. Este nyolc órakor innét hajtják haza a disznókat és a marhacsordát. A disznók után pár szakállas kecske kocog. Az egyik tehén nyakán kolomp himbálódzik. Az állatokat faragott nyelű ostorral két ember kíséri. Az állatok szavába, a kolomp kondulásába néha pontokat csipkéz az ostordurrogás. A hangok után tüllszerű porfátyol lebeg az országút fölött. Csak amikor eloszlik, akkor szólal meg a harang. Este van. Végig a faluban tizennégy utcai lámpa gyullad ki. Aki sötétedés után megy haza, fénytócsából fénytócsába lépkedhet.

Van a környékben persze másfajta falu is. A szomszédos Sz. utcáin, a frissen rakott betonkockákon csak sűrű libapiszok között járhat az ember. Sok itt a nádfödeles ház, az ablakok, a házak fala csupa por, a háborúban szétlőtt templomtorony ma is romosan mered az égre, csupasz tégláit kiverte a fű. Az egyik udvarban az ólak közül egy meztelen, húszéves forma férfi mászott elő, barnára sült testtel, négykézlábra ereszkedve. A Maugli-szerű alak zagyva, értelmetlen hangokat adott. Mondják, nem tűr magán ruhát, télen-nyáron mezítelenül jár, a csupasz földön alszik, kórházban, szegényházban nem marad meg. — K.-nak, szerencsére, nincs „falu bolondja".

Az egyke

Eligazító iránytűnek, hogy tájékozódni tudjak a múltban és a jelenben, két olvasmányt vittem magammal. Az egyik F. L. professzor jóvoltából került a kezembe, egy vaskos köteg cikkgyűjtemény és lapkivágás. A másik az 1961. évi magyar statisztikai zsebkönyv. A megsárgult újságlapok a harmincas évek leghangosabb, legtöbbet vitatott problémáját idézték. Ilyen címeket olvastam: „Veszélyben a Dunántúl", „Pusztuló magyarság", „Beszélgetés a nagy magyar problémákról: az egykéről és a telepítésről", „Fenyegető rések a magyar élet piramisán", „A magyarság pusztulásáról", „Végig a pusztuló Dunántúlon" és így tovább. Az írások drámai erővel festik le a haldokló baranyai falvakat, a beszögezett ajtajú-ablakú házakat, a hervadó-betegeskedő ormánsági asszonyokat — az egyke következményét. A probléma országgá kiáltói között haladó írókat és politikusokat találunk, Móricz Zsigmondot, Bajcsy-Zsilinszky Endrét, Kodolányi Jánost, a helyi viszonyokat kitűnően ismerő értelmiségieket, Kiss Gézát, Fülep Lajost. Kétségkívül volt ebben erőteljes magyarság- és népszeretet, alkalmankint a németbarát politika és fasizmus előretörése elleni tiltakozás is. Ennek a kötegnyi cikknek az elolvasása után sem tudtam azonban magamban elaltatni a gyanút, hogy a két háború közti magyar falunak, de az ormánsági népnek sem volt kizárólagos és egyetlen problémája az egyke. Van valami elgondolkoztató abban, hogy akkor, amikor az országra a gazdasági válság és egy új világháború felhője vet árnyékot, — az újságok kizárólag a „dunántúli magyarság pusztulásával", az egykével vannak tele. S hogy a kormány, az uralkodó politika oly szívesen támogatta és tartotta felszínen ezt a kérdést, óhatatlanul azt a gyanút kelti, hogy ezzel tulajdonképpen más, fontosabb kérdésekről akarta a figyelmet elterelni.

Az ormánsági egyke fölött eljárt az idő. Ha már annakidején túlérett a kérdés, ma kétszeresen anakronizmus lenne bolygatása. Azzal az igénnyel jöttem ide, hogy a harmincas évek cikkgyűjteményét a jelennel szembesítsem. És mit láttam? Az egyke megszűnt, felváltotta a „kettőke". Ez pedig már nem helyi sajátosság, nem ormánsági specialitás, hanem országosan jellemző. A mai ormánsági falunak nem egyetlen s legfőbb problémája az egyke. Az itt élő emberek életét sokkal inkább kitölti munkájuk, a téesz gondja, a terméseredmények, a várható jövedelem, a vezetők magatartása, a szebb, kényelmesebb, gondtalanabb életre való igény. Valaha az Ormánsággal összenőtt az egyke fogalma. Ma már lassan eltűnnek azok a jegyek, amelyek az Ormánságot valami különálló tájegységgé, etnikai érdekességgé tették. A környező vidéktől elhatároló különbségek megszűnnek, a határok, a szélek letöredeznek. Valaha Kiss Géza még pontosan, számszerint felsorolta azokat a falvakat, amelyek az Ormánságot alkották. Ma már az itt élő emberek sem igen tudják, hogy meddig tart a tájegység határa. Az itteni gondok — országosak, s ami a mai magyar falura másutt jellemző — az itt is föllelhető.

A Feketevíz hídján két gyerekkel beszélgetek. Klott-gatya van rajtuk, a vaskorlátnak támaszkodnak. Az egyik balkézzel (ahogy mondja: „suttival") köveket dobál a vízbe, a másik sípol. Apró makk-hüvelyt fog a két ujja közé, a tenyerét ökölbe szorítja és a szájához emeli. Az ügyes kis alkalmatosság fülsiketítő hangot ad. A gyereknek értelmes, csillogó szurokszeme van. Megérzi rajtam, hogy nem falubeli vagyok. Sóhajt egyet és rákezdi: — Most jöttünk meg Szegedről. Az iskolával voltunk ott táborozni. Budapesten megnéztük az állatkertet. De jó is a városban élni... — Aztán elmondja, hogy az apja egy ideig a bányánál dolgozott, de rászakadt a szén, s féllábra bénán most hazajött a faluba. A gyerek még iskolába se járt, amikor a városba költöztek, nem sok emléke lehet arról az időről. Inkább otthon, az apjától hallhatta, hogy jobb a városban. Amikor megkérdezem, hogy miért, az ő szavait idézheti: — Ott nem olyan pletykásak az emberek. — A hídon vontató porzik át, a fiú pontosan tudja: — Ötven lóerős Super. — Nem lep meg hát, amikor azt mondja, hogy sofőr szeretne lenni. Mozdonyvezető nem, mert az „piszkos munka".

Máskor a tanácsházán vagyok. Két lány kopog be, tizenöt-tizenhat évesek, a közigazgatásilag K.-val egyesített P.-ből valók. Látni rajtuk, hogy pontosan tudják a választ, mégis előhozakodnak a kéréssel. Munkakönyvüket akarják kiváltani. Az elnök is tudja, miért jöttek. — Munkakönyvet azt kaphattok, de nem mehettek el Siklósra. — A lányok lelepleződtek. A munkakönyv mellé a tanácstól valami papír is kellene, engedély, hogy másutt munkát vállaljanak. Hallották, Siklóson a pécsi kesztyűgyárnak egy új részlege nyílik, oda akarnak menni. Naponta vonatoznának át. Meg akarják győzni az elnököt: — Mi nem is vagyunk téesz-tagok. — Én férjhez akarok menni, kellene a pénz a kelengyére. — Hallottuk, hogy másokat már elengedtek. — Az elnök hajlíthatatlan. Valami rendeletről beszél, s hiába potyog a lányok könnye, maradniok kell.

A malomban lakom, a nyugdíjas molnárnál. A malom nagy piros téglaépület, apró, vasrácsos ablakokkal. Egyetlen emeletes ház a faluban. Régen híres volt finomra őrölt lisztjéről. A hajdani tulajdonos — meséli a gazdám — nagy gazdaságot, disznókat tartott mellette. Az államosítás után is jó hasznot, sőt az egyetlen jelentős jövedelmet hozta a falunak. Január elseje óta áll a malom. A gépeket leszerelték és elvitték. Ugyanígy történt a környéken másutt is. Most csak Sellyén és Villányban őrölnek. Nyolcan-tízen elestek a keresettől, és a falu attól a bevételtől, amelyből járdát, kultúrházat stb. tervezett. A malom udvarán most reggeltől estig motorok járnak, kalapácsütés hallatszik, itt van a téesz szerelőműhelye, az épület nagyobb részét terményraktárnak használják. A karcsú kéményen magános gólyapár lakik.

Van tehát ok elvágyódásra a faluból, különösen a fiatalok körében; valóságos jelenség, hogy falun lassúbb a fejlődés. Hogyan tudnánk másképp megmagyarázni, hogy K. lakossága az utóbbi tíz évben 577-ről 534-re fogyott. Ennek oka pedig nem a születések számának visszaesése, hanem a városba költözés. A nyilvántartókönyvből látom, hogy főleg a szomszédos Pécs, aztán Budapest, majd sorrendben a környező nagyobb települések, Siklós és Harkány vonzotta az embereket. De jellemző, hogy nem annyira a falu alap-lakossága, a földművelésből élők, a parasztok, hanem a napszámosok, alkalmi munkások, a szerelők, iparosok és főleg a pásztorok változtattak lakást.

Amikor a városba özönlésről beszélünk, nem igen szokott szó esni arról, hogy ennek egyik oka az, hogy a városi lakásviszonyok kedvezőbbek, mint a falusiak. Inkább arról hallani, hogy falun egy városi lakásnak fele árán házat lehet venni. És mégis; Pécsett, ahol közismerten súlyos probléma az emberek lakásigénye, egy lakásban (a Statisztikai Évkönyv adatai alapján) átlag 3,5 ember él, egy lakásra 4,4 helyiség (szoba, konyha, stb.) és egy helyiségre két ember jut. Ugyanezek az átlagok K.-n sokkal kedvezőtlenebbek: egy lakásban négy ember él, egy lakásra 3,36 helyiség és egy helyiségre 2,7 ember jut. Tehát kisebbek itt a lakások, kevesebb helyiségből állnak, egy-egy helyiségben mégis több embernek kell megférni.

Nagyobb népmozgalom közvetlenül a felszabadulás után zajlott le K.-n Számos más vidéken élő család költözött ekkor a faluba, s ez egészen megváltoztatta a község társadalmi, etnikai és vallási arculatát. Az az ellentét, ami korábban oly élesen elválasztotta egymástól a „pógárt", az „eredeti" ormánsági családokat az idegen, „gyüttment szógától", a betelepült idegentől, ma egyre inkább eltűnőben van. A hosszabb együttélés, az azonos gondokkal-problémákkal való törődés őslakókat és bevándorlókat egymáshoz csiszolt, egy falu-közösség részévé tett.

Az elmúlt tíz év népmozgalmáról és a mai reális helyzetről akkor kapunk jellemző és érdekes képet, ha összevetjük K. és a környező falvak lélekszámának alakulását. Ha egy képzeletbeli óriási körzőnek egyik szárát leszúrnánk K.-n, a másikkal pedig egy öt kilométer sugarú kört húznánk, ebbe a körbe hét falu esne. E falvak általában K.-nál kisebbek, a forgalomból kiesők, s közülük négyben a lakosság fogyása kétszerese annak, ami K.-n. Tehát a város szívóhatása a nehezebben megközelíthető, a várostól távolabb fekvő településekre nagyobb. Az emberek szívesebben és hamarabb kerekednek fel és költöznek el onnét, ahol távolabb érzik magukat a világtól, ahonnét körülményesebb a városba utazni, viszont a központi fekvésű helységeknek megvan a lehetőségük (és igényük!) a fejlődésre. A téeszek egyesítése óta K. is egy egyesített téesz „székhelye", s az lenne helyes, ha a jövőben ennek a környező hathét községnek minden tekintetben centrumává válna. A népmozgalmi adatok alakulásából, abból, hogy a kisebb falvak jobban és hamarabb elnéptelenednek, azt a törvényszerűséget kellene levonni, hogy arra alkalmas helyeken, apró centrumokat építsünk fel. A lakosság igénye, a népesség áramlása azt bizonyítja, hogy K. erre alkalmas hely.

A szomszédos járási székhelyekkel aszfaltozott út köti össze. Naponta egy autóbuszpár jár a falun keresztül. A kis vasútállomás alig tudja lebonyolítani a nagy forgalmat. Amíg az új forgalmista átveszi a szolgálatot, az olajos padlójú irodában, a festett, barna bútorok között az állomásvezetővel beszélgetek. Nagy darab ember, hangosbeszédű és a vérnyomására panaszkodik. Egy kézzel és egy ujjal gépel. Ideges. Naponta öt pár személyvonatot és három pár tehervonatot kell fogadnia. Irányvonatok viszik a nagyharsányi követ a sztálinvárosi kohóba. De csak két vágánya van. Keresztezni csak úgy lehet, ha az egyik szerelvény a kitérőbe áll, megvárja míg a másik áthalad az állomáson, aztán visszatolat és a fővágányon kijár. Nagyon elkelne már a harmadik vágánypár. A helye ki van mérve, mégsem építik. A szolgálattevő is kevés. Huszonnégyezni kell. S neki a szabadnapokon is be kell jönni pénztárt csinálni. Mutatja a vonalazott papírt. A fizető utasok száma havonta öt-hatezer. A júliusi napi átlag 213. És ehhez jönnek még a bérletesek. Persze ezt a forgalmat nemcsak a K.-iek adják. Nyolc-tíz helység lakossága száll itt vonatra. Főként hivatalos dologban mennek a járási székhelyre, vagy portékát visznek piacra, receptet gyógyszertárba.

Egyéni tudat — közösségi tudat

Egy hónap alatt, azt hiszem, nem lehet senki gazdasági szakember. Megtanultam egy sor új fogalmat, feltárult előttem egy mezőgazdasági nagyüzem bonyolult élete, de meg se kísérelhettem, hogy a termelés problémáiban tájékozódjam. Ehhez legalább egy agronómus színvonalán mozgó mezőgazdasági tudásra lenne szükség. Hallottam arról, hogy a legbiztosabb jövedelem-alap az állattenyésztés, ehhez viszont jó takarmánytermelés kell. Hallottam a különböző vetésforgókról, a vegyszeres gyomirtásról, a kukorica legelőnyösebb ültetéséről, a várható termésátlagokról. Megtanultam a szovjet meg az olasz búza közti különbséget, vitatkoztunk az öntözéses gazdálkodás, a kertészet előnyeiről, a gazdaság koncentrálásáról és specializálásáról, az állami gazdaság és a téesz sajátosságairól. De minderre csak azért volt szükség, hogy megértsem, felfejtsem a mélyebb összefüggéseket. Figyelmem inkább az emberek, a viszonylatok felé fordult. Sokfajta véleményt hallottam és raktároztam el magamban. Ezeknek közös nevezője, hogy az emberek problémáikat a téeszen belül, és nem azon kívül, nem

annak ellenére akarják megoldani. Többnyire megértették, hogy a továbblépéshez, az élet tágasabb, könnyebb és szebb berendezéséhez a közös gazdálkodásra, a falu kollektivizálására van szükség. Főként a gépesítés győzte meg őket. Cammogó lovasszekerek helyett mindenfelé Zetorok, Superok, Hofferok szaladnak, a szántást és a cséplést teljesen, az aratást is nagyrészt gép végzi. De munkagép még több kellene. Kevesen vannak, akik nem a kombájnt akarják. Ezek így érvelnek: — Idehozták a sok gépet, de mi lesz a tehenemmel. Nekem törek kell, eleség az állatnak.

Az emberekkel beszélgetve óhatatlanul egy sor panaszt, gondot is meg kellett hallgatnom. De majd mind olyan volt, hogy lehetett rajta segíteni, és csakis akkor, ha komolyan veszik az emberek a közösség, az egyes ember érdekeit, boldogságvágyát nem csorbító kollektív gazdálkodás törvényeit. Az egyik, korábban jól dolgozó üzemegységben a háztáji és a közös kukorciát egybeszántották. Ezzel azt akarták elérni a vezetők, hogy egyforma legyen mindenütt a művelés. Helyette mi történt? Ott, ahol korábban egy holdon 40 mázsa kukorica termett, azután, hogy a téesz átvette a földeket, nem művelték meg rendesen, napraforgót kellett belevetni, de azt is elhanyagolták s — ahogy mondták — „most siralom nézni a gondozatlan táblákat."

A fő gondot abban látom, hogy az emberek gondolkozásmódja most, amikor már nem a saját kis darab földjükön, hanem egy négyezer hold szántóterületet művelő gazdaságban dolgoznak, nemhogy továbbfejlődött volna, inkább beszűkült. Ahelyett, hogy legalább a magángazdálkodás lelkiismeretességével dolgoznának a közösben, az egyéni, individuális érdeket is elfojtó könnyelműség és nemtörődömség a jellemző. Azelőtt, ha a paraszt meghozta a terményt a földről, s a lova kiizzadt, az első dolga az volt, hogy lecsutakolja, az istállóba vezesse, abrakot öntsön elé. Maga addig nem kezdett enni. Ma a közösben végzett emberi munkát gépek teszik könnyebbé. A téesz gépei. A fiatal traktoros délben hazamegy. Amíg bent eszik, a ház előtt üresen jár a vontató motorja. Nem állítja le. Így kényelmesebb, nem kell újra gyújtani. Nem az ő lova fárad, hanem a téesz gépe kopik, a közös benzin fogy. A régi erkölcs az volt errefelé: A feleségnél is nagyobb érték a ló. „Asszonyt kapok másikat, de lovat nem." Ha ma a közösben legalább annyi lelkiismeretességgel, igénnyel, figyelemmel dolgoznának az emberek, mint hajdan a maguk öt-tíz holdján, virágzó gazdasággá fejlődne a téesz. Az egyik vébé ülésen hallottam: ha mindenki legalább hat (!) órát dolgozna rendesen, nem lenne anyagi gondja a tagoknak. Ugyanitt került szóba a kényszervágás. Régen az a szólás-mondás járta: falun csak akkor esznek csirkét, ha vagy az állat, vagy a gazdája beteg. Manapság jobb a húsellátás falun, mint városban, olyannyira, hogy rendszabályokkal, kártérítéssel kell védeni a disznóállományt az indokolatlanul sok kényszervágás ellen. Végül még egy többszörösen tanulságos eset. Az említett vébé ülés elhatározta, hogy csatlakozik a falu ahhoz a versenymozgalomhoz, amely célul tűzte ki, hogy augusztus 20-ra elvégzik a cséplést. Ha kell, vasárnap is dolgoznak. Úgy látszott, minden rendben lesz. Sütött a nap, szép idő volt. De a bajt is ez hozta. Az egyik üzemegységben autóbuszt fogadtak, és a munkaképes emberek java kirándult a Balatonra. Amíg a téesz-parasztok a hűs vízben fürödtek, otthon a tanácsi dolgozókból, boltosokból, iparosokból alakult brigád befejezte a cséplést.

A vezetés

Sokat töprengtem azon, hogy az emberek meggyőzésének, tudatuk átalakulásának, közösségi emberré válásának mi lehet a legeredményesebb segítője, mozgatója. Ma úgy látom, egyrészt az, ha érdekeltté tesszük őket a munka megszervezésében, a tervezésben, másrészt ha lelkiismeretes, alkalmas vezetők intézik a közösség ügyeit.

Nagy igény él az emberekben, még azokban is, akik félrehúzódnak vagy nem mindenben értenek egyet a szövetkezettel, hogy beleszóljanak a közdolgokba, azokba az intézkedésekbe, amelyek sorsukat, anyagi stb. helyzetüket eldöntik. Valóságos és természetes igény, hogy „az okos nép gyülekezetében hányják-vessék meg bajuk."

A kocsmában tartották a P.-i üzemegység gyűlését. Késő este volt, amikor átértünk a faluba. A füves árokparton, az utcai lámpa alatt üldögéltek az asszonyok,

bent a kocsmában gyülekeztek a férfiak. Az asszonyok később sem jöttek be. Először a téesz-elnök tartott beszámolót a féléves munkáról. — A vártnál jobban állta meg helyét ez az üzemegység. — A huszonötös körte alatt bóbiskoltak az emberek. Egy borvirágos képű öreg — a faluban úgy hívják: „Lajos király" —, nem lehet róla tudni, hogy részeg vagy bolond, néha közbeszól: — „Helyes. Úgy van. Igaz." — Az elnök spirális füzetét becsukja: — A nehézségeket pedig, kérem szépen, majd az idő megoldja. — Leül és hozzászólásokat kér. Az első sorban valaki feltartja a kezét. Eddig le volt csukva a szeme, úgy látszott, alszik. — Panaszoljuk, hogy kevésszer van olyan gyűlés, ahol elmondhatnánk a véleményünket. Itt van például a bíborhere értékesítésének az ügye. Mi az oka annak, hogy az ígért 900 forint helyett háromszázat kaptunk? — A csépléshez új gépet adtak, nem ismerte senki, és a gép törte a magot. Nagy volt a veszteség. A törés szabadszemmel nem is volt látható, csak akkor derült ki, amikor a mag-vizsgálóból értesítettek bennünket. — A gépet ki kellett volna próbálni! — szól közbe valaki. — Igaz, de itt a gépállomás felelőssége is felvetődik. Ezt viszont nehéz lenne kivizsgálni. Sajnos, új típusú gépek voltak. Számunkra az a tanulság, hogy a jövőben a bíbortermelést be fogjuk szüntetni. — Mi lesz a temető melletti bíborral? Le kellene már aratni! — Megnézzük! Jegyzőkönyv van róla, hogy azt tehetünk vele, amit akarunk. — Az elnök mégegyszer a jövő lehetőségeiről beszél: — A tervet a téesz teljesíteni tudja, a beállított munkaegységet ki tudjuk fizetni. Két év alatt láthatták az emberek, hogy jobb a téesz, mint az egyéni. A termésátlagok mind nőttek. A téesz biztosítja a tagoknak a fejadagot kenyérből. — Kis mozgás támad. — A tagoknak? — A családtagok is megkapják a fejadagot. — Újabb hozzászólók jelentkeznek: — A kukoricát nem az utolsó időben kell elvetni! — Valaki a „tavalyi széna" kérdését teszi szóvá. Az elnök megnyugtat: — El van intézve. — A szalmához lesz-e elevátor? — Lesz. — Mennyi árpa van beütemezve? — Másfél kilóval számítunk. — Az idáig ledolgozott munkaegységért nem lehetne már kapni? — Megnézzük. — És így tovább...

A falusi élet legnagyobb gondja a jó vezetés. Falun irányítani, feladatokat megkövetelni kétszeresen nehéz. Itt sokkal közelebb vannak egymáshoz az emberek, s minden hivatalos, közéleti probléma élesebben, azonnal mint magánügy, személyes kérdés jelentkezik. Az emberek hangosabbak, indulatosabbak, szenvedélyesebbek. Mindenkinek pontosan számontartott a múltja, rokonsága, a szomszédok belelátnak egymás tányérjába. Maga a szövetkezet gazdasági fölépítettsége is erősen hangsúlyozza a munkában és a nyereségben való személyes érdekeltséget. A pletykának, a rágalmazásnak, a vádaskodásnak is — úgy találtam — mindig személyes okai voltak.

A falusi vezető jó és rossz tulajdonságaira egyaránt bőven láttam példát. Ez az eset régebben történt, de még ma is emlegetik P.-n. Már a felszabadulás előtt minden képviselőválasztáskor szóbajött a P. és K. közti országút megépítésének az ügye. Az ígéret az első helyen szerepelt a körzet jelöltjeinek programjában. Pár évvel ezelőtt úgy látszott, hogy végre bekötőutat kap P. Megvolt a pénz, a mérnökök kimérték a helyet, csak hozzá kellett kezdeni az építéséhez. De eszébe jutott az akkori téeszelnöknek, hogy a kövesút nem az ő háza előtt megy el. Nosza új mérnököket hozatott, új tervet készíttetett, hogy ha már országutat kap a falu, ne legyen sáros az ő cipője sem. A sok huza-vonának az lett az ára, hogy P.-nek ma sincs bekötő útja. Legyen dicséretére az új K.-i tanácselnöknek, aki ha kövesutat nem is, de egy keskeny salakos sávot húzott K. és P. között. Esős időben cuppogó sár nélkül lehet most gyalog vagy motoron a két falu közt járni. De ennek is története van. Először társadalmi munkában akarta az elnök a salakot felszóratni. De — ahogy mondja — a népek nem értették meg, mi az a társadalmi munka. Mire körülnézett, magára maradt, és a salakot egyedül rakta ki a vagonból és szállította el a két traktorral. Ugyanígy járt a K.-i járdaépítéshez való kőlapok, meg a művelődési ház építéséhez szükséges homok elhordásával is.

Az emberek nehezen értik meg, alig méltányolják, szinte természetesnek veszik a vezetők áldozatát, de azonnal észreveszik a hibákat. Azon nem csodálkoznak, ha szabadsága idején is a tanácsházán találják az elnököt, a község dolgainak intézésében.

De a kisebb sérelmeket hamar elpanaszolják. Persze ezeket a sérelmeket sem menti semmi. Falun a kis dolgokra is nagyon kell ügyelni. Azt hiszem, nem teljesíthetetlen dolog az, ha a falu egyetlen zsupfedeles házának lakója azt kéri, adjanak neki egy darab földet, hogy rozsot vessen bele, mert a tavasszal be akarja foltozni a háza tetejét. Nehezen bocsátják meg azt is, ha a mai faluvezető a mogyorócskai maszek csárdába jár át mulatni a téesz bricskáján. A gorombaságot sem viselik el szó nélkül. Nem éppen szerencsés biztatás a munkára az efféle: — Kössön teknőt a fenekére, mert úgy megrúgom... — Természetesnek tartják az emberek, hogy a vezetőnek pontos szakismerete legyen, de a munkában való példaadást is elvárják. Járjon ki a földekre, ne mindig az irodát bújja.

Ezt a történetet két forrásból hallottam. Karácsony első napján vagontételben valami áru jött a szövetkezetnek. Az állomásvezető beüzent az elnöknek, rakassa ki a vagont, mert fekbért kell fizetni. A kézbesítő a kocsmában találta meg az elnököt. — Ez nem hivatalos hely, itt nem veszem tudomásul. Jöjjön máskor. — De biztosan akadna két ember, aki párszáz forintért most is kirakná. — Akkor sem. — Így aztán kijött Pécsről a MÁV rakodási brigádja, s a makacsság háromszorosába került a szövetkezetnek.

Különösen a téeszek egyesítése óta nőtt meg a vezetés, az egész téesz, meg a kisebb üzemegységek és brigádok vezetésének a felelőssége. Kitűnő emberekkel is találkoztam, és a gyarlóbbakban is kitűnő tulajdonságokkal. Sok közöttük a kiváló agitátor, a jó előadó, nem jönnek zavarba a közösség előtt való szerepléstől. Sokszor talán túl magabiztosak. Megismerkedtem két fiatal brigádvezetővel. Annyira eszményiek, hogy ha nem lenne róluk közvetlen tapasztalatom, azt mondanám, hogy egy mai, szocialista regényből kilépő pozitív figurák. Fiatalok, vannak vágyaik, elképzeléseik, terveik a jövőről. Az egyik most akarja Pannoniáját autóra cserélni, hogy vasárnapokon családjával a távolabbi hazába is eljusson, más tájakat, embereket is megismerjen. Kormos szempillája mindig mozog. Korábban két mesterséget kitanult, nyolc elemije van, de tájékozottabb a világ dolgaiban, mint akárhány éretségizett városi fiatal. Tetszett a K.-i tanácstitkár is. Halk, pontos, lelkiismeretes ember. (Mindent elintéz — mondják róla. — Csak amit lehet — teszi hozzá ő szerényen.) Tiszte mellett a népművelés kitűnő szakembere, most jött meg az egri helyismereti tanfolyamról, az ormánsági néphagyomány lelkes ápolója, korábbi néprajzi pályázatok nyertese. Ismeri Kodolányi, Móricz e tájról szóló írásait, szívesen foglalkozik a népnyelvi sajátosságokkal, a ruházattal, jelenleg az ormánsági építkezésekről ír tanulmányt. De kézzel rajzolgatja a talpas házakat, mert nincs fényképezőgépe. Két lánya a városban tanul.

A nivellálódás

Amikor a jövő osztálynélküli társadalmáról beszélünk, sosem mulasztjuk el a marxizmusnak arra a tételére hivatkozni, hogy a fejlődéssel együtt jár a falu és a város közti különbség eltűnése. — Hol tart ezen az úton K.?

Hétfő van, s Ferenczi Lajos fodrászműhelye előtt üldögélek a padon. Delet harangoznak. Az országúton izzadt, poros menyecske jön. Bosszankodva áll meg a borbély fatáblákkal berakott, zárt műhelye előtt. A nyolc kilométerre fekvő Ilmapusztáról gyalogolt idáig, hogy dauert rakasson a hajába. De nem tudta, hogy K.-n hétfőn zárva van a fodrászműhely.

Mindenfelé azt látom, hogy a falusi emberek igénye nagyon megnőtt a szebb, a kellemesebb, a kultúráltabb életre. Ha egyedül rajtuk állna, hamarabb eltűnnének a falut a várostól elválasztó határok. De igényeik még nagyobbak, mint lehetőségeik.

A faluban egy körzeti orvos van, egy zöldkeresztes tanácsadó és három elsősegélyhely. A nyugdíj határán élő idős orvosnak tíz helység egészségügyét kell ellátnia. Havonta kétszer járja végig körzetét. Nem panaszkodik. Pedig mióta téesz van, megnőtt a rendelések száma. Sokan jönnek csak azért, hogy beutalást kapjanak, hogy kivizsgáltassák magukat. Ez most a legdivatosabb betegség. Meg „innekciót" kérnek mindenre. Súlyosabb problémákra nem emlékszik, helyi sajátosságokat nem

tart számon. Agglegény. Az orvosi továbbképzés miatt nem szívesen utazik a járási székhelyre. A falu három szobás, szép, modern szolgálati lakást biztosít számára. Abban a hónapban, amíg K.-n voltam, nem láttam a házon felhúzott redőnyöket. Mondják, furcsa, zárkózott ember. Tizenkét éve lakik a faluban, de a bútorai még mindig hullámpapírba vannak csomagolva. Katonaorvos volt, ma is pokróccal takarózik, s hideg rendelőben fogadja a betegeket. — Idős ember panaszkodik, itt fáj, ott fáj, adjon valami orvosságot, doktor úr. Azt feleli: — Hát meddig akar maga élni? — Női betegének mondja: — Forduljon el és vetkőzzön le. — Majd kicsit később hozzáteszi: — A kombinét ne! — Valaki panaszkodik, hogy éjszakánkint erősen kiizzad. Megkérdezi: — Mivel takaródzik? — Dunyhával, kérem. — Hát látja, azért izzad. Pokróccal takaródzzon. — Télen beteg gyereket vittek hozzá. A rendelőben nem volt befűtve. A gyereket átküldte a szemben levő házba, a szíjjártóné konyhájába. — Ott jó meleg van, várjanak meg, mindjárt átmegyek és megvizsgálom.

A faluban nincs gyógyszertár. Receptet csak a nyolc-tíz kilométerre fekvő nagyobb helységekben lehet kiváltani. Pedig a vállalat örülne, ha nyílna patika, de nincs a faluban alkalmas épület rá. Amikor azt mondtam, hogy építsenek egyet, azt kérdezték: — Miből? — Arra gondoltam, csak néhánnyal kevesebb boltot kellene fölöslegesen felújítani és átépíteni a városban, s máris lenne gyógyszertár K.-n.

Az se tetszett, hogy a nyolc osztályos általános iskola a falu négy különböző pontján van. A hajdani református felekezeti iskolán kívül egy kocsmahelyiséget és egy parasztházat is tanteremnek kellett berendezni. Néhány évvel ezelőtt felhúztak egy elég korszerű, három tantermes épületrészt. Más alkalmas hely híján most itt tartják a téesz gyűlést, itt rendezik a bált, itt vetítenek. Persze az apró padokba nem férnek a felnőttek. Felülnek az asztalra és cipőjüket teszik az ülőkére. A négy égtájba szórt hat osztályterem kevés a tanulóknak. Jövőre csak váltott rendben tudják megoldani a tanítást. Ottjártamkor épp azon töprengtek, lehetséges-e, hogy éppen az első osztályosok, a legkisebbek járjanak délután. A nevelőkkel is sok a gond. Kilenc tanerős az iskola, de a kilenc tanító közül csupán az igazgatónak és helyettesének van állandó lakása a faluban. (Az utóbbinak is csak társbérletben.) A többi vagy albérletben él, vagy bejáró. Általában fiatalok, nőtlenek, hajadonok, s csak átmeneti megoldásnak tekintik a K.-i tartózkodást. Egész szívükkel nem tudnak a helyi művelődés serkentői lenni. Ezért vannak ilyen véleménnyel róluk: — A munkában sosincsenek ott, de követelni először tudnak. — A falu szellemi felemelése terén majd akkor tudunk előre lépni, ha azok, akik ezért a legtöbbet tehetnek, a pedagógusok — összefogva a tanácsi vezetőkkel — megfelelő körülmények között és a szükséges támogatással a falu művelődési életének alkotó tényezőivé válnak. A lehetőségek megvalósulása — például kellő számú pedagógus-lakás építése — előtt is teremtsenek a falu vezetői állandó és baráti kapcsolatot az értelmiségiekkel. Amíg csak értekezleteken találkoznak, kevés közös gondon tudnak segíteni.

Szomorúan jártam el naponta a vakolatlan művelődési ház mellett. Csak a csupasz téglafalak álltak, a padlózat helyén gyom virított. Már évekkel előbb elkezdték az építését. Először az Sz. felé ágazó faluvégre tervezték. Nem is lett volna ez rossz hely. A két falu közt egy kilométer a távolság, lassan úgyis beépül, s ha kellő méretekre tervezik, egyszerre két falu kap művelődési házat. De jelszó született: Nem közösködünk senkivel! — Volt a faluban már egy művelődési célokra használt épület. Ezt akarták megtoldani, új tetőzetet húzni rá. Elkészült az első költségvetés. Amikor ledobták a gerendákat, akkor derült ki, hogy a régi vályogfalak nem bírnak el semmiféle átalakítást. Le kellett bontani az egész házat. Új terv, új költségvetés, a KTSZ-ek hosszadalmas munkája. A falak már állnak, de még hiányzik az a kis pénz, hogy az épület végre használható legyen. De vannak, akik már most csóválják a fejüket, mire elkészül, kicsi lesz. Mert az igények nőnek, növekednek, de a lehetőségek szűkebbek.

Jelenleg a falu legszámottevőbb művelődési lehetősége a könyvtár. Az egyik osztályteremben van két öreg szekrény, itt őrzik — kettős sorba zsúfoltan — az iskolai és a községi könyvállományt. (Ilyen kis faluban nem sok értelme van ennek a kettősségnek.) A terem egyik sarkába állították a TV-készüléket (ezen kívül még a rendőrparancsnoknak van TV-je a faluban), az esti adás előtt, hetente kétszer, nyáron is,

itt folyik a kölcsönzés. Az igazgatóhelyettes kezeli a könyveket. Érdekes, kezdeményező ember, testnevelést tanít, de tájékozott a szellemi dolgokban is. Az iskolában láttam, hogy elgondolása szerint kis faliszekrényt szereltek a gyerekeknek, s az apró kis rekeszekben tartják a tanulók a poharat, a szappant és a törölközőt. Úttörővezető, nyáron táborozni viszi a gyerekeket, a FISZ-nek kisállattelepet létesít, nyulakat tenyészt, tanácstag, KISZ sportfelelős, a járási úttörő elnökség, a megyei táborozási bizottság tagja, népfront vezetőségi tag, és a faluban egyedül ő olvassa az Élet és Irodalmat.

A népkönyvtár könyvállománya közel ezer kötet. Letéti könyvtárból tavaly lett önálló községi könyvtár. (Az iskolai könyvtáré ennek fele, ez főleg ideológiai munkákból áll, kevés a kötelező olvasmány.) A java regény, kevés a verseskötet, de az Új Magyar Lexikon is hiányzik. Ebben az évben kb. ötezer forintot fordítanak állománygyarapításra. A falu lakosságának egyötöde beiratkozott olvasó. A kölcsönzött művek száma negyedévenként kb. nyolcszáz, tehát majdnem három hónaponkint olvasót cserél egy-egy mű. Az olvasottság persze ennél is nagyobb. Hisz ha valaki hazavisz egy könyvet, azt sokszor az egész család végigolvassa, s csak azután kerül vissza. Ezért aztán ha a három hét kölcsönzési határidő lejár, nem szed a könyvtáros bírságot, mert nem hevert olvasatlanul a könyv. A legbuzgóbb olvasó egy vasúti pályamunkás. A beiratkozott olvasók között szép számmal vannak átlalános iskolás korú fiatalok, meg felnőtt emberek, de hiányzik a 14—18 éves korhatár közé tartozó ifjúság. Főleg a szépirodalmat keresik, a mai magyar irodalom javát is szívesen olvassák. Rámutattam egy könyvre, amit éppen akkor hoztak vissza: — Az Égető Eszter? Nagyon kapós könyv.

Az olvasottság felöl másutt is érdeklődtem. K.-n nagyforgalmú postahivatal működik. Hárman bent dolgoznak az irodában, négy kerékpáros kézbesítő a környéket járja. Naponta kétszer indítanak postát. A K.-i hivatal kezelésébe tartozó hét községben egy hónap alatt kb. négyezer levelet vesznek fel, s több mint ötezret kézbesítenek ki. Nagy a csomagforgalom is. A fiatal, értelmes hivatalvezető szeretné valami csendesebb helyre cserélni ezt a mostanit. Voltak, akik tíz éves gyakorlattal sem mertek idejönni — mondja. De most már ő is szabadulni szeretne. Naponta tíz-tizenkét órát dolgozik. A hó közepén, meg a végén éjfélig is az irodában van. Tőle tudom, hogy K.-n az újság és folyóirat olvasottsági százalék magasan az országos fölött van. Egy hónapban, júliusban a hírlapok előfizetői és árus példányainak száma 2,600 volt. A postán tartják számon a rádióelőfizetőket is. K.-n a 138 lakás közül 108-ban szól rádió.

A régi faluban — a templom mellett — az egyetlen társas összejövetelt és valamiféle szórakozást nyújtó hely a kocsma volt. A terítő nélküli, bádog kerti asztalnál, egy pohár málna mellett tűnődöm, milyen lehetőségek rejlenek a mai falusi kocsmákban, az emberek nevelésének milyen iskoláivá lehetne tenni ezeket a helyeket. FMSZ italbolt — milyen jól hangzik. Mi vár bent? Bor, sör kánikula idején sincs. — Majd a télen — biztat a kocsmáros, aki Pécsről jár ki vonaton. — De jó erős aratópálinkával szolgálhatok. — Reggel pár órára kinyit, azalatt is el tud adni belőle két-három litert. — Ha lenne áru — mondja —, havi hatvan ezer forint forgalmat is meg tudnánk csinálni. Most legföljebb negyvenet. A szódavízből nehéz forintot kihozni. — De a málna körül is vastag cigarettafüst gomolyog, esténkint emberekkel van tele a kocsma. Itt jönnek össze negyedórás-félórás diskurálásra az időjárásról, a szputnyikról, a munkaegységről. Elképzelem: tisztára meszelt falak között, fehér abrosszal leterített asztalok, ízes ételek és olcsó italok mellett, halk zenével milyen szép falusi szórakozóhellyé, a közös munka utáni közös beszélgetés „piacává" lehetne tenni ezt a mostani kopott, légypiszkos szobát. Az udvaron a lábaspajta üresen árválkodik. Nyáron oda is asztalokat lehetne tenni. Most por, por mindenütt. Az augusztus 20-i búcsú idején is milyen szomorú volt itt minden. Az ízetlen, ragadós meggybortól még berúgni sem lehetett. A veremben ott a jég, de sör nincs. Szódát kapni, de nincs bor. Ám a mogyorócskai maszek csárdás még az Alföldről is összevásárolja az olcsó homoki borokat, s itthon jó áron kiméri

Megint egy ok a töprengésre: az emberek növekvő művelődési igényeihez nem teremtjük meg a szükséges lehetőségeket. A vágyak, az álmok, a szebb, a kultúráltabb élet távlatai kielégítetlenek maradnak. Kamasz falu — ez járt az eszembe, amikor eljöttem K.-ról. A kamasznak is egyszerre nő meg keze-lába, s a régi ruhából sután, esetlenül kilógnak tagjai. Mindenbe beleütközik, hangoskodó, elégedetlen, de vannak szép tervei, elhatározásai. A ruhát, a valóságot hozzá kell szabni ehhez a megnövekedett emberhez. Azt hiszem, komolyabban kell venni a falu városiasodásának problémáját. Amit az ott élő emberek elérhetnek (könyv, rádió, újság stb.), azzal élnek — szinte a városi ember színvonalán. Más lehetőségek viszont sajnos kihasználatlanok (gyógyszertár, iskola, művelődési ház stb.). Főként az állami építkezés hiányzik falun. Amikor K.-ra értem, a városi ember fölénye és büszkesége élt bennem. Amikor hazafelé jött velem a vonat és megláttam az éjszakában fénylő, csillogó mecsekalji várost, a rengeteg új épületet, modern házfalakat, s azt az összekomfortos életet, ami e falak között várt — egyszerre szégyenkezés fogott el, rossz lett a közérzetem. Többet kellene tennünk, sokkal többet és éppen nekünk, városlakóknak a magyar falu felemelkedéséért.

(1961. szeptember)

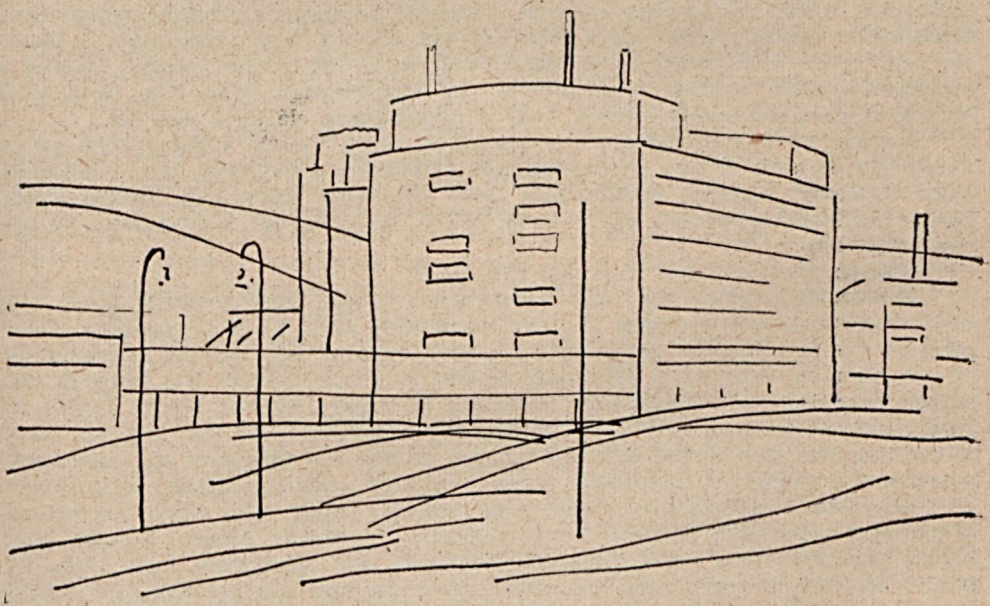

Lantos Ferenc rajza

Achs Károlyné

Kiss Géza

(1891—1947)

Az ormánysági Kákics község volt kálvinista papjának, Kiss Gézának nevével az író és tudományos világ 1937-ben ismerkedett meg, akkor jelent meg Ormányság című néprajzi monográfiája. A nyelv- és néprajztudósok Ormánysági Szótáráért tartják számon és becsülik meg.

Már első művének megjelenésekor nagy elismeréssel nyilatkoztak róla írók és tudósok.

De Kiss Géza nemcsak a szűkebb tudományos világnak szánta művét: fel akarta hívni a figyelmet az ormánysági magyarság pusztulására, ezért úgy írta meg, hogy a „nagyközönség", diákok, tanárok, maga a nép olvassa, megértse. Ez bizony sokáig csak kívánság maradt, hosszú ideig alig olvasták művét azok, akiknek szánta.

Falujának népe leplezetlenül ellenségesen fogadta. Tanúja voltam, mikor Kiss Géza szombatesti csöndjébe egy részeg ember rontott be, s hangos káromkodással fenyegette, amiért ország-világ elé vitte a felesége halálakor elhangzott siratóéneket. Századokkal ezelőtt szokás volt a falusi egyházi életben, hogy „kihordták" a papot. Ha nem voltak vele megelégedve, családostól, bútorostól kocsira rakták, valahol a határban letették: menjen Isten hírével. Ezt szándékoztak tenni Kiss Gézával is könyvéért, megcsúfolásnak érezték, hogy a nyilvánosság elé tárta életüket.

Ma már ez az ellenségesség is megszűnt. A közeli Vajszló község úttörői otthonukat róla nevezték el. Egy ormánysági falu párttitkára a rádióban, úgy nyilatkozott, hogy Kodolányi regényei mellett Kiss Géza könyvének köszönheti hivatástudatát. Faluja „szülikéi" se mennek úgy el sírja mellett, hogy egy-egy kapavágással ne igazítanának rajta.

Hogyan jutott el idáig? Ki is volt Kiss Géza?

Mindig idegenkedett tőle, hogy „értékeltesse" magát. Szerénységében szinte mindent megsemmisített (levelezést pl.), ami személyéről szólt. De a rá vonatkozó dokumentumok a kort is elénk tárják, az ő sorsában múltunk egy darabját szemlélhetjük.

A baranyai református papoknak, Sztárai Mihályok, Szegedi Kis Istvánok utódainak évszázadok óta társadalmi feladataik is voltak. Amikor Mária Terézia az iványi reformátusoknak fából való „kitsiny Oratóriumocská"-ért könyörgő kérvényét 14 évi huzavona után elutasítja, nyilván nem a vallásos ceremóniáktól fél, hanem attól a szellemtől, amelyet a református papok s egyúttal „oskolamesterek" terjesztettek.

Kiss Géza családjában is voltak ilyen „rebellis" papok. Négy közvetlen őse volt ormánysági református lelkész. Anyai nagyapja, Munkácsy Albert, Táncsics nyílt hangú kertesként tette nevét üldözötté. Nagyrészt neki köszönhető, hogy 1848. jún. 20-án a Siklóson összegyűlt nép Táncsicsot választotta meg képviselőjéül. 1848 nyarán Kossuth szózatára egy paptársával többezer főből álló kaszás ormánysági népfölkelő sereget vezetett a horvátok ellen. 1848-ban az Újépületben vagyonelkobzásra és 10 évi vasban eltöltendő várfogságra ítélték.

Kiss Géza életének, művének elemzésénél nem hagyhattam említés nélkül azt az eszmei örökséget, amelyet a nagyapa hagyott más korban élő, részben más eszközöket használó, de céljaiban, szinte fanatikus elszántságában mégis a nagyapa sorsát vállaló unokájára.

Munkácsy árváját vette feleségül a parasztfiúból pappá lett Kiss József kákicsi

lelkész, házasságukból született 1891. febr. 26-án Kiss Géza. Nehéz körülmények között nevelődött, heten voltak testvérek. Első tanítói között volt az a ma is élő Farkas Éva néni, aki kis dajkájaként tanítgatta az ormánysági nyelv édes szavaira, s akinek későbbi népzenei gyűjtésének értékes darabjait s egyik legszebb siratóénekét köszönhette.

A gimnázium alsó négy évét Kúnszentmiklóson végezte. Patronusai között volt Baksay Sándor, írásaival ő mélyítette el benne az ormánysági nép iránti ragaszkodást. A fiatal latni tanár, Mészöly Gedeon növelte benne okos pedagógiával az úgyis élénken élő tudásszomjat.

Felső gimnáziumba a nagymúltú pápai kollégiumba került. A gimnázium végeztével keletkezett életének az a konfliktusa, amely szinte élete végéig fel-feltámadt, ha kemény fegyelemmel, feladatvállalásokkal el is nyomta. Irodalomrajongó, a klasszikus nyelvek lelkes tudója, s költői ambíciójú is: hivatásérze a tanári, irodalmi pályára, — s az apai kijelentés: csak teológiai tanulmányait hajlandó támogatni. Valószínűleg az anyagi szempontok döntöttek, hiszen a pápai teológián 200 K évi segélyt kapott. Már itt mutatkozott Kiss Gézában a később is többször jelentkező ellentmondásosság, s ez nála mindig szenvedésekkel, vívódásokkal járó belső összecsapásokat jelentett, és kialakította s kötelezővé tette magának az áldozatvállalás, szolgálat filozófiáját.

Nem volt könnyű magára erőltetni ezt a filozófiát. Külsőleg elfogadta, amit a körülmények rákényszerítettek. Belsőleg örök lázadás volt, örök csakazértis, mondhatnám: kicsapongás a rákényszerített pályáról. A pálya keret volt, de életének tartalmát a kor- és magaválasztotta feladatok adták meg.

Lipcsei tanulmányi év után Pestre került segédlelkésznek (1914). A világháború hordta már áldozatait a fővárosba. Papi teendők sokasága sebesült katonák, szenvedők mellett. De a lekötöttség se engedi elaludni a régi vágyat. Munkája mellett beiratkozik a bölcsészetre. Egy évig abban a reményben él, hogy elvégezheti. De a nyugdíjba kényszerített öreg kákicsi pap nem bírja a háború nyomorúságát. S megint győz a körülmények kényszerítő hatása: Kiss Géza megy Kákicsra lelkésznek. Akkor még: hogy szüleit segítse. De belső vívódásoktól őrlődik. Évek mennek rá erre a kínlódásra. Az évek szüleit is elviszik, s marad a magányban. De ekkor már kedvtelésként gyűjtögeti az ormánysági népélet adatait, figyeli azt az életet, amelyet kisgyerekként látott, Baksayban olvasott, de amellyel addig tudatosan nem foglalkozott. Gyűjtöget, de még nem tudja, hogy ez lesz az a feladat, amely megadja tartalmát az idekényszerített életnek. Ebben az időszakban találkozhatott Kodolányi Jánossal. Így valóban megfigyelhetett Kodolányi rajta olyan vonásokat, amelyekből megalkotta a szerb megszállás utáni Baranya értelmiségi típusai közt azt a kákicsi papot, aki magánosan, Toldi lovaként él nyomortanyáján, néprajzi gyűjteménye van ugyan egy-két kötetre való, de életkedve semmi. (Kodolányi: Vízválasztó, 52. o.)

Persze, Kiss Géza sokkal összetettebb egyéniség volt, minthogy ezt a maga kínján rágódó, beteg, tehetetlen Kodolányi-alkotta figurát azonosíthatnánk vele. Ez *is* volt, de csak nehéz perceiben vagy azok előtt, akikben barátot érzett, tehát feltárhatta nekik küzdelmeit is. Ilyen barát volt Csikesz Sándor csányoszrói lelkész majd debreceni egyetemi tanár, aki duzzadó életakarásával újra meg újra talpraállította Kiss Gézát. (Kodolányi Farkas és Kosdy tiszteletes, Vízválasztó, Három pap.)

A nép nem ezt az oldalát ismerte akkor sem. Biztatás, segítőkészség, tanítani akarás jellemezte faluja iránt. Esti előadásokat tartott a fiatalságnak, az irodalom szeretetére nevelve őket. Könyvtárát közprédára bocsátva szoktatta olvasásra népét. Gyümölcsnemesítő kísérleteit szinte az egész falura kiterjesztette, oltogatott, szemezgetett. Országos kiállításon díjat nyer almájával — nem egyéni ambícióból, hanem hogy bizonyítsa népének: érdemes gyümölcstermeléssel foglalkozni. Kis fizetéséből orvoshoz segítette a rászorulókat. Népe így emlékezik rá az akkori időből is.

Hivatalos körök is tudják már, hogy néprajzi gyűjtéssel foglalkozik, ő az 1926-os mohácsi kiállítás néprajzi részének egyik rendezője. 1926-ban népdalainak egy része is le van már jegyezve.

Szülőföldje iránti különös rajongását nagyobb terjedelmű írásban 1927-ben fejezte ki. Jó barátja, Zsinka Ferenc, a Nemzeti Múzeum tudományos dolgozójának

biztatására foglalja írásba több éves néprajzi gyűjtésének eredményeit. Ebből a tanulmányból közölt részleteket a Protestáns Szemle az Ormányság címen. Foglalkozik itt az ormánysági családi hajlékkal, születési, lakodalmi, temetési szokásokkal, foglalkozásokkal (makkoltatás, lovászság, halászás, csikászás). Egyetlen forrásaként a népélet esztendőkre visszanyúló lelkiismeretes tanulmányozását említi, de munkája végeztével eredményeit a meglévő irodalommal is összevetette.

Az Ormányság gazdasági életéről, fejlődési lehetőségeiről hosszú évek megfigyeléseinek eredményeit írja meg az egykéről szóló első nagy tanulmányában. (Prot. Szemle, 1929. ápr.) Felmérte, hány hold átlagon, milyen körülmények között dolgozik népe, hogyan teszi a környező nagybirtok lehetetlenné a fejlődést, milyen állapotban van az ipar, a kereskedelem, milyen a nép magatartása, életigénylés, küzdőkészség terén. A megoldásra is vannak gondolatai: az állam vegye át nemcsak a nagybirtokokat, hanem az egykéző nagyparasztok birtokait is, s adja örökül vagy kisbérletül a föld nélküli, vagy kis birtokon küszködő magyar családoknak. Ipart kell teremteni a népnek, felkarolva a helyi háziipart, lentermelést, művészi szövést, a termékek értékesítésére népművészeti árucsarnokot kell felállítani.

Publicisztikáját az örök elégedetlenség, támadó szókimondás, kemény felelősségrevonás, egyházi és világi tekintélyek rombolása jellemzi.

Így intette az egyházat 1930 szeptember elseje után a Marx elleni frontba tömörüléstől, s emberi közelbe hozva meleg szavakkal egy proletárasszony alakját, a „nyomor irtózatos kérdésére" hívja fel a figyelmet. (Szeptember 1. után, Ref. Figyelő, 1930. szept. 6.)

A gazdasági válság éveiben falujában figyeli a kisparaszt már élni se tudó vergődését. (Péter, Ref. F. 1932. márc. 9., Dal a 70 kiló búzáról, Ref. F. 1932. júl.)

A falu egészségügyi helyzetét több írásában fájdalmasan elmaradottnak látja, lírai kesergéssel siratja el nyilvánosan is az orvosi költség híján szülésébe belehaló fiatalasszonyt. (Mári, Ref. F. 1931. márc.)

Nem rejtegeti népe hibáit sem, bár felelőssé mindig a rendszert teszi. Megdöbbentő adatokat közöl, mit rombolt a falu erkölcsi állapotán, hogy szinte kenyerét pótolja az olcsó termő Noával. (A Noa, Ref. F. 1930. A falu erkölcsi állapota, Ref. F. 1930. nov.)

Nagy távolságba nem hallatszhattak el ezek a kiáltások, nagyrészt csak az egyházi sajtó csendjét verte fel velük, azért eléggé magánosnak érezhette magát a küzdelemben.

Tanúkat szeretne, akik a helyszínre jőve látnák a valóságot, s messzebbre kiálthatnának nála. Társakat keres a küzdelemhez.

Ezt a messzebbre kiáltást Illyés Gyula Nyugat-beli cikke, a Pusztulás jelenti. Ennek nyomán szélesebb körben kezdenek foglalkozni nem is csak az Ormányság, hanem a Dunántúl helyzetével és jövőjével. (Nyugat, 1933, 189. o.)

Illyés Gyula Fülep Lajos zengővárkonyi református lelkésznél és egyetemi m. tanárnál járt, s az ő biztatására és vezetésével (Illyés hivatkozik Fülep szerepére, Nyugat, 1934. ápr. 16.) vizsgálta meg a dunántúli egyke-kérdést. A magyarság fogyása különösen kétségbeejti, látva a német imperializmus Dunántúlra is szemet vető terjeszkedését.

Illyés bevezető tanulmánya nyomán közli a Nyugat az „Elfogy a magyarság ankét" megnyilatkozásait. Babits az első hozzászóló. Ő is Fülep Lajosra hivatkozik: „Amit őtőle hallottam a baranyai magyarság pusztulásáról, az valami ijedt fantázia lázrémének látszott. Pedig minden szó tény és élmény volt: azaz gyötrődés és keserűség. Fülep a maga falujában megpróbálta a donkisotti harcot egy apatikus nép öngyilkos erkölcsével. »Már késő, nincs segítség!« — nyögte..." (Nyugat, 1933. 269. o.)

Maga Fülep Lajos szól a kérdéshez leglázasabban, legmeggyőzőbb hangon „Mit mond a szemtanú" címen. (Nyugat, 1933. 281. o.) Kiss Gézára is hivatkozik, mint aki „közismert szaktekintély az ormánysági dolgokban, odavaló születés, nép és vidék legalaposabb ismerője", s felhívja a figyelmet Kiss Géza 1929-es cikkére.

Valószínűleg ez a felpezsdült érdeklődés készteti Kiss Gézát, hogy Illyés Gyulának statisztikai adatokat küldjön két faluja magyarságának fogyásáról. Illyés meleg

hangú levélben válaszol s nyilvánvalóan Illyés biztatásának engedve írta meg Kiss Géza a Protestáns Szemlében cikkét az egykéről. (1934. jan.) Kiindulásul közli ugyanazt a statisztikát, amelyet Illyés Gyulának küldött. Két kis falujának születés statisztikája száz évre visszamenőleg s az adatokból készített grafikonok. A továbbiakban, mintha valóban vitaanyagot akarna szolgáltatni a Nyugatnak — ahogy Illyés ajánlotta neki az érdeklődés felkeltésére — az egyke okait új szempontokból vizsgálja. Grafikonjai azt bizonyítják, hogy a születések száma az 1860-as évektől kezdve fokozott gyorsasággal esett, amikor a „különözés", azaz a függetlenné váló jobbágybirtok elkülönítése az uradalmitól, a közös legelő, erdő megszűnése, tehát a rosszul, fél-megoldásokkal végzett jobbágyfelszabadítás a nép életlehetőségét megszűkítette. Követeli, hogy a föld és nép viszonyát változtassák meg, de nem jut el radikális megoldások igényléséhez. Ő is, mint a Nyugat-ankéton Fülep, a földreformban, telepítésben és örökösödési törvényben látja a kérdés megoldását, egy új orvosi gárdától vár sokat, és nagy leleplező eredményt remél egy kidolgozandó egyke-térképtől. Ezzel a tanulmánnyal Bajcsy-Zsilinszky lapja is foglalkozik.

Fülep Lajossal való kapcsolata ebben az időben már barátivá kezd válni. 1933. szept. 5-én volt Baranya megye közönségének rendes kisgyűlése, amelyen Fischer Béla alispán hatására javaslatot terjesztett elő, hogy a vármegye gyűjtesse össze és adassa ki a baranyai magyarság szellemi néprajzának termékeit. (Berz. Bar. Bevezetés.) Valószínűleg ezzel egyidőben indult meg a tárgyi néprajzi gyűjtés, s ennek során irányító körútján Fülep Lajos Kákicsra is eljutott. (Fülep L. emlékezései.) Személyesen ekkor ismerkedtek meg egymással. Fülep munkáját segítette Kiss Géza 1934. febr. 6-án a református papság számára tartott egykeértekezleten. Itt Fülep Lajos tartott nagyhatású előadást, adatszerűen tárva fel a német terjeszkedést s a magyarság fogyását.

Illyés Gyula is foglalkozik még egyszer a kérdéssel 1934. áprilisában (Nyugat, 1934. 8. sz.), a cikkében közölt k.-i és m.-i adatok Kiss Géza leveléből valók, Kákicsra és Marócsára vonatkoznak. Ebben a tanulmányban fordul Illyés kiáltvánnyal az ifjúsághoz, biztatva a falu megismerésére és a megoldás kivívására.

Illyés Gyula első írása óta egyéb fórumokon is nagy a felpezsdülés. A Szabadság ismételten foglalkozik a „Dunántúli veszedelem" kérdésével. (Szabadság, 1934. márc. 18., ápr. 1., ápr. 15.) Bajcsy-Zsilinszky Endre, Talpassy Tibor és Kodolányi János személyesen is nekivágnak az útnak, hogy Baranyát körüljárják. Legfőbb állomásaik Zengővárkony, Kákics, Vajszló, legtöbb adatot a három ormánysági szakértőtől, Fülep Lajostól, Kiss Gézától, dr. Herbert Jánostól szereznek. Mindhárman írnak élményeikről, gondolataikról, itt csak a Kákicsra és Kiss Gézára vonatkozó megjegyzéseket ismertetem.

Bajcsy-Zsilinszky Endre optimizmusra és pesszimizmusra egyaránt talál okot. Egyrészt csodálatos kultúrtermékekkel találkozik. Fülep Lajosnál néprajzi tárgyak formájában. Kiss Géza „remek népdalokat" dúdol előttük. Másrészt dermesztő adatokkal ismerkednek meg a nép pusztulásáról Kiss Géza statisztikáiból. Elismerő és keserű hangját idézem: „Optimizmusra hangoló jelenség a pusztuló magyarság e földjén, hogy itt olyan református papokkal találkoztam, kiknek hatalmas könyvtárszobája körüskörül a mennyezetig roskadásig tömött könyvespolcokkal telve, kiknek eredeti tudományos eredményei csak azért nem hatnak Budapestig, mert művészetfilozófia, népdal, népművészet, csodálatosan gazdag tájszótár, mely világraszóló erővel hirdeti a magyar népi alkotóerő kimeríthetetlen gazdagságát s az egyke ellen való szívós és magános harc: mindez nem sokat érdekli a budapesti hivatalos hatalmasságokat." („E szűzi földön valami rág..." Magyarország, 1934. ápr. 8.) Fülep Lajost és Kiss Gézát méltatja így Bajcsy-Zsilinszky.

Talpassy szintén hivatkozik Kiss Géza adataira. (A magyar pusztulás országában. Szabadság, 1934. máj. 6.)

Kodolányi 17 év után jött újra ide, elszörnyedt a látott változás miatt. (Talpassy közlése, uo.) Ő foglalkozik legrészletesebben a látottakkal. Cikk-sorozata végigviszi az olvasót Ormánység több faluján, a pusztulás képét rögzítve. Utolsó állomásként érnek „az Ormánság szenvedélyes szerelmese és kihalásának esztendők óta szemlélője,

Kiss Géza református lelkész ősi parókiájára..." A szűkebb ormánsági látókörből Kiss Géza vezette ki őket — írja Kodolányi. Grafikonok százaival bizonyította nekik, hogy túl Baranyán is fennáll a magyarság fogyásának veszélye. Kodolányi riportjában felhasználja azokat az adatokat, epizódokat, amelyeket Kiss Géza mondott el, és írt meg régebbi írásaiban népe jellemzésére. De érdekesebb ebben a riportban a marócsai jubileumi istentisztelet leírása. Kiss Géza a népnek is feltárja a pusztulás adatait. Kodolányi a jövőjét siratő és önmagát temető népi istentiszteletének hatására visszakérdezi, amit Kiss Géza egy évvel előbb Kodolányi elbeszélésével kapcsolatban kérdezett: „Hangzott-e el már ennél megrendítőbb jajkiáltás a magyar életben? Filmre kellett volna felvenni a kis *baranyai* falu istentiszteletét *a sirva beszélő pappal és a sirva hallgató hívekkel*..." (Nincs gyerek — kié a jövő? Magyarország, 1934. ápr. 14.) Ez az istentisztelet lesz Kodolányi Földindulás című darabjának megnyitó jelenete. (Kodolányi: Kik és miért vádolnak engem plágiummal? Magyar Élet IV. évf., 7. sz., Pálóczi Horváth L.: Lássuk az „eredetit". Magyar Élet VI. évf. 11. sz.) Ide kívánkozik még Kodolányi útinaplójának szeptemberi részlete. Méltatlankodással, keserűség hangján beszél róla, hogyan vész szinte kárba a 3 baranyai kutató munkájának minden eredménye. Milyen közönnyel, süket némasággal halad el munkájuk mellett az egész sajtó, az egész közvélemény, pedig eredményeik talán döntő lépéssel vinnének előre a baranyai nép életének megváltoztatásában. Kiss Géza Szegedi Füzetekben megjelenő tájszótárát pl. egy-két tudós veszi csak észre, népdalai, statisztikái a kis parókia évszázados falai között hevernek észrevétlenül. (Szabadság, 1934. szept. 30. Útinapló a pusztuló Ormánságból.)

Ez a megnemértés, bizalmatlanság az adatok iránt, közöny, sőt ellenségesség a hatóságok részéről segítés helyett bizony lelohaszthatta volna a harcikedvet. Aki közelebbről ismerte Kiss Gézát, az tudja csak, mennyi éjszakát is elrabló önmarcangolásába került, hogy mindig talpra álljon. A hitleri imperializmus erősödésével egyre jobban hatalmába kerítette a magyarság pusztulásának gondolata, amúgy is túlérzékeny idegrendszerét, szinte lenyűgözte a magyarságféltés. De ettől csak hangjának szenvedélyessége növekedett. Világosan látta, kit kell felelőssé tennie a rosszabbodó helyzetért — a nagybirtokot —, de ugyanakkor az ún. „középosztálytól", értelmiségtől várta, hogy cselekvésre kényszerítse a vezető politikusokat. A forradalmi megoldásnak nem tudott híve lenni. A népet úgy tekintette, mint a nagybirtok bűneinek áldozatát. Éppen ezért szinte beteggé tette, ha népe sem értette meg az érte való küzdelmet. Pedig ez a megnemértés, a „kiszerkesztés" miatti sérelem már ekkor is megnyilvánult. Később már súlyos támadások is érték és ezért el is akart menni.

Mikor aztán alkalma került az elmenetelre — négyszer ajánlottak fel neki konkrét formában új és „jobb" állást — visszautasította. „Ki törődik ezzel a nyomorult néppel, ha én is itt hagyom?" (Kiss Gézáné emlékezései.)

Ebben az évben Ravasz Lászlónak vezércikke jelent meg a Budapesti Hírlapban a „Lélek korszaka" címen. Ezzel polemizál Bajcsy-Zsilinszky. (Magyarország, 1934. máj. 29.) Bajcsy a magyarság gazdasági problémáira hívja fel a figyelmet. Először a gazdasági igazságtalanságokon kell változtatni, azután lehet áttérni a „lelkiek" rendezésére. Kiss Géza kettejük gondolatmenetéhez kapcsolódva foglalkozik a magyarság sorsával. Bírálja a telepítésre vonatkozó kormánypolitikát, s a 3 millió koldus holnapjának a kérdését abban perspektívában veti fel, ha az ország „idegen impérium" alá kerülne. „Ha a mi lelkünk érzéketlen halott annak a 3 millió koldusnak a meglátására, ha mi egyszer lekerülünk a cselekvés színpadáról, — hiszen az a 3 millió magyar koldus éhen fog akkor halni. Ha mi nem törődünk velük, fognak *akkor* törődni velük?"

Az Illyés felszólítására januárban írt egyke-cikkét most egy jóval élesebb hangú, alaposabb tanulmány követi. 1934. júniusban a budapesti teológián egyke-ankétot rendeztek. Ennek eredményeit memorandumba foglalva terjesztették a kormány elé, persze hatástalanul. (Szabadság, 1937. nov. 28.) Itt elhangzott előadásában (Prot. Sz. 1934. júl.) A birtokviszonyokkal adatszerűen foglalkozik, s türelmetlen keménységgel támad a nagybirtokra. Tépelődéseinek eredményein végigviszi az olvasót. Megdöb-

bentő adatokat közöl arról, hogyan lett a gazdasági ok eredményeképpen közfelfogássá, erkölccsé az egyke akkor is, amikor a gazdasági ok megszűnt. Mégse lehet „lelki úton" megoldani a kérdést, ahogy sok „farizeus" képzeli. Az eddigi megoldási követelmények mellé még olyan egészségügyi intézkedéseket is kíván, amelyek megkönnyítik a gyermeknevelést. Ha egyszer feldolgozzuk Ormányság múltját, s szükségüsk lesz dokumentumokra a nép gazdasági, egészségügyi, erkölcsi helyzetét illetőleg, nem szabad kifelejtenünk ezt a tanulmányt forrásaink közül. Éles hangjára jellemző egy apró párbeszéd, amely az egyke-ankát után folyt le Kiss Géza és az ankéton résztvett 3 ismeretlen fiatalember között. „Nagytiszteletű úr, tudja-e, hogy azokért, amiket mondott, börtön jár?" „Tudom.." „De mi is ott leszünk Nagytiszteletű úr mellett." (Kiss Gézáné emlékzései.)

A gyermeknevelés megkönnyítését máshol is követeli, erősen romantikusnak hangozhatott az a kijelentése, hogy a tulajdonost, aki azért tette ki lakásából Kiss G. pesti munkás ismerősét, mert 3 gyermeke volt, vagyonelkobzásra kellene ítélni. (Pusztulunk-veszünk. Ref. Híradó, 1935. jan.)

„Vess rám egy-két kapaföldet..." Ez a címe következő felháborodott hangú írásának. (Ref. Élet, 1935. márc.) „Talán megérdemlem tőled" — ez a folytatása a címben idézett versikének. Temetési szokásról beszél, azért szokták vetni az „egy-két kapaföldet": tudja meg az a halott, hogy siratjuk. Nyírségi nincstelen családokra veti a „kapaföldet" írásával. A Nyírség nincstelen földmunkásai úgy hallották, hogy Délbaranya református községei elnéptelenednek, s ott földhöz, házhoz, munkához lehet jutni. A hírre mintegy háromszázan utolsó értékeiket pénzzé tették, hogy vasúti jegyet válthassanak Baranyáig. Egy részük az út felét gyalog, hófúvásban tette meg, Pécsig is eljutott. Más részük elé előbb állt már a csendőrség, s mindnyájukat visszatoloncolták szülőföldjükre. (Féja: „Zselénszky gulyása, Tisza urak csősze", Szabadság, 1935. febr. 24.) Ennek a nekiindulásnak reális alapja az volt, hogy a pécsi diákok telepítési akciója révén 16 nyírségi család helyet kapott már Baranyában. Boldog leveleik nyomán indult meg a „baranya-vándorlás".

A kormányígérte, de meg nem valósított reformtervek, a hitlerizmus erősödése a csalódást és a felülről való reformok reménytelenségét olyan erőssé tette Kiss Gézában, hogy 1936 januárjában megírja legradikálisabb hangú cikkét „A magyar föld problémájá"-ról. (Ref. Élet, 1936. jan.) Kiindulásul megerősíti azt a gondolatot, amelyet a „Lélek korszaka" című cikkében vetett fel: a vad iramban előretörő imperializmus újabb világháborúba sodorhat bennünket, s ha még mindig ráérünk a magyar nép belső problémáinak megoldásával, az imperializmus győzelme a mi pusztulásunkat jelenti. A nagybirtok és kisbirtok arányát számszerűleg bemutatja a „tudatosan és gonoszul sírba kényszerített ormánysági magyarság" területén az 1923. évi földreform utáni adatokat tekintve. A létszám-fogyást is megállapítja, de csak azért, hogy a nagybirtokos-politika felelősségét növelje. Fillérre kiszámítja, miből él K. község (kéziratos glosszája szerint Kapuvár) 2—3 átlagos holdú parasztsága. S a helyzetképnek egész Ormányságra és egy községre vonatkozó lázító hangú leírása után rátér a hitbizományi és telepítési kormányjavaslatok éles bírálatára. Parasztjaival számította ki, hogy a kormányjavaslat szerint éppen a rászorulók nem juthatnának földhöz. Tényekkel bizonyítja, hogy az igazságtalan adópolitika mennyivel nagyobb terhet ró a kisbirtokosra a nagybirtokosnál. A nagybirtok helyére falut kellene telepíteni. „De (a jogi paragrafusok tömege) minden utat elzár azzal, hogy a hitbizomány jelenlegi ura élete fogytáig birtokban marad. Isten éltesse Baranya hitbizományi urait az emberi kor végső határáig, de az én Ormányságom népe akkorra már túl lesz a segítés minden határán, mert egyszerűen — nem lesz."

Evvel az írásával Kiss Géza eljut a bátor bírálatnak, nagybirtok elleni támadásnak legmagasabb fokára. (A sellyei állomáson Draskovics gróf intézője barátja felé lobogtatta a cikket: „Bolond ember ez a Kiss Géza. Gazdaggá tenné a gróf, csak hallgatna." Kiss Gézáné emlékezései. (De abban, ahogyan a megoldást elképzeli, újra megmutatkoznak a népi írók egy részénél jelentkező korlátok. Egy „lélekben" megújult és átalakult intelligenciától várja, hogy végigjárva a falvakat-pusztákat, fel-

mérje a reális helyzetet, és nem ábrándképeket szőve, de a mártíromságig menő áldozatvállalással teremtse meg a jövőt.

100 éves templomának ünnepét is azért rendezte meg 1936-ban, hogy vendégeinek beszélhessen az Ormánságról. Itt elhangzott előadásából Kákics és Ormányság történelméből tudunk meg érdekes részleteket, különös élességgel beszél Mária Terézia korának magyar-ellenességéről. (Talpas szentegyházak, kőtemplomok, 1937, Kálvin-könyvtár 17. sz.)

Ez az időszak a falukutató munka fénykora. Szinte népvándorlás indul meg Kákicsra is. Egyetemi fiatalok, néprajztudósok, zenészek, írók jutnak el Kiss Gézához. (Farkas Ferenc, Ortutay Gyula, Gunda Béla, Vaszy Viktor, Berze Nagy János stb.) A népi irodalom 1935—38-as szakaszának legradikálisabb hangú képviselői közül Féja Géza és Kovács Imre látogatja meg.

Kovács Imre perének főtárgyalásán is hivatkozik Kiss Gézánál szerzett tapasztalataira. (A néma forradalom. Kovács Imre izgatási és nemzetgyalázási pere. Szolgálat és Írás munkatársaság kiadása): „Találkoztam olyan református papokkal, akik már beleőrültek ennek a szörnyű tragédiának figyelésébe. Hivatkozom Kiss Géza kákicsi lelkészre, aki 25 éve viaskodik az egykével és 25 év alatt nem tudta elérni, hogy legalább egy gyermekkel több született volna." (1937. okt. 27-i főtárgyalás szövege. 28. o.) 29. o.: „És én sem tettem mást, mint megírtam azt, amit láttam és hallottam. Kiss Géza Kákics határában gyűjti a növényeket és virágokat, kijár a rétekre, földekre, elmegy az eredőkbe. Aztán felkeresi a házakat és szedi össze az etnográfiai vonatkozású tárgyakat. Azokat kirakja a parókián egy nagy asztalra és esténként behívja a falu öregjeit, hogy mondják meg, mi egyes tárgyak és növények ormánysági neve. Ezt azért teszi, hogy megmentse ennek a népnek a nyelvét, kultúráját az utókor számára. Tanú akar lenni, hogy milyen értékes népet ítéltek itt halálra. És ahogy ő mondja: készíti egy nép testamentumát." 30. o.: Elnök: „Ha testamentumot készít, készítheti a sajátját, de ha a nemzetet tünteti fel úgy, hogy annak testamentumot kell készíteni, akkor kiteszi magát anak, hogy a kir. ügyészség ellen is vádiratot fog készíteni." Vádlott: „Azt nem szabad megtenni, mert Kiss Géza jó magyar ember és nagy szolgálatot tesz a nemzetnek. Ő sem tudja tétlenül nézni a magyarság pusztulását, hiszen amióta ott van, 100 lélekkel fogyott a község lakossága, de legalább megmenti a legtörzsökösebb magyarságnak a kultúráját. Mit is tehetne mást? De bátorkodom hivatkozni egy másik papra is: Fülep Lajos zengővárkonyi lelkészre. Ő valamikor a legnagyobb harcosa volt az egyke elleni küzdelemnek, de látta annak reménytelenségét és most hallgat. És ez szörnyű..."

Az írói perek nem hallgattatják el Kiss Gézát. A Szabadság részletesen beszámol előadásáról, amelyet Ormányság népéről tartott Budapesten a Református Férfiak Társaságában. (Szabadság, 1937. nov. 21.)

S ezen az őszön jelenik meg Ormányság című műve. Szociográfiai részével s céljával — az értelmiség felelősségének a felkeltése a parasztság problémái iránt — szervesen kapcsolódik eddigi publicisztikai munkásságához. Ugyanakkor ez a mű Ormányság hiteles néprajza.

A mű nem elvont, száraz, sematikus, hanem szinte feltámasztja azt az *életet*, amelyet Ormányság népe élt, ugyanekkor az ízes előadásmód sohase válik a tudományos megbízhatóság rovására. Megismerjük a könyvből Ormányság földjét, a nép hajdani „szállásait", lakóhelyeit, erdei-mezei foglalkozásait, a betyárvilágból is ízelítőt kaptunk. A népviselet leírásával olyan ruhadarabokat is bemutat, amelyeket ma már meg sem találnánk. A népszokásokkal foglalkozó részekből meglátjuk a nép életét „bölcsőtől a koporsóig". A babonás gyógyítások, táncok, gyermekjátékok, köszöntések, a néphumor szintén helyet kapnak a könyvben. Különösen értékes a tájszótár elkészülte előtt a kötet 100 lapnyi tájszógyűjteménye, valamint az a népzenei függelék, amelynek darabjait Kiss Géza nagyobb gyűjteményéből válogatta ki Farkas Ferenc és Veres Sándor. A könyvben a szociográfus is bőven talál anyagot a „Múlt és jelen" c. fejezetben, ahol Kiss Géza évszázadokra visszanyúló történelmi adatok alapján próbálja rekonstruálni az Ormányság történelmét, különös tekintettel a nép gazdasági helyzetére és népszám alakulására. Az a szempont vezérelte az egész fejezet meg-

írásában, hogy itt is kifejezze nemzetféltését a hitleri imperializmustól. Új gondolata az, hogy magában a népben kell felkelteni a hitet önmaga és jövője iránt. A nép akarása, újra kezdeni tudó küzdőképessége nélkül nem lehet megmenteni a népet.

A művet egyetemi professzorok, írók, újságírók ismertették.

Kovács Imre Kiss Géza után „egy pusztuló nép testamentumának" nevezi, s „a magyar történelem legszörnyűbb vádiratának" látja. A könyv írójáról úgy beszél, mint aki „mindig arccal fordult az ormánysági egykés nép halálba induló tömegei felé és lassan elégett a reménytelen küzdelemben." (Ref. Élet, 1938. febr. 19.)

Kodolányi János a magyar kultúrélet legjelentősebb eseményei közé sorolja a könyv megjelenését. Kiss Gézát úgy említi, mint mestereinek egyikét, s ez a kapcsolat indítja rá, hogy a művet részletesen bírálja. (Magyar Élet, 1938. febr.)

Nincs itt terünk idézni a baráti megnyilatkozásokat s különböző folyóiratok, újságok hasábjain megjelenő kritikákat. De hogy a könyv széles körben hatott, annak egyik jele Móricz Zsigmond kákicsi ill. baranyai útja.

Móricznak 1937 szilveszterén küldte ki a művet Bereczky Albert, budapesti lelkész, Kiss Gézának diákkorától kezdve legbelső barátja. Csak bele akart nézni Móricz, de „feltüzelte, mint a jó baranyai bor" (Pesti Napló, 1938. jan. 9.), egész éjjel olvasta, s reggel utazott is Kákicsra Kiss Gézához. Első érzése a csalódottság volt. A könyv futólagos olvasásakor Móricz nem figyelte meg: a néprajzi mű azt az életet rekonstruálta, melyet Kiss Géza is már csak az öregek elmondásából ismert. Móricz szemrehányással illette Kiss Gézát, hogy becsapta őt, nincs már az a világ, amelyet itt látni akart. (Kiss Gézáné emlékezései.) Véleményem szerint regénytémát keresett — ezt később bizonyítom is —, de nem talált ebben a pusztuló faluban. A nyomott hangulathoz az is hozzájárult, hogy Kiss Géza súlyos anyagi gondokkal küzdött, a mű kiadásával járó költségek nehéz adósságokba sodorták, s Móricz éppen akkor érkezett, amikor az adósságok miatti depressziós állapot legjobban elhatalmasodott rajta. (Móricz Virág: Apám regénye 455. o., —y F—: „Ormánység", Kelet Népe 1938. ápr.) Így töltött 5 napi kákicsi tartózkodás alatt vagy után írta meg első ormánysági riportját Móricz. (Pesti Napló, 1938. jan. 9.), amely még ma is keserű emlékeket ébreszt a kákicsi népben. Az ő célja is az volt, hogy elrettentő képet fessen az önkiirtás bűnéről, az egykéről. De sajnos elmulasztotta az ehhez a súlyos kérdéshez szükséges alaposságot és tapintatot. (K. G. levele, Pesti Napló, 1938. jan. 19.)

Móricz a népet vonta felelősségre a kialakult helyzetért, a néptől várta a megoldást is, és ez pozitívum volt azoknak látásával szemben, akik „felülről" akarták ollodást is, és ez pozitívum volt azoknak látásával szemben, akik „felülről" akarták orvosolni a helyzetet. De ebben az esetben az „operatőr kése", aminek szánta írását Móricz (Móricz Zs. válasza Kiss G. levelére, Pesti Napló, 1938. jan. 19.), nem „gyógyító kezelés" volt, hanem megkeseredést és elzárkózást eredményezett a népnél.

Móricz maga is nagyon megkínlódta az Ormánység problémájával való találkozást. A Ref. Élet 1938. jan. 22-i száma nagyon szomorúnak látja, hogy „egy nyitott szemű magyar író *most* fedezi fel ezt a szörnyű nyílt sebet, amelyen át a nemzetnek a vére folyik el évtizedek óta." Móricz ugyanitt válaszol (1938. jan. 25.), megdöbbenésének legfőbb oka az az élninemakarás, életúntság, kilátástalanság, amelyet Ormánságban tapasztalt.

Hogy baranyai útja után pótlólag végigolvasta Kiss Géza művét, s hogy ő maga is — néha magának is ellentmondva — keresi az egyke okait, azt cikk-sorozatának további megállapításai bizonyítják. (Pesti Napló, 1938. jan. 28., jan. 30., febr. 18., febr. 20., febr. 24., márc. 23.) Sőt eljut a következő nézethez: „Én eleinte fel voltam ellenük háborodva... Ma már más véleményen vagyok. Sokszor már azt mondom: nem tehetnek mást. Sorsuk ott a végeken annyira reménytelen, hogy nem tehetnek mást, el kell múlni. (Kelet Népe, 1938. júl.)

Móricz Kiss Géza miatt is nagyon bánta az eltévesztett hangot. Attól tartott, hogy Kiss Géza nem kapja meg a vármegyei támogatást a könyv nyomdai adósságának egyenlítéséhez, szándékozott közbenjárni az alispánnál a szubvenció dolgában. Kéri Fülep Lajost, írja meg Kiss Gézának, hogy „én annyira értékelem az ő föllépé-

sét, hogy nem akarok elmaradni mögött a munkában." (Fülep Lajoshoz írt levél. Másolata Móricz Virág tulajdona.)

Értékelésének jele — s hogy a Kákicson keresett témához mégis csak talált némi anyagot, ha nem is a kákicsi népéletben, de Kiss Géza könyvében — az, hogy a Rózsa Sándor I. kötetének megírásakor gyakran lapozta ezt a könyvet.

Tudott dolog, hogy Móricznak idegen volt a szegedi tájnyelv, Rózsa Sándorában mégis alkalmazni akarta. Bálint Sándor professzor állandó tájnyelvi segítsége mellett (Móricz Virág: Apám r.) irodalmi forrása volt Kiss Géza Ormánysága. Ezt pedig nem csupán a tájszavak, kifejezések, szólások, közmondások, néprajzi leírások (pl. népi tűzhely) gyakori átvétele bizonyítja, de teljes szövegek és epizódfigurák azonossága is. A katonafogdosás után a csárdában párjukért siránkozó asszonyok sirató énekében az ormánysági siratók tartalma, nyelve, ritmusa jelentkezik humoros színnel. (Kiss: O. 121—126. o.) A Tiszán áthajtó parádés kocsis, a fekete kutya, tüzes embör, a kereszttel megsemmisített ló babonás történeteit — szövegegyezés bizonyítékával — az Ormánságból vette. (Babona, gyógyítás c. fejezet, 132. o.) Két epizódfigura is Kiss Géza Ormányságának köszönheti létét. Egyik Gál Pétör, aki a Csepegtető csárdában nagyon merészen viselkedik Rózsa Sándorral szemben, ezzel megnyeri Rózsa Sándor barátságát. Ez a Gál Pétör Kiss Géza szerint kákicsi ember. Ugyanez az eset történt meg vele ugyanezekkel a szavakkal a kákicsi fertály-kocsmában és kákicsi határban, csak nem Rózsa Sándor, hanem Patkó Pista állt vele szemben. (O. 77—78. o.) A másik Kibir ángyó duttyánjának öreg Gábriása. Az ő egész szereplése — egy-két jelentéktelen szóeltéréssel — egyezik a Kiss Géza könyvében található szöveggel. A kákicsi öreg Körcsönyei Péternek köszönhető — régen meghalt szegény — Kiss Géza könyvének egyik legremekebb népnyelvi monológja. A változatos, eleven stílus megteremti azt a feszült drámaiságot, amely szükséges egy veszélyes, de sikeres orvvadászat előadásához. Nem csoda, hogy Móricz meg akarta örökíteni ennek a leleményes vadásznak, aki nádon szítta a levegőt a víz alá guggolva, míg az erdődök távoztak, nemcsak az alakját, de ízes ormánysági szavait is. Ugyancsak Gábriás szavaiban használja fel, amit Kiss Géza a makkoltatásról írt. (O. 72—73. o.) S még egy jelenet. Nagy Péter Móricz-monográfiájában említi, milyen drámai érzékkel teremtette meg Móricz a magyar népitánc hangulatát Veszelka Juliska táncoltatásánál. Nos, ez a részlet is Kiss Gézától való, Móricz a táncok sorrendjét, leírását, de még a Kiss Gézától hozzájuk választott ormánysági dalokat is pontosan átveszi. (O. 164—168. o.)

Kiss Gézának könyve még más ismeretségeket és barátságokat is szerzett. Különösen szoros volt a kapcsolata Debrecennel. Az erősen mozgolódó debreceni fiatalok számon tartották munkáját, meghívták előadás tartására az Ormányságról. Meleg líraisággal kapcsolja össze ebben az előadásban Ormányság népének pusztulását a debreceniek felelősségvállalásával.

Ezután már csak egy helyen látjuk, hogy Kiss Géza az ún. politikával foglalkozott, amikor részt vett 1939-ben a Keresztes-Fischer összehívta szociál-politikusok konferenciáján. (Szabadság, 1939. márc. 4.)

A további magatartást a visszahúzódás, a tudománnyal való körülbástyázódás jellemzi. Csüry Bálint biztatására hozzáfog, hogy a könyvében megjelent szótári részt tovább bővítse s önállósítsa. Az ősi ormánysági szavak láttán fokozottan ráveti magát a finn nyelvre és nyelvtudományi munkákra, hogy a finnugor összehasonlítással tudományosan is foglalkozhassék. Tanulmányaiban is Csüry Bálint irányítja, s ugyancsak ő biztatja Arvi Järventaus finn írót, hogy látogassa meg Kiss Gézát. (Csüry levele keltezés nélkül.) Järventaus két napot tölt Kákicson 1938 elején, művészi útirajzában egy meleghangú fejezetet szán a Kiss Géza családi körében szerzett élményeknek. (Järventaus: Itkevien pajujen maa, 97. o.) Kapcsolatuk továbbra is megmarad, Järventaus Rákóczi-kori regényével, egy finn ábécével ajándékozza meg Kiss Gézát. Kiss Géza Järventaus versét fordítja magyarra, s finn tudását olyan fokra emelik, hogy Järventaus regényeit is fordítgatja — csak magának és családjának. Levelezésük tart Järventaus egy év múlva bekövetkezett haláláig. (4 kis verses finn állatmese fordítását is megtaláltam.)

Tájszógyűjtő munkájában legtöbbet Csüry barátsága jelent. Az 1938 májusában megszerzett bölcsészeti doktorátus után még szélesedik kapcsolata a tudományos világgal. A Magyar Nyelvtudományi Társaság választmányi tagsággal akarja megtisztelni. (Csüry lapja, 1938. VIII. 4.) Csüry többször meglátogatja, s minden levelében biztatja a tájszótár készítésére. Csüry halála után is a neki tett ígéret kényszeríti a súlyosodó betegség miatt sokszor kedvét vesztő Kiss Gézát a munka elvégzésére.

Ezen az „erkölcsi" kötelességteljesítésen kívül az is állandó jellegűvé teszi a szótárral való foglalkozást, hogy az Államtudományi Intézet 1942. jún. 15-én megállapodást köt vele. Ennek értelmében Kiss Géza vállalkozik rá, hogy 1942. szept. 1-re beküldi a Dunamelléki Református Egyházkerület egykestatisztikáját 100 évre visszamenőleg, s elkészíti Ormányság tájszótárát 1945. jan. 1-ig. Az előző munkát át is adta az Intézetnek. Kiadására, felhasználására nem kerülhetett sor. Szomorúan jelképes értelmű ennek a munkának a sorsa. Évek során megrendítette, harcra késztette adatainak tömegével azokat, akik Kiss Géza parókiáján hajoltak fölé Ormányság s a magyarság problémáin tépelődve. S ahogy erősödött a hitleri imperializmus, úgy hangosodott ezeknek az adatoknak a kiáltása a magyarság pusztulásáról. Az Államtudományi Intézet Budapest ostroma előtt a várba mentette legféltetteb irataival együtt, biztonságba akarta helyezni az utókor részére. A várnak éppen az a része égett el, amelyben ezek a féltett írások voltak. Szándékosan sem tüntethette volna el ügyesebben a fasiszta háború egy letűnt korszak vádoló dokumentumait. (Dr. Altner László szóbeli közlése.)

Másik munkáján — megrendülő egészséggel s a háború miatt fogyó kedvvel — állandóan dolgozik.

Megmaradt baráti közül — Csikesz, Csüry már halott — Mészöly Gedeon most is az a „pedagógusa" Kiss Gézának, aki a hajdani kúnszentmiklósi kisdiákban táplálta az önbizalmat. „Sokat tudnék tanulni Tőled, ha melletted lehetnék. Nem Te énmellettem„ hanem én Temelletted!" — írja, mikor Kiss Géza reményét veszti a végtelennek látszó munkában. (Mészöly levele, 1944. jan. 16.) Mészöly meg is látogatja Kákicson. Kapcsolatuk a baráti mellett mindig tudományos is, Mészöly nyelvészeti tudományával támogatja Kiss Gézát, Kiss Géza adatokat küld Mészölynek az ormánysági tájnyelv köréből nyelvtudományi tanulmányaihoz.

A háborús fejlemények erősítik benne a bizalmatlanságot, a letörtség, reménytelenség szinte állandó jellemzője lesz kedélyvilágának. A megfáradásból, a bizalmatlanság dermedtségéből a felszabadulás ténye sem tudja felrázni. Csak szemlélője, megfigyelője lesz annak az új világnak, amelynek kiáltója próbált lenni egész előbbi munkássága folyamán.

Pedig az új világ is számított az ő működésére. 1946 nyarán megalakult a Magyar Népi Művelődési Intézet Illyés Gyula vezetésével. Illyés Gyula kiáltványt bocsát ki a parasztság művelődése ügyében. Keresi a módozatait, hogyan lehetne a gazdaságilag felszabadult parasztságot, különösen a volt zselléreket, uradalmi cselédeket kulturális felszabaduláshoz is hozzásegíteni. Magától a néptől várja, hogy szerezze meg magának a kultúrát. „A magyar szegény parasztság forradalom nélkül juthatott egy forradalmi vívmányhoz: a szabad földhöz. Szellemi szabadságához csak a maga forradalmi lendületével juthat el: lelket nem lehet kölcsönözni". — mondja a kiáltvány. Ebben a forradalmi átalakulásban látták nagy szerepét az újonnan kialakítandó népi értelmiségnek. Ezért állítottak fel az Ormánysági Csányoszrón is egy tanítóképzőt paraszt dolgozóknak, hogy „a nagybirtok »halálgyűrű«-jéből kiszabadult ormánysági magyarság részére biztosítsuk a politikai és gazdasági demokrácia után a kulturális demokráciát is." (Dr. Harsányi István levele Kiss Gézához, 1946. nov. 22.) A tanítóképző munkájába szeretné az Intézet bekapcsolni Kiss Gézát is. Harsányi István miniszteri osztálytanácsos járt lent nála, de nem találta otthon, akkor is kórházban volt. Harsányi levélben kéri meg Illyés Gyula nevében is, hogy vállalja a tanárságot a tanítóképzőben. Néprajzot kellene tanítania, faluszemináriumot szerveznie s lerakni alapjait egy ormánysági néprajzi múzeumnak. Teljesen szabad kezet kapna munkája megszervezéséhez. A levél az Ormánságot járt és ott akkor is sötét helyzetet talált

ember megrendülésének hangulatában keletkezett, azt a meggyőződést fejezi ki, hogy az ormánysági nép kulturális demokráciájának biztosítása Kiss Géza hathatós támogatása nélkül nem valósulhat meg. (Harsányi említett levele.)

Sajnos, már ez a meggyőződ hang sem tudta Kiss Gézát bekapcsolni a munkába. Kórházból írt válaszában (1946. dec. 6.) kifejti ennek okait. 1939 óta negyedszer fekszik kórházban tüdejével kínlódva. Már 1943-ban nyugalomba kellett volna mennie orvosai szerint, de 3 kiskorú gyermeke miatt nem teheti. Erejével nagyon csínján kell bánnia. Minden maradék erejével a szótáron dolgozik, hátralévő idejében szeretné még befejezni. Legalább fél év előkészületre lenne szüksége, hogy nyugodt lelkiismerettel foghasson a tanári munkához. De elvi kifogásai is vannak a tanítóképző munkája ellen. Legfőbb ellenvetése, hog yaz amúgy is kislétszámú falusi fiatalságot elviszi a faluból, s a falu fiatal, tehetséges szakemberek nélkül marad. Szerinte ezen az ifjúság nélküli vidéken nem tanítóképzőkre, hanem mezőgazdasági szakiskolákra van szükség, amelyek helyükön erősítik meg a fiatalokat, ugyanakkor általános műveltséget is adva nekik, s falujukért érzett hivatástudatukban teszi őket biztosakká. Elkeseríti az a műveletlenség is, amely ezeknek az iskoláknak tanári gárdáját jellemzi. Éppen Ormányság kulturális felemelkedése érdekében nagyobb, alaposabb előkészületet és jobb szervezést kíván.

A falu nevelésében — hisz levele bizonyítja, hogy nem zárkózik el makacsul, hanem vannak egészséges elképzelései a kulturális munkát illetőleg — valószínűleg részt vállalt volna, ha váratlan halála nem akadályozta volna meg, hogy most is, mint annyiszor, megtalálja helyét a küzdelemben.

Váratlan volt ugyan ez a halál mindenkinek, de ő tudatosan készült rá. A kórházból is szinte csak azért ment haza, hogy szótárát egy utolsó irammal befejezze. 1947 februárjában betegedett meg újra, s akkor már tudta, hogy ez az utolsó. Kemény erőfeszítéssel küzdött a betegség ellen, hogy munkáját bevégezze, de a Szótár Bevezetőjének egy részét már ágyból diktálta feleségének. Mikor elkészült vele, újra bement a pécsi kórházba, hogy ott fejezze be életét 1947. ápr. 28-án. Temetését is azokkal az ormánysági fiatalasszonyokkal beszélte meg, akiknek jövőjéért életét elégette. Koporsóját messze falukból özönölve vették körül azok s azoknak ivadékai, akiktől összegyűjtött Ormányság ősi dallamait, ízes szavait, művészi tárgyait, s akiknek életéért nem szűnt meg kiáltozni.

Szótári hagyatékának gondozását a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete vállalta. 1950 tavaszán Keresztes Kálmán kákicsi származású tanárt bízta meg a szótár átszerkesztésével a nyelvtudomány általánosan elfogadott szótárszerkesztő elvei alapján. Ugyanis több szempontból egyéni utakat járt Kiss Géza, s a használhatóság kedvéért kellett azokat a változtatásokat elvégezni, amelyekre Kiss Gézának már nem volt ideje. (Keresztes bevezetése.) Az Ormánysági Szótár 1952-ben látott napvilágot.

Legújabban az Akadémia Népzenekutató Csoportja vette át Kiss Géza népzenei gyűjteményét, anyagát folyamatosan bedolgozzák a Magyar Népzene Tárába.

A szótár szerkesztésekor Keresztes Kálmán kihagyta Kiss Géza hagyatékának nem szervesen „szótári" anyagát. (Nyelvtörténeti adatok bizonyos szavaknál, finnugor összevetések, nyelvesztétikai méltatások, szószármaztatások.) Ezek összegyűjtése és értékelése még vállalkozóra vár. (Keresztes bevezetése, XVII. o.)

Egyházi feladat volna feldolgozni azokat az írásait, amelyek a korabeli református egyház bűneit támadják

Befejezésül illenék összefoglalni, mit volt érték ebben az életben. Időálló két nagy műve. Néprajzi monográfiájának értékelését végzik azok, akik nem nélkülözhetik, sőt hatása alól sem tudnak szabadulni, mikor Ormányságról írnak. (Pl. ifj. Kodolányi: Ormánság.) Munkájának nagy elismerése, hogy a Nyelvtudományi Intézet, ha valakit népnyelvi gyűjtéssel bíz meg, Kiss Géza szótárát nyomja kezébe mintául. (Szépe György közlése.)

Én inkább egyéniségéről szeretnék még valamit mondani. A pápai kollégiumra emlékezve Kiss Géza jellemzi a kollégium neveltjeit. (Régiek dicséreti, Ref. Figyelő,

1932. febr.) Négy jellemvonást hangsúlyoz: „Sohasem akar többnek látszani, mindig kevesebbnek... De belenéz minden felfújt nagyságba s nem tud meghajolni semmi üres forma, és emberi hiúság előtt... Sohase beszél három lépés távolságból. Meleg a szíve... Tud ideálokat hordozni." Ezt az „ideálokat hordozó" s céljaiért áldozni tudó, tekintély előtt nem hajló, de szerény és nagyon melegszívű embert ismerték és szerették benne barátai, tanítványai, hozzátartozói. Ha arról volt szó, hogy nem becsülik küzdelmeit, a legőszintébb alázattal felelte gyakori és kedves mondásával: „Mindig többet kaptam, mint amennyit megérdemeltem." Sohasem személye: mindig az ügy volt fontos. Élete példa, hogyan kell minden körülmény között megkeresnünk hasznos feladatunkat, s önmagunkat is legyőzve vállalnunk a küzdelmet.

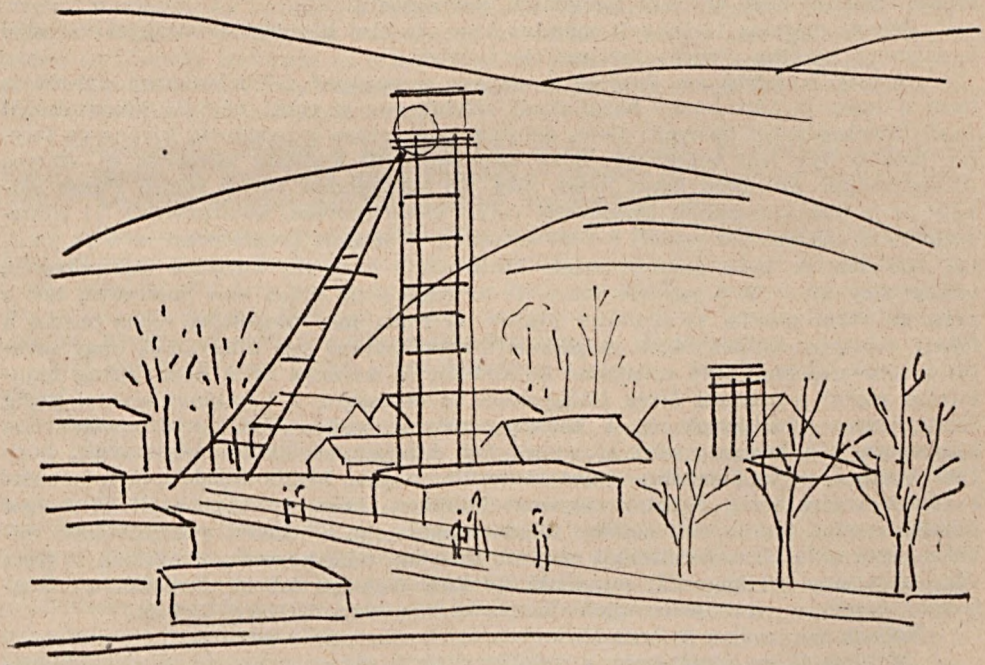

Lantos Ferenc rajza

Pécs márciusa

A nagy napok

„Nem volt vidékről mit írni — így emlékszik vissza a *Reform* című lap 1848 áprilisának végén a márciusi napokra — mindennünen ugyanazt kellett volna ismételnünk, ilyformán: *Kecskemét:* a pesti 12 pont elfogadtatott, népgyűlések, illumináció. *Szabadka:* a 12 pont nagy lelkesedéssel fogadtatott, népgyűlés, estve fényes kivilágítás — és így végig egész Magyarországon."

A jellemzés találó. De szerencsére nem mindenki gondolkodott így, s az egykorú sajtóban sűrűn olvashatunk közleményeket, melyekben a vidéki levelezők részletesen beszámolnak városuk forradalmi eseményeiről.

Pécsett március 18-án volt március 15-e. Az első híradást a baranyai városból a *Jelenkor* közölte, „rendes levelező"-je tollából:

„Becses lapjaival ma érkezett budapesti események felőli program nálunk is mint a haza javáért buzgó hazafiaknál szívből rég óhajtott vágyak teljesítéséből eredt intézkedéseket igényelt; 18-án délutáni négy órára a polgárság kívánsága folytán tanácsi ülés volt bejelentve, hová azonban, nyílt ajtóknál tartatván ez, számos választópolgár és városi lakos jelent meg. Ez alkalommal városi főbíró Pintér Mihály úr a mai ünnepélyes összejövetel célját előterjesztvén, határoztatott: 1) Kihirdettetett a Jelenkorhoz csatolt s Pest-városilag elfogadott programban lévő 12 pontból álló óhajtás. 2) A nemzeti zászló kitűzetett a városház tornyára ünnepélyesen, választvány által. 3) Közgyűlés márc. 19-re reggeli tíz órára van határozva, hol a program többi pontjai tárgyaltatni fognak. 4) Noha már tanácsilag sebes postán a főhely ezüstpénz-küldés végett megkéretett, most aziránt lesz fölhívandó, hogy ezentúl a sóhivataloknál levő ezüstpénz fölküldését ne kívánja. 5) A közbátorság fenntartása végett a nemzeti őrség fölügyelésre és éberségre, a kapitányi hivatal pedig fölvigyázásra utasíttatnak. 6) A közönség megnyugtatása végett mai gyűlés célja kinyomatni s a lakosság közt kiosztatni fog: kifejeztetett gyűlés folyta alatt, hogy Pécs város koronás fejedelme iránt tántoríthatatlanul hív, s fejedelmeért, honáért s alkotványaért vérét, életét s vagyonát föláldozni kész; szintúgy a közbátorságot minden módon fönntartani legfőbb föladatának tartja. — Sietek e körülményt, mivel a posta indul, a tanácsülésből megírni, melyben több kormányhivatalbeli is részt vőn. — A nemzeti kokárdát mindenki föltűzte. Nemzeti lobogó nemcsak a városházánál, hanem a város beltemplomában is ki van tűzve." (Márc. 23-i sz.)

Néhány nap múlva a *Pesti Hírlap*ban is olvashatunk a pécsi eseményekről:

„Március 18-án közöltetvén a reformpontok e város tanácsával, általa elfogadtattak. Üléseit ezúttal nyilvánosan tartani már megkezdte. A nemzeti színű lobogók kitüzettek. Egy óra múlva a nemzeti kokárdát már mindenki viselte. A mozgalom kezdője itt is az ifjúság volt. Másnap, 19-én közgyűlés tartatván, a 12 pont a főtéren összehullámzott nép elé terjesztetett elfogadás végett, és ez által lelkesedéssel megerősíttetett. Délután már a só-, posta- s más köz- és magánépületen kétfejű sas nem láttatott, s az őrség a polgárőrségre bízatott, melynek tagjai aláírás által tetemesen kitűzettek. Egy óra múlva a nemzeti kokárdát már mindenki viselte. A mozgalom szaporodnak. A felfegyverkezett ifjúság a polgársággal egyetemben résztvesz az őrségi szolgálatokban." (Márc. 31. sz.)

E rövid tudósításokat érdekesen egészíti ki Zöld Sándor március 20-áról keltezett levele az *Életképek* április 9-i számában:

„A világmozgalom elvcsatában nyilatkozik, s keresztül rezgi a megifjodott Európa minden üterét. Az ó és újvilág szerepet látszanak cserélni. Míg ez hetven éves őszként fejét hitetlenül rázza a roppant súlyú események villámszerű egymásutánja felett, addig az, pezsgő vérű ifjúként, a népszabadság zászlójával kezében, merészen keresztülront a megcsontosult százados szolgarendszeren, romain rögtön a testvériség, egyenlőség és szabadság örökös palladiumát felállítandó. A békés forradalom rángásai nálunk tegnapelőtt nyilatkoztak először. A reform trikolor-zászlója kitűzetett elsőben is a nemzeti casinóban, később a városházán, megyei s több középületeken. A városi tanács, klubok és megye a mozgalom élére álltak. Tegnap a főléren népgyűlés tartatott, melynek hozzájártával a tanács elfogadta a 12 pontot, a polgári őrsereg rendezését választmányra bízta (a beíratás ma és holnapra kitűzetvén) a kétfejű sas helyébe magyar címert, a sárga-fekete szín helyébe a nemzeti háromszínt tétetni rendelé, mi rögtön foganatba is vétetek; valamint azon határozat is, hogy a kitűzött helyeken polgárkatonaság tegye a rendes szolgálatot. Fiatalaink s tanulóink pár nap múlva fegyver alatt állandanak. Este a megyénél tartatott gyűlés, hol több szükséges rendeletek mellett az eddigi követek visszahívatván, helyöket a nép kívánatával megegyezőleg s rögtöni választás folytán Majthényi József és Perczel Miklós pótolandják. Este az egész város ki volt világítva. Örömittas nép hullámzott az utcákon, s a kiütött tűzveszély dacára legkisebb rendbomlás és zavar nem történt. Mindezen oly váratlan s mégis lelkünk legmélyebb mélyéből óhajtott reformoknak korszerű előpostáinak tekinthetők az ellenzéki népies táncvigalom, *Kázmér* napján az ellenzék lakomája és Mihálovich Imre elnökük által szinte az nap tartott igen fényes táncestély, mindezeknek koronáját tevén Mihálovich Károlyné szinte ellenzéki modorban adott böjti táncestélye.

Örömlelkesülve nézünk a legszebb jövő elébe, minden honfikebelt egy szent óhajtás rezgvén át, hogy jelen békes forradalom sikerdús és áldáshozó legyen a századokon keresztül annyira zaklatott szegény magyar hazának!"

E lelkes beszámoló szerzője föltehetően ugyanaz a Zöld Sándor, akit 1848 májusában Baranya megye tisztújító közgyűlése első aljegyzővé választott, és alkalmasint azonos azzal is, akit Szinnyei nagy életrajzi lexikona említ — sajnos, minden egyéb adat nélkül — mint egy 1893-ban *Pécsett* megjelent közjegyzői iratminta-gyűjtemény kiadóját. Nevével 48 előtt is találkozunk néhányszor az *Életképek*ben.

Első levelét két nap múlva újabb követi; a folyóirat a kettőt együtt, egy lapon közölte.

„Éppen ma egy holdja, hogy a népmozgalmak nagymesterei, a párizsiak, kitűzék a népszabadság zászlóját. Azóta a forradalom hullámai elgyűrűztek az óvilág majd minden nemzetei felett, míg a villámsebességgel rohanó habok, megtörve az északi óriás jégpáncélján, másfelől a moszlimek érzéketlenségén, ismét a rend és béke medrébe visszatérendenek, nyomain mindenütt a rendíthetlen világszabadság díszlő virányait teremtvén. És az éretlennek gúnyolt nép, a durvának tartott tömeg, a túlzónak elnevezett fiatal nemzedék férfias nyugodtsággal, mondhatni eszélyességgel becsületesen végzé be a nagy munka fáradalmait. Nagy mestereink meg lesznek elégedve tanítványaikkal. — Városunk polgárai s mindenrendű lakosai, főleg pedig a tanulóifjúság, példás erélyességet s rendszeretetet tanúsítának. Azon vészes hír, miszerint az izraeliták iránti ellenszenv erőszakos lépésekben fogna nyilvánulni, hála isten, meghiúsult. — Uraim, polgártársaim! Az európai nemzetek vére nem áldoztatott fel a szabadság oltárán egyedül kedves énünk vagy egyes kaszták végett. A népek az *összes emberiség* boldogságáért küzdöttek. Ha pedig méltányos oka van panaszaitoknak, őrködni fog felettetek a teljes méltóságába visszahelyeztetett törvény, s orvoslást szerzend általatok s választottaitok által. A nemzeti polgári őrsereg, mely keblében bírja a tanács- (melynek erélyes tagjai éppen tegnap, buzdító például, megkezdék a rendes éji őrködés szolgálatát), az egész tanulóifjúság-, polgárok- s oklevelesekből egyesült honpolgárokat, kötelessége szerint fenntartandja az eddigi csend s nyugalmat. Hiszünk a szent szabadság nemtőjében, hogy a fenn érintett célba vett retrográd lépés nem fogja beszennyezni a diadalmas haladás szűz zászlóját.

A tanulók hazafias érzelmeit, melyek vidékünk minden honpolgárában egyenlőn nyilatkoznak, szerencsésen tolmácsolá egy örömdal, szerzője *Tóth Kálmán* tanuló.

Az átalakulás ünnepelt férfiai, Batthyány Lajos és Kossuth arcképeik számos példányokban kelnek nálunk is. De ki is lehetne napjainkban oly közönyös, hogy honfiörömét legalább azzal tanúsítni ne igyekeznék, miszerint az első független nemzeti miniszterelnök, valamint Magyar- s Erdélyország újjáteremtőjének arcképeit, hogy úgy mondjam, házi istenei közé [ne] sorozza.

Végül baráti kérelemmel fordulok levelezőtársaimhoz, felszólítván őket, hogy a dicsően kivívott szabadsajtó folytán közléseiket saját nevökkel jegyezni szíveskedjenek. Higgyék önök, bármely igénytelen név nagyobb jelentőséget fog adni cikkeiknek, mint valamely hetekig faragcsált s azért mégis többnyire élctelen álnév. Vagy ezentúl is a szerkesztők felelőssége alá akarunk bújni?"

Ezek a híradások az események ünnepi jellegét emelik ki, maguk is lelkendező stílusgyakorlatok. A forradalom azonban nem merő ünnepély, zászlólengetés, illumináció. Az események komorabb arculatáról a *Jelenkor* „rendes levelező"-jének újabb írása tájékoztat.

„Midőn tegnapi levelemet postára küldém, éppen délután öt órakor jött a megyei alispántól meghívás délesti hat órakor a megyeház teremében tartandó konferenciára; a Pécsett jelen volt karok és rendek ekkor össze is jövén s Perczel Imre másodalispán az elnöki széket elfoglalván, előterjeszté, miként az országos mozgalmak, különösen e napokban Pécs városban kifejlett mozgalmak szükségessé tevék a megyei rendek tanácskozását netalán teendő intézkedések végett, egyszersmind bemutatá a követi karnak Pozsonyból küldött s a legközelebbi napok eseményit tudató jelentését, ezzel és a vitatkozás közepett előadatott amaz észrevétel, miként a mai, azaz márc. 18-án *(a dátumot 19-ére kell helyesbítenünk! — L. S.)* a pécsvárosi főtéren népszónokok által kiejtett azon szavak, hogy mától kezdve minden kaszta s úrbéri viszony kárpótlás nélkül megszűnvén, a jobbágy tökéletesen szabad, a jobbágyság közt félreértést támaszthatnak, és ezek a szakmányt nem teljesítvén, a vetés nem történhetik meg, mi gyászos eredményűvé válhatik, a rendek abban állapodtak meg, hogy kiküldendő választmányok által kerületenként nyomtatott és szétosztandó proklamációban a jobbágyság világosíttassék föl, hogy ez engedély, a rendi tábla által javokra téve levén, a főrendek s fejedelem hozzájárulandása következtében rövid idő múlva teljesedésbe jövend, addig is adójokat fizessék, s közmunkájokat teljesítsék, a megyei tisztek irányában pedig engedelmességgel viseltessenek, a földesuraságok ellenben engedékenységre kéressenek meg. A proklamáció azonnal föltétetvén elfogadtatott; továbbá indítványoztatott, hogy a megyének jelen konzervatív elveket képviselő követei mentessenek föl ama kellemetlen helyzetből, miszerint ők meggyőződésük ellenére a mostani diadalt kivítt ellenzéki elvek mellett szavazni kénytelenek legyenek, miért is azonnal ma helyettük más, szabadelvű követek választassanak; mire előterjesztetett, hogy közgyűlés márc. 28-án leend, a mai pedig csak konferencia, hol a megyei nemesség nincs jelen, sőt a követek egyike a rendi tábla által ugyan az országgyűlési teendőink iránti fölírásnak Bécsbe a trón elibe leendő terjesztési választmányhoz van kinevezve, bizalmatlanságra okot sem adtak, és az ily rögtönzés káros hatást idézhetendő elő; de másrészről előadatván, hogy a mai összejövetel rendkívüli közgyűlés, s jelen helyzetünkben minden kijövén a kerékvágásból, a régi formákhoz ragaszkodni nem kell, következőleg a nemesség jelenléte sem szükséges, hanem praesentes concludunt: az elnök alispán kimondja, hogy a mai rendkívüli közgyűlésben választassanak meg szabadelvű követek, mire báró Majthényi József és Perczel Miklós megyénk követivé kikiáltattak, nekik költség s a credentionalis azonnal kiadatni rendeltetvén. Ezek után a közrend, csend és személyi, úgy vagyoni bátorság fönntartása tekintetéből nemzeti őrsereg állíttatott föl, s alakulása iránt választottság is neveztetett ki. A fentemlített, márc. 28-ára köröztetett közgyűlés napja megszüntetni határoztatván, este kilenc óra után a rendek szétoszlottak. Fényesen kivilágított városunkban a lődözések s a harangok félreverése az e napi nemzeti ünnep örömét, kiütött de szerencsére elfojtott tűz megzavarta félóráig. Márc.

19-én délután a császári címerek nemzetivel cseréltettek fel, és a kir. pénztáraknál, úgy hivataloknál rendes katonaság mellett polgári katonaság is őrködik; a nemzeti polgári őrsereg ügyelt s ügyel eddig a közbátorságra, az éj nyugodtan folyt le, noha a népség ezrei hullámzottak szerte az utcákon. — Márc. 19-én estve s 20-án virradóra érkezett három sebesposta mindenki tudvágyát ingerlé, s reggel fél kilencre hívatott össze a városi tanács gyűlésre, a megye rendei pedig tíz órára tanácskozványra. E két helyen olvastattak föl a nagyméltóságú helytartótanácsnak a szabad sajtó ügyében tett ideigleni rendszabályai, melyek kinyomatását s a népség közti kiosztatását a városi tanács megrendelte; a városi választmány, mely a városi őrsereg tárgyában működik, fölhívást intézett a polgársághoz; a megyei konferenciának szinte a szabad sajtó ügyében tett rendelkezések, úgy a megyei követeknek a pozsonyi hongyűlési legközelebbi események felőli tudósítása szolgált tárgyul. A jobbágyság több helyen a népszónokok beszédeinek félreértéséből az úrbéri kötelességek teljesítését meg kezdi tagadni, s a dolgok mibenlétének kitudhatása végett képviselőket küld Pécsre, kik a főtéreni csoportok beszédeire csupa szem-fülek. A városi nemzeti őrségbe igen sokan íratják magokat, példát a tanács maga adott; a lelkes tanulóifjúság küldöttségileg nyilvánítá fölfegyverkezési szándékát, és sorban íratkoznak be a haza védelmezői közé.

Tegnapi tudósításomból kimaradt, hogy pécsi család származéka, Stancsics Mihály is díszpolgárnak választatott, és hogy még Petőfi Sándor, báró Wesselényi Miklós, Perczel Móric, báró Eötvös József, Pulszky Ferenc, Vörösmarty Mihály, Bónis Sámuel, Pázmándy Dienes, gróf Teleki László, Vay Dániel, Szemere Bertalan s több hazafi szinte díszpolgárokká lettek, kiknek a polgári levél meg fog küldetni. A püspöki lakon, megyeházán, s több magányos épületen, sőt még a székesegyházon is nemzeti lobogó van kitűzve. — Múlt héten földrengés vala, mit a sok épület összeomlásából következtethetni." (Márc. 28-i sz.)

E sajtóközlemények alapján röviden összefoglalhatjuk Pécs mozgalmas napjainak eseményeit. A megyei ellenzék lakomán, hazafias táncestélyeken vivátozott és expektorált, várakozó hangulatban figyelve Európa híreire; a nép körében, mint Pesten s másutt is, nyugtalanság mutatkozott a gazdasági válság következtében akadozó pénzforgalom miatt (ez abból látható, hogy a városi tanács az ércpénz-készlet biztosítását tartotta legsürgősebb feladatának). A pesti forradalomról Pécs március 18-án szerzett tudomást a *Jelenkor*hoz mellékelt röpívből. A tanács, a polgárok és különösen a tanuló ifjúság követelésére, nyilvános ülést tart, csatlakozik a pesti vívmányokhoz, és elrendeli a nemzetőrség megszervezését. A magyar lobogót, akkurátosan megadva a módját, választmány tűzi ki. Másnap délelőtt népgyűlés a főtéren; a város vezetői, a kormányhivatalnokokkal egyetértve, igyekeznek mederben tartani a közhangulatot; ünnepélyeskednek és díszpolgárokat neveznek ki (a *Jelenkor*ban fölsoroltakon kívül még Batthyány Lajost, Kossuthot, Széchenyit, Deákot, Madarász Józsefet és másokat). Mindamellett a „népszónokok" (nevükről, sajnos, nincsen híradás) a jobbágyság eltörléséről is beszélnek, s ez nyugtalanságot kelt a nemesek között; délután hat órakor megyei közgyűlést tartanak, és a parasztokat a jobbágyi kötelességek teljesítésére utasítják, amíg az országgyűlés s a király nem dönt sorsukról, másrészt elcsapják a megye konzervatív követeit, s helyettük két ellenzéki férfit választanak meg, miután a liberális csoport visszautasította a kormánypárt ügyrendi, formai kifogásait.

A nemesség aggodalma nem volt alaptalan: a jobbágyszabadság híre gyorsan elterjedt a közeli falvakban, s már másnap, március 20-án hallani lehet a robot megtagadásáról; az utcákon rajzó tömegbe fülelő falusi csoportok vegyülnek. Reggelre megérkezik Budáról a helytartótanács határozata, melyet a forradalom csikart ki, a cenzúra eltörlése ügyében; szövegét a városi tanács azonnal nyomdába küldi. Tudomásul veszik a határozatot a megyei rendek is.

Forradalmi bizottmány — a fővároséhoz s néhány vidéki helységéhez hasonló — *nem alakult Pécsett.* A régi vezetőréteg még hónapokig meg tudta óvni hatalmát; a megye csupán követeit sietett kicserélni; a polgármestert és a városi tisztikar egy

részét csak a május végén megtartott tisztújító közgyűlés váltotta le. A tömegmozgalom hamar lecsendesedett; április 9-én a frissen létesült helyi lap már ezt írja: „Unsere Stadt befindet sich vollkommen ruhig." Fáklyafényt, kivilágítást, zászlóerdőt, sereglő tömeget, majd csak május 3-án lát ismét a város: ezen a napon érkezik oda a megye új főispánja, Batthyány Kázmér...

A költő-katona

Zöld Sándor tudósítása megemlékezik „Tóth Kálmán tanuló" — a később népszerűvé vált költő — „örömdal"-áról. E vers röplap-formában jelent meg, *A pécsi főtanodai ifjuság örömdala* címmel, név nélkül. Nem sok idő múlva újabb politikai esemény adottt tárgyat a verselő diáknak: a jobbágyfelszabadítás törvénybe iktatása. Ez alkalomra írta *A szabad magyar jobbágy dala* című költeményét, s ugyancsak röplapként a líceum nyomdájában adta ki, saját nevével.

A kezdő költő verskísérleteinél érdekesebbek cikkei, melyeket a forradalom sajtója rejteget. Az egyik, a *Marczius Tizenötödike* 1848. évi augusztus 18-i számában jelent meg, s a radikális lap levelezőinek pattogó modorában érdekes leleplező adatokat közöl a pécsi főtanoda „csókolnivaló" tanárairól.

„Szerkesztő!

Remélem, szabadelvű lapjába szíves leend felvenni a pécsi főtanoda hű tükrét — azon tanodának, melynek okos tanárai az ifjúságtól minden szellemi műveltséget tenyésztő társulatokat eltiltottak, úgymint a bált, színházat stb. (holott ez Pesten megengedtetett), azon tanodának hű tükrét, melynek csókolnivaló tanárai az ott tanuló ifjúságnak megparancsolták, hogy az 1847-ik évi baranyai követválasztáskor az ellenzéki színeket feltenni ne merészeljék.

Hogy tehát az oktatás legfontosabb ügyét ily kezekre ne bízzák, e gyönyörűségteljes valódi mákvirágokat egyenként elélállítom.

Első legyen a kolompos prodirektor. Neve Nagy János, rangja kanonok.

Ezen emberen azt csudálom, hogy lehetett pap, annál inkább prodirektor, mert tudománya = 0, hanem egy igazi papi karakterisztika van benne, ti. a fösvénység, mert noha kétszázezer pengővel bír, mégis megmondta a tanulónak, mit felel, egy forintért, azaz egy font *tubákért*. Szónoklati tehetsége demosthenesi; egyszer így szólt hozzánk: Aki itt van és felolvastatik, kiáltson: itt vagyok, aki pedig nincs itt, az hallgasson!

A míveltséget is szereti, egyszer így végzi beszédjét: Édes öcséim, én nem jártam színházba, se bálba, mégis kanonok vagyok, és mégpedig kántor.

Igazsága van, nem is való az olyan másnak, mint kanonoknak.

Schneider Gáspár természettan-tanár és táblabíró. Előadása oly elandalító volt, hogy testeiket a tanulók a legkellemesebb álomnak bocsátják kedves pusziznivaló tanárjuk éneklő előadásának miatta; minek következtében a tanulók, mihelyt a derék tanárjuk előadása közelget, az ablak redőit behúzták, nehogy alvásukban a pap nékiek alkalmatlankodjék. — Tekintélye nagy volt, mert aprószentek napján ugyancsak megsuprikázták tanítványai.

Plitzner Lőrinc bölcsészettanár és táblabíró, tudománya csak volna, csakhogy ő maga neveletlen, kinek nevelnie kellene... Goromba, ez is leütötte az ellenzéki jelt egy tanuló kalapjáról, de most már miniszteriális.

German József történettanár.

Három ember meg egy fél
Csuhájában majd elfér.

Ez ám a gyönyörűségteljes mákvirág! Termete vastag, esze vékony. Martinovicsot és társait vízeszűeknek nevezte! Még ön mer valakit vízeszűnek nevezni? oh ön agnus dei! Előadása a könyvhöz ragaszkodó, históriai ismerete nincs, szóval ki kell adni rajta.

Egyébaránt jó tulajdonságai is vannak: excellens sörivó, minek következtében majd mindig rekedt volt, és sokszor egy hétig nem volt előadási órája... — A tanulók szerették, kedvelték, mert macskazenével tisztelték meg őt és a gorombaságban hű életpárját, Plitzner tanár urat. Par nobile fratrum.

Tesztl Károly mennyiségtan-tanár.

Úgy beszél, mintha prédikálna, szórul szóra a könyvből. Olyan embert, ki egy év alatt könyvből felolvas valamit, száz bankó forintért is kaphatni.

Liebhardt Lukács hittan-tanár.

Ennek is volna tudománya, még azt is be tudta bizonyítani, hogy a római catholica anyaszentegyházon kívül nincsen üdv; minden előadásában a reformátusok ellen papol!

Rudits Dienes magyar nyelvtanár.

Talpig becsületes, őszinte magyar ember, ki száraz tanját is kedvessé tette előttünk. A színházba való járást számtalanszor ajánlotta, szóval: szabadelvű, tudós ember. Meg lehet győződve, hogy tanítványai hálás emlékét magának biztosította.

Jónás József policia-tanító, címzetes kanonok és ideiglenes igazgató.

Ezen polgártárs, midőn kérték a tanulók, hogy engedné a délutáni órákat fegyvergyakorlatra, és látá, hogy az összes ifjúság kívánatainak engednie kell, azt mondá: Én tehát nem bánom, játsszanak katonásdit.

Ad vocem katonásdi! ha mindenik így gondolkodnék, mint ön, drága nagysád, akkor csakugyan hamar innának a rácok a bécsi jó borból, és kedves nagysád hasacskájáról a vörös övet leoldoznák, s az arany kereszt helyett aligha mást nem tennének nyakacskájára!!!

Radnits Ferenc honi magánjog-tanár. Növendékei ha korrepetálnak, rendesen eminensek.

Most tehát pá, pá, kedves madaraim! Isten veletek azon jó szándékotokért, hogy bennünket, midőn a kávéházbai járásért azzal mentegetőztünk, hogy ott újságot olvasunk, ti kedves mákvirágok (nem hiába papok vagytok), a köpönyegforgató Budapesti Híradó olvasására! no de pardon! hisz csak elveiteket akartátok belénk csepegtetni, melyeknek ideje, valamint a táblabíráké, elvégre lejárt!!

Adieu! ne haragudjanak önök rám, egykori tanítványukra, ki már nem önöké, hanem a márciusé."

Tóth Kálmán másik cikkét a *Pesti Hírlap* 1849. évi május 25-i száma közölte. A tizennyolc éves ifjú a diákságot akkorra már a katonáskodással cserélte föl, s a déli arcvonalon teljesítette kötelességét. (Néhány hónapja egy másik fiatal költő, Vajda János, küldözte tudósításait ugyanerről a frontszakaszról a pesti sajtónak.)

„*Óbecsei tábor*, május 16. Tollat vevék kezembe, halovány vonásait adandó az egyes magyar hősök dicső tetteinek; nem önérdek, nem levélírási viszketegség késztet engem erre, hanem legalább megemlítése azon dicsőknek, kiket a hálátlanok megkoszorúzni vagy elfelejtének, vagy nem akarának... Igaz ugyan, hogy nem tiszteket, nem magas ágyból származottakat mutatok be, hanem csak szegény, előbb pór, közvitézeket, de nagylelkű hősöket, kikben a magyar mint szabadságharcának felkent hőseiben méltán büszkélkedhetik.

Nem akarom a szent igazságot ékes szavakkal cifrázni, hidegen sorolom elő a tényeket, melyből mindenki ítélhet.

Április hó közepén Gaál ezredes s hadosztálynok úrtól parancsot vőn az alatta lévő harmadik dandárság, miszerint Földvárt, a rabló rácok egyik nevezetesb fészkét, miután onnét a rácok kivonultak, gyújtassa fel. E parancs következtében a mieink csekély erővel három ágyú kíséretében Földvár alá menének; de a hír, hogy a városban egy rác sincs, nem valósult, mert előcsapatjainkat sűrű puskalövésekkel fogadták, s minthogy a hídon, miután a rácok az átmenetelre szükséges gerendákat felszedték, átmenni lehetlen volt, céljokat a mieink kivihetlennek látván, már visszavonulni akarának, midőn a bácsmegyei mozgó lovasság első osztály első századának lelkes őrmestere, Devits Gábor, buzdítani kezdé legényeit az átúszásra. Még szavai el sem hangzottak, Pásztor János, az említett őrmester magánszolgája s szá-

zadbeli közvitéz, levetkőzve, a hidegség és a túlpartról reá irányított száz meg száz golyók fütyülése dacára a túlpartra átúszik; a kislelkű rácok bámulva a magyar hősiesség ritka példáját, megszaladnak, s Pásztor János erősen kezdi gyújtogatni a gaz fészket, később az átmenetelre szükséges gerendákat Radvánszky János mozgó lovas közvitéz segedelmével a hídra felrakja, s az egész erő a hídon átvonul, s lángba borítja a rablók tanyáját.

Az említett közvitéznek Gaál ezredestől negyven forint pengő ígértetett, de maiglan jutalma csak azon boldog öntudat, hogy édes hazájának megfizette mind, amivel tartozott.

Ugyanezen Pásztor János a csurogi csata alkalmával az ágyúfedezet mellől főnökei parancsa dacára hat társaival kitör, s hat rácot levágnak, az említett közhős egyiknél egy rác öt pengőforintost talált.

Jövő alkalommal folytatni fogom az egyes hősök tetteit.

Mi táborunkat illet, mi másfél hete Becsén vagyunk, s tűrjük örömest a táborozás kellemetlenségeit, mert tudjuk, hogy mentve lesz az édes haza!

Tegnap vonult táborunkon keresztül a tetthős és dicső tábornok, Perczel Mór, az egész tábornak őszinte éljenrivalgása között. Hogy merre mén, isten tudja! ő nem szól semmit, csak tesz!!! Koszorúzza meg útját a szabadság istene.

A rácokkal nézetem szerint harcunk nemigen lesz, Pancsovakint meg fogják adni magukat! De adja az isten, hogy ne érezzük keserűségét nagylelkűségünknek...

A védsereg a jövő héten meg lesz alakulva, egyenruha sötétkék atilla, veres zsinórral, pörge kalap. Úgy hiszem, ez lesz alapja a magyar határőrségnek.

Nem hagyhatom említlenül táborunkban azon nagy fegyelmet, mely talán a rendes honvédeknél sincs. A mozgó csapatok, különösen a lovasság, négy hónap alatt úgy kiképezvék, hogy csak egyenruha- és rendes fegyverrel legyenek ellátva, dicső honvédeinkkel vetélkedendnek. Ezt köszönhetjük erélydús, ne mondjam, túl katonás szellemű vezérőrnagyunknak, Czintula Antal úrnak.

A botozás, korbácsolás nagyszerűen divatozik; de hiába, a volt rendes katonáknak, mint tisztjeink, nem lehet kiverni fejükből, hogy bot nélkül is lehet jó katonát képezni.

Úgy látszik, Titel bevétele nem módosul.

Isten önnel. Jövő levelem nem tudom honnét írandom."

A pécsi hírlapírás kezdetei

48 előtt Pécsnek nem volt újsága; a forradalom alatt kettő is keletkezett.

Az egyik magyar nyelvű volt. Erről semmiféle bibliográfia, sajtótörténeti munka nem tud, fennmaradt példányát nem ismerjük, létezését csak az egykorú lapok bizonyítják. Először a *Nemzetőr* június 11-i számában olvashatunk róla: „A jó irányú *Fünfkirchner Zeitung* mellett magyar lap is fog megjelenni *Pécsi Tárogató* cím alatt. Próbaszáma az új pécsi tisztikart ugyancsak megcibálja."

A mutatványszámon kívül több valószínűleg nem is jelent meg a *Tárogatóból*, mert már az indulás előtt bonyodalom támadt körülötte. Erről Angyal Pál, a 48-as országgyűlés egyik baranyai képviselője értesít a *Pesti Hírlap* június 25-i számában. Előbb arról számol be, milyen szabálytalanságok segítségével jutott parlamenti mandátumhoz Aidinger Pál, Pécs város nemrég megválasztott polgármestere, majd így folytatja: „No, de hallgatok, mert utóbb még engemet is, ha e cikkem a Pesti Hírlapban megjelenik, a most kapott statárium alá fognak tán állítani tisztelt (?) polgármester úr, mint a pécsi Tárogatónak szerkesztőjét akará, midőn az nem tett egyebet, mint jóreggelt kívánt polgármester úrnak, vele barátságosan konverzált. Sőt e konverzációban laesae criment vitatva s az 1847—48. évi sajtótörvényre s ennek folytán tett miniszteri intézkedésekre mit sem adva, criminalis investigatiót rendelt. Mert úgymond, itt még rémítő dolgok fedeztethetnek fel, s tán akasztófára is leend szükség. A nyomdafelügyelőt pedig, sub amissione privilegii, a Tárogatónak további

nyomhatásától szigorúan hivatalból eltiltotta, csupa sajtószabadság iránti szereteténél fogva."

A pécsi városháza nagy darázsfészek volt. Aidinger heves küzdelemben, zajos röpirat-csatával tudta kiszorítani onnét polgármester-elődjét, Luzevich Lászlót, de maga sem működött közmegelégedésre. Képviselői mandátumát visszaélései miatt meg is semmisítették, a második választáson azonban sikerült újból többséget nyernie. Hogy a *Tárogató* ismeretlen szerkesztője milyen vádakkal illette őt és hivatalnoktársait, a mutatványszám ismerete nélkül nem tudhatjuk. Tény az, hogy nekirontott az új polgármesternek, s az, úgy látszik, rendelkezett annyi erővel, hogy elnémítsa ellenfelét.

Pécs német nyelvű hírlapja megelőzte a *Tárogatót*. Első száma 1848 április elején hagyta el a nyomdát *Pressfreie Flugblätter* címmel. Neuwirth E. Adolf volt a szerkesztő; az újság terjedelme négy kicsi lap; hetenként kétszer jelent meg. A budapesti könyvtárakban csak egy példány van belőle: az április 9-i, második szám. Ebben a szerkesztő az új sajtótörvényt bírálja, különösen a magas kaució miatt; pécsi helyzetrajzában beszámol arról, hogy a város élete a nyugalom képét mutatja, az ipari és kereskedelmi tevékenység zavartalanul folyik, a nemzetőrség létszáma napról napra nő, és lelkes hangulatban készül arra, hogy bárminő ellenséges támadást elhárítson. A lap beosztása, modora a pesti német nyelvű újságokét követi; tárcájában verset is olvashatunk: *Ausrückung-Lied der National-Garde.*

Neuwirth újságja néhány hét múlva megszűnt, de hamarosan feltámadt *Fünfkirchner Zeitung* címmel, s júliustól kezdve már hetenként háromszor látott napvilágot. Most a hadi események szóltak közbe: szeptemberben Neuwirthnak menekülnie kellett Jellasich csapatai elől, s az első pécsi szerkesztő már csak a fővárosi német lapokba dolgozhatott. A gyér adatokból is vonzóan kirajzolódó alakjára ezután tragikus árny súlyosodik: 1849 elején Neuwirth a császáriak kezére kerül, a haditörvényszék halálos ítélettel sújtja, s bár büntetését tizenöt évi várfogságra mérsékelik, az olmützi börtön, a négy esztendei magánzárka végez áldozatával: amikor 1859-ben megnyílik rabságának ajtaja, egy szerencsétlen tébolyodott lép ki rajta. Bizonytalan híradás szerint a kilencvenes években halt meg.

LUKÁCSY SÁNDOR

Rövid vallomás a költészetről*

1.

Egy járási székhelyen, Külső-Somogyban születtem. A falunk Kilátó pusztájától igen sokrétű kultúrtáj panorámáját ismertem meg. Tihany, Ságvár, Kőröshegy őskori-római és árpádkori emlékei ezek.

Az országút a kereskedelmet és az ipart hozta és vitte szét szülőházamból elég széles távlattal. Öregapámék, ha kellett, a szót németről olaszra, majd szlávra fordították. A ház körül a gyümölcstermelés, kertészet, méhészet és a szőlőművelés az életet és egy mediterán jellegű derűt erősítve versenyeztek egymással. Mindez természetesen hatással volt az életemre. Apám Fiume helyett a kaposvári tanári kinevezést választotta, s mert később magam is az lettem, ebben a városban, tehát szinte mind mai napig szűkebb értelemben vett lakóhelyen Somogy maradt. Hazámnak mégis valami szélesebbet, az időt és a világot éreztem. A technika és a természettudományok előretörésével és az egyetemes világkép szűkülésével és tágulásával még inkább így érzem. Gyermekkoromban a természet szinte kézzelfogható racionális és lelkes ismeretén túl, — mint már megírtam egyszer — két könyv volt rám a legnagyobb hatással. Az egyik „A természet csodái" három kötete, a másik pedig Blücher „Modern technika" című könyvének két vaskos modellatlasza. Az első egy nem értelmi, de vizuális tarka világképet adott. Az ásványok, kőzetek, csillagok, óceánok minden fantáziát és abtraszkciót túllépő életének és szerkezetének a birodalmát. A másik pedig ezekhez az elképzelt utazásokhoz képzeletemnek a legreálisabb alapot adta. Ugyanis e technika modellatlasz kihajtogathatós ábráin át a szemléltetés kézelfogható részletességével ismerkedhettem meg már gyermekfejjel a nem is olyan régen felfedezett repülőgépek, léghajók és tengeralattjárók szerkezetével. Ez volt az én politechnikai nevelésem. Az ábránd a valósággal, a képzelet az értelemmel és realitással így kovácsolódott bennem akkor egy naiv harmóniává.

2.

És a költészet? ... Ez is a formákkal és a színekkel indult. Rajzzal és tanult zenével. A vers és a zene állandó múzsákként tanyáztak házunkban. Dédapám az első magyar Phaedrus-fordítók közé számít. Aztán Rippl-Rónai és Balázs János környezete miatt is a vers nálam a képből és a zenéből mélyült tovább. Akkor 13—16 éves voltam, és kréta, víz és olajfestékek spektrumában láttam mindent.

Ezekből a formákból, melyek mögött a látható és a létező világ hangtalan, reális valósága lakott, nőtt ki bennem a költészet utáni vágy. A tárgyban, a szerves és szervetlen világban létező érzés megpendítésének a vágya. A reális valóságban való gondolat megszólaltatása. Így lett aztán első köteteimben a költészet tárgya elsősorban a valóság, a látható. Az, amelyre én tárulkoztam rá az ecsettel, az a valóság, amely szem nélkül is rendíthetetlen nyugalommal figyel valamennyiünket. s amelyben benne pihen a gondolat is ... Ezek a versek vajjon csak egy tájat tükröztek? ... Egy pro-

*Elhangzott a Magyar Írók Szövetsége költői szakosztályának 1961. XI. 24-én tartott ülésén.

vinciát?... Nem! Nemcsak a költők, de a provinciák hazája is széles e nagyvilág... Így néztem, és így cseréltem ki a festészet és a költészet eszközeit. De a kép és a képek örökre megmaradtak a gondolatok bábáinak. Így tehát nálam ez a valóság, mondjuk a táj és a tárgy és a hozzájuk fűződő szín és ritmus verseimben nem más, — legalább is én annak szántam, — mint az a teremtéstől létező anyag, melyet csak arra használok, hogy segítsen formával, realitásával kifejezni azt a lírai világot, melyet a mindenség titkai között kertészkedő szellem a világból megérez és fölfoghat.

S itt van az a metszési pont, ahol a költészet és a költő a végtelennel és a végessel egy személyben találkozik. Így aztán az igazi költészetben a világmindenség emberi méretű aránya bontakozik ki... Ennek a mindenségnek kettős távlata érdekelt elsősorban. Egyrészt az az anyag, az a valóság, amelyből „nyílik a legszebb virágok édes zöldje." Tehát a lét matériája, a kimeríthetetlen. Másrészt az anyagot és a létezést körülölelő egyre táguló végtelen. Az, hogy e kettőt megérezhetem, tehát maga a létezés szerintem a legértelmesebb, és a legérdekesebb szépség. Ha pedig ebből az érzésből csak szerény is, de mégis költészet születhet munkámmal, akkor azt a sok kínt és küzdelmet, amely alkotómunkámat kíséri, kell hogy végső soron derű ragyogja be.

Amit mondtam, abból talán világosan következik, hogy a mai élet épp úgy érdekel, mint az eltűnt, vagy a most alakuló, vagy a még fel sem fedezett világ. Engem a tárgyi és szellemi valóságtól inspirált, racionális hajlamú, de ugyanakkor érzés és látomásbő, nem is mai, de már a holnapi lírai világkép építésének lehetősége izgat... Hogy milyen eredménnyel, azt nem óhaj és vágy, de mű döntheti csak el...

3.

Ami pedig a közösséget, a költő és költészet emberiség iránti hivatását illeti, azt hiszem írásaimról, — akik ismerik, tudják, — hogy az egyszerű emberek és a gyalogjárók sorsa érdekelt mindenkor, nemcsak megyém keretében, de országos vonatkozásban is. Mindig köztük éltem a felszabadulás előtt, és a felszabadulás után is. Életemben többet kopott a lábam a gyalogutakon, a sikált padlón, mint az aszfalton vagy a parketton. S ebből nem akarok, s nem is akartam soha érdemet kovácsolni. Ez így volt, és így van jól! Ez vitt 1945 előtt a földreform reményével, mint a Márciusi Front tagját Finnországban, és 1945 után is mint néprajzzal sokat foglalkozó kutatót gyalog és hátizsákkal a nép közé. *(Így mentem én télben, nyárban / mindig magam útján járva. / Duda, ha szólt kijjebb álltam. / Megfürödtem benzingázban. / / Nem siettem s mindent láttam, / nyitott szemmel az országban. / Ekképp, mert ha másképp tettem, / jég volt már a szivességben, / s mint a grófot, úgy fogadtak, / hallgattak és bólogattak, / de akikhez én így léptem, / szívük enyém lett egészen... / ...Őszinte szó és igazság / — tollad, ha tintába mártják, / verseden a papírhártyán, / átsüt a maradó-márvány...)* Hogy nem mindent mondhattam el, amit hallottam és láttam, sokszor, de nem mindig rajtam múlott. De ennek az elmondandó lehetőségének horizontja mindig jobban tágul...

Életem során mint költő előtt se mindig a költők voltak az eszményképeim, hanem legtöbbször az adott ideális esetekben azok az emberi közösségek és eszmék, amelyek a költőket és a közösségeket szülték és irányították. A görögöknél például a filozófiai iskolák, az akkori demokráciák szelleme, és benne a szobrászok és a dráma mesterei. Röviden közelebbi példával: a francia forradalom, a magyar jakobinizmus, aztán a reformnemzedék és Petőfiék, mint a csúcs... Tehát az emberi életformák voltak ideáljaim. S a történelem folyamán gyermekkorom óta ezekben a társadalmi keretekben azt kívántam mindenkor, azt a szellemi és anyagi szintet és jólétet, mai szóval életszínvonalat a köznépnek, amelyet az a mindenkori társadalmi vezető réteg élvezett. Egyszóval azt hiszem, minden korban igazságérzetemnél fogva az osztálynélküli társadalom ideális állapotának voltam híve, és mai is az vagyok a fentemlített formában. Mindez az igény és igazságvágy nem 1945 után született lírámban, de legalább 1937-re megy vissza.

Az alkotómódszert nálam éppúgy, mint másoknál is, a szabad idő kevés volta alakította ki. Tudniillik ezzel a kevés idővel is állandóan hadilábon állok. Aki az írói munka mellett még hivatalban is szolgál, az idejének és életének gyertyáját a két végén egyszerre gyújtja meg. Egy biztos, dolgozószobám elsősorban és legtöbbször az utca, a gyalogút, és a vasúti pad, ha rám nem köszönnek az ismerősök. S ki nem ismeri egymást egy kisvárosban? Segítőtársam az állandóan zsebben hordozott kis notesz. A vázlat egy olyan gyorsírással, amelyet csak magam tudok olvasni. Legtöbbször csak egy-egy vers lényegét tudom rögzíteni, de lassan ez is átalakult egy fejben való fogalmazássá. Utcán, úton és minden járművön, az apostolok lován és a MÁV kerekein így mondtam el némán a legtöbb versemet. Memória kérdése legtöbbször már egy-egy versem. Ha leülök, vagy méginkább ha lefekszem, legtöbbször már csak a készet formálom s ez sokszor elég gyorsan megy. Elalvás előtt általában gyorsan és jól tudok koncentrálni...

Csak 1945—1948 között jutott osztályrészül olyan három év, amikor Kaposvár város, mint írót örökbefogadott, amikor aztán annyit írhattam, utazhattam és horgászhattam, amennyit fizikai és lelkierőm elbírt. Más a helyzet Becén, az írók Szigligeti alkotóházával szemben, ahol a szívemhez szabott környeztben egy víkendházban dolgozhatok, de csak hivatalos szabadságom alatt. A legtermékenyebb évszakom az ősz... Itt és így kellene mindig élni és írni, de erre csak egy „de" a felelet, és az a 25 év, melyet egy gazdánál, a magyar művelődésügynél szolgáltam egyhuzamban.

A verseim alapozásáról még csak annyit, hogy a környezet, amennyiben múzeumban dolgozom, mégis csak a Múzsák galériáját egyesíti. S a velük való hivatalos foglalkozás filozófiával, természettudománnyal, művészet- és irodalomtörténettel, régészettel, ha jelentős adminisztrációval összerezve is, de naponta legalább 8—10 órát az íráson kívül is mégis csak környezetükben tart.

TAKÁTS GYULA

Az intellektuális költészetről

Költészetünkkel, költőinkkel kapcsolatban mind gyakrabban használják ma az intellektuális jelzőt. A gondolati költészet irodalmunk egyik legérdekesebb, hatásában, összefüggéseiben legváltozatosabb kérdésévé tágult. Aktualitását az is bizonyítja, hogy a múlt év őszén a Rádió is két részből álló kerekasztal értekezletet, illetve vitát indított róla, neves irodalomtörténészek s érdekelt költők bevonásával. Beszéltek itt az értelem szerepéről a tisztán érzelmi indítékú költészettel szembeállítva, — mint állandó, történetileg folyamatosan élő költészettípusról, s beszéltek speciálisan a mai korra, a modern ember egyéniségére jellemző fokozott intellektualitásról, ennek okairól, a csak értelemmel megoldható természet-társadalmi szövevények hálójáról, a modern ember világképének hatalmas kitárulásáról. Mindemellett mégis úgy érezhettük, hogy az intellektuális költészetet másképpen definiálja irodalomtörténész és aktív alkotó — ez a még pontosan meg nem határozott fogalom tágabb, cseppfolyósabb az egyértelmű meghatározásnál. Ez a szerény hozzászólás sem törekedhet erre, mindössze az intellektuális költészet egy-egy jellegzetes művéről, s a költészet ez ágának összefüggéseiről és hatásáról próbál elgondolkodni.

Kiindulópontul a Rádióban is elhangzott véleményt vennénk, azt, hogy a mai költő mindenképpen meghatározni igyekszik helyét a környező világban. Ne tartsuk ezt közhelynek: ma valóban nehezebb ez a feladat, mint a régi, a természethez köze-

leb álló korokban. A természet erői elvesztették ugyan misztikus hatalmukat, azonban a laikus számára hozzáférhetetlen tudomány bonyolultságába öltöztek, s megterhelték az ember és világ közvetlen kapcsolatát. A mai ember — s nemcsak a szocializmusban — inkább társadalmi lény, igen sok, szinte már ösztönös társadalmi relációval —, természetes, hogy mindez a kutató, gondolkodó felelősség visszatükröződik költészetében. S méginkább érvényes ez a szocialista költőre, aki hivatását a társadalmi felelősség kifejezésében látja, s ember és természet, ember és történelem kapcsolatát tudatos nevelő szándékkal, az értelemre is hatékonyan kívánja ábrázolni.

Az intellektuális költészet mai formájának kialakulása nem választható el a XX. század művészeti változásainak egészétől, s ebben a költészet „nem-intellektuális" irányzataitól sem. A költészet sohasem lehet csak értelmi hatású — hatásában érzelmi, sőt érzéki, tehát elsődlegesebben zenei-ritmikai, hangzási elemek is szerepelnek. Így van ez az intellektuális költészetben is. — s a mai ember intellektualitásának, főleg pedig ilyen irányú problémáinak kifejezője nem is képzelhető el másképpen, mint az érzelem, s a formanyelv megváltozott eszközeivel. Tudatos és ösztönös, érzelmi és intellektuális elemek: a nagy költészetben összefonódva tartják egyensúlyban egymást.

A modern művészet a romantikával kezdődik: az egyetlen, aktuális tartalom kifejezésére alkotott formával. Úgy hiszem, ebben az alapvető formai jellegzetességben a XX. század valamennyi stílusirányzatának magja potenciálisan bennerejlett. A XX. század művészi formavilágára még szembeszökőbben jellemző ez a csak egyszer alkalmazhatóság, tartalomnak és kifejezésnek egyetlen összetalálkozása. Ez az egyszeriség részben a mondanivaló tudatosabban individuális lényegével függ össze, a belső világ jelentősége egyre nő, és egyre inkább eléri, majd túlnövi a külső kollektív élet általánosabb élményeit. Ez a befelé-fordult érdeklődés az éppencsak tudatos élmények, asszociációk hatalmas tartományait tárja fel; gondoljunk például a szürrealizmus álmokból-asszociációkból kinőtt művészetére. A XX. század „izmusaiból" szándékosan ezt idéztem: alighanem ez, az egyéni „tudatalattiban" való elmerülés, az alkotás közbeni értelmi funkciók mellőzésének vágya lehetett történelmileg közvetlen elődje a mai intellektuális költészetnek. Eliot költészete a szürrealizmusból nőtt ki: a modern irodalom egyik legnagyobb hatású költeménye, Eliot híres „Pusztaság"-a nagyrészt szürrealista eszközökkel megírt gondolati költemény. Ebből mindjárt az is látszik, hogy az intellektuális költészet mennyire hajlékony, finom, líra kifejezésekre is alkalmas, egyszóval, mennyire „igazi" költészet. A „Pusztaság" hatalmas társadalmi problematikája szinte lírai mélységben ábrázolt, sőt tudatosan is lírai szólamokban: csakhogy nem egyértelműen és kizárólagosan a költő líraiságán, hanem szereplőszerűen megszólaltatott, szimbolikus hangokon át. Ez pedig objektivitást tételez fel — nem csak a szubjektum problémáinál tágabb, átfogóbb érdeklődést, meglátásokat, hanem valamiféle távolságot is alkotó, s a művében kifejezett vallomás között; e kettő értelmileg belátott elszakadását. A költő távolabbról nagyobb összefüggések részeként látja magát, maga és a világ kapcsolatát, s ezzel egyszerre látja azt általánosabbnak, s relativisztikusabbnak is.

A mi kérdésünk számára melyek a „Pusztaság" legfontosabb jellemzői? Az egyik az, hogy lírai, asszociatív, tartalma tágabb társadalmi, mondhatnánk objektív probléma kifejezésére szolgál — a másik formájának tudatos szerkesztettsége, variációs rendszerének, visszatéréseinek szigorú kompozíciója. Az intellektuális költészet megértése szempontjából a kettő egyformán, és egyszerre érdekes — különösen a második, szubjektívebb, inkább érzelmi hangolású költészetre is jellemző, nálunk pl. Weöres Sándoréra.

Éppen itt látszik azonban az „intellektuális" költészet befolyása korunk egész költészetére. Az erre jellemző formai megújulás természetes útja ugyanis, véleményünk szerint, az intellektualitáson át vezet. A hagyományos, klasszikus formák sok szempontból időszerűtlenekké váltak, szerepük jó költő kezében inkább a jelzés, utalás stilizálás, tudatos hivatkozás mai tartalom és hagyomány folyamatosságára. (Ismét Eliotból egy példa: a Négy Quartet tudatos Dante-deminiszcenciái.) A formai

forradalom kezdeti anarchizmusa, a spontaneitás, a fellázadt, szándékolt „természetesség" után elkerülhetetlen egy fokozottabban ellenőrzött és irányított fázis — ez pedig csupán külsődleges, merev formai sémák kialakításával nem valósítható meg. Úgy látszik korunk nem bírja el a stacioner jellegű formaképződményeket — legalábbis úgy látszik, s erre még visszatérünk, hogy a letisztult, zárt és mégis eleven formarendszer még nem alakult ki véglegesen. A fellazítot, mobilis formakincset a józanabb, intellektuális ökonomia kezdi használni, úgy azonban, hogy mindazt, amit az újabb lélektan napfényre hozott, s az újabb művészet ebből kifejezett, magábaolvasztja. Így lesz Eliot is a társadalmi-történelmi objektivitás mellett a társadalmi-történelmi szubjektum, az aktuális kollektív (vagy helyesebben, kollektíven magányos) pszihe tudatalattijának is tudatos kifejezője.

Az állandó intellektuális figyelem és kontroll lehetetlenné teszi a már készen kapott formák használatát. A klasszikus, lezárt forma ugyanis, költészetben is akárcsak a zenében mindig valami megoldás, feloldódás felé halad. S ha a forma automatiássá válik — mint sajnos ma igen sok költőnk kezében — ez a vers mondanivalóját, végső kicsengését is ellaposíthatja. Ha nem eléggé tömör a tartalma, ha nem tölti ki teljesen a vers kereteit, a költő óhatatlanul a forma autonom, gépies megoldásai felé sodródik, s a forma spontán, nyugvópontra törekvő tehetetlensége (a rimelő sorvégek, a ritmus szuggesztivitása, de még a képalkotás bizonyos, előre meghatározott szükségszerűsége is) a vers problémájának megoldását hiteti el az olvasóval. A gondolati költészetben azonban, ha valóságosan van is megoldás, sőt, ha a vers ezt a megoldást bizonyítja is, a lényeg inkább a probléma felvetése, helyesebben talán a probléma meglátása. A vers feszültsége tartalom és forma pólusai közül a tartalmi szférába tolódik át: a dolgok komplexitásukban, egymással ellentétes erők hatásaként elevenednek meg, s ez a feszültség tölti ki a verset. Ez a feszültség azonban semmiféle feloldódást, még formait sem tűr meg, s itt jelentkezik a gondolati költészetben jelenlévő belső ellentmondás: az, hogy a költő végső soron mindig valami harmóniát keres, szubjektív líraiságában éppúgy, mint a nagy, társadalmi perspektívákban. Az alkotáshoz is, úgylátszik, a feszültség pillanatnyi tónusdifferenciája, hirtelen fokozódása, vagy valószínűbben, hirtelen elernyedése szükséges. Ez pedig akaratlanul is valami érzelmi túláradással, nem gondolatok által kormányzott mélyebb lelki funkciók előretörésével jár. Akaratnak és elengedésnek, adásnak és elfogadásnak, értelemnek és ösztönnek hajszálnyi egyensúlya teremti meg a költői alkotást. Ezért gondoljuk azt, hogy a tiszta intellektualitás nem lehet végleges megoldása, ezentúl — járt útja a modern költészetnek. Így mutatja ezt a nagy „intellektuális költők" életműve is. Eliot, a „Pusztaság" költői eredményeit megtartva, azokat felhasználva túlnő intellektualitásán, s intellektualitásból és tudatalatti asszociációkból tudatos lélektani ismeretből és líraiságból megrázó, szinte zenei szerkesztettségű szimbolikát épít fel a Négy Quartetben. Úgy látszik, hogy a gondolati költészet inkább csak átmeneti jelenség, valószínű, hogy az ember és környező világának harmóniája a költészetben is egy mostaninál gazdagabb és sokrétűbb formatípust fog kialakítani — ehhez azonban az intellektuális költészet útját is meg kell járnunk. Bizonyos, hogy a jövendő költészete csakis a gondolatiság magábaolvasztásával képzelhető el.

BENEY ZSUZSA

A történelmiség szava a szülőföld és irodalom viszonyáról*

Amikor Szabó Ede rendkívüli érdekes fejtegetéseit olvastam a Jelenkor hasábjain a „szülőföld és irodalom" viszonyáról, — arra gondoltam, hogy milyen különböző módon lehet a szűkebb szülőföldet, vagy tágabb értelemben a hazát szeretni. Úgy is lehet, mint Baradlay Kazimir, vagy Pató Pál úr, hogy hermetice elzárkózunk a magunk kis vackába, szemet húnyva az élet nagy zajlásai előtt, és úgy is lehet, mint mondjuk, Csokonai, vagy Ady, akik koruk leghaladóbb eszméivel akarták felfrissíteni az áporodott betokosodásban élő szülőföldjüket. A szülőföld, illetve a haza szeretetének ez a két formája két véglet, és a történelem folyamán az emberi haladás zászlóvivője sohasem az első, hanem mindig a második forma volt.

A már említett történelmi példák, és igen sok más tanúságtétel azt bizonyítja, hogy a szülőföld szeretete, a szülőföld népi légköre, hagyománya csak akkor csikarhat ki nagyot egy-egy alkotóból, ha az író és a szőlőföld viszonya nem „belterjes" öndícséret és provinciális szembehelyezkedés az idővel, konkrétebben az író korával, hanem éppen ellenkezőleg, az egész világ, az egész emberi horizont hatalmas lencséjén keresztül nézzük szülőföldünket, hazánkat, és mérjük fel helyét az emberi társadalomban.

Azért kell erről beszélnünk, mert nálunk nem a szépen megírt elméleti cikkekben és irodalmi vitairatokban, hanem elég nagy mértékben az irodalom gyakorlatában még mindig tartja magát a szűkebb értelemben vett szülőföldnek, a „tájnak" egy olyan visszahúzó, az egész emberi horizont eltakarására hajlamos túlbecsülése, ami indokolatlan és korszerűtlen. Ennek a tájnak az őrzője és megszólaltatója elsősorban — még a nyugati technikai haladás mögött is, 1939 előtt is messze elmaradt — paraszti életforma volt. Napjainkban viszont a magyar falvakon — nem beszélve most egyéb szerkezeti változásokról! — mérföldes vascsizmát öltve, százados elmaradást pótolva rohan előre a gépesítés.

Arra a kérdésre tehát, hogy: „kötődjék-e a szülőföldjéhez az író?", egyértelműen igenlő feleletet adhatunk, de figyelembe kell venni a legnagyobb példákat, akik a korabeli legszélesebb emberi érdekek magaslatára emelték fel azt az erőt, amit szülőföldjük ősi televényéből magukba szívtak. Nem a szülőföld húzta le őket, hanem ők emelték fel azt. És ugyancsak ki kell egészítenünk igenlő feleletünket a történetiség ama kérlelhetetlen törvényével, amely eleve meddőnek, nem a jövőbe mutatónak jelez minden művészi törekvést, ha a táj kátyujába akadva, — vagy bármely más indítékból, — visszafelé akarja forgatni az idő kerekét. Hogy erre a kiegészítésre szükség van, csak egyetlen példát említünk: a mai magyar költészetben igen elharapóztak az impresszionista tájversek. Mintha csupán az apró és az intellektus által rendszerbe nem fogott, csak hangulati képekben meglátott benyomásokat érdemesítenék egyes költők arra, hogy mint költői témákat megénekeljék. Ebben a magatartásban a fától nem látják az erdőt, a táj leszűkített kerete nem engedi, hogy meglássák benne az ország napról-napra fejlődő, újjá alakuló életét. Az ilyen jellegű szülőföldhöz kötöttség a mi viszonyaink között bántóan korszerűtlenné vált művészeti iránynak, a naturalizmus és a l'art pour l'art talajából kinőtt lírai impresszionizmusnak a melegágya. Sőt, mindjárt hozzátehetjük azt is, hogy az ilyen művészi program, az ilyen jellegű szülőföldhöz kötöttség a provincializmus legsekélyesebb eszmei mocsarából nem engedi kilépni azt, aki egyszer belelépett. Így Szabó Ede és más kritikusok is a procincializmus egyik fajtájának tartják azt a „hamis pannonizmust", amit Szabó György — nem Szabó Ede — így jellemez: „... kifejezési

* Hozzászólás a „Szülőföld és irodalom" kérdéséről indított vitához.

eszközeik csillogók, az élet legapróbb részleteit is mesterien foglalják keretbe, csak éppen az egész hiányzik belőlük, — az élet szépségeit egyedül a terített asztalban, a szorgosan tevékenykedő hitvesben, a borpincékben és a lágy dombok derűjében találják meg." (Valóság, 1961. év 5. szám.)

Ha van ilyen „hamis pannonizmus", — mint ahogy van! — akkor ez visszahúzó erő, komoly akadály a szocialista irodalom fejlődésének útjában. A Jelenkor szerkesztőinek és minden más dunántúli irodalmi fórumnak szembe kell vele nézni, még akkor is, ha ismert nevű költőkről kelléne egyszer már végre az igazat is megmondani. De hát nem akarok elkalandozni a tárgytól, azért ezúttal csak annyit: a „hamis pannonizmus" nem azért veszedelmes, mert néhány költő ilyen jellegű verseket is ír, — csak hadd írjanak, irodalmunk sokrétűsége, gazdagsága elbírja az ilyen verseket is! — hanem azért, mert elharapózása és a helyzetét felmérő korszerű marxista kritika hiánya miatt művészeti mérce és követendő példa is lehet az írói utánpótlás számára. Azért a leghatározottabban látnunk kell, hogy a „pannonizmusnak" ez a válfaja valóban hamis. (Ezt a jelzőt Szabó Edétől és Szabó Györgytől veszem át.) Mégpedig azért hamis, mert igaz ugyan, hogy a dunántúli táj szelídebb vonalú, mint a sík Alföld markánsnak és végtelennek tetsző rónasága, és az is igaz, hogy a dunántúli nép is kedélyesebb, lágyabb arcú, mint az alföldi ember ridegebb, keményebb életstílusa, — de ezzel szemben az is igaz, hogy éppen a legnagyobb költők, akiknek közvetlen közük volt a Dunántúlhoz, mint például Berzsenyi, Csokonai, Vörösmarty, Babits, nem a „hamis pannonizmus", vagy „dunántúli idillizmus" (ez utóbbi Szabolcsi Miklós megjelölése, Élet és Irodalom, 1961. február 10.) hangján énekeltek, hanem a magyar történelem és társadalom legtüzesebb vasait (koruk haladó, sőt leghaladóbb eszméit!) szorították kezükben írótoll gyanánt. Mindennek lehet őket nevezni, csak éppen nem kispolgároknak. Így tehát ha ma vannak olyan költőink, akik dunántúliaknak érzik magukat, és talán még egyik-másik nagy elődre is hivatkoznak, de megtagadják azoknak a magyar és az emberi haladás érdekében vállalt színvallását, — akkor ezek a mi társadalmunk kispolgárai, akik a szocialista irodalom számára nem lehetnek sem művészi mérce, sem követendő példa.

Szülőföldünk és népünk szeretetének szoros egybeforrottsága más értelemben retete a legtöbb embernél egybekapcsolódik a nép szeretetével, amelyik a szülőföldön él. Ez így helyes. De már Ady is össze tudta egyeztetni a magyar nép szeretetét más népek megbecsülésével. A történelmi fejlődés itt is rohamléptekkel halad előre.

A szülőföldhöz kapcsolódásról még azt is el kell mondani, hogy a szülőföld szeis követi a történelmi fejlődés irányát. És ez a népiség értelmezése. Elég sokat vitatkoztunk már az ún. „népi" irodalomról. Legújabban Szabó Pál már „az utolsó szirmait hullató népi irodalomról" beszél. (Élet és Irodalom, 1962. január 20.) Persze, ez az elégikus hang csak akkor létjogosult, ha a népi jelzőt időzőjelbe tesszük. Mert hát mi a történelmi perspektíva? — Ma már aligha jelentheti a „dolgozó nép" fogalma csak a parasztságot, amint az 1945 előtt és után is szokásos volt. Az átalakuló parasztság mellett a „dolgozó nép" fogalmába lassan belesorolhatjuk a munkásosztállyal együtt a technikai vezetők és az értelmiségi dolgozók rétegét is. Így aztán ha a „nép" kategóriáját a társadalmi fejlődés ilyen módon kiszélesíti, illetve újjáteremti, az idézőjel nélküli népi irodalom nem fogja „utolsó szirmait hullatni", mert meg tud majd felelni annak a követelménynek, amit így állíthatunk fel vele szemben: „Azok a műalkotások, amelyeket népinek nevezünk, impozáns erővel fejezik ki a társadalmi tudatnak az adott korban elért legmagasabb fokát." (A marxista esztétika alapjai, 324. old.) Ilyen értelemben a régi „népi" fogalomnak ez a forradalmi átalakulása egyik oka annak az irodalmi vitának is, ami az Élet és Irodalom hasábjain folyik a paraszti élet ábrázolásának módjáról és lehetőségeiről. Bizonyosak lehetünk afelől, hogy a magyar irodalom nem szegényedni, hanem gazdagodni fog ilyen és ehhez hasonló társadalmi változásoktól, amelyek szülőföldünk, hazánk régi tájait, régi arculatát gyökeresen megváltoztatják, dolgozó népünk életét felemelik. Ha pedig irodalmunk nemzetközi rangjára gondolunk, az a véleményem, hogy ezek a változások új nemzetközi valutát jelenthetnek a Babits Mihály által „nagy erők, kevés méltó alkotás és

úgyszólván semmi siker" szavakban összegezett „világirodalmi számlánkon". (Babits Mihály: „Magyar irodalom" c. tanulmány.)

Amint az eddigiekből is kitűnik, Szabó Ede cikkének csaknem minden megállapításával egyet értek. Szívesen egészítettem ki néhány új vonással azokat a kérdéseket, amelyeket ő vetett fel olyan elgondolkodtató módon. Van azonban még két olyan felvetett probléma, amiről vitatkozni szeretnék.

Az egyik a fővárosi és vidéki irodalom viszonya. Elismerem, hogy megindult bizonyos decentralizációs folyamat, és biztos, hogy nagyobb ipari üzemeknek vidéki elhelyezésével, céltudatos művelődési politikával egy ilyen egészséges decentralizáció idővel erősödik majd. De tudni kell, hogy ennek a folyamatnak még nagyon a kezdetén tartunk. A lehetőségei sem tetszés szerintiek, mert akármennyi idő is telik majd el, Budapest mégis csak az ország kulturális életének a szíve marad. Persze, lesz előrehaladás! De a „vidéki író" egyelőre a gyakorlatban még nagyon hátul kullog a „fővárosi író" mögött. A vidéki provincializmus, ha valahol felüti a fejét, mindenkinek szemetszúr. A fővárosi presszókhoz és íróasztalokhoz kötött provincializmus, — mert hát ilyen is van! — meglátásához már élesebb szem kell. A vidéken élő írók, — hacsak nincsen már országosan ismert nevük —, még nagyon sokáig hátrányban lesznek a fővárosiakkal szemben, mert kevesebb a publikációs lehetőségük, és az is, ami van, jóval jelentéktelenebb, és mert a „vidéki" adottságok következtében nagyon kevesen juthatnak el oda, hogy munkaidejük jelentős részét „érdemes" lenne az irodalom ügyének szentelni. Így a fővárosi és vidéki irodalom viszonya, és különösen az utóbbi helyzete innen vidékről ma még korántsem látszik egyszerűnek és megoldottnak.

A másik kérdés, amiről vitatkozni lehetne, a táj, a szülőföld, vagyis a földrajzi helyzet hatása egy-egy művészeti ág, vagy éppen az irodalom fejlődésére. Szabó Ede a szülőföldhöz kötöttség csaknem minden lényeges előnyét ismerteti az irodalomnak, mint többé-kevésbé autonóm művészetnek a sajátos törvényein belül. Ezzel egyet kell értenünk, mert ez így igaz! De egyszer ő is említést tesz: „holmi öncélú tájjelleg túltengés"-ről. Hát éppen erről van szó. Ha a szülőföldet, mint a földrajzi tényezők összességét tekintjük, és elismerjük, — mert el kell ismernünk! — a művészetek egészséges fejlődésére gyakorolt kedvező hatását, — akkor az esztétikának, mint a filozófia egyik szaktudományának jelentős alapkérdéséhez jutunk el, és már ebben a viszonylatban így hangzik a kérdés: ha a szülőföld és az irodalom viszonyáról beszélünk, és elvi megállapításokat teszünk, nem kell-e mindjárt arra is felhívni a figyelmet, hogy az irodalomnak, mint a társadalom felépítményének, mint a társadalmi tudat egyik megjelenési formájának fejlődésére igen nagy hatással van ugyan a földrajzi környezet (szülőföld!), de világnézeti tévedésbe esnénk, és tudománytalanul járnánk el, ha nem utalnánk rá, hogy az irodalom végső meghatározója nem a táj, vagy az „ember a tájban", nem is a tágabb értelemben vett szülőföld, hanem a gazdasági alépítmény, tehát az egyetemes emberi történelem primér meghatározója.

Soraim elején abból indultam ki, milyen ellentétes módon lehet a szülőföldet, a hazát szeretni. Ugyanolyan ellentétes szempontok szerint lehet a szülőföld és irodalom viszonyát értelmezni. Kétségtelen, hogy a korszerű értelmezés előre lendíti napjaink magyar irodalmának fejlődését.

BELLYEI LÁSZLÓ

Jegyzet Dürrenmattról

Alapigazság, hogy aki történelmi témához nyúl — annak vállalnia kell az olvasónak a jelenhez kapcsolódó analógiáit, sőt félreértéseit is; s kiváltképp számolnia muszáj ezzel a lehetőséggel annak a művésznek, kinek a történelem csupán groteszk ürügy, az eseményeknek kizárólag *látszatára* és nem *hűségére* törekszik. Dürrenmatt nyilván ilyen író: történelmi drámái egy hatalmas, ön-törvényű szimbólika-rendszer alkatrészei. Amolyan aristophanesi látással — és ha már az irodalmi asszociációknál tartunk: — igazán madách-i lelkiismerettel egy világrend összeomlását fejezi ki. Az „Angyal szállt le Babilonba"* kétségtelenül a legjelesebb e drámasorozatban. „A nagy Romulus" talán egységesebb, kevesebb benne a szerzői „kiszólás", de ez a színmű egyértelműbb, egy világnézetnek a maga nemében nagyszerű kifejezője. Arról nem szólván — számunkra pedig most ez a momentum a lényeges —, hogy az „Angyal szállt le Babilonba" minden más műnél hívebben árukodik szerzőjének álláspontjáról, illetve indítékairól.

Németh Lászlónak igaza van: a dráma valóban Akkiért, a koldusért íródott. Akki a küzdés szimbóluma, a végcél, a megoldás hijján a küzdést *mindenként* értelmező emberé. Romulus ellenpárja is lehetne, hiszen ő a hiábavaló harc és a megszűnés értelmét hirdeti, ad absurdum. Egy társadalmi rend felborulásának pillanatában... Akki ezzel szemben nem képvisel a fejlődés folyamatában semmiféle megállást: ő sem a jelenben, sem a továbbiakra nézvést nem reménykedik; az örök főminiszter, az örök főteológus, az örök hóhér mellett a küzdés célja sem változhat, azaz a totális semmi marad. Ezen a ponton Dürrenmatt legpozitívabb figurájával kell vitába szállnunk, s aligha ismerhetjük el állítólagos — mármint az író által feltételezett — *„érdemeit"*. Akki egyéniség ugyan, de még saját kategóriáján belül is elviselhetetlenül borzalmas, akár naiv ellenzékiséget, akár (és ez a valószínűbb) nagyon tudatos tevékenységet vélünk felőle. Nincsen konkrét elképzelése nemcsak a jövőre vonatkozóan, ám semmiféle vonatkozásban sem: a napi megélhetés, mint bölcsnek tetsző epikureus elv kielégíti s megkísérli magasabb elvekkel igazolni ezt. Dürrenmatt művészi ereje képes is időlegesen elhitetni ezt a látszat igazságot, s mármár tökéletesen „becsapja" az olvasót, amidőn rá kell jönnünk, hogy Nebi — egyes magyarázókkal szemben — nem a *rend*et képviseli, még az autokrata uralkodói elképzeléseiben sem. Hiába ellentét párja Akkinak, lényegileg megegyeznek: „örök céljaik", „eszményeik" érdekében az értelmetlenséget hirdetik. És persze a többiek is: az isten, aki értelmetlenségre teremtette Kurrubit, vagy az angyal, akit éppen ez értelmetlenség gyönyörködtet, jóllehet hatalma lehetne rajta.

A tisztító szenvedély itt csap át általános hitetlenségbe. Romulus kijelenti Odoakernek: „Hátralevő időben megkísérled majd, hogy *értelmet plántálj az értelmetlenbe*... Néhány olyan esztendő következik, amelyről meg fog feledkezni a történelem — mert minden hősiségnek hijján lesz — de e kusza világ legboldogabb évei lesznek mégis. (Mellékesen: meghökkentő párhuzam lehetősége adódik József Attila egy töredékének néhány sorával: „Majd csöndbe fognak a dalok, / a hősiség eloldalog / irgalmat kérnek a balog / és kapzsi szenvedélyek". A felbomló kapitalizmus kettős malomköve között könyörtelenül őrlődő ember kiáltása mind a kettő, de Dürrenmatté nem mentes egy cinikus fintortól, amellyel a boldogságot kiiktatja a történelemből, József Attila pedig éppen polgárjogot követel ennek az érzésnek.) A babiloni drámában a földöntúli hatalmak felhasználásával, amelyek nyilván egy magasabb értelem, vagy egyszerűen az Értelem nevében és helyette cselekszenek — igen, ezzel az utolsó lehetőség is megtagadtatott. Dürrenmatt pesszimizmusa teljessé lesz így, az utolsó reménysugarat is száműzi látóköréből, s fordul e pesszimizmus rögvest

---

* A *Nagyvilág* 1961. 12. számában közölte a színművet, *Fáy* Árpád kitűnő tolmácsolásában.

a visszájára azzal, hogy nemcsak a megvalósulás lehetőségeit, hanem magának a jónak fogalmát is tagadja. A humánumot a Romulusban egy béke-eszmény képviseli, itt a humánum is értelmetlenné lesz és pusztán a küzdés, mint öncél igazolhatja az emberi létet. „Én meg a Földet szeretem, mely mindig megmarad... A fakó vak Babilon tornya, mely acél s beton, és feltarthatatlanul a magasba tör, a romlásba — széthull, összedöl; de túl a viharon, melyen összeégett arccal átigyekszünk, lovasoktól űzve, nyilak záporában... homokon gázolva át — új ország vár messze ránk, felbukik az alkonyatból, páráll a fény ezüstjében, tele új üldözéssel, tele új ígérettel és új énekkel." Ki tagadhatná Akki zárómonológjának nagyszerű pátoszát és ki azt, hogy e pátosz alapvető tartalma nihilista, jóllehet „erkölcsös nihilizmus" — Veres Péter szavaival élve. (Erről persze lehet vitatkozni: *ma* lehetséges-e erkölcsös az abszolút tagadás, mint a haladás kifejezése? Általában nem, de olykor az író kétségbevonhatatlan szándékai, avagy a szándékai ellenére megvalósuló mondandó, tehát e nihilizmuson belül megnyilvánuló belső ellentmondás — felmentést adhat.)

Tragikus magány-érzést fejez ki Dürrenmatt — hadd ismételjük — megvesztegető művészi erővel, de egyáltalán nem elfogadhatóan. Nem a jövő elismerését várjuk tőle, hanem, hogy túl a harc germánízű kultuszán (nem tehetek róla és senki nem tehet róla, ha a német író tollából különleges értelme és súlya van ennek az élet felfogásnak) értelmet lásson a harcban. Az áldozatot csak a cél, a szükséges humánus cél igazolhatja: a küzdés értelmetlenségében látni valamilyen nagyszerűséget, a szerző szándékaitól függetlenül — kísérteties párhuzamokat idéz. Ez a megállapítás ilyen formán túlzás, de a polgárság vesztébe rohan, önmagát végzi kell — történelmi analógiák sokasága kínálkozik bizonyítékul —, jóllehet menteni óhajtotta volna magát. Van egy lenini igazság, amely szerint „az igazság folyamat". Bizonyos, hogy ennek a fordítottja is igaz: a folyamat végsősoron igazság. Dürrenmatt, az igazság konkrét és elvont formáiról előbb kijelenti, hogy nem tudja mi fán teremnek azok, majd paradox módon az igazság létét is tagadja.

Dürrenmatt dekomponált egyéniség, aki önnön valóságát a szigorú formai fegyelem látszatával leplezi el. Valóban, a mai nyugati dráma válság-tünetei közül keveset észlelhetünk nála, ami a külsődleges szimptómákat illeti. Másutt azonban — véleményem szerint még Ionesconál is! — ez az abszolut anarchia sokszor kivagyiskodó mutatvány, míg Dürrenmattnál véres igazság, a céltalanság igazsága. Annak az embernek az igazsága (és ez tipikussá emelkedik Dürrenmatt műveiben), aki úgy vész el a világ forgatagában, hogy eleve erre a sorsra ítéltetett, de ezt tudva és átérezve, a tökéletes értelmetlenség donquijotei gesztusával küzdeni kíván ellene. Nálunk sokan a nyugati világ leleplező lelkiismeretének szerepét emelegetik Dürrenmattal kapcsolatban, holott amit ő csinál, az nem leleplezés, vagy ha úgy tetszik: nem cselekvés, hanem állapot. Állapot, hijján akár a külső figyelő szenvtelenségének, akár a szenvedélyes kritikus originális bátorságának, vagy bármi másnak is. Egyszerűen szenved és fájdalmát cinikus mosoly kíséretében csak önmaga számára teszi tudomásul vehetővé. Beteljesedik ezzel Dürrenmatt írói „végzete". Az „Angyal szállt le Babilonba" hátborzongató akasztófa-humor voltaképpen s így cseréli el magasabbrendű hivatását az életmű is. Igazoló, támogató erő lehetne, s a rombolás, e passzív szenvedély is végeredményben idegen marad tőle, hiszen az örök fogalomkörén belül még az anarchiának sincsen helye.

E. FEHÉR PÁL

SZÉLJEGYZET

IRODALMI ÉS KÉPZŐMŰVÉSZETI PÁLYÁZATUNKRÓL

Pécsett és Baranyában évről-évre pályázatot hirdettek különböző szervek íróknak és képzőművészeknek. A pályázatok művészeti életünk fejlődésének *serkentőivé váltak* ugyan, de a vártnál általában kevesebb eredményt hozta; a pályaművek többségének tartalma, színvonala nem ütötte meg a kívánt mértéket; a pályázatok meghirdetésének hagyományos módja nem adott annyi segítséget az alkotómunka kibontakozásához, amennyit a ráfordított erkölcsi és anyagi támogatás alapján reméltünk. Ezért az elmúlt évi pályázatok meghirdetésénél szakítottunk a korábbi gyakorlattal, s *új módon* hirdettük meg a pályázatot.

Az új módszer elvi alapjai a következők voltak:

1. A Baranya megyei Tanács, Pécs város Tanácsa és a Szakszervezetek Megyei Tanácsa *közösen hirdette* meg a pályázatot, egyesítve a korábban szétforgácsolt összeget.

2. Az alkotómunka nagyobbarányú kibontakozását legtöbb művészüknél *az idő hiánya* akadályozta, ezért a pályázatot hirdető szervek egy hónap fizetésnélküli szabadság igénybevételének anyagi lehetőségét teremtették meg a művészek számára.

3. A pályázóknak az egy hónapot élmények szerzése, *a munkások és parasztok életének*, környezetének tanulmányozása céljából üzemekben vagy falvakban kellett eltölteniök.

4. A pályázat nem egyes művek alkotására szólt, hanem *általában kívánt segítséget nyújtani az alkotómunkához*, olyan művészek számára, akiknek eddigi tevékenysége alapján joggal várhatták a pályázatot meghirdető szervek újabb művek létrehozását.

A pályázathirdető szervek 20—20 000, *összesen 60 000 Ft-ot biztosítottak, 9 író és 8 képzőművész számára*, hogy egy-egy hónapot tölthessenek el az általuk választott, és a pályázatot hirdető szervek által jóváhagyott területen. Egy-egy művész 3000—4000 forint ösztöndíjat kapott. A művészek közül nyolcan baranyai falvakba, hatan a pécsi és komlói bányavidéken, hárman ipari üzemekben töltöttek egy-egy hónapot.

Korai lenne még a pályázat eredményeit számbavenni, ezt a teljesség igényével nem is tehetjük, hiszen az élmények hatása esztendőkön keresztül gazdagíthatja az alkotómunkát. Azt azonban már most is megállapíthatjuk a művészek beszámolóiból, hogy az *új pályázat eredménye összehasonlíthatatlanul nagyobb, mint a régieké volt.* Az írók 2 regény, 4 kisregény, 1 versciklus, 1 dráma és 1 tanulmány megalkotásához láttak hozzá, s ezek mellett novellák, irodalmi riportok s más kisebb lélegzetű művek is születtek. A képzőművészek *április 4-én kiállításon mutatják* meg a közönségnek alkotásaikat. A *Jelenkor áprilisi száma is több* olyan írást tartalmaz, amely a pályázat eredményeképpen született meg.

A pályázaton a következő művészek kaptak ösztöndíjat: *Bertha Bulcsu, Bizse János, Borsos József, Cseh László, Csongor Rózsa, Erdősi András, Kelle Sándor, Kende Sándor, Lantos Ferenc, Őrsi Ferenc, Pál József, Simon Béla, Soltra Elemér. Szöllősy Kálmán, Thiery Árpád, Tóka Vendel és Tüskés Tibor.*

Biztosak vagyunk abban, hogy az új rendszerű pályázat valamennyiük művészi fejlődéséhez, alkotómunkájuk kibontakozásához *segítséget adott*, s a művészetet kedvelő közönség meggyőződhet munkájukon keresztül a pályázat eredményeiről. Ha némi módosítással is, de *hasznosnak és szükségesnek látszik a pályázat rendszeres meghirdetése.* Remélhetjük, hogy a kezdeti eredmények arra ösztönzik a pályázatot meghirdető szerveket, hogy hagyománnyá tegyék a pályázatot, s művészeink alkotómunkájukban egyre jobban gyümölcsöztetik az ösztöndíjban rejlő lehetőségeket.

Lemle Géza

EGY FILMRŐL, MELY VÉGRE MONDOTT IS VALAMIT

Filmgyártásunkat már hosszabb ideje csöndes zúgolódás kíséri. Láttunk ugyan jó képeket is a sok rossz között, de általában mind belekövesedtek valamiféle sematizmusba. Legnagyobb gyengéjük az volt, hogy nem tudtak semmi újat mondani; vagy nem akartak, vagy nem is mertek. És ha mégis, akkor bántóan megérzett rajtuk a lakkozás, vagy az igazi konfliktusok gondos kerülése.

Ebben a tespedésben a Megszállottak úgy hatott, mint egy harsány kiáltás. Súlyos, egész épülő mai életünkre jellemző problémákat visz a kamera elé, őszintén, bátran, kendőzetlenül, nem győztünk eléggé örülni neki. Megoldásában is találtunk biztató, új vonásokat. A filmet a közönség zöme látta, ezért a storyról csak ennyit: Bene mérnök már régóta foglalkozik az alföldi katasztrófális vízhiány leküzdésével, de felülről mindig csak gáncs éri, végleg elkedvetlenedik, sőt egészen letörik. Egy állami gazdaságban alacsony, szintező állást vállal, itt találkozik ennek kirobbanó energiájú fiatal igazgatójával, Kecskéssel, aki mániákusan hajszol vizet, hogy Édenkertet varázsolhasson a csupa-homok alföldi pusztára. A két fantaszta összefog és minden hivatalos segítség nélkül, sőt felső hatóságukkal dacolva, fúrt kutakkal vizet fakaszt. Csakhogy a Vízügyi Főigazgatóság csatornát akar ugyanoda építeni, de bürokratikus lassúsággal, és ezt a két lobogó temperamentum nem bírja kivárni. Engedély nélkül, saját szakállára tovább fúr, szabálytalan pénzügyi eszközökhöz nyúl, ezt viszont már a hatóság nem nézi tétlenül. Az összetűzés elkerülhetetlen, a két hős láthatóan vesztébe rohan. Feletteseik nem akarják elismerni igazukat, ők pedig annál inkább nem engednek. Végül hatalmi úton lezárják a kutakat, állásukból elbocsátják őket, — kész volna a drámai kifejlet, ha a Központi Bizottság egy képviselő tagja oda nem érkezik, hogy meggyőződjék az igazságról. Ő végre rendet teremt az elmérgesedett ügyben, és teljes elégtételt szolgáltat a meghurcoltaknak.

Nem éppen bokros a cselekmény, mégis hatalmas feszültséget tud kelteni, és ez forgatókönyv, rendező és színészek együttes érdeme. Elsősorban azért, mert a film sorsdöntő problémát visz a vászonra: a csigaléptű bürokrácia és a bátor egyéni kezdeményezés harcos összecsapását. A tematika, a szintér egészen realisztikus és mai. Szereplői hús-vér emberek, valódi dolgozók, nem kiagyalt regényfigurák, amit eljátszanak, mindenkihez közel áll, vele is megtörténhetik. „A hivatalnak packázásai" két derék, jellemes embert, akik pedig csak a közösségért égnek, már-már a pusztulásba kergetnek. Együtt izgulunk velük, a nézőt katharzis fogja el: ritka film az, amely ilyen mondanivalóval tudja ezt elérni, és ezért igen-igen magas elismerés járna, ha... csakhogy valami „ha" rendszerint adódik, és ha alaposabban szemügyre vesszük, itt is. A problémafelvetés, a bürokrácia és az egyéni kezdeményezés eredendő ellentéte kétségkívül kitűnően exponált. Csak az az egyetlen, de súlyos hiba, amit a film alkotói tán nem vettek kellően figyelembe, hogy a két főhős falhoz szorulását nemcsak bátor és lelkes munkájuk okozza, hanem sajnos az is, hogy mind a ketten a címnek megfelelően valóban kissé „megszállottak". Nem mondhatók éppen patológikus alkatúaknak, de egészen normálisnak sem, józanságról nem is beszélve, mert hiszen nyilvánvaló, hogy a legjobb szándék sem jogosult tilos eszközökkel céljait megvalósítani. A régi mondás igazolódik, hogy a pokol tornáca is jószándékkal van kikövezve. Már pedig Kecskés igazgatónak olyan indulatos a természete, amilyent vezető állásban mindenkinek le kell küzdenie. Bene mérnök jellemében viszont a fanatizmus és a letargia olyan sajátos keveréke működik, amelyet tipikusan neuraszténiásnak mondhatunk, és tetteinek, fejlődésének ez legalább annyira rugója, mint az objektív körülmények, melyekkel éppen szubjektivitása sodorja súlyos ellentétbe. Igazuk van ugyan, mégis éreznünk kell, hogy egy jó ügyet az élet valóságainak sutbadobásával rosszul szolgálnak. A másik oldal ugyancsak tartalmaz reciprok értékeket is. A főigazgató, Mezei-Hart és a főmérnök valóban tipikus bürokraták, sőt feltűnő csúnya opportunista szeplőket viselnek, a néző is felháborodik csökönyös értetlenségükön, de azt sem szabad szem elől tévesztenünk, hogy hibáik mellett ők is jószándékú állami tervet képviselnek, még ha közben a maguk kis pecsenyéjét sütögetik

is. Azonfelül pedig, legyenek különben bármily hitványak, kötelességük a szabálytalanságokkal szembeszállni, mert erre a szocialista törvényesség elve kényszeríti őket, ebben pedig alku nincs! Így innen is, onnan is kihullik néhány szál a szorosabb szövetből, ami azért sajnálatos, mert ezáltal a tragikus góc hígabbra oldódik, fellazul, pedig valódi drámai mag rejlett benne, a közönség eleinte szinte hallani vélte az „ananké" sötét szárnysuhogását. A tragikus elbukás szomorú, mégis fölemelő lehet. Ezúttal is mélyebb tanítást tartalmazott volna, mint ez a csaknem happy end, mert a nézőt megnyugtatja ugyan a végül mégiscsak megérkező elismerés, de a képviselő útján történő igazságszolgáltatás óhatatlanul „deus ex machina"-szerűen hat, és nem érezzük a megoldást hiánytalannak.

Mesterség dolgában ugyancsak találunk pluszt és mínuszt egyaránt. Láttunk remek pusztai felvételeket, néhol kitűnő jelenetezést, és csaknem végig emlékezetesen jó színészi játékot. Különösen Szirtes Ádám vérbő, plasztikus alakítása tetszett, valamint Pálos György elmélyült, pszichológiai tanulmánynak beillő mérnök-figurája. Pap Éva kissé halványabb volt, de a szerepe is az, afféle szerelmi betét a storyban. Pécsi Sándor, Makláry, Básti, Tompa élő, mai embereket formáltak meg. Makk Károly rendezői pályáján ez a film jelentős állomás. Nemcsak életszerűsége miatt, mely hasznosan épített néhol a képbe jó olasz neorealista eszközökkel, hanem az egész játék szoros egybekovácsolásáért, mely az elég gyér cselekmény mellett egyenletesen tudta fokozni a feszültséget. Közben egész sor lelki folyamat meggyőző ábrázolását láthattuk. Ritkaszép férfibarátságot érlel meg előttünk a közös munka, mély és tartózkodó líra fűti, a jellemek és események pontosan kapcsolódnak, mint a fogaskerék. Viszont kissé sokalltuk a premier-planokat és a hozzájuk iktatott párbeszédeket. Néhol retorikai hatást keltettek, fölöslegesen, és csökkentették a játék ütemét.

Mindent összevetve, a Megszállottakat nem mondhatjuk tökéletes alkotásnak, de igényességével, főként pedig bátor és jelentős eszmei mondanivalójával az utóbbi esztendők egyik legjobb magyar filmje.

Werner István

MÉG EGYSZER A „FÉLBEMARADT KÖLTŐ"-RŐL

A Jelenkor 1961. évi 6. számában Várkonyi Nándor gazdagon dokumentált írásban idézte fel a mártírhalált halt Nagyfalusi Jenő (1901—1944) alakját és a Pécsett létrehozott Symposion c. folyóirat történetét. Az utolsó Nagyfalusi-levél, amelyből idéz Várkonyi, 1927-ből való. A következőkben — részben Féja Géza és Vas István felvilágosításaira és visszaemlékezéseire támaszkodva — Nagyfalusi későbbi munkásságának néhány adatával szeretném kiegészíteni a Várkonyi által elmondottakat.

1938-ban a Kronos kiadó Nagyfalusitól Van Goghról jelentetett meg kis könyvecskét, amelyre azért is érdemes a figyelmet felhívni, mert „A magyar művészettörténeti irodalom bibliográfiája" (szerkesztette Bíró Béla, megjelent 1955-ben) megfeledkezett róla. Nagyfalusi már egy 1925-ös levélben arról számol be Várkonyinak, hogy Dürerrel és Holbeinnel foglalkozik, — úgy látszik, a képzőművészet iránti érdeklődése később még határozottabbá vált. A kis Van Gogh-könyv művészeti irodalmunk jelentős értéke, s az első magyar nyelvű kísérlet Van Gogh életművének történelmi materialista megvilágítására. A hollandus mester — Nagyfalusi gondolatmenete szerint — a lesüllyedő nyugateurópai kispolgárság kétségbeesését kifejező művész, akinek „megrendítő erejű formáját társadalmi véredények táplálták". Döntő jelentőséget tulajdonít azoknak a hónapoknak, amelyeket Van Gogh a bányászok között töltött el: „Van Gogh a Borinage-nak köszönhette művészetét és önmagát." Általában nagy gonddal rajzolja meg Nagyfalusi az 1871-es párizsi kommün utáni francia gazdasági-társadalmi helyzetet, a kezdődő ismperialista korszakot s annak a szellemi életre gyakorolt hatását. Könyvében szembefordul a feudizmussal, amely „a gyer-

mekkor ösztönéletében előforduló zavarokból" vezeti le a művészeti jelenségeket. (A Kronos könyvek között jelent meg egyébként az angol marxista esztéta, F. D. Klingender „A modern művészet" c. tanulmánya is, amelynek egyes szempontjait Nagyfalusi felhasználta.)

Féja Géza — egyik levelében — az alábbi érdekes és szép jellemzést adta Nagyfalusiról: „Jól ismertem őt. A 20-as években jött egy valóban angyali nemzedék: Sárközi Gyurka, a két Szedő, Nagyfalusi... — Jenő kistermetű férfi volt, feketehajú, ragyogó sötét szemekkel. A hasonlelkűek közül benne égtek a legnagyobb tervek, Symposion címen folyóiratot alapított a tiszta szellem jegyében. Tán fölösleges bizonygatnom, hogy a Horthy-korszakban mennyire nemcsak ellenállást, de fölkelést jelentett ez, természetesen a maga módján. Közben szerénysége, szelídsége és átszellemültsége révén a saját személyi dolgát sehogysem tudta megoldani. Nevelősködött módos polgárcsaládnál, s tudjuk, hogy még megbecsülés esetén is milyen alárendelt viszonyt jelentett ez. Egyideig tanított a zsidó gimnáziumban is, közben krajcárjait az utolsóig szellemi célokra fordította. Mégsem tudta folyóiratát, a Symposiont folytatni, — ez volt legnagyobb veresége. Uralkodó vonása az ártatlanság volt — ezt nem tűrte ama bűnbe esett kor. A 30-as évek elején szerkesztettem Bajcsy-Zsilinszky lapját, az Előörsöt, ez utóbb Szabadság címen folytatódott. Közöltem egy tárcáját a 48-as szabadságharc bukása utáni lelkiállapotról. Finom, nemes lírai írás volt, ám azonnal fölhorkant ellene egy Zs. J. nevezetű üres, ostoba fajvédő. De — emlékezetem szerint — támadta Jenőt a Nemzeti Újság is. — A Kronos: az ő krajcárjait jelentette. — Jenő a szellem fegyvereivel próbált küzdeni, de az egykorú magyar társadalmi helyzet reménytelenségét tisztán látta. Az akkori urbánusok többségével ellentétben: ismerte a szegényparasztság sorsát, és vállalta az érette induló harcot. Alkata hasonlított Sárközi Gyurkáéhoz, aki ifjú lírájának átszellemült világából ugyancsak ártatlansága és tiszta embersége folytán lendült át a népi forradalom vidékére. Nem tudom már, hol született Jenő, de — mint általam közölt írása is mutatja — a magyar vidéki élmény sem hiányzott belőle. — Többnyire Budapesten találkoztunk, azonban egyízben az esztergomi Fürdő-szálló kertjében is töltöttünk néhány szép órát. Én akkor Esztergomtáborban tanítottam, és ő iskolájával lenn volt Esztergomban."

Vas István visszaemlékezése szerint Nagyfalusi a 30-as években a szocialista szellemű magyar írók között is a legbaloldalibbak egyike volt. Mielőtt 1944-ben elvitték, felgyújtotta lakását, — hátrahagyott írásai, holmijai megsemmisültek. Senki sem maradt.

Dévényi Iván

SZEGÉNY „OLD MAN"

Az irodalom iránti széleskörű érdeklődés részben a kritika színvonalától függ. Ki hozhatja közelebb az írót és művét az átlagolvasóhoz, ha nem a tisztafejű, lelkes és érettítéletű bíráló? Átlagolvasóról beszélek és semmiképpen nem lekicsinyléssel. Hazug nézet az, hogy az átlagolvasó nem ért meg bizonyos dolgokat — tehát ne is kíséreljünk meg hozzá szólni. Ma fokozottan hazug nézet ez, mert az átlagolvasó szintje ma már a régi „intellektuális réteg" színvonalán áll, ha nem magasabban. A legnagyobb írókat és kritikusokat mindig megértette az átlagolvasó. Pontosabban, éppen azért lettek nagy írók és kritikusok, mert meg tudták értetni magukat az átlagemberrel, s nem a szakmabeliek szűk köréhez, hanem mindenkihez szóltak.

A kritikának mindig volt és sajnos még ma is van egy olyan faja, amely szándékosan, az „eredetiség" kedvéért kifacsart és nyakatekert mondatszörnyekkel akarja kivívni a csodálatot. Persze nem a mű, amelyről beszél, hanem a maga iránti csodálatot. Mi ennek az eredménye? Csupán annyi, hogy az átlagolvasó az első mondatok után leteszi az ilyesfajta írást, s gondja lesz rá, hogy hosszú ideig ne is vegyen hason-

lót kezébe. Aki pedig ismeri a művet vagy életművet, amiről szó van, esetleg átrágja magát rajta, és bár megérti — azaz, kisejdíti az értelmét — a gyomrát valami kellemetlen érzés szorítja össze. Olyasféle érzés ez, mint ami akkor fogja el az embert, ha valami sznob asszonyka az utazási élményei kapcsán összehabrikál hetet-havat világlátását és „előkelő" ismerőseit fitogtatva.

Mindez a Nagyvilág szeptemberi számában megjelent, Hemingway életművét értékelő esszéről jutott eszembe. A bíráló már kezdetben „Hemingway-opust" emleget, s ehhez még jelzőt is kell ragasztania, hogy kifejezze azt, amit egyszerűen is leírhatott volna: Hemingway életműve. „This rewier", említi magát, s hozzáteszi: „ahogy náluk titulálják magukat a bírálók." Kezdjük ott, hogy „náluk" nem így „titulálják" egymást a bírálók, hanem a magyar irodalmi kritikusnak ez az angol megfelelője, s ugyanilyen joggal minden az esszében szereplő magyar szó angol megfelelőjét is lehetett volna közölni. Akkor, mikor ilyen felesleges mondatszaporításokra van helye és ideje, arra nincs, hogy a legjelentősebb Hemingway műveknek leírja a teljes címét. Akkor, amikor az Akiért a harang szól (náluk így „titulálják" ezt a művet: For Whom the Bell Tolls — ugye milyen képtelenül hangzik ez így? — c. regényről beszél csak *Harangot* emleget, és ugyanígy mindenütt. Nem is tudom hirtelenében megokolni, miért bántó ez, de bántó, és fölényeskedés íze van. Ugyanígy a főhősök ilyetén emlegetésének is pl.: „Renátánkról van szó". Gondoljuk el csak milyen bántó lenne, ha valaki így írna: „Nos, erre a mi Hamletünk..."

This rewier csak az isten tudja kinek ír. Az átlagolvasóknak semmi esetre sem. De az irodalommal eljegyzetteknek szintén nem. Legfeljebb az általa is ostorozott sznob szemforgatóknak, akiknek annál jobban tetszik valami, minél kevésbé értik. Azoknak, akik az állva tapsoló nézőtéren egyedül ülnek és szájukat huzogatják.

Mért nem tudnak — hogy csak egyetlen példát hozzak fel — Sükösd Mihály logikus, tiszta egyszerűségével írni a kritikusaink? Hogyan szabad és lehet ilyen bekezdéseket írni egy rewiernek (akit Magyarországon irodalmi kritikusnak „titulálnak"):

„Az „old man" színházat játszik halászinasával: itt játék és valóság nem bután túlhangszerelt romantikus kontraszt, álom és valóság ellentéte régen nem mafla nagyképűséggel tragikus, az illúzió csak annyi, mint a só vagy whisky, vagy enyhe hashajtó, mindennap és csoda nem harcolnak, mint a neuróták gátlás-rácsos képzeletében, érett öregség melegmosolyú harmóniájában egyesül itt minden. Nem szép klaszsziciálódás-e ez (és van-e más irodalmi és életi csalétek?) — hogy a halász-zsargonból, jaj, ki ne essünk. Az öregkor számára (Hemingwayt parodizálva) a „rotten", vagyis cefre-erős klasszicizmus maradt."

Ez a bekezdés a világirodalom egyik legkristálytisztább, s egyben legegyszerűbb, s egyúttal legművészibb eszközökkel megírt kisregényét m a g y a r á z z a.

Nem akarok kötözködni, de mindez fáj, és meg kellett írnom. Különösen fáj, mert nemrégiben olvastam Hemingwayről egy nemrégiben megjelent angolnyelvű könyvet, amely a világszerte megjelent műveivel foglalkozó kritikákból közöl válogatást, s még ezekután is el kellett ismernem, hogy találhatunk a Nagyvilág fentemlített esszéjében újat és értékeset.

Így kétszeresen rosszul esik a bombasztos, a szakácsot és nem az ételt hangsúlyozó tálalás.

Rákosy Gergely

Ajándék könyvek

Goethe: Itáliai utazás — Babits Mihály: Összegyűjtött versek — Rónay György: Fekete rózsa — Birkás Endre: Kő és homok

Négy kötet ajándék könyv fekszik előttem. Először ízléses külsejükről kell szólni. Régen nemes ékszerek tokja készült ennyi gonddal, selyemben, bőrben brilliánskövek, valódi gyöngysorok kerültek, a kivételesek meglepetésére. Most Goethe Itáliai utazását kaptam kékselyem köntösben, fedőlapján a költő arany emblémájával. Fűzött könyv, mely már olvasás közben szétesik, és szemétnek kínálkozik, most nem kerül kirakatokba. Az olvasók maradandót várnak a könyvtől, hogy úgy őrizzék gyűjteményükben, ahogy valaha metszett poharakat, szépen festett porcelánt helyeztek a vitrin üvegfalai közé. És ez a szép könyv (Goethe eredeti színes rajzaival) nem is drága, legalább a szomjas olvasó nem találta annak, mert tudtommal pár nap alatt eltűnt a kereskedésekből. Ez nemcsak könyvkiadásunk szerencsés útját jelzi, de még inkább az olvasásra nevelt tömeg igényét, mely azonnal jelentkezik, ha a kirakatban olyan művet lát, mely századokon át kibírta az idő porlasztó munkáját.

Számomra különösen nagy ajándék volt, mert életem több ünnepét hozta közelebb. Egészen fiatalon eredetiben olvastam először, és vágyakat hozott, szárnyakat bontott. El is jutottam hamarosan Itáliába. Nem is egyszer, többször is. Első utam alkalmával kétségtelenül Goethe vezetett, de később a dolog változott és minél többször láttam ugyanazt, annál függetlenebb lettem. Mikor ötödik olaszországi utam után megint elolvastam az utazást, már gadagabbnak éreztem magamat, mert mind a két olvasás kizárólag Itáliára figyeltetett és csak most az anyanyelvemre átültetett szép fordításban találtam meg az igazi Goethét. Azt az óriási kamaszt, aki többször megmászva a Vezuvot, így elmélkedett: „minden veszedelemben van valami ingerlő, valami, ami kihívja az ember ellenkezését, s arra készteti, hogy dacoljon vele." Megtaláltam a mohó kíváncsisággal kutató gyermeket és az ifjút, ki örök kérdéseket bontogatott. Ezért gyűjtött az antik földön köveket, az ősnövény titkát keresve ezért hajolt le a növényekhez, képzelete a mindenség titkait fürkészte és végül mégse oda érkezett el, hanem vissza önmagához. Hogy az idegen világot feltáró tükörben folyton önmagát nézegette, jegyzetei bizonyítják: „Az újjászületés, mely belülről kifelé átformál, egyre tart. Tudni tudtam, hogy valami érdemlegest fogok itt tanulni, de hogy az iskolában ilyen messzire kelljen visszamennem, sőt elejétől újmód, újratanulnom, ezt nem tudtam. Hanem most már meggyőződtem és teljesen átadtam magamat a dolognak és annál jobban örülök, minél inkább meg kell tagadnom magam." Újjászületéséből születtek újjá művei, melyeket otthon már félig meddig elkészülten tett bőröndjébe. Önmaga felfedezésével készült Iphigénia, Tassó, Egmont. Hogy a kettős csoda megtörténhessen, rengeteg elem zsúfolódása kellett. És különösen az, hogy kiszabadulva társadalmi börtönéből, cifraságait ledobva névtelenül és felelőtlenül kószáljon. Lelkesen írja: „Oly világosságban élek itt, aminőt réges-régen nem éreztem. Tiszta látásomhoz ragaszkodom és tökéletes mentességem minden előítélettől hasznomra válik." Festeni tanul, agyagot gyúr, az emberi test bonctanát bújja és közben állandóan önmagába pillant. A kettő összeolvadásából kapjuk az élményt, hogy beleshetünk alkotó műhelyébe. Miközben érdeklődése ezerfelé szakad, szívósan szorongatja Iphigéniáját: „Nem először fordul elő, hogy azt, ami a legfontosabb csak úgy mellékesen csinálom" írja, s mikor postára adja, szerényen kéri: „Fogadjátok szíve-

sen, mert ha nem az áll is a papíron, amit alkotnom kellett volna, mindenesetre kivehető belőle, amit alkotni akartam." Beszámol, hol és mikor dolgozott rajta, s végül bevallja: „Este lefekvéskor fölkészültem a másnapi feladatra, mihelyt fölébredtem, azonmódon nekiláttam." Pár hét múlva nyugtalan: „Tudom, Iphigéniám megérkezett hozzátok, bár értesülnék szíves fogadtatásáról. Ha tudnám mit szóltok hozzá, ez irányításomul szolgálhatna." Mert akkor a San Onofrio kolostorban már megtalálta Tassó szobrát: „A tehetséges, gyöngéd, finom magábazárkozott férfit", és új élményeösszetépette régi kéziratát: „mert mostani fölfogásommal már semmi rokonsága sincs." Később Palermó felé a vitorláshajón tengeribetegséggel fülkéjébe zárkózik és jegyzi: „Elzárva a külvilágtól, szabadjára engedtem a belsőt. Írásaim közül csak egyet hoztam magammal: Tassó első két felvonását. Szenderegve és félálomban folytatom drámám tervezgetését."

Élményeit oly közvetlenséggel jegyezgeti, hogy szinte maga mellé ülteti olvasóját, részesei leszünk, hogy fakadt és emelkedett saját átnevelésével hősének sorsa és hogy került költői formába. „Sokat láttam, még többet töprengtem; a világ mindjobban megnyílik előttem és sok minden, amit már régóta tudok, csak most válik sajátommá" írja Nápolyban és Herdernek így számol be sziciliai görög élményeiről: „ők a létet ábrázolták, mi többnyire a hatást; ők a rémületest rajzolták, mi rémületesen rajzolunk; ők a kellemeset, mi kellemesen. Innét származik minden túlzás, modorosság, hamis báj, minden dagályosság." Ebből szabadította ki magát. Még Nápolyban panaszkodik: „Miért vagyunk mi mai emberek ilyen szétszórtak; miért támasztunk magunkkal szemben új meg új követelményeket, amelyeket sem elérni, sem teljesíteni nem tudunk." De visszaérkezve Rómába föllélegzik: „Bőven van új gondolatom. Ha magambamerülök, a legkisebb apróságig viszontlátom kora ifjúságomat; aztán fölragad a dolgok fölsége és méltósága oly messzi magasba, ameddig mostani lényem egyáltalán fölhatolhat." Ebben a magasságban közli: „Egmonton dolgozom." S mikor elkészült: „Egmont kész; a hónap végén útrabocsájthatom. Akkor aztán majd szorongva várom ítéleteteket." És már Fauston töpreng: „ha szabad így mondanom, kinyilatkoztatásaim vannak. Bepillanthatok a dolgok lényegébe, s a gazdagság örvénye nyílik föl előttem; Rómában önmagamat találtam meg, önmagammal jutottam boldog és értelmes egyetértésre." És mikor majdnem két évig tartó ideglobogás után visszaindul Weimarba, ott már megérkezett kész művei várják. S mindez csak úgy mellékesen. És mégis a mellékes állja keményen, biztosan az időt, ami fontosnak látszott, elporladt. Úgy látszik, a halhatatlan művek lebegését az élet töménytelen izgalma szövi; az alkotóláz kételyek, félelmek kohójában formál, ha a fontosság központjába kerülne, talán felperzselné önmagát.

Ennyire leleplező művet nagy írótól keveset kaptunk, s ha ezt fiatalságomban nem láttam meg, nemcsak saját hibámra figyelmeztet, de az élet nevelését is közli, mely időnként kicserél bennünket és benső formáinkat megváltoztatja. Ezért kell az ilyen műveket többször elővenni; Schopenhauernek igaza lehet: ha egy mű túlélte századát, olvassuk el többször, inkább vele töltsük időnket, mint kétes újdonságokkal.

*

A sötétkék vászonba kötött könyv elején a nagybeteg költő arcképével találkozunk. Panasztalan, megnyugodott arc ez, s mégis, mintha szeretetért, megértésért esdene. Ilyen volt egészségesen is és mégis más. A vonások zártságát, a becsület tisztaságát, az ellentétekből alakított világ költőjét megőrizte szenvedő tekintete, de a vad vihart, melyet már első látásnál nyújtott, azt az ijesztő szenvedélyt, mely tisztára szellemi volt és ment a test szennyétől, ezen a képen már nem találjuk.

1919 tavaszán láttam először. Az egyetemen a szociális tanfolyamon résztvevő tanárok részére tartott előadást. Még akkor Dél-Somogyban éltem, az uram levélben közölte, hogy Babits Mihály előadása következik. Csomagoltam és utaztam. Pedig akkor még csak „Recitatív" kötetét ismertem és tanulmányait, de már nevelőm volt és eszményem. Mikor megjelent a katedrán, félszegen meredt a levegőbe és gyűrött

ruhájában nem testét láttam, csak megdöbbentő magányosságot és sötét fényben lobogó szemeiben a hit és magatartás oly szilárdságát, hogy míg előadását hallgattam, úgy éreztem, egy aszkéta vad láza ragadott magával, felemelt és átvitt a dolgok banális felületén. Előadása kezdetén nyugtalan volt, mintha csuklana, a nyakát rángatta. Tekintete végigszaladt a termen és egyszerre megenyhült, talált arcot, akivel előadása alatt összekapcsolódhatott, s most már úgy beszélt, mintha szellemét egyetlen embernek nyújtaná. Ha megfeledkezve tekintetét elemelte, riadt lett, szemei bizalmatlanul röpködtek, aztán megkereste, akihez beszélt és felszökelő lázzal kiabálni kezdett. Előadása közben sok hangárnyalatát ismertem meg: üvöltést, szorongó dadogást, a hitvallók lármáját és a megütött gyermek csendes félelmét. Sokféle arcát és hangárnyalatát mindig idegekkel átélt feszültség töltötte meg. El kellett hinni, amit mondott és vállalni egy magasabb erkölcs szemléletét. Ez a szemlélet parancsot rejtett: nem elég gondolkodni, a gondolkodás csak úgy válik erkölccsé, ha a fegyelem tiszta formájába öltözik. Előadása után megrendülten hagytuk el az egyetemet: először láttam élő magyar költőt és rögtön az élők legnagyobbját. 1919 őszén már pesti lakosok voltunk. A Centrál kávéház tükörablaka előtt üldögélve sokszor elnéztem, amint az Egyetem utcából jött és eltűnt a Ferenciek terén. Volt járása közben egy különös szokása: maga elé nézett, látszott, nem vesz észre semmit, nem lát senkit, a nyakát időnként mégis úgy rángatta, mintha beszélgetne, vitázna. Ha fölnézett és idegen tekintetével találkozott, riadtan megrázkódott, akár egy szarvas, ha erdejében idegent vélt. Utána gyönyörű szemei visszariadtságukban is bocsánatot kértek. Egy év eltelte után fiatal szőke asszonnyal lépett egy délután a Centrál kávéházba. Az írók asztalához közeledve komolysága szemérmes mosollyá változott, mintha szégyelné, hogy boldogságát meg fogja barátaival osztani. Felesége, Tanner Ilonka, akiből hamarosan Török Sophie írónő lett, nyugtalanul szökdécselt mellette. Ilonka sápadt arcából két szín villant elő: feltűnően festett szája és röpködő fénylő kék szemei. Úgy hatott, mintha nemcsak testében és nevetésében, de lebegő szőke hajában is tánc rezegne. Személyesen csak pár év múlva ismerkedtem meg velük. Szemben ültünk a Centrálban, s míg Török Sophie beszélgetett velem, Babits szelíd mosollyal az asztal lapját nézte. Mosolya nem hozta közénk, finom magányossága megdöbbentett. Aztán a feleségéhez fordult, ekkor magányosságát elvesztette, arcát szeretet és rajongás töltötte meg. Ennyi illúzióval terhelt hűséget rikán láttam férfi arcon. És sok év múlva is mindig ugyanezt. Emlékszem, egy őszi délután a Gólyavárban az egyetemi ifjúság Babits-ünnepet tartott és a költő is ott ült az emelvényen az előadók között. Mellettem a hallgatók sorában Török Sophie ült, feszülten és nyugtalanul, mintha röpködő tekintetével tartani kívánná a költőt. Babits három versét maga mondta el. Az ifjúság tapsoló orkánnal ünnepelte, de ő mintha verseinek és hangjának viharában összeroppant volna, tehetetlenül nézett maga elé, s csak mikor kutató tekintete a feleségével találkozott, oldódott fel szelíd mosolygásba. Bárhol láttam, s bármilyen körülmények között, mindig meghatottan néztem, mert leolvashattuk bűntelen arcának minden kifejezését, ez szellemének tükre volt, érzékenységeinek térképe. Magányos volt, de hiányzott a talányokat rejtő zárkózottság, s mint nem egy versébe, arckifejezéseibe is sok ellentét vésődött: engedékenység és gyötrelmesen kínlódó makacsság; szelídség és a benső fegyelem szigorúsága. Barátaival nyugodt nyíltsággal beszélgetett, de ha számára idegen érkezett, megijesztett tekintetének tiltakozó villáma. Ilyenkor önmagába süppedt, arca olyan lett, mint lezárt kazetta. Villámlásait többször láttam, de csak akkor értettem meg, mikor a Halál fiaiban megismertem Sátordy Mihályt. Ők ketten egyek; egymást teremtették.

A Halál fiai nagy esemény volt; Schöpflin kamaszosan kiabált: — Ez a regény nemcsak egy osztállyal áll kapcsolatban, de betört az egész magyar életbe és szoros összefüggésbe hozott szomorú valóságunkkal. Ennek a könyvnek nem fog az idő ártani; lehet, hogy közben elfelejtik, de megjósolom, legyőzi a könyvtárak porát, és föltámad!

A Halál fiai megjelenése után együtt uzsonnáztunk Schöpflinék ebédlő asztalánál. Babits Mihály szokatlanul jókedvű volt, szavakkal játszott, egyik-másikat megfordította és kétféle értelmükön mulatott. Aztán váratlanul, mintha közeledő vihar

morgását hallgatná, komoly lett. Mert nemcsak verseiben játszott ellentétekkel, lényének titkai is ellentétet mutattak: mélységes hitet, ugyanakkor kételyt; aztán, mintha csodálná a világot, pedig tudja, hogy az egész szétfoszló álom, tűnékeny szépség. Nem véletlen, hogy Shakespearetől ő fordította: „Olyan szövetből vagyunk, mint álmaink és kis életünk álomba van kerítve."

Nem tartoztam köréhez, de ott voltam, ha a hangját hallhattuk, ezt a gazdag zenét, mellyel meggyötört lelkének lobogását adta át. És előadására mindig úgy érkeztem, mint mikor Dél-Somogyból fiatalon felsiettem. Mert verseit sok előadó próbálta méltóan felöltöztetni, de csak egyetlen ember adta át hiánytalanul: maga Babits Mihály. Ha kétségbeesett komorsággal állt a dobogón, azt hihettük, szenvedi verseinek elbocsátását, aztán, ha orkánszerű viharral harsogott, úgy éreztük, igehirdetés és parancsával távoztunk a Zeneakadémia nagyteremből, vállalnunk kell harcát, együtt kell küzdenünk a szellem tiszta világáért.

Lakásán csak egyszer láttam. 1938-ban a Baumgarten-díjak kiosztásának ünnepén már beteg volt és Schöpflin közölte, hogy otthonában kíván velünk találkozni. — Mihály vár tégedet — mondta előszobájukban Ilonka, és hamarosan ott ültem fekhelye mellett. Sápadt arcáról most eltűnt a sok ellentét és benső reflex, nyugodt volt, szelíd és jóságos. Tudtuk, hogy élet és halál küszöbén ingadozik, hamarosan súlyos gégeműtéten fog átesni. Ő is tudta, de hallgatott, csak komolysága lett megtöltöttebb, magasabb. A Halál fiainak Nellijét juttatta eszünkbe: „térdencsúszva a sors előtt."

Ezután már csak azt az arcát láttam, melyet most összegyűjtött versei előtt találtam, s melyhez úgy illenek e sorai:

Csak annyit mozdulhatok, amennyit
hajt a szél
gyakorlom a halált
veszteg, száműzve és várva ítéletem.

*

Adhat-e költő többet, mint emlékeinek, vágyainak versbe öntött, megnemesedett formáját? És adhat-e gyönyörködtetőbb játékot, mintha beleszeret anyanyelvébe, s mint olthatatlanul szomjas szerelmes, felkutatja annak minden rejtekét és kibányássza végsőkig? Adhat. Akkor ad többet, ha életének versbenemesített formáját és nyelvének kincseit sikerülten eggyé ötvözi. Ezt a kettőt találjuk együtt Rónay György Naplótöredék versében (Fekete Rózsa c. kötet). Egy autóbuszon látott idős nő arca a költő halott anyját idézi és elindítja versét:

Szép vonásait ősz
haj keretezte, s szeme szinte zártan,
bár nyitva volt, valahova magába,
valami végtelen barlang-magányba,
valami derengő homályba nézett.
Megláttam s megdöbbentem: mintha téged
látnálak, kit hétéves korom óta
nem láttalak, s azt gondoltam: ilyen
volnal, ha élnél.

Negyven év terhével zokog a befojtott bánat, s oly hiánytalanul kapcsolják össze az időt és az emléket, hogy a mélységükkel megrendítő szavak fűzéréről méltán mondhatjuk, új gyöngyszemmel gazdagodott a magyar elégia.

Ismerem a versek költőjét: halkszavú, csendes ember, látásával szedi össze költői anyagát és ha műhelyébe viszi, a képfaragók látomásaival az apróság felröppen, megnő, utána leszáll a belső kohó izzásába és víziókká változik. Tudom, hogy min-

dig élményeiből születik a szó. Élménye a világ tükre, innen szedi a realitások finom miniatűrjeit, ezek között talál önmagára, így válnak játékaivá a megtalált színek, mélabúvá az átröppent érzelmek, ezekkel szövi költői gobelinjét, velük burkolózik emlékeinek fátylába, vagy a szelíd öröm meleg bársonyába. Fákat, tájakat, embereket, állatokat, harangkongást, muzsikát, s mindent, mit napi életünk vetít, ötvöz formába, hogy élménye hevületében elváljanak a zörgő papírtól és puha simulással árasszák a mindenséget. Mert az élet álom, az álom valóság. De mikor az éjszakák jönnek, a költő ledobja álomruháját, pőre a lélek:

Igen az éjszakák,
mikor a lélek önmagát
legyőzve veti horgonyát
a kétségek szakadékain át
a jövendőbe, melyet ő maga
épít: igen az éjszakák
az mégis szép: fáradhatatlanul
vándorolni az új
világ felé, mely nincs, csak úgy ahogy
ember te magad alkotod,

*

Az olvasónak ritka élménye, ha az író úgy forr össze anyagával, hogy hazug szót, hamis hangot el nem ejt és könyvét végül azzal az elégedettséggel teheti le, amit egy kitűnő zenekar hangversenye szerzett, melyen a szólista a sokféle hangszernek tökéletes összhangot adott. Birkás Endre Kő és homok c. regényének szólistája, Józsa Miklós ezt éri el, amikor messze hazájától, egy kínai falu vályogfalai között paratífuszos lázában elmondja életének történetét.

Amit Birkás múlt évi regényével (Elfelejtett emberek) már sejtetett, arról a Kő és homok most meggyőz. Alakjainak tudatosan úgy választ keretet, úgy övezi körébe a cselekményt és úgy szövi a véletleneket, hogy a hamis díszt, amit egy látszólag szigorú fegyelmű társadalom cicomázott rájuk, új helyzetükben leszórják és egy összedőlt színpad, rendetlen díszletei között mesztelenül mutatkozzanak. Szigorú írói tudatossággal, csontvázig megvilágítja a benső, támpontnélkül kódorgó embert, akit akár a homokot, sodorhat a szél, kinyújtott karja nem talál védelmet. Ki a hibás, és ki a felelős? Sokan, és sok dolog. Mert Józsa Miklós elrontott élete mögött az alig észrevehető dolgok súlyosak: feleségének fölénye, lenézése; szeretőjének ingatag, bizalmatlan langyossága és társai, barátai, sőt az egész társadalom. De ezzel nemcsak Józsa Miklós válik tragikussá, magával rántja feleségét, aki végül kiábrándultságát az öntudatos munka szigorú erkölcsével gyógyítja és magával rántja ide-oda lengő szeretőjét is, aki talaját nem találja és végül vádoló bizalmatlanságának köszöni majd, hogy egy váratlan idegállapot tehetetlenségében Józsa Miklós megöli. A két asszony egymástól teljesen eltérő jellem, de abban megegyeznek, hogy a férfinak hitelükkel nem nyújtanak támpontot. Rettenetes történet ez. És Birkás Endre rengeteg apró, szorosan a történethez simuló epikájával teljesen hitelessé teszi. Nemcsak hősének élete, de a háború által összezúzott társadalom minden bűne föltárul; üres pózok, üres szólamok fertőjével zuhan Józsa a nihil pusztaságába; az ő számára hiába születik újjá háború után a társadalom, helyrehozhatatlan emlékek terhét hordja. Az író nem túloz, nem magyaráz, történetét, melynek anyaga a nagy próza igényét is elbírná, állandóan a kispróza elemeivel tölti meg; sűrűn beszőtt képek, epizódok, lélekrajzok nyújtják azt, amit többé-kevésbé minden tudunk és mégis izgalmasak, mert megnemesednek az író formájában. Nem lehet szó nélkül hagyni Birkás Endre írói fegyelmét; soha semmit nem méretez túl, így ad súlyt a jelentéktelennek látszó dolgoknak is. A történetnek nincs erőszakosan felszított sodra, mégis magával ragad; nincsenek különleges szavai, mégse lesz banális és természetességével annyira lebilincsel, hogy nem tudjuk a könyvet kezünkből letenni. Egyszerű esz-

közökkel építi a keretet is; megismerjük Pécs régi életét, utcákat, kocsmákat, papokat, katonákat, oly matematikai pontossággal, ahogy egy jó rézmetsző képein látjuk az eltűnt idő nyomait. A hangzavar nemcsak a jelent szólaltatja meg, de még inkább a múlt alattomos tévelygéseit; kis bűnök és nagy hibák szennyét sodorja, egy pusztulásra ítélt társadalom zavaros vízén. Tendenciák sehol sem görcsösítik, helyettük Birkás a látható élet mögött rejtőzködő burkokat nyitogatja, így vezet vissza a férfi életéből gyermekkorába, hogy feltárja egy egész világ képét, mely felelős a Kő és homok történetéért.

De valóban kétségbeejtő ez? Talán csak látszat. Mert mint minden komoly művet, a „Kő és homok"-ot is felemeli szomorúságából az író lelkiismerete és etikája. A tragikus alakok mögött a becsületes, bátor alkotót látjuk, aki hűséges marad az életadta valóságokhoz és ezzel oly komoly művészi eseményt ajándékoz, hogy Józsa Miklós történetét a tiszta alkotónak kijáró elégedettséggel teszik le.

BOHUNICZKY SZEFI

Takáts Gyula: Képek és versek útjain

Ebben a vékonyka kötetben új oldaláról mutatkozik be a költő és prózaíró Takáts Gyula: irodalmi és képzőművészeti emlékezéseiből, tanulmányaiból gyűjtött össze néhányat. Megírásuk okára kissé jellemző Takáts megállapítása legnagyobb igényű tanulmányának, a *Csokonai és Berzsenyi harca, avagy „a magyar poézis menetele"* bevezetőjében: „A magyar eszszéírást gyakorta csak alkalmiság kényszerítette tollfogáshoz és döbentette véka alatti szépségekre". Takáts írásainak jó része is az alkalom szülötte: évfordulóra, kiállításra, emléktábla avatásra készültek. De ez az alkalmiság csak a felszínesebb ok; az igazi ok mélyebben, Takáts Gyula emberi és művészi arculatában rejlik. Hiszen bizonyára nem véletlen, hogy a kötet valamenyi írásában szűkebb pátriájáról, a Dunántúlról, sőt, még jobban leszűkítve: a Dél-Dunántúlról vall.

Hogy Takáts a Dunántúl poétája, annyira közhely, hogy leírni is alig érdemes. A kétségtelenül igaz megállapításban azonban nemegyszer ott bújkál az igazságtalanság is, hogy *csak* a Dunántúl költője. Vagyis a provincializmus vádja, melyet látszólag ennek a kötetnek tematikája is igazol. Csakhogy a kérdés korántsem ilyen egyszerű. Sokkal inkább arról van szó, hogy a főváros-centrikus huszadik századi magyar irodalomban valóban csodabogárnak számít az az író, aki mindhalálig hű egy tájhoz, egyszerűen azért, mert ez a táj a mindenséget jelenti szelíd dombokat, a bakonyi erdőket, a Balaton nádasait jelenti, hanem a dunántúli történelmet és a dunántúli társadalmat is. S aki igazán nagy művész, a mikrokozmoszban gyökerezve is eljut a makrokozmoszig. A kötet megjelenése után írt, de kétségtelenül ebbe a gyűjteménybe kívánkozó *Egry Józsefről, az emberről* című emlékezésében (Jelenkor, 1961. 5. szám) Takáts Gyula nagyon jól érzékelteti, hogyan hatott erre a nagy festőre nemcsak a víz, a tóra boruló pára, a huilámokon táncoló aranyhíd, hanem a nagyon sajátos és érdekes badacsonyi „társadalom" is.

Persze Takátsnak az a „szerencséje", hogy a Dunántúl olyan végtelenül gazdag hagyományokban. Hisz a provincializmus egy kicsit mindig azt is jelenti, hogy valaki olyan hagyományokra akarja építeni életét vagy művészetét, melyek tulajdonképpen nincsenek vagy semmit sem jelentenek. Derék falusi plébánosok és tanítók szokták egy élet munkájával kikuneki. A tévedések onnan adódnak, hogy a „táj" fogalmát sokan szószerint értelmezik. Holott a táj nemcsak a dunántúli tatni, hogy községük melyik házában szállt meg két napig annak a lánynak az unokahúga, akihez Petőfi valamelyik versét írta. Takáts Gyula kötete mást mutat; ő egyszerűen belenyúl a dunántúli hagyományok bőségszarújába, s egymás után emeli ki onnan a kincseket: Janus Pannoniust, a pécsi püspök-költőt, a Csurgón

tanárkodó s Füredet látogató Csokonait, a niklai Berzsenyit, a kaposvári Róma Villa Rippl-Rónaiát, a Balaton mellett európai rangú festővé növekedett Egry Józsefet. Az ő magatartását nem a hagyomány*keresés*, hanem egy táj közösségével és hagyományaival való *azonosulás* jellemzi. E kötet célja hangzatos melldöngetés nélkül is a pátria „önzőn"-önzetlen szolgálata, hisz Takáts bizonyára nagyon jól tudja, hogy ereje nem annyira a pátria hálájából, mint épp ebből a szolgálatból fakad.

Mindezek okából a tanulmánykötet nem okoz különösebb meglepetést: ugyanazt a Takáts Gyulát ismerjük meg belőle, akit verseiből ismerünk. Tanulmányírói módszere is sokkal inkább a szépíró, mint a kritikus módszere. A műnél jobban érdekli az ember; pontosabban: az alkotást az alkotó felől közelíti meg. Nemcsak az emlékezésekre gondolok, ahol ez természetes, hanem az olyan tanulmányokra is, mint a *Janus Pannonius, A 150 éves Dorottya* vagy a *Csokonai és Berzsenyi harca.* Takáts nem annyira az elemző itész, mint a beleérző művész szemével nézi a műveket, művészeket. A költők, festők nagy szaktudással s érzékletesen elénk vetített portréjából, életük számtalan, sokszor már szinte feledésbe merült epizódjának apró mozaikkockáiból terebélyesedik ki e tanulmányokban művészetük.

Ez az alapvetően írói szemléletmód a módszer más vetületeiben is megnyilvánul. „Ott állt, ahol a vasuti hídról lefelé sietö út ívei oly szép hajlással bomlanak szét, mint a hajnalka virágok tölcséres kelyhei. Az út egyik íve a vasútállomás felé, másik pedig a zselici és vízmenti parasztoktól színes piac felé hajlott. Mögötte a vadgesztenye sor olajzöld koronái fölött márványszerűen ragyogott a megyeház várszerű négyszöge. Kezében színes kréták, s e jelenségszerű képbe rögzítve ott állt előttem egész Kaposvár, egész Somogy" — ez a szép, valóban nagyon sokat jelentő kép nő Takáts Gyula tollán szimbólummá, Rippl-Rónai művészetének szimbólumává. A lírikus nem taadja meg önmagát; akárcsak novelláiban és regényeiben, tanulmányaiban is elsősorban a költő szól hozzánk, aki a benne visszatükröződő műveket akarja kivetíteni olvasóinak. S bár olykor sajnáljuk, hogy nem ad több teret az elemzésnek — pedig hogy arra is van hajlama, arra jó bizonyíték pl. a magyar rokokó okos és találó értelmezése a *Dorottya*-tanulmányban — egy-egy olyan telitalálatot jelentő költői képe, mint mikor Csokonai *A magánossághoz* című költeményéről azt írja: „Nem bodzabokrok, de bükkfa tövében írt vers", kétségtelenül felér a legpontosabb analízissel.

GYURKÓ LÁSZLÓ

Urbán Ernő két filmregényéről

Nemrég jelent meg a Szépirodalmi Könyvkiadónál Urbán Ernő legújabb könyve „Árnyak és sugarak" címen. A kötetben két írás, két kisregény, — vagy ahogy a cím alatt áll: filmregény — látott napvilágot. Mindkettő, a „Vargabetű" és a címadó „Árnyak és sugarak" is érdekes, tanulságos olvasmány, és ami nem kevésbé jelentős, olyan gondolatokat ébresztenek, melyeknél érdemes egy kissé elidőzni.

Mindkét művében izgatóan mai témát ragad meg, jelenkorunk két sorsdöntő és perdöntő problematikájához nyúl: az egyikben a falu nagy metamorfózisához, a másikban a családtalan, magukramaradt fiatalok sorsproblémájához. Nem hiszem, hogy sok fontosabb és általános érdeklődésre számottartóbb kérdése van a mai időknek, mint ez a kettő. És éppen ezért izzig-vérig filmtéma is lehet mindkettő, ha... — De erről majd később.

Sorrendben az első, a „Vargabetű", az 1959-es esztendő, a termelőszövetkezeti átalakulás lényegében drámai feszültségű napjait, mozgásait idézi. A főszereplők visszaemlékezés formájában vallanak a három évvel ezelőtt történt dolgokról. — Már az egész falu bent van a közösben, csak még Tapasztó Sándor köti az ebet a karóhoz, meg a falu néhány dologtalan, korhely figurája, a „Mihom-nemzetség".

Ők azonban nem számítanak. Mindenkinek a szeme Tapasztón van, a kiváló gazdán, az elismert szaktekintélyen, aki a legalkalmasabb volna arra, hogy elnök legyen, hiszen mindenki becsüli, szereti és bízna benne. Ő azonban elbújdosik az agitátorok elől, menekül kamrából présházba, betyárcsárdából szénaboglyába, rokontól ismerőshöz, ismerőstől idegenek közé, egyik faluból a másikba. Közben a leggroteszkebb, legkomikusabb helyzetekbe sodródik, melyek közül a legkacagtatóbb az, hogy a véletlenek és végzetszerűségek titokzatos összjátéka folytán mindenütt őt nézik a járás legfőbb agitátorának. Bámulattal vegyes rémülettel néznek rá, csatakos, meghajszolt alakját álcának, maszknak vélik, s nyomában, amerre jár, szinte bűvölettől igázva írják alá az emberek a belépési nyilatkozatot. — Csak éppen ő nem írta még alá. De egyszer csak, — „deus ex machina" — valahogy ő is aláírja. Majd jön a boldog befejezés, és Tapasztó Sándort, megtérvén saját falujába, vállraemelve viszik az emberek a szövetkezet elnöki székébe.

Tipikus vígjátéki megoldás, ügyes kézzel, jó érzékkel szőtt bonyolítás, eleven humor, filmszerű fordulatossággal pergetett képsorok. Csak éppen az az érzése az olvasónak, hogy ez valahogy itt nincs helyén, visszás, ellentmondásos. Ez a forma, ez az ábrázolási módszer nem felel meg a tartalomnak, felborítja az alkotás belső egyensúlyát, fonákjára fordítja a dolgokat, és a mű már-már önmaga paródiájává válik. — Nem lehet letagadni, olvasás közben sokszor hangosan felnevet az ember. Urbán Ernőnek jó humora van, ért a nevettetés hasznos mesterségéhez; és ez komoly értéke lehet egy írónak, csak attól függ, hogy hol és mikor él vele. Témája válogatja. Mert bizony az ember nevet, nevetgél Tapasztó Sándor „Odisszeáján", de lassan rájön arra, hogy nem is tudja, miért nevet, illetve arra, hogy talán nem is olyan nevetséges történet lehet ez; és keresi az ember a kontrát, már mondaná is, de nem kell, mert nem várt (vagy talán nagyon várt?) fordulattal maga az író meg a főszereplő játssza azt ki a mű végén: „Hogy azért... nem ment az ilyen fütyre. — Nem bizony — komolyodik el Tapasztó is. No de hát... — s már ismét nevet a szeme — régen volt, három éve volt. Ha meg messziről nézi az ember... még a ragyás legény is Csecse Pistának látszik." (116. old.)

Nyilván önmaga igazolásául, valóságábrázoló módszerének mentségére mondja itt ezt az író. Vajon elfogadható, megnyugtatható érv ez ebben az esetben? — Sajnos nem. Nincsenek ugyanis azok a lázas, vajúdó napok még olyan „megszépítő messzeségben"! Nem vígjáték a falu szocializálása, hanem korszakfordító folyamat, és hosszú, még korántsem befejezett folyamat, felelős, égető jelen, súlyos és komoly mindennaposság. Tapasztó Sándor és a hozzá hasonlók pedig nem voltak és most sem vígjáték figurák, hanem csak egyszerűen emberek, de nagy idők emberei, tele ellentmondással, nyomasztó kétséggel és bizonytalansággal, ugyanakkor nyíló reményekkel, igaz vágyakkal, okos tervekkel, lassan de mégis tisztuló horizonttal. Emberek, akik tudatukban ízzó konfliktusok, gyakran tragikus drámák, nehéz belső harcok hordozói. Izgalmas és méltó írói feladat lenne ez: a paraszti tudatban végbemenő változások lélektanilag indokoltan elmélyített tükröztetése. Az emberábrázolás remekeit lehetne itt produkálni. Hálás és hasznos feladat ez, sőt szükségszerű hivatása is a mai írónak. Hiszen a paraszti lélek, gondolkodás, érzésvilág, életmód számtalan új megnyilvánulása lehetőséget ad egyrészt arra, hogy a naponta születő új, pozitív vonások ábrázolásával az író társadalmilag hiteles és művészileg értékes tanúvallomást tegyen egy harcos de szép történeti korszakról, másrészt, hogy ezáltal megmutassa az utat azoknak, akik még nem találták meg teljes biztonsággal lábuk alatt a talajt, akik még nem vívták meg tudatukban a harcot a többévszázados, ma már lényegében csak nosztalgikus és alaptalan koncepciókkal.

A „Vargabetű"-ből mindez hiányzik. Lehetne mondani, hogy most itt a „vicinális konfliktusokat", az „efemer dolgokat" kérjük számon. Nem. Csupán a „Vargabetű" kapcsán is az az indokolt aggodalom szólal meg bennünk, hogy a mi irodalmunk még nem hozta létre a maga „Csendes Don"-ját, „Feltört ugar"-ját. Pedig létre kell hoznia. És ezekhez a művészi magaslatokhoz rendszerint éppen a lenézett „vicinális konfliktusok"-on, „efemer" jelenségeken át vezet az út.

A másik filmregény, az „Árnyak és su-

garak" elolvasása után is marad bennünk egy sereg megválaszolatlan kérdés, marad valami hiányérzet. Ez azonban nem egészen azonos azzal a pozitív és értékes jelenséggel, amikor az irodalmi alkotás meggondolkoztatja olvasóját, tovább él benne, tetteket és elhatározásokat ébreszt, s ezzel hozzásegíti a maga élete problémáinak s így közvetve a társadalom egyes problémáinak megoldásához. Bár az „Árnyak és sugarak" jóval sikerültebb, egységesebb, egyértelműbb alkotás, mint a tartalom és forma ellentmondását magában hordozó „Vargabetű". A téma itt is időszerű, elevenen mai, és ugyanakkor egy kicsit „örök téma" is (Twist Olivér). A megoldás pedig, különösen végső kimenetelében, szintén pozitív és igaz, megfelel az élet, a mai élet tényleges tendenciáinak.

Egy fiatal élet, a kis Gönczöl Imre, csúfnevén Pocok, megmentéséről szól a mű. Tipikus sors. Az apa odaveszett a második világháborúban. Az özvegy édesanya támasz nélkül, betegen, munkától fáradtan, gyönge és kevés ahhoz, hogy megakadályozza fiai elkallódását, elzüllését. Valami nagyobb erő kell ehhez, a „dolgozó nép okos gyülekezetének", az egész társadalomnak az ereje. A nagyobbik fiún már csak a törvény szigora segít, a kisebbik kezét még időben megfogja a gondoskodás, a ma társadalmának jövőt féltő gondoskodása. A munka és a szeretet, majd embert csinál a kis „gyermekvagányból" az állami nevelőintézetben. — A cselekmény két szálon fut, melyek időnként egymásba játszanak. Fordulatos, szinte már a forgatókönyv technikájával, eszközeivel operáló szerkesztés. Az egyik szálon az idősebb Gönczöl fiú, alvilági nevén „Gingusz", története fut. Egy fiatalkorú bűnöző banda fejévé „küzdötte föl" magát. Tizenhét éves lehet, de máris szánalmasan, megdöbbentően elembertelenedett figura. Cinikus, kegyetlen; érzések és eszmények nélkül él, ugyanakkor rendkívül meggondolt, fegyelmezett, józanul előrelátó a bűnben. Ezek a vonásai emelik alvilági társai „fölé". Az író hitelesen, jó szemmel tudja megmutatni azt a környezetet, azokat a társadalmi tényezőket, melyek még mindig itt rombolnak, fertőznek fiatalságunk között, melyek még mindig tenyésztik a fiatal „lakli"-kat. A múlt roncsai, a „maszek-világ", a rejtett prostitució, és egyéb tegnapról maradt szemét bizony még gyakran szed áldozatokat magukra maradt fiataljaink között. A kisebbik fiúban, Imrében számos pozitív emberi tulajdonság rejtőzik. Bátyja társaságához is csak a fiatalság természetes romantika utáni vágya köti. Amikor azonban ezzel a beteg, álromantikával szemben megtalálja az egészséges romantikát; a gyermekotthon falai közt találkozik az igazi pajtássággal, barátsággal, számára eddig ismeretlen emberi, erkölcsi normákkal, már nem kétséges, hogy a kis „Pocok" sorsa megnyugtatóan dől el.

Lényegében a műnek ez lenne az alapvető konfliktusa: melyik világ, melyik életforma tudja magához kötni az élet peremére taszított fiatalokat? — Megint egy művészileg rendkívül izgalmas és hálás feladat. A gyermeki lélekben végbemenő változások finoman árnyalt, gondosan elmélyített rajzával remeket és szépet lehetne alkotni. És sajnos ez hiányzik itt is: az emberábrázolás, a lélekrajz igényessége. Az egyszerűbb, a felszínes, látszólag színesebb megoldásokat választja Urbán Ernő. Ahelyett, hogy a konfliktusokat a maguk helyén, az emberen belül exponálná, a szituációkban, a végzet és a véletlen által létrehozott helyzetekben exponálja. És furcsa bosszú! Éppen ezzel válik műve színtelenebbé, gyakran már sematikussá.

Valószínű pedig, hogy Urbán Ernő mindkét művében jó irodalmat akart adni, illetve jó filmregényt; és talán itt van a kutya elásva, legalábbis a kutya egyik része. Az író feláldozza a művészi elmélyítést, a témák értékeinek és lehetőségeinek igényes kibontakoztatását egy illúziónak, a helytelen értelemben vett filmszerűség illúziójának. Mintha ragaszkodna, alkalmazkodni igyekeznék azokhoz a „művészi" arányokhoz, melyeket filmiparunk mai állapotában a legtöbb esetben produkál. Nem akarok ismétlésekbe bocsájtkozni, így csak megjegyzem, hogy Urbán Ernő két művének (kétségtelen értékei mellett a részletekben) a hibái kísértetiesen azonosak mai témájú filmjeink hibáival. Igaz, vannak már néha jó filmjeink is, csak ezek általában a multból veszik a témát. Valahogy a mai élet ábrázolása nem megy, ebben egyre kínosabb csalódások érnek bennünket, egyre inkább lemaradunk nemcsak a szovjet és

csehszlovák filmtől, de a haladó nyugati filmtől is. Válságprobléma ez már, valljuk meg becsülettel, és feltétlen megoldásra vár. — Mi lehet a megoldás útja? — Meggyőződésem szerint az íróknak kell megtenni az első lépést a kibontakozás felé. Alkalmas és értékes művekkel az íróknak kell megszabniuk a filmművészet, a „filmszerűség" új arányait és irányait. Bár sokan tagadják, a filmprobléma irodalmi probléma is, sőt elsősorban az, — ami ezen kívül esik, az már technikai, laboratóriumi kérdés. — Irodalmi értékekre van szüksége a filmnek, olyan irodalomra, mely meg tudja teremteni „efemernek" és „öröknek", mindennapinak és korszakalkotónak, magánéletinek és társadalminak a művészi harmóniáját.

DOMONKOS IMRE

A Petőfi Irodalmi Múzeum évkönyve, 1960—61

Szerkesztette Baróti Dezső

A Múzeum első évkönyve 1959-ben jelent meg, a mostani második az azóta eltelt két esztendő munkásságával foglalkozik. Nem tudjuk, mi okozta az 1960. évi kötet elmaradását, de sajnálnunk kell, mert a Múzeum egyetlen ilyen természetű intézményünk, s igen fontos közművelődési feladatot teljesít. Hasonlóképp sajnálatos, hogy a kettős évkönyv ugyanakkora terjedelmű, mint az első, és mindössze ezer példányban nyomták, vagyis aligha kerül forgalomba, holott bizonyára sok elkelne belőle, mert aki beletekint, megfogja a tartalom változatossága és a képanyag érdekessége. Ha a Képzőművészeti Alap netán épp itt takarékoskodik, az az érzésünk, hogy nem a legjobb helyen teszi.

Amint mondtuk, az évkönyv a Múzeum munkásságával csak foglalkozik, nem nyújt róla részletesebb beszámolót, s ezt mindjárt kissé hiányoljuk is. Nem afféle száraz igazgatói jelentésre gondolunk, hanem a Múzeum közönséget közvetlenül érdeklő munkájának bővebb ismertetésére. Így például a kiállításokról való beszámolás mindig kívánatos, nemkevésbé a nyilvánosság előtt folytatott tevékenység megörökítése, sőt egy-két bepillantás a műhelymunkába is.

Örvendetes viszont, hogy a Múzeum feladatainak elvi problémaköre szembeszökően tisztázódott. Erről tanúskodik V. Nyilassy Vilma bevezető írása, mely mindjárt rámutat a kérdés velejére: „A múzeumot létrehozó igény és cél eleve meghatározza anak jellegét: *az irodalmi múzeum tudományos intézmény* (gyűjtőtevékenységét... tudományos elvek alapján és tudományos módszerekkel végzi), *de nem irodalomtörténeti kutatásra hivatott elsősorban,* — bár bizonyos feladatok eredményes megoldása érdekében a múzeum munkatársai szükségszerűen kutatómunkát is folytatnak, — *tudományos tevékenységét közvetlen népművelési szándék irányítja.*" Bővebben szólva: egységes szervezetbe foglalja az irodalmi múzeumokat és emlékszobákat; gyűjti a magyar irodalom emlékeit és szemléletesen megismerteti hagyományait; végül gondoskodik a jelenkori irodalmi élet múzeális becsű anyagának összegyűjtéséről. — Így tehát csak egy határvonal marad kissé bizonytalan, az, amely az irodalmi múzeológiát a szorosan vett irodalomtörténettől és a filológiától elválasztja; de ez már nem döntő jellegű, s hogyha határátlépés történik, abból a közművelődésnek csak haszna lehet.

Ily tisztázott szempontok szerint állította össze az évkönyv anyagát Baróti Dezső; e szűk helyen nem bírálhatjuk el az összes közleményt érdeme szerint, de az érdeklődők számára legalább megemlítjük őket. — Bóka László 19—20. századi íróink arcképeinek kiállításán mondott megnyitójában hangsúlyozza, hogy nem csupán képzőművészeti ábrázolásokról van szó: az alkotó tehetségek képmásai egyúttal irodalom- és kultúrtörténeti dokumentumok is, és amellett életteljesebbé teszik a kapcsolatot az olvasók és szeretett íróik között. — A mártír költők emlékkiállításáról igen rövid jelentés szól, pedig ez sem elcsépelt téma, szívesen láttunk volna bővebb leírást és több illusztrációt. — Érdekfeszítő műhelymun-

kát ismertet tüzetesen és szemléltető képekkel Győry Jánosné: a rongált vagy időrágta kéziratok és nyomtatványok restaurálását; viszont megtudjuk tőle, hogy kellőképpen felszerelt, központi helyreállító üzemünk nincsen, holott bizonyára nagy hasznát vennék könyv- és levéltáraink is.

Igényes izléstörténeti tárgyról, a rokokóról szól Baróti Dezső nagy apparátussal megírt tanulmánya; látszólag puszta esztétikai téma, de irodalomtörténeti jelentőségét bőven igazolja a szerző 18. századi költészetünk újszerű elemzésével; sőt rámutat arra is, hogy az ilyfajta kutatást az irodalmi múzeológia sem nélkülözheti: „A kérdés vizsgálata Múzeumunk gyakorlati munkájával is szorosan összefügg: többek közt egy, az egész magyar irodalom történetét bemutató kiállítás előkészítésén dolgozunk. Ezt a kiállítást képzőművészeti analógiák bemutatásának segítségével is szeretnénk szemléletesebbé tenni. Ez viszont elkerülhetetlenné teszi, hogy az irodalom és egyéb művészeti ágak jelölésére használt elnevezések (renaissance, barokk, rokokó, klasszicizmus stb.) tartalmáról elgondolkozzunk." — Pór Anna Katona József munkásságának egy eddig nem ismert mozzanatát tárja fel: a népies hagyományok hatását „Luca széke" c. vígjátékára. — Mezősi Károly Petőfi családjának kiskúnsági életéről két kötetre menő, új okmányanyagot gyűjtött ösze, ami a százéves Petőfi-kutatás után valóban meglepő eredmény; ennek alapján állítja össze „a jó öreg kocsmáros" gyors meggazdagodásának, majd hirtelen tönkremenésének tanulságos történetét. — Miklós Róbert Mikszáth horpácsi fundusának históriáját mondja el, eleven novellisztikus modorban, de szabatos és hiánytalan adatolással. — Vayerné Zibolen Ágnes cikke Rippl-Rónai íróportréiról kitűnő példa rá, hogy az irodalmi múzeológia hogyan kapcsolhatja munkájába szervesen a képzőművészeteket; tanulmánya azok közé tartozik, amelyekről részletesebben kellene szólnunk, márcsak azért is, mert Ripplnek kortársairól programmszerűen festett portrésorozata irodalomtörténeti fontosságú (gondoljunk Barabásra). — Rokon evvel Sonkoly István közleménye, melyben Ady verseinek megzenésítéseit gyűjtötte össze, szakszerű kommentárral kísérve.

A dokumentum-közlések közül kitűnnek Móricz Zsigmond és Kaffka Margit levelei Elek Arturhoz a századeleji könyvkiadás mizériáiról, továbbá Kosztolányi ismeretlen ifjúkori kézirata: egy versbírálat, melyet a nevezetes Egyetemi Körben olvasott fel 1903-ban, végül Ady Endrének Nagy Mihályhoz, a nagyváradi szocialista ügyvéd-íróhoz írott levelei. Mindezek a Múzeum gyűjtőmunkájából adnak ízelítőt. — Szintén a Múzeum gyűjtött anyagából merít Illés Ilona tanulmánya, melyben Tóth Árpád több vers-változatát dolgozza fel, nagybecsű töredékeket, „melyek megbízható tanúi e hasonlíthatatlan műgonddal dolgozó költő versalkotó művészetének". — Három értekezés József Attilával foglalkozik: Sára Péter Ady hatását elemzi József Attila költői fejlődésére, Szántó Judit jellegzetes dedikációiból mutat be újabb sorozatot, Fehér Erzsébet pedig egy ismeretlen versfogalmazványának történetét mondja el.

Krudy Pál, Krudy Gyula rokona, néhány epizódot elevenít fel az író életéből; ismeretes, hogy az álmatag regényköltő talpig férfi volt, s ezekből az emlékezésekből hitelesen megtudjuk, hogyan regulázott meg két hetvenkedő katonatisztet. — A dunántúli lokálpatrióták számára különösen kedves lehet Balkányi Enikő beszámolója a munkáról, amelyet a Múzeum az írói emlékmúzeumok, szobák és kiállítások rendezése terén eddig kifejtett; a következőkről kapunk körültekintő és szép képekkel kísért tájékoztatást: Tinódi-kiállítás a sárvári öregvárban, ahol a költő tetemei nyugosznak; Batsányi emlékszoba Tapolcán; Berzsenyi emlékek a költő egyházashetyei szülőházában és niklai kúriájában; Kisfaludy Sándor és Szegedy Róza badacsonyi emlékháza; a balatonfüredi Jókai-villa; a váli erdészház, ahol Vajda János gyerekkorát töltötte, végül a balatonszárszói József Attila Múzeum.

Feltűnhetik, hogy a két évkönyvben viszonylag nagyszámú közlemény foglalkozik Petőfivel, Adyval és József Attilával, azonban a Múzeumnak különleges feladata, hogy e három költő gyűjteményét teljessé tegye és feldolgozza. De ettől eltekintve is, mind a húsz közlemény jogosan került a finom kiállítású és Kass János szép címlapjával díszített kötetbe.

VÁRKONYI NÁNDOR

Kassák és Vásárhelyi reprodukciós albuma

(Éd. Denise René, Paris, 1961)

Gyönyörű kiállítású képzőművészeti mappa jelent meg a közelmúltban Párizsban, Kassák Lajos és Victor de Vasarely (azaz Vásárhelyi Győző) hat-hat színes grafikájának reprodukciójával. A kiadó Denise René, Párizs egyik vezető galériájának tulajdonosa, — nála állít ki Hans Arp, a költő-festő-kritikus Seuphor és a mai nyugateurópai művészet több más prominens egyénisége. A különleges sokszorosítási eljárással készült reprodukciók nagyméretűek (50x65 cm-esek) és tökéletesek, a két művész által szignált mesteri nyomatokat szürke egészvászon tok védi. Kassák Lajosnak a kiadványban szereplő konstruktivista munkái az első világháború utáni évekből valók, — Vásárhelyi alkotásai — amelyek a geometrikus absztrakciónak egy hidegebb válfaját képviselik — az utolsó évek termékei.

A 12 nyomat elé Jean Cassou, a párizsi Musée d'Art Moderne főigazgatója írt előszót: „Kassák az absztrakt művészet keletkezésekor tűnt fel, a pionírok korszakában, elfoglalva helyét a nagy képzőművészeti forradalmak kavargásában, amely végigsöpört Európán a század első évtizedeiben... Körülötte gazdag forrongás van, de ő kimunkálja a saját útját, s ez szigorú, következetes és tiszta. Író és festő, keményakaratú és érzékenyen reagáló, aki kutat, vitázik és dönt. És kialakul a maga tökéletessége, hajlíthatatlansága és kristálytisztasága." Cassou a továbbiakban a következő generációhoz tartozó, a stílusforradalmak eredményeire építő Vásárhelyi munkásságáról mond melegen elismerő szavakat.

Cassou bevezetője után Kassák 1922-es manifesztumát olvashatjuk: „Minden alkotás a magasabbrendű erők dokumentálása... A művészet a legmagasabb alkotási forma... Vannak korok, amelyek üstökösöket szülnek, mások csak szegényke lámpásokkal vándorolnak át a zónákon... A mi korunk a kétségbeesés dühét és az optimista harc tűzoszlopait kiáltja fel magából egyszerre.... Teremteni kell, mert ez a mozgás. A mozgást egyensúlyba kell hozni, mert így kapjuk meg a formát. Az új forma az architektúra." Ezután következik Vasarely művészi hitvallása, 1960-ból: „Mi a teljes szakítást hirdetjük a korcs csökevényekkel, elvetjük művészet és művész idejétmúlt meghatározását... A művészet a tiszta plasztikitás, egészség és öröm..."

A következőkben Kassák képzőművészeti munkásságáról és Vásárhelyi pályafutásáról szeretnénk röviden megemlékezni, az esztétikai elemzés vagy a kritikai értékelés igénye nélkül. Célunk egyedül a tájékoztatás, — tények, adatok közlése.

Kassák neve összeforrott a magyar művészet történetének XX. századi szakaszával csakúgy, mint az egyetemes művészet stílusforradalmaival. Az ő „Ma" című folyóiratában indultak útnak az „aktivisták" — Nemes-Lampérth, Kmetty, Uitz —, ő szerkesztette az „Új Művészek Könyvé"-t Moholy-Nagy Lászlóval, aki azután az elmúlt évtizedek nagyhatású, nemzetközi tekintélyű, univerzálisan sokoldalú mestere lett. Kassák később sem lett hűtlen a képzőművészethez, amelyről két önálló kötete is megjelent („Vallomás tizenöt művészről" és „Képzőművészetünk Nagybányától napjainkig"), számtalan képzőművészeti kritikáját nem is számítva. Verseskönyveit maga illusztrálja („Sötét egek alatt", „Költemények — rajzok", „Szerelem, szerelem"), könyveinek borítólapját maga tervezi, 1957-es budapesti és 1960-as párizsi kiállítása jelentős visszhangot keltett. Az általa szerkesztett folyóiratok (Kortárs, Alkotás stb.) képzőművészeti anyagunk magas minőségével tűntek ki. Kassák Lajos mindezekkel kapcsolatban így ír: „Ritka jelenség a magyar művészeti életben, hogy valaki két művészeti ágban alkosson. Ma 75 éves vagyok, s 18 éves korom óta van kezemben felváltva a toll és az ecset, — életutamon így születtek meg hol festészeti, hol irodalmi művek. Első fellépésem ideje a festészetben összeesik a modern művészet első nemzedékének jelentkezésével. Legközelebbi rokonaimnak érzem Malevicset, Mondriant, általában a konstruktív irányzatok képviselőit."

Vásárhelyi Győző 1908 április 9-én született Pécsett. Orvostanhallgató volt Budapesten, közben azonban eljárt Podolini-Volkmann szabadiskolájába, s érintkezésbe került Kassákkal, Moholy-Naggyal, Bortnyik Sándorral. Szemléletének kialakulására nagymértékben hatottak Kandinszkij, Le Corbusier, Gropius munkái, s általában a Bauhaus-mozgalom gondolatai. 1930 óta él Párizsban, de 1933-ban még gyűjteményes kiállítása volt Pesten, az Ernst-múzeumban. A két világháború között ismertek voltak ötletes reklámgrafikái és üzleti plakátjai. Neve ma nagyon jól cseng Nyugaton, a legelismertebb művészek közé tartozik, egyik műve a brüsszeli világkiállítás „A modern művészet ötven esztendeje" című nagy tárlatán is szerepelt. Absztrakt alumíniumszokrokat is alkot, festményei számos múzeumban, nagyméretű faldekorációi több nagyvárosban láthatók, nem egy művészeti díj nyertese. Grafikáiban s egyéb munkáiban a mozgalmas, szüntelenül változó téri élményt tudatosítja, jeleníti meg képileg, gyakran alkalmazva játékos, érzékkáprázt ató megoldásokat. De e játékosság távol áll az önfeledtségtől, — egy spekulatív, hűvös elme racionalista-matematikai szemlélete nyilatkozik meg munkáiban.

DÉVÉNYI IVÁN

62-800 Pécsi Szikra Nyomda F. v.: Melles Rezső

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

1962 · 3

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT
Megjelenik kéthavonta
a Baranya megyei Tanács kiadásában
V. ÉVFOLYAM, 3. SZÁM 1962. JÚNIUS

TARTALOM

CSORBA GYŐZŐ versei — — — — — — — — 275
ALBERT ZSUZSA: Öregek (vers) — — — — — 276
MÉSZÖLY MIKLÓS: A három burgonyabogár (elb.) — 277
KERESZTURY DEZSŐ versei — — — — — — 288
TANDORI DEZSŐ: Egyetlen (vers) — — — — — 289
RÁKOSY GERGELY: Alkonyat után (elbeszélés) — — 290
PÁL JÓZSEF: Pár fénylépésre (vers) — — — — — 301
SIMONYI IMRE: Bartók (vers) — — — — — — 302
BIHARI SÁNDOR versei — — — — — — — — 304
ORMOS GERŐ: A Rigolettó után (elbeszélés) — — — 305
STETKA ÉVA versei — — — — — — — — 309
ÁGH ISTVÁN versei — — — — — — — — 310
PÁLOS ROZITA: Közös nevező (vers) — — — — 312
ANGYAL ENDRE: A modern cseh irodalom útja (tan.) 313
MARSALL LÁSZLÓ: És ne mondja senki... (vers) — 318
CSORDÁS JÁNOS versei — — — — — — — — 319
DÉKÁNY KÁLMÁN: Út nem vezet ki a világból (elb.) 320
HUNYADI ISTVÁN versei — — — — — — — 329
GYURKÓVICS TIBOR versei — — — — — — 330
GALAMBOSI LÁSZLÓ versei — — — — — — 330
THIERY ÁRPÁD: Az utolsó ház (regényrészlet) — — 331
NYERGES ANDRÁS versei — — — — — — — 347
CS. NAGY ISTVÁN versei — — — — — — — 347
GERA GYÖRGY: A mai nyugatnémet próza (tanulm.) 348
CSANÁD BÉLA: Új német költők (fordítások) — — 354

FIATALOK

GYÖRKY ZOLTÁN: Emlékezés ürügyén (vers) — — 357
ISZLAI ZOLTÁN versei — — — — — — — — 358
KARAY LAJOS: Rovar, borostyánkőben (vers) — — 358
SZÜTS ISTVÁN: Rianás (elbeszélés) — — — — — 359
HORGAS BÉLA: Tavasz (vers) — — — — — — 362
KERÉK IMRE: Február (vers) — — — — — — 363
CZIGÁNY GYÖRGY: Kamaszlány (vers) — — — — 363
DONKÓ LÁSZLÓ: Őszi éj (vers) — — — — — — 364
CSIKÓS JÓZSEF: Kukorica morzsolgató (vers) — — 364

PILLANATKÉP

ÖRSI FERENC: Kincses Baranya — — — — — — — 365
LEMLE GÉZA: Szabadulás — — — — — — — — 369

HAGYOMÁNY

SIPTÁR ERNŐ: Emlékezés Mohácsi Jenőre — — — 378

VITA

VÁRKONYI NAGY BÉLA: A szellemi országépítés mai formái — — — — — — — — — — — — — 383
E. FEHÉR PÁL: „Vidéki irodalom" és vidéki folyóirat 387
LÁZÁR ERVIN: A dunántúli megyei lapok irodalmi mellékleteiről — — — — — — — — — — 390
— S: A művészet új mecénásai — — — — — — — 393
AZ OLVASÓ LEVELÉBŐL (Dr. Boros Tiborné) — — 394

JEGYZET

PÁKOLITZ ISTVÁN: Írás és élet — — — — — 395
MIHALIK ZOLTÁN: A semmitmondás útvesztői — — 398
FÜST MILÁN: Emlékezetül — — — — — — — — 406
SZABÓ EDE: Az író és közönsége — — — — — 407
TÜSKÉS TIBOR: Fehérvár dicsérete — — — — — 409

SZEMLE

RAJNAI LÁSZLÓ: Kassák Lajos: Szerelem Szerelem 412
BÜKKÖSDI LÁSZLÓ: Pákolitz István: Fény és árnyék 415
FUTAKY HAJNA: Tatay Sándor: Kelj fel és járj — — 418
LAKATOS KÁLMÁN: Sipos Gyula: Férfikor — — — 421
WERNER ISTVÁN: Sásdi Sándor: A harmadik elmegy 423
DERSI TAMÁS: Kellér Andor: A titkos lakó — — — 425
HERCEG GYULA: Révay József Decameron fordítása 427
BEKÜLDÖTT KÖNYVEK — — — — — — — — 430

KÉPEK

BORSOS MIKLÓS — — — — — — — — — — 287
OROSZ JÁNOS — — — — — — — — — 382, 411
SIMON BÉLA — — — — — — — — 295, 317, 353
SOMOS MIKLÓS — — — — — — 323, 328, 337

Szerkeszti:
TÜSKÉS TIBOR
felelős szerkesztő

BORSOS JÓZSEF CSORBA GYŐZŐ SZÖLLŐSY KÁLMÁN

A társadalmi bizottság tagjai: Bárdosi Németh János, Gyenis József, Kolta Ferenc, Örsi Ferenc, Pákolitz István, Sarkadiné Hárs Éva és Pörös Imre (műszaki szerkesztő). Szerkesztőség és kiadóhivatal: Pécs, Széchenyi tér 16. Postafiók: 24. Telefon: 13-05. Szerkesztőségi órák kedden és pénteken 17—19 óráig. Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. — Egyes szám ára: 8,— forint. Évi előfizetés díja: 48,— forint. Csekkszámla: OTP 349—803. Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlapirodánál (Budapest V., József Nádor tér 1.). Egyéni előfizetési csekkszámla száma: 61 068. Közületi előfizetési csekkszámla száma: 61 066, vagy átutalással az MNB 8. fióknál vezetett egyszámlára. — Felelős kiadó: Takács Gyula.

Csorba Győző

Hűs rend felé

A föld alá, a föld alá
bújik az élet — ott is élet.
Bitang napok meg éjszakák
zsandárjai gyötörtek érted.

Reméltem? Mit? Remélhetetlent.
Tűrtem a szív s az idegek
tobzódását, hogy érthetetlen,
komor tájakra vigyenek.

Hagytam: kuszálódjék körém
a zűrzavar. Jó volt a tiszta
hidegből ráncai közé
lapulni vissza,

és várni, várni még, mikor már
az agy rég tudta volna, hogy
haszontalan, (sorsom latolván
ha csak kicsit józan vagyok). —

Most hökkenten nézek körül:
csönd és üresség és üresség.
Arcomra lassan rákövül
a mélyből sarjadó ijedtség.

Indulnék, s hűtlen lesz a láb,
szemben a hűs rend csillagával,
szívemben indulnék tovább
a túl-túlcsorduló halállal.

Köszönöm

Gyermekkorotok nagy termeiben
hol az öles falakról
körémcsapódó visszhang a magam
gyermekkorát is idézi
köszönöm hogy
gyermekkorotok nagy termeiben
bölcs gyermekségetek
a felnőtt sutaságát
megbocsájtja.

Szomját meg éhét...

A homály elszalad az éles,
vizsgáló fény elől.
Sarkos, rideg fémek szerkezetéhez
sodródtál. Lesz-e még zug fészkedül?

Girlandok, fátylak és pihék. —
— Most meztelen, cifrátalan keménység.
Szomját meg éhét, igényeidét,
azt fojtsd el: a kölyök szomját meg éhét.

Midőn majd sarkot, tiszta hideget
áhít a szív s tud felnőtt lenni már:
megint gyermek lehet
a fölkelő világ csodáinál.

November

Gyöngécske hajnali fagyok
edzik a lágy növényeket,
köd-tenger jég-tajtékain
a város háztetői.

A szürkeség társat keres,
belém igyekszik ömleni.
Ez is csak főpróbája még
a végső szürkeségnek.

Út nyílik a holtak felé,
fal nő az élők és közém.
A hang csönddé lesz és a csönd
megszólal hallhatóan.

Fakó, göcsörtös ágakon
semmi fölösleg, semmi dísz.
A cifraság az életé,
ha maga szabja gátját.

Ó mennyi ősz már, mennyi ősz,
hány lecke, hány okos tanács,
milyen makacs tapasztalat,
milyen makacs remények!

Albert Zsuzsa

Öregek

Ti már nagyon sokat láttatok
és láttok minket is,
öregemberek.
Szelíd őszi levelek hulldogáljanak vállatokra,
ha mentek az úton,
érezzétek régi bokrok illatát
s gondoljatok az elmúlt ifjúságra.

Szelíd barátok, messzire nézők,
nektek már megszűkült a világ,
de megesik szívetek szegény unokáitokon:
hiába ketyeg nyugalmat régi óra,
sóhajotok meglebegteti
a régi függönyt az ablakon.

Piros őszi virágok
hajoljanak lábatok elé —
szobátok csöndes
és napos legyen —
ó, mert pereg a harmat a zöld fűszálakon,
s az ökörnyál gyöngye csillog hallgatag:
mikor szép havas fejeteket
szelíden hajtjátok
az ifjúság felé.

Mészöly Miklós

A három burgonyabogár

Emlékszem, 47 őszén egyszerre összejött minden. Kezemen-lábamon kiújult a háborús fagyás s már vagy harmadszor dobták vissza kérvényemet, amiben fizetés emelést kértem. És akkoriban szakítottam Bödével is — igaz, hogy undokul, de igazságom tudatában mégis. És ez sok volt. Az eső is sok volt. Néha úgy rémlik, hogy azon az őszön folyton esett; pedig aznap, amikor defektet kaptunk Ireg előtt, éppenhogy kopogós hideg volt, majdnem tél. Ez este hét óra felé történt. Korán sötétedett. A tájból úgyszólván semmit se láttunk, csak egy rombusz formájú csőszkunyhót; meg valami mély szurdikot az út baloldalán. Dideregve topogtunk az autó körül. Ger Arany fűtött szobát ígért nyolc órára, borsos körözöttet pálinkás teával; és Janikát, az iregi főjegyző kilencvenkilós feleségét, aki állítólag mindig mandulaszagú és pici a szája. Az járta közöttünk, hogy a kicsi száj amolyan biztató mértékegység a nőknél, amiből fix következtetést lehet levonni. Ugyanígy biztosra vettük azt is, hogy a lukas comb gyanútkeltő körülmény, mert csak zárt-combú nők lehetnek jó anyák és jó szeretők.

Tanácstalanul piszkálgattuk a löttyedt gumiköpenyt, mint egy elfuserált csecsemőt.

— Most mi lesz? — kérdezte Kis Varga, miközben kékre fagyott, pattanásos arcát pofozgatta.

— Mi lenne? Bemegyünk abroncson — mondta Ger Arany és Pajára nézett. — Ha sajnálták tőlünk a pótbelsőt, most majd kiutalnak egy újat.

— Azt nem lehet — mondta a sofőr flegmával.

— Micsodát?

— Abroncson bemenni. A karburátor is rossz, teljesen tropa.

— Ja — morogta Ger Arany. — Akkor hát igazán ideális — s előszedte az ülés alól a lapos demizsont, amit még előző nap töltött meg pálinkával a hőgyészi mázsáló, szívességből.

Mindez úgy kezdődött, hogy a Burgonya Kormánybiztosság ellenőrző villám-csoportok kiküldését rendelte el; s éppen hármunkra esett a választás. A hivatal egy tizenöt tonnás teherautót bocsátott a rendelkezésünkre; és a kocsi mellé Paját. Paja pendliző sofőr volt, aki egyetlen vállalatnál se tudott megmaradni; de mi jól kijöttünk vele. Még azt a gyűrött akt-fotót is kiakasztotta a volná fölé, amit csak akkor szokott, ha a haverok megérdemelték. Második hete utazgattunk így a megyében. Az ablaktörlő szüntelen kattogása azóta is itt pattog a fülemben, mint valami átkozott bogár; mégis, ott a motalkószagú vezetőfülkében, olyan volt ez a zaj, mint a meghitt tűzduruzsolás. Nem úgy, mint a láncok csörömpölése hátul, a hodály ürességben. De ez megint olyasmi, amit jobb volna elfelejteni.

Nyáron még azt hittem naivul, hogy Pestre kerülök állásba; aztán mégse sikerült. Csak az eső sikerült jól. És a burgonya. Bogdányban azt mondta a bíró nevetve: „Nyertünk, elvtárs urak, hála isten a burgonya jól sikerült!" S akkor én is úgy éreztem, hogy ez a legtöbb, ami sikerülhet. Sőt, azt is el tudtam képzelni, hogy ez most már mindig így lesz, csak zsákok és burgonyák, huzatos terményraktárak, s hogy mindez olyan meghitt lesz számomra, amilyen Böde volt, ez az egész utazgató élet, a mázsáló bódék, a megrakott szekerek, meg az az idegen állomás, ahol nem találtam a vécét, vagy az a söntés ott Borjádon, ahol az ablak mellett ültem és egy árokra láttam ki, amibe három betoncsőből zubogott

az agyagsárga lé... Amióta légnyomást kaptam, azóta van bennem ilyen nyomorék költőiség; azóta mindig jobban emlékszem ilyesmikre, mint a hasznos dolgokra. Egy csupasz villanykörtére például a belaci hengermalom előtt, tíz órakor este, mikor már minden fény kialudt a faluban, csak ez az egy lámpa nem, bevilágítva a tócsás rakodó-udvart és egy begyújtott Hoffer-Schranz vontatót, amitől egész idő alatt nem lehetett hallani egy szót se, úgy dübörgött s egyre mélyebbre süppedt a sárba.

Mindegy. Ger Arany azért itt is elmesélte a helybeli két burgonyaellenőrnek, hogy Pesten milyen lakásról csúszott le. Ő volt a legidősebb közöttünk, negyvenre járt, a haja tiszta fehér, az arca almapiros, élveteg, a szája humorosan kicsi; de ennek őnála nem volt semmi jelentősége. Tudtuk, hogy operaénekesnek készült, de nem kapott Pesten lakást s ezen bukott meg a karrierje. Hogy ez így nevetséges? Lehet. De ennél sokkal kisebb dolgokon is el lehet csúszni, én aztán tudom. Mikor Ger Arany megkérdezte tőlem, hogy mért szakítottam Bödével, azt mondtam, hogy „szerelemből". És nem volt szükség rá, hogy bővebben magyarázgassam, annyira összeszoktunk abban a két hétben. És mégis otthagytam őket, egyetlen szó nélkül.

De azért ez mégis korábban kezdődött, apró kis jelekből gondolom. Egyszer kint a fronton hátraküldtek a zászlóalj-parancsnokságra egy fontos levélért és visszafelé eltévedtem az erdőben, valahol a Dráva mentén és lelkiismeretfurdalás nélkül lefeküdtem aludni. Másfél napig aludtam a kimerültségtől. Csak az mentett meg a golyótól, hogy a századparancsnokom megsajnált. „Mit csinált? Hol volt?" ordított rám. „Nincs magában felelősségérzés?" Azt kellett volna mondanom, hogy nincs, de csak azt mondtam, hogy nem érzem magamat bűnösnek. Felpofozott és ezzel el volt intézve. Szerencsére azok közé tartozott, akik sejtették, hogy hamarosan úgyis vége a háborúnak.

De ami Bödét illeti, sokkal komplikáltabb a dolog. Pár héttel a burgonyakiszállásunk előtt felszöktem autóval Pestre, hogy kiváltsam azt a sárga félcipőt, amit még nyáron rendeltem meg, de sose volt elég pénzem rá. Mikor felültem a vonatra, homályos várakozás volt bennem, hogy Pesten vagy útközben valami olyasmi történik velem, ami régóta esedékes. S ha talán kialszom magam a Dunaparton, elfelejtem azt a hodály ürességet, amit mindig látni véltem, bárhol voltam is; s ahol valami rettenetes iszonyatot követtünk el valamennyien, mégha nem is beszélünk róla. De nem vagyok az a fajta okos, aki az ilyesmit meg tudja jobban fogalmazni.

Egyszóval beléptem a cipészhez és láttam, hogy egy fiatal lány hajol a pult fölé s nézeget valamit — az én cipőmet. Böde volt. Azt hittem, elsülyedek. Ugyanis azt táviratoztam neki előző nap... — dehiszen mindegy, hogy mit. Valami éktelen hazugságot, hogy egyedül utazhassam Pestre. Ő meg elvörösödött zavarában. Kérdezte, mit keresek ott; én meg azt, hogy ő mit keres ott. S az egész rettenetesen kínos volt. A cipészt Böde ajánlotta nekem, régebbről ismerte, így sejthette a majszter, hogy amit lát meg hall, egy kicsit családi ügy. Böde szó nélkül kifizette, ami jár, magához vette a cipőt és elköszönt. Én meg utánakullogtam. A Piaristákig nem szólt egyikünk se. Valami kis mellékutca van ott, sötét is meg keskeny, se bolt, se kirakat nincs benne, se igazi kapubejárat, csak pincelejárók meg fehérre meszelt nagy raktárablakok. A mázolás fölött rozsdásan lógtak le a gépfegyver-szaggatta redőnyök. Ha igaz — gondoltam görcsös okoskodással — ez egy olyan utca, ahonnét a csillogóra pucolt üzletek hasát tömik meg minden nap. Mit tagadjam, fojtott ez a perspektíva, ez a környezet. És Böde se szólt. Valahogy egyszerre fonákjára fordult minden — mint amikor

véletlenül bepillant az ember egy piszkos konyhába, ahonnét a legfinomabb falatokat hozzák ki, s amikből mi is jóízűen ettünk az előbb. Néztem Bödét és zöldes sárga volt az esőben, az álla pörsenéses. Szinte mutatványnak éreztem akkor, ha ezen a szűk kis utcán minden különösebb tragédia nélkül végig tudunk menni. De csak kint a Dunaparton kezdett el sírni. Némán, összeszorított szájjal sírt.

— Meglepetést akartam szerezni neked — mondta, miután mindketten lucskosra áztunk már. — Én akartam hazavinni a cipődet.

Ez szívszorító volt. És jóvátehetetlen. De a legnagyobb baj mégis csak az volt, hogy nem akartam kertelni. Hol azt bizonygattam, hogy szeretem; hol meg azt, hogy magam se tudom, mi bajom van vele, mikor semmi okot nem adott rá. Nem is úgy mondanám utólag, hogy tudva szakítottam; egyszerűen megtörtént velem, mint a végzet. S még a fejemet se veszítettem el. Az izmaim ugyanolyan ruganyosak maradtak, a hangom is a régi. Csak éppen utálkoztam, hogy mért nincs bennem több felelősségérzés; és csodálkoztam, hogy mért vagyok mégis ártatlan, úgy alapjában véve.

Lent álltunk az alsórakparton, szemközt a kiégett királyi várral s akarva se jutott eszembe más, csak ami elől felszöktem naivul Budapestre: a hivatal, a kiszállások, a burgonyák...

Böde észrevette, hogy a palotát nézem.

— Nem szólsz semmit? — kérdezte.

— Milyen jól lehetne ott is burgonyát tárolni! — mondtam őszinte keserűséggel. De nem voltam ura a hangomnak, cinikusnak éreztem én is.

Böde hóna alá szorította a cipőmet és ott hagyott. Mikor meghallotta, hogy mögötte lépkedek, váratlan indulattal sikoltozni kezdett:

— Ha közelebb jön, beleugrom! — és egész a partszélig futott.

Erre aztán én fordultam meg, hogy ne is lássa az arcomat s ne érezze annyira megalázónak a jelenetet. Akárcsak ott az országúton — mintaszerű durrdefekt volt ez is. Nem volt mit csinálni a karburátorral.

Paja úgy fogalmazta ezt meg, hogy ő nem Krisztus s az egyetlen, amit tehetünk, hogy otthagyjuk a kocsit az országúton és majd Iregről kérünk vontatót; vagy ha útközben találkozunk kocsival, leállítjuk.

Elmúlt tíz óra, mikor bezörgettünk a főjegyzőékhez. Paja már előbb elvált tőlünk, még a tejipari telepnél, hogy ott próbáljon vontatót keríteni. Abban maradtunk, hogy majd utánunk jön Janikáékhoz és reggel indulunk tovább.

A tágas udvar mélyéből négy kutya rontott ránk, de Ger Arany egyetlen kussal megjuhászította őket. Ez már magábanvéve bizonyíték volt, hogy nemcsupán mesélt, ő csakugyan otthonos itt. A ház paraszt porta lehetett valamikor, abból alakították át jegyzői lakásnak. Néhány gyümölcsfa, tujabokor az udvaron meg egy kerek grupp, néhány színes üveggömbös karóval — ennyi árulkodott a sötétben Janika finomabb ízléséről. De különben semmi látnivaló, még baromfiudvar se, csak a hodály nagy, lapos üresség, egy céltalan udvar, keresztülkasul szabdalva megfagyott autó-nyomokkal.

A főjegyző tényleg nem volt otthon, csak Janika. Az ámbituson egy fiatal szolgálólány kopogott végig facipőben s megállt a feljáró lépcsőnél. Közben odabentről felgyújtották a villanyt. A lánynak csupasz volt a lába, izmos karját vörösre csípte a hideg. Némán vigyorogva nézte a bevonulásunkat és közölte, hogy a tekintetes asszony már lefeküdt. Ger Arany megveregette a lány fenekét s azt mondta, hogy mi is azt szeretnénk.

Később kiderült, hogy Janika az egész jelenetet végignézte a szobából. Pon-

gyolában fogadott bennünket, feszesre húzott övvel a derekán és egy valószínűtlenül kicsi, fekete papuccsal a lábán. Ger Arany semmit se túlzott, Janika kivételes tünemény volt, egy arányos óriásnő, az erőnek és törékenységnek egészen szokatlan keveréke. Nemcsak a szája volt pici, hanem a lába is, az arcán századeleji két gödröcske, az idomai azonban, mint egy súlyemelőé. Az ebédlőben ültetett le bennünket, ahol még ott volt a vacsorai teríték, a morzsás fehér abrosz, egy nagy házikenyér kendőbe csavarva meg egy francia divatlap. És kábító meleg, legalább huszonnégy fok.

— Hát egyenek akkor — nézett ránk az asztalfőről. — Szeretem etetni a hajótörötteket.

Kis Varga mondani akart valamit, de láttam, hogy Ger Arany belerúg az asztal alatt. Nyilván ő akarta diktálni a beszélgetés stílusát és nem akart felsülni velünk. Bár nem tudtam elképzelni, hogy az ő stílusa mért volna illedelmesebb, mint a miénk. Másról volt szó; bizonyos megszerzett jogokat féltett tőlünk. Mi meg hagytuk, hogy ő brillirozzon. Minden választ őrá hárítottunk, mint valami cserkész vezetőre, aki valamennyiünkért felelős — s ettől csakhamar vibrálós lett a hangulat. Harsányakat nevettünk, noha többnyire csak az elmúlt két hétről esett szó, a szomorú burgonyákról. Én egészen belesüppedtem egy zöld-plüss fotelba és megpróbáltam elképzelni magamnak a főjegyzőt. Kicsi embernek gondoltam, aki Janika válláig sem ér, de a bajusza tömött, fekete, az arca rezespiros; s bizonyára tervei vannak a hodály nagy udvarral, amit Janika elhanyagol. Dühítő lehet egy ilyen mokány kis embernek, ha a felesége, egy ekkora test és ennyi izom, naphosszat semmit se csinál s mindig csak arra vár, hogy végre valami igazán esedékes lesz. Mégha csupa sár is az udvar, abban a kis fekete papucsában megy ki, megáll és rájön, hogy nem találja azt, amiért kiment. Sokat van egyedül, de szeret is egyedül lenni, mert az legalább ébren tartja a nyugtalanságot. Szerintem se azelőtt, se akkor este nem feküdt le Ger Arannyal. Amíg nem fekszik le, addig még mindig esedékes lehet.

Később erős motordübörgés hallatszott be az udvarról s láttuk a függönyön át, ahogy a két reflektor az ámbitus oszlopokat egy pillanatra élesen megvilágítja. Azt hittük, Paja művelt csodát és a megjavított Csepellel ő érkezett meg. De csak egy idegen autó állt be az udvarra, nem tudtuk, miért. Janika ugyan mondott valamit, hogy máskor is be szoktak állni hozzájuk autók, ott parkolnak éjszaka, aztán hajnalban tovább mennek, sokszor nem is tudják, mifélék. Különböző vállalati kocsik, építkezési anyagszállítók. „Meg különben is elég nagy az udvar" mondta. „Hiszen látták. Kétezer öl legalább. Ekkora udvart nem illik lakatra zárni manapság."

A zsufa szolgáló lány egy újabb demizsonnal nyitott be, letette Ger Arany mellé és mindjárt fordult is ki. Janika utána szólt:

— Honnét jött? — s kiintett az udvarra.

A lány láthatólag ártatlan volt a dologban, de azért elpirult.

— Vizet kért a hűtőbe — mondta. — Elfogyott neki.

Én meg azt gondoltam magamban: „Mint egy átjáróház. Egy komplett átjáró-udvar."

— Hol van a férje? — kérdeztem. — Kiszálláson?

— Ó, dehogyis — nevetett. — Vadászni mentek az állatorvosékkal. Az meg két napig is eltart ilyenkor.

— És maga nem szeret menni?

— Nem hagyhatjuk egyedül a házat — felelte. — Tudja, annyi ember meg-

— Pestről?

— Ó, dehogyis — nevetett újra. — Párisból.

Az idegen sofőr időnként megtúráztatta a motort, ilyenkor megrezzentek az ablakok. Ger Arany átment a sötét szalonba és ott matatott, kis csattanást hallottunk csak. Janika rám mosolygott, de éreztem, hogy ez a mosoly Ger Aranynak szól: mint aki pontosan tudja, hogy a vendége mit csinál a másik szobában; és hogy mi fog következni. Közben egyre kábítóbb lett a hőség és a beígért mandulaszag is megcsapta az orromat: Janika izzadt ilyen választékosan. Kis Varga besüppedt a foteljébe és elbóbiskolt a bortól. Kedves rókapofa volt ez a tizennyolc éves kölyök, az álla olyan hegyes meg fehér, mint valami lesmirglizett faék. Próbáltam rúgdosni, de nem ébredt föl. Janika egy ideig mosolygott még, aztán csak a csupasz pillantása maradt meg, rám szegeződve. Teljesen megbénított ezzel a pillantással.

— Már rég aludna, ugye, ha nem rontunk magára? — kérdeztem.

— Ó dehogy — nevetett. — Biztos kimentem volna még sétálni.

— A faluba?

Janika elbiggyesztette a nedves, kicsi száját.

— Isten mentsen, csak ide az udvarra... — s hatalmas, pihés karjával fölemelte a demizsont. — Dehát mért nem iszik?

— Köszönöm — hárítottam el; de azért ő töltött s közben átlesett a szalonba.

Ger Arany a zongorát nyitotta fel odaát és egy ujjal pötyögtetett halkan, majd néhány akkordot is leütött. Később egy Verdi áriát kezdett el énekelni, szorított torokhangon.

— Remek hangja van — dicsértem bajtársiasan.

Janika rátette a térdemre a kezét és megszorította.

— Remek kisfiú maga...

— Téved — válaszoltam halkan; s hirtelen indulat fogott el minden hazugság iránt. — Egyáltalán nem vagyok remek. Először is nincs semmi felelősségérzés bennem. Ugyanígy azt is mondhattam volna, hogy ronda hangja van. És ha belekényszerítenek, holnap magáról is hajlandó leszek valami csúnyát mondani. De azért az tényleg remek, hogy az udvarra megy ki sétálni... Tetszik nekem ez a maguk udvara.

Azt hiszem be voltam rúgva. Megfogtam a kezét és lehajtottam a fejem. Szerettem volna odabújni e mellé a hatalmas test mellé és elmesélni neki Bödét. De az udvar, ahová ő kilátott, legalább olyan üres és kietlen volt, mint azok a sáros rétek, amik engem kerítettek körül. Éjszakára beáll egy-két autó, de csak a bordás nyomukat hagyják ott a sárga agyagban. Egy pótkocsis anyagszállító nemrég az egyik tujabokrot is kidöntötte. De az is lehet, hogy mindez csak átmenet. A főjegyző biztos gyűjti a pénzt a vaskerítésre és akkor mindent elölről kezd majd. Fölszántatja az udvart, tervet csinál, hogy mit hova ültet...

Mindenesetre örültem, hogy Janikának párnás a keze és nem húzza vissza az enyémből. Ha kicsit többet iszom a kelleténél, csupán össze kell szorítanom a torkomat s mindjárt megkönnyesedik a szemem. Utálom ezt a képességemet, mert mindig arra csábít, hogy visszaéljek vele; s noha tudom, hogy csalok, látnom kell, hogy az öröm, amit okozok, őszinte. Akkor is úgy emeltem föl a fejemet, hogy már ott éreztem a szemhéjamon azt a kis melegséget.

— Túl sokat enged meg magának — mondta Janika szigorúan s megint megszorította a térdemet. — Menjen ki, szedje össze magát.

Az előszobában magamra terítettem a kabátomat és kiléptem az ámbitusra. A levegő íze és a fehérség egyszerre csapott meg: leesett a hó közben, az első

hó. Alig egy centis volt, de az udvart még nagyobbá tette, a tárgyakat még esetlegesebbé. Egy huszonöt tonnás, billentős teherautó dohogott az udvar közepén. A vezetőfülke üres volt. Az ámbituson nem égett már a villany, csak hátul, a konyhán túl szűrődött ki fény. Fölmarkoltam egy kis havat és nyalni kezdtem. A négy kutya hangtalanul szaladgált az udvar átellenes oldalán és onnét figyeltek. Lépések neszét hallottam. Biztosra vettem, hogy a sofőr Janikáék szolgálójához jött; s szándékosan nem köszöntem rá arra a bőrzubbonyos férfira, akit a tujabokrok mögött elhúzni láttam. Azt hittem, hogy ő az s megy vissza a lányhoz. De amikor a fénysávba ért, egyszerre felvöröslött a haja. Paja volt. A meglepetéstől bennem ragadt a kiáltás. „A kis disznó! Ezt szépen elhallgatta előlünk. Reggel meg ideáll majd a kocsival, mintha ő maga volna az ártatlanság." Nevetnem kellett. Paja eltűnt az ajtó mögött, a kutyák is kivonultak az országútra. Csak az autó rázkódott a havon, mint valami esedékes rossz vagy jó. Mégis, ha visszagondolok rá, hetek óta akkor volt bennem először egy kis bizakodás, hogy visszatalálok az emberek közé; s a Miatyánk második fele is eszembejut, amit egy idő óta sehogyse tudtam fölidézni.

Illemből megkerültem a pince földhányását, hogy ne lásson meg Janika, ha esetleg kilép — s ott váratlanul belebotlottam az idegen sofőrbe. Éppen gombolkozott. Kis zavarral bámultunk egymásra. Magas, sovány, kesearcú férfi volt, erős fekete hajjal. Az autója felé nézett, aztán vissza rám.

— Szintén? — mormogta, amit köszönés félének is vehettem.

— Azt hittem, hogy maga a Paja — mondtam ügyetlenül.

— Nem én vagyok az — felelte precízen és zsebredugta a kezét. S attól kezdve végig ott asszisztált nekem. Egészen kicsi hányingerem volt csak, de az is inkább a benti melegtől.

— Hajoljon előre, ne úgy álljon, mint egy karó — mondta; majd később: — Tulajdonképpen mit csinál maga itt?

— Tulajdonképpen semmit — feleltem. — Tropára ment a kocsink, aztán itt ragadtunk.

— Már megjavították a kocsijukat — világosított föl; s ettől egyszerre kijózanodtam. Ezek szerint ismeri a mi Pajánkat és a körülményeket is. Akkor pedig nincs mit magyarázkodnom, akár tegezhetjük is egymást. S hirtelen elöntött az a haverkodó jóérzés, amiből a nők örökre ki lesznek zárva. Rágyújtottunk és visszasétáltunk az autóhoz.

— Micsoda éjszaka! — mondtam s teleszívtam a tüdőmet. — Sokszor jársz errefelé?

— Elég sokszor. De különben földvári vagyok, most itt dolgozunk egy építkezésnél.

— És itt parkolsz Janikáéknál?

— Most már nem — felelte rejtélyes mosollyal; aztán körbenézett az udvaron. — Ez a hó engem is megkergített.

— Hogy-hogy?

— Kíváncsi vagyok, hogy másutt is leesett-e. Azt hiszem hazamegyek Földvárra. Két óra alatt otthon vagyok, aztán reggel vissza. Megéri. Az ember egyszer a saját ágyában is aludhat.

— Ha van neki — nevettem.

Oldalról rám nézett, nyelvével föl-le hintáztatta a cigarettáját.

— Van valami dolgod itt?

— Nem is tudom — mormogtam. — Azt hiszem, hogy nincs.

Pedig azért sajnáltam otthagyni azt az udvart, már kezdtem megbarátkozni vele. Viszont a hó is vonzott nagyon, a reflektor fényben elsuhanó fák; s gon-

dolkodás nélkül beszálltam vele az autóba. Néhány perc múlva már kint robogtunk az országúton.

Különben Bercinek hívták a barátomat — valamilyen Bercinek, többet ma sem tudok róla. Ugyanis csak a keresztnevünkig kádereztük le egymást. Útközben elmesélte, hogy vágtak otthon egy kis hatvan kilós disznót, csak úgy „előljáróba" — abból szívesen megvendégel. „Utálok egyedül enni" nyugtatott meg, „az asszony meg úgyse kel már föl, hogy egyék velem. Aztán majd megalszol a konyhában. Kapsz két pokrocót, annyi elég."

— Remek lesz — mondtam hálásan.

— Azt éppen nem, de jó lesz — válaszolta. — Nézd, micsoda porhó!

Még senki nem járt előttünk, az országút érintetlen volt és alig kanyargott. Megfigyeltem, ha ilyen úton robog az ember autóval, gyermekesen együgyűek lesznek a gondolatai. Az a távolbafutó pálya, amit az útmenti fák zárnak le kétfelől, szereti ugyanazt a gondolatot nyújtani, mint valami gumit. S minél gyorsabban száguld az ember, annál butább és üresebb lesz. De ez valami szent butaság és üresség, ha ugyanakkor havazik is. Berci bizonyára szívesen vette volna, ha beszélek neki Bödéről, de nem jött, hogy beszéljek. Janikának talán még igen, de neki nem. Nem is nagyon akartam én semmiről se beszélni vele; éppen csak jólesett, hogy együtt vagyunk, együtt fogunk abált szalonnát enni és megtudom, hogy milyen a pokrócuk szaga. Azt hiszem, ő is így érezhetett, mert nem faggatott a dolgaimról. Mégis, tökéletes volt az összhang és cinkosság közöttünk. S ha majd elmúlik ez az éjszaka — gondoltam — és elszakadunk egymástól, szeméremből ő is hallgatni fog arról, ami közöttünk történt. Ami annál is könnyebb lesz, mert nem lesz mit elmondani.

Két óra volt, mire beértünk Földvárra; s akkor már vagy húsz perce kiléptünk a havas övezetből. Ezen úgy bosszankodtunk, mintha valami közismert hivatal tehetne erről is. Hogy mért nem tudott Földváron is havazni! Káromkodva szidtuk a sarat, amire ráfutottunk. Berci nem a községben lakott bent, hanem egy új negyedben, a vásártéren túl, ahol már a szántók és rétek kezdődtek. Az új negyed magja az egykori ONCSA-telep volt és az bővült ki idővel. Amennyire a sötétben meg tudtam ítélni, Berciék háza nyolc hajszálra egyforma ház közül volt az egyik, körülbelül a középtájon. Ez a számítgatás akkor egyáltalán nem volt szándékos bennem. Inkább csak annyi, hogy miután Berci hirtelen fékezett le — nem is jelezve előre, hogy „na, itt lakunk" —, akaratlanul is visszaidéztem magamban azt a pár házat, amit éppen elhagytunk; meg azt a másik néhányat, amit a reflektor fényben még látni lehetett. Ugyanis lámpa csak egy égett a telepen, az artézikútnál.

Berci egy kopár előkerten vezetett keresztül, annak a végében volt a ház. A nyitott veranda tele volt szénnel meg fával. Egy pillanatig elmaradtam kint és minden indok nélkül a szenet bámultam, ezt a még mattabb feketét a sötétben. Közben fény csapódott rá s Berci kiszólt a konyhából: „Befűtsek?" Erre én is beléptem. Kopott kis konyha volt, rózsaszínű bútorokkal. A kőpadló ragyogó tiszta, de az asztalon halomban állt a mosatlan edény. Berci az egész halmot följebb tolta a viaszos vásznon és helyet csinált az asztal végénél. Közben el is felejtődött, hogy befűtsünk. A vekker hangosan ketyegett a polcon és mind a ketten ásítozni kezdtünk. Kiderült, hogy még annyi mondanivalónk sincs egymásnak, mint az autóban; de azért változatlanul bizalommal voltunk egymás iránt. Csak éppen már enni se volt kedvünk. Berci előhozott egy kék pléhtányért néhány véreshurkával, paprikás szalonnával. Aztán csak ültünk a hidegben s a

forma kedvéért nyeltünk is pár falatot. Bora semmi nem volt, pálinkája se. Vagy négy pohár vízet megittam, ő még többet is. Egyszer, emlékszem, rám nevetett és azt mondta, hogy jól kitoltunk az iregiekkel; meg hogy más így falatozni, parasztosan, nagy hűhó nélkül. Aztán fölállt, benyitott egy ajtón s hallottam, hogy halkan beszél valamit a feleségével. Egy pokróccal tért vissza, nem kettővel.

— Majd holnap csinálunk egy jó pálinkás reggelit — mondta. — A szomszédnak van pálinkája, csak már nem akarom fölébreszteni.

S intett, hogy menjek utána. Valami kamrába lépett be, ami a verandára nyílt. Mire odaértem, már egy fél szelon lógott ki az ajtón, ő meg kiszólt a sötétből, hogy fogjam meg a másik végét. Nyilván helyszűke miatt tárolták így, mert mikor fölállítottuk, a szobájukat félig elbarrikádozta.

— No, nem eszel még? — kérdezte, miután az egy pokrócot barátian megtoldotta a bőrkabátjával. — Van kolbász is, ha akarsz — s visszaült az asztal mellé.

— Azt hiszem, téged se kell altatni máma — feleltem kitérően. Majd teljesen váratlanul azt mondtam neki, hogy nem nősülök meg, elhatároztam. Egyrészt, mert nincs hozzá elég erkölcsi erőm; másrészt, mert mi történik, ha megnősülök? Az ember akkor is egyedül áll majd az udvaron, végülis.

— Most el vagy kenődve, azért beszélsz így — vigasztalt. — De azért jó, hogy mondod. Ki kell mondani a dolgokat, másképp tropára megy az ember önérzete.

Ezt nem értettem egészen, de azért nagyon jól esett. Emberi hang volt és nem kért cserébe semmit, még azt sem, hogy megmagyarázzam, mit akarok folyton azzal az udvarral. Pedig már indulásunkkor dicsérgettem neki Janikáék udvarát, hogy mennyire tetszik nekem s hogy valahonnét ismerős. Berci nem szólt rá akkor semmit. Most se. Újra ásítozni kezdtünk, aztán megszorította a kezemet, hogy aludjak jól, és bement feleségéhez.

Mint a kő, úgy estem bele az álomba. Semmi emlékem nem maradt erről az éjszakáról, még egy darabka álom se. Kora hajnalban arra ébredtem, hogy Berci átmászik rajtam. Már derengett kint s egyszerre beretvaélesen kijózanodtam. Berci hosszú alsónadrágban, mezítláb matatott a konyhaszekrényen, aztán kiment. Ahogy utána néztem, szemem megakadt a bejárat melletti fogason. Kopott kabátok lógtak rajta és egy dupla csövű puska. Ez azonnal felvillanyozott, este észre sem vettem, hogy ott lóg. Rögtön fölkeltem, hogy megnézzem közelebbről. Elég öreg puska volt, sörétes, viszont neves márka, a tiroli Peterlongo készítette. Akkor még nem gondoltam semmire, csak erős nosztalgiát éreztem, hogy a kezembe vegyem. De nem nyúltam hozzá, helyette kiléptem én is a konyhaajtón. Csudálatos volt. Éjszaka Földváron is leesett az első hó s még a szén is behavazódott a verandán. A fehér rétekre is kiláttam, amiknek nem volt határa a hajnali szürkületben. Mindez úgy hatott rám, mint egy kikerülhetetlen színpad, amire föl kell lépni.

Berci közben megkerülte a házat s mikor észrevett, rám hunyorított.

— Na, mit szólsz hozzá? Ugye mondtam?

— Isteni idő — feleltem.

— Nem is indulunk nagyon sürgősen — válaszolta. — Majd bemondok valami zűrt a kocsival és megreggelizünk. De addig még alszunk egy órát.

Nem mondtam, hogy igen, se azt, hogy nem. De bent a konyhában első dolgom volt leemelni a puskát. Ráfogtam Bercire.

— Van engedélyed hozzá?

— Hát persze. Minden hét végén kijárok — mondta.

Ezután már könnyen ment a többi. Berci egyből megértette, hogy kedvem támadt kimenni egy kicsit a határba. Sőt, ha két fegyvere volna, ő is kijönne velem. Ugyanis friss havon a legnagyobb élvezet bóklászni. De csak menjek nyugodtan egyedül — mondta —, a határ, ahová kilátunk, mind az ő vadászterületük. És hogy legkésőbb másfél óra múlva forduljak vissza.

Azt mondtam, hogy jó és zsebredugtam az öt töltényt, amit adott.

Amikor utoljára visszanéztem a telep felé, a sok egyforma ház közül még biztosan fölismertem a Berciékét. Pontosan nem tudom, miből, talán az irányból meg a távolságból, amit még frissen a tagjaimban éreztem. Aztán egyre inkább megszédített a fehér tágasság. Az első félórában nem is nagyon figyeltem rá, hogy látok-e vadat. Tökéletesen kielégített a környezet meg a két cső gömbölyűsége a markomban. Úgy éreztem, ha ebből a bóklászásból visszatérek, minden másképp lesz azontúl: úgy fog belém ivódni ez a havas rét, mint a kegyelem.

Már jó messze jártam a teleptől, mikor egy akácfás emelkedő aljából felugrott egy kölyök nyúl. Valami okból nem távolodva, hanem srég felém futott. De elhibáztam. A durranás messze visszhangzott — s ez volt az első apróság, ami nem hatott rám megnyugtatólag. Nehéz ezt megmagyarázni. Noha sokat vadásztam valamikor, mégis valami szégyen suhant át rajtam. Mint a nikotinszédülés; aki ismeri. Jön s el is múlik rögtön, de mégis visszamarad az érzés, hogy az emberek észrevették rajtunk. Így jártam akkor is: mintha az egész telep meg község engem figyelt volna a síkság közepén. De nem sokat törődtem vele. Nemsokára újra felugrott egy nyúl és ez is felém futott oldalazva. Lehet, hogy ugyanaz a nőstény volt, mint az előbbi — s újra megcéloztam. Azonnal felbukfencezett szaltózva, gyönyörű ívben, mint az artisták, mikor a dobolás is abbamarad. Most viszont kisebb volt a visszhang, mint az első lövésnél; de csak később jöttem rá, hogy miért. Egyelőre el voltam foglalva a nyúllal. Sárgás volt a hasa alja, mint a kén; valami vegyszer foghatta meg a festékgyár szemétlerakódójánál. Fölemeltem a lábánál fogva és visszanéztem a telep felé. De semmit se láttam, akkora köd szállt le közben; az foghatta le a durranás visszhangját is. S hamarosan engem is körbekerített. Kényelmetlen érzés fogott el; magyarán, rossz volt a lelkiismeretem. Most már határozottan rossz. Egy darabig még tudtam követni a nyomomat visszafelé, de csakhamar azt is elveszítettem. Attól kezdve szilárdan kitartottam egy irány mellett, de nyilván rosszul tájoltam, mert még háromnegyed óra múlva sem értem házat. Sőt, amikor egy rövidebb szakaszon fölszakadt a köd, egy távoli szerelőhangárt pillantottam meg, amire egyáltalán nem emlékeztem. Erre azonnal visszafordultam. S már gyűlöltem a nyulat. Végre is nem volt se fegyvertartási engedélyem, se vadászigazolványom; s akkoriban még elég közel voltunk a háborúhoz, hogy szigorúan vegyék az ilyesmit. Talán egy félórát botorkáltam így teljesen vaktában, mikor lassan átvilágítódott a köd, kisütött a nap. Tíz perc múlva ott álltam a vakító fényben, négy kilométerre a teleptől. Akkor már a községben is megindult az élet, autó berregett, a festékgyárból tompa kongatás hallatszott. A hó sárrá olvadt s egyre több felől csizmás munkások vágtak át a réten a gyár felé, a telep meg a szerelő hangár felé. Az első férfi, akivel összetalálkoztam, még elég barátságosan köszöntött, de a második arcából már nem néztem ki semmi jót. Sütött a pillantása és a fegyveremet nézte. Éreztem, hogy megfordul utánam. Sokáig hallottam, ahogy a gumírozott esőkabátja a csizmájához csapódik. Mikor elég messze került tőlem, gyorsan gödröt vájtam és odafektettem a nyulat. Valahogy

nem jött, hogy földet kaparjak rá, aztán mégis betemettem. És halálos biztonsággal tudtam, hogy megint elrontottam egy jó alkalmat, hiába jött segítségemre a hó. Utána elkezdtem rohanni a telep felé és csak az első házsornál álltam meg. Mind a tizennyolc házsort végignéztem, de sehol se láttam a Berci billentős teherautóját; autónyom viszont annyi volt a sárban, hogy azok még jobban összezavartak. Föl-alá csatangoltam az utcákon, de képtelen voltam rájönni, hogy melyik a sofőr háza. A nevét meg nem tudtam. S ez így már több volt, mint kínos. Kezdtem feltűnést kelteni, ahogy a puskával föl-le bolyongok. Végül erőt vettem magamon és beszóltam egy asszonynak az egyik kerítésen. Igyekeztem minden jellemzőt elmondani Berciékről, amit tudtam, de az asszony nem ismerte őket, ők is csak nemrég kerültek ide. „És a szomszédjuk?" kérdeztem. „Azok is" felelte az asszony. Kiderült, hogy a telep amolyan „átjáró" lakónegyed inkább, az előljáróság adta ki bérbe a házakat, főképp a vándorló munkás családoknak.

Ekkor már nyolc óra is elmúlt és biztosra vehettem, hogy Berci nem várt meg, kár is nyomoznom az eltűnt autó után. Így hát nem sok lehetőségem maradt. Mindenesetre jellemző, hogy melyiket választottam. Egy ideig még ott ténferegtem az utcákon, majd mikor egy egyenruhás férfit láttam feltűnni, gyorsan leódalogtam a rét felé, úgy tartva a puskát, hogy a testem eltakarja. S az első árokba belefektettem és sárt meg követ tapostam rá. Iszonyú érzés volt ez nekem, aki úgy szerettem mindig vadászni. De ugyanakkor megkönnyebbülés is. Bár elég rövid ideig tartott csak. Amikor fölegyenesedtem, egy tréningruhás, fiatal nőtt vettem észre az úton, mintegy harminc méterre tőlem. Nézte, hogy mit csinálok. Hosszú, fekete haja volt s számomra az volt a legfeltűnőbb rajta, hogy egyáltalán nem hasonlított Bödére. Lassan elindultam feléje, ő meg belépett a kertkapun, ami előtt épp megállt. Kis gondolkodás után én is benyitottam. Hajszálra olyan ház volt, mint a Berciéké, a verandán nagy kupac fa meg szén. Ez teljesen megzavart. Kopogtatás nélkül nyomtam le a kilincset. A nő ott állt a befűtött konyhában és éppen lepakolt. Sokkal szebb volt, mint gondoltam; a körméről már kezdett pattogzani a festék. De a rózsaszín bútorok helyett itt minden kék volt.

— Ez a Berci barátom háza? — kérdeztem.

— Kicsodáé? — lepődött meg.

De azért láttam a szemén, hogy nem barátságtalanul mustrál.

— A Berci barátomé. Sofőr. Ugyanilyen háza van neki is.

A nő elnevette magát.

— Jópofa maga. Ilyen alapon minden házba benyithat itt.

— De még szerencse, hogy ide nyitottam be. Maga biztos nem jelent föl — mondtam.

A nő újra nevetett.

— Csak nem gyilkolt meg valakit?

— De igen. Egy nyulat — feleltem.

— Azt ásta el ott az ároknál?

Erre egyszerre elmúlt a szorítás a mellemről: ezek szerint nem látta jól, mit csinálok. S ez visszaadta a bátorságomat. Mit részletezzem — udvarolni kezdtem neki és ott maradtam. A férje egy másik megyében dolgozott és csak hétvégenkint utazott haza. Négy napig laktam nála és négy napig nem mozdultam ki a házból, hogy a szomszédok ne fogjanak gyanút. Csak hevertem és bámultam ki a sáros rétre meg szántókra; és vártam őt. Egyáltalán nem hasonlított Bödére. És egyáltalán nem akart tőlem semmit. Sőt búcsúzóul egy címet is adott, ahonnét be is protezsáltak a következő kampány-munkára, a cukorrépásokhoz.

Borsos Miklós: Szabó Lőrinc
(Piszkei vörös márvány 1961.)

Keresztury Dezső

Szobrokra

EGY FEJSZOBORRA
(Borsos Miklósnak)

Ó jaj az állatnak, kiben a lélek
oly nagyra nőtt, hogy többé önmagával
s amiben él azzal egyet nem érthet,
csak mint egy más világra tévedt
szörny, fuldoklik a sűrülő magányban!

S ó jaj a léleknek, ki semmiért egészen
akarta megkapni a lét örök
értelmét, teljességét, s a sötéten
örvénylő iszonyat ölén lenn
torlódó sziklán szilánkra törött!

Ki lánggal élt, halott: agyag sírban van; —
de kínját tovább panaszolja dermedt
csenddel a kő: a lélek megváltatlan
gyötrelme ráng a gúzsbavert állatban.
Így él hát, kit kezed újrateremtett.

A „DUNÁNTÚLI VÉNUSZ"-RA
(Pátzay Pálnak)

Emberi jó mértékkel teljesen nő
a gyúró, véső, okos kéz alatt
játékos jellé a rideg anyag;
nem tengerhabból lesz: szív s képzelet hő

vágya ismétli a csodát: teremtő
szenvedély célját, fészkét. Gondolat
feszül, szűz hajnal éj örvénybe csap, —
s gyönyör támad és rettenet: istennő.

Szépsége szenvedély s törvény aránya,
táncos súly, tompa fém, mit átvilágít
a térrel teli fény; magába zárva,

tétlen cselekszik, hamvad, lángra kap;
beszédes értelemmel csordulásig
telt némaság. Parány s bent jár a nap.

Két pesti kép

A DUNAPARTON

Eső volt, süt a nap; a frissremosdott, párás
Dunaparton úgy zeng a tavaszi
szél, akár a féktelen kamasz-kiáltás; —
egy nagyon csunya, kopott pár viszi
egymás karjában egymást, csókrakészen,
egymással telten, egymásbaomolva; —
mintha az egész világmindenségben
az ő szívük dobogna.

A ZENEAKADÉMIÁN

(Fischer Annienak)

A moccanatlan hangversenyteremben
csak az van most, ami általad él;
hűnyt szemmel játszol, magadba-veszetten,
törékeny tested szikrázó acél.

Milyen boldog lehetsz, hogy így virágzol,
s mily boldogtalan, hogy így vérezel!
Ujjaid alól az embervilág szól,
mint létünk s vágyunk: csonkán s teljesen.

Lángszenvedély, mely kristály rendbe zárul,
magány, mely a teremtést kapta várul.

Tandori Dezső

Egyetlen

A hajad érzi legelőször, a
hajad, igen, a hajad, és a szád
érthetné meg csupán. Egy délután kilépsz a
nyitvafelejtett kapun, s a hajadba
mozdulatlan áramlik valami nem-szél,
és mégis, ifjúságod nyers, növényi
antennáit megöblögetve, fúj,
átfúj, pedig tudod, hogy nem a szél, csak
mintha egy ecset nyúlna be a nyitva-
felejtett kapualjba, melegebb
barna színeket kavarva, hogy a
kő hűse szinte jólesik: — a szádban
válik ily gyorsan s mégis oly egészen
tiéddé egy íz, ahogy most parányi
ízekként szétröppenhetsz e tavaszba.

Rákosy Gergely

Alkonyat után

Gimesi Sánta István, foglalkozására nézve csősz, ott ült a kukoricatábla szélén, meddő szárakból hevenyészett kunyhójától vagy öt lépésnyire.

A késő alkonyi fényben úgy festett ott seszínűre fakult ruhájában az árokparton, mint valami régen elszürkült villámsújtotta facsonk. Kalapja hátrabillentve a fején, a tarisznya az oldalán, görcsös botja a két térde között; indulóban volt, de várt még valamire.

Előtte a megviselt, harmadikéves lucernatábla. Rettenetes amit a szárazság és a pockok közösen tettek vele ezidén. Olyan nesz és cincogás van a táblán, mintha egérlakodalmat ülnének minden bokor körül. Mert már csak kis bokrokban félősködik a szegény növény a repedezett, agyonfurkált talajon.

Nem baj, sötétedik rendesen, nemsokára elkezdődik a haddelhadd, megjelennek a lazatollú, nagyfejű baglyok, amik úgy repkednek, mint a vattacsomók, s reggelre az ülőfák alja tele lesz szőrgombóccal. Ő rakta le az ülőfákat, ezt még az uradalomtól leste el annakidején, nappal is van gazdája mindegyiknek. Az egyiken borzas gömbként, mint valami nappali bagoly, a nagy egerészölyv, a másikon a simatollú, kecses, gerlenagyságú vörös vércse, a harmadikon egymást lökdösve három, billegőfarkú szarka, s odébb meg két buksifejű szürkedolmányos varjú.

Jó szórakozás elnézegetni őket egy vén raubsicnak, aki valaha nap mint nap végigsettenkedte a Keglevich erdőket. Valamivel el kell ütni az időt, mert a lopókat nem kergetheti, ha egyszer már évek óta nincsenek. Persze az sem közömbös, hogy hányféle hájjal van megkenve a csősz. A rókalyuk tájékát elkerüli a kinigli. Igen, ez is számít, de azért az első években volt elég lopás, mikor a tsz megalakult; biztos, ami biztos, tartották sokan, s vitték, amit megfoghattak. De most már vagy három éve egészen másképp van. Mióta látják, hogy zárszámadáskor van miért nyújtani a tenyeret, végleg lemosták a kezükről az enyvet, sőt: egy kicsit csősz is lett mindenkiből.

Távolról idehallatszott a traktor buffogása, elhalkult, kihagyott — most fordul —, aztán felerősödött, egyenletessé vált — most állt be az új barázdába. Nehéz a föld, sziklára száradt, éjjel is kell dolgozniuk a traktoroknak, mert ha egyszer megindul az esőzés, a sárban úgy összetömné a nehéz eke a földet, hogy évekig nyögné azt a magtár.

Gyenge szellő zizegtette meg a kukoricás leveleit, s szinte evvel egyidőben az a kis derengés is eltűnt az égről, s mély „huh"-hal megszólalt az első bagoly. Gimesi Sánta István felkapta a fejét, s felnézett a lucernás sarkán álló vén jegenye csúcsa fölött az égre.

Még nem volt ott. Akkor hát üldögél még egy kicsit...

Megfigyelte — már öt nap óta így van —, mikor a nagy jegenye csúcsa fölött megjelenik a szputnyik, akkor van fél kilenc. Alig van néhány perc eltérés. Öt nap óta figyeli. Ez volt az első szputnyik, amit a saját szemével látott. Látta az egész falu. A Tóth állattenyésztő Marci fia vette először észre. „Nécsak, édesanyám, megy a csillag!" Akkor végigfutott a házakon a hír, s perc múlva mindenki kinn állt az udvaron, úton, s figyelte, amint a szputnyik végigúszik felettük az égen. Sokáig fönn voltak az éjjel a faluban, s folyt a beszéd, de még sokan hajba is kaptak miatta. Volt, aki azt állította, nem is szputnyik, mert ha az lenne, akkor a rádió bemondta volna... Sokan összerúgták a port emiatt, s vitatták, ha amerikai, akkor annak mi a neve. Csak szputnyik az is, vélekedtek legtöbben. Éppen benn volt ő is a faluban, megfigyelhette a bolydulást. Másnap aztán mélyen hallgattak, akik azt erősítgették, hogyha nem orosz, nem mondja be a rádió — mert bemondta, s azt is, hogy amerikai. (Csak a *testvérek* mosolyogtak akkor is, ekkor is mindenttudóan:

jön majd nemsokára Gábriel a negyvenezer angyalával, s elrendez majd mindent, marakodjatok csak emberek. Gábriel már készülődik, már szikrázik a fenőkő a kardok acéljától, s akkor aztán — orosz vagy amerikai —, hah, minden mindegy lesz. Oktondi emberek!)

Megtömte a pipáját, és sárgaréz öngyújtója nagy kerekére tenyerével suhintva sárga-kék lángot csiholt elő. Rágyújtott, szívott egy-kettőt, s mikor a fehér füstpamat belevegyült az alacsony szürke ködbe, újra felpillantott.

Ott ragyogott a jegenye csúcsa felett a fényes-fehér csillag. Első pillantásra — ezen csodálkozott is először — úgy tetszett, mintha állna, de ha egy kicsit nézte — hát mintha éppen akkor indulna meg.

Elő sem vette az óráját. Fél kilenc, ideje az első kört megtenni, nem ezért vagy azért, de hát így van rendjén, meg arra is vigyázni kell, hogy az embert még tréfából se ejthesse át senki. Az elnök úgyis olyan nyughatatlan lélek, már az idén is két éjjel beleütközött.

Felállt lassan a botjára támaszkodva, s szép csendesen megindult a gyepes árokparton. Úgy tudott menni, mint a macska. Belesimulni az éjszaka neszei közé. A traktorbuffogással, a kukoricalevél zizzenéseivel, a lappantyú bugyborékoló kiáltásával összehangolni a lépteit. Mert neszezni, neszez a nehéz bakancsú ember, különösen ilyen szárazságban, mikor még a fű is zörög, mintha drótból lenne. De tudni kell: hogyan neszezzen az ember, ha már elkerülhetetlen, s tudni kell megállni, megmerevedni, mint a bálvány, s úgy fülelni, hogy én halljak mindent, de engem ne halljon senki. Mint azok a gubbasztó vattacsomók az ülőfákon. Ott ülnek alig másfél méterre a lakodalmazó, cincogva kurjongató egérnépség fölött, oly némán és mozdulatlanul, mint a fagyöngy a fán — aztán egyszerre csak libben valami, s puha szárnyak takarják el a lakodalmasok elől a csillagokat.

De így tán jobb is nekik, mint a „lövészárkokban" órás kínlódások után elpusztulni. Lövészárok — így nevezte el tavalyelőtt a pockoknak az egyik lyuktól a másikig vivő mélyen kitaposott útjait, amikor valami tejes dögvészoldattal etették meg az egereket, s egész nap kétségbeesett futkározás volt a parányi „lövészárkokban". S mikor a futkározás lassanként vánszorgássá, vonaglássá, fetrengéssé változott — igen, azt még nézni sem volt jó. Ismerte, próbálta a vánszorgást, a féregcsúszást, így kínlódott másfél kilométerre az ellőtt lábával, így lett belőle Gimesi *Sánta* István. Őt minden lépése emlékezteti, különösen időváltozáskor, mintha apró tűkön forogna a térde. (S még így is jobb, mint egynek lenni a sok hős közül. Látott nem egy szegény szerencsétlent *hőssé válni* a közvetlen közelében. Ott volt például a Miska, olyan gyerek volt, kenyérre lehetett volna kenni — konzervnyitás közben vitte el a fél fejét a repesz, a keze még egy mozdulattal továbbnyitotta a konzervet.) Bizony, ő minden lépésével *visszalép* a háborúba... a *hősiességbe*...

Mire elért a tábla széléig — jó nagy darab kukoricás a „Tavasz"-é, háromszáz kataszteri, egy-egy oldala kilométer hosszú — a köd megtömörült a föld közelében, a szárak csúcsa úgy emelkedett ki belőle, mint egy kövér nádas valami gőzölgő tóból. Már látszott a sarkon mellette a „Hajnali Fény" kukoricása is. Legalább egy arasszal kisebb. Mintha valami más növény lenne, ha így az esteli ködben nézi őket egymás mellett az ember. Gonoszság van ebben, kajánság, de hiába, jólesik, ha valami különb, mint a másé, különösen akkor, mikor így egymás mellett, szinte kirakatban vannak, s még inkább, ha az ember tudja, hogy a föld csakcsak egyforma, s istállótrágyát öt év óta egyik sem kapott. Ilyen az ember. A szputnyikot már a harmadik nap elúnta, de ezt a különbséget mindennap szívesen elnézi, szinte kéjelegve. Igen, a „Hajnali Fény" fejesei között vannak túlokosak, de hát hadd csinálják, aki elmegy ezen a magasbakhátú dűlőúton a két tábla között, az még éjjel is látja, amit lát... Szép a permetezéssel való gyomirtás, de attól csak nem kapálódik meg a föld, s ha szárazságban aszfalt a föld, akkor — lüttek a termésnek.

Befordult az árokpartról, s most ott lépkedett a végtelen éjszakába vesző kukoricatáblák között. Itt igazán könnyű volt hangtalanul menni, mert a máskor ke-

mény út olyan volt, mint a liszt. Bizony, mint a liszt. Somolygott a visszaemlékezéstől. Négy éve volt náluk egy „kiküldött", s mikor meglátta a Laposon a legroszszabb földjüket, mely az akkor jóval kisebb szárazságot sem bírta és porrá esett szét, így kiáltott fel: „Ez igen! Ez aztán megművelt talaj! Mint a liszt!" Ő akkor rácsodálkozott a „lisztes emberre" — mert maguk között azontúl csak így nevezték, s mindjárt megvilágosodott előtte, hogy miért nincs velük az elnök és az agronómus, miért akadt „sürgős" dolguk. Ha mintha kenyérmorzsával lenne a föld végigterítve, az igen, de ha liszt, Isten ments — arról sem takarítottak be (emlékszik, őszi árpa került bele) öt mázsánál többet...

Ballagott a dűlőúton. Utolsót szortyant a pipája. Pillanatra megállt, kiverte a tenyerébe a hamut, s akkor... hohó!, mintha valami zörrent volna a „Hajnali Fény" kukoricásában. De még nem is ért rá igazán kinyitni a fülét, s még csak el sem gondolni, hogy: mi volt, mi lehetett. Puha dobbanások követték, az előbbi bizonytalan neszt, s még el sem haltak, máris belehasít az éjszakába az idegtépő jajszó. Gyereksírás, s mégsem az: a nyúl halálsikoltása. Volt egy ügyetlen kutyája — nem vadorzónak való kutya volt, túl is adott rajta —, annál sírt így a nyúl mindig. Becsuszszant a hang irányában a szárak közé, s gyorsan, de mégis nesztelenül tört előre. Mintha csak a lefűrészelt-csövű puskáját tartaná a botja helyett a kezében, fellobogott benne a vadászszenvedély. Egyszeriben harminc évet fiatalodott. Vagy róka, vagy menyét — nyestet már évek óta nem látott —, suhant át az agyán, ámbár menyétnek már nagyok a süldők, ha ugyan nem vén nyúl volt. Meglátjuk, mindjárt meglátjuk, gondolja, s lopakodik a dobbanásokkal összehangolva lépteit. Már ott is van. Egy-két lépéssel előbb, mint számította, s mielőtt még megemelhetné a botját, a koma eliszkol. Róka volt, ha nem látta volna elugró alakját, a szag úgyis megcsapta volna az orrát.

Persze, hogy róka volt, azt csak gondolják, hogy ilyen derék egy nyulat — hacsak nem beteg vagy sebzett — meg merne támadni a menyét. Esetleg, végszükségben, de ő még nem tapasztalta. Még rugdalózott a nyúl. Megkapta hát a két hátsó lábát, kicsit megemelte és odazuhintott a botjával a füle mögé. Neked már mindegy, mert ha magadhoz is jöttél volna, még ez éjjel elkapott volna újra valami, gyerekem, mondta magában, s lefektette maga elé a véglegesen kinyújtózott állatot. — Nem lehetett elengednem téged, nyuszikám — tette hozá mostmár félhangosan, s szinte szabadkozva. — Én sem vagyok fából. Egy ilyen szép kövér nyuszit *nem lehet* elengedni!

Felvette a nyulat fehéren villogó lábainál fogva, végigtapogatta, nem véres-e, aztán belesuppantotta tarisznyájába. Egész megrántotta a szíj a vállát. Jó kövér egy nyulacska. Pedig idei. Egy vén bakot még a róka is legtöbbször csak elszalaszt. Mikor ez a határ még a Kegleviché volt hányszor de hányszor került a tarisznyájába ilyen hegekkel, s szőrkopásokkal teli nyúl. Bizony, akkor ő még túltett a legfineszesebb rókákon is.

Jó és furcsa érzés volt így menni a nehéz tarisznyával, de régen húzta ilyen teher a vállát; most még nem gondolkodott azon, hogy mit csinál vele, hova viszi, csak vitte, vitte nagyboldogan. A nyúl füle és hátsólába kilógott a tarisznyából. A messziről idehallatszó traktorbuffogás, mintha dobpergés lett volna, s az égen is kicsit fényesebben szikráztak a csillagok.

A szeme azért járt, mint a vadmacskáé, s hohó, ekkora cső is akadna ebben a kukoricásban? Megállt, s megtapogatta a nagy csövet. Egy fenét cső, üszögös daganat — s már törte is le a gyerekfejnagyságú gömböt, s azonmód hajította is volna el, ha eszébe nem villan egy téli előadás. Sokminden kiment a fejéből, de annyi megmaradt — éppen a hihetetlensége miatt —, hogy egy ökölnagyságú üszögös daganatban félmilliószor millió spóra van. A spóráról is ott hallott először, s úgy jegyezte meg magának, hogy az olyasféle, mint a növények magva, de sokkal, sokkal kisebb. Mindez átvillant az agyán, s keze megállt, nem hajította el a gömböcöt, odafogta a bot mellé, gondolta, elégeti majd a kunyhónál.

Átvágott a dűlőúton, s bele a saját kukoricásukba. Mostmár nem teszi meg

az egész kört, visszamegy átlóiránt a kunyhójához. Nem is tudta, miért e nagy sietség. Vadat nem is jó azonnal elkészíteni, aki érti, tudja, hogy százszorta jobb az, ha egy-két napig a bőrében áll, s megporhanyósodik. Ő ne tudná?!

S mégis sietett.

Ott lépett ki a kukoricásból a kunyhójától alig három lépésnyire. Ő is olyan, volt, mint egy vén baknyúl, már a talpa is ismert minden buckát, s sötétben is odatalált, ahova akarta.

Belépett a kunyhóba. Itt aztán tényleg olyan sötét volt, hogy csak tapogatni lehetett, de ennek ellenére egy mozdulattal megtalálta a láda sarkán a pipicset, s pillanat, már sárga fény táncoltatta tarisznyás árnyékát a kunyhó falán. Előemelte a kis háromlábú széket a láda mögül, leült, leakasztotta a tarisznyát, s a lába elé fektetve a nyulat alaposan szemügyre vette.

„Derék, szép nyuszi vagy — gondolta — hogy táncoltál, udvaroltál volna a havon, ha megéred."

A nyúl rozsdabarna szőre bronzosan szikrázott a pipics libbenő lángjánál. A férfi úgy becézgette az ujjaival, mintha hű kutyája feküdne a lábainál. Most, hogy már annyi ideje nem vadászott, még egy kicsit meg is sajnálta. Hja, hja, nyuszikám, mindegyikünknek eljön előbb-utóbb az ő rókája... vagy a megmentője, s a ládához támasztott botjára pillantott.

— Szép kövér nyúl vagy — mormogta —, s újra megtapogatta, s megpendítette a nyúl fehérszegélyű fülét. Ekkor jutott eszébe. Valakinek, valamikor ezt ígérte: „Hozok én még nyulat neked!"

Egész megszédült a gondolattól: ha elvinné... ha most mindjárt elvinné?! Valami meleg jóérzés fogta el, s látta magát, amint belép a nyúllal az asszonyhoz..

De nem tartott ez tovább egy percnél, s megbillent az érzés, elszorult a gyomra, s olyan méreg fogta el, mint akkor régen, mikor csak állt Juli előtt, hitetlenül nézett rá, s vélte, hogy álmodik. A franc a Juli *testvéreibe!*

Hogy egy asszony milyen makacs tud lenni! Makacsabb, mint az aprószemű őszi eső, makacsabb, mint az elkapatott ló, makacsabb, mint a kutyaugatás holdvilágos éjjeleken. Ej, egy asszony mindennél makacsabb tud lenni.

A két érzés birokra kelt benne. Nem is volt új ez a küzdelem, de most itt volt az ok: a nyúl, a szép kövér, fiatal nyúl. Nem ő akarta, így történt, arról nem tehet, hogy a róka éppen ott vadászott. Persze a *hátha* is mind erősebb benne, ez az igazság. Ha valaki keményen, s szinte az őrületig ragaszkodik valamihez, ebbe kénytelen-kelletlen beletörődünk, amíg látjuk, amíg előttünk röpköd kemény pillantása, amíg halljuk a konok hangját, keze feszes mozdulatát. S ha már el is mondott mindent az ember, amit előtte hosszú éjjeleken kigondolt, akkor is, már amint kilép az ajtón, amint ballag a süvöltős téli, kopogós úton a nyakát behúzva, szinte ordít benne a gondolat, minél távolabbra ér: „Ha most visszamennék, s elmondanám neki nyugodtan ezt meg ezt, akkor lehetetlen, *lehetetlen,* hogy meg ne értene! *Lehetetlen.*" Pedig hát nyugton mondta el az ember nemcsak ezt meg azt, hanem még amazt is, mikor ott volt. — S nemcsak az út hosszával, de az idő múlásával is erősödik ez a gondolat.

S hozzá még ez a nyúl is.

Felállt, odament a ládához, kiemelt egy frissen vasalt, szépen hajtogatott inget, s lecserélte, ami rajta volt. Aztán kilépett a kunyhó elé és belemeredt az éjszakába. Az égen remegő fénnyel világoltak a csillagok. A traktor buffogása olyan messziről jött, mintha csak a képzelet játéka lett volna.

Hirtelen megfordult, bement újra a kunyhóba, belesuppantotta a nyulat a tarisznyába, magára kapta az esőköpenyét, s megindult a falu irányába. Még száz lépést sem tehetett meg, mikor egy pillanatra habozva megállt, visszafordult. A kunyhóhoz érve elvett az oldalából egy szárköteget, *ráadta* az esőköpenyt, s leállította a kunyhótól néhány lépésnyire. Ellépdelt egy kicsit, onnan visszanézett rá, majd sebes léptekkel, most már egyszer sem fordulva vissza, megindult a falu felé.

A faluhoz érve lekerült a kertek alá, kétszer is rárontottak mérges kutyák, de ügyesen elpisszegte őket. A bot is ott volt biztosítékképpen, de még csak meg sem kellett emelíntenie. Kutyától ő még életében meg nem ijedt. Mikor azonban átment a tompán kongó fahídon a Nagyárkon keresztül, kétszer is nyelnie kellett izgatottságában.

Még égett a világ Julinál. Ilyenkor nem jó túlsokat morfondírozni, mert az ember lassít, megáll, tépelődik, s akkor a vége az, hogy szépcsendesen visszafordul. Na, hogy néz egy nagyot, az biztos, gondolta, s még ha meglátja a nyulat... hogy annyi év után sem feledkeztem meg az ígéretemről...

Végigment a szilvafák közti, a baromfiak által centisre nyűtt gyepen, s átnyúlva az első udvart határoló drótkerítésen, elfordította a kallantyút a deszkaajtón, s máris ott állt a ház előtt. Ennek ma sem piszkítják be a tyúkok a tornácát, állapította meg magában megelégedéssel. Soha ilyen tiszta asszony nem volt, s tán nem is lesz, s megforrósult benne a vér, mikor a régi Juli friss bőrére gondolt.

Kopogás nélkül lépett be. Az asszony olvasott. A konyha közepén a lámpa alatt ült egyenes háttal, csak a fejét hajtotta előre a könyv fölé.

Akkor hirtelen becsukta az ajtót, s mikor az asszony megriadva felugrott, belemosolygott a szemébe. Belül homályosan érezte, hogy elég kesernyésre sikerült ez a mosoly.

— Adjon isten, Juli.

— István — mondta az asszony csendesen, s úgy megmerevedett, mintha jártányi ereje sem lenne.

A szép nagy szeme még megvan, gondolta a férfi, de milyen fáradt, s tán már nem is kék, hanem inkább szürke, de lehet, hogy ez csak a villanyfénytől van.

— Igen, István — mondta —, de megvénülve. A Pista bácsi.

— István! — mondta még egyszer az asszony, s abban a pillanatban fel is engedett merevsége, odalépett a férfihez, egy pillanatra a vállára tette a kezét, s rácsodálkozott. Igen, ugyanaz a vékony, szíjas arc, csak megfeketedett, megkeményedett egy kissé.

— Nincsenek már villogó fehér fogaim — nevetett félszegen a férfi —, megsárgultak, mint a vén gebéé.

— István — mondta harmadszor is az asszony, s mintha habon járna, a konyhaasztalhoz lebegett. Mindig így járt, gondolta a férfi, soha nem volt benne semmi nehézkesség. Ha nem látta volna magát egy kicsit belülről, amint ott áll hajlottan a vén csősz, a pupos tarisznyával, tán még a könny is kicsordul a szeméből, mert nagy dolog az, ha az ember a fiatalságával — megvénülve találkozik össze.

Az asszony kijjebb húzta a konyhaasztalt, odaemelt két széket, s nem törölte le. Régen sem törölte le, soha, nála mindig minden ragyogott, még udvariasságból sem volt szükség ilyesmire.

— Jöjjön, üljék le! — mondta az asszony.

— Jöjjön?!

— Hát... gyere, na!

Leültek. A férfi leemelte tarisznyáját, s leengedte maga mellé a földre.

— Elémbekerült egy nyuszi, s gondoltam elhozom... mert vadasan nagyon szeretem — tudod.

— Tudom.

— A páclét még magam is el tudtam volna valahogy készíteni, de hogy a szószt hogy kell csinálni, az sehogysem jutott eszembe.

— Cukrot kell pirítani... barnára...

— Ahá, cukrot! Ennyi derengett, de semmi több... — beszélt, de közben az asszony szoknyáján pihentette a szemét. Vajon mi lett duzzadó lábikrájából, s gömbölyű kalácstérdeiből? A hosszú, fekete szoknya mindent eltakart bő ráncaival, de a bokáját látni engedte, s az még mindig feszes és karcsú volt.

Simon Béla rajza

— Csak a szósz végett jöttél? — kérdezte az asszony.

— Mondtam.

— Azért, mert emlékszel, mikor először vizitáltál nálunk, azzal a szesszel jöttél be, hogy a zsebed leszakadt, s nem akarsz így végigcsúfoskodni a falun?

— Hát nem szakadt le?

— Le, de nem bevallottad-e később, hogy a te kezedtől?

A férfi hallgatott.

— No igen — mondta egy kis idő múlva — egy kissé gyáva voltam akkor.

— Akkor?!... Az ember megmarad olyannak, amilyen.

— Így mondod?

— Így.

— Hát ez nagy baj, mert én... én épp az ellenkezőjét reméltem... Nagyon nagy baj, ha így mondod. De így is tartod-e, magadra is?

— Így.

— Baj. Mert azt hittem, h á t h a... mert azt gondoltam, hogy l e h e t e t l e n, hogy még mindig... hogy még most se... —, s nem is nézett az asszonyra, a nyúlnak a tarisznyából kibillenő fülére nézett. — Azt hittem, majd megörülsz ennek a szép kövér nyúlnak. Nézd e! — Azzal kiemelte a tarisznyából, és tartotta fel a magasba.

— Szép egy nyúl — mondta az asszony.

— Fiatal, emeld csak meg, milyen súlya van.

Az asszony felállt, átvette a nyulat, s emelgette, méregette. — Kövér, tényleg kövér.

— Jó falat lett volna a rókának.

— Rókának?

— Attól szedtem el, de ne ijedj meg, élt még rendesen, ezzel ütöttem le, ni — s a kifényesedett botjára mutatott a tarisznya mellett.

— Szép egy nyulacska — mondta újra az asszony, s lefektette óvatosan az ajtó mellé a sarokba a vizespad mellé a kőre.

Még avval a holt állattal is úgy bánik, mint a tojással, gondolta a csősz, s a padló, mint az asztal. — Látom — mondta — felköveztetted a konyhát.

— Már régen, az uram szegény...

A férfi összeszűkült szemmel vizsgálta az asszony arcát, semmi megrendültség nem látszott rajta, pedig általában, már lánykorában minden érzése kiült az arcára. Tehát csak úgy megszokásból, afféle özvegyhöz illően mondta, ki tudja már hányadszor...

— Nem szeretted, mondd csak, ugye, hogy nem szeretted? —, s nézett sürgetően az asszonyra. Mennyire szerette benne mindig, hogy oly szép komolyan állja a nézést. Ez nem kapkodta a szemét, nem szívta be az ajkát, nem játszott a kézbeli kendőjével, nem tördelte a kezét, hanem úgy állta a nézést, hogy az bolondító volt. Most jutott eszébe, talán illene letenni a kalapot. Levette, s a tetejére fordítva letette a tarisznyára. A haja már erősen zuzmarás volt, de még tömött, s a kalaptól kuszán odanyomódott gömbölyű koponyájához.

— Te alig változtál — mondta az asszony —, csak a bajúszod borzadosott meg.

— Meg a lábam húzom, mint a kutya, akit megdobtak... elrúgtak. Mi, Juli, mit szólsz hozzá: elrúgtak, mondom.

Az asszony nem felelt, keresett valami kitérőt, most megakadt a szeme a színehagyott kabát és a napbarnított, cserzett arc között fehéren világító, makulátlan tiszta ingen.

— Azért, látom, van aki mosson, vasaljon rád, s nem is akárhogy.

A férfi lepillantott a mellén fehérlő, pattogóra keményített ingre. — A húgom, Ilon, pedig a három nagy mellett két kisebbről is gondoskodnia kell. Jó lélek... De hallod-e, kérdeztem valamit.

Az asszony most először vette le a szemét a férfiről, maga elé nézett az asztalra, úgy mondta: — Meghalt, azzal vége... Ő meghalt, mi meg megöregedtünk.

A férfi nem akarta erőltetni a dolgot, sóhajtott, elővette a pipáját, a zacskóját, és rágyújtott. Az asszony felállt, s ajánlotta, lemegy a pincébe, hoz egy kancsó bort, ha szereti István még a vöröset. Szereti, jöhet. Jó. Az asszony elment, s ő egyedül maradt a konyhában. Nem volt még egy ilyen konyha a faluban. A kő fehéren világított, a mozsár a pohárszéken, mint a tükör, a lámpa tányéra, mint a hó, pedig másutt egy óra alatt bepiszkítják a legyek. De itt nincs légy, egy se, hogy csinálja, megfoghatatlan. Odalépett a lámpa alatti széken heverő, kopott, fekete könyvhöz. Sejtette, mi az, de megnézte. Igen, az Ótestamentum. Hirtelen visszatette a könyvet, ahogy volt, nem akarta, hogy az asszony rajtérje, amint utána-vizslat. Hallgatózott, de nem hallott semmit, csak a vekker ketyegett nehézkesen a pohárszék tetején. Mikor a pinceajtó nyikordult, visszaült a helyére.

Az első pohárral Juli is kiitta, de utána a maga poharába már csak ujjnyit töltött. Az arca kipirult, a szeme beszédessé fényesedett.

— Az előbb kérdeztem valamit — próbálkozott újra István.

— Én is — felelte az asszony.

— Te mit?

— Hogy csak a szósz végett-e?

— Hát nem, nemcsak a szósz végett... de most te is felelj!

Az asszony a tenyerébe hajtotta az állát.

— Mire feleljek, minek feleljek? A mi időnk eljárt... az elején romlott el minden, s nem én voltam, aki elrontotta.

— Nem-e?! — a férfi szinte felbődült kínjában. — Hát volt-e még valaki, aki úgy szeretett, mint én? Nem érezted, nem láttad, minden szavamból, mozdulatomból?

Az asszony hallgatott.

— S ha nem érezted volna, mostmár érezheted, mert én az életemmel bizonyítottam. Nekem nem kellett asszonyomnak senki más... Én a lövészárok koszában, sarában is rólad ábrándoztam, s t e akkor már más pulyáját ajnároztad.

— A gyerekem — mondta az asszony és meghidegült a pillantása.

— Nem akartam bántani — mormogta a férfi, s tette, mintha a pipájával babrálna. Jól tudta, hogy a gyerek most Pesten van, alig-alig jár haza az anyjához, s épp amiatt, ami miatt... kár volt szóbahozni, no.

— Juli, Julikám, ne haragudj rám — mondta, s fel sem emelte a fejét.

— Nem haragszom, sosem haragudtam, senkire nem haragszom.

— Így nem lehet beszélni, veled nem lehet komolyan beszélni... Hát én senki vagyok?

— Azt nem mondtam.

— Én meg azt mondom: aki nem tud haragudni, az nem tud szeretni sem.

— Lehet — mondta az asszony — de m i már ilyenek vagyunk!

A férfi érezte, amint a gyomra süllyedni kezd, most jön rá az a régi érzés, ilyenkor szeretné megkapni, s megrázni Julit. Felkapta a korsót, töltött, s egy kortyra hajtotta le a poharat.

— Még mindig nem tudsz a magad nevében beszélni, még mindig csak *tirólatok* beszélsz? Nem tudod megérteni még vénasszonylétedre sem, hogy engem t e érdekelsz, s nem t i érdekeltek?!

— Jól mondod: vénasszony! De mit érdekel akkor egy ilyen besüppedt szájú, megráncosodott bőrű, s elfonnyadt ajkú vénasszony. Azt hiszed, én nem vettem észre, hogy vénasszony lettem? Nézd meg, ezt is megnézheted, mi lett a Julid, Julikád aranyhajából — s ezzel lerántotta csak úgy bogosan szürke fejkendőjét, félig a kontya is kibomlott, s nehéz, tömör, hószín fonatok hullottak a vállára.

— A térdedig ért valamikor... a gömbölyű kalács-térdedig — dadogta a férfi, s azt gondolta, most kellene odaborulni az ölébe, haját az ujja köré fonni, s úgy beszélni hozzá, hogy legalább most térjen már észre. De hát nem megy az ilyesmi olyan egyszerűen... Az asszony lehajtotta fejét, fejkendőjét bogozgatta. — Az ötvenötödikben vagyok — mondta lassan. — Ez az egy, ami gyógyíthatatlan betegség.

A férfi felugrott, s úgy kiáltotta: — Én meg túl a hatvanadikon. De éppen ezért, mit akarsz, mire várjunk még?... Ide figyelj, ne kerülgesd a dolgot, mondd meg, kellek-e neked vagy sem. Így sánta kutyán, görbedten, fájó derékkal, fáradt arccal, borzas bajusszal... tudnád-e leélni velem, ami még hátra van?

Az asszony felkötötte a kendőjét. — Elmondom a szószt — mondta, mintha nem is hallaná a kérdést. Az ember csodálkozva nézett rá, tán az esze ment el, de valóban mondja: — A pácléből kiszeded a zöldséget... megpirítod... hozzáteszel egy-két kanál lisztet... ezt is barnára pirítod... akkor.

A férfi lehajolt, a vállainál fogva hatalmasan megrázta (még nem karók a karjai, futott át ujjain az öröm): — Juli, értetted-e, mit mondtam neked?

— ...a cukor csak a legvégén jön...

— Eszednél vagy? Felelj, tudnál-e velem élni!

Az asszony kihajolt István keze alól, s felemelkedett, most látszott, hogy egy-két ujjal ő a magasabb. Komolyan mondta: — Már egyszer megbeszéltük ezt... annakidején.

A csősz szinte rémülettel, hitetlenül bámult rá.

— Hát még mindig ugyanúgy?

— Ugyanúgy! — mondta az asszony valami elképesztő keménységgel. — Ugyanúgy... mert most *még közelebb van*... s én nem akarok állat módjára elpusztulni.

— Az armageddon, mi? — mondta a férfi, s tehetetlen dühében kigyöngyözött a homloka. — Mi, az ARMAGEDDON, ugye?

— Az! — mondta az asszony még keményebben, szinte ellenségesen, s most mintha nem is Juli lett volna.

Hát most megmondom, amit annyi év óta tartogatok magamban, megmondom, akármi is lesz, gondolta a férfi, s mire elgondolta, már nem is tudott uralkodni magán, dőlt belőle a szó: — Tudod, mi *bennetek* az embertelen? Az, hogy tesztek-vesztek, jöttök-mentek, öleltek, esztek-isztok, nevettek és sírtok, úgy egészen, m i n t h a emberek lennétek... A pap, vegyünk egy papot... a pap az egészen más, az ha előtted megy, s csak a hátát látod, akkor is tudod, hogy ott egy pap megy... De tirólatok nem sír le a jehovitaságtok... Olyanok vagytok, mintha emberek volnátok — s aztán kiderül, hogy csak az Isten tudja, mik vagytok. Hirdetitek, hogy milyen jók vagytok, fegyvert nem fogtok, s ha megütnek benneteket, vissza nem üttök... s közben összeszorított foggal várjátok, hogy jöjjön már a világvége, jöjjön már a végső leszámolás, amikor Gábriel az angyalaival mindenkit lekaszabol, aki nem tudja i g a z o l n i, hogy ő a Jehova tanúja...

— Mindenkinek alkalma van csatlakozni... amíg nem késő — kiáltotta az asszony elváltozott, magas, éneklő hangon. — Alkalma van, hogy fiatalon és boldogan éljen itt a földön az igazak között.

— Ez az, amiért a haját szeretné tépni az ember... hát hihet ebben az én aranyhajú Julim, aki a tárgyakat és az életet oly tiszteletben tartja, hogy a mozsarában meg lehetne akár borotválkozni?

— Éppen az élet miatt, a fiatalság miatt! — mondta az asszony.

István hangja remegett a felindulástól: — Szeretsz, mindig is szerettél, mondj, amit akarsz, ezt érzi az ember, de az „életért", a „fiatalságért" Jehova tanúja lettél és vagy. Az „életért", a „fiatalságért"!! Éppen azt tette neked tönkre a Jehova tanúság... Boldog voltál a Jehova tanúja férjed mellett? S mért halasztotta meg a Jehova az ő tanúját, ha már csak néhány hónap és itt úgyis az örökélet?

— Majd feltámad! — mondta az asszony hidegen és megfellebbezhetetlen hangon.

— S neked az jó lesz, ha ő feltámad? Sosem szeretted!

— Ezt te mondod.

— Ez így van. S akárhogy van, hiheted, s ha hiszed, helyeselheted, hogy mindenkiből trágya lesz, csak a jehoviták támadnak fel és maradnak meg, s a többi megdöglik az angyalok kardjától? Egyáltalán, hogy fogják magukat igazolni a *testvérek* a nagy kavarodásban, vagy az egyszerű közangyalok is belelátnak majd a vesékbe, hogy ki mi?... Juli, hát nem látod, milyen nevetséges az egész?!... Hiszen, amint elkezdődik az öldöklés, ezer és ezer az igazi jehovitáknál is jehovitább áljehovita lesz egyszeriben... Mert nézd, ha engem levágnak, levágnak, én ismerem a dolgot... de aki hírét sem hallotta, s esetleg, s kész örömmel lenne *testvér*, ha tudná, hogy mi fán terem a *testvériség?*... Hát milyen a ti istenetek, aki ezt igazságnak tartja?

Hirtelen elhallgatott, legyintett, s halkan hozzátette: — Ne haragudj rám... nem ezért jöttem én ide... csak ezt a szép nyuszit hoztam, mert tudod egyszer megmondtam: „Hozok én még nyulat neked." Hát elhoztam... Lehet, hogy ebben az életben többet már nem tudok hozni...

Az asszony bort töltött, s már a régi tekintettel nézett föl, úgy mondta: — Azt hittem, elviszed most már...

A férfi erre nem is felelt. Kiitta borát, összeszedelőzködött, s anélkül, hogy még csak kezet is fogott volna az asszonnyal, megindult, s már csak az ajtóból szólt vissza: — Szombatra készítsd el! — azzal betette az ajtót. A kisablakon visszapillantott, az asszony még akkor is ott állt az asztal mellett a semmibe néző szemmel.

Ez jólesett, ezt kellett, hogy kiadjam magamból, gondolta, amint hosszú, kissé bicegős léptekkel sietett a kukoricása felé. Éjfél fele járt, a köd fölszállt, szép, tiszta, éleslevegőjű, szeptembervégi éjszaka volt. Azt még elfelejtettem, villant eszébe, hogy karddal, mégha százszor angyalok is, le se tudnák vágni ezt a nem jehovita bitang világot. Mert vegyük... nem emlékezett, hány angyalról is beszélnek a testvérek. Valami huszonkilencezer vagy negyvenezer? Nem tudta biztosan. De vegyünk negyvenezret... Először is el kell repülni a kivégzendőhöz, bizonyos, hogy még kergetőzni is kell, mert nem valószínű, hogy önként fognak tódulni az elkárhozottak a kard éle alá. Ha olyan lassan szárnyalnak azok az angyalok, mint például az egerészölyvek, akkor órákig csatangolhatnak egy-egy bujkáló után? Mire készülnének el az egész emberiséggel? Aztán mit kezdenének például a tankokkal? S úristen, mit csinálnának a kardjukkal, ha kapnának egy Katjusa sorozatot? Meg hogy repülnének a léglökéses gépek után, azok után, amelyeknek csak a hangja sír, s mire megfordítja a fejét az ember, már el is tűntek. Vagy addig lesznek léglökéses angyalok is tán? Jehova is korszerűsíti az angyalhadsereget?...

Most nem ügyelt arra, hogy zajjal megy, huppogott a porban, s mosolygott a bajsza alatt. Ezen csak nevetni lehet. Te jó isten, hogy fognák meg a szputnyikot?! Na, ezt elmondja szombaton, ezt el, de ha ezt nem is, hogy ne bántsa meg annyira Julit, azt el, hogy egyszer kifényesedett arccal mesélte neki egy *testvér*, hogy itt és itt (már nem emlékszik a névre, valami óceáni sziget volt, az bizonyos) orkán pusztított, több ezer embert megölt és nyomorékká tett. *„De egy sem volt közöttük Jehova tanúja!"* — mondta a *testvér* boldogságtól fénylő arccal. Ezt már az orkán után huszonnégy órával pontosan tudta... Ezt elmondja mindenképp. Ha elmegy egyáltalán szombaton. Vajon nem jobb lett volna-e a rókának meghagyni a nyulat? Majd erről gondolkodik még. Mi jobb, még néhány év a fehérhajú Julival, vagy egyedül egy aranyhajú volt-nincs emlékképpel? Nem tudta hirtelenében eldönteni.

A tábla sarkánál betért a kukoricásba, s itt megint felvette osonó macskalépteit. Nem sokat mehetett, mikor füst szaga ütötte meg az orrát. Hínnye, a mindenit, csak nem gyúlt fel a kunyhója, s próbált visszaemlékezni, eloltotta a pipicset, vagy nem. Nem mert volna esküdni se az igenre, se a nemre.

Már futott, avval sem törődött, hogy helyenként letör egy szárat... Micsoda szégyen, ha a csősz kunyhója leég, s még tán a kukorica is tüzet foghat, már zörögnek a levelei... Lihegett, nem futott mostanában ennyit egyszuszra. Úgy bukott ki a kunyhójától nem messze zihálva, mintha kergetnék.

— Tán csak nem a kukoricatolvajok kergettek meg, István? — kérdezte egy hang a sötétből.

Az elnök volt, a csutakról levett kabáton ült, s mellette vidáman lobogott a tűz. Magas, nagydarab ember volt, mogorva kefe-szemöldökkel, de nevetős szájjal úgyhogy, ha valaki egyszerre figyelte szemöldökét és a száját, sosem tudhatta, mit gondol valójában.

— Azt hittem, a kunyhóm ég — kapkodta a levegőt István.

— Á — mondta az elnök, szélesen meghúzva az á-t —, nincs itt ilyen vész, csak világítottam egy kicsit a csőszneki, hogy könnyebben hazataláljon.

— A füst... a füst megcsapta az orrom — mondta István. Rettenetesen szégyellte magát. Mert szólhatott volna az elnöknek, s a nyulat holnap is elvihette volna... De másnap elvitte volna-e már? Mindegy, ez már így történt. Leereszkedett az elnök mellé a köpenyre és előszedte a pipáját.

— Erre jártam — mondta az elnök —, s látom, hogy itt ül a *helyettesed*. Szóltam hozzá, de az atyaúristennek meg nem akart mukkanni. Akkor, gondoltam, csinálok egy kis tüzet, s megvárom a „górét", az tán beszédesebb ember.

István szeretett volna elsüllyedni, vagy felrepülni köpenyestől, de elnök nélkül. Ha durván rátámad az elnök, akkor ő sem maradt volna adós a válasszal, de hogy csak így tréfált, mintha megbénult volna a nyelve.

Erre a nagy hallgatásra már az elnök is megmérgedt kissé. — Az ilyen néma helyettesnek pedig csak fél munkaegység jár — mondta. — A mai napra pedig őt írjuk be.

— A róka — nyögte a csősz.

— A róka?

— Bizony a róka — ismételte Gimesi Sánta István, aztán sorjában úgy ahogy volt, elmondott mindent, tán csak annyit ferdített, hogy úgy mondta „mert én azt az asszonyt régtől fogva nagyon *kedvelem*"...

Kétszer is raktak a tűzre, s az elnök zsebéből előkerült egy jóformájú lapos üveg.

István belemelegedett, s még a léglökéses angyalról való gondolatát is elmondta. Felfutott a két kicsi seprű az elnök homlokára, s rengett a nagydarab ember, úgy nevetett. — Ha ezt meghallják a *testvérek*, kitérnek a hitükből — hahotázott.

A tűznek már csak parazsa volt, s az üveg is kiürült. Az elnök felállt, nyújtózva ropogtatta csonjait. Egyszeriben nagyon megsajnálta ezt a magános kis emberkét, aki most vénségére szeretne boldog lenni. Marhaság, hogy egyáltalán szóba hozta azt a fél munkaegységet. „Nagydarab, lelketlen barom vagy" — gondolta magában.

— Ez a léglökéses angyal dolog pedig megéri a fél munkaegységet — mondta búcsúzóul, s azzal megszorítva a csősz kezét, kilépett a tűz fényköréből, s eltűnt az éjszakában.

Gimesi Sánta István még sokáig ott ült a tűz előtt, aztán bement a kunyhóba és körülnézett. Tényleg, égve hagyta a pipicset, de szerencsére leéghetett, még mielőtt az elnök ideért. Már éppen el akarta fújni öngyújtója lángját, mikor a szemébe ötlött a nagy, ezüst fénnyel csillogó üszögös gömböc. Megfogta, vitte a parázshoz. Úgy sisetrgett, mint a zsír, s fekete füst csapott fel belőle.

— No, spórák, ti már többet nem működtök — mormogta elégedetten, s közben azért egyre csak a szombat este járt a fejében...

Pál József

Pár fénylépésre

Sötét sötét és újra csak sötét és kézben lóbálódzó
elektromos-csillagok
és meggörbült baromvastag tévasak és tócsák és lecsorgó
kis víz-zuhatagok
és kaparószalagüvöltés és por és por hiába a csövek
vasrózsák segítő permete
és surrog a csúszdán a szén acélosan csillog itt a szén
és nem fekete
sötét sötét és újra csak sötét és kézben lóbálódzó
elektromos-csillagok
és gyantaszagos támfák és szitok és a fogak zománca
felragyog
és fejszecsattogás és fejtőkalapácsdübögés és por és por
hiába a csövek vasrózsák szolgáló permete
és fogak zománca szitok izzadtság és a bőrük akár a szénfal
akár a szénfal acélfekete

Sötét sötét és kaparószalagüvöltés és por és a baromvastag
tévason pár fénylépésre elektromos-csillagok
és por permet lánccsörgés és az arca acélfekete s amint szól
a foga zománca felragyog
traktoros voltam gépállomáson és eső vert és szél ostorozott
és fagyával csontomba mart az éjszaka
és a kereset elvtárs és hogy mit szenvedtem megmondhatója
csak a Magasságos maga
és üvölt a kaparószalag és csak hét órát dübög a fejtőkalapács
és csövek vasrózsák szolgáló permete
hét óra és jöhet a fürdő és az arcbőre és a kereset elvtárs
akár a szénfal akár a szénfal acélfekete

Sötét sötét és a KERESET elvtárs s a baromvastag tévason
pár fénylépésre az elektromos lámpa ott ragyog
csak ennyi lenne hát és máris mintha az erekbe nem
a szív nyomná a vért de kis modern robbanómotorok
csak ez lenne hát pusztán mi fáradhatatlanul mozgatja-hajtja
a sejtek izmok szerkezetét
és az elektromos-csillag Mammont vetíti elébük Mammont és mégis
egy másfajta Mammon szellemét

Sötét sötét és újra csak sötét és másvágású acélfekete arc
újra más és újra más
és dübög a szénfal is és üvölt a por és a lámpa fényében
megvillan egy másik fogzománc
és érdekeltek a termelésben és a PÉNZ és tudom vannak még
tudom tudom felelem
és akiket már a hit hajt sokan vannak bonyolult kor a miénk
a jelen

és fejtőkalapács dübög és bonyolult kor a múlt és a jövő
szövi át meg át
és fejtőkalapács dübög s van aki csak saját hasznára fejt szenet
gyárt mozdonyt verset vagy esztétikát

Sötét sötét és újra csak sötét s pár fénylépésre
elektromos-csillagok
és meggörbült baromvatsag tévasak és tócsák locsogó
kis víz-zuhatagok
és kaparószalagüvöltés és por és a csövek vasrózsák
segítő permete
és surrog a csúszdán a szén és pár fénylépésre acélosan
csillog itt a szén és nem fekete

Simonyi Imre

Bartók

zenéket hallasz
muzsikát

ember zokog
farkas üvölt
vihar bőg

vagy mégiscsak az ég
szakadt volna le
vagy csupán
egy pentatonba fúladó
hörgéssel — ahogy rendje van —
megszakadt az a harmados
vagy utoljára még
így konganak a hangok
ha meghúzzák a legutolsó harangot
mivel
most temetkezik az emberiség

vagy talán
mégis muzsikát hallanál
zenéket
azt dünnyögi az óvatos fagott
hogy jól vigyázz
mert még akár ma éjjel
rádverhetik az ablakot
s egy sötét jövendő hajnalát
rikoltja a vadászkürt
— a kakastoll meg közbekukorékol —
akit illet, hogy mindenkinek jelentsék:

rácsozzák már e kis hazát
hol főfoglalkozási ág
lesz immár a börtönviseltség
s hogy valahol egy ártatlan rázza rácsát
hirdetik a jajongó brácsák
s a pribék ahogy körme alá szúr
velődig szisszen a húr
s a dob azt pergi s a duda azért nyög
hogy az udvaron felállt már a négyszög

vagy mégiscsak
a vihar
egy ordas
egy ember hörögne
— egy viharvert-hajszolt-ordas-ember —
vagy egy isten
egy elhagyatott isten könyörögne
irgalomért elvadult híveihez

vagy mégis muzsikát hallanál

mintha
egy fonák medvetánc
ütemére
megcsörrenne a lánc
túlsó végén maga a nép —
valamint a halottasházból
a sírkert felé száll a gyászdal:
e hontalanná vált hazából
egy férfi lépdel teljes gyászban
— elmenőben még visszanéz
s hazányi sírra lát —
hol nemzet süllyed el
— vagy csak egy nemzedék —

s végül
s feleletül meg reményül
dallam kél a vonókon — széles:
hogy az élet
gyötrelmes és gyönyörűséges —
és hogy talán:
— míg élünk a halálon innen —
mégsem lehet elveszve minden:
dúdol a hit
egy árva fuvolán

Bihari Sándor

Hajnal a badacsonyi mólón

A találkozás küszöbéről a Nap
a víz hátán egy elszabadult szigonyt repít,
kihegyezi a hajnal
s engedi védtelen testemig.

S vele a világba belefeszít.
Megkötöz a csodálattal,
hogy sohasem éreztem magam szabadabban.
Állok egy pillanat alatt elkészült világban.

Nincsenek emlékeim. Az éber éjszaka
kihullt belőlem, a jazz-zene,
az asszonyok mosolya, átláthatatlan szeme,
s kisugárzása, mely nehéz, sűrű, mint az ódor.

Nincsenek emlékeim, csak ez a jelen.
Lábamnál a víz alatt a kő fehér,
mint az isten markában lehetett a teremtéskor.
S most zuhannak a vízre először a sirályok.

S a megtöretett Badacsony is csak annyit mond:
különváltam a szemeidnek a víztől.
A megkönnyebbült víz hempergeti a tükörképeket:
örülök, hogy víz vagyok, örülök, hogy víz lehetek.

S kosfejeket formál s a mólóhoz döfköd velük,
és sír, mint a gyerek, és nevet, mint a gyerek.
Érzem, innen vezet az út a gyötrelmekhez,
érzem, innen vezet az út az örömekhez.

Testem felgyult villáma

A víz, a víz, felrobbantotta a földet, teremtett
tömbjei közt zajosan ideges és kegyetlen medret,
belém a robajlás szédítő némasággá verődött,
elfeküdt testemmel nem kötődtem a földhöz,

aztán lerobbant fentről is, az ég horhosából
sötéten át hasított arcomig medret a zápor,
szikraként ugrott róla, kihülni verődött
parttalan életemtől a rombolható földhöz,

csak a testem felgyúlt villáma hajolt át némán
a létező elmúlás értelmetlen szakadékán,
a sejtek anyagán túl és a gondolaton innen

örökös hangzások előtti perccé lett a szívem,
aztán megláttam a gondolatot, és érzett újra
testem, mely e percet a halálban elárulja.

Ormos Gerő

A Rigolettó után

— Te, idefigyelj, ezt csak neked mondom, tudom, hogy nem jár el a szád. Itt van nálunk ez az öt tag, névszerint én, — persze, a szamár az első, gondolod — aztán Péntek — furcsa neve van, mi? — Jakab, Balter és Szalai. Hát szóval it vagyunk mi öten, vagyis a szutyok brigád, ahogyan utánam nevezik a bandát; hülye volt, aki kitalálta! Mondom: itt vagyunk. Most képzeld el: öt ember egymás mellett. Én vagyok a legöregebb, vagyis ötven éves, Péntek az még srác, pontosan huszonhat, Balter az harmincnyolc, Jakab negyven és Szalai megintcsak srác, nem több húszonötnél. Mondhatom, mi jól összetalálkoztunk! Itt van aztán egyetértés! Persze főképpen a stikliben — gondolhatod! Ha ismersz, azt is tudhatod, hogy ebben én vagyok az első; ilyen a természetem. De azért rászedtek, hogy csináljunk komoly brigádot. Nem rossz, mi? Gondoltam én, megy az, ha éppen akarják! Fogunk egy darab papírt, összedúgjuk a fejünket, Balter tanult fiú, az leírja szépen, amit gondolunk és kész a kocsi.

— Te, idefigyelj, ezt csak mókából mondom így, nehogy aztán eljárjon a szád! Tudod, azok a komoly palik ráütnek az ember fejére, ha az ilyenből mókát csinál, ismerheted őket. Legyen brigád, hát legyen! Nem mondom, ezt becsülettel ki kell jelenteni, mert nem hajszolódtak ezzel. Nem, hidd el. Csak hogy legyen. Hát belementünk. Ezt csak neked mondom, mert tudom, hogy nem jár el a szád. Nem azért, mintha félne az ember, hogy így vagy úgy, de ismered a palikat; rögtön azt mondják, hogy komolytalan, ellenséges hang, satöbbi, és így tovább. Másnak én ezt úgyse mondanám, csak neked, mert tudom, hogy nem jár el a szád.

— Szóval ide figyelj! Elsősorban vállaltuk azt, hogy pipec módon melózunk. Vagyishát azokat a szereléseket az új házakon öt nappal előbb befejezzük. Komoly teljesítmény, nekem elhiheted. Rá kell kapcsolni öregem, ezt meg lehet érteni, ha valaki nem is a szakmában dolgozik. Mondom, ez az első. A második pedig az, hogy vigyázzunk egymásra. Én ezen először röhögtem és persze mókát csináltam belőle. Kiadunk mondjuk az asszonyoknak — mert mind nősek vagyunk — egy blokkot, kimenőcédulákkal, azt kitölti az asszony, ha mehet a fiú, arra aztán az érdekelt ráírja, hol volt, mit fogyasztott és mi igazoljuk. Nem rossz, mi? Szóval így hülyéskedtünk az elején. A fene se gondolt arra, mi az, hogy vigyázzunk egymásra! Az ember leteszi a szerszámot, elmegy és kész. No de ezek persze mást gondoltak! Vigyázni kell egymásra, belenézni egy kicsit a másik életébe; ezt, megjegyzem, nemcsak a melósra gondolják, hiszen nálatok, tintanyalóknál is van éppen elég vaj a fejeken, ti is szerettek rosszalkodni; hát szóval így.

— Azt kijelentem, idefigyelj, hogy én most neked, akár rossz, akár jó, mindent elmondok, de ha eljár a szád és valaki azzal jön, hogy engem oldalba rúgjon, ne találkozz velem! Szóval meglett a brigád. Melóztunk. Az jól ment. De az, hogy segítsük egymást, az sehogyan. Körülbelül két hónapig. Akkor jön Ambrus, tudod, bizalmi nálunk, összehív bennünket és elkezd dumálni, hogy így meg úgy, menjünk el szépen együtt színházba satöbbi és így tovább.

— Még jegyeket is szerzett. No, most idefigyelj, mi lett ebből! Hogyan értelmeztük mi az összefogást ezekben a kulturális dolgokban! De ha eljár a szád, komolyan mondom!... Szóval megkapjuk szépen a jegyeket, jól emlékszem, pénteken estére a Nemzetibe. Hát jó. Hazamegyek, mondom az asszony-

nak: Cicuskám — jó öreg cica gondolhatod, négy unokája van! — hát szóval Cicuskám, én pénteken este színházba megyek a brigáddal, légy olyan szíves, készíts nekem egy fehér inget, vasald ki rendesen. Abban nem volt semmi hiba. Megbeszéltük a haverokkal, hogy ekkor és ekkor, itt és itt találkozunk. Gondolhatod, milyen jól festett a brigád! Nem mondom, én a melóban mindig tényleg szutykos vagyok, de ott pajtás! Sötétkék ruha, fehér ing, és ahogyan illik!

— Megnéztük a darabot. Tetszett. Aztán kijövünk és azt mondja Péntek: lépjünk be valahová egy pohár sörre. Egy ilyen brigád ne lépjen be, mit gondolsz? De erről nem akarok sokat összebeszélni neked. Negyed egykor értem haza. Balter még később, ő Óbudán lakik. Na már most mi volt ez? Elment öt ember, öt családos ember művelődni, aztán egy kicsit sörözni és otthon maradt öt asszony a gyerekekkel. Nem mondom, az elején nem tűnt föl ez nekem, nem is gondoltam én ilyesfélékre. Jól szórakoztunk, fertig!

— Hanem aztán, idefigyelj, egyszercsak tovább mentünk mi ennél. Ja azt még elfelejtettem, hogy persze másnap nem ment a munka. Gondolhatod, éjfél után kerül ágyba az ember, méghozzá elég rendes nyomással! Na jó, mesélem tovább. Mit mondjak, cirka négy este maradtunk ki így és persze elpofáztuk a gyárban is, a mókusok röhögtek rajtunk. Mit gondolsz, használt volna, ha valaki akkor beleavatkozik a dologba és elkezd nekünk lelkifröccsöket adagolni! Fenét! Tudhatod, milyen az ember!

— Hát idefigyelj. Folytatom a dumát. Szóval működött a brigád. Mondtam neked, hogy először csak úgy ötletszerűen mentünk sörözni, de a második esetben már előre megbeszéltük, hogy ide és ide lépünk be, bevágtunk egy rendes vacsorát, ittunk egy csomót, elment rá fejenként legalább ötven forint. Gondolhatod; színházjegy, vacsora, ital és honnan vettük el ezt a pénzt, mi? A családtól. Na jó, most már ha ennyire benne vagyok a buliban, elmondok neked mindent.

— Májusban — ezt jól jegyezd meg! — egy estére a Rigolettóra volt jegyünk. Ez volt éppen az ötödik kirándulás. Az én Cicuskám akkor már fintorgatta az orrát: hogy mi a fenének ilyen melósnak az opera, okosabban tenném, ha megmondanám nekik, hogy hagyjanak engemet a csodába, menjenek a fiatalabbak, ha már minden árom ilyesfélét akarnak produkálni.

— Persze nem engedtem, magyaráztam neki, ahogyan tudtam, nehogy azt gondold, hogy azért, amit Jakab előkészített: fenét! Akkor én még nem is tudtam arról. Cirka három nappal később, ezt jól figyeld meg, ez az étkezőben történt, ebéd alatt. Én rendszerint szemben ülök Jakabbal. Ja, itt még közben el kell mondanom a családi helyzeteket. Szóval Jakab! Ennek három gyereke van, a felesége egy üzletben kiszolgáló. Péntekéknél két gyerek van, az asszony varrónő egy szövetkezetben. Balter is nős, egy kislányuk van, az asszony tanítónő és Szalai, ő is házas, két fia van, az asszony fogtechnikus.

— Na már most! Ezt jól figyeld meg! Megesszük szépen az üzemi kosztot, a húslevest, a paradicsomos káposztát, sertéssülttel, iszunk rá egy pohár vizet és akkor közelebb hajol hozzám Jakab Jani.

— Ide hallgass, Sanyi bácsi: a Rigolettó után jó lenne valami rendes nőket fogni; mi a véleményed?

— Mit mondjak neked? Az első pillanatban elkezdett engemet csiklandozni a dolog. Komolyan mondom, én huszonhét éve élek együtt az asszonnyal és istenemre mondom, összesen kétszer léptem félre, de az is mikor volt már: katonakoromban. Nem kell magyaráznom, hogy a férfiembert piszkálja az ilyesmi.

úgyis hiába tagadnám előtted, te sem vagy egészen fából. Képzeld csak el, mi mindenre gondoltam én! Persze a többiek is, mert Jakab Jani nekik is említette a dolgot. Mi lesz a Rigolettó után!? Ne mondd ki előre, hogy ez piszokság, ismerheted az életet, sokszor van úgy, hogy az elején nem tudja az ember, mi sül ki a dolgok végén. Csak furkál benne valami disznóság és képes arra is, hogy azt egészen elfogadható dolognak tartsa.

— Akkor négy nap volt még az esetig. Persze elég sokat beszélgettünk erről a bizonyos nődologról és ha őszinte akarok lenni, meg kell mondanom neked, hogy őrült módon izgultam! Képzeld csak el: egy fiatal, csinos nő nekem... Hát szóval izgatott a dolog, de egyszercsak észrevettem, hogy a lelkiismeret is kezd furdalni engemet. Az istenit, Sanyi, mi az öreganyád kínját akarsz te, nem nőtt be még a fejed lágya, Sanyikám? Ott van az a szegény, rendes asszony, gyerekeket szült, nevelt, jó hozzád, lesi minden kívánságodat, és te valami fiatal nővel akarsz kikezdeni a Rigolettó után?! No de sokszor győz az emberben a rossz, ezt nem kell magyaráznom, tudjuk mind a ketten.

— Most azzal folytatom, hogy nekem például a Rigolettó csodára tetszett. Néhány melódiát ismerek is belőle, sokszor eszembe jut és fütyörészgetem. De mit dumáljak össze-vissza?! Szóval kijövünk az előadásról, Jakab Jani belémkarol és azt mondja:

— Sanyi bácsi, gyertek, üljünk fel egy buszra, elviszlek benneteket egy mókás helyre, meglátod, megéri.

— Nem mondom, engemet alaposan fölforgatott az előadás, a sok duma és készülődés is, ami előtte volt, hát azon veszem észre magamat, hogy már fent is ülünk egy ilyen és ilyen buszon, a számát meg se mondom, mert nem érdekes. Elég az hozzá, hogy Jani kalauzol bennünket. Mit mondjak, valahová kifelé mentünk. Előbb egy vendéglőbe, ott bevágtunk egy vacsorát, megittunk öten két liter bort, ez az egész. Aztán fizettünk és Jakab Jani máris irányít bennünket kifelé. Arra pontosan emlékszem, megnéztem az órámat, negyed tizenkettő volt. Na már most! Megtehetném azt, hogy össze-vissza keverjek itt neked mindent, de én belevágok a közepébe. Szóval Jani elvitt bennünket a közelben egy elég zajos presszóba, ma már tudom, hogy ő itt régebben elég gyakori vendég volt, ismert néhány jófirma nőt, ezekkel előre megbeszélte, hogy máma jövünk és a nők ott is voltak, hárman. Mit mondjak: elég jóképű nők, elég fiatalok, fogalmam sincs arról, mit éreztem én, amikor Jani bemutatott bennünket egymásnak. Szóval egyrészt izgatott a dolog, nem mondom, mert a srác már persze előre tudatta velünk, hogy ezek nem sajnálják magukat, csak itatni kell őket és mehet a kocsi.

— Ne járjon el a szád, őszinte leszek. Megmondom neked, ilyen kiforgatott izgalmat én még talán sohasem éreztem! Gondold el, akármerre fordultam, azt képzeltem, hogy itten mindenki ismer engemet, mindenki néz és azt mondja a szemével: ejnye te mocskos Sanyi bácsi, elment egészen az eszed, most akarsz kilépni a nadrágodból, huszonhét évi házasság után? Istentelenül komisz érzés volt, mondhatom. Közben persze üldögéltünk két összetett asztal körül, egy dundi barna nő mellettem, a másik oldalamon Péntek. Az angyalát, mi lesz ebből? Hallottam én valamikor, hogy az ilyen kiruccanás, ha meg is történik, nem jelent többet, mint ha leviszi a szél az ember fejéről a kalapot. Utána fut és fölveszi. Az ám, de most, amikor én voltam benne a buliban, egészen másnak éreztem a dolgot!

— Ittuk a duplákat, konyakokat, a nők elég rendesen viháncoltak, ren-

deltettek maguknak, az én szomszédom elkezd hozzám dörgölőzni, és én egyszercsak azt érzem, hogy a füstös levegőben megjelenik a feleségem arca, amit annyira megszoktam és gondolhatod, mit éreztem.

— Nem is tudom, mennyi ideig vacakoltunk így, a fiúk alaposan belemerültek már a mókába, én pedig, mintha a szél ütött volna meg, csak bámészkodtam, izgultam a nő mellett és elkezdtem remegni a képzelődéstől, hogy az asszony így, az aszony úgy, ha én hazamegyek innen, biztosan elpofázom, mi történt, mert nem bírom megállni.

— Most képzeld el, mintha egy ócska filmen történt volna: Jakab Jani odahajol hozzám és azt mondja: Gyere, Sanyi bácsi, elkísérjük a lányokat, teneked biztosan nagyon örül majd Ibolyka és nem bánja, ha ott leszel nála fél óráig. Ez az Ibolyka, ez a barna gömböc belémkarol a széken és rámhajtja a fejét, fölnéz rám, hát mit mondjak?! Makogni kezdtem, hogy így meg úgy, későn van már, jobb lenne hazamenni szépen, satöbbi és a többi. És itt megint egy olyan marhaság jött, mint a filmeken: képzeld el, a nő otthagy engemet és belekarol Péntek szakiba, föláll vele. Mit mondjak, én csak bámészkodom és azon veszem észre magamat, hogy Jakab Jani és Szalai is áll már, azt mondják, hogy várjuk meg őket itten, nemsokára jönnek.

— Ketten maradtunk Balterral. De ez az egész jóformán egy perc alatt történt és ők kimentek a nőkkel. Tudod, addig én nem tudtam elképzelni mi az, hogy az emberek vigyázzanak egymásra. Én vagyok a brigád vezetője, össze vissza dumáltak nekem sokmindent, de azt, hogy jön egy pillanat, amikor egy ember egész életét kell gyorsan visszatartanom valami becstelen marhaságtól, ezt én csak abban a pillanatban kezdtem megsejteni, amikor ezek kimentek a nőkkel a presszóból. Nem kellett több, csak két másodperc és tisztán láttam, hogy most három rendes asszonyt mennek megcsalni, három családi fészekbe rondítanak bele.

— Összenéztem Balterral és csak annyit tudtam mondani: mi ez, komám? — és fölugrottam, rohantam az ajtóhoz, az utcára, hogy utánuk kiáltsak, jöjjetek vissza hülyék, érdemes egy ilyen negyedóráért eldobni a becsületet, megcsalni egy feleséget?! Most éreztem, hogy felelős vagyok értük, mind a háromért, akiket rámbíztak, nemcsak a gyárban, hanem általában. Az utca üres volt már akkor, legalább is őket nem láttam. Visszasiettem, Balterrel elintéztük a cehhet, és mind a ketten kábultan mentünk ki az éjszakába. Nesze neked, brigád! Irtó módon bántott engemet a dolog. Amikor megemlítettem, Balter azt mondta, őt is bántja. Sétáltunk az utcán, vártuk őket.

— Azóta sok mindent tudok már. Neked csak azért mondtam el, hogy te is tanulj belőle, de ha eljár a szád, komolyan mondom, ne találkozz velem...

Stetka Éva

A lombok közt...

A lombok közt már félig kész
Az épület,
Tüzes lombok írják a kőre
Betűiket,
A halvány ég, a rozsdaszínű esték,
A lucfenyő, a csönd,
A langyos nyár, az első nyomdafesték
Emléke így köszönt.

Köszöntő emlék... Boldogság és bánat
Sugallata, vegyes
Gyümölcsök íze, illata, a tájat
Felbontja, részletes
Sőt részletezett összetevők s fáradt,
Csüggeteg színek élénk emlékére.
Hiszen e boldogságnak
Úgy hittük, nem lesz vége,
Nem lehet soha vége.

Aztán mélyült a táj. Ahol a füvek égtek,
A lombok is feketések.
Elég néha a csillagokra nézni,
Talán egy arc... Talán csak ez az élet,
S ezernyi arc mögött az egy emléket
Keresed, ha kiégni
Nem tud a szenvedésed.

De jó, hogy ott a ház, de jó, hogy annyi emlék
Védi a léted, ember.
Ha bujdosnék, magamban hova lennék?
Küldtél az útra, menj el.
S én elindultam, s meg nem bántam, s néha
Mégis felködlik az a másik út.
A falukban már illatos a széna,
És festik a kaput.

Ez a sorsa az örök vándoroknak,
Kik sátrat vernek városon, hegyen.
Mások repülnek, ők csak bandukolnak,
S repülnek ők, amikor más megyen.
De jó, hogy ott a ház, de jó, hogy annyi emlék

Rejti a léted, ember.
Ha megállnék, magamban hova mennék,
Küldlek az útra, menj el.
Ez hát a sorsa az örök vándoroknak,
Mégis felködlik az a másik út.
Amikor éj volt, nekik hajnalodtak
A dalok, melyek néha szomorúk.

Hát így megy...

Hát így megy ez,
Ez a világ,
Hogy napra nap,
És évre év,
Egyik levél
A másikát,
És egyik lomb
A másikát
Ledobja, ám a régi törzs
Ágán nyit ág.

Fehér virág
Ez a világ,
Hogy napra nap
És évre év,
És ágra ág.
De majd az ősz,
De majd a tél
Kibékít minden új
S régi csodát.
Tanulj
Meghalni, mert ki él
Csak így élhet tovább.

Mindenkinél
Jobban megvéd
A vágy.
Tanulj élni.
Ha szenvedsz
A töredelmed
Remélni.
Kell-e más,
Hisz minden szépség,
Egészség
Mögött sokezer év
Vonulatát
Viszed tovább.
S a könnyed is,
A könnyed is
Tudja-e más,
Mint az az elszánt
Kései ragyogás,
Mint a közösség.
S a szíved is,
Ha majd az ősz,
Ha majd a tél
Elküldi sugarát.
Mindenkinél
Jobban megvéd.
A lét
Sugallatát
Őrizd, ha majd
Meglelsz egy új hazát.

Ágh István

Derékig aranyban

Ébredek csikónyerítésre,
szobámba tipeg a jérce,
piros bot a napfény,
gyenge még ütése.

Aratók vágják a rendet,
csak sárgarigó kerreg,
lassan kimelegszik az is,
lányok a víztől megesnek.

Barna bölcsők, kalászok
ütődnek a lábhoz,
tüskés szájak
fényes kalácshoz.

Reggeltől estig kaszáltam,
derékig aranyban álltam,
harmatra, verejtékre nőtt
az én árnyam, szakállam.

Újkori várrom

Látom a forró levegőt,
betemetik a háztetőt
ezüstlevelű fák.
A hüvösben, kémény tövén
galamb fürdik, diófaág.
A füst hőségtől fényeres,
régi asszonyok lelke
remeg a kémények felett,
s elszáll a végtelenbe.

Fal hámlik —
sárga törmelék: csalánon mész-szirom,
döngölt fal izzik vörösen
mint márvány a síron,
verebek szalmaszállal
szárnyalnak, arany uszállyal,
sárgacsőrű fiakat
őriznek a kalodalyukak.
Ez a fal vadméhek, darazsak
palotája, már muzsikál,
kis hegedűsök rajzanak,
húzatja velük a nyár.
Ha tehén bődül éhesen,
rétekre trombitál a ház,
jászolba teríti a szél
a száraz kórók illatát.

Ó, istállóktól örökre eloldott
ökrök, lovak!
Penészes alom, vaskarikák
idézik voltukat.
A múlt, mint holdvilág ragyog
a kis tehénre minden éjjel:
apáim élnek ott mezítláb
vasvillával, ostornyéllel.
Elalszanak az állatok szívében,
mint lüktető kazlakban régen,
mire a csordás kihajthat,
ők álmaikba belehaltak.

Ég időtlen madarai,
istennek kedves fecskék
cikáznak pókháló között,
akár az emlék,
mindegyik fészket épít,
itt csak madár meg lélek épít
sárból, virágból.

A múlt halálos kínját
hallom e házból,
újkori várrom,
süket régi csatáktól,
rossz szekerek,
kilőtt ütegek
világolnak a homályból.

Május

Szerelem tűzvésze, bujálkodás körül,
virágpor, sárga láz, a lombokon ragály.
Párzások fényeit húzza a vadgalamb
hegynek meredeken — zörög a cserebogár.
Szerelem, megtalálsz mindenütt mint a szél
— nem vagyok átkozott, ne hagyd hogy az legyek —
lobogásod világ végéig ér.
Úgy énekel az ég, mint kék szódásüveg.

Pálos Rozita

Közös nevező

Itt a várvavárt várakozás ideje.
Remélt és nem-remélt örömök
édes vigíliája s egyben csendes
válfaja a félelemnek, mit a jövendő
ünnepre virradó fájdalom előre fogan.

Várni a szebbre — tán ennyi a legtöbb.
Minden ember közös nevezője.

Én szelíden várok.
A vén kútgémtől ellesett nyugalommal,
minek vödrével naponta vizet merítek
oltani galambok, szavak, virágok
szomját. Ha üdeségükkel megtelik a kert,
nővéreim, a rózsák hálából versembe
hullatják szirmukat
s e hallatlan pillanat pelyhe
áldozati magasba lendít, hol érzem:
nem győz le semmi engem, míg szerelmed
és a tettek védenek.

Angyal Endre

A modern cseh irodalom útja

(Vázlat)

Egy-egy népről adott sommás jellemzések többnyire egyoldalúak. Eléggé elterjedt például az a nézet, hogy a csehek „józan és racionalista", sőt „nyárspolgári" típusú emberek. Ennek a tételnek hamisságát azonban mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy a XX. század cseh irodalma elsősorban a nagy költők, a jeles lírikusok alkotásaival dicsekedhetik. Az 1924-ben fiatalon meghalt Wolkertől az ugyanebben az évben született Sotoláig a költők egész galériája vonul el szemünk előtt, s e költők mindegyike méltó az európai líra legjobb hagyományaihoz.

Nemcsak méltók hozzá, hanem maguk is gazdagítják, színezik ezt a hagyományt. Már a két háború közti cseh költészet igen szerencsésen egyesíteni tudta a formai korszerűséget és az eszmei haladást. A cseh lírikusok modern művészek voltak, ugyanakkor pedig baloldali, sőt a legtöbb esetben kommunista alkotók. Szocializmus és modernség itt sohasem jelentett ellentétet, hanem egységet és harmóniát, olyan harmóniát, amelyet a legnagyobbak életműve szentesített.

E nagyok közül sokan megérték a felszabadulást, s némelyiknek működése napjainkig nyúlik. Nélkülük elképzelhetetlen a mai cseh irodalom spektruma. Stanislav Kostka Neumann (1875—1947) lírája anarchista kezdetektől az igazi szocialista költészetig ívelt, s a fasiszta háború és német megszállás idején írott verse *(Légy büszke hát)* egy egész poéta-nemzedék emberi, művészi és társadalmi hitvallását fogalmazta meg:

Légy büszke hát;
kitartottál,
nem szennyezted be se szíved, se szád
hamis beszéddel.

— — —

Kaszált és kalapált
és hű maradt e nép.
A virradatra várt,
várt, hitt s remélt.

— — —

Az új termést ő költi el
övéivel.
Útjából el! Oltárt emel
testvéri kornak.

(Garai Gábor ford.)

Neumann harcostársa volt Konstantin Biebl (1898—1951), ugyancsak a forradalmi költészet képviselője, aki azonban benne élt a XX. századi ember bonyolult, ellentmondásos érzelemvilágában is. Hasonlóan jellemezhetjük a pályája derekán elhúnyt František Halas-t (1901—1949.) Proletár-ivadék volt — amellett mégis az egyik leginkább „modernista" író. A „semmi és a halál költőjének" nevezték, de ugyanakkor harcos baloldali ember maradt, aki érzékenyen reagált a fasizmusra, és költői fegyvereivel fölvette ellene a küzdelmet. Nagy művésze volt az újszerű költői nyelvnek. *Ősz* című versében már 1931-ben olyan hangot ütött meg, amely átzengi az egész modern cseh lírát:

Ezernyi madárszárny-becézte őszi ég
tikkadt torkunkat enyhítsd a remény harmatával
sugalmazd tágra szemünket mely mereven néz feléd
csordultig telve jaj szorongó várakozással

— — —

Nézd a ludakat hogy csapkodják szárnyukkal a rácsot
amikor szürke húgaik fönn délre húznak
ime a lélek képe aki előtt egy percre felvilággott
a visszatérés szépsége mit tán csak a halottak tudnak

— — —

Tépjétek föl a köd burkát a be nem érett reggelekért
s szépségért mely mindig új s új döbbenetbe fut
a zsenge vadócért mely szerelmet nem ért
s virága gyöngédsége keserűségbe fult

(Rónay György ford.)

Ime, a modern európai, sőt világ-líra hangja, a Pablo Nerudák, Garcia Lorcák, Paul Éluardok hangja: s mint ezek, úgy a modern cseh líra is korszerű formában szól a kor emberéhez. Érthető, hogy ahol ilyen mesterek és példaképek álltak az ifjabb nemzedék előtt, nem verhetett mély gyökeret a szkhematizmus és a személyi kultusz költőietlensége. Igaz, a fertőzés 1950 körül a cseh irodalmat is elérte. Magunk olvastunk ebben az időben a *Rudé Právo* hasábjain egy ditirambikus, mégis szólamszerű ódát, amely — egy sertéshizlalda felépülését ünnepelte! A cseh költészetet azonban ekkor sem ezek a tollnokok jellemezték, hanem a nagy művészi és forradalmi tradíciók folytatói.

Közülük a legnagyobbak, Vitězslav Nezval-nak (1900—1958) élete csak négy évvel ezelőtt lobbant ki, így bátran kortárs-költőnek is számíthatjuk. Hatalmas alkotóerő, mély képzelőtehetség, sokoldalú kísérletező-hajlam és képalkotó-adottság nyilvánult meg egész költői és prózai életművében. Merész formai újításaival ő is a modern „nyelvi alkémia és ezotérikus kombinációs művészet" poétája volt — hogy G. R. Hocke kifejezését használjuk — de, a többi cseh modern költőhöz hasonlóan, ő sem szakadt el a haladástól, a néptől, a cseh tájtól, s Prága városától, amelynek egyik legnagyobb ismerője és értője volt. Erről vallanak az 1951-ben írt *Strófák Prágáról:*

Nehéz, Prága, nehéz elhagyni téged,
nem látni a Hradzsint s a Miklós-templomot.
Fecskéd, mely félve hűvös szelek közt forog,
a tornyot, hová mindig nyárra tér meg

— — —

s mellyel nem tudtam soha még betelni:
tág tájak képét a petříni utakon,
a Moldva tükrét ha a fény belengi,
mint a halbőrt, melytől kicsit undorodom,

— — —

sok ablakod, tetőd, ablaktáblád, toronyló
utcád, hozzám hasonlít minden ember itt,
sok rossz tetőd, melyekhez nincs hasonló,
s még inkább fülemben visszhangzó verseid.

— — —

Harangod hallaná az ember még egy
percre, mikor füle már szavadra süket.
Nehéz, Prága, nehéz elhagyni téged.
Újra élnék érted s meghalok nélküled.

(Orbán Ottó ford.)

Biebl, Nezval és Halas nemzedékéből valók a cseh líra ma is élő idősebb nemzedékének tagjai: Jaroslav Seifert (szül. 1901), Vilém Závada és Vladimir Holan (mindkettő szül. 1905). Seifert osztályharcos költő — néha Majakovszkijra és József Attilára emlékeztető hangvétellel —, de, hozzájuk hasonlóan, igazi lírikus is. Az élet szépségét és a leigázott nép sorsának tragédiáját egyaránt meg tudja szólaltatni. Nagyon rokonszenves ember, s nem csodáljuk, hogy a gyermeki szeretet hangjai is megszólalnak költészetében.

Holan a kísérletező, merészhangú, újat-kereső lírikusok típusát képviseli. Az irodalmi nyelv megújítására törekszik, az „absztrakt" és „konkrét" elemek egyesítésére. Sok más cseh kortársával együtt őt is megérinti az európai expresszionizmus, amely azonban nála a „baloldali expresszionizmus" stílusává fejlődik, a második világháború alatt pedig „expresszív szlávizmussá", amikor *Panychida*-jában (1945) meggyászolja a fasizmus szláv áldozatait.

Válságokon és ellentéteken vezet át Závada költői pályája. Választ keres az emberiség nagy kérdéseire, vívódik önmagával és a művészi formával. Vívódásainak azonban megvan az eredménye, éppen akkor, 1950-ben, amikor olyan nagy volt a rossz, jelszavas, tartalmatlan költészet veszélye. *Népünnepély* című versében Závada megtalálta azt a hangot, amely a szocialista poézis hangja, ugyanakkor azonban a modern életé, a korszerű humanizmusé is:

Zenekarok.
Körhinták.
Tombola-játék.

— — —

És örvénylik a parkett.
És zizeg a fasor.

— — —

S a szavak és a zene áramában
keresik és
csalogatják egymást
a szemek,
a kezek,
a szájak.

— — —

És új tündökletes konstellációban
vonzza az ember az embert.

(Kardos László ford.)

Valamivel fiatalabb ezeknél a költőknél František Hrubín (szül. 1910.). A cseh tájak költőjének indul, de a második világháború alatt megszólaltatja a hazaszeretet és az egyetemes humanizmus hangjait is, majd pedig egyfajta „kozmikus poézishez" jut el. Kortársát, Oldrich Mikulášek-et (szül. 1910) viszont főleg az élet ellentmondásai foglalkoztatják. Lírája sokat tanult a pszichoanalizistől, abban a törekvésében, hogy hangot adjon a tudaton aluli, vagy öntudatlan világnak. Érdekes és sokoldalú lírikus, aki — minden mélybemerülése ellenére — a kor eszmei és politikai harcából is kivette részét. Ez egyébként majdnem minden modern cseh költőre jellemző. *Vallomás és szolgálat* — talán így foglalhatnók össze legtömörebben a modern cseh líra lényegét.

* * *

Érdekes színfoltot jelent a cseh lírában a fiatalabb költők nemzedékének feltűnése: Miroslav Holub (szül. 1923), Jiří Šotola (szül. 1924), Karel Šiktanc (szül. 1928) és Miroslav Florian (szül. 1931). Nemcsak mint kortársak, hanem mint írótársak is érzik együvétartozandóságukat. Ők képviselik a mai cseh líra derékhadát, s a XX. és XXII. kongresszus utáni tisztult légkörben újult erővel folytatják munkájukat. „A mindennapok költészete" — ez művészi hitvallásuk. Šiktanc és Šotola a *Literární noviny* újabb számaiban — egy irodalmi vita kapcsán — elméleti formában is kifejtették *ars poetica*-juk lényegét. Šiktanc a költői önismeret fontosságáról beszél. A költő — hangoztatja — csak a maga világából kiindulva alkothat, nem írhat valaki másnak a nevében, még akkor sem, ha ez legjobb barátja. Ugyanakkor kiemeli, hogy a költői ihlet legfőbb forrása a konkrét világ. A költői tárgyválasztás a mai korban szükségszerűen kibővül. Éppen ezért az írónak nem szabad a fejlődésben megállnia, nem szabad egy sikeres verseskötettel megelégednie. Egyéni elmélyedés és konkrét inspiráció mellett aztán *közösség* is kell a költő számára, persze nem formális és külsőleges alapon, hanem igazi, zajló irodalmi élet alakjában.

Šotola — akit Šiktanc Holubbal és Floriannal együtt barátai és költőtársai sorában említ — hasonló gondolatokat fejt ki. Kimondja, hogy nincs „örök recept" a költészetre, nincs nagy P betűvel írt Poézis. Művészi eszményképét Tadeusz Rózewicz-ban látja, napjaink talán legnagyobb lengyel írójában, abban az alkotóban, akinek életműve ellentéte a „tiszta költészetnek", ugyanakkor igen gazdag művészi és emberi értékekben.

* * *

Bármennyire is a líra adja a modern cseh irodalom élvonalát, nem mellőzhető az epika, sőt a dráma sem. Ebben az évben ünnepli nyolcvanadik születésnapját a csehek író-nagyasszonya, Marie Majerová (szül. 1882), kitűnő utirajzok és magyarra is lefordított, munkás-tárgyú regények szerzője. A másik nagy írónő, Marie Pujmanová (1893—1958) már néhány éve halott, de — akárcsak a lírikus Nezval — ő is még a mai irodalomba tartozik, főleg nagy regény-trilógiájával, amelyben a haladó cseh értelmiség küzdelmeiről, vívódásairól, külső és belső átalakulásáról rajzol körképet.

Negyvenhét éves Jan Drda (szül. 1915), aki — úgy látjuk — ma a cseh prózának legnagyobb mestere. Mint ember is igen érdekes, színes egyéniség: příbrami bányászcsalád sarja, de egyetemet végzett s már 1945 előtt feltűnt az irodalmi életben. Élénk, mozgékony szellem, fáradhatatlan vitatkozó, élesszemű megfigyelő. Hemingway és Veres Péter — ezek az írók jutnak eszébe annak, akinek alkalma volt Drdával személyesen megismerkednie.

A *Néma barrikád* elbeszélései, a második világháború és a fasiszta uralom eseményeinek művészi rajzával, magyar fordításban is nagy sikert arattak, s ma már vitathatatlanul az újabb kelet-európai próza klasszikus alkotásaihoz számítanak. Megérdemli azonban a figyelmet és elismerést a *Forró föld* is, ez a pompás utirajz Drda chilei és brazíliai látogatásáról. Legutóbb Kubában járt az író. Erről

szóló beszámoló-sorozatát a *Literární noviny* közölte, s bizonyára előbb-utóbb magyarul is megjelenik.

Megjárta a külföldet, de a fasiszta gyűjtőtábort is Norbert Frýd (szül. 1913), a mai cseh prózának másik jelentős alakja. *Élők doboza* című műve, az 1956. évi cseh kiadás nagy sikere után, most magyarul is megjelent. Frýd kitűnően ért ahhoz, hogy a koncentrációs tábor kissé már „agyonírt" témájáról is újat tudjon mondani, s alakjait ne az olcsó fekete-fehér-színezés eszközeivel, hanem művészi és emberi hitelességgel ábrázolja.

Új utakat keres a próza is, a fiatalabb írók alkotásaiban. Sok vita fogadta Karel Ptáčník (szül. 1921) regényét, amelynek magyar címe *Város a határon* volna. A merész témájú regény miatt sokat támadták Ptáčníkot, s a szkhematizmus vissza-visszatérő bajnokai még egy-két évvel ezelőtt is bírálták a művet. Ma világosan látjuk a regénynek és Ptáčník művészi egyéniségének értékeit. Említett cikkében a lírikus Šotola is sok szeretettel említi prózaíró-társát.

A szkhematizmus írójaként, fellengős és üres versek szerzőjeként kezdte pályáját Pavel Kohout (szül. 1928), hogy aztán napjaink frissebb légkörében megtalálja igazi énjét, s megírja azt a drámát *(Ilyen nagy szerelem)*, amely méltán lett világsikerré.

A XXII. kongresszus után nagy pezsgés indult a cseh irodalmi életben. Ez — mint láttuk — elsősorban a lírában jelentkezik, de kihat a prózára, drámára is. A cseh irodalmi lapokban, így a többször említett *Literární noviny*-ban élénk viták folynak. Még nem alakulhattak ki megállapodott vélemények, de a külföldi szemlélő előtt is nyilvánvaló, hogy napjaink cseh irodalma merészen átlendül a szkhematizmus és provincializmus buktatóin, s méltán képviseli legjobb hagyományainak európai színvonalát.

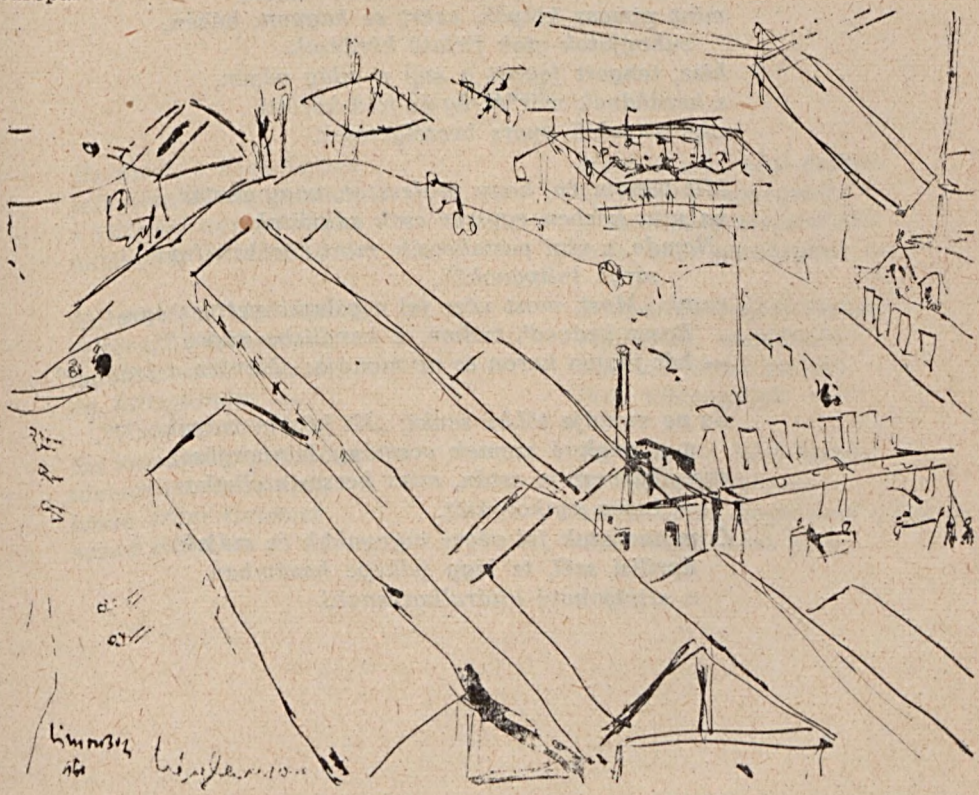

Simon Béla rajza

Marsall László

És ne mondja senki...

És ne mondja senki: „Hagyjon békén!",
ha mellészegődöm az utcán áprilisi szélben
s megszólítom: „Mondd, mi izgat téged
Giotto festészetében?",
vagy: „Nézd, ma olyan pirosak a lányok,
mint a húsvéti nyulacska szeme,
mint koratavaszi pattanások."

Ne mondja senki: „Mi bújt magába?",
ha a Dunaparton a vállára csapok,
hogy lerogyunk egy vakító-fényes padra,
de kacagjon — és mint régi ismerősök
egymás szavába kapva,
gesztusainkat plakát-szárnyként szórjuk
szélbe, tajtékba, zsúfolt kirakatba!

Ne mondja senki: „Elegem van. Már elmehetne.",
a zsebekben se nyílhatnak ki kések,
mint pimasz kölyök, azért se hagyom békén,
zuhogjatok csak firtató kérdések,
hisz, tengert faggat a szél a világ végén,
s kezdődnek már az ég-és-föld-közötti
zápor-nyelvű gyors beszélgetések.

Mit bánom én, hogy professzor, vagy postás,
ha vita közben egyszer csak rákiáltok:
„Nemde, a régi postakocsik, mint keréken futó
sárga tulipánok?",
vagy: „Most, most nézz fel a galamb-pettyes égre!
Rossz kedved', tudom, a kanálisba vágod!",
— hát fogjon karon és ne mondja: „Menjen a fenébe!"

És ne mondja többé senki: „Mi közöm magához?!",
a gyanakvó szemek ocsmány hunyorgását
annyiba veszem eztán, mint kecses szélkakas
beteg nyikorgását,
Ó pattanjatok fel végre ingnyakak és szájak,
áprilisi szél, te légy jelképe hazámban
a szívig ható kitárulkozásnak!

Csordás János

Máglyafény

Keserved egyszer földet ér,
sok álmod nem lesz semmiért,
valami belőled kihajt,
piros virág lesz, piros vihart

zúdítasz elhagyott helyedre,
s tövisből koronát fejedre
úgy teszel, mint ama szent-helyi,
s homlokod tüske szegélyezi.

Áhított üdvöd megterem
égi mezőkön, tengeren,
s megérzik majd a viharok
súlyában kristály-bánatod.

Nem voltál rest: az álmod
időhöz, térhez láncolt,
s mi vonzott: hát e kor
mélyében búvó Paradicsom —

Ezért égtél és égsz, amíg
megnő, mi szépen sarjazik,
s ha kihuny veled a máglya,
megmarad világossága.

Új fények

Ha most, e késő-őszben
felnyílna a bádog-lakat,
s kilépnél onnan, ahová
halálomig bezártalak —

Ha most, e késő-őszben
feltörnél, ide hozzám,
halálhoz kötő bogaid
én kibogoznám —

Ha most, e késő-őszben
támadna kedved élni,
lenne erőm életemet
neked ítélni —

Most, e szép késő-őszben
új fények ragyognak,
a boldogság megszületik
erős, okos porontynak —

S ha most, e késő-őszben
eljöhetnél, meglátnád
jövendő korok pislanó
örök világosságát —

Én most, e késő-őszben
új hittel töltekezve
azt siratom, hogy nem vagy az
örök napfényhez kötve.

(1961)

Dékány Kálmán

Út nem vezet ki a világból

Céltalan lovagolt, magányába görnyedve. Mindegy merre, csak egyedül lehessen. Otthon nem lelte helyét. Érezte, titokban figyelik. Felesége a varrás mögül. Lopott pillantásai szúrtak.

Újságjához menekült, de a néma kérdések nem hagyták nyugton. Letette a lapot, cigarettát sodort. Aztán mégsem gyújtotta meg, visszarakta a dózniba, a dohány közé.

Felállt.

— Megyek — mondta s bekecsébe bújt, fejébe nyomta a kalapot.

— Hozzá? — oldódott meg az asszony szemében szorongó reménykedés. — Beszélsz vele, Sándor?

Tétován markolta a kilincset: — Sose hallgatott rám.

— Azért, elmehetnél — mondta az asszony. — A nyilatkozatért valaki úgyis elmegy.

— Valaki — mormogta.

Puhán, zajtalanul vitte a ló.

Éjjel esett, fújdogált a szél. Meg-megremegtette az utca lebegő ásítását. Vasárnap. Tétlen nyugalom, minden megreked. Tompa tunyaság terpeszkedik. A hétköznap más! Mozgás van. Járni-kelni, intézkedni! A cselekvés éltet! Alig várja a holnapot. Holnap. Holnap felharsannak a hangszórók. Népnevelők jönnek. Elözönlik a falut. Ciprit is felkeresik. Nem ismerik azt az embert. Büszke, önérzetes. Megbánthatják. Cipri heves, hamar dühbegurul. Csak rontana a helyzetén. Pedig ezen már nem lehet változtatni. Rendelet van, világos, érthető. Nem hagy kibúvót. Most nem térhet ki előle, mint akkor. Vagy ő marta volna el a hirtelen kimondott szóval? — töprengett. Hányszor meghányta-vetette magában. S mindig békessége az ár!

Csuklóján meglazult a kantárszár, a ló kedvére poroszkált az alacsonyan boruló szürke ég alatt. A kéményekből visszacsapódott a füst. A felhők lenyomják.

Ráhengeredett az emlékezés.

Nem, nem akartam rosszat — védekezett magában. Se neked, se a fiadnak. Te makacskodtál, Cipri. Én azt akartam, hogy velem maradj, köztünk. Együtt dolgozzunk.

Megidézte gondolatban szikár, egyenes alakját. Csontos, kemény arc, szája sarkát a sebhely vékony forradása kesernyésre árkolta. Gránátszilánk. A front emléke. Most egyszerre úgy tűnt, mintha mindig is jellemezte volna ez a kifejezés. Lehet, hogy téved. Vidám, mókázó legény volt, sokat bolondozott a lányokkal. Talán kicsit könnyelmű, bár amit egyszer a fejébe vett, abból nem engedett már akkor sem.

Cimborája volt, kenyerespajtás. Jól kiegészítették egymást mindenben. Ő, Bartha, termetre alacsony és zömök, erőssége a megfontoltság. Ő is hajthatatlanul ragaszkodik ahhoz, amit elhatároz, csak máskép; Cipri átgondolatlan kijelentésekhez görcsölődött. Konoksága már-már bőszítette.

A régi barátságon ez sem rontott, egyre erősödött az évek során, viszontagságokban edződött, acélosodott. Már élcelődtek rajtuk: „mintha összenőttek volna". Egy napon tartották lakodalmukat.

Akkor borult fel az egyetértés, amikor a sorsuk már felderült. Megpróbálta helyrehozni. Latbavetette szavát, tekintélyét. Elkésett. A listát felterjesztették. Tévedés — magyarázta Mihálynak a Tanácsban. Cipri éppolyan földnélküli, nincstelen paraszt volt, mint ő; az örökség silány homok. Számoljuk ki aranykoronában. Nyilvánvaló tévedés.

— Nem minden az aranykorona, Sándor — felelt lesúnyt fejjel a vébéelnök. — A meggyőződés, a mentalitás.

— Én ismerem Ciprit, jól ismerem. Tudom, hova húz.

— Tudod, Sándor? Biztosan tudod? — Mihály szeme elsárgult. — A haszon semmi? Nem mi vagyunk a mérce, Sándor, magunkfajta önzetlenek.

Akkor már csodájára jártak a kertjének. A homokot megkötötte, kutat ásott, öntözött, palántát nevelt, primőrt árult a piacon. Dőlt hozzá a pénz. Minden újgazdát lefőzött. Nem mindenki egyformán ügyes, merész kezdeményező. Ciprinek a vérében van. Rajta is túltett. Örült a sikerének, de nem maradhatott le. Neki máshoz volt képessége, kedve, ügyessége. Ő is lesz még első! — fogadta meg magában.

Mihály hangja kopogott: — Oda húznak, ahová a haszon hajtja őket. Láttam én már karón varjút. Az újak is gondolkozhatnak visszafelé. Te is ezt vallod, Sándor.

— Haragból mondtam — rőstelkedett. — Én ismerem, a szíve gyökeréig ismerem. Becsületes ember.

— Semmi baja nem lesz — nyugtatta meg Mihály. — Semmi nem változik. Az adót kibírja, a mellényzsebéből kifizeti, a többit rámbízhatod. Amíg engem látsz, nem esik bántódása. — Aztán a saját helyzetéről kezdett mesélni, a faluban nagy a csend, gyanakszanak rá odafent, hogy biztosan elnéző, szabadosan kezeli az osztályharcot; lágyszívű, holott kérlelhetetlennek kell lenni; hát csak ne fussanak a lista után, mindkettőjüknek jobb lesz. Majd ő suba alatt kivételez Ciprivel, erre szavát adja.

Minden rendben lett volna, de később véleményt kért az egyetem és akkorra már leváltották Mihályt, idegent raktak a helyére. Kerülő úton, sokára tudta meg, mi történt.

Be sokszor akarta megkövetni Ciprit! Hányszor megpróbált közeledni! Künn, a határban, vagy az utcán is mindig ráköszönt. Az meg úgy tett, mintha nem venné észre. Mintha nem ismerné. Kitörölte az emlékezetéből, mindent elfelejtett. El lehet felejteni? A közös fiatalságot? Örömök, kínlódások. Lehetetlen, hogy örökké így maradjon. Meg kellene magyarázni.

Felnyihogott a ló. A bögre-csárda kapuja előtt álltak. Ki tudja, mióta?

Megpaskolta az állat izmos, karcsú nyakát figyelmességéért. Tünde megismeri az ivót, kívülről nem különbözik a többi háztól. Ellenőrzésképpen gyakran lovagol erre. Nem egyszer rajtacsípte valamelyik fogatosát, hogy suttyomban a konyhában poharazgat. Legutóbb már megfenyegette az özvegyet, följelenti zúgitalmérésért, ha téesztagot dologidőben kiszolgál.

Sok vesződség van az újakkal. Az összeszokott, öntudatos kis csoport felhigult. Esztendeje tömegesen adták be a derekukat. Jócskán akadtak hátramozdítók.

Most szűnnap van, felőle ihatnak.

Csak csettintett a nyelvével. Tünde elindult. Okos jószág, fél-szavakból, hangokból ért. Saját lova, nem a közösé. Jövedelméből vásárolta. Tíz éve elnök. Autót is vehetett volna, mint a reklám-elnökök.

Arcába fútt a szél. Térdével megbiztatta Tündét. Igaz, a motor sebesebb.

De a ló úttalon-utakon is társ. És fölemel. Lovon megnő az ember, megszűnik az a csillapíthatatlan hiányérzet, amely elszívja előle a levegőt. Mindenkire pipiskedve, alulról kénytelen pislogni.

Társ — őrölte a keserűség. Most örülnie kellene éppen. Övék lesz az egész határ. Cipri sem bújhat ki. Bezárul a kör. Mégis egyoldalra kerülnek.

Milyen szép lett volna eddig is együtt dolgozgatni! Közös erőfeszítéssel teremteni, kezdeményezni, barátságban. Makacs, megátalkodott ember! Ők igazán társak voltak. Jóban-rosszban kitartottak pendelyes koruktól fogva. Asszonynak valót is segített keresni Cipri. Termetre hozzá illőt. Ciprinek könnyű volt, kitűnt a férfinép közül, ragadtak hozzá a lányok. Most már másképen lenne, most, hogy ő is kitűnik: elnök. Most ő húzhatná magával a barátság erejével. Jól jártak volna Ciprivel, szorgalmas, leleményes gazda, tekintélyre tett szert. Akár elnök is lehetett volna — szöktött ki az önmaga előtt is titkolt, hívságos gondolat. Maga is tudta, hogy nem igaz, hamis — barátságuk érdekmentes, tiszta. Milyen más lett volna! Együtt, a vezetőségben is. Töretlenül együtt. A fia mérnök lenne azóta. Értelmes, jófejű gyerek és gyári munkás lett Pesten. Éveket elvesztegetett, ártatlanul, az apja miatt. Mindenképpen ártatlanul.

Vágott a bekecsgallér. Kigombolta.

„Sándorom, beszélj vele, ne hagyd magára — felesége biztató pillantása világított. — Ő sem hagyott magadra".

„Nem én tagadtam meg a barátságunkat, Tera. Én együtt akartam, vele együtt. De nyakas, keményfejű."

„Te messzebb látsz, Sándor, az okosabbnak kell engedni."

„Tán nem engedtem? Békülni akartam, Tera, te is tudod. Így is, hogy kintmaradt. Mindent megpróbáltam. Tera, nem tudod, mi mindent."

Hosszan nézi az asszony. A falióra zengőn ketyeg.

„Mondok valamit, Sándorom" — szólal meg.

„Mondjad, Tera."

„Régóta figyellek, Sándorom. Politika, örökké a politika. Esz, őröl, kiszikkaszt. Nem felejtesz el érezni lassan? Belátással lenni? Mindenkit elvadítasz magadtól."

Rácsapott az asztalra, tenyérrel csapott, hogy őt asszony ne oktassa, férfi dolga a politika. Soha eddig nem volt goromba hozzá — és akkor sem. Talán nem is őt, hanem önmagát akarta elhallgattatni, de hát ilyenkor azt bántjuk, akit legszívesebben csak simogatnánk.

Most is parázslik a jobb keze, ha eszébe jut. Tűz támad a tenyerében és égeti minden érintés.

Kénytelen másik kezébe csúsztatni az átízzott gyeplőszárat.

Belátás? — beszélt magában a bal kezéhez. — Én beláttam. Megpróbáltam még akkor. Elmagyaráztam, amikor sokan csak legyintettek. Kitettem a lelkem, hogy észhez térjen. Kiszámítottam papíron, merre visz a boldogulás útja. Neki is azt kell járnia. Együtt kellett volna járnunk. Van ennél belátóbb? Van? — Merevre húzta derekát s hozzátette: — Azért, ami történt, csakis magára vethet Cipri. Bárki bármit állít, egyedül ő a felelős! A tévedésekért is. Az én tévedésemért.

Szomjúság szikkasztotta. Tudta, sem víz, semmiféle ital nem olthatja. Eszébe jutott az otthon megsodort cigaretta, előkotorta és rágyújtott.

A ló lépésbe csendesedett, ahogy megérezte mozdulatát. A falu szélén jártak, az utca végén. A dűlőút torkollott, látszottak a dombok, az elsárgult erdő.

Somos Miklós rajza

Öregasszony tipegett szemközt a lovassal, fekete fejkendőben, kezében vadonatúj imakönyv. Bartha messziről megismerte. Jólesett, hogy találkozik vele. Szinte enyhült a szomjúsága.

Az anyóka felhunyorgott rá, szája hangtalanul mozgott. Akkor vett észre: rózsafüzért morzsol.

— Hova-hova nénémasszony? — szólította meg. — Hogy szolgál az egészsége?

— Köszönöm, lelkem, köszönöm — válaszolt az anyó. Ajka ráncain még ott rebegett az „ámen", ahogy ujja között lepergette a füzéren az utolsó szemet. — Amióta az én Istenem visszaadta szemem világát, a csúz se kínoz annyira.

— No, akkor semmi hiba — mondta Bartha. Bajuszába rejtette mosolyát. Az ő istene. Szép-szép a jámborság! Mindig is istenfélő asszony hírében állt, de hogy éppen most hálálkodik örökké a templomban. Mert késő öregségére újra lát. Rossz helyre címezi.

Tavaly ilyentájt kopogtattak be hozzá és elmagyarázták neki töviről-hegyére, jobban jár, ha kis földecskéjével a közösbe iratkozik, mint a haszonbérlettel. Bizony konok volt, nehézkesebb, mint némely épszemű, aki maga szántvet. Harmadszori látogatásra lépett csak be. Azóta élvezi az öregségi nyugdíjat. No meg a látást. Mint minden belépőt, megvizsgálta az orvos. Őt többször is megnézte, tanulmányozta. Végül kórházba utalta. Ott leoperálták szeméről a vakságot.

— Irén — mondta hangosan, ahogy hirtelen eszébe ötlött s izgalmában ledobta a cigarettát. — Ott a bálban. A vékony dereka. Milyen elérhetetlenül sudár volt! Talán ma is élne, ha az ura rám hallgat. Bizonyosan élne — tette hozzá magában. Magángazda fizet orvosnak, patikusnak. Cipri felesége ágynak esett. Sokáig betegeskedett. Azt beszélik, Irén nem akart orvost. Aztán mégis hívtak. Későn. Elégette a láz. Cipri asszony nélkül maradt, egészen egyedül. A fia sem járt haza.

„Bartha üldözte el, Bartha lelkén szárad" — kerepelték a faluban. Döfött, tépett, szaggatott.

Szélroham csapódott arcába, borzolta a ló aranysárga sörényét.

Az istállóba készült, Tündéhez, hogy lecsutakolja éjszakára, amikor Tera megjött a boltból a hírrel: Imrét felvették az egyetemre. Kivárta, megharcolta. Keményen megdolgozott érte a gyárban. Apja vére, szívós, kitartó.

Ezt hát jóvátették. Helyette tették jóvá. Mások. Ha később is, kerülővel, mérnök lesz. A fiú révbejut. Most már az apja is. Minden, mindenki.

Talán a barátságuk is? — keze a nyeregkápára feszült. Kapaszkodott. Hiszen csak megcsúszott a nyelve, felindulásában. Lehetetlen, hogy Cipri ne tudná. Mindenáron azt akarta, hogy közéjük álljon. Az elsők közé, akik utat törnek. Kevesen vállalkoztak rá. Nem könnyű példát mutatni. Tudták, mit akarnak és állták a sarat. Bizonyították. Igazuk lett. Megszaporodtak, terjeszkedtek. Nemsokára közös az egész határ. Nincs kibúvó: törvény van rá. Együtt lenni mind, mind. Mindenütt. A boldogulás törvénye.

Fojtotta, izgatta. Nagyokat lélegzett.

— Együtt — beszélt megint fenhangon —, egymás kezét fogva. Nem számít a távolság. Nincs is, nincs, akiket szív és szándék összeköt, nincs. Idegenség, űr, közöny — távolság egyetlen mesgye is. És messzi világok földrészeken, tengereken át fordulhatnak szomszédságba. Ők nem szakadhattak el igazán,

ezt Ciprinek éreznie kell. Bármi volt, egy a sorsuk, egy igazság van. Nincs más út. Ők nem lehetnek igazi ellenfelek!

Horkantott a ló. Felértek a dombra. Köröskörül felszántott mező, kukoricaszár gulák.

Szorította a kalap. Hátrább tolta. Verítékes homlokát éles levegő ütötte meg. Fönt mindig hűvösebb.

Dobogott a ló.

— Tünde — mondta és csillapítóan megpaskolta. De ő nem nyugodott meg. Végigjártatta szemét a földeken.

Látod — mondta gondolatban Ciprinek. — Ez itt mind egyben lesz, nincs többé parcella. Négyezer hold, táblában. Lesz ilyen, meg amolyan. Sokféle lesz. Eddig is volt, kicsiben. Most az egész. Van dombhát és rónaság, erdő és patak, kis hidak. No, mit szólsz hozzá? — Már magát biztatta, ahogy kimondta: — Csepp ország ez itt.

Tünde hegyezte fülét, fejét kissé oldalra fordította.

— Száraz nyár volt — folytatta. — A dinnye elégett, ám a kukorica bőven hozott, a répára sem lehet panasz. Látod, ezért jó a közös. Bírja a viszontagságokat. Emitt veszteség — amott többlet, valahogy kiegyenlítődnek a dolgok. Légvégén, számadáskor. A közösben közös az öröm. Bűn kivonni magát ebből az embernek.

Fölemelkedett a nyeregben.

— Nem lehet kitérni most már! — kiáltotta. A belátás ereje, a baráti szó. Ha egyetlen nappal is előbb, mint a törvény.

A ló ágaskodott. Orrlyukai kitágultak. Hirtelen rándult a gyeplő, oldalába vágott a csizmavas. Megiramodott. Száját tépte a feszülő zabla. Árkot ugrott. A kövesút szikrázva csattogott.

Nem hagyhatja idegenekre! Bajba juthat. Cipri sem hagyta el a bajban. Hadifoglyok voltak. De régen volt! Ott lehull az álarc. A fogság próbatétel. Meztelen arcok, csupasz emberek.

Gyűjtőtábor, valahol Erdélyben. Éjszaka sűrű köd ereszkedett. Szökni készültek. Cipri odakint figyelt. Éjfél elmúlt. A barak elcsendesedett, mindenki aludt. Csak ő hánykolódott ébren a priccsen. Cipri szólítja:

— Gyere.

— Meg kell fontolni — mondja. — Ha felfedeznek, lőnek. Ép bőrrel megúsztuk a háborút — magyarázza —, nem érdemes újra kockáztatni, Cipri. Egyszer majdcsak hazakerülünk, jószerivel, törvényesen.

Cipri akkor is nyakaskodott. Ha egyszer már elhatározták! Ő nem retirál! Talán soha többé nem lesz ilyen kedvező alkalom. Vastag köd, magyarlakta vidék.

— Nem minden a köd. Vásárra visszük a bőrünket, ha szökünk. Várjuk ki.

— Gyáva vagy. — Belehasít, mar.

— Nem, nem gyávaság, Cipri. Nekem talán jó a fogság?

— Nem akarok megrohadni — sustorog a sötétben Cipri.

— Haza akarok kerülni, én is — feleli. — Épségben.

— Mi bajod, Sándor? Előbb még benne voltál.

Nem felel.

— Most lehet. Gyere.

— Menj egyedül, Cipri.

— Megbolondultál? — rámered a sötétben. — Ne prézsmitálj anyit. Gyere.

Megrázza fejét: — Nem lehet, most nem. — Kikívánkozik az őszinteség. — Nem bírom, Cipri. Ez a koszt, — minden keresztülmegy rajtam. Nincs erőm. Összeestem a munkában. Csak nyűg lennék a nyakadon. Menj egyedül. Legalább te kerülj haza. Hírt viszel rólam. Ne félj semmitől, minden rendben lesz. A köd takar. Ez jó vidék.

Cipri nem szól, csak néz. Arca, szeme elmerül a sötétségben. A hullámok összecsukódnak mögötte.

Búcsú nélkül tűnt el.

Eltört valami benne. A levegő elfogyott.

Kiáltás feszíti, de csak nyög. Veti magát a priccsen. Nem bírt elaludni. Éjszakába omlott hajnaltalan feketeség.

Egyszerre ott áll: felé nyújtott kezében kenyér, szalonna. Mintha álmodná. A faluban kunyerálta. Aztán visszaszökött hozzá.

Nem hagyta magára. Akkor nem. Az étel visszaadta az erejét, megtartotta a szabadulásra.

Erről soha nem beszéltek.

Cipriről annál többet. A silány földbe munkát, szívet, hitet ölt és feljavította. Valóságos paradicsomot varázsolt. Tollasodott. Híre a falun túl is eljutott. Ezen a tájon nem kertészkedtek azelőtt. Az uraság sem. Cipri volt az első. Újságba került, példának állították. Utánozni kezdték. De Ciprit nem tudták utolérni.

Ő, Bartha, csendben az összefogást szervezte, a Búzavirágot. Az ő érdeme volt, egyesegyedül az övé. Kijárt érte az elnöki rang. Meg is kapta.

Akkor is vasárnap volt. Betértek a vendéglőbe, egy kis áldomásra.

Cipri ott ült, hátul a sarokban, elkülönülve a zsibongóktól. Egyedül. A sebhely betépte a száját. Előtte üres az asztal. Feje tiszta, tekintetét a bejáratra szegezte.

Oda sietett. Beszélt, tervezgetett. Társa lesz, a vezetőségbe ülteti. Lehetőséget ad a kezébe, olyan lehetőséget, amilyet egyénileg soha nem kaphatna. Legalább ötven hold, kezdetnek. Igazi táblás kertészet, szivattyús kút, csövek, csatornák. Kiélheti ügyességét, hajlamát. A közös is jól jár.

Hallgat-hallgat. És néz. Vág a szeme. A fejét csavargatja az éles tekintet elől. Zavarában újabb fröccsöket rendel, pedig az előzőhöz sem nyúltak még.

A billiárdasztalon golyók csattognak.

Cipri a pohártalp peremére nyomja mutatóujja hegyét és csak néz, fogja a szemével. Egyre mélyebbre hatol, a gyomra remeg.

— No, szólj már — nyögi s nem meri megtörölni csatakosodó homlokát. A pohártalpon feszülő, fehéredő ujjhegyet lát, a köröm is fehér már, a körömház, annyira szorítja.

— Csak most szólsz, Sándor? — A hangnak súlya nő. Nem is hang, légnyomás, vád. Beletompul, félrever a nyelve:

— Hát, hát mikor? Most lett biztos.

— Biztos? Micsoda, Sándor?

— A, a Búzavirág. Most volt a megalakulás.

— Tudom. Vártalak már. Látni akartam az elnököt.

Szeme égeti, kínlódva markolássza a fröccsös poharat. Az üveg nem hűt, forró. A levegő fülledt, beleizzad az erőlködésbe.

— Megbízlak — kapkod, hadar. — Rádbíznám. Kertészetet csinálnál, nagyban, igazít. Teljhatalommal, emberek a kezed alatt. Egész csapat. Megszavaznak, kezeskedem, Cipri.

— Kezeskedsz! — homloka közepét fúrja a pillantás, a csontot, az agyat. — Tudod mi ez, Sándor?

— Ne! Hallgass meg!

— Hallgatlak, végig hallgatlak. Most megismertelek. Hát ilyen vagy?

— Nem, nem! Barátod vagyok.

— Barát? Te azt mondtad, amikor kérdeztelek, csak szimatolsz, érdeklődsz. Nem mondtad, résztveszel, elnök leszel.

— Cipri, te félreértesz, biztosan számítottam rád, mint enmagamra. Majd ha kész. — Most őszinte a szó, érzi a melegét, ahogy kimondja; ráemelheti végre a tekintetét. — Igen, ha kész. Sok a dolgod, tudtam, a kerted lefoglal. Minek terhelnélek újabb gonddal, nyüggel? Hidd el, csak ez, semmi más.

Megint csak néz, kitartóan néz, Bartha szeme belefárad, a poharakhoz menekül. Érintetlen poharak. A szóda ereje elszállt, híg habgyűrű tapad a bor karimáján.

— Ha kész! — pereg rá a szó, ahogy foga közt morzsolja Cipri. — Emlékszel a fogságban? Ha azt mondom akkor, csak szimatolni megyek, ennivaló után és otthagylak. Aztán üzenek, vagy írok, hogy gyere utánam, ha lesz erőd. Az lett volna a kész!

Ott állt, merev derékkal, büszkeségbe egyenesedve. A kocsmazsivaly figyelemmé ülepedett. A kíváncsi csend fölerősíti a szót:

— Hát nem! Így nem megyek utánad, Sándor. A sajátomban maradok. Egyedül gürcöltem, magamnak akarom a hasznát is!

Megfordult, döngő léptekkel az ajtóhoz indul.

Bartha föleszmél.

— Cipri! — a kiáltás lefogja kezét a kilincsen. Vár.

Gúny pattog mindenfelől, fejébe kergeti a vért. Beletörik a kérlelés. Ő is tagad.

— Hát csak menj! — sűvít a termen át. — Visszafelé húzol! Nem is érdemelsz mást. Tudd meg, a reakció szekerét tolod!

Nem mérlegelt ő akkor. A keserű düh vetette ki a sértő szavakat. Nyilvánosan, a többiek előtt. Hatalmi szót vett a szájára tehetetlen bosszúságában, hogy megkötötte magát. Szembeszállt az észszerűvel. Vak ragaszkodása a tulajdonhoz több mint vétek. Sokan rá hivatkozva álltak félre.

Később tudta meg, Ciprit is a listára tették. Nem ő. Sokan hallották. Valaki visszaélt, kiforgatta a szavait.

Házak közé ért. Esteledett. Az ablakokban fény pislogott. Kutyák ugattak.

Lépésre fogta lovát. Cipri a kisközben lakik. Nincs messze.

Ő igazán ismeri, tudja, nem a pénz miatt. Közöttük is megtalálta volna számítását. Az a kijelentés a plénum előtt. A dac. Tüntetően kívül maradt. Saját magán állt bosszút. És a fián.

Most minden jóra fordul. A törvény segíti össze őket. Cipri is be fogja látni.

A porta előtt leugrott a lóról.

Zörgetett. Az udvar sötét, kihalt. Hová mehetett?

Már dörömbölt.

A szomszédból bújtak elő: — Szekéren ment.

— Hová?

A szomszéd vállat vont.

— Nem mondta, mikor jön meg?

— Azt mondta, ne várják. Kimegy a világból.

— Mit mond? — dőlt előre.

Az csak hümmögött és becsukta a kaput.

Bartha maga elé meredt: megszökött!

Esztelen! Hiszen tilalom van. Elfogják. Megbüntetik. A fiával sem gondol? Csak a merev dereka a fontos!

Már nyargalt.

Meg kell találnom! — feszítette a gyeplőt. Nekem kell megtalálnom. Útról nem térhet le. Valahol beérem. Út nem vezet ki a világból.

Tünde elnyúlt testtel, súlytalanul száguldott.

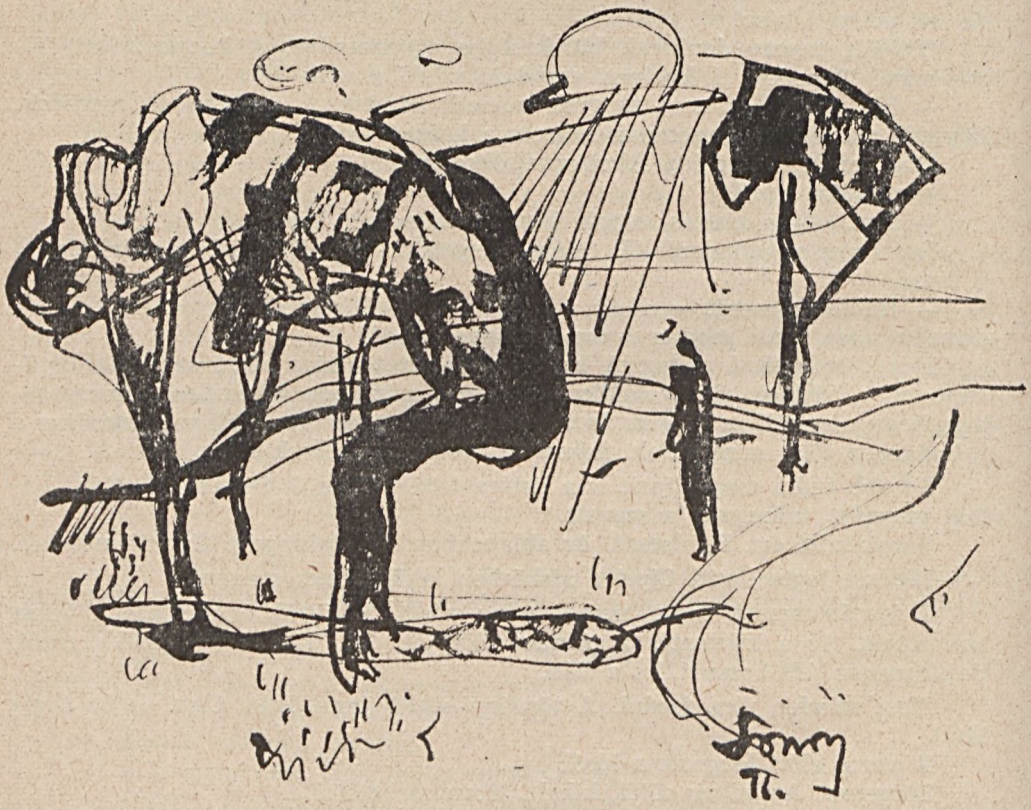

Somos Miklós rajza

Hunyadi István

Vaskor

Egy szerb költőnő halálára.

„Mint kötéltáncos lépked át a hold
Tetők felett s a lándzsás tornyokon.
Nem ember-törvény óvja, egy keményebb közösség."
Téged ki véd a Végtől, túl három verssoron?
Hallhattad még a csöndben a závár-kattanást
S nem-érző testedet a fölnyílt lékbe lökték!

Castellum

Itt csattogott a Hóditó Szekér
S egykor félelmes tábor állt.
Erre vitték sasos légiók
a júgumot: dárdák közt vert igát.

Otromba faprésben széttörik a fürt,
Vedeli fakád, nyakalja amfora:
Elhabzott pannonvér, keltavér!
S hol tábor, hadiút? Pár csorba kő nyoma.

Keszthely nőtt fel a castellum helyén,
Pàtkó Bandi tanyáját merre leljem?
Nád Jancsi kedvesét? És hol a pásztor,
ki a szeme színére megfeleljen?

Jobbágy, cseléd az útnak háttal állott,
ha angol ménjén grófja áthaladt!
Ne köszöntse és fejét föl se vesse —
Botos-ispán kísérte, hajdúhad.

Ki óvja meg a jobbágy asszonyát is,
ha úri csorda kürtszóval errejárt?
A gyerekét kutyája összemarja,
ha átbújik a park tilalmasán.

Castellumot kiásott kő jelez,
De ép kastély s torony, szökellve ívelő!
A kincse is miénk: a Szépség és az Eszme:
Itt betemetve égett, mint rejtett szénmező.

Gyurkovics Tibor

Randevu

Kiülök, mint a veríték
a homlokokra, este,
a csillagokkal teli ég
alá a csonka kertbe,

hol eltörött az ág, a gally
s köcsögbe hull a könnycsepp
s az ember tudja biztosan,
meghalni volna könnyebb.

Kiválasztom magam a sok
mozdulat közül, fáradt
szívvel a székbe roskadok
és várom az anyámat.

Régi lány

A régi lány hozza a régi korsót
és elgurul a fák között az ősz,
az emlék fáj, mint a megharapott csók
és te a lombon át riadva nősz.

A régi lány a régi korsajából
fejemhez dőlve lassan megitat
és mint egy régi, ferde rajzból álló
mintát, mutatja ifjúságomat.

Galambosi László

Vásár

A körhinták hatalmas koronáján
kartonra festett állatkert forog,
kacajt kísérnek zengő rézdobok,
lovak nyomában száll a cifra sárkány.

A céllövöldén puffannak a bábuk,
a nyerteseknek hetyke mosolyán
kigyúl a kedv, a piros tulipán.
Csikók dobognak, csiklandós patájuk

Hajlékony testek, mint harangvirágok
suhannak át a tükrök mély tüzén,
pompás ruhák közt kavarog a fény,
mézeskalácsos mintáz könnyű bábot.

arasznyi holdja szikrázik a porban,
a sör illatos szivárvány-bokor,
a szájakon puha habbá omol,
a sűrű borba fürge szóda csobban.

Az égre tarka pántlikák lobognak,
gomolygó tűznek karcsú lángjai,
messze, nyílnak az alkony szárnyai,
aranyát hozva érő csillagoknak.

Hófehér fészke vagy

Az akarat oszlopai
pillád mögött ledőlnek,
alszol, az izmos kábulat
gödröket ás a csöndnek.

Kinyíló lilioma vagy
egy fény-alatti tónak,
inged hullámzó szirmain
ujjaim föllobognak.

A külvilág villámait
levezetik az árnyak,
alszol, hófehér fészke vagy
szerelmünk madarának.

Thiery Árpád

Az égigérő ház*

A portásnak kurta, lenéző fejrándítással köszön, azután kilép a kapun. Teleszívja a tüdejét, és megnyugodva kifordul az éterszagból.

A kőcsipkés kerítés mellett az autóbuszállomás felé ballag.

A járása nehéz. Hosszú, hintázó lépésekkel megy, mintha a harmadik emelet magasságában, összekapcsolt kőművesállványon járna. A vállát oldalra húzza a fatáska. Öreg, lukas nagykabátja —, amelyet még negyvenhatban cserélt egy pesti batyúzótól — nyitott szárnyakkal libben utána. A bakancs nyomja a lábát. Öt hét alatt kiszáradt a raktárban.

Az arca fehér és zúzott. A szíve most ébred.

Legszívesebben mindenkinek — aki szembe jön vele, vagy elhagyja — hangos jónapottal köszönne.

A kerítés végénél megfordul, de ugyanabban a pillanatban visszarántja a fejét. Azt mondják az öregasszonyok, hogy a kórházra visszanézni nem szabad.

Pedig szívesen kiöltené a nyelvét.

Tovább megy, majd az egyik utcakereszteződésnél megáll pihenni.

A járásbíróság vaskos kőtornyán még csillog a friss, délelőtti eső. Szemben, a sarkon üvegajtós vaskereskedés, — a homlokán óriási, hintázó bádogkulccsal. Az utca hosszú és vizes, és két karcsú emeletes ház között a város melletti hegy bazaltsziklái látszanak.

Minden a helyén van.

És tavasz lesz.

De sose volt még ilyen ez az utca, mint most. Sose volt még ilyen fakó, ilyen világos az esőutáni égbolt, mint most.

Egyetlen, a másik után következő pillanat ez. Mégis — sose volt, és sose lesz. Csak most van.

A fatáskáért nyúl, és elégedetten mosolyog. Látta a pillanatot. Eszébe jut a szakállas borbély, a kocsmáros, az özvegy kereskedőségéd és a suhanc — aki kőművesnek mondta magát, és akit fel kellett volna ébreszteni. Ők nem látták ezt a pillanatot.

Megy.

Egyre bátrabban. Néha a levegőbe szimatol, és jókedvű, fürge tekintettel nézi a házakat. A válla már megszokta a fatáska súlyát, hosszú, csontos lábai már egyenesek és rugalmasak.

Járni is tudni kell — morogja elégedetten, és erősnek, hatalmasnak érzi magát. Ha nem tudná, hogy ebéd után indul a veszprémi autóbusz, gyalog vágna a tizennyolc kilométeres útnak.

Az autóbuszállomás néptelen. A váróterem előtt — amely tavaly még üzlethelyiség volt, és egy fürge kis szatócs ugrált benne — nyurga, karszalagos forgalmista beszélget.

Török András közelebb lép, gyengéden, figyelmeztetően megérinti karját.

— Megmondaná nekem, hogy pontosan, percre mikor indul a veszprémi autóbusz?

A forgalmista szórakozottan az öregre dobja a tekintetét. Nem is látja, olyan gyors a pillantás — csak a hangot hallja. Arra válaszol.

— Két óra huszonhárom perc — hadarja, majd visszafordul.

Török András udvariasan biccent, halkan morog valamit, de érteni nem lehet.

Belép a váróterembe.

* Részlet a hasonló című kisregényből

A füstszínű, hosszú szobában egyetlen pad van. Az ablaknál. A pad végén, kinyújtott, kényelmes lábakkal szemüveges férfi ül — bundasapkában, feltűrt kabátgallérral, aktatáskával a térdén. A várakozó emberek illedelmes unalmával — csukott szájjal ásítozik. Kedvetlenül, hunyorogva bámul az olajszagú padlóra. Az öreget — amikor belép, csak egy futó, álmos pillantásra méltatja.

Török András halkan, tisztelettudóan köszön. A fejét is meghajtja, majd csendesen a pad másik végére telepedik.

Beteg gyomrát a sűrű olajszag az első pillanatban összefogja — de az autóbuszállomáson csak itt lehet leülni. Máshol az utasok számára nincsen pad. Még szerencse, hogy kapott helyet. Visszaszorítja a hányingert. Később a fatáskába kotor. Kiveszi a megmaradt, hathetes dohányt — de eszébejut az osztályos orvos figyelmeztetése. Rövid töprengés után mindent szófogadóan visszagyűr a tömött fatáskába.

Féltizenkettő.

Még három teljes óra van az indulásig. Száznyolcvan perc. Hosszú is — rövid is. Van, akinek hosszú, van, akinek rövid.

Az öreg tűnődve nézelődik. Az ősszel erre járt, és kegyetlenül kínozta a gyomra. Itt vett egy forintért szódabikarbónát. A fürge szatócs az állványok és a pult között állt. Egyik keze a fiókban, és mosolygott — szájbiggyesztve, kamaszos udvariassággal. A szeme sarkából óvatosan, kerülve a feltűnést — végigméri a szemüveges férfit. Nem hasonlít a szatócshoz. Fiatalabb is, szomorúbb is. A térdén aktatáska van, hivatalos városi ember.

Az öreg tartózkodóan a pad korlátjához húzódik. Ő is a padlóra bámul, de csak a maszatos foltokat látja. Nem érti, hogy miért érdemes ezt nézni. Elfordítja a fejét. Ne gondolja a szemüveges, hogy hívatlanul barátkozni akar. Ő is szereti a csendet és a magányt. A kórházban öt héten át megszokta, hogy magára hagyták a gyomrával.

Negyedóra múlva megint végignéz a szemüveges férfin — prémes sapkáján, feltűrt kabátgallérján, aktatáskáján. Pontosan, faggató aprólékossággal, mintha nem akarná elfelejteni.

Halkan mocorog. Azután bátrabban. Mérges a másikra, aki zavartalanul bámulja a síkos padlót, még a feje se mozdul. Nyugodt, és biztonságos, mint aki mindent tud.

Az öreg unatkozik.

Talán mégis meg kellene szólítani. Tisztelettudóan, bátortalan alázattal — ahogy a hivatalos, városi műveltségű emberek szeretik. Talán akkor megfordulna. Talán elhúzná a padlóról a tekintetét. Talán meg is szólalna.

— Nem — morog önmagában a kőműves — megvárom a déli harangszót. Ha addig se mozdul, akkor megszólítom, és ingerülten, leplezetlenül figyeli a szemüvegest. Várja a pillantását. Tűnődik.

Lehet, hogy szófukar ember. Talán beszélni se tud. Látott már néma embert. Keszthelyen a háború előtt volt egy néma kőműves. Hadgyakorlaton megnyomta a robbanás. Hosszú, nyurga ember volt. Kacsázva járt, és mindig maga elé nézett. Mintha kerülte volna az emberek tekintetét. Mert van, aki nem szereti, ha a szeméből olvasnak.

Az is lehet, hogy a szemüveges nem néma, de lenézi a hosszúkabátos, fatáskás kőműveseket.

Vagy bánata van. Vagy haragszik.

Mellette összehajtott újság hever a padon. Legalább egyszer fordítaná erre a fejét, és elkérhetné tőle az újságot. Utána már nem is bánja, ha a szemüveges fél háromig a padlót nézi.

Az öreg ingerült tűnődésének a mélyzengésű harangszó vet véget.

Dél van.

Kiegyenesedik. Elhatározta, megfogadta, hogy tizenkét órakor megszólítja a szemüvegest — megteszi. Amit az ember először elhatároz, azt meg kell csinálni. Akkor sikerül.

Krákog. Fészkelődik.

A hangja tisztelettudóan megzendül.

— Veszprémbe tetszik utazni?

A szemüveges lassan az öregre néz, és bólint.

— Igen.

Török András illedelmesen visszabólint.

— Én csak Kapolcsig megyek, kérem.

A szemüveges visszafordítja a tekintetét. A kőműves észreveszi, a hangja gyorsan utánaugrik.

— Ugyanis én Kapolcson vagyok kőműves.

A másik meglepődve az öregre csodálkozik. Kíváncsian, érdeklődve fürkészi bizakodó, felülről keskenyedő arcát, hosszú, fülére csüngő rőt haját, mellére néző hegyes állát. Olyan az öreg, mint egy hosszú, barátkozó kutya.

A szemüveges a tekintetből, a hirtelen utánakapaszkodó hangból megérti, hogy a kőműves beszélgetni akar. Visszafogott, megadó lélegzettel sóhajt, mintha titokban adná meg magát.

— Az manapság jó foglalkozás — mondja csendesen, elismerő bólintással, majd a szája szélét várakozón, elgondolkozva a fogai közé harapja.

Mi következik ezután?

Az öreg szeme alatt boldogan reszket a két hosszú ránc.

— Mindig is jó foglalkozás volt az kérem — dől hátra kényelmesen a padon. — Igaz, hogy a tél egy kicsit nehéz, de tavasztól-őszig annyit kereshet egy jó kőműves, hogy átaludhatja a fagyot, mint a medve. Mert kérem, az emberek mindig építkeznek.

A szemüveges bólint. Érdeklődve hallgatja a nagykabátos, fatáskás kőművest, de az öreg abbahagyja. Ő is arra kíváncsi, mi következik ezután.

A szemüveges az aktatáskát maga mellé teszi. Tetszik neki a kőműves. Szétárja a kezét, és az öreg arcát figyeli.

— Most sok az építenivaló. Háború után vagyunk. Ilyenkor fel kell építeni, amit a katonák leromboltak. Még tíz év múlva is lesz ebben az országban a kőműveseknek építenivalójuk.

Az öreg csendesen, fínom fölénnyel nevet.

— Tíz év kérem?... Mindig! Amíg csak lesz a világon egy kőműves, addig mindig van mit építeni.

A szemüveges a tenyerébe fojtja az ásítást.

— Természetes, hiszen az ember egyik legszebb tulajdonsága, hogy épít.

Az öreg gyorsan a pad alá húzza a lábát, és egy tenyérnyivel bizalmasan közelebb húzódik a szemüvegeshez.

Nagyon boldog.

Csak így, egyszerűen — nagyon boldog.

— Úgy van— ingatja a fejét. — Jól tetszik mondani.

— Szép munka az építkezés.

Az öreg barátságosan hunyorít.

— Úgy van. Szép munka.

— Ha megáll az ember egy készülő épület előtt, csak nézi, bámulja.

A kőműves elismerően sóhajt.

— Nagyon szépen tetszik mondani.

A szemüveges Török Andráshoz fordul, és apró, kemény mozdulatokkal magyaráz.

— Azt hiszi, hogy én nem tudom, hogyan épül egy ház? Ma még a gyerek is átugorhatja a falat, mint ahogy Remus Romulus szemeláttára átugrotta Róma épülő városfalát. És egy hónap múlva? Az ember felnéz a tetejére, és azt hiszi, hogy az égig ér. Szép, finom minták a homlokzaton, variációs színek, erkélyek, széles, nagy ablakok...

Az öreg boldogan bólogat, és két gondolat között gyorsan hálát ad az istennek, amiért volt elég bátorsága megszólítani a szemüvegest. A Romulus és Remust és a variációs színeket nem érti, de mindegy. Ritka ember, aki ilyen szépen tud beszélni a házakról, mint a prémessapkás.

Tétova, elharapott mozdulattal előrehajol, azután visszahúzódik. Néhány pillanatig töpreng, hogy megkérdezze-e? És ha megsérti? És ha megharagszik? És félbeszakad a beszélgetés? És a boldogság?

Észrevétlenül csúszik ki a száján.

— Talán tetszik érteni a kőművesmunkához?

A szemüveges mosolyog.

— Nagyon keveset. Tanfelügyelő vagyok, ide is iskolaügyben jöttem, de a sógorom építészmérnök. Tőle tudok, amit tudok...

Az öreg tisztelettel közbebólint.

A tanfelügyelő jóindulatú tekintettel folytatja:

— De elég csak arra gondolni, amit az előbb mondtam. Hogy az ember egyik legszebb tulajdonsága az építkezés.

Török András figyelmesen helyesel.

— Az kérem. Az.

A szemüveges néhány pillanatra teljesen megfeledkezik arról, hogy a pad másik végén a kapolcsi kőműves ül — megnyúlt, csodálkozó vonásokkal, ötvenhárom falusi esztendejével, derűs, bólogató nyugalommal.

Élénken, szuggesztíven hadonászik a levegőben.

— És a technika? Meg a klasszikus építőművészet? A kettő kapcsolata és lehetősége!... Csodálatos perspektíva! Gépesítik az építkezéseket is. Tavaly a szomszédunkban épített a sógorom egy négyemeletes bérházat. Mintha öntözött, gondozott virág lett volna az a ház, úgy nőtt ki a földből. Japánerokkal szállították a maltert az emeletekre, szállítószalaggal a téglát...

Az öreg szája szétnyílik. Gondosan nyomonköveti a tanfelügyelő gyors mozdulatait, de a szavak gyakran összeugranak a fejében.

Alig érti, de csodálja.

A szemüveges hirtelen elhallgat, meglepett, fürkésző pillantása a kőművesre csúszik. Sokáig nézi az öreg arcát, de egyforma és merev. Kiismerhetetlen. A szeme is hallgat. Nem tudni, hogy csodálkozik-e vagy mosolyog.

A tanfelügyelő leveszi a szemüvegét, tiszta, összehajtott zsebkendővel törölgeti.

— Egy kicsit elragadtattam magam — mentegetőzik — de óriási jövőt látok az építkezés gépesítésében. A sógorom rendszeresen járatja a külföldi szaklapokat...

Felteszi a szemüvegét, és az öreghez fordul.

— Tudja, hogy nyugaton már házgyárak is vannak? Úgy bizony. Házgyárak. Futószalagon építik a felhőkarcolókat.

A kőműves felnéz, azután elfordul. Kedvetlenül maga elé bámul.

Csend van.

— Én önálló vagyok, kérem — mondja halk, szemrehányó önérzettel.

A tanfelügyelőt fojtogatja az olajszagú csend. Tanácstalan. Fínom, kiművelt ösztönnel megérzi a feszültséget és megint mentegetőzik.

— Ma már nehéz lehet az önállónak. A kisember nem tud az állammal versenyezni.

Az öreg átnéz a pad másik végéből. Nagyon messze van, a hangja merev és tartózkodó.

— Ha nem akar versenyezni — mondja ellenségesen.

A tanfelügyelő zavarban van. Furcsa és konok az öreg tekintete, és bizalmatlan vonalakat rajzol a levegőbe. Nem tud vele mit kezdeni, pedig adósnak érzi magát.

A hangja fínom és résztvevő.

— Jól bírja még?

A kőműves összehúzott szemmel a másikra néz.

— A munkát?

— Igen.

Az öreg sóhajt és maga elé néz.

Vár.

— Maga is azt hiszi, — mondja később szemrehányóan — hogy az önálló, az

nem tud? Hiszen az egész életét teszi fel arra, amit csinál. Az önálló nem kapkodhat ide vagy oda. Most ezt csinálom, aztán meg azt.

Legyint.

— Mi az a házgyár? Hol van annak a lelke? Mert lélek csak az emberben van kérem... Azt hiszi, hogy az önálló nem tud emeletes házat építeni? Olyant, mint a házgyár?... Dehogynem.

Elhallgat.

Ügyetlen csend van.

Az öreg előrehajol, a padlót nézi. Bánja már, hogy megszólította a szemüvegest. Mit érthet egy tanfelügyelő a házakhoz, mégha a sógora építészmérnök is? Nem sokat. Pedig már az égigérő házat is el akarta mondani neki.

Beszélni jól tud. Tanítani is.

De a házak?

Nem érti. Hiába is mondaná.

A pillantása is hideg és ösztönös. Az üveg mögül jön. Nem a szívéből. Szórakozott és fölényes, mint a legtöbb fiatalember, ha öreggel beszél.

A tanfelügyelő zavartan forgatja a fejét. Ebben a pillanatban talán még arra is hajlandó lenne, hogy bocsánatot kérjen az öregtől, de nem tudja, hogy egyáltalán haragszik-e? Csak az arcáig lát, amely hideg és feszült — tovább nem.

A szemüveges cigarettáért nyúl, a csomagot a kőműves felé tolja.

— Gyújtson rá.

Az öreg kedvetlenül legyint.

— Nekem nem szabad.

A tanfelügyelő visszahúzza a kezét.

— Beteg?

— Most jövök a kórházból.

Zavart és bizonytalan a csend. A szemüveges rágyújt, és finom, puha szavakat keres.

— Súlyos a betegség?

— Vérzett a gyomrom. Öt hétig feküdtem a kórházban.

A másik szótlanul vastag, sűrű füstöt fúj a levegőbe, és enyhe lelkiismeretfurdalása van. A kőműveshez fordul.

— Most megy haza?

— Most.

— Várják otthon?

— A feleségem várna, ha tudná, hogy jövök.

— Nem üzente meg?

Az öreg konok és ideges. Száraz, szálkás hangja recseg a csendben.

— Nem.

— Akkor lesz otthon nagy meglepetés.

— Nem lesz.

A tanfelügyelőt megüti az ellenséges hang. Eltapossa a cigarettát, és egy apró, nikotinos köhögés kíséretében kisóhajtja magából a lelkiismeretfurdalást.

Az öreg hátradől. Megérzi, hogy a beszélgetésnek vége, de elégtételt akar. Az utolsó szót ő mondja ki. Utána majd türelmesen magába fogadja a csendet. Az unalmat is.

— Mi harminc éve élünk együtt a feleségemmel, kérem. Volt ideje megszokni a meglepetéseket. Váratlanul halt meg a második háborúban a fiúnk, a fronton. Lembergnél. Váratlanul égett le a fejünk fölül harminckilencben a ház... Rendszerint váratlanul állítottam haza holtrészegen a kocsmából... Minden váratlanul éri az embert. Csak meg kell szokni kérem.

Hosszú a csend.

Az öreg ásít, az öklét a szájába dugja. Sokáig szótlanul, gondolat nélkül és csüggedten figyeli a szeme sarkából a másikat — mintha elveszítette volna.

Később, hosszú, várakozó csend után a tanfelügyelő megnézi az óráját, és reménytelenül sóhajt.

— Még csak fél kettő.

Az öreg örül a hangnak. Tétován és ösztönösen a padon heverő újságért nyúl, de félúton megáll a keze. A másikra néz.

— ... Meg tetszene engedni?

A szemüveges udvariasan bólint.

— Hogyne. Csak tessék, nyugodtan.

Az öreg nehéz mozdulattal a kezébe gyűri az újság szélét, és eltartja magától. Öt hét alatt kétszer olvasott újságot, amikor a tojásfejű kereskedősegéd kölcsönadta.

Megnézi az első címet.

„Magyar kormányküldöttség utazott Moszkvába Tildy elnök vezetésével a magyar-szovjet barátsági és kölcsönös segélynyújtási egyezmény megkötésére..."

Beleolvas.

„Csütörtökön este Tildy Zoltán, a Magyar Köztársaság elnöke, hitvese társaságában a szovjet kormány meghívására Moszkvába utazott. Kíséretében volt Mihályfi Ernő dr. miniszter, a kabinet iroda elnöke. Egyidejűleg Dinnyés Lajos miniszterelnök vezetésével külön magyar küldöttség utazott Moszkvába..."

A harmadik mondat után abbahagyja.

Minden betű hideg és idegen.

Távoli, nehezen érezhető világ.

Tovább lapoz.

Hosszú, nyurga lábakkal ugrálnak a szeme előtt a címbetűk.

„A reakciós bírák ítéleteikkel alá akarják aknázni a demokráciát."

„Nemcsak kenyérevésre használta a bicskát — nyolc évet kapott."

„Megszigorított fegyverhasználati kormányrendeletet adnak ki a csempészek és jogtalan határátlépők megfékezésére."

Csalódottan, kapkodó tekintettel átszalad az újságon. Az utolsó oldalon néhány pillanatig az apróhirdetéseket böngészi.

Eladó. Eladó. Veszek. Eladó.

Az utolsó hirdetésbe olvas.

„Jóképességű, megfelelő gyakorlattal és felszereléssel rendelkező kőművesmester költségvetési ajánlatát kérem emeletes családi ház építésére. Anyagot biztosítok. Bővebbet — Fábián Károly Tapolca. Batsányi utca hét."

Az öreg háta enyhén, kellemetlen bizsergéssel megborzong. Belül furcsa, lüktető a forróság.

Emeletes ház.

Úristen. Ez nem igaz. Egy beteg, nyomorult kőműves, akinek harmincöt éves ábrándja az emeletes ház — nem olvashat ilyen hirdetést.

Béna, megszállott figyelemmel nézi az újságot, mint aki az utcán véletlen tekintettel vagyont talált.

Ez nem lehet igaz.

Itt van az álom. Itt van az égigérő ház. A szeme előtt. Csak utána kell nyúlni. Csak meg kell fogni.

Megint elolvassa a hirdetést.

Minden igaz. Egymásután, értelmesen gurulnak az apró betűk.

Kétségbeesetten felnéz. A tekintete nyugtalanul, segélytkérően csapkod.

De hol van a megfelelő felszerelés? Hol vannak a cimborák? A napszámosok? Az üzleti tekintély? Török András csak Török András. Falusi kőműves, aki harmincöt éve ólakat és falusi házakat épít. Ki bízik meg benne? Ki hiszi el, hogy fel tudná építeni az emeletes családi házat?

Beteg. Az orvos pihenésre intette. Mire kipiheni magát — a házat felépíti valaki más.

Néhány pillanat alatt minden átszalad a fejében. Ami volt, ami van — azután minden összekuszálódik.

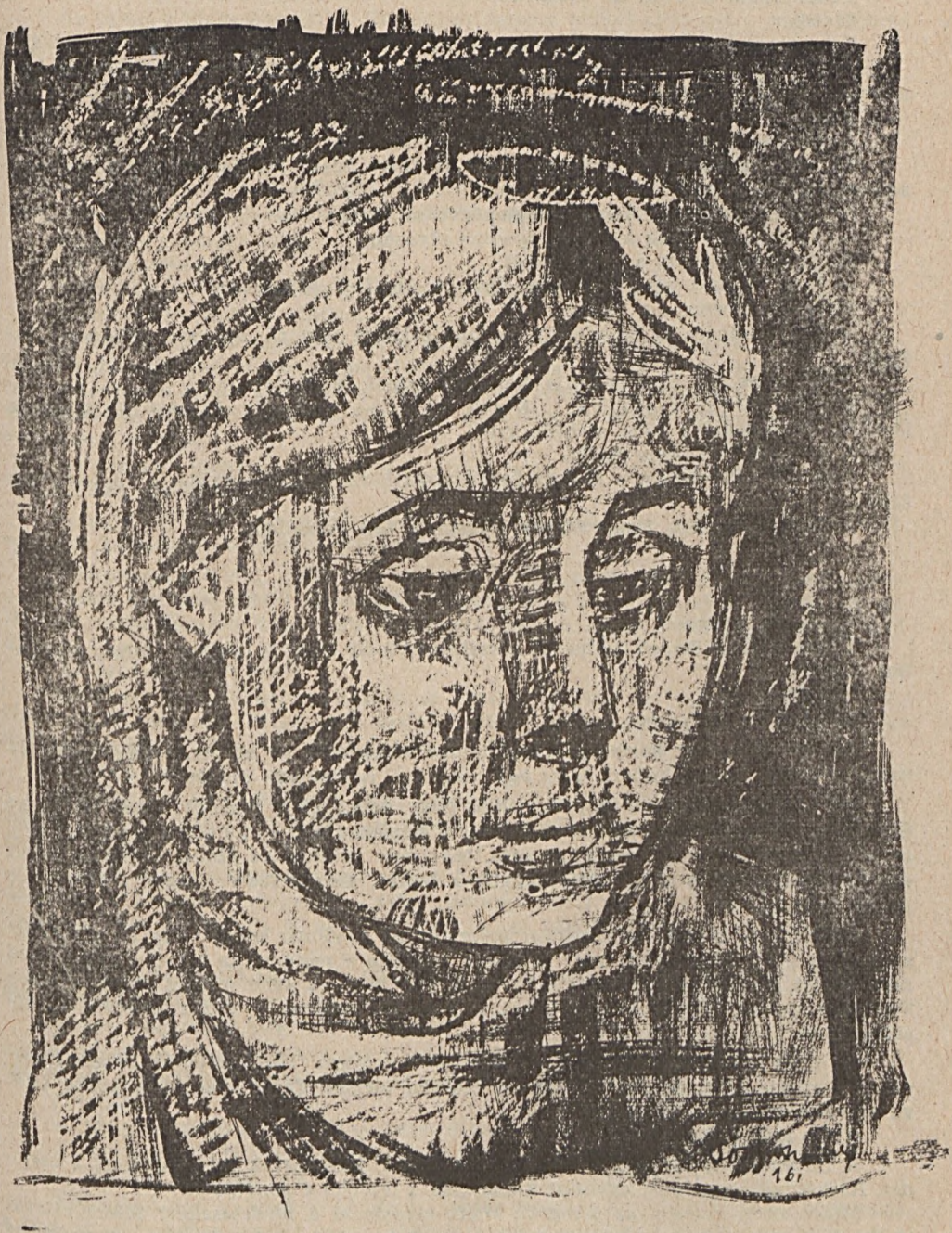

Somos Miklós: Lányfej

És ha megpróbálná?

Tehetetlenül szorítja az újságot.

Elviszi.

Száraz a torka. A tanfelügyelőhöz fordul. Alázatos és türelmetlen.

— Kérem szépen... — suttogja izgatottan. — Ha el tetszene adni ezt az újságot nekem... csak ezt az egyet...

Vár.

A pillanatok órák.

És ha a szemüveges megharagudott? Ha nem adja? Ha hazaviszi a sógorának, az építészmérnöknek?

A tanfelügyelő felrezzen és meglepődve az öregre néz.

— Az újságot? Csak tessék nyugodtan olvasni.

Az öreg megnyalja a szája szélét.

— Nem olvasni kell. Elvinném. Örökbe. Ha kell, kifizetem.

Udvarias biccentés a válasz.

— Miért adnám el magának? De ha szüksége van rá, szívesen odaadom. Ingyen.

A kőműves már nem is tudja, hogy mit csinál. Meghajol.

— Igen kérem. Köszönöm... Köszönöm... — motyogja, és az újságot gyors, kemény mozdulattal a belső zsebébe gyűri.

A kórházi igazolások mellé.

Abban a pillanatban a nyurga forgalmista harsány torokhangon a váróterembe kiabál.

— Diszel, Kapolcs, Nagyvázsony, Veszprém felé beszállás!

*

A konyha sötétedik.

Török András összehúzódva ül a széken. Áthűlt lábát a langyos tűzhely oldalához szorítja.

Megjött.

Börtönből a börtönbe.

Amikor a kalauz barátságos mozdulattal lesegítette az autóbusz lépcsőjéről — megborzongott, megrázkódott, mint egy vaktában repülő vén madár.

Mert idegen. Idegen a kopár, sziklás hegy. Idegenek a roskadt, vaksi házak az út mellett. Idegen a háromkéményű, tornácos községháza is — amelybe pedig két éve, amikor átépítették — a verejtékét adta. Már nem ismerős az épület templom felőli szeglete, pedig oda a lelkét tette. Idegen a száraz, karcsú fasor. Idegen a levegő és idegen a szag.

Sokáig szomorúan, meglepetten ácsorgott az autóbusz mellett, és ha a kalauz nem tolja félre udvariasan, hogy becsukja mögötte a nagy sárga ajtót — talán még most is ott áll. Nehéz, leszegett árnyékkal jött haza. A szíve nélkül, mert a szíve Tapolcán maradt. Fábián Károly úrnál. A Batsányi utcában — aki a hirdetést az újságba tette.

Az öreg nyugtalanul fészkelődik a tűzhely mellett. Türelmetlenül, ideges tűnődéssel forgatja a gondolatait. Itthon is minden idegen. Talán csak ez a görbe szék az egyetlen ismerős — amelyen ül.

Nincs már nyugalom.

A hirdetés. Az öt apró betűsor. Talán örökre felzavarták öreg szívében a csendet. Rázkódnak, ugrálnak, egymást kapkodják a fejében a gondolatok.

Miért kérte kölcsön az újságot? Miért olvasta el a hirdetéseket? Miért intette az orvos, hogy vigyázzon a gyomrára? Miért volt konok és elutasító a kocsmárosék tekintete? Miért érzi még mindig a torkában a sűrű éterszagot? Miért nőnek a padlón az árnyékok? Miért akar Fábián úr emeletes házat építeni, amikor Török András öreg és beteg?

Miért?

Minden egyetlen rettenetes és tehetetlen miért.

Az ujjait a tenyerébe gyűri. Szegényen, támasz nélkül gubbaszt a görbe széken. Legalább rágyújthatna egy cigarettára. Talán megnyugodna.

Mi nyugtatja meg?

Megint — a mi, a miért.

A mellére engedi a fejét. Így talán könnyebb. Sokáig így ül, majd az ujjait hirtelen kiengedi a tenyeréből, a szeme ijedten megrebben.

És ha megpróbálná?

Hideget érez — megrázkódik. A következő pillanatban nagy, erős lélegzeteket vesz — kapkodva hűti a szívét. Itt van a szíve megint. Itt a helyén.

Egyetlen gondolat hozta vissza.

Ha megpróbálná?

A tűzhely szélére könyököl, öklével támasztja a homlokát.

Mozdulatlan, mintha aludna.

A felesége hátrakulcsolt kézzel a szobaajtó mellett támaszkodik. Sivár, csontos, fekete ruhás asszony. A két szeme alatt halvány, barna folt, az arcán törékeny ráncok. A tekintete kihűlt és vizenyős. A tartásában őrizte meg önmagát — mert merev és hozzáférhetetlen. A többi elveszett. Tulajdonképpen semmit sem akart az élettől — semmit se kapott.

Az árnyéka mellette áll. Pontosan olyan, mint ő — csalódott és üres.

A lába elé bámul.

Megjött az öreg. Úgy mint szokta — mindenhonnan — kocsmából, munkából, városból, háborúból — mindig váratlanul.

Pedig most szeretett volna érte menni a kórházba. Készült. Akarta. Meleg takaróval, száz forinttal, szelíd tekintettel — ahogyan a beteg gyerekért szokás menni. Hálából, mert hazajön. Mert nem jó egyedül. Mert a magány mindig a halálra emlékeztet.

Az árnyék vállat von.

Mindegy. Tulajdonképpen semmi se történt. Minden úgy maradt, ahogyan volt. Hallgatagon, bezárva. Pedig most örülni kellene. Megmozdulni. Puha, öreg szívvel hálásan simogatni. Fényes szemmel nézni. Átlépni a csalódott árnyékot.

Nem tud. Kevés az ereje.

Megjött az öreg. Keskeny fejét bedugta a konyhaajtón. Köszönt és leült a székre. Meg se csókolta. Azelőtt, ha hosszú útról jött, vagy a kocsmából — mindig csókkal köszönt.

Három éve csókolta meg utoljára. A háború utolsó napja volt, és az öreg ötvenedik születésnapját ünnepelte. A fehér üvegből kiitta az utolsó korty bort, felállt, vastag tenyere közé fogta az asszony fejét, és szó nélkül kétszer megcsókolta.

Azóta nem.

Megjött. A hangja komor és nyugtalan. Ha beszél — maga elé bámul. Alig mozdul — mint az idegen.

Lehet, hogy újra meg kell neki szokni itthon. A konyhában a tűzhely melletti görbe széket, az udvar végében a körtefát, a hegy mögé ugró délutáni napot. A sűrű leveseket. A kőművesszerszámokat. Az asszonyt. Talán mindent.

Sötétedik.

— Meggyújtanád a lámpát? — kérdezi halkan az asszony.

Az öreg felnéz, bólint. Megmozdul. Az asszony hangja bátorítóan utánaszól.

— Minden a helyén van.

Részvéttel nézi az urát — kemény, csontos mozdulatát, ahogy a falról leakasztja a lámpát, a zsebében gyufát keres. Megvárja, amíg a cilinder közepében felpislog a gömbölyű láng, azután szerényen, kicsit reménytelenül sóhajt.

— Mi lesz velünk András?

Az öreg szórakozottan ráfordítja a tekintetét.

— Miért?

Az asszony szelíden visszanéz, azután elfordul. Szégyelli a reménytelenséget.

— A szekrényben kétezer forint van. Talán egész nyáron nem dolgozhatsz. A kórházi költséget is ebből kell majd kifizetni. Orvos is kell még... Arra számítok, hogy néha talán szerzek a faluban napszámot, de a gazdák is megbolondultak, mindenki maga akar dolgozni. Félnek napszámost meg cselédet fogadni...

Az öreg hideg kígyószemekkel nézi az asszonyt. Nyugtalanul, sértődötten dobálja magában a gondolatokat.

— Azt hiszed, hogy nem bírok dolgozni?

Keresi az asszony szemét.

Nem megnyugtatni — bántani akarja a feleségét. Mert valakit bántani kell. A hangja érdes és goromba. Benne van az öreg lázadó és konok szíve.

— Ne félj. Még nem dögöltem meg.

Az asszony arcán egy pillanatig reszketnek a törékeny ráncok — de csak egyetlen pillanatig. Azután minden úgy marad — ahogyan volt. Hideg, visszatartott tekintettel a lámpafénybe bámul. Árnyéka — a fekete szobor — mögötte áll. Arcán már mozdulatlanok a törékeny ráncok. Magasra tartja a fejét, összeszorított szívvel titkolja a csalódást.

Percekig tart, amíg visszagyűjti az erejét, majd száraz, közömbös szavakkal az urához fordul.

— Az orvos semmit se mondott?

Az öreg kedvetlenül megrántja a vállát.

— Mit mondott volna?

— Kezelési utasítást se adott?

— Minek? Betegnek való az utasítás. Meggyógyultam, elengedtek.

Az asszony tehetetlenül elernyed. Merev, hideg tekintete megpuhul a csendben. Nem szereti a csendet. A csend lefegyverzi. Lassan, csukott szájjal sóhajt. Így nem veszi észre az öreg. Ilyen a gyengeség. Sehol se lehet megfogni — de van. Jön, és nem lehet előle kitérni. Sohase bírta negyedóránál tovább a fölényt, a gőgös duzzogást, mert könnyű a szíve a haraghoz.

Tulajdonképpen semmi se történt, csak az fáj, hogy az öreg megint váratlanul jött. Pedig elébe akart menni. Asszonyosan, takaróval, száz forinttal, gyógyító szemmel. Mint a visszafogott gyerekért az iskolába.

Minek mondja el?

A tűzhelyhez megy. Rakosgat. Néha az urára néz, aki ismét visszaül a görbe székre.

— Papírt sem adtak? — kérdezi bátortalanul.

Az öreg felnéz.

— Hol?

— A kórházban.

— De adtak.

Az asszony hangja bizonytalanul imbolyog a furcsa, árnyékos csendben.

— Megnézhetem?

— A zsebemben van.

— Mutasd meg.

Az öreg kényelmesen feltápászkodik, óvatosan fürkészve nézi az asszonyt.

— Minek az neked? Nem tudsz te latinul.

— Én nem, de elvinném az orvoshoz. Vagy a plébános úrhoz.

Az öreg legyint, hosszú, görcsös mozdulatokkal nyújtózik.

— Hagyd a fenébe. Én is csak egyszer néztem meg, amikor a kezembe adták. Tűzbe való az ilyen papír, amit a kórházban adnak. Az a fontos, hogy tud-e az ember menni, dolgozni...

Néhány pillanatig kihívóan, hetykén várja a választ — de az asszony hallgat. Az öreg megkerülni a vékonylábú asztalt. Nézelődik, barátkozik. Nyújtóztatja

a karját, kipróbálja, hogy az ujja hegyével ágaskodva eléri-e még a mennyezetet. Körülnéz. Úgy látszik, hogy itthon is minden a helyén van, csak előbb mindent fel kell ismerni. A tisztaság, az ablakok, az óra a falon, a sámli, a vizespad a vödörrel, a kredenc, a lámpa. A szűkszavúság, az asszony csendes alázata, esténként a nagy, sötét foltok a konyha négy sarkában.

Gyanakodva a levegőbe szimatol — de nyoma sincs az éterszagnak.

Mégis nyugtalan.

Könnyű mozdulattal átlépi a sámlit, az ajtóhoz megy. Kinéz. Onnan az ablakhoz megy. Ott is kinéz. A falinaptárhoz megy — a karcsú, fekete betűsorokra bámul. Keresi a napokat. Azt is, ami volt, azt is ami lesz. A tekintete januártól — decemberig csapkod.

Az egyiket megfogja.

Az asszonyhoz fordul. Barátságosan hunyorog, tenyerében érzi a megfogott napot. Bütykös ujjával a levegőbe nyúl, mint a gyerek.

— Annus.

— Tessék.

— Egy hónap múlva tavasz lesz.

Az asszony a tűzhely széléhez dől. A szeme tehetetlen alázattal fekszik az ura tekintetében.

Tíz pillanat.

Az is lehet, hogy száz.

Egymást nézik.

Csak egy rövid, kurta lépés, és kinyújtott ujjuk hegye megérintheti a másikat.

Pedig nem igaz.

Nem az a Török András jött haza ma délután, amelyik Török Andrást öt héttel ezelőtt elvitte a mentőautó. Aggódva keresi rajta a megszokott, egyszerű vonalakat, lusta, nehezen forduló tekintetét. Szegletes, hintázó mozdulatait, fakó, közömbös szívét.

Hiába, megváltozott. A szemében szokatlanok a huncut, fehér fények. A lámpa egyszerű, sárga lángkorongja se látszik meg benne. Talán másképpen áll? Nem. Nem áll másképpen. Minden a régi, csak az ember más. Török András ő, hosszú is, csontos is, az arca is keskeny — de tetőtől-talpig csillog. Egyszer a háború után volt ilyen. Csak egy pillanatig. Akkor látta először rajta a szikrázó, csillogó fényeket. Akkor is ezek a furcsa, könnyű fények lógtak rajta. A tűz mellé ült, és azt mondta — örökre meghalt a háború.

Az asszony tekintete zavartan megmozdul. Nem érti, pedig csökönyösen a régi vonásokat keresi. Neki az kell, amit ismer, amit megszokott. A nyurga, sovány gyerek, akiért asszonyosan, takaróval, száz forinttal és meleg szemmel akart a kórházhoz menni. Ez más. Nem tudja megmagyarázni, csak érzi — ez más. És titokban fáj. Nehéz, tompa sóhajtásokkal fáj.

A tűzhelyhez fordul. Szégyenkezik.

— Ehetnél valamit András.

Az öreg az asszony után lép. A hangja egyszerre panaszos és követelő.

— Egy hónap múlva tavasz lesz, Annus.

Az asszony szomorúan ingatja a fejét. Szeretne visszanézni a múltra — a rövid, fanyar fiatalkori estékre, a Lembergnél kiterített, huszonhat éves fiára, a horpadt, síkos malteros vödrökre — de nem tud. Zavarják a könnyű, csillogó fények. Elgondolkozva támaszkodik a tűzhelynél, a fazék apró vízgyűrűit bámulja.

— Még mindig szereted a tavaszt? — kérdezi szomorúan.

— Te nem?

Az asszony megrántja a vállát.

— Nem is tudom. Én már megszoktam. Mindegy.

Az öreget megüti a hang. Megérzi, hogy az asszonynak valami fáj — de most nem nyúlhat hozzá, most nem szabad ellágyulni. Minden gondolat, minden érzés és minden rezzenés az újsághirdetésé. Most csak ez van. Az asszony volt és van és lesz.

A fájdalom is volt és van és lesz. Az újsághirdetés, az emeletes családi ház — csak most van. Tegnap se volt, holnap se lesz.

A keze egy pillanatig ösztönösen és tétován símogatni akar, de visszahúzza. Az asztalhoz megy, és leül. A cserépkorsóból vizet tölt, nagy húzásokkal iszik. Csak most érzi, hogy milyen forró volt a gyomra.

— Annus.

— Tessék.

— A szerszámaim hol vannak?

Az asszony megfordul, a szeme nyugtalanul, aggódva rebben.

— A fészerben, ahová tetted. Senki se nyúlt hozzá... de miért? Talán dolgozni akarsz?

Az öreg egy kövér, szabályos vízcseppel játszik az asztalon. Rányomja az ujját, majd elmaszatolja a terítőn.

— Igen. Dolgozni akarok.

Az asszony meghökkenve előretolja az állát.

— És ha nem bírod? Most engedtek ki a kórházból.

Az öreg szórakozottan keresi ujjai alatt a magános vízcseppet, de már nincs.

— Dolgozni akarok, Annus. Jön a tavasz.

— És a gyomrod?

A kőműves száraz, nehéz öklét az asztalra ejti, egyetlen komor és fenyegető hangsúllyal lerázza magáról a hangokat.

— Mondtam. Meggyógyultam, elengedtek.

Az asszony visszahúzódik a kemény hangtól. Néhány elégedetlen, korholó pillantást vet a férfire, de nincs ereje ellenkezni. A kredenchez botorkál. A virágos tányérok és csészék közé dugja a kezét — pedig semmit sem akar kivenni. Valamit mégis csinálni kell, mert roppant nehéz teher a tehetetlenség. Háttal áll, az arca árnyékban fekszik.

Nem akar az öreg szemébe nézni.

Tulajdonképpen miért aggódik? Miért fordul el zavartan? Miért fáj, hogy másik Török András jött haza ma délután a kórházból? Miért nyugtalan, és miért nem találja meg órák óta az öreg szívét?

Az ásító, majorannaszagú kredencbe dugja az arcát.

— A múlt héten itt volt a Boros Gáspár — mondja csendesen.

Az öreg az asszony után néz. Bosszantja, hogy háttal áll.

— Mit akart?

— Építkezik. Jól megszedte magát az adópengős világban, most a házához üvegezett verandát és tehénistállót akar építtetni.

A férfi feláll, a szeme fölényes.

— Velem?

— Igen.

Sokáig tart a csend.

Az asszony megfordul. Úgy érzi — már megerősödött, kibírja a támaszkodó csendet.

— Azt üzeni, hogy menj el hozzá. Beszélni akar veled.

Az öreg az ablakhoz megy. Hallgat. A sötétbe bámul. Kinn — mint az apró lidércek — hunyorognak a csillagok, és az égbolt olyan, mint egy hatalmas tintafolt.

Bámul. Bámul. És a gondolataitól semmit se lát.

Miért kérte kölcsön az újságot? Miért olvasta el a hirdetéseket? Miért intette az orvos, hogy vigyázzon a gyomrára? Miért volt konok és elutasító a kocsmárosék tekintete? Miért érzi még mindig a torkában a sűrű éterszagot? Miért nőttek az égre az árnyékok? Miért akar Fábián úr éppen most emeletes házat építtetni?

Fájdalmas, szomorú miértek.

Az élet csupa miért, és mindig mindenre válaszolni kell.

Harmincöt éve készül. Harmincöt éve várja az emeletes házat. Miért vannak emeletes házak? Miért vannak a világon öreg, gyomorfekélyes falusi kőművesek?

Miért van asszony, akinek nem lehet nagy, fényes tekintettel a szemébe nézni? Akinek csendes, hozzáférhetetlen alázata van, és lenyírja a szárnyakat? Miért van, hogy a falusi kőműves csak egyszer érintheti meg életében a felhőket — amikor a csillagokhoz indul?

Ismét utoléri az asszony törékeny, panaszos hangja.

— Elmész hozzá holnap?

Az öreg megborzong. Az ablaknál hideg van, a konyha kihűlt. Visszafordul.

— Nem megyek.

— Miért?

— Csak.

Az asszony a görbe székre ereszkedik, és bár nem is érti, hogy miért — de egyetértően ingatja a fejét. Előre-hátra, előre-hátra.

— Én is mondtam... — motyogja.

Az öreg hangja meglepett és türelmetlen.

— Mit mondtál neki?

— Mondtam, lehet, hogy nem vállalod. Ha meggyógyulsz, lehet, hogy te is elmész az állami vállalathoz.

Az öreg megrezzen. A felesége hangja után kap, alighogy eléri.

— Én?

Az asszony szomorúan bólint.

— Mindenki odamegy. Azt mondják, hogy ott jó.

Az öreg tekintete egy pillanat alatt megfagy. Előrelép, azután megtorpan, az asztal szélében fogózkodik.

— Megbolondultál, Annus?

Az asszony gyanútlanul a férfire néz.

— Miért? Mindenki ezt mondja. Tegnap hallottam, hogy a salföldi kőműves is Veszprémbe jár a magasépítőkhöz.

Az öreg fejében ismét halomra zuhannak a gondolatok. Ellenségesen, gyűlölködve nézi az asszonyt.

Mindent várt — a sok, tehetetlen miért után — de ezt nem. Öreg szíve rázkódik, hánykolódik. Annus harminc év után fel akarja adni a harcot? Nem bízik benne? Kifogyott belőle az erő és az alázat? Nem tudja, nem érzi, hogy egyszer minden ember szárnya kinő, és repülni tud?

Az öreg visszahúzódik az ablakhoz.

Megrázza a fejét.

— Nem megyek az államihoz.

Az asszony szelíd hangja szinte az ablakhoz szorítja.

— Pedig neked is jobb lenne, ha a többieknek jó. Az államinál OTI is van. Ha megbetegszel, ingyen adják az orvost is...

Az öreg dühösen félbeszakítja.

— Mondtam! Nem megyek az államihoz!... Most nem!

Hosszú és konok a csend.

Az asszony feláll, begyújtáshoz készül. A hamut lekotorja a hideg rostélyról, vékony gallyakat tör.

— Én csak arra gondoltam — mondja sóhajtva, és zavartan forgatja kezében az ágakat, — hogy jobb lesz. Inkább ezektől várnád hónapszámra a munkát, hogy melyiknek jut eszébe egy istálló vagy egy tyúkól?... És ha megint beteg leszel?

Az öreg összehúzódik. Megdöbbent, erőtlen ujjakkal a gyomrához nyúl. Tapogatja, majd belemarkol — ki akarja venni a váratlan heves fájdalmat. Összerázta a méreg.

Mozdulatlanul vár. Most örül, hogy az asszony háttal guggol, és nem látja a beteg, görcsös mozdulatlanságot. Hosszú, verejtékes pillanatokig vár, amíg lassú húzásokkal távozik a gyomrából a fájdalom.

Óvatosan kiegyenesedik.

— Nagy munkát akarok vállalni.

Az asszony gyufát gyújt.

— Nagy munkát? — kérdezi közömbösen, és a vékony lángot a rőzse alá tartja.

Az öreg a zsebébe nyúl, az újságot az asztalra teríti, a gyűrődéseket gondosan elsimítja.

A gyomrából már kiment a fájdalom. Kihúzott derékkal áll, a szemében minden fény barátságos és diadalmas. Még az árnyékok is.

Az asszony hóna alá nyúl, puha mozdulattal felsegíti, és az újságra mutat.

— Olvasd el.

Az asszony alig figyel, az öt hét utáni első puha mozdulatra gondol.

— Mit olvassak?

— Az újságot. Van benne egy hirdetés.

— Milyen hirdetés?

— Olvasd el.

Az asszony tanácstalanul ácsorog. Nem érti. Az öreg ismét tetőtől-talpig csillog, mint amikor a falinaptár előtt állt.

Tétovázik, bizonytalanul rakosgatja a gondolatait, és kamaszos tréfát gyanít. Az asztalra néz, azután a férfire. Az öreg arca meleg és fényes. Cinkosan mosolyog.

Mindössze néhány, tapogatózó pillanat, de olyan, mint a régi órák. Ez a néhány pillanat beteríti az egész délutánt. Talán még a holnapot is.

— Mi van a hirdetésben?

— Mondom, hogy olvasd el.

— Persze... persze... hol is van a szemüvegem?

A tányérok között megkeresi a félszárú szemüveget, majd az újságra hajol.

— Melyiket olvassam el?

Az öreg az ujjával aláhúzza a hirdetést.

— Ezt.

Az asszony az asztalra támaszkodik és olvas. Először nem érti. Még egyszer gondosan, betűzve olvassa. Az asztalra bámul. Nagy fekete árnyék áll az újság felett — kiterjesztett szárnyakkal. Az árnyéktól nem lát. Tulajdonképpen már az első olvasás után megértette, csak...

Fáj, hogy nem tréfa. Mert nem az, csak még nem akarja elhinni. Csak még néhány pillanatot. Nem többet. Csak annyit, amíg a szívéből álruhában elmennek a régi órák. Mert tudja, hogy most már másképpen lesz. Nagyon finom az asszonyi ösztön.

Felnéz.

— Csak nem ezt akarod?

A férfi bólint.

— De ezt.

Hallgatnak.

Az öreg Tapolcán, a Batsányi utca hétben jár.

Az asszony a konyhában van. Az asztalon könyököl, és eszébe jutnak az első házak. Az ura — a felhőkig érő, óriás kőműves — a vastag téglafal mellett állt és mindig fütyörészett. Ha lehajolt az állványról a malteros vödörért — mindig kikereste a szemét, és mosolygott. Sohase felejtette el. Az első házakhoz még ő hordta a maltert. A jókedvet is. A szerelmet is. Friss, asszonyi erejét. A szívét is.

Titokban az öregre néz.

Most is a felhőkig ér — de már alacsonyabban szállnak a felhők.

Tulajdonképpen büszke erre az ötvenhároméves nagy kamaszra, aki soha nem engedte magát legyőzni. A fia Lembergnél a háborúban maradt — az öreg hazajött. Öt hete úgy vitték el a kórházba, hogy onnan a temetőbe megy — az öreg hazajött. Más, háborút járt kőműves ötvenhárom éves korában eldobja a szerszámot, vagy a fiának adja, vagy meghúzódik az állami vállalatnál — az öreg most akar emeletes házat építeni.

Az asszony szeme boldogan reszket.

Jó, hogy ilyen az öreg. Jó mellette. Jó, hogy konok és bizakodó. Jó, hogy nagy és erős háta van, és könnyen a nyomába lehet szegődni.

Emeletes ház. Szép, hosszú toronnyal, a kapu mellett kéttenyérnyi kőtáblával — „Építette: Török András kőművesmester." Mert így szokták.

Jó lesz.

De a büszkeség csak egy perc.

Aggódó hangja a következő pillanatban az öreghez fordul.

— És ha nem bírod?

Az öreg tekintete mosolyogva átugrik a lámpáról.

— De bírom — mondja magabiztosan, és ebben a pillanatban úgy érzi, hogy csak ő tud a világon égigérő házat építeni. Senki más. Még a házgyár sem.

Az asszony zavartan töpreng. Büszke is — aggódik is. A karcsú, téglaszínű házra gondol, a kapu melletti kőtáblára — de a súlyos, fekete árnyék a szívén nehezedik.

Mi lesz, ha nem bízzák az öregre az emeletes házat? Mi lesz, ha nem bírja ki a csalódást, és az arcáról örökre eltűnnek a fehér fények? És mi lesz, ha belehal? Az izgalomba, vagy a munkába? Az öreg mindig mindent akart — férfiasan, egyetlen kézmozdulattal — vagy semmit. Ha nem ment az első pillanatban — gyorsan eleresztette. Vagy — vagy.

Szorongva hallgatja a csendet.

Istenkísértés. Emeletes ház. Fel az égbe. Oda, ahol még nem járt. Az istállók tetejéről is elérte a felhőket, mindig úgy látta. De még annál is feljebb? Az öreg szívébe kellene kiáltani, hogy nem szabad.

Nincs ereje. Sóhajt.

Még egyszer az orrához szorítja a félszárú szemüveget. Még egyszer elolvassa az újsághirdetést. Alacsonyan, alázatosan repülő tekintettel az urára néz.

Az öreg a tűzhely és az asztal között áll, de még mindig Tapolcán van, a Batsányi utcában.

Nem akarja megzavarni.

Mindegy, most már semmit se tehet. Ott van. Már hiába repül utána — utol nem érheti. Csak eltévedne. Már nem tarthatja vissza. Talán hamarabb kellett volna — amikor hazajött.

Csendben, óvatos léptekkel megkerüli az asztalt, a szemüveget visszateszi a kredencbe. A két lepkeszárnyú üvegajtót összehajtja. Becsukta a gondolatait.

Hideg borzongás szalad a hátán.

A tűz kialudt.

Az öreg megmozdul, a görbe székre telepedik.

Az asszony földrenéző szemmel tűnődik, hogy begyújtson-e ismét vagy sem — de már nem érdemes. Ma már nem melegszik át a konyha.

Az öreg szemét keresi. Csillog-e még?

— Megcsinálom az ágyat, jó? — kérdezi és az ujjai megállnak a levegőben.

Az öreg bólint.

Az asszony lenyomja a szobaajtó kilincsét, majd visszanéz.

— Amíg nem voltál itthon, megszoktam a korai lefekvést — mondja barátságosan és vár.

Nem is tudja, hogy mit — de vár.

A férfi nem felel.

Később az újságot szótlanul összecsukja, szótlanul vetkőzik, és az ágyban is hallgat.

Az asszony finom, szemérmes figyelmeztetéssel az öreg oldalához támaszkodik, de a férfi mozdulatlanul fekszik, mint a ledöntött fa. A kerek, egyforma sötétséget bámulja.

Az asszony gyorsan alvó. A nehéz, délutáni csendben kifáradt. Álmosan várja a csontos meleget, amely majd később az öreg oldalából jön. Lomha, ide-oda csapódó gondolatokat görget a fejében. Szeretné mégegyszer hallani. Szeretné sokszor hallani, hogy kimenjen a szívéből az aggodalom, és az éjszaka majd az emeletes házzal és csordultig telt malteros vödrökkel álmodik. Nem a kórházzal.

A sötétben csak a fejét fordítja közelebb.

— Tényleg fel akarod építeni?

Az öreg hangja megreccsen a csendben.

— Fel.

Az asszony álmosan sóhajt.

— Nehéz lesz. Én tudom. Kicsit öreg vagy már az ilyen nagy munkához. Beteg is. Az is lehet, hogy az az ember, aki a hirdetést az újságba tette, nem is akarja a házát falusi kőművesre bízni.

Az öreg szíve megrándul, de mozdulatlan és néma marad.

Az asszony ásít.

— Mert furcsa ízlésük van a városi embereknek. Az egyiknek ez kellene, a másiknak meg az... nehéz eltalálni a kedvüket... De ha rád bízzák, vállald csak el. Majd te megmutatod nekik. Én tudom, hogy te meg tudod nekik mutatni...

Az öreg hallgat.

Nagy, sötét csend zuhan a szobára.

Az asszony már félálomban van, lassan mozgó szájjal miatyánkot mormol.

Vastagon, kövéren áll a csend a szobában. Azt se tudni már, hogy mióta.

Az öreg halkan krákog.

— Nem tudod, hogy mi van Simonnal, a dörögdi kőművessel?... Az is elment az államihoz?

Sokáig vár, de nem nem kap választ. Az asszony már alszik.

Az öreg egyedül marad a nagy, lomha sötétségben.

És megint jönnek a miértek. Mindig — miért, miért, miért.

Pedig az ember nem mehet el úgy a csillagokhoz, hogy az adósságát rendezetlenül itthagyja. A fogadalom — adósság. Mert mindenki valamiért jön, és úgy megy el, hogy azt a valamit itthagyja. Az a valami, amire mindenki készül — azt meg kell csinálni. Addig senkinek sem szabad meghalni. A paraszt minden évben, tavasztól—őszig a jó időt várja, és biztos abban, hogy addig nem hal meg, amíg olyan termést be nem takarít — amilyen még sohase volt senkinek a világon. Minden halász meg akarja fogni a nagy halat, az igazit — aminek nagy, fényes uszonya van, és a tengerből jön fel a Balatonba.

Ő az emeletes házat akarja felépíteni. Az egyetlent. Az igazit.

Az öreg nem számolja az időt. A háta alatt az izgalomtól vizes a lepedő, de türelmesen, csukott szemmel várja a reggelt. Éjfél után — néhány rövid, nyugtalan órára ölébe húzza az éjszaka.

Első álmában országúton poroszkáló drótostót. A hátán heves, karcsú szél cibálja a bádoglemezeket. Két karjában — vastag pokrócba bélelve — csecsemőt cipel. A fiát. Nehéz, csüggedt, kemény és merev teher — de három nap óta nem tudja letenni. A fiú három nap óta halott.

Második álmában Boros Gergely a kútba akarja lökni, de az öreg az utolsó pillanatban görcsösen megfeszíti a lábát, és keresztbe fekszik a kút ásító torka felett. Olyan feszes, mint a húr.

A harmadik álmában betéved egy házba, és megtalálja a műszaki rajzokat. A rajz hatalmas térkép, és a vastag, piros vonal nyomában haladva megtalálja az égigérő házat. Ismerős a város és ismerős az utca. A ház oldalán, a kapu mellett márványtábla fehérlik — „Építette: Török András". A nagy ház mellé áll, azután egyetlen, hatalmas lendülettel az alsó erkélybe kapaszkodik. Görcsösen markolja a vasrácsot. Húzózkodik, kapaszkodik, megy, megy, megy — mindig feljebb. Már látja a ház tetejét, már csak a karját kell kinyújtania, hogy megfogja — de a legfelső erkély mindig elugrik előle. Mindig feljebb, csalogatóan. És az öreg kapaszkodik — makacs szorgalommal, mintha sose fogyna ki az ereje.

Nyerges András

Fény

Jajj hadd ujjongjak én is egyszer
fegyelem számat le ne zárd
csontom is megtelt szerelemmel
úgy lobog nyelvem mint a láng

ez az első tavaszi fény
a bordáim közé fúródik
villogtatja tüdőm dióit
szikrázik szívem szövetén

örömöm habos tiszta gyolcs
felugrom véle háztetőnkre
és eliramlok mint a gyors-
vonatok bolondozó füstje

egész a partig hol a fű
lábnyomod őrzi s egyre bámul
a ragyogás kontyodra ráhull
hogy lehetsz ilyen gyönyörű

Éva

szeretlek éva nélküled
a falak is rámomlanak
és talán nem is létezem
kristályos vízalatti csend
bőrömre dermedt pillanat
nézz rám gubbasztok hallgatag
mint akit elhagy mindene
fecskeszárny villan a kezed
egyszerre széttörik az ég
egyszerre szétporlik a csont
kristályos vízalatti csend

meduza-szemű a vidék
szeretlek éva egyszerű
lehetne ez akár a fű
mely pusztíthatják megmarad
perzselődhetnek az utak
kék falon fecskeszárnya ég
üvegharangban messziség
tátog elúszik most a szél
szeretlek éva nélküled
életem két halál közé
szorult értelmetlen szünet

Cs. Nagy István

Görögországi képek

TRYGAIOS NÁSZA

Aristophanés furfangos parasztja
békét szerzett és megházasodott.
„Dárdanyélből faragj szőlőkarót!" —
így lázított, és kiárusította

a sok dárdanyelet, ömlött a drachma,
sisaktaréjt söprűnek eladott,
s a kar a vállán vitte Trygaiost,
a béke-vőlegényt lakodalomba.

Sopánkodott, ki háborún keres,
a páncélkovács és sisakműves,
de dőlt a parasztnép ekét, kaszákat

vivén magával, egy kurjongatás
az egész lagzi, boldog jeladás:
Trygaios násza béke Attikának.

OMONIA TÉR

Éjfélidőben Athén Oktogonján
meglippen már a fülledt forgalom,
jeges görögdinnyét falatozom,
elülök az idegen csillagoknál.

Mert idegenül tolakvó a reklám
s a night club-kerítő a sarkokon,
s az eltalált archaikus mosoly,
mit egy fáradtacska hetéra dob rám.

S idegenek, akik belehevülnek
a koldulásba, s nem hűti le őket,
Omonia, pazar szökőkutad.

Athéni éj: harsogó aranyüzlet,
de reklámjai mind elcsendesülnek,
ha Hellász hegyein fölkel a nap.

Gera György

A mai nyugatnémet próza

(Vázlat)

Az idő korlátoz, de a határokat az ember szabja meg: 1945, a nemzeti szocialista Németország összeomlása, egy gyászos korszakot tesz zárójelbe, de nem áthághatatlan vízválasztója a német irodalomnak. Az indák szerteágaznak, a gyökerek mélyről szívják fel táplálékukat, csupán a rend szenvedélye és az alkotás tiszteletreméltó önkénye mondhatja ki: itt kezdődik, ott zárul, ez kívülreked. Igaz, a „nagy öregek" némelyike olykor elvirágzott életével könnyíti meg a határmérők munkáját. De ezek az emberi végesség leverte karók csupán a birodalom egy-egy kiszögellő csücskét cövekelik ki, csak a tér egyik síkját korlátozzák. Robert Musil, Thomas Mann és Bertolt Brecht hatása elevenebb, mint valaha. S ráadásul: ők a szabályt erősítő kivételek. Mert ezek az „ősök" általában hosszúéletűek s nem hajlandók beérni a bámész múzeumlátogatók csodálatával. Ragaszkodnak kortárs-jogukhoz — részint, hogy igazolják magukat, részint, hogy jóvátegyék bűneiket. S részint, hogy — töretlenségüket bizonyítandó — betetőzzék életművüket.

Utóbbiak rendszerint az önhibájukon kívül kárvallottak: a fasizmus áldozatai, az éveken át kényszeredetten hallgatók, akik igazolt aggodalommal úgy vélik, hogy a Rajna mentén vajmi kevés változott. „Olyanok ezek az emberek — írta Hermann Broch 1931-ben „alvajáró" hőseiről —, mint akiket túlságosan korán ébresztettek fel a szabadságra. S ugyan ő 1947-ben, utolsó nagy regényében, a „Vergilius halálá"-ban: „Meg kell menteni az emberi élet egységét... meg kell óvni attól, hogy szétaprózódjék, számtalan, egyéni nosztalgiába burkolózó, jelentéktelen tényezővé forgácsolódjék."

A pusztába üzött s mégis megbocsátó, kegyelemért fohászkodó próféta végszavai ezek. Akinek legfeljebb annyi lehet az elégtétele, hogy a hasztalan intett Bábelt utolérte az elfajzottakat sújtó pusztulás. Ami biztosítja ugyan művének erkölcsi igazságát s aggodalmának hitelét, de változtatni nem képes. Pedig micsoda világot ölelő lelkesedés buzgott Hermann Brochban! Milyen lélekébresztő egyszerűséggel óvta, átkozta el, káromolta hőseit, ezeket a holdkóros, betegségüket az élet természetes rendjeként ápoló, „önérzetes" katonatiszteket, „higgadt" polgárokat! S hogy vallatta magát és világát, milyen lelkiismeretes szigorral!

Ahhoz a nemzedékhez tartozott, amely talán az egy Thomas Mann kivételével elfordult a fenséges Goethétől, ettől a „túlságosan ünnepélyes, pozőr, hiú és őszintétlen excellenciás úrtól." S „amely látta, hogy a német élet beleragad a jó lelkiismeret kátyujába" s az önmutogató konformizmus csupán a kispolgári lét indulatait öltöztető nagyravágyás kimenő ruhája. Igen, Broch jó diagnosztának bizonyult, de tehetetlen gyógyásznak. Tisztában volt vele, hogy az üresség: a német polgárság negyedik dimenziója, s a belső semmit külső semmi rágja; hogy ezt a fellengzős, hazug nyugalmat mindössze egy lépés választja el az öngyilkosságtól, s az epileptikus örjöngéstől. Egyik regényhőse „valahányszor reggelente kinyitotta az újságját s átfutotta a lezajlott események sorát, a világ valamennyi újságolvasójával együtt, mélységes elégedetlenség fogta el... arra várt ő is, hogy az új nap eseményeinek tömege kitöltheti a körülötte levő világ ürességét, lelkének sívárságát... Mert a hozzá hasonlóak azért olvasnak újságot, mivel elurhodik rajtuk a reggelente újra meg újra magányra ébredő ember szorongása. A régi közösség nyelvét már nem hallják, az új pedig még nem jutott el a fülükig."

Hermann Broch — néhány társával, a nemrég elhúnyt Alfred Döblinnel, a hitlerizmus tíz éve alatt egyetlen sort le nem író Karl Zuckmayer-rel — azonban tiszteletreméltó kivétel. Mert a Német Szövetségi Köztársaság „nagy öregjei" inkább csak öregek, mint nagyok. Életük javarészét azzal töltötték, hogy berúgtak a vérszagtól s utóbb, másnaposan, zúgó fejjel, újra főzni kezdték észbomlasztó kotyvalékaikat.

Ernst Jünger, Gottfried Benn, Hans Carossa és a budapesti születésű Kolbenheyer, hogy csak a vezéralakokat említsük, persze tehetség és elkötelezettség dolgában is különböznek egymástól. De valamennyiüket egy táborba tereli a brutalitás hitvallása, az a különös, realizmusnak hazudott misztika és Nietzschét félremagyarázó férfias kevélység, amely a kockázatos kalandot és hősi fatalizmust az emberi nem legfőbb erényeként ünnepli.

Szavuk talán az egy, még idejében föleszmélő Gottfried Benn kivételével szerencsére nem igen lelt visszhangra sem a háború utáni olvasóközönség, sem az ifjabb írónemzedék körében. Az ágyúrobajjal aláfestett harsány igék ideje lejárt, a megcsömörlött, kiábrándult polgár virtusát nem lehetett többé semmiféle „totális" jelszóval hódító kedvre injekciózni. Az üszkös városokkal együtt a szívek is kiégtek a harmadoló tisztítótűzben. S noha a Thomas Mann hiányolta nemzeti bűntudat csakugyan nem borzasztotta el a nép egészét, s a lelkiismeretfurdalás nem egyszer csupán a látványos védekezés és a jutányos köpönyegforgatás eszközéül szolgált az írótársadalom javarésze, s kiváltképp a fiatalok, rábólintottak a filozófus Karl Jaspers szavaira: „Bűnösnek érzem magam, mert életben maradtam."

* * *

Azt mondottuk: a Harmadik Birodalom összeomlása nem áthághatatlan vízválasztója a német irodalomnak; hadd tegyük nyomatékosan hozzá: nélküle habár csak évek múltán, a keleti övezetben, a későbbi N. D. K.-ban, nem bontakozhatott volna ki egy újfajta irodalom. De ez csak, évekkel később történt. 1945-ben még az egész ország a bénultság, lethargia és kétségbeesés napjait élte.

A megdöntött fasiszta hatalmat támogató irodalmat eltörölték a föld színéről. Mi maradt? A már idézett Alfred Döblin szerint: „egy deformálódott, megbélyegzett csonka irodalom." „1945-ben és 46-ban — írta hat évvel később Wolfgang Weyrauch — hasonló helyzetben voltunk, mint Noé. Megkérgesedtünk a sírásó irodalom iszapjától. Kiküldtük első galambjainkat (az első újságokat, rádióműsorokat, folyóiratokat, könyveket.) Nekik kellett megkeresniök, felkutatniok az okot és alapot: miért, hogy csaknem elpusztultunk, merre indulhatunk el újra."

„Az akkori idők nyomorát nem választhatjuk külön a lélek inségétől — írja irodalomtörténetében Paul Fechter. ... A nagyság, szépség, magasztosság, sőt a humanizmus és emberi méltóság fogalma is kétkedésre talált... Példakép? Akadt-e a káoszban valami követendő, valami követésre érdemes? Hiányoztak az iskolák, stílusirányzatok: semmilyen bevált szabály: se program, se kiáltvány... Mindenki begubózott, egymagában formulázta az új országot. Ahány írástudó, mind iszonyú elégedetlenséget érzett, mert semmilyen szó nem fejezte ki azt, amit ki akart fejezni.... S mégis néhány év távlatából azt mondhatják, hogy az irodalmi inség évei egybeestek az újjáépítés éveivel, a pusztaságot, szélhüdést és kietlenséget meglepő gyorsasággal lebírta az a nemzedék, amelyet Wolfgang Borchert egy ízben „határtalan, gátlástalan, önmagát sem kímélő nemzedék"-nek nevezett... csupa akkoriban tollat ragadó ‚fiatal" harminc és negyven között."

S ezek a „fiatalok" is két csoportra oszlanak: ‚fiatalok"-ra és „még fiatalabbak"-ra. A negyvenen felüliek hirtelen ősi rangra emelkedtek. Felix Hartlaub, Hermann Kasack, Wolfalatt követőkre, ellenlábasokra s miként az már a felfedezők osztálysorsa: utánzókra leltek. Egyikük sem mondott ki megváltó igazságokat, csak saját és népe sorsát vizsgálta megrendítő őszinteséggel. Ám a hazugság totális korszaka után maga ez az őszinteség is eredeti, az írók puszta fizikai léte pedig: csoda. Hiszen átvészelték a náci vérengzés legsúlyosabb veszedelmét: a tisztánlátás kínját. Néhányan életükkel is fizettek érte. Felix Hartlaub, aki egyszerű sorkatonaként bepillanthatott a legfelsőbb hitlerista hadvezetés titkaiba, a háború utolsó évében nyomtalanul eltűnt; Wolfgang Borchert megjárta a moabiti börtönt és a magánzárkát s 1947-ben belehalt háborúban szerzett betegségébe.

Ezek az írók nemcsak tisztán láttak, hanem előre is láttak. Felix Hartlaub titkos naplójában, miközben arról ábrándozik, hogy eljön még az idő, amikor „négy

biztos fal" váltja fel a „hajléktalanság állapotát", már azt is sejti, hogy „szerény kis történetekkel kell majd újrakezdeni", elmarad az első világháborút követő művészi fellendülés s a svájci Walter Muschg szavaival élve: fizetni kell a „német irodalom szétrombolásáért."

A kis történeteket, amelyeket Felix Hartlaub akart megírni, mások írták meg: Wolfgang Borchert, Hermann Kasack, Hans Erich Nossack, s a fiatalabbak közül Heinrich Böll, Ilse Aichinger, Wolfdietrich Schnurre, Paul Schallück és Martin Walser. Hőseik: hazatérő katonák, családjukat vesztett, helyüket nem lelő vándorok, koncentrációs táborból szabadult, tántorgó, vizionáló „Heftlingek".

Akadtak, akik e lélek mélyéről fakadó önvizsgálatot ajkbiggyesztve „a tarvágás irodalmának", „romirodalomnak" nevezték. Heinrich Böll néhány évvel később így válaszolt nekik. „Nem védekeztünk a rom-irodalom elnevezés ellen, úgy véltük: a megjelölés jogos. Hőseink romok között éltek, háborúból jöttek, sérült férfiak, nők, sőt gyermekek is, vegyesen. Valamennyinek kinyílt a szeme: látott. Egyik sem örvendezett háborítatlan békének. Semmi, sem környezetük, sem gondolatviláguk, sem hogylétük, semmi sem volt idillikus, s mi, írók, oly közel éreztük őket magunkhoz, hogy azonosítottuk magunkat velük. A feketézőkkel meg a feketézők áldozataival, a menekültekkel, meg a hontalan bolyongókkal, s persze első sorban a mi nemzedékünkkel, amely javarészt különös, elgondolkoztató helyzetben hányódott: hazatért egy olyan háborúból, amelyről már-már azt hitte, sose lesz vége. A háborúról írtunk hát, a hazatérésről, arról, amit a háborúban tapasztaltunk, s amit hazaérve leltünk: romokról. Mert szörnyű lett volna idillekkel félrevezetni kortársainkat, olyan idillekkel, amelyekből iszonyú az ébredés."

Ekkoriban jelent meg Hermann Kasach „Város a folyón túl" című könyve, ez a jelképes regény, amelynek egyik főszereplője a szenvtelen megafon egyre azt harsogja: „Aki ide belépsz, vesd el az értelem minden ballasztját. Az ész meg a logika... csak elhomályosítják a természetről alkotott képünket." Micsoda valóságos s egyszersmind abszurd világ ez! Az én kísértetként botorkál a bunkerek áporodott homályában, és a félelem őrületbe kerget. Közös szobafogság ez a tébollyal, a kivégző osztag és a halálraítélt tivornyája — méltán ráillenék Hans Erich Nossack azóta híressé vált regénycíme: „Interjú a halállal."

Ez is különös, apokaliptikus könyv. A kisemmizett, életében s halálában egyaránt becsapott ember krónikája. S nem csak általános, mondhatnók: metafizikai értelemben becsapott emberé. Ebben a tíz egymással összefüggő elbeszélésben a bombák robbanása úgy keveredik a rettegő ember lihegésével, mint jól hangszerelt zeneműben a stimmek. Minden kétségbeejtő és reménytelen. Nossack hőse is a katasztrófát túlélt, magára maradt ember. Magára maradt? Nem, ez már nem a holtsúlyú magány, ez ennél sokkal rosszabb. „Egy hatalmas kéz pucéran kidobta a világba — írja hőséről Nossack — és egy hang rákiáltott: „Vackolódj ki, ahogy bírsz! Ekkor kinyitotta a szemét és nem tudta, mihez kezdjen, mert minden idegen volt körülötte. És nem mert hátranézni sem, mert mögötte nem volt más, csak tűz. Nincs többé múltunk, gondolta."

Az elveszett, olykor felkísértő, jóvátehetetlen múlt, ez gyötörte Wolfgang Borchertet is. A múlt, amely akkor is fáj, ha nincs, s talán még jobban, ha van. A parancsra gyilkoló katona múltja, akit szintén meggyilkoltak. „Az ajtón kívül" című híres színdarabjának hőse, Beckmann: egy a sok közül. „Egy ember, aki megjött Németországba. Ez az ember sokáig távol járt. Nagyon sokáig. Talán túlságosan is sokáig. És egészen más, mint amikor elment. Kívülről épp olyan, mint azok a fura figurák, amelyek elijesztik a mezőkről a madarakat (és esténként néha az embereket is). Belülről is olyan. Ezer napig ácsorgott kint, a hidegben. És a belépődíjat a térdkalácsával kellett megfizetnie. Ezer éjszakát ácsorgott kint, a hidegben, mire mégiscsak megjött végre.

Egy ember megjött Németországba.

És itt valami egészen ördögi filmet lát. Pereg a film, és közben többször is a karjába csíp, mert nem tudja, ébren van-e vagy álmodik. De azután észreveszi, hogy vannak még körülötte jónéhányan, akik ugyanezt látják és hallják. És érzi, hogy

ez nem más, mint valóság. Igen, és amikor végül éhesen és fázva megint az utcán álldogál, már tudja, hogy egészen mindennapi film ez. Egészen mindennapi. Arról szól, hogy egy ember megjön Németországba. Valaki azok közül. Valaki azok közül, akik megjöttek, de nem haza jöttek, mert itt már nincs otthon a számukra. Csak kívül, az ajtó előtt találnak otthonra. Az ő Németországuk kívül van, az esős éjben, az utcán.

Ott van az ő Németországuk."

S ez az ember keres és kérdez. S látja, hogy... „foglalt az ágya. Becsapódik egy ajtó és ő kívül marad... Találkozik egy lánnyal, a lánynak van valakije, akinek csak féllába van, és folyton egy nevet hajtogat. És ez a név: Beckmann. Becsapódik egy ajtó és ő kívül áll... Embereket keres, de egy ezredes halálra neveti magát. ...Munkát keres, de egy igazgató gyáva, és az ajtó becsapódik, és ő megint kívül marad..." „Azután pedig jön egy utcaseprő, egy egyenruhás és vörössávos német utcaseprő a Hulladék és Oszlástermék cégtől, és megtalálja a meggyilkolt gyilkos Beckmannt. Éhen halt, megfagyott, lerogyott, ott maradt. A huszadik században. Az ötödik évtizedben. Az utcán. Németországban. És az emberek elmennek a halála mellett, figyelmetlenül, rezignáltan, blazirtan, utálkozva és közömbösen, közömbösen, rettentő közömbösen! És a halott álma legmélyén érzi, hogy halála éppen olyan, mint az élete volt: értelmetlen, jelentéktelen, sivár."

Kísértő múlt, értelmetlen, sivár élet Ernst Wiechert háború után írt köteteiben is, a „Halottak erdejében" és a „Jeronim gyermekei"-ben. Wiechert, ez az alapjában véve szelíd utóromantikus, tépelődő keresztény, a Mauriacok, Graham Greene-ek fajtájából, abból a fajtából, amely katolicizmusát nem tekinti kiváltságnak, s a lélek megváltását a dogmákon kívül keresi. A fasiszták négy hónapig Buchenwaldba zárták, a háborút a Gestapo felügyelete alatt élte át; Borcherthez hasonlóan, ő sem heverte ki a gyötrelmeket, ő is Svájcban halt meg, ahova rémképei elől menekült. Valamennyi 45 után megjelent műve: emlékeztető. Mert bár Wiechertet nyájas szánalom vezérelte, sohasem jutott el a kegyelemig, sohasem feledte a korszakot, amikor „minden az egyenruhásoké volt, munka, élelem, álom és halál." Ugyanúgy, mint a másik hívő katolikus, Stefan Andres, aki a földi pokoltól megrendülten víziókban kereste az igazságot. „Utópia" című művének hőse, egy halálraítélt szerzetes a mennyezet penészfoltját bámulva így bukkan rá Szerencseszigetre — egy naiv, keresztény kommunista világra. „A lakók többsége halász, kisparaszt és kézműves volt. Elvitték termékeiket a vásárra és kicserélték. Nem ismerték a pénzt. A művészeket és tudósokat a közösség táplálta, s úgy tisztelte, mint a gyűjtő méheket..." A patriarkális rend modern mithoszának újjáteremtése ez: elvágyódás, vádirat és minden csalódás ellenére bízva-bízó hit. Tudománytalan, de a megszenvedettek után is el nem csüggedő optimizmus.

Mondhatnók: az egész háború utáni német irodalom sarkkérdése. Hogy ennyi borzalom és sérelem után, ki kerül a vádlottak padjára: az ember vagy a világ. Mert aki a világot marasztalja el — egy adott társadalmat —, nem adja fel a reményt, nem tekinti az embersorsot örök, változhatatlan kárhozatnak. S aki pálcát tör az ember fölött, önként vállalja a szorongás és kétségbeesés világtalan börtönét.

Persze azért az állásfoglalás nem ennyire merevtagolású, s az optimista illetve pesszimista elkötelezettség nem teremt ilyen végletes ellentétet. Valójában az ellentmondás mélyebbre ereszti gyökereit s a borúlátás gyakorta az antikonformista tagadás, sőt lázadás nedveit szívja fel. Mert Nyugat-Németországban csaknem páratlan kettős folyamat játszódik le: a gazdasági csoda esztendei nem hogy oszlatnák az írók elkeseredését, ellenkezőleg, még jobban fokozzák kétségbeesésüket, félelmüket a becsapott emberért.

E felelősségtudat legkövetkezetesebb szószólói a háború után feltűnt fiatalok. Akik néhány évi magányos csatározás után mégis egymásra találtak. A „47 csoport" tagjai a Heinrich Böll, Hans Werner Richter, Walter Jens, Ilse Aichinger, Ingeborg Bachmann 1947-ben még jobbára ismeretlen, legfeljebb névjegyüket egy-egy könyvvel letevő írók. Voltaképpen semmi sem köti össze őket, csak a rabtársak bajtársiassága. Különböző a temperamentumuk, világszemléletük, tehetségük és tema-

tikájuk. Ámbár e téren éppen élményeik hasonlósága következtében mégis gyakran rokonulnak.

Alapérzésük: a zavar. Tudják, hogy honnan jönnek, de képtelenek eldönteni, merre tartsanak. Gyűlölik a háborút és szenvednek a nyerészkedők mindent felejtő békéjétől. Mert ők emlékeznek. Egész lényük egyetlen soha be nem hegedő seb, soha el nem múló fájdalom. „Csaknem valamennyi mai fiatal írónak van egy közös tulajdonsága — mondja Walter Jens —: nem tartja magát költőnek." Igen, ezek a fiatalok nem érzik a költő elhivatottságát, az ihlet borzongását. Józanok, szerények, precízek. Azért írnak, mert nem hallgathatnak, mert a háborúból megtértnek beszélnie kell, a sebesültnek jajgatnia. Már Felix Hartlaub naplójában sincs egyetlen olyan mondat, melynek alanya „én" volna. Az ifjabb nemzedék őt követi, tárgyilagosságra, szabatosságra törekszik. Különös, hűvös indulatú, felszínnel be nem érő, neorealizmus jön így létre, „van-irodalom" ahogy Walter Jens nevezi. „Ezek a fiatalok — jelenti ki Wolfgang Weyrauch — a valóságot rögzítik. S mivel az igazság végett teszik ezt, nem fényképeznek. Röntgenfelvételt készítenek. Az igazság fogalmát fölébe helyezik a szépségnek. A szépség, igazság nélkül gonosz is lehet."

Az új nemzedék persze magát az igazságot is különbözőképp értelmezi: Böll keresztény testvériesülést, Schallück az illúziók felszámolását érti alatta — legismertebb regényének programnak is beillő címe: „Ha egyszer abbahagyhatnánk a hazudozást", Walter Jens pedig az ember rahabilitását. „Nem. A vádlottak világa" című regényében már csak vádlottak vannak, a vádlottak tanúi és bírái. Az emberiség kihalt. „Volt egyszer, hol nem volt... Nap és hold tekintett le egy nem nagyon nagy bolygóra. Lények éltek rajta. Régebben úgy hívták őket: „emberek". A lúdbőröztető látomások, a tehetetlen megadásnak e Kafkát idéző hangjai azonban csak szórványosak, s magára egy írói mű egészére sem maradéktalanul érvényesek. Igaz, Kafka pecsétje nem egy friss köteten található. Ez a kijátszott nemzedék is gyakran bizonytalannak, kiszámíthatatlannak és képtelennek érzi a valóságot, s úgy véli, hogy „az ember süketen és vakon bolyong az éjszakában." De a tapasztalat szülte rémület nem gátolja, hanem serkenti a hétköznapi cselekedetre — például az atomfegyver eltiltásáért vívott küzdelemre s a német újjáfegyverkezés elleni harcra.

Mert az élményanyagon kívül egyvalami közös még bennük: a morális tisztesség. Mindent komolyan vesznek, semmit sem tekintenek elhanyagolhatónak, mellékesnek. Ami érdemük is, gyöngeségük is, mivel ezáltal akarva-akaratlan — egyfajta céltalan egyhangúságot hirdetnek meg. Igaz, ez az egyhangúság maga is idegtépő — a felfüggesztett halál egyhangúsága. Ilse Aichinger egyik hőse, a háborús inkvizíciót túlélő zsidó Ellen félálomban úgy érzi, hogy „a csend úgy maradt itt, mint az utolsó tonna robbanóanyag", Wolfdietrich Schnerre — aki egyébként a generáció legeredetibb humoristája — pedig arról számol be egyik elbeszélésében, hogy próbálták — sikertelenül — kivégezni városában az időt, amely azóta fejetlenül kering mindnyájunk fölött.

E mindent egymértékkel mérő tárgyilagosságban — ami a személyiség szerepének tagadásán túl a rendező elvek hiányára is utal — sokszor maga a cselekmény is megsemmisül s a hős „mintegy csak körbejárja szemfényvesztően kényelmes celláját." Nincs többé se mese, se ábránd, a valóságot lidércek népesítik be, olvasztják egybe a szétfolyó, nyomasztó álomvilággal. „Új kép jön így létre — írja Rolf Schoers — a reklám és propaganda cáfolata". S bízvást hozzátehetjük: egy igazságot feszegető, szemnyitó irodalom. Amely nem mindig elég nagy, elég eredeti — „Heimatkunst" —, a határokon túl csak ritkán átcsapó irodalom ugyan, de legtöbb esetben jószándékú híradás.

E híradás jelleg egy idő múltán aztán szakításra vezetett szándék és módszer között. Az embersors általános felpanaszolása, a jelképbe zsúfolt látomás olykor még kedvezett a kis formának — a novellának meg az elbeszélésnek — de nem elégíthette ki a szigorúbb igényű elemzést. A nyugatnémet regény tehát szükségszerűen elfordult az ábrázolás irracionalizmusától és a realizmus szélcsöndesebb, tágabb perspektívájú vizeire evezett. Heinrich Böll, Wolfgang Koeppen, Arno Schmidt és Günther Grass már az elveszett én-t keresi, a gyakorlati kölcsönhatásokat, az élmény

konkretizálását, „a nap 1440 percéből legfeljebb 59 figyelemreméltót" ahogy Arno Schmidt mondja — „a lukacsos lét egymásbavágó síkjait."

A tematika kitágul, a cselekmény ismét elfoglalja trónusát, a mese benépesül, az állásfoglalás jobban tekintetbe veszi a helyet és időt, az elvonatkoztatott lírát higgadtabb s egyszersmind sodróbb epika váltja fel. Heinrich Böll „Elhagyott házak" és „Dr. Murke összegyűjtött hallgatásai", Günther Grass „A pléhdob" vagy Wolfgang Koeppen „Halál Rómában" című műveiben már nemcsak a technika alakul át, nemcsak a filmszerű montázs, rikítóbb színkultúra s olykor kegyetlen humor nyer újból polgárjogot, hanem a korrjaz kontúrja és a társadalomkritika hangja is élesebb lesz. Természetesen — polgári írókról lévén szó — a bírálat mérgezett nyilai itt is főként a filisztert, a kisszerűséget, a felfuvalkodott butaságot és a nácizmus feltámadó epigonjait veszik célba. De hol csüggedtszavú, hol groteszk, hol szánalmatkeltő művekből a részvéten és elszörnyedésen kívül kihallani már a fojtott figyelmeztetést is: „Németország, vigyázz! A tűztengert eloltották ugyan, de a hamu alatt még izzik a parázs!"

* * *

A dolgozat elején az idő korlátairól szóltunk; most a tér korlátaira emlékeztetünk. A mai nyugatnémet próza csak része — habár nem jelentéktelen része — a német irodalomnak. Súlyának, jelentőségének, az össznémet irodalomban elfoglalt helyének megállapítása egy olyan átfogóbb tanulmányra hárul, amely számba veszi a Német Demokratikus Köztársaságban, Ausztriában és Svájcban írt német műveket. Mi itt — az ismeretterjesztés igényével — beértük a leszűkített anyag vázlatos áttekintésével.

Simon Béla rajza

Új német költők
Csanád Béla fordításai

Hermann Hesse

1877-ben született, Svájcban él, Montagnolában. Nobel-díjas. Az idén 85. születésnapját ünneplő költő tiszta emberséggel írt verseit mindig nagyra becsülte az irodalmi közvélemény, különösen a két világháború között.

A béke elé

(Dem Frieden entgegen)

A gyűlölet álmaiból és a vér mámorából
Ébredve, még vakon és süketen
A háború villámlásától és halálos zajától,
Mindenféle borzalmakba belefásulva
Elhagyják fegyvereiket,
Félelmetes napi robotjukat
A kifáradt harcosok.

Béke! — hallatszik,
Mintha mese, gyermekkori álom volna.
Béke! És alig mer
Örülni a szív, hisz jobban ismeri a sírást.

Mi, szegény emberek,
Jóra és rosszra egyaránt képesek,
Állatok és istenek! Hogy földre sújt a fájdalom,
Földre sújt a szégyen ma minket!

De remélünk. Bennünk él
A szívet izzító sejtelem
A szeretet csodáiról.
Testvérek! A lélekhez hozzá tartozik,
A szeretethez hozzá tartozik a hazatérés
És minden elveszett
Paradicsom kapuja nyitva áll.

Akarjatok! Reméljetek! Szeressetek!
És újra tiétek lesz a föld.

(1945. Húsvétjára.)

Wilhelm Lehmann

A német líra öregjei közé tartozik. Az idén ünnepli 80. születésnapját. Nyugat-Németországban, Eckernförde-ben él. Csendes, halk szavú költő, de formaművészete előkelő helyet biztosít számára a német líra jelesei között.

Idősebb fiamnak

(An meinen ältesten Sohn)

A téli hárs meg a nagylevelű
Külön virít,
Ez időközben, drága fiam,
Meghal az ének itt.

A fehér gyömbér kiszívja a földből
Mind a meszet.
Énrám ott lent a hantok alatt
Sötét mered.

Eső szennyezi be a szürke követ, —
Még egy futam
Hiányzik a citromsármány daláből.
Zengd te, fiam.

Bucsuzás

(Valet)

Nagy szilvaillat. Szép viaszlapok.
A szeptember töretlenül ragyog.

Pihen a lepke, rejti kárminát,
Rángó csápját behúzza a világ.

Hagymafüzérek lepik a falat.
A lét megérett. Teljes. Megmarad.

Oskar Loerke

Született 1884-ben, meghalt 1941-ben. A nácizmusnak be nem hódoló, tisztaszándékú német költők egyike.

A tengerhez

(Ans Meer)

Szakad a köd, mely hömpölyög
Véremből temetőkön át.
Hajnal ragyog felhők között
Világ, terád.

Az élet messziről ered.
Az van, ami volt valaha?!
A tengerpartra mosni megy
Nausikaa.

Bizáncon, Rómán egy az út,
Helyettem jártak ott vadak.
Elporladt szájuk és hajuk
A dóm alatt.

Hol élek én? A hajnal egy,
Itt zúg a tenger dallama —
A tengerpartra mosni megy
Nausikaa.

Mélyben

(Drunten)

Ránk tört az alvilági horda.
Európát bejárja kutatón
Vigaszimát keresve rádióm.
Az elmúlás hegyén lerontva
Gregorián litániák.
Sápadt fényben, orgona zsongva
S halk kórushang tör a zugokba.
A láva forr s nem tartja gát.
Karácsony van? Ó, Mária Fiát
Mintha még meg nem szülte volna.

Georg Maurer

Az NDK-ban élő, kiváló költő 1907-ben született. Lipcsében lakik.

Hannibál átkel az Alpokon

(Hannibals Zug über die Alpen)

Ó, mily félelmetes jeladásokat
Trombitálnak fent a Mont Cenis lejtőin
Az afrikai elefántok,
Melyek otromba lábakkal csúszkálva haladnak
A jégen megállás nélkül szorongó lélegzetük párájában,
S sziklaként dőlnek, szürkén a mélységbe,
Ordító tömegként ütődnek neki a kinyúló sziklatömböknek,
S örökre eltűnnek, — míg a lótakarók,
Spanyol bányák aranyával gazdagon átszőtt,
Rabszolgavidékről való lótakarók, egy-egy fenyő széthasadt ágán
Függve maradnak, — Hannibál bíborló jelvényei!
Afrika fekete lovai szétterpesztve lábukat
Szemüket meresztik a lecsüngő síma jégre, feszülő gyeplőjüket
Dideregve tartja a líbiai. Izmos lábujjai
Otthon a forró sivatagi homokhoz szoktak,
S most feketére dagadtak, s nem gyógyulnak meg többé semmi kenőcstől.
De a tekintetüket, mely a jéggédermedt sziklacsipkéket úgy tükrözi most
Mint a havat átfúró széttört elefántfogakat,
Hirtelen az itáliai derűs mezőkre ragadja a síkság.
A kereskedők pedig Kárthágóban a díszlakomán spanyol borok mellett,
Melyeket rabszolgahátak és tevepúpok hoztak,
Győzelemről győzelemre ünneplik uruk diadalát — és nevetnek, ha
arra gondolnak,
Hogy az az egyetlen elefánt, amely élve átvergődött a hegyszorosokon,
Magasraemelt, lengő orrtrombitával
Hogyan kergette meg a rémült rómaiakat, — és Karthágó erős falain
Visszhangzik a kacagás, — ám közel az éj,
Mikor kint a tengeren a hajós a derengő hajnallal szemközt
Kopaszon barnálló dombot lát befedve Karthágó romjaival.

Györky Zoltán

Emlékezés ürügyén

A szülőföldet mind megénekelték,
kik rimbeszedtek gondolatokat,
versenyezni sohse tudnék vélük,
(nem durrantok lőtt patronokat)
S mégis, mégis felgyülemlik bennem
áradni kész a gyorsvizü patak,
megrohantak emléknyilaikkal
régi évek, ismert fák alatt.
— Most kesergő strófát kéne írni,
hogy elszállt Óh! — a boldogság kora
s könnyes szemmel nézni meg a fákat,
mert rajtuk maradt bicskámnak nyoma.
Biz szép volna, s lenne aki igyen
szólna versem olvasta után:
Be szépen írt, mintha rólam írna!
Könnyeket is pergetne talán.
Nem! és könnyet multamért nem ejtek,
Gyermekségem nem volt ünnepély,
foltos ingem, rossz gunyám mögé még
nem férkőzött tüzes szemvedély.
Nem kivánok vissza oly időket,
mikor még az ex-báró fia
letépte a vörös nyakkendőmet,
s nem védett meg a vén iskola.
Nem sírhatom vissza amit akkor
jónak láttam (az volt a szokás,)
labdát szedtem ügyvédék fiának,
ki vélem együtt volt kisiskolás.
Nem bánkódom hogy a szomszéd házban
ismerősöm már rég nem lakik,
elköltözött a nyirkos egyszobából,
s összkomfortban mélyet álmodik.
Visszatsírni nem! nem lehet semmit,
de büszke szívvel mondhatom ma el:
Bölcsőjénél álltam szép Korunknak! —
s így felnőtten nékem megfelel,
ha lány volna sem lenne kapósabb,
nálánál e sárgolobuszon,
friss ölében megpihenni szégyen,
de csókot kap ki szivével rokon.

Iszlai Zoltán

A lenmező

A lenmező már csóvákban virágzik,
és állig ér. Cinóber alkonyon
fuss merülésig, vágd hanyatt magad,
hallgasd a tenger, zöldes zuhogást.
A lenvirág csóvát vet, úgy virágzik
és vállig ér hajad cinóber árja.
Meleg szél gyullad, felszalad,
s rézüstöt kondít egünk ajtaján.

Tejfényű este

Szép, tejfényű este. Csendes hegy dalol
Kergetett az este csendes hegy alól.
Elszórta az este puha parazsát,
meztelen talpakkal mentem rajta át.

Kerestem az esetben csendes hegy dalát:
Parázs-puha úton kergetett tovább.
Parázs-puha dal mint füst lobban, bodor,
eltünik az estben, csendben, valahol.

Karay Lajos

Rovar, borostyánkőben

Aludt a fán. Kinyuló lába még a
későn-riasztott végső futnivágyás
dühébe rándult szállni nyílt a hártyás,
kékrajzu szárny, hogy ráömölt a mézga,

és így maradt (mig gyilkosa, a vén fa
porszürke szénné őrlődött a mázsás
évezredek közt) szin, erő, cikázás;
lám, a Halálra visszaüt a tréfa:

e szárny, e páncél őrzi még időtlen
szivárványát a tompafényű kőben,
kijátszva sorsát és az évek öklét.

Röppenni várnád, annyira hasonló
a küntiekhez, s mégis több: a romló
percektől elzárt, csillogó öröklét.

Szüts István

Rianás

Február végén az idő elég bolondos. Hol kisüt a nap és szinte perzseli az ember hátát, hol borusra fordulva hólevelek szitálnak az égből. A tél roskadozva szalad vastag bundájában az idő elől s meg-megállva lerázza magáról a havat. De abból már csak latyak, sár, pocsolya lesz.

Bakor Kálmán éppen ezért óvatosan vezette alig egy hónapos, kéktestű Moszkvicsát az országút síkosán. Székesfehérvár után, egy mellékútra térve, már szinte lépésben haladt, s mindúntalan az autó szemüvegét törölte a gumilapátokkal. Felesége, Mária fél szemmel a nyelvharapós utat, másikkal férje volánon tartott kezét figyelte. Minden döccenésre felszisszent, mint az issiásos ember, ha botja rosszul tapintja a földet.

Jaj!... Ha összetörik a kocsi rugója és ledöglenek itt a pusztaságban, akkor apósáékhoz sem tudnak eljutni, de Füredre is késve érnek.

Mária kesztyűs kézzel félholdat törölt az ablakon és oldalra nézett. Alacsony, kopár, fehér kövekkel sózott dombokat látott, s a völgyek hónaljában kis házakat, amelyek félrecsapott sapkaként hordták feketére rohadt zsupfedelüket. Múlt évben vonattal utaztak Besnyőre, de az sem volt különb érkezés. A vicinális mozdonyának füstjétől majd szétrepedt a feje. Apósa, aki akkor még pályaőrként szolgált az állomáson, azt akarta, hogy menjenek be a főnökhöz. Nem... nem! Csak haza! Ott meg az anyósa millió kérdése és aggódva vizsgáló szemei... Nos, nem lesz könnyű az öregeknél...

— Mondtál valamit Mara?

A férfi csaknem teljesen leállította a motort és élénk, gyerekesen vizsgálódó tekintettel nézett az asszonyra. A vezetés izgalmában kövérkés arca kipirult, erős állát előre tartotta, szája félig nyitva volt.

— Nem, semmi, de jó lenne már túllenni az egészen — sóhajtott az asszony.

— No persze! Viszont édesapámék...

Abbahagyta a mondatot, kezét a sebességváltóra csúsztatta, gázt adott.

— Nagyon szeretnéd már látni őket, ugye? — fordult férje felé Mária, az ülés szabad háromszögébe kapaszkodva.

— Te Mara!... Ha jobb lesz az út, Jancsóékat is lehozom egyszer Besnyőre. Jó?...

Mária bólintott. Jancsó Kálmán főnöke volt a minisztériumban, de hivatalon kívül is sokszor találkoztak. Kálmán büszke volt szüleire. „Az én proletár Apám" ... így emlegette az öreg Bakort a társaságban s Máriában örömmel találtak visszhangra ezek a szavak. Az ő szülei is valamikor „kilónként vették a krumplit" — hogy Kálmán szavaival éljen. Szóval, egy tőről fakadtak. Apósáék szoba-konyhája és az ő régi József-városi lakásuk is...

Mária előrehajolt a kocsiban, mert hirtelen emelkedőre kapaszkodtak fel. Segítő mozdulata ösztönös volt, mint a kerékpárosoké, akik beledőlnek a kanyarban.

— Az már Besnyő! — kiáltott boldogan a férfi és fejével a völgybe mutatott. Az út horizontjának végén a délutáni szürkületben apró fehér foltok tarkálltak. A kocsi sebesebben gurult lefelé a köveken.

Mária cigarettát vett elő táskájából, öngyújtóját kattantotta. A füst, mint egy tejszínű sál lebegett a háta mögött. Most már nem bánta a kerülőt, mert látta, hogy egy tíz éves fiú sem örülhet jobban a hazatérésnek, mint Kálmán. Majd holnap szaladnak át Füredre. Még sohasem volt téli üdülésen, kíváncsian várta az elkövetkező napokat. Jó társaság, kártya, pihenés, kikapcsolódás... Kálmán agyondolgozta magát, de ő is torkig van tervrajzkészítéssel. Két hét Füreden!... Isteni lesz! Nyáron azért még elmehetnek Gdanszkba. Jancsóék ott voltak múlt nyáron.

— Mara!... Mit szólnál, ha csak egy hétre mennénk át Füredre, egy hetet pedig

apáméknál töltenénk? — hajtott át Kálmán Mária gondolatain, de hamar vissza kellett kapnia a volánt.

— Mi?... Mit beszélsz?

A kocsi éppen Besnyő első házai közé futott be, sáros hólét fröcskölt a gágogva szétfutó libák hátára.

— Visszavonom a javaslatot — mondta Kálmán hangosan és feleségére mosolygott. Otthon már ugyanis elhatározták, hogy csak egy éjszaka maradnak Besnyőn, miért piszkálja fel a veszekedés parazsát! Így is nagy örömet okoznak majd az öregeknek. Vajon mit szól apa a kocsihoz? És az ismerősök? Besnyőn csak az orvosnak volt kocsija... Gyermekkorában sokszor utána szaladt a fullasztó port nyelve...

De ez már az ő utcájuk!

Az elérzékenyültség forró higanyként kúszott benne egyre feljebb. Emlékdarabok vágódtak a kocsi ablakához, földbevájt házak réglátott lakói, a házak előtt a bürük málló fája, a vegyeskereskedés, ahová csak úgy tudott belépni, hogy az ajtó csengetett.

— Csrinnnn... csrinnnn...

Nicsak! A templom melletti házból Szarka néni lép ki. Neki volt az a sánta lábú lánya. Hogyan is hívták? No... mindegy!... Végre!

Kálmán rálép a fékre, dudál-dudál, de csak anyja dugja ki fejét az ablakon, és rohan a gyerekek elé.

Csók, ölelés, apró kuncogó sírás és egy korholó hang: — Mama csak nem fogja ezt a nehéz bőröndöt maga cipelni? — De a Mama nem hagyja magát, csak viszi befelé. Vékonyak, görbék, bütykösek a mama lábai, hisz harminc évig munkálta napszámban a módosabb gazdák kövekre ragadt földjeit és a nap is marta, égette róla a húst, az arcát meg össze-vissza gyűrte, de azért bírja ő még magát, jó erősek a csontjai.

Hol van a papa? Ő miért nem jött ki üdvözölni a várva-vártakat, és megcsodálni a kecses autót?

Sajnos, a papa nem jöhetett, fekszik a konyhában egy öreg sezlonon, ősz haja csapzott-vizesen, laza kis csomókban rendetlenkedik, mély karikáktól árnyalt szemei fölött, vastagkörmű ujjait szinte teherként hordó vékony karjai idegenül fekszenek a dunyha rózsaszín huzatján, mintha nem is hozzá tartoznának.

A papa borotválatlan, esőtlen tarlóhoz hasonló arcát Mária lehajol megcsókolni, de az öreg Bakor vigyázva eltolja: nem szabad, mert még rájuk ragad a kór. A papának a magas láztól, de az örömtől is csillognak a szemei, mint sötét vágányon rohanó mozdony lámpái, mert mostmár értelmét látja a sok nehezen megírt levélnek, melyben őket hiányolta. Lám eljöttek, most aztán jó egy hétig, vagy talán tíz napig is élet költözik ebbe a szomorú házba.

A mama is ijedt kis kotlósként tib-lábol, hol a szobába fut, és lopva megsímogatja fia kabátját, és akkor beharapott szájjal szüppög egypárat, hol a konyhában csattog az edények között, pillanatra meg-megállva nézi őket, majd meg beszél, beszél, — válaszolni is elég arra.

Mit is tegyen, ha nem tud betelni nézésükkel, mert itt van ez a Mariska a menye, milyen gyönyörű egészséges asszony, formás és mégis szép öle van, gyerekváró csípője, telt ruganyos karja, fínom, puha ruhája, ...Mindig ilyent képzelt a fiának.

Tíz perce sem ülnek, jönnek a szomszédok, Csóka néni babérlevélért tör be „csak egy pillanatra", Kasza Feri bácsi meg majd sarkára nyitja az ajtót, s mindjárt hangosan kiabálja, hogy megnézi már az ő komáját, elfújta-e a betegséget.

— Kevés szeszt iszol Pali, kevés szeszt, ez a baj — harsánykodik és az öreg Bakor boldogan nevet, mert tudja, hogy tulajdonképpen a gyerekekre kíváncsiak. A mama mindjárt elmondja, milyen gond is Kálmánnak annyi féle embert igazgatni, s Mariskának is szegénynek dolgoznia kell. Hát ilyen a mai élet... Az autó, persze, hát az övék, meglepetésnek szánták, meg se írták. Bizony, jól fogja tartani őket, még a tyúkot is levágja... Olyan leves lesz abból, még a papa is kiugrik az ágyból.

Végre a szomszédok is elmennek, a Mama a kapuig kíséri őket, Kálmán is kimegy, bezárni a kocsi ajtaját, nehogy a rossz kölykök ellopjanak valamit belőle. Anyját átkarolva jönnek vissza a házba, Kálmánnak sehogy sem jön szájára a másnapi menetel, oly vételnek látszik kedvüket szegni.

Talán, majd holnap — gondolja magában.

Vacsora alatt nem is jött szóba a dolog, de mikor már kifogytak a közös témákból, és pár percnyi csend ült közéjük, az öreg Bakor nagyot sóhajtott.

— Fiam, ha meg nem sértenélek, megkérlek, hogy holnap segíts a mamának. Nem bírja az akáctuskókat elhasogatni, pénzem meg, tudod... a nyugdíjból...

— De Apám!... Ez csak természetes, a legkevesebb... — nyögte Kálmán Mária felé bujdosó tekintettel.

— Jaj, te bolond öreg! — mondta a mama —, hát miket nem kérnél a fiadtól? Csak nem képzeled, hogy megengedem. Elfaragcsálom én azokat a tuskókat! Még jót is tesz egy kis mozgás.

Kálmán hevesen tiltakozott, de később, amikor már a szobában egyedül maradtak, Mária okosan megoldotta a problémát.

— Kálmánka ide figyelj! Holnap adsz pénzt nekik a favágásra, ám ha akarod, itt is maradhatunk.

— Jó, majd meglátjuk. Kedves vagy Mara. Nagyon kedves vagy.

Eloltotta a villanyt és csak feküdt, a minden mozdulatára nyekergő, barnára politúrozott ágyban. Kintről behallatszott apja fuldokló, szaggatott köhögése. Aztán csend lett, szinte megfogható csend. Kálmán végigjártatta szemét az ismerős bútorokon. A sublótra rakott apró csecsebecsékkel rőt fény játszott. Kálmán tudta, hogy az ágy fölött egy fekete kereszt függ a Megfeszítettel. Holnap ismét szól érte...

A szoba kellemetlen dohos szaga lassan ráült a mellére.

— Nem bírom ezt a bűzt Mara, nem bírom. Kiszellőztetek.

Felkelt, és szélesre tárta a csöppnyi ablakot. A falu utcáján a hócafatok, mint eltépett szőnyegek hevertek egymás mellett. Egy hosszúszőrű kóbor kutya rohant a járdán a túlsó házsor kerítéséhez lapulva.

— Elutazunk Mara, holnap elutazunk.

Visszafeküdt és rágyújtott egy cigarettára. A füstöt sokáig öblögette a szájában. Alig akart hajnal lenni. Hat órakor már felkelt, kibotorkált a lakásból. Keleten világosodott, pír borította az eget. Könnyű, csípős szél fújdogált, kergette a felhőket. Léptei hangosan kopogtak a befagyott pocsolyákon, amikor a kocsit ment letisztítani.

Alig kezdett munkájához, anyját pillantotta meg az úton közeledni. Tejért volt a csarnokban.

— Azt hittem, még alszik — szólt rá mosolyogva.

— Ó fiam, ha valaki tudja, hogy nemsokára nagyon sokat alhat, az keveset forgolódik az ágyban. Apád is...

— No mama... Majd fölgyógyul, erős a szervezete. Az orvos mit mondott?

— Hát nem sok jóval biztat. A penicillin hamarabb helyrehozná, de azért Veszprémbe kellene menni. A doktoré kifogyott tegnap... Arra gondoltam...

A kapu nyikorgása azonban kettévágta a Mama mondatait. A házból lobogó hajjal, boldog-pirosan Mária szaladt ki.

— Jó reggelt Mama. Ragyogó időnk lesz! Kálmán!... Napsütésben érünk Füredre! ... Opp ... bocsánat...

— Hová lesz jó utatok?

A Mama kiloccsantotta a tejet a fazékból, mely fehér kis patakként csordult Kálmán cipője felé.

— Menjünk be Mama, majd elmagyarázom a dolgot.

Fél óráig beszéltek a fiatalok, egymás szavába vágva. Füreden már kifizették az üdülés költségeit, nem hagyhatják veszni a pénzt. Gondolhatja a papa is, most nem állnak jól, a kocsi minden felesleges pénzüket felemésztette, de egyébként is a pihenés nagyon kell Kálmánnak, rengeteget dolgozott az utóbbi időben.

Szerencsére az öreg Bakor jobban érezte már magát, s így a fiatalok könnyeb-

ben mondhattak búcsút. Ha a papa rosszabbul lesz, telefonáljon a mama, Kálmán felírja a címet. Majd nyáron két hétig itt maradnak...

Két óra múlva már a csopaki dombon szaladtak. Az út jó kemény volt, a fák ágai pattogtak. A motor lágyan, melegen duruzsolt, a nap besütött az üvegen. Sokáig szótlanul ültek egymás mellett, élvezték a sebességet. Az idő eltűnt, a történés hiánya feloldotta a pillanatokat.

Először Kálmán törte meg a csendet, az öregekről beszélt Máriának, s arról, mennyire örül, hogy viszontláthatta őket.

— Sajnos, a lakásuk szörnyű — folytatta a gondolatsort — és érthetetlen, hogy bírják azt a penészes, dohos szagot. Dehát ilyen az egész falu. Feudális elmaradottság. A szövetkezet majd rendbehozza a dolgokat, emberibb életük lesz. Az öregeknek az ország persze nem tud most még több nyugdíjat adni, hát össze kell húzniuk magukat. A kommunizmusban viszont már csak emléknek maradnak meg ezek a szörnyűségek...

Az utat szegélyező erdő egyszercsak elfogyott, kijutottak a tetőre. A völgyben a napfénytől szikrázó, fehéren-kristályosan tündöklő, befagyott Balaton jégpáncélját pillanthatták meg. Kálmán leállította a motort, kiszállt. Teleszívta tüdejét friss levegővel s s kezefejével ellenzőt formálva, derűs arccal vizsgálgatta a tájat. Megropogtatta csontjait, visszaült.

— Hideg van, ha olvad és süt is a nap, azért hideg van. De micsoda nagyszerű idő! Óriási! Nézd a fák is hogy nyújtózkodnak!

— Kálmán!... A fa!... Te szent ég! Nem hagytál pénzt a favágásra!

A férfi ösztönösen kapott a zsebéhez. Beletúrt. Aztán levette a gázról a lábát és a kezét hirtelen kihúzta. Egy százas, egy lila százforintos volt a markában.

— Mara, te tettél pénzt a kabátom zsebébe? Nem volt benne, csak pár forint apró, meg a kulcsom. Mara?!

— Nem tettem, de miért. Megbolondultál?

— Várj, meg kell néznem a tárcámat. Igen. Egy... kettő... három, tíz, tizenöt százas volt a zsebemben.

— Kálmán, Te... én most már emlékszem, csak nem akartam neked megmondani. Mielőtt elbúcsúztunk, benyitottam a szobába. Anyád bent volt. Belenyúlt a zsebedbe. Én azt hittem, pénzt vesz ki suttyomban. Arról álmodni sem mertem, hogy... Tudod én nem szóltam, mert ha kivett, hát vegyen...

— Kálmán! Várj! Megőrültél? Belemegyünk az árokba! Kálmán. Miért fordultunk meg? Hallod? Szétmegy a kocsi! Kálmán mit csinálsz, minek ez az őrült rohanás? Mi?... Hogyan?... Te sírsz?... Kálmán! Hová megyünk?

— Vissza Mara, vissza az édesanyámhoz!

A Balaton felől hosszan elnyújtott ropogás hallatszott. A rianás Tihanytól— Füredig megtörte a jeget.

Horgas Béla

Tavasz

Kiválasztottak halála: tavasz,
én nem tudok könyörögni érted,
nekem csak a nyár ágaskodó lovai
hozzák el a teljes egészet,
mikor úgy tudok emlékezni rád,
hogy nem látom vékony csontjaid
megroppant, szörnyű vonalát,
csak megolvadt kezünkre gondolok,
csak napbahulló arcodat látom,
ellobban s feljön a láthatáron.

Kerék Imre

Február

Kék fagy mereszti gyöngyház-karmait
borotvaélen sziszeg a világ
ablaküvegen jégpálma virit
de kályhák torkában ropog a láng

most négy fal között kotlik a meleg
tárgyak csipognak szárnyai alatt
vörösbort villant gémnyaku üveg
s pipás kis öregek boronganak

anyó teát főz édes pára száll
ördögbibliát forgat két gyerek
s mig duruzsol a nikkel-szamovár
a rádióban dalok zengenek

azért az élet kint is csak pezseg
kutra megy vizért rózsa-husu lány
szánok suhannak csengők csengenek
sercennek kések szép hizók nyakán

emberek jönnek-mennek untalan
kisüsti füti vérük bokrait
itt mindenkinek gondja dolga van
vőlegény bátyám sem unatkozik

a favágitón hajlong mint a nád
fejszéjét döngő kedvvel zengeti
az érc-levegőt s a hólepte fát
szabályos hasábokká szeldeli

és csikoroghat fogad február
s havas tajtékot hányjon bár a szád
mi az annak ki szivén hordja már
a szerelem kékfenyű csillagát

Czigány György

Kamaszlány

Forró láda fölé hajolsz, arcodba hull
a haj, gyümölcsöt válogatsz. Hegyén
hátán a sok barack — pirul, puhul —
a pelyhe pelyhet ér kezed fején.
A mérleg tükröz — vékony arcod visszanéz:
szemed színén úttal kanyargó hársak
kettőző zöldje közt az autóbusz nehéz
ezüstje-kékje már egy villanás csak...
Nyújtózol: homlokod felett akácfa ága,
két sor levél vitorlázik lazán.
A bódét pettyezi: levél röpül — számlálva
szórod — „szeret, nem, kicsit, igazán...”
Kis könnyű, bő — piros és lebegő
szoknyádhoz illik ez a nyár;
gyümölcs köré is édes levegő,
karodra is, az illatos kosár!

Donkó László

Őszi éj

Konyhánk ajtaján ömlik a setét,
vödör, lavór árnyékkal megtelik,
majd apad, teli hold jár reggelig,
s becsurgatja a réseken a fényt.

Nappali-fehér ingvállban az éj
lenhaját bontja szél-fésüivel,
szemében két reflektorfény tüzel,
az őszi tarlókon zetor zenél.

Rakétakilövők a jegenyék,
az égnek iramlik róluk a nyár,
föntről rádiumként a dér szitál,
bekrómozza a tanyák tetejét.

Benn halkan szól a táskarádió,
amott a tudásszomj könyvet lapoz,
klubestre készül a lány, divatos
estélyit ölt, várja a fogatos.

Ebcsaholás. A dinnyecsősz fülel,
a kukoricásban a fagy lapul,
a dinnyék hasalnak gyanútlanul,
a telet sós-puska sem űzi el.

A közös istállót friss szénaszag
lengi körül, idézve a nyarat,
az éjjeliőr szalonnát harap,
csámcsog, néki most kezdődik a nap.

Az őszi éj derűs, az őszi éj
könnyed, és alszom én is, emberek,
és hajnalig már súlytalan leszek,
míg a tanyákra nehezül a dér.

Csikós József

Kukorica morzsolgató

Kukorica morzsolgató,
hideg télre dunna való,
dunna való hites ágyba,
teljesedés régi vágyra.

Kukorica morzsolgató,
behallatszik a dudaszó,
lepergenek sárga szemek,
a nyárfáról a levelek.

A nyár fáján a levelek,
őszi, hulló sárga szemek,
kukorica morzsolgató,
messze hallik a dudaszó.

Kukorica morzsolgató,
régi mesét mondogató,
régi mesét rég-csodáról,
gyerek-evő boszorkáról.

Dunna való hites ágyba,
teljesedés régi vágyra,
kukorica morzsolgató,
hideg télre dunna való.

Örsi Ferenc

Kincses Baranya*

Ab urbe condita

A város alapításától... — számították az időt a rómaiak.

Ebben a városban is így van.

„Az atyák" — az itteni patríciusok — nemessége ugyancsak tíz esztendős, de olyan büszkén őslakosok, mint az Amerikába vándorolt puritánok ivadékai.

S nekünk, akik csak Líviusból és Ovídiusból ismertük meg, miként alapít új várost az ember, megadatott, hogy eleven tapasztalatokat szerezzünk egy új város születéséről.

Romulusz, Pálesz ünnepén fehér bikával szántotta az eljövendő város alapjaihoz az első barázdát. Itt theodolitok domború lencséin pillantották meg — inkább képzeletükkel, mint szemükkel — az eljövendő város falait a mérnökök.

Ott néhány pásztorcsalád és a minden bűn alól feloldozást nyújtó asylum népe látott munkához. Itt alig ezerötszáz bányász adta a város magját, amelyhez asylumi keveredettséggel minden rendű és rangú, mindenfajta szándékú ember csatlakozott.

Aki ezelőtt tíz esztendővel járt „Monte-Komlón" — ahogy illendő borzongással emlegették — sok mindenre felkészülhetett. Könnyen repültek itt a söröskancsók, szódásüvegek, bicskák és emberek.

Kalandos volt itt a valóság. Néha ugyan riasztóbbá festették a célzatosan elröppentett mendemondák, de a város épült, ha a munka és becsület rostáján sokan is áthullottak.

S az atyák, akik felépítették és most lakják a várost, ebben a küzdelemben nemesedtek meg.

Délamerika és Ausztrália városaiban, ahová a huszadik század legvegyesebb népvándorlása önti a telepeseket, nem találunk kevertebb eredetű lakosságot.

Nézd meg egy komlói ház kapualjában a névtáblákat és próbálj kutatni a nevek mögött rejtőző emberek után. Ne csodálkozz, ha történelmi arisztokráciánk tagja mellett négy Kalányos Józsefet látsz, a hegyháti paraszt mellett angyalföldi vagányt, vagy akár fegyencet.

Cseppet sem riasztóbb ez a Gothai Almanachnál, vagy a világ legpedigrésebb arisztokráciájának, az angolnak történeténél.

Talán minden ember másért jött ide. Az arisztokratát kitelepítették régi lakásából: megbújt itt. A négy Kalányost a többiekkel, a kiterjedt Kalányos és Orsós dinasztiák tagjaival — ami azt illeti, nem kisebb nevű és eredetű családok ezek az Eszterházyaknál! — a közeli erdőkből csalta elő a kotrók és dömperek zaja. Szerették a gyors és könnyen szerzett pénzt mindig: lejöttek a hegyekből.

Igaz, gyakran okoztak bonyodalmat, mert húsz Kalányos jelentkezett munkára, aztán az első napok után csak kettő-három dolgozott, esetleg felváltva, de a fizetési borítékért mind a húszan nyújtották a kezüket. Hihetetlenül kifinomult érzékkel: mind a legvastagabbért.

A pénztárosok hiába próbálták kideríteni, hogy melyik boríték kit illet. A húsz

* Részlet *Reismann János* fotóművész Baranyáról készülő könyvének kísérőszövegéből.

borítékra egyformán Kalányos József nevét írták, a húsz jelentkezőt egyformán Kalányos Józsefnek hívták.

Az adminisztratív megoldások csődjét a demokrácia oldotta meg: a húsz Kalányos megkapta a húsz borítékot.

Kiderült, ha önmagukról nem is tudták, hogy melyik napon dolgoztak, mindegyik tudta a másikról, hogy mikor nem dolgozott.

Ez a demokrácia eleinte mentő- és riadóautókat csalt a cseppet sem parlamentáris tárgyalásokhoz, de a későbbiek során csak kialakult.

A Kalányosok és Orsósok nemzetségéből nem mindenki lett patríciussá, de számosan vannak köztük, akikben a munka, a kőház az emberi élet ereje legyőzte a tavaszi párákkal feszülni kezdő sokezeréves vándorösztönt.

Róma felépült, megírta a történelem. És ahogy ott száz év múlva büszkén vallották az építők utódai: civis Romanus sum! Itt tíz esztendő elegendőnek bizonyult ahhoz, hogy a délutáni nyugalomban padokon sakkozó emberről csak körömig szívott cigarettája árulkodjék: ott szokta meg így tartani a staubot, ahol minden slukk drága volt.

Ma ő is civis Romanus: komlói patrícius!

S a padok körül zsong az ifjú nemzedék. Vájáriskolások, akiket a bánya növel férfivá, általános iskolások, akik már itt születtek. Az ő számukra ezek a harcok már csak olyan legendák, mintha Lívius, vagy Ovídius írta volna.

Híd a Csele-patakon

A történészek még nem döntötték el, hogy II. Lajos véletlen szerencsétlenség vagy gyilkosság áldozata lett.

Nem is döntik el soha.

Négy és fél évszázad távolából vizsgálva az akkori tanuk immár történelmi adalékká vált vallomásait, ki állapíthatja meg a hiteles valóságot?

Zetritz Ulrik, a király kamarása sikerrel átjutott a Csele-patakon, a nyomában lovagló király elsüllyedt az ingoványban. Amikor megtalálták, mégsem lovastul feküdt ott, hanem tisztességgel eltemetve.

Szerémi György, a király egyik udvari papja, az ünnepélyes székesfehérvári temetés előtt látta a szúrások helyét a felséges tetemen. Krónikájában azt is tudni vélte, hogy Zápolya György háromélű cseh tőrétől származtak ezek a lyukak, aki „te táncos beste király" kiáltás közben oltotta ki királya életét.

S a szúrások kis helye — „nem akkorák, mint a dómkapu" — a Csele-patak térdigérő vize, — kis kölykök átgázolnak rajta — egyaránt elegendőnek bizonyult nemzeti létünk négyszázéves kioltására.

Vagy mégsem ez volt az igazi ok? A személyekhez, tárgyakhoz, helyekhez tapadó képzelet iskolás egyszerűsítéssel nézi, a legdifferenciáltabb történelmi összetevők eredőjét is. Mert csak az eredőt látja!

Hisz jó elmerengeni dicső és tragikus múlton egyaránt. Jó hinni a 300 000 létszámú török túlerőben — pedig alig 80 000 ozmán harcos ereszkedett le a nagynyárádi dombokról. Érzékeny rokonszenvük idézi Siklós nagyasszonyát, Kanizsai Dorottyát, aki eltemettette Mohács halottait — pedig Szulejmán naplója szerint a Khetkhuda és a Defterdár szultáni parancsra 20 000 ember földeltetett el 1526. szeptember elsején.

„Vándor, ha fellépendsz Szigetnek düledék falára" — emlékezz Zrínyire! Akivel kora éppenolyan kegyetlen észszerűséggel bánt el, mint ellenfeleivel és barátaival ő.

Győrnél állt a felmentő sereg, másfél hónapig mozdulatlanul. Aztán szeptember közepén megperdültek a dobok, lépésre lendültek a lábak, hogy illő díszpompával fogadják a vörös bársonyba takart fejet, a nagyvezér hadiköveteinek kezéből.

Oh, temetési pompában, ígérő szavakban sohasem szűkölködtek a Habsburgok! Sőt, haláluk utáni életéről is gondoskodtak eleinknek: Zrínyi és Frangepán lelkiüdvéért 2000 misét mondatott az ítéletüket aláíró kegyes Lipót császárr.

Ebben az országban négymillió ember élt Mátyás király korában, annyi, mint az angol szigeteken. Másfél évszázad múlva ott nyolc, itt egymilliókétszázezer. Baranyában a XV. század végén 31 000 családot jegyeztek adólajstromokba, a török kiűzése után 2554 maradt.

Kis rést ütött a háromélű cseh tőr Lajos király mellébe, térdig ér a Csele-patakban a víz — akármelyiket hisszük: ez fakadt belőle.

És milyen gyatra vigaszként egyensúlyozza a romantikus képzeletet, hogy itt halt meg a nagy Szulejmán, Nándorfehérvár, Rhodosz, Buda hódoltatója. Ebben a földben temették el a világbíró padisah belsőrészeit Mohács után negyven esztendővel.

Európa más tájain a várak köveit többnyire gótikus és reneszánsz csipkékkel együtt őrizte meg az idő. Itt a békésebb korok szemetgyönyörködtető faragványai a harcos századok védőfalaiba épültek. A mesterien munkált kő adott pillanatban csak annyit ért, amennyire az ellenség golyóitól védett. Ahol az elemi élet megmentése volt a cél, ott az életet kiteljesítő szépséget is e cél értékrendjével mérték.

Háborúk ágyazták megmunkálatlan sziklák közé a mesterien cizellált márványt és háborúk bontották ki évszázadok múltán. A kő teljesítette kötelességét a falban, s most — sohasem lehet késő — tanúskodik egykori alkotójáról.

A siklósi vár falából kibontott öklömnyi kődarab szőlőbokorban remeklő ismeretlen mestere előtt meg kell hajtanunk a szépség szolgálatában hívők zászlaját.

De az emlékezés és hála zászlajának meghajtásával kell tiszteletünket lerónunk azok előtt a tíz és százezrek előtt is, akik jelzett vagy jeltelen sírban, e földben nyugosznak. A török ellen segítségünkre siető lengyelek Mohácsnál elvérzett légiójától a második világháborúban hazánk felszabadításáért életüket adó szovjet, bolgár és jugoszláv harcosokig.

S mint a sziklafalakból, a művészien megmunkált kövekre, úgy találtak rá az elmúlt esztendőben Mohács halottaira. A tárgyilagos tudóst is megrendítették a jeltelen tömegsírokban talált koponyák százai, az embert építő természet remekművű kupolái, — akkoriban kerültek a föld alá, amikor a San Pietroé emelkedni kezdett.

A Csele-patak fölé betonhidat építettek néhány esztendeje. Partján már omladozik a régi emlékoszlop, de a híd, amelyen a ma élő ember célja felé indul, szürke egyszerűségében is erős.

Századok pillérei

Mondják, hogy Olaszországban a városok és falvak a hegytetőkre épültek. Messziről láthatod a hegyet megnyújtó templomtornyokat, a létükkel büszkén kérkedő emberi településeket.

Itt, ebben a megyében csak elvétve találsz falvakat hegytetőn. A dombvidék községeit szinte odaérkezésedig rejtegetik előled az egymást váltó völgyek, melyeket hegyoldalak, erdők őriznek.

Kereshetünk magyarázatot erre a jelenségre a völgyek fenekén futó patakok vizében, talán a hegyoldalak éghajlatformáló erejében — sokmindenben. De leginkább a vidék népét formáló történelemben.

Verancsics Antal írja 1553-ban, amikor egy követség élén Konstantinápolyba tartva elhajózik Baranya mellett: „Jó Isten, a legjobb s legtermékenyebb földnek mily szomorú képe tárul a szemlélő elé, mily elhagyott itt minden; földet s szőlőket a dudva benőtte, nagy területen is ritka a földműves, ritka a barom, mindenütt elhagyatottság tátong..." Hajósunk, egy rác ember, mondja, hogy a birodalom elfoglalása előtt egy faluban több ember lakott, mint most harmincban. Mit mondjunk, hát a teljesen elpusztult falvakról, melyeknek még a neve is elveszett?"

És mit ír 1687-ben a bádeni őrgróf: „A térképek szerint azelőtt sok falu lehetett e vidéken, de alázattal csak azt jelenthetem Fölségednek, hogy én eddig semmit sem találtam mást, mint ma egy magas fűvel benőtt, égett falut..."

287 falu elpusztításával adózott Baranya a töröknek, a Habsburgoknak és az általuk 1704-ben ránk küldött rácoknak.

Bizonyára megérti az olvasó, miért nem kérkednek falvaink a dombok tetején és miért bújnak meg a hegyek és erdők oltalmában, völgyek mélyén.

Egy uraitól elhagyott nép keresett menedéket, védte életét a láthatatlanná válás fegyverével másfél századon át. Itt nincsenek meredek hegyek, nem voltak templomerődök. És ha lettek volna? Nem a szomszédos hercegecskék zsoldos csapatainak néhányhetes ostromát kellett átvészelniök, hanem emberöltőket, tatárhordák karhatalmával fenyítő török közigazgatása alatt.

A templomtornyok árulását sem kockáztathatták. A XII. században épült mánfai és a XIV. századból való mecseknádasdi templom melléről eltelepült a falu. Nem a hitüket hagyták el, csak a templomot.

Aztán feltaláltak egy furcsa templomot.

Az Ormánságban járó ember még ma is láthat talpasházakat. Odalent a Dráva mentén magas a talajvíz, kevés a kő, de valamikor sok volt a fa. Az erdők közt megbújó falvak népe nem ásott fundamentumot, hanem vastag gerendák összekapcsolt talpazatára emelte favázas, sárral tapasztott, sövényfalú házait, amelyeket, ha úgy hozta a szükség, szétbonthatott és másutt, biztonságosabb helyen ismét felállíthatott. Néha meg éppen kerekekre, görgőkre tették, ökröket fogtak elébe és elvontatták.

Így épültek itt a templomok is.

A török kiűzetése után Radonay Mátyás, zalavári apát és főkapitány lett a pécsi püspök, aki elhatározta, hogy kérlelhetetlenül megtéríti a drávamente nyakas, kálvinista népét. Hajdúival elfogatta a prédikátorokat, feldúlatta a templomokat. De a börtönbe, gályarabságra vetett prédikátorok helyébe újak léptek, a szétvert talpas templomokat ismét összerakták a hívők. S Radonay — akit már a király is megintett „paphoz és püspökhöz nem illő orcátlan írásai miatt" hiába írta tajtékzó leveleit az eretnekeknek.

Parancsot adott hát hajdúinak templomaik felégetésére.

A nép hírét vette valahogy a parancsnak, szétszedte templomait, a gerendákból kiki hazavitt egyet, kazal alá dugta, vagy éppen az öreg diófának támasztotta. — Hadd keressék a hajduk!

Amikor a törököt végképp kiszorították az országból, az „újszerzeményi bizottság" jóvoltából Caprara Aeneastól Savoyai Eugénig számos új földesura lett Baranyának. A dicsőség nyugalmát élvező hadfiak megpróbálták kényelmessé tenni „gyarmati" birtokaikon töltött heteiket.

Ekkor kezdték építeni a magyar falvak képére oly jellemző kastélyokat. S mint ahogy első lakói e kastélyoknak idegenből jöttek, nagyon sokáig ez maradt itt a rend. Eleinte a tulajdonosok váltották egymást, majd a múlt század második felétől a bérlők.

Azután, 1945-ben megingott a föld, üresen maradtak a kastélyok.

Itt álltunk az évszázados tényleges hatalom kongó szimbolumaival. Mit kezdhettünk velük?

Volt, ahol néhány ajtó és ablakkeret, padlódeszka, vagy gerenda erejéig hasították ki őseik kamatos részét az emberek.

Értékek is pusztultak. De melyik forrndalomban nem?

Nézd meg ma ezeket a kastélyokat!

Az egyik kapuja mellett táblák: Ügyészség, bíróság, tanács, népfront, stb. Ez még egy kicsit kellemetlenül hat. Megint a kastélyból parancsolnak — mondják az emberek.

De a másikban vidám kölyöksereg, dologra, játékra erejét próbálgatva, hancúrozik.

A régi parkok árnyat adó fái alatt öregek élvezik a kettős ősz lágy napsugarát, időtől, munkától elnyűtt lábaikat segítő botjukat is pihentetve.

De vannak olyan falvak is, amelyeket azelőtt öt esztendővel hiába kerestünk volna a térképen.

Újmohács az 1956-as jegesárvíz minden régi tanyát elpusztító napjaiban, a keserűség kétségbeejtő óráiban fogant.

Iskolája, óvodája udvarán „eszterláncozó" gyerekek már nem emlékezhetnek arra, hogy a számukra ma oly természetesnek érzett kis világ időben, talán éppen velük együtt született.

A római városok közé nőtt avar települések temetői fölött megtalált ősmagyar emlékek, a hegyvidék zugaiban megbújt régi falvak, a napfényben fürdő sváb pincesorok, uratváltó kastélyok minden útkanyarban meglepetést adó színességéből tevődik össze itt a lakott világ.

Minden kor igyekezett — akarva, akaratlanul — önmaga képére formálni, rombolva a régit és építve az újat.

És hogy ami megmaradt, az véletlen vagy századok kritikájának műve?

Döntse el az olvasó.

Lemle Géza

Szabadulás

1943 őszén gyalog indultam Hetvehelyről Goricára. Sziklás, meredek domboldalon ereszkedtem le a völgybe. Az erdei gyalogút fedetlen veremnek látszó gödröket került ki óvatos félkörben. Egy tétova mozdulat, s a símára koptatott mészkőcipókról könnyen lezuhanhat az ember. A völgyben óriás kalapok, begyepesedett, horpadt halmok. Valamiféle ősi mesterség emlékei, erre vallottak az üvegesedésig égett kő- és tégladarabok.

A völgyet kacskaringós, sárga gyalogút és egy kis patak szelídítette barátságossá a dombokra futó erdők haragos zöldje között. Az ösvény néhol hűségesen kísérte a patakot, másutt cserbenhagyta, és a dűlőút porába fulladt. Végül mégis a rétre menekült, egyenesen nekiszaladt a pataknak, mintha át akarná ugrani.

Jó órája gyalogoltam már, s egyre vártam, hogy a gyümölcsösök árnyékából előbukkan a falu. Először csak a temetőt láttam meg. Szederbokrok karéja kerítette körül.

Egy kifliformájú kanyar után belebotlottam az első házba. Udvarát felverte a gyom, a vedlett vertfalakat csak itt-ott tarkították vakolatfoltok. Az istálló pajtakapuja kifordult sarkából, a tetőt megbontotta a szél. A tornácra kapaszkodó szőlő is vadnak tűnt a mostoha környezetben. Néhány ütött-kopott zománc-edényben muskátli. Mégsem elhagyott ház, amint első látásra hittem.

A harmadik-negyedik ház udvarán sarlóhátú anyóka szöszmötölt a favágítón. Rőzsét tördelt. Ráköszöntem. Örültem, hogy végre valakivel szót válthatok.

Felegyenesedett. Csodálkozva nézett rám, a köszönést is elfeledte viszonozni.

— Merre van az iskola?

— Csak nem maga az új tanító?... Aztán megnősült-e már?

Ezen meg én csodálkoztam el. Nemhogy örülnének, hogy a nehéz, háborús években egyáltalán „mester" kerül a faluba; azt sem kérdik, honnan jöttem, ki fia vagyok, hanem rámrontanak egy ilyen kérdéssel.

— Nem nősültem meg. Ráérek.

— Kár — összegezte kurtán véleményét, s útbaigazított az iskolához.

Szegényes kis falucskának ítéltem Goricát. Sehol egy nagyobb ház.

A falu tiszta, gondozott volt. Egyetlen munkabíró felnőttel sem találkoztam, mindössze négy öregasszonyt láttam.

A másodiktól is megkérdeztem: merre van az iskola. A kérdést bemutatkozásnak is szántam: megjött az új tanító.

— Aztán megnősült-e már? — kérdezte a második nénike is.

Még ilyen községet sem láttam. Mintha összebeszéltek volna. A harmadik nénikét is ugyancsak érdekelte, hogy nős vagyok-e. Most már én sem álltam meg szó nélkül.

— Baj az, hogy legény vagyok?

— Magának nem, nekünk... Mert megnősül és itthagy bennünket... Ide asszonyt szerezni!...

Még jóformán oda sem értem, s máris távozásom miatt aggódnak? Rosszabb ez a falu, mint a többi? Első látásra igazán vonzó. Szép környezetben apró falucska. Lakóinak száma a másfélszázat sem éri el.

A negyedik anyóka volt a legidősebb. Az iskolával szemben lakott. Magyarul alig tudott, így hát németül diskuráltunk. Szaladtam volna nyomban fel az iskolához, mely úgy ült a dombtetőn lenyűgöző méreteivel, mint egy kastély. Csakhogy nem volt meg az iskola kulcsa. Várni kellett, míg beesteledik, s hazaérkezik a bíró, aki a kulcsokat őrizte.

(Később hallottam, hogy a szép iskolát, a tágas tanító-lakást véletlenül építették ide a múlt század végén. Állítólag Boszniában azonos nevű falut akartak vele megtisztelni az okkupáció után. Az anyagot nyáron tévedésből ideszállították. Mire észbekaptak, megindultak az őszi esőzések. Akkor pedig se ki, se be. Így maradt itt az anyag, és épült fel az iskola. Ki tudja, igaz-e? Talán a milleneumi évek szemfényvesztésének része volt? Talán az államnak az egyház orra alá tört borsa a villongások idején? Több állami iskola messze környéken nem volt. Egy biztos: a falu lakói máig sem hiszik el, hogy nem volt valami tévedés az iskolaépítés körül.)

A nénike gyapjút font. Ujjai gépiesen sodorták a fonalat, mintha a pergő rokka részei lettek volna. Csak néha pillantott munkájára, és válaszolgatott kérdéseimre.

— Mekkora a község?

— Harminc ház, a völgyiekkel meg Ratkóca-pusztával.

Ez a parányi birodalom három „önálló tartományra" oszlott. Ez nemcsak területi elkülönülést jelentett, hanem más gondolkodást, magatartást, s Ratkóca esetében más életformát is.

Ratkócán akkoriban négy-öt béréscsalád élt, osztályuk legelesettebbjei. Cseléd-nek is szerencsétlen volt, akit idevetett a sorsa. A mi pusztáinkról úgy beszéltek: nikszprót (nichts Brot) puszta.

A „völgyiek", öt család, a maradiságot, a sokszor öncélú ellenzékieskedést képviselték. Ha a „falu" valamit akart, a „völgy" biztos ellene volt. S mivel a „falu" többnyire jót akart, ellenkedésük maradiságot, közösség-ellenes magatartást jelentett. Ők más úton hordták be a gabonát, másképp voltak ellátva vízzel, minden, a „faluban" történő dologért meg kellett mászniok a „nagy partot". Aki egyszer megjárta ezt a háztető-lejtésű, csupa-mészkő alapozású horhost, az megértette, hogy a faluba kapaszkodni a művelődési otthonba, a telefonhoz vagy bármiért, fáradságos vállalkozás. Nem is nagyon törték hát magukat a völgyiek, hogy legyen a faluban valami új; el-elmaradoztak a közösség dolgait intéző gyűlésekről, s így legtöbbször „kívülről" bírálgatták a falu legbelsőbb ügyeit.

Közös jellemzője volt azonban mind a három „tartománynak": a végtelen szegénység, igénytelenség, a beletörődés a megváltozhatatlannak hitt nyomorúságba, s az elpusztíthatatlan szorgalom.

Amíg az iskolához értem, végigjártam a falut. Szemügyre vettem a házakat, s furcsának találtam, hogy sem kocsmával, sem bolttal, sem valami iparost megjelölő cégtáblával nem találkoztam. Megkérdeztem a nénikét.

— Merre van a bolt?

— Nincs. Bükkösdre járunk a boltba... egy óra járásnyira.

— A jegyzőség?

— Helesfán van... az másfél óra...

Kiderült: gazdasági és hivatalos ügyeiket Bükkösdön, az istennel rendezendő dolgaikat Hetvehelyen intézik. Vasútállomásuk is Bükkösd.

— Kocsival járnak Bükkösdre?

— Nemigen. A faluban csak két pár ló van, a földet is tehenekkel művelik.

— Mennyi földjük van a családoknak?

— Nekünk 13 hold, Sz.-éknek 4, a többieknek 1—2—3 hold.

(A földeket jobbára magyar holdban mérték, így többet mutatott.)

— Ebből bajos megélni...

— Eljárnak aratni, harmados kukoricát vállalnak, napszámos munkát keresnek... Meg itt az erdő.. fát vágnak, fuvaroznak...

— Tehenekkel?

— Egy-másfél méter fát azok is elbírnak.

— Munkások vannak-e?

— Néhány kőbányász... mészégető... kőműves... ács.

— S munka?

— A bányászoknak van, a meszeseknek alkalomadtán, a többieknek nagyritkán.

— Boltjuk sohasem volt?

— Egyszer volt egy zsidó, két év múlva az is megszökött.

(A kocsmárossággal is megpróbálkozott egyik-másik goricai, de pár év múlva mindegyik abbahagyta... Innen még a pásztor is megszökött.)

Oldalszámra írhatnám az anyóka panaszait, s a magam szomorú emlékeit. Néha szinte tréfának tűnt helyzetünk. Négy egymást követő évben pl. hivatalos iskolalátogató fel nem keresett. B. J. bácsi mégcsak felkapaszkodott Goricára az első két esztendőben, azután én ballagtam le Bükkösdre beszámolni, s összekalapáltunk egy jegyzőkönyvet. Volt ebben jó is, rossz is. Sok felesleges zaklatástól megmenekültünk, nyugodtabbban éltünk, mint más falvak, de sok segítségtől elestünk.

A felszabadulás után azzal gúnyolódtak velünk, hogy egy hordó nohabort vittünk Bükkösdre, hogy mutassanak nekünk is orosz katonát.

Pásztorunk esztendőkön keresztül nem volt. Amikor került egy, abban sem volt sok köszönet. Kicsit félnótás volt. Újságot kért tőlem, s egész nap abból szónokolt a disznóknak, tapsolt és éljenzett, miközben „közönsége" elcsatangolt, mint Kukorica Jancsi nyája. Hogy ő is elmenekült a faluból, sorbament a pásztorkodás házról-házra.

G. Istvánné a „köves" úton vérzett el szülés után, amikor orvoshoz akarták szállítani. (Köves útnak gúnyolták a bükkösdi út egy szakaszát, amely elhagyott patakmeder volt, tele kővel.) Szülésznő csak Bükkösdön volt, s ha minden jól ment, három óra alatt megérkezett. Előfordult, hogy az asszonyoknak gyermekeiket hátukon kellett lecipelniök Bükkösdre, oltásra. Azért „a pár gyerekért" nem volt érdemes a doktor úrnak Goricára fáradni.

A közjegyzőség hat községe közül Gorica volt az utolsó. Ebből egyszer lett hasznunk, az infláció idején, mert nálunk hatodik nap szedték az adót az első napi kivetés alapján. Így aztán előfordult, amikor már naponként csökkent a pénz értéke, hogy 1 liter tej árából az egész falu adóját kifizettük.

Postát, újságot harmadnaponként kaptunk. Az asszonyok akkora kosarakkal jártak bevásárolni, hogy a „nagy parton" ötször-hatszor megálltak kifújni magukat. Minden család kisebbfajta szatócsboltot nyithatott volna, mert nem szaladhattak naponta az üzletbe portékáért.

S ha leesett az őszi eső, a gond megsokszorozódott.

Elfelejthetem-e valamikor a téli estéket? Az utcán járni nem lehetett a sártól. A kertek alatt cuppogtak a klumpák, imbolyogtak a viharlámpák fényei. A klumpákat az iskola előterében sorba rakták. Egyik-másik leleményes ember foszforeszkáló korhadt fadarabot tett a klumpájára, hogy könnyebben megtalálja a sötétségben. Egyszer egy jókedvű legény összekeverte a klumpákat, amíg az iskolában folyt a népművelés. Jó időbe telt, amíg ki-ki megtalálta a magáét.

Egyszer megpróbáltam amellett érvelni, hogy tekintsék Goricát tanyai jellegű településnek, s folyósítsanak nekem tanyai pótdíjat, hiszen helyzetem semmivel, legjobb esetben valamicskével jobb a tanyai tanítókénál. Egy valamire való pusztán azért mégiscsak van egy szatócsbolt... nekünk meg egy skatulya gyufáért tíz kilométert kell megtennünk. Azt válaszolták: zárt település, önálló község vagyunk, van bírónk... mi kell még? Tudomásul vettem. Bírónk valóban volt, de borbélyunk nem, s így egymást nyírtuk a magunk módján, majdnem olyanformán, mint ahogy a roszszul nyírt emberre mondják: fejére borítottak egy fazekat, s ami kimaradt alóla, azt lenyírták.

A falu születésének történetét úgy mesélték, hogy egy szerencsétlen német a betelepítések idején csak a saroglyában kapott helyet. Nyilván nem az életrevalóbbak közül való volt. Amikor a lejtőhöz ért a kocsi, megdöccent, és ő kiesett a saroglyából. A kocsi legurult, a kárvallott röstellt utána menni. Ottmaradt a tetőn, letelepedett. Ugyan ki is lehetett volna más, aki a községet ezen a helyen alapította, mint egy saroglyába szorult élhetetlen vagy félkegyelmű?

E történetnek a valósághoz semmi köze, mint ahogy nincs azoknak, a községet csúfoló más történeteknek sem, amelyek egészen új keletűek lehetnek, mint pl. az, hogy a goricaiak búcsúra „szúnyogbikát" hizlalnak. A késő utódok kilátástalansága és a környező községek szánakozó gúnyolódása szülte ezeket a mende-mondákat.

Valahogy megdermedt itt az élet. Senki meg nem gazdagodott, senki el nem szegényedett. Ha gyarapodott is egy-egy család kis darabka földdel, jószággal, kevesebbet robotolt másutt — sem vagyoni, sem társadalmi helyzete lényegesen nem változott. A tehetősebbeknek nem sikerült feljebb jutni, a gyámolatlanabbakat a közösség nem hagyta tönkremenni. A népmozgalom is elég furcsán alakult Goricán. Lányainkat még elvitték a szomszédos falvakba, és hozzánk is került menynek egy-egy vidéki leány, de vőnek ide senki sem kívánkozott, a felserdült férfiak sora hagyta el a községet.

*

H. Hanzi bácsi kékszemű, nagybajúszú, nyugdíjas kőbányász. Több mint félévszázadot dolgozott Baranya szinte valamennyi kőbányájában. Vígkedélyű, mindig mesélő, szivacs-emlékezetű öreg. Közel nyolcvan éves, pár évvel ezelőtt még naponta kiballagott a pincéhez, azóta megtört, nehezére esik a járás, csak a ház körül téblábol és mesél, de egyre hosszabb szünetekkel, mint régebben. Sokat beszélgettem vele.

Emlékezéseiből megtudtam, hogy ez a falu csak egy ideig tudott versenyt futni a történelemmel. Azután kifulladt, megállt, nem tudott lábrakapni.

A község múltjáról csak annyit írok s úgy, ahogy Hanzi bácsi mesélte.

Valamikor hatalmas őserdőség borította a környező dombokat, szántóföld alig volt. A község határának nagyrésze ma is erdő, az erdők közé ékelt szántóföldek a múlt század végén s e század elején alakultak ki, ma a Kis-irtás, Nagy-irtás dűlőneveket viselik. Ratkóca pusztán is alig volt néhány hold föld korábban.

A falu lakossága az erdőből élt. Dongát faragtak, meszet és faszenet égettek, kocsikenőcsöt főztek. E mesterségek emlékeivel tele a határ. A „Krepszkrave" (Rák gödör) 15—20 mészkemence maradványait őrzi. Ott sorjáznak a kihűlt kemencék a hetvehelyi gyalogút mentén, s a goricai rét szélében. A szőlők aljában megtalálhatók a földbevájt kocsikenőcsfőzők maradványai, s szénégető boksák nyomait rejtegetik az erdei tisztások.

A kapitalizmus fejlődése halálra ítélte a régi életformát. Az úthálózat kiépülése, a nagyüzemi termelés térhódítása megfojtotta a szinte háziiparszerűen üzött mesterségeket. A faszén jelentősége erősen csökkent, a fenyőgyantából készített kocsikenőcs ma már ismeretlen fogalom.

Néha, nehezebb gazdasági időszakokban fel-feltámadt még az ősi mesterség. Hanzi bácsi még maga is ásott mészégető gödröt az első világháború után az erdész megbízásából. Először egy kisebb, 12 q-t termelő kemencét, kísérletképpen, ahogy az öregektől hallotta. Sikerült. Utána egy nagyobb, 40 q-s gödröt ásott (egy nap alatt!). Nagy értéke volt abban az időben a mésznek, mindent lehetett érte kapni, búzát, bort, kocsivasalást. A két világháború között a Jeszenszky uradalom is üzemeltetett mészkemencét (maradványai mai is láthatók a legelőn, ahol körülkerítették, hogy a jószág bele ne essen); s a Majláth grófok erdejében is égettek meszet. Az utóbbi mészkemencék a második világháború után is működtek jó néhány esztendeig. Az újjáépítés idején nem lehetett elég meszet termelni. Ezekben a nehéz időkben elbírta a mész ára a méregdrága kisüzemi termelés költségeit és a szekérfuvart.

Hamarosan megszűnt azonban ez a lehetőség, s a vasúthoz közel eső Megyefán (Bükkösd II.) és Hetvehelyen égették a meszet. A kis falu természeti kincseit, a mész-

követ és a fát nem használhatták fel gazdaságosan a helyszínen. A falu lakóinak tekintélyes része már a múlt század végén is a megyefai kőbányába járt. Nemcsak a férfiak, hanem az asszonyok is.

Ami még megmaradt az ősi mesterségből: néhány goricai mészégető szakember, akik az említett mészkemencéknél dolgoztak. Hajnalban keltek, kilométereket gyalogoltak és késő este tértek otthonukba. Sokan az ősi mesterségekkel rokon-szakmákat tanultak. Majd minden házban volt valamilyen mesterember: bognár, ács, esztergályos, kőműves. És minden házban gyantás fenyőtuskóból hasított forgácsokkal raktak tüzet. Jól ismerték a fenyőtuskót, kikeresték a „legzsírosabbakat", évekig „érlelték" a földben, azután kiásták, felhasogatták. Valamikor ilyen fáklyácskákkal világítottak. A falba külön részt mélyítettek, ahova a fáklyákat tűzték; kis kémény vezette el onnan a füstöt.

Új mesterségek is meghonosodtak: akadt vásározó szabó, félparaszt-félsuszter és kovács. A két vízimalom molnárja bognár és asztalos munkával is veszkelődött, maga toldozta-foldozta az örökké nyikorgó malmot, amelynek hangjaira még a molnárokat gúnyoló rigmust is faragtak. (A harmadik vízimalom jóval előbb megszűnt.) Klumpát mindenki magának készített, maga fonta, szőtte, kötötte gyapjúját, kenderét. Volt, aki szék- és rokkagyártással foglalkozott. Ezermester faluvá fejlődött Gorica, valami sajátos falusi önellátás alakult ki a feudalizmus késői maradványaként. A jövedelem is különböző forrásokból csordogált, egy kevés a mezőgazdaságból, bányászatból, a többi napszámból, fuvarból, részes-munkából, engedéllyel, vagy engedély nélkül űzött iparból, alkalmi bérmunkából és egyébből. Önálló iparost a falu eltartani nem tudott. Afféle „megélni kevés, meghalni sok" színvonalon tengett itt az élet, s ehhez bizony meg kellett ragadni minden munkaalkalmat.

Aki többet akart keresni, vándorlásra kényszerült. A Dráváig járták a megyét ebből a faluból. A nagyharsányi kőbányába éppúgy eljutottak, mint Sumonyba talpfát faragni. Szerte a megyében heteltek a kőművesek és az ácsok, ha volt munka.

Mi volt hát mégis, ami a faluhoz kötötte a lakosságot? Talán a földművelés, a mezőgazdaság?

Váltakozó szerencsével folyt itt a mezőgazdasági munka. A múlt század derekán, amikor a parasztgazdaságok kialakultak, a falu egy hordó borért lemondott az őt megillető földekről — Hanzi bácsi emlékezése szerint. (Szidták is utána a bírót sokan!) Akkor még többé-kevésbé virágoztak az ősi mesterségek, s mellettük az erősen legeltető jellegű állattenyésztés. Az uraság azt mondta: minek nektek a föld? Legeltethettek az uradalomén is. A goricaiak: valóban, minek is, ha úgyis legeltethetünk. A földről lemondtak, s az uraság egy hordó bor áldomást adott a Hosszúbörczért. (Pár év múlva megtiltotta területein a legeltetést.) A falu a házakhoz kihasított nagy kerteken kívül kb. 35 hold legelőt kapott, valamelyes erdővel. Ezt a Nagyatádi-féle földreform megtoldotta még 20 holddal, s a hadiözvegyeknek, rokkantaknak is juttatott 7 hold szántót. Másik 7 holdat a község legelőjéből törtek fel. Később, amikor már kellett a föld, keserves munkával kb. 80 holdat vásároltak össze a goricaiak a káni és a megyefai határban. Egy-egy darabka réthez is hozzájutottak a cserdi és a csonkamindszenti (!) határban. A falu határában fekvő kb. 20 hold rét teljes egészében az uradalomé maradt a felszabadulásig, s hasonlóan a 160 hold szántó nagyobb része is. A Jeszenszky-ektől szereztek még 40 hold szőlő földet, amelynek kb. felét nohaszőlővel ültették be, a többit meghagyták szántónak.

Az első világháború előtt majd minden házban volt egy pár ló. Az erdőirtás jó fuvarozási alkalmat teremtett. A két világháború között 8—10 párra csappant a lovak száma, 1945-ben pedig mindössze 2 pár ló volt a faluban.

A lovak számának csökkenésével nőtt a szarvasmarha-állomány. Szinte minden házban 3—4—5 darab szarvasjószág volt. A megye legjobb szarvasmarha tenyésztő községe lett Gorica az állatsűrűség szempontjából.

A kevés föld ekkora jószágállományt eltartani nem tudott, a lakosság élelmezését sem tudta kielégíteni. Így aztán olyan helyzet adódott, hogy akármihez fogott a goricai ember, el kellett hagynia szülőfaluját. Kenyérért és takarmányért a szomszédos falvak nagygazdáinál, a közeli és távoli uradalmakban robotolt. Hanzi bácsi pl.

az egyik káni nagygazdánál 17 évig egyfolytában vállalt részes- aratást, kapálást, rét-kaszálást, majd 6 éven keresztül egy másiknál. Voltak, akik bandába szerveződve arattak, csépeltek. A mezőgazdaság is szétszórta a falu lakóit Képes-pusztára, Nagymátéra, Tarcsára és Keresztes-pusztára, s a délebbre húzódó jó gabonatermő vidék községeibe.

A múlt század utolsó évtizedében leégett a falu. Úgy beszélik: egy hétig égett, mert minden ház szalmatetős volt, s az akkori házaknak nem volt fundamentumuk, falvastagságú rönkökre döngölték sárból a falakat. Kút a faluban alig volt. Az erdőszélről, kövekkel kirakott forrásokból hordták a vizet.

Mintha figyelmeztetés lett volna e tűzvész. A válságba került községnek nincs már létjogosultsága, el kell pusztulnia. De hova mehetett volna a lakosság? Így legalább házhelye, parányi birtoka s valamelyes munkaalkalma volt. Olyan szegény volt akkor a falu, hogy a fatengelyes kocsikat nem tudták zsírozni, faggyúzni, nem volt mivel. Egereket tettek hát a tengelyvégre, hogy ne nyikorogjon. A falu felépítéséhez hatósági engedéllyel könyöradományokat gyűjtöttek más községekben.

A falu mégis felépült. A felszabadulásig a házak száma csupán eggyel gyarapodott. Az új házak éppen úgy vertfalúak voltak, mint a régiek, csak nem fa alapon nyugodtak. Az újjáépítés során néhány ház cseréptetős lett, a többi időközben vált azzá 1945-ig. Ennyi volt a fejlődés.

Így alakult a falu sorsa. A goricai ember vándorolt azért, mert iparos volt, azért is, mert paraszt volt. Itt élni csak úgy lehetett, ha máshonnan kínnal-keservvel összehordták mindazt, ami az élethez kell, s állandóan úton voltak mindennapi szükségleteik kielégítéséért.

Hanzi bácsi elbeszéléséből megvilágosodott előttem, hogy Gorica olyan falu, amelynek a feudalizmus korában különleges szerepe, sajátos értelme volt, ami jónéhány évtizeddel ezelőtt elveszett, megszűnt minden, ami létét indokolta; a történelem sodrása az élet szélére taszította, ahol már csak azok húzódnak meg, akiknek nincs hová menekülniök. A falu lakói csak „az istenhez voltak közel" a dombtetőn, minden mástól távol estek. Az erdők közé bújt falucskát ottfelejtette a történelem, s úgy emlegették, hogy: „oda a ménkű sem csap térkép nélkül".

*

A felszabadulás vajon szabadulást jelentett-e a falu lakóinak?

Sokáig úgy látszott: igen. Mint a jó gyógyszer a súlyos betegnek, úgy használt az „új világ" a falunak. Lábadozni kezdett, megpezsdült élete, jókedvvel, lendülettel vágott neki a felszabadulást követő első esztendőnek. Sokáig magam is azt hittem, végre megoldódnak a falu problémái; lakói szorgalmából és a közösség erejéből Gorica virágzó, fejlődő községgé válik. Az első esztendőkben minden jel erre mutatott.

A földreform során kb. 150 hold földhöz jutott a lakosság, megkapta az egész Ratkóca-pusztát. A földosztó bizottság úgy döntött annakidején, hogy minden családnak legyen öt hold földje, s ezen kívül gyermekenként egy-egy hold. Így a falu hétnyolcholdas kisgazdaságok tulajdonosaiból tevődött össze. A földdel nőtt az állatállomány, elsősorban a szarvasmarhaállomány. Egyes gazdák „megtinósodtak", mások lovat vásároltak, olyan gazda is akadt, aki a „középutat" választotta: valahonnan öszvért kerített. Minden család rendelkezett ilyenformán megfelelő igaerővel.

Az állami erdőgazdaság tervszerű munkájának kialakulása lehetővé tette a felesleges munkaerő felhasználását. Két csemetekert nyújtott munkát a korábbi lehetőségek mellé, elsősorban az asszonyoknak.

A község szépen gyarapodott. Lakossága sokkal jobban ruházkodott, bútort vásároltak, kiegészítették gazdasági felszerelésüket. Mind többen nekiláttak a házak tatarozásának; két új téglaház is épült a közelmúlt években a régiek helyén. A valamikor kevés kivétellel földes lakásokat cementlapozták, padlózták, a tenyérnyi ablakokat nagyobbra cserélték ki. A szülők versenyre keltek, ki látja el jobban gyerme-

két. Ez a vetélkedés odavezetett, hogy olyan apróságnak is vásároltak karórát, aki még nem is ismerte az órát.

Az egyéni életszínvonal-emelkedésen túl a község is sokat fejlődött. Először telefont kapott, ezzel megszűnt korábbi elzártsága. Kis művelődési otthont és tűzoltószertárat építettek. A feneketlen sár uralmát betonjárda törte meg. A tanítócsalád áldozatkészségéből kis földművesszövetkezeti boltocska is megkezdte működését, s a tejet helyben gyűjtötték be. Az égető vízhiány megszüntetésére is történt kísérlet, de az csak felemésztett több tízezer forintot. A pénzt elnyelte a mészkőszikla éppúgy, mint a vizet. 1961-ben villamosították a községet.

Ha egy község életében nyomon kísérhető a felszabadulást követő fellendülés, fejlődés, Gorica életében szembetűnő volt. S ez így jó is lett volna.

A baj ott kezdődött, hogy a kezdeti lehetőségekkel, eredményekkel együtt szinte lebírhatatlan nehézségek is jelentkeztek. A gyógyszer átmenetileg javított a beteg állapotán, visszaadta önbizalmát, de a kórt legyőzni nem tudta.

Az első csalódás a mezőgazdaságban következett be, s ennek megoldhatatlansága szülte a többi bajt. A földreform során kiosztott földeket Ratkóca-pusztán kapta a község. Ratkócát hatalmas völgy választja el Goricától. A két szomszédvár képét idézte a két dombtetőn farkasszemet néző puszta és falu. A völgy mélyén bővízű patak folyt.

A falu utat vágott az erdőn keresztül az új földekhez. Minden erejét, leleményességét, szorgalmát latbavetve küszködött a mostoha természettel. Mégis alulmaradt a hadakozásban.

Ratkócára trágyát hordani a meredek hegyi utakon szinte lehetetlen volt. A betakarítás sem volt könnyebb. A földek évről-évre soványabbak lettek, végül alig teremtek valamit, s amit nagykeservesen kisarcoltak a mostoha földből, azt megették a vadak. Kezdetben még úgy-ahogy térítgették a vadkárt, de ahogy nőtt az állami rezervátum és azzal együtt a vadkár, a térítés mértéke viszonylag egyre jobban csökkent. Valami sajátos logika szerint mindig a parasztot tették felelőssé a vadkárért, mondván; nem tett meg mindent annak elhárításáért. (Az erdőgazdaság persze még annyit sem tett, sőt meg is mondta, neki érdeke, hogy a vadállomány szántóföldi terményekhez jusson.) Kétsoros dróttal kellett volna mindenkinek a földjét saját költségén bekerítenie. A határban tüzek lobogtak, a fél falu éjszakáit a határban töltötte, hogy elriassza a vadakat; volt, aki viharlámpát akasztott karóra, rongyot égetett, mindenféle riasztó táblával, ijesztővel tűzdelte tele földjét — eredménytelenül. Nemcsak a szántóföldön nem tudta megvédeni terményét, de a szarvasok csapatostól bejártak a szérűkre és nagy kárt tettek a boglyákba rakott szénában is. A kukoricát majdnem teljesen, a zab felét, a krumpli egyharmadát, a búza negyedét rendre tönkretették a vadak. Az állam a vadvédelem minden terhét a lakosság nyakába varrta, ezzel is terhelve a silány földek hozamának termelési költségeit. Aztán a holdanként kiszabott beszolgáltatás, amíg járta! Továbbá a törlesztés és az adó. Ez több volt, mint amit a legszorgalmasabb lakosság is elbírhatott. Pedig szerették, nagyon szerették a földet s a végsőkig ragaszkodtak hozzá. A legnehezebb esztendőkben előfordult, hogy más községekben vásárolták meg a beadott terményeket, csakhogy disznóvágási engedélyt kaphassanak. A földek hozama nem volt elég a törlesztésre és adóra, más keresetükből kellett pótolni azt. Körülbelül az volt az igazság, hogy amit másutt kerestek, azt ráfizették a földjükre.

Negyven—ötven holdról hamarosan lemondtak az erdőgazdaság javára, s kínlódtak a többivel egyéni gazda korukban, s kínlódnak ma is a tsz-ben. 1961-ben 11 hold kukoricaföldről 12 q kukoricát takarítottak be összesen, a többit megették a vadak (kb. 15 q lett volna a holdankénti átlagtermés az aszály ellenére is).

Aztán a víz. Hajnalonként és esténként minden gazda Ratkócáról is, Goricáról is a patakra hajtotta a jószágot itatni. A néhány völgyi család ezt könnyen megtehette, mert a patak a kertjük végében folyt. De a két domb lakói már nem! S mintha a kutak vize is elapadt volna, egyre többen szorultak az iskola udvarán lévő viszonylag bővízű kútra. Végülis íratlan törvény lett: állatoknak nem szabad vizet

hordani az iskola kútjából. Szó volt arról, hogy a patakból, amelyet bővízű források táplálnak, motorral felnyomatják a vizet a faluba, sőt esetleg Ratkócára is, ahol majort lehetett volna kialakítani a régi gazdasági épületekből. Többször hangzott el felelőtlen ígérgetés erről, azonban nem történt semmi. Nem is lett volna gazdaságos. (A régi uradalmi épületek nagy részét lebontották, s ma már a majorság kialakítása mérhetetlen gondot jelentene.)

A mezőgazdaság csődje — joggal nevezhetjük annak — arra kényszerítette a lakosságot, hogy visszatérjen a lényegesen jobb körülményeket nyújtó, korábbi életmódjához. A kőművesek s más mesteremberek munkát vállaltak szerte a megyében, s hajnalonként imbolygó fények sora kígyózik Bükkösd felé, ahonnan vagy vonaton, vagy munkásjáratokon mennek munkahelyükre. Ez napi 10 km gyaloglás.

Megszűnt a kis szatócsbolt is, mindegy, hogy miért. Vagy a földművesszövetkezetnek nem volt kifizetődő, vagy a „boltos" únta meg a kevés haszonnal, de annál több gonddal-bajjal járó vállalkozást.

Az embereket a ház és a föld kötötte a faluhoz, s korábban a szabadulás útját szegte az egész országra nehezedő létbizonytalanság. Senki sem vádolhatja a község lakosságát és a társadalmat, hogy nem próbált mindent megtenni a falu fejlődéséért. De hasztalannak bizonyult minden erőfeszítés. Valahol, évtizedekkel ezelőtt megszakadtak azok a hajszálgyökerek, amelyek eggyéfűzték az embert a tájjal, s azóta hol valamicskével jobban, hol rosszabbul tengődött ez a közösség. Az igények természetes növekedése egyre nyilvánvalóbbá tette a falu életképtelenségét. Ma már remény sem lehet arra, hogy a növekvő igények mellett életképessé fejlődjön. A történelmi fejlődés, a gazdasági átalakulás vastörvényei úgy ítélték halálra ezt a községet, hogy egyben megteremtették lakói számára a szabadulás feltételeit. Ha társadalmunk valamit tehet érdekében, az az, hogy minden erejével elősegíti a szabadulást. Addig, ha áldozatok árán is, igyekszik elviselhetőbbé tenni az életet, amint azt eddig is megtette.

*

A völgyben elszórt házakat s a Ratkóca-i egy család lakását nem számítva, a községben 26 ház van. Az a rozoga ház, amellyel először találkoztam, a volt erdészlak, ma már összedült. Sejthettem-e akkor, 1943-ban, hogy ez a ház szimbolizálja a falu jövőjét? Azután elköltözött E. J. a faluból. Házát, telkét potom pénzért megvette szomszédja. A házat lebontotta, ezzel növelte saját portáját. Akkor még úgy látta: érdemes.

G. J.-ék utódai Bükkösdre költöztek, ott építettek házat. A két öreg cseléd tengődött egy ideig a roggyant házban, majd hogy a gazda a temetőbe költözött, az anyókát magukhoz vették unokái. Ami mozdítható, használható volt, elvitték, a házat átadták az enyészetnek. Maholnap összedől.

H. J. háza jelenleg a tsz irodája. Először a fiatalok költöztek Pécsre, ahol a szénbánya adott nekik kenyeret. A két öreg is csakhamar követte őket. Ha a tsz át nem veszi az épületet, ma már talán romhalmaz. Így is nagyon rozzant állapotban van, nem érdemes már rá költeni.

K. A. pár hónappal ezelőtt költözött Pécsre, ugyancsak a bányász fiatalok után. Takaros portáját otthagyta. Egy darabig úgy látszott, vevő kínálkozik rá, de nem tudtak olyan keveset kérni, amennyiért megvették volna. Otthagyta méhesét is. A ház üres.

Sz. A. és családja Szentlőrincre költözött. Az öreg Sz. A. már meghalt, felesége munkaképtelen, a fiatal kőműves, Szentlőrincről jobban tud munka után nézni.

O. Á. családja ugyancsak Szentlőrincre költözött, házuk üresen várja az összedőlést. Az ajtókat és ablakokat kiszedték, s az új ház építésénél használták fel.

Hét háznak ez lett a sorsa. Hármat közülük a felszabadulás után jelentősen tataroztak.

További 3 ház „órái meg vannak számlálva". A tulajdonosok már építkeznek, ketten ugyancsak Szentlőrincen, egyikük pedig Pécsett. Az idei év e 3 ház történetének végére is pontot tesz. Hasonló sors vár egy negyedikre is, de ott a szentlőrinci építkezés lassabban halad. Ha az idén nem, jövőre biztosan megpecsételődik a kis völgyi patakmalom sorsa is. A malom egyébként már évek óta nem működik.

Két házban — közülük egyik a felszabadulás után épült, új téglaház — már csak az öregek élnek. Sorsuktól függ a ház jövője. Ha az öregek meghalnak, üres lesz a ház; esetleg előbb is, ha elköltöznek a fiatalokhoz.

A falu fele, tizenhárom ház sorsa felől aligha lehet kétségünk. Bizonyára súlyos oka lehet, ha valaki így hagyja el szülőföldjét. A villany bevezetése talán már felesleges is volt, hiszen mindössze 14 család vezettette be. Közülük is költöztek már el, s többen hamarosan elhagyják a falut.

Miért írtam le mindezt?

A történeti visszapillantás bizonyítja, hogy az a vonzóerő, mely e település létrejöttében és fejlődésében döntő tényező volt, lényegében megszűnt. A feudalkapitalizmus mostoha körülményei nem tették lehetővé, hogy a község lakói megszabaduljanak „isten-háta-mögötti" helyzetükből. A felszabadulást követő évek fellendülése sem volt képes életrevaló közösséggé formálni a falut, de a kedvezőbb feltételek törvényszerűen megindítottak egy olyan folyamatot, amely előbb-utóbb a község megszűnéséhez vezet.

Célravezető megoldásnak az látszik, ha a mezőgazdálkodásra alkalmatlan földeket, amelyek jórészét már korábban is parlagon hagyták, az erdőgazdaság használja fel, vagy, amiről már ugyancsak esett szó, legelőt alakítanak ki belőle. Más, belterjesebb gazdálkodási ágazatot, amely életlehetőséget biztosítana a falunak, s esetleg fejlődését is elősegítené, csak mérhetetlen anyagi áldozatokkal lehetne kialakítani és fenntartani. A várható eredmény aligha lenne arányban a szükséges ráfordításokkal.

Lakóhely és munkahely természetesen sok egyén és család életében nem esik egybe. Ki vonattal, ki busszal, vagy más módon jut el munkahelyére, vagy a munkaszállások szolgáltatásait veszi igénybe. De hazatér otthonába, abba a közösségbe, amelyben kielégítheti kulturális és egyéb igényeit. E falu lakói otthontalanná váltak, s minden erőfeszítés kevés ahhoz, hogy olyan körülményeket teremtsünk számukra, ahova érdemes hazatérni, s ahonnan megpihenve, felüdülve mehetnek ismét munkába. A gyermekek iskoláztatása is megoldatlan, 9—10 gyermek 8 osztályban egy tanító vezetése alatt.

Olyan jó életlehetőségeket nyújtó falvak kialakítását kell szorgalmaznunk, amelyekkel megszüntethetjük lényegében a falu és város közti különbséget, s a fejlődésre képtelen falu lakóinak ilyen községbe történő áttelepülését elő kell segíteni. Semmilyen meggondolás nem jogosíthat fel bennünket arra, hogy akadályokat gördítsünk a falu lakosságának szabadulása elé, amikor maga olyan áldozatokra képes, hogy lemondjon házáról, s másutt újat építsen.

Az egyetlen lehetséges és bölcs álláspont: elősegíteni a szabadulást.

Emlékezés Mohácsi Jenőre

Az irodalmi művek népszerűségét, olvasottságát nem egyedül művészi értékük, hanem gyakran műfajuk is befolyásolja. Köztudomású, hogy napjainkban legolvasottabb műfaj a regény és novella; viszonylag kevesen olvasnak verset, és elenyészően csekély azoknak a száma, akik drámai műveket vesznek kezükbe. Az emberek többsége mind a lírát, mind a drámát szívesebben hallja, illetve hallja és látja, mintsem olvassa. Nem bocsátkozunk ennek a ténynek lélektani indokolásába, — ez távol esne témánktól, — de megállapítjuk, hogy az irodalom életének ez a jelensége — bizonyos fenntartással — érthető is.

Az irodalmi életnek *kizárólag* a közvélemény széles alapjain nyugvó jelenségei azonban nem tekinthetők egy nép irodalomtudata egyetlen tükröző felületének: az átlagos olvasók összesített véleménye nem azonos egy egész nép véleményének abszolút átlagával. Számolnunk kell itt még egy fontos tényező hatásával, és ez az irodalommal alkotó vagy értékelő módon foglalkozók: az írók és irodalomtudósok, -kutatók, -tanítók közvéleményformáló ereje.

Nem szorul külön magyarázatra az a tény sem, hogy a *műfordító* elsősorban annak a nyelvi közösségnek számára válik ismertté, amelynek nyelvén megszólal. A népek között fennálló irodalmi kölcsönhatásnak ezt a jelenségét a műfordítások sorsának, hatásának figyelemmel kísérése, a mindennapi élet ezirányú tapasztalata természetes és könnyen indokolható egyszerűséggel mutatja.

Semmiképpen sem a mindennapi értelemben vett irodalmi közvélemény, az olvasó emberek köztudata hibáztatható abban, ha egy kevésbé olvasott műfaj avatott művelője — kiváló költői, írói adottságai és alkotásainak történelmi, kulturális hatóereje ellenére is — az ismeretlenség homályában marad, vagy abból csak részben és nem értékei arányában tud napfényre jutni. Hasonló a helyzet olyan műfordítók megismerése és értékelése tekintetében is, akik magyar műveket fordítottak valamely idegen nyelvre, és így az illető nyelvet beszélő népnek váltak többé-kevésbé ismert közvetítő írójává. Ezek munkássága a mű eredeti nyelvét beszélő nép számára sem lehet közömbös. Jóllehet az idegen nép irodalmi tudatára hatottak, a fordítás hatása ugyanakkor mélyen érinti a mű eredeti nyelvét beszélő nép irodalmát is, hiszen abból sarjadt, annak emberi és irodalmi értékei számára épített hidat más nép, esetleg más népek felé. Nem állhatunk meg egyszerűen a műfordító nyelvtudásának, más nyelvre átköltő képességének csodálatánál. Ha a közvélemény — nyelvünkről más nyelvre közvetítő műfordítók esetében — nem ismer, vagy nem értékel valakit kellően, ezért az irodalomkutatókat és -tanítókat terheli a mulasztás felelőssége, közülük is elsősorban azokat, akik *mindkét nyelv* alapos tudása birtokában nem tárták fel a közvélemény előtt a műfordítói munkásság objektív művészi és társadalmi értékeit és a műnek az idegen nép irodalmi tudatára kifejtett hatását.

Ez a helyzet Mohácsi Jenő esetében is. Kortársain kívül kevesen ismerik nevét és irodalmi érdemeit, a magyar irodalom élettörténetében pedig még korántsem kapta meg — tudományos értékelésben — azt a helyet, amely megilleti. A szakirodalom — néhány rövid megemlékezésen kívül — alig tett valamit megismertetése és értékeinek tárgyilagos mérlegelése terén. Jelenleg csaknem tizennyolc évvel halála után folynak az első ilyen irányú, nagyobb lélegzetű munkálatok egy monografikus tanul-

mány megírásának igényével. Ha valahol, úgy elsősorban Baranyában terhelik az eddigi mulasztások az irodalommal hivatásszerűen foglalkozók lelkiismeretét, hiszen megyénk szülöttjéről van szó: Mohácson látta meg a napvilágot „Az ember tragédiája", a „Csongor és Tünde" és a „Bánk bán" mindmáig legjobb német fordításának konzseniális alkotója.

E tanulmány távolról sem szándékozik teljes képet adni Mohácsi Jenő küzdelmes és tragikusvégű, irodalmi tekintetben nagy jelentőségű életéről. Nem nyújthatja műfordításainak és eredeti műveinek sokoldalú vagy teljes értékelését sem ilyen szűkreszabott keretek között, — ez csak egy széles alapokon nyugvó monográfia feladata lehet, — de megkísérli, hogy — néhány kortárs megszólaltatása mellett — vázlatos képsort pergessen le életéről és irodalmi munkásságáról.

Klein Bernhard és Armut Hermine fia, Jenő, 1886. március 28-án született Mohácson, a mai Szabadság út 28. számú kis földszintes házban. Néhány hetes csupán, amikor a család Bécsbe költözik. Itt élnek tíz évig, majd 1896-ban Budapestre települnek át. Jenő részben külföldön, részben itthon végzi iskoláit. Nevét nyolcadikos gimnazista korában, 1904 januárjában magyarosítja Mohácsira. A következő évben jelenik meg első verseskötete „Crescens" címen. A „Figyelő" 1905-ben (februári szám) Sz. Gy. (valószínűen Színi Gyula) bírálatában a kötetről a következőket írja: „Véges-végig csupa szilaj, fiatal erő, amely hetvenegynéhány oldalon át fékezhetetlenül tör előre. Igazi ifjúság és nagyotakarás lüktet minden sorából, még azokból is, amelyek a vének bölcsességét viselik külsőleg. Formái itt-ott még nyersek, esetlenek, de velük szemben mennyi rugalmasság, szinte tökéletes szépség a sorokban és a sorok közt."

Ugyanezt a bírálatot a „Tűz" 1905. évi első száma is közli.

Ekkor elsőéves jogász Budapesten. Egyetemi évei alatt Komjáthy Társaság néven irodalmi egyletet szervez, és részt vesz a „Tűz" és a „Virágfakadás" című irodalmi lapok szerkesztésében. Első drámai szárnypróbálgatását „Hamu" címen mutatja be Budapesten a Thália Színpad 1908. december 1-én. Ebben az évben megkezdi a hírlapírói tevékenységet, s mindvégig ez marad a foglalkozása. Jóllehet nem szerződött egyetlen újsághoz sem, mégis igen sok hazai és német, osztrák, svájci lapnak volt külső munkatársa.

Az 1909-es év két nagy eseményt hoz életében: megjelenik második és egyben utolsó verseskötete „Janus lelke" címen, és december 23-án jogi doktorrá avatják a budapesti egyetemen. A „Mohács és Vidéke" című politikai és társadalmi hetilap 1909. augusztus 15-i számában a bírálatok egész szemléjét olvassuk a verseskötetről.

A század első évtizedében többször jár külföldön: Berlinben, Párizsban, Bécsben. Részint tanul, — egy ideig a párizsi egyetemnek is hallgatója, — részint irodalmi működést fejt ki, és élettapasztalatokat gyűjt. 1912-ben újabb színművel, „A fejedelmi hajó"-val jelentkezik. A világháború alatt egy kórház igazgatója. A tízes és húszas években hét olyan művet mutat be a Magyar Operaház, amelynek önállóan, vagy társszerzőként ő a szövegírója. Így 1917. március 17-én mutatják be „A makrancos herceg" című egyfelvonásos vígoperáját. (A zeneszerző Gajáry István.) A művet 1922. június 10-én adták huszonötödször. — 1920. január 27-én ugyancsak a pesti Operaházban „Donna Anna" című egyfelvonásos operáját adják Nádor Mihály zenéjével. Szövegét Mohácsi Ernst Theodor Amadeus Hoffmann motívumai után írta. — 1923. március 28-án a Budapesti Városi Színház mutatja be „A tükör" című egyfelvonásos némajátékát Siklós Albert zenéjével. Ugyanezen év december 22-én kerül az Operaház műsorára „Diana" című egyfelvonásos zenedrámája a bátaszéki című háromfelvonásos színművét. Ugyanebben az évben tűzi műsorára a mannheimi színház a „Tájfun" című operát, amelynek zenéje Szánthó Tivadar alkotása, szövegét Lengyel Menyhért írta és Mohácsi fordította németre. — 1926-ban Herczeg Ferenc „Bizánc"-át játssza a nürnbergi Városi Színház Mohácsi fordításában. A következő év februárjában Szabados Béla „Fanni" című, négyfelvonásos lírai dalműve kerül színre az Operaházban az ő szövegével. Ez a mű már 1914-ben dicséretet nyert egy operaházi pályázaton.

Jelentős állomás Mohácsi életében az 1927-es év: ekkor nyeri meg „Stella" című novellájával a Nyugat novellapályázatát. A „Stella" egy másik novellával, a „Fisz-dúr szonátá"-val együtt jelenik meg 1928-ban önálló kötetben. Ez Mohácsi első novelláskötete. Tanúskodjék az egykorú bírálatok néhány idézete a kis remekmű hatásáról. A Pesti Napló 1929. január 26-i száma ezt írja: „Tömörségében is sokrétű, belső eseményekben gazdag útikaland, amelynek mélyén az érett férfi feloldott lélekdrámája kavarog, mint erejétvesztett örvény a sima víztükör alatt' — Kosztolányi Dezső így vélekedik a novelláról az Ország—Világ 49. évfolyamának 11. számában (1928. március 18.): „Sajátos varázsa van ennek az elbeszélésnek. Az elbeszélés meghitt műfaj. Nem mutatja be a világot, csak egy darabkáját, nem teremthet vihart, csak egy villámot egy leydeni palackban. Mohácsi Jenő a szűk keretek között is valódi mester. Alkotása arányos és nagyszabású, finom és merész. Számomra a Stella felejthetetlen élmény."

A kötet másik, rövidebb novellájáról, a „Fisz-dúr szonátá"-ról kevesebb szót ejtenek a kötet bírálói. Falk Zsigmond találó véleménye szerint (Ország—Világ 49. évfolyam, 32—33. szám) Brunswick Mária Terézia élete utolsó órájának megható, „poétikus lendületű és költői elmélyedésű visszatükröződése" ez a kis mű.

1930-ban elkészül Madách Az ember tragédiájának német fordításával. A mű még ebben az évben előadásra kerül a bécsi, a következő évben pedig a müncheni rádióban. Ezzel lép Mohácsi alkotó munkájának legértékesebb területére.

Bóka László „Magyar mártír írók antológiája" című művében (Budapest, 1947) tömören jellemzi Mohácsi műfordítói munkásságának jelentőségét: „Igazi hivatását mégsem eredeti műveiben töltötte be. Szorongó szívvel látta, hogy dörömböl nyelve börtönében a magyar géniusz, nem tudott belenyugodni abba, hogy igazi csillagaink fényét is elborítsa sorsunk fellege. Németre fordította Az ember tragédiáját (1933), a Csongor és Tündét (1938), a Bánk bánt (1940), hogy legalább Madách, Vörösmarty és Katona szavát kapja szárnyra egy világnyelv. A legmélyebb, a legédesebb és a legkomorabb magyar zenét csendítette meg németül, azon a nyelven, melyen akkor már csak a téboly és gyűlölség halálos parancsait pattogtatták. Mily szívszorító elgondolni: míg a vazallus-sors setétebb mélyeibe hulltunk, ő éppen ezekben az években emelte ki pompás fordításával Madáchunkat a Goethe-epigonság árnyékából, e szörnyű évek izgalmai közt hívta tanúul legjobbjainkat, hogy németül bizonyítsák: sohasem voltunk német gyarmat."

1932-ben, mint a Pen Club titkára, megrendezi a Club budapesti világkongresszusát. 1933-ban a budapesti Operaház bemutatja a három évvel előbb már előadásra elfogadott „Árva Józsi három csodája" című operát, amelynek szövegét Márkus László és Mohácsi írta, zenéjét Kósa György szerezte. Mohácsi ennek az operának a szövegét németre is lefordította. Ugyanebben az évben jelenik meg könyv alakjában a Tragédia német fordítása. A bírálatok egész özöne fogadja a mű tolmácsolását hazánkban és külföldön. A Pesti Napló 1933. július 2-i számának Sz. R. jelzésű bírálatában ezt olvassuk a fordításról: „Meghatóan tiszteletteljes és — ezt nem szabad lebecsülni — pontos fordítás is... Mohácsi úgy fedezte fel az örök Madáchot, hogy egy idegen nyelv új hangszerelésében lehántotta róla az időhöz kötött szókötések, avult fordulatok és stiláris zökkenők álruháját. Ez a fordítás nemcsak német nyelvre való áttétele Az ember tragédiájának, de egyben új interpretációja is. Madách ma talán úgy írná meg magyarul a Tragédiát, mint ahogyan Mohácsi németre fordította. Ezzel a fordítással a magyar irodalom a világirodalom legzárkózottabb köreibe tört előre. Hála és elismerés Mohácsi Jenőnek, aki ezt a gyönyörű hadjáratot az első sortól az utolsóig tudással, tehetséggel és sikerrel harcolta végig."

Teljes intenzitással 1934 januárjában kezdi meg külföldi diadalútját a Tragédia a bécsi burgszínházi előadássorozattal. Külön terjedelmes felsorolást igényelne ezeknek az előadásoknak a szemtanúk véleménye alapján történő méltatása.

Mohácsi azzal is nagyban hozzájárul a Tragédia megismertetéséhez, hogy 1935-ben rövidített formában németre fordítja Voinovich Géza tanulmányát Madáchról és a Tragédiáról.

Az átütő fordítói siker azonban nem térítette le az önálló alkotás útjáról: 1935-ben jelenik meg „Lidércke" címen Madách Imréné, Fráter Erzsébet életregénye. A regény jelentős visszhangot keltett olvasók és kritikusok körében egyaránt. — Kozocsa Sándor bírálatában (Diárium, 1936. 1. szám) olvassuk: „A regény, mint műalkotás, egységesnek mondható, miliőrajza is szomorúan igaz lehet, s mégsem festettek még a világirodalomban ennél a korrajznál megdöbbentőbb s egyben tragikusabb képet a bukott nőről."

Hazai és külföldi sikereinek elismeréseképpen 1936. február 11-én a Kisfaludy Társaság levelező tagjává választja Mohácsit. Az Operaházban is újabb átdolgozása kerül bemutatásra: „Az önző óriás" című egyfelvonásos mesejáték, Hubay Jenő zenéjével. Ugyancsak az 1936. évben jelenik meg a bécsi rádió műsorában második nagy műfordításának, Vörösmarty Csongor és Tündéjének rádióváltozata. Miközben ez a mű elindul külföldi hódító útjára, a Tragédia is folytatja sikersorozatát, amelynek jelentős állomásai a hamburgi Állami Színház előadásai 1937—38-ban, huszonkilenc alkalommal, összesen negyvenötezer néző előtt.

Az 1938-as év történetéből két esemény emelkedik ki, egy hazai és egy külföldi: az Operaház újabb dalművet mutat be Mohácsi szövegével, „Kisfaludy" címmel, Poldini Ede zenéjével, és — megjelenik könyvalakban a „Csongor és Tünde" német fordítása. A hazai és külföldi bírálók elismeréssel adóznak ennek a bravúros műfordítói teljesítménynek. — Pukánszky Béla így vélekedik a Budapesti Szemle 1939. januári számában: „Mohácsi Jenő hatalmas felkészültséggel fogott hozzá nehéz munkájához. Mindenekelőtt nem győzzük eléggé bámulni káprázatosan gazdag szókincsét. Nincsen nehézség, mely előtt meghátrálna, sőt a nyelvi nehézségek — már pedig a Csongor és Tündében bőven akadnak ilyenek — csak fokozzák becsvágyát: minden árnyalat, minden fordulat megfelelőjét kibányássza a német nyelvkincs legtitkosabb rejtekeiből. Csongor és Tünde jelenetei, a Kalmár, Fejedelem és Tudós mondatai Mohácsi Jenő fölényes nyelvtudásának, pazar szóbőségének, virtuóz fordítói készségének legszebb bizonyítékai."

1940-ben jelenik meg Mohácsi harmadik nagy drámai műfordítása, a német nyelvű „Bánk bán". Vajthó László véleménye szerint (Protestáns Szemle, 1943. márciusi szám): „... ha Mohácsi Jenő csak ennyit ad nemzetének, máris jó neve marad fenn azok között, akik elszigetelt szellemi életünk útjait külföldön egyengetik..."

Míg a három nagy drámai műfordítás hatáshullámai egyre tovább gyűrűznek külföldön és egyre több hívet szereznek a magyar drámairodalom legnagyobb alkotásainak, 1941-ben megjelenik Mohácsi második novelláskötete „Meseköltő a Dunán" címmel. Közel húsz esztendő novellatermékéből válogatta össze ennek a kötetnek öt kicsi darabját, „mintha újra bizonyítékát akarná adni színmagyar költészetének. Öt költeményt ad, de ezúttal prózában." (Az Esti Kurír 1941. április 2-i számában megjelent bírálatból.)

A következő évben, 1942-ben a Pen Club alelnökévé választja Mohácsit. Ugyanebben az évben jelenik meg második regénye, a „Hegedű és koldusbot." Egyik bíráló (F. T., Új Idők, 1943. január 9.) így kommentálja a regényt: „Rózsavölgyi Márk, a nagy magyar népzenész, kusza jegyzeteket hagyott hátra, amelyeken hányt-vetett életének nevezetesebb mozzanatait örökítette meg. Ahogy a tudós egy darab csontból életre tudja álmodni a jégkorszakbeli állapotot, vagy ahogyan a szobrász képzeletében ki tudja egészíteni a múltba süllyedt görögvilág csonkán felvetődött márványát, Mohácsi Jenő úgy írta meg a csonka mondatokból Petőfi kortársának és bálványozott zenészének életrajzát."

1943. február 11-én a berni Stadttheater mutatja be a Tragédiát. Egy év múlva, — Mohácsi halála évében —, jelenik meg harmadik regénye, a „Gemma", Dante feleségének páratlan finomságú lélekrajza. Az író ebben az utolsó regényében prózai művészetének legfinomabb húrjait szólaltatja meg.

1944. április 23-án kezdődik életének tragikus utolsó szakasza. Több mint két hónapot tölt különböző internáló táborok mérhetetlen testi-lelki szenvedést okozó poklában, míg végül július 8-án délelőtt sok száz társával együtt ő is vagonba kerül

Békásmegyeren. A késve érkezett kormányzói felmentés sem változtat már sorsán: a szerelvény elindul a Jablunkai-hágó felé, végzetes útjára. A legyengült test és megtört lélek nem bírja tovább az embertelen szenvedéseket: még aznap meghal, valahol út közben Auschwitz felé. Nem tudja senki, hová került holtteste. Csak felejthetetlen emléke és alkotásai élnek bennünk, az utókor fiaiban.

*

Mohácsi Jenő felbecsülhetetlen szolgálatot tett a magyar drámairodalom három legnagyobb remekének németre fordításával. Versei, novellái, regényei, színdarabjai, dalműszövegei és számtalan cikke, tanulmánya és kisebb fordítása sem halványulnak el remek műfordításai mellett. Életműve alapján megérdemli, hogy a magyar irodalom- és műfordítástörténetben végre az őt méltán megillető helyre kerüljön.

SIPTÁR ERNŐ

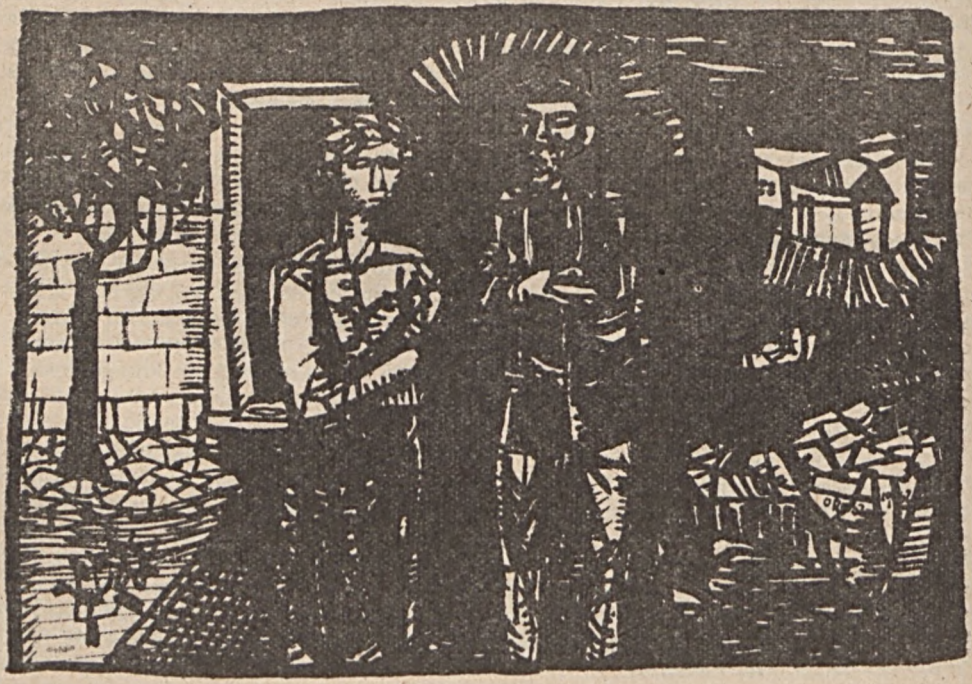

Orosz János: Illusztráció

A szellemi országépítés mai formái

A vita, amelyet Szabó Ede indított el a Jelenkor 1961 decemberi számában, joggal tarthat igényt országos érdeklődésre. „Szülőföld és irodalom" című tanulmánya jellegzetesen vitaindító írás. Úgy veti fel a fővárosi és vidéki irodalom viszonyának nálunk évtizedek óta napirenden tartott problémáját, hogy tág teret hagy a témával kapcsolatos széleskörű eszmecserére. Fölvázolja a főváros javára mutatkozó nagymérvű eltolódásnak a múltban gyökerező társadalompolitikai okait, rámutat az egyoldalú fejlődés végleges felszámolásának szükségességére, tehát napjainkra is érvényes diagnózist állapít meg, sejtteti a bajt, anélkül azonban, hogy végső konklúzióval felsorolná vagy részleteiben is taglalná a baj orvoslására legalkalmasabbnak látszó eszközöket, s azok módszeres alkalmazását. Érzésem szerint Szabó Edének nem is ez volt a célja. Problémafelvetése így is minden tekintetben hasznos, pozitív, mert időszerű, sőt kimondottan közérdekű kérdésre hívja fel az illetékes tényezők figyelmét, állásfoglalásra ösztönözve mindenkit, akinek a vidék kulturális életének továbbfejlesztése őszinte szívügye. Ha szabad egy megközelítően találó hasonlattal élnem: Szabó Ede olyan spirituális szerelvénnyel futott be az állomásra, amelyen még bőven akad férőhely, sőt ablakos ülőhely is, ahonnan szemlélődve és elgondolkodva tekinthetünk szét az elénktáruló hazai tájon.

A téma sokrétű, bonyolult. Megérdemli, hogy mennél többen hozzászóljanak, részleteiben is kellően megvilágítva a kulturális országépítésnek ezt a fontos területét. Az alábbi reflexiók, éppen a téma sokrétűsége miatt, nem tartanak igényt annak teljes kimerítésére. A fővárosban élő, de szűkebb értelemben vett szülőföldjéhez, a Dunántúlhoz, s a tágabb hazához, az országhoz s annak egyértelmű létérdekeihez egyformán kötődő író mond el benne egyet-mást az erős vidéki szellemi gócpontok kiépítésének szükségességéről.

Egy jellegzetesen magyar probléma

Ahhoz, hogy a mai olvasó némileg kerek képet alkothasson magának a kulturális decentralizáció fogalmáról, céljáról, a kérdés eredetéről, s szembeállíthassa egymással annak múltbeli és mai vonatkozásait, kissé vissza kell kanyarodnunk oda, ahonnan Szabó Ede is elindult, a magyarországi polgári társadalom kialakulásának korához, vagy ha úgy tetszik, Petőfihez, aki 1844-ben gyalogszerrel vágott neki a fővárosnak, hogy verseinek *kiadót*, tehetségének *tágabb működési teret*, és eszméinek *érvényt szerezzen*. Mészáros Ferenc (Jelenkor, 1962. 1.) a marxista-műveltségű író dialektikájával a kérdés elevenjére tapint, amikor megállapítja, hogy az *„íróknak a fővárosba özönlése"*, s az *„irodalomnak az éltető tőke körüli gyülekezése, a fővárosban történt központosulása a tőkés társadalomnak volt szükségszerű velejárója."* Szándékosan emelem ki a magvas hozzászólásnak ezt a részét, mert megcáfolhatatlan tényeket tár fel. De ha tágabb, *európai* szinten vizsgáljuk a tőkés társadalmak kialakulását, gazdasági és kulturális életük, művelődéspolitikájuk teljesen más adottságokra alapozott, egészségesebb irányú fejlődését, sajnálattal kell leszögeznünk, hogy nálunk egy csaknem egyedülálló, *szükségszerűségében és későbbi túlzásaiban* más országokban alig kimutatható központosítási folyamattal állunk szemben. Azt hiszem, egyáltalában nem vetjük el a súlykot, ha a kulturális decentralizáció problémáját par exellence magyar közművelődési kérdésként kezeljük. Ha vizsgálódásaink közepette magunk elé képzeljük Európa történelmi fejlődésének mércéjét, sajnos, erre

a következtetésre kell jutnunk. Sehol a kontinensen nem beszéltek, vitáztak és cikkeztek annyit erről a témáról, mint nálunk, s tegyük rögtön hozzá, hogy *intézményesen, azaz hivatalosan sehol sem tettek a múltban ebben az ügyben olyan keveset, mint éppen nálunk.*

Az összehasonlítás természetesen sántítana, ha angol, francia, német vagy olasz példákra hivatkoznék, hiszen köztudomású, hogy ezekben az országokban a városiasodás folyamata, s ami ezzel majdnem egyértelmű: a vidéki kulturális gócok kialakulása, hosszú évszázadokra visszanyúló fejlődésre tekinthet vissza. Elég, ha a hozzánk lélekszámban közelálló kisebb népekre, hollandokra, belgákra, svájciakra vagy a skandináv országokra hivatkozom, egykori Monarchia-partnerünket, Ausztriát is megemlítve, ahol a fővárosok mellett mindenütt kialakultak eredményesen működő, tekintélyükben teljesen egyenrangú, vonzóerejükben néha a metropoliszokat is felülmúló vidéki szellemi centrumok. Nem véletlen például, hogy századunk egyik legnagyobb osztrák lírikusának, Georg Traklnak korán lezárult életművét nem bécsi, hanem salzburgi könyvkiadó impresszuma indította el a világsiker útjára.

Ezekben az országokban, enyhén szólva, ma feltétlenül anakronizmusként hatna, ha valaki felvetné a kulturális decentralizáció gondolatát. Tragikus fordulatokban bővelkedő történelmünk, az évszázados Habsburg-elnyomatás, országunk mesterségesen fenntartott „mezőgazdasági jellege", a vidék tervszerű iparosításának elhanyagolása, s az ily módon külföldön közmondássá lett *„mezítlábos Magyarország"* viszonylagos elmaradottsága az oka annak, hogy nálunk ez a téma ma is időszerű. S ha már időszerű, jó, ha beszélünk róla, nyíltan megvitatva a probléma minden részletkérdését, s mérlegelve azok megoldásának lehetőségeit. Nincs mit takargatnunk. Elmaradottságunk a múlt hagyatéka, s a ma élő generáció feladata, hogy korrigálja a tegnap mulasztásait. *A szocializmus egyik alapvető célkitűzése, hogy az élet minden területén fokozatosan felszámolja, kiegyenlítse a kirívó ellentéteket.* Nagyon találó ezzel kapcsolatban, ahogy Mészáros Ferenc mintegy zárójelben figyelmeztet bennünket: *„Ma már nincs nálunk tőkés társadalom."* S szinte kézenfekvő, ha a tények medrében továbbhaladva leszögezzük, hogy az elintézetlen aktaként ránkhagyott feladatot: *a spirituális javak, kulturális intézmények országos szintű, arányosabb elosztását, a vidék szellemi igényeinek hatékonyabb felkarolását, csakis a szocialista társadalom oldhatja meg végérvényesen.* Ez a folyamat máris elindult, s az elkövetkező években bizonyára fokozódni fog. Az is érthető, hogy eddig a jogos igényeknek csak egy kis hányadát lehetett kielégíteni. Nincs az az odaadó és szívós építőmunka, amely néhány év alatt kompenzálni tudná hosszú évtizedek mulasztásait.

Központosulás mint nemzeti létérdek

Nem célunk, hogy részletesen foglalkozzunk a centralizáció múltbeli politikai, gazdasági és társadalmi okaival. Bennünket itt csupán ennek a folyamatnak az a szakasza érdekel, amelyben a központosulás létfontosságú érdekeket szolgált, pontosabban kifejezve: hathatósan alátámasztotta a magyarság nemzeti törekvéseit. Történelmünknek ez a szakasza ma is elevenen él a köztudatban, s ezért csak egy pillanatfelvétel erejéig nyúlok vissza a múltba. A XIX. század elején az országnak nem volt szorosabb értelemben vett *magyar* fővárosa. Az Országgyűlés Pozsonyban székelt, Pest-Budán az idegen szellemiségnek behódolt főnemesség építette kevert stílusú palotáit, a tényleges nemzetfenntartó erők pedig vidéken éltek, szétparcellázva az égtájak minden irányában, s főleg levelezés útján érintkeztek egymással. A nemzeti függetlenség megteremtéséhez, a polgáriasodás folyamatának meggyorsításához az országnak lehetőleg központi fekvésű fővárosra, irányító centrumra volt szüksége, egészséges, teherbíró szívre, amely vállalhatja a véradó szerepét, s *mércéje* lehet az általános felemelkedésnek. Ekkor születtek Széchenyi alapításai: a Lánchíd, a Tudományos Akadémia, a magyar hajózás, a Lóverseny, mint eszközgyarapító forrás, s a nemzeti felbuzdulás további látható jeleiként, a Szabó Ede által is említett Kisfaludy Társaság, Nemzeti Színház, Nemzeti Múzeum, stb., stb. A részben nagylelkű adományozás, részben közadakozás-szülte intézmények a magyarság megőrzött energiáit,

életakaratát és alkotókészségét jelképezték. A hírlapok, folyóiratok, nyomdák, kiadók, a fővárosban megindult, elevenen pezsgő kulturális élet ellenállhatatlan mágnesként hatott az írókra, tudósokra, művészekre, — mindenkire, aki az öneszmélés, a nemzeti újjáéledés folyamatában pozitív szerepre vállalkozott. S amikor Petőfi gyalogszerrel, a szegénység tarisznyájával a vállán elindult Pestre, nemcsak kiadásra szánt verseit hozta magával, szerintem lényegesen többet: lelkében ott zsibongtak az egész nép, a fejlődésében végzetesen lemaradt, kiuzsorázott, osztrák provinciaként lefitymált ország — a szűkebb és tágabb szülőföld! — gondjai, vágyai, álmai, kívánságai, s egyre konkrétabb formát öltő jogos követelései. A nemzet legjobbjainak forradalmi akarata éppúgy, mint az ocsúdó tömegek szabadságra törekvő elszántsága.

Nyilvánvaló, hogy társadalmi fejlődésünknek ebben a szakaszában a központosulás, az addig nemlétező Centrum kialakítása *szükségszerű* folyamat volt. Megteremtését az ország elementáris létérdekei tették szükségessé. A baj a kiegyezés után kezdődött, amikor az eredetileg természetes és megkívánt folyamat irányítását az egész vonalon kisajátították a bankok, az öncélú kapitalista érdek-tényezők. A századforduló körül Budapest szinte állam volt az államban, rohamos fejlődését sok tekintetben mesterséges eszközökkel siettették — az ország többi részének rovására. Még az annak idején kiépített vasúti hálózat is erre az egyoldalú fejlődésre utal. A gyorsan felduzzasztott főváros mögött a vidék aránytalanul messze lemaradt. Ma is jelentkező kulturális hiányérzete ennek az egészségtelen fejlődésnek egyik melléktermékе. A szűk cipő tyúkszemet okoz. A túlméretezett központosulás megszülte a decentralizáció fogalmát.

Decentralizáció tegnap és ma

A vidék fokozottabb mértékben jelentkező kulturális igénye nem mai keletű. Fiatal irodalomtörténészeink számára hálás feladat lenne, ha országos viszonylatban felkutatnák és tanulmány formájában feldolgoznák mindazokat a jelentős kezdeményezéseket, amelyek a század kezdetétől a felszabadulásig az irodalmi decentralizáció jegyében születtek. Művelődéstörténeti szempontból mindenesetre hasznos volna összegyűjteni és feltárni ezeket az adatokat, felsorolva a szűkös anyagi viszonyok között megindított folyóiratokat, hetilapokat, a vidéki könyvkiadás szárnypróbálgatásait, az irodalmi társaságok működését, s természetesen a vidéken élő írók és irodalompártoló nyomdatulajdonosok kevésbé ismert szerepét ezekben a kezdeményezésekben. Az egyéni iniciatíva kora ezen a téren lezárult. Művelődéspolitikánkat ma a szocializmus tényezői irányítják. A múltbeli decentralizációs törekvések összegezése, kritikai felülvizsgálása éppen a két folyamat közti alapvető eltérés miatt tarthatna számot érdeklődésünkre. Érdekes arcok, jelenségek bukkannak fel ezzel kapcsolatban. Juhász Gyula, Móra Ferenc, Tömörkény István, Oláh Gábor, Gulyás Pál — hogy csak a halott írók közül említsek néhányat — vidéken éltek, kötődtek a szűkebb hazához, vállalták az „önkéntes gályarabságot", s életművük mégis elévülhetetlen része az egyetemes magyar irodalomnak. Voltak úttörő vidéki folyóirataink, tudunk jelentős könyvkiadói próbálkozásokról, mint a Magyar Téka vagy Janus Pannonius Társaság, s itt külön fejezet illeti meg az olyan kimondottan irodalombarát nyomdászokat, mint a gyomai Kner Izidor vagy a békéscsabai Tevan Andor. Utóbbi a Tevan Könyvtár megindításával a húszas évek elején abból is ízelítőt adott, hogyan képzeljük el a jövőben a vidéki könyvkiadást — állami vonalon. Ízlésesen kiállított, olcsó, az egész országban közkedvelt sorozatában egymás mellett találjuk a vidéken és a fővárosban élő írókat, Juhász Gyula és Tömörkény mellett Karinthy Frigyest, Kosztolányit, Somlyó Zoltánt, stb. Ha lesz egyszer vidéken állami könyvkiadás — s az általános fejlődés arra mutat, hogy lesz —, a magam részéről ilyennek képzelem el. Kulturális intézményre gondolok, amely az egyetemekhez, kutató intézetekhez, jól felszerelt nyomdákhoz hasonlóan, egy tágabb kultúrfejlesztési terv keretében vidéken működik — országos szinten.

Ha a vidék szellemi életének problémáját tágabb összefüggéseiben vizsgáljuk, nyilvánvaló, hogy ma inkább *kulturális országépítésről* kell beszélnünk, mint szel-

lemi decentralizációról. Emez a múlt jellegzetes problémája, az országépítés pedig a szemünk láttára folyik az élet minden területén. Megindul a vidék tervszerű iparosítása, s ezzel valóságot ölt Ady Endre egyik dédelgetett témája, a „városiasodás". (Dunaújváros, Kazincbarcika, Komló, Várpalota, stb.) Közművelődési intézményeink egész sora került vidékre. Már alig van falu vagy tanya, amelyben ne volna villany, s a villanyt mindenütt követi a rádió, a televízió, a mozi. A legújabb statisztikai adatok 3600 községi könyvtárt tartanak nyilván, s ez meghaladja az ország összes községeinek számát. S ahol a könyv egyszer megtartotta bevonulását, ha lassan is, megbarátkoznak vele, ott nő a tudásszomj, az általános kulturális igény. Az iparosítás, a városiasodás az értelmiségiek egész légióját szólítja vidékre, vagy tartja vidéken. Fölösleges volna felsorolni az egyes foglalkozási ágakat, az egyetemi tanártól a falusi népművelőig, a kohómérnöktől az olajgeológusig, az agronómustól a könyvtárosig, az orvostól a termelőszövetkezeti könyvelőig, — megelégszünk annak a megállapításával, hogy a vidéken élő értelmiségiek száma ma többszörösen meghaladja a 15 évvel ezelőtti szintet. S ez is szorosan összefügg a vidék szellemi életének gyorsiramú fejlődésével.

S végül itt vannak a legjobban érdekeltek, maguk a vidéken élő írók, kritikusok, irodalomtörténészek és más téren működő alkotóművészek. A szellemi felemelkedés folyamatában ők képviselik a motort, a hajtóerőt, s nagyjában tőlük függ, hogy a kibontakozás milyen tempóban halad előre. Szabó Ede azt ajánlja a vidéken élő írónak, hogy *feltétlenül kötődjék szülőföldjéhez.* Érzésem szerint ezzel nem annyira a vidéki bejelentőlapra céloz, mint inkább arra, hogy az író, ha vidéken él, — felismerve hivatásának közösségi értelmét, működésének helyzeti energiáit — alkotómunkájával táplálja, erősítse, sőt tehetségéhez mérten még fokozza is az országos szinten jelentkező kulturális igényeket. Olyan irodalmat nyújtson a „szűkebb hazában", amelyet a tágabb szülőföld is örömmel befogad. Van ilyen vidéken élő írónk? Van. Nem is egy!

Az egyenlő elbírálás elve

Szándékosan foglalkoztam ennyit a két egymástól teljesen eltérő fejlődési folyamat szembeállításával. A tőkés társadalom az élet minden vonalán megteremtette a kirívó ellentéteket, a szocializmus viszont minden rendelkezésére álló eszközzel ezeknek az ellentéteknek a felszámolásán dolgozik. A felvetett probléma végleges megoldásához ennek az elvitathatatlan ténynek legszélesebbkörű tudatosításán keresztül vezet az út. Perdöntő ebben a kérdésben a vidék napról napra erősödő kulturális igénye. Az irodalmi érdeklődés ma már nem bizonyos társadalmi osztályok privilégiuma, százezrek, nem, milliók igénylik, kérik, várják a lélek tápláló vitaminjait: a jó könyvet, a mai tárgyú verset, elbeszélést, a tanulmányt, a látókört bővítő nyomtatott élményt. A vidéken élő író alkotó munkájával, tehetségével ezt az országosan megnőtt szellemi igényt szolgálja, zászlótartója a haladás eszméinek, s mint ilyen, aktív tényezője mai művelődéspolitikánknak. Mit vár ennek fejében a vidéken élő író? Mik a legsajátosabb igényei? A felkarolás, hathatós támogatás mellett, érzésem szerint, több megbecsülést szeretne, s elsősorban *egyenlő elbírálást* az anyagi ellenszolgáltatás terén. Mészáros Ferenc hozzászólásában eléggé kimerítően foglalkozik az anyagi érdekeltség alapvető kérdésével. Osztjuk nézeteit, amikor kiemeli, hogy *„fokozatosan végrehajtott intézkedések révén a fővárosi és vidéki írók gazdasági, anyagi lehetőségei közti különbség"* — megszüntethető. Azt is hozzáteszi, hogy „ezt a folyamatot gyorsítani is lehet, ha szükségesnek látszik". A magam részéről az említett folyamat meggyorsítását lényegbevágó feladatnak tartom. Az egyenlő elbírálás elve azonfelül, hogy kedvezőbb életfeltételeket teremt a vidéken élő író számára, *jelentős erkölcsi támaszt is ad neki,* emeli hivatásának becsét, s végérvényesen kigyomlálná a köztudatból a megkülönböztetéssel járó kisebbségi komplexumot, amely a múltban nemegyszer kedvtelenné, szárnyszegetté tette a „vidéki" írót. Ide kell sorolnom azt a káros jelenséget is, amit Szabó Ede tesz szóvá a Pestről vidékre, s a vidékről Pestre küldött kéziratokkal kapcsolatban. Azt ajánlja a vidéki folyó-

iratnak, hogy ne „*Pestről verbuválja szerzőit, akik — tisztelet a kivételnek! — a Jelenkornak nem a legszínvonalasabb írásaikat küldik el, hisz azokat a pesti lapoknak tartogatják. Pécsett viszont fordított a helyzet: a dunántúli írók sokszor épp java írásaikat vonják el a Jelenkortól, hogy — Pestre küldjék.*" A kiemelés szándékolt, mert elgondolkoztató! Ha van ilyen jelenség, eléggé sajnálatos, hogy van! Indítékaiban azonban szorosan összefügg az anyagi érdekeltség problémájával. Az érdek letorkolja a hivatásbeli jobb belátást. Ami a vidéki írók aposztrofált eljárását illeti, — bár nem helyes — kellő megfontolás után még csak találnék elegendő okot a mentegetődzésre, de a pesti írókkal kapcsolatos megállapítás már súlyosabb. Ez már *erkölcsi magatartás* dolga. Ha a Pesten élő írót meghívják valamelyik termelőszövetkezetbe, hogy tartson felolvasást műveiből, akkor ezt bizonyára *megtiszteltetésnek* veszi. Ugyanaz a megtiszteltetés éri, ha a vidéki szerkesztő kér tőle kéziratot. S ha küld, nagyon rosszul teszi, ha tudottan *gyengébb anyagot* tesz a borítékba, abból a helytelen elgondolásból kiindulva, hogy „*úgysem fizetnek!*" Az írói rang, a fővárosban élő író erkölcsi hitele megkívánná, hogy ilyenkor írásainak legjavát küldje el a vidéki folyóiratnak. Ha azt az eljárást választja, amelyre Szabó Ede céloz, önmagának árt, s egyben lebecsüli a vidéki orgánum kulturális jelentőségét. Persze az éremnek másik oldala is van. A szerkesztő dolga, hogy — beérkezettség ide, nagyság oda — az ilyen lekicsinylő gesztusokat elhárítsa.

Végül még egyet: négy vidéki folyóiratunk közül csak a Tiszatáj jelenik meg havonként. Cikkem írása közben értesültem arról, hogy a Borsod megyei Tanács kiadásában, *Nagy* Zoltán szerkesztésében, *Napjaink* címen új folyóirat indult meg áprilisban, napilap formátumban — *havonkénti megjelenéssel.* Felmerül a kérdés, hogy a további kibontakozás, s egyöntetű fejlődés érdekében, kellő időben nem volna-e célszerű mérlegelés tárgyává tenni az Alföld és a Jelenkor havonkénti megjelentetését? Az olvasókkal való gyakoribb érintkezés lüktetőbbé, elevenebbé, sokszínűbbé tehetné a vidék irodalmi életét, nem is szólva arról az előnyről, hogy ezáltal a vidéki orgánumok gyümölcsözőbben vehetnének részt a jelenleg havonként kiadott folyóiratok országos szintű irodalmi és művészeti vitáiban.

VÁRKONYI NAGY BÉLA

„Vidéki irodalom" és vidéki folyóirat

A legendák rendszerint azon a félreértésen, vagy cinikus közmegegyezéssel végrehajtott csaláson alapulnak, hogy egymástól tökéletesen idegen fogalmakat összeházasítanak és e felemásság annyira tetszetős, hogy a legkétségbeesettebb erőfeszítéssel sem lehetne a hivőket és igehirdetőket felejtésre bírni. A vidéki irodalomról szóló legenda a legszívósabbak közül való, mondhatnám: csaknem örökéletű. Ami annál különösebb, mivel vidéki irodalom sem általában, sem mint ínycsiklandozó csemege snobok számára (mint annak idején Mistral provancal költészete lehetett Párizsban) — nincsen. Középiskolás tankönyvekből bebiflázott elemi földrajzi ismeretek, valamint az írók rendőri bejelentőlapjának adatai furcsa egyvelegként irodalmi tényezővé lettek, s ez a káprázatos bűvészmutatvánnyal előállított lombik-emberke, homonkulusz, ráadásul még csodadoktorrá is válhatott. Mert mit értünk bele a vidéki irodalom fogalmába? Azt, hogy vannak írók, akik vidéken élnek? Ezek szerint Mihail Solohov mondjuk, pusztán azért, mert Moszkvától több száz kilométernyire egy kozák faluban, Vesenszkáján lakik — „vidéki író", de vidéki volt Swift, vidéki Flaubert és Lev Nyikolajevics Tolsztoj is. A fogalmat értelmezhetjük egzisztenciális kérdésként és minősíthetjük színvonalat jelentő kategóriának, tehát van városi, vagy netán fővárosi és van vidéki irodalom: az egyik, vagy a másik néhány percenttel nívósabb, gazdagabb a másiknál. A személyi igazolvány adatai azonban a legritkább esetben alkalmasak arra, hogy irodalomkritikai funkciójuk legyen. Ha pedig a „vi-

déki" jelző egyenest az elzárkózással, az önelégült zsíros elmaradottsággal azonosul — akkor megint nem vagyunk igazságosak. A provinciális, a mucsai műveltség nem vidéki privilégium, hanem amennyiben erről kívánunk vitatkozni, vagy ilyesfajta betegségek kórokozóit megállapítani —, akkor a fővárosi literatúra berkeiben is találhatnánk diagnosztizálható eseteket. Az állandósult szókapcsolatból tehát — ha jól végiggondoljuk —, csak az irodalom érthető mindenki számára, a vidéki jelző már jóval homályosabb, ha ugyan van egyáltalán reális tartalma. Viszont roppant kényelmes a használata, bármikor, bármennyit és bármit vitatkozhatni róla: az eszmecsere nem is árt, de nem is használ. A homonkulusz tehát megteszi hivatását, a legenda híven szolgálja ismeretlen szülőit — nincsen, de kialakult körötte a látszat, hogy van, tehát baj s minden különösebb vesződség nélkül foglalkozni lehet vele.

Persze, azt hiszem, senki nem szeret lapáttal borsót falra hányni, avagy legendák ellen érvekkel küzdeni, mert hasztalan a fáradozás, a legendák csak végelgyengülésben múlhatnak ki. Nehéz úgy lenne most arról vitázni, hogy e virtuálisan létező „vidéki irodalomnak" milyen jogai és kötelezettségei vannak, mert joga és kötelessége az *irodalomnak* van, általában — és ezen belül természetesen azoknak az irodalmároknak is, akik vidéken élnek.

A *Jelenkor* ankétjának számomra sokat jelentő magja — a folyóirat szerepének megállapítására tett kísérletek. Ez ugyanis szélesebb körben is érdekes lehet és nem annyira panaszkönyv-jellege van, mint a „vidéki irodalomról" szóló eszmecseréknek többnyire, hanem konkrét helyzetet igyekszik rögzíteni és a további haladás lehetőségeit megmérni. Arról nem is beszélve, hogy az ankét azzal kecsegtet, miszerint átfogóbb értelemben is tisztázni kívánja a vidéken megjelenő folyóiratok feladatát, tehát nemcsak a *Jelenkor*ról, hanem az *Alföld*ről, a *Tiszatáj*ról, a *Napjainkr*ól is szó van.

*

Furcsa, hogy annyira elfeledkeztek nálunk, mint eszményről, egy olyan folyóiratról, amelyik még nem is olyan régen az egész ország haladó értelmiségének mutathatott gyakorlati célokat és eszmei irányokat. Gaál Gábor *Korunk*jának tizennégy évfolyamára gondolok. A Korunk, ha úgy tetszik „vidéken" jelent meg, egy nacionalista türelmetlenséggel párosult monarcho-fasiszta rend ellenzékeként, a királyi Romániában. Erdélyi folyóirat volt? „A Korunk világszemle volt, a haladás grafikonját itt lehetett lemérni. A német, francia, angol szellemélet, az európai humanizmus itt tükröződött; a marxizmus analízisei itt mérték fel a kapitalizmus és proletariátus erőviszonyait, a szovjet irodalom, példák és értékelések nyomán innen került a köztudatba." Az egykori folyóirat egyik legkitűnőbb munkatársa, *Fábry Zoltán* adja meg így a választ. A Korunk vidéki folyóirat volt, de fővárosok számára jelentett példát. A kolozsvári Nagy István mellett felfedezi a balmazújvárosi Veres Pétert és otthona volt a budapesti József Attilának. Számára a vidéki megjelenés nem lett különleges szigorral berendezett szellemi fegyház. (Nálunk pedig olykor, ha nem is a fegyház, de minden esetre a javító intézet szerepét szeretnék eljátszatni a vidéki folyóiratokkal, amolyan átmenetnek tekintvén őket a vidéki nagyság és a budapesti megjelenési lehetőség között; akár az igazhivő mohamedánoknál, ahol a paradicsomi tökéletesség előtt még át kell haladni a veszélyek hídján.) Ellenkezőleg, a Korunk kihasználta vidéki megjelenését. Nagy hatása — gondolom — mindenek előtt *jellegéből* következett, azaz a folyóirat világnézetet kívánt nyújtani, olvasóival egy modern marxi—lenini szemléletet közölt. Ahhoz, hogy kizárólag irodalmi folyóirat lehessen, aligha volt a húszas évek Kolozsvárján lehetőség, de Gaál Gábor azzal, hogy a város marxista értelmiségéből kialakított egy szilárd bázist és meghívta munkatársul a magyar szellemi élet marxista, vagy haladó meggyőződésű részét — igen, ily módon egy határozott profilú folyóiratot alakíthatott ki.

A Pécsett megjelenő Jelenkornak, akár más vidékeken megjelenő társainak az a kötelessége, hogy az ország szellemi életének része legyen. Egyrészt úgy, hogy a

helyi alkotó egyéniségek által tükrözteti a nagy egész mozgalmasságát, illetve a város, a vidék részvételét abban, s egyúttal így kibontakozási lehetőséget is nyújt; másrészt a folyóirat minden olyan alkotásnak, véleménynek helyet ad, amely erősítheti célkitűzéseit. Ehhez természetesen az kell elsősorban, hogy a folyóiratnak valóban legyen határozott célkitűzése, felismerhető arculata. Ne vesszen el a többi között, ne legyen olyan valami, amiből — ahogy mondani szokták — tizenkettő tesz egy tucatot; annál inkább, mivel nem élhet ily luxussal, hiszen nincsen egy tucatnyi irodalmi folyóiratunk. Elmondhatjuk-e a Jelenkorról, vagy a Tiszatájról, az Alföldről és a többiekről, hogy magabiztos szerkesztéssel, megbízható színvonalon kialakították a maguk „folyóirat-egyéniségét"? Aligha. Hozzá kell ehhez fűznöm, tudom, hogy követeléseim és kifogásaim részben igaztalanok, hiszen nem vetnek, nem vethetnek számot mindazzal a nehézséggel, amellyel ma egy vidéken megjelenő közlöny szerkesztése jár.

Nehéz lenne a Jelenkor helyzete, ha sajátos, külön munkáját a magyar irodalmon belül, egy jelentős, részben hamis hagyomány felé keresné. Sokszor szó esik a folyóirat hasábjain a pécsi irodalmárok pannon szemléletéről, mediterrán stílusáról. Egyszóval ezek szerint a Jelenkorban az alföldi nehézkességgel szemben valamiféle latin tisztaság uralkodna. Ez rendkívül vitatható és végeredményben a „vidéki irodalom" legendájának táplálását jelenti. Ellenben fontos és érdekes az a Jelenkorban, ahogyan egyfelől a hagyományhoz kötődve, másfelől széles igényű világirodalmi kitekintéssel hova-tovább egy sajátos, csakis reá jellemző stílust teremt meg. Hangsúlyozom: *a szándékról szólok, nem az eredményekről.* Nem azért, mert ez utóbbiak vizsgálata vigasztalanul reménytelen lenne, hanem a megvalósulás formáit érzem vitathatónak. A Jelenkor láthatólag kísérletező folyóirat akar lenni — és ez helyes. Elsorolhatnánk hirtelenjében azt is, hogy kiket és milyen műveikkel szólaltatott meg eddig; sőt azokat se feledjük el, akiket ma általánosan ígéretként tartunk számon és akiket a Jelenkor fedezett fel. A színvonal-egyenetlenségek viszont nyilvánvalók — és nemcsak azért, mert esetleg olyan fővárosi szerzőket közölnek, akik Budapesten ritkábban jutnak publikáláshoz, hanem az egyes számok belső aránytalansága boszszulja meg magát. A kísérletek értelmét a beteljesülés igazolhatja, tehát egy folyóiratot csak akkor fogadhatok el laboratóriumnak, ha az ott lefolytatott experimentumok végső értelmét is látom. Ezt pedig a Jelenkor még alig tisztázta. Elsősorban nem tisztázta elvi síkon...

Most hivatkoznék újra a régi Korunknak talán kissé hosszan megidézett példájára. Ha a Jelenkor szerkesztősége az általa szükségesnek vélt kísérleteket nagyon következetesen körülbástyázná egy művészeti és tudományos, politikai és történeti „világszemlével" — azzal nemcsak az egyes számok színvonalát javíthatná, hanem egyszersmind íróinak nevelését is szolgálná, műhellyé válhatna. Speciális feladatait így pontosan körülhatárolná és újat kereső tétovázásainak határozott keretet szabna s igazolást is nyerne azokra. Az új dolgok hasznán kívül pedig járna mindez még azzal az óriási eredménnyel is, hogy az egyelőre még eléggé szépszámú „hafér", töltelék-anyag kiszorulna a folyóiratból.

A Jelenkort minden bizonnyal programot jelenteni kívánó címe is kötelezi: a jelenkorról, korszerűen szólni. De a mostani keretek között, egy vidéken megjelenő folyóirat (mert különbség például feltétlenül van a fővárosi, illetve vidéki folyóiratok anyagi, adminisztrációs lehetőségei között!) véleményem szerint, csakis úgy tehet eleget ennek az igénynek, hogy az „irodalmi folyóirat" műfaját kitágítja és valamilyen „művészeti, irodalmi és világnézeti szemlévé" lesz.

E. FEHÉR PÁL

A dunántúli megyei lapok irodalmi mellékleteiről

A vidéki lapok irodalmi mellékleteinek tanulmányozásával olyan területre érkeztünk, ahol a hagyományok fénykévéjében a jelen meglehetősen elszürkül. Néhány összekötött, megsárgult nagyváradi, debreceni, szegedi újság meggyőzhet bennünket erről. Nem azért, mert e lapok hasábjain gyakran bukkanunk későbbi nagy íróink műveire, elsősorban nem Ady, Móra és a többiek neve a bizonyíték, hanem az a tény, hogy ezek a régi lapok — és általában a századeleji vidéki újságok irodalmi orgánumokká is tudtak válni, meghatározott állásfoglalású írói kört tudtak maguk köré tömöríteni, többé-kevésbé központjává lettek a hatáskörükbe tartozó tájegység irodalmi életének.

Napjainkban már csak nagyon óvatosan beszélhetünk efajta jelenségről. A legtöbb vidéki lap nemcsak, hogy nem dicsekedhet ilyen eredményekkel, de leggyakrabban még a helyes irányba való törekvés jeleit sem tudja felmutatni. Legalábbis erre enged következtetni hét megyei napilap, a Vas Népe, a Somogyi Néplap, a Zalai Hírlap, a Tolna megyei Népújság, a Dunántúli Napló, a Fejér megyei Hírlap irodalmi melléklete. Szándékosan maradt ki a felsorolásból a Közép-Dunántúli Napló, amelynek Fórum elnevezésű irodalmi melléklete legközelebb jár a kitűzött célhoz.

A múlttal való összehasonlítás természetesen csak akkor válik reálissá, ha számításba vesszük az időközben bekövetkezett lényeges társadalmi, politikai és gazdasági változásokat, amelyek bizonyos mértékig új feladatkört jelöltek a megyei lapoknak. Pusztán ezek a tények még nem teszik indokolttá az összehasonlítás eredményét. Sőt! A döntő azonban ebben a kérdésben napjaink egyik nem éppen egészséges jelensége, az irodalmi centralizáció. Ennek nyűgeit hordozni kénytelenek a megyei lapok. A jelenlegi állapot persze még ezzel a védekezéssel sem elfogadható, fényes bizonyítéka ennek a Közép-Dunántúli Napló irodalmi melléklete, a Fórum.

A mellékletek rendkívül eltérő képet mutatnak, mintha nem egyazon szerkesztői és olvasói igény hívná életre valamennyit. Nemcsak a különböző lapok összehasonlításakor derül ez ki, mert ez még a jobbik eset lenne. Az igazság az, hogy ugyanannak a lapnak irodalmi mellékletei is sokszor mérföldes távolságra állnak egymástól, színvonalban, szerkesztésben, sőt néha tördelésben is. Szinte valamennyin látszik az esetlegesség, a rendszertelen szerkesztői munka, a melléklet céljának nem ismerése.

A megyei lapok irodalmi mellékletét végeredményben kettős cél hívja életre. Az egyik az olvasó igényeinek kielégítése, irodalmi ízlésének pallérozása, a másik — és legalább ilyen fontos cél — a helyi írók tömörítése, támogatása. Ez persze meglehetősen tág meghatározás, a melléklet célja tovább is részletezhető, végeredményben azonban ez a lényeg. S nem árt megismételni, a második cél legalább olyan fontos, mint az első — nem beszélve arról, hogy a kettő dialektikusan fonódik egymásba — más szemlélettel jó irodalmi melléklet létrehozása csak kudarcba fulladhat.

Az irodalmi mellékletről alkotott szerkesztői elképzelések különbségére már a mellékletek címei is utalnak. Például a „Tolna megyei Népújság Irodalmi Melléklete", a Közép-Dunántúli Naplónál „Fórum", a Vas Népénél „Művelődés". Nagy vonalakban két ellentétes szerkesztési módot figyelhetünk meg. Az elsőnél az irodalmi melléklet nem sokban különbözik a közönséges „kultúr-oldaltól", jobbára újságírói munka, tarkítva néhány rajzzal, verssel, esetleg egy-egy novellával. Ilyen (címéről ítélve szándékosan) a Vas Népe „Művelődés" főcímet viselő rovata, és a Fejér megyei Hírlap irodalmi melléklete. A többi lap mellékletén kevesebb az újságírói műfaj, a hetenként, kéthetenként rendelkezésre álló két oldalt inkább az irodalomnak szentelik. Sokszor olyannyira, hogy az egész melléklet néhány versből és egy hosszabb prózai írásból áll.

A vitát nem nehéz eldönteni, de a gyakorlati megoldás annál nehezebb: meg kell találni a helyes arányokat, és jó példáért ebben az esetben is a Közép-Dunántúli Naplóhoz kell fordulnunk.

Lássunk néhány példát az első szerkesztési módra. A Vas Népe február 18-i mellékletében hosszú cikket közöl „Hol tart az 5 + 1" címmel a politechnikai oktatás

helyzetéről, december 24-i számában pedig „Művelődésünk helyzete" címmel közöl anyagot. A Fejér megyei Hírlap mellékletén rendszeresen találunk riportokat, többnyire pedagógiai, oktatásügyi kérdésekről, s bár ezek között több igen gondosan megírt, jó újságírói munka akad, mégsem illenek az irodalmi oldalra. Hibás a sokhelyütt megtalálható másik véglet is, a „tiszta irodalom". Jó publicisztikák, glosszák (természetesen irodalmi, művészeti témájúak) kellenek az irodalmi oldalra, és beleillik néhány kritika és megemlékezés is. A jó arányt azonban nem szabad elvétenünk. Mert kétségtelenül a terjedelem meglehetősen kicsi. Két oldalon nehéz színes, változatos anyagot közölni. Elég hozzá egy hosszabb novella vagy publicisztika, hogy felboruljanak a szerkesztő számításai. Ha ez egy-két esetben meg is történik, nem róható fel hibának, de ha ez rendszeressé válik — akkor hiba. A Tolna megyei Népújság szolgáltatja erre a legtöbb példát. Az még érthető, hogy Perczel Mórra és Tolnai Lajosra évfordulók kapcsán hosszabban emlékeznek, de semmivel sem magyarázható ez a terjedelmesség Dickens és Puskin esetében. Ez csupán arányérzék kérdése, mert kétségtelen, hogy a Tolna megyei Népújságnak fontosabb kell hogy legyen Tolnai Lajos, mint Dickens.

Az oldal kialakításában bizonyára közrejátszik a kézirathiány. Valószínű, sok gyenge írás nem azért kerül a lapba, mert a szerkesztő jónak tartja, hanem azért, mert nincs más. Ez azonban megint nem mentség az irodalmi oldalak szerkesztői számára. Azok, akik azt hiszik, hogy az irodalmi oldal szerkesztése csupán annyiból áll, hogy hétről-hétre várjuk, milyen írások érkeznek a szerkesztőségbe — aztán majd csak összejön az oldal — tévednek.

A megyei lapnak irodalmi életet kell teremtenie, írói tábort kell maga köré gyűjtenie úgy, ahogyan ezt a Közép-Dunántúli Napló teszi. A Közép-Dunántúli Napló mellékletén meglátszik, hogy többé-kevésbé szerves kapcsolatban álló írói kör munkája, vagy legalábbis ezt a kapcsolatot és együttműködést a lap igyekszik kialakítani. Mi sem jellemzőbb erre, mint december 10-i számában közölt cikkének néhány sora, amely egyben a megyei lapok irodalmi mellékleteinek nehéz helyzetéről általánosságban is képet nyújt: „...a Fórum heti két oldalának megtöltésére mennyiségileg sem eleget írnak, dolgoznak íróink, ezért a szerkesztőség hétről-hétre kénytelen más megyékben, vagy a fővárosban élő írók tollából közölni írásokat, ami önmagában egyáltalán nem hiba (hiszen az egységes irodalmat nem szabdalják részekre közigazgatási határok), csakhogy, természetesen más megyékből sem a legtehetségesebbek jelentkeznek írásaikkal."

Jellemző, hogy ezek a sorok éppen a Közép-Dunántúli Naplóban jelentek meg. Ez mutatja, hogy a szerkesztőség tudatában van az irodalmi melléklet írókat összefogó, alkotásra serkentő feladatával, és érzi az ezzel kapcsolatosan ráháruló felelősséget. Ugyanebben a cikkben olvashatjuk a következő sorokat: „Sajnos az utóbbi időben vajmi ritkán olvashatjuk lapunkban éppen a legtehetségesebbek írásait (pl. Vasvári Lászlóét, Szabó Béláét stb.)"

Mi ez, ha nem a megye íróival való törődés jele? S ez a vonás már magában elég ahhoz, hogy a Közép-Dunántúli Napló irodalmi mellékletét a tárgyalt többi lap fölé emelje. De nem ez az egyedüli érdem, amely a Fórum munkáját példamutatóvá teszi. Itt jelennek meg hétről hétre a legjobb írások, ez a lap a legszínesebben, legharmonikusabban szerkesztett, sőt még tördelésében is felülmúlja a többieket. Ebből a lapból jegyzi meg az olvasó a legtöbb nevet, és itt találkozik igényesebb alkotásokkal. (Koncz István, Buzás Huba, Cserhát József stb. írásai.)

Erre mondhatná valaki: „Könnyű a veszprémieknek, ott sok a tehetséges író, de nálunk csak egy-kettő akad." Ez elfogult állítás. Miért lenne Veszprém ilyen szempontból termékenyebb, mint a többi megye? Hogy a látszat mégis az előbbi állítás mellett szól, az a Közép-Dunántúli Napló irodalmi rovatának jó munkáját bizonyítja, mert bizonyára nem kis fáradságba kerül, míg írói körét kialakította, a megye tehetségeit maga köré gyűjtötte. Így aztán nem véletlen, ha közöl is más megyebeli vagy fővárosi írók írásaiból (ami egyébként valóban nem hiba), soha sincs olyan helyzetben, hogy irodalmi oldalának csak elenyésző kis részét töltik meg a helyi írók. A Tolna megyei Népújságban erre is akad példa. November 19-i mellékletén a Tolna

megyeiek közül csak Csányi László szerepel egyetlen verssel, a többi írás Ténagy Sándor, Kópiás Sándor, Fodor András, H. Szabó József, Ormos Gerő és dr. Kolta László tollából való.

Természetesen egészséges kezdeményezés a többi lapban is akad. A Vas Népe dícséretet érdemel a megye íróit bemutató sorozatáért. Kevésbé sikerült, de figyelemre méltó vállalkozása volt ugyancsak a Vas Népének az írók üzemlátogatásának megszervezése: „A Vas Népe szerkesztősége felkérte a megyében élő írókat, költőket, hogy esetenként látogassanak el üzemekbe, termelőszövetkezetekbe, és írják meg ott szerzett élményeiket. A tollforgatók szívesen és örömmel fogadták a kezdeményezést. A közeli napokban néhányan bekopogtattak az egyik legfiatalabb szombathelyi üzem, a Remix kapuján. Az üzemben szívesen látott vendégekként fogadták őket, és megmutatták nekik mindazt, ami az üzem falain belül látható. Élményeikről, tapasztalataikról szóló írásaikat az alábbiakban közöljük."

És itt kezdődik a baj, mert a közölt írások egyike sem múlja felül egy közepesen megírt riport színvonalát, és ilyent az olvasó nap-nap után talál az újságban. Az ötlet maga nem rossz, de talán érdemesebb lenne más rendszerrel megoldani, és csak a jó, jelentős írásokat közölni.

Figyelmet érdemel a Zalai Hírlap és a Somogyi Néplap néhány jól sikerült irodalmi melléklete is. Sajnos a legnagyobb példányszámú lapban, a Dunántúli Naplóban nem jelenik meg rendszeresen irodalmi melléklet. Ezzel a Dunántúli Napló hibát követ el, hiszen a vidéki lap egyik legfontosabb küldetését, az irodalmi-esztétikai nevelést hanyagolja el. Pedig a Dunántúli Napló az itt felsorolt lapok mindegyikénél jobb helyzetben van, hiszen Pécsett nem nehéz egy irodalmi oldalra való színvonalas anyagot összegyűjteni. Másrészt a Dunántúli Napló vasárnaponként közel ötvenezer példányban jelenik meg, tehát jóval több olvasóhoz jut el, mint bármelyik irodalmi folyóirat. S ha a többi megyei lap nem is éri el ezt a példányszámot, akkor is számolnia kell azzal, hogy adottságaik lehetővé teszik a legszélesebb tömegek kulturális nevelését. S ezzel a lehetőséggel élni — kötelesség!

Ha végignézzük a megyei lapokban gyakran megjelenő írók névsorát, kiderül, hogy a hét megyében sok a tehetséges író. Az ismertebbek mellett: Bárdosi Németh János, Bertók László, Borsi Darázs József, Csányi László, Káldi János, László Ibolya, Pákolitz István, Takács Imre, Takáts Gyula stb. sok tehetséges írás alatt találunk kevésbé ismert neveket, érdemes megemlíteni közülük néhányat: Antalfy István, Bella István, Dregán Gábor, Fürtös Gusztáv, Lázár Tibor, Pozsgai Zoltán.

Már pusztán a nevek mennyisége bizonyítja, hogy koránt sincsenek rossz helyzetben — az irodalmi centralizáció ellenére sem — a megyei lapok. Jó írásokért nem szükséges a fővárosba menniök. Egyszerűen csak írásra kell serkenteniök a helyi írókat, s olyan színvonalassá tenni lapjukat, hogy a már nevesnek számító írók is szívesen írjanak bele. Meg kell szüntetni azt az áldatlan állapotot, hogy sok helyi író nem szívesen jelenik meg megyei lapban az alacsony mérce miatt. Ahogy a fentiekből kitűnik, ez csak szervezés és kissé áldozatosabb munka kérdése.

A vidéki lapok irodalmi mellékleteivel kapcsolatosan még számos részletkérdésről lehetne beszélni, de ehelyütt csak egyet említsünk. Azt, hogy hogyan válnak néha ezek a mellékletek néhány nagyon is közepes író vadászterületévé, akik bővízű forrásként ontják a semmitmondó anyagokat, szinte valamennyi vidéki lapban. Ez nem azt jelenti, hogy bűn, ha egy író valamilyen munkája több megyei lapban is megjelenik, különösen akkor nem, ha az írás jó. Sőt, vannak olyan vidéki írók, akik munkásságukkal eredményesen járulnak hozzá több megyei lap színvonalának emeléséhez. Példaként a szekszárdi Csányi László említhetjük. Műfordításai, versei s különösen kultúrált publicisztikái valamennyi lap előnyére válnak. S Csányi László mellett felsorolhatnánk még néhány vidéki író nevét, aki sokat tesz az említett lapok irodalmi rovataiért. Akikre a fenti pár sor vonatkozik, maguk is érzik, hogy nem éppen egyenes úton járnak, hiszen gyenge anyagaikat más-más címmel küldik el különböző megyei lapokhoz. Erre kár is több szót vesztegetni, mert csak kissé kell felemelni a mércét, hogy ezek az írások kimaradjanak a lapból.

A megyei lapok fordítsanak több gondot irodalmi oldalaikra, mert bármilyen nehéz is, a feladatot meg lehet jól oldani, s nemcsak lehet — kell is.

LÁZÁR ERVIN

A művészet új mecénásai

(Egy vidéki irodalmi kezdeményezés tanulságai)

Tavaly januárban, amikor a Jelenkor szerkesztői és a Baranya megyei Tanács illetékes vezetői irodalmi tapasztalatcsere címén Pécsről Szegedre utaztak, az autóban, a ködös alföldi tájra ki-kipillantva, vetődött fel először az a gondolat, hogy a helyi irodalmi pályázatok hagyományos formáját valami célszerűbbre és korszerűbbre kellene változtatni. Mert mi történt eddig? A tanácsok és más szervek a rendelkezésükre álló összegekből különféle alkalmi pályázatokat hirdettek. Volt „felszabadulási", „tanácsköztársasági", „tehetségkutató" és még ki tudja felsorolni hányféle irodalmi pályázat. A feltételeket mindig meghirdették, a jeligés pályamunkák beérkeztek, a zsűri elbírálta azokat, és az eredmény? Első díjat nem osztottak ki, második díjat nem osztottak ki, a harmadik díjat megosztva adták át. A pénz mindenesetre elfogyott, a költségvetésben nem okozott további gondot, de ezeken a pályázatokon az érdemes helyi tehetség nem vett részt, értékes mű nem jelentkezett.

Baranyában tavaly új elgondolás született. A megyei és a városi tanács, valamint a Szakszervezetek Baranya megyei Tanácsa közösbe adta a pályázatra fordítható összeget, és együtt hirdetett ú. n. irodalmi és képzőművészeti *ösztöndíj-pályázatot.* A jelentkezők tématervet készítettek, s a feltételek szigorú betartásával egy bizottság választotta ki azt a kilenc baranyai írót és nyolc festőt, akit három-négyezer forintos ösztöndíjban, illetőleg egy hónapos alkotó-szabadságban részesítettek. A feltételek legdöntőbbike az volt, hogy a szabadságot valamelyik baranyai üzemben vagy termelőszövetkezetben kellett eltölteni, ugyanakkor az író és a festő saját belátására bízta, hogy mikor és milyen műfajú alkotásban kívánta hasznosítani a kapott szabadidőt és a gyűjtött élményeket.

Az irodalmi pályázatnak ez a formája nemcsak a korábbi gyakorlattól, hanem a felszabadulás előtt osztott művészeti díjak rendszerétől is elütött. Az irodalmi díjnak, mint például a Baumgarten-díjnak nálunk mindig jelentős értékmérő, értékhitelesítő rangja volt. Ezeket a díjakat azonban mindig kész alkotásra, egy megtett művészi út elismeréseként adták. Ugyanakkor a kapitalista irodalmi és kiadói viszonyok között óhatatlanul az üzleti haszon, a reklám mellékíze és hozzájuk tapadt. A megszámlálhatatlanul sok irodalmi díj például a franciáknál ma is legalább annyira kiadói reklám, mint értékmérő elismerés.

A Baranyában tavaly meghirdetett és kiosztott irodalmi ösztöndíj — az irodalmi díjaknak ez az új és szerény hajtása — abban is különbözött más, korábbi díjaktól, hogy nem elkészült műre adták; inkább biztatás volt, mint elismerés, alapja inkább az előlegezett bizalom volt, mint a beérkezettség. Elsősorban persze olyanok kapták, akik eddigi alkotásaikkal már a tehetség jelét mutatták, megjelent műveket tudhattak magukénak. Az ösztöndíj éppen tehetségük további kibontakozásához kívánt segítséget és támogatást nyújtani.

Miben segített az ösztöndíj? Egyrészt az író új környezetbe került. Aki eddig ideje java részét könyvtárban, iskolában, napilap szerkesztőségi asztala mellett töltötte, most megismerkedett egy bánya, egy munkásszállás, egy termelőszövetkezet, egy üzem belső életével. Új élmények hatottak rá, másfajta emberekkel találkozott, tágult a világa. Másrészt az egy hónapos szabadság lehetővé tette, hogy intenzívebben éljen az alkotó munkának, abban az egy hónapban többet írjon, fessen.

A tanácsi ösztöndíj megpezsdítette Baranya és Pécs irodalmi és művészeti életét. Két festő, Bizse János és Lantos Ferenc önálló kiállításon mutatta be komlói és bányász témájú képeit, az ösztöndíjban részesült többi festőművész pedig a Pécsett április 4-én megnyílt gyűjteményes kiállításon mutatkozott be legújabb alkotásaival. Két író regénybe kezdett, ezek a művek már kiadói gondozásba kerültek. A Jelenkor elmúlt, áprilisi száma első ízben közölt több olyan írást és grafikai munkát,

mely a pályázat eredményeképp született. Az „ösztöndíjas" alkotások közül két elbeszélést, egy regényrészletet és egy szociográfiai tanulmányt, valamint négy festőművész kilenc rajzát közölte a lap. A Jelenkor mostani, júniusi számában újabb „ösztöndíjas" írások kaptak helyet. Több pécsi írónak az ösztöndíj segítségével született írása fővárosi lapokban is publikálást nyert.

A pécsi és a baranyai tanácsi szervek az Írószövetség helyi csoportjának bevonásával az idén is meghirdették a művészeti ösztöndíj-pályázatot, és néhány módosítással még hatékonyabbá, az alkotók és a megszülető alkotások még jelentősebb segítőjévé kívánták azt tenni.

A pécsi kezdeményezés tanulságait alighanem másutt is le kellene vonni. Az országban a legkülönbözőbb szervek rendre-sorra hirdetnek a régi, elavult módszer szerint irodalmi és művészeti pályázatokat. Itt van előttem például a Komárom megyei Dolgozók Lapja február 3-i száma, mely hírül adja a megyei irodalmi pályázat eredményét. A tanács, a szakszervezet és a nőtanács *együtt* jelentős díjait néhányszáz forintra elaprózott összegekben jobbára teljesen ismeretlen nevű szerzők kapták. A díjazott és a helyi lapban már közölt írásaik sem sok reményt sejtetnek. — A Somogy megyei Néplap április 4-i száma is egy helyi irodalmi pályázat eredményéről illetőleg eredménytelenségéről számol be. A regények közül első díjat két alkotás nyert, második és harmadik díjat nem adtak ki. Az elbeszélések közül első és második díjra egy írás sem bizonyult méltónak. A versekre kiírt első, második és harmadik díjnak szintén nem akadt gazdája.

Nem lenne helyesebb az erők összefogásával — nemcsak Baranyában, hanem az országban másutt is — a többnyire eredménytelen alkalmi pályázatok helyett művészeti ösztöndíjakat létesíteni az ott élő, érdemes helyi írók támogatására? Nem serkentené ez jobban a vidéki művészeti élet fejlődését, kibontakozását, mint az alkalmi pályázat?

— *s*

Az olvasó leveléből

A „Szülőföld és irodalom" címmel meghatározott problémát markánsabb részletkérdések összevonásának érzem. Őszintébben vizsgálódnánk és határozottabban fogalmaznánk, ha a fenti cím helyett pl. a központosított irodalom és művelődés kérdéseiről beszélnénk, vagy az irodalom és a nagyvárosi irodalom problémáját vetnénk fel.

A főváros—vidék megkülönböztetést és szembeállítást a kulturális élet érzi meg legjobban. A felületes közönség, a művészet „fogyasztói" körében ez még mindig értékrend. Ez ellen a vidék *széles fronton* csak igen emelt és szigorúan őrzött színvonallal küzdhet. A művészetre, irodalomra reflektáló embereket, a műértő tömeget meg kell győzni és meg kell hódítani. Van azonban egy *szűkebb réteg*, amely — bár maga talán értékesebb — mégis megelégszik az ország tájairól jövő közepes produktumokkal; szeretettel, gyengéd figyelemmel fordul Pécs és Debrecen irodalmi élete felé, ha az esetleg kevesebbet nyújt is, mint egy nívós budapesti válogatás. Miért? Mert egyre kritikusabb szemmel nézi az uniformizált, egyéni-hazai jellegét vesztett nagyvárosi irodalmat: félti tőle a *magyar* irodalmat.

Sajnos, az igazi küzdelmet ez *ellen* és a magyar irodalom*ért* nem intézkedésekkel és lap-alapításokkal lehet felvenni, hanem — tehetségekkel. A nagy tehetség — ha szóhoz juthat — minden problémát megold. Egyéniség: tehát független minden kiegyenlítő laposságtól; igazi művész, tehát lerázza magáról a zsargont és a művészietlen konvenciókat. Az igazi tehetséget nem fullasztja meg az újra, korszerűre való görcsös, tudatos törekvés. Neki mindegy, hogy mi a szülőföldje; a Jelenkornak azonban azt kívánom, hogy mindig ismerje fel a tehetségeket és legyen módjában gyakran közölni őket. Ezzel járulna hozzá igazán a vidék-probléma megoldásához!

DR. BOROS TIBORNÉ

Írás és élet

A könyvtárunk egy szamárfüles kalendárium volt, s ebben nincs semmi túlzás. mert apám, aki a kőműves szakmában fáradozott, megrokkanva harangozó lett; újságot nem járatott; anyám, aki ma nyolcvan esztendős, éppen csak a nevét tudja leírni, azt is gyűrközve; így az indulásom sokkal nehezebb volt, mint egyik szerencsésebb pályatársamé, ki könyvek tőgyén hízhatott. Mert hát nem mindegy az, hogy milyen a közvetlen környezet; nem mindegy, hogy mit dugdosnak a hetedhétország ellen induló legkisebb fiú tarisznyájába — a pogácsán kívül. Én pedig nem is a harmadik, hanem a hetedik voltam, akinek még a pogácsából is csak szűkösen futotta; maradt hát a gyermekkori élményanyag, amit mindenki magával hoz az eszmélés völgyéből, hiszen a felnőtt, különösen ha költő, lélekben egy kicsit gyerek marad mindigre.

Ami a könyveket, az olvasást illeti, mondom, hiányosan voltam elveresztve; mindössze néhány mesekönyvet, leporellót kaptam a Miskabácsitól, aki iskolaigazgató volt; ezen kívül a Józsi bátyám mesélgetett nyári estéken, a hálószobává előléptetett kamrában; meghamisítva olykor Petőfit; vagy a saját kútfejéből sikerített a népmesékhez néhány motivumot, mivel szellemi rokonságban állt a néhai Münchhausen báróval. (Egyébként a negyvenes években, mikor lépten-nyomon azt tudakolták, hogy ki ki-fiabornya, megkérdeztem apámat a családfánkról. Arra emlékezett csupán, hogy Kistápé pusztán, ahol gyerekeskedett, csupa szegényember lakott. Akkor hát — feleltem én — valóban nem titok, honnét származom!)

A könyvek hiányát — ahogy most látom, — talán a sok vallásos szertartás pótolta, ami ugyan elsősorban dráma, de költészetnek mindenképpen költészet. Misztikum. Ilyesmiben pedig bőven volt részem; sokat ministráltam, jártam temetésekre s főleg sokat harangoztam. A harangszó árnyalatait gyerekszívvel is megéreztem: „másképpen" szólt a harang, ha temetésre húztuk, ismét más volt a hangja, ha a jeges felhőket riogattuk a villámcsóvás nyári éjszakákon — az utóbbihoz nagyon ragaszkodtak a hívek —, de apám is igyekezett, mert cséplés után portánként sokszor félzsák búza is „csöppent" a felhő-elleni harangozásért. Mint „a hivatalában pontos kisbíró", meg voltam győződve, hogy a termés az én éberségemtől is függ.

Költői eszmélésem idején az ösztönösséget táplálta, hogy viszonylag későn kezdtem olvasni. Igazgató nagybátyám iskolai könyvtárából cipeltem Jókait, Gárdonyit, Mikszáthot. Ostehetségnek éreztem magamat, talán azért is, mert ez a póz elég divatos volt akkoriban. A középiskolában se lökdösött senki se ilyen, se olyan irányba; igaza is volt annak, aki egyszer azt mondta, hogy afféle erőmutatványos vagyok; én azzal egészítettem ki: Robinson. Mert igaz az, hogy aki már valami jelentőset alkotott, nyugodtan elmehet Tomi-ba; de az indulás sok veszélyt rejt, ha teljesen egyedül van az emberfia, ráadásul Cseresznyés-pusztán, vagy kis városkában, mert a mércével mindig baj van. Baj, hiszen az elégnél is több vállveregetésből bőven futotta.

A filozófiai, politikai iskolázatlanság óvatos lázadóvá nevelt; ezt aztán jóval később szememre is vetették néhányan a türelmetlenebbek közül. Ehhez csak annyit fűzök hozzá sebtében, hogy az anyja méhében senki se lett kommunista; s az a nemzedék, amelyikhez — legalább is évjárat szerint — tartozom, elég nagy varga-

betűvel közelítette meg a célt; de hát ez is természetes folyamat, hogy a megváltozott szemlélet kiérlelődjék, ne máz legyen csupán.

De hogy visszakanyarodjam: tehetségesnek tartottak, s noha ellene szól az ösztönösségnek, soha nem bíztam csak a tehetségemben. Ma is azt vallom, hogy a tehetség a legfontosabb, de egyedül nem üdvözít. Ezt bizony sokkal korábban megtanulhattam volna én is.

Azt mondják, hogy a lírikus a 25—30. évéig feltétlenül kialakul, véglegessé válik; de hát igaz-e ez? Azt hiszem, ilyen kategórikusan nem lehet megvonni a határt, nem is beszélve a nagy korfordulóról, melynek hatása alól senki se vonhatja ki magát, legkevésbé a költő.

Mivel irodalmi tájékozottságom nagyon hiányos volt, természetes, hogy a polgári-nosztalgikus irodalom hatott rám, mert ez hozzáférhető volt. Nem csoda, ha a verset a forma felől közelítettem meg, elég korán, s bár a formát ma sem akarnám lebecsülni, a vers leglelke-lényege mégis az eszmeiség, a gondolat; ettől lesz a vers súlyos, vagy súlytalan.

Líránk fővonala vezetett rá a költői feladat-vállalásra, arra, hogy nem lehet elfutni, „nem lehet nem menni, ahová Te küldtél". Igaz, hogy a sematizmus sivár korszakában magam is elkövettem néhány ártatlanabb merényletet az egészséges optimizmus ellen, de mivel sose éltem (s nem is fogok) pusztán az írásból, így megmenekültem attól, hogy megkerüljem az igazságot. Az ötvenes évek elején nagyon meghökkentett egy újságcikk, melyben egyik ma is sokat szereplő költőnk azt feszegette, hogy mindig az igazságot kell írni. Hogy az igazat kell írni, ezt olyan természetes-egyszerűnek találtam, mint a kétszerkettőt; sehogyse értettem, miért kell erre még külön is szót vesztegetni. Pedighát érthettem volna, hisz nem egyszer elszomorított egyik-másik írás prózában és versben, színműben, mely a szép hazugság-ot tűzte ki lobogóul (idézőjel nélkül). Az igazmondás, még ha nem is nélkülözi a tévedést; a sánta eb példáján túl, az élet hétköznapjaiban s az írásban számomra elsősorban morális probléma volt és az is marad. Az írás nem önmagáért való, társadalmi vonatkozású, tehát közösségi cselekvés, s számomra elsősorban érzelmi telítettségű. Ezzel egyáltalán nem akarom lebecsülni a vers intellektuális indítékát; valahogy a jó versben ez a kettő kiegyenlítődik, illetve, a költői alkattól függően valamerre elbillen. Hanem hát itt van a versolvasó is, a sokszor kevésbé vájt fülű; vele mindenképpen törődni kell. Mert jó, jó: komplikált a modern ember (én ugyan ehhez a már-már misztikusnak tűnő megállapításhoz hozzátenném, hogy a komplikáltság mögött néha olyasmit is érzek, hogy nem ragaszkodunk mindig az igazsághoz, és sokszor ebből adódik a komplikáltság), de azért annyira még se komplikált az emberi lélek ma sem, hogy a modernség örve alatt egyszerű dolgokat rejtvényszerűen írjunk meg, mert ebből kinek van haszna?

Az is félő, hogy egyes komplikáltabb lelkek a gügyögés kategóriájába sorolnak olyasmit is, aminek csak az a baja, hogy véletlenül — érthető. S ez általában a közéleti írásokra vonatkozik. Mottójuk körülbelül így hangzik: „Nem kell beleszólnom semmibe, ezt majd elintézik mások, akik pusztán azért szükségesek, hogy én valami igazán nagyszerűt, mindenekfelettit írhassak." — De a kor problémái elöl senki se menekülhet az általános-emberihez, aki számot tart az írói névre. Az írás: felelősség; s bár minden alkotás nem lehet maradandó, (az ember szinte megijed, ha arra gondol, hogy az irodalom micsoda kincseket őriz!) mégis, a maradandóságigény nélkül aligha érdemes tollat fogni. A jó írás pedig mindig harc volt, mért ne lenne az ma is? E harc megnyilvánulási formája azonban mindig művészi alkat kérdése és stílusé is; örvendetes, hogy a korábbi irodalompolitikai baklövések, a talmi kavics drágagyönggyé-kiltása után ma már van (ha nem is túlságosan sok) hangszín, árnyalat az irodalom nagy kórusában.

Bár formalista-impresszionista indítású vagyok, mégse hagyatkozhatom csupán a látott és tapasztalt jelenségekre, azaz a külső valóságra; mivel azonban az érzelmi

hatás elsőbbrendűségét vallom, nálam legtöbbször a megélt (külső) élményből kerekedik a vers. Napjainkban pl. sokat foglalkoztat az a furcsa jelenség, amit nehezen tudnék most nevén nevezni. Valamiféle petyhüdtségről, elkényelmesedésről van szó, polgári szemléletről és lelki elhízásról. Bosszantó, hogy a mégjobblét megteremtését épp azok sürgetik a legtürelmetlenebbül, akiket nem túlságosan érdekel új világunk mikénti alakulása, s nem kapnak sérvet a szocializmus alapjainak lerakásánál. Erre a szemléletre, mely a cinizmussal tejtestvér, nem ártana több szót pazarolni; s erre most nem is másokat akarok biztatni: a magam részéről már hadat üzentem ennek a lelki elhájasodásnak. Már megint elkanyarodtam. Szóval a téma mellett százszor is elmegyek, anélkül, hogy valami erőteljesebb indítékot éreznék a megírásra; s van úgy, hogy százegyedikszer mégis olyasmit találok egy kőműveskanál nyelében, egy csavarban, vagy egy darab madzagban, ami megindítja bennem a verset. Maga az ötlet nem hogy nem mindig, hanem csak nagyon-nagyon ritkán elegendő (egyébként ezt robinzonkodásom idején sokszor szem elől tévesztettem), újabban azonban nem nagyon szeretem a fölbukkanó ötleteket; hiszen a megélt valóság (sokszor csak évek múltán) új motívumokkal gazdagodhat és gazdagodik is, egészen eddig, míg a verset „nem lehet nem megírni". Azt hiszem, itt kezdődik a költészet. Szóval: az érlelés. Ha nem is kilenc esztendőig, hiszen sietősebb az élet; de mesebeszéd, hogy csak úgy a kisujjból rázódik ki a jó vers. Sokan nem hiszik, hogy az igazi vers ritka pillanatok adománya s még így is gyötrődés. De így van jól, különben semmit se érne az egész. Az utcalány megszerzése nem kerül harcba. Az angyal meghódítása a nehéz. Egyre nehezebb.

Népművelési munkában töltöm napjaimat, ez kedvezően hat; úgy érzem, ebből adódik költői skálám egyre-szélesedése. Ritkán „skiccelek", általában magamban hordozom a verset, attól függően, hogy milyen intenzitású egy-egy motívum. Van ugyan egy dossziém, abban a följegyzések tömkelege; van olyan, amelyik ma is foglalkoztat, van olyan, amit már nem tudom, mért jegyeztem föl: teljesen kihullt belőlem. Ha nagyon foglalkoztat valami, akkor — sajnos (vagy nem?) előfordul, hogy napi munkám közben sem igen tudok másra koncentrálni, amiből ugyan még nagyobb baj nem esett, ha csak az nem, hogy megkérdezem, mit is tetszett az előbb mondani?, esetleg elfejtek köszönni, vagy a szomszéd lépcsőházban csengetek. A verset legtöbbször akkor írom le, amikor már „kész". Talán ezzel magyarázható a formai változatosság; nem tudom ugyanis elképzelni az előre kiagyalt formát. A megfogalmazásnál — a sordíjra való tekintet nélkül — mindig a tömörítés volt, s ma is ez a mérvadó.

Hol, mikor írok? Íróasztal híján a konyhaasztalt léptetem elő; az éjszakai órákban ugyanis a konyha a legnyugodtabb hely. No, ezt nem pánaszképpen mondom; számomra nem fontos mindig a csend, igaz, hogy nem is árt; de a sárgarigófüttytől a kocsmazajon át, a temető-nyugalomban, autóbuszon, értekezleten(!) és a tétlenségnek látszó szemlélődésben is mindig „írok". S mivel egyre erősbödik az önkontroll, ritkább a vers. És jól tudom, hogy soha nem hiányzik az a vers, amit a költő nem ír meg...

PÁKOLITZ ISTVÁN

A semmitmondás útvesztői

Egyszerűbb azt megmondani: miért rossz egy félresikerült műalkotás, mint azt: miért jó egy remekmű. Kedvelem az egyszerű megoldásokat. Célravezetőbbek azoknál a szellemi bűvészmutatványoknál, amelyek inkább szerzőik műveltségét és eszét hivatottak bizonyítani, mint a szóbanforgó igazságot.

Hogy most rosszul sikerült alkotásokról fogok beszélni, annak mégsem csak ez a rokonszenv az oka, hanem az, hogy verseket szándékozom megbírálni. Verseket, mai költészetünk legújabb terméséből. És egyre ritkábban bukkanok olyan költeményre, melynek elolvasása maradéktalan örömet váltana ki. Miért van ez így? Miért van az, hogy még a viszonylag jó művekben is, jó indítás, megkapó kezdősorok után is, valahol, valahogyan elromlanak a dolgok?

Úgy vélem, a választ, az igazságot akkor tudom a legjobban megfogalmazni, megközelíteni, ha nem akarok sokat markolni, ha megelégszem egy-két tipikusnak látszó hiba vizsgálatával.

Mivel az itt felsorakozó példák mindegyike *lírai vers*, azért előljáróban erről a műfajról kell néhány általános megjegyzést tennem.

A versnek, ennek a sajátos, kötött beszédnek, szigorú szabályai vannak. E szabályokat — akár ösztönösen, akár tudatosan — de ismernie kell a vers írójának. [Sietve hozzáteszem, hogy mai költőink ismerik is őket.] Csakhogy ez korántsem elég. A verstani szabályok ismerete: az eszközök ismerete. Alkalmazásuk bármilyen könnyedsége, természetessége sem tesz önmagában még senkit sem költővé — legfeljebb csak jó verselővé.

A vers ma már a leggyakrabban a líra kifejezésmódja, amit ma versnek nevezünk, az a lírai vers. Versekről, folyóiratok versrovatairól, verseskötetekről gyakran olvashatunk észrevételeket, bírálatokat. Megfigyelhető, hogy ezek a bírálatok többnyire két szempontból vizsgálódnak: a művek tartalmáról [mondanivalójáról] és külső formájáról [verseléséről] beszélnek. Ez elég furcsa jelenség, hiszen a lírát éppen belső formája [gondolatmenete] különbözteti meg a másik két műfajtól. [A „külső forma", „belső forma", „tartalom" — terminológia irodalomelméleti alapvetése Arany János Széptani jegyzeteiben lelhető fel.] Igaz, hogy az általános szóhasználat nemcsak a lírai verset, hanem a prózában írt lírát is versnek nevezi („szabad vers"). Ha azonban ezt el is fogadjuk, akkor sem volna szabad elfelejtenünk, hogy a lírát nem a verses vagy a prózai kifejezésmód teszi lírává. Tartalma (mondanivalója) pedig mindenfajta műalkotásnak van.

Ha tehát a bíráló megállapítja, hogy ez vagy az a lírai vers örömöt vagy bánatot, életkedvet vagy kétségbeesést fejez ki, s hogy ezt itt-ott döcögő vagy kifogástalan ritmusú, jó vagy rossz rímelésű verstechnikával teszi — ezzel még egyáltalán nem tett eleget hivatásának. Azt csak úgy teljesítheti, ha vizsgálódásának fényét a mű által megtett útra irányítva követi az alkotó lépteit szóról szóra, mondatról mondatra; hogy kikutathassa: hogyan jutott el vagy miért nem jutott el az értelem, az érzelem, a hangulat útján a művészi felismerésig.

A lírikus útja kevésbé plasztikus az elbeszélőénél, a drámaíróénál. A líra belső formája nem az eseményekből összetevődő, jellemeket formáló cselekmény, hanem a költői képek összefüggéséből adódó gondolatmenet. Ezt az összefüggést akár a képek logikájának is nevezhetjük — ha a *logika* kifejezéssel nem zárjuk ki az érzelmek, a hangulatok, az érzések vagy az ösztönök asszociatív kapcsolatát. [Költői képnek nem az úgynevezett szóképeket — hasonlat, metafora, ellentét stb. —, hanem a lírai mű belső formájának ezeknél nagyobb egységét nevezem, amely legtöbbször egy vagy két szakasz, és amelyet egy képnek láthatunk. Például József Attila Harmatocskájának első képe: „Guggolva ringadoz/ a málnató, meleg/ karján, buggyos, zsíros/ papíros szendereg."]

A költői képek logikája teszi egységessé a lírai mű tartalmát, mert az közvetlenül a képekben fejeződik ki. Ha a képek között nincs semmilyen kapcsolat, akkor az alkotó nem is válthat ki semmilyen lelki folyamatot a befogadóból, vagyis: semmit sem mond.

Amit az itt következő költeményektől számonkérek, az a költői képek logikája; amit e számonkérés közben felfedezni vélek, az néhány jellemzően rosszul alkalmazott képalkotó elem.

A műalkotás kötöttségei művenként változnak, a költő maga hozza létre azokat — ám ha már ezt megtette, nem rázhatja le őket magáról büntetlenül. Hiába jók önmagukban egy lírai vers képei, ha nem tartja össze őket valamilyen erő. És még a legjobban megszerkesztett verset is kibillentheti egyensúlyából egy oda nem illő kifejezés. Mai költőinkkel gyakran megesik, hogy egy-egy szép hasonlat, egy-egy különlegesen tarka szókép pillangója után iramodva letérnek a magukválasztotta útról; s nem is veszik észre, hogy önfeledt kergetőzésük közben a semmitmondás útvesztőibe tévednek.

*

Egyik tehetséges fiatal költőnk henye fogalmazással, stílusának pongyolaságával, s legfőképpen egy rosszul használt kifejezéssel rontja el alkotását, amelyben pedig minden adottság megvolna ahhoz, hogy a legteljesebb műélvezetet nyújtsa.

Egyre áttetszőbb

Egyre áttetszőbb lesz a táj,
míg tekintetem világítja át:
mint vázlatot, csak sejteti
ereinek sötét hálózatát,

csak derengeni hagyja hűs
csontjait, forgó izületeit,
tűként sikló madarait
s az eget, mit fátyolként fölvetít.

Mutatja túlsó oldalát,
rám fordítja tükrét a levegő,
melynek közepéből e nyár,
mint hasonmásom, sugárzik elő.

S aztán szárnyalni kezd. Tudom,
meddig repül, milyen határokig,
melyeknek sövénye előtt
visszanéz majd és leborul porig.

Egyetlen nagy kép ez a vers, amelyben a költő azonosul a világgal. Hogy ehhez a megállapításhoz eljuthassunk, hogy megfogalmazhassuk a vers témáját, tízszer is el kell olvasnunk a négy szakaszt, együtt és külön-külön, mondatonként és szavanként. És végül nemhogy a művészi felismerés, hanem még a tudományos megismerés örömét sem tudjuk érezni. Fáradtak vagyunk. Miért?

Kezdjük a kezdetén. „Egyre áttetszőbb lesz a táj,/ míg tekintetem világítja át:" — jó. Sőt: nagyon jó. Röntgenszemünk a költőével együtt hatol a táj titkaiba. A következő négy sor a logikus képalkotás iskolapéldája lehetne. A röntgenként világító tekintet előtt egy hús-vér táj rejtelmei tárulnak fel. De egyszerre el kell kapnunk ezt a tekintetet. Váratlan döfés éri: „tűként sikló madarait". Ez a hasonlat önmagában gyönyörű. Pompás helye is volna egy nagy vásznakból összeférc elődő égen. József Attila-i kép. De hogy kerül ide? Hogy kerül a hús-vér, emberformájú tájba a tű? Fogadjuk el talán, hogy nem ott a helye, hanem az égben, amelyet a táj „fátyolként fölvetít"? Nem tehetjük. Az előbb emberré személyesített táj nem vetítheti föl fátylát. Minden mást megtehet vele: levetheti, magára terítheti, összevonhatja, kimosolyoghat alóla — de föl nem vetítheti. Nem láthatjuk a tájat most ismét csak tájnak. Képzeletünk nem ugorhatik ekkorát a költői realitásból a valóságos realitásba — lábtörés veszélye nélkül. S innen kezdve bizony már maga a vers is csak bicegni tud.

Az első két szakasz [amely egyetlen mondat], most válik értelmileg is zavarossá. Mert egyszerre nem értjük, hogy a táj, amelyet egy egységes egésznek kell fölfognunk, s amelyet tekintetünkkel átvilágítunk; miért *csak* dereng, miért *csak* sejtet? Hiszen azt nyomatékosította a költő még a címmel is, hogy *egyre áttetszőbbé* válik! Ha el is fogadjuk, hogy a titok [a tájnak mintegy a belseje, tartalma] dereng, sejteti magát; nem tudjuk elképzelni, hogy mért *csak* sejtet és dereng? Mért nem *már* sejtet, *már* dereng? Ha valamit jól kezdek látni, ha egyre áttetszőbbé válik előttem, akkor: már dereng, már látom. Ha egyre kevésbé világos, akkor: alig látom, csak dereng. S végül: az ég, a madarakkal, egy képzelt külső nézőpontból lehet a táj fátyla, benne sikló tűkkel — de az aztán végképp nem derenghet. Sem csak, sem már. Hiszen kívül van! Az az ellentét elképzelhető ugyan, hogy, ha ezen keresztül hatolunk a táj belsejébe, ha a formán át a tartalmat kezdjük egyre élesebben látni, akkor a forma (az ég, a látszat, a fátyol) a tartalomhoz (a táj csontjaihoz, ízületeihez) képest már csak dereng — azonban itt nyilvánvalóan nem erről van szó.

Hogy voltaképpen miről, azt a következőkből sem érthetjük meg. „Rám fordítja tükrét a levegő" — mondja a költő —, s ezzel mindent felfordít. Tegyük fel, hogy az ég és a levegő két különböző dolog. Elképzelhető, hogy különbözzenek a költői beszédben. Ám az ég fátyla, ha nem is változik tükörré, akkor sem fedheti a levegő tükrét. Ez ellen még költői érzékszerveink is tiltakoznak. Főleg azért, mert a levegő tükrének közepéből a *nyár* sugárzik elő, ez a fölösleges új fogalom, amely tovább bontja a vers egységét. Már hiába hasonmása a nyár a költőnek — sőt már nem is lehet jó hasonmása. A pontatlan meg a rosszul használt kifejezések elsikkasztották a költemény lehetőségeit. Holott pontosan, jól kifejezve most válna felismerhetővé: a költő behatolt a táj titkaiba, s önmagát fedezte fel ott! Mennyivel jobban, mennyivel szebben mondhatta volna el ezt a vers, ha teszem azt a hűs csontok, forgó ízületek követelte folytatás nem maradt volna el! Vagy még inkább: ha a *csak* helyébe más szó kerül!

Ilymódon, a szinte teljesen különálló utolsó szakasz nem zárja le a művet, nem ad választ, nem vet fel kérdést. Az „... aztán szárnyalni kezd." alanya a levegő — holott érezzük, hogy a költő a nyarat gondolná annak. Mivel így nem tudhatjuk, *mi* szárnyal, azt sem tudjuk, *miért*. S hogy meddig? Ha a költő tudni véli is — mi nem sejthetjük. Ami előtte egyre áttetszőbb, az előttünk legfeljebb csak dereng. Ha a vers témájához el is jutunk, tartalmát nem leljük meg. Útunk a semmibe vezetett.

A következő versben azt figyelhetjük meg, hogyan okoz műformai keveredést az oda nem illő kép, s hogyan billenti ki eredeti kerékvágásából a költeményt.

Szuggesztív, erős képekkel indul a *Nyári dél:*

Miféle álom úszkál a szilvafák alatt,
hová a nyár taszít?
Arany csordába járnak a darazsak
inni a vályúig.

Az „álom úszkál"-hoz kapcsolódik a vályú (állott vízével), a darazsak csordája pontos helymeghatározás: falun vagyunk.

A pajta hűs terem, elhagyott, ócska színház,
kellékekkel tele;
kaszák s cséphadarók közé egy paraszt Hamlet
éppen beillene.

Ezen a folytatáson már el kell töprengenünk. Miért „elhagyott, hűs terem a pajta, kellékekkel tele"? Miért? Mert olyan munkahely, a munkaeszközöknek olyan

tára, amelyre most nincs szükség? Vagy, mert szükség volna ugyan rá, de hát most éppen dél van, s a rekkenő hőség miatt senki sem dolgozik? A magyarázat — nem magyarázat. Miért illene be ide egy paraszt Hamlet? Ha ez nem jelkép, hanem csak a színházmetafora folytatása vagy nyomatékosítása, akkor értelemzavaró. Ha meg jelkép, akkor nem érthető. Miért illene be ide éppen egy tépelődő, egy késlekedve cselekvő, tragikus sorsú, a kizökkent időt helyretolni kárhoztatott paraszt?

Hiába olvassuk végig a költeményt, válasz nélkül maradunk:

Vakít az ól; falára lovat vés egy gyerek
s a lóra katonát.
Galamb-álarcban múzsa röppen a földre le
s elvezeti lovát.

Egyszerű nyári dél, sárgulsz, akár a tök
szérünkön fölpupozva;
aranykor-végi fényed odaégeti testem
árnyát a kertkapukra.

Lehetne vad e föld, játéktalan, borús,
homok vagy kő-világ;
s be jó, hogy mégsem az! Isten helyett rigók
szállnak a kerten át.

Hamletnek nyilvánvalóan semmi köze sincs ehhez az egészhez. Mert ha csak [amint az ténylegesen sikerült] innen-onnan kiragadott képek csendéletté vagy életképpé való összefűzése volt a költő szándéka, akkor mit keres itt a dán királyfi? Ha meg már itt van, miért nincs itt? Miért nem folytatódik a hamleti kép? Ha ez a vers nem állóképek sora, hanem dinamikus politikai líra [mint amilyen például a *Nyár* — József Attila verse], akkor lehet, hogy az a paraszt Hamlet valóban éppen beillene.

Jól megszerkesztett, hatásos költeményt tesznek kevéssé hatásossá az oda nem illő kifejezések a *Higgyétek, hiszem én is* esetében. A négyrészes vers második részét idézem csak itt, mert ez nemcsak önmagában megálló, hanem a mű egészéből is kirívó.

Játszódik velem a pajkos félelem,
tojásnyi jegeket csúsztat az ingnyakamba,
lúdtollal csikland végig gerincemen,
grimaszol, hülyén mutogatja bamba
képét, a nyelve oldalvást alácsüng.

Az egyik szeme undor, a másik förtelem.

Három kérdést kell föltennünk.

1. A „játszódik, pajkos, csikland, grimaszol" szavakkal milyen értelmi vagy hangulati rokonságban vannak a „hülyén, bamba, undor, förtelem" szók?

2. Mi indokolja esetleges szembeállításukat?

3. Végül is milyen a költő félelme?

A vers csak egészében, és csak az utolsó kérdésre ad választ, a befejező sorokban: a költő félelme az undorító, förtelmes, nyelvecsüngő félelem [„S ha árny ül asztalomra, *iszonnyal* félresöpröm."] És éppen ez a válasz teszi megválaszolhatatlanná első két kérdésünket.

Hogy a költői képek logikátlansága folytán mint lesz a jó részekből rossz egész, arra talán a *Koraősz* a legjobb példa.

A vadmadár öröm nem röppent tenyeremre,
csak néhány tolla hullt elém a kövezetre.
Tévelygő voltam én, — gondjaimhoz szögezve
deresül keserű vadkökény ifjúságom.

Az éhes ösztönök kombinéban az ágyon
ültek mellettem és elképzeltem remegve:
létezésem virág és szirma úgy hull egyre,
hogy csillagot gyújt a világ fölé halálom.

Utam a szavakig könnyed volt, napsütéses,
barátom volt a szép és testvérem a fecske,
de mára ujjaim tintától rozsdás kések
s véres vonásokat metszek az életembe.

Kövessük a képeket. Vadmadár öröm... tolla hullt — godjaimhoz szögezve... vadkökény ifjúságom: találó indítás, kissé fanyar hangulat, minden a helyén. Ösztönök kombinéban [meghökkentő, de tán majd valami indokolja] — elképzeltem remegve [mért remeg?] — létezésem virág... szirma hull — csillagot gyújt... halálom.

A vers közepe, dereka önmagában derekas, szép törzs, csak éppen a fejhez, a kezdethez nem illik sehogysem. Érteni értjük ugyan, hogy ez itt még az ifjúság, csak nem érezzük keserű vadkökény ifjúságnak. Nem érezhetjük annak, mert a „remegve, virág, szirma, csillag" kifejezések támogatta új kép hangulata eltereli képzeletünket a kezdeti útról. S a kombiné? Nem támasztotta alá semmi, bántóan csüng a költő gombolyította fonálon, elsöpörve nyomait: nem követhetjük tovább.

Az utolsó szakasz nemhogy feloldaná, hanem még ki is teljesíti a belső ellentmondást. Utam... *könnyed* volt, *napsütéses, barátom* volt a szép és *testvérem* a fecske: hát mégsem volt olyan keserű az az ifjúság! Végül a költő még az álpátosz csapdájába is esik, amikor véres vonásokat metsz az életébe — melynek szirmahullató virág-voltát nem ellenpontozza semmi, s így elég fonák módon metszik beléje a szintén teljesen indokolatlan véres vonásokat tintától rozsdás késujjai.

Ha a három szakaszt külön-külön vizsgáljuk, költői erőre, egyéni látásmódra való, elhihető erejű beszédnek tetszenek. Együtt azonban: más fej, más törzs, más láb. Járásuk ezért bizonytalan, útuk ezért következetlen.

A képek indokolatlan halmozása viszi tévútra a *Kánikulát*. Utolsó két képének mindegyike lehetne a vers befejezése, de a kettő együtt nem lehet az.

Pörkölt, vörös a legelő.
A sertésfertő fenekén
cserzett béka-hulla hever,
s a sár is szikkadt, csontkemény.

Liheg a konda és az eb.
Szárnyát lógatja a madár.
a zöld légy finom pelyhe közt
szinte serceg a napsugár.

Ájultan nyúlik el a föld,
hátán elnyaklott emberek.
Hullámzik, hömpölyög s mindent
elnyel, leteper a meleg.

Ekkora hatalom előtt
alázatosan hajt fejet
a konyult lomb, kegyes kalász,
mint templomi gyülekezet.

Rendkívül találó hőség-szóképek (pörkölt, vörös legelő, cserzett béka-hulla, csontkemény sár, sercegő napsugár, elnyaklott emberek, kegyes kalász) után telitalálat következik:

Csak a kútágas néz dühös
daccal fel, mint egy ágyúcső,
felette a mostoha ég,
szinte várom, hogy belelő!

Jó vers, dühös is, dacos is. Igen ám, de még nincsen vége. Újabb kép, ugyanarról a kútágasról, ugyanolyan előkészítés után — tökéletesen más hangulattal:

Vagy tán a távolt kémleli?
a felhőt, hogy kél-e, jön-e?
S kitartóan mered felfelé,
mint a határ nagy távcsöve.

Íme, így tudok én képet alkotni — mosolyog meghajolva a költő: tessék választani! Csakhogy az olvasó itt, ebben az esetben, nem választani akar. Azt akarja, hogy a költő válasszon. Annak akarja látni azt a kútágast, aminek a költő látja. S ha a költő szerint lehetne ez is meg az is, akkor ismét jóval kevesebbet mondott, mintha csak egyetlen lehetséges lehetőséget állít elénk.

Szinte fáj látni, mint rontják le saját építményeiket az *Észrevétlenül* és a *Föl-emelkednek a fák* költői.

Az előbbi így indul: „Az éjt, mint egy fekete tűpárnát hajnalokkal tűzdelem teli:" s aztán a magyarázatot ígérő kettőspont után nem a költő kezében tűkként megvillanó hajnal-részletekkel, hanem egészen más, önmagukban hiába érzékletes, mert összefüggéstelen képekkel találkozunk.

Az utóbbiban meg a költő ugyancsak, mintha amit kimondott volna, azt a következő pillanatban már el is felejtené. „Sötét a földi éjszaka. / Csak az eget, csak az eget lehet látni" — kezdi, s két sorral alább már „háza... úgy húzódik tövükben [a fák tövében] mint a véraláfutás" — holott semmi sem indokolja, hogy a koromsötét *földi* éjszakából miért emelkedik ki éppen a ház és éppen a fák töve. Annál is inkább, mert ugyanezeknek a fáknak a koronái — a földi sötétség segítségével — átszellemülten a holdig emelkedtek már. És még inkább azért, mert a továbbiakban a költő a fák láng-jelképének helytelen beiktatása nyomán „eltávolodva magától szállni kezd" és „úgy nézi a világot, mint élete folytatását", pedig ha a holdmagasból lenéz, legfeljebb a fák törzseit meg a házat láthatja, egyébként „csak az eget, csak az eget".

Utoljára hagytam a legsúlyosabb hibát, az eszmei zavart, melyet a képek logikátlansága s a képalkotó elemek rossz alkalmazása okozhat. A *Vers Nagy Időkben* című mű tárgya a XXII. kongresszus dícsérete. A költő dícséri az újat, szidja a múltat — teljes homályban hagyva olvasóját afelől, hogy az, amit szid, a régmúlt-e vagy a közelmúlt. Következésképpen még az sem biztos, hogy az új élet most születik-e vagy már eddig is megvolt-e szerinte.

Oh, milyen friss hajnalt lélegzel, szívem,
A levegő, mint hab és kristály-veret,
És szinte táncolsz a vén doh-levelen,
És csillogsz, mint az, aki most született.

Most születik, igen! (szem, nevesd az őszt!)
Valami most. A nyugattól keletig
Kinyúlt nagy föld ég-fedte pólyái közt
Egy új világ sikkan föl, penderedik.

Ettől a víg, friss zengés benned, szívem,
Ettől gyors üttöd, s hogy olykor majd megáll:
Hogy új élet van (idd nagy jeleiben!)
Mert a régi rosszabb volt, mint a halál.

Kotródjon is, mi volt! Ember, vesd le, vesd,
Mint fatörzs kiélt rongy, korhadt levelet!
Csak mi újul: él! Mi fojt, gátol: temesd.
Bátorság s rossz múlt képe legyen veled.

Ha az ördög jönne is; jobb volna, mint
Gazságával az volt: s már nincs hatalom,
Mely visszahozná! Hát most még, hogy a szint
jobb váltja: s szülötted, Nagy forradalom!

Szabadság, rend és nagy egy-testvériség
Új kora: hol a múlt a kény, harács, haszon,
Vért fagyasztó éh-robot: S hol mint regék
Rém-álmán, borzongunk, mi volt, azon.

Új élet! S már nem költők álma csupán,
De mit, hogy valósul, száz elért fedez —
Tett, min ámulsz. Mint józan-való a szám:
Hidd, aki élsz: méltó lét, rend, béke lesz!

Mint nagy záporra rög, rés folytig dagad,
S tömlő, izgatott új szesszel fultra tölt:
Idők értén már nem-tarthatva-fakadt
Buggyanásig megindult, forr, zeng a Föld.

Vajon mi az a régi, mely „rosszabb volt, mint a halál"? Úgy kell azt levetnie az embernek , a vers unszoló, sürgető felszólítása szerint, mint a fatörzsnek „kiélt rongy, korhadt levelet". A fa törzsén nőtt levél eléggé esetleges dolog, nem hat a szükségszerűség erejével. Növése is, „levetése" is jelentéktelen a fatörzs-emberiség fejlődésében. Viszont akkor nem érthető, hogy miért volt rosszabb, mint a halál? És miért „kiélt rongy"? Még a helyesen központozott kiélt, rongy jelzők sem ideillők; sőt a magányos levelet a korhadtság vádjával sem illethetjük joggal addig, amíg a fán van. Addig ugyanis csak hervadtnak, elszáradtnak tudjuk érezni. Még kevésbé fojthatja a fatörzset szegény árva levél.

A „Gazság, kény, harács, haszon, vért fagyasztó (?) éh-robot, a regék rém-álma" mind, mind az elnyomás nehéz évszázadairól beszélnek értelmünknek. Hiába. Nincs egy félreérthetetlenül megalkotott költői kép, mely ezt valóban a régmúlttá tehetné, s így a fatörzs-levél hasonlat magára maradván, bizonytalanságban hagy bennünket a lényeg felől: tulajdonképpen mit mond a költő? Mikor van zsarnokság? Ha — mint hisszük — a forradalmilag túlhaladott osztálytársadalmakban, akkor menynyiben új a most születő új világ?

Ezt az új világ képeinek kellene elmondaniok. Azoknak sem sikerül — nem engedi meg a vers szerkezete. A homályosság ugyanis már a mű elején megszületik, az első két szakaszban születő új világgal. Biztos ítéletünkben már itt is megzavar, hogy előbb a költő szívét látjuk táncolni és csillogni a „vén doh-levelen". Hogy miért éppen ott, az nem derül ki, különösen, ha ez a levél (mint az előtte álló határozott névelő bizonyítja) azonos azzal, amelyet a fatörzs később majd levet. Hogy miért éppen úgy, mint *aki* most született, arra még kevésbé tudunk rájönni. Aki most született, az még nem egykönnyen táncol, még csak nem is csillog. Még zavaróbb,

hogy a levegőt lehet ugyan „hab és kristály-veretnek" látni, de fölöttébb nehéz lehet azt belélegezni, amint azt a költő szíve még eléggé zsenge tüdejével frissen, felszabadultan, könnyedén végrehajtja.

A születő új világ fölsikkanása, penderedése sem a legszerencsésebb hangú jellemzés. Egyrészt, mivel az előbbi *„aki... születik"*-et a *„Valami"* váltja fel, s ez az utalás kétségkívül személyteleníti a születő újat; másrészt, mivel a „kinyúlt nagy föld" szüli meg ezt a valamit. Az a szülési fájdalmában kinyúlt nagy föld, melynek előbb „ég-fedte pólyái közt / egy új világ sikkan föl, penderedik", hogy aztán később ugyanez a föld az utolsó szakasz homályos, logikátlan, dagályos megfogalmazásában „Mint nagy záporra rög, rés folytig dagad, / S tömlő, izgatott új szesszel fultratölt: / Idők értén már nem-tarthatva-fakadt / Buggyanásig megindult, forr, zeng..." — ahol rög, rés, tömlő dagadása, mindegy a költőnek. Jöjjön, aminek nyelvére jönnie kell, ő csak azért is szép befejezést fog írni.

Nyilvánvaló, hogy ezek a szétszórt, zabolátlan képek nem igazíthatták a helyes útra a vers igen aktuális és fontos, eszmei-politikai tartalmát, és így az csak szándék maradt, megfelelő kifejezés híján.

*

Igyekeztem vizsgálódásaimat az előljáróban megvont határokon belülre korlátozni. Ezért nem tértem ki a például felsorakoztatott lírai versek elemzésekor olyan hibák bírálatára vagy olyan erények méltatására, amelyek nem az ismertetett szempont körébe esnek. De még ezen belül is kerülni akarván a szétszórt sokféleséget; csak néhány esetét érintettem a költői képek logikátlanságának. Talán sikerült így felhívnom a figyelmet az értelmetlenségre („Egyre áttetszőbb"), az eszmei zavarra („Vers Nagy Időkben"), a műformai keveredésre („Nyári dél") meg a rossz egésszé összeállt jó részekre („Koraősz"). Mindezeknek a logikátlanságoknak az okát elsősorban az oda nem illő kifejezések használatában („Higgyétek, hiszem én is", „Egyre áttetszőbb", stb.) s ezen felül a képzavarban, a képek indokolatlan halmozásában („Kánikula"), a zsúfoltságban, a túlzott sűrítésben, az összevisszaságban („Vers Nagy Időkben") találhatjuk meg.

Nem szélsőséges esetekről beszéltem. Ezek az alkotások nem modernkedő, nem is maradi költők művei. Ezek mai költészetünk tipikus példái, ez a mai lírai vers útja, és hadd tegyem mindjárt hozzá: szerintem ez is volna a helyes út, ami a témaválasztást, a költői képek modernségét meg a verselés módját illeti. Jó irányban haladunk, csak a lépéseink bizonytalanok még. Hogyan lehetnének biztosabbakká? Úgy, ha több műgond, nagyobb felelősségérzés, az olvasó többrebecsülése, egyszóval: ha hivatástudat irányítaná ezeket a lépéseket.

Valamennyi idézett vers a múlt évi *Élet és Irodalom*ban jelent meg: Egyre áttetszőbb *(Arató Károly)* a VIII. 26-i számban, Nyári dél *(Csoóri Sándor)* XI. 8., Higgyétek, hiszem én is *(Győre Imre)* IX. 9., Koraősz *(Ladányi Mihály)* XII. 2., Kánikula *(Bódás János)* VII. 22., Fölemelkednek a fák *(Csoóri Sándor)* X. 28., Észrevétlenül *(Kopiás Sándor)* XII. 9., Vers Nagy Időkben *(Fodor József)* XI. 18.

MIHALIK ZOLTÁN

Emlékezetül*

Hogy is van csak?

Nem tudok megbirkózni azzal a ténnyel, hogy ami velünk történt, az egyetlen egyszeri és soha vissza nem tér. Tudom, hogy így van, bele is nyugodtam, hogy így van, de igazán elhinni mégse tudom. És még kifejezni se vagyok képes ezt a hitetlenségemet.

És nem lesz még egy ifjúságom?
— — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — — —
Visszafelé futnék erővel,
Acsarkodva hajadon fővel
Vissza de vissza, szembe az idővel,

— írja Szép Ernő is.

Hát csakugyan így van? Hogy arról, ami elmúlt, csak álmodni lehet? Igen, így van. Fiatalkoromban, mikor Dickens csodálatos Karácsonyi Énekét olvastam, amely épp ezt a kifejezhetetlen bánatot leheli, azt, amelyről a költő így nyilatkozik: — Hol vagy ifjúságom? — s amelyet a nagyszerű Gogol így fejez ki: Ifjúkoromban, az én visszahozhatatlan szép ifjúkoromban... — minde nyilatkozatok hatása alatt is azt a megállapítást tettem hajdanában, hogy ez a misztérium olyasvalami, mint mikor az ember egy ajtót betesz maga után, s ez az ajtó visszafelé többé nem nyílik. Egy lépést se lehet visszafelé tenni.

Pontosan így vagyok egykori hazánkkal, a pesti New York kávéház karzatával is. Nincs többé sehol. Mert ez a mai már nem az többé, ami a régi karzat volt. Ha elsántikálok oda és leülök, lehúnyom a szememet... Azt várom, hogy Karinthy toppanjon elém, vagy azt, hogy Kosztolányi Dezső érintse meg karomat, vagy azt, hogy mialatt húnyt szemekkel tűnődöm, Tóth Árpád rajzoljon le engem egy zacskóra, amelybe a trafikosné bugyolálta Britannika szivarjait...

— Hát szabad megint szivaroznod, Árpád? — kérdezem tőle. S ő megint azt felelné: — Roppantul élvezem a szivart, barátom. — Akkor ezt felelte, de most már semmit se felel. Ez a mai zaj is oly idegenszerű körülöttem. Kinyitom a szememet, csupa idegen arc vesz körül. Egyesek ezek közül jóckán meghajolnak előttem, nagyon meghajolnak, nem azért, mintha ismernék munkáimat, hanem egyszerűen azért, mert megöregedtem.

Mi mind, egytől-egyig nagyon szegények voltunk. Kivétel köztünk talán csak az egy Szép Ernő volt, akinek Karinthy szemrehányó szóval mondotta:

— Könnyű neked. Mert heti tíz koronád már biztosítva van a Fidibusznál, — míg aztán ő is nem kezdett tollasodni. Bejutott ő is a Fidibuszhoz heti tíz koronával. De reklám-verseket is írt a Palma-kaucsuk-sarokról. És szigorúan eltitkolta előttünk, hogy miként jutott ehhez a keresethez, akárhogy kérleltük, hogy ajánljon be minket is annál a bizonyos vállalatnál... nem tette. Így hát mi ketten, szegény Tóth Árpáddal hoppon maradtunk.

A szomszéd asztalok egyikénél Somlyó Zoltán rótta a papírt, hogy naponta egy-egy verset kisajtoljon magából, amellyel, mint saját ügynöke, járja majd be a várost, a szerkesztőségeket... Mert hisz minden nap el kellett adnia egy verset ahhoz, hogy meg tudjon ebédelni. De Szini Gyulával is ilyesmi volt: egyszer fél éjszaka jártunk az Erzsébet körút baloldalán, azon ábrándozva, és egymást azzal mulattatva,

* Részlet az író emlékezéseiből. Elhangzott magnetofon-szalagról a Pécs város Művelődési Házában 1962. január 22-én tartott A „Nyugat" költői c. irodalmi est bevezetőjéül.

hogy milyen jó is volna, és mi minden volna akkor, ha egy kétszáz koronás állást tudnánk szerezni a Fővárosnál. Közben belebotlottunk Tersánszky Józsi Jenőbe, akinek elmondtuk meddő reménységeinket. Ő erre így szólt hozzánk:

— Ti azt hiszitek, hogy nem lehet irodalomból is nagyszerűen megélni? És négylovas hintón járni a várost? Majd én megmutatom nektek. — Ezzel elrohant.

Ugyanő, néhány év múlva nyomorában az egyik pesti hídról beugrott a Dunába. De szerencsére kimentették.

Így éltünk. Az itt említett jó társaim mindegyike halott már, kivéve Tersánszkyt. Ami pedig engem illet, ma már jobb sorom van, mint akkor volt, és mégis... Fájó vágyakozással gondolok ifjúságunknak e voltaképp szomorú idejére. Mit kívánok a sorstól? Szeretném-e még egyszer átélni a múltakat? Nem szeretném. Hát akkor mit akarok? Nem tudom.

FÜST MILÁN

Az író és közönsége

Mint annyi minden másnak, az irodalmi estek külsőségeinek is megvan a maguk hagyománya. Ünnepi hagyomány ez, szertartásos, és egyes mozzanataiban szinte megmásíthatatlan. Hogyan is lehetne például elhagyni a bevezetőt? (Pedig néha de jó lenne!) Vagy egy-egy gyengébb műnél az udvarias tapsot? Elmaradhat-e a lelkes érdeklődés, meg — ugye, olykor ez is előfordul? — a titkolt ásítás? A jó verset roszszul szavaló költő, s a rossz verset hatásossá formáló előadóművész? A novelláját halkan, alig érthetően felolvasó prózaíró? Mindez (mondjam-e, hogy az unalmat kivéve?) — örök kellék. Megszoktuk. Így fogadjuk el. Vagy mégsem?

Önök nyilván nagyon meglepődnének, ha most azt kérném: vonuljunk ki a Széchenyi térre, és a szép, szabályos, gondosan megrendezett szerzői est helyett hallgassuk meg a szabad ég alatt valamelyik költőnk rögtönzött műsorát... S ha véletlenül még egy másik költő is arra téved, csípjük nyakon, s ne hagyjunk neki békét addig, amíg be nem mutatja legújabb versét.

Azt hiszem, tudják, mire gondolok. Jevtusenko, Voznyeszenszkij és fiatal szovjet költőtársaik újszerű, szokatlan sikerére, s közvetlen kapcsolatára a közönséggel. Persze, tudom én: az efajta nyílt téri szereplésekben a költő részéről bizonyára van némi feltűnni vágyás is. De a jelenség mindenképp figyelemre méltó. Mert a nagyszámú hallgatóságot nem a póz, hanem a tehetség, és maga a *vers* vonzza.

Ha nem is ilyen szélsőséges formában, de nálunk is mutatkoznak jelei, hogy nő az élő magyar irodalom híveinek tábora. S mert ez így van, — hadd szóljak néhány szót kételyeimről és reményeimről, író és közönség viszonyának jelenéről és jövőjéről.

*

Mit ad ez a kor az irodalomnak, és mit adhat a kornak az irodalom? Sokszor úgy érzem: többé-kevésbé mindnyájan bizonytalanul tapogatózunk korunk ezernyi meglepetése közt: nem leltük még meg a helyünket. Szédületes iramú tudományos fejlődés ontja elénk napról-napra új csodáit; színház, film, rádió, televízió áraszt el kul-

* A pécsi Jelenkor-est bevezetője. (1962. március 12.) Az irodalmi est műsorában *Bárdosi Németh János, Bertha Bulcsu, Borsos József, Csorba Győző, Fodor András, Illyés Gyula, Jankovich Ferenc, Jánosy István, Kalász Márton, Mészöly Miklós, Simonyi Imre, Stetka Éva, Pákolitz István, Pál József, Takács Imre, Takáts Gyula, Tüskés Tibor* és *Weöres Sándor* írásai hangzottak el a Pécsi Nemzeti Színház tagjainak tolmácsolásában.

túrával és szórakoztató selejttel, szépséggel és giccsel. Mintha valami tropikus tájon élnénk: a szüntelenül zuhogó szellemi monszum nyomán burjánzó vegetáció sarjad körülöttünk. Könnyű volt a görögöknek kiegyensúlyozott, harmonikus életet élniük! — gondolom néha. Könnyű volt összeegyeztetniük test és lélek igényeit: nem hengeredett rájuk, mint ránk, a teljes földgolyó. Kis városállamaikban, a néhányezer szabad polgár szűkkörű demokráciájában, persze, hogy babérral koszorúzták a kevés számú költőt, persze, hogy ünnep volt, ha Szophoklész drámáit játszották... De aztán rögtön eszembe jut: mi is játszunk Szophoklészt, sőt Aiszkhüloszt, Euripidészt és Arisztophanészt is. És Jevtusenko az utcán szavalja verseit... Hogyan is van ez hát? Kell ma a költészet a közönségnek, vagy nem kell? Egy fiatal nemzedék szalmaláng-lelkesedéséről van szó, avagy a jövő vetíti elénk egy sugarát? Lehetséges-e, hogy ma, amikor hírek, események, fölfedezések, a dübörgő technizálódás gépeket szülő gépei töltik be úgyszólván életünk minden percét, ma, amikor az ember a csillagok közé tör, s már nemcsak álmodja, de építi is soha nem volt új világát — *ma úgy* hasson egy vers, mint hajdan a napisten ünnepén egy pindaroszi óda? Igen, talán lehetséges.

*

Évezredek folyamán sokféle viszonyban volt egymással író és közönsége. A költő és a vers rangja is állandóan változott. Volt már a költő — valamikor az ős- és ókorban — mitikus félisten, Orpheusz, Linosz, Arión, s volt a verse varázslat, mágia, szertartás-szöveg; volt már zsoltáríró és trubadúr, az egyház és a főurak szolgája, volt harcos és forradalmi hős, volt énjét nagyranövesztő, magánya gőgjébe húzódó parnasszista és mindenféle izmusok megszállottja; volt a verse himnusz és csatadal, gáláns rímjáték hölgyek legyezőjén, árucikk és áruvédjegy a tőkés rendben, volt értelmetlen szófacsarás, hasztalan erőfeszítés, hogy kimondja a kimondhatatlant... S a közönség, az olvasó? Volt az is áhitatos és közömbös, rajongó és unott; néha szentnek, s még többször bolondnak tartotta a költőt, megtapsolta és kinevette, s fia költői álmai nemcsak Ovidius apjának adtak nádpálcát a kezébe...

De író és közönség viszonyában most valami új, valami szép kezdődik. Közös munkában forrnak össze: egy új emberibb világ kialakításában. Újfajta kapcsolatukat én a morális egymásrahatásban, egymás kölcsönös értékelésének új alapokra helyezésében látom. Abban, hogy a költő — még hajdani nagy elődjeinél is jobban — felelősnek érezze magát azokért, akikhez szól s a közönség — ahogy a múltban eddig csak ritkán, vagy egyáltalán nem — felelősnek érezze magát a költőért, aki szól hozzá. S ez az a kérdéshalmaz, amelybe kételyeim és reményeim sűrűsödnek.

Kételyeim: hogy az irodalom, amely a történelem egyetlen korábbi szakaszában sem kapott még ennyi élményt és ösztönzést a kortól, vajon mit adott mostanáig, s mit adhat még a kornak? Nem maradt-e el tőle, nem egyszerűsíti-e le, nem vérteleníti-e el? Kifejezi-e kellő erővel és hőfokon a ma emberének gondolat- és érzésvilágát, híven tüközi-e modern életünk hatalmas hullámverését? S mai színvonalán hozzá tud-e járulni az új társadalom új embertípusának kineveléséhez? Mondanivalóban, korszerűségben eléri-e végre azt a fokot, ahová napjaink nagy nevelője, a természettudomány már eljutott? S vele nő-e a közönség is?

Reményeim: hogy holnap vagy holnapután, tíz vagy ötven év múlva jelenlegi talán-jaimat és nem-jeimet igen váltja fel, s kételyeim már csak mosolyt keltenek. Hogy az irodalom, amely most próbálgatja egy új közösség nyelvét, végülis kamatostul visszaadja a kornak, amit kapott tőle; visszaadja egy a mainál tisztább, magasabbrendű, szocialista erkölcsben, emberségben. Hogy nem pusztán a bőség fölöslege lesz, nem is életpótlék elégedetlen vagy keserű lelkek számára, s nem az életet szolgáian visszavillantó, szürkére foncsorozott tükör csupán, hanem a jövő gazdag világának maga is formálója, továbbgazdagítója. Szeretnék hinni benne, hogy a megújuló irodalom az őt megillető *nem első*, de méltányos helyre kerül életünk egyéb értéke, szépsége: a munka, a testkultúra, a zene, a tánc, a képzőművészet közt, hogy azokkal együtt neveljen szép, egészséges nemzedékeket az élet szeretetére. Az út idáig

bizonyára nem lesz könnyű, nem lesz rövid. De már elindultunk rajta, s egyik — szerény — állomása épp ez a mai irodalmi est.

Nem vállalkozhatom rá, hogy a műsor anyagát néhány perces ismertetőbe szorítva valami dióhéj-irodalomtörténetet adjak. Mondjam el talán, hogy a mai est költőinek, íróinak egyike-másika kedves, régi barátom, akinek tehetségét, eddigi munkásságát nagyrabecsülöm? Mondjam el, amit önök nálam is jobban tudnak, hogy: milyen tarka színpompába öltözteti, a méz s a gyümölcs mennyi édességével hatja át a Dunántúl Takáts Gyula költészetét, milyen jó ízek, meghitt, szelíd hangulatok bújkálnak Bárdosi Németh János verseiben, — mondjam-e, milyen tiszta zengésű, kemény, férfias és nemesveretű líra a Csorba Győzőé, — és folytathatnám a sort Pákolitz Istvánnal, Kalázs Mártonnal, Fodor Andrással vagy akivel kezdenem kellett volna: Illyés Gyulával. A „Jelenkor" szerzőinek méltatása messzire vezetne: az élő magyar irodalom helyzetének, feladatainak elemzéséhez. S ez most nem lehet a célom. Hogy a lap költőinek és prózaíróinak útja hová visz, milyen értékekkel gyarapítja meg irodalmunkat, erről a jövő dönt. De azért a jelen szavazata sem mellékes: hisz további útjuk sikere Önöktől, a közönségtől is függ. Kérem, hallgassák hát meg figyelemmel és szeretettel őket, illetve műveiket.

SZABÓ EDE

Fehérvár dicsérete*

Tizennégy éves voltam, és 1944-et mutatott a naptár. Tél volt és hideg, s a földjekről szálló, károgó varjakkal még feketébb és szomorúbb hírek szállongtak hozzánk északról. Akkor tanultam meg, és jegyeztem meg emlékezetemben mindmostanáig ennek a városnak, Székesfehérvárnak a nevét. Addig csak egy adat volt az egyébként sem szíveseh forgatott földrajzkönyvben: egy vasútállomás neve, ha szüleimmel Kanizsáról Pestre utaztunk. Azon a szomorú háborús télen, az újsághírekből meg a rádióból tanultam meg, hogy Fehérvár tulajdonképpen több, mint egyetlen város: Fehérvár *kapu* a Dunántúlhoz vezető úton, ha Pestről, a fővárosból szemléljük; s *hídfő*, átkelőhely a főváros felé, ha lentről, a Dunántúlról nézzük. 1944 emlékezetes telén a város szőnyegbombázásáról érkező hírek, a fehérvári tankcsata, meg hogy a város többször is gazdát cserélt az elkeseredett harcok idején — ezt stratégiailag bizonyította.

De békésebb időkben is, errefelé utazva, amíg a nehéz mozdonyok vizet vettek s hosszabbra nyúlt a várakozás az állomáson, sokszor eltűnődtem azon, hogy Székesfehérvár sajátos jellegét az adja meg, hogy hídfő és kapu. Aki a térképre néz, láthatja, hogy a vasútvonalak fekete és az országutak piros vér-erei itt futnak össze először a Dunántúlon, mint kinyitott legyező szárnyai az emberi kézben. Innét egyetlen szusszanással, megállás nélkül szaladnak a vonatok és az autók a fővárosba.

A jelkép — hogy Székesfehérvár hídfő egy képzeletbeli folyó egyik partján, avagy kapu egy út mentén —, azt hiszem nemcsak hadászati, katonai, közlekedési-kereskedelmi értelemben igaz, hanem abban a vonatkozásban is, amelyről itt tulajdonképpen szólni szeretnék. A szellemi javak terjesztése, a művelődési élet, az irodalomtörténet tekintetében is.

Tudom, véletlen, de nekem éppen kapóra jött, meggondolkoztató szimbólum, hogy első jelentős magyar nyelvű szórványemlékünkben, a tihanyi apátság alapító-

* Elhangzott a székesfehérvári Jelenkor-est bevezetőjeként 1962. május 10-én. Az irodalmi est műsorában *Bertha Bulcsu, Csongor Rózsa, Dömök Sándor, Kátay Antal, Ormos Gerő, Pál József, Sobor Antal, Takács Imre és Takáts Gyula* olvastak fel írásaikból. Megnyitót mondott *Lévai András*, az MSZMP Fejér megyei Bizottsága agit. prop. osztályának vezetője. Közreműködött a székesfehérvári Irodalmi Színpad, valamint *Balla György* zongoraművész és *Bisztriczky Tibor* hegedűművész.

levelében, az első ismert magyar mondatszerkezetbe ágyazottan Fehérvár neve mellé az *út* szó került: „Fehérüváru reá meneü hodu utu reá". Fehérvár a középkori magyar történelem és művelődés útján rangos kapu volt. Ha az állomásról jövet átbujunk a téglából rakott modern városkapun (megint a jelkép: a kapu!), a romkertben élő falmaradványok, a föld és a fű élő testéből kiálló sárga csontok vallanak erről az időről. Alba Regia! Az Árpádok idején országgyűlések, törvénylátó napok, királyok koronázási és temetkezési helye. Ahol *Hatrvik*, az István királyról szóló legenda szerzője élt, ahol *Kálti Márk*, a Képes Krónika gazdagfantáziáju, műveltlelkű szerzője volt kanonok.

A vetést, amit a középkor tollforgatói, kőfaragói, építészei itt elhintettek, a török tiporta el. A barokk pompájában újjászülető város a 18. század végén találta meg újból szerepét és hivatását. Ekkor alakult ki Fehérvár sajátos városképe. Ha behúnyom a szemem és valaki rámszól: Fehérvár neve mellé mondjak egy jellemző színt, — azt mondom: sárga. A vasrácsos ablakokra, a boltozatos, kőkeretes kapukra, az aranyló házfalakra, a gazdagon redőzött ruhájú szobrokra, Maulbertsch freskóira gondolok, a magyar barokkra, és annak jellegzetes színére, a sárgára. A 18. század végén ez a barokk Fehérvár azzal töltötte be megújuló szellemi életünkben a hídfő és a kapu szerepét, hogy az egyik legrangosabb magyar iskolavárossá fejlődött. Mert az iskolának, az ifjúságnak — azt hiszem — illő jelképe a kapu: a valahová megérkezésnek és a valahonnét elindulásnak a helye. A 18. századvégi Fehérvár olyan jeles tanároknak adott otthont és katedrát, akik egyben a megújuló, haladószellemű és hazafias magyar irodalomnak voltak szálláscsinálói a városban, és gyújtói, terjesztői az országban. *Baróti Szabó Dávid* nyitja meg a sort, őt követi *Rájnis József*, a klaszszikus verselés elméletírója; *Virág Benedek*, ez az embernek és költőnek is példakép (Kosztolányit oly szép versre ihlető), de mostanság keveset emelegetett író; *Ányos Pál*, aki viszont a „kalapos királyról" szóló versével azóta is szinte minden magyar antológiába bekerül. A tanár munkájának értékét tanítványaiban lehet lemérni. Kinek milyenek lesznek tanítványai, abból mindig kicsit a hajdani mesterre is lehet következtetni. Fehérvár nagyszerű író-tanárait a 19. század első évtizedeiben egy sor kiváló tanítvány követte. Az itteni iskolákból sugárzó szellemi tűznél melegszik a diák *Horvát István*, a délibábos nyelvészkedés jövendő atyja, egyben a reformkori hazafiúi érzés lelkes ébresztője; *Szalay László*, a későbbi jeles történész, Eötvös József barátja; a váli erdész fia, *Vajda János;* s a korszak legkiválóbb költője, *Vörösmarty Mihály*, akit ugyan igazságérzetében megbántott a fehérvári iskola, de itt írta első, az iskola kötelező szabályait áthágó, eredeti hangú verseit is.

Az iskola mellett a művelődés másik fontos tűzhelye a színház. A magyar színjátszás hőskora legalább annyira nem elválasztható Fehérvár nevétől, mint a felvilágosodás kora költő-tanárainak itteni tevékenysége. A székesfehérvári társulat viszi diadalra *Kisfaludy Károly* nevét, a társulat pesti vendégszereplései kicsit abban is segítenek, hogy Pest a reformkorban az ország fővárosává emelkedett, ugyanakkor a kisebb dunántúli városokba is innét rajzanak ki ősszel és tavasszal a színésztruppok. Aki *Déryné* naplóját olvassa, az tud meg erről a legtöbbet. S a fehérvári színészet vonzza a fiatal *Petőfit* is a városba, itt kapta és játszotta el első szerepét, amint erről groteszk-szomorkás kis versében beszél: „Színésszé lettem. Megkapám — Az első szerepet. — S a színpadon először is — Nevetnem kelletett. — Én a szerepben jó izün — S szívemből neveték; — Pályámon, oh úgy is tudom — Leend ok sírni még."

A kiegyezés kori Magyarország aléltsága mintha kétszeresen sújtotta volna ezt a szép dunántúli várost. A millennium szemkápráztató fényei is elkerülték. A hajdani királyi város bezárta kapuját, vasárnap délben a köztéren katonazene szólt, párbaállított diákok vonultak misére, divatbajött a korzó, szorosan begombolkozott polgárok vigyáztak jómódjukra — a tetszhalott város szellemi élete is elalélt.

Az elmúlt évek, évtizedek azonban mintha azt bizonyítanák, hogy a mai Fehérvár méltó a hajdani nagy kezdeményezésekhez, dicső hagyományokhoz. A második világháború után talán ez a város indult el az újjáépítés útján a legmélyebb pontról. Romok, romok mindenfelé, az épületekben, az emberekben, a lelkekben, a szellemi javakban. A panellházak, amelyeket az utas most elsőnek lát meg a városból az állo-

másról jövet a zöld gesztenyesor fái közül kivillanni — csak jelképei ennek a megújulásnak. S most a házaknál, a falaknál jobban is érdekelnek a szellemi építkezés eredményei. A város otthont adott a két legkiválóbb modern magyar szobrász alkotásainak, *Pátzay Pál* és *Medgyessy* szobrainak. Zenei élete országosan ismert, igényes és fejlett. Emlékezem, a tavalyi keszthelyi Helikoni Ünnepségeken a fehérvári fiatalok szépen szárnyaló énekhangjának tapsolhattunk a legtöbbet. Az irodalmi színpadok seregszemléje, az éppen e falak között megismétlődő irodalmi estek sikere pedig az emberek irodalmi igényéről vall. Fehérvárott ma egy sor tehetséges író él és alkot, megjelenő könyveik, folyóiratpulbikációk, rádióműsorok tanúskodnak erről.

Hogy erre a mai irodalmi estre sor kerülhetett, azt hiszem az is Fehérvár szellemi-irodalmi érdeklődését bizonyítja...

Amikor Pécsről eljöttünk, valaki figyelmeztetett, hogy közvetlenül a felszabadulás után, amikor ez a mozgalom divatba jött, Pécs Fehérvárt választotta testvérvárosának. Nemrégen nekem is kezembe került az akkor Pécsett megjelenő *Sorsunk* egy székesfehérvári száma. Ma az országon belül — tudtommal — nincsenek testvérvárosok. De alighanem van valami jelképes abban, hogy erre az irodalmi estre, folyóiratunk első reprezentatív dunántúli bemutatkozására éppen itt, Fehérvárott került sor. S most oda szeretnék visszakanyarodni, amiről az elején szóltam. Hogy tudniillik Fehérvár kapu és hídfő Dunántúl szellemi életében. Ez a mai irodalmi est is — a maga szerény eszközeivel — mintha ezt bizonyítaná. A Pécsett megjelenő *Jelenkor* magához fogadja mindazokat, akik a Dunántúl más vidékeiről jönnek a magyar irodalomba, a „fehérvári kapun" át; ugyanakkor Fehérvár, ez a mai, Fehérvárott megrendezett irodalmi est a *Jelenkor* pécsi munkatársainak, meg kicsit az egész folyóiratnak, sőt Dunántúl mai irodalmának olyan hídfője, ahonnét az egyetemes magyar irodalomba, ha kell a főváros meghódítása felé nyílik út. Fehérvár irodalmi-szellemi életének nemes hagyománya is ígéretes jelene biztosíték arra, hogy a város a jövőben is betölti hivatását.

TÜSKÉS TIBOR

Orosz János: Illusztráció

Kassák Lajos: Szerelem Szerelem

Gyermekkorában két szenvedélye volt: a testi munka és a galambnevelés. A fúrást-faragást szerette, a szerszámkészítést, a hasznos tárgyak megalkotásának ezernyi csínját-bínját, és rajongott a szépidomú istennő madaraiért, e telthúsú, puha, formás kis lényekért, melyek bájosan-esetlenek és kecsesen-vonzók egyszerre: nem kedvelik a nagy magasságokat, és kacér repülésük sokkal inkább csábító ígéret, mintsem beteljesülés vagy példamutatás. Akik ma tekintenek a költőre, a hajóst látják benne, veszélyes vizek megpróbált tengerészét, a csapzott homlokú, de ragyogó szemű, viharverdeste férfit, aki kezdetben nem a nyomtatott papirosban, hanem derék és vidám kalandokban kereste az élet értelmét és mámorát. „A beláthatatlan tenger azúrjára úgy vágytam — ahogyan a gyermek tüzet gyújtani — bolond madár a kék égből inni vágyik." Ez a proletár világvándora-herceg, ez a becsületes, tiszta jellemű csavargó, aki egy afrika-kutató leleményességével és egy hittérítő tiszteletreméltó konokságával rótta Európa országútjait, az élet olyan mocsarain gázolt keresztül sebezhetetlen elmével és makulátlan szívvel, mint edzett pályatársai közül is vajmi kevesen. A célratörő cselekvés az érett kor sajátja; egy-egy Magellán minden ifjú szellem, ki körülhajózza leendő birodalmát, s míg kötözködik és játszadozik a sorssal, bölcsességet és emberséget tanul. Itt fordított értelmű a nagyszerű mondás: csak az gyűjt valóban, aki szétszór, nem aki okosan kuporgat. Csak az tékozolhat, aki gazdag, ki többet arat, mint amennyit vet, s évről évre megnyugodva látja, miként gyarapodnak kincsei s erői. Kassák Lajos tanulóéveinek, sok furcsa kalandjának és „édes cimborájának" aligha tapsolt volna Johann Wolfgang von Goethe, a „Wilhelm Meister" szerzője — jólneveltsége ebben akadályozta volna —, holott ő fogalmazta meg nemzedékek számára az ifjúkori vándorlás és tapasztalatszerzés föltétlenül helyeselhető tanácsait. Ne tévesszen meg bennünket a történelmi színfalak cseréje: a sáros vagy poros úton lyukas cipőben, vagy éppen mezítláb baktató Kassákot ugyanaz a szellemi és emberi szükséglet ösztökéli előre, mint évtizedekkel korábban a polgári szabadság eszményképei után postakocsin robogó, kürtőkalapos, izgága ifjakat, vagy Thomas Mann rokonszenves, bár kissé túlfinomult író-hősét, a polgári ábrándok és fájdalmak sebzettlelkű lovagját, Tonio Krögert. Ő a „harmadik", Kassák a „negyedik rend" képviseletében járta a társadalmi paragrafusok értelmében néki dukáló világot. S ha útközben álomra hajtották fejüket, mindketten a jövőről álmodtak. Egyikük a minden kényelemmel berendezett, szállodai szoba ágyának vetett párnáin, a másik az éjjeli menedékhelyek nyomorúságos vackain.

Ez a hontalan száműzött és elvei miatt gyakran (képletesen is, valóságosan is) elbocsátott munkás azóta munkát, nevet és hazát szerzett magának. Méltánytalanság volna egy társadalmi osztály házi szerzőjének megtennünk őt — ahogy, József Attilával együtt, a múltban számtalanszor megtették —; hogy a magyar prózairodalomban ő tárta fel elsőnek a nagyvárosi proletariátus igazi, a műkedvelői becsvágy érzelgős vagy célzatos hamisításaitól megtisztított, hű ábrázatát: ez, kívánjuk, a jövőben dicsősége legyen, ne kényelmes irodalomtörténeti címke műveinek összkiadásán. Való igaz, hogy egy emelettel mélyebben ásott lefelé, mint közvetlen elődei és kortársai cselekedték: ez pedig balzaci tett volt, még akkor is, ha kellő összpontosítás helyett időnként szétzilálta tehetségét. A kubizmus és expresszionizmus kamaszos mámorában sok minden kikerült keze alól, ami feltűnt s nemsokára elhanyatlott a

„szárnyas idő"-vel; verseiből, ezekből az olykor meghökkentő és látszatra formátlan alkotásokból, mégis időhöz és korhoz nem kötött zene szól, egy kivételes életnek dallamos sorokba kívánkozó, más módon közölhetetlen tartalma; megindító és férfias zene, mely az öregség higgadt és tisztult, nem ritkán klasszikus csengésű lírai darabjaiban tetőződik. Legszemélyesebb műve mindazáltal realizmusa; „Egy ember élete" c. önéletrajzi munkája ennek a szemléletnek és ennek a stílusnak — nyugodtan mondhatjuk — szeplőtlen alkotása s Kassák Lajos életművének magaslati pontja.

Szerelem, csak a Szerelem a tárgya Kassák Lajos most megjelent verseskönyvének, mely bizonyosan az esztendő egyik legszebb magyar könyve. Harminckét verset és tizenhét rajzot tartalmaz a kötet; a rajzokat, régebbi gyakorlatához híven, maga a költő készítette. Két művészetnek ez az egyidejű, párhuzamos jelentkezése, ugyanannak a művésznek tollából, nem ritkaság az irodalomban. Remekművek születtek így: William Blake szóba és térbe vetített látomásai közismertek. Egyazon élmény megnyilatkozásáról van szó más-más anyagban. Egy-egy rajz egy-egy költemény illusztrációjaként is felfogható. Kassák rajzai nem ilyenek; önálló művek, akár a versek, s nem tárgyuk, hanem szemléletük azonossága teremti meg a lényeg kétféle megtestesülése közötti mélyebb harmóniát. A kapcsolat ily módon lazább és talányosabb, s mert tágabb teret enged a képzeletnek, az egymással rokon elemek sugallatos megsejtésének, magasabbrendű és szellemibb élvezet szülője is. Közös ihletforrásuk Kassák Lajos sajátos felfogása a nőről és a nemiségről. Ez a felfogás látszatra nem irodalmi, nem is művészi. Az eszményítésnek valaminő foka és iránya, a testi és érzékfölötti vágyaknak és félelmeknek egyfajta kisugárzása s viszonttükröződése nélkül aligha képzelhető el a szerelem, a költői szerelem teljessége. Minden, ami nagyszerű, felmagasztalást kíván, s minden, ami démonikus a szerelemben, megköveteli a rontás felnagyítását, negatív megdicsőítését. Shelley arkangyali szívét, érzékeinek sürgető és csábító villitánca ellenére, a tisztaság és a termékeny káprázatok menyországa vonzza: egész lénye ellenállhatatlan erővel tör a magasba — az ilyen szerelemnek fényessége van. Baudelaire a Sátán követeit s a gyönge férfi rabtartóit látja a nőkben: vérben és szennyben közeledik hozzá az Asszony, gyalázatos igézetének pokoli pompájában, s miközben a költő áldozatául esik a tizenkétszer tisztátalannak, a gyönyör és az irtózás kiáltásait halljuk. Az ilyen szerelemnek elsősorban hangja van. Kassák erotikus lírájából a tavaszi föld szaga, a nyári rétek s az őszi avar illata csap felénk, a frissen forgatott barna rögök kesernyés, szúró aromája, a mezei vadvirágok csöppet sem szégyenlős, szellőben hullámzó forgataga, letarolt erdők pernyeszagú, csöndes tűnődése. A Természet ujjong vagy búslakodik benne, boldogan és boldogtalanul, mindentudón és mindent felejtőn. Mitológiája csak annyi, amennyi minden titok érintésekor önkéntelenül kiszakad a lélekből, — különben a közvetlenség és az öröm, a harag és a báj uralkodik rajta. Meg az emlékezés, ez a megszelidített bűvészinas. A város kövezetén, az ételgőzben és a mosottruha szagában fürdő szoba-konyhás lakásokban, a ligetek padjain — a régi szegények nászágyain — egyformán otthonos, bölcs és megbocsátó ez a pogány szabadságból sarjadt, mezítláb járó szerelem. A szegények kézzelfogható, bohókás és halálosan komoly, szókimondó és szíves szerelme. Asszonyai és lányai nő-voltukat adják neki, csakis nőiességüket, semmi mást; nem adják, mert nem adhatják vissza kölcsönsoha-nem-kapott álarcaikat; bőrük, szemük színe és hajuk illata a valóság tökéletlen, olykor durva, de mindig tiszta és megbízható képét kínálja. Éppen mert asszonyi lények, egy fejjel alacsonyabbak a férfinél: a szerelem nyújtja meg alakjukat, hogy igazi társak legyenek, ne pusztán játszótársak, — ám ezúttal nem a költő szenvedélyes és önző álmaitól, hanem simogatásaitól nőnek nagyra. Szépségük nem a változhatatlan Égé, hanem az állhatatlan és színeit évszakonként váltogató Földé; Kassák asszonya nem istennő és nem boszorkány, hanem bátortalan szűz és érett szerető, mindig igazi asszony, anya és anyaföld.

Ezt a látszatra szerény, de szemérmes mélységeit bátran feltáró, helyenként testi meleget árasztó tartalmat nem kevésbé meghitt és ösztönös forma hordozza.

Kínos merevségnek, formai kényszerzubbonynak nyomát sem találjuk. A modorosság a költészetben a legnagyobb modortalanság a művészettel és az olvasóval szemben. Kassák verselése leginkább az előbeszédhez hasonlít; az elsők közé tartozott nálunk, akik arra vállalkoztak, hogy végrehajtják a forma rousseau-i forradalmát: vissza a természetes költői nyelvhez! A lelkes és nem mindig tájékozott csapatból jobbára hiányzott az ízlés, belőle soha. Ő is mellőzi a központozást, de anélkül, hogy rejtvényfejtésre szorítaná az olvasót: nem összezavarja, hanem összekapcsolja a tagolt kifejezés nemkívánatos mellékhatásaként részeire bomló gondolatot avagy látomást. A költői fogalmazás időbeli folyamata, jelképesen szólva, ezáltal folyammá változik: egyik hullám a másikhoz simulván, az elemző megfigyelés elől semmit el nem titkolva, de testvéri vagy rokoni kapcsolataival szervesen összeforrva, sejtelem, szándék és megoldás egyidejű hármas egységének illúzióját nyújtja, s ebben az egységében meg nem háborítva halad messziről integető célja felé. A gondolatok, érzelmek s a belőlük szövődő képek ritmusa a szellemi szabadesés törvényeit követve szökell az alkotóművész ihlete által előre meghatározott pályán; útján mégis váratlan pihenők, vagy éppen akadályok várják: ezek egy pillanatra megszegik röptét, ám újabb lendületre is hevítik, — mintha magas lépcsősor tetejéről labdát hajítanánk lefelé, az ihlet tüzesen pattanó, ruganyos objektumát, mely szemünk láttára gyönyörűséggel pazarolja el tökéletes testében rejtező energiáit. Sorai ott végződnek, ahol a dallam természetes ereszkedése megkívánja; a mű végső futamai termékeny, gazdag csendben halnak el. Első pillantásra szembeszökő egyszerűsége nem pusztán esztétikai, hanem ezt megelőzően, mondhatnók, jellembeli sajátossága a költőnek; ez az egyszerűség azonban keménységgel, tiszteletet ébresztő tudatossággal párosul: nem faragatlan, hanem élesre csiszolt, nem tétlenségre csábító ajándék, hanem derék munka és pályabér. A minden hivalkodástól mentes, nemes keretben, díszítő járulékaiktól tovább már nem foszthatók képek és taglejtések kíséretében, elvonul előttünk a hol megindító, hol bájos, hol tragikus jelenetek válogatott sora, háttérben a lélek napsütéses vagy komorló tájaival: a pásztori idilltől a kétségbeesés fúldokló sikolyáig, a reggeli indulástól az alkonyati számvetésig. Szimbolumai, melyeket aránylag ritkán használ, tömörségükben a döbbenet erejével hatnak.

Tussrajzai merészek, nyersek és sötétek: az emlékezés a versekben tompítja a panaszok élét, a rajzokban — az asszonyi fejekben — több a rejtelem és hatalmasabb a kormányozhatatlan ösztön, mint a megadás és a nyíltság. Kecses vagy durva vonásaikban, talán a művész akaratán kívül, olykor mintha mégis az angyal és a démon lehetőségei szunnyadnának; így, együtt, zárt hadirendjükből nemcsak a barát, hanem az ellenség pillantásai is lövellnek felénk; tekintetük gyakran befelé fordul, s a homályt, az ismeretlenséget idézi, nem a fényt. Kassák nem gyengéd művész: farkasszemet néz a valósággal, s rajzait néha mintha nem papirosra, hanem sziklára karcolná. Ezt a technikát az élettől tanulta: az élettől, mely kegyes volt az alkotóhoz, de — tán éppen ezért — annál kegyetlenebb az emberhez.

Ajándék ez a könyv, az ajándékot pedig viszonozni szokás. Mit adjunk érte cserébe? Nyújtsuk át a költőnek szép kötetét, helyezzük asztalára s beszéljünk így hozzá: Tekints bizalommal sorsod elé, Te kedves, szigorú, nagy öregember, mert győztes maradtál csatáidban, és jó harcot harcoltál. Kerüld el most az egyszer a robogó hadi lármát, s szobád egy meghitt szögletében, a rőt szirmait hullató esteli homályban, nyissad ki könyvedet s hallgassad, mit suttog Neked magányos titkaidról az üdvözítő Asszony és a galambszárnyú Szerelem.

RAJNAI LÁSZLÓ

Pákolitz István: Fény és árnyék

Pákolitz talán még ma is úgy él ismerőseink tudatában, mint aki csak szívja a pipáját, hallgat, s ha hazamegy, szép verseket ír a feleségéről, néha a békéről. Csak közvetlen munkatársai, vitapartnerei ismerik szenvedélyes, körömszakadtáig ragaszkodó vitakedvét. Verseiből a harmónikus életű ember biztonsága árad, s nem értettük, küszködő, vívódó korunkban hol tett szert e harmóniára?

1959 óta látnak napvilágot versei a lapokban, s 1952-ben már szerepel a Szépirodalmi Könyvkiadó „Új termés" c. antológiájában öt versével. Alig két év múlva, amikor a „Három költő" c. kötetben „Két sor között" c. ciklusa megjelent, felfigyelünk formai biztonságára, szabatos fogalmazására, tisztán zengő soraira, s érezzük, hogy a sematizmusba kényszerítő kiadói politika korlátai között már keresi helyét a világban. Harminchat verset tartalmazott tőle ez a kötet, s egy jó tollú költőt ismertünk meg belőle. 1958-ban a „Tűztánc" antológiában hat verssel szerepel. Jók ezek a versek, csak valahogy a válogatás szerencsétlen, kevésbé illik a kötet profiljához, s Pákolitz helye is vitatott már a fiatalok között. Ugyanez évben jelenik meg első önálló kötete, a „Szüret", melynek országos visszhangja kedvező. Neve ismertté lesz. Megható melegség, tiszta emberség árad soraiból. Ötvenkilencben hat magyar színház játssza a Pákolitz fordította „Stuart Máriá"-t, s az Európa kiadó könyvalakban is megjelenteti az általa ízében, zamatában is magyarrá tett Schiller művet. Hatvanegyben „Altató" címmel megjelent gyerekversei szintén mesterségbeli tudásáról adnak számot.

Sokhúrú, színeshangú, míves költőnek számít Pákolitz, s most, hogy új kötetét, a „Fény és árnyék"-ot olvasom, korántsem új versei lepnek meg igazán, hanem azok, amelyek még az első két antológia megjelenése előtt íródtak. A vívódó, töprengő, önmagával s a világgal harcoló költő verseit csak most kaptuk kézhez. A legkorábbi vers 1957-ben kelt, a kötetzáró 1960-ban. Emberi-költői fejlődésének tanúbizonysága ez a könyv, mely betekintést nyújt a pipafüstben hallgatva-töprengő, „mindent lemérő" arc mögé is.

Az öt részre bontott kötetet szerkesztése is kiemeli az átlagos verseskötetek sorából. Zenei szigorral szerkesztett ciklusai ugyan elvétve egy-egy önmagában kisebb értékű verset is tartalmaznak, ennek azonban a téma-egység egészének kibontása céljából mindenkor funkciója van. A „Széltől hányatott nád" c. ciklus szerkesztése szinte szimfóniaszerűnek tűnik. A címadó versben bemutatja a témát — a biztosnak vélt világnézetében meghasonlott ember állapotát. A következőkben kifejti emberi-költői vívódását — a gondolkozó ember gyámoltalan vergődését a hinni vagy tagadni akarásban, mely fortisszimóját a „Vigilián" c. versben éri el. A „Magdolná"-ban csendesül a téma, új színt, hangszerelést kap, hogy tovább a „Ianus Pannonius"-ban már meghatározza ismét zengő akkordokkal, a költő alkati lényegét, s a cikluszáró „Könyörgés szép halálért" soraiban pedig felcsengjen töprengéseinek, őszinte vívódásainak eredményeként egy új életszemlélet, költői hitvallás, melynek birtokában s gyakorlati követésében már jogosan tükrözik Pákolitz versei a maguk teremtette harmóniát.

A „Szobrász" c. ciklus szerkesztése is hasonló, csak sokkal egyértelműbb a költő hovatartozása, mint az elsőnél. Itt a társadalom többnyire kényesnek nevezett problémáit boncolja, valamint a költő és a társadalom viszonyát. Mindezt őszinte, lírai lendülettel.

Pákolitzot a nép küldte az irodalomba. Apja kőműves és harangozó. Maga bögrésdiák papi iskolában. Származásáról így vall egy odavetett sorban: „Ki csak harangszót örököltem" (Fürdőkádban). A kötet első ciklusának verseiben (melyek ádáz lelkitusájának művészi regisztrálásai), egyrészt leszámol az apai örökséggel, másrészt ez az örökség határozza meg minden ízében átérzett népheztartozását. S ezt a népheztartozást nem a korábbi kötetekben, antológiákban megjelent sematikus, dícsérő ver-

sek igazolják elsősorban, hanem bátor problémafeltárása. Aki ilyen mélyen lát, akiben ezek a témák verssé gyúródtak, értek — az bátran nyúlhat olyan témához, mely elcsépeltségénél, közvetlen politikai aktualitásánál fogva oly sok költő tolla alatt termett sablonos frázisokat. Az „Érik", az „Üzenet faluról" s az „Egy tsz paraszthoz" c. versek a ciklus legsikerültebb darabjai közé tartoznak.

Pákolitzot őszintesége hozza emberközelbe hozzánk. Az utóbbi tízegynéhány évben emberek ezrei vívták önemésztő harcukat a vallás dogmáinak, teóriáinak megrögzöttségében, míg a tudomány mutatta tényeket érzelmileg is magukénak vallhatták. Korunk emberének legbensőbb problémái egyikét jelentette ez a dilemma — mégsem tükröződött eddigi irodalmunkban. E témát tárgyaló ciklusának tizennégy verse tíz év töprengését adja vissza (1949-től 1959-ig).

Nem csupán Pákolitz emberi-szemléletbeli fejlődését mérhetjük le a kötetben, hanem költői fejlődését is. A korábbi versek némi javítással kerültek nyomdába. A javított forma s az eredeti kéziratok összevetése adja e fejlődés lemérésének lehetőségét.

Ha megnézzük pl. a „Vigilián" c. vers 1952-ben kelt s a kötetben közölt változatát, szembetűnik kifejezésmódjának érzékletesebbé válása, finomodása.

Az első változat 2. versszaka:

Ó szelíd veronika kendő
lebegj a töprengések éjén
ha már a test gyarló, esendő
s táncolva jár borotva élén.

A kötetben közölt változat 2. versszaka:

Takarj be veronika kendő,
mert ez a töprengés nem érdem!
A test milyen gyarló, esendő,
táncolva jár borotva élen.

A második versszak határozott kezdése már konkrétan érzékelteti a szimbólum fölvetésének értelmét. Az immár érdemtelen töprengésnek adta verejtéket szeretné a költő letörölni, mert már-már fölszámolná ezt a töprengést. „Takarj be" — írja, mintha a nyugvásba, enyhülésbe szeretne rejtőzni az új töprengések elől.

A vers utolsó szakaszának két változata így alakult:

I. változat:

Én nem tudok már kis kölyökként
hinni balzsamos szép szavadnak — —
Riog a kakas harmadszor is.
És harmadszor is megtagadlak.

II. változat:

Balzsamos tiszta szép igédet
földobja szivedből az emlék;
szól a kakas; őrtüzek égnek,
és mintha jobban dideregnék...

Első olvasásra tán még az első változat hat szókimondóbbnak, kifejezőbbnek, ám valójában a modernebb fogalmazást nyert II. változat a teljesebb, szilárdabb mondanivaló hordozója. Az *emlék* — valaha nyugtatóan szép volt, de már nincs. A bibliai jelre („szól a kakas") bár „őrtüzek égnek" — a múltban s a jelenben sokan

vannak, kik táplálják még az egykor belécsempészett mítoszt — már meg sem tagadhatja, ami nem az övé, csak didereg e tüzek hatására.

Az „Akvarell" c. ciklus úgynevezett táj-verseket és zsánerképeket tartalmaz. Kedves, megkapó hangulatú versek ezek — mégis akkor örülünk leginkább, ha e versekben konkrétan is mond valamit. A „Hangya" c. vers 1952-ben kelt. A „Vigilián"-hoz hasonlóan érdemes megvizsgálni e vers első és végleges formáját. Költője fogalmazási készségének színesebbé válását szeretném bemutatni vele, valamint azt, hogy Pákolitz érzi: minden versében politizálnia kell! Hisz e vers javításakor is a társadalomra vonatkozó gondolatot bontja ki teljesebben, az egyén helyzetére vonatkoztatva. Az első változat túlzottan egyszerű hangvételre törekedett:

A téglafolyosón egy hangya ment,
morzsát cipelt, letette, megpihent.

Körülpillantott, kereste a célt;
fölmálházott és más irányba tért.

Fáradtan intő kékeres kezed
komoly felhőként fölé evezett.

A hangya fordult. Izzadva loholt:
a szürke tégla mind e g y f o r m a volt.

Már kapkodott, félt. Összevissza járt.
Nem szóltál, mégis tudtam, hogy mi fájt.

A véglegesített forma már sajátos ízt ad, s tartalmában sem marad a magános ember sóhaja, hanem kifejezi a közösség határozott igenlését:

A konyha kövén csöppnyi hangya fut,
most leteszi a morzsányi batyut.

Körültekint, tájolna is szegény;
fölmálház, és a minta közepén

ellenkező irányba néz, fülel,
de nem jön másik hangya, akivel

meghánynávetné: jó felé megy-e;
ki jó szót szólna, vagy segítene.

Érvet-halászó kékeres kezed
árnya terít rá komor felleget:

most újra új csapást keres megint,
— a szürke mintás kő egyforma mind;

már kapkod, fél és összevissza jár.
— Ne is szólj, úgyis tudom, hogy mi fáj.

Pákolitz ismeri nyelvünk harmónikus muzsikát teremtő erejét. Egyszerű szavakkal fogalmazott, bensőségesen szép, magyar stílusban fogannak versei.

Megszívlelendő, amit a modernségről mond a „Homérosznak" és az „Egy sznobra" c. versekben. „Mindig is azt hittem, hogy a lényegben van az új".... — vallja, s a kötet is erre bizonyíték. Pákolitz, aki a hagyományos formát épp oly magabiztosan kezeli, mint a szabadverset, tartalomban kíván újat hozni. Abban rejlik igazi mo-

dernsége, hogy korunk minden problémáját magára véve, mindent lemérve, együtt dalol a néppel, melyből jött. Elveti a polgári magatartás és életszemlélet minden lehetőségét, s emelt fővel vállalja a közösség örömét, baját:

elfogyok, tudom e lázban —
— Se szőlőm, se kocsim, se házam
(Recitativ)

Más szájából tán panaszként hangzanának ezek a sorok, ám Pákolitz másutt is ilyen hitvallásról beszél: „Az a jó, hogy el kell itt égni". „Még a halál is tetten érjen". (Könyörgés szép halálért).

Ember a maga őszinteségében, riadtságában, esetlenségében és nagyszerűségében. Megrázó erejű figyelmeztetés kötetzáró verse, a „Sziréna":

„Csak kipróbálják, tudom, de mégis — megdermedek mint a néma" — írja, s miután felsorolja a sziréna hangjának hatására termett vízióit, így zárja le a verset:

A stigmák vért izzadnak újra
Lásson a vak! Kiáltson a néma!
Hallják meg a süketek!

Szól a sziréna.

BÜKKÖSDI LÁSZLÓ

Tatay Sándor: Kelj fel és járj!

A mai magyar írók között Tatay Sándort illeti meg a Gazda helye. Írói magatartását, élet- és társadalomszemléletét tekintve gazda ő, úgy néz körül a világban, a mi mai világunkban, mint a gazda a kertjében. Örül a vetemény bokrosodásának, meleg szemmel figyeli a korai virágokat, azon sem háborodik fel, ha gazt talál, panasz és törtetés nélkül gyomlálgat, munkálkodik a földjén. Magáénak érzi. Derűs nyugalommal szemlélődik, pipaszó mellett, vad indulatok nem rángatják, mert tudja, mi kell a földnek, s mi az, ami ártalmára van. Nem acsarkodik és nem lelkendez fölöslegesen. Kételyek nélkül hisz és cselekszik, ahogy a növény tudja feladatát: növekszik, virágzik, termést hoz. Nem hajszolódik és nem hajszol, tudja, hogy a lényeges dolgok mindig megtörténnek kellő időben.

Ez a gazda-szemlélet teszi rendkívül rokonszenvessé, egyben jellegzetessé is Kelj fel és járj! c. új novelláskötetét. Az írások zöme mai életünkkel foglalkozik, társadalmunk eleven alakjait vonultatja fel. Színvonaluk nem egyenletes, írói módszer tekintetében sem egyformán igényesek, de írójuk átfogó szemléletének helyességéről feltétlenül meggyőznek.

Tatay megszokott és biztonsággal kezelt alkotómódszere realista. Azt a realista hagyományt idézi, amit nálunk Móricz neve fémjelzett, de csak idézi ezt, híven megszólaltatva az író egyéni hangját is, a mai gazdáét. Skálája igen széles, de nem korlátlan, a mélyebben hullámzó lelki történések megszólaltatásában elbizonytalankodik. Ahol azonban a téma, a konfliktus természete nem nyúlik ezekbe a „mélyrétegekbe", Tatay ábrázolásmódja maradéktalanul művészi. Így *A szalmakalap* és a *Gyalogút* c. két írás egyszerűségével, minden szóval célbataláló keresetlenségével — írói remeklés. Rövid terjedelmükben is kibontják Tatay írásművészetének érett ízeit, színeit, vonzó emberlátását, írói közvetlenségét. Nyilván nem véletlen, hogy ez a két írás váltja valóra legteljesebben a novella-műfaj iratlan (de érvényes) törvényét, hogy ti-

a novella mindig valamiféle változást, fordulatot ábrázol. Egy hosszabb folyamat jellemző szakaszát állítja elénk, reflektorfényt vet a cselekmény sűrűjére, oda, ahol éppen fordulat jelentkezik. Másféle novella is lehetséges, írtak sikerrel másfélét is már, de azok mindig valamiféle határesetet jelentettek a novella és más műfajok között.

Az írói reflektor mesteri beállítása és az ábrázolás kiforrott biztonsága együttesen emeli ki a már említett két novellát, mint legművészibbeket abból a nagyszerű sorból, amit a kötet második felének művei alkotnak. (Kelj fel és járj, A szalmakalap, Teri, Gyalogút, Igazságunk keresése, A veterán temetése.) Ezt a fajta realizmust tanítani lehetne, oly vegytisztán önmaga. A burkoltan továbbélő naturalizmust éppúgy nem ismeri, mint — más oldalról — a szétfordelt formák mindenáron-modern tótágasait. A két kiemelkedő novella azt a változást vetíti elénk, ami nálunk 1945 óta, főként az utóbbi években végbement. S ehhez Tataynak elég Zsófika asszony ócska-lila szalmakalapja, vagy az öreg, asszony-dirigálta Tóth Ignác zsémbelése. Ezekben a parányi, személyes dolgokban egy egész társadalom érhálózata lüktet. A mosolyognivalóan kicsi és a történelmien nagy dolgok összekapcsolásához Tatay csalhatatlan transzformátort alkalmaz: meleg, okos humorát.

Vajon mit jelent nála a humor? Hiszen ahány humor, annyiféle. Az övé talán legközelebb áll a szó eredeti jelentéséhez, mely nedvet jelöl. Tápláló, dús életnedvként járja át Tatay szemléletét, művészetét a humor, mely szinte soha nem mérgesül szarkazmussá, de szirupos kanalas-orvossággá sem édesül. Frissen, üdén fűszeres, — megintcsak a növényi világ jelenségeihez kell hasonlítanom, — mint a zöld hajtásokból serkenő nedvesség. Nélküle elveszne Tatay szavainak és képeinek levegős háttere, az a sokat ismerő, megértő és mindent tudomásulvevő hangulati környezet, mely hiánytalanná teszi a novellákábrázolta világot. A sajátos humor ad értéket a *Nagyágyú* c. írásnak, mely tulajdonképpen szatirikus, vagy inkább csalafinta tanmese; csakhogy milyen fölényesen, rejtetten csalafinta, s milyen nagyképűségmentesen tanmese! Az írás léte humorában van, mely nem rikoltoz feltűnő szavakban, fordulatokban. Aki nem tud ráállni erre a humorhullámhosszra, annak még semmitmondó és unalmas is lehet, hiszen nincs frenetikus csattanója, s ha csak anekdótának tekintjük, — nem eléggé kihegyezett. De több annál.

Humora sok írónak van, mégsem lenne fontos mindegyiknél ennyire előtérbe állítva beszélni erről a vonásáról. Tataynál más a helyzet. Nála a humor egy a szemlélettel, éppen ezért egyedi annyira. Emberábrázolását el sem lehetne képzelni enélkül. Akár a neki kedves, akár ellenszenves figuráit nézi — mindig jóindulat, elnéző emberismeret vezeti, de nem is tudná észrevétlen hagyni mosolyogtató tulajdonságaikat, gyengéiket, apróbb-nagyobb lelki púpjaikat. Szeretete sem akadályozza meg abban, hogy ezeket ábrázolja, viszont ellenszenve sem ragadja el annyira, hogy ezeket eltúlozza. Alakjai azért olyan egészek, minden oldalukról körüljárhatók, megbízható követei a rájuk bízott mondanivalónak. Ilyen tekintetben is említésre kívánkozik *A szalmakalap* Zsófikája, a *Gyalogút* Tóth Ignáca (s itt mégegy bravúr: a nem is szereplő János alakjának plasztikus megrajzolása két felvillantott képpel!), utána a többi, felejthetetlen alak: Teri, a faluról városba került, de a falu gondját mégis vállaló lány, a *Kelj fel és járj!* két újjászületű asszonya, fájdalmasan meggyötört kis alakjával Sipos Laji az *Igazságunk keresésé*-ből és az egész gazdag ember-világ *A veterán temetésé*-ben.

Külön helyet foglal el az írások sorában *A fekete Wartburg* című, a többiektől eltérő módszerrel megírt szatirikus novella. Groteszk kapcsolatok, feje tetején álló szituációk, meghökkentő képsorok táncoltatják ebben az olvasó képzeletét. S ettől, vagy éppen ezáltal jó is lehetne. Mégsem az. Viszolygásunk nem az abszurdum-cselekmény ellen tiltakozik, mert ez — a szatíra műfajában különösen — jogosult lehet, a karikatúraábrázolást szolgálhatná. Különös hangsúlyt is adhatna a mondanivalónak. Mégis, ezek a képsorok, kapcsolatok nem találnak célba, mert a cél is bizonytalan. Önmagában sok jó részlet jelzi az ismert rokonszenves szemléletet, de ezek önkényes, erőszakolt kapcsolata teljesen esetlegessé teszi a cselekmény alakulását, nem idéz semmiféle

kollektív élményt. Az ábrázolásmódjában bizarr, „formabontó" mű unalomba fullad, de nem az ábrázolásmód miatt, hanem a követhető mondanivaló hiánya miatt. Mit akar kifejezni a Tataynál szokatlanul ítéletmondó emberábrázolás? A társadalom levitézlett alakjai iránt itt nem érez türelmet, pusztulásukat nem embertelenül ugyan, de kineveti. Viszont semmivel nem járnak jobban a — funkciójuknál fogva — maibb szereplők sem. Bennük is a hibákat és bűnöket látja, s mintha végül azt sugallná: az emberek nem változnak meg, s ha a technika megváltoztatja a világot, az csak szemfényvesztés, a bűnöket nem törli el. Ez a tartalom-megfogalmazás — elismerem — önkényes, a szereplők jellemének elemzése azonban erre az eredményre vezet. Az írás egyébként nem fejez ki más, világosabban körvonalazható mondanivalót sem. A meghökkentő fordulatok, kacagtató helyzetek gyors, száznyolcvanfokos fordulattal merő unalommá válnak, mert nem értjük, mire szolgálnak?

Míg *A fekete Wartburg*-ot kísérletnek lehet nevezni, ha sikeresnek nem is, aligha mondhatnók ezt el *A főkertész madárkája* és a *Mandula rumban* c. írásokról, melyeknek eredendő bűne (és egyetlen hasonlító pontja) a giccses látás-, ill. ábrázolásmód. *A főkertész madárkája* szerelmi bonyodalomba ágyazott bűnügyi történetnek indul, de hamarosan kiderül, hogy egy gyermekkori lelki sokk és egy törvényenkívüli szerelem következményei találkoznak benne véletlenül össze, szó sincs bűnügyről. A kétfelől összefutó cselekménnyszál elemeinek hézagmentes illeszkedése inkább mosolyt, mint megrendülést vált ki. Már-már megjelenik előttünk a száz év előtt divatos gobelinkép: megtörtszívű férfi kedvese sírjánál. A lényegen nem változtat, hogy szomorúfűz helyett itt muskátlik képviselik a résztvevő növényzetet. Pedig az alapgondolat — az önkéntes bűnhődés — nem hazug. Csakhogy ennek az eléggé extrém lélektani esetnek a hiteles ábrázolását aligha végezhetik el a szereplők dióhéjban elmondott önvallomásai és a — nem szerencsés — külső elemek felvonultatása. Ha valahol, úgy itt feltétlenül *ki kellene terjesztenie Tatay Sándornak írói módszer-tartományát a lelki történések differenciáltabb, mélyebb igazságú visszaadásával.* Az írói reflektornak fényerejével át kellene hatolnia néhány alsóbb rétegen is, s nemcsak a kéregmozgásokat, felületi formákat regisztrálni (bár azokat mindig hitelesen!), hanem a mélyben mozgó és mozgató magma természetét is.

Némileg hasonló igényünk támad *A tizenharmadik szűz* Izsák Ferencének alakjával kapcsolatban is, akinél a pathológikus lelkialkat ábrázolásához bizonyul kevésnek Tatay kívülről-látása. Az írás hitelét ezesetben azonban mégis megóvja a humora, az anekdótázó hangvétel, mely a történet csattanójára épít. Az író a könnyebbik végét fogta meg a problémának, de azt megfogta, az írás megáll a lábán. A *Mandula rumban* című, címében oly sok jóízt ígérő novellán azonban ez a módszer sem tud segíteni. Sztereotip alakok, sztereotip dialógusok villantják fel sorról-sorra a giccs-veszély jelzőlámpáját. Humora hatástalan, mert az előregyártott elemekből összerakott szereplők nem rezonálnak rá. Műfaji igénye sem több az életképnél, csakhogy az élet igazság-íze hiányzik belőle. A kötet összeállítója bátran elhagyhatta volna.

A vitatható írások a kötet elején találhatók, hetediknek következik a *Kelj fel és járj!* című, mely a kiforrott művek nyitánya. A könyvet végül sok jóérzéssel tesszük le, s ha egy-egy korábbi kifogásunkról nem is mondunk le, Tatay Sándor nevét — ezúttal is — legjobb prózaíróink között jegyezzük fel.

Szellemesen állapította meg egyszer valaki, hogy az utókornak könnyű dolga van, — már csak az író válogatott műveivel ismerkedik, de a kortársak még válogatás nélkül olvassák a műveket, mert az író — ki tudja, miért? — nemcsak válogatott műveit hajlandó megírni. Sőt, sokszor saját válogatása nem is esnék egybe az olvasók, a kritika és a korízlés választásával. De hát ez a döntés nem is az író feladata, talán nem is a napi kritikáé. Annyit azonban bátran hihetünk, hogy Tatay Sándor válogatott műveinek leendő sorában bizonyára helyet kap majd a jelen kötet néhány novellája. A kortárs olvasót pedig megajándékozza a kötet egy vonzó, életteljes és bölcs, egyéniízű és közösséget vállaló, korszerű világszemlélet élményével.

FUTAKY HAJNA

Amikor egy talpig férfi, forradalmi harcok részese, elsősorban a tettek embere, tollat fog, hogy verset írjon, vagy avégett teszi, hogy költői nyelven megfogalmazza eszméit és céljait (vö.: Zrínyi Miklós), s így az írással mint fegyverrel is harcoljon, — vagy pedig a küzdelmek szünetében szelídebb, szemlélődő gondolatokkal, a természet és az emberi élet ösztönös erőihez való leszállásban keressen pihenést és felfrissülést.

Sipos Gyula mindkét meggondolás alapján egész verseskötetekkel lépett a nyilvánosság elé. Már tizennyolc éves korában a szegények ügyéért csikorgó indulat feszül sorai között (Lámpák a ködben, 1939). Második kötetében a „nagybotú Lőrinc papot" idézi fel lázadása jelképéül 1941-ben, úgyhogy az egykorú bíráló siet azt tanácsolni neki, foglalkozzon inkább behatóan a szabadverssel, mivel a kötetben „az ősi magyar tagoló ritmus csengését érezni". Való igaz azonban, hogy Sipos Gyula verseiben a mondanivalót mindig jobban érezhette az olvasó, mint a formai különlegességet. Amikor hosszú politikai munka után ismét verseket ad ki 1953—54-ben, az elsők között emel szót a társadalmi visszaélések ellen a szatíra ötletes, pontosan „ülő" nyilaival (Szóljatok bátran, 1954). A felszabadulás idejére visszaemlékező versciklus (Tíz éve, 1955) nélkülözi az élmény frisseségét és a történelmi események tágabb perspektíváját, s ezért erőtlenebb. Az 1956-ban megjelent „Vadludak" című kötetének pedig a bekövetkezett események miatt nem volt irodalmi visszhangja. Jóllehet szatíra is forrong a kötetben, de a küzdés gesztusai mellett egyre erőteljesebb az elmélkedő, szemlélődő, töprengő gondolatiság. (Vö.: Magyarok). Ekkor nyomul elő nagyobb mértékben az olyan hangulatosan tűnődő verstípus, amely legújabb kötetének már alaphangját adja meg.

Az egyszerű létezés animális örömének dallama épül erre az alaphangra. Közel hajol a természethez, derűs titkokat sejt, lubickol a férfikor nyarában, póztalanul jól érzi magát az elemek áramában, leegyszerűsödnek a problémái, és egyre közelebb kerül az idill könnyen sekéllyé váló hangulatához. A dunántúli költőknél gyakran terjengő ős elégedettségnek rokona ebben; nála is a pannon nyugalom bódító hatása érvényesül, amely legjobb költőinket is elfogta néha. Ez a fajta idill nem hagyja elfelednünk, hogy az emberség harmóniát is jelent, nem csupán problémákat, s az ember, minden haladást számbavéve is, itt a földön érzi magát otthon, az elemek megnyugtató közelségében. Sipos Gyula ennek az otthon-érzésnek, természet-közelségnek, s a tudatnál ősibb életmegnyilvánulásoknak próbál hangot, formát adni ebben a kötetben.

A vájtfülű, de a kelleténél büszkébb olvasónak nem mondja el mindazt, amit tud ez a költészet, főleg ha egy-két vers után fanyalogva félreteszi a könyvet, úgy képzelve, hogy a többit már maga is kitalálhatja. Mert a belterjes, gyakran csak apró mozzanatokban feltűnő változatosság, amelybe az egyszerű mondanivaló újra meg újra öltözik, csak a türelmes olvasó előtt bontja ki összes színeit és közli egész zamatát. Az egyes versek olykor csak szösszenetek, alig többek verselő játéknál, de az egész együtt a füveket és virágokat lehasalva festegető Dürer gyönyörűségével rokon érzést lop az olvasó szívébe, főleg ha az a termékeny pannon csöndre természete szerint is rezonál.

Egyik korábbi kötetében az ideális szabadságot a magány tájai felé keresi. A magány érzése itt főként azáltal erősödik, hogy a tenyésző, vegetatív élettel talál kapcsolatot. Ez a vegetáció-kultusz nem tételezi fel éppen a politika tájairól való menekülést, inkább egy elementáris költői véna tör fel benne, amely adósnak érzi magát az elemekkel, a természettel és a cicoma nélküli emberi élet ősi dolgaival szemben. Gyakran visszatekint ugyan az emberi közösség felé (Így sokszorozzák, Levél barátaimnak stb.), a munkát a legfontosabb emberi dolgok közé sorozza, de szinte a kötet minden versében ott leng valami tenyésző-termő varázs, az elvszerű, tudatos nézetek mélyén is valami ösztönösebb kapcsolat a dolgok rendjével: „Ahogy belélegzem ha-

zámat, / frissül a vér, könnyűl a bánat" (Dolgozni kell és énekelni). Arra mindenképpen vigyáznia kell, hogy ne tévedjen bele a magány könnyen túlbecsülhető szabadságának kalitkájába.

Különben a „tenyésző" életbe felfedező útra indulni igazi költői feladatot jelenthet. Sipos Gyula, bár ott leselkedik a fűvek és gyökerek közelében, nem sokkal hatol mélyebbre annak megállapításánál, hogy érzi, hova tartozik, és sejti, merre van a titkos áramok fő sodra. Sajnos azonban újat, fontosat, igazán érdekeset alig tud mondani erről a mikrokozmoszról. Néha mégis ilyen kép-találatokkal kárpótol: „Ülnek az öregek, / a nap idesüt, / szétfartszárnyú lepke / eres vén kezük." (Öregek). — Olykor sajnálatosan belefeledkezik a hullámtalan élet nosztalgiájába: „Így szép az élet. És ennyi az élet? / Ki látja azt a fényszemű legényt, / aki csak néz, csak mosolyog és kérdez: / Van-e amiért meg tudnál halni még?" (Estebéd). De ismételten felhorgad benne a tettvágy, s a forradalmár múlt lelkes hangulata, s önbiztató retorikával idézi: „...rádszól dörögve, dalolva / a kor s az ifjú, aki voltál, / „föl, föl, ti rabjai a földnek..." / mikor még titokban daloltál!" (Levél barátaimnak).

A kötet hangulata pihentetően csendes, napsütéses, annak a kissé tikkasztó, emberi lobogásban szegény létnek hangulata, amelyet fent a „tenyészet" névvel illettem. Ennek egyik végletè az akarat szándékos kikapcsolása: „Dombtetőn ülök, őszi napsütésben, / s nem akarok semmit" (Őszi sütkérezés). József Attila dinamikus párhuzama önként kínálkozik ide: „Dombocskán, mint szívükön a bú, / ülök. Virrasztok." (Falu). Ezzel a vigyázó magatartással szembeállítva érzik igazán a sütkérező, s olykor az emberi akarást is elejteni vágyó magatartásnak süllyedő irányzata, amely végső fokon jogosult, hogyha pihenés, de gyöngeség, ha menekülés a célja.

Sipos Gyula kötetében azonban nem győz az üresség, vagy a tél, hiszen „hasa alatt a nyúl is / kelő füvet melenget" (Téli táj). Sőt az Alföldről olyasmit tud mondani, amiről József Attila csak álmodhatott: „Nagykőrösön, Kecskeméten / acéltorony áll a réten. / Nem kastély, nem is kápolna, / hanem az olajkút tornya" (Alföld).

Hangjának egyöntetű, szinte már keresetten puritán folyama a külsőleg sem valami széles skálájú formai keretekben alig óvható meg az egyhangúságtól. Felfrissülésként hat az olvasóra egy-egy olyan pergő ritmusú jambikus vers, mint a „Tavaszi szél" a természetes beszéd ütemével ömlő sorok záporá alatt.

A töprengő gondolatnak külön műfaja Siposnál a több kötetében visszatérő és „Fütyörészve" címen egybefogott epigramma-ciklus. Ebben a kötetben két ilyen ciklus is található. Nagyon kedveli a költő, alkatához is ez állhat legközelebb; rövid képben, csattanós éllel fogalmaz meg egy-egy gondolatot, amely olykor nem is jelentős, de mindig érdekes.

A képekben gondolkodó költői nyelv itt már természetesen folyik. A korábbi akadozás (első két kötete) és a kiélezett intellektualizmus (Szóljatok bátran) után főleg a „Vadludak" c. kötet jópár versében bukkan rá, majd végül a „Férfikor"-ban válik teljesen urává ennek a már igazi hangulati atmoszférával bíró nyelvnek. A létezés néma pozitívumát (Csak van, csak van, csak van), az életkép sűrű lobogását (Kukoricamorzsolás), a széltáplálta természet frisseségét (Tavaszi szél) és a béke tömör erejét (Leány galambbal) egyaránt ki tudja fejezni ezen a költői nyelven, s olykor olyan magaslatra emelkedik, mint a „Látomás" első szakaszában, amely e téren talán Sipos Gyula legszebb költői eredménye.

Költészetének kedvelői méltán úgy érezhetik, gazdagodott a költő mondanivalója, valamint érzelmi és hangulati skálája, finomodott és új árnyalatokkal bővült költői nyelve.

LAKATOS KÁLMÁN

Sásdi Sándor mögött jelentős életmű áll. Megírt eddig vagy két tucat regényt, rengeteg novellát, irodalmi riportot, hangjátékot, évről évre, akár az évszakok, pontosan megjön az új írás, volt már úgy, hogy több is. Utolsó regénye, A harmadik elmegy, nemrégen jelent meg. Megelőző regénye némi lankadást mutatott, ez az írás megint fölfelé ível.

Megszokott, régi világába fordul ebben is, és megint tud róla újat és érdekeset mondani. Gyerekkori élményeinek intenzitása nagy, és nyilvánvaló, hogy egész oeuvre-jének ez a bázisa és egyben nyersanyaga. Kifogyhatatlan bánya, ahonnan soha nem jön üres kézzel, mert a hegyháti járás falvait mindenkinél jobban ismeri, mindhalálig szereti, hisz maga is onnan származott. Ezért mindig hiteles, ha erről ír, és csak a mesterség dolgainak jobban vagy kevésbé sikerült megoldása szól bele a mű irodalmi értékébe.

„A harmadik elmegy" egy különleges szerelmi háromszög története. Pandur Bódog és Csike Magdi, szegényparasztok mind a ketten, évek óta jegyben járnak, de nem tudnak összeházasodni. Pedig a legény 30, a lány 20 éves, a falujukban ez már kritikus kornak számít, de a nyomor kergeti őket és sehogysem tudnak födélhez jutni. A lány beszegődik Pestre cselédnek, a férfi vasuti munkásnak megy, és mikor végre annyi türelmetlen kínlódás után egybekelhetnek, az asszony tüdőbajt kap. Tetézi bánatukat, hogy gyerek után sóvárognak, és noha Magdi rövidesen állapotos lesz, súlyos betegsége miatt az orvos nem engedi szülni. Bódog újra a vasútépítéshez kerül, és mikor a munkát befejezik, magával viszi onnan Bözsit, a kis 16 éves árva süldőlányt, hogy beteg feleségének segítségére legyen. Lassan mély szerelem szövődik köztük, a lány teherbe kerül, az asszony kétségbeesetten, vergődve tűri a mindnyájuknak fájdalmas helyzetet, melyben az a legfonákabb, hogy alapjában mind a hárman kölcsönösen és őszintén becsülik, szeretik egymást, de végül beletörődik és rövidesen meghal: a harmadik elmegy ...

Erre az alapjában egyszerű mesevázra az író sok mindent rászerel. Olyan cselekményeket, melyek logikusan előreviszik az eseményeket, de olyanokat is, melyek színesítik ugyan a regényt, de epizódízűek, el is maradhattak volna. Nyilván csak azért, hogy az első rész, Bódog és Magdi nehezen tető alá kerülő házassága, melyben vajmi kevés a történés, szélesebb alapozáshoz jusson. Szerelmük rajza, megpróbáltatásaik, kitartó szilárd hűségük egymás iránt szép és hiteles. A családtagok népes galériáját is egytől-egyig jól jellemzett figurákból állítja össze, ígéretes az expozíció, de hamar ellankad. Egész sereg falusi életkép — de mondhatnók állóképnek is egyik-másikat — következik, majd Magdi cselédkedése Pesten, ami ugyan eléggé motiválva van, mégsem indokolt 60 oldalat ráfordítani. Ez a „betét" kissé keresett, és ha egész kalapravaló tipikus pesti figurát kapunk is benne, a cselekmény sodrát inkább visszafogja, mint előreviszi. Csányi, a körúti divatárukereskedő, nyafka kövér felesége, mondain lánya, a Magdinak udvarolni akaró boltossegéd, Teri, a másik cselédlány, idegen test, külön világ ebben a regényben. Sásdit kitűnő elbeszélő vénája, jellemző ereje nem hagyja cserben, de ez az egész kispolgár-miliő fölösleges, néhol túlságosan bőbeszédű, dialógusaiban is sokszor modoros, Magdit a cseléd-szobában elcsábítani akaró gazdája meg egyenesen elcsépelt jelenet. Az egész első rész úgy hat, mint zsánerképekből összeálló mozaik, részben Magdi falusi otthonát, részben pesti cselédsorsát ábrázoló széles, kettős életkép, melyből azonban a belső kohézió igazi ereje hiányzik.

Nem úgy a második rész. Amint Bözsi, a szeleburdi kis árvalány a színre lép, megelevenedik a regény. Élő alak, erőteljesen és hitelesen ábrázolja, testi megjelenítése szemléletes, jellemének kialakulása logikus, a fogaskerék pontosságával egymáshoz kapcsolódó események során az olvasó szemeláttára következik be. Mikor Bódog magához veszi, sötét nyomorába ragadt félszeg, riadt, csenevész palánta. De emberibb élethez jutva, rohamosan kitelik, megszépül, hozzábátorodik világhoz, és szinte estétől-reggelig, mint az indiai mangófa csodája, kivirágzanak asszonyi és emberi értékei, melyek érthetően jótevőjéhez, Bódoghoz kapcsolják.

De érzelmeit mélyen elrejti, mert a nagybeteg Magdit tiszteli, szereti, és nem akar neki bánatot okozni. Viszont az őt megkörnyékezni akaró gazdag patikus közeledését elhárítja, sőt kérőjét is kikosarazza, és Bódog is egyre nehezebben tudja leküzdeni, erősödő vonzalmát a viruló lány iránt. Hiába küzdenek ellene némán mind a ketten, végül oly természetesen esnek egymás karjaiba, ahogy az érett gyümölcs a fáról lehullik. Görcsös igyekezettel kímélni akarják a beteg asszonyt, de Magdi mindent tud, csak hallgat, és a halódók szomorú, egyre homályosuló tekintetével beletörődik, hogy az élet majd kettejüknek, az egészségeseknek — nélküle megy tovább...

Tipikus Sásdi-írás ez a regény. Erényeit és gyengéit egyaránt híven mutatja. Az író alakjait belülről látja, élesen mintázza meg őket, és mert környezetüket, viszonyaikat töviről-hegyire ismeri, a hegyháti faluról teljes és hűséges körképet tud festeni. A háztáját, az udvart, a kertet, az állatokat, szerszámokat, a napi élet apróságait a rézkarc pontosságával tükrözi, mindig szoros kapcsolatban a természettel. Tájleírásai, ebben kevesebbet találtunk, mint többi regényeiben, emlékezetesen szépek. Különös érzéke van a hétköznapok, a háztartás ezernyi praktikus kis teendője és tudnivalója iránt. Alakjait alig találjuk valahol is tétlenül, munkájuk során jellemzi őket, és legtöbbször — sajátosan — vagy kint a szántóföldön, vagy bent a konyhában, mely feltűnő gyakran szereplő színhely Sásdi írásaiban. Mintegy folyománya ennek, hogy igen sokat és részletesen ír ételekről, sütés-főzésről, és ha az élet valóban fontos részét teszik is a gyomor kérdései, ez szinte kedvtelésnek tűnik már nála. Közismert erénye, hogy parasztfiguráit kitűnően beszélteti, de néha itt is üresjáratba botlik az olvasó, mert az indokolt és általában igen jellegzetes dialógusok mellett néhol fölösleges és jelentéktelen párbeszédekkel terheli a regényt. Egyes jelenetei az írásművészet nagy teljesítményei: Bözsi szerepe az ellopott pénz megkerítése körül lélektanilag is szilárd indulást ad a később oly vadul föllángoló szerelemnek, az öreg Csiéné halálának, temetésének leírása, a nagybeteg Magdi utolsó és váratlan útja a mezőre — időtálló írói értékek. Aminthogy az egész regény az, amíg szorosan a falunak és lakóinak életével foglalkozik. Amint azonban városi atmoszférába viszi át a cselekményt, ez a teljes biztonság és életszerűség meggyengül. A parasztot csalhatatlanul látja, úgy átvilágítja kívül-belül, mint a röntgen. A várost sajátos patricius-plebeius szemüvegen nézi, különösen a kispolgári sznobizmus fonákságait veszi a tollára. Ez is személyes élményanyag: a rossz emlékű Horthy-rendszer tragikomikus cím és rangkórságát újságíró korában közelről láta, az osztályellentétek ostoba gőgbe torkolló elfajulásai vérig sértették, mint minden demokratát, de a kipellengérezés művészi megoldásában nem olyan hiteles, mint mikor a falu dolgairól ír. A cselekmény a 30-as években játszódik, az akkori politikai vonatkozásokat is szerepelteti, de inkább csak szórványos dialógusokban, vázlatosan érinti őket, ezért, akár a regény munkásmozgalmi szereplői, Schrott, Gráner, nem fonódnak elég szorosan a történet szövetébe. Így a mélyebb társadalmi összefüggések, alap és felépítmény viszonyai, melyek a falura is érvényesek és a főhősök sorsát is determinálják, nincsenek elég szilárdan megalapozva. Nyilván nem is erre törekedett. Sásdi ösztönösen marad meg a maga világában és ezt nagyon jól teszi, mert ebben a közegben tudja önmagából a legjobbat és föltétlen időtállót adni. Ha van „couleur local", akkor ő ennek egyik legkülönb magyar mestere, baranyai vonatkozásban akkora mértékkel kell mérni, mint szegediben Tömörkényt vagy Mórát.

Sásdi Sándor a könyvtárak tanúsága szerint az egyik legolvasottabb magyar író. Vajon miért? Elsősorban érzelmességét adhatnánk okul, mely azonban sohasem higul fel olcsó szentimentalizmusig. Aztán egész oeuvrejének különös jellegzetességét: minden írását bizonyos szomorúság lengi át. Lelki alkat dolga ez, kedélyszínezet, és ezt az adottságot Sásdinál saját élettörténete még külön is aláhúzza.

WERNER ISTVÁN

Kellér Andor: A titkos lakó

Kellér Andor 1956 után vált népszerű, rangos íróvá. Az elismerésre és bizalomra igényes termékenysége volt a felelet. Öt év alatt négy kötetet jelentetett meg. Könyveit — a most megjelent „Titkos lakó"-t is — új irodalmunk értékei között tarthatjuk számon.

Kellért az ifjú- és férfikor emlékei fűzik a XX. századi magyar irodalom egyik kiemelkedő jelentőségű, s több jónevű írójához. A Tegnapi arcok ciklusban ezekről az egykori példaképekről, barátokról vall intim közvetlenséggel. Irásainak hangját alkalmi jellegük is meghatározza. Előszavak, újságban kiadot tárcacikkek, nekrológok, és a Hatvany Lajos szerkesztésében megjelent Beszélő házak című antológiai részletei kerültek egymás mellé az új könyvben. Ez is oka lehet annak, hogy egyes visszaemlékezésekben a szükségesnél nagyobb szerephez jutnak személyes — és csak személyes — érdekű mozzanatok. Pletykákat közöl az író?

Alig néhány évtized távlatából nagyon nehéz eldönteni, mi a benfenteskedő szófecsérlés, és mi az egyes írói életművek emberi hátterének rajzában szerephez jutó szín, vagy motívum. Ezért tartom helyénvalónak Kellér módszerét, amely a szelektálás jogát átengedi az utókornak, s a látszólag jelentéktelen töredékeknek is helyet szorít. Hogy ezek közül néhány fölöslegesnek bizonyul majd? Meglehet, sőt valószínű is, ám ez kisebb hiba, mint ha jellemző epizódok, később fontossá váló részletek merülnének feledésbe. A Tegnapi arcok darabjait különben sem lehet csak a forrásértéket vizsgáló irodalomtörténész szemével nézni. A szerző, aki az emlékek rögzítésének nem szolgaian másoló, dokumentumrögzítő, hanem szuverén ítélettel jellemző, atmoszférateremtő válfaját műveli, mindenekelőtt olvasmányt kíván adni. Élményszerűvé akarja tenni az ábrázolt írót, házatáját és életmódját.

Egy sor portrében gyöngéd kézzel bontogatja ki a rárakódott idő forgácsai alól a régi bohémvilág Budapestjét. Amivel így szembesít: csillogó felszíne, megtévesztő álcája a gondok súlyai alatt vergődő korszak igazi valóságának, mégis szerephez jut, mint egyes polgári írók életének kerete és élményanyaga. Hogyan vélekedik Kellér erről a talmi valóságú világról, amely jóideig őt is vonzásában tartotta? Az ábrázolásban — látszatcsillogásával együtt — megidézi, ítélkezésében: megtagadja. Ha az emlékezés ködfátyolán át olykor el is mossa visszataszító vonásait, abban a pillanatban, hogy értelmével és mai ízlésével szembesíti: — elmarasztalja. Nosztalgiái őszinteségével magyarázhatók, tisztánlátása az elmúlt másfél évtizednek köszönhető. Nem véletlen, hogy az első ciklusban a legutóbbi évek emlékeit idéző, már megújult szemlélet jegyében született Hatvany Lajos estéje, a felszabadulás utáni Nagy Lajos epizód, s az 1960/61-ben készült Mesterek és inasok, Hetven fillér, Egy emléktábla és a Róla beszéltünk című írása a legsikerültebb.

Kellér kedveli a régi világ embereinek könnyed eleganciáját, bizarr szokásait, a lóverseny és kártyatörténetek lappangó feszültségét, az Otthon kör beavatottjainak csínjeit, de semmiféle illúziója nincs az értékpusztító, írókat tehetségük elárulására kényszerítő, meghasonlásba és tragédiákba kergető ellenforradalmi idők társadalmi, irodalmi viszonyairól. A korral szemben egyáltalán nem elnéző, kedves hőseit viszont már elfogultabban szemléli.

A múltat megidézni kétféleképpen szokás. Az író bezárja magát emlékeibe, s nem vesz tudomást a később történtekről, sem újabb ismereteiről. Vagy együtt látja és láttatja a tegnapot és a mát, értékesíti mindazt, amit alakjairól időközben megtudhatott. Kellér jónéhány arcképsorozatában — például a Krudyról és Nagy Lajosról írottban is — az előbbi módszert alkalmazza. Nem igazítja portréit az irodalomtörténet eredményeihez, nem hasznosítja az új felismeréseket. Ezzel lemond arról, hogy távlatot teremtsen, ellentmondásokat is kitapintson, s ahol kell: bíráljon. Hitelessége, hangjának közvetlensége és olvasmányossága csak részben kárpótol a mérlegelő igazmondás elszalasztott alkalmaiért.

A kötet második felében, Mai pillanatok címmel a szerző tárcái következnek. Ezek az írások egytől egyig napilapban jelentek meg. Témaválasztásuk, felépíté-

sük, hangjuk és terjedelmük a legszorosabban összefügg születésük körülményeivel. Aki ezt figyelmen kívül hangyja, vagy nem tudja, aligha értékelheti az írót. Ennél a kérdésnél azért is érdemes megállni, mert nem csak Kellért érinti. Az irodalom egyik becses, eszközeiben igényes, de a világról és az emberekről csak impressziókat felvillantó, vagy érdekesen csevegő műfajáról van szó, amelyet a napisajtó nem szívesen nélkülöz. Nagy Ignáctól Kosztolányi Dezsőig, Eötvös Károlytól Móricz Zsigmondig sok nagy és jelentős író teremtett ebben az újságot színesítő-rangosító műfajban hagyományt. Sajnos, az utóbbi tíz-tizenöt évben kevesen követik a napi aktualitást is eredeti hangon elbeszélő, kommentáló elődök példáját. Egy kézen össze lehet számolni azokat az írókat, akik rendszeresen dolgoznak hírlapba, s közöttük Kellér teszi a legtöbbet azért, hogy a tárca visszaszerezze régi rangját.

Két-három gépelt oldal terjedelmű írásokban aligha lehet módot találni az érettebb, teljesebb megoldásokra. Erre való a novella, az elbeszélés, a kisregény és a nagyepika. A tárca a lényegre utaló miniatűr műfaja. Érettsége a pillanat telítettsége, teljessége a felvillanó képek, hangulatok, gondolatok és érzések hitelessége, korszerűsége: meggyőző ereje. Kellér tárcái e jogos követelményeknek — az írói alkat szabta határokon belül — megfelelnek. A máról szólnak, a történelmi tegnapból érkező, tisztuló látású ember rácsodálkozó derűjével. A múlt ismeri el bennük a jelent, amely előítéleteket cáfol, reményeket ébreszt, s az otthonosság jó érzésével tölti el a szerzőt. Kellér alapállása rokonszenvet ébreszt akkor is, ha érdeklődése, kíváncsisága csaknem mindent az emlékekhez mér, s ezzel az egyénileg érthető, de a tájékozódást nehezítő mércével éppen attól tartja távol magát, ami a mi világunkban hasonlíthatatlanul, tehát a legjellemzőbben mai.

Legjobb tárcáit a megváltozott viszonyok közé megértéssel illeszkedő, becsült öregekről, a XX. századot repülőgépre ültető technikai forradalom nyomán járó szemléleti változásokról, az újjászületett Royalról, a hatvan éves Fészekről, művészbarátairól, színésznőkről, kedves, régi ismerőseiről írja. A fanyar önirónia vel rajzolt Györgyi-portrék — valójában a feleséghez szóló, gyöngéd, szemérmes vallomások, — és a párizsi utibeszámolók, — köztük a kitűnő Párizsi játék is — Kellér környezetének és önvallomásának dokumentumai. Szerencsére jónéhány írás jelzi, hogy kedve is, tehetsége is elegendő kitörni ebből a szűkebb körből. Ilyenek: A pándi lányok, Fernandel a Nagykörúton, Vázlatok egy fiatalemberről, Fiatal város, Öreg táj és Hangi című tárcája. Ezekben a változó valóság lényegesebb vonásaira figyel fel, s ha a felfedezés izgalma nem is fűtheti, őszintesége és halkszavú szolidaritása vitathatatlan erény.

DERSI TAMÁS

Révay József Decameron fordítása

Harminc évvel ezelőtt, 1931-ben teljes Decameron fordítás látott napvilágot: ezt a kiadást 1942-ben változatlan szöveggel újranyomatták. Közben 1935-ben megjelent egy válogatás Laczkó Géza bevezetésével, majd 1954-ben egy másik válogatás Kardos Tibor előszavával a Világirodalmi Klasszikusok sorozatban. Követte ezt egy válogatás az Olcsó Könyvtár sorozatban 1955-ben, egy másik a Szépirodalmi Kiadónál 1957-ben, egy újabb 1961-ben a Kincses könyvek sorozatban (az utóbbi kettő Révay József utószavával). Szaladin szultán barátsága címmel a Móra Ferenc Ifjúsági Kiadónál néhány elbeszélés mesekönyvként is megjelent. A válogatásokat a román-magyar és a szlovák-magyar közös könyvkiadás keretében is kiadták. Végül aztán 1961-ben az Európa Kiadó újra megjelentette a *teljes* Decameront, mely nem lényeges módosításokkal az 1931-es kiadás szövegét adja.

Mindezek az említett válogatások és teljes fordítások Révay József munkájaként eredményesen folytatják és betetőzik a Decameron fordítás jelentős előzményeit. Az 1879-ben, majd az 1890-ben, ill. az 1896-ban megjelent, nem irodalmi célzatu és hiányos kiadások után az első érdemlegesebb, bár szűkmarkúan válogatott szemelvényes fordítás a Radó Antalé (1899-ben). Az első *teljes* Decameron fordítás Bokor János brassói főreáliskolai tanár nevéhez fűződik. Műve 1909-ben jelent meg s az Egyetemes Philologiai Közlöny még abban az évben foglalkozott vele. Követte Balla Ignácnak 1922—23-ban, öt kötetben megjelent, ugyancsak teljes fordítása. Forró Pál—Szini Gyula valószínűleg németből fordított rendkívül szabadon egy válogatást 1926-ban: sok helyen az eredeti szöveg és a fordítás közt alig van több, mint tartalmi egyezés.

Bár a felsorolt fordítások eltérő szempontok alapján készültek, lényegében véve két típusra, a műfordítói technikának két, egymástól különböző, egyéni értelmezésére vezethetők vissza. A fordítások összevetését „*Az új Decameron fordítás*" c. tanulmányunkban (Nyr 78 (1954): 437—443) megkíséreltük s példákon igyekeztük szemléltetni az elvileg indokolt szerkezeti és szóhasználati különbségeket. Véleményünket a már említett Kardos Tibor-féle válogatással kapcsolatban mondottuk el. Minthogy az is Révay József fordítása, az akkor kifejtett nézetek érvényességét változatlannak érezzük a mostani teljes Decameron fordítással kapcsolatban is. Nem térünk vissza rájuk már azért sem, mert nem célunk itt a Decameron fordítások technikájának történetével foglalkozni, bár az nem volna éppen érdektelen a magyar prózai műfordítás történeti fejlődése szempontjából.

Amit el szeretnénk mondani, az kettő: rámutatni arra, hogy a Decameron eszmei-politikai jelentősége növekedett jelenlegi kultúrpolitikánk viszonyai közt. Például joggal vonulhatott be a középiskolai világirodalom-oktatásba (noha eddig még nem abban a mértékben, mint az megilletné). Ezután ismertetni szeretnénk a Révay-féle fordítás elvi és technikai eredményeit, kiemelve azt, hogy a különböző árnyalatok, illetve a két lényeges irányvonal közt szerencsésen kompromisszumos jellegénél fogva az eddigi legjobb magyar Decameron.

1. Az 1961-ben megjelent teljes Decameron használatának *elvi alapjait* a hét évvel korábbi válogatás, ill. Kardos Tibor bevezetése adja meg.

Boccaccio színre viszi „Italia legszebb városának, Firenzének kavargó életét. közismert városi alakokat, ravasz tréfacsináló művészlegényeket, együgyű fajankókat, hamis papokat, csalfa kereskedőket, gőgös jogászokat, eszes parasztlegényeket, rablókat, elszegényedett nemeseket" (Előszó XIV). Boccaccio gyönyörködik a természetes értelemben s éppen ezért az egyszerű emberben, aki a maga ügyessége és talpraesettsége révén sikereket ér el — esetleg rászedi társait. Ezért sokszor felülkerekedő népi figurákat ábrázol. Masetto da Lamporecchio, a furfangos kertészlegény, Cisti pék, az okos iparos, Agilulf király eszes lovásza, Chichibio, a furfangos velencei szakács, a tréfacsináló Buffalmacco és Bruno, akik nemcsak Calandrinót, hanem az ügyefogyott bolognai doktort, Simone da Villát is ala-

posan rászedik, Biondello és Ciacco, vagy pedig az a három ravasz firenzei, aki lehúzza a lompos, vidékről jött bíró nadrágját ítéletmondás közben, nem is beszélve Cipolla testvér szolgájáról, Gucciórói: mindezek és még sokan mások az eszével és ügyességével eredményt, sikert elérő nép jellegzetes képviselői.

A természetes értelem dicsőítése és a népi figurák ábrázolása mellett Boccaccio mintegy kölcsönhatásként hatalmas művészetének minden erejével az ember életében megnyilvánuló természeti törvények uralmát hirdeti. Azt követeli sok novellájában, hogy az álszenteskedés és az élet sokféle akadálya ellenére az ember a természeti törvények szerint éljen. Ezért a legnagyobb érték számára a boldog szerelem és a szépség; ezért jelenti ki Guiscardo és Ghismonda történetében s egyebütt is, hogy a természetes vonzalom áttörheti a társadalmi különbségeket; ezért ábrázolja Cimone novellájában a szerelmet úgy, mint felemelő, nemesítő erőt, mely az ifjút legyőzhetetlen energiájú emberré változtatja. Ez az erkölcsi és világnézeti felfogás vezeti Boccacciót, amikor nevetségessé teszi a polgári réteg gyakori házasságkötési módját, az érdekházasságot. Mélyen elítéli a szülőnek azt a szokását, hogy a leányt megkérdezése nélkül idős férfihoz adják feleségül. Egyetlen házasság lehetséges: az, amelyik a kölcsönös vonzalmon alapszik.

Chinzica mester hiába kér, könyörög. Felesége nem tér vissza hozzá, inkább a fiatal kalóznál, Paganino de Marénál marad, aki elrabolta. Ezzel a szemlélettel függ össze az asszonyi furfang, fortély, bátorság, ötletesség elismerése, sőt dicsőítése. Boccaccio a természeti törvények nevében elfogadja a női egyenjogúságot és azt, hogy azért a nőknek joguk van harcolni. A második nap kilencedik novellájában örök emléket állít a hűséges feleségnek, madonna Zinevrának, de egyúttal kimondja, hogy a nőkkel, mint a társadalom teljesjogú tagjaival kell bánni. Aki nem így tesz, megszégyenül és pórul jár.

A természeti törvények uralmának nevében foglal állást az aszkézissal szemben. Papi történetei főként azokról a papokról szólnak, akik nyűgnek érzik az aszkézist, és igyekeznek, persze többnyire furfanggal, a természetes ember módjára élni. Apátok, püspökök mellett elsősorban a néppel érintkező barátok és plébánosok szerepelnek. Az egyiknek sikerül furfangjaival elcsavarni hiszékeny asszonyok fejét, a másiknak nem. A velencei Alberto barát, hétpróbás gazember, alaposan ráfizet arra, hogy Gábriel arkangyal képében udvarol Lisetta asszonynak. Találkozunk nem egy pénzharácsoló pappal is: az első nap hatodik novellájában a „szent inkvizitor" az eretnekek üldözése örvén saját gazdagságát akarja növelni. Cipolla testvér története jó alkalom, hogy Boccaccio támadást intézzen az egyházi intézmények, szokások és babonák ellen és leleplezze a velük folytatott visszaéléseket. Tudvalevő, hogy frate Cipolla hamis ereklyékkel, furfangos mesékkel csalja ki a pénzt az együgyű certaldói polgárokból. Boccaccio megcsodáltatja az emberi értelmet, hogy ti. még az ájtatos becsapás terén is mire lehet menni. Ugyanakkor azonban éles ítéletet mond a csalárd kegyeskedések elburjánzása s egyáltalában a csodálatos dolgok ellen. A harmadik nap negyedik novellájában Puccio testvér történetében is kifigurázza az értelmetlen kegyeskedést s végeredményben a flagellánsokat, akik csorcztak magukat és különféle kótyagos tetteket hajtottak végre, hogy utánozzák Jézus szenvedését.

Az elmondottak értelmében kell közelednünk a nagy műhöz. Ezek a szempontok irányítsák ítéletünket, amikor a novellák közt tallózva a legértékesebbeket, a nevelés és az eszmei-erkölcsi mondanivaló tekintetében a leginkább számításba jövőket keressük ki. Ilyenformán válik a mű korszerűvé, sőt írója új társadalmunk tanítómesterévé. A kifejtett szempontok megragadása egyébként csak a mi megújhodott kritikánk révén vált lehetségessé. A Decameron értékelésének sok polgári árnyalata van s nem is régen, 1956-ban jelent meg az egyik vezető olasz irodalomtörténésznek, Vittore Brancának: *Boccaccio medievale* c. műve; ebben a szerző megkísérli tagadni mindazt, ami a természeti törvények alkalmazásából, mint novellai anyag és meseszövés ered. Hangsúlyozza pl. és egyoldalúan előtérbe emeli azokat a nem nagyszámú novellákat, amelyekben Boccaccio a fényes lovagi élet, a vadászat, lovaglás, tornák, lakomák, kirándulások eseményeit írja le

— talán néhol nosztalgiával. A korábbi polgári értékelésnek és Branca művének egyes jellemző sajátságaira „A Boccaccio-filológia mai állása Olaszországban" (Világirodalmi Figyelő, 1960 : 460—462) c. cikkünkben hívtuk fel a figyelmet s itt mutattunk rá arra a polgári esztetikai felfogásra is, melynek értelmében sokan Olaszországban a Decameront a történetiesség szemléletétől elszakítva, korón kívüli, általános emberi tulajdonságok és jellemek tárházaként értékelik.

2. Azt mondottuk, hogy a Decameron korszerűsége bizonyítható; Boccaccio pedig új társadalmunk tanítómesterének tekinthető. Kérdés, hogy teljesíteni tudja-e ezt a feladatát abban a nyelvi és stiláris köntösben, amelyet a fordító, Révay József reászabott. A kérdés felvetése jogos: Boccaccio nem könnyű író és prózája, főként mondatszerkezeteinek rendkívüli összetettsége folytán nem könnyű olvasmány a mai olaszok számára sem. Erre a kérdésre nyelvi elemzések segítségével többször rávilágítottunk, így pl. „*Boccaccio helye az olasz prózastílus történetében*" (EPhilK 1948 : 42—52) c. cikkünkben, de főként abban a hosszabb tanulmányban, amelyet a Kardos Tibor szerkesztette Renaissance tanulmánykötetben „*Az olasz próza kezdetei és a humanizmus*", Budapest, 1957 : 281—369, IX. címmel tettünk közzé.

A boccacciói stílus telve van az alárendelő kötőszókkal és következésképpen olyan összetett mondatokkal, amelyek bonyolultsága az első-, másod-, harmad-, sőt negyedfokú mellékmondatok előfordulásából származik. Elsőfokú a főmondatból kiinduló bármely mellékmondat. Másodfokú az a mellékmondat, amely az elsőfokú mellékmondatból úgy keletkezik, mintha az első mondat főmondat volna (és így tovább). Ezen túlmenően rengeteg a főmondati vezérigéhez csatlakozó *accusativus cum infinitivo*, továbbá a *gerundiummal* és *participium perfectum*mal képzett, rövidített mellékmondatos szerkezet, de a *participium praesens* is előfordulhat mondatrövidítő szerepkörben.

Ennek a stiláris szerkesztésmódnak a visszaadása nem veszélytelen. Minthogy korunkban az alárendelt mondatos, bonyolult összetett mondatok, a participiumok, gerundiumok, infinitivusok az írásművet elavulttá tennék, sokan ajánlhatnák a fordítónak, hogy szabdalja fel a mondatokat, ne vessen ügyet a mondatrövidítő szerkezetekre, hanem modern, folyamatos, világos prózát teremtsen az elavultnak tűnő szöveg helyébe. Révay érezte, hogy minden eszközzel művészit, de filológiailag is helytállót kell alkotnia. Számot vetett azzal, ami a mű *hasznosságából* származik; azzal, hogy az az új művelődés egyik alapja és hogy írója méltán tanítójává válhat társadalmunknak. Nem fogadta el tehát a boccacciói mondatszerkezetek minden finom árnyalatát fordításában, de ugyanakkor nem szabdalta fel a mondatokat, nem tette azokat túlságosan gördülékennyé akkor, amikor az eredeti szöveg szélesen hömpölygő, súlyos áradásúnak mutatkozott. Révay egyáltalában nem idegenkedik az alárendelő kötőszóktól, de a főmondatból esetleg több helyen is kiinduló első-, másod- és többfokú mellékmondatoktól sem. Viszont a gerundiumokat, participium perfectumokat nem igen adja vissza határozói igenévvel, hanem többnyire mellékmondatot alkalmaz. Ugyanígy jár el az accusativus cum infinitivo esetében is, amelynek szószerinti fordítása erős archaizálás lett volna.

„Mikor a szent barát, ki őt gyóntatta, halálának hírét vette, nyomban a kolostor perjeléhez ment és kapitulumba csengette a barátokat; mikor pedig egybegyülekeztek, elmondta nekik, hogy Jámborka szent ember volt, amiről gyónása alapján meggyőződött (Dec. I : 54)."

Az eredeti szöveg: „*Il santo frate... udendo che egli era trapassato fu insieme col priore del luogo*" szó szerinti magyar fordítása ez volna: „*A szent barát... halálának hírét véve, nyomban a kolostor perjeléhez ment.*" A határozói igenév helyett Révay vele egyértékű időhatározó mellékmondatot alkalmaz: „*Mikor a szent barát... halálának hírét vette.*" Az eredeti szöveg helyett: „*fatto sonare a capitolo*" kapitulumra csengetve — Révaynál főmondatot olvasunk: „*kapitulumba csengette a barátokat.*" Ugyanúgy közvetlenül utána az „*alli frati ragunati... mostró*" mondatban a participio perfetto fordítása szószerint: „*az egybegyülekezett barátoknak elmondotta.*" A *ragunati — radunati* participiót Révay mellékmondattal oldja fel: „*Mikor pedig egybegyülekeztek.*" Végül a *mostró* vezérige után Boccacciónál

accusativus cum infinitivo van: „*mostró ser Ciappelletto essere stato santo uomo.*" Révaynál tárgyi mellékmondat helyettesíti az igeneves szerkezetet: „*elmondotta nekik, hogy Jámborka szent ember volt.*"

Révay az eredeti mondattípusokat általában megtartja, azonban az igeneves, archaizáló szintagmák tekintetében lényeges engedményeket tesz a magyarosság és korszerűség javára. *Szókészleti* vonatkozásban pedig még az említettnél is nagyobb szabadságot enged meg magának: Boccaccio nyelvét ui. gyakran színes kifejezésekkel, szólásokkal frissíti fel.

Se szeri, se száma a színes kiszólásoknak: *fittyet hánynak, felöntött a garatra, míg a világ világ, csapdába esik, üstökénél fogva megragadja a jót, kukkot se szóljon,* stb. stb.

Révay ott is használ beszélő neveket, ahol az eredeti szövegben nem találhatók. Így lesz a Ser Ciappellettoból az első nap első novellájában *Jámborka uram;* a második nap ötödik novellájában a Malpertugio városrészből *Pokoltanya* városrész stb.

Felmerül a kérdés: helyesen tette-e Révay, hogy a színezésnek ehhez a módszeréhez folyamodott vagy pedig el kell-e őt ezért ítélni?

A boccacciói próza évszázadokkal a romantika előtt íródott. Ez a klasszikus nyelv — a kifejezések változatosságát és a festői hatásra törekvést tekintve — tartózkodó, majdnem szegényes. Az általánosan emberit ragadja meg, a cselekmények és lelkiállapotok lényegét. Nem részletezi, nem taglalja minden részletre kiterjedően sem a dolgokat, sem a cselekedeteket, sem a lelkiállapotot. A romanticizmus, realizmus és naturalizmus a szókészletet különféle módon kibővítette: színes, népi ízű kifejezések, szólások, továbbá technikai jellegű szók kerültek be a régi olasz irodalom, de minden európai irodalom nyelvébe. Jóval a romantika után élünk, és számunkra Boccaccio nyelve (szószerinti fordításban) a maga klasszikus „szegénységével", egyhangú, egysikú szavaival, vérszegénynek, élettelennek hatna.

Amikor Révay az élénkítéssel él (főként a szókészlet területén), a mai korízléshez alkalmazkodik: a túl prózai, kevésbé „ötletes", kevésbé „ízeseket" mondó Boccaccio nem tetszenék, mert az olvasó ízlése eltávolodott a klasszikus mértéktartástól. Pedig Boccaccio, ha a fenti esztétikai szempontok szerint válogatjuk novelláit, új társadalmunk tanítója. Fontos követelmény, hogy ez a nagy művész mértéktartóan korszerű köntösben kerüljön a mai olvasó elé. Révay érdeme abban van, hogy ezt a nagyon nehéz feladatot meg tudta valósítani anélkül, hogy a filológiai hűség és a tudatos műfordítás elvi szempontjai sérelmet szenvedtek volna.

HERCZEG GYULA

Beküldött könyvek

1962. I.

Abusch, Alexander: Johannes R. Becher, a nemzet és a béke költője. Fordította Pődör László. — Gondolat, 7,— Ft.

Balzac: Huhogók avagy Bretagne 1799-ben. Regény, I—II. kötet. — Olcsó könyvtár. — Fordította Pap Gábor. — Szépirodalmi, 6,— Ft.

Bárány Tamás: Rákóczi zászlai. Regény, I—II. kötet. Kincses könyvek. Szépirodalmi, 12,— Ft.

Bates: Jó széllel francia partra. Regény, I—II. kötet. Fordította Róna Ilona. Olcsó könyvtár. Szépirodalmi, 6,— Ft.

Dnyeprov, V.: Az alantasság esztétikája. — Szovjet Irodalomtudományi Tanulmányok. — MTA Irodalomtörténeti Intézete.

France, Anatole: Az istenek szomjaznak. Fordította és az utószót írta Bajomi Lázár Endre. — Európa, 25,— Ft.

Heltai Jenő: Jaguár. Regény. — Olcsó könyvtár. — Szépirodalmi, 3,— Ft.

Honismeret. A Hazafias Népfront tájékoztatója a honismereti szakkörök vezetői részére. Szerkesztette: Dr. Dömötör Sándor.

Jókai Mór: És mégis mozog a föld. Regény, I—II—III. kötet. — Olcsó könyvtár. — Szépirodalmi, 12,— Ft.

Keresztúry Dezső: Horváth János. — Különnyomat a Magyar Nyelv LVII. évfolyam 2. számából (1961. június).

Kolta Ferenc: A magyar ifjúsági irodalom kezdetei. — Különnyomat a Pécsi Pedagógiai Főiskola 1960—61. évkönyvéből.

Korolenko: A vak muzsikus. Regény. — Fordította Haiman Hugó. — Olcsó Könyvtár. — Szépirodalmi, 3,— Ft.

„Legyetek éberek!" Antifasiszta művek ajánló bibliográfiája. — Összeállította: Szalai György. — Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár. 1961.

Lengyel József: Visegrádi utca. Történeti riportázs. Második kiadás. Szépirodalmi, 19,50 Ft.

Le Sage: A sánta ördög. Regény. Fordította Badics László. Olcsó könyvtár. — Szépirodalmi, 4,— Ft.

Magyarok és a Risorgimento. Ács Tivadar: A magyar légionisták életrajzgyűjteménye. Gátiné Pásztor Mária: A Risorgimento magyar bibliográfiája. — Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár.

Mesterházi Lajos: Pár lépés a határ. Regény, Kincses könyvek. — I—II. kötet. — Szépirodalmi, 12,— Ft.

Móra Ferenc vezércikkei (Bibliográfia). Összeállította Vajda László. A Szegedi Egyetemi Könyvtár kiadványai 47. szám.

Móricz Zsigmond: Forró mezők. Regény. Kincses könyvek. Szépirodalmi, 6,— forint.

Móricz Zsigmond: Kiserdei angyalok. Elbeszélések. — Olcsó könyvtár. — Szépirodalmi, 4,— Ft.

Nagy Lajos: Kiskúnhalom. Regény. Szépirodalmi, 3,— Ft.

Nagy Lajos: A tanítvány. Regény. — Kincses könyvek. — Szépirodalmi, 6,— Ft.

Papp Ferenc: Lehullt az első hó. Regény. Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest, 10,— Ft.

Pavlova, N.: Expresszionizmus és realizmus. Fordította Oláh József. Szovjet Irodalomtudományi Tanulmányok. — MTA Irodalomtörténeti Intézete Dokumentáció Csoport kiadása. — Sokszorosított.

Perényi József: Lengyelország története. Stúdium könyvek 31. Gondolat, 24,— Ft.

Péter László: Anna örök. A Dél-Magyarország irodalmi füzetei 5. A Dél-Magyarország 1962. április 8-i melléklete.

Szalay Károly: Karinthy Frigyes — Gondolat, 41,— Ft.

Szaltikov—Scsedrin: A Galavljov-család. Regény, I—II. kötet. Fordította Szöllössy Klára. — Olcsó könyvtár. — Szépirodalmi, 6,— Ft.

A Szegedi Pedagógiai Főiskola évkönyve 1961. Első rész. Szerkesztette Benkő László.

Tanulmányok Baranya és Pécs történetéhez 1944—1960. — Pécs mj. Város Tanácsa VB. Művelődésügyi Osztálya, 48,— forint.

Tersánszky J. Jenő: Rossz szomszédok. Regény. — Olcsó könyvtár. — Szépirodalmi, 4,— Ft.

Varga Imre: Névnap. Dráma egy felvonásban. — Különnyomat a Zrínyi Kiadó „Műsoranyag-gyűjtemény 1962" című kötetéből.

Veress Zoltán: Menetirány. Novellák. — Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest.

62-1905 Pécsi Szikra Nyomda F. v.: Melles Rezső

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

1962 · 4

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT
Megjelenik kéthavonta
a Baranya megyei Tanács kiadásában
V. ÉVFOLYAM, 4. SZÁM 1962. AUGUSZTUS

TARTALOM

FODOR ANDRÁS: Pannónia (vers) — — — — — 435
BOHUNICZKY SZEFI: Ítélet (elbeszélés) — — — — 438
KASSÁK LAJOS versei — — — — — — — — 449
DOBOSSY LÁSZLÓ: Karel Čapek (tanulmány) — — 451
LOVÁSZ PÁL versei — — — — — — — — — 455
BERTHA BULCSU: A fehér csönd (elbeszélés) — — 456
WEÖRES SÁNDOR: Aubade (vers) — — — — — 461
GRANASZTÓI PÁL: Zenéről (naplórészletek) — — — 466
BERTÓK LÁSZLÓ versei — — — — — — — 473
HEGEDŰS LÁSZLÓ: Szeptember nyarában (vers) — — 474
BENEY ZSUZSA versei — — — — — — — — 475
THIERY ÁRPÁD: Ki ad választ? (elbeszélés) — — — 476
KOVÁCS FERENC: Májusi vers — — — — — — 487
KÁLDI JÁNOS: Esengő (vers) — — — — — — 487
KRÚDY ZSUZSA: Emlékezés Krúdy Gyulára (tanulm.) 488
CSÁNYI LÁSZLÓ versei — — — — — — — — 494
DEMÉNY OTTÓ versei — — — — — — — — 495
VARGA IMRE: Lady CA — — — — — — — — 497
SÍK MIHÁLY: Számvetés (vers) — — — — — — 506
VIDOR MIKLÓS versei — — — — — — — — 509
UNGVÁRI TAMÁS: Angliai utazás (tanulmány) — — 511
ÚJ ANGOL KÖLTŐKBŐL. *Lakatos Kálmán* fordításai 516
FIATALOK. *Békési Gyula, Gyevi Károly, Csontos István, Várady Szabolcs, Nagy Margit, Fürtös Gusztáv* versei — — — — — — — — — — 521

DOKUMENTUM

VÁRKONYI NÁNDOR: Írók magukról — — — — 523

JEGYZET

VERES PÉTER: Irodalom és történelem — — — — 527
TÜSKÉS TIBOR: Vidék és irodalom — — — — — 530
MENYHÁRD ALFRÉD: Költő az atomkorban — — — 535
SZÁSZ ISTVÁN: Neoprimitív mítosz és újfajta hősiesség — — — — — — — — — — — — 536
LEHŐCZ MÁRIA: A IX. Magyar Képzőművészeti Kiállításról — — — — — — — — — — — 541

SZEMLE

HORVÁTH ZSIGMOND: Illyés Gyula: Ebéd a kastélyban — — — — — — — — — — — — — 544
BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS: Simon István: Almafák 547
MIHALIK ZOLTÁN: Rákos Sándor: Fák, viharban — 549
PÁKOLITZ ISTVÁN: Thiery Árpád: Isten veled, háború 552
SZEDERKÉNYI ERVIN: Gáll István: Kétpárevezős szerelem — — — — — — — — — — — — 554
ARATÓ KÁROLY: Tornai József: Az égigérő föld — 557
SELYMES FERENC: Ilja Ehrenburg: Emberek, évek, életem — — — — — — — — — — — — 558
RAJNAI LÁSZLÓ: Dante összes művei — — — — 562
DÉVÉNYI IVÁN: Ernst Fischer: A nélkülözhetetlen művészet — — — — — — — — — — — — 564
BEKÜLDÖTT KÖNYVEK — — — — — — — 567

RAJZOK

LANTOS FERENC — — — — — 437, 448, 450, 510, 568

MELLÉKLET

MARTYN FERENC: Illusztráció Petőfi: Az apostol c. költeményéhez

---

Szerkeszti:
TÜSKÉS TIBOR
felelős szerkesztő

BORSOS JÓZSEF CSORBA GYŐZŐ SZÖLLŐSY KÁLMÁN

A társadalmi bizottság tagjai: Bárdosi Németh János, Gyenis József, Kolta Ferenc, Örsi Ferenc, Pákolitz István, Sarkadiné Hárs Éva és Pörös Imre (műszaki szerkesztő). Szerkesztőség és kiadóhivatal: Pécs, Széchenyi tér 17. Postafiók: 24. Telefon: 13-05. Szerkesztőségi órák kedden és pénteken 17—19 óráig. Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. — Egyes szám ára: 8,— forint. Évi előfizetés díja: 48,— forint. Csekkszámla: OTP 349—803. Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlapirodánál (Budapest V., József Nádor tér 1.) Egyéni előfizetési csekkszámla száma: 61 068. Közületi előfizetési csekkszámla száma: 61 066, vagy átutalással az MNB 8. fióknál vezetett egyszámlára. — Felelős kiadó: Takács Gyula.

Fodor András

Pannónia

1

Ez hát a szülőfölded barátom, ez a nagy mező!
Itt fordult köribéd a táj hullámtalan korongja.
Itt nyargaltál mezitláb a szürke dülőutakon.
Szederfák bozontja kisért kétoldalt rádomolva.
Ilyen volt régen is a szél, mely lomha mozdulattal
emeli, hordja szét a port a tetőtelen égig;
így zördült meg a bokrokon, a borzadó füvek között,
mikor a mészkövek hasa villogva fölfehérlik.
Magtárak, hosszú házak, istállók fülleteg sora,
falatok közt verdes-e még a gyermek árvasága?
Meglestétek-e nádtetők a kínra bélyeges fiút,
mig játékait rótta kint a mohos fapalánkra?
Egy öregasszony sirdogál a szegénység pincéiből.
Anyád csontja fölött a föld sebe nem forrhat össze.
Csillog az irgalmas idő az Árpád-kori templomon.
S az irgalmatlan dús határ másé lesz mindörökre . . .
Nem mondtad el a szenvedés torkodba tört haragját,
csak örökségét hordozod, minden szavadon áthat.
Érzem súlyát: a disztelen kitáruló tájat, midőn
mély hangod ércei között úgy megkondul a bánat.
Nem mondtad el győzelmeid, a konok fölemelkedést,
amig szemérmes arcodat fölszabdalták a lándzsák,
de néha látlak: ott lihegsz most is a szederfák alatt,
engesztelőn derítve ránk gyötrelmed ifjúságát.

2

Elindultam másik barát a te nyomodon is:
megyek a dombok zöldarany boglyái közt,
megyek a kaptatón, amerre
kerékpárod recés kigyója siklott.
Fejem körül szédelgetőn
zsibog, donog az orgonás.
S fent legfelül a nyurga fák
hatalmas ernyői fölött
mint szakajtóból kifakadt kenyér,
a kerek dombból égre magasodva
ott áll az ősi kolostor, a vár.
Ó, kerengések mámora
a domb élén körösközül,
bölcs lebegés az ég és föld között:
a zaklató, a békítő
varázslat folyton visszaforgó gyűrűje.

Már nem is én járkálok itt,
időt, teret felbolygató eretnek,
de ő bolyong fent Monte Cassino
kerengőjén a legnagyobb pogány.
Ő jár a tünt idő párkányain,
kámzsás szerzetesek között vitázva szüntelen,
Bramante árkádja alatt vonulva körbe-körbe,
őszintesége álruháiban.
Kötelmeink hitéről ő beszél,
foglyok között az egyetlen szabad.
Ég, föld partján ő mondja el
emberszabású istenét.
Vörös szakálla izzó méhrajából
röppennek szét az esti csillagok...
Se lent, se fönt, de mégis,
a szédület torpanva megfogódzik:
alatta, mint a telt kosár,
gyönyörűségtől roskadoz a föld.
És itt van karnyújtásnyira,
a fák fehéren szertefröccsenő,
virágzó habja közt, az ablakok
hunyorgató szemén, a kertek, útak
százszor kigondolt tereibe írva
a melletted nőtt élet tanusága.
Mohó diák, azt hitted nem lát meg e táj,
mig fürkésző szemed
ott sajgott egyre távol
a láthatárt szeletelő
párás hegyek gerincén.
És áttörted az ég falát.
És rettenettel, vérrel és halállal
dörögve hullt köréd a végtelen.
Azóta nyugtalan sietsz a járdák pántjain,
fejed minden kis neszre visszarántod.
És nem tudod acél és kő alól
mért akarsz érzőbb lenni, mint az ember.

3

Azt mondják, hogy a lélek vizek fölött lebeg.
Vizek színén megismerem a szülőföldemet.
Álmomban lent a töltést körülönti az ár,
rajta toporgó gőzbika, fekete mozdony áll.
Emlékeim folyója a kertet átszeli.
Medrébe forognak a fák duzzadt levelei.
Most már tudom, a répaföld, a káposztás alatt
nem tág folyó sikamlott, esendő kis patak.
De hadd szeresemm, a való ne rejtse szégyenét,
ne legyen mindennél különb az, ami benne szép.
Ne legyen jelképpé a táj, legyen csak önmaga.

Disznóólak mögött inog a szittyók jogara.
Egyféle szentelt vízbe nyúl vágóhíd és malom.
Kín és öröm egymásba lép nyugalmas arcomon;
a puszták fulladt csöndje és a meredek hegyek,
hol a makacs szimetriák csapdái kéklenek.
Itt bukdácsoltak tengelyig sárban a gyászkocsik.
Őseim fejfája mögött a halastó vakít.
Vizek tükréből így tekint felém szülőhazám.
Él, nem fér meg keretben, csak a homlokom falán.
Van más hazám más tájon és úgy húz a messzeség,
de folyton kémleli a szív a sors ítéletét:
nyomot keresve visszajár, ahonnét származott,
vallatja önmaga helyett a magyarázatot.

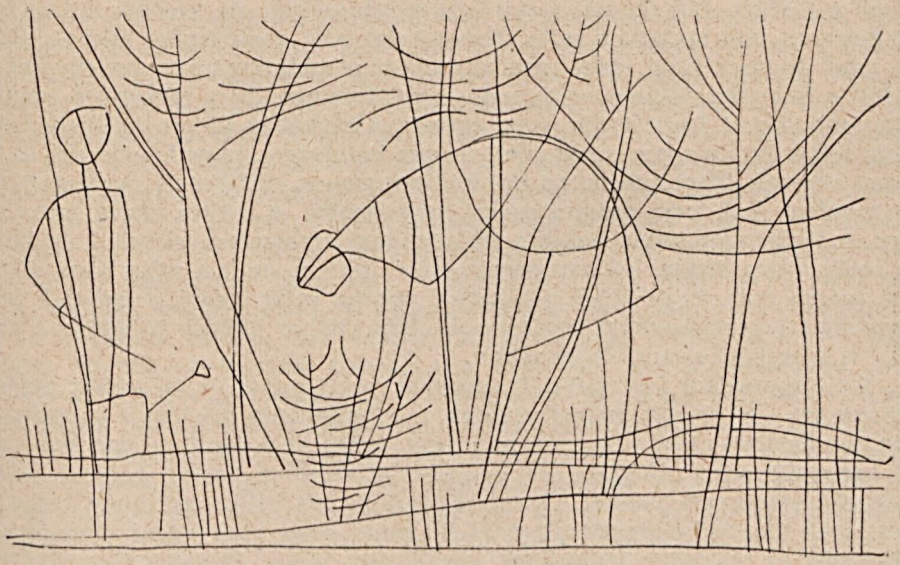

Lantos Ferenc rajza

Bohuniczky Szefi

Ítélet

Fiatal vagyok; mikor elfogtak és idekerültem, éppen betöltöttem 26. évemet. De a zárka öregít. Ha visszatekintek és okokat keresek, ha azt kutatom, mi történt, hogy kerültem idáig, az idő rettenetes távolinak tűnik. Ami voltam, amíg sorsom el nem indult és ami lettem, amíg idáig érkeztem, úgy tetszik nekem, mintha rettenetes hosszú életen vergődtem volna át. Közben megöregedtem és most egy aggastyán nyugalmával és ridegségével nézek végig magamon. Hogy töprengek és nyugtalankodok, az is öregemberes. Azért kellett fiatalon vénné válnom, mert amit most végzek, akkor elmulasztottam: indulat, gyűlölet, szertelenség hajtott és szilaj vágtájuk közben legázoltam a töprengést, a gondolatot. Huszonhat éves vagyok és úgy látszik, ki fognak végezni. Az ügyvédem hasznos hazugságokat rág a számba, de nincs kedvem hozzájuk. Semmi értelme. Mondjuk, megkegyelmeznek és kapok húsz évet: mit használ ez nekem? Mire kiszabadulok, úgy nézek a világra, mintha kivégeztek volna és erőszakos újjászületésemmel nem tudok majd semmit kezdeni. Hát ennyire öreg lettem: látom előre megszületendő magamat.

Megöltem egy öregasszonyt. Ha nem végeznek ki, élhetek bármeddig, a kép nem hagy el többet. Látom a zárda kert drótsövénye mellett, lélegzetet vett, aztán lassabban baktatott fölfelé a dombon. Lestem. Egyetlen lélek nem akadt az utcán. Azt gondoltam, elszaladok és kiverek a fejemből mindent. Megsajnáltam. Eszembe jutott a rum, amit múlt ősszel a kis üvegjéből utolsó cseppig a teámba löttyentette. Aztán eszembe jutott, hogyan olvasta verseimet és mennyi izgalommal biztatott. Eszembe jutottak süteményei, a tréfái, a könnyű mozgása. Az is eszembe jutott, ha jó volt velem, utána mindig nevetgélt; boldog volt, ha jót tehetett. Mindig valami kicsi, senkinél se látott csintalan mosoly maradt utána az arcán. Azt hitte, én is megszerettem és barátja vagyok. Halmozta velünk a jóságát. Elfogadtuk; kezdetben meghatódtam, de később, mikor romlani kezdtem, már mulattam rajta. Nem tehetek róla, rossz ember vagyok: figyelek, látok és semmiféle jóság nem akadályoz a mulatásomban, ha egyszer kikezdett a hidegség. Mindez eddig nem jutott eszembe. Itt a börtönben kezdtem rajta gondolkozni, hogy lettem rossz ember? A zárkában jöttem rá, hogy hidegségem tett íróvá és a gonoszság adott nekem bátorságot, hogy leleplezzek és fájdalmat okozzak. Mert nekem, ha írói kedvem gépem elé ültetett, egyszerre minden mindegy lett, nem tudtam senkit megsajnálni. A közlés vágya borzalmas inger. A legborzalmasabb. Sokszor szaladgáltam szobámban, elszaladtam hazulról, aztán visszatértem, leültem gépem elé és tettem, amit a világ képe diktált. Most tudom csak, hogy ebből a tükörből mindig saját orcánkat emeljük ki. A gonoszság képe önmagunkat ábrázolja. És akik jámbor jóságra születtek, a hideg kőből is mosolygó szenteket faragnak.

Az öregasszony úgy szeretett engemet, mint a fiát és én mikor gyűlölni kezdtem ezt a szeretetét jobban utáltam, mint mindenki másban a gonoszságot. Mert mindenáron rá akartam valamit fogni, pedig az ő szeretete igaz volt és az volt hazugság, amit ráfogtam. Ha gyűlölködni kezdünk azután kapunk, amivel fokozhatjuk szenvedélyünket. Gonoszságokat kellett ráfognom, hogy magyarázatot adjak hálátlanságomért. Tévedés azt hinni, hogy csak mások előtt magyarázkodunk, az igaziakat, melyeknek vége-hossza nincs, önmagunkhoz intézzük. Ezerféle okot találtam ki gyűlöletemre. Gyűlöltem, mert mindig láttam szomor-

kás mosolyát. Azt a mosolyt, mellyel megjegyezte: — Te engemet becsaptál, más embernek gondoltalak.

Ennyi volt az ítélete. Tegnap a védőm tanácsaira kifakadtam: hagyjon már békében, megöltem, meg köllött ölnöm, mert halábagyötört! Akasszanak fel, bűnhődni akarok, de tanácsot többet ne adjanak; hazugságok nekem nem kellenek. — Ordítva mondtam. Éppen úgy ordítottam az ügyvédemre, ahogy az öreg nőnek kiabáltam: hazudik, hazudik! Az ember nem tudja miért teszi mindezt. Nem tudja, mert mindenre előkészülhet, szerepeit jól betanulhatja, de egyet nem lát előre: a sors kelepcéjét. Ahogy most a dolgokon töprengek, látom, hogy az életben és saját bűnügyemben is csak ez az egy érdekes. Egyedül az emelhet ki a jelentéktelenségből és önmagam előtt is fölemeli ügyemet, zárkámat megtölti az élet feszültségeivel. Megtölt: gondolattal.

Mielőtt történetemet lejegyezném, hadd mondom meg elöljáróban: ágrólszakadt fiatalember, nincstelen házaspár ne legyen albérlő öregasszonynál, ahol rendezett körülményt, rendben tartott lakást talál. — Megsajnáltalak benneteket, oly ágrólszakadtaknak látszottatok — mondta mosolyogva, mikor szobáját átengedte nekünk és ezt ismételte akkor is, amikor közénk állt a gyűlölet. Csak mi gyűlöltük, ő bölcs maradt. És mindig igazat mondott: — Nem az fáj, amivel megkárosítottatok, nekem az alattomosság esik rosszul; ez mocsár, s te, aki költő vagy, elbuksz benne — mondta és kigyulladt szemeiben az a különös, fiatalos tűz, amit kezdetben csodáltam, de akkor már gyűlöltem. Eleinte mindent csodáltam: a rajongását, az életkedvét és különösen az élet megbecsülését. Leginkább a zenéért és a versekért rajongott. A XIX. század gyermeke volt, a 48-as forradalom eszméivel nevelték. Kívülről tudta Petőfi verseit és lelkesen hitt az én jövőmben, mert pár megjelent versemet már olvasta és tetszettek neki. Talán ezért kezdtem először gyűlölni. Mert akkor már elrekedtem és benső forrásom nem dobott felszínre semmit. Ilyen állapotban ha biztatást hallunk, boszszankodunk és ha ismétlődik a biztatás, gyűlölködni kezdünk.

De elmondom történetemet elölről. 956 októberében belekeveredtem a dolgokba és pár hónapig börtönben ültem. Tulajdonképpen nem tettem semmit. Az egész tévedésből történt. Egy utcai ácsorgásba belekeveredtem, s mikor elfogtak azt hitték, eldobtam fegyveremet, mert a többinél találtak. Röstelltem tagadni, rájuk hagytam. Az egyetemről kizártak, menyasszonyom volt, s mikor kiszabadultam, azonnal megnősültem és segédmunkás lett belőlem. Lakásunk nem volt, a fél országot belődörögtük. Fát irtottam, vásártereket söpörtem, bányában dolgoztam. Elvállaltam mindent. Szerettem a feleségemet. Azt szerettem, hogy hitet adott nekem, el tudta hitetni, hogy költőnek születtem. Önmagáról is sokat tartott. Azt mondta előbb-utóbb színésznő lesz, az én verseimet akarja szavalni és terjeszteni. Nem volt különösebben szép. Apró testű, izgékony nő volt; gyorsan megsértődött, és még gyorsabban sírt. Ideges érzékenységét szép tiszta forrásnak véltem, csak később jöttem rá, hogy rendkívül hiú és nagyravágyó. Egyébként egyetlen tulajdonsága sem volt, ami különösebben vonzott, de föl tudta ébreszteni önmagam iránt hitemet. Azt a nőt szorítottam magamhoz, akivel önmagamat is ölelgettem. Mellette kettőbe szerettem bele: a feleségembe és önmagamba. Valamiről elfeledkezek: semmi különös se volt benne, de egy tulajdonsága idegen volt: néha felhúzta fektében térdeit és magaelé nézve hallgatott. Ilyenkor tekintete homályos lett, szeme hólyagszerű. Ha rászóltam, megrezzent. Titka nyugtalanított. Egyszer megkérdeztem: — Mondd már meg, ilyenkor min gondolkodsz? — Nem felelt. Később azt mondta: — Szeretek tűnődni. — Puha mosolya, titokzatos hallgatása mindig felizgatott. Ilyenkor a csend

olyan lett közöttünk, mintha összeesküvők susogását rejtené. Egyszer a vállainál fogva megráztam: — Mondd meg, mi jár a fejedben? — Az életem! — mondta és kacagott. Tudtam, hazudik. De azt, hogy egy általam nem ismert hajlam fészkelődik benne, akkor még nem tudtam. Csak hosszú idő múlva derült ki. Ma már minden világos. Teljesen kiismertem a feleségemet és tudom azt is, hogy az öreg nő előbb felismerte, mint én. Ő ismert mind a kettőnket. Talán ez az ok. Ezért kellett megfojtanom. De addig a belső események lánca egyre nőtt, mert míg a végsőkig eljutunk, furcsa véletlenek elé állít az élet. Nem tudtam írni. Vidéken dolgoztam, és nehéz fizikai munkámat okoltam. És mást is: pár év előtt közölték verseimet, most hiába adtam postára, úgyszólván minden folyóiratnál hevert már jónéhány, egyet se közöltek belőlük. A feleségem türelmetlen lett. Pestre kívánkozott és kifakadt: — Ez nem élet, tönkre megyünk! Két értékes ember pusztul el! — Mert szerfelett bízott saját tehetségében is. Lusta nő volt, sokat hevert és állandóan fájdalmakra panaszkodott: — Ha színésznő lehetnék, nem lenne semmi bajom — mondogatta és mulatva nézte, hogy takarítok helyette, rendbeteszem a piszkos konyhát, sőt a beáztatott ruhát is kimosom. — Tehetek én róla, hogy nekem mindig fáj valamim; látod ne vettél volna feleségül — mondogatta és halkan hozzápanaszkodta — talán nekem is jobb lenne. Kétségtelenül mióta feleségül vettem nekem semmi sem sikerült. — Verseimet nemcsak egyetlen lap se vállalta, de magam is elégedetlen voltam velük. Mégis kizárólag a lapokat okoltuk. Most, hogy így megöregedve visszagondolok a dolgokra, világosan látom, hogy a gyűlölet csíráit akkor szedtem össze. Már a feleségemet is gyűlöltem. De ezt az egyet magam előtt is tagadtam, annál többet emlegettem a rongy és igazságtalan életet. És egyre többször mondogattam magamban: tulajdonképpen nem csináltam semmit, nem verekedtem, nem is üvöltöttem, mégis elcsíptek és azóta lassú mérgeivel öl az élet. Hát igazság ez? Folyton ezt kérdeztem, ezen gyötrődtem. Nem bírtam tovább, hosszú panaszkodó levélben egyik barátom elé tártam helyzetünket. Ez a barátom már pár év óta tanár volt, most megesett a szíve rajtunk, lejött Tolnába, két napot töltött velünk és egyre ismételte: — Mindent el fogok követni, okvetlenül vissza kell Pestre kerülnötök! — Egy öregasszonyról beszélt, egy bolondos muzsikusról, aki valaha jó előadó volt, aztán tanár lett a főiskolán, s most magas nyugdíjat húz. — Nagy rajongó az öreg, imádja a verseket, majd beszélek rólatok, amilyen bolond és lelkes, talán kiadja egyik szobáját nektek. Mert Pesten most nem az elhelyezkedésen van a súly, hanem van-e lakás, vagy nincs? — mondta és elvitte régi verseimet, hogy megmutatja az öreg nőnek. Hát így kezdődött.

— Ó de ágrólszakadtak vagytok! — kiáltott, mikor meglátott bennünket. Csak rövid ideig gondolkodott és megkaptuk a szobát. Ez a jelenet kísértetiesen előttem áll: az öreg nő a konyhakredencnek dőlt, úgy nézett bennünket. A mosolya meglepett. Csintalan, kedves mosoly. Ezt akkor még nem értettem meg. Itt a börtönben tépelődéseim közben jöttem rá, hogy mosolya az öregség szemlélődő erejéből eredt, és bölcseségből, mely inkább megérteni kíván, mint ítélkezni. Ezért az öreg nőt fiatalosnak láttam. — Igazán hetven éves? — kérdeztem. — Annyi, annyi — nevetett. S mert gyorsan és mindent megmondott, késői fiatalságának titkát azonnal elárulta: — Igénytelenül élek; mikor már az ember nem fiatal, lehetőleg felejtse el magát, akkor aztán nem panaszkodik az öregségre. — Valóban igénytelen volt. Szerzetesi szigorúsággal tartotta kordában magát. De minket már első tudakozódó látogatásunk alkalmával megvendégelt és sürögve-forogva elénk rakta, amit kamrájában talált. Boldogok voltunk.

A szoba nem volt nagy, de ami két embernek kellett, megadta. Használhattuk a konyhát, kamrát; fontolgatás nélkül bizalmába fogadott. Verseimről nem beszélt, de szemeinek csillogása elárulta, hogy nemcsak elolvasta, de meg is jegyezte őket. Beszélgetés közben az egyik versemből idézett is. Meglepett, milyen tökéletesen és benső dallammal mondja szavaimat. Feleségem megsokalta: — Még utóbb beleszeretsz a vén bolondba — mondta. Dühömben nem feleltem. Úgy emlékszem, akkor hasonlítottam össze először a két asszonyt: a fiatalt és az öreget. Nem illettek egymáshoz. És azt hiszem, akkor kezdtem a feleségem lustaságát magamban bírálni. Az öreg nő gyorsan mozgott, munka közben sokszor dúdolt és ha elkészült valamivel, jobb kedve lett. A feleségem egészen soha nem készült el semmivel; kifáradt, mielőtt befejezte volna. Tudom, parányi dolgok ezek, most mégis eszembe jutnak. Aztán volt még valami furcsa. Mi valóban ágrólszakadtak voltunk, a feleségem mégis zárta a szekrényeket, ha elmentünk hazulról, a szobaajtót is bezárta. Az öreg asszony nyitva hagyott előttünk mindent. Egyszer áthallottam egy beszélgetésüket. A húga volt nála és megbotránkozva kérdezte: — Te most is kulcsot hagysz a szekrényeiden, amikor albérlőid vannak? — Az öreg nő ijedten szólt: — Ne kiabálj, ha szegények meghallják, fájni fog nekik. Tudod jól, sohasem zárok semmit, nincs annyim, hogy érdemes lenne ezért másokat megbántani.

Valóban úgy élt, mint madár a fészkében. Kicsinyességek nem nehezítették a szárnyait. Néha behívott, képeket tett elém, régi emlékeit. Különösen kettőt szeretett, ezekre lelkesen mutatott: — Látod Petőfit, ez pedig a dédapám! Azért vannak egymás mellett, mert úgy mondják, együtt tüntek el Segesvár alatt!

A hangját egyre jobban szerettem, mert fiatalos, meleg életörömöt adott, amit mi fiatalok még nem ismertünk. Mi fanyarok voltunk és éretlenek. A feleségem hangja az öregasszony közelében hazugnak tünt. Aztán az öreg nő szeretett a verseimről beszélni, a feleségem pedig, mióta a közlések elmaradtak, legyintett, ha felolvasni akartam őket. Itt a zárkában jöttem rá, mi rontotta el házasságunkat: támpontot véltem benne és sóvárgásomat nem töltötte ki. Kizárólag testünkre korlátozott mindent. Most már tudom, hogy a mindenáron mohósággal sürgetett testi szerelem később fokozza csalódásunkat. Abban, ami velünk történik, helye van a legkisebb dolognak is. És nem csekélység, ha gondolatainkat nem merjük végigvinni és azzal ámítjuk magunkat, ami legkönnyebb.

Ezért kellett nekem az öreg nő társasága. Talán észrevette kezdődő elesettségemet és a verseim tudatával akart felemelni. Nagyon kellett, mert ezt vette el tőlem a feleségem közönye. Egy délután ozsonnára hívott bennünket: — Kaptok teát, süteményt, pogácsát és utána zongorázom nektek, ma jó kedvem van!

A feleségem félve eszegetett. Csak akkor lett bátrabb, amikor az öreg nő leült a zongora elé és háttal nekünk játszani kezdett. Lopkodni kezdte a süteményt és rámkacsintva halkan majszolta. Ekkor fedeztem fel, hogy a feleségem fakó. Ki volt festve, mégis úgy hatott, mintha élettelen viaszbábú kacsintgatna. Zavart; nem tudtam volna megmondani, hogy miért, de egyre jobban szégyeltem magamat. Nem tudtam a zenére figyelni, valami szomorú elrontottság keveredett össze bennem. Mire Beethoven szonátája végére ért az öreg nő, silánysággal vádoltam a feleségemet. Hiába kacsintgatott, tudtam, hogy ezen az estén nem megy majd velem semmire, el fogom lökni.

— Mit szólsz, milyen isteni szobája van! — méltatlankodott, mikor megint a magunk szobájában voltunk. Suttogva sorolta el, mit látott:

— Rengeteg ezüstje van, azt hiszem a szőnyegei perzsák, biztosan a képei is értékesek! Kell egy ilyen vén nőnek ennyi? Mi fiatalok vagyunk és nincs semmink! Pedig milyen boldog tudnék lenni! Ebben a kis szobában még vendéget sem fogadhatunk.

— Hallgass, örültél te a kis szobának — mondtam dühösen. Mikor később átmászott az ágyamba, először éreztem szégyent, hogy a cinkosa lettem.

Körülbelül így kezdődött. Aztán később már magam sem voltam biztos benne, hogy melyikre vagyok bosszúsabb. Arra-e, akinek lénye felfedte előttem a másik silányságát, vagy arra, amelyik saját silányságaimra emlékeztetett? Nyugtalanná váltam, írni nem tudtam. Az öreg nőnek egyszer elpanaszkodtam, részvéttel hallgatott, aztán csintalan mosollyal ezt mondta: — Talán túl sokat követelsz magadtól? Nem kell nagy dolgot akarni! Ha csak egyetlen sugallatodat tisztán adod vissza, már ajándékoztál a földnek valamit. Gyere, hallgasd meg ezt a kis Bach fugát! — Leült zongorája elé és később, mikor felkelt, boldog tekintettel mondta: — Látod: elég ennyi!

— Még utóbb belebolondulsz — csúfolt engemet a feleségem. Nem szerette az öreg nőt. Nem szerették egymást. De ez a dolog az öregnek mellékes volt, a fiatalban pedig gyűlölködő tüzet szított. Egyre fulladtabban ismételte: — Igazság, hogy vén nő nagy szabában, és mi fiatalok kicsiben kucorgunk? — Tudtam, hogy az igazságait irigység szüli, mégis meglepődtem, mikor egyszer kijelentette: — Gyereket akarok! — Eddig rettegett a gyerektől, pedig házasságunk kezdetén én kívántam. Változását megmagyarázta: — Kell a gyerek, különben, ha meghal az öreg a lakását nem kapjuk meg!

Veszekedtünk. Végül kifakadtam: — Ne várd a halálát, nagyon jó egészségnek örvend!

— De hetven éves, csak nem akar örökké élni? Értsd meg: nekem gyerek kell! Csak gyerekkel tudunk igényelni!

Most, hogy veszekedésünkre gondolok, eszembe jut, hogy már akkor megfordult a fejemben, hogy el kellene válnom tőle, mert szerelmünk már csak silány torna. Terveket koholtam, hogy szakadhatnék el? Lehet, hogy megsejtett valamit, ezért is akart gyereket. Meg akart kötni. Aztán hamarosan történt valami. Egyik barátom két koncertjegyet hozott, feleségem boldog volt, végre alkalma lett felvenni szép, fekete ruháját. Mikor elkészült, a szekrényben keresgélt és három egymás mellé fektetett margaréta virágból álló rózsaszínű koráll-brost tűzött a ruhájára. A középső virágnak hiányzott egy szirma.

— Ezt még nem láttam, honnan van? — kérdeztem.

— Nem láttad? Hát persze, nem adtál alkalmat, hogy parádéba öltözzek! Kacagott és váratlan szerelmeskedéssel magához ölelt. Diszharmóniáit régóta figyeltem, de megmagyarázni nem tudtam. Most sem értettem, de gyanú lopódzott belém.

— Kitől kaptad?

— A nagyanyámtól örököltem — magyarázta és ártatlan arcával még rejtélyesebb lett. Eszembe jutott, hogy egyszer, mikor az öreg nő elment hazulról, bement nyitva hagyott szobájába és mikor kilépett és meglátott engemet a konyhában, arcán ijedtség rebbent át. — Tudod — magyarázta —, engemet izgat ez a szoba. Ha gyerekünk lesz, biztosan cserél velünk! Istenien el fogok benne rendezkedni!

— Ezért nem lesz gyerekünk, én nem túrok ki senkit — morogtam.

— Pedig lesz!

— De nem tőlem!

Máskor ezért pofon ütött volna, most tréfára fogta: — Zabigyereknek is jár fekvőhely!

A hangverseny kezdete előtt az öreg nővel találkoztunk.

— A néni is itt van? — csicseregte feleségem és azonnal észrevettem, hogy úgy fogja szemben, hogy ne láthasson rajta semmi mást.

— Igen eljöttem! A zongora hangversenyeket lehetőleg mindig meghallgatom. Nem szóltam nektek, gondoltam, majd meglepődünk! — mondta és elszakadt a feleségem tekintetétől és a korálltűt nézte. Ott rekedt el, ahonnan hiányzott a szirom. Mindent láttam. A szigorúbbra vált tekintetét és feleségem hazug hízelgéseit. Most már tudtam, miért ijedt meg, mikor kilépve a szobából, meglátott engemet a konyhában. Feleségem a szünórában nem akart vele találkozni. — Nem elég nekem otthon a vén dög, még itt is nézzem? — mondta és cigarettára gyújtva szaladt előttem. Először használta ezt a durva kifejezést: vén dög.

Az estém el volt rontva. Az öreg nő sem kereste társaságunkat. Különkülön kerültünk haza. Mi később, mert feleségem mindenáron bevonszolt egy presszóba.

Otthon a konyhában várt bennünket az öreg nő.

— Add ide, megnézem a brosstűdet — mondta.

A feleségem kikerülve a kérést, a vízcsaphoz ment, a kezeit mosta. Az öreg nő megint szólt: — Mutasd a brossodat; nekem is van hasonló! — Igen? Én a nagymamámtól örököltem és nem sokat ér, a tűje el van görbülve — nevetgélt a feleségem, s mikor lekapcsolta ruhájáról a brosstűt, úgy riszálta magát, mint kettőnk vitatkozásai közben, ha tudja, hogy nekem van igazam és mégis felül akar maradni.

— Igen, a tűje el van görbülve — mondta az öreg nő és úgy adta vissza, mintha csupán erről kívánt volna meggyőződni.

Nem volt kétséges, feleségem lopta a tűt. Fel-alá szaladgáltam kis szobánkban. El kívántam rohanni, jól leinni magamat, de nem volt pénzem. Gyötrelmes volt egy idegennel megosztani a szégyent. A feleségem idegen lett.

Másnap munkaszünetem volt. A feleségem szokatlanul frissen ugrott ki az ágyából: — Tartsunk nagytakarítást, elég pocsék már a szoba!

Hátrakötötte kendővel a fejét és megszokott lustasága helyett gyorsan dolgozott. Nem mert szembe nézni velem. Sunyin figyelt. Éjjel elgondoltam, hogy visszaadatom a brost. De nem tudtam beszélni, egyre idegesebb lettem. Mikor rendbe tettük a szobát, levettem a polcról kedves festett poharát és lába előtt földhözvágtam. — Vidd azonnal vissza a brost, különben összezúzlak téged is!

— Megőrültél? A nagymamám brostűjét?

— Loptad!

— Ha loptam volna sem adhatnám vissza, azonnal kirakna bennünket a szobából!

— Tévedsz, megbocsájtana!

— És én aztán éljek egy gyanakvó vén dög mellett? Az a tű úgysem ér semmit.

Suttogva veszekedtünk. Később elrohantam hazulról, pénzt kértem kölcsön, jól leittam magamat és éjjel kerültem vissza. Nekem a teste többet nem kellett.

Pár napig sértődötten járkált körülöttem, aztán hízelegni kezdett. Hiába volt: többet nem kellett.

Látszólag úgy maradt minden, ahogy volt. Az öreg nő ezután se zárta be szobája ajtaját. Ekkor vádoltam magamban először: miért hagyja nyitva, mi-

kor tudja, hogy tolvaj van a házban? Ez akkora bizalmatlanság, mint amilyen bizalomnak szeretne látszani. Az ellopott tű után csak hazudni lehet a bizalmat. Persze, most már világosan látom, azért kellettek a vádak, hogy a terhet kissé levegyem magamról. Itt a börtönben legapróbb részletéig felkutattam, hogy fejlődött és miből lett bennem a vád, hogy az öreg nő is hazudott. A bizalmát hazudta. Ez egyre jobban elkeserített. Mert szekrényein otthagyta a kulcsokat, pedig tudhatta volna, hogy ezzel engemet tönkretesz. Kételkedni kezdtem benne, hiszen bizalma már nem lehet, mégis úgy tesz, mintha nem történt volna semmi. Azt gondoltam, beszélni kellene vele, de nem jutott eszembe semmi. Ha találkoztunk, kerültem a tekintetét. Folyton azon járt az eszem, mi történik, ha feleségem tovább lopkodja? És vádoltam, kínos helyzetemet láthatja, mégse segít rajtam. Már nem kérte el verseimet és egyre kevesebbet zongorázott. Gyűlölködve gondoltam, kérte volna vissza a brostűjét és maradt volna a régi. Szerepét hármunk között feleségem játszotta legtökéletesebben. Ugyanolyan maradt, csak kedvesebb lett, mint alaptermészete, pedig tudtam, gyűlöli az öreg nőt. Egy délután presszóban ozsonnáztunk, szűk helyiség volt, az emberek egymáshoz értek. De az öregasszony, aki süteménynyel rakott tányérjával leült az asztalhoz, nem ért hozzánk. Feleségem mégis kiabált: — Ne tolakodjon, nem kellemes nekem a maga fenekével találkozni!

— Nem ért hozzád, miért bántod? — kérdeztem.

— Mert utálok minden öreget! Ha már mindenáron élnek, maradnának otthon.

Nem szóltam többet. Akkoriban sok tünetet jegyeztem magamban. A feleségem gyűlölte az öreg nőt és ezzel a gyűlölettel lehetőleg minden öreget megmart. Hogy azóta is szétnézett párszor a nyitva tartott szobában, azt sejtettem. De nem tudtam rajta segíteni. Menekültem hazulról. A gyári munkám mellé egyéb dolgokat is elvállaltam, hogy keveset legyek közöttük. Öncsaló életbe menekültem. A feleségem ugyanígy. Egy este vendéglőben véletlenül össztalálkoztunk. Barátnőjével rumozott. Mikor meglátott, zavarba jött és kulikabátját húzogatta a nyaka körül. Azonnal megláttam, azt a gránát gyöngysort, melyet el akart rejteni. Kedvetlenül kísértem haza és otthon hiába hízelgett, ellöktem és dühösen mormogtam: — a gránát gyöngysort holnap visszateszed!

— Tudhatom én, hogy elmegy holnap hazulról, előtte mégse mehetek a szobájába.

— Add ide, azonnal visszaadom!

— Tönkre akarsz tenni! Hát tudd meg, másállapotban vagyok!

A gránát lánc nálunk maradt.

Már nemcsak ismertem a feleségemet, de megértettem talányos kifejezését. Tudtam, szemgolyói mért lesznek homályosak, tudtam, hogy amorális ember tekintetét látom. És mégis talányos volt; a sorstól kapott terheket egészen megérteni nem tudjuk. Talán még az se értheti, akinek végzete. Szóval hiába töprengtem, segíteni nem tudtam. És nem is volt akaratom. Egyetlen vágyam volt, megszökni, eltűnni, idegen tájakon, idegen arcok között élni.

— Sovány vagy — mondta egy nap az öreg nő és ijedt tekintete régi nyíltságával pihent rajtam. Akkor már annyira boldogtalan voltam, hogy részvéte összezúzott; könnyeket nyelve mondtam: — Pedig nincs semmi bajom.

— Sajnállak — nézett rám őszintén.

Lesütöttem előtte szemeimet, képtelen voltam szólni. Pedig várta, ottmaradt a közelemben. Végül én hagytam ott. Később megtudtam, hogy felesé-

gem akkor már több mindent elcsent. Egy nagy összeveszésből pattant ki. — Elveszett a tavaszi kabátom, a fogasra tettem és eltűnt — mondta az öreg nő és mentegetve folytatta: — Pedig kellene, nem tudok elmenni hazulról, a téli kabátom már meleg. — Megdöbbenve hallgattam: mert este, mikor hazaérkeztem, a feleségem sonkát, szardíniát, narancsot rakott elém és nevetve mondta: — Eladtam egy régi ruhámat, a mostani állapotomban kívánós vagyok és ránk is fér, hogy egyszer rendes dolgokat együnk. — Falatozás közben tréfásan dobálta számba a narancs gerezdeket és a datolyát. Valami bajt sejtettem akkor mert túlzottan jó kedvet mutatott. Mikor az öreg nő a kabátját kereste, már nem volt kétségem, hogy miből ettem narancsot és datolyát. Valami soha nem érzett gyávaság fogott el. Tehetetlenül hallgattam a feleségem rikácsolását:

— Rajtam keresi a kabátját! Nem vagyok tolvaj, fogja be a száját, különben följelentem!

Az öreg nő szokatlan sápadtan dőlt a konyhakredencnek. Egyre ismételte: — Hova lett a kabátom, hova lett? — A feleségem ordított:

— Elvesztette! Régóta látom, hogy szenilis vénasszony, elsorvadt az agya, ezért fogja rám, hogy tolvaj vagyok. Nem tűröm!

— Adja ide a kabátomat és hallgatok.

— A kabátját? Maga őrült! Talán nem látom, hogy esztelenségében beleszeretett az uramba! Egy hetvenéves dög! Csak menjen a bíróságra, keresse a kabátját, majd meglátjuk, kinek adnak igazat!

Az öreg nő kétségbeesetten nézett rám:

— Hallottad, azt kiabálta, hogy beléd szerettem.

Közöttük álltam. Tudtam, az egyik ártatlan, a másik aljas. Most meg kellene rántanom a feleségemet és kidobnom az ablakon. Nem cselekedtem. A következő pillanatokban már gyávaság töltött el. Ez volt valódi természetem: igazságból fakadt indult és belső züllöttségből jelentkezett gyávaság. Ettem a sonkát, együtt faltuk a narancsot, datolyát; a vád kettőnket ért.

— Szólj már — könyörgött az öreg nő.

A feleségem figyelt. Látva gyávaságomat, bátrabb lett és előbodorta összes gonoszságait. Magával ragadott. Ahogy hízelgő puhaságával akárhogy szabadulni akarok az ocsmány gyönyörtől, mely az ölelések után mindig bűnrészességet hagy bennem, úgy ragadott most el bátor gonoszsága.

— A feleségem nem lophatta el a kabátját! Miért lopta volna el, van neki kabátja!

— Eladta — mondta csendesen és vacsoránk szemetére mutatott. A narancshéjak a sarokba állított szemétládában virítottak.

Tudtam, hogy igazat beszélt. Tiszta szemei nyugodtak voltak, de szigorúbbak.

— Hazudik, hazudik! — ordítottam megvadulva. Ekkor elmosolyodott és így mondta: — Ezt a hangot moziból hoztad; ripacsordítás. Ha meglepett arcot vágsz, talán még hiszek neked.

És nevetett, ahogy tréfái közben szokta. Mert ilyen volt: súlyos pillanatokban is talált egy kis mulatást. Mindig ezzel került fölénk. Mikor a konyhában magunkba maradtunk, suttogva szóltam feleségemnek:

— Nem hazudott, én hazudtam, te loptál! Eladtad a kabátját, ebből ettünk narancsot, sonkát, datolyát! — és felemeltem karomat, de feleségem ijedten a szobába menekült és hallottam, bezárja kulccsal az ajtót.

Egyedül voltam a konyhában. Első gondolatom az volt, bemegyek az öreg nőhöz, bevallok neki mindent, utána elmegyek és többet nem lát egyik se. Ott álltam ajtaja előtt, kezem a kilincsen volt, de lenyomni nem bírtam. Kis kabátban rohantam el hazulról. Hűvös este volt. Egyenesen a Duna irányában szaladtam. Megálltam a hídon, áthajoltam a korlátom. Hideg szaladt át rajtam, vacogva rohantam tovább. Hová menjek? Hetek óta szeretőm volt egy munkás lány a gyárból. De most annyira undorodtam magamtól, hogy ezt a szerencsétlen párát is utáltam.

Valamit még nem mondtam el. Körülbelül hat hét előtt egy öreg fickó került a gyárba, segédmunkás lett, akár én és jó szimatjával engemet szemelt ki pajtásnak. — Látom te is hordasz magadban butyrot, gyere, igyunk valahol rumot, ez arra jó! — mondta és fizetett. Ha nem volt pénzem, mindig fizetett, mert beszélni szeretett. A háborúban a kivégző osztag tagja volt, s ha berumozva mesélt, élvezte régi dicsőségét. Alaposan bírta az ivást, a beszédet még jobban. Ilyenkor újból átélvezte rémtetteit, és ha már én is berúgtam, nagyokat röhögtem hozzá. Borzalmas dolgokat tudtam meg. Féltem a fickótól és mégis kellett. Aztán, ha kijózanodtam, már magamtól is féltem. Ezen az estén tudtam, hol iszik, leültem melléje, záróráig rumoztunk. Élveztem a meséit. — Valakit egyszer meg fogok ölni — ismételgettem magamban. Nem mentem haza, az utcán kódorogtam, padon üldögéltem és reggel egyenesen a gyárba mentem.

A feleségem másnap nem tette szóvá az esetet, alázatos volt. Vacsorát adott, kiszolgált, hízelgett. Így maradt azután is. Csak többet magyarázkodott, sokszor elmaradt hazulról és erősen illatosította magát. Sejtettem, hogy lehet valakije. Egy késő estén rajtakaptam, amint a kapu közelében csókolódzott. Elhúzódtam, nem vettek észre. Azt gondoltam magamban: akkor a gyerek nem tőlem lesz. Megkönnyebbülés töltött el. Egyébként állandóan olyan fáradt voltam, hogy különösebben semmi sem érintett. Már tisztában voltam vele, hogy akaratgyenge ember vagyok. Hordtam a hazugságaimat, kiutat nem találtam. Egyetlen vigaszom az lett: egyszer valahogy vége lesz. Már nem tudtam senkivel szembenézni. Többször áthajoltam a Margit-híd korlátján, végül mindig elmenekültem. Pusztító züllöttségem kínjait csak az értheti meg, aki már belekóstolt, a képzelet szebb kielégüléseibe. Írni most is próbáltam, gondolatom volt, sőt több, mint régen, villogó képek ragadtak el, de ha elővettem töltőtollamat, összekuszálódtak. Helyzetem gyorsan romlott. Itt most a zárkámban ezen az állapotomon töprengek legtöbbet. Végigmegyek elmúlt életemen, kutatom szerencsétlenségem okait, pedig nehéz dolog. Mert ha egy érzés már kihalt belőlünk, nehéz az érthetőség kedvéért újból felidézni. Egyszóval azon az úton vonszolom emlékezéssel végig magamat, mely a boldogságtól a gyilkosságig süllyesztett. Az ok világos: ha cinkosságot vállalva beszennyeződünk, megállás többet nincs, minden dolgunk, minden törekvésünk kétessé válik. A feleségemmel nem beszéltem, az öreg nőt kerültem, és ha mégis összetalálkoztunk, fütyörészve mutattam hátat. Gyűlöltem és vádoltam: mért nem segít rajtam, mért nem szabadít ki hazugságaimból? Biztosan látja, hogy szenvedek és tönkre megyek, mégse változtat helyzetemen, nem törődik velem. Mindenféle ócskasággal vádoltam, pedig láttam, hogy ő is szenved, megöregedett, nem dúdolt, a zongoráját se nyitotta fel. Furcsa csend lett a lakásban. Legalább veszekedett volna valaki. Így saját mocsaramban fulladoztam. A feleségem csavaroghatott, én ihattam. Mintha megegyeztünk volna, szemrehányást nem tettünk egymásnak. Fő, hogy hazugságainkban cinkosak maradjunk. Már utáltuk egymást.

de szabadulni nem tudtunk. A szoba összekötött. Fáradt voltam kívül, belül. Akkor történt, hogy egy délután megállt előttem az öreg nő: — Rossz bőrben vagy, Bandi, akarok veled beszélni — mondta. Lesütöttem szemeimet. Szívem a torkomban dobogott. Itt hát az alkalom, most megvallhatok mindent, lerázom hazugságaimat, kiszabadulok börtönömből. Halott anyám hiányát még soha nem éreztem, zokogva kívánkoztam az öreg nő mellére. Tudtam, azonnal megbocsájtana mindent. Mégse bírtam szólni. Olyan lettem, mint akit fejbeütöttek. Megfogta karomat: — Bandi, beszélnem kell veled; tehetséges költő vagy, de így tönkreteszed magadat.

— Ne törődjön velem — morogtam.

Sóhajtott és bemutatott szobánkra: — Már átvetted a diszharmóniát, alattomos vagy.

Most már nem bírtam, egyszerűen nem bírtam. Ordítottam: — Hagyjon békében! Elég! Maga nekem ne mondjon semmit, maga hazudik!

— Én? — szólt és megjelent csintalan mosolya.

— Igen maga! Hazudik! A bizalmát hazudja! Mért hagyja nyitva az ajtaját?

— Nincs féltenivalóm.

— Hazudik, hazudik — kiabáltam s rohantam a szobánkba. Ott tébolyultan meredtem magam elé. Tudtam, elrontottam mindent. Elrontottam magamat örökre. Mikor a feleségem megérkezett, eléje ugrottam és elvertem. Először vertem meg. Nem tudtam, mért teszem. Itt a zárkában elemeztem ki a dolgot; ha hazugság van bennünk, minden tettünkbe keveredik valami érthetetlen. Azzal, hogy cinkosságot vállaltam vele, boldogtalanok lettünk mind a ketten. És nem akartuk észrevenni, hogy romlik közöttünk az élet. Az volt a baj, hogy okosabbnak láttam nem gondolkodni a dolgon. Pedig, ha az ember nem meri a gondolatát befejezni, előbb-utóbb közönybe süllyed.

— Igazán nincs okod féltékenységre — ostobáskodta ütéseim közben a feleségem.

Elszaladtam hazulról, sokat ittunk. A fickó mesélt: — Tudod, a kés sohasem biztos, de ha ügyesek a hüvelyujjaid és eltalálod a nyakcsigolyát, az ügy tiszta: biztos halál. Volt egy érdekes esetem... Mintha álmos lennék, az asztal lapjára borulva hallgattam. Képek üldöztek: a feleségem nyakán eltaláltam a csigolyát, vége. Láttam, amint előrekoppan a feje. Láttam, amint otthagyom és nyugodtan elmegyek, kiszabadultan a hazugságokból.

— Fizess öreg még egy decit — kértem és elkezdtem dünyögni: — A házasság cinkosság, átvesszük a diszharmóniát, és most megölöm.

— Forró fejű ember vagy, neked nem való ez a dolog, ráfizetnél — röhögött a fickó, aztán felkelt, kilökött az ivóból.

Nem mentem haza, a szeretőmnél háltam. Másnap nehéz volt a fejem, alig tudtam mozdítani, nem mentem munkába. Lágy őszi nap volt, őgyelegtem. Egyetlen gondolat üldözött: nem vagyok ember, kibújt belőlem az állat. Délután megint ittam. Alkonyatban tehetetlenség nehezedett rám, elindultam a dombra. Aztán megtörtént. Mikor eléje ugrottam, pillanatra láttam csintalan mosolygását. A rendőrségen magam jelentkeztem: — Megöltem hazudozásaim ismerőjét, egy vénasszonyt — mondtam. Nem értették a dolgot, nem tudtak rajtam eligazodni. Azóta se tudnak. A feleségem nem jöhet be hozzám, megtiltottam. Ezt se értik. Az ügyvédem ideggyógyintézetbe szeretne dugni. Legyintek az ötletére és nevetek. Ő se ért. Nem értik változó hangulataimat. Néha nyugodt vagyok, máskor őrjöngök. Ha nyugodt vagyok, tudom, hogy hiába keresem az

okot, ha őrjöngök, mégis meg akarom az okot találni. Pedig hiába. Töprengéseim kizárólag benső züllöttségeimhez vezetnek. Ilyenkor aztán verem a falat, szalad hozzám a börtön orvosa, injekciós tűt szúr belém. Ez is hiábavaló. Minden hiába. Nem tudom, hogy mért fojtottam meg az öreg nőt. A halál könnyű lenne, az életet is folytatni tudnám, ha okot találnék. Nincs. Az öreg nő jó volt. Most is hallom, ahogy barátságunk idejében mondta: — Azt mondjátok, fiatal vagyok? Lehet, nem húz le semmi lom. Mert tudjátok, ne halmozzunk magunknak felesleget, akkor szárnyakkal élhetünk. — Ilyeneket mondott. A feleségem ezekért kinevette. A feleségem huszonötéves korára vén lett, irígy, sötét ösztönök halmozták rá a vénséget. Ennek a vénségnek lettem cinkosa. Ez az egyetlen ok. A hazúgság ellen menekültem; gyáván gyilkoltam. Hozhatnak akármilyen ítéletet, a magam ítélete bennem reked. És a gyűlölet. Gyűlölöm az öreg nőt is. Ha az ember minden okot önmagában lát, meggyűlöli azt, aki föladta számára a gyötrelmes kérdést, de nem jelölt hozzá feleletet. Ütöm a homlokomat: mért tettem, mért tettem? És hallom az öreg nő hangját: — csak bánat után szeretjük az életet, csak fájdalom tanít örömre. — Ez az, amit én már nem tanulhatok meg. A kérdések eltompítottak, hülyülök. Csak ne bosszantanának reményekkel. Számomra nincs. Nem akarok élni.

Lantos Ferenc rajza

Kassák Lajos

Emlékek nélkül

Elfelejtettem az utat amin idáig értem.
Mint a maszületett lépkedek
gondtalan és minden teher nélkül.
Nem is tudom ember vagyok-e
vagy csak egy falevél
amit a vihar tépett le anyjáról
s nem törődöm vele víz-e a vérem
amibe majdnem belefulladok
vagy tűz-e a vérem
ami egy szüzi test közelében
izzik örökké.

Sosem volt ilyen hajnalom.
Felettem kék ég
tavaszi szél cirogatja arcom.
A város még alszik
az utcákon egy lélek árnya se imbolyog.

Úgy sejtem
távol kerültem már otthonomtól
s milyen jó
senkit nem szolgálni
senki felett nem uralkodni.

Kassák Lajos

Nyugtalanság tükörképe

Álmomban röpülni tudtam
sasnak
papagájnak
denevérnek képzeltem magam.
Pehelysúllyal sose látott tájakon szálldostam
fénytelen és árnytalan tájakon
ahonnan a mélység fojtó lehellete elillant
tájakon ahol a te sóhajaidat láttam aláharmatozni a magasból
megint másutt
a csend ólomszürke összemosódott énekét hallottam
hangját annak a zongoraverklinek amit szülővárosom utcáin tologattam
szomorúsággal terhes gyerekkoromban
olyan tájakon amiket semmivé változtatott a háború
kristálylapok törmelékéből összeállt tájakon
amiket a gyűlölet és félelem sebeztek meg.

A börtönőr imája

A nagy kőfal vaskapuján belül
így könyörög az őr:
Szabadítsatok meg a raboktól akiket vasra vertem s a lánc
végét most a kezemben tartom.
Szabadítsatok meg a gyomromtól ami örökösen éhes és szomjas.
Szabadítsatok meg szívemtől, ami csordultig telt bűneimmel.
Szabadítsatok meg erős izmaimtól
megalázkodó természetemtől
feleségemtől
gyerekeimtől
házam ócska kacatjaitól.
Szabadítsatok meg önmagamtól
mielőtt rámtapos az idő
elnyel a tér.

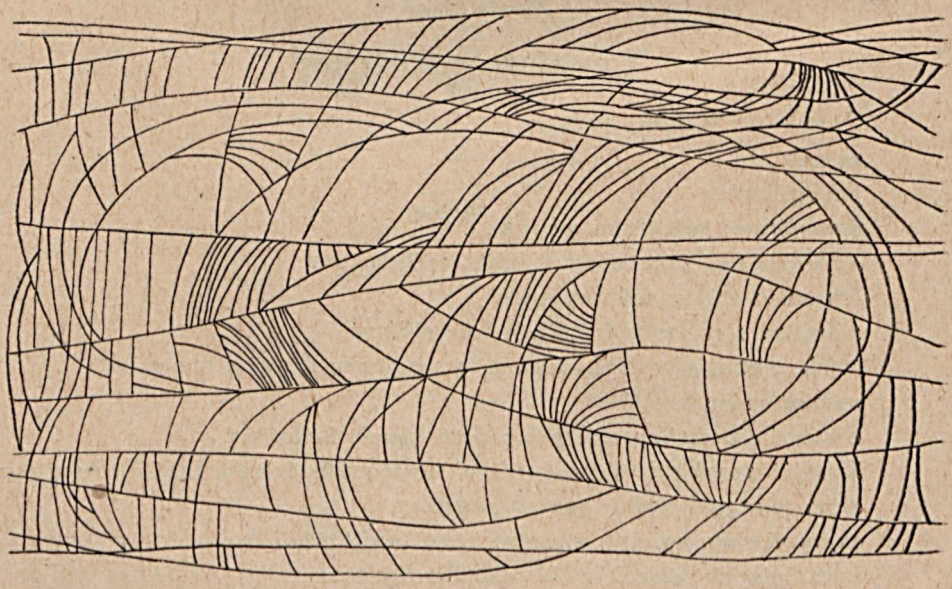

Lantos Ferenc rajza

Dobossy László

Karel Čapek*

Századunk húszas éveinek elején a világ nagy színházaiban — nálunk is — lenyűgöző sikerrel játszottak egy „kollektív utópisztikus drámát": Karel Čapek művét, az *R. U. R.*-t. Nemcsak egy, addig ismeretlen színpadi szerző bemutatkozása volt ez, hanem sokkal inkább egy sajátos és sokrétűen összetett írói, sőt emberi magatartás jelentkezése; a színpadi szerző az akkor még forradalmian új expresszionizmus diadalát készítette elő, az író érdeme azonban több volt ennél, több volt, mint csak egy — bármilyen ragyogó — műfaji bravúr megalkotása. Először is azt bizonyította, nagyszerű példával és meggyőző sikerrel, hogy kis nép irodalma, amelyet évszázadok óta bénított a nyelvi elszigeteltség és a mostoha történelmi sors, szintén találhat utat az egyetemes érvényesüléshez, méghozzá olyan mondandóval, amely csak ebben a közegben keletkezhetett, csak e kis nép hagyományaiból fakadhatott.

Karel Čapek legszebb igazolását adta annak a számunkra is mindmáig időszerű, sőt kötelező világirodalmi törvénynek, hogy minél mélyebben gyökerezik egy írói mű a saját népe életébe, a haza — vagy akár a tájhaza — élményvilágába, annál többet mondhat más népek tagjainak, más hazák lakóinak. Maga Čapek — tapasztalatain okulva — így fogalmazta meg e törvényt, életművének szabályozóját: „Minél angolabb, minél oroszabb, minél skandinávabb egy mű, annál jogosabban igényelheti, hogy az egész világhoz szóljon; ebben van a nagy paradoxonja annak, amit világirodalmiságnak nevezünk."

Az ő életművére vonatkoztatva e törvényt, világos a következtetés: minél jellegzetesebben cseh művet alkot, annál valószínűbb az egyetemes visszhang, a világsiker.

A csehség azonban — legalábbis az ő esetében — nem annyira a néprajzi érdekességek halmozását jelentette (s ezek egyébként is inkább csak külsőségeikben különböznek más középeurópai népek néprajzi érdekességeitől, lényegükben azonosak velük, halmozásuk tehát hamar válhat egyhangúvá, sőt unalmassá . . .). Čapek a cseh jelleget másutt kereste, mélyebben, a felszín alatt, — s műveinek sem a díszítő elemeibe, hanem a lényegébe építette. A cselekmény, amelyet drámákba vagy regényekbe foglalt, bárhol történhet — általános a keret és általánosak a nevek — ; a lényegi mondandó azonban mindig a cseh életből és a cseh hagyományból táplálkozik, s a cseh irodalom fejlődési fővonalának hangvételét folytatja.

*

Mi hát e cseh jelleg a legnagyobb világsikerű modern cseh író életművében?

A cseh nép történeti fejlődésének az a vonala ér itten csúcsra, amely a kisemberre fordított figyelmet, a kert-eszményt magasztalta, a kicsiség mítoszát melengette. Ahogy a fiatalon elhúnyt kortárs, Jaroslav *Hašek* csak cseh környezetben és cseh népi minták nyomán alkothatta meg a kisemberség legnagyobb világirodalmi hősét: Švejket, ugyanúgy a Čapek-művek is — természetesen más írói szándékkal — csak a cseh talajba gyökerezve és a cseh irodalom viszonyai közül emelkedhettek az egyetemes értékek rangjára.

A cseh irodalom alaphangja a nemzetté válás kezdete óta lényegesen különbözött pl. a magyar (vagy a lengyel) irodalom alaphangjától, jóllehet a fejlődés üteme — a hasonló feltételek folytán — azonosan alakult itt is, ott is. De más volt a két irodalom alkotóinak az érzelemvilága, gondolkodásmódja, egész emberi magatartása, mert más volt a származásuk és más volt a légkör is, mely körülvette őket. A csehek nagy történelmi megpróbáltatása idején — a XVII. és a XVIII. században — kipusztult a nemesség és elnémetesedett a városi polgárság. Az új cseh irodalmat a népből illetve a vidéki kispolgárok rétegéből kinőtt értelmiségiek teremtették és ápolták. Főnalát a mértéktartás igénye, „a kicsi, de a miénk" jelszó eszményítése s általában a józanság diadala jellemzi. Ez a fővonal teljesedik ki, majd pedig a történelmi korforduló idején ez törik meg Karel Čapek műveiben.

*

* Előadás a Pécs városi Művelődési Ház 1962. május 14-i Čapek-estjén.

Az embereszmény, amelyet Čapek félt és véd, a cseh népi világból szív éltető nedveket; ezért oly megejtő a humor, amely körüllengi megtestesítőit s ezért oly együttérző a mosoly, amelyet főleg a *Betörők, bírák, bűvészek és társaik* címen összegyűjtött elbeszélések hősei élesztenek. Ámde mindez (Čapek valamennyi művének tanúsága szerint) egyetemes összefüggések távlataiban mozog s olyan értékekre figyelmeztet, amelyek mindenütt, minden nép körében és a civilizációs fejlettségtől függetlenül is érvényesíthetők. Kis nép is lehet nagy nemzet, ha a szellem, az erkölcs és az emberség javait szolgálja.

Čapek épp Budapesten fejtette ki (1936-ban), felismeréseinek foglalataként, azt az elméletet — tegyük mindjárt hozzá: téves,mert túlzó elméletet — amely szerint külön kell választani az emberi tevékenység két alkotó ágát: a technikát és a szellemi műveltséget. E két tevékenységi ág közt mélységes ellentétet vélt Čapek: a technikai tudományok a természeti erők és az anyag leigázására törnek, a szellemi műveltség tárgya a világ megismerése, a legszélesebb értelemben vett „tapasztalás". Az emberiség jövője — vallotta Čapek — nagy mértékben attól függ, e két irányzat közül melyik kerekedik felül: a megismerés szelleme-e vagy a hódításé. A technika az egyének és a népek leigázásához vezet; „végtelen anyagi eszközöket ad az ember kezébe, de nincs hatással arra, hogy a jó vagy a rossz szolgálatába kerülnek-e". S Čapek azt az aggályát adta elő, hogy a technikai civilizáció az embert és a társadalmat is ilyen leigázható anyagi tényezővé süllyeszti; „ami a természeti erők területén a technika, ugyanaz az emberi erők területén a diktatúra" — hirdette, a lényegi kérdéseket megkerülve. Viszont ismételten és fennen hangoztatta, hogy a humanitás eszményei, a szellemi műveltség vívmányai egyetemesek, minden közösséget, kicsit vagy nagyot, gyöngét vagy hatalmasat, egyaránt megbecsülők. Ezeket magasztalja majd az *Archimedes halála* című elbeszélésében, amelyet a nemzetközi kritika joggal minősít a rövid próza egyik világirodalmi remekének.

Čapek budapesti felszólalása (a Nemzetközi Szellemi Együttműködés vitaülésén, ugyanott, ahol Thomas Mann a harcos humanizmusról mondta el nevezetes vallomását) kulcsot ad a cseh író egész életművének értelmezéséhez. Felfedi az okot, amiért Čapek minden alkotásából — még a humorosakból, szatirikusakból, nevettetőkből is — pesszimizmus árad. Főleg pedig mintegy képletbe foglalja Čapek szemléletét és életbölcseletét.

Íme e képlet irodalmi alkalmazása.

Čapek első nagy sikerét, világirodalmi „beérkezését" — mint már jeleztük — egy „kollektív utópisztikus dráma" biztosítja, az *R. U. R.*, amelyet 1924-ben a budapesti Vígszínház is bemutatott (Kosztolányi Dezső színpadi szövegével és Hegedűs Gyulával a főszerepben). E drámának, miként az ekkortájt — az első világháború utáni években — írt egyéb Čapek-műveknek is a gyújtópontjában az a feltételezés feszíti a cselekményt, hogy egy tudósnak vagy tudós-csoportnak sikerül rendkívüli találmányt kidolgoznia, s ennek felhasználása megváltoztathatja az emberiség életét; e következetesen végigvezetett fikció folytán az újabb kritika e Čapek-művekben fedezi fel — indokoltan — a jelenleg divatossá vált tudományos-fantasztikus műfajok előfutárát. Az író szándéka azonban több is volt, mint csak a szellemi munka eredményeinek utópisztikus távolatokba vetítése; szerinte az ember, mostani társadalmi helyzetében, képtelen a nagy találmányokat saját javára hasznosítani. A képlet tehát az, hogy a mű önmaga ellentétévé, a pusztulás eszközévé változik. Miként némileg később Aldous Huxley vagy — még sokkal élesebben — Antoine de Saint-Exupéry, Čapek is az emberi értékek megrontóját látja a technikai haladásban. Az ember mindent tud, csak épp a saját sorsát nem tudja megoldani; az anyagot már legyőzi, életének ellenségeivel azonban még nem tud mit kezdeni.

Ezért csuklik pesszimizmusba az a nagy szatíra is, a regényíró Čapek főműve, amelyet a fasizmusok előretörése idején, 1935-ben írt *Harc a szalamandrákkal* címen s amelyben az emberség elárvult ügyét védelmezi. Gondolatmenetének értelme szerint a szalamandra-világ vagyis a fasizmus nemcsak következménye a tökéletessé fejlett tudományos szervezésnek, hanem torzképe is a gépcivilizációnak, az elembertelenedett társadalomnak. A „szalamandrák" küzdelme az „emberekkel" jelképesen és torzítottan mutatja a technikusok lázadását a humanizmus hagyományos értékei ellen. Čapek — erősen leegyeszerűsítve — a fasizmusban a technokrácia politikai formáját látta.

E technikaellenes magatartásából következik életének és életművének nagy belső ellentmondása, tragikuma. Aki ugyanis annyira áthidalhatatlan szakadékot észlel az emberi tevékenység két ága közt s aki a jelzett módon képzeli hatályossá tenni a humanitás eszményeit, a veszély bekövetkeztekor szükségképpen egyedül kénytelen

küzdeni. Szerinte a „szalamandra": nyájember; a humanista: magányos ember. S Čapek e magányos humanista ügyét látta egyedül igaznak. Ez teszi harcát a szalamandrákkal oly valószínűtlenül nehézzé, sőt reménytelenné, s ez magyarázza a pesszimizmust is, amely nyomasztóan nehezedik e szép és gazdag szatírára.

Hasonlóképpen és hasonló okból szintén pesszimista csengéssel végződik Čapek antifasiszta drámája is, a *Fehér kór*. Pedig e programszerűen igehirdető, mozgósító, cselekvésre serkentő darab a jellegénél fogva is kívánt volna valami lelkesítő véget (amit aztán a filmváltozatban meg is adott neki Čapek). Mivel azonban művészileg következetesen kívánta árázolni gondolatát, hőse elé csak magányos, tehát eleve bukásra ítélt küzdelmet állíthatott. Galén doktor, aki a čapeki fantasztikus művekből jól ismert módon megtalálta a titokzatosan pusztító járvány ellenszerét, visszautasítja, hogy olyanokat is gyógyítson, akik megakadályozhatnák, de nem akadályozzák meg az imperialista háborút. Tehát magányosan harcol a gazdagság és a hatalom minden képviselője ellen. Ez a küzdelem — főleg az író nagy művészete folytán — néhány megrázó hatású jelenetben csúcsosodik, amilyen például a betegségtől megtámadott marsall vergődése vagy az udvari tanácsos és Galén doktor találkozása; ez utóbbiban Čapek teljes művészi hitelességgel állítja szembe a két elvet: a megalkuvás és a megismerés elvét, a két embert: a megalkuvót és a szemlélődőt, a hivatalnokot és a tudóst, — vagyis más helyzetben (és más műfajban) ugyanazt a két típust és ugyanazt a két elvet, amelyeknek végzetes összeütközését az *Archimedes halála* is szemléltette.

Azt is elhiteti Čapek drámája, hogy végül győzhetne a mindenki ellen küzdő magányos orvos, de épp azok tapossák el, akikért harcolt: a tömeg, — oltószere pedig szétfolyik a kövezeten... (A filmváltozat írása során Čapek engedményt tett a *Fehér kór* szocialista bírálóinak: itt az orvos-hős, halála előtt, eljuttatja oltóanyagát egy másik kis nép orvosaihoz, hogy a harc folytatódhassék.)

Mindegy, így ahogyan színre került, ezzel a valószínűtlen konfliktussal is óriási tett volt e dráma; bemutatója megmozgatta az egész cseh társadalmat, és válaszfalat vont a haladás és a reakció hívei közé. A német követ tiltakozott, az „ötödik hadosztály" bérencei üvöltöttek. Čapek e vitatható eszmeiségű, de őszinte és szenvedélyes művel állt véglegesen azok sorába, akik a fasizmus és a háború ellen küzdöttek.

Ennek az emberi és írói magatartásnak adott teljes értékű művészi formát utolsó befejezett művében, az *Anyá*ban. Újszerű dramaturgiai felépítése és gondolati gazdagsága méltán emeli e drámát főhelyre a Čapek-életműben.

Mint a *Fehér kór*ban vagy akár — más módon — az *R. U. R.*-ben, időtlen emberi konfliktus szövedékébe fonódik a jelenkori problematika. Az időtlen konfliktus itt a „férfiúi", tehát közösségi, társadalmi cselekvésnek és a „női", pontosabban anyai vagyis egyéni szenvedésnek az összeütközése. — Az anya, utolsó fia kivételével, elveszíti családja tagjait; férje és fiai különböző eszményekért áldozzák fel életüket. Ő — képzeletben — látja őket haláluk után, vitatkozik velük, számon kéri, miért áldozták fel életüket. Nem érti tetteiket, az ő szemében értelmetlen és abszurd e más-más előjelű áldozat-vállalás. Az apa gyarmati tisztként, bennszülöttek ellen harcolva esett el; a legidősebb fiú ellenkezőleg: gyarmati orvos volt, s a bennszülötteket gyógyítva áldozta fel életét. Ellentétes a következő két fiú, az ikerpár — Kornél és Péter — cselekvése, illetve önfeláldozása is: Kornél hagyományőrző, szerinte „a rend az, hogy a dolgokat odatesszük, ahol voltak", Péter forradalmár, az ő szemében „a rend az, hogy a dolgokat odatesszük, ahol lenniük kell". Kornél a régi rend védelmében hal meg, Péter pedig az új rendért harcolva...

Van-e mégis olyan cselekvés, amelyet vállalhatnak a másféle életelv vallói is? Erre felel a darab, erre felel — mintegy egész életének és hosszú küszködéseinek tanulságaként — az író. Amikor ah ódító erőszak gyilkosan vonul előre és vadul pusztítja a védtelen kis nép fiait és értékeit, az anya szenvedve emeli férje fegyverét és széles mozdulattal nyújtja utolsó gyermekének: „Menj!"

Hosszú volt az út, amelyen Čapek eljutott e „Menj!" kimondásáig, a közösségi cselekvés igenléséig; nagy volt a fájdalom, amely ekkor kínozta. Hazáját kívülről és belülről bomlasztotta, bénította a hitlerista támadás; a polgári demokratikus rendszer, amelynek egyik eszmei megalapozója volt, erőtlenül ingadozott. A szalamandra-világ átmenetileg győzedelmeskedett s Karel Čapek már nem látott benne helyet és szerepet az elveknek s eszményeknek, amelyeket vallott. Csalódottan és üldözötten halt meg 1938 karácsonyának ünnepén, negyvennyolc éves korában.

*

Halála napján az újság, amelynek éveken át belső munkatársa volt, közöl még tőle egy cikket, *Üdvözletek* címen, s e búcsú szomorúan példázza kiábrándulását a kicsiség mítoszából, amelyt egész életén át dédelgetett.

Ebben, a tragikus véletlen folytán végrendeletté, sőt tapasztalatainak summájává nőtt alkalmi műben arról vall Čapek, hogy európai utazásai során nem a nagy dolgok, halhatatlan műemlékek vésődtek emlékezetébe, egy-egy ország vagy nép jellemzéséül, hanem apró életképek, mindennapi gondokkal veszkődő egyszerű emberek: kertészkedő öregúr Angliában, kedélyes polgárok ódon német vendégfogadóban, bizalmaskodó francia paraszt útmenti söntésben, szülők mellett játszadozó kisgyermek valahol Spanyolországban, sajtot kínáló éjjeli utas Itáliában... S e villódzó képsor felidézése bánatos elmélkedésre ösztönzi az írót, 1938 karácsonyán, a müncheni döntés után, de még a teljes megszállás, a Protektorátus intézményesítése előtt.

„Tudom — írja —, most szörnyen messze az út nemzettől nemzetig saz ember sok mindent gondol; igaz, sokakra haragszik s azt mondogatja, hogy soha, soha nem fogja elfelejteni, ami történt; de kérlek benneteket, mit mondhatunk erre a sohasem ismert távalságra és idegenségre? S aztán az ember mondjuk Angliára gondol s egyszerre meglátja maga előtt a kenti kis házikót; az öregúr még mindig nyírja ollójával a sövényt, s a leány egyenesen és vidáman tapossa a kerékpár pedálját. S ládd, voltaképpen üdvözölni szeretnéd őket. How do you do? How do you do? Ugye, szép idő van. Yes, very fine. — No lám, megvolt s könnyebbnek érzed magad. Most felmehetnél a kőlépcsőn abba a sváb vendégfogadóba, kalapodat a fogasra akasztanád s köszönnél: Grüss Gott, meine Herren. Megismernék, hogy idegen vagy, kissé csendesebben beszélgetnének asztaluknál s időnként fürkészve vizsgálgatnának téged. De ha meglátnák, hogy korsód fenekét éppúgy a piros asztalkendőbe törlöd, mint ők, kevésbé lennének bizalmatlanok, s megkérdeznék: Woher, woher, mein Herr? Aus Prag. — So, so, aus Prag, csodálkoznának, az egyik közülük azt mondaná, hogy egyszer már volt Prágában, harminc évvel ezelőtt. Eine schöne Stadt, mondaná, s te még ennek is örülnél egy kicsit. — Vagy megállnál az Au rendez-vous des chauffeurs-nél; a paraszt a kék ujjasban sápadt borának utolsó kortyait hörpintgeti, s tenyerével törli a bajszát. Fait chaud, mondanád. A votre santé. A la vôtre, mondja a paraszt; voltaképpen nincs több mondanivalód, legfeljebb ha hozzátennéd: Nem, mon vieux, magára igazán nem haragszom; hátha meginnánk még egy pohárral együtt? — S aztán odakacsinthatnál a spanyol babára; rád meresztené komoly és ünnepélyes kukucsait, a feketehajú anyuka egyszerre még madonnaszerűbb lenne s a caballero apuka, kalappal a nyakában, valamit spanyolul mondana feléd, nem értenéd meg. Nem baj, nem baj; a lényeg, hogy a babát nem ijesztetted meg. — És még le kellene kanyarítanod egy harapást abból a juhsajtból. Grazia, grazia, motyogod telt szájjal, s cserébe cigarettát kínálsz. Semmi több; nem kell hozzá isten tudja mit beszélni, hogy az emberek jól megférjenek egymással.

De mit tegyünk, ha oly messze lett az út egyik nemzettől a másikig; mindnyájan mindinkább egyedül vagyunk. Már a legszívesebben sohasem húznád ki lábadat házadból; inkább becsuknád a kisajtót, bezárnád az ablaktáblát, s aztán utánunk a vízözön. Nekem már semmi közöm senkihez. S most lehunyhatod szemedet, és halkan, egészen halkan mondhatod: How do you do, kenti öregúr. Grüss Gott, meine Herren. Grazia, signor. A votre santé."

„Nekem már semmi közöm senkihez": e kiábrándult végső üdvözletnek mégsem lett igaza. Čapek tévedett; halála után ugyanis nemzete fennköltbizonyságot tett róla, hogy igenis közük van egymáshoz, mélyebben és végzetesebben, mint ahogy a látszat mutatta. Temetése tüntetés lett: a szabadság hívei és harcosai tízezrével vonultak el sírja előtt. „Az élők valóságos díszfelvonulása volt ez a halott író előtt" — jelentette Julius *Fučik*, a későbbi mártír; — a legkülönbözőbb foglalkozású emberek, munkások, tisztviselők, tanítók, diákok, iparosok kegyeletes csendben haladtak el a sír előtt, mintha mondani akartak volna valamit a halott Čapeknek, ígérni neki valamit s ugyanakkor meghallgatni, mit mond ő nekik."

Így halt meg és így él tovább népe szeretében az újabbkori világirodalom egyik, nem éppen problémamentes, de tiszta és hiteles klasszikusa. Síremlékén — kívánsága szerint — kis vájat van, s a népi kegyelet gondoskodik róla, hogy mindig legyen ott víz a madárkák részére.

Lovász Pál

Apám temetése

Emberfia nem látott még ilyent:
alig bukkant elő a tiszta hajnal,
a föld hátát kiverte színarannyal,
és érthetetlen szépség fénye kelt.

A fák lágy gyertyalángja sorra gyúlt,
a Tisza égből folyt uszálya lengett,
a part kibontott minden barka-selymet,
s villámlott a gyémántgöröngyös út.

Tárt gyermekszemfényű határ fölött
gyász gyönyörű visszája tündökölt,
s bevont utat, kocsit, sírámos embert.

Ilyen csodák közt, szentmihály-lován
— amíg körötte minden fénylet, zengett —
tért haza falujába az apám.

Kánikula

Kék tűz-sátor fog körül,
fönn a bolton lángkerék
pördül, izzó küllejét
hányja; fény híg ólma dűl.

Roppant abroncsként feszül
s lobbot hány a messzeség;
sárgán robban már a lég:
hőség-érce szétrepül.

Emberszabta mű, torony,
házfal, kútág, kőhalom
olvad, hamvad, semmisül.

Mégse győzhet a pokol:
túl, az ájult táj mögül,
fürge kasza hangja szól.

Öregség

Rám ki adta? Nyűtt, rossz gúnya,
zsugorodott,ráncos csizma
lábam sebzi, megsajdítja,
rongyköpönyeg, vállam húzza —

öltözékem mért ily csúnya?
Ma, még reggel, hajnalpírba,
testemből nőtt örök, tiszta
szép külsővel keltem útra.

Rontás, álom? — Ki rendelte,
hogy így legyek öltöztetve,
s mért végeztek gyorsan, könnyen?

Csúfságomon végignézek,
„madárijesztők a vének":
mondtam mindig. Nincs most könnyem.

Bertha Bulcsu

A fehér csönd

A keleti szél meghozta a süllőket. Hajnal óta locsogott, mozgott a víz. A rablást sirályok követték, s amikor felvágódott egy-egy menekülő küsz, villámgyorsan lecsaptak, aztán ezüstöshasú, fénylő halakkal emelkedtek az égre.

A mólóőr szűk faházából mindent számontartott. Látta, amikor megjelentek a sirályok, s fehéren átcikáztak az öböl felett. Látta, amikor a „halakbolondja" Keszü gyerek beódalgott a kikötőre, és a zsebéből damilt húzott elő, s később a másik oldalon, hogy az égremeredő szárnyas sorompók megmozdulnak, leereszkednek a földre.

Amikor elment a vonat, kitárta az ajtót és beleszimatolt a friss reggeli levegőbe. Nyújtózott, aztán a sarokból kiemelte a demizsont. Meghúzta. Hatalmas, szőrös kezében könnyedén billent a tízliteres üveg. A hajósok borából ivott. A rakománymestert, a kormányost és az egyik tisztet mindig megkínálta. Szerette őket, mert erős, durva emberek voltak, s napokig lehetett velük a régi Balatonról, hajókról, kikötőépítésekről beszélni. Ők még névről ismertek minden hajót, s azt is tudták, hogy milyen hajókat építettek a trieszti hajóácsok Fenékpusztán, s milyenek voltak később a Young-féle hajók? Ivott a hajósok borából, aztán kilépett a szabadba. A bódéja előtt kavicshalmok világítottak, és félig eltorlaszolták a kikötő bejáratát. Szombaton reggel elment az uszály, s az autó utána még délig hordta a kavicsot. A mólóőr a fehér kis dombokra pillantott, és elhúzta a száját: „Két marok göbecs, Csomék ezt egy óra alatt megeszik" — gondolta, aztán a víz felé fordult. Ólmosszürke és fémesen villogó volt a messzeség, az égen laza felhőréteg úszott, s letompította a napkorongról sárgán áradó fényt. A hegyek, mint hatalmas kék kavicsok kicsit belesüllyedtek a ködbe, s a lábuknál nem látszottak a fák. Hajó sem látszott, csak apró, zöldesszürke hullámok bukdácsoltak a mólóőr felé.

A csendet motorzúgás vágta ketté. Nem előzte meg távoli halk morajlás, mint a lapos, szabályos vidékeken. A dombtetőn felbukkant, és hirtelen végigvágott a falu utcáját szegélyező eperfák között, megremegtette a sorompó hófehér, felhúzott szárnyait, s a következő pillanatban a gépkocsi már ott kattogott, zúgott a mólóőr háta mögött. A liget, az öböl és a kikötő bejárata között szűk volt a hely, az autó a múlt héten is csak üggyel-bajjal tudott megfordulni. „Na most megint kezdődik a tolatás előre-hátra, telepöfögik azzal a rothadt benzingőzzel a levegőt" — gondolta a mólóőr és kíváncsian megfordult, hogy lássa, hogyan kapkodja a sofőr a kormányt.

Amikor megfordult, mindjárt a szemöldökét is összehúzta, mert látta, hogy másik autó jött másik sofőrrel és mitfárerrel.

Rövidhajú, nyurga fiatalember ugrott ki a vezetőfülkéből, és felemelte a kezét. a sofőr csak a fiatalembert figyelte, és úgy mozgatta, fordította a kocsit, mintha maga is gép, valamiféle magasabbrendű autómata lenne. Egyetlen perc alatt megfordították a kocsit, és az autó billentőszerkezete alatt felbúgott a motor. A kavics úgy zuhant a földre, mintha egyetlen összefüggő test lenne. Az autó bádogplatóján csak egy kis fehér por maradt. A rövidhajú fiatalember felcsapta a kocsi oldalát, aztán a mólóőrhöz fordult:

— Jónapot, elvtárs! Uszály még nincs?

— Kovács a nevem! Kovács J'ákim! — mondta a mólóőr és közelebb lépett az autóhoz.

— Dékány vagyok... A Mencel brigádból — válaszolta a rövidhajú fiatalember, és kezetnyújtott a mólóőrnek. Utána aztán mindjárt leguggolt, s oldalt, a fák lombja alatt a vízre lesett.

— Ezeket még látni sem lehet — mondta, amikor felegyenesedett.

— Ilyenkor nehezen indulnak. Tegnap vasárnap volt. Vasárnap kedvükre isznak, kujtorognak, lány is akad, tudja, hogyan van...? Ilyenkor még nehéz a fejük... De jönnek... Tíz órára biztosan itt lesznek... Szívósak... Ismerem őket...

A rövidhajú fiatalember bólintott. A mólóőr a fiatalember arcába bámult, aztán a nyakára, kezére nézett. Amikor aztán az fordult, hogy beszáll az autójába, megszólalt:

— Megkínálom magukat. Egy pohár bor jót tesz reggel. Szóljon a pilótának is...

— Köszönjük, de inkább ebéd után. A Mencel brigádban senki sem iszik délelőtt. Ez szabály.

— Hülye egy szabály — mondta a mólóőr és elsötétült az arca.

— Jó szabály. Mi csináltuk. 150 százalék az átlagunk, az újság is megírta.

— Sajnálom magukat — szólalt meg újra a mólóőr és a víz felé fordult.

A rövidhajú fiatalember állt még egy pillanatig a kavicsprizmák, a liget és a part háromszögében, aztán hirtelen megfordult és beszállt az autójába. Felbúgott a motor, s finom, kék nyersolajfüstbe burkolózva elrobogtak.

A mólóőr nézte a vizet. A távoli palakék hegyek lábánál már a fák is látszottak. A hajók nem. A hajók még messze voltak. A sirályok háborítatlanul csapongtak az öböl felett, ezüstösen villogó halakba vésték a csőrüket, s zsákmányukkal a fák és zászlórudak felett sietve úsztak a nádasok felé. A mólón még ott volt a „halakbolondja" Keszü gyerek, és a Nap felé fordította az arcát. Oszlottak a felhők. A keleti szél lepedőnyi gomolyagokat szakított le az alsó rétegekből, és elsodorta.

A mólóőr leeresztette vállait, és kedvetlenül a bódéja felé indult. Felmérgesítette a rövidhajú legény. De amikor belépett az ajtón, megenyhült az arca. Egy pillanat alatt elfelejtette a Mencel brigádot, bort, sofőrt, mindent. Az ágya fölött már ott függött az új menetrend, s a párhuzamos kék nyilak jelezték, hogy kezdődik a szezon. Kovács J'ákimnak a szezon mindennél fontosabb volt. A szezon hajókat jelentett, napfényt, fehér egyenruhákat, meleget, egyenletes, nyugodt munkát. — Két hét és kezdődik a szezon. Lehajolt, és ásót húzott elő az ágy alól. Kilépett a megerősödött fényre. Megállt az egyik virágágy mellett, s belenyomta az ásót. Átfordította a földet, aztán újra emelte, fordította a szerszámot.

Nem ásott sokáig. Amikor észrevette, hogy az öböl partján emberek mozognak, lebökte az ásóját és feléjük indult.

Elsőnek a kocsmárosba ütközött. Jó három hete ott feküdt már a motorcsónakja a parton, leföstve, készen. Most harmadmagával emelte, fordította a vízre. Félig rácsúsztatták, aztán hagyták hadd igyon. A kocsmáros közvetlenül a víz partján, egy nagyobb kövön ült, és nézte a csónakját. Gumicsizmás lábánál, a négy-öt centis vízben egy üveg bor állt. Felét már megitták. Az üveg felső részén átszűrődtek a napsugarak, s zöldessárga foltokat rajzoltak a fövenyre. Kicsit odább, a kocsmárostól, jobbra, horgászok dolgoztak. Stéget építettek a csónakkikötőhöz. A ducok megvoltak már a korábbi évekről, csak a padlókat kellett lefektetni és megerősíteni.

— Jó napot — mondta a mólóőr és megállt a kocsmáros mögött.

— Jó napot J'ákim! Szoktatjuk „Ágotát", az idén alig iszik. Nincs egy fölösleges bójája? Kicsit beljebb akarom vinni, mert ha hullámzik, odaveri magát.

— Van egy, csak rozsdás...

Ekkor újra felhangzott az autóbúgás. A mólóőr megfordult, s amikor látta, hogy a billenős teherautó érkezik, azt hitte, valami baj van, valamit ott felejtett a rövidhajú fiatalember a téren. Tévedett. Már rakománnyal érkeztek. A fiatalember feltartotta a kezét, és fordultak, rakodtak villámgyorsan.

— Szállítanak? — kérdezte a kocsmáros, és a búgás felé fordult.

— Itt az ideje, kezdődik a szezon — mondta a mólóőr, aztán megfordult és gyors léptekkel a kavicsprizmákhoz ment.

— Hamar megjöttek — állt meg az autó mellett és a fiatalemberre nézett.

— Húsz perc, kicsit még szokatlan az útvonal. Ötöt lefaragunk belőle, és akkor négyet fordulunk óránként — mondta a fiatalember, de nem nézett a mólóőrre, a munkát sem hagyta abba, úgy válaszolt. Mire a mondat végére ért, az ajtót is felcsukta, és beugrott a sofőr mellé. Nem is intett, csak elrobogtak.

A mólóőr kihúzta a zsebóráját és megnézte. Hét óra negyven volt. Visszacsúsztatta a zsebébe, aztán leült egy betonlábra. Várt. A sirályok vijjogását már nem lehetett hallani, a hullámzás is csendesedett. Nézte az egymásbaomló kavicsprizmákat és várt. Egy katicabogár bukdácsolt a kavicsok között. Repülni szeretett volna, de nem tudott nekilendülni. Amint megmozdult, éles, sziklányi kavicsokba verte a szárnyait és felbukott. A mólóőr kitartóan nézte a vergődő katicabogarat.. Amikor meghallotta az autóbúgást, előhúzta az óráját. Hét óra ötvennyolc volt. Az autó harsogva rohant a kis térre és éles, merész kanyarban fordult. A platóról szinte másodpercek alatt zúdult a földre a kavics, s a rövidhajú fiatalember utána azonnal elrobogott a kocsijával. A következő fordulót már 15 perc alatt tették meg, és utána is minden fordulót.

A mólóőr nem szerette a rövidhajú fiatalembert, és azt a másikat sem, aki a volán mögött ült, s napszemüvegéről visszaverődött a fény. Bement a bódéjába és a menetrendre nézett. Igyekezett arra gondolni, hogy kezdődik a szezon, naponta legalább háromszor érkeznek hajók, éjszaka néha virtolások bukkannak fel, és horgonyt vetnek az öböl közepén. De nem tudott megnyugodni, mert mindez bizonytalan volt és távoli. A kavicsosautó búgása pedig minden tizenöt percben felhangzott, pontosan, következetesen. Szabályos időközökben megjelent a téren a rövidhajú fiatalember és hangtalanul intézkedett, parancsolt a sofőrnek, autónak, kavicsnak és magának is.

Kovács J'ákim tíz órakor átmászott a kavicshalmokon és bement a kikötőbe. Várta az uszályokat. A hegyek lábánál nyárfasorok látszottak, s a mólóőrnek úgy tűnt, mintha az utolsó fák már a vízben állnának. A víz kisimult és a látóhatár kék vonala egybeolvadt az éggel. A felbukkanó hajók ilyenkor olyanok, mintha magasan a víz felett úsznának, s árbocaikkal kettévágnák az eget. De nem jöttek hajók. A víz csendes volt.

Húsz percig várt a mólón, aztán kedvetlenül kiment a partra. A padok betonlábai ekkor már eltűntek a kavicshalmokban, egy vadgesztenyefa derékig belesüllyedt, s egy talicskára való már a virágágyra is rázúdult. A napfényben vakító fehérséggel világítottak a kavicsprizmák, s lezárták az utat a liget és az öböl felé is. A bódéját ekkor már csak egy keskeny, kétméteres úton lehetett megközelíteni.

Az autóbúgás újra és újra felhangzott. Most már a sorompón túl megfordultak, és rückverccel jöttek be a térre, mert a hely már nekik is kicsi volt.

A mólóőr tanácstalanul állt a bódéja előtt, s nézte, hogyan ömlik a fehér kavics a földre.

Késtek a hajók. Nem értette, hogy miért késnek? Töprengett egy kicsit, aztán újra átmászott a kavicshalmokon. Türelmetlenül és csalódottan nézte a vizet. Messzire látott. A nap beragyogta a tájat, s a hegyek világoskék oldalában jól látszottak a pincék. Nyugodt és mozdulatlan volt a vidék. De Kovács J'ákim nem tudott megnyugodni. A hátamögött egyenletes időközökben felbúgott az autó, és a kavics újabb hullámai surrogva elzárták az utakat.

Amikor visszafordult, döbbenten látta, hogy a kavics már a bódéját is körülzárta, s fehéren, ellenségesen világít a déli napsütésben. Megrettent. Ahogy nézte a fehéren világító prizmákat, úgy érezte, hogy a kavics hullámzik, s egyre dagad, mint a tenger, és elborítja, elsöpri megszokott életét. — S a hajók! Nem értette, hogy miért nem jönnek a hajók? Hol maradtak Csomék?!

Talán történt valami a másik parton?... Vagy másutt?... Nem indulhatnak a hajók?...

Fehér csend vette körül a mólóőrt. Úgy érezte, hogy a kavicsprizmákból árad, túlnő a fákon, a bódéján, a zászlórudakon, s vastag, vattaszerű tömegével elönti a vizet is. Mindent elönt, és elválasztja a kikötőt a világtól. A furcsa, fehér csendet a gépkocsizúgás szakította meg. Lehengerelte, s föléje került a magabiztos fiatalemberrel, az autóval és a sofőrrel. Ekkor hirtelen eszébejutott minden. — A gyöngykavics... 1943. Győr... A vagongyár tetején feküdt, légitámadás volt... A tetőt vastag kavicsréteg védte a gyújtólapoktól... Hanyattfekve nézték a gépeket... Már emlékezett... Örvénylett a kavics,s amikor a szomszédos épületet eltalálták, az égrevágódott, mint a szökőár. Fent fehéren fénylett, aztán beleolvadt a világoskék égbe... Amikor az újabb kötelék megbillent a város felett, gyorsan hasrafordultak, és az arcukat a kavicsba ásták... Utána volt ilyen a csend... A bombatölcsérekben és a kettérepedt házakban ült... Autózúgás vágta ketté... Azt hallotta meg először.

Az autóra nézett. A rövidhajú fiatalemberre és a sofőrre nézett. Magabiztosan és könnyedén száguldoztak a fehér kavicsprizmák között, hegyeket mozgattak meg, s a csendet, ami egy fehér bányafalból vagy kavicshegyből árad, észre sem vették. A rövidhajú fiatalember talán nem is tudta, hogy egy köbméter kavicsban, egy köbméter fehér csend is van, s ez a csend a félelem.

A mólóőr nézte a céltudatos fiatalembert és a hallgatag pilótát. Megnyugodott. De bántotta ez a megnyugvás, mert nem ezek által akart megnyugodni. Nem akart rájuk barátsággal gondolni. Idáig mindig valami mást várt. De a két fiatalember ott mozgott előtte, s magabiztosan és félelem nélkül bántak az anyaggal és a géppel. Amikor beugrottak az autóba és elszáguldottak, a mólóőr is megfordult. Körülnézett. A horgászok nyugodtan dolgoztak az öböl partján, s a kocsmáros csónakja már úszott. Elindult feléjük. Végiment a kavicshalmok tetején és leereszkedett a partra.

— Nézze, mit csinál ez a két hülye — fordult a kocsmároshoz — már a bódémba se tudok bemenni.

A kocsmáros felállt, megnézte a kavicshegyeket, aztán bólintott és visszaült a helyére.

— Na, mit szól ehhez?

— Ilyen a tempójuk. A múltkor olvastam egy brigádról, az a kétszáz százalékot is elérte.

— Magát nem idegesíti ez a sok kavics?

— De idegesít. Felbomlott az egyensúly... Képzelje el, hogy a kavics he-

lyén dinamit van és nem jönnek a hajói... Vagy emberélet függne ettől a szállítástól...

A mólóőr nem válaszolt. Megvakarta a halántékát, és a kocsmáros motorcsónakjára bámult. Néhány percig még ott állt az öböl partján, aztán megfordult és visszament a kikötőhöz.

A déli napsütés legyeket csalt a bódé deszkafalára, s kutató, dünnyögő darazsakat. A nyugalom talán fél óráig tartott, akkor aztán újra felbúgott a dombtetőn az autómotor. A rövidhajú fiatalember s a napszemüveges hallgatag sofőr ebéd után is pontosan, céltudatosan dolgozott. Minden negyedórában felbúgott az autójuk, s újabb szállítmánnyal borították el a liget, kikötő és vasútvonal közé ékelődött kis teret. A mólóőr a kikötő bejáránál állt és a vizet nézte. Újra fodrozódott.

Délután három órakor megszólaltak a hajókürtök. A mólóőr ott állt a kavicshalmok és a víz között, s nézte, hogy az uszálysor hogyan kanyarodik a kikötő mellé. A rakománymestert messziről megismerte. Látta, amikor a hídra lépett, s a hosszú mólón elindult a part felé. Ahogy közeledett, egyre gyorsultak a léptei, és mire Kovács J'ákimhoz ért, már az arca is elváltozott.

— Hát ez mi az isten?! — kérdezte feldühödve, és csipőre tette a kezét.

Ebben a pillanatban bukkant fel az autó a domb tetején. A mólóőr az autóra nézett, aztán a rakománymesterre.

— Sokat késtetek, ezek meg úgy dolgoznak, mint a félőrültek, — mondta és a fejével az autó felé intett.

A rakománymester felugrott a kavicshalomra, és az autósokhoz indult.

— Maguk meghülyültek?! — ordított a rövidhajú fiatalemberre, s fenyegetően eléje állt.

— Nincs joga így beszélni! — mondta a fiatalember és felcsukta az autó oldalát.

— Nincs jogom?! Beverek egyet az etetődbe, aztán megtudod, mihez van jogom!...

Ekkor hirtelen megszólalt az autóduda. A rakománymester felnézett, s látta, hogy a sofőr hatalmas alakja betölti az egész ajtónyílást.

— Nyugavér... — mondta a sofőr, s figyelmeztetően felemelte a kezét.

A rakománymester a földre köpött, aztán fenyegetően közelebb lépett a fiatalemberhez. Az autóduda ekkor újra közéjük vágott. A rakománymester odanézett, s látta, hogy a sofőr franciakulccsal a kezében nyugodtan a lépcsőre ereszkedik. Végigmérte a sofőrt, aztán a rövidhajút. Érezte, hogy el tudna bánni mind a kettővel. De nem mozdult. Csak állt és nézte őket. Nem bírt megmozdulni. Ekkor megszólalt a sofőr:

— Fogjatok kezet!

Nem mozdultak.

— Gyerünk! Nyújtsatok egymásnak kezet! — mondta újra, s a franciakulcsot egy kicsit megemelte.

A rövidhajú kinyújtotta a karját. A rakománymester a sofőrre nézett, aztán megfogta a fiatalember kezét. A sofőr ekkor bedobta a franciakulcsot az ülésre, és odament a rakománymesterhez. Nézték egymást egy pillanatig, aztán kezet ráztak. A sofőr napszemüvegén megcsillant a víztükör. A rakománymester bólintott, mintha értené a két fiatalembert.

A mólóőr a bódéja előtt állt és nézte őket. Amikor elváltak, s a rakománymester az uszályokhoz indult, a mólóőr is a víz felé fordult. Halványzöld hullámok szaladtak a vizen, s egy kicsit megemelték a túloldali hegyeket.

Weöres Sándor

Aubade

Ezentúl hadd maradjak közeledben
bár fátylad elmúlását nem igéred,
csak orkánban felszáradt harmatot
ha két zöld csillagod
tüzes hajnalba lebben
s durvább arany bevonja éji fényed
s a szörny-maszkot melyben nyomod követtem
erdőn hol nincs kimélet,
de puszta homlokod
állandó tájra nyit fehér oszlopzatot.

Omlásra-szánt szikláid közt ülök
a fenyvesen túl, mit érint havad,
ott a Hatalmak hűs márványu lába
lecsügg a porladásba,
jég-talpuk hömpölyög,
térdtől fel ég rejti alakjukat,
a mély völgyből feléjük füst pörög,
oltári áldozat
gyűrűzik a bokákra:
eleven álruhák megszentelt lánghalála.

Úrnő, ha végzetem szép csillagát
megvonod az ott-égő maskarától
s adsz kardot-pajzsot a harcos kezébe:
gyámságodból kilépve
az elhalt sorson át,
félek, Anyám! jóságod nappalától,
oly kedvessé szőtted az éjszakát
irgalmad illatából:
az űr nagysága, fénye
összehúzódva bújt élő szirmok közébe.

Zord átkelő-hely Fiad birodalma,
mégis otthon, mert orsód otthona:
fátyladban tompúl a fagy és a hév,
ujjadtól cseng az év,
néz, bár nem lát, az alma;
te bájolsz, csalsz, szemfényem Asszonya,
marasztaló Aranykor méz-fuvalma,
hisz évezrek sora
feledné hogy e rév
csempész-csapszék ahol nem nyit csak zár a név.

De járkált forróbb konyhán jelmezem
a sok-szarvú sok-karmú árny-alak
idegen és saját vértől csorogva,
zsoldjáért ácsorogva;
szolgálók hirtelen
surrantak (tört tükörben láttalak),
szakácsnő melle himbált meztelen,
főtt az ünő, a bak,
lében puhult buzogva
húsom, kiforrt velőm, s kivájt szemem vak odva.

Most kő-asztalt terít a pirkadat
és hív megfoghatatlan lakomára
a semminek látszó első sugár,
s föld, ég, látóhatár
elpattant foglalat,
áthabzik rajta Ékességed árja,
s a tönk anyag e tündöklés alatt
mély forrását kitárja:
telt szerelem-pohár,
fölötte lengsz, nyitott szárnyú fehér madár.

Élő tested falként körűlövez
bizonytalan-messze, mégis husomban,
s mindened egyszerre ajk, kéz, kebel, szem;
test mely anyagi Szellem,
szellem mely tiszta Test;
minden tagod fátyol- s ékkő-burokban
csonton áthat s magához nem ereszt;
hívsz és hang mégse lobban,
tánc, nyugvás egy-ütemben,
míg haj-sátrad borít az öblös benti csendben.

Fekete kánaáni fürteid
kéken szikráznak a belső homályba,
delejesen villódznak, szebben égve
mint Éva rőt sörénye
vagy a bűvös Lilith
mindent sápasztó szőke koronája
e tál zsarátnok mit vihar hevít;
hajfonatod sok ága
függ sárkány-lakta mélybe,
forog a rém körűl és elcsitítja végre.

A röpködő haj-sudarak mögül
ez anyai rojt-bojt-játékon át
duzzogva sír a váz, nyugtot se lehet
míg álomba nem ernyed
mint köd ha szétrepül;
de hallja az örök szüret dalát:
orgánum, melyben minden elmerül,
őrlik a garmadát,
s a mámoros lehellet
ívelve magasan, discantusban felelget.

Mindnyája érez téged, Istenáldott,
a kezdettől-való erős Anyát,
a mindenütt áramló ifju Nőt,
ha könnyű kék cipőd
érint, rögöt, virágot,
látják rózsás-ezüstös tunikád
és zöldsárkány-himes arany palástod,
és mindahány ruhád
léteddel egybeszőtt,
piros köntösben állsz a pőre láng előtt.

Égi alakjaid közt múlt az éjjel,
hajnalban látom völgyi kertedet:
ime! csodás rózsabogyó csucsára
saját termő virága
ráforrt, nem hullva széjjel,
tavasz örök Rózsája integet,
természete könnyen megküzd a téllel:
kis földi testedet
nagy lényed áradása
magába foglalja és nincsen pusztulása.

Zömök, mosolygó, barnabőrű lány,
sok függő kormos varkocs keretében
a kerek arc világító fehér,
enyhén árnyalja vér;
keskeny vonású száj,
lágy-ívü orr, csodálkozó sötét szem:
egyszerű szépség, hétköznapi báj,
piciny vagy, Gyöngeségem,
de parányabb a tér,
a sors, a lét: belé fátylad egy csücske fér.

Legyen a csontváz térdeplő szobor
előtted, gyengéd Látomás; e lárva
régebben mint én, ismer és szeret,
tőle tudom neved
s megilletődve forr
az agy, a szem, a szív koldus családja
a Királynő látogatásakor;
pincében Hold világa,
benn hinted fényedet
e háznépre, s felém kit árnyuk eltemet.

Vér-lombos vaskos formáik között
lejtő Madonna csendje, áthatod
lázas tikkadt elnémulásukat,
már nem vagy egymagad,
öledben Csecseműd
és ringatod, majd Holtat tart karod,
ő fekszik minden szemfedő mögött;
pillantásod nyugodt:
Apád, aki Fiad,
magában oldja föl esengő szomjukat.

Legyen az álca áldott s elhagyott,
ha Egyszülötted e romból kikel,
karodban ül, te tartod fény felé,
így ér a szem elé
kibomló alakod,
lenge csípő-hajlat, feszült kebel,
imádott szűz arc, gyermeki nyugodt,
jég-homlokot emel
a mélységek fölé,
a Háromság kopár kék térdei közé.

Hadd bízzam rád világom, Isten Anyja,
fonódva ráhulló holttest alatt,
mikor lágyát vetkőzi a vadaknak,
görcsét az áramoknak;
árnyékot fölkavarva
éjnél zavarosabb a virradat;
már idegenbe küld Uram parancsa,
ki néked is Urad:
útján a lovasoknak,
megyek amerre az ősi léptek kopognak.

Kit lábad eltipor, a szomju kígyó
pusztul, de kéjben, mert érinti talpad;
eves roncs hörpöl sóvár sárga éjet,
ott is Szerelmed éget,
s ő esküdözne, így jó,
meghatva könnyez, gyantája megalvad;
lidércem szégyenén a te vakító
utad ha átnyilallhat,
szent Szűz, illesse lépted,
hogy verejtékezzék álmában, áldva téged.

De tőlem vedd el külön sorsomat,
mihelyt méltó leszek rá; nem kívánom,
elválaszt tőled, kis burokba vet
mely mint úszó sziget
fátylad habján halad,
s bár édes tenger ez, szerelmes álom,
száz búborék-tükör veled mulat:
te légy az én Halálom,
add nékem Életed!
üszköm máglyádra tedd, égesd el, a tied.

Utolsó pillantásod iszonyat,
a zöld-szikrájú szerető sötét szem
tompán dermed borostyánkő-homályba,
nincs többé fénye, lángja,
nem óv, nem kér, nem ad,
villáma megfagy a szempilla-résben,
s minden kerted, gyümölcsöd széthasad
a földön és az égen,
végső kaput kitárva
elhúnysz gyámoltadért: a mindenség halála.

A tiszta reggel rém-látás az éjnek,
homlokod íve űr a félhomálynak,
ahol vonulnak vértes századok,
s hegyek közt imbolyog
szüreti, völgyi ének;
e vértesek jutalmat sose várnak,
mellükön címered, de rád se néznek,
ki szebb vagy mint ha szárnyad
forrás fölött lobog
s mint tartó fonalad szövői, csillagok.

Granasztói Pál

Zenéről

(Naplórészletek, 1961—1962)

1.

A zenétől mindig a lustaság, újabban pedig a fáradtság tartott a kelleténél távolabb. Pedig itt ígérkezik nekem még most is egy világ, melybe elmerülhetnék. Kárpótolhatna sok mindenért.

A lustaság volt oka valamikor már annak is, hogy abbahagytam a zongorázni tanulást, s hogy nem tanultam később zeneszerzést, holott volt tehetségem hozzá. S hogy így „naturalista" jazz zongorista lettem, tánczenét szereztem, majd ezt is abbahagytam. Zongoránkat előbb kölcsönadtuk, később eladtuk. Igaz, hogy nehéz körülmények között voltunk — 1950 táján — s akkor még úgy éreztem, előbb-utóbb pótolni is lehet. Pótolni nem lehet és talán egyik legnagyobb hiba volt életemben. Gyerekeim nemegyszer és joggal szememre vetik.

Elsősorban feleségem és még egy-két közelebb álló vette — vehette — észre, hogy az ilyen zongorázatásban, amire azóta csak hébe-hóba nyílt alkalmam, egy más — derűsebb, oldottabb énem rejlik. Ilyenkor, ha zongorázom, jól érzem magamat és ez valahogyan átragad másokra. Pár éve este felmentünk a Várba, egy kis vendéglőbe, társasággal — írókkal, költőkkel. Itt Eisemann Mihály, ifjúkorom híres bárzongoristája és slágerszerzője („Szeret-e még", „Lesz maga juszt is az enyém", „Gyűlölöm magát" — voltak leghíresebb szerzeményei) zongorázott egyedül, — elfásultan, megkorosodva, vastag csontkeretes szemüvege mögött élettelen arccal, ráfagyott rutinmosollyal, szokásszerűen odabólintva fejével az érkezőknek, távozóknak. Megismertük egymást, hiszen sokat szórakoztunk együtt, s én otthagyva társaságomat, melléje telepedtem. Örült, hogy emlékeztem szerzeményeire s hogy — őszintén — dicsértem őket. Főként az „Úgy fáj"-t, ami akkor is, most is meghatott. Ittunk, játszott nekem. Majd biztatott, hogy zongorázzam. Féltem kissé, olyan régen nem játszottam. Ügyetlenül kezdtem, a zongora is rossz volt, de lassan belejöttem. Most ő dicsérgetett. Elfeledkeztem a társaságomról, csak feleségemre néztem egy-kétszer, elfeledkeztem mindenről. Jól éreztem magamat. Én is eljátszottam az „Úgy fáj"-t és még egyet-mást, amit innen-onnan kértek. Régi dalokat — Ramona, Always, Blue Skies — és ilyeneket. Valaki elmenőben letett egy húszforintost elém, mintha én kerestem volna meg. Ittunk belőle Eisemann-nal, aki különben is szívesen pihent. Amikor felálltam, több helyen tapsoltak. Az asztalunknál nem sokat törődtek az egésszel. Nem volt ott senki az intellektuális társaságban, akit az ilyesmi érdekelt volna, nem is bántam. Ez az én külön világom. De némelyek megjegyezték, ilyen derűsnek még nem láttak. Volt aki úgy vélte, hogy egy másik énem lebbent fel néhány percre.

Én is így érzem, s ezért érzem veszteségnek, hogy abbahagytam. S hogy egyáltalán mellékesen foglalkoztam mindig zenével. S hogy sokáig azt is kettéhasítottam — mint egykor a szerelmet testire, lelkire — emezt „könnyű" zenére és „komoly" zenére. Külön zongoráztam, hallgattam jazzt, illetve azt, amit annak véltem, szántak, s külön jártam operába, hangversenyekre. Vitatkoztam Gigivel, akinek már akkor az volt a nézete, hogy a jazz az új zene egyik alapja, mert ez kell az embereknek igazán és csak az igazi zene, ami kell is. Most már kezdem látni, hogy sokban igaza volt.

Az én zenei világom tehát tizenöt éves koromtól a legutóbbi évekig, közel negyven éven át teljesen kettévált és egymástól függetlenül élt bennem. A jazz-nek — annak, amit akkor itt nálunk így neveztek — egyre alaposabb ismerője lettem, nemcsak azért, mert játszottam, hanem mert figyeltem is. Ugyanúgy mint az autómárkákat, ismertem a nevezetesebb kül- és belföldi szerzőket, műveiket, vettem a gramofonlemezeket. Sokan magukkal vittek lemezt vásárolni, mert szakértőnek tekintettek. Szép lemezgyűjteményem lett, később elajándékoztam. Ismertem a zenekarokat, a zenészeket. Otthon este hallgattam a fülhallgatós „telefonhírmondó"-n a helyszíni adásokat, a Bachmann band-et a Ritz szállóból és ilyeneket. Egész operettre való anyagot komponáltam, lekottáztam, ez is elveszett. Valaki elvitt egy kiadóhoz, kezdtek tárgyalni róla, de abbamaradt az egész. Apám ellenezte, én sem.

erőltettem. De közben zongoráztam, hallgattam másokat, lelkendeztem. Wiener és Doucet, a két nagyszerű francia jazz zongorista kettőse olyan izgalommal és lelkesedéssel töltött el, amilyenre életemben alig emlékszem. A Vigadóban hallottam őket és alig bírtam székemen megülni. Még a látvány is megkapó volt — felülről, egy páholyból láttam: — a két egymással szemközt álló felnyitott fekete zongora, mint két nagy fekete lepke, szárnyaik között a két zongorista nézte egymást, a sovány, szemüveges Wiener szúrós szemekkel, energikusan vezette a produkciót, adta a ritmust, a dallamot — a kövér, bajszos Doucet elmélázva, szinte élvetegen cifrázta, gyöngyöző futamokkal fonta körül a szólamokat. Majd jött Jack Hylton a nagy zenekarával — ez már aranyifjúságom végefelé volt — mindkét hangversenyükön ott voltam, s mint akkor a Technikus Bál egyik főrendezője kezdeményeztem azt a merész és nevezetessé vált vállalkozást, hogy béreljük ezt a zenekart a bálunkra, mely éppen akkorra esett. Sok pénzt kellett fizetni és némi engedményeket tenni az „exkluzív" jelleg rovására, de megérte. Tódultak az emberek és a Vigadó mindkét óriási termében zsúfoltan táncoltak erre a magával ragadó zenére, az óriási zenekar hangorkánjára. Ők is több kedvvel játszottak, mint a hangversenyen, bolondoztak. Az egyik zongorista (mert kettő volt) fel-felállt játék közben, teljes elragadtatással ingott, rázkódott, elrévült arccal rikoltozott, kezeit csapdosta, azután visszazuhant az ülésre és tovább játszott. Őrjöngtünk, a kezünket csapkodtuk mi is. Majd társaim megbeszélték ezzel a zongoristával, egy jópofával, s feltoltak engem a magas emelvényre, az ő helyére, hogy játsszam. Ez már hajnal felé volt, nem sokat számított, a karmester Jack Hylton, alighanem észre sem vette. De nekem micsoda pillanat volt! A zsúfolt Vigadóban, az extatikus tömegnek, ebben a zenekarban, a kellős közepében játszani! Csak pár percig csináltam, az is sok volt. Szédelegve jöttem le. Olykor úgy emlékszem, mintha akkoriban ezzel hagytam volna abba a zongorázást. Így lett volna formás, emlékezetes. De nem akkor hagytam abba, hanem két évvel később.

A „komoly" zenében Wagner volt kezdettől és sokáig a nagy, tulajdonképpen az egyetlen igazi élmény. Tizenöt éves koromban bolondultam bele, anyám és a rokonság hatására. Ismertem is már valamennyire, mert anyám csaknem minden este zongorázott Wagner operákból, elmesélte a tartalmukat, mutatta a motívumokat. Bátyám is oda volt érte. A rajongásban volt hát utánzás is, de nemcsak az. Utánzásból nem lehet azt a delejes hatást, csaknem extázist érezni, amit ez a zene kiváltott — és egyszer-másszor még most is, helyesebben újból kivált belőlem. Legnagyobb örömöm volt akkoriban hetenként egyszer tánciskolába menni, Lilit, ideálomat látni, ennek örültem egész héten, — mégis, azután, hogy a Walkürt ugyanezen időben először láttam, arra gondoltam, ha újra láthatnám és az éppen a tánciskola napjára esne, habozás nélkül választanám a Walkürt a tánciskola helyett. Erre úgy emlékszem, mintha tegnap lett volna: a fürdőszobában öltözködtem a tánciskolához, nagy gonddal kötöttem nyakkendőmet, nézegettem a tükörben pattanásos arcomat, s közben ezen elmélkedtem.

A Walkürt első ízben a földszint hátulsó soraiból láttam, anyámmal. Őt a harmadik felvonáshoz ismerősök a páholyukba hívták, s egy fiatalember ült a páholyból a helyére. Jól ismerte már az operát, volt kottája, zseblámpája, a kottát nézte és kezével szenvedélyesen dirigált. Engem az ilyen dirigálás akkor még nem feszélyezett, sőt aláhúzta, kiemelte a zene ütemét, nagyszerűségét, hatásosságát. A legnagyobb elragadtatással bámultam a színpadot, hallgattam a vijjogó, a szüntelenül fokozódó hangzatokat, a sikoltozó Walküröket, Wotan rémületes közeledését, s ez az elragadtatás nem szűnt, sőt a felvonás vége, a tűzvarázzsal, a lángnyelvekkel, a gőzökkel, a csengettyűs zenével teljesen megbabonázott. A Walkürt ezután többször láttam, sorbaálltam olcsó jegyekért vasárnap hajnalban, s még többször hallgattam otthon telefonhírmondómon, sőt ezt azért kértem és kaptam karácsonyra, hogy hallgathassam. Lassan az opera minden taktusát ismertem, tudtam előre, mi következik, s még ma is tudom. A Walkürök lovaglása volt élvezeteimnek tetőpontja, s mindig szomorú voltam, amikor ez a rész bevégződött, mert a távozásukat jelképező elhalkuló zenével eltávozott belőlem is a nagy elragadtatás, a delejes, mámoros öröm.

A többi Wagner operát is mind megnéztem, némelyiket többször, s akkoriban legjobban a Ringet szerettem, anyám is legtöbbet erről mesélt. Ennek a zenei világa volt az a mély, igéző élmény, melyhez életre szólóan kötődtem, legteljesebb énemmel, összes érzékeimmel. Még a szagokra is emlékszem a színfalak mögül. A többi

Wagner opera akkor kissé távolabb állt tőlem, de rajongtam értük is. Csak a Parsifalt úntam, ezt azonban nem mertem bevallani magamnak, még kevésbé anyámnak. Bátyám bátrabb volt: annyira únta, hogy közben elment egy közeli moziba, s visszajött a végére. Meg is botránkoztak rajta, de nekem nagyon imponált.

Zene akkoriban nem létezett más számomra, s ez még sokáig így volt. Ha olykor hallottam Chopint, Beethovent, Mozartot — anyám tőlük alig játszott — nem szóltak hozzám, némelyik művüket, főként Mozart szonátáit, egyenesen primitíveknek véltem a wagneri hanghatásokhoz képest. Nem értettem, mikor egyik nagynéném neve említésére elragadatott arccal felkiáltott: — Ó, Mozart! Milyen bájos! — nekem nem volt bájos sem, csak unalmas, olyasféle zene, mint a zenélő óránké.

Azután lassan elúntam Wagnert, sőt később, a háború idején egyenesen gyűlöletessé vált. Nemcsak azért, mert hallottam, hogy Hitler mennyire szereti, kedvenc operája a Mesterdalnokok, (én sohasem szerettem ezt a vaskos muzsikát) hanem mélyen, érzékeimben éreztem benne azt a németséget, ami ellen fel voltam borzolva. Érzéki hatásában pedig valami eleve tisztátalant, bűnöset éreztem. Néhány éve fedeztem fel magamnak újból. Talán a régi beidegzés, a meghittség folytán, most is a Walkür áll legközelebb hozzám, de másként. Nem ok nélkül maradt fenn egyedüli repertoár darabként a Ringből; kettős cselekménye, kettéesése ellenére — vagy éppen ezért — zseniális színpadi műnek gondolom, — jellemeit, helyzeteit, párbszédeit néhány túl hosszú monológ kivételével, nagyszerűeknek. Színpadilag talán a második felvonás a legsűrítettebb, a leghatásosabb, ahol a kétféle cselekmény összefonódik. A felvonás vége pedig — Hunding és Siegmund viadala — olyan színpadi kép, előkészületeivel és végkifejlésével, amilyent ez a nagy színpadi varázsló is keveset alkotott, ennél talán csak Lohengrin feltünedezése és megérkezése a hattyúfogaton hatásosabb. Ahogyan Siegmund és Hunding a színpad mélyén, a villámok fényénél futkosnak, keresik egymást, Siegelinde pedig az előtérben álmában beszél, ahogyan hátul vívnak, majd megjelenik az egyik felett Brünhild, a másik felett Wotan, Siegmund elesik, Brünhild az előtérbe sietve, lopakodva elviszi Sieglindét, s végül Wotan undorodó, dühös hangja, amint kétszer is odakiált az ott állongó Hundingnak, ennek az eszköz-szörnyetegnek: — Menj! — majd felemelve hangját, rettenetesen: — Menj!!! — s az eltűnik, füst száll fel nyomában — én ma ettől ugyanúgy megborzadok és reszket minden idegem, mint hajdan.

A harmadik felvonásból a gyermekkoromban oly nagy hatású csinnadrattákat, a Walkürök lovaglását és a Tűzvarázst ma már elviselhetetlennek érzem, viszont a felvonás közepe: Wotan és Brünhild, apa és leánya viaskodása, majd ennek vége, az álom dallam s a tűz motívum első felhangzásával egészen a tűz fellobbanásáig — oly mértékben hat rám ma is, mint úgyszólván semmi. Most is, hogy ezt írom, futkos hátamon a hideg. Miért? Mi ez? Ifjúkori hatás? De hiszen a Walkürenritt-től undorodom. Nem tudom, nem is keresem okát, de a legnagyobb wagneri szerelmi jelenetek elé teszem, mert végső fokon az. Csakhogy nem is egy ember, nem is a test szerelméé, hanem egy egész léleké, egy megháborodott teremtő istené, a művészé magáé, s minden művészé. S nem is egy másik lény, hanem önmaga, a maga alkotása, műve iránt, s a csalódásé benne. Talán ezért fenséges még mindig. Sohasem úszom meg könnyek nélkül.

A Ring egyébként néhány rész kivételével ma már úntat; teatrális, puffogó, ismétlődő szimbólumáradat. Nagyon megszerettem azonban a Lohengrint, ezt a finom, mesteri színpadi művet és — bár hosszadalmasnak — de csodálatosnak, sőt modernnek vélem zenei világában a Tristant. Legutóbb pedig elbűvölt, mindegyiknél inkább, a Parsifalból a nagypénteki varázs, ez a furcsa, finom szövésű, idegesen magasztos közzene. Megvettem lemezen és olyankor hallgatom, ha felizgattak és megnyugodni vágyom. Valami más szférából való, ahová ez a nagy varázsló, ez az ellenszenves hatásvadász, ez a pökhendi, erőszakos ripacs zseni a végefelé megtért, ha csakugyan megtért és nem színházat csinált ezzel is. Mondják, a Parsifalt Ravellóban írta, s ha ez nem volna igaz, akkor is elhinném. Én voltam ott, tudom, milyen szféra az. S lemérhetem rajta a saját utamat is.

Még valamit Wagnerről. Azt hiszem, ő nem a tudósoknak írta a zenéjét, az operáit, hanem a nagyközönségnek. Mint hallom, hibákat is találnak benne, zenei lomposságokat, dilettantizmust. Nagy, nagy sikerre, hatásra vágyott, s el is érte. A látvány, a szceneria éppoly fontos neki, mint a zene, s ebben nem kevésbé volt zseniális. Ezért nem értettem soha azokat, akik az előadáshoz a partitúrát nézik zseblámpával. Lehet, hogy nagyobb a zeneélvezetük, de nem irigylem őket. Én akárhányszor láttam a Walkürt, vagy Wagner más operáját — általában operát — mindig a színpadot néztem, együtt kívántam az egészet, úgy, ahogyan Wagner megalkotta, amilyen

hatásúnak szánta ő maga is. Nem meggondolásokból kívántam így, hanem spontán. Telefonhírmondóban, lemezen sohasem élveztem annyira, laposabbnak éreztem. Ezért nem szerettem az olcsó helyeket sem odafenn, az Opera oldalsó karzatán, ahonnan ülve nem lehet a színpadot látni, s ahol — valahányszor felerősödik a zene —, mindenki feláll nézni, mi történik, ezzel is dokumentálva a zene és játék összetartozását. Csak egy nagy baj van a Wagner operák, általában az operák látásával, megértésével. Nem lehet érteni a magyarra fordított szöveget, mert prozódiája nem egyezik a zenével. Erre akkor jöttem rá, amikor a Kékszakállút először láttam, hallottam, s minden szót megértettem. S ekkor gondoltam, milyen kár, — hiszen Wagner költő volt, művét úgy alkotta, szánta, hogy hallva, látva, érezve egyszerre megértsék. S így is kellene látni, hallgatni, nem pedig mindenféle magyarázatok, előkészületek alapján. Ebben a megértésben sajnos alig volt részem, mert ha németül énekelték, akkor meg a német nyelvet nem értettem eléggé. Pedig úgy hiszem, ez volna az igazi operaélvezet: beülni a nézőtérre előkészületek nélkül, jól látni mindent, s minden szót érteni. A tudósok a kottáikkal, zseblámpáikkal akár otthon is maradhatnának, hallgathatnák rádión vagy lemezen. De lehet, hogy ők élvezik igazán, ők a kiválasztottak, és jómagam csak egyszerű, tudatlan közönség vagyok.

*

A Wagner zenéhez fogható mély, megrázó hatása reám zenének sokáig nem volt, később is ritkán és valamiképpen más. Abban az időben — húszas éveimben — amikor műveltségemet kívántam gyarapítani és mindenfélét kötelességszerűen összeolvastam, ugyanígy, ugyanezért jártam koncertekre, operába is. De minden opera, minden zene unalmasnak tűnt Wagnerhez képest, mint a lányok is az akkori első és nagy szerelmem után. Pedig nagy művészeket hallhattam, s ennek utólag örülök: — Sauert, d' Albert-t, Casalsot, Kreislert, Hubermannt, Rosenthalt, Giesekinget stb. — hiszen Budapest koncertélete akkor ugyan sokkal szűkebb körű, de vendégekben bővelkedőbb volt. Zenenövendék lányismerőseimmel, az ő révükön is egyre több koncertet hallottam, bár inkább ezek az ismerősök érdekeltek, mint a zene. Mégis, ha valami nagyon jó volt, akkor azt ösztönösen megéreztem. Így visszagondolva ebből az időszakból egy igazán nagy élményre emlékszem. Későn mentünk be, ismerős jegyszedők jóvoltából a Zeneakadémia nagytermébe. Már folyt a koncert, nem is tudtam mi, mert csak éppen bevetődtünk. A művész a zongoránál ült, onnan dirigált, olykor felemelt kézzel, átszellemült, elragadtatott, igéző arccal — szálltak, szálltak a hangok, s velük valami zenei varázslat szállt, ült a teremre, majd lassan elhalt és felzúgott a taps. Mozart egyik zongoraversenyét játszották és a művész Bruno Walter volt. Ezt sohasem felejtem el. S ez más volt, mint Wagner, valami tisztább dolog. Talán itt kezdődött új zenei életem.

Egyre többet jártam, majd jártunk feleségemmel hangversenyre. Ez később hozzátartozott annak az intellektuális rétegnek az életformájához, amelyben éltünk. Vernissage-ok, koncertek, felolvasások, — itt találkozott az ember „mindenkivel". A Waldbauer vonósnégyes estjei társadalmi összejövetelek voltak, Bartók hangversenyei pedig modern művészeti demonstrációk. Zenei világom lassan átfordult. A romantikusoktól elidegenedtem, s Beethovent sajnos meg sem szerettem, — túl sokat játszották, valamiképpen mindig nyomasztott, olykor úntatott. Nem tudtam, vagy csak nagyon ritkán — így az Esz dur zongoraversenynél, a Kreutzer szonátánál, a hegedűversenynél — vele tágulni. Befogadó méreteimet mindig jóval kisebbnek éreztem ennél a vad, komor óriásnál. Szimfóniái valami erkölcsi, bölcseleti nyomásként nehezedtek rám, akár Kant művei, dallamaiból pedig nélkülöztem azt a delejes, érzéki varázst, ami a wagneri dallamokból áradt, sőt a puszta beethoveni dallamok gyakran szinte szimpláknak hatottak, és a feldolgozással — amihez viszont nem értettem — váltak lenyűgözővé, olykor még számomra is. Tudom, hogy mindez az én fogyatékosságom, veszteségem, de így volt. Mégis, egy ízben teljesen áthatott a hetedik szimfónia, Toscanini vezényletével a Városi, most Erkel színházban. Egyik legnagyobb zenei élményem volt, másoknak is az lehetett. Füst Milán tanulmánykötetében oly nagyszerűen írja le ezt a felejthetetlen produkciót, hogy én nem kezdek hozzá. Csak azzal toldanám meg, hogy hátul ültem az erkélyen, egybe láttam az egész színpad felé lejtő és szűkülő nézőteret, a tömérdek embert a zenekarral, Toscaninivel, és mindez összefolyt előttem, úgy tűnt, mintha a terem lüktetve, világosodna és valahogyan összefolyna az éggel, a mindenséggel. Az akusztikus érzéki hatás tehát egyben optikai is volt, valami vízió. S ezért pár nap múlva ugyancsak Toscaninivel és a newyorki filharmonikusokkal, ugyanezt a szimfóniát lemezen hallgatva, unalmasnak érez-

tem ehhez az előadáshoz képest, nem is hallgattam végig. Csak rontotta ezt az egyszeri, felülmúlhatatlan élményt. Talán más esetben is az interpretáláson vagy a gépi zenén múlt, hogy nem értem fel Beethovenig?

Egyre inkább a korai klasszikusok, majd a kamarazene érdekelt, és mindinkább a modern is. Ebben legnagyobb szerepe Bartóknak, a személynek és a zongoraművésznek volt. Nagyon boldog vagyok, hogy sokszor hallhattam, utolsó budapesti koncertjét is, s hogy egy városban élhettem vele. Szebb embert életemben nem láttam, s hiszem, hogy a húszadik század nagy alkotói közül emberi mivoltával is kimagaslik. Személyesen nem ismertem, de sok emlékem fűződik hozzá. Így az is, hogy amikor feleségemmel házasságot kötöttünk és az anyakönyvvezetőtől átmentünk Budára kettesben, apámhoz, aki nem lehetett jelen, mert már beteg volt, — az autóbuszon, a Lánchídon Bartók ült szemben velünk. Tiszta szemével (én kéknek láttam, a fényképeken barnának tűnik), földöntúli derűvel nézett minket, persze nem látott, mert átnézett rajtunk a messzeségbe. Én ezt nagyon szép kezdetnek éreztem, jó jelnek házasságunkhoz, valamiféle áldásnak. Csaknem minden koncertjén ott voltam, s zongorista ritkán hatott úgy rám, mint ő. Akármit játszott, magával ragadott. Általa szerettem meg Bachot, majd a preklasszikusok tiszta világát. Hallottam Fischer Edvinnel kettőjüket Bach kétzongorás versenyét előadni a Városiban (Erkel színház), — micsoda este volt! (Fischer Edvint különben is szerettem: ezt az izgatottan hadonászó, nagyhajú, lelkes öregurat, aki a zongoránál ülve, hátat fordítva a közönségnek, nagy karlengetésekkel, szenvedélyes fejmozdulatokkal dirigálta kis kamarazenekarát, s percek alatt izzó zenei légkört teremtett.) — Hallottam Bartóktól Bach zongoraversenyt egyedül is előadni, a lassú tételt egy ujjal, de olyan billentéssel, hogy zenéje a csontomig hatolt. Majd hallottam tőle Liszt Haláltáncát, — felülről láttam, mint egykor Wiener és Doucet-t is, a Vigadóban, — láttam, ahogyan szinte táncolt ő is a klaviatúra felett, karjai széttárva kaszáltak, ősz feje jobbra-balra forgott, rázkódott — s akkor hirtelen döbbentem rá, hogy ez a démoni zene mennyire modern és magyar is, s hogy Bartóknak milyen mély kötöttsége lehet hozzá. Azután egyszerre az is történt, hogy Bartók zongoraestje után, szokásától eltérően, ráadásokat adott, és — mindenki meglepetésére — romantikusokat, főként Lisztet, a Les jeux d'eaux de la Villa d'Este-t és hasonlókat. A már félig elsötétített teremben, a Zeneakadémián, a köréje gyűlt tömegben egyre csak játszott, nagyszerűen, finoman. Hívei ámultak, mert ilyesmit máskor nem játszott. Különben is mindig szerettem a a ráadásokat, mert közvetlenebb, hatóbb zenei légkör volt már ilyenkor. Ilyen lehetett valamikor a házikoncertek hatása, légköre, ahonnan végeredményben a hangversenyzene, a műfajok jórésze is származik. Kár, hogy ilyenre nemigen járhattam, a mi társaséletünkből ez már kimaradt.

Bartók nemcsak zongorázásával ragadott el, hanem talán még inkább lényével. Ahogyan kecsesen bejött, meghajolt, leült, illetve csak akart, mert előbb igazgatta a széket, leült, újra felkelt, újra igazgatta — ebben a nagy művészben ott volt mindig egy kis pedáns is, valami meghatóan. S furcsa volt, hogy publikumát nem vette semmibe, egy mosolya sem volt soha, úgy éreztem, mintha káposztafejeknek tekintett volna bennünket, hallgatóit. Szinte automataként jött és ment a pódiumról ki-be — kis gépies, kötelességszerű meghajlásokkal. Mégis, ahogyan belekapott a zongorába, megrázott. Egyszer Rómában hallottam, méghozzá nappal. Zathureczkyvel adtak elő szonátákat. Hűvös, tárgyilagos hangulat volt a napvilágos teremben. Brahms szonátával kezdték, Bartók ütötte meg az első akkordokat, s e pillanatban a várakozó terem megtelt izgalommal, dübörgéssel, zenével. Partnere, ez a kiváló hegedűs, úgy tetszett eleinte, alig tudja követni. Megint a démont éreztem ebben a feszes kis alakban — ősz, keskeny, elegáns fejében, mint annyiszor. A szünetben a művészszoba elé mentünk, ugyanis egy növendékével voltam a hangversenyen, aki meg akarta látogatni. Az ajtó felnyílt, s akkor megpillantottam Bartókot, szép arcélét, amint előrehajolva, finom kezével, nagy figyelemmel számol százlírásokat, egy egész halmot, (egy százlírás akkor nem sokat ért, de ez volt a legnagyobb bankjegy) — majd újraszámolta, arcán a legnagyobb, szigorú figyelem ült. — Egy másik emlékezetes jelenet: — feleségével Budapesten, a Zeneakadémián kettős koncertet adott, s az egyik tételnél felesége rosszul kezdett. Bartók szép, elegáns mozdulattal leintette, s újra kezdték. Újra rosszul kezdett, akkor ugyanezt a mozdulatot tette, de már kissé felemelkedve, szinte fenyegetően, s hirtelen olyan volt, csaknem rettentő, mint egy oroszlán.

Bizonyára Bartók lénye, koncertjei, s talán akkorí társaságom hatására is megszerettem a Bartók zenét. Olyan mélyen nem hatott akkor rám, mint egykor Wagner, illetve másként hatott. Hanghatásait sokszor nem értettem, sőt disszonánsnak éreztem, viszont ritmusa, ereje elragadott. Általában ritkán okozott gyönyörűséget, inkább

izgalmat, magával ragadó elementáris hatást, valami belső tágulást, borzongást. Egy modern világot, ami az enyém is, de kissé riasztó, és tanácstalanná tesz. Leginkább egyik vonósnégyese szólt hozzám, amiről írtam is, sőt ez mélyen érintett, szinte úgy, mint egykor a wagneri zene. Furcsa, de a bartóki zenét magyarnak alig-alig éreztem, inkább keletinek olykor, valami vad steppe muzsikának. Erre Párizsban eszméltem, ahol egy modern kamarazene-matinén hallottam egyik vonósnégyesét (sajnos, nem tudom melyiket), előtte Honegger és Milhaud műveit játszották. A matiné a Theatre des Champs Elysées kamaratermében volt. Ez a fehér, enyhén klasszicista, modern terem, a délelőtti hangulat, Milhaud és Honegger zenéje, nemkülönben az, hogy akkor már több hete Párizsban voltam, valahogyan eltávolított, s *abban* az atmoszférában, *onnan* hallva, a Bartók zene úgy hatott, mint valami messziről, keletről, csaknem Ázsiából felhangzó, csaknem barbár, de iszonyatos erejű dübörgés, olykor jajkiáltás — az egykor látott emlékezetes Dzsingisz khán film jutott eszembe — és olyan hatása is volt: a közönség felállt, kiabáltak, a taps nem szűnt. Ilyesféle hatását a Bartók zenének máskor is tapasztaltam külföldön, így rádióban az egyik velencei zenei fesztiválon, ahol Kentner játszotta harmadik zongoraversenyét, ott is szinte tomboltak utána. Azt olvastam egyszer, hogy a magyar azért „tüzes", mert közelebb van a lelkéhez, mint a nyugati ember, és valami ilyesmit éreztem, érezhettek mások is ilyenkor odakint. És még egyszer éreztem ugyanezt nemrégen, amikor Rihter, ez a furcsa, fantómszerű, lárvaarcú, csaknem gépember — mert ilyennek tűnt távolról, az Erkel színház karzatáról — eljátszotta, helyesebben bemutatta és újrateremtette Bartók második zongoraversenyét. Ilyen pillanatokért volt érdemes élni és ilyenekre lehet mindvégig emlékezni! Azt hiszem, Bartók zenéjének nagy része van abban, hogy én Európának ezekhez a keletibb tájaihoz kötődtem és hogy közelebb kerültem — így érzem — csakugyan a bensőmhöz, a bensőbb dolgokhoz itt...

Ez időben — tehát a háború küszöbén és alatt — a szokásszerű koncerteket már ismét úntam, s ma sem értem, miért kell csaknem minden műsort úgy összeállítani, hogy az Vivalditól Hindemithig egy zenei körképet, valamiféle parádét adjon, ahol ki-ki megkapja a magáét. Jobban szerettem az egynemű koncerteket — egy szerzőtől vagy egy korszakból — s Bartók távozása után már kevésbé a zongorát, mert mind hidegebb hangszernek éreztem, s egyre jobban a vonósokat, a kamarazenét. Legjobban talán a versenyeket, a zongoraversenyeket is, — ezekben van valami olyan izgalom, ami a többi műfajban nincs. Az énekhang élvezetéig furcsa módon még ma sem jutottam el, sőt énekesek pódiumon szinte groteszknek tűnnek olykor, nem szeretek oda nézni, közelről látni őket. Ez talán valami gyermekkori beidegzés: anyám kisgyerek koromban énekelni tanult és sokat gyakorolt, — én mindig megijedtem furcsa szájmozdulataitól, a hangja is idegenné vált, s emlékszem, hogy egyszer az ebédlő asztala alá bújtam, bőgtem, s követeltem, hagyja abba. — S különösen groteszkek gyakran nekem a műdalok, a megzenésített költemények, kiforgatott ütemeikkel, prozódiájukkal, a furcsa ismételésekkel. Ez a világ el volna hát zárva tőlem, csakúgy mint a kórusoké, madrigáloké, a zene legősibb, legelementárisabb formáié? Vajon miért és meddig? Mondják, hogy az almát, e legnemesebb gyümölcsöt is többnyire idősebb korában kezdi értékelni az ember — talán a vokális zenére is rákapok még egyszer. Mindenesetre érzek valami távolságot költészet és zene között, s talán ezért is olyan erőltetettek gyakran a megzenésített versek. Talán ezért kellett Wagnernek magának írnia szövegeit, vagy Mozartnak költészetileg jelentéktelen sorokra írnia operazenéjét. Ezért lehet az is, hogy amíg ritmusérzékem mindig erős volt, bonyolult ütemeket, szinkopákat eltaláltam a zongorán hallás után, — addig a verslábakhoz semmi tehetségem. Kitűnő költő ismerőseimnél pedig észrevettem, hogy nincs érzékük zenéhez, hiába csábítottam őket koncertekre, nem jöttek, mert nem volt szükségük rá. Úgy látszik, a zene is, a költészet is magának való teljes világ.

Egyszer hallgattam egy Beethoven kvartettet — az ő kvartetteit nehezen értem s bevallom, mindig rajtakapom magamat, hogy másra gondolok, arra is például, hogy a sok látszatra áhítattal figyelő ember csakugyan oda figyel-e — valaki oda súgta: ez az a kvartett, melyet Huxley hőse a Point counter poit-ban halála előtt még meghallgat. Elgondolkodtam, míg a zene szólt. Arra gondoltam, ha tudnám, hogy meghalok, vajon mi volna az a zene, amit utoljára hallani kívánnék ebből a világból. Sorra vettem. Beethoven? Nekem túl magasztos, elvont, nehéz. Wagner? Túl érzéki, olykor triviális, gyanús. Bach? Talán már inkább, de valami szárazság is van benne és valami túlvilági fenség, ami felé éppen amúgy is indulnék. Bartók? Nagyon felizgató, s nem ismerem ki még magamat benne. — Így jutottam el Mozarthoz, s ekkor

jöttem rá, hogy — talán már régóta, talán már a hajdani Bruno Walter-i varázslat óta, titokban és lassan Mozart lett az én zeném, ő foglalta el bennem Wagner helyét. Mert csakugyan ez történt. Mozart zenéje nekem — főként a lassú tételei — olyan érzéki, igézetes, olyan mélyen, idegeimben megragadó, mint Wagner volt, olyan démonikus, mint Bartók, olyan tiszta, mint Bach, de földi zene, egy esendő ember fájdalmas hangja. Fájdalma a legmegkapóbb; vidám részeiben olykor inkább valami kötelezettséget, igyekvést érzek. Andantéiben, largoiban azonban soha, ezek a szív legmélyéről jönnek, s odáig is jutnak el. Legerősebben talán a D moll zongoraversenyben éreztem ezt, s ez, ennek első tétele lett és maradt mindmáig, az én szívemhez legközelebb álló zene. Nincs kizárva, hogy ezt hallhattam annak idején Bruno Waltertől. Első ízben tudtommal otthon, egyedül hallottam, már a háború után rádión: Klemperer vezényelt és Fischer Annie játszott. Talán a Tristan első taktusai és a Swann első sorai (franciául) óta nem ütött így szívem zene, költészet, hang mindjárt kezdetben — és ez fokozódott, emelkedett az első tétel — e nagy, fekete halódó hattyú — utolsó elhaló hangjáig, aminél újra úgy könnyeztem, mint Wagnernél, de most már mégis másként. Mert itt nem éreztem azt a kis szégyenérzetet, ami a wagneri hatáshoz mindig hozzájárult, hanem csak magamat, a végső magamat.

Mozart zenei világa lett hát mindinkább az enyém is. Mind több művét ismertem és szerettem meg. A d moll koncerten kívül leginkább hegedűversenyeit, a Don Juant, az Esz dur, a g moll szimfóniát, és — talán mindenek felett — a Requiemet. Ez utóbbinak a látványa is megkapott — a sötét Károlyi kertben láttam először — a zenekar, a kórus, a szólisták megvilágított együttese valami hatalmas építménnyé nőtt szememben a zenével együtt, ami felőlük áradt, s ami a halál gondolatát valami pompázatos, gyönyörű monumentummá tette. Nem tudom, kultúra elérhet-e többet. — Mozart nagy terméséből persze gyakran hallhattam középszerű, rutinműveket is, észrevehettem, hogy jónéhány frázisát többször felhasználja, akár Mikszáth is némelyik anekdotáját — de ez az ilyen áradó produkcióval talán vele jár. És ahogyan távolodtam magamban a sokszor kedvetlenítő jelentől, a hétköznapoktól, úgy közeledtem zenéjéhez — ilyenkor még rutinmunkáit is szívesen elhallgattam, — ahogyan mind többet gyötrődtem apró-cseprő dolgok miatt, úgy emelt felül rajtuk, vigasztalt meg mindinkább, — és ahogyan bomlani éreztem a világ, a dolgok rendjét, úgy töltött el és kárpótolt az ő zenéjének kristálytiszta rendjével. Építész létemre a zenei építkezéseket ritkán értettem,s tudtam tudatosan követni, éppenséggel élvezni. A fugákba, Bach, Händel mesterműveibe olykor egyenesen belezavarodtam. Mozartnál azonban tudatosan értettem, felismertem a konstrukciót, tudattalanul pedig — s talán ez a fontosabb — még inkább éreztem, hatott reám. S már csak azért is, mert művei nem hosszúak, zenekarai nem nagyok, éppen akkorák, amekkora elég, nekem kell. Beethoven, de főként a romantikusok művei már többnyire túl hosszúaknak, hangszerelésük túlzsúfoltnak tűnt nekem. Ez olyan dolog, amin el is gondolkodtam legutóbb a teljes Tristan hallgatása közben: — bármennyire szeretem, mégis túl hosszadalmasnak érzem, olyan méretűnek, amihez a múlt századi polgárságnak talán volt ideje, türelme, de mintha nekünk már nem volna. Lehet-e, illik-e ilyen műveken „húzni"? Ezt másokra bízom.

Mozart hatása volt talán — vagy csak éppen egyszerre történt — hogy kissé eltávolodtam a modern zenétől, helyesebben Bartóktól. Más modern zenét ugyanis közelebbről még nem ismertem meg. Pedig úgy hallom, Bartók ma már klasszikusfélének számít, és a zenének még újabb útjai nyílnak. Az, amit imitt-amott újabbat hallottam, ha érdekelt is, nem gyönyörködtetett. Bartók viszont túlságosan mélyen érint, felkavar és ettől félek; ezért újabban nem kívánom, helyesebben csak ritkán érzem magamat elég erősnek meghallgatásához. Mint menedékhez, úgy húzódom hát Mozart zenéjéhez. A rádión is leginkább ezt keresgélem. Valaki szépen mondta a minap egy bevezető előadásában az A dur hegedűversenyről, hogy ez a legboldogítóbb zenék egyike. Így érzem csakugyan magam is.

(Folytatása következik)

Bertók László

Ablakok

Ablakok, fény-zsilipek,
lágy részei a háznak,
hol a kikényszerített
védtelenség beárad,

ablakok, törött szárnyú
madarai az éjnek,
akik lakatolt pántú
titkokat kibeszéltek,

keretekbe fogói
a falakkal megosztott
világnak, messze nézni,
vigyázni rendelt posztok,

szobákat sugarakkal
zsaroló vaksi őrök,
ölelkezők a nappal,
s meleggel viselősök,

sebekkel, forradások
kinjával óvó téli
áldozatok, virágok
kék ölű becézői,

villogó faluvégi
jelek az utazónak, —
falumban pár tenyérnyi
üzenet voltatok csak,

sima ünnepi zászlók,
pajzsok a világ ellen,
s én nagy, sohasem látott
fajtátok rabja lettem,

egész falat betöltő
szabadságtokra vágytam,
így lettetek legelső
mértékem a világban,

egyszerű, biztos érvek,
bélyegei a kornak
lám, sorra kicserélnek
falumban is maholnap,

nézem a régi házak
falán, mint ezüst érmét,
széles, plafonig lázadt
egetek hetykeségét.

Könnyű szél jött

Megmintáztalak tiszta hóból
magamnak. Jó volt játszani.
Tünődöm most, két szép napomból
megmaradhat-e valami.

Ma kisütött, és könnyű szél jött.
Megroggyant, ellibbent a hó.
Elfelejtett tavalyi gödrök
mélyén maradt csak mutató.

Megálmodott másod helyében
közönséges víz mosolyog.
Gyámoltalan, józan, hitetlen
és nevetséges is vagyok.

Azt mondják, hogy a tavasz jött meg.
Nézem a földet, az eget,
szállítják a korai zöldnek
maradék részecskéidet.

Hegedűs László

Szeptember nyarában

Derülten jött az ősz. A nappalok még
majdnem nyáriasak. Csábít a fény
kertbe, napos oldalra. Úgy szeretnék
ülni, kószálgatni bágyadt hevén.

Csak perc jut belőle. A szép vasárnap
hűvös szobámban lel. Körmölgetek.
Délután megnyúlnak a hosszú árnyak
s korán sötétül. De a reggelek

aranyra gyúlnak. Munkába sietve,
fénylő autók s még zöld fák között,
boldogan lépek árnyékból melegre,
mit előbb egy háztető elfödött.

Eső kellene már. Künn a mezőkön
kóró zörög s vénülő tengeri.
Feledve olykor, ámulva tűnődöm
az ősz nyarán, szemem fénnyel teli.

Terek fái közt, paloták tövében
megállunk egy percig: áldott idő!
Míg falunk portól ködös. Lenn a réten
éhes jószág bolyong, nincs legelő.

Mindegy, a termés java rég begyűjtve,
s a hegyben már hangos szüretelők
ruhája tarkáll. Itt-ott ebéd füstje,
illata szállong a présház előtt.

Majd csak elborul végül. S langy esőt kap
holt rét, rögös szántás, porfedte út.
A tél gondjával nem bánt még a holnap,
fagy nem kopog, vad szél se ráz kaputt.

Forrong a világ. Itt jó magvetésre,
szüretre készül a szorgos vidék.
S hogy megállok a tompa zajba lépve,
elönt mosolyával az őszi ég ...

Beney Zsuzsa

Rapszódia

A tavaszéj már súlyos és aranyló
fátylát, illatok hálóját a föld
görcsös árnyaira leterítette
ébred a késő
éji madár fönt levegőkupolás fák
tornyai közt
Ébred a késő
hó meg a jég alatt odalent a cseppnyi vízér is
gyöngyöző csobogás szaggatja az árva göröngyöt
oszlik a csend meg a hó,
rebben a lég, átlobban a jégen a sajgó
szívnek ütése
Ébred az égi
ragyogás, ébred a föld, gyökérben, levelekben megéled
már a tavasz, ébred az idő, puha ágya
síri magányán — ébredjek én is a vékony
éren át, küszöbön, omló sodrásodba
Mulandó

Levél

Köd, sötétség, és barna füst a fák
ágas-bogas, ritka levelei
között — közöttünk ez az őszi erdő
völgyekbe nyúló, bolygó, úttalan
út vesztébe merülő, csapkodó ár,
tajték-hullámok, surrogó panasz,
a szél zenéje nappal, éjszaka
a szél sírása, hideg holdi fény,
a távolság megdermedt lüktetése.

Thiery Árpád

Ki ad választ?

A szomszéd szobában — a lomha, szárazhajú háziasszonynál — szól a rádió.

Calcutta. Vico Torriani énekel.

Az albérleti szoba finom és elegáns. Mérnöknek, fiatal orvosnak való. Üvegdíszes könyvszekrény, puha szőnyegek, rekamié, telefon, virágállvány — kis kerek kaktuszokkal, vastag, meleg függöny az utcai ablakon és fürdőszoba használat. És pontos, szinte mértani rend, aminek külön száz forint az ára.

A férfi kemény, csontos és harminckét éves. Hason fekszik, a pizsama kabátja a nyakába gyűrődött. A fejét lustán, elégedetten oldalra fordítja, mint a jóllakott oroszlán. Az arca egykedvű és mozdulatlan. A padlóra bámul és vár.

Most is úgy történt, mint máskor és mással. Egyforma szerelem. Délután ölelkeztek, nagy, piros kohó volt a testük, és könnyű, véletlen szikrák a csókok. Reszkettek az első, meztelen ölelések, és úgy fogták egymást, ahogy csak két egészséges, fiatal test csaphat össze.

És minden elmúlt. Csak egyetlen pillanatig tartott. Meg kellene keresni azt a pillanatot — de hol van? Vagy volt-e egyáltalán ilyen pillanat?

A padlóra bámul és tulajdonképpen nem is tudja, hogy mit vár.

A lány holnap lesz húsz éves.

Felhúzott, didergő térdekkel ül a rekamién a férfi mellette. Félmeztelen. Fázik, de nincs ereje — se betakarózni, se felöltözni.

Szép melle van.

A csend finom és szemrehányó. A lányok is így álltak fél kettő után a könyvelésen, amikor elköszönt. Délelőtt véletlenül meglátta a bérelszámoláson a sarokba rejtett csokor virágot, tegnap Kajdiné íróasztal fiókjában a kecses porcelánszobrot. Neki vették — a húszadik születésnapra.

A gyárkapuig a torkában érezte az utánozhatatlan szorítást, amit csak a menekülő ember érez. Sűrű és fojtogató volt, mint alacsony felhők alatt a füst.

Fájt, de eljött.

Fél éve ismeri a férfit. Vagy száz éve?

A szerelmet nem lehet órával, naptárral mérni. Jön és megáll. Mióta áll? Meddig áll? Ki tudja megmondani, hogy mikor volt az a pillanat, amikor a barátnője átjött a statisztikából, és csak annyit mondott: új mérnök van a műszaki osztályon. Csinos. És ki tudja — mikor volt, hogy valaki megmutatta a férfit az ebédlőben.

Háromszor fordult vissza a földszintről, kétszer az első emeletről, egyszer a másodikról.

Ma jött fel először a harmadikra.

A rádió szól. Most Modugno énekel.

A lány megborzong. Hanyattdől, az álláig húzza a paplant. Jó lenne könnyű, ügyes mozdulatokkal felöltözni, kiszaladni az öregedő szeptemberi alkonyatba, megvárni a tízes autóbuszt és hazamenni a sárga játékmackóhoz — ha mindehhez elég lenne egyetlen mozdulat. Nagyon jó volna. Az is jó lenne, ha megtalálná azt a valamit, amit minden lány oly makacsul keres a szerelemben — de nincs itt.

Két karját a nyaka alá fűzi és becsukja a szemét. Sokáig fekszik így — amíg a szomszéd szobában a háziasszony kikapcsolja a rádiót.

Csend van.

A férfi után nyúl. Jó lenne megérinteni, de visszahúzza a kezét. Messze van.

A mennyezetet nézi és alattomosan fáj a szíve.

A hangja reszket.

— Emlékszel, amikor kinyitottad az előszobaajtót?

A férfi nem felel.

Nem is emlékszik, hogy mikor nyitotta ki az előszobaajtót. Talán nem is ő nyitotta ki.

A padlóra bámul és vár.

A lány szemrehányóan sóhajt.

— Én emlékszem. Mielőtt bejöttünk, óvatosan körülnéztél, hogy lát-e valaki bennünket... Úgy jöttünk be, mint a tolvajok. És tudom, hogy majd akkor is óvatosan körülnézel, amikor kiengedsz az előszobaajtón.

A férfi hangja türelmetlenül összerándul.

— Másfél órája kínozzuk egymást.

Hirtelen, görcsös mozdulattal hanyattfordul. Tehetetlen, mintha ölelni szeretne, és levágták volna a karját. Mind a kettőt.

Egy pillanatig a lányra néz, azután kedvetlenül elfordul. A hangja rekedt és csalódott.

— Te magasra tartott fejjel szeretnél feljönni hozzám... Én pedig égigérő házat szeretnék látni, és olyan autóban ülni, amelyik óránként hatszáz kilométeres sebességgel száguld...

Csontos, hosszú kezét a levegőbe emeli, azután csüggedten visszaejti. Sajnálja a lányt. Önmagát is.

— Marhaság... Égigérő ház meg hatszáz kilométeres autó helyett harmadik emelet és kopott taxi... Minden este felcammogok ide, az ablak elé ülök és bámulok.

A lány lecsukja a szemét.

— Innen messze látsz — mondja csendesen.

A férfi a tenyerét az arcára borítja. Megrándul — nem tudni, hogy szégyenlősen sír-e vagy nevet.

— Messze?... Látom az egyetem tornyát, a vasútállomást, a városi szivattyúházat és az autóbuszgarázst... Ez minden.

A lány megint a bérelszámoláson elrejtett virágcsokorra és a kecses porcelánszoborra gondol — és nem meri kinyitni a szemét.

— Én hiába ülök otthon az ablak elé — sóhajtja szomorúan — én még a szivattyúházat és az autóbuszgarázst se látom.

A férfi hallgat.

Fáj, hogy csak hallgatni tud. Meg kellene fogni most a lány kezét, átfordulni, fényes szemmel megkeresni a tekintetét — pontosan úgy, mint amikor nagy, piros kohó volt a testük és könnyű, csillogó szikra a csókjuk.

De hazudni nem szabad.

Ügyetlen pillanatok.

Az éjjeliszekrényen megnézi az órát, azután cigarettára gyújt. Megint a padlót nézi és nyugtalan, fehér felhőkben fújja a füstöt. Egyik felhőt a másik után.

A lány utána fordul, a könyökére támaszkodik. A paplan lecsúszik róla — nem bánja. Vannak olyan apró pillanatok, amikor minden mindegy. Az is, ami volt, az is, ami van, és az is — ami lesz.

Nézi a férfit és nézi a füstöt.

Lompos, utálatos füstfelhők.

Megvárja, amíg a cigaretta elfogy, azután közelebb húzódik. Ujjával megérinti a férfi arcát.

— Te tudod, hogy mi a szerelem?

A férfi tekintete előtt összeugranak a parkett mértani mintái. Felelni kell, de hazudni nem szabad. A hangja száraz és ügyetlen — pedig igazat mond.

— Nem tudom.

A lány áthajol a férfin, a tekintetét keresi.

— Szeretsz álmodozni?

A férfi lassan visszafordul. A tekintete sokáig egyhelyben áll, a lány arcát nézi. Kerek, csodálkozó szem, kicsit fanyar, tehetetlen vonások. Igen. Az út mindig ugyanaz — az előszobaajtótól idáig. Kár. Mert valami mást akar — mint eddig volt.

Megrázza a fejét.

— Nem szeretek álmodozni.

A lány tekintete zavartan kinyílik és összecsukódik.

— Akkor nem érted.

— Mit?

A lány elfordul. Tulajdonképpen másfél órával ezelőtt el kellett volna menni. Akkor végetért a nap — azóta minden csak olcsó, szemérmes szemfényvesztés.

A hangja nem, csak a szíve panaszos.

— Egyszer gyermekkoromban — mondja csendesen, és a sima, fehér menynyezetre bámul — sötétedés után kimentem a parkba és leültem az egyik padra. Sóvárogva nézegettem a deszkába faragott szíveket... és hetekig minden este imádkoztam lefekvés előtt, hogy egyszer majd valaki az én szívemet is bevésse valamelyik padba.

A férfi tekintete megcsúszik.

— Padba szívet vésni... Gyerekkoromban erre külön, fényesnyelű bicskám volt. Véstem a szíveket, véstem, de sohase valakinek a szívét... Mindig csak úgy.

A lány a mennyezetet nézi.

— Azóta is csak várom.

A férfi szíve és a keze egyszerre mozdul. Valamit most tenni kellene. Tisztességeset, biztatót.

A lány után nyúl.

— Tudod mit?

— Mit?

— Holnap kérek a háziasszonytól egy kést. Este kimegyek a sétatérre és bevésem a nevedet az egyik padba... Holnapután pedig arra megyünk és leülünk...

A lány lecsukja a szemét.

— Arra a padra?

— Arra. És nem csinálunk mást, csak a szívet nézzük.

— És ha már ülnek a padon?

A férfi felemelt ökle a paplanra zuhan, ujjai alól szinte szétfröccsen a levegő.

— Elzavarom őket.

Csend van. Finom, boldog csend, és a lány hangja könnyű lábakon, közelről jön. A szívéből.

— Tudod mégis mit szerettem volna?

— Mit?

A lány megkeresi a férfi öklét a paplanon. Megfogja, nem mer ránézni.

— Azt szerettem volna, ha tegnap vésed be a szívemet a padba, és ma megyünk arra sétálni — mondja halkan, panasz nélkül, majd választ se várva: hirtelen, finom lépkemozdulattal kibújik a paplan alól.

Elfordul.

Egy húsz éves lány nem szereti, ha sírni látják.

A tükör előtt áll, fésülködik, amikor hosszú csend után a férfi hangja utóléri.

— Voltál már más férfi lakásán is?

A fésű egy pillanatra megtorpan a lány hajában, azután tovább megy. Le és fel. Pattog a lány haja, mintha szikrázna. Le és fel.

A lány a tükörbe néz.

— Egyszer voltam.

A férfi szórakozottan forgatja a következő cigarettát az ujjai között.

— Szerelemből?

Kopognak az ajtón.

A szoba egyetlen, rémült pillanat alatt kihűl, és olyan hideg a csend, hogy szinte vacog.

A lány keze megáll a levegőben. Ácsorog, mozdulatlanul — mintha váratlanul rányitották volna az ajtót. Pillanatokig csak áll, óvatos, érzékeny ösztönnel a levegőbe szimatol, mint a vad — de nem tudja, hogy mit kell ilyenkor csinálni.

Megfordul.

— Ki lehet ez?

A férfi összeharapja a száját, és óvatosan, hogy zajt ne üssön — felül.

— Itt kopogtak?

A lány közelebb húzódik.

— Azt hiszem.

A férfi megfogja a lány kezét és bátorítóan mosolyog. Közel van — szinte hallja, hogy nagy, ijedt ugrásokkal dobog a szíve.

— Félsz?

— Nem félek.

A férfi kibújik a takaró alól, vállára teríti a háziköpenyt.

Tulajdonképpen mindegy, hogy félnek-e vagy sem. Valaki kopogott, és ajtót kell nyitni. Valaki be akar nézni a finom és pedáns albérleti szobába, a nyugtalan, tétova csendbe. Mert ilyen a világ. Csak lealázó. Mert más az, ha valaki kinéz az ablakon, és más az, ha benéznek hozzá.

A férfi időt akar nyerni. Lassan begombolkozik, a tükörhöz megy, a tenyerét néhányszor végighúzza az állán. Serceg a szakálla. A lány mögötte áll, a tekintete bizonytalanul imbolyog.

Két lépés a lány, három lépés az ajtó.

A férfi a lányra néz, mentegetőzve kifordítja a tenyerét.

— Sajnos nincsen másik kijárat.

Megint kopognak.

A férfi végigsimít a lány vastag, puha haján.

— Menj a fürdőszobába. Azt az ajtót is zárd magadra, amelyik a háziasszonyhoz nyílik. Amíg felöltözöl, addig én kidobom... — mondja, és az ajtó felé int.

A lány összeszedi a ruháit. Rebbenő, nyugtalan tekintete mégegyszer az ajtóra ugrik, azután szomorúan bólint.

— Értem.

— Csak akkor nyiss ajtót, ha én szólok... Érted?

— Értem.

Megint kopognak.

A férfi néhány pillanatig még a szoba közepén ácsorog, megigazítja a haját, azután az ajtóhoz megy és kinyitja.

Az ajtóban az öccse áll.

Vékony, nyugtalan szemű fiú, tiszta vonalakkal, összerántott, fürkésző mosollyal az arcán.

— Aludtál? — kérdezi, de nem kap választ.

A férfi egy másodpercig arra gondol, hogy legjobb lenne becsukni az öccse orra előtt az ajtót, azután mégis szó nélkül félreáll az útból.

A fiú belép, körülnéz, a táskáját az asztalra dobja, majd az egyik fotelbe ereszkedik.

Néhány nyugtalan, várakozó pillanat, azután a fiú a zsebébe nyúl.

— Levelet kaptam apától.

A férfi becsukja az ajtót, és hideg szemmel az öccsére néz.

— Ezért jöttél?

A fiú vállat von.

— Erre jártam, gondoltam feljövök.

A férfi nem válaszol. Hosszú, kiszámított lépésekkel ajtótól — ajtóig sétál. Néha megáll, az öccsére néz, azután tovább megy.

Három, legfeljebb négy percen belül elküldi. Három-négy tehetetlen, ostoba és udvarias perc következik — azután elzavarja. Ráront. Megkéri. Példálózik. Kirúgja. Ravaszkodik. Mindegy — valahogy megszabadul a fiútól, mert a lány azóta már felöltözött — és biztosan hallgatózik.

Ideges, ostoba helyzet.

Az ablakhoz megy. Félrehúzza a függönyt, és lenéz az utcára. Innen, a harmadik emeletről — nagyvárosi. És utálatos, mert onnan jött fel az öccse. Ott fordult be az új csemegeboltnál, és menetközben megnézte magát a kirakatban. Mert a huszonkét éves fiúk szívesen néznek a kirakatokba.

Megfordul. A torka száraz, a hangja szikkadt.

— Mit írtak otthonról?

A fiú elnyújtózik, szétnyitja a levelet és belenéz.

— A szokásos. Még nyolc hónap van hátra a nyugdíjig, és októberre biztosan megjön a rossz idő, mert apát három nap óta kínozza a reuma. Írja, hogy a bányában új aknászt kaptak, és anyának a múlt héten a forró zsír megégette az ujját...

A fiú hangja néhány pillanatra megáll a levegőben, amíg a levelet visszagyűri a zsebébe.

— Azt is írja még, hogy többször is hazamehetnénk, de bennünket úgy kell hazaimádkozni. Pedig negyven kilométer nem a világ vége. Szombaton engem is meg téged is hazavárnak. Anyának születésnapja lesz, és ne felejtsünk el virágot vinni... És az ötnegyvenessel menjünk, mert az motoros, és útközben keveset ácsorog.

A férfi megint lenéz az utcára.

— Ennyi az egész?

— Ennyi.

— Rendben van. Szombaton hazamegyünk apáékhoz, anyának veszünk virágot, és az ötnegyvenessel utazunk, mert az motoros és útközben keveset ácsorog.

Hosszú és nyugtalan a csend.

A fiú a telefon után nyúl.

— Most jut eszembe, telefonálnom kell... Megengeded?

A férfi hallgat. Három perce ül az öccse a fotelben.

Ki kell dobni.

A fiú tárcsázik. A kagylót eltartja a fülétől, és türelmesen hallgatja a mély, szaggatott berregést. A bátyjára néz.

— Tulajdonképpen szeretek nálad lenni... Ha befejezem az egyetemet és a magam lábára állok, akkor én is bérelek egy ilyen albérleti szobát valamelyik harmadik emeleten. Abban is lesz ilyen szép szekrény, rekamié, kagylófotelok... és természetesen telefon is. És az első nap nem csinálok mást, csak telefonálok. Felhívom ezt, felhívom azt, bejelentkezem itt, bejelentkezem ott...

A férfi összeharapja a száját. A hangja rácsap a fiúra.

— Hagyd abba!

A fiú megrezzen, a kagylót meglepődve visszaejti a készülékre, és csodálkozva néz. A férfi megkerüli az asztalt, az öccse elé áll, szinte belehajol az arcába.

— Mit csinálnál te, ha az albérleti szobád ajtaján, amit majd kibérelsz, ha a magad lábára állsz, éppen akkor kopogtatnak, amikor egy nő van nálad... Mit csinálnál, ha ez a valaki az atyaúristennek sem akar elmenni...

A fiú néhány pillanatig nézi a bátyját, válogatja a szemében a fényeket, azután cinkosan hunyorít.

— Nő van nálad?

A férfi bólint.

— Most már érted?

A fiú körülnéz.

— És hova tetted?

— A fürdőszobában van.

— Megnézhetem?

A férfi összerezzen, megütközve nézi az öccsét.

— Megőrültél?... Egyébként is tíz perce el kellett volna már mennie.

A fiú bólint. Feláll, kihúzza a hátát.

— Szóval menjek el?

A férfi megfogja az öccse vállát, a szemébe néz — hálásan, ügyetlenül leplezett izgalommal.

— Sétálsz húsz percig. Elmész a Széchényi térig, onnan már visszajöhetsz. Utána mindent megbeszélünk. Apa levelét, a virágcsokrot, a lottónyerőszámokat... Mindent, amit csak akarsz, de most...

A fiú közbevág.

— Jó. Megyek.

Összeszorítja a száját. Nem is olyan csodálatos egy ilyen albérleti szoba a harmadik emeleten. És milyen hosszú ez a három lépés az ajtóig. Csak ő tudja.

Szó nélkül megy el. A kilincset se fogja meg és nyitva hagyja maga mögött az ajtót.

A férfi utána néz. Hallja, hogy csukódik a nehéz, vasalt előszobaajtó. Egy kicsit vár, azután beszól a lánynak a fürdőszobába.

— Kijöhetsz. Elment már.

A lány megint — és ma este már hányszor — a bérelszámoláson elrejtett virágcsokorra és a kecses porcelánszoborra gondol — és elkerüli a férfi tekintetét. Milyen jó, hogy nem kell a saját szemébe nézni.

Az éjjeliszekrényhez megy. Összeszedi a hímzett zsebkendőt, a fél doboz könnyű cigarettát, felcsatolja a karórát. Kinyitja a táskáját, belenéz, pedig csak az arcát akarja eldugni.

— Az öcséd volt?

— Az. Mindig a lehető legjobb alkalmat választja ki.

A lány lehajtja a fejét, megáll az ajtóban. Nehéz, hideg csend van.

— Ugye mondtam neked — ingatja szomorúan a fejét — hogy olyanok vagyunk, mint a tolvajok...

Azután megint csend van. És a lány elmegy — becsukódott, rendetlen szívvel.

Három perc múlva megint kopognak.

A férfi hanyattdől a paplanon.

— Lehet!

A kilincs lassan, röstellkedve megmozdul, kinyílik az ajtó.

Az ajtóban a fiú áll.

A férfi felugrik, azután visszaül — mintha a szívére ütöttek volna.

— Hogy kerülsz ide? Hiszen nincsen öt perce, hogy elmentél.

A fiú az ajtóban ácsorog.

— Visszajöttem.

Később belép a szobába, becsukja maga mögött az ajtót és leül. A padlót nézi.

— Ágnes volt itt nálad?

A férfi felkapja a fejét.

— Honnan tudod?

Csend van.

— Láttam.

— Láttad?

— Beszéltél is vele?

A fiú kedvetlenül legyint.

— Túlzás. Csak köszöntem neki. Ő visszaköszönt és zavartan elpirult.

— Hol köszöntél neki?

— Itt a lépcsőházban.

A férfi feláll. Jobbra-balra néz, mintha meg akarna kapaszkodni valamiben. Tehetetlen és ügyetlen, csak kiabálni tud.

— Azt ígérted, hogy lemész a Széchenyi térig, ehelyett elbújtál a lépcsőházban és leskelődtél. Tudod, hogy mi ez?

A fiú felnéz.

— Nem mindegy?

A férfi szembefordul.

— Mint egy éretlen kamasz!... Kíváncsi voltál, hogy ki megy el tőlem?... Mi?

A fiú tekintete finom, az arcán szomorú a fürkésző mosoly.

— Tudtam.

— Tudtad?

— Megéreztem.

A férfi sokáig szórakozottan, elgondolkozva nézi az öccsét. Néhány perc alatt a második ostoba helyzet. Mit csináljon ezzel a neveletlen, huszonkétéves

kamasszal? Adjon neki egy pofont? Vagy nevesse ki — csúfondáros, elnéző vigyorgással? Egyiket se lehet.

Vállat von.

Leveti a háziköpenyt, meglóbálja a kezében és az egyik fotelba dobja.

— Úgy viselkedsz, mint egy féltékeny férj — morogja, és bemegy a fürdőszobába.

Az ajtót nyitvahagyja és borotválkozáshoz készülődik.

A fiú feláll. Nehéz, kemény kő a szíve, amilyen csak egy huszonkét éves fiatalember szíve lehet — ha reggelre ébredve összecsukja az álmait. Fáj. Pedig ostobaság, hogy fáj. A bátyja után bámul. Közelebb megy, a fürdőszobaajtóhoz dől. Benéz. A férfi a villanyborotvát babrálja.

A fiú elfordul, az összegyűrt paplant látja. Fél órája még ott feküdt a lány. Ő is úgy jöhetett be ide az albérleti szobába — ahogy a régi hívők valaha átléphették a csodatévő templom küszöbét. Reménykedve és alázattal — mert minden lány így érkezik.

És hogy ment el? Mit vitt magával?

A szeme üres volt, amikor visszaköszönt.

Benéz a fürdőszobába.

— Először volt fenn nálad? — kérdezi és a cipője orrát bámulja.

A férfi a villanyborotvát forgatja a kezében. Elromlott. A tekintete nyugtalanul, gyanakodva átrepül a keskeny fürdőszobán — azután visszaesik a villanyborotvára.

— Először. De nehogy azt hidd, hogy szűz volt.

Csend van.

A fiú néhány pillanatig az ajtónak támaszkodik, azután egyetlen, tántorgó mozdulattal a rekamiéra ugrik. Hanyattveti magát, a hangját feldobja a menynyezetre és csúfolódva nevet.

— Hallottad?

— Mit?

— Valahol Oceániában, a Bismarck szigetek környékén él egy törzs. Furcsa, ősi állapotban. A misszionáriusok és a kutatók hozták Európába a hírt, hogy ennél a törzsnél nem a nászéjszaka adja a házasságra a szent pecsétet, hanem... Mit gondolsz, hogy mi?

A férfi ásít a fürdőszobában.

— Nem tudom.

— Az első kettesben elfogyasztott ebéd. Az bizony. Az új pár beül a kunyhóba. Közöttük a tál, a tálban az étel, és a férjuram boldogan csámcsog, mert tudja, hogy az ifjú feleség még soha, senkivel se fogyasztott el kettesben ebédet. És a nyomorultnak eszébe se jut, hogy a menyecske szűz-e vagy se.

A férfi váratlanul kidugja a fejét a fürdőszobából. Hideg jégszeme van.

— Ezt miért mondtad?

A fiú halkan kuncog, hasrafordul és a bátyjára néz.

— Nevetséges mi?... A bennszülöttek fütyülnek a szűzességre, de az első, közösen elfogyasztott ebéd, az igen. Amiatt még ölni is tudnak.

A férfi összeráncolja a homlokát és vár. Azután meggondolja magát és legyint.

— Ehhez te még gyerek vagy. Mégis, kérdezz meg száz férfit, hogy milyen lányt akar feleségül, és ha megmondták, akkor gyere fel hozzám.

A fiú egy vékony, ritkuló árnyékot néz a falon, és fél, hogy legyőzik. Kapkodva beszél, fel és le ugrál a hangja.

— Azt hiszed, hogy az a lány szeret majd legjobban az életben, aki szűzen megy hozzád feleségül?

A férfi eldobja a villanyborotvát, borostás állát néhányszor végigsimítja a tenyerével.

— Hagyd abba. Ezt alighanem egy pszichológustól hallottad.

Leül. Kedvetlen és száraz a lelke.

Most is úgy történt, mint máskor és mással. És most még a jóllakott unalom se maradt meg ajándékba. Rátört a fiú. Mindig csak meglátja azt a nagy, fényes pillanatot, amikor piros, feszes kohó a teste és könnyű szikrák a csókok — de megfogni sohase tudja. Mire kinyújtja a kezét — minden kihűl.

Jó lenne elzavarni a fiút, de az is jó, hogy itt van.

Lógatja a fejét, a hangja szemrehányó.

— Még jó, hogy azt nem kívánod, hogy vegyem el feleségül is ezt a lányt.

A fiú sokáig hallgatja a csendet.

Ha most valaki megbízná, hogy írjon erről a városról útikalauzt — elvállalná. Leveleken és iskolai dolgozatokon kívül eddig mást nem írt — de elvállalná. Megírná, hogy a hegy déli lejtőjén van egy város. Kicsit kormos, kicsit füstös, de a helyi idegenforgalmi hivatal statisztikája szerint minden évben tíz és tízezer turista keresi fel. A vendégek mindent elolvashatnak az eddigi útikalauzokban — de valamit nem. Azt, hogy van ebben a városban egy fiatal mérnök, itt lakik a Liliom utca hétben a harmadik emeleten. Telefonja is van, szeretője is van — és azt hiszi, hogy boldog.

És azt is beleírná, hogy a város egyetemi kollégiumában él egy huszonkétéves fiatalember, akiről csak azt hiszik, hogy boldog. És akivel szeretnék elhitetni, hogy a szerelem csak olcsó albérleti időtöltés.

Becsukja a szemét, mert három év óta nem sír. Már nem illik .

— Pedig azt hittem, hogy el akarod venni feleségül. — mondja később csendesen.

A furcsa, rekedtes hang megüti a férfit.

— Elment az eszed? Nem mondanád meg, hogy mire vegyem el? És egyáltalában miért vegyem el? Mi lenne, ha a férfiak minden lányt elvennének feleségül, aki lefekszik velük?

A fiú nem felel. Csak fekszik a gyűrött paplanon, és azt szeretné tudni, hogy mit vitt magával a lány, amikor elment.

A férfi ingerülten széttárja a kezét.

— Azt hiszed, hogy én nem szeretnék megnősülni? Csak szeretnék... Az a kétezerkétszáz forint, amit havonta keresek, még nem minden. És megmondanád, hogy hova tegyem a feleségemet? Hozzam ide, és tegyem pokollá az életemet, mert a háziasszony mindig attól rettegne, hogy kiigényelem a szobáját?

A fiú csak a fejét fordítja.

— Szereted ezt a lányt?

Hosszú, görcsös pillanatok után jön a zavart, mentegetőző válasz.

— Nem.

A vékony, ritkuló árnyék még mindig ott fekszik a falon. Nem szereti. Nem szereti.

Nem is szeretheti.

A fiú megint megnézi az árnyékot a falon, azután elereszti. Nem kell már megfogózkodni — nem győzhetik le. Felül, kihívóan a szemében tartja a bátyja tekintetét.

Mosolyog.

— És azt hiszed, hogy boldog vagy?

A férfi arcán megrezzennek a kemény vonalak. Feláll, egy ideig türelmetlenül járkál a szobában, a hangja sértődött és támad.

— Mi közöd hozzá? Betörsz hozzám, leskelődsz, és még prédikálni is akarsz, de milyen jogon? Vegyem el feleségül, mert neked ez a boldogság?

Most gyűlöli. Titokban mindig is irigyelte, és titokban — apró, hegyes fájdalommal mindig is gyűlölte.

Megáll az öccse előtt.

— Mit akarsz tőlem? Miért nem mész haza?

A fiú lehajtja a fejét.

— Tulajdonképpen semmit se akarok, csak azt nem tudom megérteni, hogy a szerelem csak olcsó albérleti szórakozás... időtöltés...

A férfi az ablakhoz megy, a homlokát a hideg üveghez tartja.

Nem lehet elzavarni a fiút — nem megy. Fekszik a gyűrött paplanon, nézi a mennyezetet — és nem megy.

Megfordul, az ablaknak támaszkodik.

Gyűlöli az öccsét. Igen, akkor gyűlölte először, amikor egy háborús éjszaka megszólalt a sziréna. Álmos volt, a sarkát előző nap feltörte az új cipő és a fiút neki kellett levinni ölben az óvóhelyre. És szaladni akart, de nem lehetett.

Meg kell bántani. Vissza kell valamit adni. Könyörtelen és fölényes.

— Mit tudsz te! Még alig voltál a világon, amikor engem hajnalban kizavartak az ágyból, hogy álljak sorba a bolt előtt krumpliért meg cukorért... Te beszélsz nekem? Amikor te érettségiztél, neked már két öltöny ruhád volt, én pedig a zsibárustól kaptam az első hosszúnadrágot. Az én kamaszkorom legnagyobb élménye a háború volt...

A fiú felnéz. Ő is fölényes. Legyint, a tekintete átlépi a bátyját.

— Mindig a háború!... Unalmas. Te ebből akarsz megélni, mindent ezzel magyarázol. A háború miatt vagyok ilyen, a háború miatt van az... Mindenre kifogás.

A férfi megrezzen, mintha pofon ütötték volna. Az arcán reszketnek a kemény vonalak. Az állát előredugja.

— Te azt hiszed, hogy én azért vagyok ilyen, mert ilyennek születtem?... Harminckét éves vagyok és az én kamaszkoromból mindössze annyi szerelmi emlék marad, hogy az iskolában leveleztem egy lánnyal, és egyszer, bál után, amit a légitámadás félbeszakított, a kapuban kaptam egy puszit... És huszonegy éves voltam, amikor hazajöttem a hadifogságból, és újra meg kellett tanulnom táncolni...

Szégyenkező, kimerült csend van.

A férfi visszahúzódik, a vállát leereszti, mintha elfáradt volna. Csendesen, kedvetlenül morog.

— És én azóta mindig úgy érzem, hogy valami a nyomomban van. Gyerekkorom óta félek. Félek a magánytól, az álmoktól, a véletlenektől, az időtől... Félek az éjszakától, de nem merem bevallani, mert mostanában álmomban gyakran gombaalakú felhőket látok. Már csak a mi városunk áll a környéken, és amikor veled találkozom, mindig csak azt kérdezem, hogy meg van-e még Lengyelország, meg Amerika, meg Ázsia. Nem azt, amit az apáink kérdeztek, hogy él-e még ez vagy az, hanem meg van-e még Amerika, Ázsia...

Megint csend van.

A férfi lassan, szótlanul a rekamiéhoz megy, az öccse mellé dől. Elgondolkozva forgatja az ujjai között a takaró szélét.

— A szerelemtől is félek... A házasságtól is. Félek, hogy megcsal majd a feleségem. Félek, hogy féltékeny leszek, félek, hogy a többiek kiröhögnek, és félek attól, hogy egy év múlva tánc közben, amíg a feleségem derekát ölelem — arra kell majd gondolnom, hogy hiába nősültem meg, mégis egyedül vagyok...

A fiú mozdulatlanul fekszik. Eszébejut, hogy fél nyolckor moziba akart menni — de nem mozdul. Fogva tartja a csend.

— Ami akkor odaveszett a háború alatt, azt már nehezen találod meg — mondja csendes vigasztalással, de érzi, hogy visszahullanak a hangok.

A férfi se mozdul. Csak a hangja.

— Pedig megkeresem.

— Az ifjúságot?

— Azt, amit tőlem elvettek, és neked ingyen adtak.

— Pedig így sohase találod meg.

— Hogyan?

— Így. Kedvetlenül, virágról-virágra. Így nem lehet, így csak elégsz, nyomod veszik, mint a lángnak... A lányok megtanulják, hogy ilyen vagy. Az emberek is megtanulják, és majd ha találkoznak veled, becsukják a szemüket, hogy ne lássanak...

A férfi tenyere végigsimít a lány helyén. Ott feküdt délután.

— Hát hogyan lehet?

— Nem tudom, de így nem jó.

A férfi feltápászkodik. Szeretne az öccse szemébe nézni, de a fiú elfordul. Csak a csendből lehet megérezni, hogy szomorúak és testvérek.

Az egyik erre néz, a másik arra. Percekig — csak szótlanul. Két okos, tanácstalan szempár.

A férfi szétnyitja, összecsukja a tekintetét. Milyen kár, hogy mindig ugyanúgy történik — mindenkor, mindenkivel.

Megérinti a fiú karját.

— Hallod, amit mondok?

— Hallom.

— Megmondod majd másnak is, ha az emberek becsukják a szemüket, hogy ne lássanak?

— Megmondom.

A férfi egy kicsit várt, hátha meggondolja a fiú, azután erősen, kemény, meleg szorítással megfogja a kezét.

— Mondd majd meg nekik, hogy azt midenki szépen el tudja mondani, hogy milyen az új erkölcs a házasság után. Ezt mindenki tudja, mert kétezer éve így csinálják a keresztények. Ez nem új, ez csak a szónoklat... de ki ad nekünk választ arra, hogy mit csináljunk a házasság előtt. Szerethetünk vagy nem szerethetünk?

A férfi lecsukja a szemét, mert így könnyebb.

— Megmondod majd másnak is?

— Megmondom.

— Mondd meg, adjanak választ, hogy mit csináljunk!... Menjünk az idegorvoshoz? Én már voltam. Tudod, hogy mit mondott? Tornásszon fiam. Sokat tornásszon, minden reggel, minden este és vegyen hideg tussfürdőt... Azt hiszed, hogy van értelme? Nincs... Vagy szedjünk brómot, mint a szerzetesek? Vagy szeressük el a barátunk feleségét? Vagy írjunk cikket az újságok levelezési rovatának, hogy állítsák vissza a bordélyházakat? Vagy verjük a fejünket a falba?... Azt mondd meg fiú, hogy ki ad nekünk erre választ?

Kovács Ferenc

Májusi vers

Minden mint a boldog menyasszony

Megsímogat az akácfa illatfátyolával
hamvas virágokat tűz birsfánk a hajába
ipi-apacsot játszik a szél
a por
meg a sok eldobott papír
és prüszkölve dörzsölgetem szemem mert a por arcomra menekült

Az esték is melegek

Ablakunk sokáig tárva
Behallom a fák rejtett suttogását
hallom a hárs szerelmet mond a vadgesztenyének
későn hazajáró cipőkopogásom csókokat zörget széjjel az utcán
s hazaérve olyan jó harmat-feleségem megölelni

Nincs didergő gyötröttálmú ébredés

Az autóbusz ezüstös fénnyel kacsintva jön felém
vidám kötekedéssel rángat mint ügyetlen játszó öreg medve
és nem haragszik senki akinek nekilök

Ó élet te ezerarcú csúfondáros vén csirkefogó
szép vagy tavasszal
oly jó megmerülni benned
ilyenkor nem érzem a lapokat melyeken nem szaladtak végig az én
betűim
és nem fáj a bőröm ahonnan kitépdested kormos hajamat

Káldi János

Esengő

Él ő már mindig, s ragyog majd egyre jobban, sohase omlik porrá. —
Utak fasorai, alkonyok, felhők, mint saját gyereketekre, vigyázzatok nagyon rá,
úti kavics, kődarabka, ha megy, guruljatok az árokba le,
tavaszdélután, szeresd, küldd el jó szeledet, ha száll az éneke,
virágok, virágok, égre-néző fűszálak, a ti kicsike nénétek ő,
meg ne ijeszd, ha arra jár, te halvány füzekkel teleszórt temető,
vigyázzatok rá bérházak lépcsői, éjbe nyíló sikátorok,
ha kérdez titeket, végtelen hegyek, azonnal válaszoljatok,
komorulj el, te gyermekmosolyú égalj, ha valamit rosszal,
albérleti szobák, derűsen nézzetek rá nagyon-vert falaitokkal,
fürge vizecske, — téged ő el nem felejthet! — dúdolj mindig szépet neki,
s vidd el, — akár a beléd-hullt leveleket, — ha vannak rosszemlékei,
s ti emberek, a napi porban futkosók, ne hagyjátok magára szeretetlen, —
mert elveszik szegényke az álmokat-tördelő, szigorú szelekben.

Krúdy Zsuzsa

Emlékezés Krúdy Gyulára

Kellér Andor így ír Krudyról: „Örök titok, hogy ez az író, aki állandóan ‚forgalomban' volt, akiről a nap bármely órájában számosan meg tudták mondani, hogy éppen hol tartózkodhatik, mikor ír? Méghozzá több mint százhuszonöt kötetet? Nem is szólva az újságokban rejtőző még kiadásra váró temérdek írásáról." — Fejtsük meg együtt a „titkot". Forgassuk vissza az idő kerekét, s hétmérföldes csizmákkal haladva villantsuk fel életének egy-egy eseményét. Mondjunk el egyet s mást a rendkívül „sűrítetten" élő íróról, aki 54 és fél esztendeje alatt annyit írt, mint az ugyancsak igen termékeny Jókai 79 esztendős koráig.

Kezdjük az elején, egyik önéletrajzi részletével:

„Október volt, a cinkék már beköltöztek a városba, téli hangjuk lett az úton járó madaraknak, amikor egy vasárnap a Piringer János kiadásában megjelenő Szabolcsi Szabadsajtóban egy új név és egy régi beszély lát napvilágot. A beszély címére már senki sem emlékszik, de a név viselője még mozgatja kezét és lábát. A név így hangzott legifjabb Krúdy Gyula. Hősünk tizenhárom esztendős volt akkor és e babonás életkorban ezzel eldőlt élete és sorsa örökre." Ettől kezdve rendszeresen és szenvedélyesen ír. Életének legnagyobb szenvedélye mindvégig az írás és olvasás maradt.

Hogy miképp került az ötödik gimnazista összeköttetésbe az „Orsova" szerkesztőjével, Molnár Istvánnal, azt ma már bajos megtudni. Tény azonban, hogy 1894. január 1. és december 12. között 16 novellája jelenik meg itt. Ennek a határszéli magyar városkának szépirodalmi szükségletét hosszú ideig ő elégíti ki. Még nem kap írói tiszteletdíjat, csupán egy doboz névjeggyel lepik meg, ezzel a szöveggel: „legifiabb Krudy Gyula, az Orsova című hetilap szépirodalmi munkatársa."

„A nagy dob" címmel iskolai újságot szerkeszt, de sajnos egyetlen kézzel írt szám lát napvilágot. Innét már csak egy lépés a Nyíregyházi Sajtóiroda. Néhány osztálytársával együtt szorgalmasan küldöznek híreket a fővárosba. (A Pesti Napló és a Pesti Hírlap 5 krajcárt fizetett hírenként vidéki tudósítóinak.) A Sajtóirodának hivatalos blankettái, bélyegzői voltak, s Pesten nem sejtették, hogy csupán néhány gimnazista vállalkozása. A fiúk közben rájönnek, hogy az sem baj, ha néha-néha lódítanak egyet az érdekesség, olvasmányosság érdekében. Így csakhamar fantasztikus hírek kezdenek Nyíregyházáról elterjedni: véres, halálos kimenetelű párbajok, verekedések, bicskázások, kalandos, revolveres leányszöktetés stb. Egészen addig, míg egyik tanáruk, Porubszky Pál meg nem unja a sületlenségeket, valótlanságokat, s rá nem dörrent túlságosan bő fantáziájú diákjaira.

Ekkoriban érkezik el Krúdy, életének egyik fontos állomásához, a „tuzséri eset"-hez. Ennek előzménye a következő: Versecről egy Neukomm nevű kútfúró mester érkezett a városba. Az ő vezetésével készültek az első nyíregyházi mélyfúrású szivattyús kutak. A nyugtalanítóan éles nézésű, őszes körszakállú férfiú, csakhamar nevezetességgé vált. Kiderült róla, hogy tud hipnotizálni, s eme tudományát a gimnázium udvarán többször bemutatta. Krudy is csodálója lett. — Történt, hogy Neukommot a tuzséri kastélyba hívták el, gyógyítaná meg az állandóan fejfájással küzdő 22 esztendős Salamon Ellát. Miközben azonban hipnotizálta a lányt, az nagyot sikoltva összeesett és meghalt. (Valószínűleg szívszélhűdés érte.) — Krudy amint tudomást szerzett az ügyről, azonnal Tuzsérra utazott. Napokon keresztül innét küldte tudósításait a fővárosi lapok számára. A „tuzséri eset"-ből világszenzáció lett. Ügyes, színes riportjai, külföldi világlapokban, így a The Times és a New York Heraldba is eljutottak. — A szorgalmas diák a Debreceni Ellenőrnek is gyakran küld írásokat. 1894 októberében nagy öröm éri. Levelet kap Gáspár Imre költőtől a Debreceni Ellenőr nevében.

„Legyen szíves nekem, forduló postával felelni a következő kérdésemre: Hajlandó-e ön október hótól a Debreceni Ellenőrhöz belépni? Ez esetben 40 forint havidíjjal szolgálnánk, amely összeg gyakorlatának öregbülésével növekednék. Feladata lenne pedig a tárca, színház, nagyobbfajta report stb. végzése. Úgy értettem meg, hogy az érettségi vizsgára magánúton készül. Ha ez így van, kellő alkalmat találna arra közöttünk is, sőt, mint a debreceni nagy szabadelvű párt lapjánál működő fényestollú tárcaíró, biztos protekcióra is. Végtelen örvendenék, ha Ön, kinek kvalitása a szó teljes értelmében elvitathatatlan, alulírott vén poéta mellé kerülne. Ér-

zéke van — látom a kiszínezett report, az aktualitások iránt, mik a journalisztikai pályára predesztinálják." — Ezek után nem csoda, hogy a tantárgyak nagy részét nyűgnek érző diák, akinek már számos összeütközése volt az iskola rendjével, fegyelmével, megszökik hazulról és Debrecenbe megy újságírónak. November 1 és december 25 között 33 írása jelenik meg az Ellenőrnél. Küld azonban cikkeket a Debreceni Reggeli Újságnak és a nagyváradi Szabadságnak is. — Gáspárról később így ír: „Gáspár Imre volt első főnököm, korrigálóm, irányítóm Debrecenben, az ottani szabadelvű párt lapjánál. Csodálatos leveleit, amelyekben útmutatást adott olvasmányaimhoz, ma is őrzöm." Az atyai szigor, azonban csakhamar hazaparancsolja a „tékozló fiút", le kell érettségiznie.

1895 szeptemberében lép be másodszor a Debreceni Ellenőrhöz, édesapja ellenkezése ellenére, aki ügyvédnek szánta, s külföldi egyetemre akarta küldeni. — „Debrőben" két költő-újságíró él akkoriban: Gáspár Imre és ellenlábasa, Rudnyánszky Gyula. Hogy miért gazemberezik le naponta egymást hírlapjaikban, azt nehéz rekonstruálni. Valószínűleg, mert D. ugyan elég nagy város, de két dudás még sem fér meg benne.

A látogatóba hazatért Kossuth Lajos fiának, Ferencnek országjárásáról így ír Krudy: „Hallgatom őt Debrecenben, az Arany Bikában országos körútja alatt, mint ifjú vidéki reporter... Rácz Károly, a szőke cigányprímás a Himnusz helyett a Jaj de huncut a német... kezdetű keserves nótára gyújt." Kitűnt, hogy Rudnyánszky Gyula ellenzéki hírlapíró sugallatára tette. Reszkettek a megyei urak, mi lesz, ha megtudja Ferenc József? Lett is botrány belőle, mégpedig európai méretű. Kossuth Ferenc innét Nyíregyházára utazik. „Találkoztam K. F.-cel harmadnap Nyíregyházán — a nagyapám házánál..."

Nagyapa kifogásolta, hogy Kossuth fia miért nem magyar ruhában érkezett. Mikor pedig beszélgetés közben kitűnt, hogy K. F. nem akar ujjat húzni Ferenc Józseffel, az öreg elégedetlenül dörmögött, szeme villámlott: „Hát őcsém, nem azért jött haza, hogy itthon forradalmat csináljon?..." Ennek a látogatásnak Krudy „A Kossuth fiuk" című, eddig csak újságban közölt regényében állít emléket.

Az író nem sokáig marad első munkahelyén, Nagyváradra szerződik a Szabadsághoz. 1895 ősze és 1896 májusa között, több mint fél évig élt itt. A Szabadságot 1873-ban alapította Laszky Ármin nyomdász, aki az ifjú írót szeretettel várta s Nagy Endrét küldte ki fogadására az állomásra, nehogy eltévedjen a jövevény. Ő így emlékezik meg erről:

„A debreceni vonatból alig néhány utas szállott ki, de így sem tudtam ráismerni a magam emberére. Én azt a széllelbélelt, kopott csavargót kerestem, aki Debrecenből hajlandó átköltözni Nagyváradra, hogy havi hetven koronáért a korrektorságot és a segédriporterséget vállalja. Ehelyett egy nyurga fiatalembert láttam, aki arisztokratikusan begörbített mellel járt, de így is három fejjel magasabb volt nálam. Valami hófehér bolyhos posztóból készült télikabát volt rajta, mintha bárányprémből lett volna kiszabva, ilyet én még sose láttam világéletemben. Aztán sárga cipője volt vörös gumitalppal, ami akkoriban szintén sose látott csuda volt. Valami elképzelhetetlen fényűzés volt ez. És a kezében olyan disznóbőrtáskát tartott, amilyennel csak grófok utaznak. Alig mertem megszólítani: Krúdy kollega? Bólintott azzal a búsan félrebillentett barna fejével." Nagy Endre indítványozta, hogy menjenek gyalog, de Krudy kocsiba ült: — „Üljön csak be. Nem szeretek gyalog járni". Ezek után Nagy, mint cicerone magyarázni kezdte a látható nevezetességeket, de az ifjú mindenre csak szótlanul bólogatott. „Mint egy keleti satrapa, aki kegyeskedik minisztere alázatos jelentését meghallgatni." Végül is megérkeztek az új munkatárs szállására. „A hónapos szoba egy földszintes ház mélyén volt. Krudy öreguras kényelemmel kászálódott ki a kocsiból (már akkor huszadik évén is túl volt talán) s mély hangján rám dörmögött: „Fizesd ki a kocsist. Nincs nálam aprópénz." Persze, hogy kifizettem. Hogyne fizettem volna. Mukkanni sem mertem. A szoba kicsi volt, de gusztusosan tiszta. Örültem, hogy tetszett neki, mintha én lettem volna felelős érte. Mindjárt ki is pakolta holmiját. Hamar meg volt vele, a gyönyörű disznóbőr-kofferben nem sok holmit hozott magával. Volt benne egy lenge nyári öltözet, egy frakk, és néhány frakking csipkés szélű mellvérttel. A koffer nagyobbik fele újságból kivagdalt papírszeletekkel volt megtömve. Egy pékkemencét be lehetett volna fűteni vele, annyi volt. Megkérdeztem tőle félénken, hogy mire való ez a sok makulatúra. Egykedvűen válaszolta: — A műveim. — A Képes Családi Lapokból, az Ország—Világból és a Fővárosi Lapokból valók voltak a kivágások. — Dolinay Gyula és a jó öreg Vadnay Karcsi megkért, hogy innen is küldjek nekik novellákat — mondta Krudy. — Az

Ország-Világ pedig regényt kért tőlem. — Álmaim álma volt egyszer fővárosi újságban megjelenni. Most már rettenetes tisztelettel néztem rá."

Több verzióban él, hogy került Krúdy Nagyváradról Pestre. Az egyik szerint tudósítónak küldték volna fel a millenneumi kiállításra, s itt maradt. Ahogy azonban ő írja, sokkal stílszerűbb, romantikusabb: „a szerelem az itt telelő Henry cirkusz táncosnője után itt sem hagyott megnyugodni. A cirkusz után Pestre szöktem."

Amikor sugárzó fiatalon, tele életkedvvel, reménnyel „mint Dumas regényéből való ifjú, egy tallérral és mérhetetlen ambícióval" a fővárosba érkezett, „Pest még tomboló ifjúkorát élte." A város a millenneumi ünnepségek lázában égett, mozgott, fejlődött, mintha egyszerre akarná pótolni mindazt, amit eddig elmulasztott. — Krúdy hatalmas lendülettel veti bele magát az éjszakai életbe, szórakozásokba, a józan nappal azonban a munkáé. Olyan hatásosan indul harcba a sikerért, érvényesülésért, hogy alig telik bele néhány hét, s a szakmabeliek zöme már tud ittlétéről.

A Képes Családi Lapok, Ország-Világ, Magyar Szemle, Szabad Szó, Egyetértés című lapoknál veti meg lábát. Az Egyetértés főszerkesztője, Csávolszky Lajos félelmetes rendet tart munkatársai között, s kitűnő lapot szerkeszt. Vakmerő spekulációi, hazárd tettei végül is tönkreteszik. Róla és néhány pesti „aranyásó" lapvállalkozóról írja később az „Aranybánya" c. regényét.

Az ifjú Krudy a Józsefvárosban, az újságírók, művészek, bohémek akkor oly kedvelt városrészében üt tanyát. Nemeskéry Kiss József, Kiss Gyula, Sághy Ferenc a Budapesti Hírlap munkatársai, Kürthy József színinövendék, Ábrányi Emil író, egy sereg fiatal piktor, szobrász, Cholnoky Viktor író, a Pesti Napló korrektora lakik szomszédságában. „... egy-két évig a Józsefvárosban csavarogtam, koplaltam, rongyoskodtam, mert atyám ezt a módszert vélte a legjobbnak arra nézve, hogy a szülői házhoz visszatérjek. Persze nem mentem."

A józsefvárosi Ivkoff kocsmájában sok furcsa, érdekes figurával találkozik. Ide jár: Benedek Aladár, Gáspár Imre, a piros mellényes Erdélyi Gyula költő, Dolinay Gyula, a Hasznos Mulattató szerkesztője, Szemnecz Emil, gr. Vay Sarolta írónő, aki nadrágban jár és szivarozik, a cilinderes, papi reverendát viselő Simli Mariska, Pongrátz Béla, aki már többször ült „királysértésért", a himlőhelyes arcú Inczédy László, a „függetlenségi gondolat aszkétája" és a Veszprémből ideszármazott tehetséges két Cholnoky fiú: Viktor és László.

1897-ben jelenik meg az „Üres a fészek" c. első kötete. (Az Ország-Világ c. lap a mellékleteiben közölt Krudy írásokat fűzette össze — írói honorárium gyanánt.) Ez a könyv került Beöthy László s. szerkesztő kezébe, aki mutatványt közölt belőle a Budapesti Hírlap irodalmi rovatában, s melegen, biztatóan írt róla. „Tíz sorsdöntő, végzetes mondatot." Ettől kezdve megnyílt előtte a B. H. kapuja, sőt más lapok, irodalmi körök figyelme is felé fordult. Rendszeresen dolgozik a Fővárosi Lapok, Magyarország, Pesti Napló, Divat Salon, Magyar Hírlap, Magyar Újság, Új Idők, Művész Világ, Előkelő Világ, Magyar Géniusz c. lapoknak. 1910-es években válik országos hírű, elismert íróvá. A Szindbád novellák és a Vörös postakocsi megjelenése sikert, sikerre halmoz. A vörös postakocsi megírására Kiss József, A Hét főszerkesztője biztatta, s hogy még nagyobb kedvet csináljon hozzá, megígérte, hogy 100 koronát fizet folytatásokként. Szavát állta is, bár ez a tiszteletdíj valóban óriási összeg volt." Száz koronát egy egész könyvecskéért fizetett a Magyar Könyvtár." Ez idő tájt vált szokásává, hogy mielőtt írni kezdett, iniciálékhoz hasonló betűket rajzolgatott, addig-addig, míg „mint egy motor, bemelegedett."

Pályája innét felfelé ível. Rengeteget dolgozik, szinte valamennyi lap hozza írásait. 1910—1919 között 30 kötete jelenik meg. Újságírói működése 1916-tól válik mind jelentősebbé. Említésreméltóak háborúellenes cikkei. Egyre kétségbeesettebben észleli a háború pusztítását. Siratja az áldozatokat, a „régi szép idők" legendává, az erények füstté válását. Ezeknek az írásoknak egy része a Pest 1915-ben, Pest 1916-ban és Pest 1918—19-ben c. köteteiben jelenik meg.

A háborúellenes irodalom az eljövendő forradalmat készítette elő. Az írók nagy része harcba indult egy új, emberségesebb élet felé. Látószögük kitágul, egyre mélyebben, alaposabban keresik az események okait és összefüggéseit. Krudy számtalan cikkében áll a Tanácsköztársaság mellé. A kápolnai földosztás c. 61 oldalas könyvecskéjében örökíti meg azt a felejthetetlen tavaszi napot, amikor Károlyi Mihály Kál-Kápolnán felosztja birtokát a nép között. Móricz Zsigmonddal együtt szerkeszti a Néplapot. Számtalan riportot ír, járja a Dunántúlt. Fehérvári Könyv (Termelőszövetkezet Fejérmegyében) c. írása 1919-ben jelenik meg. A Tanácsköztársaság bu-

kása után a hivatalos irodalom képviselői, élükön Pekár Gyulával és Császár Elemérrel, igyekeznek Krudyt elszigetelni, tönkretenni. A következő években ott ártanak neki, ahol csak tudnak. Ő azonban nem hagyja magát, nem áll félre, nem teszi le a tollat, sőt még többet dolgozik, s mint eddig is, a lapok nagy része szívesen közli írásait. Egy helyen így ír erről: „Láttam Ady Endrét küzdeni a nyavalyatörős ebekkel, amelyek végül fogcsikorgatva közeledtek hozzá. Tudok sok mindenféle támadásról, amelyet a föld porában élő csúszó-mászók intéztek tehetséges emberek lába ellen. Korunk (melynek jelzőjét rábízom a jövendő történetírójára) az aljasságnak, az árulásnak, a köpönyegforgatásnak olyan színjátékát produkálta, hogy a csendes szemlélő a legnagyobb undorral fordul el embertársaitól. Most azok a keresztény Magyarország képviselői, akiknek vallásuk azelőtt legfeljebb bírói kihallgatásuk alkalmával jutott eszébe..." Az ellene indult hajszára a Bécsbe emigrált Hatvany Lajos is felfigyelt, aki a Jövendő c. lapban vezércikket ír a magyar irónyomorról. Elmondja, hogy az állam, az akadémia, az irodalmi társaságok nemcsak hogy nem támogatják az írókat, hanem üldözik őket. „Egyik írócsoport a másik ellen, kontárok a talentumok ellen fenekednek... A Pekárok, a Császár Elemérek irtóhadjárata ez a Krudy Gyulák és az Ignotusok ellen."

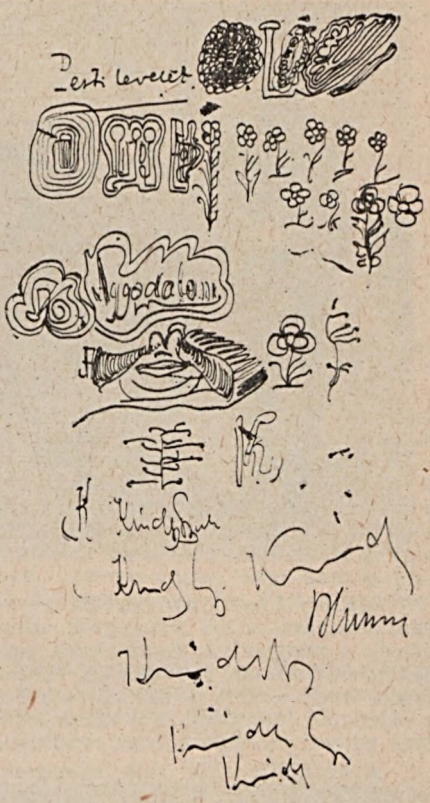

Krudy pedig írt, írt, soha, semmi lehetőséget sem hagyott ki, hogy megszólalhasson. Szorgalmáról csak szuperlatívuszokban lehet beszélni. Az egyre fokozódó gazdasági válságot ő is súlyosan érzi. Mind nagyobb harcot folytat írásai megjelenéséért, életünkért. Utolsó éveinek küzdelme — emberfeletti.

*

Honnét volt hatalmas anyag-, adat- és tárgyismerete? Honnét szerezte értesüléseit az író, akit felületesen holmi fellegekben botorkáló, irreális „ködlovag"-nak kiáltottak ki egyesek?

Ragyogó megfigyelő. Már egész ifjan, nyitott szemmel jár szülőhazájában. „Sokat csavarogtam szabad mezőkön, magányos rekettyésben, bozóttal benőtt határárkok mélyében... így pontosan tudtam a természet életét, a falomb lehullását, az ér vizének színeváltozását, a legszebb virágok elhervadását... vagy elmentem vadászni egy hű eb társaságában, és napokig bujkáltam a nyíri holt vizek között..." Nemcsak a természetet, az embereket éppen olyan szenvedélyesen figyeli. Jó ismerősein túl, az ismeretlenek is érdeklik: a tarisznyából eszegető vándor mesteremberek, a céltalan útú lődörgő csavargók, a vásárosok, vándorárusok, mézeskalácsosok, a rézdróttal járó szappanosok, a csizmadiák, a planétás, az álomoskönyvkereskedő, a pereces és mindazok, akik az országúton élnek és halnak. „...nagyon szerettem a lacikonyhákban, dutyánokban üldögélni és az emberek beszélgetését hallgatni. Többet lehet itt megtudni a világról, mint az újságból és könyvből."

Maga igen kevés beszédű, de másokat (ha érdekli a téma) szívesen beszéltet, hallgat. — Gyermekkorában főleg nagyszüleit meséltette, akik jól ismerték a Krudy és Radics családok történetét, unokatestvérüket, Krudy Kálmánt, a szabadsághőst és betyárt, a negyvennyolcas időket, hiszen maguk is részt vettek a komáromi vár védelmében. (Később nagyapa egy ideig a Soroksári úti Honvédmenhely parancsnoka volt. Itt kitűnő alkalom kínálkozott az öreg, hattyúfehér szakállú hősök: Havadi bácsi, Csécsi Szabó Dániel, Kovács strázsamester emlékein okulni.)

Kálnay László nyíregyházi ügyvéd és író, Dálnoky Gaál Gyula nyugalmazott vándorszínész az ősi Nyírségről, ottani családokról, elmúlt agarászversenyekről, bálokról, a magyar vándorszínészek regényes életéről tájékoztatták. — Mikor a felvidéken, Podolinban diákoskodik, többször felmegy a havasokra pásztorokhoz, margitszigeti éveink alatt pedig szívesen beszélget el Jóska bácsival, a lóvasút kocsisával, a söprögető lányokkal, s a kertészekkel, akik gyakran találnak ásás közben sokszáz éves emberi csontokat. Ezek rendkívül érdeklik, ír is róluk.

A körülötte élők: írók, színészek, festők, kocsmárosok, pincérek, zsokék, lócsiszárok, kocsisok, trafikosok, tyúkszemvágók, borbélyok, portások bőven szolgálnak híranyaggal. Pl. Gyuri bácsi a margitszigeti Kisszálló portása, aki valaha Arany János csizmáit tisztogatta, sok érdekeset mond el a „tekintetes úrról". A szvetenai utcai hullamosók és az óbudai utcák kintornásai is tudnak számára figyelemreméltót. Igen szívesen hallgatta a Bródy Sándor, Blaha Lujza, Jászai Mari, Szép Ernő, Várkonyi Titusz és Szakács Andor elbeszéléseit.

Sok levelet kap naponta. Meghívók, számlák, szerelmeslevelek között voltak olyanok is, amelyek valamilyen történelmi tényről, családtörténetről, fontos eseményről informálták. Irodalmi álmoskönyvének megjelenése után, garmadával kapta az álomfejtést kérő, álmokat leíró leveleket. Néha élettörténetek tárultak fel ezek kapcsán.

Történelmi munkái előtt hónapokig bújja a könyvtárakat, múzeumokat. Temérdek egykori iratot, hírlapot, forrásmunkát átnéz. Jól ért latinul, s ez hasznára van. Vizsgálódásaiban a Széchenyi Könyvtár és Szakács Andor hírlapíró 10 000 kötetes gyűjteménye tesz nagy szolgálatot. Már 1924-ben kezd foglalkozni a mohácsi csatával, s körülményeivel, hogy 1926-ra, a négyszázéves évfordulóra elkészüljön Mohács c. történelmi regényével. Notesz állandóan van nála, ahová egy-két szót, gondolatot, mondatot firkál. Többször készít jegyzeteket is. (Történelmi vagy életrajzi regényeihez minden esetben.) Ezek a jegyzetek természetesen egyéniek, s azért érdekesek. Íme, ízelítő belőlük:

Pl. a Bukfenc c. regényéről egy levélboríték tetejére jegyzi fel a következőket:

A Szent Remete R.
A növendékek
Az ezredes-kisasszonyok (Álgya hölgyek)
A kezdő kurvák
„... Lőwinger, Lőwinger"
„Vett a zsidó két libát,
Egy fehéret, egy tarkát..."
A zsidó Göndör Sándor, Göndör Aurél

Egy est a Nemzeti Színházban
Báró Sobry József — Mélyacsai
Az első hírlapíró
Vidéki zengeráj igazgatók jönnek portékáért.
A kis falusi cseléd, aki énekel
Geiger, ... Blau bácsi (Bródy Sándor budai fiakerese).
Az elzüllött Elza.
Remete beleszeret egy táncosnőbe.
Kidobja a feleségét.
Gyöngyvirág kimarad az iskolából
A két nővér, akinek ugyanaz a férfi a szeretője (Várady Gy. elbeszélése)
Gyöngyvirág gyermeket visz a lelencházhoz,
Tűzoltó utca.

Egy 1920-ból keltezett, neki szóló levélborítékra készítette Az utolsó szivar az arabs szürkénél c. novellájának jegyzeteit:

A régi arabs szürkéhez, lócsiszárok, bérkocsisok, kártyások találkozója. Egy sarokban temetkezési szolgák mulatnak. A Viola utca és vidéke. Gáspár Imre és háza. A jókedvű pincér, aki katonai vezényszavakat mond. (Jóska, vörösbajuszú)
Elmegyek, egy kis dolgom van, mondja a bérkocsis, midőn posztjára hajt. A sarokban egy régi óra áll. A korcsmáros egykor maga is fiakeres volt. A szomszédos templomban litániára harangoznak. A beteg gyermekek, akik az ablakon sóvárogva kitekintgetnek. A kislány (a kis fekete), aki a rácson kívül álló rokonának a kórházi koszt nagyszerűségéről és bőségéről dicsekszik. (Annyit adnak, hogy nem is bírjuk megenni.) A szegény nénikék irigykednek: „Milyen szerencséje van a kislánynak. Bezzeg, az ő kicsinyük otthon éhezik."

Ifjúkorától sokat és szenvedélyesen olvas. Minden valamirevaló íróval, könyvvel megismerkedik. (Erről nemrégen írtam A Könyvtárosban.) Puskin Anyeginjét évekig éjjeliszekrényén tartotta. Őt és Turgenyevet különösen szerette.

*

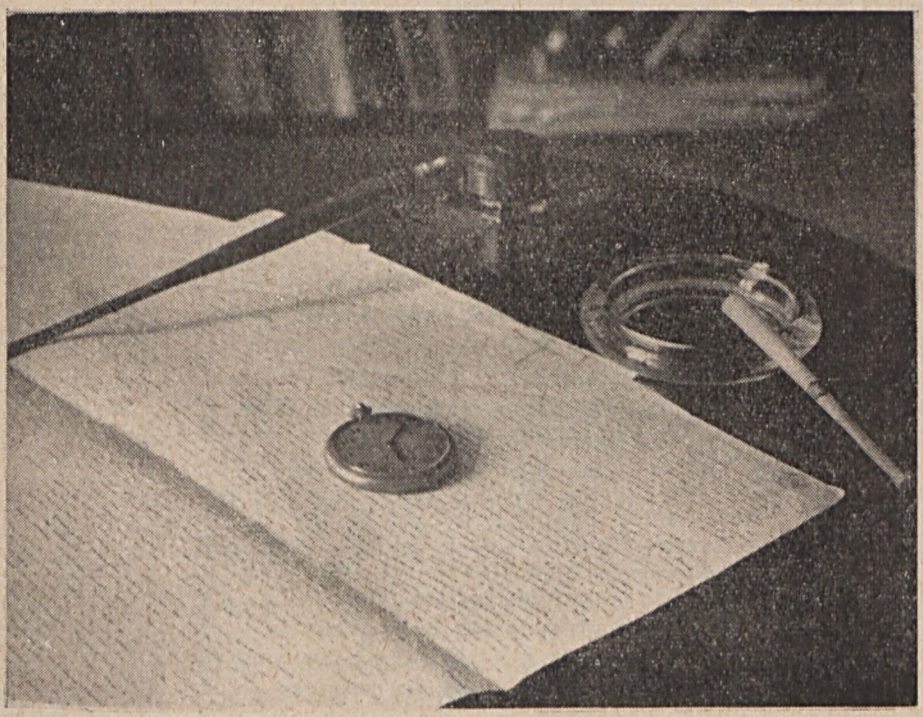

Ha pompás, gazdagon díszített íróasztalt, tintatartót, írómappát látok, mindig eszembejut, hogy édesapámnak még igazi íróasztala sem volt. Közönséges tégla alakú, egyfiókos, az ő magasságához képest kisméretű, lila csomagolópapírral bevont asztalon írt. (Ennek párja a másik szobában étkezésre szolgált.) Baglyas tintatartóját sohasem használta. Egyszerű, bolti, lilatintás üveg, édesanyám kislánykori arcképe acélkeretben, egy nagy fényes kő, melyet tőlem kapott, néhány tollszár, papírszipka, hamutartó, egy doboz az érkezett leveleknek, félbe és negyedbe vágott diósgyőri árkusok vették körül Óbudán. (Mellette ketyegett lapos nikkel zsebórája.) Általában, igen kevés kivétellel kora hajnaltól, délig egyfolytában görnyedt, dolgozott. Apró gyöngybetűivel, hegyes tollal, szinte javítás nélkül rója a sorokat. Példaképe, Jókai teljesítményét, napi 16 oldalt szabott ki magának. Munka közben néha-néha megáll, rágyújt, ki tudja hányadik Stambul cigarettájára. (Később Extrát szívott.) Időnként karjait, ujjait tornáztatja, ropogtatja. Az „íróbütyök" már régen megjelölte hosszú, szép ujjait. Télen, hidegben öreg, fekete télikabátjába és elnyűtt „otthoni" nadrágjába bújt. Házikabátja, pizsamája nem volt. Kevés ruhájára azonban úgy tudott vigyázni, hogy mindig úgy tűnt: „skatulyából" vették elő.

Tétlenül sosem láttam, vagy írt, vagy olvasott. Csak így fejthető meg a „titok", hogy hagyhatott reánk ilyen elképzelhetetlenül gazdag írói örökséget. Mintegy 45—55 regényt (számos kiadatlan is van közöttük), 4000—4500 novellát, elbeszélést, 8—10 színdarabot, és ki tudja hány újságcikket, tárcát.

Lényének szuggesztív varázsa bűvkörébe vonta környezetét. Mint már írtam, igen kevés szavú, szerény, magáról, műveiről szinte sohasem beszél. Pénzre, rangra fütyül, csak szívének kedves emberekkel barátkozik. Jóindulatú, gavallér. Kedves, de nem közlékeny. Igazi, bizalmas „testi-lelki" barátja talán sohasem volt. Igen szerette azonban Adyt és társaságát, különösen Révész Bélát, Cholnoky Viktort, Bródy Sándort és fiait, Kárpáti Aurélt, Szép Ernőt, Szakács Andor és Várkonyi Titusz újságírókat.

Igaza van egyik könyvéről írt kritikának, hogy Krudy a jövendőnek írt a múltról, s nincs még egy magyar író Jókain kívül, ki olyan lelkiismeretesen jegyezte föl népének, hazájának szokásait, ételeit, tájait, aki ilyen sokat tud a magyar vidékek életéről, házairól, divatjáról, nyelvszokásairól, mint ő.

Írásainak álomszerűsége, zeneisége, képgazdagsága, megjelenítő hasonlatai, leírásai, jelzői, sok hívet szerzett számára.

Simogató, muzsikáló hangja azonban ne tévesszen meg bennünket; súlyos mondanivalókat, „hús-vér" realitást takar az.

Hatvany Lajos állapította meg róla igen találóan: „Krudy biedermeierbe csomagolt bomba."

Csányi László

Vallomás, éjfél után

Mondhatnám-e: a rút idő?
S: tudjátok, másként nem is lehetett?
Felelhetnék-e: ő, meg ő?
Mutathatnék-e égő, nyílt sebet?
Ó, bár lehetne gólya, gém, galamb
a szó, mely száll a hófedte hegyek
felett, mint végső, időn túli hang,
de sürget ím, e földi felelet,
s lehajtom lassan lázas fejemet,
— elmúlt már éjfél. Csak így lehetett,
akárhogyan is, mindig veletek.

Vers

És ami vár még?
Mondd, befejezésül
mit tartogat?
Mert aki remél, mindenre felkészül,
s a gondolat

mint sebzett madár, végső menedékül
a holt szavak
köntösét ölti fel utolsó ékül
s ami marad,

ennyi csupán: por és hamu s arany,
meg sem hallható dallam hangtalan
éjben, mikor a nyurga és kétséges nyárfák

önmaguk helyett hívják egymás árnyát,
s most már megérti minden, maga van,
s az eltévedt madár új nyárba kiált át.

Demény Ottó

Az utazó szobor

Oly jól emlékezem, künn sáfrányszínű köd volt
s a teremben még lustán lebegtek mind a tárgyak.
Kivül a télutó, a járdaperem híg hó
és köznapok szemetjét oldotta el magától.
Borzongtunk — hideg volt még az évad szorítása,
a fűtőtest alig lehelte be a termet.
De mi már tavaszváró révületekben égve
néztük, hogy mint vetkőzik lassan a kinti világ.
Oly szemmelláthatóan váltott a derűs évszak,
libegtetett egy látványt — a ringó teherautót,
platóján tántorogva az utazó szoborral.
Egy agyagkatonát, aranyfüsttel befújva.
Félrecsapott sapkája alól a hajafürtje
kunkorodott vidáman, és olyan hetykén mintha
valódi szél cibálná, még talán lobogott is.
Ingnyaka kigombolva, villogott sima melle.
Robogott a tavaszba fiatalon s kevélyen
Talán önteni vitték vagy egy kiállításra,
oly mindegy, táncolt hetykén a februári szélben.
S akkor — emlékszel-e? Mellünkből sóhaj támadt
s mi is robogtunk volna, fürdeni piros napban.
Nagykedvü katonává akartunk válni újra.
Nem bántuk volna azt se, hogyha vezényszó csattan
s ha a reggeli torna lúdbőrözi a hátunk.
Együtt rohantunk volna a víg kis katonával,
végig a városon, ringatózva a trepnin
s lehuppanva merészen, künn a tavaszi zöldben.

De csak ültünk ott némán, a vágytól elbűvölve,
és mereven a téltől, ki lassan visszafordult.
Megmarkolta az ingünk — Mit bámultok? Csalás ez!
A kocsi messzetünt, már zörgése sem ért el
sóvárgó tudatunkig, benyelte rég a város.
S én szóltam: Meglátjátok, tavasz lesz nemsokára.
De az álmos teremben elveszett gyönge hangom.

A test csodája

A háttér sosem ugyanaz;
hol mediterrán pompája a kéknek,
hol szobabelső kénsárga fala.
Elédbukkan lágyanrezgő, havas
halmaival a mell vonulata,
a has ovál íve
s mélyén a combtöveknek
keményen, mint a kókusz
— a mélybarna halom.
Tojáshéjszínű bőr a kerek vállakon,
s a behajtott kéz könnyű ujjai
ülnek a térden, oly izgékonyan,
mint hajdanta egy citera verői.
S az erős csípő lüktető, szelid
íve alatt már szinte láthatóan
alakul a csoda;
Egy gyermek csöpp fejit
támasztja térde közt.
Hajlékony még a csontja,
de él már, létezik.
Lábacskájával tompa
dombot formál, ha rúgdos
a testben éjjelente.

A test gyalázata

De ez a másik, örök elvetélés.
Sohasem ismert igazi gyönyört.
Ifjan, míg préda volt,
tagjait szétdobálta,
de nem ringatta boldogan a föld.
Szeszekkel ámította — sohase tiszta vizzel
inyét — ha szomjazott.
De másnap fölböfögte.
Husába harapott tízezerszer a kín,
s most ül a korhadt lócán
az elmúlást remegve.
Hamuszín homloka apadt mellére hull,
öliben kiszikkadt, összekulcsolt keze.
Nem csöndes pihenést,
— iszonyú pusztulást vár:
Aminek mostmár el kell jönnie.

Varga Imre

Lady CA

Végre, végre. Elérkezett hát az idő. Mindenki az igazak álmát aludta. Apja, a vén Sas Sándor hortyogott. Minden lélegzetvétellel hangosabban, amíg ki nem fulladt. Aztán újból elölről. Anyja csendesen pihegett. Pinke is aludt, az öccse, ő meg fogát csikordítgatta szabályos időközökben. Menjen, menjen, különben anyja mindjárt megcsápolja a dunnát. Nyáron is az alatt alszik. Félóránként felriad, keveset hallgatózik: nem jár-e valaki a tanyán. Ártó szándékkal, persze. Mintha csak úgy járna-kelne valaki egy tsz-tag tanyáján! Mégis felriad. Negyven éves korára az embernek megrögzött szokásai lesznek. Menjen, menjen. Ilyen kaland úgyse terem naponta. Hiszen ma este... Nem, áá, arról szó sem lehet. Hogy éppen egy ilyen úriasszonnyal. Ő, Sas Gábor. Koszos, mostan érettségizett suttyó, egy tsz-tag legidősebb kölke. Pontosan ez kell egy pesti nagyságának. Mégha... Ugyan micsoda is az ez előtt a NŐCI előtt, hogy ő lett az országos fizikai tanulmányi versenyen a harmadik helyezett?! Bumm! Ilyesmi *akkor* nem számít. Dehát akkor... akkor miért nézett *úgy* reá, amikor kicipelték Pinkével a sezlont a nyári konyhába, hogy erősebben legénynek érezte magát, mintha akár Sophia Loren somolyogna rá?! Márpedig ha az... Menjen, menjen. Lelépett a sarki kiságyról, ahol eddig hencsergett, s ahogy talpa a linót megérezte, egyszerre rázni kezdte a hideg. Csaknem hangosan vacogott a foga. Nem. nem lehet itt, az apja tanyájában. A lovak csinálhatják. De ő? Nem, itt nem. Hiszen itt olyan undorító lenne, mint mikor tavaly a Furkó ügyvédék fia a kompániájával elkapta azt a cigánylányt, „Párizs"-ból. Azt a félnótásat. Mindegyik adott neki tíz forintot. Öten voltak, és kint a kertbe, a szilvafa alatt, fényes nappal. Egymás után. Úgy nadrágban. (Jaki nincs, de mit tegyen a diák?!) Ő csak megleste őket, véletlenül, a kerítés nyílásán át. Ment volna valamiért ehhez a Furkó Gabcsihoz. És feltűnt neki a folyamatos nyögés. Belesett, és nem bírt elválni a kerítéshasítéktól. Felrázta, ingerelte, hányásig undorította, amit látott. És most ő is, ugyanúgy, itt megtenné az apja tanyáján. A sezlonon, a nyári konyhában, amíg a családja alszik. Vagy menjen ki vele a szénaboglyához? Menjen, menjen.

— Te vagy az, Gabri? Mért nem alszol?

Itt van. Tutyiskodott, és anyja felébredt. Máris. Felelni kéne. Nem felelek, gondolta. Odament az asztalhoz, fogta a zöldmázas kancsót, vizet öntött a pohárba. Hangosan kortyolt.

— Aludj, kisfiam. Mindjárt szól Földesi István bátyád.

Az. Mindjárt szól. Háromkor vagy félnégykor szól. Gyerünk fel, *óf, óf,* kévét hányni. Vagy etetni. Mikor hogy jön ki a sora. Isten izélje rakásra. Amiatt a rongyos ünneplő hacuka miatt gürizhet. Amit nem tudott elkérni két hónapja attól a nyüves Molnár Mihály doktor úrtól. A tisztelt nagybátyjától. Mert ő liliomos szűzfiú. Ő nem kér. Csak *nausea magnája* van neki, a hősnek! Mehet kévét hányni. Hajnali háromkor.

Levágta magát a kiságyra. Várta, várta, mikor piheg már újból az anyja. Még jó, hogy az ilyen ellenőrző ébrenlétek a mamánál másodpercekig tartanak. Valóban: alig ketyegett tizet a vekker, máris hallatszott, hogy Sasné, született Molnár Eszter megint elszunnyad. Menjen, menjen. És ment is, akár a tolvaj macska, minden gátlást átugorva, kifelé.

Bársonyos sötétség odakint. Sötét, csillagokkal pontozva, kemence meleg. Szeme hamar hozzászokott. Nem látott senkit, semmit. Szíve kótogása egyszerre alább hagyott. Hát ezért rágta magát? A nőcske sehol. Bent durmol a sezlonon. Kezét-lábát elhányva nyugodtan szuszog. Affene, aki... Nőtt, nőtt fel benne a méreg, ahogy ott állt a konyha küszöbén, nőtt, nőtt. Szóval ez az autós nagysága tényleg nem olyan? Azt csak ő hitte, hogy nekivetkezve, dorombolva várja? Ó, kisfiam, micsoda álmodozó tanyasi suttyó vagy még! Meg is érdemled. Menj csak vissza, satuld le talpadról a koszt, ha már nem léptél be a tornacipődbe, és feküdj vissza. Mindjárt jön majd Földesi István bátyád, s rákocogtat az ablakra. A Petőfi Tsz cséplőgépe miattad nem várhat. Menj be, és aludj. Úgyis majd leragad a pillád.

Ekkor öngyújtó kattant. Szemközt. A nyári konyha ajtajában. Éppen olyan helyzetben, mint ő ácsorgott. Az ajtófélnek támaszkodva gyújthatták meg. Ez ő lehet, a nagyságos asszony. Hátrafülelt, övéi felé, aztán ugrani akart. Nyargalni, egyetlen hármasugrással átérni, mint az a csokoládészín De Silva, a tizenöt méterre lévő asszonyt. De ahogy elrúgta magát, hirtelen úgy érezte, nagy ólom került a lábára. Úgy lépdelt hát oda, mintha kénytelenségből tenné.

— Mi az, Gábor, maga sem tud aludni? — hallotta.

— Neem. (Ha én el tudnám most mindazt mondani magának, ami miatt nem ragadt le a szemem, Krúdy Gyula hírneves ismerősének, ama bizonyos Nagybotos Violának szerelmi lexikonja is szűkszavú gyászjelentés lenne. De én nem tudok mit mondani, én csak a kezem gyűröm, és várom, mi lesz itt velem...)

— No akkor meséljen — mondta a cigaretta tulajdonosa, s kilépett az ajtó mögül sötétből a kinti szürkeségbe. Sas Gábor praematurus diák ekkor két meghökkentő dolgot tapasztalt: 1. Az asszonynak átható, fülledt szénaszagú kölnije volt, s ez áradt minden porcikájából, oly erővel, hogy egyszerre elfeledte odabenti szégyellős gondolatait. Ugyanakkor az is eszébe villant: az ő anyja ugyan mért nem használt eddig ilyen kölnit? És az ő húgai is, a két gimnazista lány, Juci meg Kati, mért nem ezt használják? 2. Ezzel egyidőben a sötétségben is megérezte: az asszony kezet nyújtott neki. Kerek, tömzsi, izmos tenyere volt. Rövid, paraszti ujjakkal. Mostanában meg szokták csókolni a férfiak az asszonyok kezét, jutott eszébe. Látta tanárától, a kedvelt Kováts Dzsó bátyjától is, mily sikkel lehet a kezek fölé hajolni. Úgy tett most ő is. (Elvégre meg kell mindent próbálni.) Megcsókolta. Halkan, szinte légiesen. És ez olyan volt, olyan tiszta és oly szokatlan (hiszen ő nem csókolt soha senkinek kezet, náluk, parasztoknál, ez nem szokás), hogy megrémült: oda lesz mindjárt a varázslat, és kihúzza kezéből az övét a nagysága. Még egyszer ráhajolt, újból megcsókolta. De most hosszan, de most rátapadva, de most merészen.

— Csak egyszer szokás, Gábor — hallotta az asszony halk és rekedt szavát. Elveresedett. Eleresztette.

— Akkor talán üljünk le — folytatta az asszony. Ő maga nyomban le is telepedett az egyetlen zsámlira. A fiú ténfergett, és derekát dörzsölgette izgalmában. — Nekem így is jó — mondta. Aztán nevetett zavarában. — Így, állva.

— Nem gyújt rá? — kérdezte utóbb az asszony. Megzörgette a cigarettás zacskót. — Na, igazán nem kér? Azt hittem, hogy maga azzal a nagy... hogy is mondjam csak... maga már kész férfi. És igazán nem dohányzik?

A fiú zavart. Az asszony könnyedén, folyamatosan beszélt, de őbenne ilyenkor, különösen nőkkel szemben, mindig bekövetkezik a nyelvzsibbadás. — Neem, nem dohányzom. De azért még... lehetek felnőtt, ha nem is...

Az asszony fújta a füstöt. — Felnőtt? Ha! Jó vicc. — Kinyújtotta karját, lassan végighúzta ujjahegyét a fiú oldalán, egészen le a térdéig. Újabb szívás, fújás. Kis nevetés. — Felnőtt. Ugyan. Kamasz, fiam! Felnőtt ember nem csinál olyat, mint maga.

— Mit csináltam én? — horkant a fiú. Úgy érezte, hogy az asszony az oroszlánszelídítőt játssza.

— Mit?! Mondhatom, csuda dolgokat. Egy hete élek itt a nővéremnél, de másról sem hallok, mint magáról. Még nem tanulta meg, fiam, hogy a felnőtt ember tervszerűen, okosan viselkedik. Megfontolja lépését, és... aztán teszi meg. De maga? Mint egy zabolátlan csikó — bele a közepébe! Hol tanulta ezt, mondja? Azt hiszi, az erejét mutatta meg ezzel?

— Mivel? — hallotta csudálkozva saját, fátyolos hangját a fiú. Egészen izgalomba hozta a felismerés, hogy ez a pesti nagysága egyszerűen nyakába akar ülni.

— Mivel?! Ne adja most a tájékozatlant, Gábor! Mért kellett mindazt, amit doktor Kökény Katalin, az én édes néném elmondott magának, merő jótanácsként, hangsúlyozom, fiam, azt mindjárt nyíltlevélben megírni a megyei lapban? Miért? Feleljen! Nausea magna! A nagy csömör! Talán ezzel bizonyította be az érettségét? Ki előtt? Tudja, most mit mondanak magáról mindenhol?

A fiúban egymás után nyílni kezdtek a zsilipek.

— Mit mondanak? Azt hiszi, reszketek az izgalomtól? — kezdett mindjárt replikázni. — Nem. De kár, hogy nem érek rá most azzal törődni, mi az emberek véleménye rólam. Én itt kulozik, gyűröm az ipart, asszonyom, napi tíz, tizenkét, tizennégy órán át. A Petőfi Tsz-ben. Érti? Mert az én apám nem keres napi négy piros pénzt. Senki nem keres ebben a tsz-ben annyit. Érti?... Különben, ha annyira bögyében van, asszonyom, akkor mondja, mit fecsegnek?

Az asszony higgadtan és mosolygó biztonsággal felelt.

— Na ez is. Látja, ez is! Hogy lesz magából rendes, komolyan vehető férfi. Úriember, mondja?! Lehet így felfogni az egészet? Aki a társadalom véleményére sokat ad, fiam, éppen annak? Hát csak tudja meg! Azt mondják az orvosok odahaza, de az egész megyében is: — Na, ez is egy *díszorvos* lesz. Kész főkáder. Első dolga lám: szaladni, feljelenteni. Na csak végezzen, meglátjátok, ez lesz a megyei főfőorvos. Íme, a mai nevelés eredménye. Nyíltlevél a nagynéniről a megyei lapban, aki őszintén beszél vele. Abban a hiszemben, hogy egy doktor vált szót egy leendő doktorral.

— Miként a *homo sapiens* a *homo rusticus-sal, ugye?* — pimaszkodott a fiú.

— Ááá! Csak ne latinozzon itt nekem. Úgysem értem már... — legyintett ingerülten az asszony. Kapkodva újabb cigarettát halászott elő, öngyújtót csettintett, s dühödten szétfújta máris az első füstöt. A fiú növekvő kárörömmel leste. Kibújik a szög, kibújik: dobolt benne a feszülséggel fűtött öröm. És arra alul, jobbra, a láthatár legalján, az összehegesztett végtelen síneken e percben kivilágított ablakú gyorsvonat húzott vékony, fényes vonalat. Szinte hang nélkül áradt előre. Ahogy most az öröm a fiúban. (Legyűrtem már a lóhátas nagyságát! Legyűrtem! Kezdi már vetkezni a főhercegnői fölényét, kezdi, kezdi!) Milyen jól esett volna ekkor a fiúnak, ha hallja a szokott kattogást. Mindig emlékeztetni szokta valamire. Egy dühös és fényes és diadalmas zongoradarabra. Amit úgy szeretett. Térdén ütögette ujjával azt a ritmust. És fütyülte mellé.

— Ezt tudja. Fütyülni.

— Homo rusticushoz ez való. Nem?

— Ugyan mi ez?

— A *barbaro.*

— Nem értem. Micsoda?

— Nem ismer rá? — Újból elfütyölte az előbbi három taktust. Utána dúdolta. Pam-pam-pam-pam-pam. Ideges lett. — Igazán nem ismerné?

— Mit?

— Hát az Allegro barbarot. Bartók.

— Jaaa? Bartók. Na bumm! Nem ismerem. — Nyújtózott az asszony, s térdét össze-szét, össze-szét himbálva bámulta, milyen fura ívet rajzol a cigarettájának parazsa a sötétségben.

— Mondja, Gábor, minek ez az egész? Amit itt maga szenteskedik nekem. Bartók. Zene, etika, mifene. Nézze, én igazán nem szeretem Amerikát. Azért mégis, ha tehetem, a *jueszájt* minden este nyolckor meghallgatom. *Ott* van zene, Gábor. A világ legjobb együttesei játszanak. *Az* ritmus. *Az* melódia. Úgy még Vejkei Tamás sem orgonál a Majesticben, már pedig én mondom, az a fiú zseniális.

— Négerek.

— Mit mond? Négerek? Na és!

— Négerek. Még nálunk, parasztoknál is alantasabb páriák a maguk szemében. A muzsikájuk azért jó, ugyebár. Az a ritmus tetszik, nemdebár. Mondja, hölgyem — s hirtelen abbahagyva ajka eddigi rágását, kirobbant, kezével hadonászott — mi az úristent tetszik itt keresni minálunk? Mért jött ide? Mért?

Az asszony felé fordult a zsámlin, térdére csapott, s lelkendezve felkiáltott, szinte megfeledkezve eddigi suttogásukról:

— Nagyszerű! Kolosszális! Egyenesen állati! — Aztán gyorsan feleszmélt. Nagyot slukkolt, susogva folytatta. — Óó, miket ki nem talál a lángeszével! Hát már velem is kezdi, Gábor? Vajon kinek a mamája járt bent, drága kisfiú, csütörtökön délelőtt a nővéremnél, doktor Kökény Katalinnál? Hogy így ne haragudjon, édes Katinka, úgy ne haragudjon, drága Katinka, arra az én mosdatlan szájú gyerekemre, de nem tudja még Sas Gábor, hogy mit csinál. Talán nem ő mondta, a maga igen kedves és aranyos mamája, ha itt van lelkem avval a híres kocsijával, akkor szaladjon már ki hozzánk a tanyára? Talán álmodtam én azt a hívást? Úgyse látott még a kis nagyságos asszony valódi tanyát, igazi cséplést. Jöjjön ki. Elütjük pár csirkének a lábát, és... Aztán majd mossa meg annak a nagyszájú gyereknek is a fejét, kis nagyságos asszony. Mert nem bír avval a jóisten se már... Mit gondol, kedves Sas Gábor, ki mondta ezt nekem? Talántalán én álmodtam mindezt?

— Nagyon, igazán nagy megtisztelő nemes érdeklődése, drága nagyságos asszony — bókolt mélyen meghajolva a volt-diák, de bent rettenetes méreg ette édesanyja iránt. — Köszönet, ó szívből fakadó, múlhatatlan hála, hogy fel tetszett keresni minket, árva parasztokat a tanyán. A kis CA-s kocsin. Kár, hogy nem tudjuk viszonozni a látogatást. A mi családi kocsink ugyanis most éppen generálon van. Bicajon meg nem mehetünk fel mégsem Pestre. A Rózsadombra, ugyebár, nem volna illő...

Az asszony idegesen nevetett. — Hogy maga milyen szemtelen tud lenni, Gábor! Nem is álmodtam volna. Kati erről az oldaláról nem is szólt. Őneki maga csak igenelt, egyetlen szót sem felelt vissza. Utólag persze annál inkább. Hanem most, nekem? Mi van magával? Nem értem... (Egészen halkan.) Ezért jött ki most hozzám? Ezért?

A fiú reszketni kezdett. Egy másik tűztől. De a vak méreg már a magáét folytatta.

— Ezért. Igenis, ezért. Meg akarom magát ismerni.

— Ó, barátom, így?

— Így. Mondja csak, magát elereszti a férje? Így egyedül, ki egy tanyára? Nem fél, hogy itt Turi Danik vannak? Naturalista parasztlegények?

— Először is: Nem a tanyára eresztett el, hanem a nővéremhez. Másodszor, ha tudni akarja, maguknál éppen nem szánt szándékkal éjjelezem. Talán már elfeledte, kedves Gábor, hogy elromlott a kocsim? A maga unokatestvére, vagy kicsoda, mondta, hogy máma nem tudja megjavítani. Így van? Maga is ott volt. Harmadszor pedig elereszteне. Mit szól hozzá, elereszteне. Pomogácsi doktor elenged engem. Bárhová.

— Akkor jó. Akkor mehetünk tovább. Megengedi asszonyom, hogy ez unalmas trécselésünk során most, úgy képzelet után, megpróbáljam leírni a doktor urat? Százhatvanöt centi magas úriember. Súlya kilencvenegy kiló. Arca alföldi-törökös, vagyis mint egy sertéskereskedőé. Kopasz, szuszog, lúdtalpas. Életkora, hm, a magáénál húsz-huszonkét évvel több. Vagyis kereken ötven éves, és...

Az asszony felugrott. Oly közel hajolt a fiúhoz, érezni lehetett leheletének meleg légörvényeit. Hevesen lélegzett.

— Pofon üssem?

— Parancsoljon. De ezt, tudtommal... nem szokták kérdezni. De — tessék. (Pimasz volt Sas Gábor, az asszony érzése szerint *állatian* pimasz, nekitetszően pimasz.) Mondja asszonyom, ha már ilyen meghitt beszélgetésben vagyunk, a maga részéről mennyi hozzájárulás hever ebben a kis CA-ban?

— Hogyhogy hozzájárulás?

— Szóval akkor egy valódi *lady CA* tetszik lenni?

— Hogyhogy lady CA?

A fiú felnevetett. Ártatlan komiszkodással. Két lábán himbázta magát. Fölényes kamasz volt akkor, aki játékosan ingerkedik valami nyámnyila süldőlánnyal. — Ó, nem tetszik ismerni ezt a *terminus technicust*? Tetszik tudni, az olyan korosabb, hm, szivarok, bocsánatot kérek, aminő doktor Pomogácsi Béla orvos úr is lehet, a kis aranyos maszek kocsi kormánykereke mellé be szoktak szerezni némi csinibabát is. Ezeket hívtuk mi a gimiben, a négybében, *lédicéá* néven. Tetszik már érteni? Az ilyen *céás* kocsiban, ön csak tudja, nem egyedül az a bizonyos totemállat fityeg, hanem a vezető jobbján ott trónol, akár Raffaello Santisnak a Madonna della Sediája, megdicsőülve és mintha pisilni sem tudna, a LÉDICÉÁ! Csupáncsak a dics hiányzik a feje fölül. Pedig igazán kellene nekik. Persze, nájlonból. Mert ők az igazi kocsitulajdonosok. Ők is akkumulálnak rá. Nemdebár, hozzájárulnak a kocsi létéhez. Tetszik tudni, ugyebár, mivel? Avval.

Az asszony ekkor két erőteljesen, rövid ütéssel pofon cserdítette a fiút. — Szemtelen. Tűnjön el a szemem elől.

Sas Gábor persze tovább hintázta magát. Hangja színén semmi nem fodrozódott.

— Adjon még kettőt. S akkor kvittek vagyunk. Na, tessék már ütni. Mert nem megyek el. Sőt mondom tovább. Ha már beszélgetünk, ugye kedves doktor Pomogácsiné, akkor csak beszélgessünk. Látja, itt van az az unokatestvérem, aki most a maga *mazsola* kocsiját gyenteli. Az a kopaszodó Csarnai Gábor. No, ő mondta nemrégiben, amikor maceráltam, mért nem vesz már kocsit: „Tudod, öcsikém, most még kevés melós vagy paraszt elvtárs vesz kocsit. Mert mink

tényleg a forintokból rakjuk össze a drága kis Csepelünket, vagy a Pannoniát. A levelesdohányt inkább a *dolgozók* keresik. Így ők kapkodhatják el előlünk a *ribancokat.*" Jaa, nem tudja, hogy mi az? Nem valami hölgyikére vonatkozó erkölcsrendészeti jelző, nem. Csupáncsak a Trabant nevű kocsikat hívják így mindközönségesen — a gépjárművekben ülő vezető elvtársak.

— Mért bánt maga engem, Gábor? — susogta ekkor lehajtott fejjel az asszony, és szipogásából a fiú egyszerre megérezte, nem valami női fifika mondatja ezt vele. Sas Gábor szájába kapta mutatóujját, s úgy belélharapott, hogy majd felkiáltott fájdalmában.

— Én bántom? Ééén? Hiszen én... (Én nem akartam mást, asszonyom, csak meglássa, milyen semmi a maga nyamvadt élete ahhoz, amiben én élek. Amiben mi élünk, milliók, akik nem vagyunk lédicéások, kitartottak, anyakönyvileg nyilvántartott csinibabák, de spóroló melósok, kupori parasztok, álmodó diákok, akik nyáron zsákot hordanak és kévét vágnak és gyárkéményeket húznak fel, hogy mink vagyunk az alfa és omega, és én magát sajnálom, mert ama tíz vagy húszezer, vagy ötvenezer között van, akik azt hiszik magukról, hogy ők az emberi kultúra tejfele. Pedig csak savómorzsák az összement savanyú tejen. Hiszen maga nekem, Zsuzsa... Én magától, nem tudom, mit is akarok, de valami mást várok, édes kis Kökény Zsuzsa, doktor Pomogácsi Béláné, jelenleg közönséges lédicéá...) Hiszen én...

És megragadta, először végre bátorsághoz nyert erővel, mert ez az álmában annyiszor elképzelt és reszkető szájszéllel hívott asszony elfoszlik, megszorította most felső karját, ahol oly puha már a harminc év körüli asszonyok húsa, mint a karácsonyi kalács tésztája, és szorította, szorította. Hogy tíz körme is belemélyedt, úgy. Az asszony meg, mintha soha eddig nem érzett anyai szeretet sütne fel benne, lassan a fiú felé eresztette magát, s érezte, mellének kundombja már a fiú trikójához ér. Mintha csak elektromos áram folyna át belőle a fiúra, rögtön érezte, hogy beleremeg. — Hiszen én... hiszen én — dadogta Sas Gábor, s az asszony csak hagyta, zsibbadjon el a karja, válla, mindene.

Ajtókilincs nyikordult ekkor. Azonnal feleszmélt a fiú. — A fene egye meg — susogta. — Most kell az öregnek is kijönni. Be, be... És húzta magával nyomban az asszonyt, be a nyárikonyha sötétjébe, s kétoldalt, egymástól elválva már, lesték, lesték, hogyan csoszog ki Sas Gábor az udvar közepére, áll ott meg szétrakott lábbal, vakarja derekán kényelmesen a gatyakorcot, aztán félhangon megszólal: — Gabri, Gabri, te!

A fiú tudta már, mi következik. És kezdte restellni az apját. Mert a két felszólítás után, egyenesen megindult a verőce felé, s odaérve hangosan ásított. A fiú rá akart szólni: hagyja, hagyja! Az asszony azonban befogta a száját. A szénaszagú tenyerével. Annyira szégyellte ekkor magát, hogy már nem tudta: csókolni kellene most a kezet. Nem tudta, csak a verejték kezdett csordogálni homlokán. Hogy ez a vén disznó apja milyen. Hiszen a verőce lécei közt hangosan intézte dolgát a gyalogjáróra. Az asszony tenyere azonban nem változtatta helyét. Csak álltak, álltak, moccanás nélkül. Sas Sándor aztán, mérhetetlenül komótosan visszaballagott az udvar közepére, megállt szemközt a nyári konyha ajtajával, mintha csak tudná, hol lehetnek, de ahová néki tilos a bemenetel, és hangosan, követelően, korholva szólalt: — Gabri te! Feküdj már, te! Mindjárt hozza a fene Földesi Pistát... Csend, csend. Akkor az öreg gondolt hirtelen egyet, s megindult hátra az udvar végibe. Közben motyorékolt: — Eltöröm a derekát a kutyának, ha ledöngöli megint a szénakazlat... Klaffogott a papucs,

aztán a motyogás is elfoszlott. Csend maradt utána, de a sötétben érezték a csapda tátott száját.

— Megyek — rezzent meg a fiú, és gyorsan hozzátette: — Kezét csókolom. — Megismételte, szóban, megtenni már nem merte. — Kezét csókolom...

— Ne menjen. Most ne. Akarok még magának mondani valami fontosat... — susogta vissza az asszony, s ujjahegye végigsimított a fiú arcán. — Várja meg, amíg...

Ez olyan szép volt, hogy Sas Gábor úgy érezte: ennél szebbet már nem is adhat neki ez az est, meg az asszony. Kinézett, és mint a tolvaj macska, benyargalt a szobába, ahol rendületlenül szuszogták övéi az igazak álmát. „Valami fontosat akart nekem mondani még, valami fontosat akart mondani még" ismételgette magában, hasra fekve a párnába rejtette arcát. Olyan boldog kábulat tört rá, nem is vette észre, hogyan és mikor papucsolt be az apja. S ahogy meggörbült, bütykös ujjaival végigtapogatott a hátán, azt is csak annyiba vette, mintha az aggódó szeretet felesleges takaróját terítette volna rá.

Csak ott serkent fel igazán, fent, az asztag hajazásában. Másnap kilenc óra tájban járhatott az idő. Vakmeleg volt, szél se legyint. Úgy 35 fok. Az ember agya felett meleg tégla. Felserkent, mert megpillantotta az asszonyt. AZ ASZSZONYT. Ott állt a traktor mellett, s nagy hangon, vidáman kacarászva trécselt, kezelt sorra az emberekkel. Amikor megpillantotta a fiú, akkor jutott eszébe, milyen régen, hosszú órák óta dolgozik. A hajnali felkelés, Földesi Pista bácsi beszólása: *óf, óf!* A kaparék feladogatása a tetőre. A hét óra tájban behörpölt reggeli, a nagy asztag tövében. Aztán a felmászás ide, tíz méter magasba. Másodmagával, Kovács Sanyival, a hajazásra, s innen kévék hajigálása le, le a cséplő elejére. Mindez mintha félálomban esett volna meg vele, valami szürkés bódulatban. A villanyél helyett két, foszlós kalácsszerű húsos kart érzett órák óta a markában. És meglátta az asszonyt! Fehér napfényben, amint női fegyverzetének teljes ragyogásában mutatja magát. Szürke kord halásznadrág, egészen pimaszul a testére szabott. Szinte térképolvasási gyakorlatot lehetne rajta végezni. És fekete trikószerű mismás a felső testén. Még a gombok is látszanak, a rádiókeresők. A haja vörös, a hónalja mégis micsoda fekete őserdőt rejteget, úristen. És forog, fecseg, kacsint, nevetgél, mintha itt nőtt volna fel. Olyan éppen áldott cipóival, mint az az Anita Ekberg, amikor a templomban csacsacsázott. És ahogy most megállt a kezében a villa, egyszerre elcsitult a gép mormolása is. Csend lett. Csak csattogó mondatok cserdültek. Mintha pingpong döntő lenne, úgy.

— Mi az, Gabri, az angyalokra bíztad a kévehányást? — ez volt a nyitány. Mire a többi folytatta:

— Majd legórja inkább a szemit, annyira kidülledt már, nézd!

— Hé, mi lesz gyerekek? Így nem esszük meg a vagon búzát estére. Ki nézi meg akkor Lollobrigidát?

— Minek az? Itt is van egy. Ezt jobb nézni.

— Szombat van, Pista bácsi. Minek hajtsuk magunkat? Tán másnak csináljuk, vagy mi?!

— Asszonytárs, lépjen be közénk. Akkor délre is megleszünk evvel a kis asztaggal.

— Ó, hogyne! Majd bolond lesz. Ilyen mosdatlan népség közé, te! Pesti hölgy ez, hé!

— Illedelmesen beszéljetek, gyerekek!

— Igazán nagyon kedvesek, de... Én olyan ügyetlen vagyok. Azt se tudom, mit kell csinálni. Csak...

— Ó, csak tartani kell.

— Nem is kell itt semmit se csinálni, nagyságos asszony. Csak tessék már körbenézni minálunk. Hogy mit is kell máma csinálni a szegény parisztokratának.

— Csak te ne panaszkodjál, Legenye. Az elevátor igazán nem izzaszt meg. Mégha rudast cepelnél!

— Hozzánk is jöjjön el, asszonytárs, kicsit vizitába.

— Majd éppen hozzátok megy, lányok. A törekpor, te, a nájlon alá is bemászik, hé!

— Nem mászik be, na.

— De mondják meg már, jóemberek, mit akarnak maguk?

— Á, semmit, nagyságos asszony. Csak kutyálkodnak ezek.

— Legenye hülyéskedik. A nagy kényelemtől.

— Nem kell félni. Van itt a tsz-központban fürdőnk is. Mindennap lezuhanyozunk ám. Külön női, külön férfi.

— Ha közös lenne, még jobb lenne...

— Elmenj, te telhetetlen. Persze, a szemed az még járna...

— Ott, kezicsókolom, minden toklászt ki lehet mosni.

— Tessék már megpróbálni.

— Ugyan ne vicceljenek fiúk. Én csak nézgelődni jöttem. Inkább mutogatná meg valaki, hogyan dolgoznak. melyikük mit csinál...

Sas Gábor előrehajolt a villanyélre. Nagyon éberen figyelt. Az asszony az elnök fiával kezd összenézegetni. Molnár Géza múlt ősszel szerelt le. Testőrnek való nagy fiú. Fekete klottgatya ő rajta is mindössze. Izomzata mint a Szécsényié, a diszkoszvetőé. Míg más tart neki asszonyt, addig ő nem etet idegen lányt. Ez az elve. Máris készségeskedik a doktornénak. Két kézzel is magyarázott. Érettségizett gyerek, azért Marx György új könyvét mikor meglátta nála két hete, azt mondta: „Nem is tudtam, hogy ez a Marx atomfizikával is foglalkozott." Szóval ilyen. És már a derekára is tette a kezét az asszonynak, úgy segítette tovább. Eltűntek a gép faránál. Nem látni őket. Ez megteszi *azt*, ez meg. Amit Sas Gábor megálmodott csupán az éjjel. Ahelyett, hogy... Egy büdösnagy kaparékot hirtelen ledübbentett a gép elejére, a forgató elé. Csaknem beszakadt a deszka, akkorát. A forgató ijedtében odavágta a kötélvágóhoz, az meg Földesi Pista bácsi elé, aki hirtelenében lecsúsztatta a gép torkán. Ez a nyögés, ez adta meg a jelt. Egyszerre megszűnt az ácsorgás. Munkába, munkába! És ment kéve kéve után, nyelés nyelés után. És Sas Gábor már nem látta dr. Pomogácsi Béláné, szül. Kökény Zsuzsa piros kontyát, sem Molnár Gézu ismerkedésre induló lapát tenyerét, csak a kévék végtelen sorát és dobálta, ütemesen górálta a cséplő szekrényre. És tudta, hogy Molnár Gézu már azt kérdezi szemével, azt, azt, és ő már oda se jut, hogy kezet fogjon vele, és Csarnai Gábor is mindjárt kész lesz a kocsival, és Kökény Zsuzsa beszáll, visszanéz, de nem ő rá, nem, Molnár Gézura, talán a már megbeszélt városi randevút erősíti meg nézésével, és elfüstöl a kocsival, és ő csak hányhatja a kévét, mert innen le nem keveredik addig, amíg el nem érik a szekrény tetejét, és már két hete nem nézhet bele a *Túl az atomfizikán* című remeknek látszó könyvecskébe, és még a nőnek a címét se tudja, a telefonszámot, hogy egy hónap múlva Pestre kerülve, megkeresse, pedig valami fontosat akart még mondani neki az asszony, bár ki tudja, a nők mindig fontosat akarnak mondani annak a férfinak, aki éppen, véletlenül szo-

rongatja őket, és itt áll a 35 Celsius fok hőben, fején fekete svájci sapkával és klottgatyával testén, merő izzadságban, és látja azt az asszonyt, aki neki... És hiába.

Szokott évődés indult odalent. A szalmás fiúk kezdték, persze. Legenye Karcsi odanyúlt Szemenyei Sárihoz. Sári rövid úton egy marék pévát dugott Legenye gatyájába, elölről. Hogy ne unatkozzék. A legény átkapta viszonzásul. Csitítás erről, biztatás arról. A fiú erősebb, belévágta a szalmába Sárit. Molnár Gézu is nevetve biztatta a fiút. Hadd hergelődjék ez a dúskeblű pesti nagysága. Mert van itt még szabódezsős őserő, kérem. Szemenyei Sári sikoltott: „Juci, ne hagyj!" Juci Sas Gabrinak unokatestvére; az is Molnár-lány. Gézunak is távoli rokona. Egy teli favilla töreket oda is vágott azonnal leánycimborája mentésére. Legenye felé. A sorsa azonban ilyen: dr. Pomogácsi Béláné, szül. Kökény Zsuzsa kapta. Telibe, a kontyától a csoszogójáig. Előbb megrőkönyödés, aztán női kuncogás, utóbb kamaszröhögés. Valaki hangosan tette. Aztán nyerítés már. Fergeteges, hogy a gép is leáll egy intésre.

— Nem akart odamenni. Most megkapta.

— Legalább az övé is megtudja, mennyire csíp.

— Igazán, édes asszonyom, ne haragudjon ránk, hiszen mi...

Hiába. A nevetés elkapta a társaságot. Ellenállhatatlanul. De a nagyságos asszony rettentően komoly, és csápol az út felé, és már kivette a nadrág korcából a fekete hacukáját, és rázta, rázta, dús melleit fújkálva. És visszafordult. Meglátta persze, mint hahotázik háta mögött a kompánia. Akkor aztán rákezdte. Sas Gábor praematurus diák, az országos fizikai tanulmányi verseny harmadik helyezettje, egyszerre beleszédült. Mintha a súlytalanság állapota tört volna rá. Valami erő előbb lerántotta a földre, aztán feldobta, fel, ferdén a nap irányába, és onnan lebukfencezett a hajazásba, a villanyél mellé. Ezt érezte. Amikor a doktor úr felesége, nagybátyja feleségének a húga, a szénaszagú kölnit használó rózsadombi nagysága, a CA—1893 rendszámú kocsi *úrvezetője* acsitani kezdett. Bevált kofaasszonyok hozzá mehetnének ipari tanulónak, úgy. Klimaxos nagyvárosi öreg prostituáltak fohásza, amikor a kuncsaft zsebe teljesen üresnek találtatik, szelíd pünkösdi alleluja ehhez képest, úgy. Hogy ezek a bárdolatlan, tanulatlan, sülttök-buta, büdös és vadállat és kétszínű parasztok, hogy ezek milyen szívességet tegyenek neki, és hogy roggyon rájuk az ég, és csapjon beléjük a hidrogén bomba, és le vannak.

A cséplőgép közben egyenletesen búgott. Kéve rég került bele. Az egész kompánia meredten állt. Bámulta az acsitó nőt. A LADY CA-t. Sas Gábor is. Lassan elszégyenkezett arcából a vér. Inkább az undor fogvacogtatta. Ettől a nőtől várta ő a csodák kapujának feltárását. Azt, azt! Mert a félnótás, tíz forintos lánytól ő visszariadt. Ezt kívánta. Ennek a nőnek kalács húsát érezte örökké a villa kemény nyelében. Ő, aki annyira odáig van osztálytudatával. És erkölcsi elveivel. Ahogy a nagybácsiék hívják a városban: a *pozitív fiúka*. Mindjárt odavágja a villáját. Ő ezt nem tűri tovább. Felemelte, oldalt fordult, hogy sugárítja felé. Komája, Kovács Sanyi azonban gyorsan lecsapta az övével. Feleszmélt. Másba is eshetne, igaza van. A fekete svájcit fogta. Odapördítette. Szépen célzott, a nő előtt vagy egy méterrel huppant le. Csodaképpen. Az asszony szája tátva maradt. Honnan jöhetett ez a sapka? Fellesett az asztag tetejére. A nap felé. Ott pillantotta meg Sas Gábort. Ott sudárlott az éjszakai fiú, kötésig a búzában. Kezében villa, akár egy szuronyos puska. Hegyével ő felé. Nagyon magasan volt a fiú. Ő dobhatta. Csakis ő. Ismeri. Ha folytatja, most már a villáját vágja belé. Vagy talán leköp rá. Nevetséges, hogy mi jut az em-

ber eszébe. De ez a kölök megteszi. Inkább hátat fordított, és kocogni kezdett, párnás farát riszálva, a Csarnai-tanya felé. A CA kocsi felé.

Sas Gábor szíve azért sajdult egyet, amikor ezt a menést meglátta. Igaz, egy másodpercig mindössze. Aztán egy sóhajjal az egészet kifújta magából. Mint a dohos levegőt. Elfordította tekintetét. Két ujját pedig a szájába dugta, veszett füttyöt eresztett. Utána hirtelen megint mennykőnagy kévét hüppentett a szekrény tetejére. Hozzá kurjantott is.

— Hé, szakikák, ha bokáig leszáll a mócsingunk, akkor is etessük meg estig az asztagot. Különben nem látjuk meg Lollobrigidát a moziban.

— Az pedig még vissza se csúfoskodik — kurjantott vissza Földesi Pista bácsi, az etető.

Mind nevettek. A cséplő is akkorát nyelt hirtelen buzgalmában, mintha ő sem akarna lemaradni Lolo látásáról. Csak Sas Gábor nem hallotta már ezt. Veszettül villázott. És közben arra gondolt: istenem, de soká is lesz ősz. Ősz és egyetem és Budapest. Ott talán akad egy tiszta és eszes és tüzes lány. Majd csak sikeredik.

Konkrétnak érezte újból a villa nyelét.

Sík Mihály

Számvetés

1.

Szemedben bánat csillaga világít.
Szavadnak tompa rezzenése van.
Mint cigarettád kék füstkarikáit,
a semmibe lehelted hasztalan

azt a tüzet, mely ég a pillanatban,
s melyet szívedbe időtlen idők
plántáltak el. Már csillapodva, lassan
számot is vethetsz önmagad előtt,

mi lett a tűzből? Mert a lángok holtak.
Hamu maradt és alatta parázs.
Az ifjú lángot már elpazaroltad.
Törvényszerű, mint a szívdobbanás,

és mint az érces, lassú órakongás,
a fájdalom olyan könyörtelen.
Míg a kriptában táncot lejt a csontváz,
az ajtóban őrt áll az értelem.

2.

Tapogatják léted — a végtelenség
adott szakaszát — zord reflektorok.
A világ és a dolgok ősi rendjét
már huszonhárom éve bámulod.

Fogantatásod pillanata óta
feladatod van, s nyugtod nem lehet.
Az anyaméhben összekuporodva
a mozdulatlan érzékszerveket

felkészítetted várható csodákra:
világosság, világra-érkezés;
melynek oka, célja és szent szabálya
a szenvedélyek és a szenvedés.

Kitárt szemedre százezer kísértő
alakban dőlt a létező világ,
s te úgy fogadtad, mint a zeneértő
a jól megszerkesztett harmóniát.

Boldog mosollyal kacagtál a fényre,
s úgy húzódtál a drága oltalom,
az anyás jóság meleg közelébe,
mint egy kis állat, olyan szabadon.

Bölcsen, derűsen, gondtalan fogadtad
az ég kékjét és a tej melegét,
s megérezted a versnek, a szavaknak
gyöngéd fényét és ádáz erejét.

Azóta költő vagy, ha sort sem írnál,
a gyermekkori tiszta ámulat
sorsodhoz nőtt és elkísér. A sírnál
predesztinálóbb emléked marad.

3.

A gyermekkor, mint szép madár suhant át
az eszmélkedés tájai felett,
és elhullatta szárnyainak tollát,
a szivárványszínű emlékeket.

Emlékeid el nem rabolja tőled
a nemlétezés végső csendje sem,
ha nem leszel, csillagként tündökölnek
sírod fölött, könnyektől ékesen.

4.

Úgy élted át a koraifjúságot,
mint aki biztos cél felé rohan.
Érzelmeidből sütöttél kalácsot,
friss eszméket kortyoltál szomjasan.

Az érzelmek, az eszmék és a tárgyak
káoszából összeállt a világ.
A dolgok között akkor megtaláltad
az összefüggést és a logikát,

az okokat a jelenségek alján.
Mint Krisztus állt a néma ég alatt
a mindenható atyaisten balján,
ítélve elevent és holtakat,

úgy állt melletted mindig az a szándék:
az emberekért tenni valamit!
A vándorlások koratavaszán még
élt benned és éltetett az a hit,
hogy várnak rád, dolgod van, és az évek
azért vannak, hogy ezt a szent hitet
valóraváltsák. Szenvedély vezérelt,
és ifjú tettvágy fogta a kezed,

álmaiddal a világot akartad
beragyogni, lobogva, mint a fény.
Fényes, zizegő szavakba takartad
a mozdulatlan semmit, te szegény.

5.

Álmaidat az élet eltiporta.
Tán akad, aki sorsodból tanul.
Megérkeztél az érett férfikorba.
Hát élj ezentúl bölcsen, józanul,

okos derűvel, mint a többi ember.
Ne légy szomorú, köztük van helyed.
Viseld a saját sorsod fegyelemmel,
és ne szenvedj a társaid helyett.

Szükség van rád és szigorú szabályok
vigyázzák lépted, míg a föld forog.
Törvénye szerint becsüld a világot,
és hallgass, hogyha meg nem válthatod.

Vidor Miklós

Verőcei elégia

Fordul az évszak
Eszembe jutsz megint
tizenkét éve nem láttalak
Fölidézlek de már nem is te vagy
csak a kölyök aki aztán törvény szerint
leélte ifjúságát nélkülem
hiába ismerem — idegen

Akinek én vagyok
az a másik halott
álmában lát is olykor
képtelen pillanatokban
s mielőtt tetten érne arra gondol
jobb hogy így van

Jobb bizonyára
elválni élve
mint ujjunk közt folytatni szét ami drága
s tenyerünkbe se férne
Tükör lettél
én is tükör leszek
hogy emlékeink szembenézzenek

Jobb így
te ott én itt
köztünk a tenger
Magad mögött hagytad a vizet és a földet
hogy idegenben
a rózsadombi ház se kísértsen többet

Te őrzöd ami elveszett
engem is te jelentesz
a zümmögő zöldet amint körülvesz
parti reves füzeket
vitorlák pilleszárny-háromszögét
vonatokat tengert rekedt ködkürtöket
a borzongást mikor jön a sötét

Mert jön
Negyven felé
majd megtudod te is
a múlt növekedni kezd
és visszakényszerít
csak nem találod kivel toppanj szembe
Körös-körül
nyári mérgeket érlel a gerezd
s a lányok melle

London

Fönn álltam a lépcső tetején a sötétben
Szédülni kezdtem
Szűk volt a világ
mellem levegővel teleszívni
karomat kitárni
Rézsut ereszkedett
a gép lefelé velem újra

A mélyben
geometriai rendben
utak nyíltak s házak szeletelték
az útakat
házak melyekben senki sem lakik
útakat melyeken gazdátlan autók kerülik ki egymást

Álltam a lépcső tetején
néhány szűk fok alattam
Le kellene szállni
fölgyújtani a villanyt
kinyitni a szemem

Egyetlen ismerős arc
várna csak odalenn
egyetlen ismerős arc
jaj de nem ismerem meg

Lantos Ferenc rajza

Ungvári Tamás

Angliai utazás

Egy találkozás

Pritchett úr, Walter Samuel Pritchett, a kiváló kritikus a Regent Park Terracen lakik. Novellákat ír és bírálatokat, legfőképp a liberális New Statesmen-be. Idősebb úr, sokat utazik, távol-keletre, Itáliába, melyről fényképgyűjteményt is állított össze; hetenként számol be vastag könyvekről. Alacsony, szemüveges, tanáros megjelenésű férfi, kiapadhatatlan szorgalmú.

Talán az egyetlen kritikus, aki bár nem egyetemen tanít, nincs különösebb tudományos címe, nem névtelenül írja korholó bírálatait, mint a Times mellékletének álöltözetű „don"-jai, azaz kollégiumi professzorai — mégis, tudományos körökben megbecsülésre tett szert; találkozni a nevével vaskos könyvek lábjegyzeteinek erdejében is.

Magyarországon tavaly járt, találkoztam vele egy idős írónk otthonában.

Pritchett urat itt nemes udvariassággal fogadták: fekete és italok, házitorta, kávékrémmel töltve, dióval a tetején s utána még, a beszélgetés tartamára, édes és sós sütemény a Gerbeaud-tól: feszült figyelem és reverencia.

Különös fűszere volt a találkozásnak, hogy két, viszonylag kiterjedt életművel rendelkező író találkozott, akik egymástól egyetlen sort sem olvastak; egymás működéséről is legfeljebb némi pletykát tudtak — az agg író Pritchett úrról azt, hogy kritikus, s mellékesen szépíró, sokat utazik s egy elbeszélése közelesen megjelenik a fürge *Nagyvilág*ban; Pritchett úr az agg íróról azt, hogy sokan őt tartják a legkiválóbbak legkiválóbbjának, s néhány munkája, bár szerencsétlen körülmények között, meg is jelent nyugati nyelveken.

Beszélgetésük olyan valószínűtlennek rémlett, mintha egy akvárium két bolyongó díszhala egyszerre megszólalt volna. Az idős író a világtól elzárt hosszú némaság után most akarta Európával közölni, hogy a brit világbirodalom éppúgy, mint a francia, méltatlanul bánik kis nyelvek és kis népek íróival; Mr. Pritchett reménytelenül igyekezett némi bűntudatot magáraölteni a mulasztásért s talán arra gondolt, hogy Afrikától Romániáig ezt sok helyütt hallhatná — az a bizonytalan érzése lehetett, hogy a neki címzett mondatok mélyén zöld méreg úszik.

S ez még csak a nyitány volt — most következtek a parafrázisok: felsorolása annak, hogy mi magyarok hány rossz angol írót fordítunk le, míg... itt Pritchett úr alighanem arra gondolhatott, hogy a sok rossz angol író közé neki még nemigen volt alkalma magyar fordításban bekerülni; tán nem is érezte magát olyan rossz írónak. Ha lehetséges lenne az indulatok mérése — kilengett volna most a műszer mutatója; a magyar író azt mérte magában, ki mindenkinek sikerült áttörnie a nyelvi határokat; az angol, hogy ki mindenkinek nem — egyszóval, ebben a beszélgetésben, anélkül, hogy bármi személyes megjegyzés elhangzott volna, hogy az őszinteség feltárta volna a düh mélyét: már-már a gyűlölet halmozódott céltalanul. Nem a másik országát, a másik kultúrpolitikáját utálták meg hirtelen: hanem személy szerint egymást: s egy félóra után márcsak a kísérők, a színjáték statisztái társalogtak fennhangon: a főszereplők hallgatásba süppedtek, mintha iszap-birkózás után, kimerülten méregették egymást az első — és alighanem utolsó — menet után.

Pritchett úr néhány nap múltán elutazott Budapestről — járt a Várban, a Margitszigeten, a Búsuló Juhászban, megnézte a Balatont és a Szépművészeti Múzeumot, nappal a Váci utcát, este a Váci utcát és visszament Londonba, a Regent Park Terrace-ra: úgy érzi, kellemes élményei maradtak Budapestről. Hagyott itt néhány futó ismerőst, akik mélyen hiszik, hogy Pritchett úr sohasem feledkezik el szolgálatkész kedvességükről s ha kiutaznak Londonba, megtekintik a Towert, a Westminster palotát, elvegyülnek a City zsakett-egyenruhás, keménykalapos bankemberei között, járnak a Piccadillyn nappal és a Piccadillyn éjszaka — s utána úgy érzik, nem mulaszthatják el felkeresni Pritchett urat, aki viszont Budapesten járt a Várban, a Margitszigeten...

Én is felkerestem Pritchett urat, a Regent Park Terrace-n. Kis utca ez, Camden Townban, London egyik kerületében — magánutca. Nem tartozik ugyanis a városi önkormányzat hatásköre alá s ennek az a következménye, hogy teljesen egyforma házait a lakók gondozzák; nem is kis családi házak ezek, hanem két-három emeletes építmények; olykor még a térkép sem tünteti fel az utcát, melyben épültek, hiszen magán-utcáról van szó.

A kitűnő kritikus maga nyitott ajtót — s teljesen úgy viselkedett, mint aki megismer: szívélyessége sem ismert határt: pontosabban nem ismerte el az angol szokások határait. Ez röviden, a mi fogalmaink szerint annyit tesz, hogy tartózkodásába nem vegyült mogorvaság: olyan volt, mintha nem ezer, de egy kilométer távolságról jönnék ismeretlenül.

Az angol udvariasságról Pesten kialakított fogalmak amúgyis a mitológiák és legendák körébe utalandók át. Azzal a bonhomiával, derűvel, túlzott előzékenységgel, ahogy mi dongjuk körül a vendégeinket, Angliában legfeljebb a szélhámosok élnek s fogadnak kifosztásra kiszemelt áldozatokat: gyanús talán még a fekete, az édes és sós sütemény, a kávétorta és barack, amivel traktáljuk őket. Pritchett úr már európai módra tüsténkedik: talán Budapest túlcukrozott marcipán ízeit próbálja felidézni, ahogy elmosolyodik — persze ez a mosoly még mindig nem olyan olajos és áradó, mintha egy szerény magyar kritikus fogadná az angolt.

Pritchett úrnál édes sütemények vannak: nemrég hozhatta a boltból és tea van, hogy azt is jelezze: Angliában tartózkodik a vendég. Erről a teáról is azt hisszük, hogy az angolok merő megszokásból isszák, mert nincs szőllejük és nincs boruk. Nekem azonban a Pritchett úr teájáról és az angol tea ivásról általában az volt a benyomásom, hogy azért isszák, mert szeretik, továbbá pedig, mert az éghajlat meglehetősen szomjassá teszi az embert.

Ami pedig még az udvariasságot illeti: saját hazájukban az angolok korántsem olyan udvariasak, mint mondjuk közép-európai túrájukon; egymással pedig még annyira sem, mint az idegennel. Ezt épp Pritchetten is megfigyelhettem: egy klubban hallottam beszélgetni — éppúgy nyilatkozott a szóbakerülő könyvekről, ahogy ír: minden irónia nélkül, két udvariassági formula közé szorítva mondandóját. Az angol udvariasság valahogy így fest — ebből és számos más tapasztalatból általánosítva: — Jónapot kívánok. Nagyon örülök, hogy találkoztunk. Ön feltehetően alávaló gazember. Kitüntetés részemről a találkozás. Viszontlátásra.

S a vendéglátásban ugyanez a szívélyességbe bujtatott nyers őszinteség érvényesül. Pritchett úr sem titkolta, hogy részemre körülbelül másfél óra áll rendelkezésére — ennyit szán az országnak, a magyar irodalomnak és dadogó követének: bizonyos, hogy bárki közép-európai érkezik, őt se taksálja többre — így mért be minket a térképen, egyedekre való tekintet nélkül.

Ebbe a másfél órába persze sok minden belefért. Derűs emlékezés Budapestre, arra az országra, ahol kimondhatatlan nevű egyedek megszállottan fordítják a világirodalmat, s egy jelzőre annyit pazarolnak, mint a franciák holmi vaskos könyvre. Egy ideig talán még próbálkozott egy-két személy felidézésével: magyar keresztnevek formálódtak benne, de miután rájött, hogy csupán keresztnevekről van szó, melyet — óh, már emlékszik — a magyarok, eltérően a nyugat-európaiaktól, teljes nevük végére illesztenek: feladta a harcot.

Hanem nagyon érdekes dolgokat mondott az angol irodalomról. Otthon nem követségben volt, mint nálunk, nem egy nemzetet képviselt, hanem egy maliciózusan korrekt kritikust — s meglehetős rosszkedvűen idézte az utóbbi évek produkcióit, néhány nagy hírre vergődött könyvet, melyek még az elolvasást sem érik meg: a regény, mintha fuldokolna egy kicsit s a líra: mindenki külön ízlése szerint választhat házi-isteneket, de az egyetemes lírikus bizony ritka az angolszász területen mainapság.

Mint minden kritikus: Pritchett úr is nagy irodalomban szeretne élni: annak a mámorító, magaslati levegőjét szívni; irodalomtörténetileg elhatározó eseményekben, akár a rossz oldalon állást foglalni — nem pehelysúlyokat emelgetni, hanem sziklákat helyükből kiforgatni. S mint minden korosodó kritikus, úgy érzi, hogy fiatalságában jelentékenyebb, felemelőbb, messze sugárzóbb művészetbe lépett be — mire azonban a tekintélyét megalapozta, s olyan rangra emelkedett, hogy valódi súlyával befolyásolhatja is a folyamatot: tehetségek igaz mondanivalójának kiemelésével, nagy alkotó műhelyek munkájának segítésével — eltűntek a nagy tehetségek, bezárultak az izgalmas műhelyek.

Számomra persze a legmeglepőbb az a lekicsinylő mosoly volt, mellyel a Magyarországon népszerű angol írók nevére válaszolt. Még James Aldridge-nak szóló elképedését megértem: szól ez a kétkedés nyilván Aldridge baloldaliságának is; no meg természetesen annak, hogy inkább a szórakoztató regényben jeleskedik s nemigen számítható, még a legnagyobb jóindulattal sem az irodalom élvonalába. Jó olvasmány; tisztességes, irodalmi eszközök, ennyi az egész.

De itt van H. E. Bates. Milyen nagy sikert aratott nálunk a „Jacaranda fa", vagy a „Jó széllel francia partra". Pritchett úr egyénieskedésének számlájára is

írhatnám, hogy a nagysikerű szerzőt nem becsüli különösebben. De itt felrémlett bennem az, hogy Batesről legfeljebb a könyvkereskedők nyilatkoztak előttem hízelgően: íróval, kritikussal, sőt olvasóval is alig találkoztam, aki az angol irodalom élvonalában említette volna a nevét: — inkább némi kétkedés, gyanakvás fogadta mindenütt a közlést, hogy H. E. Bates nálunk meglehetősen népszerű.

Pritchett úrral körülbelül erről beszélgettünk — egy író és egy irodalom átplántálásának nehézségeiről. A művészi közélet minden országban kialakítja a titkos ranglistát: ízlés, kíváncsiság, organikus fejlődés-szemlélet mindig megszabja az írók helyét a hierarchiában. Hiába köztársaság az irodalom — felépítésében feudális szabályok érvényesülnek.

Kérdéses viszont, hogy az adott kánon országhatárokon túl is érvényes-e? Ott nyilván a befogadó irodalom, az új talaj nedve és táplálóképessége szabja meg, megélhet, fejlődhet, virágozhat-e az új növény? És lám, mennyi a példa, hogy ki saját hazájában próféta nem volt: igaz eszméket másutt nevelt. Nekünk, magyaroknak Beranger az intő jel. Hazájában tán nem emelkedett olyan magasra, mint Petőfi szerelmében s ettől a miénkben.

S itt nemcsak országhatárok jönnek számításba, hanem korok is — az idő hullámzása, a fejlődés egyenetlenségei, szinkópái. Shakespeare nem kellett Voltaire-nek, de később gyökeret vert Franciaországban.

Ami pedig e különösségekben hasznos, hogy a külföld késése, egy-egy jelentős műtől való elzárkózása, vagy hirtelen felfedezése, kellő csere és érintkezés esetén visszahathat az „anyaországra"; idegen éghajlat visszfénye azt is megvilágíthatja, ami a szokott, hazai égbolt alatt nem látszik.

Nincs tehát baj addig, amíg Bates nő idegenben egy-két centivel magasabbra; vagy mondjuk az angolok nem Móriczért lelkesednek. A baj talán ott kezdődik, hogy a nyugati nagy nemzetek nem olyan barátságosak kis népek irodalmával, mint ahogy azt az idegen ország egy-egy művének világirodalmi rangja megérdemelné.

Pritchett úr bólint — egyetért. Engem azonban nem hagy nyugodni, hogy még az említett agg író regényéről sem beszél, holott ékesen dedikált példányt kapott a mű francia fordításából s nyilván nem azért, hogy könyvtárának folyóméterеit megtoldja. A kitűnő kritikus, hazánk elfogulatlannak látszó szemlélője alighanem elfelejtette elolvasni a regényt; heti cikkét sohasem szentelte magyar könyvnek.

Nem panaszképpen mondom: minden kritikus arról ír, azt olvas, ami neki tetszik. Én se azért szeretem Pritchett urat olvasni, mert jártam a Piccadillyn és jól ebédeltem egy Sohoi olasz vendéglőben. De számításom szerint Pritchett úr is rengeteg felesleges könyvet lapoz át; nyolcadrangú francia művekről megemlékszik, kezdő skótokat oktat ki az írás tudományáról, útikönyveket szerkeszt és elfeledett emlékiratokat fedez fel — épp egy magyar könyvre ne futná energiájából?

Vágja le, azt se bánnám. Csak ez a süket némaság ne lenne...

A Műhelyben

Mi kell hát az embereknek Londonban? Mi a siker? Erről a nagy gondról London egyik külvárosában beszélgetünk, a „Theatre Workshop" színház egyik fiatal művészeti vezetőjével.

A „Műhely" — ez a szó szerepel a színház nevében: s van is némi kísérleti jellege. Mai, aktuális darabokat akar új íróktól játszani, de nem az előkelő West Enden, a város szívében, az unatkozó polgároknak, Párizsból átruccanó franciáknak, amerikai turistáknak, hanem a munkásoknak.

Egy színház, melynek címe mögött ott a kerület jelzése: *E 15* — szinte eleve a bukás keserűségét ígéri. A félelmetesen decentralizált London, melynek csupán eszmei középpontja a Charing Crossnál elhelyezett kő — a színházakat nagyon is egy középpontba gyűjtötte. A csillogó központban esztendőkig játszanak egy-egy darabot: meghatározott produkcióra szerződtetett társulattal s nyilván itt a revük és a nagy látványosságok győznek. A nemzetközi főváros még egy világnyelvre sem bízhatja rá magát, ha pénzről, sikerről van szó: amit leginkább eladhat turistáinak: a nemzetközi tánc és a zene.

A legfurcsább persze az, hogy még ebben is az ízlés bizonyos, nem is alacsony színvonalának kell megfelelni: a verseny kényszerít. S így, a nagy revük, nagy látványosságok talán azért is oly bosszantóak, mert jók — nem mellőzhetők fáradt kézlegyintéssel. Lehet, hogy a semmit csinosítják arannyal, de ez az aranylemez az-

után tizennyolc karátos: pompás táncosok, remek színészek, képzett zene- és balettkar győzik meg a nézőt arról, hogy nem hiába fizette meg a belépőjegy borsos árát.

A szórakoztatóiparnak éppúgy fejlődnie kell, mint a civilizáció egyéb iparágainak. Ez az ipar különben századok óta a legnehezebb nyersanyaggal: az illúziókkal dolgozik. A század elején — elég volt még az operett ábránd-világa: egy idegen közeg káprázata. Az előkelőség vonzott és csábított benne s a távolság a hétköznapoktól. Gilbert és Sullivannél, akik az angolszász nyelvterületen egymaguk látták el azt, amit Közép-Európában a bécsi operett szapora szerzői: olyan nagyvilágian beszélnek, mint ahogy a legsznobabb angol kastélyban sem, soha: felhők között járunk náluk, csillogó flitterek, fantázia-ruhák között, néha egy kicsit vásári is mindez: egy fokkal csillogóbb, mintha porcelánból öntötték volna ki.

A módern szórakozás-igény már-már talminak érzi ezt a cukrozottságot. Még ábrándjaiban is benne rejlik egy bizonyos valóságigény. Tánc legyen, de akrobatikus tánc: ne azt fejezze ki, milyen könnyen elrugaszkodunk a földtől, hanem azt, micsoda nagy erőre van rá szükségünk. Ne andalító dal legyen a nóta, hanem vad, zsongító ritmus. A régi néző: fiatalon is vénkisasszony lélek volt, tanúsítja megannyi sláger, dal, vagy kép a régi revükből. A mai: szkeptikus és hitetlen, anyagias és méricskélő. Hipnózisra vár, de nincs benne a játékban, nehezen hagyja magát elaltatni. Fejbe kell verni, erős, átütő hatásokkal: lejárt érzésű embernél a finomság elporlik. A pikantéria helyett: az esti műsorok a teljes meztelenséggel szolgálnak; a zenés darabokban borotválatlan férfiak erőszakoskodnak gyenge nőkkel, a tánc verekedést jelképez és a hős: nem a bájos és ártatlan grófkisasszony, hanem a kokott.

Ennél a nézőnél nemigen lehet hagyományos eszközökkel hatást elérni. Gyökeresen új és gyökeresen más kell.

A Theatre Workshopnak, e külvárosi színháznak a diadala, hogy minden engedmény nélkül, munkásoknak szánt és munkások között játszódó darabokkal: meg tudta hódítani a West Endet, a durva hatások birodalmát.

1953-ban vették át a Királyi Színház nevezetű épületet a külvárosban. S ahogy gúnyolták őket: „konyha-darabokat" hoztak létre szemben a West End társalgási darabjaival, melyeknek színhelye a dolgozószoba, az ebédlő, vagy netán a társalgó. A „Műhely" színház színpadán viszont megjelent az albérleti szoba, a konyha, a nyomortól bűzlő kocsma, a pallérozatlan londoni beszéd és a szalonképesség határán túlfekvő problémák egész sora.

S új szerzők. A „Műhely" valutája: az ismeretlen név, a kihúzatlan lap. Sikerült is megalapozniuk néhány fényes drámaírói karriert. Jó helyen keresték a tehetséget.

Egyik első írójuk egy Brendan Behan nevű írországi fiatalember volt — alkatára, szenvedélyére nézvést politikus, aki bátyjával együtt már régen kacsintgatott a színház felé. Nem sokra vitték persze. Az idősebb Behannak, igaz, remek ötletei támadtak: autóbusz-várótermeket bérelt ki, s az utolsó járatra várakozókból toborozta vándortársulata közönségét. De színházi forradalmat egyedül s ilyen szegényes körülmények között nem lehet megvalósítani. Jött hát Brendan, ez a hatalmas termetű, iszákos, a közbotránytól soha vissza nem riadó ír fenegyerek, s megírta a „Furcsa fickó", majd a „Tusz" című darabot.

A „Tusz" Írországban játszódik, ahol az ír forradalmi csapatok vagy húsz esztendeje már szakadatlan, guerillákká verődve rá-rátörnek az angolokra. Fedőszervül a lázadók olykor különös intézményeket választanak: egy mulatót, melyben még a könnyű nők is az ír szabadság megszállottjai.

Egyik társukat elfogják. S ők viszontválaszul és cserébe egy fiatal angol katonát rabolnak el. Ultimátumot küldenek — ha társukat kivégzik, ők se kímélik a tusz életét.

A tusz utolsó óráit mutatja a darab: s könyörtelen igazságot: hogy felelősek vagyunk azért is, amit nem személy szerint követtünk el. Az ellenségeskedés és háború összes konzekvenciái, az ártatlanok vérlázító pusztulásának képe; mindez feltűnik Behan színpadán: volt is sikere, olyan, hogy a munkáskerületből be kellett vinni a darabot London szívébe s ott játszották, zavartalanul, sokáig, kivéve azokat az estéket, mikor a részeg szerző páholyából hangos megjegyzéseket tett a színészekre, vagy a közönségre.

A diadalmenet, egy külvárosi színház bevonulása a West Endre, nem mindennapi esemény — s a koszorú a győztes hadvezért illeti. A Workshop lelkét, megteremtőjét, az írók felfedezőjét, a színészek nevelőjét: Joan Littlewood asszonyt.

Az épület, melyet néhány esztendeje a még ismeretlen Joan Littlewood megszállt, 1870 óta színház; de egy-egy rövidlélegzetű kísérlet után mindig tönkrement,

mindig becsukott. 1953-ban strip-tease revü működött benne, de még az sem tudott annyi érdeklődést kelteni, hogy minden este játszhatott volna.

Itt kezdte Littlewood és azóta — mint itt az Angel Lane-en Raffles úr meséli — világhírűnek mondható a színház. Mutatja is a világszínház évkönyvét, mely azt írja, hogy „Anglia szégyenére Európának kellett felfedeznie a Műhelyt". Anglia alatt persze az évkönyv a West Endet és a belterületeket érti. Mert a „Műhely"-t elsőnek és mindmáig saját kerületének közönsége értette meg és támogatta. Raffles, aki művész létére művésznek van maszkírozva: lobogó tekintet, bongyor haj, szortyogó pipa és párizsi modor — ennél a témánál tűzbe jön. Kísérleteznek új drámákkal, — mondja — másutt is. De ilyen közegben, mint mi, sehol. Hiszünk abban, hogy az embereket a saját gondjaik, problémáik érdeklik, magukat akarják látni. A klasszikusokban is a realitást keresik.

És valóban: játszanak nagy realistákat is: Shakespeare-t, az Old Vic által némiképp monopolizált Shakespeare-t is színpadra állították: a II. Richárdot mutatták be nagy sikerrel. Aztán Csehovot, Gorkijt és Molière-t. De nem riadnak vissza a szélsőségesen modern, vagy éppen modernkedő szerzőktől sem: a színdarab egyszersmind értékelésétől, színpadi megfogalmazásától is függ. Samuel Beckett: „Godotra várva" című játéka mindenütt a céltalan várakozás drámájának hatott. Náluk: a színpadon feltűnő csavargók környezetének, beszédének realitását megteremtve — a cselekvő lehetőségétől megfosztott ember drámájává alakult át a darab.

Három esztendővel ezelőtt egy kis munkáslány állított be a színházba: Shelagh Delaney. Húsz éves se lehetett, az „Egy csepp méz" című darabot hozta. Azóta már harmadik darabját játsszák, a műből film készült s drámája még Magyarországig is eljutott. S az ilyen írói sors, a pályának ez a képlete a „Műhely" körül: tipikus. Szerzői mind az ismeretlenségből jöttek s egy munkáskerületből és munkásszínházból nőttek országosan, sőt a világon elismert szerzőkké.

A „Műhely"-nek egyébként nemcsak az a néhány, valóban jelentékeny író köszönhető, akinek színpadot adott. Hanem a pezsgés és fellendülés, mely az egész angol színházban elindult. Közhangulatot teremtett: a „Műhely" óta: az őszinte beszédnek, a mai gondnak, a reális környezetnek, a természetes játéknak van rangja a színpadon.

A „Műhely" nem is egy darabbal: bevonult a West Endre. Írói, így Behan, már a Boadwayt is meghódították. Kissé a felfedezők sorsa is elérte már a színházat és személy szerint lelkes, áldozatos vezetőjét. Megszülték az újdonságot — s az ügyesek élnek vele. Ma az a csábos színlap, mely ismeretlen nevet ígér; az a jó cím, mely eleve elkülönzi a darabot a társalgási drámák unalmától.

London eddigi színpadi királyai, Terence Rattigan, vagy Noel Coward először kézlegyintéssel fogadták az új írói „siserehadat" és éppoly kevéssé tudták elképzelni, hogy sikerük lehet, mint azok a szerzők, akiket a fiatal Rattigan, vagy a fiatal Noel Coward ostromolt. Ez utóbbi, már-már természetesen, a dráma hanyatlását számítja a fiatalok feltűnésétől és diadalától — s mérges cikkében, a Sunday Timesban ki is oktatta őket, hogy a társadalmi problémák feszegetése önmagában még nem művészet, hogy a világ merő tárgyi felfedezése még nem dráma. S igaz is, hogy az új szerzők, Arnold Weskertől Bernard Kopsig, Donleavytől Robert Boltig nem kezelik olyan ügyesen a párbeszéd, a meglepetés, a váratlan fordulat dramaturgiai eszközeit, mint az idős *rutinier*-k — de van bennük valami, ami a rutinnál és gyakorlatnál több. Politikai szenvedély, és felfedező-vágy, megismerő és nevelőigény.

Hányan maradnak meg e nagy, induló csapatból? Nyilván kevesen. Kivált, hogy az új írók előretörésével a nehézségek is gyarapodnak. A „Műhely", sikereinek delén csendes válságot élt át. A belső vita, összetűzés, nézeteltérés eredménye pedig az lett, hogy Joan Littlewood, a nyughatatlan kísérletező és felfedező, asszony létére is férfienergiákkal rendelkező szervező: kivált a Műhelyből és külországi rendezésekre kötött szerződéseket, három esztendőre.

Raffles úr, kissé keserűen és magabiztosan azt mondja, hogy mi sem változott, a Műhely tántoríthatatlanul megy előre választott útján. S levisz a próbára, ahol kopott kulisszák masztix-szagú levegőjében készül az új darab.

De melyik darabban nem hisz egy színház, a bemutatóig?

Új angol költőkből

Lakatos Kálmán fordításai

Az Auden utáni nemzedék költészetéről áttekintő képet nyújtani néhány szemelvényben aligha lehetséges. A jelen válogatás szándéka nem is lehetett több, mint lényegében egyéni ízlés alapján bemutatni néhányat a töméntelen számbajöhető versből és rámutatni olyan vonásokra, amelyek összekapcsolják ezt a memzedéket az előzővel, és olyanokra, amelyek elkülönítik őket.

Valami természetessé váló egzisztencializmus és individualista magatartás jellemző a nemzedék hangjára. Higgadt, kiábrándult tárgyilagosságuk óvakodik lelkesedni olyan eszmékért, amelyek prófétává tehetnék őket. A harmincas évek költőprófétáitól és a háború utáni vallásos ihletéstől (vö. Auden) egyaránt távol maradnak.

A. Mitchell és P. West verse közérdekű témákhoz nyúl, de a megoldás egyikben sem jut előbbre az iróniánál, illetőleg az egyéni ötletnél. A. Mitchell gúnyoros ódájában az angol himnusz kezdő sorát parodizálva (God Save the Queen — helyett: Money Save the Money — Pénz óvd meg a pénzt) tömör és gyilkos kritikát mond a burzsoá rend és a képmutató angol konzervativizmus felett. Paul West pedig minden kommentár nélkül ábrázolja, hogyan tud a kenyerét féltő ember kegyetlen lenni az ínséget szenvedő embertárs iránt is, ha kenyerét kellene megosztania.

Külön tanulmányt igényelne, ha azokat a kérdéseket is taglalni kívánnám, amelyek nem tűnnek elő a szemelvényekből. Sajnos, azt sem állíthatom, hogy bármelyik idézett költőtől éppen a legjellemzőbb verset fordítottam le. Ilyen igényhez nehéz lett volna megfelelő közös szempontot találni, amely erőltetés nélkül éppen a legjellemzőbb verset állítja mindegyiknél kellő megvilágításba. Nem kétséges például, hogy Philip Larkin „Church Going" (Templomlátogatás) c. verse az egész nemzedék világnézeti-vallási közömbösségére jellemző példa lett volna, de magára Larkinra nem jellemzőbb, mint az itt közölt versek. Művészi magatartása, szélsőséges individualizmusa „Megfontolom, hol álljak" (Reasons for Attendance) c. költeményéből derül ki, amelynek csattanója mégis pozitív, mert nem kérkedik vélt igazával, hanem mindenek felett őszinteséget követel.

A Movement költőit kivéve (l. Kéry László cikkét a Nagyvilág 1961. júliusi számában) nincs jelentős csoportosulás az angol fiatalok között. Az egyes folyóiratokhoz való tartozás nem jelent eszmei közösséget, már csak azért sem, mivel rendszerint mindegyik író több folyóiratnak dolgozik. A nemzedéknek mégis vannak közös vonásai, főleg formai tekintetben, s ezek valamennyire megkülönböztetik az előző nemzedéktől. „Romantikus" hangulataik például közelebb maradnak a valósághoz, mint a Wales misztikumából táplálkozó Dylan Thomas versei, „objektivista" törekvéseik pedig árnyaltabbak, érzelmileg-hangulatilag általában színezettebbek, mint Audenéké. A teljességre törekvés némi kiegyenlítődésben, illetőleg mindkét irányzat eredményeinek tudatos felhasználásában nyilvánul meg. Erősen intellektuálisak, de a kifejezést iparkodnak érzelmileg gazdagon árnyalni. A kép változatlanul fő eleme a versnek, sőt eszmei lendület híján nemegyszer öncélú fontosságra is jut. A megformálás tömör, kimunkált, a szoros formák reneszánszukat élik, sőt olykor túl is bonyolódnak. Azonban a szabadvers, ha nem is egyeduralkodó többé, nem veszítette el jelentőségét, s mindannyiszor előkerül, valahányszor a költő hangsúlyozni kívánja egyéni, szuverén tetszését és függetlenségét a hagyomány folytán bizonyos fokig mechanikussá váló formafegyelemmel szemben.

Az Auden-féle „klasszicista" és a Dylan Thomas költészetében kulmináló „újromantikus" irányzat hatása szerint szétosztani a nemzedéket aligha kecsegtetne más reális eredménnyel, mint hogy egyesek keményebb, intellektuálisabb módon verselnek (Ph. Larkin, A. Mitchell), másoknál pedig a misztikumra hajló képi hangulatteremtés körülményesen, olykor talányszerűen megduzzasztott kifejezéssel párosul. Így pl. Burns Singer balladisztikus vers-bravúrja erős Dylan Thomas-hatást árul el. Paul West sejtelemben gazdag verse (A kiutasított) és Ted Hughes látomása a hajnali hegytetőn (A lovak) szintén az emocionális líra ihletében fogantak.

Ha a konkrét megvalósulás módjai iránt nem is mutatnak lelkesedést, mégis a jobbak művében ott lappang egy értelmes, minden ember számára tartalmas és szükséges humanizmus, amelyben a lobogást mérsékli az értelem megfontolása, de végeredményben egy mindenki számára elfogadható, emberibb világ felé mutat.

TED HUGHES (Edward James Hughes) 1930-ban született. A cambridge-i egyetemen magiszteri fokozatot szerzett. Eddig két önálló kötete jelent meg. — 1960-ban elnyerte a Somerset Maugham díjat. „Kétlaki" költő: tartózkodását Anglia és az Egyesült Államok között osztja meg.

PHILIP LARKIN egyetemi könyvtáros Oxfordban. 1922-ben született. Tanulmányait Coventry-ban és az oxfordi egyetemen végezte, ahol magiszteri fokozatot szerzett. Az Angol Írószövetség tagja, a Movement legmarkánsabb költő-egyénisége. Három verseskötete van.

ADRIAN MITCHELL 1933-ban született.

BURNS SINGER (igazi nevén James Hyman) 1928-ban született, Glasgow-ban végezte az egyetemet. Két önálló kötete jelent meg.

PAUL WEST 1930-ban született.

L. K.

Philip Larkin

Nászi szél

(Wedding-Wind)

Zúgott a szél az esküvőmön,
S nászéjszakámon a főszél dalolt;
Egy ól-ajtót döngetett, megint s megint,
Ő kiment bezárni, s ostoba én,
Egy gyertyánál füleltem, hogy zuhog kint,
Csak néztem arcom a kandeláber tükrén,
Nem látva semmit sem. Mikor bejött,
Mondta, a lovak hogy félnek, s az én szívem
Úgy fájt, hogy ember vagy állat ma hajnal előtt
Nem lehet boldog velem.

De nappal itt
A szél az ég alatt mindent úgy összezavart.
Ő elment megnézni a víz-árt, amíg
Én egy csorbult vödröt cipelek az ól elé,
S lerakva nézem, a szél hogyan veri a port,
És rohan a felhőkön, erdőn, hogy csattog belé
Kötényem, meg a ruhaszárító drót.
Hát el lehet viselni, ha úgy dagadoz
A tettek boldog sora a szélben, akár
Egy drága gyöngysor? S most hogy a végtelen reggel
Osztja meg ágyam, aludni hagynak-e már?
És kiszikkaszthat-e
Ily gyönyörforrást a halál, ha nem enged
Jószágként térdepelni az éltető vizeknél?

Megfontolom, hol álljak

(Reasons for Attendance)

A kürt rikolt és minden zaj fölött
Húz oda, hol egy terem ablaka
Tánc-párokat vetít — még egy sincs huszonöt —
Arc arcot ér s a kört ide-oda
Ringatja boldog percek mámora.

— Elképzelem a füstöt, izzadást,
A nő igézetét. Mért állok kint?
S mi vinne be? A férfivágy, dehát
Mi az a vágy? Boldogság rendszerint
Csak páros életből fakad — de mint

Csak szó, ez engem alig érdekel.
Mi engem vonz, a vadszívű harang,
(A művészet) egyénivé nevel,
Hiszen egyéniségnek lenni: rang.
Ő szól; én hallom, s más is itt alant,

De nem helyettem, s nem helyettük én,
S ez boldogít. Hát kívül maradok,
Mert így hiszem. Ők túl az ablak üvegén,
Mert úgy hiszik. Jó itt és jó amott;
Ha egyikünk sem tévedett, vagy hazudott.

Burns Singer

A lepke

(The Moth)

Fény rágja át a lyukacsos falat,
Türelmes tudna lenni, s nem lehet.
A fény betör, s bennem a gondolat
Most újra felidézi a helyet
A rejtett, ügyes zuhatag alatt,
A csurgót és falat. Falat. Falat.

Halálfej-lepke verdesi ablakom.

Sötét kopogtat kint. Hallom, mozog.
A fény rohan, elérné, s nem lehet.
Szeretett földek, mezők, birtokok
Maradtak kint; s egy víz-fal testesíti meg
A gondolatot, hol a fény ivott,
Majd elszökött. Mozog. Mozog. Mozog.

Halálfej-lepke verdesi ablakom.

Előttem röpköd egy nyalábnyi fény,
Próbálok látni vele, s nem lehet.
Csak falak, víz, föld, éj, sötét remény
Ajánlkoznak maguk. A végzetet
Lesik a test s a szellem, ám az én
Szememben fény ül, fény. A fény. A fény.

Halálfej-lepke verdesi ablakom.

Adrian Mitchell

Óda a pénzhez

(Ode to Money)

Ember-evő, nő-faló, tigrisnél bátrabb,
Szerető, gyilkos húzza e zsebet,
Vipera kushad mélyén a zsáknak.
Öngyilkolásnak aranyszemű anyja,
Szívembe aranyoztam képedet.

Te fűtögetsz és hűtögetsz,
Rémítő álmom gyógyítod,
Művészet, élet mind szavadra les.
Ó pénz, ne fürdess tejbe-vajba engem,
Csak meleg tájon fagylalt-hegyre áhítok.

A Pálmakertek zenekara vígan
Nyúzza: Pénz Fényesíti a Pénzt,
S a Vörös Pénzt is. Ezüst láncaimban
Felállok mindig, ha a banda
Fújja, hogy Pénz, Óvd meg a Pénzt!

Paul West

A kiutasított

(The Rejected)

Nem panasz, csak egy kis gyöngeség, amit szeme
elárult, nem is a tett, csupán a fázás
szólt belőle. Nem volt a jöttén áldás,
tétován állt az ajtóban, s a beszéd kelleme
sem volt meg ajkán: idegenül, némán
csöpp kinti levegőt hozott magával,
s az inség lökte be.

Hatan figyeltük bentről: lám, mennyire fél,
de nem moccant senki. Mintha sápadt lénye
egy kopogtatás volna csak. Szemünk hideg fénye
siklott kabátján végig: s nem talált barátra.
Egy levél,
a hónap halk tanúja, libbent alá keskeny
válláról. Egy kicsit nézte, csöndben állva;
és duruzsolt a kályha.

Pont rosszkor. Mi csak vártunk, mi lesz még,
Nem volt kedvünk szólni s megosztani kenyerünket.
Hasábok pattogtak a kunyhóban: és félelmünknek
sok apró hang fokozta szúrását. De pengét
fenve a téli csöndhöz, kint hatalmas szél sikított.
Majd megtört. Lesütött szemmel, még hóval a vállán,
a férfi elment.

Ted Hughes

A lovak

(The Horses)

Erdőkön vágtam át, sötét, hajnal-előtti órán,
Gonosz léq és fagy-termő némaság;

Se levél, se madár —
Fagyba-vert világ. Kiértem az erdősáv fölé,

Ahol leheletem az acél fénybe szobrokat csavart.
De a sötétet a völgyek lecsapolták,

Míg a láp-vonal — feketedő szenny az élénkülő szürkén —
Az eget elől ketté szelte. S lovakat láttam ott,

Hatalmasan a sűrű szürkületben — tízet együtt —
Megalit-tömbként. Párát fújtak, mozdulatlan,

Fonott sörénnyel s lecövekelt lábbal,
És hangtalan.

Hogy elhaladtam, egy se horkant s fejét se kapta föl.
Szürke, néma töredékei
Egy szürke, hallgatag világnak.

Sóváran füleltem az ingoványnál.
Szalonka-surrogás fordult éllel a csendnek.

Lassan egy táj-rész lombozott ki a sötétből. Majd a nap
Mint vörös narancs tört fel,

Némán s a magjáig hasítva, felhőt dobott szét,
S a nyílást széjjelrázva, kéket mutatott,

És lecsüngő nagy bolygókat.
Megfordultam,

És álom-lázban botladozva le
A sötét fák közé a lángralobbant csúcsról,

A lovakhoz értem újra. Még ott álltak,
De gőzölve és sistergőn a fényfolyamban.

Fonott szép kősörényük, lecövekelt hátsó lábuk
Harmattól reszketett, míg körül mindenütt

A fagy csiholt üzet. S még egyre zajtalan,
Egyik se horkantott vagy dobogott,

Lógó fejük türelmes volt, akár a láthatár,
A völgyek felett magasan, a derengő vörös sugárban. —

A zsúfolt utcák vermében az évek s arcok közepett
Még feltolul az emlékük, mikor ott a magányos helyen

A fényárban, a vörös felhők közt, figyeltem a szalonkát,
Tűnődve, a láthatár hogyan zsibong.

Békési Gyula

Tarlók, vadvizek népe

Szalmán háltak, mert ágyuk sem volt,
s mire a hajnal kukorékolt,
harmatot vert a pantallójuk,

s mire feljött a nagyságos Nap,
tetőzve állt a porzó asztag,
s hülő testükhöz tapadt ingben
ólálkodtak a kazlak mellett.

S ment a tarlók, vadvizek népe;
fejük fölött madarak éke,
szürke égbolt, vakító semmi.

Mentek a forró zuhatagban
aszalódva, gyűrött kalapban,
kérges talpukban sok tövissel.

Mennyi lélek - friss, éles elme
volt köztük, s mind-mind elperelve
a jobb sorstól, — ó, boldog isten!

S mentek, csak mentek szomorúan,
s tudták: ez így lesz amíg úr van,
meg szolga van, s hiába minden.

Mentek a nyurga jegenyék közt,
paskolta őket isten, ördög,
s csalta a hétszínű szivárvány.

Bokrok között, állig a csendben,
ki-ki megszépült, s ismeretlen
tájakon járt a lelke.

Mind-mind el akart menekülni,
vagy a nyirkos föld alatt hűlni,
hol nincs élet (vakító sárkány);

csak vadvizek, gyökerek, s csontok,
hol majd levedlik mint a lombok
rongy húsukat — holtan is vezekelve.

Gyevi Károly

Nem álmok függőhidján

Eljutottunk a titokzatos mennybolt szürke ereszaljáig,
pedig parázna istennőkkel, mennyek és földek bikáival
kellett megvívnunk, hogy feljussunk odáig.
Égi hatalmak földi futárit hányszor, de hányszor
kellett legyőznünk!
Isten-küldöncök rémhír-zuhatagját
kellett felfognunk, — s felszárítani
de sok bús könnyet kellett közben, amíg győztünk!
Kutatjuk most a kozmikus térség többi titkait rendületlen,
földi istenek ellenére, s nem révületben,
de aggyal és géppel,
s nem álmok függőhidján lóbáljuk testünk,
nem merengünk,
nem csodákra várunk,
de gyújtunk új tüzeket a már hajnalló éjszakába.

Csontos István

Jel

A jégpatájú éjszakák a téren:
ó, látom még a félénk zúzmarát,
a villanydrótot átkarolja szépen,
lehullni készül, s aztán — nincs tovább.

Koppan a perc a csillagrács alatt.
Nem tudom, ember, érted ezt a jelt?
A Szinvaparton fűre lép a hab
és gyöngyein újfajta fény remeg.

Várady Szabolcs

Rajzok alá

Papíromon, tollam alól
falábú, csonka alakok
bukdosnak szét, motyogja szájuk,
hogy magamra ne hagyjatok.

És hív az egyik rengeteg kezével,
a másik ponttá zsugorul.
Ha arcomat mosolyba gyűröm,
megbújnak legalul.

Téged keresnek, merre vagy,
fában, fűben, örökös zöld sötétben —
Látogass néha erre is —
ha szólnom kell, megöl a szégyen.

Nagy Margit

Táncoltatóim ellen

Szerelemnél már sok férfi megfázott,
de fagypontra a legforróbb se hűlt.
Hegyet birtokol a turista lábnyom,
de lakni nem a sziklákra megyünk.

Az életet a lehetőség méri,
nem fantázia, mint egy Grimm mesét.
Tőlem ne várjon lehetetlent senki,
még akkor sem, ha istennek becéz.

Öntudatom nem jogcím szöcsketáncra,
ne célozgassa türelmem a szó;
annyit vállalok, amennyit megválthat
erőm, s amennyi vállamra való.

Én elterítem az idő nyugalmát
magam körül, mert emberek közt élek.
Robbantgassák a percek dinamitját
azok, akik a nyugalomtól félnek.

Fürtös Gusztáv

Esős unalom délutánján

(Emlékezés egy régi-régi vasárnapra)

Egész nap esett; megázott az út, a fák
poros zöldje, fújt a szél, megázott a szél is,
zúgott a harang, megázott a harangszó is,
megázott a kedvünk, és így szóltunk egymáshoz,
e felhőkönjött vasárnapon: „Mit csináljunk?"
Alig beszéltünk, s a szó nem szállt magasra,
tévelygőn röpködött, mint ázott madár, mely
menedéket keres. — „Mit csináljunk?"
Elég volt az irodalomból, valami frissre vágytunk,
hárman, fiúk. Lányok nevettek el mellettünk,
esernyőjükön fénylett az este, s lépteikben
ott ringott sóvárgása ázott szívünknek;
de mi csak kószáltunk unottan tovább,
olyanok voltunk, mint ázott levelek,
melyeket már eldobtak a fák.

Írók magukról

Mohácsi Jenő emlékére

A múlt évben Mohácsi Jenő szülőházát emléktáblával jelölték meg Mohácson. Ebből az alkalomból több helyütt méltatták munkásságát, s tudtommal egész életét és tevékenységét feldolgozó monográfia is készül róla. Ehhez kívánnék hozzájárulni alábbi önéletrajzának közlésével, mely sajnálatosan szűkszavú és szerényhangú ugyan, viszont saját írása lévén, értéke, hogy adatai hitelesek, azonkívül egy dokumentummal szaporítja írói hagyatékát. Mohácsi jeles elbeszélő, hangjátékszerző és operaszövegíró volt, de legfőbb irodalomtörténeti érdemét ma mégis abban látjuk, hogy a *Csongor és Tündé*nek és *Az ember tragédiá*jának abszolút költői színvonalú és korszerű fordításait alkotta meg, előadásukat Németországban sikerre vitte, és így méltó hírnevet, becsülést szerzett e klasszikusainknak. De mellettük irodalmunknak még sok más kiváló művét is tolmácsolta. A többit elmondja levelében, csak annyit fűzök hozzá, hogy 1942-ben írta, amikor 1920 óta megjelent munkáinak jegyzékét és életrajzi adatait kértem tőle. Rezignált hangján megérzik, hogy már nem várt jót a sorstól; mint tudjuk, sejtelme megvalósult, az 1944—45. évi deportálásoknak ő is áldozata lett. (Zárójelben: az írók, akik megtiszteltek leveleikkel, gyakran professzornak, méltóságos úrnak szólítottak, abban a téves hitben, hogy egyetemi tanár vagyok, így Mohácsi is.)

Budapest, 1942. március 28-án. — Mélyen tisztelt Professzor Úr! Eleget teszek szíves felszólításának, és elküldöm egyidejűleg két novellás kötetemet. — Igaz, nem 1920 óta dolgozom. 1904-ben jelent meg első verseskötetem: Crescens, Légrády Testvérek, — 1909-ben a második: Janus lelke, Singer és Wolfner. Ezekre a kötetekre Professzor Úrnak bizonyára nincs szüksége, azért nem is terhelem velük.

A Meseköltő a Dunán című kötetem 1941-ben jelent meg. Nem tudom elküldeni, mert nincsen meg még egy példányban, a Lidércke című regényemet, — alcíme: Madách Imréné Fráter Erzsébet életének és halálának regénye, — mely 1935-ben jelent meg, a Nyugat kiadásában.

Néhány nap előtt fejeztem be új regényemet. Címe: Hegedű és koldusbot. Alcíme: Rózsavölgyi Márk életének regénye. Megjelenik a Hungária könyvkiadónál.

Operaszövegeim bizonyára nem érdeklik. (A Magyar Királyi Operaházban hetet játszottak.)

A Meseköltő utolsó lapján ott van megjelent német fordításaim jegyzéke.

Legyen szabad megemlítenem, hogy Tragédia-fordításomat előadta 1930-ban a bécsi, 1931-ben a müncheni rádió. 1934-ben a bécsi Burgszínház (ott 30 előadásával az évad legnagyobb sikere volt), 1937-ben a hamburgi Állami Színház (Staatliches Schauspielhaus), itt is 28 előadásával nagy sikerré lett.

Most jelent meg az első németországi könyv Az ember tragédiájáról. Teljes címlapja:

„Das Nationaltheater." Schriftenreihe des Theaterwissenschaftlichen Instituts der Schiller-Universität Jena. Herausgegeben von Univ. Dozent Dr. Otto C. zur Nedden. Band VII.

Imre Madách
„Die Tragödie des Menschen"
von
Dr. Wolfgang Margendorff.
Konrad Triltsch Verlag, Würzburg.

E könyv 106. lapján olvasom: Erst im Jahre 1934 setzte eine „Renaissance" der „Tragödie des Menschen" mit der Premiere am 23. Januar am Wiener Burgtheater unter Hermann Röbbeling ein. Die Übersetzung stammte von Jenő Mohácsi, einen der besten Madách—Kenner Ungarns.*

A hamburgi előadást dr. Németh Antal rendezte.

1936-ban a bécsi rádió előadta „Csongor és Tünde"-fordításomat, dr. Németh Antal rendezésében.

Életrajzi adatok: 1886. március 28-án születtem Mohácson. [E levelet tehát 56-ik születésnapján írta.] Néhány hetes koromban Bécsbe kerültem, ott voltam 1896 elejéig. Azóta Budapesten élek. A jogi tudományok doktora, író és hírlapíró vagyok. A budapesti német napilapok szerkesztőségében dolgoztam, sok évig a bécsi Neue Freie Presse és Neues Wiener Tagblatt munkatársa és színi bírálója voltam. Írásaim a Nyugatban, Magyar Csillagban és több folyóiratban és napilapban, a Frankfurter Zeitungban és egyéb németországi és svájci lapokban jelentek meg. Amint már említettem, hét operaszövegemet a budapesti Operaház adta elő.

A magyar rádióban két hangjátékom került előadásra: Eszterházi Vigasságok (Bessenyei György életéből) és a verses Madách.

A magyar, a bécsi, prágai és müncheni rádióban német nyelvű előadásokat tartottam a magyar kultúrtörténet és irodalom köréből.

A Kisfaludy Társaság levelező tagja, a Janus Pannonius Társaság és a Gyöngyösy István Társaság rendes tagja, a Nógrádmegyei Madách Társaság tiszteleti tagja vagyok.

1932-ben mint a Magyar Pen Club titkára megrendeztem a Pen Clubok budapesti világkongresszusát. Jelenleg a Magyar Pen Club alelnöke vagyok.

A magyar irodalmat azzal is propagáltam, hogy igen sok novellát fordítottam le németre és jelentettem meg a bécsi, németországi és svájci lapokban.

Mély tisztelettel

Mohácsi Jenő.

*

Baudelaire első magyar fordítója

A címet kissé helyesbítenem kell: *György Oszkár* nem a teljes *Fleurs du malt* fordította le, hanem az eredeti 151 versnek csak kishíján felét, 71-et, és 1917-ben adta ki. Ez volt az első nagyobb, önálló kötetben megjelent fordításgyűjtemény a korszakalkotó műből, s így joggal nevezhetjük Baudelaire első magyar ismertetőjének. Nem kis vállalkozás volt ez akkoriban, s noha nem tagadható, hogy György a művészi tolmácsolásban elmaradt a nagy mesterek, Babits, Tóth Árpád és Szabó Lőrinc mögött, hat évvel megelőzte az ő teljes fordításukat. Ez az irodalomtörténeti tény feljegyzésre méltó, annál inkább, mert pusztán a maga erejére támaszkodva vitte végbe, székesfehérvári magányában. Ugyanis ott tanárkodott, számos saját verseskötetet és műfordítás-antológiát adott ki, főként francia költőkből. Mint tehetség, nem sorolható az elsők közé, de nem is jelentéktelen, s lelkes, önzetlen, sőt önfeláldozó, hírnévre nem törő buzgalmával tisztes helyet szerzett a Nyugat-nemzedék tagjai között; kellő méltatásának ideje bizonyára meg fog jönni. Levelei nem kívánnak sok kommentárt, az elsőt, keltezetlenül, 1926-ban írta, midőn értesült, hogy Verlaine: *Jóság* c. kötetének fordítását ismertettem az egyik pécsi lapban.

Igen tisztelt Kolléga Úr! Müller Lipót kollégámtól tudom, hogy Ön volt szíves egy ottani lapban ismertetni a könyvemet. Köszönöm Önnek önzetlen fáradozását

*A német szövegek fordítása: „A nemzeti színház". A jénai Friedrich Schiller Egyetem Színháztudományi Intézetének kiadványsorozata. Kiadja Dr. O. C. zur Nedden, magántanár. 7. köt. — Madách Imre: „Az ember tragédiája" Dr. Wolfgang Margendorfftól. K. Triltsch könyvkiadó, Würzburg. — A 106. lapon: „Csak 1934-ben támadt ‚Az ember tragédiájának" „renaissancea" (ti. Németországban) a bécsi Burgszínház január 23-i premiere-jével Hermann Röbbeling igazgatása alatt. A fordítás Mohácsi Jenőtől, Magyarország egyik legjobb Madách-ismerőjétől származott." — Megjegyzendő, hogy mindez már a Hitler-uralom idejében történt, Mohácsinak zsidó létére is sikerült megnyitnia a sorompót a Tragédia sorozatos sikerei és tudományos értékelése előtt.

és igen kérem, juttassa el hozzám azt a lapszámot, amelyben a cikk megjelent. Egyébként is örömmel fogadnám megjegyzéseit, különösen a Verlaine-fordításokra nézve és egy újabb kiadásban hasznomra is fordíthatnám. — Szívélyes üdvözlettel György Oszkár.

Második, szintén keltezetlen levelét 1927-ben válaszul küldte az enyémre, melyben jeleztem, hogy összefoglaló cikket írtam róla, de még nem jelent meg.

Kedves Kollégám! — Köszönöm szíves sorait és a cikket, melyet könyveimről írt; örülnék, ha egyszer eljuttathatná hozzám, mert érdemleges kritikát még nem olvastam róluk. Eddig mindössze a Litteratúrában, a Pester Lloyban és a Népszavában láttam róluk ismertetést; talán máshol is jött már, csak nem tudok róluk. A Verlaine-cikke igen érdekelne és örülnék, ha kéziratban is olvashatnám, talán egy pár helyreigazítás hasznára válna. [A cikket Szabó Lőrinc közölte a *Pandorá*ban.] Így engedje meg, hogy figyelmébe ajánljak néhány Verlaine-fordítást, talán nem ismeri őket: az *Élet* néhány évfolyamában megjelenteket Sik Sándortól és másoktól, és Térey Sándor könyvét, mely az első magyar Verlaine-könyv (Singer és Wolfner). Ezeket a magamé elkészülte után olvastam, de nélkülük is látnám ma már jobban fordításom hibáit és erényeit, s egyet-mást másképp is írnék.

Most új fordításokon dolgozom. a 20-ik század francia lírikusainak versei. Eddig a munka jórészével elkészültem, kb. 40 verssel és Karácsonyra ki akarom adni őket. Fő forrásom a Vaissière-féle anthologia, de néhány külön költői gyűjtemény is. Igen megköszönném, ha küldhetne Claudeltől és Valérytől valamely versgyűjteményt, mert ezek a költők anthologiámban hiányosan vannak képviselve. Néhány nap múlva visszaküldeném őket: a kiválasztott verseket leírnám.

Ép e könyv kiadására vonatkozólag kérnék Öntől felvilágosítást, hiszen Ön már sokat fordított. Nem tudom, ezek a költők kiadhatók-e engedély és fizetés nélkül és ha ezt leendő kiadómnak meg kell szereznie, hova kell fordulnia?

Igen megköszönném szíves felvilágosítását. Szívélyes üdvözlettel tisztelő híve György Oszkár.

Következő levele 1930-ban megjelent, *Végtelen fasor* c. kötetét kíséri:

Mélyen tisztelt Uram! — Örömmel küldöm legújabb könyvemet — ered. versek és fordítások —, mert úgy érzem, jobb, mint az előbbi és talán Önnek is tetszeni fog.

Hálásan gondolok arra, hogy Ön elfogulatlanul ítélt rólam nagy irodalomtörténetében; ha van új könyvemben haladás: jórészt az Ön megértő, szép bírálatának köszönhetem.

Kérem, ha teheti, ha ideje engedi, írjon róla valamelyik lapban, vagy írja meg levélben véleményét, nagyon megörvendeztetne vele.

Szívélyes üdvözlettel igaz tisztelője György Oszkár. — Székesfehérvár, 1930. dec. 17.

Most tizenkét évi hézag következik, de nem hiszem, hogy a levelek elvesztek volna. Az 1930-as évek ugyanis rossz időket hoztak az írókra, György is jelzi, hogy nem tudott kiadni semmit, s könyvek híján levelezésem meggyérült. 1942-ben azonban új gyűjtésbe fogtam, s ekkor kértem és kaptam tőle az alábbi levelet, továbbá önéletrajzát.

Igen tisztelt Uram! — E levéllel egyidőben küldök néhány könyvet; talán nem ismerte őket.

Az *In memoriam* első kötetem volt, a *Végtelen fasor* az utolsó. Köztük volt a *Titkok*, amelyet Ön is ismer. Fordított köteteim: *Baudelaire:* A Rossz virágai (1917 és 1921, Tevan kiad.); *Verlaine:* Jóság (1926, Mentor-kiad.), *Fleg és Spire* verseiből (saját kiad.). — Ezen kötetek óta sokat írtam és fordítottam, de pénz híján nem adhattam ki semmit. Talán egy-két hónap múlva sikerül megjelentetnem egy új teljes és átdolgozott Baudelaire-t, amellyel csaknem elkészültem.

Kéziratban van két kötet eredeti versem (kisebb és nagyobb költemények; ezekből mutatványokat küldtem Weöres Sándornak egy Dunántúli Anthologia számára) [ez a Pável Ágoston-féle meg nem jelent antológia volt]; egy kb. száz versből álló modern francia anthologia ford. Baudelairetől máig; egy Valéry—Claudel füzet; egy Byron—Moore füzet; egy bibliai tárgyú versek gyűjt. külföldi költőkből és egy Claudel próza-kötet.

Tudom, hogy kéziratban levő versekkel sem a kritika, sem az irodalomtörténet nem foglalkozhat, csak a meddőség látszatát akartam elkerülni. Fordításaim és eredeti verseim az utóbbi években leginkább a Nyugatban és a Magyar Nemzetben jelentek meg. A most Önnek megküldött „Végtelen fasor" egyetlen példányom, ezért kérem szíves visszaküldését. A másik kettőből már csak néhány foltos példányom maradt.

A szép könyv új kiadását örömmel üdvözlöm és várom. Igaz tisztelője György Oszkár. — Szfvár, 1942. III. 21.

A fenti zárómondat egy 1942-ben írt könyvemnek bókol. — Önéletrajzát harmadik személyben írta, többek közt egyetemi éveiről is beszámol, midőn Babits, Kosztolányi és Juhász Gyula évfolyamtársa és barátja volt, s már akkor élénk irodalmi munkásságot fejtettek ki; ezeket a sorokat a Dévényi Iván szerkesztésében megjelenés előtt álló. Babits-emlékkönyv fogja közölni, azért itt mellőzöm, úgyszintén munkáinak terjedelmes bibliografiáját, a többit azonban feljegyzem későbbi kutatók számára.

Életrajzi adatok. — Született 1882. dec. 27-én Budapesten. Anyját kb. $1^1/_2$ éves korában elvesztette, s ez az emléktelen emlék, ez a hiányérzet sugallta első kötetének címét és az első ciklus verseit („In memoriam", 1911).

Középiskolai tanulmányait a bpesti piarista és a Barcsay-utcai áll. gimnáziumban végezte; egyetemi tanulmányait 1900—1901-től 1906-ig a bpesti tud. egyetemen és a párizsi Sorbonne-on. Oklevele a magyar—francia nyelv tanítására képesítette... [Itt következik az egyetemi évekről szóló rész.]

Első versei a régi Magyar Szemlében (később ugyanitt a többieké is), a Pesti Naplóban, a Napban, a Független Magyarországban (talán 1902-től) jelentek meg. Ezek fordítások voltak (néhány eredeti vers is) Sully Prudhomme, Maupassant, Baudelaire, Verlaine, Byron verseiből.

Egyetemi tanulmányai végeztével még 1—2 évig Bpesten maradt. Ekkor belső munkatársa volt a Revue de Hongrie-nak; cikkeket írt (többek közt Arany J., Vörösmarty, Kiss J. lírájáról, az ősi magyar ritmusról) és fordított franciára.

1907-ben Győrben, az áll. főreálban megkezdte tanári pályáját. Állomáshelyei a köv. voltak: Győr, Lippa, Bpest, Debrecen, Ungvár, Szfvár. — 1920-tól Székesfehérváron tanított az áll. gimnáziumban. 1921-ben megnősült. Azóta ebben a városban él. Itt egyideig alelnöke volt a Vörösmarty irod. és műv. társaságnak és néhány fiatal íróval együtt szerkesztette a Vár c. havi irod. és műv. folyóiratot (azóta megszűnt).

Ez volt utolsó küldeménye. Még két évig élt ezután, a deportálás vele is végzett.

VÁRKONYI NÁNDOR

Irodalom és történelem*

Kedves Hallgatóim,

már csak azért is, hogy ez a kis barátságos irodalmi összejövetel változatosabb legyen, én nem olvasok fel — majd elolvassa, aki akarja! —, hanem így előszóval szeretnék néhány gondolatot elmondani „irodalom és történelem" címmel.

Úgy érzem, annak a szükségessége nem avult el, sőt, újra és újra hangoztatni kell, hogy irodalom nélkül nincs történelem, történelem nélkül nincs közösségi élet, szellemi-lelki kohézió, ember és lélekformáló teremtő erő, kölcsönhatás. Az irodalom nem pusztán időtöltés, szórakozás, hanem valami több: az emberiség s abban különkülön minden nemzet és minden nyelvi kultúra szempontjából az egyik legfontosabb megtartó erő: mindjárt a kenyér után következik. És hogy ezt ne csak az én szavam erősítse, hanem egy világirodalmi tekintéllyel is „alátámasszam": Horatiust idézem, aki ezt így fejezte ki ars poeticájában: „Sok bátor ember élt Agamemnon előtt is, mégis úgy borul rájuk a hosszú éjszaka, hogy nem könnyeznek értük, és nem ismerik őket, mert nem énekel róluk felkent költő." (Katona József fordítása.)

Úgyszólván örökké élő megfogalmazása ez annak, hogy miért beszélünk az emberekhez, miért akarjuk a gondolataikat hajlítani, változtatni — lelki-szellemi értelemben — az általunk helyesnek tartott irányba, hogy ezzel a magatartásukat, ízlésüket megváltoztassuk, ismétlem: a magunk által elképzelt és helyesnek vélt irányba. És ezen nem változtat az, hogy ebben a mai korban — és a holnapiban méginkább — töménytelen hírközlő szerve, a gondolkozást — helyesebben a helyettünk való gondolkozást — és emlékezést segítő technikai intézmény van, magnetofon, rádió, televízió, újságok, plakátok stb. Mert tessék megfigyelni önmagunkon, hogy az emberi lélek, értelem és ösztönvilág felfogóképessége nem haladhat olyan gyors arányban, amilyen arányban hajnali négy órától kezdve, esetleg másik hajnali fél egyig zúdul ránk a világ híranyaga, tényanyaga és a különböző értelemben befolyásolni szándékozó művészeti, ismereti és másféle — de általában kívülről jövő gondolati anyag. Az emberi természet, az emberi lélek és ösztönvilág azonban csak egy bizonyos menynyiségű ismeretanyagot tud átvenni. Illetve úgy látszik, hogy bejön a fülünkön, a szemünkön és érzékelőképességünkön keresztül minden, de ha jól utánanézünk, mit hallottunk tegnap a rádióban, mit néztünk meg a moziban, mit láttunk a színházban, és így tovább... az a csodálatos helyzet áll elő, hogy alig emlékszünk valamire. Sőt vannak olyan filmek — pedig nem tekintem magam túlságosan feledékeny embernek —, hogy este fáradtra nevetem magamat rajta, és hajnalban, amikor felébredtem, törni kellett a fejemet, mi is volt abban a filmben? Pedig abban a világhírű Lollobrigida játszott! — amint utólag kiderítettem. Viszont — és itt jön az irodalom történelmi fontossága — Vörösmartynak néhány sora, akár a Szózat, akár a Gondolatok a könyvtárban, akár a Guttenberg albumba írt nagy verse, vagy Balassinak, Arany Jánosnak néhány sora, Petőfinek az a strófája, hogy:

„Leveles dohányát a béres leveszi
A gerendáról, és a küszöbre teszi,
Megvágja nagyjából;
S a csizmaszárából
Pipát húz ki, rátölt, és lomhán szipákol,
S oda-odanéz: nem üres-e a jászol?"

megmarad bennem, amíg élek. — Ezt soha nem felejtem el, nem tudom elfelejteni. És így ismételhetném még Petőfitől, Arany Jánostól, Csokonaitól és a magyar irodalom többi legjobbjaitól azokat a halhatatlan sorokat, képeket, hasonlatokat, példázatokat és bölcs mondásokat, de azokat a könyvtárnyi értékű, tömör igazságokat is, amit Shakespeare így fejez ki a Hamletben: „Több dolgok vannak a földön és égen Horátió, mintsem bölcselmetek álmodni képes..." Ebben az egyetlen mondatban

* Az előadás elhangzott a könyvhét ünnepélyes megnyitása alkalmából rendezett irodalmi esten, Pécsett, 1962. május 27-én, a járási tanács nagytermében. Az est műsorában *Csorba Győző, Csoóri Sándor, Hárs György, Hunyady József, Pál József* és *Thiery Árpád* olvasott fel írásaiból. Megnyitót *Tüskés Tibor* mondott.

több sűrített igazság van, mint száz kötet német filozófiában! Mert minden benne van. (Tudniillik ami igazság a száz kötet német filozófiában van, az nem ezen túl, hanem *ezen belül* van.)

És most azt szeretném ehhez hozzátenni — s mondanivalómnak is ez lenne a lényege, az eddigi csak bevezető volt —, hogy olyan világnak vagyunk a kezdetén — erről rengeteg újságcikk szól: az egyik hozsannázva, illuzionista módon, a másik pedig kritikusan és szpektikusan —, melyre az lesz a jellemző, — már most is az a jellemző! — hogy — először új iskolareformunk következtében — mindenki iskolázni fog, legalábbis középiskolát mindenki végezni fog. A szakosítást a különböző technikai munkamenet megköveteli. Ebből az következne, hogy most már mindnyájan értelmiségiek leszünk, mert középiskolát végeztünk. Nemrégiben írtam egy tanulmány-félét a „Kortárs"-ban, amelyben elmondtam egy példázatot ennek a kérdésnek reális megítélésére. Ahogy én látom az emberi társadalmat, a képességek és az erkölcsi derékség hierarchikus tagozódása körülbelül ez: Mindegy hogy honnan, de ha veszünk száz írástudatlan vadembert, száz írástudó, de földhözragadt parasztot, száz ipari szakmunkást egyazon szakmából, egyazon képzettséggel, száz értelmiségit egyazon szakkörből, vagy munkakörből, de akár ha száz egyetemi tanárt is, ezen belül a képességek körülbelül a következő arányban oszlanak meg: Minden adott százból csak néhány — rendszerint tíznél kevesebb — az egészen kiváló képességű ember, a saját szakmája átlagához viszonyítva. Negyven-ötven — egészséges társadalmakról szólva! — lesz a jó átlag; harminc—negyven a gyenge átlag (gyenge átlagon azt értem, akik az iskolában megtanult és munka közben okvetlenül szükséges tudnivalókon túl leteszik az érdeklődést és semmi őket többé nem érdekli, legföljebb valami „hobbyjuk" van, még jó, ha az galambtenyésztés vagy őszibaracktermelés); és minden százas kategóriának a legalján lesz néhány ember, akiket vagy az értelmi-szellemi képességek, vagy az erkölcsi derékség szempontjából gyöngébbeknek, vagy éppen roszszaknak kell minősíteni. Azt akarom ezzel mondani, hogy akármennyit iskolázunk és akármiképpen próbáljuk tölcsérrel tölteni a tudományt az emberi fejekbe, a biológiai, fiziológiai stb. eredetű képességeknek ez a hierarchiája — legalábbis egyelőre — általam úgymondva: beláthatatlan ideig — megmarad. Ebből természetesen az is következik, hogy a holnapi társadalomban, amelyben most már természettudományt kell tanulnia a traktoristának, a kombájnosnak, a kubikos helyett dolgozó exkavátorkezelőnek, a baromfitenyésztő lánynak és így tovább, szakosodik az egész társadalom. Okvetlen meg kell hát tanulnia, ha tölcsérrel töltik is a fejébe, az ő munkakörében szükséges ismeretanyagot. De éppen ezért, és annál inkább, ezek rendszerint — kevés kivétellel — beszűkülnek a saját szakmájukba. Ezért az értelmiségi ember feladata az marad most és mindörökké, hogy az adott korban jelen legyen, a világ össze haladó ismereteit felszívja és azt, a pedagógus a tanításon, az író a művein, a művész az előadásán keresztül váltsa fel és juttassa el a saját szakmájában, kenyérkereső munkájában elmélyedő többi embernek. A kollektivizmus lényegét, a kollektivista érzést és gondolkozást, a spontán, magától értetődő szocialista magatartást igenis az értelmiségi munkakörökben dolgozó embereknek kell az emberi tudatban, ízlésben, erkölcsben, a többiekében is realitássá, minden nap élő, szocialista valósággá változtatni, átformálni. Ebben minden művészetnek, de a pedagógiának is megvan a maga nagy szerepe. De csak az az irodalom és az a pedagógia tudja ezt teljesíteni, amelyik az ismeretanyag mellé szívet, szeretetet, népért, országért való felelősséget — ahogy én azt fogalmazni szoktam: országban, népben, nemzetben való gondolkodást — tud átplántálni, a szív rejtelmes útjain átvinni az emberi lelkekbe. A közösséget vezető, kormányozó és a világtörténelmi jelenlétet állandóan fenntartó elit-értelmiségnek kell mindig azt a munkakört betölteni, ami a társas emberfaj mindennapi életét valóban magasabbszintű közösségi életté teszi. Ez bizonyos állandóan érvényesülő erkölcsi magatartást, de különösképpen szellemi felkészültséget követel és kíván.

Ebben a munkában az írónak is, mint a pedagógusnak és a többi értelmiséginek a szerepe elsősorban a szolgálat. A puszta sikerhajhászás, ami elárasztotta az egész világot, az irodalmi és művészeti munkaköröket, és ami elegendő energiát, vállalkozási kedvet és sok mindent ad az embernek ahhoz, hogy az újságokban megjelenjen a neve, hogy a plakátokon szerepeljen ilyen és olyan, kis és nagy betűkkel, mondom ez a sikerben való gondolkodás szükségképpen azt eredményezi, hogy kétféle értelmiség alakult ki már eddig is. De ennek a kétféle értelmiségnek az egyik része pusztán „funkcionális": a szórakozásigényt szolgálja. Mert mentül inkább szakosított a munka, annál inkább szomjazza az ember a „kikapcsolódást", és általában azt, hogy őt „a pénzéért" szórakoztassák, mert belül — óh — olyan üres... Minekünk, az íróknak és a valódi alkotóművészeknek azt a nagy feladatot kell hát teljesíteni — tíz, húsz,

ötven vagy száz esztendőn belül —, hogy a kapitalizmus korszakában először individualizált, most a szocializmus kezdeti korszakában pedig foglalkozások, szakmák, gondolkozás szerint újratagozódó emberi társadalmat újra, kisebb közösségekből álló nagy közösséggé formáljuk. Hogy végül ne csak kívülről várjuk azt, hogy engem szórakoztassanak, hogy engem táncolni megtanítsanak, hogy mindent készen kapjak, hanem lehetőleg minél több ember — az volna jó, ha minden ember! — tudna hozzáadni önmagából is valamit. Mint ahogy a régi népi közösségi életben a szövés-fonás, illetve a népi díszítőművészet, és a népi tánc, népi dal elemei az egész közösség állandó, szinte vasárnapról-vasárnapra, vagy évszakról-évszakra megismétlődő élményei során teremtődtek meg, és rostálódtak mindig. Régen is voltak — még a népdalokban is — buta szövegek és jelentéktelen dallamok. A buta szövegek azonban elfojtódtak, a kristálytiszta, szép, költői kifejezések megmaradtak. Ugyanez van egyébként minden népművészetben, de az úgynevezett magas művészetben is. A szocializmusnak szükségszerű következménye lesz és legyen az, hogy a mostani átcsoportosulás és átrétegeződés után minden emberi közösségben, a tantestületekben, az iskolában, a kaszárnyában, a termelőszövetkezetekben, az állami gazdaságban, az ipari üzemekben és egyebütt, újra közösséggé kell formálódnia az embereknek. Olyan közösséggé, amelynek művészi, szellemi tápláléka egyrészt a közösség részéről is alkotó hozzájárulást, kritikai képességet, megrostáló képességet igényel, másrészt visszautasítja mindazt, ami szennyes, ami ostoba, ami közösségellenes, ami az emberi lelket és az emberi társadalmat fenntartó örök közösségi törvényeket — gyermeki, szülői, házastársi szeretetet, erkölcsi tartóerőt — veszélyezteti.

Nem akarok hosszadalmas lenni, és nem is lehet ezt a kérdést egyszerre elintézni. Én csak szerettem volna az ünnepi könyvhét megnyitása alkalmából Pécsett is — ha nem is az egész világnak, ha nem is az egész értelmiségnek, de legalább a jelenlevőknek — felhívni a figyelmét arra, hogy ne veszítsék el a kedvüket, ha a sajtóban és a művészet álarcában ágáló szórakoztatóiparban ízléstelen, antikollektivista és antiszocialista jelenségeket is észlelnek, s ha ezek miatt dühösen le kell csavarni a rádiót és azt a drága televíziót. Inkább hajtogassuk fel a könyveket, a klaszszikusokat is, és a maiakat is, és kritikus lélekkel nézzük meg, hogy mi azokban a mindig-szép és örök-igaz. Tudom, hogy nagyon sok emberben van igazi hivatásérzet, azt is tudom, hogy az ilyen emberben rossz közérzetet okoz, ha ocsmány és ostoba dolgokkal kell szembeszállnia, mert az lerontja az ő munkájának a szép eredményeit. Nos, a pedagógusokról szólva, de a többi kulturális munkást is ideszámítva, ismétlem, hogy ne veszítsék el a kedvüket a rossz jelenségek láttán, mert ezután az átmeneti időszak után a mi társadalmunknak, a szocialista társadalomnak meg kell teremtenie azt a belső, szellemi-lelki kohéziót, amely a szocialista társadalmat — én nem szeretek olyan illuzionista szavakat használni: hogy boldoggá teszi, hanem megelégszem annyival, hogy egészséges, egymással is állandó szellemi-lelki kölcsönhatásban élő emberekké, a nemzet és az emberiség egész sorsával szívből is, és felelősséggel is foglalkozni tudó emberekké formálja át. Ha a mi irodalmunk nem ezt csinálja, ha nem tudná ezt csinálni, akkor magyarán szólva: tűzre, illetve kár a papírért: zuzdába vele! De én azt hiszem, hogy tudja!

Annyit kívánok ehhez még mondani minden értelmiségi embernek — értelmiséginek persze nemcsak a pedagógust értem, hanem azt a munkást, aki olvas és gondolkozik, azt a traktoristát, aki olvas és gondolkozik, azt a tanácselnököt, aki többszáz vagy ezer ember felett gyakorol vezető funkciót, tehát mindenkit értelmiséginek tekintek, aki értelemmel végzi a dolgát és állandó, mindig jelenlevő felelősséggel bánik az emberekkel, a földdel, az állatokkal, a géppel és az egész világ minden dolgával, — hogy elég nagy mértékben rájuk van bízva a továbbfejlődés. És éppen ezért — ismétlem — kritikusan és gondolkozó értelemmel számon kell tartaniuk, mit adott eddig a magyar irodalom, mit adott a világirodalom, mit adott a magyar irodalom a világirodalomhoz viszonyítva — beleértve a világirodalomba az orosz és a szovjet irodalmat is —, és mit kellene adnia ahhoz, hogy gyorsabban, könnyebben, egyszerűbben, kevesebb gyötrelemmel, kevesebb lelki és kevesebb testi fájdalommal építsük fel azt a Magyarországot, ami nélkül a mi életünknek tulajdonképpen semmi értelme nincs. Én azt hiszem, hogy ebben az értelmiség — a jelenlevők és a jelen nem levők —, különösen, ha majd szót értünk egymással, egyet tudnak velünk, írókkal érteni. Azokkal az írókkal persze, akik így gondolkoznak és így éreznek, és akiknek az írói munka nemcsak sikerhajhászás, nemcsak pénzkereset, hanem szolgálat is. Szolgálat a népnek, szolgálat a nemzetnek, szolgálat a kultúrának, a gondolkodásnak, és szolgálat az egész emberiségnek és az emberiség békéjének.

VERES PÉTER

Vidék és irodalom

Mocsár Gábor mesélte az egyik írószövetségi vitán. A vidéki irodalom helyzetéről folyt éppen a szó.

— Megjelent nálam Debrecenben egy ismeretlen ember. Amikor felálltam és eléje mentem, bemutatkozott: „X. Y. magyar író vagyok." Ennivalót kért meg pénzt. Akkor már tudtam, hogy valami habókos alakkal van dolgom. Nem hiszem, hogy Magyarországon — az én vendégemen kívül — ma még egy ember akadjon, aki így mutatkozik be: „X. Y. vagyok, magyar író." De ha én felutazom Pestre — folytatta Mocsár a példázatot — és bejövök az Írószövetségbe, senki sincs megütközve, ha azt mondom: „Mocsár Gábor vagyok, vidéki író."

— Miért van az — kérdezte Mocsár —, hogy az egyik formula komikus, a másikat viszont mindenki magátólértetődőnek, természetesnek tartja?

— Miért van az, hogy ez a szó: író és irodalom, még elbír ilyen jelzőt, hogy „vidéki"? — kérdezem én.

A helyzeten az sem változtat, hogy a pedánsabban — vagy cinikusabban? — fogalmazók azt mondják: — Nincs *vidéki* író; csak *vidéken élő* író van.

A közelmúltban több helyütt is történt kísérlet arra, hogy irodalom és vidék viszonyát tisztázzák. Nemcsak a vidéken megjelenő irodalmi folyóiratok, az Alföld és a Tiszatáj foglalkoztak a problémával, emlékezetes az Élet és Irodalom cikksorozata is, amely egy eléggé meggondolatlanul fogalmazott vitaindító után a teljes érdektelenségbe süllyedt, igénytelen panasz-irodává sekélyesedett. Anélkül, hogy az utóbbi években rendre-sorra megjelent cikkeket, a kérdéssel foglalkozó írásokat most bővebben elemeznénk, a kérdés gazdag bibliográfiája önmagában is azt bizonyítja, hogy itt az irodalmi életnek valami akut betegségéről van szó.

Amikor a Sorsunk és a Dunántúl után — három évtizeden belül — immár harmadszor indult Pécsett irodalmi folyóirat, harmadszor rendeződtek újjá a Dunántúl legnagyobb városában élő írók sorai, megismétlődő talajmozgások — ideköltözések és elvándorlások — után harmadszor lépett pástba egy fiatal írónemzedék, szükségképpen jelentkezett az önvizsgálat kényszere, szükségképpen meg kellett húzni azokat a koordináta-vonalakat, amelyeken el akar helyezkedni ez az irodalom. A tájékozódás kényszere, a helykeresés igénye indított bennünket arra, hogy a vidék és irodalom kérdését napirendre tűzzük s a Jelenkor hasábjain erről ankétot rendezzünk.

Szabó Ede vitaindító tanulmányával együtt, melyet a Jelenkor szerkesztőségének felkérésére írt a szerző s lapunk múlt évi hatodik számában közöltünk, ez a tizedik olyan írás, mely a kérdéshez szól hozzá.

A vita egészéről, azt hiszem, el lehet mondani, hogy sikerült ehhez a latens irodalmi kérdéshez színvonalasan hozzányúlni, igényes, felelősségteljes hozzászólásokat közölni. Nem vártuk a vitától valamiféle gyógyító balzsam, csodaír feltalálását, egyedül üdvözítő igazságok fölfedezését. Örültünk, hogy minden hozzászólás komolyan és felelősséggel foglalkozott a problémával, a puskaport nem az egymással való csatározásra pazarolták, hanem újabb és újabb gondolatokkal, érvekkel gombolyították tovább a vitát. Ezért aztán nem annyira egymással feleselő, mint inkább egymást kiegészítő írásokat közölhettünk.

A vita másik jellemzője a tág horizont, a széles szemhatár volt. A Szabó Ede fölvetette kérdés: „kötődjék-e az író szülőföldjéhez?" — csakhamar szélesebb gyűrűket vetett, a vita a „szülőföld és irodalom" viszonyának vizsgálatán túllépett, s kibővült egyéb, a kérdéssel érintkező problémák vizsgálatával. A hozzászólások rámutattak a „vidéki irodalom"-fogalom kialakulásának történeti gyökereire, hazai és külföldi példákat hoztak párhuzamba, elemezték a jelenlegi helyzetet, keresték a jövő távlatait, a megoldás lehetőségeit. A vitában a fővárosban és a vidéken élő írók, szerkesztők, egy kérdőív összesítése során az olvasók is hallatták szavukat.

Az ankét harmadik jellemzőjeként az emelhető ki, hogy a kérdés vizsgálata mindig a konkrét helyzethez tapadt, irodalom és vidék problémáját a hozzászólók általában a Jelenkorral hozták összefüggésbe, a mai pécsi-dunántúli írók helyzetét elemezték. Tanácsok, elgondolások születtek, amelyek a folyóirat jellegével kapcsolatos igényeket mondták ki. A vitának ez a része segített tisztázni a folyóirat helyét a mai magyar irodalomban, egyben rámutatott arra a szerepre, amelyet a vidéki publikációs lehetőségeknek, megyei napilapoknak stb. be kell tölteni az egyetemes magyar irodalom vérkeringésében. Azzal, hogy az ankét újra meg újra visszatért a

Jelenkor kérdéséhez, hogy a vidéki irodalom helyzetét mindig a Jelenkor szerepével, feladatával hozta kapcsolatba, megmenekült a nagyképűség, a sokatmarkolás veszélyétől.

*

A kérdés végérvényes lezárásának és összefoglalásának igénye nélkül ezúttal szeretnénk pontot tenni a vitára. Nem valami „hivatalos" véleménnyel, nem is a szerkesztőbizottság közreműködésével született állásponttal — ahol mindenki írt volna egy bekezdést, s valaki más összegyúrta, csiszolta volna a különféle nézeteket. Egyszerűen szeretnénk a vitához hozzáadni még egy véleményt, szeretném ismertetni saját álláspontomat.

A legnehezebb helyzetet választom, a legtekintélyesebb vitafelet idézem meg. Babits Mihállyal kell perlekednem. — Sásdi Sándor készítette és a Pécsi Napló közölte azt az interjút, amelyben Babits ezeket mondja:

„Úgy látom, a sokat hangoztatott decentralizáció útban van. Sietek kijelenteni, én nem vagyok ennek barátja. Példákból látom, hogy érdemleges kihatása nincs az egyetemes irodalomra. Az irodalom független attól a technikai berendezéstől, amelyet centralizáltnak vagy decentralizáltnak jelölnek. Az angol irodalom nem azért kitűnő, mert decentralizált, viszont maguknál az íróknál is nehéz volna megállapítani: a centrumban, vagy a vidéken való tartózkodás befolyásolja-e munkásságuk értékességét. Arany János érdemeset alkotott vidéken is, de nem lett rosszabb költő akkor sem, amikor a fővárosba költözött. Tény az, hogy egyik író számára a vidék, a másiknak a főváros: a centrum teszi gyümölcsözőbbé, termékenyebbé napjait."

Igaz, 1934-ban mondta ezt Babits, de szavai ma is kifejeznek egyfajta véleményt, éppen polárisan ellenkezőjét annak, amit itt ismertetni szeretnék. Mottónak mindenképp megfelel az alább következő sorok fölé.

A vidéki irodalom problémáját a múltból örököltük. Hozzátenném még ehhez, hogy a szónak csak nálunk van pejoratív jelentése; a kérdés magyar specialitás, a vidéki és a fővárosi irodalom szembenállása sajátosan magyar művelődési képződmény. Németországban vagy Lengyelországban például semmi rendkívüli nincs abban, hogy vidéki városokban irodalmi lapok jelennek meg, könyvkiadó működik stb. Közismert, hogy Olaszországban a művészeti életnek nem is annyira Róma, mint a vidéki városok a fellegvárai.

Hogy megértsük enek a helyzetnek az okát, érdemes egy pillantást vetni a kérdés genealógiájára. A városi élet nálunk — előbb a török, majd a Habsburg elnyomás miatt — későn és egyoldalúan fejlődött ki. A 19. századig csak vidéki írót ismerünk, s amig nem alakult ki a Pest-központú irodalmi élet, a vidéken-élés nem jelentett másodlagos szerepet, előnytelenebb helyzetet. Viszont azóta, amióta Pest a politikai, a közigazgatási és a kulturális élet fókuszává, egyetlen központjává, azaz fővárossá lépett elő, megváltozott a helyzet. Pestre tették át az országgyűlés színhelyét, megépült a Lánchíd (erről keveset beszélünk, pedig Pest fővárossá válásának talán legerősebb serkentője lett, hogy az addig — különösen a téli hónapokban — a Dunával két „földrészre" osztott ország nyugati és keleti felének itt teremtődött szilárd érintkezési, átkelési pontja), a magyar nyelvű színjátszás Pesten talált állandó otthonra, az első divatlapok, újságok Pesten jelentek meg. Kisfaludy Károly aztán az írókat is Pestre szólítja hadba. Berzsenyinek, hogy kollégáival találkozzék, már Pestre kell utaznia. S amikor tengelytörés és egyéb kellemetlenségek után rászánja magát az útra, s a „Lúd"-hoz címzett pesti vendégfogadóban megszáll, az íróbarátok, Vitkovics, Szemere, Kölcsey — mint azt Szemerének Kazinczyhoz írott levelében olvashatjuk — már megmosolyogják Berzsenyit — a közöttük egyetlen valóban európai műveltségű és világirodalmi szinten mérhető költő, de Pesten mégiscsak vidékiesnek ható alakját, zsémbes, szófukar, csak Bihari muzsikája után érdeklődő viselkedését. — A századfordulóra aztán végleg megteremtődik Pest egyeduralma. A vasúthálózat sugaras kiépülése betetőzi a folyamatot, s a főváros, mint egy aránytalanul növekedett gyerek hatalmas vízfeje, ül a fejlődésben elmaradt kis ország testén.

A vidéki irodalom problémájáról ma is beszélni kell. Nem is annyira azért, hogy mértéktelen és indokolatlan kívánságoknak, követeléseknek adjunk hangot, hanem azért, hogy fölvegyük a harcot az olyan nézetek ellen, amelyek azt képzelik, hogy Albertfalvánál vége van a világnak, azon túl a „gyarmat", a „vidék" kezdődik. S ezek a nézetek Pestről erednek. Itt van előttem az ország ún. központi irodalmi hetilapjának egyik száma. A lap kritikát közöl egy könyvheti könyvről, melynek szerzője történetesen vidéken él: „úgy érezzük — írja K. I. — hogy az utóbbi évek alatt P. a legszámottevőbb, *az országos irodalom szintjén mérhető* vidéki költők közé emelkedett." A recezens (akiről, az lenne a legmulatságosabb, ha kiderülne, hogy maga is

nemrégen még debreceni vagy szegedi levegőt szívott) talán dicséretnek szánta ezt a megállapítást. De miféle dícséret az, amely szerint van egy vidéki és van egy országos irodalmi szint? És hogy ezt az országos szintet Pesten mérik és hitelesítik? S vannak költők — a kritikus szerint persze csak vidéken —, akik csak a vidéki irodalom, s megint mások, akik az országos — értsd: pesti — irodalom szintjén mérhetők?

De más példákat is idézhetnék. A Kossuth-díjas írót, akinek vidéken jártakor bemutattak egy újságírót. A fiatalembernek sosem voltak irodalmi ambíciói, a Kossuth-díjas író mégis melegen rázogatta a kezét: „Ismerlek, ismerlek. Ismerem az írásaidat. Ugye, ide meg ide írtál?..." — Vagy azt a másik fővárosi notabilitást, aki a könyvheti műsorban a fővárosi és a vidéki irodalom közti határok és különbségek megszűnését deklarálta leereszkedően, ugyanakkor szemrebbenés nélkül vette föl ötszörösét annak a honoráriumnak, amelyet ugyanabban a műsorban szereplő másik helybeli — József Attila-díjas — költő kapott. S ugyanaz az író, aki előadásában azt bizonygatta, hogy nincs különbség pesti és vidéki irodalom között, az esti beszélgetéskor röstelkedve vallotta be, hogy nem ismeri a helyben immár több éve megjelenő irodalmi folyóiratot. (Pedig ha ismerte volna, talán azt kellett volna mondania, hogy ennek a folyóiratnak — szükségképpen — igenis *alacsonyabb* a színvonala?!)

A másik ok, ami miatt beszélni kell a vidéki irodalom sajátos helyzetéről, problémáiról, az az, hogy az országos irodalom szempontjából sem lehet közömbös, mi van vidéken. Amíg Pest szívóhatása érvényesül — jó ideig ezt megszüntetni aligha, legfőljebb csökkenteni, mérsékelni lehet —, a mai vidéki irodalom mindig a holnapi országos irodalmat is jelenti. Az irodalmi élet gyökerei a vidékre nyúlnak, onnét táplálkozik, s erre sokan nem gondolnak, akik csak a fa törzsét, koronáját látják. A vidék adja jórészt az irodalmi utánpótlást, a holnap egyetemes értékeit. A század magyar írói, a nagy Nyugat-nemzedéket is beleértve, szinte kivétel nélkül vidékről jöttek. Alighanem a jövőre is áll: amilyen a mai vidéki irodalom, olyan lesz a holnap országos irodalma.

Abban persze Babitsnak, meg Szabó Edének is igaza van, hogy „attól még nem lesz valaki jobb író, ha Pesten él." S hogy vidéken — ma is — lehet magasrendű művészetet teremteni, valóban elég Solohov, Jammes, Martin du Gard példájára hivatkozni. A művészetben természetesen végső soron a tehetség ereje, nagysága dönt, s nem az, hogy a lakásbejelentő megfelelő rovatába mit ír valaki. — Ugyanakkor az is igaz, hogy a tehetség alakulását, érvényesülését a lehetőségek, az embert körülvevő „ájer", a közélet, az irodalmi viszonyok is befolyásolják, könnyítik vagy nehezítik. Az író fejlődésének nemcsak belső, hanem külső mozgatói is vannak. Hogy a potenciális érték mikor és milyen mértékben bomlik ki, aktivizálódik, az a körülményektől, a „technikai eszközöktől" is függ. Nemcsak arról tudunk, hogy vidéken is lehetett jelentős költővé érni, hanem arról is, hogy a vidék meg is fojtott tehetségeket, s idézhetném Iványi Ödön, Thury Zoltán, Oláh Gábor példáját. S vajon ki állíthatja, hogy az lett volna Móricz Zsigmond, Babits Mihály vagy Kosztolányi, ha egész életében a Tiszaháton, Pécsett vagy a Bácskában marad? A tehetség abszolút értéke nem nő meg a környezet megváltozásával, de kiteljedésének üteme és iránya igenis függ tőle. A lehetőségek különbözőségét, befolyásoló erejét, azt hiszem, lehetetlen tagadni.

S mielőtt közelebbről megvizsgálnánk, mit értünk ezen, legyen szabad Juhász Gyulát idéznem, aki e kérdésben a saját bőrén szerzett tapasztalatai miatt mégiscsak koronatanúnak nevezhető. Az Orbán lelké-ben írja Juhász, s a sorok szomorúan visszhangoznak Babits iménti szavaira. Amikor Orbán Gergely, a felvidéki kisváros nagyálmú tanára azt kéri a főigazgatótól, hogy valami nagyobb városba helyezzék át, ahol könyvtár van és kultúra és megértő emberek, ezt a választ kapja:

„Mindenki a centrumba vágyik. Hát persze, kultúra, kultúra. Tessék itt kultúrát csinálni. Miért akar éppen maga elkerülni innen? Ez egészen kedves hely, egészséges vidék, ha magának volnék, dehogy is akarnék elmenni innen. Maga még elég fiatal is kérem, tessék várni és tűrni. Nem lehet mindenki pesti tanár. Miért nem akar mindjárt főigazgató lenni? Vannak még ennél sokkal rosszabb helyek is. Tessék csak nyugodtan lenni, mi ott fönn nagyon jól tudjuk, kit hová helyezünk. A megfelelő embert a megfelelő helyre: ez olyan alapelv, amelytől nem szabad és nem lehet eltérni."

Kétségtelen ma is van elvágyódás a vidékről. S ha nem is kap már ilyen választ az, akit Orbán Gergelyhez hasonló ambició fűt, jó lenne, ha magának az elvágyódásnak az okait is megszüntetnénk, illetőleg megteremtenénk azokat a feltételeket és lehetőségeket, amelyek „a szülőföldhöz kötnék" a fiatal írókat, amelyek indokolatlanná tennék az elvágyódást.

Mert egyelőre miről van szó? Két, kb. ugyanolyan képességű író különböző — az egyik fővárosi, a másik vidéki — lehetőségek között, nem ugyanolyan feltételek

mellett él, ír, fejlődik. Ugyanazzal a tehetséggel sokkal többre jut, jobban érvényesül, többet keres az egyik, mint a másik. Van tehát ok a tűnődésre, a töprengésre, vannak olyan irodalmi, az irodalmi élettel összefüggő problémák, amelyek sajátosan csak vidéken jelentkeznek, a vidéki író egzisztenciális létéhez, puszta megélhetéséhez tartoznak.

Igaz, vannak már elkönyvelhető eredmények s egy sor kérdésben előbbre vagyunk, mint pár évvel, évtizeddel korábban. De akár a türelmetlenség vádját is vállalva, ki kell mondani, hogy a vidéki lehetőségek még mindig szűkösebbek, az író anyagi érdekeltsége itt sokkal korlátozottabb, az ösztönző erő kisebb, mint a fővárosban. Ahhoz, hogy mozdítsunk valamit előbbre ügyünkön, azt hiszem, tisztán kell látni a fejlődés irányát, célját. Ez pedig az, hogy vegyük komolyan a decentralizáció elvét, az egyenlőtlenségek felszámolásának kívánalmát, a különbségek kiegyenlítésének szükségességét.

Ehhez még azt tenném hozzá — hangsúlyozottan —, hogy problémáinkat elsősorban nekünk kell megoldani. Nem úgy, hogy a fővárosi írókat vidékre telepítik, hanem úgy, hogy olyan létfeltételeket teremtünk magunknak, amelyek elviselhetővé, marasztalóvá teszik a vidéki létet. A provincializmus ellen elsősorban úgy lehet sikeresen küzdeni, hogy megszüntetjük a vidék bezártságát, a köldöknéző siránkozást. Az az irodalom, amelyik csak önmaga levében fő, megpuhul, felbomlik, életképtelenné válik. A Pesttel való obstruálás értelmetlen és céltalan. Nézzünk körül a magunk házatáján, a saját ajtónk előtt söpörjünk. Használjuk ki jobban lehetőségeinket, tegyük szervezettebbé erőinket. Az egészséges irodalmi közéletet, az irodalmi élet feltételeit, eszközeit nekünk kell megvalósítanunk, nekünk kell olyan alkotó, termékeny és termékenyítő összetartozást kialakítanunk, amely biztatást, életkedvet ad a munkára. Pécs etekintetben szerencsés városnak nevezhető. A helyi hatóságok segítőkészsége lépten-nyomon megnyilvánul, s ha sikerül másokkal is megértetni, hogy az egyetemes magyar irodalom sorsához az is hozzátartozik, hogy milyen lesz Pécsett az irodalom az elkövetkező öt-tíz évben, még optimisták is lehetünk.

Milyen konkrét feladatok megoldására gondolunk?

1. Biztosítani kell a helyi írók rendszeres megjelenését. A pécsi sajtó, a napilapok, a rádió és egyéb helyi publikációs lehetőségek ugyanolyan mértékben támaszkodjanak az itt élő írókra, mint amilyen mértékben a fővárosi irodalom foglalkoztatja a pesti írókat. A megjelenés, a siker-élmény, különösen a kezdő, fiatal író esetében, igen nagy ösztönző erő. A visszhang, a közönséggel való rendszeres találkozás nélkül ugyanúgy nem lehet valaki íróvá, mint ahogy nem lehet néma zongorán hangversenyre készülni. — A könyvkiadás decentralizálása is még megoldatlan kérdés.

2. Az alkotómunka segítése mellett ki kell alakítani a megfelelő, helyes kritikai szemléletet. Vidéken kétségkívül érzékenyebbek az emberek, nehezebben viselik el a bírálatot, különösen ha az idegenből jön. Annál inkább törekedni kell arra, hogy mindenféle szűk, személyes és érdek-szempontok ellenére érvényesüljön vidéken is a valós értéket becsülő ítélet. Semmiféle meggondolás nem adhat teret a dilettantizmusnak.

3. Rendezni kell a vidéki lapok honorárium-keretét. Megengedhetetlen, hogy ugyanaz az író, ugyanazért a művéért negyedannyi tiszteletdíjat kapjon, ha nem fővárosi, hanem helyi fórumon publikálja írását. Az azonos elbírálás elve érvényesüljön akkor is, ha az írás anyagi honorálásáról van szó. — Ugyanitt említeném meg, hogy a tevékeny alkotómunka végzéséhez megfelelő idő biztosítása is szükséges lenne.

4. Az egyes művészeti ágak között nagyobb összhangot, együttműködést kellene teremteni. Mintha vidéken minden művészeti ág belterjes gazdálkodást folytatna. Hogy a vidéki nagyvárosok valóban a művészeti élet tűzhelyeivé, kultúrát sugárzó központokká váljanak, színháznak, íróknak, festőknek jobban kellene közeledniük egymáshoz. Egyelőre távol élünk egymástól, távolabb, mintsem hogy alkotó módon segíthetnénk, serkenthetnénk egymást. Kis parcellákon folyik a művelés, egymástól függetlenül, izoláltan dolgozunk, jobban, mint a másfélmilliós fővárosban.

5. A vidéki nagyvárosok irodalmi élete támaszkodjék a tájegység szellemi-kulturális értékeire. Fogja össze a vonzási körébe tartozó erőket, adjon eligazítást, irányítást. Váljék maga is irodalmi centrummá; különösen a fiatal írók fölfedezése és nevelése területén tölthet be jelentős szerepet.

*

A vitában többször szó esett a Jelenkor szerepéről, a folyóirat szerkesztési gyakorlatáról. A Jelenkor egyik elmúlt évi számához körlevelet csatoltunk, s az erre adott

válaszokban az olvasóktól is több értékes tanácsot kaptunk. Az ankéton főként Szabó Ede és E. Fehér Pál foglalkozott azzal, hogy milyen irányban, milyen szerkesztői elvek alapján dolgozzék a Jelenkor. Mindketten egyetértenek abban, hogy a lapnak országos irodalmi fórummá kell lenni, de míg Szabó Ede úgy véli e célt elérni, hogy a Jelenkor „sorozatban közölje" a tájon élő írókat, nagyobb teret adjon íróinak, E. Fehér Pál azt tanácsolja, hogy a folyóirat valamiféle „művészeti, irodalmi és világnézeti szemlévé", közlönnyé váljék, s követendő példaként egy másik, vidéken megjelenő lapot, a kolozsvári Korunk-at állítja.

Mivel a folyóirat megindulásakor, négy esztendővel ezelőtt az akkori szerkesztők nem tisztázták a lap jellegét, konkrét célját és feladatait, csak egy általánosságokban mozgó és az éppen akkor megjelent művelődési tézisekre hivatkozó bemutatkozó köszöntő állt az első szám élén, úgy érzem, itt van helye annak is, hogy ismertessük azokat az elveket, amelyeket a szerkesztési gyakorlatban — jelenlegi lehetőségeink között — érvényesíteni kívánunk.

A Jelenkor Pécsett szerkesztett, a Baranya megyei Tanács kiadásában kéthavonta megjelenő irodalmi és művészeti folyóirat. Ez a tény határozza meg alapvetően munkánkat. Azzal, hogy a Jelenkort Pécsett szerkesztik, a lap magára vállalja azokat a kötelezettségeket, amelyeket egy Pécsett megjelenő, az egész Dunántúlon egyetlen irodalmi lapnak vállalnia kell. Elsősorban e tájon élő írókat kívánjuk közlési lehetőséghez juttatni, azokat, akik ma is itt dolgoznak, s azokat, akik innét származtak el s művészetük ide gyökerezik, emberi kapcsolatok ide kötik őket. — Ugyanakkor a Jelenkort *egy* magyar irodalmi folyóiraттá szeretnők tenni, méltó versenytársává az Élet és Irodalom, a Kortárs, az Alföld, az Új Írás és más magyar lapoknak. Nem hiszszük el, hogy vannak ún. vezető, központi lapok (mint az Új Írás nevezte magát és a Pesten megjelenő lapokat) és vidéki fórumok. A Jelenkort nemcsak az egész országban terjesztik és olvassák, hanem a lap az egész országhoz is szeretne szólni. Olyan tükröt akarunk tartani az országnak, amelyben egyszerre látja meg az olvasó egy tájegység sajátos arculatát, problémáit, író-tehetségeit, ugyanakkor a képben egész népünk élete, gondja és öröme is benne tükröződik. A helyi problémákat országos szinten szeretnők felmutatni; egy Pécsett szerkesztett lappal, elsősorban dunántúli munkatársakkal akarjuk megvalósítani — ahogy Veres Péter szokta mondani: — az országban, népben, nemzetben való gondolkodás követelményét.

A Jelenkor magáénak vallja azt a helyi irodalmi örökséget, amely igényt és mércét jelent egy mai pécsi irodalmi folyóiratnak is. Korábban a Sorsunk, legutóbb a Dunántúl mutatott példát arra, hogyan lehet vidéken szerkesztett lappal az egész országhoz szólni, ugyanakkor a helyi kötelességeket is teljesíteni. Ezt az örökséget, úgy érezzük, sem személyekben, sem művekben nem kell megtagadni. Nem jelent ez semmiféle „dunántúli idillizmushoz", „hamis pannon szemlélethez" való kötődést, de jelenti azoknak az értékeknek az elismerését és tiszteletét, amelyeket ez a táj adott az egyetemes magyar irodalomnak. — Sokkal erőteljesebbnek kell lenni persze a lap arculatán annak a vonásnak, amely a Jelenkort egy mai magyar irodalmi orgánummá teszi. A folyóirat nem szakadhat el a mai magyar irodalom áramlataitól; az árnyalatokban gazdag, szocialista magyar irodalom szolgálatán kíván fáradozni. A szerkesztés ezért nagy jelentőséget tulajdonít a fiatal írók segítésének, tehetségük karózásának, kritikai irányításának. A lap szeretne bekapcsolódni az országos irodalmi vitákba. A folyóiratot nem kézirat-lerakodó helynek, hanem írónak feladatot, megbízást adó, munkára serkentő műhelynek tekintjük. A lap szépíró-munkatársaihoz méltó, igényes, önálló kritikus-gárda megteremtése is ebbe a feladatkörbe tartozik.

Hogy a Jelenkor maradéktalanul betölthesse ezt a szerepét, hogy valóban irodalmi folyóiraттá váljék, meg kell oldani íróknak és olvasóknak azt a sürgető igényét, hogy a lap — a szükséges személyi, anyagi, technikai feltételek biztosítása mellett — havonként jelenhessék meg. Író és olvasó állandó érintkezését, az irodalmi élet vérkeringését csak ez biztosíthatja. A folyóirat így megszabadulhatna a most még alkalmankint megmutatkozó „szemle", „antológia" jellegétől, s az élő irodalom sodrában álló, azzal együtt lélegző lappá válhatna. Ez biztosítaná az országos irodalmi vitákra való friss reagálást, napjaink életéhez történő nagyobb közeledést, olyan műfajok támogatását, olyan írások közlését, amelyekről ma még kényszerűségből le kell mondanunk.

Úgy érezzük, a pécsi-dunántúli irodalom felnőtt és megizmosodott annyira, hogy az itt élő írók minden hátrány nélkül kapcsolódhatnak be a magyar irodalom egészébe.

TÜSKÉS TIBOR

Költő az atomkorban

(Levél a Szerkesztőhöz)

A sok vallomás, mely a költői hivatásról elhangzott, nem néz szembe a kérdéssel: az objektív ismeretek és tudás roppant kiteljesedésének korában van-e joga a költőnek, hogy a maga szubjektív igazságát hirdesse? Van-e igazság, ami meg nem mérhető és ki nem számítható? ... Mikor Gagarin és társai a világűrben repülnek, van-e szükség olyan utazásra, mint teszem Swifté Laputában? Van-e szükség az atomkorban költőkre, működésükre? Hogy kiáltsanak?

Valljuk be, a technokrácia korában a művészet népszerűtlen. Ez nem új. Elárulta Rodin kedves újságírójának, Gsellnek: inkább gyűlölik a művészetet, nem szeretik. Más volt ez a reneszánsz idején. A nép akkora érdeklődést mutatott a költők, művészek iránt, mint ma a sporteseményekkel kapcsolatban.

Igaz, ennek a művészek is okai. Soha a közízlés és művészi irányok közt ekkora disszonancia nem volt. Tárlatokon a cím nélkül nem tudjuk eldönteni, hogy a festmény mit ábrázol. A verseknél fordítva van. A cím ejt zavarba. Sokszor keresztrejtvény, jól tesszük, ha a költeményt hátulról olvassuk, akkor jobban értjük meg. Sok regény, elbeszélés folyik légüres térben. Válság tehát van. Elég, ha az arénák látogatottságára mutatunk, ahol a test mutatványait, a láb akrobatikáját méri a közönség, s összehasonlítjuk egy irodalmi esemény méreteivel. Igaz, hogy korunkban többen tudnak futballozni, mint írni, mégis van valami szívszorító a közönyben, amivel a közönség a művész erőfeszítéseit kíséri, aki érette megszakad. Ezt viszolyogva veszi tudomásul. Mennyivel inkább elismeri annak művészetét, aki helyette magasat ugrik.

Kassák önéletrajzában olvassuk: egy ismeretlen vasmunkás néhány verset küld be egy újságnak. 48 óra múlva bemutatkozás, ajánlás, értesítés nélkül a kávéházban olvassa magát a lapban. Meseszerűen hangzik. Napjainkban szigorúbb bíró a közvélemény. Akkor gombamód keletkeztek folyóiratok. Tiszavirágéletük néhány számra terjedt, gondoljunk Radnóti rövid életű folyóiratára, vagy a Porondra, ahová Goda Gábor írt. Mai irodalmi lapjainknak szélesebb anyagi alapjuk, nagyobb társadalmi hátterük, sokkalta nagyobb példányszámuk van, amivel nagyobb kötelességek járnak. De a nagyobb példányszámból vont következtetéssel bánjunk óvatosan! Nem biztosítja, hogy el is olvassák. Óh, vándorló könyvek, ronggyá olvasott lapok, kézről kézre bujdosó írások, melyek sok száz emberben gyújtanak világosságot! Kisebb példányszám mellett többen olvasták. Nevüket elfelejtettük, de látjuk az arcukat még, mint az őszi fák röplapjai, táncolnak körülöttünk az idő viharában!

Korunk művészetének csődje onnan ered, hogy a gondolatot, a láthatatlant akarja megfesteni, az elmondhatatlant kimondani, némát elénekelni, arcnélkülit megrajzolni.

Azért olyan homályos, életszerűtlen, mert mozgást akar ábrázolni állva. A mondatok, mint a rakéták, megcélozzák a napot, s közben felrobbannak.

Bármint van azonban, a művész munkája mégis a valóság irányában halad. Amikor az író eseményt, látványt leír, embereket betűjegyekben láthatatlanná tesz, szavakból városokat épít, ezeket a jelenségeket más dimenziókba helyezi át.

Érdekes megfigyelni rádióban egy mérkőzés közvetítését, a szpíker hangját, amikor lihegve fut az eseményekkel, a narrátorét a színpadon, mikor a történtek beletrombitálnak! E példáknál egysejtű lényekből indultam ki.

A technika csodáinak korában is meghökkentő Tolsztoj teljesítménye, a Háború és a Béké-ben, ahol nem is oly sokezer mondatban sikerült neki egy Behemót birodalmat összepréselni, óriások birkózását kis területen ábrázolni úgy hogy nem lettek kisebbek. Ez a munkája valóság, valóság a köbön!

Az irodalom a könyvnyomtatás feltalálása óta a gondolatátvitel legelterjedtebb formája. Az író azokat, akik egymást és őt nem látják, gondolatközösségben egyesíti. Ismeretlen utakon indul minden irányban.

Az újabb gondolatsokszorosítás, a rádió, a televízió, bár még nagyobb tömegeket egyesít, mégsem olyan mozgékony, időhelyhez kötöttebb, amellett az irodalom hatásaiból táplálkozik. Az írás a fantáziának nagyobb teret enged, mint az újabb gondolatsokszorosító módszerek, amelyek közvetlenebbül hatnak az idegzetre, a szemre, fülre, zsigerekre. Sokszor megbénítják őket s ezzel kisebb teret nyújtanak a fantáziának.

Az irodalmi mű akkor születik meg, mikor a gondolatátvitel sikerült, úgy mint a mag akkor lesz azzá, ha táptalajba került, újat, mást terem, a talajtól függően. Nincs kollektívebb lény a művésznél, mindenét szétosztja. Neki nem marad más, mint a verejték. Reflektort próbáltam bocsátani munkájára. De miként hat a közönség a művészre vissza? Ennek fő bizonyítéka, hogy csak az az író fejlődik, akinek közönsége van. Rejtett közlekedő edényekben áramlik hozzá, aki ebben nem részesül, belepusztul, mint a sivatagba fúló folyó.

Csodálkozom, hogy az írók közt nem szereznek többen rádióadó engedélyt. Hogy az olvasóikkal elbeszélgethessenek. Működésük egészen az. Rádióállomások. Halásznak az éterben. Hangszereken játszanak a távolban, amiket nem hallanak. Ez a tevékenységük nem lenne valóság? Ők is kiterjesztik az élet határait. Lehetővé teszik, hogy az ember másutt legyen, mint ahol fizikailag van. Ez valóság feletti valóság.

Valamikor az ihletről azt tartották, hogy természetfeletti erő. A költők az Olimpuszon laktak. Azóta kiürítették. Bebizonyult, hogy az ihlet a természet legbensejében leledzik. Az a művész a legnagyobb erejű, akinek ihletője a V a l ó s á g. A tettet a vágy megelőzi. A vágy kengyelfutója a költő. Már akkor is repült, mikor az aviatikust a veréb megalázta. Prometeuszról állítják, hogy repülő volt. Nem áll! Költő volt. Terjedt minden irányban, mint a tűz a szabadban. Megelőzte korát. A klasszikusok hosszú életének titka ezen alapszik. Van meg nem mérhető, ki nem számítható valóság. Igazságnak nevezik. Ezek a költő szavai. Madarak, amik soha le nem szállnak, Bilitisz és Sappho, Apollinaire és József Attila. Kereszt és piramis nem múlnak el, ha minden csont szétesett alattuk. Gépzene ordít, megafonok, roppant hasbeszélők vonítanak minden sarkon, sablónok bújnak ki a föld alól, emberbábok mozognak a vásznakon. De minden kő alól kiált a költő, új virágokat pattint belőlük, gyűlöletet s szerelmet. Megakadályozza az elgépesedést. Ez a feladata az atomkorszakban. Nem kísértet, valóság. Költő az, aki megérti a világot.

MENYHÁRD ALFRÉD

Neoprimitiv mitosz és újfajta hősiesség

Manapság a film körül zajló viták tömegében is külön helyet foglalnak el a *francia* filmproblémák. Mint ahogy a francia művészet általában mindig rendkívül heterogén és bonyolult jelenség volt a maga viharaival, szélsőségeivel, rendkívüli mozgalmasságával és sokoldalúságával, úgy a francia film sem egységes zárt egész, hanem a legkülönbözőbb — gyakran merőben ellentétes irányzatok összessége. Míg a néhány évvel ezelőtt nemzetközileg legmagasabbra értékelt olasz film, így vagy úgy, egyetlen gyökérből sarjadt — a neorealizmusból, addig a francia film a szürrealizmustól a naturalizmusig, a Rene Clair-féle káprázatos forgatagtól az új „hullám"-nak nevezett mozgalom látszólag szenvtelen, hideg flauberti, lélekelemző módszeréig mindent végigpróbált — és még ki tudja, mit fog próbálni?

Persze nekünk, „kívülállóknak" minderről csak ködös és hozzávetőleges fogalmaink lehetnek, tájékozódásunk alapját csak a sajnálatos csekély számban bemutatott jelentős francia film és különböző, avatott-avatatlantól származó cikk és ismertetés képezi.

A helyzet most sokban változott. Az idén Budapesten és Pécsett megrendezett francia filmnapok végre — ha futólag és hiányosan is — felvillantották az ezerarcú francia film egy-két jellegzetes vonását.

A filmnapok alkalmából több olyan film került bemutatásra, amely feltétlenül említésre érdemes. Ilyen pl. Rene Clair ragyogóan szellemes, de emellett mély mondanivalójú *A Világ minden aranya* c. vígjátéka. Vagy a *Francia nő és a szerelem* címmel több rendező egymásmellé fűzött filmtörténeteiből összeállított rendkívül érdekes kompozíció.

Külön szót — méghozzá igen sok szót érdemelnének a bemutatott francia kisfilmek —, de akad olyan is, mint a szóra alig érdemes kommersz vígjáték, a *Szép amerikai.*

De — már csak az adott terjedelem miatt is — maradjunk a filmnapok legérdekesebb két produkciója,a *Fekete Orfeusz* és az *Ilyen hosszú távollét* mellett, annál is inkább, mert a két film nemcsak a francia filmről, de egész korunkról, a filmművészetről és a mai emberről vall, pozitívumaiban, negativumaiban egyaránt.

A *Fekete Orfeusz* szenzációs film. Mióta csak Cannesben nagydíjjal jutalmazták, az egész filmvilág tele volt ennek az „ilyen még nem volt" csodafilmnek a hírével. Elképzelhető, hogy a sok mende-monda után a legnagyobb várakozással tekintünk a bemutató elé.

A film kooprodukciós, a francia Marcel Camus (semmi köze a Nobel-díjas Albert Camushoz) Brazíliában, a buja tenyészet, az óriáskígyók, négerek és félvérek, dzsungelek, semmiből teremtett káprázatos világvárosok, ősi babonák és felmérhetetlen extraprofit exotikus országában forgatta — színészek nélkül. A főszereplő Orfeusz civilben jóképű brazil futballista, Euridice még csak az sem — egyszerűen bájos, fiatal néger lány. Ez rendben is van — hiszen, sehol sincs megírva, hogy a filmhez okvetlenül színészek kellenek —, köztudott dolog, hogy a filmen milyen hirtelen, szinte egy csapásra válik mindenki színésszé — persze csak jó rendező varázspálcájának intése nyomán. A kamera képes rá, hogy mindent, így még magát a játékost, a figurát másképp lássa és láttassa, mint a közönséges színpadi kép. Tehát, ha a filmen csupa „hivatásos" hétköznapi ember játszik, ez még cseppet sem válik kárára. Mai divatos kifejezéssel élve ezt az „életközelséget" hangsúlyozzák az állandó szebbnélszebb külső felvételek, a táncok, játékok, kosztümök tobzódása, általában az igen erős folklor-elem. Persze ennek talán más és mélyebb jelentősége is van, lehet, hogy ez a „csupán háttér" bizonyos szempontból jelentősebb az „előtérnél".

Szín: a riói farsang kábító zűrzavara. Téma: Orfeusz és Euridice antik mítoszának modern, trópusi változata. Azaz: a film alkotói mindent elkövetnek, hogy filmjük modern Orfeusz és Euridice legyen — sajnos nagy igyekezetük mindössze a külsőségekre és a mese fontosabb fordulataira terjedt ki. Adva van egy néger Don Juan, aki ráadásul énekelni szokott, és lanttal kíséri önmagát, mint a másik, a legendabeli Orfeusz. És valóban: ennél a látszatnál nem sokkal több köze van a riói villamoskalauznak az antik dalnokhoz, helyesebben ennek a mítikus alaknak mélyebb, szimbólikus jelentőségéhez. A görög mítosz a keresés, a vágyakozás nagy, örökemberi költeménye. Ennek néger változata ez esetben egészen más — néző legyen a talpán, aki tudja, mi. Legalább féltucat szálat indít a film — s az már az alkotók hibája, hogy egyik sem vezet sehová. Orfeusz megismerkedik egy bájos, vidéki négerleánnyal, Euridice-vel. Egymásba szeretnek, szépen, egyszerűen, emberien. Ám a lány menekül, — üldözi a halál. A halál egy álarcos alak, aki mindenütt feltűnik, egy kosztüm a sok közül a farsang forgatagában. A film ezenkívül persze valami végzetszerű, könyörtelen jelleget, a borzalom és a pusztulás szinbólumait is bele szeretné sűríteni ebbe a grandguignolos, zöldes jelmezbe. A halálmaszk jön-megy a tömegben, úgy látszik, valami határozott célja van, mintha ő többet tudna mindenről, ami itt történik, mint maguk a szereplők — és természetesen a nézők. És közben folyton kábító zaj, tánc, kiabálás, szeretkezés, verekedés, és dobolnak, dobolnak, dobolnak, — féktelenül, örjöngve, mindent feladva és mindenről megfeledkezve, ahogy csak a táncot eredeti vallásos és misztikus értelmében ösztönösen átélő ember képes.

Lényegében adva van itt minden feltétel ahhoz, hogy a vetítővászon eddig sohasem látott mágikus erővel hasson, elbűvöljön, extázisba ejtsen. De valahol folyton rövidzárlat támad — a felgyülemlett energia óriási zajjal, vakító szikrázással idő előtt kisül és elenyészik. A nagyon finom érzékű nézőnek állandóan érezni kell, hogy valahol, túl az egész misztikus-mítikus zűrzavaron, valami tragikus szomorúság és vágyakozás búvik meg. Egyre várjuk, hogy majd csak felszínre tör ez a rejtett elem, átveszi az uralmat és kiszorítja a filmből az életképeket, a szentimentális ponyvát, az egész rémdrámává higított Orfeo Negrot, mely elnyeli, vagy eltakarja előlünk azt a másikat, az igazit.

A riói metropolisz égbenyúló felhőkarcolói, hatalmas sugárútjai, a szupermodern világváros tövében összetákolt kunyhókban, majdnem a szabad ég alatt, dobok hangjai mellett, lobogó tüzek fényében, vad és bizarr táncokat járva, szenvedélyekben égve, gyilkolva, gyötrődve és boldogan él egy ősi primitív világ, valami társadalomelőtti, laza, mítikus emberi közösség, ahol még minden lehetséges, ahol a halál még látható, tapintható ellenfél, aki mindig a legszebbet, a legjobbat fenyegeti, mert magától értetődik, hogy ő is a szép, tiszta gyereklányt akarja magának elragadni. És ezzel a világgal kerül szembe az európai ember, aki mióta csak civilizációját kivirágoztatta, állandóan valami kínos és csodálatos nosztalgiával vágyódik az utolsó paradicsom, a déltengeri sziget, a sohasem látott, de annyiszor megálmodott mesés „idegen világ" után. Titkon talán Marcel Camust is ez az elvágyakozás hajtotta és inspirálta azokra a feledhetetlen szép felvételekre, mikor a kábító embertömegről hirtelen a végtelen tengerre, vagy a kelő Nap ősi romantikájára fordítja a képet. Ha ez a nagy, mély érzés —, az európai kultúrember vágyakozása valami kevésbé in-

tellektuális, valami ösztönös és szabad világ felé — irányította volna a rendező elképzeléseit, egész más filmet kaptunk volna. Mintha ehelyett, épp ezt a nagy — és ebben a filmben egyetlen lehetséges belső élményt restellték volna; minden áron kitérnek az igazi feladat elől, és rutinos európai filmesek módjára „megoldják" a problémát. Túlsúlyra juttatják a zavaros, nagyobbrészt értéktelenné tett legenda-átköltést, ponyvaízű, divatos filozófiai beütésekkel teljesen eltorzítják az amúgyis összekuszált történetet.

Különösen Euridice halálától kezdve, vagyis a film második részében a leglehetetlenebb, fülüknél fogva előrángatott bölcsességekkel és hatásokkal ölik a hangulatot és a néző jóízlését. Akik látták a filmet, azok bizonyára nem felejtették el a halott kedvesét kereső Orfeusz és a rendőrség 12. emeletén levő eltűntek osztályán söprögető öreg néger erősen bulvárízű exisztencializmussal kacérkodó beszélgetését. Vagy ott van az Euridice holttestét őrző hullaházi felügyelő, aki a film tónusától merőben idegen cocteaui vagy franzkafkai hangon panaszkodik, hogy mindig megfázik a jéggel konzervált hullák közül kiáramló hideg levegőben és bizonyságul nagyokat tüsszent.

A film befejezése már-már egész szépen indul, ám hirtelen erőszakos fordulattal egész mást látunk, mint ami a drámai logikából következne. Meglehetősen szentimentális oldásban azt a közkeletű igazságot kapjuk, hogy „de azért minden úgy van rendjén, ahogy van, minden kezdődik úgyis elölről". Holott Orfeusz halála után közelsem ez a kiengesztelő befejezés az indokolt, vagy legalábbis nem ilyen tisztán csak ez. A legjobb megoldás talán visszavinne a farsang tobzódó tömegébe, azok közé, akik mit sem sejtve ujjonganak, táncolnak. És ez a tánc már mégsem vígság, ez az öröm már nem öröm, csak mámor, örjöngés, hiszen közben meghalt Orfeusz és meghalt Euridice, már nem hiszek ennek a világnak gyermeki tisztaságában, paradicsomi derűjében. Ehelyett a film befejezése gyerekesen idilli, indokolatlanul vidám, szinte idegesítően kedélyeskedő. A kisfiú, aki összevissza ütögeti Orfeusz lantját, és az éppen odatévedt kislány ugra-bugrálása semmivé teszi a szerelmespár halálos álmát átölelő, őket szelíden ringató örökzöld bokor gyönyörű, megrendítő képét.

Mindig voltak és lesznek Orfeuszok és Euridicék — mondja a befejezés —, tehát semmi ok a panaszra, nem kell szomorkodni, amit láttunk, nem dráma, egyszerű krónika, és a vég egy mese szellemárnyakat elhessentő derűs záróakkordja. De hát akkor miért szól egészen másról a film? Ki tudja? A drámai logikátlanságok, lélektani hibák, hatásvadászattá alacsonyított művészi hatások sokaságából ez talán a legfeltűnőbb, de korántsem egyedülálló.

A elfogulatlan bírálónak feltétlenül éreznie kell, hogy a csináltság, az erőltetettség, a mindenáron mondaniakarás, a túlkomplikálás megölte ennek a filmnek valóban nagyszerű lehetőségeit: a kulturált világ tőszomszédságában ősi ösztönéletet élő négerek életének mikroszkópikus közelségű bemutatását vagy inkább filmretranszponálását — ahogy egy európai látja. Egyszóval: riói farsang egy francia szemével — ez sokkal több lehetett volna, mint Orfeo Negro és kéjgyilkosság a villamosgarázsban.

Persze a viharos néptáncok, a miliő hitelességéből származó hangulatok, a végletes érzelmek és végletes dinamikájú mozgásvíziók nem egyszer áttörik a zavaros rémdrámai felszínt. Vannak pillanatok, mikor az Operaház Fantomja és Frankenstein Fia-féle rémfilm mögött meglátjuk felvillanni Gauguin haiti képeinek nagyszerű és életerős primitívségét — és ezekért a pillanatokért sok mindent érdemes megbocsátani.

*

Ha az Orfeo Negro balul sikerült kísérlet a humanista értelemben vett, erősen intellektuális és alapjában moralista európaiságtól történő megválásra, s valami ködös és fiatalosan életerős primitívségbe való menekülésre, akkor az *Ilyen hosszú távollét* tudatos és hősies vállalás, az egyszerű és világos kifejezés, a zajos, kábító forgatag helyett a halkszavú igazmondás, filmnél szinte sosem látott komolyságú megnyilatkozása.

Maga a történet alig valami, és ráadásul ezerszer hallott háborús história. Valaki eltűnt, feltehetően koncentrációs táborba került. Azután felbukkan egy nyomorult rongyszedő koldus, aki valahol, valamilyen oknál fogva elvesztette az emlékezőtehetségét és egyetlen öröme az életben, ha elmaradhatatlan ollójával figurákat vághat ki képeslapokból. 15 év telt el a háború óta és most egy asszony, az eltűnt néhai felesége úgy véli, hogy a véletlenül útjába kerülő koldusban a férjére ismer. Megindul a nő hősies küzdelme az emlékezés nélkül hányódó emberroncsért. Harcol a férjéért, önmagáért, a múlt boldogságának visszaszerzéséért, — de mindez csak részletkérdés, összetevő. Alapjában azért harcol, mert tetőtől-talpig ember, aki tud har-

colni, és aki képtelen befogadni azt, hogy a sérült agy, a tönkretett ember, a sarkaiból erőszakkal kiforgatott élet, az oktalan „istencsapásként" lezúduló szerencsétlenség befejezett tény, amin változtatni nem áll módunkban, amit csak eltűrni és elfogadni lehet. Egyszóval így mondhatnánk: Íme, az Ember, aki nem tud beletörődni, aki inkább választja a lehetetlennek tűnő küzdelmet, mint a lehetséges legjobb megoldást: a felejtést. Józan, tisztánlátó emberek — rokonok, barátok, szerelmesek — vonulnak fel: Ne tedd! Egy roncs, egy koldus, nem férj, nem ember már, ez nem ugyanaz, akit keresel — mondják az asszonynak, élj, szeress, fiatal vagy még, légy boldog az adott lehetőségek határain belül, vagyis: alkudj meg! Ám a nő nem alkuszik, nem „józan" és „nem lát tisztán". Szereti eltűnt férjét? Bizonyára. De nem csupán szereti — más, a szerelemnél nagyobb erők mozognak itt! Ez a „más erő" valami magasabbszintű, huszadikszázadi „erkölcsi" létfenntartás: a tiszta lázadás a lehetetlenség, az embertelen helyzet, a kényszer és a körülmények ellen.

A filmen valójában alig történik valami. Lefojtott, apró gesztusok, félszavak, töredékmondatok. Maga a történet sehol sem hangsúlyozott, hatásaiban végtelenül intim, tempójában a végletekig tartott, koncentrált. Apró elemek, egy-mondatos párbeszédtöredékek, látszólag jelentéktelen avagy éppen a semmitmondásig részletező montázsok, valami ismeretlen és kérlelhetetlen törvényszerűségnek engedve fokról fokra rendeződnek expozícióvá, és mire felocsúdunk, már a fehérizzásig fokozott dráma kellős közepén vagyunk.

Egy asszony és egy férfi — semmi más. Nincs semmi mellékvágány, színesítő epizód, még a filmen annyira csábító időbontást, „a visszapillantó szerkezetet" is mellőzik. Csupán az asszony küzdelmének egyre mélyrehatóbb, anatómiai pontosságú feltárása, már-már a hiheteltenségig valószerű emberi viszonylatok víziszekciója.

Nem beszélt dráma ez, még csak nem is a képeken és beállításokon keresztül ható filmdráma. Csak szituációk, melyek a valódi tragédia terhes, fojtott és fojtogató légkörét árasztják. A modern lélektani drámának nemcsak nagyszerű, hanem tipikus példája is. A kezdetén már minden adva van, minden kimért, minden determinált. Itt már semmi sem változhat. Ami elénk tűnik, ami kibontakozik, az az előre meghatározott erők összecsapása, maga a folyamat. A dráma nő, terebélyesedik, önön tengelye körül forog, mint a víztölcsér, és önmagába hullik vissza. Az emberi lélek ereje és gyengesége, amint összecsap valami Idegen Erővel.

Az asszony minden lehetséges eszközzel próbálkozik. Meghitt vacsorán látja vendégül a koldust. Régi táncaikat táncolják, az eltűnt férj kedvenc ételeit eszik, emlékeket felidéző muzsikát hallgatnak. Vibrál a feszültség, ezernyi elektromos vezeték köti össze a mit-sem-sejtő férfit és a mindent-tudó nőt — ez a vezető közeg maga a Néző, aki nem tudja kivonni magát a szívszorongató Dávid-Góliát harc hatása alól. Már-már azt hisszük, most... most, már nyílik, ocsúdik a sérült agy, a zavaros szemekben a megértés fénye csillan fel, — de semmi, újra és újra semmi sem történik, és az iszonyú társasjáték kezdődik elölről. A nő kérdez, a férfi válaszol:

— És akkor... mire tud visszaemlékezni?
— Hát... egy bokor... egy bokorban voltam... fájt a fejem...
— És? Hol volt? A bokor... hol volt?
— Egy mezőn...
— És mit csinált, mire gondolt akkor...
— Akkor?... Hát mentem — menni kellett — a mezőn... — és így tovább szóban, képben, hangulatban a végtelenségig. A férfi zavart tompasága falnál szilárdabb, de a nő makacs, már-már emberfeletti igyekezettel újra és újra megkísérel rést ütni ezen a falon.

És végül az igazság — a romantika nélküli, könyörtelen, emberi igazság. A bénultagyú férfi elindul. Megy, már-már menekül. Valami hirtelen feltámadt állati riadtságtól hajszolva belerohan az éjszakába, anélkül, hogy az emlékezetnek csak egy szikrája is felcsillanna benne. Groteszk éjszakai futása maga a rémület, az üldöztetés, a háború, a kínzás, az egyetlen húsba-vérbe ivódott, kitörölhetetlen, szinte már vegetatív emlékezés, amire ez az ember még képes. Egy szembejövő autó fényszórója belevakít a nézők szemébe, és Albert Longois menekülő alakját elnyeli a fény. Milyen hatásos, milyen drámai befejezés — és mennyivel szebb és drámaibb, hogy mégsem ez a befejezés! Akiről a darab szól, az nem a menekülő, meggyötört ember, hanem az elszánt, mozdulatlan, törhetetlen ember.

Egy fiatal férfi kérleli halkan, szerényen Albert Longois feleségét: elment... elment... lásd be: ha ő is az, már soha sem lesz egészséges — nem fog rádismerni. Ha a film elejéről nem tudnánk, akkor is éreznénk: ez a fiú szereti az asszonyt, talán épp azzal a sebeket gyógyító, felejteni tanító szerelemmel, mely megmenthetné

mindentől — a múltjától, amelyre túljól emlékszik és a jelentől, amely kilátástalan. De felejteni: BŰN! És az asszony egy mániákus kitartásával ismételgeti: Hibáztam, türelmetlen voltam. — A nyár rossz idő nekem — majd télen, ha hideg lesz és fázik... akkor vissza fog jönni... visszajön...

Eddig a történet és ami mögötte van. Megvalósítási módját nézve a legtisztább, realista lélektani dráma, mely a nagy francia művészet, a dráma és az epika legszebb hagyományaiból táplálkozik. A választékosság, a klasszikus szűkszavúság, az eszközök ökonomikus kezelése — csupa olyan elem, amelyek nagyon is otthon vannak a francia irodalomban, Flaubertnél vagy Du Gardnál csakúgy, mint Camusnál, vagy Giradoux színpadán.

Míg az Orfeo Negró-nál a részletek és apró, hatásvadászó művészi cselszövések között hányódik-vetődik a tulajdonképpeni lényeg, az Ilyen hosszú távollét-nél a napnál fényesebben, központi éltető magként él és sugárzik. És ebben az erőteljes sugárzásban sem a rendező, sem a színészek nem tévedhetnek. A gondolatnak, a drámának olyan ereje és belső logikája van, hogy szinte készen adja saját, egyetlen lehetséges kifjezési formáját. A rendezőnek minden megoldásában, képritmusában, az összes beállításban, a színészeknek legapróbb gesztusukban is alkalmazkodniok kell a magasfeszültségű légkörhöz!

Ilyen darabnál nem lehet hibázni anélkül, hogy egyetlen téves reflexiótól az egész hatalmas épület össze ne omoljon. Az alkotóknak az alvajárók tévedhetetlen biztonságával kell haladniok a szinte magától kiteljesedő dráma nyomdokaiban. Ezért van az, hogy a film legmerészebb képi megoldásai, „trükkjei" szinte elenyésznek, s a helyes arányok jegyében a háttérbe húzódnak, alázatosan görnyesztik vállukat a nagy mondanivaló hordozására.

Csak egy példát. Sosem látott közvetlen feszültsége, ugyanakkor rejtett, mindenfelé ható szimbolikája, a néző egész idegzetét felborzoló tempó lassítása-fokozása van annak a szinte már elviselhetetlenül hosszú montázsnak, mikor a sérült idegzetű férfi, az aggódva figyelő nő jelenlétében, egy dobozt átkötő zsineget csomóz ki. Ujjai ügyetlenek, mozdulatai tétovák, mintha már alig emlékezne erre a műveletre, mintha most tanulná újra, hogyan kell az ilyesmit csinálni. Nem tudjuk, mi van a dobozban, miért kell kioldozni a csomót és mikor lesz vége, még meddig tart ez a szörnyű csomózás! Mintha az egész iszonyúan lehetetlen, irgalmatlanul örökköntartó szituáció ebbe a csomóoldozásba sűrűsödne és szimbolizálódna.

Ahogy a két ember a maga zárt világában, saját egyéni tragédiájában küszködik, csak lassan, szinte félve lopakodik mögéjük a társadalom. Az emberek, a rokonok, ismerősök, a sajnálkozás, csendes rosszallás, részvét, fejcsóváló értetlenség egy-egy apró villanásáig tűnnek csak fel. De fontosak ezek a villanások, hiszen jelzések ezek, az összetartozás jelei az Emberek és a Két Ember között.

A film első kockái a franciák nemzeti ünnepét mutatják. Csattannak a bakancsok, repülők süvítenek, tankok dübörögnek. Pompázatos katonai díszfelvonulás ez, semmi más — mégis rögtön, tudatosan érezzük: ez a háború. Pedig Franciaországban 14 éve béke van (a film 1959-ben játszódik) az emberek ünnepelnek, sört isznak, kedélyesen beszélgetnek, már nyoma sincs az első képek nyomasztó katonai pompájának. De az első képek emlékét nem lehet kitörölni. A háború benne van a filmben — és ha nem lenen benne, hát semmi sem lenne, sem dráma, sem humánum, sem igazi küzdelem az igazi szörnyeteg ellen. Hősök ezek az emberek? Hős Albert Longois felesége? Ha az élet nem állítja ilyen kegyetlen helyzet elé, talán sosem válik azzá. Lehet, hogy megcsalja, esetleg otthagyja azt a férfit, akiért most mindent megtesz, lehet, hogy más körülmények között, sekélyes, kicsinyes életet élt volna hízásnak induló férje mellett — de most mégis hőssé magasodik, mint minden olyan ember, aki az ezer szálból, kibúvókból, lehetőségekből szőtt szituációban valami ellenállhatatlan kényszer hatására nem a lehető legkönnyebb megoldást választja. Albert Longois felesége olyan hős, mint Hemingway Öreg Halásza, aki a végsőkig küzd és csak egyetlen lehetőséget nem ismer: hogy megálljon, hogy abbahagyja, hogy összetörjön.

A húszadik századról, a két világháború nemzedékéről, a tömegpusztító fegyverek elemi katasztrófát ígérő világáról vall az Ilyen hosszú távollét, — az „Emberről, aki nem adja meg magát".

SZÁSZ ISTVÁN

Martyn Ferenc illusztráció Petőfi: Az apostol c. költeményéhez.

A IX. Magyar Képzőművészeti Kiállításról

A kérdések száma bőséges. Az alkotómunkát döntő módon határozza meg művészeink tudatának alakulása, a szocialista építésben betöltött hivatásuk felismerése: a közösség számára kifejezni mindazt a lényegeset, amit műfajuk sajátos eszközeivel, egyéniségük szűrőjén átalakítva elmondani tudnak a közösségről. Magatartásuk szabja meg érdeklődésük irányát és közlő nyelvük milyenségét egyaránt. Őszinteségük, figyelő szenvedélyük mértéke tükröződik az alkotásban, tehát ez vezeti a néző rezonálását. Az új tartalom korszerű kifejezéséért folytatott küzdelem nem könnyű. A kiállítás előkészítése idején kirobbanó képzőművészeti vita sok bújkáló véleményt felszínre hozott, de tévedések sora mellett is elősegítette a nézetek tisztázását. Kialakult a vizsgálódás helyes alapvetése: a társadalmi viszonylataiban meghatározott ember szemszögéből elemezni a kérdéseket és e szerint a korszerű művészet feladata nem lehet más, mint ennek az embernek életét, örömét, gondjait, szimbólumait kifejezni magas színvonalon. Az erőfeszítés néha görcsös; a mondenáron különbözniakarás, a formaalakítás agyafúrt hajszolása sok elvetélt munkát eredményezett, de képzőművészetünk mai állására mégis a közösség szolgálatához vezető út józan keresése, az indulás biztató bátorsága jellemző.

Ennek az útnak emlékezetes állomását jelzik a kiállítás anyagából *Vilt Tibor* munkái: a Tiszalöki Erőmű nagylendületű figurája és az egri zeneiskola különös ritmusban megoldott domborműve. Lenyűgöző hatását idézi *Kerényi Jenő* Osztyapenko-szobra, *Somogyi József* hőssé magasztosult Martinásza, *Hincz Gyula* érzelemteli inotai mozaikja. *Kiss István* erőteljes Dózsa-emlékműve, *Vígh Tamás* invenciógazdag lemezdomborítása a Rádió stúdiójában. Újmecsekalján *Borsos Miklós* szép figurája és *Tar István* gyermekhez szóló plasztikája az új közönségnek adja alkotójuk tudásának legjavát. Nézőihez szól *Domanovszky Endre* igényes debreceni sgraffitója, *Simó József* nagyszerű kerámiaképe a szászvári iskolában; és reprezentatív helyiségeink büszkeségei *Hincz Gyula, Makrisz Zizi, Hajnal Gabriella* nagy kultúrával megoldott gobelinjei. Kevesebb élményt adnak az oroszlányi tűzfal-sgraffitók, szervetlennek érezzük a Royal-szálló előcsarnokának kerámiáit, de ugyanez a veszély fenyegeti az új Madách Színházba rendelt munkákat is. Már felmérhető, hogy tucatszámra születtek az épülettől idegen megfogalmazású művek, ízetlen applikációk, vagy freskó gyanánt felnagyított táblaképek. Tematikai melléfogásként eveznek a nyaralók üdülőink termeiben, tánc ismétlődik a bár burkolatán, karikázó gyerekek méláznak a házfalon. A tárlat szemléletesen bizonyítja, hogy sürgető feladat monumentális művészetünk mai igényeinek tisztázása, építészet — ábrázolóművészet — ornamentika viszonyának kialakítása, a művészetek új szintézisének megteremtése.

A kiállítás szabadtéri részlege a természeti környezettel együttélni tudó alkotások szép példáival is gyönyörködtet, mégis a portrék jelentik a szobrászati termés javát. Ez az ítélet egyben a járt út helyességét igazolja. Az ember megismerése, belső világa értékeinek kutatása, az együttérzés, rokonszenv, szeretet, hódolat, jelképpé formálás vágya nagy érzelmi telítettségű arcmások alkotására vezetett. Megállásra kényszerít *Borsos Miklós* szuggesztív Szabó Lőrince, *Makrisz Agamemnon* belső feszültségű Ady-feje, *Kovács Ferenc* féltő ragaszkodással mintázott édesanyja, *Simon Ferenc* meleg szépségű felesége — de még hosszan sorolhatnánk a példákat. Mély emóciót váltanak ki a nézőben a kisplasztikai anyag darabjai, élen *Ferenczy Béni* pompás Zsuzsannája, *Pátzay Pál* tiszta sugárzású Mese című szobra, *Konyorcsik János* nyurga néger lánya, *Lessenyei Márta* és *Megyeri Barna* művei.

Nem új megállapítás, de ki nem kerülhető: a tárlat legproblematikusabb műfaja a táblakép. Talán azért, mert festészetünk szenvedett legnagyobb törést az ötvenes évek elején — a tisztulás útja pedig lassú, a szocialista realizmus kibontakozása meg éppen nehéz és szövevényes folyamat. De világszerte a festészet kérdései állnak a szakmai viták homlokterében, ábrázoló és nonfiguratív törekvések csapnak össze a harcban, amit erősen befolyásolnak a modern építészet kereső probálkozásai is. Tetézi ezt a korszerűség fogalmának gyakran önkényes magyarázata, fiatal művészeinktől az emberi és szakmai tapasztalat — természetes — hiányának türelmetlen számonkérése és egy sor más probléma. Tudjuk, hogy új festészetünk motorja csak a helyes szemlélet szilárdságából tápálkozhat, de ennek kialakítása fáradságos, verítékes munka. Mégis jólesően tapasztalhatjuk, hogy az igényes emberábrázolás felé ismét tettünk egy lépést. Legtöbb képen meggyőző módon jelenik meg a dolgozó ember — tán kevesebb pátosszal, de közelebb hozzánk. Munkában, pihenésben, meghitt hangu-

lat perceiben, nemesveretű portrében. *Kmetty János* szilárdan épített festményén, *Fónyi Géza* remek kompozíciójú kapása életességében, *Jakuba János* finom koloritú szöllömunkásain, *Kurucz D. István* nemesen érett parasztasszonya szépségében, *Szurcsik János* szekeres képén, *Udvardi Erzsébet* tiszta zengésű badacsonyi alkotásainak lírájában, *Fenyő A. Endre* új portréiban, *Németh József* fanyar színein, *Bér Rudolf* szép hajógyári munkáján, *Bernáth Aurél* biztos kezelésű műveiben, *Kokas Ignác* olvasó parasztja vonásaiban, *Eigel István* megkapóan szép építkezésén nemcsak érezzük a közelítés szándékát, e képek hitelesen tolmácsolják alkotóik igaz művészi hitvallását. Néhány tehetséges fiatal becsületes céljának elérését azonban gyengíti a formai spekuláció. Az érett művészetű *Bartha László* is mintha hajlana az öncélúság felé, *Szinte Gábor* képeiből hűvös kívülállás levegője csap meg, *Ridovics László* hegesztői pedig megragadtak a pillanatfelvétel esetlegességében.

Legegységesebb a tárlat grafikai anyaga. Biztonság, bátorság, friss alkotókedv és eszmei szilárdság, az élmények forrósága, nem utolsósorban a közönséggel való szoros kapcsolat közvetlensége árad felénk e művekből, illusztrációkból és egyedi rajzokból, sokszorosított lapokból. *Hincz Gyula* teljesértékű Aragon-illusztrációinak újabb változatai még közelebb vezetnek bennünket a nagy író megértéséhez, *Raszler Károly* pompás hidegtűkarcai tiszta szívvel beszélnek a bányavidék hőseiről, a figura nélküli tájat is emberközelségbe hozzák. *Feledy Gyula* színes rézkarcaiban az annyira fontos szép technika a legszebb érzéseket közvetíti, *Kunt Ernő* most találta meg az egyéniségének legmegfelelőbb kifejezési módot markáns hangvételű színes fametszeteiben. Másképpen ragadnak meg *Makrisz Zizinek* a személytelenné vált görög börtön-rabok tehetetlen fásultságáról, egyszersmind a művész mély politikai meggyőződéséről valló gyönyörű lapjai. *Czinke Ferenc* biztos rajztudással megoldott művei a nógrádi bányászat pátoszával telítődnek, *Reich Károly* szép tusrajzai pedig a falusi életről a bukolikus költészettel rokon nyelven szólnak.

Ha még megemlítjük *Csohány Kálmán, Gacs Gábor* és *Kass János* kulturált alkotásait, *Bence Gyula* és *Imre István* szép színes lapjait, *Würtz Ádám* kiemelkedő nívójú illusztrációit a román balladakötethez, akkor sem merítjük ki a kiváló grafikák sorát, amelyek egészséges, pezsgő lendületről, az alkotás örömérről, életünkről beszélnek. Beszélnek pedig olyan útmutatóan, hogy szavukra a többi műfaj művelőinek is fel kell figyelniök.

*

A tárlaton résztvevő *pécsi művészek* azt tanúsítják, hogy értik a közösség szolgálatának követelményét. Műveikről szóljunk elemzőbb részletességgel.

Neves Munkácsy-díjas festőművészünk, *Martyn Ferenc* illusztrációkkal szerepel; a múlt év végén megjelent kötet, *Petőfi: Az apostol* című költeményéhez készített tusrajzait küldte be. Közülük néhányat kiemelt a rendezés és az első terem főfalán elhelyezett legjobb grafikai lapok között mutatja be — indokoltan. Forradalmár költőnk hőse új vonásokkal gazdagabban áll előttünk Martyn Ferenc nagyszerű rajzaiban. Most teljesebben, élőbben, több érzéssel tudjuk követni a magányosan küzdő harcos életútját és fájóbban szólal meg a költemény tragikuma. Mélyebben zengenek a költői húrok visszhangjai a képi megjelenítés nyomán, amint az aljas szolgaságra nevelt gyermek öntudatra ébredését, törhetetlen igazságvágyát, az emberi egyenlőségért és szabadságért vívott küzdelmét oly szuggesztíven kísérik e rajzok. Ahogyan a mű Petőfi koncepciójában az elbukó hős sorsát motiválja, az illusztrációk a képileg sommásan kifejezhető és kevésalakos jeleneteket húzzák alá tömör szűkszavúsággal, de telve emberséggel és az állásfoglalás egyértelműségével. Így vezeti az olvasó-nézőt Martyn Ferenc a nyomorult padlásszoba kezdőképe után a magárahagyott csecsemő, majd a lázas tekintetű eszmélő ifjú képéig. A szerelem tiszta érzése, börtönbe taszítás, majd a szinte önkívületben cselekedett királygyilkosság után a vérpad gyalázata ölt új formát és mélyebb tartalmat a lapokon. Rendkívüli rajzkultúrája biztosan szolgálja az alkotó előadásmódját. Puhán vezeti tollát a család meghittségének melege és a szeretett nő finom gyengédsége, de átlók és zaklatott vonalak idézik a súlyos komorságú jelenetek szenvedélyét, vagy határozott nyugalmú kontúrok sugallják a magabiztosságot. Kompozíció, vonal és lavírozás a helyzetteremtés, a jellemzés eszköze. Mily gazdag tartalmi-formai egységet képvisel például a szabaduló rab és börtönőr kettőse! A hosszú sötétből napfényre lépő hős szinte keresi a világosságot, mégis kemény igazságának tudatában, a nemzet szabadságának reményében. A foglárt csak a szolgálat tartja feszesen, igazában puhány, elomló és közönyös senki. A lap zárt kompozíciója, a vertikálisok ereje a perc feszültségét fogja meg és ezt fokozza a tónu-

sok éles párbeszéde. Martyn Ferenc illusztrációi emelik a kiállítás színvonalát, azonban mégis fontosabb könyvkiadásunkban betöltött szerepük, hiszen sokezer hazai és külföldi olvasó találja meg bennük Petőfi magas esztétikai igényű társalkotóját. Könyvszerető közönségünk már feszült érdeklődéssel várja Flaubert- és Cervantes-illusztrációit, ez utóbbiak jelenleg a XXXI. Velencei Biennale nemzetközi nyilvánossága számára közvetítik nagyerejű művészi mondanivalójukat.

Más természetű, a közvetlen élményből fakadó alkotás *Kelle Sándor Szalmalehúzás* című olajpasztellje, amelynek olajváltozatát a közelmúltvan láttuk ösztöndíjasaink kiállításán. Az ösztöndíj ismét az el nem felejtett és mindig vonzó falusi tájba vezette a művészt, aki ma a mezőgazdasági munka új szépségeit keresi, parasztságunk megváltozott arculatát kutatja. Műve tanúságtétel, de még inkább vallomás. Érzékeny látású, szenvedélyes művész közlése a megragadott valóság költészetéről és önmagáról. Izzó narancssárga szalmatenger ragyogja be a kép felületének majd kétharmadát. Ebben a ringó-rengő, tüzelő tálban mozog két traktor egymással párhuzamosan, egyik barna, a másik piros. Új módszerrel húzzák le a szalmát, vontatott korlátok közé kényszerítve a hatalmas tömegeket. Hihetetlen gyorsasággal megy a munka, holott két ember is elég a művelet irányításához. A lüktető iramot húzza alá a művész, amikor a mozgást megismétli körkörös színtételeivel. Az előtér meleg skálája uralja a képet, ez visz tovább a szalmakúpokhoz, míg végül a távoli kis házak színben csendesülve vezetnek át a mélyzöld dombok hátteréhez, hogy ismét oldottabbá váljanak a könnyebb ég zöldjeiben. Biztonságos képépítés és vonzó kolorit harmóniája alkotónk erénye, amit a kifejezés szolgálatába állít. A nagyszerű élmény felszívott hatása frissen, hitelesen áradt át a képbe, semmit nem veszített erejéből, ezért képes Kelle Sándor számunkra is élményt fakasztóan tolmácsolni a munka sugárzó pátoszát.

Soltra Elemér állami megbízásra készülő mozaikjaival nap mint nap ugyanazon közönség találkozik majd Újmecsekalja munkásszállásán. Megállják-e a művek az állandó figyelem próbáját, képesek-e nemes emberi tartalmat közvetíteni a képzőművészet sajátos nyelvén, méltók-e a kísérő társ szerepének betöltésére? A kiállításon bemutatott terv igennel felel a sok kérdésre. Alkotónk a szórakozva-pihenés nyugalmát jeleníti meg zenélő alakjaiban. Mondanivalóját magától értetődő tartalmi és formai átírásban fogalmazta meg. A keskeny fekvő mező nyúltsága kínálta a horizontális ritmus, a csendes mozgás keresését. Vörös sáv ad talajt a heverő-ülő három figurának. Balról a gitáros, jobbról a furulyás legény háta zárja a kompozíciót, profilhelyzetükben természetesen fordulnak a középütt kis aszimmetriával elhelyezett leány felé. Lassan erősödnek fel a ritmusok az enyhe hullámvonaltól a térdeken át a fejek, karok és hangszerek záró akkordjáig. A mozdulatok ívei kötik össze a három fiatalt, akik a zenélés közös örömében együvé tartoznak. A balszélen egy kis növény a természeti környezetre utal, különben semmiféle térjelzés nem rontja a mozaik nemes síkszerűségét, falfelületbe illeszkedését.

Tüzes színeket kedvelő festőnknek bizonyára sok gondot okozott a mozaikpótló metlahi korlátozott és lefojtott színvilága. Fehérek, okkerek, szürkék, feketék és fakó vörösek használatával, nagy önfegyelemmel kellett megoldania feladatát olymódon, hogy az átírás meggyőzővé váljék, és ne látvány, hanem átalakított, általánossá formált tartalom sűrűsödjék a műben.

LEHŐCZ MÁRIA

Illyés Gyula: Ebéd a kastélyban

E kötet Illyés Gyulának az elmúlt két évtized során írt emlékező, egyben önéletrajzi jellegű prózai írásait tartalmazza. Így együtt, összegyűjtve látni csak e különböző időpontokban született, eredetileg nyilván nem is együvé szánt írások szerves összetartozóságát, mozaikszerű illeszkedését: sors- és küldetéstudata kiforrásának döntő fontosságú szellemi pillanatait, úgyszólván szimbolikus fordulatait idézi életre bennük a költő. A legkorábbi — 1939-ből származó — emlékezés íródása idején Illyés már túl van pályája első nagy csúcspontjain; mögötte a *Rend a romokban, A puszták népe;* és halott ekkor már József Attila, Juhász Gyula, Kosztolányi, Karinthy, Somlyó Zoltán. Az 1937—38-as év irodalmi gyászjelentései, majd 1941—42-ben Babits és Móricz halála rávilágítanak ez írások keletkezésének hátterére. Illyés rangja és helyzete az adott korszak viszonyai között sürgetően parancsolta a „hogyan tovább", a vezérlő etika kérdésének vallatását. Ezek az írások csak műfajukat tekintve önéletrajziak — rendeltetésük, szerepük nem az elérzékenyülten részletező, hívságos önéletírásoké; nem folyamatos, aprólékos képét adják az egész életútnak. Illyés azért fordul bennük a szülőföld, a tágabb család emlékképeihez, hogy hátralépve biztosabb pillantással fürkészhesse ki további útjának lehetőségeit. Az emberi-művészi sors kiépítése és meghódítása itt a belső törvény — az alkalmi fogantatás a sürgősséget jelzi, az életformáló nyugtalanság feloldásának azonnali kényszerét.

Az 1945 előtt írt kulcsfontosságú írások *(Ahová az olvasó ezúttal vitetik; Mint a darvak)* dátuma (1942) arra vall, hogy keletkezésükben a történelmi körülményeknek legalább akkora a szerepük, mint a személyes, „lírai" motívumoknak. Illyés ekkori helyzetének sajátossága: a demokratikus-függetlenségi hagyományokban nevelődött költő az időpont nemzeti kérdéseit tekintve nem egyesülhetett *tettekben* az őt útjára bocsájtó bollyal (hol voltak már ekkor az 1848-ban kaszát egyenesítő ozorai jobbágyok...); élükön országos mozgalmat szítania nem lehetett; a viszonylag szűkkörű értelmiségi szervezkedések sem értek le az uradalmak cselédtömegeihez — így a költői lelkiismeret elcsitítását csak a visszatérés, a visszahátrálás, a melengető közösségbe bújás csendes, pátosztalan erkölcse szolgálhatta. Mint a jegenye, ő is a gyökérzet lefelé fúró, konok szenvedélyével védekezik a törzset mindenhonnan tépőroppantó szélfúvás ellen... mégpedig olyan időpontban mikor tragikusan igaznak tűnt a „jó urak, nem kell félni, nem lesz többet parasztforradalom Magyarországon" keserű kiáltása. A fentebb említett írások a magánytól fenyegetett, de a magány ellen hátrálva védekező Illyés alkotásai. Igazi problémája: a társadalmi bázisával, vallott küldetésével való azonosság — amelyben egy kivételes műveltség szebesítődik a szűkebb pátria érintetlenül maradt feudális tudatkörével. A negyvenes évek elejének versei — a *Szembenézve,* az *Egy év* versgyűjteményeiben — világossá teszik a háború alatti Illyés emésztődésének e prózákban be nem vallott jelentését, például a *Székfoglaló* árulkodó strófája is:

„Apáim fia, népemé
kémlel élesen kifelé,
ahogy én néztem, ültem a kemence
sarkában hajdan dacra edzve
a vigasztalan
sötétben és fullasztó igazamban.
Így él ő, változatlanul
versengve bennem, hogy ki lesz az úr.
Mert ő, ő nem okul,
nem okosul, nem finomul,
nem tanult és nem javult eddig
s nem is akar tanulni semmit,
az akar lenni konokul-elszántan,
ami még együtt voltunk hajdanában
a cselédházban, honnan én kiszálltam."

E vers végsorai: *„jöjj, apáimnak népe,/ szabadíts meg engem"* — egyszerre elvezetnek az *Ebéd a kastélyban* reprezentáns írásainak mélyen lappangó emberi — erkölcsi problémáihoz. Mert miben voltak egyek hajdanán Illyés és a tolnai provincia szelíd, mértéktartó rokonsága? Az együttes felemelkedés hitében; hogy annak helyzete sem reménytelen, aki lent maradt. 1942 táján érzésem szerint Illyésnek már úgy tűnhetett, hogy a „puszták népének" megváltásához nincsenek meg a biztos társadalmi erők — de az országos tekintély kínálta kívülállást is teljes lélekkel el kellett utasítania. Nem maradt más számára, mint az emócionális összeolvadás az erkölcsileg meddő tisztaságú „kisvilág" embereivel. Szerintem ez a jelen kötet írásainak közös belső meghatározója: velük együtt előretörni az adott történelmi pillanatban lehetetlen volt, de nélkülük törni a csapát fensőbbséges öntudat gőgjével erkölcstelen. Innen a visszahullás fájdalmas-gyönyörűséges megindultsága például a gyermekkort idéző lapokon. Tolnával Illyésnek kivételes szerencséje volt: e szülőföld különös televénye az egésznek megmaradt, tartásos szegényembereknek, a hajdan szabad juhászoknak, valamennyire mégiscsak független kanászszámadóknak, a patrótikus hagyományőrzésben nemesült, 48-as emlékiratokat böngésző uradalmi iparosoknak. Megannyi békét, összhangot jelentő azilum a latifundiumok és a zsírosodó tolnai gazdaparasztok őrjítő sivárságában. A pásztordinasztiák megkülönböztető jegye a tisztaság —, éppen az Illyéstől is idézett, felejthetetlen Gönczi Ferenc bizonygatta ezt 1941-ben e sorok írójának a kaposi szőlőhegyen. Ezért annyira hiteles Illyés tanúságtétele családjának légköréről: *„A szegényes bútorok között az erkölcs és igény ájera lengett."* Tudjuk, hogy az író más tudást is őriz e tájról, *A puszták népé*-ben megírottat — e mostani kötetben egymás mellé került írásokból inkább egy vasárnapias, citerarözgető gyermekkor zsibogó dallama szól. Tudni kell, hogy a kép csak az önálló célkeresés vergődéseivel, a szellemi önbizalom traumáival együtt teljes — gondoljanak az *Elindult szeptemberben*re, vagy a „népi" írók önéletrajzaira a harmincas-negyvenes évekből. Illyés már túl van a tájékozódás, a magatartás elhatározó élményein, s végül oda jut, ahová a „provinciák" elfogulatlan, ragadozó pillantású vándorai, akik minden tapasztalatukat hazahurcolják a közös gyarapodás hitében. Ők azok, akikben a helyi korlátozottságok leküzdése a „provincia" hálás, magától-értetődő megőrzését is jelenti egyben. *„Azok számát gyarapítom* — vallja Illyés —, *akik gyermekkoruk színterére visszatérve, mindannyiszor egyszersmind még két rejtelmes színtérre leereszkednek: a múlt alvilágába és nemzetük egy mélyebb televényébe."*

A múlt alvilága: a puszta tisztán feudális tenyészete, „ősi" életviszonyainak utolsó történelmi pillanataiban; a „nemzet mélyebb televénye": az életrendjében egyértelmű, szigorú közösségi morált és a szabadságtörekvések legendás képeit őrző pusztai cselédség. E leereszkedésben semmilyen adakozó, prófétikus gesztus nem érződik, inkább Illyés maga az, aki nyerni akar általa: egy gyorsütemű szellemi fejlődés lehető legnagyobb társadalmi telítettségét, emócionális gazdagítását, egész művészete alapjainak megszilárdítását. Első pillantásra meghökkentőnek tűnik ez — hisz mint mondottuk, épp a harmincas évekre Illyés arculata felvette már a teremtő férfikor markáns, nem változó vonásait. Ám a harmincas évek legvégén s a negyvenes évek elején Illyésben bizonyos fokig kérdésessé válik művének hatásfoka, s a szorongató és gyakorlatilag sokban megoldhatatlan problématömeget az önfeledt családbaolvadással védi ki. Személyiségének és fejlődésének csodája, hogy egy pillanatra sem „szarvassá változott fiú", akiben darabokra törött az útnak indító osztatlan, sugaras világkép — ő a nehéz lelki helyzetekben is meg tudta őrizni intellektuális egyensúlyát és kezdeményezőkészségét. Ezekben az írásokban megörökített alámerülésekkel is a plebejus étosz egységbentartásának és megmenekítésének lehetőségeit keresi. *„... valahányszor ezek közé az emberek közé kerültem, akiknek elméjét pedig vaskosabb minőségű adatok fejlesztették, mindannyiszor azt éreztem, nekem kell figyelnem, mert nekem van még tanulnivalóm. Elsősorban is metodológiát, helyes módszert, hogy a tényekből valóban az „igazság"-ot bontsuk ki."* Nem sokkal odább: *Figyelni örök tanítványként az egyszerűek valóságérzékére, mely náluk mintha — ez a szó — finomabb volna; fölfogni igazságérzetüket, amely náluk akár a gyermekeknél, mintha érzékenyebb volna — ..."* Ezzel Illyés kimondja az egész kötet erkölcsi, sőt: „filozófiai" érdekét és igazolását. Csakhogy míg 1928 és 1938 között kérdésfeltevései a demokratikus forradalmári magatartás érdekében valók voltak, 1938 után, a háború alatt a kereső eszmei nyugtalanság némiképp a plebejus demokratizmus keretei közé húzódik vissza. Valóságképének megszelidülése, szétlirizálódása az *egyik* következmény. A másik: a feltöltődés, az erőgyűjtés, amelynek hozadéka igazából 45 után, „az agrárszocializmus parazsainak izzóra szítása" idején jelentkezik. A lírai hangvétel azonban

mégiscsak a programtalanság ösztönös kiegyensúlyozását szolgálja a jelen kötet legtöbb írásában.

Tény, hogy az *Ebéd a kastélyban* Illyés szellemi kibontakozásának, megindulásának csak egyik mozgatóját tárja föl: a feudális „szegénység" erkölcsi világához, „logikájához" való megindult-dacos hűséget. A teljes képhez hozzátartoznék annak kimondása is, hogy kiemelkedése, személyiséggé-szerveződése sokban épp az indító légkör *ellenére:* az „európaizálódás", a munkásmozgalom, a széleshorizontú irodalmi tájékozódás jóvoltából történt. Illyés a maga valóságérzékét legalább annyira alakította studiumok és honi mizériáktól távoli kapcsolatok útján, mint a lényegében elmaradott, legendákból táplálkozó feudális népi szemléletre hallgatva. Sőt: ez utóbbitól épp azt nem kaphatta meg, amire pedig a „nap követelményeit" tekintve a leginkább szüksége lett volna: *forradalmi* valóságképet, erélyesebben, követekezetesebben működő valóságérzéket. Ezt 45 előtt és 45 után sem a tájékozatlan, szívszorítóan provinciális uradalmi „szegényektől" lehetett várni, főként nem a tolnaiaktól, somogyiaktól — sokkal inkább az alföldi, a tiszántúli agrárszocialisták konok, sötétpillantású csapatától. A szülőföldre-hagyatkozásnak így is gazdag, továbbépíthető a hozadéka: az 1848-ból táplálkozó függetlenségi érzület; a rejtett, de érezhető vágy a katalizátori szolgálatra; az elfogulatlan, magátólértetődő befogadottságnak a jövőre nézvést is reményteljes magabízása. E könyv 1939 és 1945 között született írásai egyben előkészületek is a felszabadulásra, a majdani első lépésekhez. Az, hogy ezek a 45 utáni lépések nem egyszer problematikusnak bizonyultak, semmit nem von le az eltökélt készülődés erkölcsi szépségéből. Ennek alapján a kötet legjelentősebb írása — az *Ahová az olvasó ezúttal vitetik* és a címadó elbeszélés mellett — a *Mint a darvak* 1942-ből. Tartalma szerint irónikus polémia a parasztromantika második nagy hulláma, a rosszízűen sematikus parasztszemlélet ellen; jelentőségét pedig a teljesértékű realista parasztábrázolás akadályainak felmérése adja. Illyés az írói munka egyik lényeges mozzanatát fürkészi benne: a tapasztalatok általánosításához szükséges igazság- és arányérzéket. Kimutatja, hogy a szegényparasztság úri és középosztálybeli „kritikája", másrészt önnyugtató illúziói gyakorta beszivárognak a hitelesnek látszó alkotásokba is, alámosva azok társadalmi és lélektani igazságát. A jóhiszemű torzítások legsúlyosabb következménye szerinte az, hogy az ilyen ábrázolásban a „szegények" valóságos erkölcsi és életvitelbeli értékei elsikkadnak. Tegyük hozzá: természetesen nem kerül sor ezekben a paraszti ösztönösség és látókörhiány valódi kritikájára sem. Itt tehát az ábrázolásmód, a felelősségteljes alkotói módszer kérdéseiről van szó, ha nem is a szóbanforgó réteg történelmi elmaradottságának figyelembe vételével és hangsúlyozásával. A felszabadulásnak kellett eljönnie ahhoz, hogy a magyar parasztság különböző rétegeinek történelmi útja és tudatvilága valóban történelmi mértékkel (a demokratikus forradalom mértékével) ábrázoltassék. Illyés *Mint a darvak*-ja ehhez azzal járult hozzá, hogy rávilágított e rétegek kialakulásának sajátosságaira és eltérő pszihológiájára, amelyek döntő súllyal jelentkeznek majd a történelmi fordulatra való ösztönös reagálás jellegében és irányában. Némiképp közvetetten, de félreérthetetlenül sejtteti, hogy a differenciált parasztábrázolás az egész osztály differenciált áttekintésére, ugyanakkor a helyi körülmények genézisének vizsgálatára épülhet csupán. Ennek az intenciónak üdvös következményei érezhetők a negyvenes évek második felének legsikerültebb paraszttárgyú regényeiben, sőt magának Illyésnek lírájában is a negyvenes évek végéig.

E kötetnek a felszabadulás után íródott darabjai zömmel az író kedélyének felpezsdítését szolgálták, és nem a példa-állítást. Még a Madarász József emlékének szentelt *Az utolsó törzsfő* (1953)-ből sem szellemidéző pátosz érződik, hanem a portréfestés kedvteli rögtönzése. De ezután mindjárt egyedülálló remek jön: az *Ebéd a kastélyban* (1961). Kétfajta önérzet törvívásának pontos rekonstrukciója ez: Illyés szülőföldjének hajdani ura, egy öreg katonagróf, valamint a grófi család asszonyai és a cselédsorból országos személyiséggé nőtt író szellemesen rögzített eszmecseréjét fülelhetjük ki általa. A csevegés mindkét részről visszanyelt szenvedéllyel pereg — egy-két évvel a felszabadulás után. Egyedülállónak azért nevezem, mert Ady után egyetlenként világítja meg, hogy mit jelentett a század első felében magyar arisztokratának lenni: évezredre visszamenően rosszul tudni a történelmet; illúziókat melengetni saját szerepükről és műveltségükről; az országos változások iránt vak fensőbbségesség-érzést... egyszóval teljes szellemi és morális csődöt. Illyés az ártalmatlanná bágyadt, magát sorsának megadó „ellenséget" az irónia pontos riposztjaival győzi le — fölénye nem az új helyzetből, hanem magasabb minőségű készültségéből fagad. A vita az arisztokrácia hajdani missziójáról immár nem vérre megy és térítő sikerekkel sem kecsegtet. A gróféktól egyet valóban nem lehet már elvenni: utolsó

lelki tartalékukat — az illúziókat. A kölcsönös udvariasság gesztusaival szelidített társalgás mégsem értelmetlen, mert arról győz meg, hogy az író fölénye a mégiscsak jobbak közül való gróffal szemben nem személyi természetű — éppígy elbírna még tíz arisztokratával is, vagy akár az egész arisztokráciával az érvek célbaröpítésében, még ha önként le is mond a „hazai pálya" (a mögötte álló demokratikus hatalom) segítségéről. A győztesek utolsó gesztusa ez a vert sereg iránt, amelyből egy „bajnok" még párviadalban visszahódíthatná a lépésről-lépésre elvesztegetett tekintélyét, de képtelen már ellenállni a tökéletesen fitt szellemi kondíció és önbizalom játékosan pontos pengevezetésének. Az arisztokrata asszonyok elfogulatlanul vázolt portréi még csak fokozzák az írás ellenálhatatlanságát. Az *Ebéd a kastélyban* talán az utolsó írás a magyar arisztokráciáról — ez az osztály immár minden műfajban lehetetlenné vált —, s ekképp irodalomtörténeti érdekű, de természetesen igazi becsét az irónikus megsemmisítés művészi biztonsága adja.

Az illyési életregény itt közölt fejezetei nagyjából a fordulat évéig érnek. Ezután gyötrőbb problémáktól megterhelt évek következnek. Szeretnénk szaván fogni Illyés Gyulát, hogy egyszer majd megírja ennek az időszaknak történetét... Az ő színvonalán belső drámájának megvallása felmérhetetlen becsű tisztázódást jelenthet — nem utolsó sorban azoknak, akik Illyéstől a számvetésre kész etikai eltökéltség annyi maradandó példáját kapták élethossziglani útravalóul.

HORVÁTH ZSIGMOND

Simon István: Almafák

Simon István tizedik eredeti verseskötete után — közbeesett Luis Fürnberg és Josef Hora válogatott verseinek kiadása — az *Almafák*-ban az utolsó két év terméséből ad válogatott gyűjteményt. A válogatás Simon Istvánnak kedvelt és hasznos költői erénye, hiszen az 1958-ban kiadott *Pacsirtaszó* új versei mellé a *Hajnali lakodalmasok*, a *Nem elég* c. kötetének szép darabjait is begyűjtötte. A *Februári szivárvány*-ban pedig a *Húsvéti körmenet* néhány frappáns, sőt a kötet címadó versét is átvette. Az új kötet ugyan nem tartalmaz más kötetben megjelent írásokat, de a termékeny költő most közölt 35 verse szinte kivétel nélkül szép, a legsajátosabb Simon-írás, valószínű a szigorú válogatás eredményeképpen.

Simon István új kötete a fiatal költő eddigi termése után is kiteljesedést, érettséget hozott, és ezért az *Almafák* mai líránk egészében is jelentős alkotás. A rokonszenves költő ebben a kötetében csakúgy, mint az előzőkben: hű maradt önmagához, tehetségéhez és tiszta emberségéhez. Ő az a költőnk, aki nem mímel idegen érzéseket, szinte teljesen mentes fiatal költőink egy részénél — a merész kísérletezések jogcímén — tapasztalható kölcsönvett modernkedéstől. „Az értelem keménysége, a líra melegsége" — Simon István szavai ezek a magyar költészetről — élnek és hatnak tovább verseiben. És korszerűségen sem ért mást: az ember és világ viszonyát, amelyet úgy és olyanképpen akar kifejezni, hogy az hiteles, sajátos legyen, másokat is maga mögé sorakoztató hatású. „Jaj, aki kihull a Mából" írta valaha Ady és ez a tétel minden rangos alkotó *ars poeticája*, anélkül, hogy nyakig úszna a napi politika hullámaiban.

Simon Istvánnak hibátlan az ösztöne és biztos a tudása, hogy a költői teremtésnek ezeket az igazi elemeit ismerje és gyakorolja. Amiből pedig életadó nedveit szívja: a föld és nép, olyan forrás számára, hogy joggal beszélhetünk egyéniségének varázsáról.

Simon Istvánnak a dunántúli táj — Berzsenyi Sömjénből Somogyba vonuló útja — Illyés Gyula „Dózsa-bőrét sercegtető" vidéke: a klasszikus hagyományok és a „százados szegénység" szavának kimondását adta örökségül. S költőnk mindkét mágneses pólust érintette, anélkül, hogy az idill vagy a haragvó politikum kizárólagos kimondója lenne. Egyénisége megóvta a túlzásoktól: átvette a szép vonulatú dunántúli táj szépség-kultuszát és állandóan látja „a jövendő országutakat". Ettől szép és igaz ez a költészet: egyszerre múlt és jövő, korszerű és modern.

Nekem — bevallom — több okbol is kedves és szívemhez közel álló ez a költészet. A pécsi *Sorsunk* közölte a 40-es évek elején Simon István első verseit, de ennél sokkal több, hogy lírája pontosan azokat a táji és szociológiai érvényű falu-emlékeket idézi, amelyeket 25 évvel korábban én is magamba szívtam,

útraindítónak és életre szóló eligazítónak. A kánikulás falusi nyarak, libaúsztatók, a kikericses rétalja, mályvás kiskertek, az anyánk kezén „labdázó rosta", a nehéz paraszti munka, a „nagykabátszagú szobák": a Sümeg vidéki szülőföldön éppolyan ihletadó elemek nála, mint nekem — a század első évtizedeiben — a nyugatibb vasi határvidéken voltak. Szinte minden versében belelátok a versélmény belső világába és örömmel simogatom meg ezeket a közös emlékeket, a magatartást, ahogy reagál a dolgokra: igaznak és természetesnek érzem. Sietve hozzáteszem: Simon István mégis újat hozott ezekben a versekben, mert a kényszerű katonaság korán kivette a szülőföld puha, ölelő karjaiból és hányta-vetette hétvilágon át: Bazsitól az Elbrusz tisztáságig, a „nyírfás Délcsehországtól" a fehérorosz pusztákig, sőt — a háborús butaság után — a maga kedvére járt távolkeleten, hogy a Jangce vitorlái után megálljon Po Csü-ji sírjánál Lojangban. De bárhol járt: a messze idegenben is mindig az „otthon szemével" látta a világot és a dolgozó népben mindenütt a népek testvéri világközösségét érezte meg.

Újszerű és gazdag színeződésű Simon István lírája. Egyik korábbi kötetéről azt írtam, hogy a fiatalkori Illyés-versek emlékét idézi fel. Csak a realitásuk, a társadalmi mozgás jelei, a tárgyi világ hű ábrázolása azonos, de hangvétele, lágyabb stílusa, verselése sajátosan új. Verseinek van valami tavaszi földszaga: a zápor utáni mezőnek, fűnek párás kicsapódása. A bodza szaga, a virágzó rozs pora — milyen gyakran emlegeti a szegények kenyerét: — a rozsot! — a „csillagvirágos almafák" szépség-zuhataga, a „szálerdő sűrűje" — de táj és természet színe-világa nem díszletként vannak itt jelen, hanem ebben, ezek közt él és virul ez a dús vegetációjú költészet: a földet mindig benépesítve népével is. Hogy milyen ez a nép? Nyájas és kemény, érzelmes és praktikus. A „jussát" boldogan kínáló apa, a falusi „búcsúra hazahúzó" városi nép, a fejkendős fürdőzők a *Hévízi képeslap*-on, a „szép szobrok tökéletes mozdulatát" őrző *Táncoló öregek*, az utolsó élő huszár, aki öregkorában nem meri tegezni a hajdan térdén-lovagoló költőt és ez jogos panaszra indítja:

„S nemcsak az fáj, a régi bánat,
bennem már nem is az sajog,
ha van még paraszti alázat,
lemossák majd a századok —
de velem mi lesz, kit ő hintált
kis huszárként a térdein,
hiszen érzem, hogy egyre inkább
becsapnak az emlékeim".

Hadd idézzem *Levelek* című versét is, melyet kedves betűivel úgy írt le a költő édesanyja, hogy „benne sincs pont s veszsző, mint Appolinaire világhíres verseiben", de tartalmában a szegénység mély rétegét-őrző nép mondanivalója él, melyből a lényeget tanulhatja meg mai költőnemzedékünk, ami rájuk vár kimondani:

„Az utókor hát, amit ő írt
s minden levelet
nézzen meg, mit írtak a drágák
s kérdje meg a szegények temetőit,
majd náluk lesz a felelet,
kik nemcsak megcsinálták,
hogy más lett az élet,
de írják is mostan,
hogy mi fáj még, vagy mi a jó
a népnek,
s mi volt e korban
a nagy, költői mondanivaló".

Ezekben a sorokban van bent Simon István politikai mondanivalója, azért tág szemhatárú a költészete. *A Kemény sapka* című verse — a kőbányászok talpbőrből varrott sapkája — ugyanezt a nehéz munkával készülő jövőt idézi:

„Megy minden nap öcsém
a hajnal szürke ködén —
lent s fönt csupa talp;
lába alatt a régi,
s fején egész nap érzi
a jövendő országutakat".

A kötetből — bár tiszta és szép írás valamennyi — szívesen emelem ki a *Falusi búcsúban*, *A munka azért készül*, *Mécsvirág*, *Száll a rosta*, *Dióhéjban*, *Böjti szélben*, *Márciusi fák*, *Kerti változatok* c. írásait. A *Falusi búcsúban* a nép ünnepel „a búcsúra hazahúzó" várossal:

„A falut megközelíti a város,
csakugyan
bent is van már a faluban,
nyáron kivált, ha a szokásos
nagyasszonynapi búcsú van,
és szól a trombita, happog a dob,
a ringlis körbesuhan —
tisztára város ez kéremalássan,
bárkivel is fogadok,
hogy több ilyenkor a fodrász,
a soffőr
és egyenruhásan
az altiszt, kalauzlány,
mint bármely fővárosi utcán".

Simon Istvánnak ezek a versei voltak kezdettől fogva újszerűek, mai életünk változásainak friss költői tudósításával.

Ebben a kötetben is változatlanul szépek, megragadók szerelmes versei. A „nélküled" — érzés korábbi köteteiben is fel-felbukkanó riadalom, de itt a *Nélküled* című vers formailag is — vagy éppen ezért — olyan letisztult hangú, hogy legszebb szerelmes verseink közé sorolnám. *Nemzedékek, Első lépések, Alvó kisfiamra* című verseiben pedig az apa szólal meg az „élő folytatás" örömével.

A költői képek friss ereje (a felhő „piros szárnya", „a kékfényű jég", „a legelésző hold" stb.), vagy bizarrsága („azt érzem már, amit Hannibál mögött fáradt elefántjai"), Kosztolányi-s rímbravúrjai ebben a kötetben is csomószámra találhatók. A *Május végén, Zalában* című verséből íme két sorpár:

„itt ballagott át falun
a tehénpatájú faun"
— — — — — —
„a kosáron megül a nap
s kikölt egy fészekalj nyarat".

Garmadával lehetne és kellene sorolni ennek a szép kötetnek költői szépségét, de tegyünk pontot a vallomás végére. Mert kritika helyett vallottam erről a szép, hamvas és mégis férfias költészetről. S végülis: Simon István költészetét azért tartom nemzedékében „élenjárónak", mert nem fél a valóságtól. Van bőviben élménye és ez munkájának alapja. Tudja, hogy bátran és szabadon gazdálkodhatik azzal, ami sajátosan az övé. S él is vele: kötetről-kötetre — íme! — egyre jobban és gazdagabban buzog ez a lírai forrás a maga tiszta, szép világát tükrözve: a magyar költészet folyamában.

BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS

Rákos Sándor: Fák, viharban

A „Fák, viharban" egy zaklatott lelkű, őszinte ember lírai önéletrajza.

Mindannyiunkban él valami eredendő kettősség: az egyedi meg az általános emberi tulajdonságok kettőssége. Létezésünkkel bele is olvadunk az emberi világba, meg ki is válunk társaink közül egyedi, egyszerváló emberekként. Ősi ellentmondás ez bennünk, amely egyszerre tagadja és igenli a külső világot. A kiegyensúlyozott emberekben feloldódik, néha bölcsességgé, mindent átfogó derűs szemléletté válik — Rákos Sándor költészetében azonban feloldásra váró ellentétként fejeződik ki.

„Ellentétek közt hánykolódom én is,
mint minden felsajgó szív, lüktető agy,
mint itt a földön valamennyi ember —
de nincs tán még egy született halandó,
ki életével sodróbb szakadékok
fölött feszül, mint én a magaméval."

(„Invokáció: a vers kérlelése")

Ez a költészet egy csaknem negyedszázada folyó küzdelem tükrözése. A költő, amíg kínlódva keresi önmagát, kínlódva küszködik és békül a világgal.

Könnyű volna Rákos költői útját tetszetősen felfelé ívelőnek megrajzolni, hiszen a rejtőzködő magány („Ablak") és a kiválasztottság érzésének hol lázadást, hol megváltást hirdető individualizmusa („Kaland", Jézus-szimbólumok) végül a saját emberségéért folytatott harcból az emberiséget szolgáló küzdelembe torkollik („Epilógus", „Estéli fogadalom"). Könnyű volna, igaz is volna, csak éppen nem ez volna a teljes igazság. Ez a mélyen érző, nyughatatlanul gondolkodó költő annyira képtelen önmaga gyarlóságaiba beletörődni, hogy még a mások bajaitól is, bár őszintén átérzi azokat, mindegyre sajátmagához kell fordulnia. Verseinek zöme annak a harcnak a tanusága, amelyet önmagáért folytat, s azok, amelyekben a külvilág jelenik meg, kevéssé meggyőzőek: mintha bizonytalanul mozogna az őt körülvevő közegben, mintha valóban „mélyvízben" érezné magát. Mihelyt azonban egy-egy ponton belső egyensúlyba jut, akkor annak kivetítése sikerül, akkor érezzük, hogy szilárd talajon áll.

Második kötete, a „Férfikor" azért hat erőtlennek, mert oldottságot, derűt, felszabadult örömöt, optimizmust egy még keserűen harcoló ember nem fejezhet ki meggyőzően. Közvetlen élményein való közvetlenül őszinte örömének ezidőtájt nem volt még ideje ahhoz, hogy megbirkózzon a mélyebben fekvő, a háborús évek megrázkódtatásokkal terhes élményeiből fakadt keserűséggel, kiszolgáltatottsággal, reménytelenséggel. (Mindazzal, ami még ma sem oldódott fel benne egészen, ami azt íratja le vele a kötet utószavában: „Nemzedékem... hosszú idők

óta a legszerencsétlenebb.") A még éretlen téma kiválasztásával szükségszerűen jár együtt az a tévedése is, hogy erőteljes lírai alkat létére itt epikus formákat keres, mert érzi, hogy első kötetének „zord versei" — vagyis a saját megtalált lírai hangja — nem alkalmas ezeknek a friss érzéseknek a kifejezésére. Szükségszerű, ahogyan kudarcot vallott.

Ám az is szükségszerű, ahogyan a helytelen irányban tett lépései után visszafordult.

„A lenti lárma csöndemig nem ér föl:
néma küzdő, — rejtőzködve lakom.
Csak bíztató, baráti halihóra
nyílik meg ablakom."

(„Ablak")

Ez e befelé fordulás, ez az inkább szemérmes, mint bújkáló rejtőzködés azonban egyáltalán nem elfordulás a társadalomtól, még kevésbé nem az a néptől. Rákos most, az önmagáért folytatott „néma küzdelemben" talál népi mivoltára. Ebből az élményből néhány egészen nagy, mélyről fakadó, igaz költemény születik. („Forró híradás", „Lefojtva, rejtve". „Szegények vonulása".) Népiség élménye a „Szegények vonulásában", ebben a szenvedélyes hitvallásban már a szocialista humanizmus mindent átvilágító, tiszta fényét sugározza. Valóságos igazgyöngy ez a költemény, melyet politikai líránk tengerének legmélyéről hozott fel alkotója. Perdöntő bizonyítéka annak, hogy Rákos csak énjének legbensejébe jutva lelheti meg a belső és a külső világ egyensúlyát.

Ezt most már maga a költő tudja a legjobban. Olthatatlan az a kalandvágy, amely mindig újabb, egyre ismeretlenebb vizekre hajtja, csodálatra méltó az a merészség, amellyel szembenéz szirtekkel, örvényekkel. „Távoli vizeken" hajózik. Útja nem könnyű, nem veszélytelen. De embersége jó iránytű, őszintesége biztos kormány. Hajója megrongálódhatik, „szakadt vitorláján" átfújhat a szél — mégsem fog eltévedni, mégis célba fog érni.

„Természetem szerint tömörítő, összefoglaló költő vagyok" — írja magáról. Hadd tegyem ehhez még hozzá: látásmódja egyetemesen, szinte kozmikusan összefoglaló. Az egymásra talált szeretőket „millió évek millió esélye millióképpen" dönthette volna veszélybe, „egy mozdulat több, mint tízezer mérföld", és „Csapatos, vagy különvált húsok folyama — az emberiség, e folyam habja — a történelem; sejtek összekocódása-zúzódása a fájdalom is, amelyről hatszázezer éve vinnyog, ordít, nyög, jajgat, kiált, sír az emberfia."

Ez a gondolkodásmód időnként nemcsak előnyére szolgál. Megesik például, hogy pillanatnyi szubjektív helyzete objektív, általános érvényű igazsággá nő gondolatvilágában. A pénzről vallott felfogásának gyökerei a múlt talajából táplálkoznak, fája viszont a mában lombosodik téves meggyőződéssé. Ám ezt olyan rokonszenvesen, olyan megkapó költői erővel hirdeti, hogy hiába tudjuk: nincs igaza, mégis hiszünk neki. Elhisszük, hogy „Pénz és Ige ős-ellenlábasok", elhisszük még azt is, hogy az igazi költő csak önként vállalt szegénységben élhet. Ezt vallja, erre inti magát a szegénységet dicsőítő „Gyalogútban":

„Mindened van, mert lyukas krajcárod
sincs,
amin bárkitől bármit megvehess..."

Ugyanezzel a bizonytalan érzéssel állunk halál-versei előtt is. Az elmúlás témája igen gyakran foglalkoztatja, s ennek oka nem is mindig a betegség, mely testét támadja-veszélyezteti. Furcsa módon él benne együtt az egészséges materialista életszemlélet a misztikumra való hajlammal. Kettejük viaskodásából hol „Rezignált mondóka", hol válasz nélküli kérdés jut napvilágra — de Rákos nem szereti a megoldatlan kérdéseket. Nyugtalan, „nagyobb kalandra szomjas" szelleme nem szűnik meg keresni a megoldást, a választ. Lázasan kutat, szinte önkívületben. Túlérzékeny lelke az alig hallható neszekre is megrezdül — már nemcsak a halál közelségéhez, nemcsak a temetőhöz („Bosszú", „Ó temető"), hanem a számunkra teljesen ad hoc-élményekhez is a halált asszociálja („Családi album", „Ítélet"). Elkerülhetetlen, hogy eközben el ne fogja a haláltól való iszonyodás, a szinte már középkori halálhangulat:

„...a nyers földben tömeges rothadás.
Hullák hasát fölszaggatja a gáz...
a lágy részek szétfolynak pépesen.
Kikandikál a csont a réseken...

...fehér csontvázak, akik sebtiben
túladván a megromlott hús-ruhán

földöntúli vigyorral nyugszanak,
hanyatt fekve, mint fanatikus szekta,
mely mozdulatlan néz a csillagokra,
amint fölfénylenek a föld alatt."

(„Ó temető...")

Ezen az úton járva, a kérdés minden zegét-zúgát átkutatva el kell hogy jusson ad absurdum: minden hiábavaló, minden tett oktalan, az élet értelmetlen („Temető", „Jelentés a hiányról"). Itt, ahonnan más bizonyosan leszédülne, ezen a lehetetlen helyen veti meg a lábát, itt fedezi fel azt a zergeösvényt, amely újra lefelé vezeti. S az első lépést meg is teszi rajta a „Családi album" danse macabre-forgatagát lezáró „utószóban". A lépés még csak az első lépés ugyan, de aki ezt megtette, bizonyosan végigjárja majd az utat.

Azt a mulandóságérzést, amely halálverseit sugallja, találjuk meg szerelmes verseiben is, akár a föllobbanó-kialvó nemi vágyról, akár az érzelmek múlandóságáról szólnak. Ennek a szerelmi költészetnek egyetlen nagy, folyton visszatérő problémája van:

„... megiszonyodom, ha lemérem
az embert magamban, mert fáj
nagyon, hogy más a törvény elmémben,
más herémben,
egységük: rég elsüllyedt táj.
Kristályok vonzalmától ős-halak
szerelmes táncáig
százezer testi világ
nyüzsög-üzekedik bennem, lánggyönyörre vágyik —
párducok és orchideák!"
(„Libera nos a malo!")

Ez az ellentét, amelyben végletes módon emberség és nemiség állanak szemben egymással, épp olyan feloldhatatlannak látszik a régebbi mint az újabb költeményeiben („Reggeli felismerés", „Mi igazol?", „Szeretők", „Könyörgés békességért"). Hiába keresnénk kötetében úgynevezett boldog szerelmes verset, ilyenre nincsen hangja. „A szerelem eloson" — mondja, „megkóstoltam minden gyökerek ízét: keserű volt!" — panaszolja. Még a beteljesülés boldogsága sem igazi boldogság, inkább valami elkeseredett, reménytelen küzdelem, valami „konok kettősség": „Ruhátlan és talpig vérben-vasban... — Karoljuk egymást fullasztó magasban —" („Ruhátlanul").

Nemcsak az egyik legjobb, hanem az egyik legjellemzőbb verse is az „Eloson". Idézem ezt a tízsoros remekművet, hogy bemutathassam Rákos legfőbb költői erényeit: a gondosan megválogatott kifejezéseket, a hangulatteremtő költői képeket, a mesteri szerkesztést. A vers a szerelem elmúlásáról szól, s azt fejezi ki, hogy abban van valami emberellenes, valami vadság, valami állatias természetesség — amellyel szemben tehetetlenül állunk.

„Eloson bizony eloson
a szerelem eloson
homályos utakon loppal
egy csapáson a farkasokkal
szemek szúrnak a csönd mögül
a fűben kecskebéka ül
s vállat-fejet fordítva bámul
utána míg a láthatárról
le nem tűnik nagyhirtelen
a farkasléptű szerelem"

A költő módszere itt deduktív. Előbb kimondja a tételt, aztán bizonyít. Ám ezt úgy teszi, hogy a kezdeti hangulatot, — amely az „eloson" népdalszerű ismétlésétől halk, lemondó, bánatos, — állandóan fokozni tudja. A kívülről néző tehetetlenséget a kietlen, félelmes, mindent elárasztó hidegség váltja fel, amelyből végül a kegyetlen elmúlás természetességébe való beletörődés válik.

Átvezetései észrevétlenek, mert logikusak. „A szerelem *eloson*": egy elvont fogalom megelevenedett. „Homályos *utakon* loppal egy *csapáson* a *farkasokkal*": köre tovább szűkült, megfogható, mégis elérhetetlen élőlénnyé vált. Ennek a költői beszédnek az elhitető ereje — tehát költőisége — onnan van, hogy egyszerű beszéd. Rákos nagyon jól érzi, mikor, mit és mennyit lehet kimondani. Ezért óvakodik attól, hogy az elmúló szerelmet valami teljes közelségbe vivő, valami véglegesen konkretizáló szóképpel jelenítse meg. S a „farkasokkal" — kifejezés természetesen bukkan föl itt, az „eloson — utakon — csapáson" — logikája egyenesen viszi feléje értelmünket, hangulatunkat. Ezt az elosonó, ezt a farkasléptű szerelmet mi csak megbűvölten, visszafojtott lélegzettel nézhetjük, — mintha nem is velünk lett volna még az imént, mintha nem is bennünket hagyott volna ott: nincs emberközelben, pedig kínosan valóságos. A vers gerincét alkotó két kép, az elvont „csönd mögül szúró" szemek, s a bizarr „vállat-fejet" hátrafordító béka — a megdöbbentés erejével árasztja a hideg részvétlenség hangulatát. Talán nincs is még egy költőnk, akinek ilyen, absztrakciókból és konkrétumokból összeálló, e belső ellentmondástól feszülő, irreális és mégis teljesen reális látomásai lennének. De ez a látomás is logikusan illeszkedik az összképbe (a *fűben* kecskebéka ül). A befejezésben használt „farkasléptű" jelző, mely visszaütve megerősíti a korábbi jellemzést, tökéletes összefoglalás. Kegyetlenül, könnyed-közönyös természetességgel tűnik le a láthatárról a szerelem.

Mint látjuk, Rákos egy anyagból szőtte azt a fonalat, amelyre képeinek gyöngysorát felfűzte. Az eloson — utakon — csa-

páson — farkasokkal — fűben — kecskebéka — láthatárról — letűnik — farkasléptű kifejezések teremtették meg képeinek hangulatát, versének szerkezeti egységét. Másrészt nem riadt vissza attól, hogy a legtalálóbb szót háromszor is megismételje, sőt ismételve rímeltesse is. Ez az egyszerűség: legszerencsésebb tulajdonsága, mely a legbonyolultabb feladatok megoldását is lehetővé teszi számára.

Egyszerű szavait mind grammatikailag, mind ritmikailag, mindig jól helyezi el, különös fényt, nem egyszer új értelmet is kölcsönözve azoknak. Hangja bátor, kemény, nyílt, őszinte hang. Mint azt egyik versének címével mondja: „Egyenes beszéd." Költői eszközei közül a már említett víziók a legsajátosabbak. Egyes verseiben (különösen a „Mélyvízben" című-ben) túlságosan szabad asszociációkhoz vezetik ugyan, legtöbbször azonban (főleg „Az őszi napéjegyenlőség éjszakáján" című versben) sűrítik, villamossággal telítik meg beszédét. Kifejezései pontosak, találóak, csak archaizáló szavai nem mindig helyénvalóak („en-lelke, en-jajom, setét, valék"). Biztos ritmusérzéke játékos verseiben („Egy kismadárhoz") és klasszikus versformájú költeményeiben mutatkozik meg a legjobban. Rímeit kissé hanyagul kezeli, asszonáncai helyenként túl merészek („szelében-sincsen", „nyomot — orom"), ezekért azonban bőven kárpótolnak nagyon szép belső rímei („*görnyed a vörhenyes* dombhát / *hordozza sorsunk* búját-gondját"). A szonettől a szabad ritmusú verseken keresztül a prózai líráig, az epigrammától a példázatokon keresztül az elbeszélő költeményig minden formai területen biztosan mozog. Mégis talán a szabad ritmuskezelésű versformák és az inkább lírai jellegű műformák illenek egyéniségéhez. Ilyen szempontból „Az őszi napéjegyenlőség éjszakáján" a legjobb költeménye. Ennek elolvasásakor éreztem a leginkább, hogy művészete kiforrott, letisztult.

Tudatos költő. Ars poeticáját több versében („Egyenes beszéd", „Nagy költő", „Gyalogút", „Harc a madárral") félreérthetetlenül kimondja. Tisztában van azzal, hogy csak az önmagával folytatott szakadatlan, kíméletlen küzdelemből születhetik mindig újjá művészete. Nincs is magával békülni vágya, annál inkább szeretne egyességet kötni a világgal:

„Mint denevér az ajtó fölött,
a kor szemöldökfájára szögezve
kínlódom szétfeszített szárnnyal.
Halhatatlanság, ne így keretezz be!"

(„Halhatatlanság")

*

Mindig voltak divatos szavak. Mostanában gyakran hallok „izgalmas" dolgokról. Így megtudtam, hogy nemcsak izgalmas regény vagy film vagy más műalkotás létezik, hanem „izgalmas kérdésfelvetés", „izgalmas vélemény", „izgalmas tanulmány" és még egy csomó más izgalmas dolog is van; s hogy egyre több ilyesmi történik meg körülöttem. Ma már meg sem lepődnék, ha valahol azt hallanám a legújabb telefonkönyvről, hogy az „izgalmas olvasmány".

Ezért írom le hát egy kissé félve ezt a most nagyon is ideillő, ezt az itt egyetlen helyénvaló kifejezést. Pedig Rákos Sándor verseskötete valóban izgalmas olvasmány, a szó igazi értelmében az.

Izgatottan várom a folytatását.

MIHALIK ZOLTÁN

Thiery Árpád: Isten veled, háború

A háborús regények sokadalmából elsősorban azért emelkedik ki Thiery regénye, mert a külső pusztulás bemutatása helyett inkább a lélekben végbemenő rombolást mutatja meg drámai erővel; másodjára azért, mert plasztikus ábrázolása megdöbbentő hitelességű.

A kisregény a második világháború utolsó esztendejében játszódik a Balaton környékén. Hőse, Kis Péter, nevében sem hordoz semmi különlegeset; különösebb filozófiája, vagy koncepciója sincs; a százezrek sorsát viselő kisember, a névtelen katona, aki értetlenül bámul a behívóra, akinek semmi köze sincs a világdúló tébolyhoz. Szorongó szívvel hagyja itt szép, fiatal feleségét, s falubéli társával elindul a frontra. A búcsú kétszeresen fáj, hiszen nemcsak az bántja, hogy az értelmetlen öldöklésben szinte biztos a pusztulás; az is tetézi reménytelenségét, hogy nincs gyereke; ha meghal, senki se marad utána, aki folytatná keserves életét. Afféle botcsinálta katona ez a Kis Péter, sokezer társával együtt, s aki így indul a frontra, már eleve elvesztette a háborút. Kis Péter a balatoni harcokban megszökik alakulatától, hazavergődik falujába. Rádöbben teljes kifosztottságára: felesége hónapokon át egy német őrmes-

ter szeretője volt. A frontkatona elzavarja az asszonyt, aki azonban ragaszkodik hozzá, vissza is megy a házba, de az ablak alatt aknatalálat éri s a férje karjaiban hal meg. Ez a végső tragédia: Kis Péter mindent elvesztett. A németek futnak, az oroszok jönnek. A feloldás: csendes reménykedés. Vége a háborúnak.

Az író, a sajnos nagyon is időszerű figyelmeztetésen túl, az egyén veszteségét ismerteti föl a háború átkában; s ha csak ez volna a regény érdeme, ez is tiszteletreméltó, mert közügy, társadalmi tett; ezen túl azonban olyan művészi alkotás, mely nagy amóciókat ébreszt és állásfoglalásra készteti az olvasót.

A kompozícióban a retrospektív módszert alkalmazza Thiery; a cselekménysort nem futtatja végig s az a jó, hogy ez nem formai érdekesség, hanem tartalmi indokoltság: Kis Péter a frontra indul, s az indulás után mindjárt haza is érkezik. Amíg az erdő szélétől eléri a kis ház léckerítését, újra átéli a lövészárok utolsó félóráit, a menekülést, András halálát. Hogy az író a frontélményt ekkor mondja el, ezt az teszi indokolttá, hogy Kis Péter Andrással indul el, de nélküle tér vissza; a katonatárs tehát már csupán a hiányával van mellette.

A regény indítása feszült, erős drámai sűrítettségű. Kis Péter újra meg újra elolvassa a behívó szövegét s csöndesen lázad: kinek s miért kell az ő küszködő élete? A maga kicsi körében méri föl a féltenivalóját, s itt nem is annyira az 1944-es, hanem inkább a mai ember töpreng. Általános-emberi ez a magatartás, hiszen a két hold kavicsos föld alig-alig jut eszébe; annál jobban félti asszonyát, s ez a féltés már az indításkor előrevetíti a bekövetkező tragédia árnyékát. Egyéni boldogságát félti Kis Péter; nem gyötri a földéhség, az se izgatja, merre felé alakulhat a parasztember jövője. De ha nincs gyerek, nincs is jövő. Nem is lázadás ez, hanem szomorú céltalanság.

Veronika alakja halványabban rajzolt. Egyénisége, férjéhez való ragaszkodása a frontra írt levél egyetlen mondatában is érzékletes: „Édes uram, mikor lesz már vége a háborúnak?" Ösztönös kérdés ez, sok hadiasszony kérdése, mely nem kibogozhatatlan okokat keres, nem is indokolást, hanem az esztelen mészárlás-előidézte gyötrődés mihamarabbi megszüntetését követeli. A kérdésben ott lappang az a félelem is, mely az otthonmaradt, a szerelmet nélkülözni nem tudó asszonyban az új, a kényszeredett-kiszolgáltatott sorsot idézi. A tárgyilagosan nem ellenszenves német őrmester fenyegető közelségének motívumait Thiery, nagyon helyesen, nem részletezi, de sejtésével nem hagyja kétségben az olvasót. Veronika hűtlensége, bármilyen paradox, furcsa módon is, mégis hűség. Hogyan látja Kis Péter ezt a hűséges-hűtlenséget? Éppen a feleségétől hallott már valamit Hansról, a német őrmesterről, de ez csupán a gyanakvást ébreszti föl benne. A mosdón azonban két beretvapamacs van. A másik pamacs, a német cégjelzésű corpus delicti már bizonyosság, s a föllobbanó férfiindulat elöl a szomszédba kell menekülnie Veronikának. Sólyom bácsi, a sokat tapasztalt, mindent megértő öregember hiába próbálja megmagyarázni Kis Péternek Veronika helyzetét, amit eleve kilátástalanná tett a német őrmester beszállásolása. Az öreg békéltető közbelépésére azonban ezt feleli Kis Péter: „Más az, ha én köpök ki az ablakon, és más, ha énhozzám köpnek be! „Thiery emberábrázolásában itt is mély hitelesség van; ebben a szituációban Kis Péter nem mérlegelhet semmit; találó szólásával mégjobban aláhúzza a férfi indulatosságát; a rádöbbenés vérforraló pillanatában a boldogságától megrabolt férj másképp aligha kérheti számon veszteségét.

Hogyan látja helyzetét a hűtlen-hűséges Veronika, aki nem tudja, miként kezdjen hozzá a magyarázkodáshoz? Hazudni nem akar, mert nem érzi magát bűnösnek; de nem is lehet hazudni, mert az egész falu tudja, mi történt. Lelki tisztaságának dokumentuma, hogy egyáltalán nem óvatos: a tárgyi bizonyítékot sem tünteti el. Ártatlanságának legerősebb érve, hogy kiszolgáltatott helyzetében, és annak ellenére, hogy a test követelése folytán „visszakellett ölelni az őrmestert", mégsem a németet csókolta, hanem az urát, akit elrabolt tőle a háború. Veronika ösztönösen érzi, hogy a hűtlenség legfőbb kritériuma a lélek eltévelyedése; nála „a lélek ugyan kész, de a test erőtlen" volt. Ezt a lelki emelkedettséget bizonyítja, mikor kitaszítottsága éjszakáján, az utolsó német lövedékek becsapódása közben Kása Bálint pincéjébe menekül az aknák elöl, és Kása Bálintnak — aki csupán német kapcarongynak nézi — ellenáll.

Kis Péter lelkében a végső tragédia előtt felidéződik a front, az idegtépő tehetetlenség. A hadiemberek helyzete kilátástalan. Ebben a helyzetben az ember szinte önmagát fosztja meg emberi rangjától. Ahogy József Attila mondja: „Mert mi lenne, mi történhetne, ha mindig magunkba marna az értelem iszonyú karma?" A közös nyomorúság, a nélkülözés, a halálfélelem összekovácsolhatja, de éppúgy szembe is állíthatja egymással az

embereket. Kis Péter irigyli a folyton alvó Kántort, a Fradi-meccseket idéző Szalait; Lakatost, aki a támadás előtt mindig fölkészül a fogságra, a halálra, és búcsúleveleket ír, majd a támadás után összetépi és újakat fogalmaz. Ezek a halálraítéltek mindent tudnak egymásról és egymást marcangolják, mert „aki elpuhul, az meghal. Aki nem tud kegyetlen lenni, az meghal. Inni kell és vigyorogni." Kis Péter a szakállas őrvezetőt is gyűlöli, mert az őrvezetőnek van fia s a fiától levelet kap. Kis Péternek nincs fia. „Mert az asszony csak társ. Test. Házasságtól a halálig. A gyerek, az más. Utód. Mű. Folytatás a mából a holnapba." Az őrvezető fia azonban mostohagyerek, Kis Péter ezzel tudja szívenütni az őrvezetőt: nem is a te fiad! Teleki András, a földi, ezt vágja oda Péternek: „A tied is csak olyan, mint a többi, ne szavalj te az asszonyi hűségről, mert az asszony: nőstény, ha feleség, ha menyasszony." A kölcsönös sértés, a szándékolt bántás csaknem verekedéssé fajul a halál árnyékában. A szóváltás elhinti Kis Péter lelkében a kétkedést, és még jobban érzi, mennyire hiányzik az az egyszem gyerek; mert a gyerek kötőfék az asszony számára. A gyűlölet tovább fodrozódik benne; látja a földit, Andrást, amint suttyomban beódalog a basaparaszt portájára s elvállalja a 80 filléres napszámot, amit Kis Péterék 1 pengőért se vállaltak. Minden felgyülemlik, s ebben az elvadultságban bármikor lesújthat egy ökölcsapás. S az egymást tépők fölött „repül az acélszárnyas halál." Ha lehetne, a háborúért is egymást okolnák. De az igazi szép emberség mégis ott parázslik a gyűlölet piszkos hamuja alatt: Kis Péter a hátán cipeli a súlyosan sebesült Andrást, s bár megmenteni nem tudja, nyugodt a lelkiismerete: eleget tett az emberi tisztesség követelményének.

A végig izgalmas olvasmányt a stílus tömörsége, a balladisztikus nyelvezet s a nagyon erős drámai feszültség emeli az átlag-regény fölé. Milyen láttató és szép ez a mondat: „Egyik hóna alatt a hosszú, szürke tó, másik karjában a karcsú országút." De a helyenként még föllelhető keresettségre, modorosságra is van példa: „Kis Péterből finom lábakon jött a szomorúság." Olykor viszont deklamál az ábrázolás helyett: „Rettenetes lázas pillanat." A stílustömörséget néha csak formalisztikusan oldja meg, amikor kissé bántóan megszaporodnak az egyszavas mondatok. Ebben is van némi keresettség: „Az orra mellett csodálkozva ácsorognak a könnyek." Egy-egy mozdulattal is jól ábrázol Thiery. Kis Péter a szakember szemével mustrálja a Kása Bálint-kiásta gödröt az erdőben; nem bírálja szóval, de beleköp: ez a véleménye a kontármunkáról.

Az „Isten veled, háború" valósággal kívánkozik a filmesítésre. Mivel nemigen dicsekedhetünk túlságosan sok jó filmmel, kár lenne, ha Thiery kisregényét figyelmen kívül hagynák a film avatottjai.

Az ábrázolás plasztikussága, a tömörítés, a drámaiság nagy ereje Thiery Árpádnak. Szép stílusát az itt-ott föllelhető keresettségtől meg kell szabadítania; ez sikerül is, mert ereje, tehetsége a bizonyíték erre.

Az elvadító, vérmocskos háború lealjasítja az embert. A lélektipró gyalázat és embertelenség ellen kiáltani — ahogy Thiery regénye kiált — méltó írói feladat.

PÁKOLITZ ISTVÁN

Gáll István: Kétpárevezős szerelem

Sohasem jártam Tatabányán, s nem ismerem Magosékat. Tigris bácsi nem lakott a szomszédomban, s Gyusza sem volt a barátom. De a könyvet letéve kicsit megszerettem a várost, s néhány igen rokonszenves lakóját barátomnak érzem. És ez nagyon jó!

Számonkérésnek igazságtalan lenne, sajnálkozásnak meg talán korai — nehezen tudok azonban szabadulni egy gondolattól: miért nem *egyetlen regény* szélesre tárt horizontjában jelenik meg az az egyáltalán nem „vidékies" város, a régi hatajtós zsúfolt bányászházaival, meg a föléjük magasodó újakkal, miért nem egyetlen szorosra komponált mű középpontjában áll a Magos család, s körülötte a többi „kiválasztott"? A novella-füzéren túl erre már nem futotta volna az író erejéből? Vagy ha futotta volna is, a több időt, fáradságot igénylő nagy regény reális lehetőségét aprópénzre váltotta?

*

Gáll István fiatal író, alig múlt harminc éves, s a Kétpárevezős szerelem a második jelentős kötete. Az első Patkányluk címen tavaly jelent meg, két kisregényt tartalmazva. A címadó kisregény első pil-

lantásra érdekes, izgalmas kémtörténet csupán, igénye azonban túlnő a szórakoztatáson: a személyi kultusz idején élő emberek vergődését, a kommunisták harcát igyekszik ábrázolni egy határőrs maroknyi közösségének sorsfordulóján. Nem kifogástalan alkotás: egyes jellemek megformálásában — főleg a negatív alakoknál — még kísért a sematizmus emléke, néhány bírálója a detektívregény technikát is elmarasztalja benne, dícséretes azonban atmoszféra teremtő ereje, s a „pozitív hős" Jeszenyi alakjának megalkotása. Ez a rokonszenves főhadnagy szerepel a kötet másik művében, a Robi című elbeszélésben is, igaz, csak mellékalakként. Ez a történet az 56-os ellenforradalom idején játszódik Tatabányán, s az a „bravúrja", hogy az eseményeket, jellemeket Robinak, egy ötéves bájoscsintalan kisfiúnak a szemléletéből ábrázolja. Írtak már a vállalkozás veszélyeiről s a mű egyenetlenségeiről, de úgy érzem, többről van itt szó, mint merész játékról s gyermek-pszichológiáról: az ellenforradalom emlékének, lélek-görcsének olyasféle feloldási kísérletét érzem benne, mint amilyen Móricz számára a Légy jó mindhalálig lehetett.

A Kétpárevezős szerelem és a Patkányluk szinte egyszerre jelent meg, az elbeszélések keletkezésének ideje is egybeesik a két kötetben. A Robi 57-ben, a Patkányluk 60-ban keletkezett, s az újabb kötet alkotásainak zöme is e két időpont között íródott. Legtöbb elbeszélésében azonos a színtér is: Tatabánya és a katonaság az író élményeinek fő gyűjtő-területe. A legfontosabb azonban az 57-ben írt novellák közös szűkebb élményalapja, az a tény, hogy csaknem kivétel nélkül egy család, a Magos család tagjainak életét elevenítették meg. Ez adta az ötletet az írónak, hogy az azonos hősökről szóló írásait — a szereplők életútját főleg a múlt felé kiszélesítve — elbeszélés-ciklussá fűzze össze. Maga így vall erről a kötetet kísérő soraiban: „Kibontakozott előttem egy ciklus képe, amelyikben Magos László életét kísérném nyomon, a harmincas évektől napjainkig, fiatal korától az érett férfiévekig. Ezt a ciklust tartalmazza ez a könyv."

Magos László valóban legtöbb novellában szerepel, alakját érezhető szeretettel rajzolta, s jellemzése az egyes novellák keletkezésének időbeli különbségei mellett is többnyire következetes. Leghitelesebbnek azokban az írásokban érezzük, amelyekben „belülről" ábrázolja, mintegy saját lelkét írja bele. Az ő alakjában érezzük leginkább a Kétpárevezős szerelem és a Patkányluk elválaszthatatlan kapcsolatát, annyira nyilvánvaló az azonossága Jeszenyivel. Sőt mintha a Patkányluk történetének is tökéletesebb változatát olvasnánk a Vadászat című elbeszélésben. Magos-Jeszenyi ez utóbbiban középponti hőssé válik, jelleme árnyaltabban, gazdagabban bontakozik ki, s a bűnügyi regény technikát sem érezzük benne. A címadó Kétpárevezős szerelem is László jellemének sokrétűbb bemutatásával emelkedik ki a kötetből, de ebben a történetben mintha már kissé túllépne hősén az író. Ebben is belülről, egyben azonban már felülről is nézi Lászlót, s a konfliktus megoldásában szándékosnak látszó kegyetlenséggel tompítja hősének pozitív jellemvonásait. Úgy érezzük ugyanis, hogy Lászlót nem jellemének ereje, hanem csupán a férj felvilágosítása emeli önmaga s a „kísértő" nő fölé.

A főhős távolabbi múltjával foglalkozó írások inkább érdekesek, olvasmányosak és „életrajzi" jellegűek, de — talán a kiemelkedő A tűz szárnyán kivételével — alig tesznek hozzá valamit jellemléhez. Az 50-es évekig terjedő időszakot felölelő elbeszélésekben inkább Dzsudi alakját érezni a leghitelesebbnek.

Dzsudi Magos László fia, a „harmadik nemzedék" képviselője. Nevének eredetét két helyen is elmondja, s ebből megtudjuk, hogy Dzsudi — Robi, ugyanaz a bájos kisfiú, majd ifjú, aki az első kötet második alkotásának főhőse. Ennél az azonosításnál azonban egy ellentmondásba ütközünk. Az első kötet Robija ugyanis a történet szerint 1950-ben születhetett, a Kétpárevezős szerelem Dzsudi-Robija pedig már 1940-ben öt-hatéves. Az ellentmondás valójában csak látszólagos. Dzsudi apjánál is következetesebben „belülről" rajzolt alak, s ha meggondoljuk, hogy körülbelül „egyidős" az íróval, természetesnek találjuk, hogy benne sűrűsödnek leginkább az egyéni élettapasztalatok, jellemvonások. A Békák esztendeje, az Ablak a múltba, a Pannácska, az Égi küldött, az Emlékbeszéd Lenocska fölött meg A folyó sodrában egyaránt mutatja ezt. A szereplő ezekben az írásokban együtt „öregszik" a történelemmel, s legközvetlenebbül látszik tükrözni az író személyes élményeit. Hiába „fiatalodik vissza" hirtelen a Robi-ban, Dzsudi és Robi jellemét annyira azonosnak érezzük, hogy az ellentmondás feloldására csak annak a lehetőségnek a feltételezése marad, amelyről már történt említés: a humoros gyermektörténet afféle fordított gukker, finom rejtőzési alkalom — az ellenforradalom élményeinek feloldása más lelki síkon.

Felbukkan a ciklusban a család első nemzedéke is Dzsudi nagyapjának, Öreg Magosnak az alakjában. Több helyen megjelenik, legélesebben a Békák esztendejé-ben és A folyó sodrában című-ben. Rokonszenves munkásalak, de kissé egysíkú: néha a rádió Szabó bácsija jut eszébe róla az embernek. Ebben Gáll Istvánnak helyenként túlságosan poentírozó szerkesztése a ludas. Arra a kissé mesterkélt feszültség fokozásra, majd hirtelen feloldásra gondolok, amely A folyó sodrában befejezésében, de ennek előképében a tatabányai karcolatok Vének című darabjában is előfordul. Hasonló „meglepetéssel" László története is szolgál, mert ilyen a Pihenjünk le a hűvösben lezárása is.

A Magos család három férfi tagja mellett sok alak elvonul még előttünk a novellák során, rokonok, szomszédok, barátok, harcostársak és ellenségek. Ezek a ciklus terve és a műfaj törvényei szerint általában kevesebb fényt, szűkebb jellemzést kapnak, egyik-másik írásban azonban ők kerülnek a középpontba. Tigris bácsi a legrokonszenvesebb öreg, akinek alakja a kötet egyik legsikerültebb alkotásában, a Meg kő halni-ban emlékezetesebbé és maradandóbbá válik, mint Öreg Magos. Hasonlóképpen jól rajzolt fia, Tigris Gyuszа is, értékes és vonzó egyéniség, sorsa szomorú-jelképesen apjáéval párhuzamos sors, s méltó hozzá halála is az Égi küldött-ben.

A negatív figurák közül Sárosi Fecó a legplasztikusabb. Három elbeszélésben is helyes eszmeiséggel, magas művészi fokon bemutatott alakjával kapcsolatban egyetlen kérdést vetnék csak fel. Ő öli meg Tigris Gyuszát az ellenforradalom idején. Gyilkosságát egyéni sérelemmel indokolja a szerző még az A szerelem sötét verem-ben. Ezen a ponton a korábban keletkezett Égi küldött utólagos „előkészítése" érzésem szerint túlságosan „szabályosra" sikerült.

Érdekes módon a nőalakok szinte kivétel nélkül halványabbak. Lizi, Pannácska és Lenocska képe a maga helyén, saját környezetében élő és meggyőző, gyorsan összemosódnak azonban az emlékezetben. Lenocska jelleme még a legösszetettebb, a felvetett problémák is nála a legnehezebbek, a történet kerekre zárásának igénye azonban ebben az esetben is előnyösebb művészi lehetőségeket szorít háttérbe.

A ciklus megszerkesztésének legnagyobb nehézsége az eltérő keletkezési idejű művek kiválogatása, és megfelelő sorrendbe helyezése lehetett. Gáll István szempontja — amint fentebb már idéztük — a közös hősök életútjának minél teljesebb bemutatása volt. Ez a terv azonban később született meg, mint a művek tekintélyes része, s az ebből eredő nehézségeket csak részben lehetett megoldani. Mindenek előtt a meglevők bizonyos mértékig határt szabtak a megírandóknak. Kapcsolatokat kellett teremteni, s ez a szándék néha — például az említett Sárosi Fecó történetben — bizonyos leegyszerűsítéseket eredményezett. Néhány egyébként értékes darabnál közvetlen kapcsolat teremtésére nem is nyílt lehetőség (Tatabánya, Az apa), ezek elég lazán kötődnek a többihez. A legnagyobb hátrányt az elkerülhetetlen ismétlések jelentették. Gáll Istvánnak erős oldala a leírás, szépen és érzékletesen rajzol környezetet, tájakat s portrékat is. Nagyon szeretheti, s meg is tudja szerettetni hőseit csakúgy, mint környezetüket, Tatabányát. Nagyszerű a bányásznegyed leírása — de túl sokszor ismétlődik kevés változtatással. A Lizi bevezető leírása megjelenik a 108. lapon is, de már tavalyról ismerős a Robi 194. lapjáról. Helyenként még a Blondel-keretek is ismétlődnek a falakon. Hasonló egyezéseket találunk elbeszélő részeknél is. Öreg Magos vagy Tigris bácsi múltjáról három helyen is olvashatjuk ugyanazt.

Az említettek a választott műfaj és módszer hátrányai. Ha csak ezeket látnánk, talán jogos lenne a bevezetőben felvetett kérdés: mennyivel jobb lett volna ez az anyag regényben!

*

Gáll Istvánnak és az elemzett művek egészének az ismeretében azonban jogtalan és alaptalan a kérdés felvetése. Költőnek, majd elbeszélőnek indult, s amint karcolatai is bizonyítják, apró életképek, portrék rajzolásával kezdte — mindig a szeretett városról, s a gyermekkorától jól ismert emberekről írt. Az apró képek aztán novellákká nőttek, s ekkor már sokszor közbeszólt a dramaturg is. Sok előny származott ebből: írásainak tiszta, világos szerkezete, sokszor drámai atmoszférája és alakjainak plaszticitása. S ez fontosabb és gyakoribb, mint a már említett néhány kompozíciós gyengeség, amely a módszer lehetőségeinek túlfeszítésével keletkezhetett.

Karcolatai azért érdekesek, mert csírájában bennük van mindaz, amit a novellákban szélesebben kibontva s elmélyítve olvashatunk. Ezek mutatják az alapélményeket, melyekhez képest az elbeszélésekben a kitárulkozás és a valóság bemutatásának művészi igénye egyaránt meg-

nőtt. Az új kötet alkotásaiban kimutatható alak- és történetpárhuzamok pedig — amelyek egy-egy leíró vagy elbeszélő részlet mechanikus ismétlése helyett magasabb művészi fokon igyekeznek megformálni egy életanyagrészt —, s maga a megvalósult ciklus még magasabb igényre enged következtetni. Ez a magasabb igény az elbeszélésekben eddig feldolgozott anyag további elmélyítésének, összefüggései feltárásának, szintézisbe foglalásának irányába mutat — az összkép alapján a siker reményében.

Gáll István nem regényírói tehetségét váltotta aprópénzre, hanem talán az utolsó lépést tette ahhoz a magasabb szinthez, hogy regényíróvá váljék. Lehet, hogy a Magos család három nemzedéke, Tigris bácsi és Gyusza, Sárosi Fecó meg a többiek nem törődnek bele véglegesen a sorsukba, s valamikor — inkább reménység ez, mint prófécia — regény születik.

SZEDERKÉNYI ERVIN

Tornai József: Az égigérő föld

A költészet megtanulható? A huszadik században, mikor a szellem szívósan építi ki hadállásait és előbb-utóbb minden titokra fényt derít, elsajátítható-e, ha szabad így neveznem, a „verscsinálás"? Az olvasóban önkéntelenül ilyen és ehhez hasonló gondolatok merülnek fel a folyóiratokban sűrűn megjelenő, csupán a rutinra épített gyenge versek láttán. Hát valóban ennyire elmosódtak volna a határok a vers és a jó vers között? Vagy egyáltalán: a költészet hitelét vesztette volna? A líra, amely, hazánkban legalábbis, élenjáró műfaj volt, képtelen lenne ma már a kor által felvetett kérdésekre válaszolni?

Én nem hiszem. Nem itt a baj.

A kor költőjének, pontosabban: a szocialista társadalomban élő költőnek, mint alkotó művésznek helyzete lényegesen nehezebb, mint mondjuk a századfordulón és a harmincas években Adyéknak és József Attiláéknak volt. Az ő alapállásuk szükségszerűen a fennálló társadalmi rend tagadását jelentette. A ma élő alkotó művésznek, ha progresszív akar lenni, társadalmunk mellett kell állást foglalnia. A tartalmi oldal tehát épp ellenkező előjelű; új tartalmakhoz új formanyelvet kell keresnie. És úgy érzem: ez az új, kialakuló költészet próbaköve; ha erre a magasságra helyezzük a mércét (amit, sajnos, sokszor elfelejtenek), el tudunk igazodni a költészet hitelének romlásáról vallott különböző nézetek között.

E kételyekre nyugtatást keresve vettem kézbe Tornai József második kötetét, „Az égigérő föld"-et. Egy tehetséges költő, aki belépett első könyvével, a „Paradicsommadár"-ral az „irodalmi aranykapun", akit jegyeznek már, vajon folytatni, szélesíteni tudja-e a megkezdett utat; vargabetűt ír le, vagy pedig elmaradt valamelyik mérföldkőnél? Tornainál az utóbbi kettőről nincs szó. Az út egyenesen ível felfelé és ezen haladva, kétoldalt változatos tájakra bukkan: derűsekre, nyugodt szépségűekre, de komorakra is. És ezért érzem igaznak, becsületesnek a Tornai költészetet: ember ő, akit a szépség ugyanúgy a sírógörcsig ráz meg, mint a bánat. Nem lakkoz, nem hazudik. A valóságot akarja megmutatni, versbe zárni minden áron, habár pokolba is kell mennie ezért. Kemény, állja a kínokat. A háború utáni évek gyermeke, eszmélésével párhuzamosan egy új világ alakult ki, amely szervesen épült esztendőibe, hogy úgy mondjam: gyermekkora és ifjúkora az új társadalom kezdő lépéseivel egyidejű. Az ő nemzedéke már hatványozottabban képes felfogni e kor szívdobogását, az ütőereket erősebben érzi, hiszen együtt nőtt a korral. És e kor keverte már a bizakodást az ijedelemmel, míg végül mégis az előbbi győzött. Tornai költészetébe is kísérő szólamként bele-belezeng a komorabb hang, hogy feleletként mindig felszárnyaljon a megnyugvásé, az erős hité, — hogy bizakodás fogja el az embert. Persze, nem ilyen nyilvánvaló, a kor rezdüléseire ilyen konkrétan és közvetlenül reagáló költészet ez, (habár Lumumba halálára írt, „Ezer gyászdob szívemben" című verse erre is példát szolgáltat), inkább átszűrtebb, szubjektívebb, de amelynek erővonalai érezhetően a jelenhez igazodnak.

Nyugtalan költő. Van bátorsága megmondani, hogy nem a rendíthetetlen, a minden kísértés és kétely közepette is egyértelműen, változatlanul viselkedő és épp ezért emberietlen ember eszménye az övé, hiszen ez a reagáló képesség, a fogékonyság elvesztéséhez vezetne:

Ne kíváND, hogy most is
kötelességtudóan bálványod
karcolhatatlan követ rágjuk, míg
véresen dül ki fogunk a szánkból.
(A napnak nincs szíve)

Írásra kényszeríti a naponta látott táj: Csepel vidéke, a gyárak, üzemek. Habár József Attila óta erősen tért hódított, sőt már-már kötelező fiataljaink költészetében a „város peremén" témája, a szemlélet, a történelmi alaphelyzet is más, Tornai nem kopírozza József Attilát. Emberközelben, melegen csillantja fel az itt élő munkások hétköznapjait, esti hazautazásukat a HÉV-en (Éjszakások a vonaton), egy finoman, egyszerűen megírt életképben az öregek sorsát (Ő, a kis Kovács néni), szüleinek öregedése a részvét szavait indítja meg benne (Az ablakban begónia). Másutt gyermekkorát méri fel (Dunaharaszti). A nagyváros, ahol él, nyugtalanságával, szédítő iramú életével erősen hat rá, nem marad közömbös vele szemben (Sugárzó szörnyeteg), mégis igazabb hazája, mint ahogy kötetének borítóján olvashatjuk, „a Budapest környéki gyárak világa; mindig innen indul ki, ide tér vissza." Nem fitogtatás, mellverés ez nála, hanem természetes körültekintés a jól ismert tájakon, eligazodás, bizonyíték önmagának: honnan jött, hol is áll?

Igazi témája a harmónia utáni vágy, a megnyugvás, a béke és kiegyensúlyozottság utáni áhítozás. Ez, természetesen csak küzdelem, kegyetlen csaták árán érhető el. És ő ezeket a csatákat nem hallgatja el, megírja a szenvedéseket és a helytállásokat, hogy úgy mondjam: nemcsak a végeredményt, hanem a műveletet is látjuk. Ezért érezhette rokonának Hemingwayt, akinek egész életműve ezt a tanítást példázza. Halála szép vers írására ösztönzi. „Hemingway nyara" című verse abban különbözik a nagy író elsiratását megéneklő költeményektől, hogy megmutatja, pontosan megmondja azt a hiányt, amely az író halálakor bennünket ért:

... Szegény, jó Hemingway,
de jó volt lakni egy-földön veled!
Legjobb szomszéd; hozzátartoztál
a föld emberi arcához!
... De te elvágódtál. És felüvöltenek,
akikre
lövöldöztél, a halhatatlan ragadozók.

Külön kell szólnunk szerelmes verseiről. Egy emberi arcél legtisztábban a szerelemben rajzolódik ki s az arcél finomításában szerelmére építő következtetéseink nyújtanak legtöbb segítséget. Tornai esetében sem ér meglepetés. Kínjait, bizakodását ugyanolyan őszintén feltáró, szerelmében testét fedezetlenül hagyó költő áll előttünk. Vezérszólam itt is a harmónia-teremtés vágya, ez indítja hosszabb lélegzetű vers írására (Virágkerék). Teljesnek életét csak a szerelemmel érzi, hiszen „öncsalás minden magány."

Formaművészete biztos, kialakult, mer kísérletezni újfajta hanggal, ritmusképletekkel és versformákkal. Egyaránt szuverénen használja az egyszerűbb kifejezési módokat és a lélek belső tájait megsejdítő, bonvolultabb asszociációkat. Sokat tanult más művészetektől: komponálásban a zenétől, látásmódban a festészettől („a földet emlékül hagyom / egy szép halforma nyárra").

Összegezve: újabb kötetével szép, izgalmas könyvvel ajándékozta meg Tornai az olvasókat. Kár, hogy a frappánsabb versek hatását néhány kevésbé kiérlelt, kidolgozott vers rontja le (Piros pipacsos Duna-part, A nádas meg a víz, Fejed csillagával); ezeknél a meggyőzőbb költői erő hiányát érzem. Nem hinném, hogy tehetségéből nem futná, hiszen a kötet az ellenkezőt igazolja, és egyben a költészet hitelének romlásáról vallott nézetek ellen is bizonyíték. Az elkövetkezőkben várjuk elhatározásának megvalósulását, amelyet feladatként ars poeticaszerűn maga elé tűzött:

Most énekeld azt el,
amit a gyökerek tudnak,
de attól a gyöngy-lepkék is
szarvasbikákká vadulnak.

ARATÓ KÁROLY

Ilja Ehrenburg: Emberek, évek, életem

Konstantin Fegyin nemrégiben írószövetségi felszólalásában arról beszélt, hogy a mai szovjet irodalomban három nemzedék él egymás mellett. Az első még a forradalom előtt indult és különböző megtorpanások, meggondolások, útkeresések és vargabetűk után a forradalom és polgárháború lélekzetelállító, egész életre meghatározó élményének hatása alatt állt a szovjet rend mellé. Az első években szovjet irodalomról valójában még nem lehetett beszélni. A proletkultusok heves forradalmi propagandájuk ellenére sem voltak képesek új irodalmat teremteni, a feladat nagyságával nem tudtak megküzdeni. A szovjet irodalom a 20-as évek de-

rekán kezdte szárnyait bontani. A második nemzedéket, amely a 20-as évek végén nyúlt a toll után, Gorkij mesteri keze irányította. Könyvespolcán már szovjet műveket is talált, de talán ennél is fontosabb, hogy a szovjet művek mellé visszakerültek a proletkultosok és futuristák által száműzött orosz és világirodalmi nagy alkotások. E nemzedék legnagyobb élménye a Nagy Honvédő Háború lett. A harmadik nemzedék már az iskola padjaiban a szovjet irodalom sugárzása alatt eszmélkedett, ma magáénak vallja a két első nemzedék irodalmi örökségét is, de ezen túllépve új utak, új módszerek után kutat. Az indulási energia és élményanyag differenciáltsága ellenére is a három nemzedék eszmei és művészi egységet alkot, egybefűzi a kommunizmus építésének páthosza.

Az első nemzedék megriktult soraival már átlépte hetvenedik életévét. Ilyen korban az emberek mérlegre teszik életüket, rendezik gondolataikat, a lenyugvó nap fényénél visszatekintenek a megtett útra, számba veszik munkájukat, utitársaikat és megszűrt emlékeik, élményeik szintézisével tanítani akarják a mögöttük következőket.

Ehrenburg arról ír, hogy korunkban „kevés a memoár-irodalom." Az elmúlt félszázad túlságosan sebesen sodorta magával az embereket, menet közben nem volt idejük az eszmélkedésre, tűnő és változó gondolataik rögzítésére, s így életük alkonyához érve sokukban csak ködös, időrendben nehezen differenciálható emlékképek gomolyognak. Azt írja, hogy „az elmúlt fél évszázad alatt gyakran változtak az értékelések, az embereké is, meg az eseményeké is, a mondatok félszavaknál megakadtak, a gondolatok meg az érzések akaratlanul is engedtek a körülmények befolyásának."

Ezek a megállapítások azonban csak félig igazak. Éppen Ehrenburg szovjet kortársai közül sokan vannak, akik ma ilyen vagy olyan műfajban életük útját, személyes emlékeiket, a lezajlott eseményeket idézik. Gondoljunk csak Fegyinre, Pausztovszkijra, Bergholczra, Libegyinszkijre. És nem véletlenség persze, hogy éppen ezekben az években nyúlnak vissza az írók az elmúlt évtizedek politikai, irodalmi, művészi mozgásának hiteles megírásához. Ismeretes, hogy a XX. Kongresszus óta a szovjet irodalom kiteljesedett: ismét bevonultak az irodalomtörténetbe azok az írók, akiket a személyi kultusz éveiben onnan kirekesztettek, elhallgattak, méltatlanul háttérbe szorítottak. A XX. Kongresszus nagyjelentőségű határozatai nyomán sok mindent és sok mindenkit újra kellett értékelni, olyan nevek merültek fel a szovjet könyvkiadásban, amelyekről azelőtt csak kevesen hallottak.

Az elmúlt néhány esztendő alatt igen sok olyan jelentős mű látott napvilágot, amely a szovjet irodalomnak újszerű és mélyen marxista elemzését adja, mentes a sematizmustól, nem készen kapott idézetekhez akarja az irodalmi élet sodrását szelídíteni. Bloknak, Jeszenyinnek, Kuprinnak, Brjuszovnak, Mandelstamnak és másoknak újjászületését éljük át, az olvasó megismerkedhetik a proletkultosok, immaginisták, akmeisták műveivel, és maga alkothat ítéletet róluk.

A 20-as évek eleji rendkívül zajos, sokszor szertelen, egymásbafolyó és egymásba csapódó irodalmi élet jobb megismerésében az olvasónak nagy segítségére vannak az öregek visszaemlékezései, amelyek ugyan irodalmi műfajokban a regénytől a tematikus tanulmányig sok variációban születnek, de jóformán valamennyi a 20-as évek elejét ragadja meg legszélesebben.

Ilja Ehrenburgnak az idei könyvnapra magyarul megjelent könyve: *Emberek, évek, életem* ennek a memoár irodalomnak talán legérdekesebb alkotása. Érdekessé teszi maga az író személye, a megelevenedő kor és az író látásmódja.

Ehrenburg a szovjet irodalomnak valószínűleg a legintellektuálisabb alakja. A mostaniak közül senki sincs, aki annyi különböző kultúrhatást szívott és oldott fel magában, mint ő. Hét évtizedet átfogó életébe esik az emberiség legnagyobb és legmerészebb fordulata. Születése évében Lenin Szamarában Marxot tanulmányozta, nálunk Ferenc József ült a trónon, Nagy-Britanniában Viktória, Oroszországban III. Sándor abban az időben verte szét a narodnyik mozgalmat. A legmélyebb békében sokan gondoltak-e arra, hogy húsz egynéhány év múlva olyan földomlás indul meg, amely eltemeti ezt a békés világot, hogy egy ember életére két világháború szakad, hogy Európa legelmaradottabb országában a proletariátus meghódítja a hatalmat, hogy az emberi szellem a csillagok közé tör. Ehrenburg végigélte ezt az időt és kamasz korától kezdve szomjas és fáradhatatlan szívével ott állt a hullámok taraján. Emlékezéseinek most megjelent első két része 1921-ig követi a kor nagy változásait: az író megjárta a cári börtönt, egy évtizeden át ette Párizsban az emigránsok sovány kenyerét, végigkoplalta a polgárháború nehéz éveit, és első nagyobb írói tervével a szívében visszatér az elnyugodott Párizsba.

Századunk legzajosabb második évtize-

dét talán senki sem tudná Ehrenburgnál hitelesebben felidézni. Senki sem ismerheti nála jobban az öreg Európa két legélesebb pólusát — a cári Oroszországot és a polgári Franciaországot. A háború előtti években Párizsba gyülekeznek a világ minden sarkából azok az emberek, — politikusok, írók, költők, festők, szobrászok — akik elégedetlenek a világ folyásával és ebben a városban, ahol az utcán még fel-fel tűnnek az életben maradt kommunárok, az élet megváltoztatásáról és új művészetről vitáznak és csatáznak. A Rotonde kávéház füstös falai védelmet nyújtanak anarchistáknak, szocialistáknak, kubistáknak, szimbolistáknak, expresszionistáknak egyaránt. A moszkvai gimnáziumból kicsapott és a rendőri felügyelet elől Párizsba menekülő borzashajú, kopott és éhes diák idejárt iskolába, a végtelenbe nyúló éjszakai viták, az orosz emigránsok heves és sokszor termékeny csatározásai és civakodásai, a lázas szomjúsággal falt könyvek jelentették számára a felkészülést az életre. Párizsban találkozott Leninnel is, aki egyedül tudta, mit kell csinálni. Hebehurgya felszólalása után az orosz szociáldemokraták egy gyűlésén lenyügözte Lenin kikezdhetetlen vaslogikája. A Rotondeban fordultak meg a Párizsba térő orosz írók: a rőthajú, színészi pózolású, büszkén sántító Balmont, az orosz szimbolisták előfutárja, az akkor verseket író Alexej Tolsztoj, a szimbolista költő és festő Max Volosin, az esszer Szavinkov és még sokan mások. Emigrációs évei alatt megismerkedik az olasz Marinettivel, Papinivel, Modiglianival, a spanyol Picassoval, a francia kubista Légerrel, a mexikói Riverával, írókkal, festőkkel, színészekkel. A könyv végén felsorolt névmutató 8 lapon át csak egy részét ismerteti azoknak az embereknek, akikkel Ehrenburg szorosabb, vagy lazább kapcsolatba került.

Komlós János Ehrenburgról szóló tanulmányában azt írja, hogy „Ehrenburg valóban még forradalom utáni emigrációja idején is szemben állt az avantgard, weimarista, futurista és egyéb hagyományromboló irányzatokkal." Elmondhatjuk, hogy finom művészi ösztöne még párizsi „inas éveiben" is megvédte a képrombolástól, de megértette Léger arc- és színnélküli katonáit, robotembereit, síkokra, műszaki rajzra emlékeztető vázlatait, az ifjú Picasso kubista szertelenségeit, Rivera kubista csendéleteit, (két ifjúkori könyvét Rivera illusztrálta); a háború kataklizmája, a régi világ szétthullása láttán azt vallotta, hogy a beköszöntő kor számára új művészi formanyelvet kell találni. „Egész életemben megőriztem szeretetemet a múlt sok műalkotása iránt... Ez egyáltalán nem akadályozott meg abban, hogy gyűlöljem a régiek utánzóit és szeressem Picassot vagy Meierholdot." De ha szemben is állt a hagyományromboló irányzatokkal, pályája elején nem vonhatta ki magát a kor irodalmi divatjai alól. Korai verseiben könnyű kimutatni Brjuszov, majd Appollinaire hatását, később Andrej Belij ritmikus prózája, Remizov szeszélyes mondatszerkesztése kerítette hatalmába.

A könyv második része 1917-es hazatérésével indul. A mai olvasóhoz ez a rész horizontjában közelebb áll. A háború előtti és háború alatti Párizs ezerszínű, tarka arca, a művészi lázadás fenegyerekeskedései, még az idősebb nemzedék számára is csak messzi történelmet jelentenek, a laponként felbukkanó nevek zöme a legtöbb olvasó számára már csak lexikon segítségével fejthető meg. A második rész viszont az új kor hajnalát festi, irodalmi élményeinkben is közelebb áll hozzánk, mint a réginek viharos alkonya. Ehrenburg már mint ismert költő és újságíró tér haza, és a forradalom első négy évének viharos eseményeit elsősorban az író szemével látja és láttatja. A forradalom, a polgárháború politikai és katonai eseményei csak ott és annyiban villannak elő, ahol és amennyiben a szerző hányatott életébe beleakaszkodnak. Az emlékezés fénycsóvája, mint az autó reflektora a valóság kis szeleteit és főleg az irodalmi kortársak vonásait világítja meg. És ez a rész a magyar olvasó számára is fölöttébb izgalmas. Hisz éppen a szovjet irodalom kibontakozásának, az első évek késhegyig menő irodalmi csatáinak idejéről mi vajmi keveset ismerünk. A néhány évvel ezelőtt nálunk megjelent tanulmánykötet a szovjet irodalomról csak irodalmi portrékat fest, meg sem kísérli, hogy az irodalmi életről képet adjon. Ehrenburg természetesen maga sem vállalkozik a teljességre — hiszen könyve akkor nem memoár, hanem értekezés lenne —, de a publikált részek, élesen megrajzolt portrék nagyban hozzásegítenek ennek az irodalomtörténetileg fehér foltnak a benépesítéséhez. Ekkori magáról így ír: „1917-ben szemlélő voltam és két év kellett ahhoz, hogy megértsem az Októberi Forradalom jelentőségét. A történelemben két év semmi kis idő, egy emberéletben viszont sok kusza napot, bonyolult tépelődést és sok egyszerű fájdalmat jelent."

Az események kavargásában, az éhségtől tántorgó, rongyokba bugyolált, didergő emberek, a sötétségbe hullott utcák, megbénult forgalom, üresen ásító üz-

letek láttán nem értette meg a történelemformáló erő logikáját, de hite hazája nagyságában, népe erejében sohasem hagyta cserben. Ez a hite segítette át ezeken az éveken.

Nemcsak a hétköznapi életnek mindennapi megnyilvánulásai bénultak meg, az irodalomnak is magva szakadt. A jelentősebb írók vándorbotot fogtak, csak akik nagyon hittek Oroszország jövőjében, maradtak tétován a helyükön, a költészet és forradalom pedig csupán kevésben fért jól meg egymással. Az elszaporodott irodalmi kávéházak dobogóin a költészet visszanyerte ősi formáját, papír nem lévén, a költők élőszóban harsogták bele verseiket a kávéházi mahorka füstbe. Az irodalmi élet központjában a futurista írók álltak, Lunacsarszkij támogatásával ők adják ki az első irodalmi folyóiratot: A Kommün művészete címen. Tagadják a múlt hagyományait (Majakovszkij még Puskint is ki akarja dobni „korunk gőzhajójából"), a költészetet versekkel próbálják agyonütni, a tárgyaknak, fogalmaknak új elnevezést akarnak adni. Az elefántcsont toronyból a költészetet az újságok nyelvébe, táviratok, üzleti tárgyalások megszövegezésébe akarják átvinni. A festők azon civakodnak, melyik irányzat fesse át május elsejére Moszkva falait, és hogy vásznat fessenek-e, vagy a textil-gyárak mintázó műhelyeiben hasznosítsák-e magukat. Dávid Burljuk rizsporos arccal a kávéház dobogójáról rikoltja a közönség (firkászok, spekulánsok, feketézők) harsány kacagása közben: „Szeretem a terhes férfiakat..." A kávéház fala telemázolva érthetetlen festményekkel, meghökkentő versekkel. Az élet merő láz volt, hónapok alatt több élmény halmozódott fel, mint máskor évek alatt. De a kor csak verseket szült, egyetlen regényt sem.

Az általános kép mellett rendkívül izgalmasak írói portréi is. Elsősorban olyan kortársairól ír, akik már kidőltek a sorból, akik valamilyen oknál fogva és valamilyen módon az út szélére szorultak, akikről a személyi kultusz éveiben nem lehetett beszélni: meleg színekkel festi meg Oszip Mandelstámnak, a tragikus sorsú lírikusnak, az orosz nyelv mély titkai ismerőjének alakját, részletesen ír Meierholdról, aki „megteremtette a jövő színházának gyökereit", rendezői stílusáról, dinamikus egyéniségéről, művészete körül zajló vitákról, tragikus végéről. Barátai közé számítja Szergej Jeszenyint is, akit a mai nemzedék újra felfedezett és gyönyörködve csodál. Ehrenburg megpróbálja magyarázni ellentmondásainak okait, gyökereit és helyesen állapítja meg, hogy a mai olvasó már alig érzi a nagy költő politikai tévelygéseit, de csodálja verseiben a középorosz táj felejthetetlen szépségét, az érzések lágyságát, az elringató melódiát. Borisz Paszternákról azt írja, hogy „korunk egyik legnagyobb lírai költője volt, de mint minden művésznek, neki is határokat szabott saját természete; amikor megpróbálta, hogy regényben ábrázolja más emberek egész sorát, a kort, hogy felidézze a polgárháború levegőjét, visszaadja a vonatban elhangzott beszélgetéseket, kudarcot szenvedett, mert csak önmagát látta és hallotta."

Ehrenburgot a fiatalabb olvasók világszerte a második világháború idejétől ismerik. Háborús regényeit számtalan nyelvre fordították, de talán regényeinél is többet olvasták publicisztikai cikkeit. Rendkívül széles és mély műveltsége, lényeglátása, egy-egy eseménynek széles összefüggésbe állítása, szenvedélyessége, tömör nyelve, sodró stílusa a világ legjobb publicistái közé emelik. Egy-egy cikkét, a Béke Világtanács ülésein elhangzott egy-egy ragyogó felszólalását tízmilliók olvassák. Ez a csillogó publicisztikai stílus regényeibe is behatol, az ember úgy olvassa, mint kitűnő riportsorozatokat. Ez a sajátos ehrenburgi stílus a memoár irodalomban is pompásan felhasználható. A 70 éves Ehrenburg filozófiai magasságból tekint vissza az 50 év előtti életre, de ma sem tud higgadtan írni koráról és kortársairól. Rég elporladt emberektől olyan szenvedélyesen ír, mintha ma is a Rotonde kávéházban vitázna velük és róluk. Nem véletlen, hogy az epikus alkatú Pausztovszkij és Fegyin a regény műfaját és eszközeit választja életútja felidézésénél, Ehrenburg pedig a riporthoz közelálló memoárt. Ahogy írja, sohasem vezetett naplót, emlékei elrendezésénél pontos memóriájára, hajdan írott műveire, régi, megfakult újságokra támaszkodik, a könyv mégis olyan friss lüktetésű, mintha minden gondolatát az író azon melegében ragadta volna meg. Az itt-ott beleszőtt dialógusok, jegyzőkönyvi hitelességre emlékeztető, kettőspontokkal idézett vélemények, a távoli események leírása után az írónak zárójelbe fűzött mai reflexiói, a képek változatossága, az epigrammikusan csattanó mondatok, a fel-fel villanó irónikus megjegyzések, a jó arányokra szabott életképek, a színes és plasztikus portrék mindig új fordulatot hoznak és végig ébren tartják az olvasó figyelmét.

A Gondolat Kiadó helyesen tette, hogy ezt a könyvet megjelentette; reméljük, a folytatását is olvasni fogjuk.

SELYMES FERENC

Dante összes művei

A Magyar Helikon Könyvkiadó, ez év ünnepi könyvhetére, az Isteni Költőhöz méltó köntösben jelentette meg Dante Alighieri összes műveit, magyar nyelven ez alkalommal első ízben. A vállalkozás, eredményeit és arányait tekintve, oly nagy jelentőségű, hogy eseménynek számítana más, nagyobb lélekszámú népek irodalmi életében is, — a miénkben kétszeresen az.

A magyarországi „fortuna di Dante" — a költőnek és műveinek hazai históriája — nem tekinthet vissza túlságosan távoli múltra. Kaposi József könyvét — „Dante Magyarországon" —, sajnos nem a számottevő anyag bősége, hanem az olykor pedáns, modern apróságokra is ügyelő kutatómunka nyújtotta oly tiszteletreméltó terjedelművé. Dante, mi tagadás, meglehetős későn vonul be a pannoniai múzsák birodalmába. Ha meggondoljuk, ez természetes is. A magyar középkorban és Reneszánszban, akárcsak a Barokkban, szép számmal találhatók ugyan a dantekultuszra utaló nyomok, — mostoha századaink azonban, érthető okokból, ebben a tekintetben nem versenyezhetnek más, szerencsésebb népek gazdag anyagával. A Felvilágosodás kora (XVIII. sz.) európaszerte mélypontot jelent a költő értékelésében. Még a XIX. század első évtizedeiben sem ritkaság nálunk az olyan kézikönyv, vagy „ad usum Delphini", készült „irodalomtörténet", mely Dantét egyszerűen meg sem említi. Azok a derék magyarok, akik először foglalkoznak vele és kísérleteznek lefordításával (a romantika évtizedeiben), unatkozó széplelkek vagy szemfüles műkedvelők. Még Császár Ferenc magyar *Vita Nouvá*ja sem több ma már egyszerű könyvészeti adaléknál. — bár az úttörés érdeme nem vitatható el tőle. Szász Károly *Színjáték*-fordításában, elvben, remélhettük volna Dante főművének korszerű átültetését, de — néhány sikerült részlet-megoldásáról nem szólva — az eredmény mélyen alatta maradt a várakozásnak. Munkájának legfőbb érdeme, hogy formahíven készült. A magyar századvégnek Dantéhez való viszonyát szépen példázza Gárdonyi Géza esetlen és hajmeresztő kontárkodása: a Divina Commedia a milleniumi kiállítás propagandaeszközévé süllyedt. Századunk első harmadában azonban Babits Mihály korszakalkotó, nagy műve, a teljes magyar *Színjáték*, végre kiköszörülte a kényes csorbát: nemzetének adott ajándéka ma is biztos fénnyel ragyog. A későbbi műfordítói vállalkozások közül kiemelkedik Jékely Zoltán kétnyelvű kiadásban megjelent *Új élete*.

Babits Mihály és Jékely Zoltán munkája (a dantei életmű kezdete és vége) biztos alapot teremtett egy leendő teljes kiadás számára. Ez az óhajtás azonban bizonyára beláthatatlan ideig még jámbor szándék maradt volna, ha Kardos Tibor személyében nem jelentkezik az az ember, aki tudományos készültsége, a tárgy iránti lelkesedése és szívós munkálkodása révén sikerre nem viszi ezt a nem mindennapi vállalkozást, s el nem hárítja a megvalósulás útjából azt a számtalan nehézséget, melynek tömegét pillanatnyilag föl sem mérhetjük. Övé az eszme fölvetésének és kivitelezésének legfőbb érdeme. Dante, ahogy számos alkalommal hangsúlyozták, „külön világ", zárt birodalom, mely bizony ellenáll az avatatlan behatolóknak, s nem mindenkinek adja meg magát. Kardos Tibor megszervezte, s jól szervezte meg és irányította azt a fordítói gárdát, mely — véleményünk szerint — nyelvünkhöz édesítette a büszke ellenfelet, s véghezvitte a meghódoltatás nagy művét. Dante most már mindenestől, minden megmaradt sorával a miénk is, magyaroké, s valahányszor tanulmányozni akarjuk, vagy gyönyörködni szeretnénk élete alkotásában, sokkal kedvezőbb helyzetben vagyunk, mint bármely más nép fiai. Egyetlen kötetben, jól áttekinthető, egységes elrendezésben, a szükséges jegyzetekkel s a legfontosabb tudnivalókkal együtt maga Dante, a dantei alkotás teljessége szólal meg anyanyelvünkön; amikor erre gondolunk, eszünkbe jut Rilke, aki Balzac összes műveinek új megjelenésekor kitűzte ablakába a francia zászlót. Igen, ismételjük, esemény ez a könyv, és minden elismerés megilleti a szerkesztőt, aki harcolt ezért a maradandó diadalért.

A kötet utószavában Kardos Tibor egyetemes áttekintést nyújt a költő életéről, alkotásairól, kora társadalmi, gazdaságtörténeti és politikai küzdelmeiről, irodalmi viszonyairól, — majd tanulmányának függelékében, a legfontosabb könyvészeti adatok közlése után, ismerteti a szerkesztés és a fordítói munka közös alapelveit. Tanulmányát, mely több évtizedes kutatásainak leszűrődése és rendszerezése, tüzetes részletmunkálatok támasztják alá és egészítik ki; ezek közül a legfontosabb *Dante alkotó képzelete* c. akadémiai előadása (1956). Amikor *A Világirodalom Klasszikusai*nak sorozatában, 1957-ben, megjelent az *Isteni Szín-*

játék — az ő gondozásában —, a kötethez csatolt tanulmánya ugyanazon elgondolások alapján készült, mint a mostani: az összkiadás *Utószava*, éppen ezért, átveszi annak eredményeit és véglegesnek érzett megállapításait. Az író nem volt könnyű helyzetben; negyvenöt lapon kellett összegeznie saját gondolatait s a régi és újabb Dante-kutatás eredményeit; nem mellőzhette a széles alapokra fektetett, igényes korábrázolást, de életrajzot is kellett adnia, s mindezt kritikai modorban. Ha mindehhez hozzávesszük az értékelés szüntelen és felelősségteljes munkáját, a gondos tartalmi és stílus-elemzéseket, az egész esszé harmónikus, arányos felépítését: egyik legsikeresebb műveként tarthatjuk számon ezt az aránylag rövid terjedelmű, de minden lényeges mozzanatot szemmeltartó írását. Kardos Tibor a magyar és európai humanizmusnak és reneszánsznak nálunk legkiválóbb ismerője, ki tudományát nem csupán rendszerezi, leírja és feldolgozza, hanem — már e körülmény ritkaságánál fogva is ez méltó leginkább a figyelemre — alkotó szellemben műveli. Gazdag anyagát felemeli és megnemesíti, teremtő látásmódjának szerves alkotóelemévé teszi, átforrósítja képzeletének s a hivatásos szépírót is gyakran megszégyenítő írásművészetének merész lendületével: a tudomány nála valóban élet s a teljes valóság megragadásának irigylésreméltó eszköze. Dantéról festett képében a reneszánsz vonásokat részesíti előnyben: mindvégig hangsúlyozza az autonóm emberre s a humanista költőre valló jelenségeket; az ő szemében Dante az Újkor egyik első hőse, kinek cselekvő része van mindabban, ami a laicizálódás nagy jelentőségű folyamatának kezdetén tapasztalható.

A műveknek s a fordítók teljesítményének részletekbemenő elemzése, szabott kereteink között, lehetetlen. Babits Mihály munkájáról eddig Rába György írta a legszebb méltatást (*Babits Mihály Dante-fordítása.* Filológiai Közlöny, 1961. 1—2. 43—68. l.). A magunk részéről csak ennyit: Babits *Színjáték*-fordítására úgy tekintünk, mint legfőbb, maradandó értékű alkotására s ezen túlmenően költői hitvallására; ez a konfesszió mindent magában foglal, ami egy íróember literátori és eszmei világában lényeges. Babits Mihály dante-szemlélete „modern", meglehetősen korához és személyiségéhez kötött, viszonya a „Sommo Poetá"-hoz föltétlenül a lírikusé s az egyéni lelkiismereti drámák szenvedő emberéé, — ám éppen ezért kapcsolódik oly szorosan Dantéhoz, hogy kettejük műve (a mi szemünkben) el sem választható egymástól. Joggal mondja Kardos Tibor (az *Utószó*ban): „A XX. századi magyar irodalomnak ez a nagy alkotása most is és a jövőben is Dantéról való ismereteinknek és gondolatainknak legfőbb forrása. Javíthatjuk kisebb-nagyobb tévedéseit, kiegészíthetjük magyarázatait, sőt le is fordíthatjuk újra — s talán hívebben —, de Babits egyszer s mindenkorra Dante mellé írta le nevét".

Jékely Zoltán új átdolgozásban közrebocsátott *Vita Nuovája*, mint gyengéd alkotású, de szilárd ékszertartó, hiba nélkül őrzi az eredeti szöveg minden báját s olykor mélyértelmű, jelképes és zenei tartalmát; nyelve törékeny, csipke-finomságú, forró és illatos egyszerre. Dante — s a fordító — a látomásokba nem vegyít több anyagszerűséget, mint amennyi, a költészetben, a felfogó érzékek számára nélkülözhetetlen. A javarészt álomlátásban fogant apró, de következményeikben messzire ható események, hangok és legkivált színek változatlan pompával, középkori varázsukból mit sem veszítve érvényesülnek a magyar prózában és versekben. Jékely Zoltánnak az olasz trecentóra emlékeztető lénye s versművészetének hangulata, úgy véljük, méltó és illő feladatot vállalt és oldott meg e kis remekmű magyarításával.

A többi mű (a *Versek* néhány darabjának s az *Egyeduralom*nak kivételével) ezalkalommal jelenik meg először magyarul. A költemények tárgya, hangja, célja és hangulata — akárcsak keletkezésüknek ideje — meglehetősen változatos és eltérő. Legfőbb mondanivalójuk a szerelem (különösen a korai s a Pietrához intézett versekben); önálló ciklusba oszthatók a Forese Donatival vívott költői párbaj szonettjei. A fordítók közül ki kell emelnünk Csorba Győző és Weöres Sándor nevét. A canzone valamennyi lírai forma között talán a legnehezebb s a legigényesebb; Csorba Győző csodálatraméltó, olykor halálos biztonsággal követi az eredeti szöveg minden váratlan mozdulását, maga iránti szigorúsága és iskolázott fegyelme egy pillanatra sem hagyja cserben. Pontossága, hajlékonysága, kifejezésbeli leleményessége lefegyverző. Leginkább a *Vendégség* canzonéinek átültetésében ad példát a klasszikus tökéletességre: a laikus szemében sokszor csüggesztően nehéz bölcseleti fejtegetéseket s a szillogizmusoknak versbe — dallamos, énekelhető versbe — kényszerített, kibogozhatatlannak tetsző csomóit rendre feloldja, s az eredetivel kongeniális színvonalra emeli. Weöres Sándor a Pietra-versek fordításában nyújt hasonló élményt: nem ismer lehetetlent, s szilárd léptekkel jár a for-

mák nyaktörő meredélyein lépegető nagy Mester nyomában: — ugyanakkor érti a módját, hogy e félelmet ébresztő költemények sötét, keserű és büszke hangját mindvégig megőrizze. Végh György talpraesetten fordította a civódó-szonetteket, a negyedik Pietra-versre gondolva pedig egyik legsikerültebb munkájára emlékezhetünk. Jékely Zoltán könnyedén, megnyerően és problémátlanul versel; Szedő Dénes pontosan, lelkiismeretesen és költőien dolgozik; Károlyi Amy kellemes, tiszta nyelven ír. Rónai Mihály András legtöbb munkája eléri a megkívánható szintet, hangvétele azonban sokszor hibás, s Dante formai fegyelméhez és nyelvi erőfeszítéseihez nem mindig illő. A két, latin nyelvű ekloga *(Pásztori versek)*, zsúfolt kifejezésmódja és bonyolult utalásai ellenére, természetes kedvességgel és valóban árkádiai édességgel folyik Szedő Dénes tollából.

A prózai művek fordítóiról szólva: Szabó Mihály gáncstalan, az olasz eredetivel egyenlő értékű munkát végzett, amikor a *Vendégség*et adta magyarul; a mindvégig fogós és néha csak figyelmünk végső megfeszítésével követhető bölcseleti szöveget híven, példás magyarsággal, tagoltan és ritmikusan tolmácsolta. Ugyanezekkel a szavakkal méltatható Mezey László eleven, fordulatos és szabatos munkája *(A nép nyelvén való ékesszólásról)*; ami pedig *Az Egyeduralom* című (nemcsak értéke, hanem formája szerint is) klasszikus értekezést illeti, Sallay Géza a könyv egyik legsikerültebb darabját vallhatja magáénak. A *Levelek* fordításában Mezey László remekel; Dante vérigsértett, nemes ragadozóéra emlékeztető temperamentuma, ószövetségi haragja, villámokat hajigáló szenvedélye és bámulatos önérzete legegyénibb, de mindenképpen legemberibb hangjait hallatja ezekben a sistergő és lángoló episztolákban, — s nem ritkán az az érzésünk, hogy (az eredetit kivéve) éppen a mi nyelvünkön szólal meg legtökéletesebben ez a hasonlíthatatlanul fenséges zenekar. — A *Vita a vízről és a földről* c. tudományos vita-előadást Mezey László és Szedő Dénes fordította kifogástalanul.

Tekintélyes helyet foglalnak el a *Jegyzetek;* ezek megírásának vesződséges, de hasznos munkáját legnagyobb részben Kardos Tibor vállalta; az ő kommentárjait olvashatjuk *Az új élet*tel, a *Versek*kel, a *Pásztori versek*kel, azonkívül a *Levelek*kel és az *Isteni Színjáték*kal kapcsolatban, (a két utóbbi műnél Mezey László, ill. Babits Mihály jegyzeteivel együtt); a *Vendégség*et Szabó Mihály, *A nép nyelvén való ékesszólásról* c. tanulmányt Gáldi László magyarázta; az *Egyeduralom*hoz Sallay Géza, a *Vita a vízről és a földről* c. értekezéshez pedig Mezey László írt kommentárt. A jegyzetek, érthető módon, csak a szükségesekre szorítkoznak: szakszerűek, igényesek és élvezetes stílusban íródtak. — Néhány szép, megvilágosító, a korhoz és a művekhez illő képmellékletet szívesen láttunk volna a kötetben. Elmaradásuk, nem tudjuk, elvi döntés vagy szűkmarkúság következménye-e? Az illusztráció, ha valóban az, nem pusztán henye dísz, hanem test a könyv testéből és vér az ő véréből.

Üdvözöljük ezt a könyvet és mindenkit, akinek megjelenésében része volt. Ezután, valahányszor kezünkbe vesszük, így szólhatunk: íme, Dante — *a mi Danténk* — összes művei.

RAJNAI LÁSZLÓ

Ernst Fischer: A nélkülözhetetlen művészet

Ernst Fischer nevét és munkásságát a magyar közönség valamelyest már ismerte korábban is, a „Nagyvilág" és a „Valóság" az elmúlt esztendőkben közölte néhány tanulmányát. Most — Nyilas Vera fordításában — egy hosszabblélegzetű munkája van előttünk. (Az eredeti mű 1959-ben, Drezdában jelent meg.)

A kötet írója változatos és harcos életet élt. Apja a Monarchia magasrangú katonatisztje volt, — fia viszont baloldali szociáldemokrata, majd az 1934-es Starhemberg-puccs után kommunista lesz. Ma is egyik vezetője az Osztrák Kommunista Pártnak. A második világháború idején a moszkvai rádió hírmagyarázója volt, 1945-ben az osztrák koalíciós kormány kultuszminisztere. Költő, drámaíró, történész, irodalomtörténész, esztéta, publicista, műfordító. Párbeszédes regényt írt Savoyai Jenő herceg életéről, tanulmányokat szentelt Goethének, Gogolj-nak, Grillparzer-nak, Thomas Mann-nak, — sokat fordított Baudelaire-től és Verlainetől. Polihisztori elme, aki a zene és a képzőművészet területein is otthonosan mozog. Munkásságát Thomas Mann is sokra becsülte, egyik — Fischerhez írott — levelében a következőket írja: „Goethe-magyarázatai, a szó legnemesebb értelmében vett derülátó beállítottsága és hite a művészet örök küldetésében, s ter-

mészetesen különösképp az Ön teljesen avatott tanulmánya a Faustus-regényről, — valósággal lebilincselt és felpezsdített szellemileg . . .”

A kötet első részében a művészet funkciójával és jövőjével foglalkozik Fischer. Vitába száll a nagynevű holland absztrakt festőművésszel, Mondrian-nal, aki szerint a művészet fokozatosan el fog halni, ahogyan az életben létrejön az egyensúly. Fischer erre azonnal válaszol: „a művészet nemcsak a múltban volt nélkülözhetetlen, hanem mindig is az marad az ember számára.” A művészet ősforrásánál a mágiát találjuk, később azután kibontakozik a világot megismertető és megváltoztatni kívánó szerepe is, de megmarad továbbra is „immanens varázsereje”. Fischer határozottan elkülöníti a tudomány és a művészet szféráját, a „művészet sohasem lehet csupán a valóság tudományos leírása.” (Amikor az olvasó elérkezik az első fejezet végéhez, már teljesen megkönnyebbül, — látva, hogy Fischer stílusa szerencsére egészen távol áll attól a pedáns, élvezhetetlen irálytól, amely nem egy német tudós munka elolvasását gyötrelmes kínszenvedéssé teszi.)

A következő — sajnos kissé hosszúranyújtott részben — az ősközösség művészetével, a művészet gyökereivel foglalkozik Fischer. Az emberiség kialakulásának hajnalán a művészetnek kevés köze volt a „szépséghez”, az elsősorban a létért való küzdelem mágikus fegyvere volt. Az ősközösség bomlása hozza magával az egyéni sors, az „Én” előtérbe kerülését, a művészet szubjektivizálódását. (Az Énekek Éneke, Szappho, Euripidész.) De a legszubjektívebb művész is „a társadalom megbízottja”, aki „az embert szétforgácsolt létéből teljes létbe emeli.” A művészet társadalmi szükségesség, — a társadalomnak *kell* ez a nagyszerű varázsló: a művész, s *joga* van megkövetelni tőle, hogy tudatában legyen társadalmi funkciójának. Fischer érint itt egy napjainkban sokszor felmerülő kérdést: a tematika megadásának kérdését. Felfelé ívelő, harmonikus társadalmakban, amelyeket nem feszítettek társadalmi antagonizmusok, „a művész nem érezte művészi egyénisége korlátozásának, ha megadták neki a tematikát, mert ez nem holmi szeszélyes megbízótól származott, hanem többnyire általános, a népben mélyen gyökerező tendenciákból és hagyományokból fakadt.”

A könyv harmadik része a kapitalizmus kora művészetének főbb irányzataival (romantika, impresszionizmus, naturalizmus stb.) és jelenségeivel (misztifikáció, menekülés a társadalomból stb.) foglalkozik. Figyelmet érdemelnek a romanticizmusról szóló fejtegetések: „A romantika — a középkorhoz való viszonyulása ellenére — teljesen *polgári* mozgalom, és az összes „modern”-nak nevezhető problémák csírájt megtaláljuk benne.” Fischer utal arra, hogy a romantikusoknál jelentkező „pánszexualitás és halálösztön megelőzi Freud motívumait”, és a futurizmus, expresszionizmus, de még inkább a szürrealizmus őse is a romantika. — Ugyanakkor Thomas Mannt is erős szálak kapcsolják a német romantikához. — Fischer különbséget tesz azok között az írók között, akiket a „l'art pour l'art” gyűjtőcím alatt szoktak tárgyalni. Az önelégült polgári társadalmat és a kapitalista civilizációt Baudelaire még sajátos forradalmi törvényszéke elé állítja. A l'art pour l'art tartalma Hérédiánál, Mallarménál, Stefan Georgenál már lényegesen más. Náluk a merő „semmi fuvallata csap meg bennünket.” — Az impresszionizmusról szólva, Fischer nem titkolja nagy csodálatát e művészek iránt. „Az impresszionizmus a hanyatlás előfutára”, de mégis: „a polgári művészet nagyszerű felragyogása”, amelynek „méltányoljuk maradandó alkotásait” és a „művészi kifejező eszközök páratlan gazdagodását.” — Figyelemreméltóak Fischer megállapításai a dekadenciáról. Idézi Schlegel-t, aki a halódó ízlés fő jellemzőit a „pikáns” és a „frappáns” hajszolásában látja. A romantikus esztéta jó jós volt, — a modernista művészet sok képviselője valóban elsősorban az eltompult érzékek ingerlésére és a meghökkentőre tör. Fischer a dekadens jelenségek megítélésében gondos mérlegelést és higgadtságot tanácsol. „A tőkés társadalom hanyatlása, dekadenciája nyilvánvaló, . . . de ez nem jelenti azt, hogy a dekadencia formulájával a polgári művészet és irodalom minden fáradozását és alkotását elintézhetjük . . . A dekadencia is létrehoz nem megvetendő, jelentős alkotásokat.” A dekadencia problémája továbbá azért sem intézhető el egykönnyen, mert az ide tartozó iskolák ellentmondásosak, s megvan bennük a forradalmi döntés lehetősége *is*.

Fischer az az esztéta, aki egy-egy tehetséges írót, művészt nem szívesen enged át a „másik oldalnak”. Bár Paul Klee festészetét ő is formalisztikusnak tekinti, de már Franz Kafka műveiről azt mondja, hogy azok „kétségbeesetten vádoló szatírák”, Kafka műve „nem csupán misztifikáció, hanem kísértetiesen felfokozott realitás”. A kései polgári társadalom nagy írói közé nemcsak a Mann-ok, Dreiser,

Martin du Gard tartoznak, hanem Proust és Musil is.

A magyar szellemi élet polémiáiban is felvetődött az elmúlt években a kérdés: mi jelenti a nagyobb veszélyt, a gőgös formalizmus-e, amely az „Odi profanum vulgus" szavait mormolja, vagy a szórakoztató ipar szennye, a giccs. Fischer e kérdésre azt feleli, hogy nem az igen kevesekhez szóló Mallarmé, Klee s társaik művészete a fő gátja a haladó művészet térhódításának, hanem a nagy tömegek elkábítását és elbutítását szolgáló kulturális tömegáru.

A szocialista realizmusról Fischernek az a véleménye, hogy az „nem stílus, hanem magatartás". Definiálható a szocialista realizmus módszerként is, ha gondosan ügyelünk arra, hogy ezt a fogalmat ne fogjuk fel túlságosan szűk értelemben. A stílusbeli változatosság nélkülözhetetlen a szocialista realizmus számára, amely nem rekedhet meg a régi formáknál: experimentáció útján újakat kell kifejlesztenie.

A tartalomról és formáról szóló részben Fischer szembefordul mindenféle naturalizmussal: „A művészi alkotás célja és lényege nem a természet reprodukálása, s jelentése és tartalma nem merül ki abban, hogy hasonlít az ábrázolt tárgyhoz." A nagy klasszikus műalkotások értelmezése sem könnyű feladat, és nem egy mű lehetővé tesz más-más értelmezést. J. R. Becher a „Vihar Toledo felett" c. Greco-festmény mondanivalóját érdekesen fejtegeti, de egy más kor fia vagy egy más szemlélő talán mást olvas ki e halhatatlan mesterműből... Óvakodni kell attól, hogy minden művészi alkotásban, minden stíluselemben egy osztály, egy társadalmi helyzet közvetlen és egyértelmű kifejezését lássuk, vagy hogy egy művet leegyszerűsítve aszerint ítéljünk meg, hogy az „progresszív" vagy „regresszív"-e, — mert a két tendencia nem is egyszer kereszteződhet, mint azt Tolsztoj esetében Lenin feltárta.

A szocializmust építő korszak szellemi életének kérdéseiről is van Fischernek sok okos, józan, őszinte megállapítása. Az ún. „kényes" problémákat sem kerüli meg, így az irodalmi szabadság kérdését a szocializmus felé való haladás periódusában. Leszögezi, hogy a kommunista pártnak joga és kötelessége a művészettel és irodalommal foglalkozni, — de a művészet *formai* kérdéseiben a párt ne foglaljon állást. A nép, a munkásosztály ítélete, tetszése vagy nemtetszése fontos tényező, s mindenkor figyelembe veendő, de hamis az az érv, hogy a munkásosztály ízlése a művészet területén is megfellebbezhetetlen fórum, hiszen „a művészetnek és irodalomnak a kispolgári hazudozással, szentimentalizmussal és banalitással való megrontása sok munkásra is hatást gyakorolt." Fischer hitet tesz amellett, hogy a szocialista irodalomnak-művészetnek az irányzatok és áramlatok gazdag versenyére, s szenvedélyes, argumentáló vitákra van szüksége. Ez vonatkozik a jelenre és a közeljövőre, — de a távoli jövőben, a megvalósult osztálynélküli társadalomban is a stílusok sokféleségét tartja Fischer valószínűnek. „Lesz bonyolult az egyszerű mellett, bensőséges a kollektív mellett, játékos a komoly mellett." Az embernek törekvései, vágyai, sőt bizonyos konfliktusai (nem alapvető gazdasági-társadalmi konfliktusokról van természetesen szó!) mindig lesznek, s ezek megszólaltatására mindig szükség lesz a művészetre, amely „csak az emberiség halálával halhat el."

Ernst Fischer könyve bizonyára ösztönző hatású lesz irodalmi, művészeti és kritikai életünkre. Könyve elutasít minden szűklátókörű esztétikai merevséget, különösen a formai megoldások terén. Álláspontja emlékeztet Lunacsarszkijéra, aki ezeket mondotta: „Szabad fejlődést kell biztosítani valamennyi művésznek és művészeti csoportnak. Nem szabad megengedni, hogy egyik irányzat, akár a hagyományos hírnevére, akár divatos sikerére támaszkodva, elnyomja a másikat." (Az idézet Ehrenburg „Emberek, évek, életem" c. önéletrajzi művéből való.) Fischer szemlélete teljes mértékben marxista, ezért a magunk részéről a túl sok Marx- és Engels-idézetet nem is tartjuk szükségesnek. Egyes fejezetek (pl. a kristályokról szóló rész) kevésbé közérdekűek, a Német Demokratikus Köztársaság mai irodalmi életére való kitekintést is szükségtelennek érezzük. Általában a publicisztikus és a tudományos tárgyalásmód és hangnem legtöbbször szerencsésen ötvöződik Fischernél, néhol azonban az előbbi, kevésbé mély tárgyalási mód veszi át a prímet. E néhány kritikai megjegyzésünk azonban Fischer munkájának lényegét nem érinti. Christopher Caudwell „Illúzió és valóság" című könyve után most egy újabb kiváló nyugati marxista esztétikus szemléletével ismerkedhettünk meg. — „Öröm volt a szellemi együttlét egy ilyen finom és erőteljes, emberiessége által vezetett, melegen érző gondolkodóval", — nem túlzott Thomas Mann, amikor — egy Fischerhez írott levelében — e szavakat papírra vetette.

DÉVÉNYI IVÁN

Arany János „kapcsos könyve". — Facsimile. — Akadémiai Kiadó. 80,— Ft.

A barokk. A bevezető tanulmányt írta, a szövegeket válogatta, fordította és magyarázta Bán Imre. — Gondolat. 17,50 Ft.

Cusack, Dymphna: Hőhullám Berlinben. Regény. Fordította Vámosi Pál. — Kossuth Kiadó. 28,50 Ft.

A futurizmus. A bevezető tanulmányt írta, a szövegeket válogatta, fordította Szabó György. — Gondolat. 21,50 Ft.

Gádor Béla: Ideges emberek. Válogatott humoreszkek. Olcsó könyvtár. — Szépirodalmi. 4,— Ft.

Galambos Lajos: Isten őszi csillaga. Regény. — Szépirodalmi. 19,50 Ft.

Gerézdi Rabán: A magyar világi líra kezdetei. Irodalomtörténeti könyvtár 7. — Akadémiai kiadó. 50,— Ft.

Honismereti szakkörvezetők tájékoztatója. Összeállította: Dr. Dömötör Sándor. — Hazafias Népfront.

Honti János: Válogatott tanulmányok. Szerkesztette és az előszót írta Ortutay Gyula. — Akadémiai kiadó. 50,— Ft.

Illés Endre: Homokóra. Komédia és erkölcsrajz. Három felvonás. — Szépirodalmi. 14,— Ft.

Jirásek, Alois: A kutyafejűek. Regény. Fordította Németh László. Olcsó könyvtár. — Szépirodalmi. 4,— Ft.

Jókai Mór összes művei. Szerkeszti Nagy Miklós. Regények I. Hétköznapok (1846). — Akadémiai kiadó. 42,— Ft.

Karinthy Frigyes: Utazás a koponyám körül. Olcsó Könyvtár. — Szépirodalmi. 3,— Ft.

Koroda Miklós: A Holt-Szamos két partja. Regény. — Szépirodalmi. 21,— Ft.

Krúdy Gyula: A podolini kísértet. Regény. Kincses könyvek — Szépirodalmi. 6,— Ft.

Móricz Zsigmond: Kivilágos kivirradtig. Úri muri. — Szépirodalmi. 40,— Ft.

Móricz Zsigmond: Rokonok. — Szépirodalmi. 29,50 Ft.

Móricz Zsigmond: Tyúkleves. Válogatott elbeszélések. Olcsó könyvtár. — Szépirodalmi. 3,— Ft.

Mikszáth Kálmán: A fekete város. Regény. I.—II. kötet. Kincses könyvek. — Szépirodalmi. 12,— Ft.

Mikszáth Kálmán: A Krúdy Kálmán csínytevései. Mindenki lépik egyet. Olcsó könyvtár. —Szépirodalmi. 3,— Ft.

Molnár Géza: Város a felhők alatt. Regény. — Szépirodalmi. 31,— Ft.

Murányi-Kovács Endre: Akik szeretni tudtak. Regény. — Szépirodalmi. 32,— Ft.

Nagy Péter: Móricz Zsigmond. Második, átdolgozott kiadás. — Szépirodalmi. 33,— Ft.

Oravecz Paula: Dudvatépés. Regény. — Szépirodalmi. 19,50 Ft.

Otčenášek, Jan: Romeo, Júlia és a sötétség. Fordította Bóné András. Olcsó könyvtár. — Szépirodalmi. 3,— Ft.

Pausztovszkij: Nagy várakozások kora. Regény I—II—III. kötet. Fordította Szőllősy Klára. Olcsó Könyvtár. — Szépirodalmi. 9,— Ft.

Sásdi Sándor: Boldog hajlék I—II. kötet. Regény. Kincsen könyvek. — Szépirodalmi. 12,— Ft.

Scott, Walter: Ivanhone. Regény. I—II—III. kötet. Olcsó könyvtár. — Szépirodalmi. 9,— Ft.

Stendhal. — Bibliográfia. A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár bibliográfiai sorozata. 8. szám. Összeállította Benjámin László.

Tímár Máté: A jövendő tavaszán. Útinapló. — Kossuth könyvkiadó. 24,— Ft.

Tolnai Lajos: A polgármester úr. Regény. — Szépirodalmi. 24,50 Ft.

Tolsztoj emlékkönyv. Szerkesztette Tóbiás Áron. — Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár. 50,— Ft.

Traven: Embervásár Mexikóban. I—II. kötet. Regény. Olcsó könyvtár. — Szépirodalmi. 6,— Ft.

Vörösmarty Mihály összes művei. Szerkeszti Horváth Károly és Tóth Dezső. 8. Drámák III. — Akadémiai kiadó. 95,— Ft.

Tamási Áron: Akaratos népség I—II. kötet. Színpadi művek. — Szépirodalmi. 46,— Ft.

Vailland, Roger: 325 000 frank. Regény. Fordította Tardos Tibor. Olcsó Könyvtár. — Szépirodalmi. 3,— Ft.

Vető Miklós: Hideg napok. Versek. A kötet anyagát összegyűjtötte, sajtó alá rendezte, az utószót írta Pintér József. — Szépirodalmi. 20,— Ft.

Vörösmarty Mihály összes művei. Szerkeszti Horváth Károly és Tóth Dezső. 3. Kisebb költemények III. — Akadémiai kiadó. 70,— Ft.

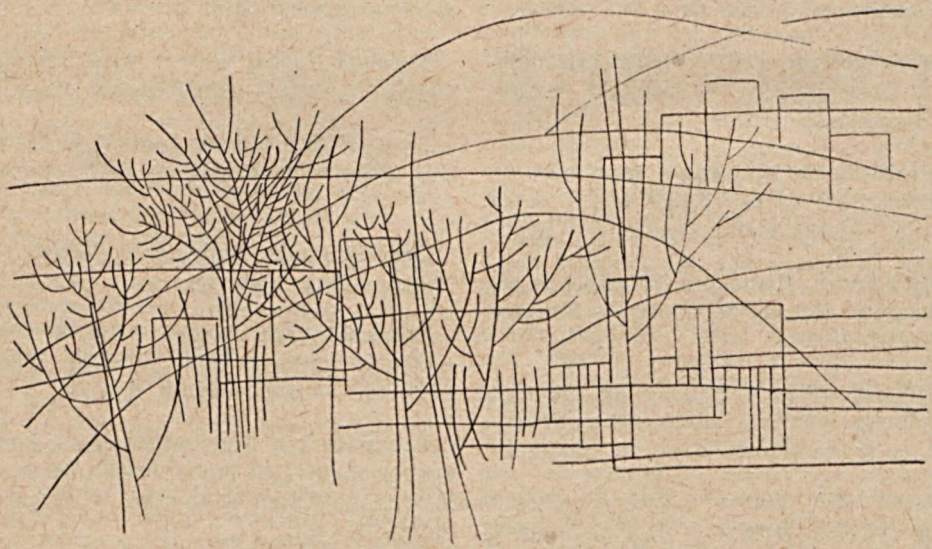

Lantos Ferenc rajza

62 2901 Pécsi Szikra Nyomda F. v.: Melles Rezső

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

1962 · 5

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT
Megjelenik kéthavonta
a Baranya megyei Tanács kiadásában

V. ÉVFOLYAM, 5. SZÁM 1962. OKTÓBER

TARTALOM

ILJA EHRENBURG: Gyalog a magam útján (fordította: *Selymes Ferenc*) — — — — — — — — — — 571
TAKÁTS GYULA versei — — — — — — — — — 578
DARÁZS ENDRE versei — — — — — — — — — 589
BIRKÁS ENDRE: Csipőficam (elbeszélés) — — — — 581
JÁNOSY ISTVÁN versei — — — — — — — — — 583
GRANASZTÓI PÁL: A zenéről (második közlemény — 585
ANDRÁS ENDRE versei — — — — — — — — — 592
KALÁSZ MÁRTON versei — — — — — — — — 595
ARATÓ KÁROLY: Napkelte (vers) — — — — — 596
BERECZKY LÁSZLÓ: Jó széles heveder (elbeszélés) — 597
TAKÁCS IMRE versei — — — — — — — — — 603
BÚZÁS HUBA versei — — — — — — — — — 604
SIMON EMIL: Maczinger (elbeszélés) — — — — — 605
VÁRKONYI NAGY BÉLA: Trópusi rapszódia (vers) — 614
BORSOS JÓZSEF: Ki búcsúztatja el a horgászt? (elbeszélés) — — — — — — — — — — — — 619
PÁL JÓZSEF versei — — — — — — — — — — 623
ANGYAL ENDRE: Utijegyzetek Ausztriából — — — 625
FEDERICO GARCIA LORCA: Vers (*Boldog Balázs* fordítása) — — — — — — — — — — — — 633
VIETNAMI KÖLTŐK (*Bán Ervin* fordításai) — — — 634

PILLANATKÉPEK

LÁSZLÓ LAJOS: Ligeti arcok — — — — — — 638

DOKUMENTUM

PÉTER LÁSZLÓ: Juhász Gyula és Nagyfalusi Jenő — 643
PUSZTAI JÓZSEF: Surányi Miklós és Pécs — — — 651

JEGYZET

FODOR ILONA: Eppur si muove — — — — — — 657
TORNAI JÓZSEF: Levél az örökös látomásról — — — 662
TÜSKÉS TIBOR: Zsebbenmaradt hozzászólás — — — 664
BAJOMI LÁZÁR ENDRE: Kártyaregényvár avagy „csináld magad!" — — — — — — — — — — — 667
LOVÁSZ PÁL: Üdvözlet a hetvenöt éves Franyó Zoltánnak — — — — — — — — — — — — — 669

MŰVÉSZET

Z. SZABÓ LÁSZLÓ: Beszélgetés Borsos Miklóssal — — 671
HAITS GÉZA: Martyn Ferenc illusztrációi Petőfi Apostolához — — — — — — — — — — — — 674
LANTOS FERENC: Mit ábrázol? — — — — — — 676
— S: Rippl-Rónai kultusz Kaposvárott — — — — 677

SZEMLE

LÓRÁND Imre: Féja Géza: Kuruc idő — — — — 679
MIHALIK ZOLTÁN: Pap Károlyné: Bűnbánat — — 680
TÜSKÉS TIBOR: Sükösd Mihály: Fától fáig — — — 682
CSANÁD BÉLA: Kertész Ákos: Hétköznapok szerelme — 684
BELLYEI LÁSZLÓ: Visszhang — — — — — — 686

RAJZOK

BORSOS MIKLÓS — — — — 642, 656, 670, 678
FERENCZY BÉNI — — — — — — — 577, 618
OROSZ JÁNOS — — — — — — — — — — 688

Szerkeszti:

TÜSKÉS TIBOR
felelős szerkesztő

BORSOS JÓZSEF CSORBA GYŐZŐ SZÖLLŐSY KÁLMÁN

A társadalmi bizottság tagjai: Bárdosi Németh János, Gyenis József, Kolta Ferenc, Örsi Ferenc, Pákolitz István, Sarkadiné Hárs Éva és Pörös Imre (műszaki szerkesztő). Szerkesztőség és kiadóhivatal: Pécs, Széchenyi tér 17. Postafiók: 24. Telefon: 13-05. Szerkesztőségi órák kedden és pénteken 17—19 óráig. Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. — Egyes szám ára: 8,— forint. Évi előfizetés díja: 48,— forint. Csekkszámla: OTP 349—803. Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlapirodánál (Budapest V., József Nádor tér 1.) Egyéni előfizetési csekkszámla száma: 61 068. Közületi előfizetési csekkszámla száma: 61 066, vagy átutalással az MNB 8. fióknál vezetett egyszámlára. — Felelős kiadó: Takács Gyula.

Ilja Ehrenburg

Gyalog, a magam útján*

Lehetséges, hogy a múltban olyan korszakok is voltak, amikor a művész megőrizhette emberi méltóságát, anélkül, hogy csak egy órára is elszakadt volna művészetétől. A mi korunk az embertől nem ihletett tüzet várt, amely mellett könnyű lángralobbanni, hanem mindennapos lemondást.

Istenem! Hányszor töltöttem ki életemben a szokványos kérdőíveket! Most nem cselekedeteimről, utazásaimról, még csak könyveimről sem akarok írni, hanem magamról. Negyven éves koromig nem találtam meg a helyemet — kapkodtam, vergődtem.

Valószínűleg nincs igazam, amikor mindezért a kort okolom. Hisz találkoztam olyan írókkal, akik gondolataikat, vágyaikat, szenvedélyeiket teljességgel könyveik lapjain fejezték ki — ilyen volt Thomas Mann, Joyce, Vjácseszláv Iványov, Valéry. Az életben, természetesen, ők is sok minden elől visszahőköltek, de cselekvésük eszközei könyveik maradtak. Ilyen volt hajdanában Balzac is, ha ábrándozott is róla, hogy képviselőnek csap fel, és politikai pamfleteket írt, pénzügyi tervezeteket dolgozott ki, hogy kimásszék örökös adósságaiból, de mindez csak fodrozódás volt a víz színén. Valójában csak akkor lobogott, ha regényei hőseiről szólt. Kortársa, Stendhal számára pedig az irodalom egyik formája volt annak, ami az élethez kötötte, harcolt, politizált, szenvedéllyel loholt a szerelem nyomában, nem azért élt, hogy közelebb férjen mások szenvedélyeihez, hanem azért, hogy éljen.

Nemcsak a nagy írókat szabták különböző kaptafára. A „Julio Jurenito" megírása után hivatásos író lettem. Rengeteget írtam; most összeszámoltam, szinte nem merem bevallani: 1922-től 1931-ig 12 könyv került ki belőlem. A sietségben nem a becsvágy hajtott, hanem zavarodottságom; amikor a papírt pusztítottam, magamat is nyűttem.

A szemlélődés sohasem elégített ki, kigondolt hőseim sorsán nemcsak elmélkedni, azonosulni is akartam velük. Mellesleg, ebben az évtizedben, amelynek könyvem harmadik részét szenteltem, túlságosan gyakran a megfigyelő vagy a drukker szerepét játszottam.

1931-ben éreztem, hogy önmagammal van a baj. Elgondolkoztam a közelmúlton, és míg a teherautók dübörögtek és döhögtek az éjszakában, egyre azt kérdeztem magamtól, hogyan éljek tovább.

Talán fura, hogy nem a zöldfülű ifjonc töprengett ilyen kérdéseken, rongyosan és éhesen Párizs utcáit róva és verseket faragva a világvégről, és nem is az a zavaros agyú, de ugyanakkor hetyke, fiatal intellektuel, akit A. N. Tolsztoj „mexikói kényszermunkásnak" nevezett, és aki a lányoknak a még meg sem írt „Jurenito" kalandjairól mesél, hanem egy lassan őszbecsavarodó üstökű író. Már szóltam arról, hogy míg korunkban az események észbontó gyorsasággal bomlanak ki, sok ember lassan talál csak magára. Herzen 40 éves volt, amikor „Múlt dolgok és gondolatok" című művét írta és hozzáfogott élete értelmezéséhez: sohasem a nézőtérről figyelte az eseményeket, minden, korában lejátszódó tragédiában színész volt.

* A *Novi Mir* című szovjet folyóirat már második éve folyamatosan közli Ehrenburg emlékiratait. Első két része könyvalakban magyar nyelven is megjelent. Az itt következő szemelvény a harmadik rész 30. és 31. fejezetéből való. A címet mi adtuk.

Hosszúra nyúló útkeresésem azzal is magyarázható, hogy két különböző világban éltem, ifjú éveim Párizsban teltek, a forradalom kitörésekor ízlésem, vonzalmaim, viszolygásaim már kialakultak. Jellemem alighanem már megszilárdult: mindig szükségét éreztem, hogy ellenőrizzem azt, amit mások olyan világosnak éreztek, mint az egyszeregyet.

Természetes, ha írói pályámról szólok, hát nem egy év alatt történt pálfordulásom. A húszas évek elején írott könyveim előszavában állandóan hangoztatták, hogy noha „kiégett cinikus" és „nihilista" vagyok, mégis érdemes engem megjelentetni, mert jól ábrázolom „a kapitalista világ rothadását". A „Jurenitó"-ban valóban őszintén gúnyolódtam a klerikálisokon, radikálisokon, fanatikus kommunistákon, kezes szocialistákon, a francia jouirokon és a tépelődő orosz intellektueleken; lassanként azonban eltávolodtam az emberek ilyenfajta ábrázolásától. Ebben valószínűleg növekedésem fejeződött ki: elfüstölgött belőlem a fiatalságot jellemző nyereség. Mind nehezebbé vált csak a tagadásból élni: az emberek ostoba és buta cselekedetein túl valami igazit, emberit kerestem. (Ez ritkán sikerült, de nem is irodalmi eredményeimről írok, hanem szándékaimról.)

1931-ben a fő kérdés számomra nem a regényszereplőkhöz való hozzállásomban fejeződött ki. Keveset törődtem vele, hogyan írjam meg következő regényemet; azt kérdeztem magamtól, hogyan éljek tovább, hogy az évek ne széljegyzetek legyenek az élet margóján, hanem maga az élet.

Minden ember különösen szívére veszi azokat a kérdéseket, amelyek munkájára vonatkoznak, természetes tehát, hogy engem az irodalom és művészet sorsa izgatott. Majakovszkij már nem élt. A RAPP-isták[1] hangja zengett legöblösebben. A kiállítási termekben az ahrrovecek[2] hatalmas vásznai feszültek. A meghökkentő különcködések korszaka már a múlté volt.

A forradalom a kultúrát a nép közé vitte, s természetes, hogy azok az emberek, akik először vettek kezükbe regényt vagy először mentek el egy kiállításra, nem tudtak eligazodni a mesterség kérdésében; a művészet ügyes hamisítványa néha fellelkesítette az embereket. Az új olvasókat és az új nézőközönséget nevelni lehetett, de hízelegni is lehetett neki, mondván, hogy ő a legfelsőbb ítélőszék. Hízelgő, természetesen, akadt.

A versírók alkalmi verseket faragtak. Az Irodalmi Enciklopédia megmagyarázta, hogy az út a termelési regény felé vezet, ez felvált minden más műfajt. Kibontakozóban van az a stílus, mely negyedszázadon át uralkodott: a díszítő architektúra stílusa, azoké a Metro állomásoké, ahol a sok szobor összezsugorítja a teret, a szüntelen tömjénezésé és szatíráé, amely szerénykedve leleplezi a hanyag házgondnokot vagy a spicces színészt. 1931-ben, természetesen, mindez embrionális állapotban van. Azonban már fel-feltűntek annak az embernek az arcképei és szobrai, aki talán akkor nem is sejtette még, hogy nemcsak tárgya, hanem megteremtője is lesz a „személyi kultusznak". Mindezeket a jelenségeket a gondos szimplifikálás kísérte; ugyanez az Irodalmi Enciklopédia azt

[1] RAPP — (Rosszijszkaja Asszociacija Proletárszkih Piszatyelej) Proletár Írók Orosz Szövetsége. 1925—1932-ig létezett irodalmi csoportosulás, amely irodalmi monopolhelyzetre törekedett.

[2] AHRR — (Asszociacija Hudozsnyikov Revoljucionnoj Rosszii) A forradalmi Oroszország Művészeinek Szövetsége. 1922—1932-ig létezett festőművészeti csoportosulás.

írta, hogy „a hamletekből a tömegeknek nincs haszna", és hogy a proletariátus „a történelem szemétkosarába dobja Don Quijotét".

1932 elején egy balul sikerült elbeszélést írtam: „Moszkva nem hisz a könnyeknek". Egyik hőse, egy szovjet festő, a múltban a polgárháború harcosa, egy moszkvai újságban O. B. iniciálés cikkben egy képkiállításról olvasta: „Csuzsákov tájképei azt mutatják, hogy a festő végérvényesen elszakadt a tömegektől. Ez a degenerált renegátoknak tipikus művészete, amely csak tíz-húsz degenerált burzsoá bohémnek kell". A festő elgondolkodik (gondolatai az elbeszélés szerzőjének voltak gondolatai): „Tíznek-húsznak... Lehet... És az AHRR — tízezernek?... Tehát kontárkodjunk?... Mellesleg, Rembrandt, hány embernek O. B. polgártárs!... Avagy polgártársnő? De hiszen nem erről van szó... Tudom jól — önnél minden meg van osztva: a fehérnéppel — ahogy kell, cikkecskét írogat — semmi kifogás ellene. Kiadás és bevétel — kéretik nem összezavarni. Képet ön, természetesen, nem fest — maradi dolog ez — és általában amúgy sem tud senkit sem megörvendeztetni. Ha ön — polgártárs, nem hiszem, hogy O. B. vagy B. O. polgártársnőt jó kedvre tudná hangolni. Egyébként nem ez a lényeges. Hallgassuk meg a csízeket. Úgy énekelnek mint a degeneráltak. Elszakadtak a tömegektől, ugye? Hangszalagjuk pedig? Ah, O. B., azért énekelnek, mert ilyen a kedvük. Vígabban vannak tőle, s én is, ha nem akarod, hát ne hallgasd. Törődöm én sokat a képeimmel? Ismét összébbhúzhatom a nadrágszíjat... Ha ön, O. B. kiszámította, hogy a képeim nem kellenek, kérem, akár falakat is meszelhetek. Velem lehet beszélni. Csak festeni ne kényszerítsen. Ez külön szám. A csízek megértik, önnek ez nem megy... Az ostobák azt gondolják — kétszer kettő, mindenkinek egy-egy beefsteaket, de semminemű művészetet. Pedig a művészet csak azután kezdődik, a beefsteak után, azután epeszt csak a vágy, nem négy, galambocskám, hanem öt vagy huszonöt. Nem baj, ha egy ilyen O. B. nem is konyít a festészethez, ha ezernyien, milliónyian is vannak az ilyen O. B.-k. Hát aztán, búcsút intünk az ecsetnek. Találok majd magamnak más dolgot — időszerűt. Megleszünk képek nélkül is. És elmúlik majd tíz év... És ha nem tíz, hát száz — hol itt a különbség? — akkor majd megértik..."

Emlékszem beszélgetésünkre Denise-szel, a fiatal francia színésznővel. Mejerhold vendégszerepléséről beszélgettünk, Denise nagyanyjának arcképéről, melyet Renoir festett, Desnause verseiről, a művészetről: nem lehet róla tenni — a halnak víz kell... Én hirtelen kifakadtam: „Mindez így van, Denise, de most nem a művészetről van szó. Tíz évvel ezelőtt azt bizonygattam, hogy a művészet elpusztul, akkoriban azt hittük, hogy a régi formák elkoptak — a regények, a festővásznak, a rivalda. Mindez ostobaság volt. Most indul a reakció... De lehet mást is írni, mint regényt... Én mindent rég kiválasztottam... Valójában nem is választottam... nincs választás..."

Éjjelente sok mindenen töprengtem: a humanizmuson, a célokon és eszközökön. Nem az ostoba képek nyugtalanítottak, különben is a művészet csak egy része volt a holnapi nap kételyeinek, nem a művészi irányról volt szó, hanem az ember sorsáról.

A könyvtárakban ott lehet hagyni a könyveket, ha nem szíved szerint valók, tévedésből is ki lehet venni és olvasatlanul visszavinni. Az élet azonban nem könyvtár. 1931-ben megértettem, hogy a katona sorsa nem az álmatag ifjú sorsa, és hogy el kell foglalnunk helyünket a csatasorban. Nem mondtam le arról, ami drága volt nekem, nem tagadtam meg semmit, de tudtam: fog-

szorítva kell élni, meg kell tanulni az egyik legnehezebb tudományt — a hallgatást.

A kritikusok, akik rólam írtak, az 1933-as esztendőt emlegették, mint pálfordulásom évét: ők a „Második nap"-ot ismerték. Én azonban tudom, mért utaztam el Kuznyeckbe — 1931-ben mindent végiggondoltam, nem az építkezés gödrei előtt, hanem a Cotentin utcán, a pléhkannák éjszakai csörgése közben.

1932 tavaszán Párizsba érkezett két drámaíró, V. M. Kirson és A. N. Afinogenov. Végigkalauzoltam őket Párizson, beszéltem a város nevezetességeiről. Ők a maguk részéről beavattak irodalmunk nevezetességeibe. Mindkettőt a hír már szárnyra kapta. Sok színház játszotta Kirson „Kenyér" és Afinogenov „Félelem" című darabját. De még darabjaikra sem voltak olyan büszkék, mint a RAPP győzelmeire. Szavaik szerint a RAPP magában egyesít minden „igazi" szovjet írót. Kirson egyre ismételte: „Mi vagyunk irodalmunk országútja". (Nem tudtam akkor, hogy ez a szólás Á. Á. Fágyejevtől ered.) Álekszandr Nyikolájevics Áfinogenov igen nyurga, szerény ember volt, mosolygott és bólogatott Kirson szavaira. Vlágyimir Mihájlovics egyre prédikált, leleplezett, folyton kesernyésen mosolygott. Azt mondta: „Ideje, hogy revízió alá vegye álláspontját..." Bevallottam, hogy már revízió alá vettem. „Akkor írjon egy kérelmet — lépjen be a RAPP-ba". Azt válaszoltam, hogy a rappovecek irodalmi elvei kevéssé lelkesítenek, és hogy az országúton emberek utazgatnak — régebben lovaskocsin, manapság motorokon —, az írók belső természetük szerint gyalogos emberek, mindegyik a közös cél felé a maga útján járhat. Afinogenov elmosolyodott: „Hagyd, lehet, hogy igaza van".

A Lutencia ősi arénáinak kövein ültünk. Forró nap volt és a reggeli órák ellenére is az árnyékba húzódtunk. Kinyitottam az újságot: „Moszkvai távirat — feloszlatták a RAPP-ot." A hír számomra nem volt valami fontos, hisz hányszor cserélgették a különböző irodalmi szervezetek cégéreit! Engem különben is az irodalom érdekelt, nem pedig az irodalomról szóló irodalom; akkor még nem tudtam, mi az hogy „orgvivodi" (szervezeti áttelepítések). Kirson felugrott: „Ez nem igaz, ez kacsa! Melyik újság ez? „Az L'Humanité" — feleltem. Felkerekedtünk, hogy megnézzük a munkásnegyedeket; Kirson azonban azt mondta, hogy a követségre kell sietnie. Egy vagy két napra rá elutaztak Moszkvába, pedig eredetileg tovább akartak maradni.

Megértettem, hogy a RAPP felszámolása komoly dolog és nekividámodtam. Lehet, hogy épp Moszkvában értették meg, hogy az utat az autóközlekedés számára kell kijelölni, az íróknak azonban biztosítani kell a jogot, hogy ki-ki a maga művészi csapásain járjon.

Előttem meredezett a kérdés: hogyan kerülhetnék közelebb az élethez, a cselekvéshez, a harchoz?

Májusban váratlanul betoppant hozzám az Izvesztyija munkatársa, Sz. A. Rájevszkij; közölte velem, hogy a főszerkesztő, P. L. Lápinszkij, akivel a háború alatt többször összejöttem, felkínálta, legyek a lap állandó párizsi tudósítója. Volt az Izvesztyijának tudósítója — Sadoul, aki 1917-ben Oroszországban a francia katonai misszió tagja volt és átpártolt a forradalom oldalára. Sztefán Álekszandrovics mondta, hogy Sadoul a helyén marad, de mint francia nem ismeri eléggé a szovjet olvasókat. Karcolatokat kell írnom, és ha az események úgy hozzák, híreket kell távírón leadnom.

Az ajánlat váratlanul ért: túlságosan sokáig éltem úgy, hogy nem volt semmiféle rendszeres elfoglaltságom, hozzászoktam, hogy magam rendelkezzem időmmel. Az újságírás vonzott. Valami élénk, friss munka után vágytam, de féltem, hogy nem boldogulok.

Elmentem követünkhöz, V. Sz. Dovgalevszkijhez, akihez baráti szálak fűztek. Derék, megértő ember volt; miközben vele beszélgettem, elfeledkeztem róla, hogy ő — hivatalos személyiség, követ, én pedig író vagyok, egyszer „jobboldali utitárs", máskor „rothadt cinikus". Válerián Száveljevics kitűnően ismerte Franciaországot; régi bolsevik, politikai emigráns volt, Toulouseban tanult. A franciák becsülték; a követségen nemegyszer ott találtam Herriot-t, aki beszélgetni jött Dovgalevszkijhez, néha tanácskozni is. (Dovgalevszkij 49 éves korában rákban meghalt. Akkor bánkódtam, később azonban nemegyszer gondoltam, hogy a halál sok megpróbáltatástól óvta meg.)

Válerián Száveljevics már tudott az Izvesztyija ajánlatáról és mindjárt mondta: „Ez igen jó, ezen nincs mit gondolkozni". Nem volt nehéz engem meggyőznie, hiszen arra vágytam, hogy harcba induljak.

Körülbelül nyolc évig maradtam az Izvesztyija tudósítója — Párizsban, majd Spanyolországban és ismét Párizsban — egészen a német—szovjet szerződésig; sok száz karcolatot, cikket írtam, tudósítást küldtem. Ezek néha név nélkül jelentek meg, néha álnév alatt (Paul Joslin és mások). A táviratok miatt megtanultam latin betűkkel gépelni; a hangom recsegett és fogyott, amikor telefonba diktáltam cikkeimet. Újságírói munkámhoz még néhányszor vissza kell nyúlnom, most csak annyit, hogy hálával gondolok rá; persze sok időt elvitt, de lehetővé tette, hogy sokat lássak, különféle emberekkel ismerkedjem össze. Az írói mesterség számára is jó iskola volt: megtanultam tömören írni, mindig arra kellett gondolni, hogyan lehet az újság költségeit csökkenteni: a posta lassan járt, úgyszólván valamennyi cikkemet telefonon vagy távírón adtam le. (A tömörség, a rövid mondatok azelőtt is vonzottak. Úgy akartam írni, ahogy gondolkodtam — mellékmondatok nélkül. A kritikusok „távirati stílusom" miatt szidtak, de én azt tartottam, hogy az ilyen beszéd nemcsak az én érzéseimmel vág össze, hanem az idő ritmusával is.)

Munkatársaim közül az Izvesztyijánál úgyszólván senki sem maradt életben. A háború alatt az egyik hadsereg hetedik osztályán meglepett egy nőnek, egy főhadnagynak a hangja: ismerősen csengett, az arca azonban idegen volt. Beszédbe elegyedtünk. Az asszony gyorsíró volt az Izvesztyijánál, amikor naponta a körülzárt Madridból cikkeimet vagy jelentéseimet adtam. Rosszul lehetett érteni, a gyorsíró rendszerint kért: „Nem hallom, betűzze...!" Én kiabáltam: „Borisz, Olga, Iván..." Néha a külügyi rovat vezetője is beszélni akart velem, ilyenkor az asszony, nehogy szétszakítsák a vonalat, mondogatta: „Moszkvában csodás az idő!" vagy „Üdvözli a lánya". A beszélgetést a tűzérség párbaja kísérte. És íme Brjánszk mellett összeakadtam az ismeretlen ismerőssel, a kedves, meleg hanggal. Amikor éppen tűzérségi párbaj dúlt...

Visszatérek az 1932-es évhez. Elkezdtem kilincselni, hogy a francia hatóságok ismerjenek el az Izvesztyija tudósítójának. A külügyminisztériumba hívattak. Azt hittem, hogy a minisztérium munkatársai akarnak velem beszélni, akiknek dolguk a külföldi sajtóval a kapcsolat fenntartása, azonban a vízumkeservekről már ismert „külföldieket ellenőrző osztályra" küldtek. Ott nem diplomaták, hanem rendőrök dolgoztak és távolról sem tárgyaltak az emberrel udvariasan. Az asztalon nagy dossziét pillantottam meg, fedőlapján: „Ilja Eh-

renburg". A tisztviselő sietve közölte, hogy rosszabbik oldalamról ismer, hogy egy bolsevik újság tudósítója különös megfigyelés alatt áll, és hogy a legelső szabálysértés esetén kiutasítanak Franciaországból.

Két hónappal később módom volt beszélgetni, ezúttal nem a külügyminisztériumban székelő rendőrségiekkel, hanem valódi diplomatákkal. Ez Moszkvában történt. Villásreggelire hívott meg Dejan, a francia követ. A vendégek között volt a lengyel követség attaséja is. Dejan maga mellé Ljubát ültette és békésen a különböző francia sajtok ízéről beszélgetett vele. A követségi tanácsos (nevére nem emlékszem) faggatni kezdett, mit tapasztaltam utazásom során (nemrégen ezelőtt Bobrikiben jártam). Elbeszélésemmel észrevehetően nem volt megelégedve. „Ön hivatalosan válaszolgat, mi nyíltan szeretnénk beszélni. Hisz mindenki tudja, az ötéves terv csődbe jutott". A lengyel attasé folytatta: „Különösen az építkezés Bobrikiben". Dühbe gurultam: hol van itt a diplomáciai udvariasság — meghívják az embert reggelire és provokációs beszélgetésbe akarják rántani. Még a boroktól és a sajtól is elment a kedvem. A kávét a szomszéd szalonban ittuk. A követségi tanácsos váratlanul felcsapta a Kis Szovjet Enciklopédia egy kötetét és ünnepélyesen olvasni kezdte (szótagolva ugyan, de teljesen érthetően), ami rólam szólt. Visszaemlékezve erre az epizódra, most előveszem a könyvet, íme a rövid idézet: „A deklasszált bohémságon nevelkedett Ehrenburg elmésen gúnyolja a nyugati kapitalizmust és a burzsoáziát, de nem hisz a proletáriátus alkotóerejében. Amikor azt vallja, hogy az életnek tudományos-szocialista tervezése nem képes megbirkózni az ember ösztönös biológiai természetével, s amikor azt jósolja, hogy a kommunista tervezés nem tudja legyőzni a magántulajdonosi ösztönösséget, Ehrenburg az irodalom neoburzsoá szárnyának egyik legalcázatlanabb képviselője". A cikket a boldogult RAPP egyik vezetője írta alá.

Tüstént rájöttem, hogy a követségi tanácsos arra számított, hogy az építkezés csődjéről fogok neki beszámolni, s amikor erre rájöttem, elnevettem magam. Nem próbáltam megmagyarázni, hogy a cikkíró a nemrég feloszlatott RAPP-csoporthoz tartozik: a franciák számára egy enciklopédia olyan kézikönyv, amelyből meg lehet tudni, hogy Joffre megnyerte a marnei csatát, hogy a tehén kérődző állat, hogy Anatole France-nak ragyogó irónikus stílusa van, és mindezt legalább egy nemzedék életére szánva. A tanácsos, amikor elolvasta, hogy a neoburzsoá irodalom képviselője vagyok, eldöntötte, hogy a régimódi burzsoá diplomácia képviselőjének könnyű lesz velem zöld ágra vergődnie. Hogy tudta volna megérteni, hogy az enciklopédia értékelését egyik kötetről a másikra revízió alá veszik?

1932-ben azt hittem, hogy nemcsak a RAPP-ot számolták fel, hanem az irodalomkritika bizonyos stílusát is. Ez naiv hiedelem volt, különösen a Jurenito szerzője részéről, aki élete ötödik évtizedébe lépett. Hamarosan rájöttem tévedésemre. Egyik kritikusunk azt írta, hogy könyveimben „az osztályellenségnek a félelemtől eltorzított vonásai találhatók". 1934-ben már nem a Kis, hanem a Nagy Szovjet Enciklopédia soronlevő kötete látott napvilágot, ebben olvastam: „Ehrenburg ama burzsoá értelmiség szellemiségének tipikus kifejezője, amely a ‚szmenovehovsztvo' ideológusaihoz csatlakozott". Ahogy mondtam, az érzékelések tompulnak: első ízben megrökönyödtem, tizedszerre dühbe jöttem, századszorra a megszokott címkék hidegen hagytak. Megértettem, hogy a vaktában tüzelés annak a háborúnak a sajátja, amely nem tegnap kezdődött és holnap nem is ért még véget: a tűzérség nem egyszer saját csapataiba lő. Ez persze nem

jól van, de nem lehet semmit sem tenni; a lövedéktől az ember elpusztulhat, a sérlemtől csak megkövül; az ember meggyőződését a sértés, még a legkeserűbb sem fordítja visszájára, az ellenség soraiba nem pártol át.

Azt is megértettem, hogy nem kusza életrajzomról van szó, nem arról, hogy sokáig éltem Párizsban, ennyire véletlenül, igazságtalanul és alaptalanul más írókat is megrágalmaztak, akik sohasem merültek el a középkorban, nem voltak Piccasso barátai és nem a Cotentin utcát rótták, hanem a moszkvai mellékutcákat. Ezért mondhattam a szovjet írók első kongresszusán teljes őszinteséggel: „Nehezen tudom az író útját magamnak mint egyenes, sima, jó országutat elképzelni. Egy számomra vitathatatlan: egyszerű, szovjet író vagyok. Ez az örömöm, ez a büszkeségem".

Fordította: SELYMES FERENC

Ferenczy Béni rajza

Takáts Gyula

Elalvás előtt

Mert fészkük én vagyok,
este megjönnek, mint a madarak:
csillognak és pittyegnek egy kicsit,
aztán velem együtt elalszanak.
S mikor a nap kitárja
az ablakát, a rózsaszín kalit
üresen lengeti csont rácsait,
mert elszálltak, akár a kakaduk
más forróbb égövek alá s velem
hogyják e köcsögszín falut,
e mérsékelt klímáju életet...
De este már itt vannak újra...
Felülnek a piroságú kapukra
s az álom rácsai között
csillognak és pittyegnek egy kicsit,
altatva és ámítva, mert
hajnalra itt hagynak megint.

Mindenből millió

Valahol messze egy kék hegy...
De lehet, csak képzelet.
Hűs szellő emel e képhez,
mint sárkányát kis-gyerek.

Emel egy fényes idegszál.
Öttorkú híd a mélyben
s míg szólni felhőre szállnál,
fürdik mocsár vízében,

mert mennynek iszap az ege,
s mindenből millió prizma
lődöz e lázas világba,

s tüzük nincs poéta álma,
és tornász, akinek izma
a Múzsák zsákjába rejtse.

Egy szilfa alatti forrásnál

Ha ülsz nyugodtan
s árnyékod mégis
lassan indulni kezd,
— nincs szörnyűbb képzet, —
állj föl és kövesd!
Kövesd e néma szellemet
kezével hogyha int,
kinyitva az ismeretlen
rádmért bilincseit.

Kövesd a törzsig,
amely alatt
a kéklő tányér
forrása fölfakadt . . .
És nézz belé
s kinek arcát meglátod,
szólítsd, hogy váltsa meg,
mint forrás a felleget:
a szívedet s világod . . .

Egy személyi kultuszba hullt irodalmárra

Nem ember! . . . Hidd el: pulyka!
Oly gőggel jár a porba.
Tokája, orra lila rózsa.
Reá se néz a halandókra . . .
De hogyha meglesed,
rájössz, zavartan mindig égre
sandít! Az éteri vidékre,
s mind kisebb lesz az orra,
mert gőgös homloka felett
egy szál babért se lát,
se bátorító Múzsát,
csak mint tehén fölött a bögölyök,
felette bakzó kis legyek
spiráljai örvénylenek.

Darázs Endre

Derkovits

Kis tüzek égnek. Fojtottan, nyugtalanul. Sűrű a füstjük; csupa
Bánat. Kis emberek főzik olcsó vacsorájukat. Serceg a zsír oly
Nyugtalanul: ej, barátom, ha hevesebben csapsz a lábasod foltos
Fenekére, akkor, holnapután már száraz a krumpli. Féltett üvegedből
Kiillan a zsír. Nem ezek szűkössége a téma,
de ahol vad vonatok
Dübörögnek, faderéknyi füst lövelődik ki belőlük és bömböl a szén
Szolga dühében: vinni kell árut: pezsgőt, narancsot méla uraknak,
Vagy másféle árut: vacogó katonát, hogy védje az asztalt a sok
Teli tállal s zöld üvegekkel. Vad katonaének
a mozdonyok ütemes

Csattogása. Vasak vergődnek vasakon s a töltés deres tövében megy
A megtört férfi s párja, az asszony távoli, ordas vacka felé, hol
Hideg ül a kályhán vigyorogva, mint kövér s meztelen őrült. Most
Vigyorog, de bármely percben ugorhat meresztve a körmét.
Pillanatig fújja a mozdony a gőzt. Takarja őket forró vatta-
Kabátba. Perc az egész s már messze a részvét, a dübörgő,
Melyben a fém érzőbb az uránál.
Ott állnak meztelenül, csupa
Pókhálóban s vágnak át a sinen. Nem érzi a hátuk, ahogy
Kisebbednek a tájba, hogy nyomorú proletársorsuk már szeme
Belső üvegére vette a festő, ki rossz talppal lép a derekben
S két öreget — bús vigaszul — megőriz évszázadokig, mert
Így hozta sors és így akarta festeni — vádnak — a festő.

Falusi sportolók

Szájtátva néztek rám, ahogy erre, egykor, elkarikáztam s más
Csóválta fejét, nevetett, dühösen nézett, vagy csak elkönyvelt
Magában, mint futóbolondot.

Ezen a tájon más sport nem volt,
Mint ha két legény összerúgta a port s mikor bicska villant, lány
Sikongott, anyák jajongtak. Tíz éve állítottak a legelőre négy
Kapufát, de azok gyorsan ki is dőltek, amikor hátát rajtuk
Vakarta a jámbor tehén. Darabig hevertek, míg nem vitték el
Testük egy éjjel tüzelőnek.

Tegnap jött ez a fénykép, kiesett
A levélből: ugyanaz a táj, hátul a lágy somogyi dombok szép
Vonala s balról a libaúsztató, a Cseke, de a rést más, húsz
Fiú fut, ugrik távolba s magasat. Arcuk ismerős, de más
Mégis, kihevül s nem munka melegétől. Távolibb ez a
Hév. Kétezer éve rómaiak éltek e tájon. Város volt itt,
Valamerre s most talán épp a stadion düledéke felett ez a rét,
Hol izmok duzzadnak felszabadultan a fényen, mentesen a vastag
Ruhák nyügétől s bronzozza őket a nagy, örökegy Nap, mint
A régi csoportot, két ezrede már s körbefogja őket szabad ég
S föld teljes szép köre, mint győztest a tölgykoszorú.

Birkás Endre

Csipőficam

Pontosan fél tizenkettő előtt tíz perccel vonultak el a tribün előtt. Az író a főkönyvelő mellett menetelt. Amikor az emelvény elé értek, felvette szemüvegét, amit egyébként csak színházban és moziban használt, de azzal se látott sokat.

— Ott van Kállai is? — kérdezte a főkönyvelőt.

— Dobi mellett áll — hangzott a válasz.

Aztán hirtelen meggyorsult a menet üteme, felbomlottak a sorok, majdnem futva érték el az előtte haladókat.

Megtorpantak, oszlott a nép. A főkönyvelő megfordult, úgy látszott, keres valakit és elügetett. Nagy sietségében el se köszönt az írótól, aki ment tovább, előre szegett fejjel, senkire se ügyelve. 1950-ben majdnem Kossuth-díjat kapott, s most csakúgy itt hagyják. És kivonulhatott. 1956 előtt, mielőtt belekeveredett abba a dologba, mindössze egyszer vonult ki. Akkor is sértődötten. Szerinte a tribünön lett volna a helye. Ide jutott. Hülye reklámszövegeket ír a Chemofort propagandaosztályán, havi 1500-ért. A főkönyvelő meg el se köszön tőle.

Rohant a Körönd felé, bele a tömegbe, mintha nagyon sürgős útja lett volna. Néhányan utánanéztek: megőrült ez, mit rohan így május elsején. A gyerekek fújták a papírtrombitákat, s rengeteg ballont lebegtetett a gyenge szél. Az emberek vidámak voltak, megelégedetteknek látszottak. Ez is idegesítette.

Végre talált egy kocsmát, ami nyitva volt. Beállt a kassza előtt a sorba. Egy decit kért, nem felet. Cseresznyéből. Borospohárban tették eléje. Úgy hajtotta fel, mintha stampedli lett volna. Aztán sietett tovább. A négyes autóbuszban ülőhelyet is kapott. Robogtak át Budára.

A Márvány utcában a vasúti híd után az első megállónál leszállt. Jó bizsergés járta át. Végül is minden rendbe jön majd. Amit tegnapelőtt írt, nem is olyan rossz — jutott eszébe. Tétován megállt az utcasarkon. Tanakodott, bemenjen-e a szemben lévő italboltba? Csak egy pohár sört iszik. Nem, nem korsót. Az a sok lé, minek az. Nyugodtan megiszik egy pohárral és semmi rövid ital. De ott megint az a sok ember! Állhatna ismét sorba. Mögötte két húsz év körüli suhanc támasztotta a házfalat.

— Irtó bírom a marhapörköltet — magyarázta az egyik hangosan, majdnem kiabálva. — De csak krumplival! — emelte fel a hangját és kihívóan nézett a társára, ellent mer-e mondani. De az csak bólogatott s köpött egyet. — Ha galuskával teszik elém, hozzá se nyúlok...

Az író továbbment. Pár lépésnyire volt egy eszpresszó, oda tért be. Leült a sarokba s kért egy üveg sört. Kinizsit kapott, bőven volt mostanában Kinizsi. Meg persze május elseje van, azért is. Zsebébe nyúlt, elővett egy darab papírt. A verse volt, az új verse. Olvasni kezdte, közben szopogatta sörét. A harmadik versszaknál feltekintett. A mellette lévő asztalnál egy nő ült. Sovány, csontos arc meredt ki az ablakon. Finom, hosszú orr. Igéző orr. A nő egy pillanatra visszatekintett a férfira, aztán meredt ki tovább az ablakon. Nem tudta levenni róla a tekintetét. Grafológia meg egyebek! Nincs olyan jellemző az emberre, mint az orra. Ezzel az orral, ezzel a csodálatosan vékonyodó, mindent kifejező, lovakéra emlékeztető tág lyukú orral talán egész élete rendeződnék. Esetleg írnia is sikerül megint. Ha ez a nő... A szeme is. Szomorú, fáradt, szép szeme. De a nő nem nézett többet vissza rá, meredt ki csak az ablakon. Az író

olvasta tovább a versét, majdnem hangosan morzsolva a szavakat. Rossz vers volt. Megint egy rossz, átkozottul rossz vers.

A nő most ráengedte nehéz tekintetét. Szomorú, nagy szeme kicsit gúnyosan pihent meg a papiron, amit az író kezében tartott. A férfi a lábát nézte, a nő sovány, jellegtelen, karószerű lábát, ahogy ott az asztal alatt lapos sarkú antilop cipőben nyugodott. Egy pillanatra eszébe jutott Jolán, az elvált felesége. Jolán! Lezárt ügy. Kár a gőzért. Ezzel a nővel bizonyára boldog lenne. Minden rendbe jönne, — s lehajtott egy pohár sört.

A nő ekkor felállt. Az író ijedten nézte. A nő felsőteste úgy ingott ide-oda, mint fiatal fa a szélben. Csípőficama volt. De milyen!

Egy pohár szódavízért ment a pulthoz. Oda is hozták volna neki. De ő akarta elhozni. Hogy legyen túl ezen. Minél előbb. Ne bámulja tovább az a férfi ott. Hány ilyen élménye volt. Tetszik a férfiaknak. Gyors léptekkel igyekezett a pult felé, mintha valamiképpen úgy képzelte volna, így kevésbé tűnik fel az embereknek testi hibája. Visszafelé vetett egy pillantást a sarokban ülő férfi felé. Az kéziratába mélyedt, nem mert feltekinteni.

De ez még nem volt elég. Néhány perc múlva a nő megint felállt, kínos igyekezettel elbillegett előtte s az ajtóból kikiáltott valaki után. Egy magas, sovány férfi jött vissza vele meg egy öt év körüli szemüveges kislány. Az író ekkor már csak nagy óvatosan mert időnkint feléjük nézni. A férfinak — megint ez tűnt fel neki — nagyon, nagyon jellegzetes orra volt. Szintén vékony, de hosszú is, szinte belelógott a sörös poharába, amikor ivott. Mert ő is sört rendelt. Hosszú orrú, bánatos tekintetű s nagyon gyenge férfi volt. Hiába, az orr mindent elárul. Erről írni is lehetne valamit — jutott eszébe a Chemofort propagandistájának s olvasta végig újra és újra értelmetlenül rossz versét. Tényleg nagyon rossz volt.

— Tudom, amikor a tribün elé értünk, nyakamba vettem, ugye Juli — mondta a hosszú férfi és a tarkóját tapogatta. A kislány nyugodtan ette tortáját, fel se nézett.

Az író csak ekkor vette észre, hogy ez a férfi ott vele szemben részeg. A nő, a szegény bicegő pedig bizonyára a felesége. Vagy a szeretője, ami még rosszabb. A férfi a kislánnyal kivonult s úgy beszélték meg, hogy utána itt találkoznak. S a férfi azért is iszik, mert hogy a nő...

Az író ekkor már megitta a második üveg Kinizsijét s további gondolatait nem tudta többé pontosan megfogalmazni. Mert az utóbbi időben ő is sokat ivott, s a kevés is hamar a fejébe szállt.

Fizetett. Szegény szerencsétlenek — járt a fejében. Az a vézna, szemüveges gyerek is. Vajon hány italboltot járt végig vele az apja.

Sejtelme se volt, hogy került útjába a férfi. Egyszerre csak ott volt az ajtóban, s teljes súlyával a lábára lépett. Valamit akart mondani a nőnek az ajtóból — valószínűleg a sarki italboltba készült — s aztán egyszerre rajta volt a talpa az író lábfején. Rögtön, ijedten bocsánatot kért. Hosszadalmasan, a részegek bőbeszédűségével.

— Igazán, nagyon kérem, ne haragudjék — mondta és dőlt belőle a pálinkabűz —. Valószínűleg az ő szájából is — gondolta az író. A másé elég kellemetlen. — Ugye itt lakik a közelben? Olyan ismerős. Igazán bocsásson meg...

Az író szabadkozott:

— Kérem, nem történt semmi...

Most látta csak, a férfi egy fejjel magasabb nála. Az ilyen nagy melák minek iszik! Olyan lehangoló látvány, ha egy ilyen hosszú alak berug. Bizonyos

magasságon felül nem volna szabad italt kiszolgálni a férfiaknak. Az a kárpitos az utcából százhatvan centi se lehet. Mindig részeg. Észre se veszi az ember. Hogy ez nőkre is áll-e, csak úgy hirtelenében nem tudta eldönteni magában.

Ezen tűnődött, ahogy ballagott hazafelé. Nem támolygott, csak zúgott egy kicsit a feje. S nem is lép senkinek a lábára. Mert azért mindennek megvan a maga határa. Ott lakott nem messze egy ötemeletes házban. De nem ért el a lakásáig. Mikor az ötödik emeleten kiszállt a liftből, éppen csak megvárta, míg becsapódott mögötte az ajtó, rohant a folyosó korlátjához és könnyedén átvetette magát rajta.

Jánosy István

Ne vedd félvállról...

Ne vedd félvállról a halált, anyám!
Rossz szívedre vigyázz, ahogy lehet!
Egyetlen kötelességed már talán:
megtartanod az életed.
Szemünk elé szegzett kötelességnek
dőltünk neki, mint havasi emberek.
Sohase vettük számba, hogy kiéghet
idegzetünk: túlizzékony, beteg.
Hogy a másik féltekén meghalt fivéred,
tudtad, mielőtt jött a távirat.
Hogy az öcsém a liftaknába lépett,
sok kilométerről megláttad azt.
Más javát mert erőszakkal hajszoltad:
jó szándékod hányszor szarvon szakadt...
Úgy voltál nékem, mint a lég, a nap.
Most elalélsz... S rámtör a Rém: mi ez.
A végső kérdés benned rejtjelez —
oldjam meg: találkozunk még, ha...
Nem!
Ezt a súlyt még el nem viselhetem.
Szívem el-elakad (hogy megelőzzön?).
Kell, hogy arcod még a Fényben időzzön!
Ha kérdez apád a láng-azúr íven:
„Eleget szeretted szeretteid?"
— rá tudod mondani már, hogy igen?
Míg élünk, vagyunk e kék Karneválban
együtt, bolond boldogok: emberek.
Mit átéltünk, pihenni ült madáraj:
elszáll, ha fölhessenti a halál...
Emlékeink, legyenek bármi szépek,
csak addig, amíg élünk, a miénkek!
Egyetlen kötelességed már talán:
őrizned életed, amíg lehet!

Egy XIII. századi magyar lapicida

Medgyessy Ferenc emlékére

Könyvet lapozgatok.
Bényi oszlop jámbor,
busafejű, zömök, bajszos vadászai.
Pécsi arc (Rákóczi szellem-vonásai).
Térdeplő, dundi dónátor Szentkirályról:
puha mozdulata csupa gömbölyűség. —
S látom, ki faragta: zömök lapicida,
kurtakezű,-lábú, rajt durva szőrciha;
kucsmakupak-fejű mese-Hüvelykmatyi;
kék szemét egészen tán sose nyitja ki,
ravaszkán hunyorog. Fürge, tömzsi ujja
oly hév szeretettel simítja a követ,
mintha szilvaszemű lány csípeje volna . . .

Évtizedeken át bolygott a világban.
Megjárta Provance-ot, Lombardiát. Hiában
látott átszellemült, szalaggá nyúlt szentet,
szunyogként csápozó, csontváz-kezű, -lábu
Krisztust, otrombán táncoló, becsiccsentett
germánokat, — csupa sete-suta bábut.
Megnézett jól mindent (csak fejét csóválta).
Éhezett útközben? Nesztek! megcsinálta.

Ám hazatérvén a putrikat meglátta,
ridegmarha-őrző, ferdeszemű pásztort,
s lábánál a korom, csahos gombolyagot
(hogy les föl okosan!), az öreges jászolt,
s hogy egy vízhordólány szépen nézett reá
őzsuta-szemével: „Hinnye!" — fölkacagott,
s a fenséges Krisztus, amit épp faragott,
(szunyogcingár, nyulánk), kezdett gömbölyödni . . .
Hogy a gyöngyszín kövön a vésőjét húzta,
mint tavaszi napra aranyhátú búza,
mint a kemencében dagadó, friss kenyér,
borzas kotlós alól szétguruló csibék, —
éledt keze alatt vidám, gömbölyű nép:
tömzsi kis vadászok, kecses dónátorok,
kackiás mókájú, ős jokulátorok.

Granasztói Pál

A zenéről

(Befejező rész.)

Még régen, ugyancsak amikor Rómában voltunk a háború előtt, meghívást kaptam egy zártkörű zenei estre: „Barokk-kori asztali muzsika" volt a műsor címe. Nagyrészt előttem ismeretlen szerzők — köztük Bach fiai, rokonai — műveit játszották kis kamarazenekarral, szép helyen, a Gianocolo egy óriási kertes barokk villájának a nagytermében. Májusi este volt, a terem ajtajai az illatos kertre nyíltak. Szép, kellemes zeneműveket hallgattam és elhallgattam volna még őket sokáig. Ekkor gondoltam először arra, hogy a zeneélvezetnek talán nem is okvetlenül feltétele az, hogy nagy figyelemmel, felkészültséggel hallgassák, hiszen ezt a szép zenét is zért szerezték, hogy urak ebéd, vacsora, társalgás közben hallják és jól, még jobban érezzék magukat. Épületeket sem műélvezet, műalkotásként való megbámulás számára építenek, hanem használat, bennük való élés, jó érzés számára, sőt még a kastélyok, a katedrálisok is elsősorban ezért épültek. Oratóriumok, operák eredete, célja is valami hasonló. A divertimentók már nevükből kivehetően is ilyen eredetűek. A zene eredeténél tehát az van, hogy az emberek részesei: vagy maguk zenélnek, vagy pedig csinálnak valamit, benne vannak valamiben, amihez a zene is tartozik. Az a tudatos, programszerű meghallgatás, ahogyan mi hallgatjuk a zenét, valami más és feltehetően újabb dolog. Hangversenyeken még csak kialakul az atmoszféra, a közönségnek közösséggé válása, a művésznek személyes hatására — ezért oly megkapóak mindig a ráadások — de rádióban, lemezen, éppenséggel rádióból lemezen már alig. Talán ezért is únja annyiszor az ember, és közben szégyenkezik, de igazában nem tehet róla. Meg fáradt is, vagy éppen máshoz volna kedve. Csúnya a terem, szörnyűek a csillárok, a mennyezetdíszek, amiket közben nézeget. Sokat hallott a műről, vagy nagyszerű emléke maradt egy ízben róla, és ezt várja újra, de nem kapja meg. — Ennyi és még több oka lehet annak, hogy hangversenyen vagy hangversenyről zenei élményünk ne legyen. Nem szólva a diszpozícióról, meg az időjárásról. Miért van az például, hogy Beethoven Esz dur zongoraversenyét első ízben közepes dirigens és zongorista előadásában hallottam az Operában, a Filharmóniai Társaság bérleti hangversenyén, de olyan lenyűgöző hatást tett rám, amit azóta sem éreztem, jobb előadóktól sem, csak mindig vártam. Ugyanígy César Franck hegedű-zongoraszonátáját Dohnányi és Telmányi előadásában hallottam először a Zeneakadémián, s míg élek, nem felejtem el, azóta is *ez* az előadás él bennem; később hallottam Cortot — Thibaut-tól lemezen, de sokkal kisebb hatással volt reám. Ezért tettem azt később mind többször: — ha valami nagyon tetszett hangversenyen, inkább eljöttem, hogy emlékét tisztán megőrizzem. Így tettem például akkor, amikor Fischer Annie-val hallottam Schumann zongoraversenyét a Városi — az Erkel — színházban, — utána még egy Beethoven szimfónia következett volna, de én elragadtatásomban hazamentem. Ekkor éreztem első ízben s talán utoljára is azt e zene hallatán, hogy a németségnek a mélyén van valami tiszta, valami esendő, és megható is, amit csak zene fejezhet ki és ez a zene ezt fejezi ki. Nem félig olasz, mint Mozart, nem a vaskos német, mint Wagner, nem világméretű, mint Beethoven, hanem egy tiszta német. S ezt jólesett hallani, ezzel a szívemben hazamenni...

Elkanyarodtam, de annyiban a lényegnél maradtam, hogy zenében részt venni és zenét programszerűen meghallgatni két különböző dolog, ezért ez utóbbinál a teljes befogadás ritkán sikerül. Az előbbiben sem mindig, de ott nem ez a cél, hanem az, hogy a zene hozzá tartozzék az ember életéhez, átitatódjunk vele. Olyanformán, ahogyan például a parasztlányok munka közben énekelnek. S ha már parasztokról van szó, olyasféle különbség ez, mint az, hogy a parasztok nem napoznak, hanem napon vannak. lebarnulnak, a városiak meg napoznak, kénytelenek ezt tenni, hogy naphoz jussanak, lebarnuljanak. De talán nem is kénytelenek, ami a zenét illeti, hanem talán kialakulnak előbb-utóbb a zenével élés modernebb formái, a zenének valami más funkciója is. Itt jut eszembe újból Gigi nézete a jazzről, — azt hiszem, hogy mi szórakozóhelyeken és másutt jazz címén kapjuk úgy a zenét, ahogyan zenét kapni kellene, s ezen a hasításon: könnyű zene és komoly zene — érdemes elgondolkodni. Nem a zene értékére, hanem funkciójára gondolok.

Amióta a fiam felnőtt és egyre többet, de egyre felkészültebben és igényesebben is hallgat itthon jazzt — és vele én is — kezd a véleményem erről kialakulni.

Ő ugyanis nem azt a szalonjazzt hallgatja, a „táncdalokat", a giccszenét, amit ismertem — bár az én időmben jobb, eredetibb volt, mint ez a mostani, ez az izonyatos, lélektelen, szakmányba gyártott műzene, — ő mást hallgat. Könyveket vesz és olvas a jazzről, jazz lexikont, ismeri a történetét, a nagy művelőit, az úttörőit, és megszerezte — jórészt külföldről — a legjobb, a legeredetibb műveket, felvételeket. Néger spirituálékat, régi néger áldozati zenéket is. Általában négereket. Armstrong, Ellington, Benny, Goodman, Count Basie nevét hallom legtöbbször. Hallok cool jazzt, jazz kamarazenét. Naponta hallom. Ők — fiam, lányom, vendégeik — a földön ülnek, párnákon, úgy hallgatják, ütemesen rázódnak, majd táncolnak is, bár nem mindig. Nagy vigasság is támad olykor, és árad hozzá a zene. De ez más zene, ez nem „tinglitangli", nem az a vásári, csakugyan könnyű zene, amit valaha magam is játszottam, szereztem. (Bár azok közül is fennmaradt egy-két szép, felejthetetlen dal, amit még mindig játszanak, s elérik a zenei műdalok finomságát, maradandóságát.) Mert erre a zenére, amit otthon hallok, az a kategória, hogy könnyű zene, aligha áll, illetve ez a kettéosztás alig alkalmazható. Gyökerei és a hatása is komolyak, húsba-vérbe vágók. Néha túlságosan is, néha menekülök előle, mert annyira felkavar, máskor mélyen megindít. Ez az igazi jazz világa, túlnyomóan a húszas, ritkábban a későbbi évekből. Az előremutató, a lényegi mintha az első világháború körüli időkből volna. Népi zene, ha úgy tetszik. Szakrális is, mondhatnám némelyikre — van például köztük néger temetési zene, szívszaggató, vérforraló. Erotikus? Ez lehet, de mintha valami autoerotikumot váltana ki, nem más felé irányulót, — a fiatalok magukban táncolnak, magukban ringanak, rázkódnak tőle. Nem karolják át egymást, mint mi valamikor, hanem csak kézen fogják, mint apáink egykor a francia négyesnél, — könnyedén, kecsesen, persze sokszor vadul is. Az efajta tánc tetszik nekem, csaknem koreográfikus. S a zenében van gyakran valami megindító is. Egy kis panasz, egy semmiség, a szöveg is ilyesmi. Ez nem a nagy érzések, a nagy konstrukciók világa, az bizonyos. De nem is rekeszthető ki a művészet világából, az is bizonyos. Sőt hatásával, szerepével mintha közelebb állna hozzá, elemibb, mint a kötelezettségből meghallgatott, tudákosan bírált, élvezett műveké, előadásoké, s úgy érzem, oda mutat, ahol az igazi műélvezet, az igazi és spontán művészeti hatás csíráit keresnünk kell.

Van valami más is benne, és ez az improvizálás. Önfeledtnek, csapongónak, szeszélyesnek tűnő szólók, muzsikálás. Az eredeti dallamra alig ismerni rá, néha boszszant is. Ezért is több szó esik előadóművészekről, mint szerzőkről. Ebben is van valami figyelemre méltó. S mintha itt is valami túlzott hasításban élnénk: a teremtő és a reprodukáló művészet hasításában, s ez csak olyankor oldódik fel, amikor Toscaninit, Menuhint hallhatunk, s szinte közömbös, mit játszik. (Az is figyelemre méltó, hogy hány nagy alkotó volt kiváló előadó is: Bartók, Beethoven, Liszt, Mozart, — náluk ez csakugyan összefüggött.) De sajnos még a legnagyobb előadók is többnyire az agyonjátszott, a bevált dolgokat játsszák, s csak ritkán mutatnak be újat, még nem hallottat, holott bizonyára van sok. Modern muzsikát módjával hallunk, holott modern világban élünk — én például Schönberget koncerten még nem hallhattam — és a 18. század előttit is alig és csak újabban. Monteverdit a század elején még nem játszották. Talán vannak további ilyen lehetőségek, — Albinoni például, akitől csak legutóbb hallottam első ízben egy megindító lemezt. — Szóval az előadó rangja emelkedik, s úgy érzem, ez így van rendjén, mihelyt nem mesterkélt áhítatról van szó, hanem valódi zenélésről, zenei légkörről, a hallgatók részességéről. Olyasmiről — persze sokkal-sokkal emelkedettebben — mint amit már megéltem, amikor Jack Hylton zenéjére táncoltunk a Vigadóban, sőt még zongoráztam is a zenekarban. Modern misztériumokról. (Amint hallom, Lengyelországban vannak jazz estek, ahol a hallgatóság egy része felváltva zenél, improvizál, s mindenki nagyon komolyan veszi ezt, a többiek táncolnak). Az improvizálást úgy hiszem nem lehet lebecsülni, ebben a teremtő, alkotó művészet közvetlenül szólal meg, elsődlegesebb hatással, mert részesévé teszi a hallgatót, miként a szabad előadás is mindig elevenebb hatású, mint a felolvasás. Persze, lehetne mondani, ez nem művészet, nem szerkesztés, műalkotás, hanem valamiféle révület. Csakhogy a jazz improvizációk nem ilyenek, a legkiválóbb előadóművészeké nem is igazi improvizációk, hanem „meg vannak csinálva", miként korábban, a klasszikus zenében az improvizálás lassan elhaló nyomaként a kadenciák is. Pontosan meg vannak csinálva, mint ahogyan tudtommal a modern előadóművészek is a szerzők pontos interpretálására törekszenek. S éppen ez a szép, ez a kitűnő ezekben az eksztatikus hatású zenékben, — az, hogy valami pontos van mögöttük, valami rend: — a zenebonában, a révületben minden hang a helyén van. Jóllehet, ez sem újdonság. Sauer Emilről, a nagy zongoraművészről hallottam egyszer, hogy tomboló sikere volt azzal a ráadásként adott Chopin

etüddel, melynek végén induló hangjai harsannak fel; az öreg művész kirúgta maga alól a széket, felállt, s a befejező ütemeket égnek emelt arccal, lobogó ősz hajjal, állva játszotta el; — valaki azonban észrevette előző nap délelőtt, a Vigadó félhomályos folyosóján járván, és zongorahangokat hallván, hogy az üres teremben Sauer gyakorol a zongorán és éppen azt gyakorolja, hogyan rúgja ki a széket maga alól. — Az improvizációk tehát műalkotások, csak éppen másfélék, s olykor elementárisabbak. Valamik, amire úgy látszik szükség van a művészet ernyedő, elvonttá váló világában.

A cool jazzt, meg a konkrét zenét már nehezebben követhetem, bár némiképpen értem, és itt érzem leginkább a jazz átfolyását a modern zenébe. Bartók ehhez képest romantikusnak tűnik, csakúgy mint az építészetben Le Corbusier is Mies van der Rohe-hoz és követőihez, korunk fiatalabb építészeinek törekvéseihez képest. „Mies" hideg, csillogó, krómozott, műszerszerű épületeket alkot, alapjuk geometrikus rend, ezen belül laza burjánzása a változtatható elemeknek, — ő maga nem beszél, nem ír építészetről, mondván, hogy az építészetet csinálni kell. Igaz, hogy legalább ennyit írt. Hallgatag ember. Konkrét művész. S tudom, érzékelem, hogy ez kell. Előbb rasztereket csinálni, hidegen, kiszámítottan, hogy majd azokon belül kalandozni lehessen. Olyasmit csinálni, mint amikor a folyondárnak elkészítik a rácsozatát, amire felfuttathatják. Ez a fiatalok dolga, én már nehezebben követhetem. Hozzám mindig előbb szóltak az oldott dolgok, s ezért is kellett vigyáznom, hogy ne legyek érzelgős, vagy ne essem ilyennek áldozatául. Fiam legújabb lemezei közül is legjobban azt szeretem — egy Fats Waller nevű néger zongorista és kis zenekara lemezét — ahol ez a Fats Waller a harmincas évekből, az én ifjúságom idejéből való dalokat zongorázik, énekel. Bőgő, dob, piszton kíséri. Olyanokat játszik, amiket nem ismertem, csak az atmoszférájuk ismerős. Valami csodálatosan behízelgő, elbűvölő hangon, őszintén, poztalanul, némi fájdalommal és sok derűvel játssza, énekli őket. Mindig eszembe jut a Casablanca c. film bárjelenete, a búbájos néger, amint a zsúfolt terem közepén, egy pianinónál zongorázik s énekel reflektorfényben, ide-oda fordul, néz, mosolyog. Én úgy érzem ilyenkor, mintha elúsznék. Fiatalság, el nem ért dolgok, meg nem írt évek, események felé. Azt a derűt érzem, ami mostanában eltölt, amikor néha zongorázom, s azt az enyhe fájdalmat is, ami az ilyen késői derülést kíséri. Azt az érzést, hogy kellett volna élni, de nem lehetett, mert mindig dolog volt, kötelesség, és még az élvezetekben is valami regula. S hogy sok-sok elmondani való, valami töltés van bennem, — de hát elmondhatom-e valaha is? És kinek, hogyan? — S még valami jut eszembe erről a zenéről, egy néger zongorista énekéről, zenéjéről — Arany János. Ezt az andalító édességet, egyszerűséget, álomba ringató hangot mostanában tőle hallottam, amikor legutóbb a *Toldi szerelmébe* temetkeztem. Úgy látszik, most erre van szükségem.

*

Az eddigieket naplómban fél esztendeje írtam, egy betegség idején, és sok évi megfeszített munka utáni fáradtságban. Ez, úgy látom reá is nyomta bélyegét vélekedésemre. Azóta több, sőt egyre több zenei élmény tágított, új fényeket gyújtott zenei égboltomon és megerősített abban, hogy hatalmas, gazdag, kiaknázatlan világ vár még felfedezésre. Már mint a magam számára, de hát nekem most ez a fontos. Belőlük csak néhányat jegyzek itt fel, — úgy érzem, ezek voltak a leglényegesebbek.

Beethoven Románc című, hegedűre és zenekarra írt művét is hallottam többek között. Nem ismertem még, tudtommal nem tartozik a kiemelkedő művei közé. Furcsa módon azonban és váratlanul, mindjárt kezdeteben visszhangot keltett bennem, mást, mint amilyent eddig az ő művei keltettek. Előbb valami olyan érzést, hogy ehhez közöm van, szól hozzám. Egyre jobban figyeltem, mert éreztem, hogy most valami történik, valami oldódik bennem. S egyre jobban tetszett is. Amikor vége lett, elgondolkodtam. Mozartra gondoltam — kire emlékeztett — majd újra a most hallott zenére. És most Mozart hirtelen másnak tűnt, mint eddig, valamivel távolabbinak. Mert e pillanatban eszméltem valamire, érzékeimmel — hiába tudtam eddig is — hogy ez a zene modernebb. Sőt nemcsak modernebb, hanem mai, míg Mozart valahogyan minden szépségével, varázsával egy lezárt, immanenssé vált múlt, akár a görög építészet. Felkerült az Olymposra az istenek közé, míg ez a beethoveni zene mintha még itt volna közöttünk. Mert ebben valami fújtatás, küszködés is van, valami irányulás, ami talán még nincs is célnál. Valami személyesebb, valami közelibb. Most hirtelen úgy tűnt, hogy Mozart fájdalma, öröme kész, formált állapot, míg

Beethovené ott születik a fülem hallatára ideges remegéssel. Ekkor, e néhány pillanat alatt és igen későn — ötvenes fejjel és közel másfél évszázaddal halála után — éreztem, sőt tudtam, hogy végre elértem Beethovenig.

Csakugyan így lett. Az, hogy mennyire így, néhány hét alatt bebizonyosodott. Kezembe került egy kis, a nagyközönségnek írt regényes, vázlatos életrajz Beethovenről. Ezt a műfajt sohasem szerettem: koholt párbeszédeivel, helyzeteivel, a bele csempészett többé-kevésbé hiteles adatokkal, — de most mohón elolvastam. S úgy is hatott reám, ahogyan írója szánta: mint nagyközönségre, akit a hatásos kezdések, jelenetek, párbeszédek megragadnak. Ámde engem nem az írói munka ragadott meg, hanem a zene, amiről szólt, s amiről most derült ki, hogy mennyire ismerem. Hiszen harminc-negyven év alatt Beethovennek csaknem minden jelentősebb művét hallottam, némelyiket többször is. Dohnányitól korai, Backhaustól késői zongoraszonátáit, Menuhintól hegedűversenyét, Toscaninitől hetedik, Kleibertől kilencedik szimfóniáját és így tovább. S azt hittem, hogy únom, nem szól hozzám. Talán csakugyan úntam is, de közben mélyen áthatott, mint a környezet, a nevelés, mint az otthon, — és most, ennek az olcsó kis könyvnek a hatására — akár valami oldószerére — feloldódott és áradni kezdett bennem. Amíg olvastam, felharsant bennem az Eroica, az ötödik szimfónia, a zongoraversenyek, az Appassionata, a Leonora meg az Egmont nyitány, — megszólaltak bűvölő hangjaikkal a holdvilág, a tavaszi szonáta, az adagiok — és még sok más — olyan mélyről, olyan jól ismerten, amit nem gondoltam volna. Megelevenedtek koncert-élményeim, s a valamikor unalommal hallgatott művek most felbuzogva, valami összkoncertté egyesültek bennem, mintha mindaz, amit évtizedeken át hangversenyen, rádión, lemezen hallottam, most egyszerre szólna. S benne ez az iszonyú élet, szörnyű gyötrelem, amiről olvasok, s aminek az árán gyönyörködtet bennünket. Süketülése, magánya, lázongása, szeretetvágya, csalódásai. Egy olcsó, népszerűsítő kis könyv lapjai felett könnyeztem.

Hamarjában nem tudtam újabb és jelentősebb Beethoven életrajzhoz jutni, mint a Romain Rolland-éhoz, amit most adtak ki magyarul újból, szép kiadásban, Bartha Dénes kiegészítésével, jegyzeteivel. Betűről betűre elolvastam: — az összes jegyzeteket, jegyzékeket, az eredeti leveleket. Levelei, végrendelete gyönyörűek, méltók zenéjéhez. Tanulmányozhattam művei keletkezését, a sok tudnivalót róluk. Romain Rolland életrajza finom munka, de engem most igazában a jegyzetanyag, az adatok érdekeltek, a legújabb zenetudományi kutatásokon alapuló tárgyilagos közlések, — az előbb olvasott lelkendező kis életrajz, de részben Romain Rolland munkájának is ellensúlyozásául. Ezeknek a jegyzeteknek száraz, józan, csaknem gúnyoros hangja, pontos, hiteles közlései eloszlatták azt a fennkölt, romantikus légkört, ami a regényes életrajzokat, de kissé még a Romain Rolland-ét is áthatja. S erre nagy szükségem is volt. Nem akartam Beethoven zenéjét azért szeretni, mert megindítanak életének gyötrelmei, — fordítva gondolom helyesnek: azért indítsanak meg a gyötrelmei, mert olyan szép, nagyszerű a zenéje! Különben ezek a gyötrelmek nem is egyértelműek. Bartha Dénes józan jegyzeteiből például kiderül, hogy amikor Romain Rolland nélkülözésről ír, akkor Beethoven igen jól keresett, sőt Bartha Dénes pontos elszámolásokat közöl keresményeiről. Kiderül, hogy a Romain Rolland szerint tragikus hangulatról tanúskodó levélnek egy másik része igen vidám, életerős hangulatú. Az olcsó kis életrajz nagy hatású párbeszédekkel adta elő Beethoven és Goethe Teplitz-i találkozását, ugyanezt kissé óvatosabban Romain Rolland is elmondja, Bartha Dénes jegyzeteiből kiderül, hogy bár csakugyan találkoztak akkor s ott, a részletek Bettina Brentano levelein alapszanak, amelyekről viszont utóbb megállapították, hogy koholmányok. Leginkább az hatott reám ezekből a tárgyilagos jegyzetekből, hogy Beethoven teljesen tudatában volt nagyságának, erejének, jelentőségének, ő diktálta kiadóinak feltételeit. Mindezzel azonban sem az ő alakja, sem zenéje nem lett kisebb a szememben, hanem azt éreztem, hogy a zene — mint minden alkotás — bonyolult párlat, olyan varázslat, amit nem lehet, nem szabad egyes konkrét gondokra, bajokra, eseményekre, körülményekre visszavezetni. A zene mögött az egész ember áll mindenestől és azonfelül még sok minden, talán minden, ami előtte történt és elhangzott, — miként a felhőket sem egyik vagy másik tó bocsátja fel az égre, hanem az összes tengerek, vizek együtt. Beethoven megértése, úgy érzem és remélem, nem életrajzi, hanem zenei megértés volt részemről, az életrajz ehhez csak hozzásegített. Ezt abból gondolom, amit a Rómánc meghallgatásakor hirtelen éreztem. S most minden vágyam az, hogy mielőbb meghallgassam, s ha lehet, meg is értsem valamennyi késői vonósnégyesét.

*

A „Vallomás és búcsú"-ban írtam emlékezetből Bartók egyik vonósnégyeséről, amit egyedül hallgattam valamikor késő este budai új lakásomban, és nagy hatást tett reám, a jövő képét szuggerálta nekem. Sokáig nem tudtam, hányadik vonósnégyes ez, a harmadiknak gondoltam, majd kiderült, hogy a harmadik más. Főként azért, hogy újra, hogy biztosan halljam, ősszel bérletet vettem egy kamarazene sorozatra, melyen összes vonósnégyeseit bemutatták. Nagy meglepetésemre ez a vonósnégyes az első volt. Most is mélyen megkapott, ugyanúgy mint régen. De a bevezető előadás más meglepetésekkel is szolgált. Megtudtam, hogy éppen születésem évében keletkezett. Már máskor is észrevettem, hogy születésem évében, csakúgy mint az első világháború előtti évek mindegyikében mennyi jelentős, máig ható mű született, — talán elég ha Sztravinszki legfőbb műveire, Apollinaire-re, Proust regényére, a festészetben az expresszionizmusra, a kubizmusra gondolok, az építészetben pedig az első jelentős, ma is helytálló formatörekvésekre, itthon például Lajta Béla, Málnai Béla műveire. Valami nagy feszültségekkel, kezdeményezésekkel, alkotásokkal terhes időszak volt ez, itthon nem egy téren elérése a leghaladottabb európai szintnek. Furcsa, babonás érzés, hogy akkoriban születtem. De még furcsább, sőt meghökkentő az, hogy jómagam, aki bár sohasem tartoztam, kívántam tartozni a jól értesültek, a minden újdonságra azonnal felfigyelők közé, viszont műveletlennek sem hittem eddig magamat — tehát, gondolom, egy átlagos érdeklődési, tájékozottsági szinten állok — harminc éves koromban olvastam először például Proustot is, és hallottam Bartóknak eszerint akkor ugyanilyen idős vonósnégyesét. „Harminc évi átfutás!" — mondta elgondolkodva egy költő ismerősöm, akinek ezt elmeséltem. Bizonyára arra gondolt, él-e még, amikor verseit talán szélesebb körben is megértik.

A másik meglepetés az volt — ennek már viszont örültem —, hogy az előadó szakszerűen, részletesen, de lényegében hasonló értelmezését adta a vonósnégyes zenéjének, mint amit magam is írtam: — mélabú, szorongató magány, iránytévesztés, sőt halálközelség, megsemmisülés érzéseit fejezi ki előbb, majd a befejező részben a felülkerekedést rajtuk, a kiutat belőlük, életerőt. Ez ugyan más Bartók művekre is jellemző, de különösen erre az időszakára, az előadó szerint, melyet Bartók válságos időszakaként jellemzett, határon az előző és az új között. S ekkor tudtam meg a számomra legmeghökkentőbbet: — Bartók ez időig még Wagner hatása alatt állt, különösen a Tristan, e mű halálvággyal telített zenei atmoszférájának, zenei kifejező eszközeinek hatása alatt. Ha talán nem is jól idézem, de így értettem az előadót, aki bizonyításul leütötte a zongorán a Tristan egyes ilyen motíviumait, majd a vonósnégyeséit. A hasonlóság a hangulat, a zenei légkör tekintetében csakugyan érezhető volt.

Ez nagyon furcsa volt nekem. Mert ebből az derült ki, hogy amit én a jövő világ zenéjének képzeltem, az nemcsak több mint ötven éve született, nemcsak harminc évvel később ismertem meg, nemcsak maga Bartók is többszörösen meghaladta, hiszen minden más vonósnégyese és jelentős műve későbbi, — hanem az is kiderült, hogy éppen Wagnerben gyökerezik, aki valaha oly mélyen hatott reám, tőle éppen akkoriban szabadulni akartam, s aki ezek szerint most Bartók képében lopakodott vissza belém. És amikor azt hittem, hogy a modern zenét kezdem érteni, sőt kötődöm hozzá, akkor valójában még mindig Wagnerhez kötődtem, egy ma már száz évvel ezelőtti zenéhez. Ez csaknem elkeserített. Majd vígasztalódásul arra gondoltam, hogy mindez talán fordítva is igaz: hiszen nem egyszer hallom, hogy Wagner és Liszt a legelőremutatóbbak e korból, hogy a tonalitást már Wagner kezdte felbontani, talán leginkább éppen a Tristanban, s ugyanezt a modern ízt éreztem legutóbb a Parsifal közzenéjében. S hogy Bartók is — az előadó szerint — éppen akkor tette meg az elhatározó lépést a jövő felé, így a későbbiek csírái az általam annyira szeretett vonósnégyesben is benne vannak. Nem lehetek hát annyira maradi ember, ha a Tristanhoz, a Parsifalhoz, az 1908-as Bartókhoz kötődöm.

Az azonban mégis elgondolkoztat, hogy mintha minden más terén is a művészetnek voltaképpen így volnék. Az építészetben itthon Lajta Béla és kortársai állnak hozzám legközelebb, minden újabb mű egy kissé távolibb, hidegebb, amit inkább értelemmel és erkölcsi okokból fogadok el. A regényírásban Prousttal, a költészetben Apollinaire-rel, illetve az utánuk következőkkel vagyok így, — itthon Krúdyval, Adyval, Kosztolányival. (Persze, kivételek akadnak, legutóbb például Fitzgerald könyvét éreztem mélyen hozzám szólónak.) A festészetben így vagyok Bonnard-ral, Rouault-val, Rippl Rónaival, — az újabb itthoni festészet, amit még teljes szívvel, érzelemmel is befogadok: Egry, Bernáth, Szőnyi festészete. Miközben hát lassan egy életet éltem a még újabbakért való érdeklődésben, ezek kívánásában, olykor az értük való harcban is, — érzelmi horgonyaim olykor fél század mélységébe akadtak. Mit jelent

ez vajon? Alkatomban, vagy életkoromban, polgári voltomban, vagy a magyarországi mindenkori fáziseltolódásokban van az oka? Az „átfutás"-ban? Más is így van-e, csak nem mondja? Mert ha mindezt ridegen összegezném, akkor azt kellene mondanom, hogy igazában századeleji, sőt szecessziós ízlésű ember vagyok. Ezt pedig nem vállalom. De hát ez más probléma, nemcsak zenei, hanem úgyszólván mindent felölelő. Talán egyszer még szembenézek vele.

Mindenesetre volt mostanában más élményem is, ami ellentmond ennek. A rádióban hallgattam egy hegedűművet zenekarral. Nagyon szép, sőt helyenként mélyen megindító, modern hangú taktusokra figyeltem fel. Nem tudtam, hogy mit játszanak, és ez a legjobb próbája az igazi, az elfogulatlan megítélésnek. Hívtam fiamat, hallgassa ő is. A zene azonban furcsább lett, — elcsépeltnek tűnő, frázisszerű, régimódi részeket hallhattunk, majd újra megkapó, tiszta hangokat. Valami keveredés volt benne és mi is megkeveredtünk. Találgattuk, mi lehet. Hajlottam arra, némely bartóki hatású része miatt, hogy mai szerző, Bartók epigon eklektikus művének véltem, de nem mondtam ki. Vége lett, — Gertler Endre játszotta Bartók első hegedűversenyét. Zavartan néztünk egymásra; nem hiszem, hogy felsültem volna, de diadalmaskodni sem volt okom.

Majd itt járt késő ősszel a magyar vonósnégyes, melynek mélyhegedűse megalakulásától K. D. unokaöcsém, anyám húgának fia. Húsz éve nem láttam, s megkapott, mennyire hasonlít anyámra, akitől — ha van — érzékemet a zenéhez örökölhettem, hiszen apám szegény botfülű volt. Öcsém és társai azóta a világot járják, igen nagy sikerrel, sokan a legjobb vonósnégyesnek mondják. Bartók őket hatalmazta meg — úgy tudom ötödik — vonósnégyesének a világban való bemutatásával. Annakidején a pontos, szabatos, a szerzői előírásokat teljesen betartó interpretálás követelményét tőlük hallottam először, az akkor még előforduló egyéni értelmezésekkel szemben. Most nagy kíváncsisággal vártam és hallgattam őket; — az ötödik vonósnégyest játszották műsorukban. Vajon rokont jobban figyel és ért az ember? Vagy nagyon jól játszottak? Mert ez a zene, mely annakidején, első ízben inkább csak felizgatott, most mélyen érintett, s tetszett. Valami nagy, nagy tisztaságot, finomságot éreztem, valami olyan emelkedett zenei légkört, amit itt a Zeneakadémián talán utoljára azon a Bruno Walter-i koncerten. Akkor Mozarttal, most Bartókkal. Még sincs olyan nagy baj — gondoltam. S ott álltam sokáig a gyűrűben, majd az ajtóban hallgattam az egyre szebb, magkapóbb ráadásokat. Öreg jegyszedő állt mellettem, megismertem — valamikor gyakran beengedett, talán éppen akkor a Bruno Walter koncertre is. — Mind ismerem őket, hiszen mind ide jártak, kicsi koruk óta! — mutatta boldogan a kezével, valahol lejjebb, kis kölykök magasságát...

Ezután éppen azon elmélkedtem, valamivel többet kellene tudnom Bartókról, és általában a modern zenéről, amikor fiam egy könyvet hozott: „La musique étrangère contemporaine", szerzője André Hodeir. A könyv a Presses Universitaires de France „que sais-je?" sorozatában jelent meg. „A Doktor Faustus keletkezése"-nek olvasása is újból felcsigázta zenei érdeklődésemet, és megdöbbenve állapítottam meg, mennyire kevés fogalmam van arról, mi az atonalitás, a dodekafonia, a szeriális zene, mi lényegében Schönberg reformja, Bartók hogyan viszonylik mindehhez. Ez a kis könyv — olyasféle, mint a Fischer Bücherei magas színvonalú ismeretterjesztő könyvei — kapóra jött nekem. Fiatal ember írta; hangjában, szempontjaiban, módszerében rokonszenves komolyságot, igényességet, következetességet, de némi egyoldalúságot is érzek. A modern zenének öt, szerinte legkiemelkedőbb mesterét elemzi részletesen: Sztravinszkit, Schönberget, Alban Berget, Anton Webernt és Bartókot. Ebben a sorrendben. Mindenki más, így például Hindemith, Britten is az egyes országok egyéb modern zenéjéről szóló zárófejezetben szerepel. A francia zenét — ide értve Honeggert is, — a sorozatnak egy másik kötete tárgyalja. Kíváncsiságomban először a Bartókról szóló fejezetet olvastam el, s kissé meghökkentett, — olyan volt, mint amikor az ember hirtelen oldalról pillantja meg magát a tükörben. Már azáltal is, hogy ötödikként ír róla, amiben aláértékelést éreztem. Elemzése pedig szigorú. Vokális műveit eleve félre teszi, mert kamara- és szimfónikus zenéjét véli a legjelentősebbnek, előremutatónak. Életművét töredékesnek, emigrációs éveit és műveit hanyatlásnak mondja. Az általa legtöbbre értékelt műveiben — Zene vonós és ütőhangszerekre. Szonáta két zongorára és ütőhangszerekre, vonósnégyesek, második zongoraverseny — a beható analízis után is csak egyes részeket vél tökéletesnek, a modern zene magaslatainak. A harmadik zongoraversenyt — amit annyira szeretek — meghökkentően banálisnak mondja. Fiam biztatott, hogy olvassam el az egész könyvet, akkor jobban kiderül a mérték. Csakugyan, igen szigorú könyv. Mindenben a tökéleteset, az előremutatót, a tiszta, saját hangot keresi és értékeli, és ezt mindegyik nagy

mesterben és a legtöbb műben is csak részletekben találja meg. Az egyetlen egészében tökéletes mű szerző megítélésében Szravinszki „Sacre du printemps"-ja, de magának Sztravinszkinak a pályája szerinte azóta hanyatlás. Schönbergnek néhány első világháború előtti művét emeli erre a rangra, utána nála is hanyatlást mutat ki, és azt, hogy az általa kezdeményezett szeriális zenében nem ő, hanem tanítványai: Berg és Webern alkottak jelentőset. Bergnek operáját emeli ki, Webernnek azonban egész életművét mintha a leginkább előremutatónak, konzekvensnek tekintené, bár egyes műveit szintén bírálja. A sorrendet pedig, úgy látom, azért állította fel így, mert mintha Bartók volna számára a legkiesőbb és legmegfoghatatlanabb. Itt éreztem az elfogultságot, — azt, hogy ez a könyv túlságosan nyugati, sőt talán a francia zene, egy hideg francia intellektus szemszögéből készült, s hogy kizárólag formaalkotási, szerkesztési szempontokból ítél, a tartalom valamiképpen háttérbe kerül. Afölött például elsiklik, hogy Bartók népi zenét tanulmányozott, dolgozott fel. Viszont következetes, nagyigényű és tiszta munka, s így figyelemre méltó. Jellemzései, értékelései lexikonba illő tömörségűek, megfontoltak. Ezért újból elolvasva a Bartókról szóló részt, úgy éreztem, bár távolabb áll tőle, elemzésével, jellemzésével mégis valami olyan nagyságot, olyan jelentőséget éreztet benne, olyan elismerést és értékelést szólaltat meg — az említett többi nagy mesterrel is összehasonlítva — ami talán még több is, mint az elfogult, vagy éppenséggel rajongó megítélés. Kiemeli emberi nagyságát, amit másnál nem tesz meg. Aki ezt a kis könyvet elolvasta, annak Bartókban a század egyik legnagyobb méretű és hatású, csodálatos orkeszráló képességű, ritmikájú, elementáris erejű, a jövő és a múlt között álló alkotóját kell megismernie. S ezt jó éppen ilyen távolabb állótól olvasni, akkor is, ha ő a zene újabb útjának mintha inkább a Webernét vélné.

Bennem ez a kis könyv sokkal mélyebb érdeklődést keltett, mint amilyenre talán igényt tarthat. Annyiban joggal, hogy tájékozódni kívánó nagyobb közönségnek készült, amilyennek magamat is tekintem. Úgy érzem, a legjobbkor, vagy helyesebben még éppen jókor olvastam. Rá kellett eszmélnem arra, amit némiképpen tudtam is, hogy a modern zene világa mily mértékben ismeretlen előttem, s többnyire mily felszínes, másodlagos művek azok, amelyeket — Bartókon kívül — modern zenének hittem. (Szerző egyébként, akinek a jazzről is van könyve, bár némi átfonódást említ a modern zene és a jazz között, mégis határozottan elkülöníti a kettőt, s ezt most már magam is jobban értem. Viszont azt, hogy az igazi jazz világa nem megvetendő dolog, abból is gondolom, hogy Bartók habozás nélkül vállalkozott egy triót írni Benny Goodman, a jazz hírneves klarinét szólistája számára.) — Rá kellett eszmélnem, hogy magát Bartókot is mily felszínesen ismerem, s most egy hűvös, fiatal francia tanít meg, ki ő és mik a művei. Azóta megvettem a kétzongorás szonátát, a második zongoraversenyt és a Zenét is hanglemezen — összes vonósnégyeseit most akarom megvenni — s ezekbe mindinkább belemerülök, őket mindinkább magaménak érzem. Különösen a második zongoraverseny lassú tétele kezd olyasféle hatással lenni reám, mint a Mozart d moll zongoraverseny első tétele, vagy a Tristan és a Parsifal egyes részei, és ez alighanem a legtöbb, amit zene nekem érzelmileg adhat.

És készülök — most, jó későn — egyáltalán megismerni a modern zenét. Az vessen követ rám, akinek nem szakmája és az én koromban jóval többet tud róla. Weberntől még nem hallottam semmit, — azt mondják, művei igen rövidek, koncentráltak, s ez máris tetszik nekem. Alban Bergtől csak hegedűversenyét hallottam, de örömömre, nem tűnt idegenszerűnek. Schönberget olykor hallottam, de nem értettem. Az én részemről azonban mindez annál nagyobb mulasztás, sőt hiba, mert építész vagyok, sőt a modern építészetért éltem, erről írtam, ha kellett, érte vitatkoztam. Lehet-e ilyen hasításban élni éppen építészet és zene között? És éppen nekem, aki szemére veti másoknak, hogy nem ismerik és értik a modern építészetet? 1962-őt írunk, a modern zene alapjait a század elején — egy időben a modern építészetével — már régen lerakták. Mégis nemcsak én tudok keveset róla, hanem csaknem mindenki körülöttem, olyanok, akik más dolgokban jóval tájékozottabbak. Ennek talán más okai is lehetnek: — hangversenypolitika, közérthetőség, társasélet, házi zenélés hiánya stb. Betegségem idején hónapokig hallgattam rendszeresen a magyar rádiót, ahol napközben mindig van sok és szép zene, az egész zeneirodalom lassan megelevenedik. Csak éppen modern zenét alig játszanak. Nálunk, Bartók hazájában!

Úgy hiszem, a modern zenét megismernem, mint építésznek már csak azért is kell, mert érthetetlen módon — miként már említettem — a zenének éppen konstruktív módszerei, a zenei építkezések, ezeknek eszközei, a szerkesztés alapelemei távol voltak mindeddig tőlem, alig tudok róluk. A zene — miként talán ez a napló is tanúsítja — kizárólag érzelmi hatással volt rám, sőt kinevettem magamban a zseblámpás

tudósokat, akiket talán éppen a konstrukció, az építkezés érdekelt. Amikor mostanában a szeriális zene lényegét, szabályait próbáltam megérteni, azt, hogy miben különbözik a tonalitástól, attól a zenétől, aminek szabályait, rendjét — úgy amennyire — még ismertem, hiszen primitív fokom magam is komponáltam — akkor eszméltem igazán az építészettel való analógiára. Elsősorban az időpontok egyeznek —, hiszen a modern építészet csírái már a múlt század derekán felbukkannak, akár a modern zenéé Wagnernél, Lisztnél, — az új építészet elveinek tisztázása, a harc az újért a régivel szemben pedig századunk első évtizedeiben zajlott le, akárcsak a zenében is. Ilyen egybeesés persze többnyire minden korszakváltásban fennáll a művészeti ágak között. Sejtek azonban az egyezésben valami egyszerit és nagyon lényegeset: — az építészet szerkesztő elvei, elemei, módszerei, az épületszerkezetek, anyagok több ezer év építészetéhez képest ekkor teljesen megváltoztak, ugyanígy a formák is. A görög és román építészet óta ilyen gyökeresen új még nem volt az építészetben. S úgy látszik, ilyesmi történik a zenében is: a tonalitás, a régi szabályok, alaphangok stb. elvetésével, s új szerkesztő módszer, hangbeli elemek, egy új idő- és térbeli rend elemeinek a keresésével, kiépítésével. Az pl., amit a régebbi zenében spontánnak gondolhattam, valamikor még régebben megállapított szigorú szabályokra, rendre épült. S én éppen ezzel a renddel nem törődtem soha! Pedig itt kell, hogy összeérjen a két birodalom.

A modern építészet eltávolodott az érzelmektől, s ez talán nagy hiánya, amit előbb-utóbb az új anyagok, szerkezetek, műszaki megoldások fizikai, racionális bázisán pótolnia kell. Az új zene, mintha szintén erre az érzelemmentesebb útra lépne. Le kell mondanunk hát egyelőre az emóciókról, és csupán a konstrukciókban gyönyörködhetünk? Itt van azonban Bartók, éppen ő, akivel egy városban éltem — és aki közben olyan elvitathatatlanul nagy alakja lett a modern zenének, amilyen az összes művészetek terén a huszadik században alig van. Ő mégiscsak az emóciókra is hat, s mennyire hat! Ez alighanem a világméretű, a példátlan és egyre növekvő hatásának, sikerének a titka. Valami szól benne, ami több a tiszta szerkezetnél és intellektusnál, még ha arra is épül. A kis francia könyv mintha ezt nem eléggé venné észre, — én pedig éppen Párizsban vettem észre. Azóta hallom, hogy vannak olyan külföldi könyvek is, amelyek első helyre őt teszik a modern zene világában, sőt Bach és Beethoven mellé teszik, és hogy sokan vannak, (ezt egyébként az általam olvasott könyv is mondja), akik őt, az ő „szintetikus" alkotó módszerét követik. Ehhez nem értek, s mentes akarok lenni minden patrióta elfogultságától. Én csak azt tudom, hogy az építészetben ezeknek az emócióknak a megszólaltatása, helyesebben felszeltése még előttünk álló feladat. S azt gondolom, ha olyan szerencsések vagyunk, hogy Bartók itt élt, működött, valamit mégiscsak belőlünk is megszólaltatott, s a világ ezt ilyen mértékben befogadta, mint még magyart talán sohasem, — akkor ezt az alkotó módszert, ezt az életművet alaposan ismernünk, tanulmányoznunk kell, akkor is, ha mással foglalkozunk. Én nem restellek most ,későn nekilátni, sőt örülök, hogy ez jórészt még előttem van.

András Endre

Jó reggelt, Élet!

Kinek jár érte köszönet?
Ma reggel
újabb téglával nőtt a sor:
felébredtem.
Hitetlenkedve,
örömmel és félve,
felébredtem,
negyvennégy éve anyiszor...
Kinek jár érte köszönet?

S ki érti,
hogy sosem tudom igazán
únt közönnyel,
saját-birtokként nézni
csigaházam:
bőrömmel határolt hazám?
Hátamon úsztam,
hináros, messzi mélyben,
mint játszó hal, vagy kulcsolt kezű halott.
Ki szánt meg?
Ki hívott?
Ki üzent értem?
Ki tartja számon, hogy v a g y o k ?
Hogy is volt?
Ablak zörrent,
sín csikordult
a ház előtt: az utca ébredett.
Panaszos hajókürt bődült el a hídon túl,
s az Árpád utca sarkán
lármás Kuka darálta a szemetet.
Felébredtem s babonás borzongással
tűnődöm:
mi lett volna, ha . . .
Mi lett volna, ha nem zörren az ablak,
nem jön hajó,
s riasztani a cápa-gyomrú masina? . . .
Mi lett volna?
Hisz nincs rá szavatosság,
hogy minden reggel felnyitom szemem.
Húsz éve nem vagyok már óvatos, hát
fellázadhatna joggal,
fellázadhatna idegrendszerem.
Fellázadhatna, nemcsak testemért —
a terhekért, mit belül hordozok . . .
De hagyjuk ezt!
Vessünk szerencse hálót,
sarkig tárjunk ki minden ablakot:
Jó reggelt, Élet!
Jó reggelt, hahó!
Jó reggelt, lármás, lomha szörnyeteg!
Jó reggelt, munkások,
jó reggelt füst-uszályos
gyárkémények,
jó reggelt, kék hegyek!
Jó reggelt, élet,
ezerszeresen áldott,
a szárbaszökkenő kalász-fejen!
Jó reggelt, kontinensek közt iramló
zászlós hajók,
békés tengereken!

Jó reggelt, anyám,
nőm,
kicsi fiam,
jó reggelt,
küzdő,
tiszta emberek!
Tegyetek erőssé,
mindannyian.
Vállatokig emeljetek.

Íme, egyszerre csönd lett

Jött föl az úton. Nem, nem is jött:
az alig libbenő szellő emelte
az érdes lépcsőfokokra,
közeledett és integetett,
kígyó-karcsú csuklója s játszó újjai
pihe-sziromként lengtek
a súlytalan és fényes levegőben,
bronz haját, föltűzött csiga-kontyát
aprócska lángok ugrálták körül,
habos szoknyája — bodor felhő az égen —
irígy féltéssel rejtegette
ütemre lépő táncos lábait.
Jött, jött az úton,
már szinte testtelen,
látomásként
s kicsi cipői érintésétől
némán hajtották földig
fejüket az alázatos füvek.
Közeledett — és halkult a zene,
amely eddig a vágyakozó bokrok
orchesteréből zsongva áradott,
halkult a kórus, mely a hódoló fák
s égő virágok dícséretét zengte,
s íme, egyszerre csönd lett, hogy megállt...
Eltévedt mosoly csodálkozott ajkán,
felnézett ránk,
vagy nem is ránk — az égre,
s szeme tükrével — elég volt egy szikra —
felgyújtott a térdepelő kertet
s körötte minden
fehér sugárban izzott percekig.

Kalász Márton

Hazám

Csak itt szerzek érvényt magamnak!
Ösztöneimben is hazám vagy,
nem zöld fájással föléneklő gyarmat,
habzsolásomba fáradt,

sose kellett hibáim
kerüld, mint fényzuhatag az árnyam,
s amit még ütnék, rakéta-rózsás éjszakáin
állammá kikiáltsam —

bennem te teljesen szabad vagy!
Én adtam magam néked,
s mióta érzékeim bevilágítottak,
tudom álmaid, emelkedésed,

s nem voltam még soha
villám-sisak jól rejtett homlokodon;
dorong, fűcsóva, parázs-korona —
ma is a jövődet hurcolom,

az eszmét, mely alakot ölt,
viszem morogva elmém fogsorában,
s csatangolnék, mint űrutasjelölt,
máris — hogy teljes üdvödet belássam . . .

Így élünk, itt: egy világ cserjéi;
egymásért zúzódunk, egymást kiáltjuk —
nem tudnál suhogni, én se remélni
más időben vagy másutt.

Rapszódiáink évada

Az évad nem oly simulékony,
meglátod szemében a kést,
keresztbe fektetve a vékony,
mindenütt rezgő szenvedést;
ám hiheted, te vagy a bárány,
télben fúlva bukdálcsoló,
ájulatból dörgő szivárvány
csapódik eléd, mint golyó,

s hánynak a küszöb vas-fejére —
tudod, mennyire nem igaz!
Két öklöd a tarkódra téve;
kint függőlegesen havaz,
s félálmodba nyit mormolászva
déded csücsörgő dallama:
— Nevess, kölykeid vígságára,
rapszódiák zord évszaka!

Arató Károly

Napkelte

Kúszik falakon zöld folyondár,
kúszik szenvedély ajkamig.
Lent az úton emlék poroszkál,
indul keresni valakit.
Sánta ördög siet az égen,
patkós-patás, mint a lovak.
Zsidózsákkal lohol kövéren:
tépkedi a csillagokat.

S fény illan narancssziny tájon,
szelíden keringnek a fák.
Lombjukból kihullik az álom,
kapnak villogó koronát.
A hajnal fátylai repülnek
zizegve ablakom előtt.
Kis őzek küszöbömre gyűlnek:
nézik a lassan ébredőt.

Nehezen kelek mostanában
s este nehezen alszom el.
Ki tudja, éjjel merre jártam?
Kis őzek, ne hagyjatok el!
Szívem vergődve függ felettem,
mellembe fájdalom nyilall.
Napkelte után bent szememben
tátogni kezd egy pici hal.

Nem lelek többé az utakra,
melyek végén ott áll anyám.
Arcom más világból kutatja —
e verset sem érti talán.
A sziklákon túllépni nem mer,
megrázza ezért a sírás,
követ félelem-szürke szemmel.
Mondjátok: nem vagyok hibás!

Kecses gémeket hajkurásztam,
megloptam rejtett fészküket.
Szegény nyomorék volt a társam,
emlékszem: még nem volt süket.
Napestig cicáztam a réten,
e birodalom volt enyém.
szitakötőt üldöztem éppen,
mikor ágyú fordult felém.

Zúg bennem a nyár, melegétől
az ég gyűrött ezüstpapír.
A múlt hűsen agyamig ér föl
és belül koponyámra ír.
Egyszer csúcsáig az oromnak! —
súgom magamnak, míg futok.
Erdők csendesen megmorognak,
mint szelidített mammutok.

Fentről hosszan néztem a völgybe,
két oldalt hegy: két barna kűp.
Füleltem, fennsík árva bölcse —
lengő szakállam volt az út.
Csigákként faházak tapadtak
a földhöz a táj peremén.
Hát seregeim hol maradtak?
Innen hangyákat láttam én.

A mély ragyogás szerteömlik,
egy sugár lesüt csontomig —
az aranykor bennem özönlik,
én hiszek benne holtomig.
Míg liliomokból lesek rád,
kelyhét mind feléd tárja ki.
Mer tudom, nem ejt ki meleg szád,
ajkad közt fogok játszani.

Alkonyi mezőkön csavargok,
majd végigvág rajtuk az éj.
Bár röpködnek lángoló kardok,
mégsem válhatunk semmivé!
Messze a nap ring karcsú száron,
labdarózsává kerekül.
Kézbekapjuk — jöhet az álom!
Mi szorítjuk kegyetlenül.

Bereczky László

Jó széles heveder

Mikor az épület árnyékába értünk, Budai megint letette a malteros ládát. Tehetetlen voltam vele. Csak váltogattam a lábaim és kívántam, hogy ne tudjon rágyújtani. Hiába. Kis kacska kezeivel most is csinos cigarettát sodort.

— Nyálazd meg, neked adom — nyújtotta felém.

Nem fogadok el tőle semmit.

— Nem kell? Több marad — lábát keresztbevetve rátelepedett a láda szélére. — Mit izgulsz folyton? Míg ezt el nem szívom, a herkópáternek se mozdulok. Jogom van a cigarettaszünetre.

— Máma kétszer szólt ránk az építésvezető. Nem szeretem, ha pirongatnak.

— Parasztot ne adott volna az isten — sóhajtott Budai és óvatosan beleillesztette cigarettáját a szipkába. — Hova sietsz? Úgyis megdöglesz öregem. Itt az idődet fizetik, ha megszakadsz se kapsz többet. Azt hiszed, nélküled fel se épül ez a csokoládégyár?

— Nem akarom, hogy pirongassanak.

Budai dühösen felugrott. Aztán gyorsan visszazökkent.

— Azértse! Nem fogsz megbolondítani. Ahányszor kinyitod a szád, mintha az idegeimet zabálnád. Négy nap óta... Te kis dilinós. Jót akarok neked. Én bírom ezt a rohadt ládát. De te mit ettél máma? Mondd meg őszintén.

— Semmi köze hozzá.

Előttevaló nap kiszedte belőlem, hogy csak öt forintom maradt. Minek is mondtam meg? Holnap megkapom az első fizetésem. Új pár után nézek. Valaki csak elvállal. Imi lenne jó, de hát ő gépkezelő, különben is sánta.

Budai felnevetett.

— Nagyfiú lettél egyszerre. A kölnivized megvan még? Ajánlom öregem reggelenként kapj be egy kupicával. A jó kölni felér a pálinkával. Legalább illatosat finganál. A sok kenyérzabálástól olyan a szagod, mint a bélpoklosnak.

Ma már tudnám, mit feleljek. Akkor csak hápogtam. Még be sem töltöttem a tizennyolcat, pirulós, szelíd fiú voltam. Budai pedig már negyven is elmúlt. Pirospozsgás, alamuszi képét még lázálmaimból ismertem, kacska kezeivel a szemem felé böködve, röhögve mászkált a mennyezeten.

— Maltert! Maltert! — kiabálták a kőművesek az épület túlsó oldalán.

Bennünket nem láthattak. Budai unottan feléjük lóbálta ökölbeszorított kezét. Rámkacsintott.

— Nem félnek, hogy sérvet kapnak? — lépett ki az épület sarka mögül Valkó, a pohos építésvezető. — A falakon áll a munka, maguk meg szieszẗáznak. Máma már harmadszor.

Budai nagy komótosan felemelkedett. Széttárta a karját.

— Mit csináljak építésvezető szaktárs? Nagyon csóró gyermek ez. Három napja kenyéren él. Ne csudálkozzék, ha nem bírja.

— Nem igaz! Nem igaz!

Hát ezt is lehet?

— Meghazudtolsz? — háborgott Budai. — Téged mentelek, kis dilinós... Képzelje szaktárs, ez a kölyök ötven forinttal jött fel Pestre. Se lakása, se munkája, az első este kiment a vurstliba. Másnap hajnalban úgy akadtam rá egy ligeti padon. Kölnis üveget szorongatott, valamelyik bódéban nyerte. Én hoz-

tam ide az építkezéshez is. Nélkülem felfordult volna. Hálából meghazudtol. Mondd még egyszer a szemembe: nem igaz, hogy három napja kenyéren élsz?

A pohos Valkó furcsállva vizsgálgatott. Nagy keservesen legyűrtem a gombócot a torkomban.

— Nem igaz, hogy nem bírom a munkát... Az nem igaz!

Budai kacagva megveregette a vállamat.

— Ezzel elismered, hogy valóban kenyéren élsz... Most pedig mutasd meg az építésvezető szaktársnak, milyen erős vagy... Gyerünk! Fogd meg! Futólépés!

Elszaladtunk a ládával. A pohos harsogó nevetése egészen az állványokig elkísért.

— Látod, te kis dilinós — kacsintott rám Budai —, ügyes ember kivágja magát. Apukától sokat tanulhatsz... Azért te is jól adtad.

Még kétszer fordultunk aznap, aztán megkongatták a vasat. Mi, segédmunkások összegyűltünk a vízcsap körül, a söderdomb tövében. Folyattuk magunkra a jó hideg vizet. Én ugyan jóformán meg se izzadtam. „Akinek Budai a párja, száraz marad a gatyája." Még most is emlékszem, milyen jót nevettem magamban.

— Mi az Dani, az angyalodat látod? — szólt oda nyögdécselve Budai. A városi félcipőjét erőltette a lábára. Megbékélve mellé ültem. Nékem nem kellett átöltöznöm, ott laktam az építkezésen, a piroscserepes barakkban. Budai a nyakkendőjét bogozta, tartottam neki a zsebtükröt. A hegyek tetején csücsülő nap lágyan cirógatta az arcomat.

— Ne légy olyan ijedős — tanított Budai —, menj a többiekhez. Markolászd meg te is a Medve Ancsát.

— Nem kell az nekem.

— Oltári nagy ribanc. De van rajta mit fogni.

Medve Ancsát mindenki állatokhoz hasonlította. A két széles lábfeje befelé hajlott, cammogva járt, akár egy óriási barna mackó. Ha beállt a malterosláda két rúdja közé, hatalmas combjain, rengő kancafarán majd szétröffent az overál. Erős állú, kövér arcában fátyolosan csillogott szelíd, szürke szeme. Az építkezés magamkorabeli sihederei állandóan körülötte sündörögtek. Most is ott állt mozdulatlanul egy csapat hancúrozó legényke gyűrűjében és mosolyogva tűrte dörgölőzésüket. Az a hír járta, titkos kuckója van a telepen és minden este más-más legénnyel hál.

— Te! — Budai hirtelen felugrott —, locsoljuk le az Ancsát.

— Megharagszik.

— Auf! Na! Gyorsan... Ne gyáváskodj! Visít majd, mint a kismalac.

Kezembe nyomta a gumicsövet.

— Jól figyelj! Lefogatom a fiúkkal. Te meg, zuhé! Na!

Ujjamat a cső végére szorítva megnyitottam a csapot. Éreztem, ahogy feszesre ugrik a gumi. Féltérdre ereszkedtem. Budai már vezényelte is a fiúkat.

— Villanyozzátok meg! Áramot bele!

Hárman-négyen kapaszkodtak egy-egy karjába. Pompásan kifeszítették. Elengedtem a cső végét. A vízsugár gyönyörű ívben szökött fel, szembe a nappal. Éppen mellbe találta a meglepett Ancsát. A fiúk kurjongatva szétugrottak. Feljebb emeltem a csövet. A szétporladt vízcseppekből szivárványos koszorút kerített a nap Ancsa szőke hajára.

— Elég lesz! — a sánta Imi kivette a kezemből a gumicsövet és a földre dobta. Sziszegve ömlött a víz a söderhalomra.

Ancsa öt lépésnyire állt tőlem. Mozdulatlanul. Ruhájából, hajából csurgott a víz. Szürke szeme szomorúan nézett rám.

— Ne haragudj. Csak tréfa volt.

— Nem baj — mondta rekedten.

Budai tűzbejött. Felugrott egy felfordított láda tetejére. Karjait széttárta.

— Hölgyeim! Uraim! Szaktársak és szaktársnők! Magyar anyák! Itt a világszenzáció! Dili Dani medvecirkusza. Itt látható Ancsa, a mosottmedve. Tessék csak! Bátran!

Ancsa halványan elmosolyodott és megindult a barakkok felé. A fiúk morgolódva szétszéledtek.

Budai a vállamra támaszkodva lekecmergett a ládáról. Legyintett.

— Nincs humorérzékük.

Mentünk egymás mellett szótlanul. A barakkok felől fővő étel szagát hozta a szél. A csongrádi kubikosok most is ott kuporogtak a bográcsok körül, s kanálszám szórták a gulyásba a durván őrölt paprikát.

— Holnap este már te is főtt ételt zabálhatsz — mondta búcsúzóul Budai. Hóna alá csapta a fatáskát és sietősen megindult a kijárat felé.

A villanypózna alatt, a fosznideszkából eszkábált padon a sánta Imi nyaggatta a szájharmonikát. Esténként itt szoktunk üldögélni. Dudorászva kísértem az Imi muzsikáját.

Vígan él a favágó,
ha szól a rigó.
Fűrészelni kettesben,
hejde nagyon jó.

Váratlanul megkongatták a vasat. A beszélgetők, danolászók szelíd esti zümmögése hirtelen megszakadt. A csöndben hallatszott a fővő gulyás rotyogása.

Imi gondosan kiverte a szájharmonikából a nyálat.

— Ennek is kámpec — körmét végighúzta a berozsdált fémnyelveken — holnap megveszem a kontrásat. Múltkor mutattam a kirakatban.

Az iroda felől döcögő léptekkel közeledett a pohos Valkó. Mögötte loholt Budai. Fene tudja, hogyan került vissza.

— Betonozni kell a C épületen — mondta Imi és háta mögé dobta a kiszolgált szájharmonikát —, nekem már délben megmondta Valkó.

— Huszonöt ember kellene még szaktársak — mondta Valkó —, teljesítményben fizetünk. Éjszakai pótlékkal. Néhány óra az egész. Nálam lehet feliratkozni... Fél óra múlva gyülekező.

Budai kacsingatva mellém ült.

— Legalább ötven. Készülj dili Dani. Felirattalak.

— Nem sok kedvem van hozzá.

Budai az oldalamba könyökölt.

— Lódulj zabálni, aztán gyerünk.

Imi intett a szemével. Otthagytuk Budait.

A barakkban nekünk már csak emeletes ágy jutott. Az alsó priccseket a kubikosok foglalták le. Ők jöttek előbb.

Még maradt félkilónyi kenyerem. Úgy fordultam, hogy Imi ne lássa, mit eszem.

— Adok szalonnát, te bolond — nyújtott egy pirosra paprikázott darabot — fogjad. Barátok vagyunk, majd megadod.

Ültünk az emeletes ágyon egymással szemben, és falatoztunk.

— Utálom Budait — mondtam —, holnap új párt kerítek.

— Utálod? Miért?

— Nem is tudom... Valahogy idegesít. Mindig meg akar szégyeníteni.

Imi felkacagott és sánta lábával megnyomta a térdemet.

— Tudod, hogy nagyon hasonlítasz hozzá?

Torkomon akadt a falat.

— Én? Ne bolondozz! Én meg Budai! Ilyen hülyeséget. Utálom a pofáját is. Felkötném magam, ha olyan lennék, mint ő... Ezt nem mondhatod komolyan.

Imi bekattintotta a bicskáját és leugrott az ágyról.

— El ne keseredj. Tréfáltam. Gyere, menjünk.

Rosszkedvűen indultam utána. Ki tudja, milyen vagyok a más szemében? Hogy tarthat barátjának Imi, ha Budaira hasonlítok? Akkor ő se az, akinek én látom... Addig a percig azt hittem, engem senki nem utál, nem vagyok idegen. Sokan talán úgy néznek rám is, mint én Budaira. És mit tehetek ellene? (Nem restelltem felkelni az írás mellől, megvizsgáltam az arcomat a fürdőszobai tükörben. Igaza volt Iminek. Ilyen lehetett Budai arca harminc éves korában. Ránevetek Budaira a tükörben, de az akkori döbbenetre jól emlékszem.)

Budai már munkára öltözve várt a C épület előtt. Hetykén támaszkodott a betonhordó saroglyára, s tán még a tüskére vágott szürke haja is vigyorgott.

— Gyere Danikám. Gyere édesem. Te kis cukorpofa. Most megmutathatod, van-e vér a pucádban.

A pohos Valkó névsorolvasást tartott. Most hallottam először Medve Ancsa igazi nevét: Tamás Anna. Már megszáradt az overálja, feszült rajta, mintha a bőre lenne. Alig mertem ránézni.

Imi bekapcsolta a keverődobot. Meggyújtották a hatalmas villanyégőket, pedig még alig ment le a nap.

— Csülökre Dani! — vezényelt Budai.

Indultunk az első saroglyával. Jó széles feljáró vezetett a C épület második emeletére. A pallókra keresztben léceket szegeztek az ácsok, könnyű volt megvetni a lábat. Igaz, két emeletnyit kapaszkodni majdnem egy mázsával, nem kis dolog. Persze most is én fogtam hátul a rudat, rám nehezedett a teher. Eleinte észre se vettem. Visszafelé, üresen még szaladtunk is. Budai úgy virgonckodott, nem lehetett vele bírni.

— Így kell ezt kisöreg. Órabérben hízott tetű, szakmányban táltos. Ez az első parancsolat. Minden dolgodat eszerint intézd. Szemesnek áll a világ. Mikor lehet, kíméld magad, de az osztásnál ne engedj senkit elibéd.

Az ötödik vagy hatodik fordulókor kezdett elnehezedni a karom. Alig vártam, hogy a zsalu közé döntsük a betont. Visszafelé az üres saroglya súlyát is megéreztem. Szerencsére a keverődobnál várni kellett. Szippantottam Imi cigarettájából, titokban végigmasszíroztam a karom.

Budai is csendesedett. Úgy mozgott, mint az ólommadár. Az ujjaim megduzzadtak s egymás után váltak le a saroglya fogójáról, mint a jóllakott piócák a meztelen lábról. A csuklóm még engedelmeskedett; körülöleltem vele a durván faragott lécet. Két nyúlós húsdarab lógott a vállamról, nem is éreztem a szálkák horzsolását. Minden lépésnél megemeltem a saroglya alját a térdemmel, egy-egy szemvillanásnyira megkönyebbültem. Odafent a tetőn elborult szemmel néztem a pesti fényeket. Némelyik ember ott lófrál a kirakatok előtt. Meddig tart még ez a szörnyű cipekedés? Minden lépés új küzdelem. Nem is

tudtam elképzelni, hogy lehet gond nélkül járni. Az ember lába csak úgy önmagától mozdul, s közben az esze másutt jár, nem a következő lépést latolgatja.

— Kikészült a híres barátod — mondta Budai Iminek odalent — a pofája nagy, a tehetsége kicsi.

Szerettem volna kegyelmet kérni Budaitól. Aztán elmenni innen örökre.

Várni kellett a betonra. Gyűltek az emberek. Ott volt Medve Ancsa is.

— Ma délután is meghazudtolt. Mondom az építésvezetőnek, hogy kímélni kell ezt a fiút... Erre nagy hangon elkezd kiabálni: „nem igaz, hogy nem bírom, nem igaz!" Most járjon a szád. Alig vonszolja magát.

Úgy éreztem, már földig csüng a két karom. Mindjárt letörik a derekam a súlya alatt. Szerettem volna elájulni.

Az első emeleti pihenőig bírtam. A csuklóm is megpuhult, mint a pálott gumi. A saroglya jobboldali rúdját a kidüllesztett csípőmre raktam, a másik rúdra pedig ráfontam a jobb kezemmel a bal kezem csontnélküli ujjait. Néhány lépés után lecsúszott a csípőmről a rúd, a saroglya a pallóra esett.

— Mit csinálsz, szerencsétlen? — mordult hátra Budai.

— Megbotlottam.

— Megint hazudsz — felém nyújtott kacska kezein megcsillant a lámpák fénye. — Mondd végre, hogy nem bírod. Mondd, nyavalyás!

Ott szuszogtak mögöttem Medve Ancsáék. Letették ők is a saroglyát. Úgy maradtam lehajolva, érzéketlen ujjaimmal babráltam a cipőm fejét. Mitévő legyek? Még egyszer a saroglyát nem tudom felemelni.

— Utat! — kiáltoztak odalent. — Mi az istent csinálnak ott?

Le fognak innen hajítani. Medve Ancsa a vállamra tette a kezét.

— Nesze... Ne vacakolj! Jobb lesz ezzel a hevederrel.

Úgy bánt velem, mint egy gyámoltalan csecsemővel. A heveder két hurkát ráhúzta a rúd végére és felállított.

— Mehettek.

Milyen könnyebbség. Csak lépni kell. A karomnak semmi dolga. A vállam meg bírja. Forró ujjaimat hűsítette a nedves beton, mint valamikor az anyám vizes borogatása a mellemet.

A tetőről most megint olyan biztatóan csillogott a távoli város, akár az első napon a hullámvasút csúcsán.

Budai ledobta a saroglyát és mellém állt.

— Mit vigyorogsz? Te kis dili. Azt hiszed, most minden, örökre rendbejön? A kurva Ancsa odadta a gurtniját, holnap fizetést kapsz. Milyen jó lesz neked ezentúl... Azt hiszed? Csak bámulj öregem... te kis dili.

Megindult üresen lefelé. Méltányosnak éreztem, hiszen neki nincs hevederje. Vállamra vettem a saroglyát és ballagtam utána megnyugodva.

— Összevesztél Budaival? — kérdezte Imi odalent.

— Nem én.

— Felkapta a táskáját és elrohant. Fene tudja, mi ütött bele.

— Máig se tudom, mi történt akkor Budaival. Másnap is csak a fizetéséért jött be, nyakkendősen, táska nélkül. Az éjszakai munkáért csak félannyit kapott. A pohos Valkó letiltotta a többit munkaelhagyás miatt. Budai szó nélkül belenyugodott. Egyáltalán egész idő alatt ki se nyitotta a száját. A köszönésemet se fogadta, csak nézett rám égő szemmel. Azóta se láttam.

Akkor este még három terhet vittünk fel az épületre. Budai helyett Medve Ancsa lett a párom. A karomban még futkároztak a hangyák, dehát nem is volt rá szükségem. Akár reggelig is eldolgoztam volna a jó széles hevederrel.

Imi leállította a keverődobot, s a szélcsendes éjszakában csak a vibrátorok zümmögtek halkan, az épület tetején.

Medve Ancsával ott álltunk a vízcsap mellett mint néhány órával azelőtt. Ancsa prüszkölve locsolta az arcára, nyakára a vizet.

— Most visszaadhatod a délutánit.

Nevetett.

— Nem vagyok bosszúálló.

— Mondd — kérdeztem az arcomat törülgetve — igaz, hogy hasonlítok Budaira? Imi azt mondta.

— Marhaság. Te meg Budai?!

Kézenfogva ballagtunk a kivilágított barakkok felé. A sötétség simára gyalulta a feltúrt földet, nem vettük észre az elszórt gödröket. Összekocódott a fejünk, nevettünk. A C épületen már oltogatták a fényeket, fütyörészve széledtek szét a kőművesek.

— Ancsa! Ancsa!... Hol vagy? Ancsa!

Megismertem a pohos Valkó hangját. Ancsa megszorította a kezemet.

— Pszt! Ne szólj. Felőlem kiabálhat.

— Igaz, hogy van egy titkos kuckód a telepen? — kérdeztem izgatott suttogással.

Ancsa fojtott hangon felnevetett.

— Többet nem megyek oda... Holnap reggel úgyis lebontják az egész ócska hodályt. Tudod, a telep végében.

Már ott álltunk a barakkok előtt, a görbe póznára szerelt egyszál égő alatt.

— Holnap este elmehetnénk a ligetbe — suttogta Ancsa a fülembe, kerekre nyitva nagy, szürke szemét — nekem kell mondani, olyan mulya vagy.

— Várj! Várj egy kicsit — vállánál fogva lenyomtam a padra és beszaladtam a barakkba.

Imi már az ágyon kucorgott, dörzsölgette a sánta lábát. Furcsálva nézte izgatott motozásomat.

— Hol maradtál ennyi ideig?

— Mindjárt jövök — szóltam vissza futtában.

Ancsa két kezét a térdén nyugtatva, mosolyogva nézett fel rám. Ölébe tettem a kölnisüveget.

— Neked hoztam. A céllövöldében nyertem a múltkor. Fogadd el. Komolyan. Ha akarod, holnap is szerzek.

Ancsa lecsavarta az üveg kupakját.

— Jó szaga van.

Éreztem, hogy elpirul az arcom. Sietve nyújtottam a kezem.

— Szervusz Ancsa.

Megsimogatta a kezem.

— Jóéjszakát. Menj csak. Holnap mindent megbeszélünk. Úgyis egy párban dolgozunk.

Az ajtóból még visszanéztem. Hátrahajtott fejjel ült a lámpa alatt és locsolta magára a kölnit.

Ledobáltam a ruháimat és bebújtam a pokróc alá. Imi összekucorodva feküdt az ágyán.

— Imi — suttogtam — Imi. Alszol?

— Alszom — felelte mogorván — holnap is nap lesz.

Nem tudta elvenni a kedvemet. Tarkóm alá fontam a karomat és egyedül gondoltam végig az egész szép napot.

Takács Imre

Hol van az űr?

Hol van az űr, a semmi?
Galaktikák fürtjei után új csillagfürt.
Istennek kell-e lenni,
hogy távoli titkokat megérthessünk?
Vagy egy kavics közérzetében ott a világ?

Úgy esik le, bölcsebben nem élik át
lehulló emberek sem a törvényt.
És életem? —
és a ti életetek is
törvénytelen?

Hiszen minden megmoccanásom ellenszegül,
testvérem, ősöm, a madár
dacban repül!

Kijátszva mindent, ami volt —
létezünk csak.
Szeretjük, műveljük ezt a Földet,
áldást úgy ad.

Boldogan hordoz bennünket
s úgy bocsájt el:
szívünk ver
csillagrendszereken át
amíg átkel.

Eső, nyár végén

Holnap tán rí
a tengeri,
ha száraz déli szél jön;
esőt kapott,
most harmatot
csurgat a leveléről.

A kis csövek,
de csöndesek,
szívnák az édes nedvet.
Hiába már,
a sárga szár
levele mind elernyedt.

Nem muzsikál
a krumpliszár,
tarló sem citerálgat,
korhadt sebek
most nedvesek,
akár a hullaházak.

Sápadt határ
a csúf aszály
szégyenét így mutatja.
Lehel az ősz
egy éltetőt
mibe most már? — a gazba.

Búzás Huba

Vízöntő Zsuzsanna

Korsójából
kibomlik érett fürtje már a víznek
szivárvány-csepp
ti számban olvadó ti édes ízek

bennem fakad
a fény forrása és e térre árad
korsójából
megöntözi a halk petúniákat

alázatos
mintha elém a mosolya zuhanna
ó fény ó víz
lepergő fürtjeink ezek Zsuzsanna!

Hagyaték

Apám
a halkuló nagy messzeségben
zilálja vígan
hófürtöd
a szél
bejódozod
— ha megütöm —
a térdem
de átszivárog
mindenen a vér
Egy kép
egy könyv
egy óra
örökségem
s a szív
mely nyugtalan feszül
szeret
a szépséget kutatva

egyre nézem
olajba metszett
sziklaképedet
s a könyv: Odüsszeia
az ember sorsa
a mi szélverte sorsunk is talán
szirének tánca
gyötri elsodorja
s ma én hajózom
lapjain
Apám
Vajon utamnak
lesz-e kikötője
Mellemben ví vadul
örök szived
és figyelek
e hullámzó időkre:
a régi óra
éveket siet.

Esőidézés

A tévelygő utak göröngyeit
eltördelem
ma harminc napja nem zizzent eső
a földeken

vetések! lankadt lankák fiai
csak várjatok
csiánokat borongófűt nevel
az árnyatok

anyátok édes csecsrózsái már
oly szárazak
s az ég üstjében ím pirosra fő
a sárga nap

jöjj felleghajtó szél terítse be
a köpenyed
szegélye csak a cserzett falvakat
s e földeket

jöjj el vagy én megyek hegyek mögé
alkonyokon
s megkötözött esőfelhőidet
eloldozom!

Simon Emil

Maczinger

November elején megjött a tél a Haller piacra. Maczinger vállán megkeményedett a hátizsák bőrszíja. Ritkábban is járt ki, pedig onnan élt: a hentesek csontfűrészét reszelte, késeiket köszörülte. Kapott ezért húsos csontot, szeletelésből megmaradt potyadékot, s némi aprópénzt.

Maczingernek nem volt senkije, Erzsébet határában lakott, földpadozatú oduban. Állt abban egy kályha, s egy kócait lógató heverő, mint sunyi, öreg macska. A kályha mellett halmozta Maczinger a lerágott csontot, tüzelőnek, a hidegebb időkre. Nehéz szag ülte meg attól a lakása környékét.

Megjöttek hát a hideg idők, azoktól nagyon félt. Senki hatalom úgy rá nem tudott ijeszteni, mint a reggelre deres háztetők. Kiballagott azért a piacra, végigjárta a bódék közötti utcákat, csendesen köszöngetett. Fáztak a hentesek is, lilára vált arccal támaszkodtak a pult mögött, zuzmara rakódott a húsokra.

Egy helyen megszólította a hentes, leakasztotta a fűrészt a horogról, odaadta Maczingernek.

— Jó csorba szerszám — mondta ő, ahogy végighúzott a tekintetével a megkopott fogakon.

— Nem vajat vágtam vele — mondta a hentes.

Petróleum főző égett a bódéban, ahhoz húzódott Maczinger, komótosan kotorászta elő a szerszámokat. Előbb megtörölte a fűrész lapját, hogy zsíros ne legyen, azután megpengette rajta a reszelőt, úgy hallgatta, nincsen-e valahol repedés.

Egyenletes mozdulatokkal reszelt, mintha ütközők között húzta volna a szerszámot. Munka közben a hátsó fogason meglátott egy csuparongy kabátot. Futólag megnézte, majd vissza-visszakapta rá a tekintetét. Meglassult a reszelés, végül meg is állt.

A hentes unalmában a jégszekrénynek támaszkodva figyelte Maczingert. Látta, hogy egyszerre abbahagyta a munkát, azt is hallotta, hogy dünnyögött magában valamit.

— Mi az? — kérdezte kíváncsian. Remélte, hogy beszélgethet vele. Az ilyen emberrel tréfálkozni is lehet, mert ez nem szól vissza. Nem mer.

Maczinger a földet nézte, amikor válaszolt.

— Mondom, hogy ott lóg egy kabát.

— Noésaztán? — mondta a hentes.

— Ahogy innen látom, elég rongyos. De azért annak, akinek ilyen sincs, jó.

A hentes hátrafordult, álmos tekintettel végignézte a kabátot.

— Fölmosórongy lesz belőle! — mondta határozottan.

Maczinger szomorúságot érzett, mert elgondolta, milyen hasznos lenne őrajta ez a kabát. Lassan lefoszlik róla, amit hord, s most, éppen a télre, takaró nélkül marad a teste.

Folytatta a reszelést, jól odafigyelt, mert nem csinált semmi munkát úgy, hogy az esze is ne azon lett volna. Így aztán, csak akkor nézett megint a kabátra, amikor a fűrészt visszaadta a hentesnek.

— Nem lehet rossz anyag — mondta dícsérettel.

— Micsoda? — kérdezte a hentes.

— Az a kabát.

— Amilyen, olyan — vont vállat a hentes.

— Azt hittem, eladásra vár — mondta Maczinger.

— Ez? — A hentes öblös hangon nevetett. — Maga talán megvenné?

Maczinger színtelen szemében felvillant az öröm.

— Nekem ilyen kellene éppen.

A hentes végignézett rajta.

— Háromszor se bújhat bele. Máskülönben lötyögne magán. Megugatnák az utcai kutyák, ha felvenné.

Maczinger nem is emlékezett, mikor érzett ennyi vágyat, mint most, a kabátért. Átadta a fűrészt, haza akart menni, a szokatlan szomorúságtól kirázta a hideg.

– Látom, fázik — szólt rá egy másik hentes. — Hajtsa meg a köszörűt!

Nem sérthette őket visszautasítással, nem egy nap van, s mindegyikre kell munka. Leült egy ládára, forgatni kezdte a követ, hallgatta, miről beszélgetnek a hentesek.

Nagy szegénységet panaszoltak.

— Nem is esznek talán arra, maguk felé — mondták Maczingernek.

— Bent, a városban sem megy jobban — mondta ő.

— Azt is tudja?

— Tudhatom. Mindig olyasmit találni a szeméten, ami már nem ehető.

A hentesek undorodva pillantottak a kezére.

— Maga talán ott is dolgozik?

— Mindenütt keresi az ember, amilye nincs. Hátha éppen ott akadok rá.

A hentes lekapta a kést a köszörűkőről.

— Mára elég lesz! Majd legközelebb folytatjuk, Macikám!

Otthagyta a piacot, csoszogó lépésekkel ment hazafelé. De a kabát, az még úgy előtte volt, mintha kampón lógatták volna az orra közelében. A városi házak sora előtt haladt elgondolkozva. Derékmagasságban voltak itt az ablakok, Maczinger benézegetett a nyitott szemű szobákba. Dél nem volt még, de már lefekvéshez vetve az ágyak, végükön a felhajtott dunyhák, mint kínálásra fordított, rózsaszín, párnás tenyér. Kicsiny, szűk szobák, de bútor van bennük, s kályha, s mindenütt két ágy, szorosan egymás mellett. Kiolvashatta belőlük az ott lakók napi életét.

Maczinger el tudott szomorodni. Olyankor meghajtotta a vállát, mintha ijedten bújt volna, egy lecsapni készülő tenyér elől.

Két óra hosszáig tartott az út hazáig. Benyitott a szobája ajtaján, megcsapta orrát a savanyodó csont szaga. Ez a szag mindig felkavarta a gyomrát, csak hosszú idő múlva tudta megszokni.

Befűtött. Mikor már sisteregve égett a csont, rendezgetni kezdte a vackát. Férfi módon rakott rendet, összeállt minden a maga helyére, csak kényszerrel, ridegen. Mert a tárgyak is megérzik, ha asszony keze találja meg a helyüket.

— Az kéne hát, egy asszony — gondolta Maczinger. S ugyanígy mondta a koldus Viszoki, amikor délután beült hozzá, hogy fogyasszon valamit, a csont-tűzből támadt melegből.

Mert neki volt asszonya, igaz, félszemű, s lehetetlenül szurtos örökké. De főzött meleg ételt, s ha Viszoki hazatért, felfrissítette a mély tányér leves. Ők különben is többet ettek, mint más. — Jobban él, aki koldul, mint aki dolgozik — mondogotta Viszoki, de csak a bizalmas barátainak.

— Azt mondod, asszony? — kérdezte tűnődve Maczinger.

— Persze. Ez az egy olyan, amiből szegénynek, úrnak egyforma jut. Csak mondjuk az én asszonyom nem használ pudert.

— Nehéz – mondta Maczinger. S mintha súlyként lógtak volna rajta a gondolatok, nem tudott megmozdulni.

— Van egy menyecske, itt a telepen — kezdte Viszoki. Megállt, várta, mit felel a másik. De Maczinger semmit se szólt. — Ez özvegy. De hát ki bánja. Igaz?

Maczinger felriadt a tűnődésből.

— No, no!

— Az olyan asszony, hogy négy zsák rongyot válogat ki egy óra alatt a guberálón. Négy zsák rongyot! Az pedig hoz egy pengőt. Vagy ha ötven fillért! Jó az is. Nem?

— Jó, jó!

— Majd bemutatlak neki. Ha pedig meglesz az üzlet, tíz pengőt kapok. Nem sok. Ugy-i?

— Sok bizony.

— Ötöt. Adj ötöt!

— Kapsz négyet.

— Négyet?! — Viszoki széttárta a két kezét. Aztán hangot változtatott. — Jó, legyen! — Nemsokára elment, mert a belső városban volt állása, ott meg este kezdődött a forgalom.

Maczinger kitámaszkodott az ajtó mellé. Nagy csapat gyerek zsivajgott az udvaron. Kedve támadt közéjük menni, s egynek-egynek megsimogatni a fejét. De a gyerekek szétrebbentek a közeledő mozdulatára. Maczinger ottmaradt egyedül, zavarában rugdalni kezdte a földet. Visszalépett a saját ajtajához, s tovább támaszkodott. Egy gyerek közelebb jött hozzá, három ujjával a tátott szájában kotorászott, úgy bámulta Maczingert.

— Gyer közelebb a bácsihoz — szólította meg, s esetlenül leguggolt. – Adok cukrot.

— Nem! — rázta fejét a gyerek. Látszott rajta, hogy nagy tilalomnak engedelmeskedik.

— Gyer no! Nálam még meleg is van.

— Nem szabad a bácsihoz menni. Bánt.

— Én? — Maczinger csodálkozva felállt. A gyerek meg ráöltötte a nyelvét, s elszaladt.

— Ezt találták ki rólam? — gondolta. Tudta is, miért. Mert egyedül volt. Itt még a szegénységben is úgy éltek az emberek, hogy nyolcad-, tizedmagukkal legalább. Mert a nyomorúságot nem lehet egyedül viselni. A lázas éhségben kell egy másik éhes, hogy láthassák: nem egyeseket sújt a baj. De ő egyedül élt. Kitalálták hát, hogy olyan lehet, mint hálójában a pók. — Mi lesz most már az asszonnyal? — tűnődött. Mert a bátorságát elveszítette hozzá.

Azért az asszony eljött. Viszoki hozta, tessékelte befelé, túl sokat is tapogatta az oldalát, de Maczinger nem szólt érte. Nagy kedve se volt az egészhez. A rongy sem érdekelte. Mindig többre becsülte a csontot, de hallgatott Viszokira. Tapasztaltabb ember, nem adhat rossz tanácsot.

Az asszony negyvenéves lehetett, sovány, hajlékony. Részletesen felmérte a szemével, milyen hely az, ahová Viszoki beajánlotta. Leült végül Maczinger fekvőhelyére, úgy várta, mit határoznak róla a férfiak.

— No, én magatokra hagylak benneteket egy kicsit — mondta a koldus Viszoki. Már akkor el is tűnt, mint vízcsepp a homokban.

— Mi a neve? — kérdezte Maczinger az asszonytól. Ez az egy kérdés jutott az eszébe.

— Éva.

— S hát özvegy?

— Elhalt az uram.

Maczinger nagy kínban kereste, hogy mit kérdezzen még.

— Igaz, hogy annyira ügyesen válogatja a rongyot?

— Ki mondta?

— Viszoki.

— Igaz. Neki is válogattam.

Maczingert mellbeütötte ez a mondás. Mert, hogy egy asszony más férfival is élt azelőtt, az még hagyján. De ha olyannal, akit ő maga is ismert! Ettől valahogyan zsugorodni kezdett a gyomra. És hajlott utána a teste is, két karját meg összeszorította a dereka körül.

— Fáj valamije? — kérdezte az asszony.

— Olyan görcs.

Amikor jobban lett, megkérdezte az asszonytól.

— Hogy legyen?

— Maga jöjjön hozzám.

— Nem tetsző itt?

— Jobb nálam. S van két ágyam.

Egyszerre húzni kezdte Maczingert a kép, amit még a városi házak szobáiban látott. S elment az asszonyhoz. Ott aztán csalódás érte, mert az ágyak végükkel álltak egymás mellett, nem oldalukkal. De már nem akart visszamenni, ottmaradt.

Furcsa volt az az egész. Öltözött, vetkőzött, mosakodott előtte az asszony, ő meg csak hozzá sem ért. Nyújtózkodott az ágyban, úgy nézte. Az asszony is, mintha félt volna tőle, nem bújt hozzá. De azért főzött rá, mosott is, elébe rakta az ételt.

— Kutya szegődött a házhoz — gondolta magáról Maczinger.

Megszorongatta őket a tél, nem győztek melegedni az első tavaszi napokon. Volt úgy, hogy Maczinger megálmodta éjjel a munkáját. Kerek formájukat veszített köszörűkövek forogtak előtte, csorba fűrészek huzakodtak, megnőtt fogakkal. Ilyenkor nem lelte helyét, dobálta magát az ágyban, sötétben kelt, hozzálátott az öltözéshez.

— Hová megy? — kérdezte az asszony.

— Be, a piacra. Máma nagy szerencse ér. Megálmodtam. — Erőlködéssel húzta a cipőjét.

— Meddig lesz?

— Délig.

— Van ott kenyér, azt elviheti.

— Nem viszek én máma! Hozok!

Felkapta a hátizsákot, kiállt az ajtó elé, belefigyelt a hajnal párás, meleg szemébe. Kapkodó fények villóztak mindenfelé, mint az elvonuló éjszaka jelzései.

— Megyek akkor — szólt vissza az asszonynak.

— Isten vele!

Elindult, biztos, megnyújtott lépésekkel, még talán fiatalodtak is az izmai. Ahogy a telepről kifordult, szemközt találkozott a rendőrrel.

— Jó reggelt! — köszönt Maczinger, s örült, hogy van egy ember, akit megszólíthat.

A rendőr dörmögött valamit, végigmérte Maczinger hátizsákját. Nem szerette ezeket az embereket. Elfordult más irányba.

— Jó reggelt! — köszönt mégegyszer Maczinger, mintha magának válaszolt volna.

Az éjszakából hajnalba átmenet fények játéka. Felnyúlnak, zsugorodnak a házak, s a felhők is, mint kohó-tűz elé tartott, áttetsző üveglapok. Az ember is, egyszer előtűnik, máskor elmerül. De csak a fények váltakoznak így, a hangok pihennek. Egyformán ütődik a lépés, s rá a visszhang, mint az üres hordó oldalát koppantó kalapács.

Maczinger elfáradt. Elég jól sietett, szokatlanul mérte a lépést. Csak azért, mert jelet látott abban, amit álmodott. De most már kiverte az izzadtság, kapkodnia kellett a levegőt. Leült egy kő-kiszögellésre, egyszerre reménytelennek látta, hogy még ma eljusson a Haller-piacra. Hamar elhatározta, hogy visszafordul.

Egészen elfakult már a sötétség, amikorra visszatért. Mint a napszivott, sötét ruha, kopott fény kezdett terjengeni. Maczinger megkerülte a rendőr posztját, keresztülvágott a salakdombon, ott is volt már az ajtajuk előtt. Nyúlt a kilincsért, de akkor belülről nyílt az ajtó, s majdnem összeütközött Viszokival.

Maczinger gyomrát elfogta a görcs, persze, hiszen még nem is reggelizett. De a meglepetés is úgy szorongatta, hogy csak remegett a szája széle, beszédre nem tudott alakulni a hangja.

— Hát? — kérdezte végül, de úgy szorította ki magából ezt az egy szót is.

— Visszagyöttél? — kérdezte Viszoki. Nem látszott az arcán semmi különös.

Maczinger bement a lakásba, ránézett az asszonyra. Tett-vett, forgolódott, s nem észlelt őrajta sem változást.

— Engem kerestél? — kérdezte, hogy csak egy bólintást kapjon erre, s akkor nem lesz olyan keserves elviselni.

— Mindig akad erre dolgom — mondta Viszoki.

— Nekem is meg kellene egyszer tapogatnom — gondolta Maczinger, ahogy az asszonyt nézte.

— Hát a piac? Meg az álma? — kérdezte az asszony. Maczinger figyelte, nem gúnyolódik-e a beszédjében? De nem!

— Olyan sötét volt, elfáradtam.

— Akar feküdni?

— De azt már nem! — kurjantott Viszoki. — Velem iszol máma délelőtt!

Ültek a kocsmában, vékony pohárban állt előttük a fröccs.

— Milyen tiszta bor — mondta Viszoki.

Maczinger megnézte, fölülről is, oldalról is. Gyönyörködött benne, hogy olyan tiszta, valóban.

— Az asszony, akivel összehoztál, az is lehet ilyen tiszta — mondta Maczinger.

— Láttad mán pohárban? — nevetett Viszoki.

— Nem, no! De igazán olyan, hogy nem énmellém való.

Viszoki felemelte a poharat.

— Azért,, ha tiszta is ez a bor, csalás! Semmit nem kapsz úgy, ahogy a maga valósága!

— Te már voltál szerelmes, Viszoki?

— Én, Macikám? Úgy vagyok az asszonnyal, mint húszfilléres a sapkámmal. Belehullok.

— De igazán, Viszoki! Minek az ilyen embernek? Magamban jól megvoltam.

— Nem főz?

— De főz.

— Kimos rád?

— Kimos.

— Vetted mán magadhoz?

— Nem vettem.

— Legyen békesség! — zárta le Viszoki, s a csapossal újra töltette a poharakat.

Hazamentek aztán, Maczinger érezte, hogy berugott, szomorúság környékezte. Tántorgott is erősen, de az asszony nem csodálkozott semmit, felhajtotta a vetett ágyat, hogyha kedve van, feküdjék. Maczinger leült az ágy szélére, szeme előtt imbolyogva vonultak el a bútorok. Nehezen levetkőzött, s hanyattfeküdt a párnán mozdulatlanul, mint egy hete az öreg Kókai, amikor mellbelökte a halál. Távolról meghallotta az asszonya motozását. Arrafelé fordította a fejét.

Izmos testű asszony, nincs husa, ráncosodni való. Mozgása felébreszt valami vágyat, egy karnyújtással elérhető a dereka.

Maczinger kinyújtott ujjával kaparászta a ruháját. Az asszony megfordult, ránézett.

— Gyöhetnél ide, mellém — mondta nehézkesen Maczinger.

— Most? Dologidőben?

Egyszerre vékony, fekete vonalak takarták el az asszonyt, elfordultak azután, s a két szeme fölé húzódtak. Nem tudta sokáig nézni, becsukódott a szeme, elaludt.

Alkonyatkor ébresztette fel az asszony. Hosszú nézegetés után ismerte meg az ágya mellett álldogáló fiatalember arcát.

— Énhozzám, Zoli? — kérdezte rekedtes hangon.

— Magához.

— Dolgozni hívsz? — kérdezte Maczinger. Feltámaszkodott a könyökére.

— Azt is. Beállhatna a gyárba, nem lenne ilyen futkosó.

— Van énnekem gyáram! A Haller piac, az az én gyáram. — Döcögve nevetett.

— Ezen most ne morogjunk! Hanem elvégezne egy kis asztalosmunkát?

— Mit? — Maczinger megélénkült. Felült, tekintetével pontokat keresett, amiken megtámaszkodhat. — Hogyan? — kérdezte mégegyszer.

— Asztalos munka. Összeütne egy asztalt, valami ágyat, meg egy ládát.

Maczinger kinyújtotta a két kezét, azokat nézte sokáig.

— Megbízol bennük?

— Miért ne?

Megkötötték az alkut. Beleállt a munkába, simogatva vett kezébe minden szál deszkát, mohósággal, mint kiéhezett a kenyerett. Megfiatalodott, elfelejtett dalokat dudorászott. Pedig nem is új deszkából dolgozott. Úgy mentette minden részét, rozsdás szögtől, repedéstől. De bútornak állt össze, s az nem kopik el két óra alatt, mint a kireszelt fűrész foga. Zoli minden estén megnézi a munkát, szótlanul. Maczinger se beszélt, csak ha már letette a kész darabot. Ám akkor áradozik róla, mert a szava is megjön egyszerre.

Majdnem egy hónapig élt ebben a munkában. Mire készen lett, hirtelen kinyílott az ég, s a telepet elborította a hőség.

Maczinger pörköltet főzetett az asszonnyal, két napra. De már reggel, amikor újra evett belőle, enyhe savanyúságot érzett az ízében. Estére súlyos kolonccá vált a gyomra, kiverte a láz. Nem bírta a szobai tespedt levegőt, kifeküdt az ajtó elé. Magasan forgott az ég, mint kopott köszörükő. Szaggatott szélű felhők húzódtak, mint megnőtt, csorba fűrészlapok.

— Fáj valamije? — kérdezte az asszonya.

Maczinger hallotta a kérdést, de nem felelt. Nem tudott beszélni. Görcs húzódott a szája szegletétől a két combjáig. Mozdulás nélkül feküdt, arcára felmásztak a legyek. Körülállták a szomszédok, figyelték, de senki sem merte említeni az orvost.

Viszoki későn jött meg, végigvizsgálta Maczingert. Kis idő múlva keskeny üveget hozott.

— Ebből igyál! — mondta a betegnek. Felemelte Maczinger fejét, s öntötte bele az italt. Maczinger nehezen nyelte. Nemsokára elaludt, s nehéz pálinkaszagot lehelt. Viszoki, meg az asszony virrasztott fölötte.

— Csak meg ne haljon — mondta az asszony.

— Ne félj, nem hal meg. Átmegy a próbán, azután más életre támad.

— Miféle próbát beszél?

— Amit az embernek megírtak.

— S kicsoda?

— Jézus Krisztus.

— Nekem is eljön így?

— Neked más jön.

— Mi?

— Az, hogy megölelj!

Az asszony megborzongott.

— Nem féli az Istent? Megbünteti!

Viszoki felemelte két kezét az égre.

— Rámszakasztja a csillagokat? Egy koldussal kevesebb ül a templom elé. Úgyis annyian vagyunk, hogy nincs az a sok jóság, ami eltartson bennünket!

Négy napi vergődés után egy éjszaka felébredt Maczinger. Rengeteg csillag fényesedett az égen, mint ládába vert szegfejek.

— Vizet adjatok! — azt mondta.

Az asszony bement vizért. Viszoki mellette ült most is, beesett arca gödreibe fekete árnyékok furakodtak.

— No, asztalos, hát kezdheted előlről! — mondta Maczingernek.

— Mennyit aludtam?

— Négy napot. Úrnak való életed volt!

Az asszony hozta a vizet, megitatta Maczingert.

— Holnap fölkelek!

— Hová sietnél?

— Mennem köll! Valaki más elfoglalja a Haller piacot.

Mikorra megerősödött, elszökött a nyár, csörgő leveleket ráztak a fák a szélben. Be tudott menni már egészen a piacig. Estig megállás nélkül dolgozott, annyi gyűlt össze javítani való szerszámból. Kérdezgették tőle, hol volt, ilyen hosszú ideig.

Elmesélte, hogy betegen vergődött, s felmondta az álmokat is, amiket lázas állapotában látott.

— Meg is halhatott volna! — azt mondták.

— Meg! — nyugodott bele Maczinger. Másnap is kiment, de akkor már nem esett szó a betegségéről. Hazafelé ment, elgondolkozva.

— Meg is halhattam volna! De élni is élhetek! — Akkor azt hitte, hogy valójában azért kopnak a szerszámok, hogy számára munkát adjanak.

Elvezetett az útja a templom előtt, betért. Litániások énekeltek, párás leheletük megtorlódott az alacsony mennyezett alatt. Türelmes gyertyák égtek előttük, a pap árnyéka felvetődött a meszelt falra.

— Imádkozzunk, testvérek! — mondta a pap.

Maczinger belemélyedt az imádság hallgatásába. Mindenféle hang keveredett, hol halkan, hol erősen lökődött a füléhez.

— Imádkozzunk, testvérek! — zúgott Maczinger fejében, de nem nyitotta meg a száját. Váratlanul ijedten megdermedt, olyan érzése támadt, mintha bezárták volna.

Elérte a telep határát, hűvös szél kerekedett akkorra. Megkerült néhány barakot, hazaért. Benyitott. Az asszony a tűzhely mellett ült, rongyot válogatott. Maczinger megállt az ajtóban, s nézett.

— Megjött? — kérdezte az asszony.

Beljebb lépett, hátizsákját a földre tette.

— Érdekes — mondta az asszony —, mikor így elmegy, mindig azt várom, hogy jönne már.

Maczinger felkapta a fejét. Borostás arcára csodálkozás rajzolódott, nagyon lassan.

— Ugyan miért?

— Mert maga jó. Magában nincs gonoszság.

— Sokra mentél velem! — Vizet töltött a mosdóba, s nekiállt mosakodni. — Hát Viszoki? — kérdezte egyszerre. Maga se tudta, hogyan jutott eszébe. Csak úgy váratlanul kimondta.

— Majd megveri az Isten! — mondta az asszony.

Erre a válaszra megnyugvást érzett Maczinger. Azt értette belőle, hogy nem az asszonya hívta. Hanem idetolakodott.

Vacsora közben is az asszonyt figyelte.

— Milyen a rongy? — kérdezte.

— Csupa nagydarab. Az fizet. — Felemelt egy kifakult, kék darabot. Látszott, hogy egy női ruhából való.

— Valami nagyságáé lehetett — mondta Maczinger. — Neked is jobb volna, ha az lehetnél. El tudod képzelni?

— Nem — mondta őszintén az asszony. Ölébe ejtett kézzel ült a sámlin, úgy tett, mintha elgondolkozott volna. De semmi mást nem látott, csak ami kézzel is foghatóan volt körülötte.

— A henteseknek nagysága feleségük van. Szép, hízott nők. Olyan vagyok mellettük, mint a patkány!

— Kér még? — Az asszony a kiürült tányérra intett.

— Adhatsz! — Kanalazta az ételt, s közben le nem vette a szemét az asszonyról. — Neked is kellene valami jobb ruha.

— Sok pénzbe kerül.

— Kérek Viszokitól! — mondta hirtelen elhatározással Maczinger. Letette a kanalat is, úgy ült, kimeredt szemmel nézett valahova. Ez a gondolat őt magát is váratlanul érte. De már nyugodni nem hagyta, s még azon az estén átment a koldushoz.

Bekopogott.

— Itthon vagy, Viszoki?

A koldus kinézett, aztán félrehúzta a reteszt. Izzadtság gyöngyözött a homlo-

kán, sovány arcának gödreit belepte az este feketesége. Sokat ihatott, érződött a leheletén.

— Te vagy, Maci! Gyere be!

Az egyetlen szobában a piszok és rendetlenség szinte megkövesedetten hatott. Vaskos lábasok álltak a tűzhelyen, mindegyikben főtt valami. Viszoki asszonya kócosan, karbafont kézzel állt a felcsapódó gőzben.

— Ülj le — mondta a koldus.

Maczinger letelepedett, mellét megülte a meleg, savanyodott szag.

— Tölts ide bort! — szólt Viszoki az asszonyának.

Az asszony két bögrét állított az asztalra, meg egy piszkos üvegben a bort.

— Azért jöttem — kezdte Maczinger, de Viszoki leintette.

— Igyál!

Ittak. Maczinger nyelvével érezte, hogy valami úszkál a borban. De igazi, erős bor volt, fejébe szaladt egyszerre.

— Okosan tetted, hogy átjöttél — mondta a koldus.

— Elválik majd. — Maczinger a bögre bor után óvatosabb lett. — Tudod, pénz kellene — mondta ki hirtelen.

— Mire? — nézett rá a koldus. Szakállas, elhanyagolt arca ijesztő árnyékot vetett a falra.

— Az asszonyra. Egy-két ruhát vehetnék. Persze kölcsön kellene.

— Kölcsön? — Viszoki nevetett. — Adok én neked, édes egykomám, úgy is! Ne mondhasd, hogy nincs igaz barátod!

Viszoki asszonya dünnyögött magában, de rá se figyeltek.

Maczinger érezni kezdte a görcsöt a gyomrában.

Most meg kellene kérdeznem tőle, hogy mire adja? Hogy csak úgy, ha az asszonyról van szó! — gondolta.

— Szép asszony a tiéd — hajolt hozzá a koldus, egészen közel. Szájából bűzös pára csapódott Maczinger arcába.

— Jól ismered — hajolt el Maczinger. Egyebet nem akart szólni, mert akkor nem kap pénzt.

Viszoki visítva nevetett.

— Tudod, egykomám? Nagy kujon az öreg koldus! Kóstolgat itt is, ott is! Mint a dongó a piacon!

— Azt meg lecsapják legtöbbször — mondta Maczinger.

— No és? Az élet olyan, mint a spárga. Két vége van, s akár megfeszíted, akár görbén hagyod, egyik végétől eljutsz a másikra. Engem a halál sem ijeszt!

— Jól van! — Maczinger türelmetlen lett. Tudta, hogyha Viszoki belemerül a beszédbe, elfelejti, amit kért tőle.

— Minden úgy van jól, ahogy van! — kurjantotta a koldus.

— Az ördögöt! — Maczinger ököllel vágott a levegőbe. Viszoki szájtátva nézett rá. Akkor lelohadt. — Beszéltem arról a pénzről — mondta.

— Igaz is! — Viszoki véreres szemét dörzsölgette. — Felöltöztetnéd az asszonyt?

— Fel?

— Magadnak? — nevetett gúnyosan a koldus.

— Te! — Maczinger erőtlen haraggal mellbelökte Viszokit.

— Csak úgy mondtam! — kuncogott a koldus. — A virág se csak a szárának szépül.

— Ne papolj örökké!

— Mennyit kívánsz?

— Tizenöt pengőt gondoltam.

— Tizenöt? — Viszoki elváltozott hangon ismételte. — Kinek van annyi?

— Kiszámítottam, hogy kevesebb nem elég.

— Tizet adok.

— Ráddül az ég, olyan fukar vagy!

— Na jó! Legyen tizenöt! De megnézhetem az asszonyt?

— Nem zárom dobozba!

Viszoki a szoba másik sarkába került, Maczinger háta mögé. Onnan vette elő a pénzt.

— Itt van! De több nincs! Spórolok én is! Üvegszemet akarok venni a nyanyámnak! — Megveregette az asszonya hátát, s nevetett hozzá. Maczingert még akkor is ennek a nevetésnek hangja kísérte, amikor már a saját lakása ajtaját nyitotta.

Leült az asztalhoz, az asszony a tűzhely mellől figyelte. Maczinger kigurította tenyeréből a pénzdarabokat.

— Neked hoztam! Kiöltözhetel belőle. — Odafordult az asszonyhoz, váratlanul gyöngédséget érzett iránta. Nagyon mélyről azt súgta az ösztöne, hogy menjen oda hozzá, simogassa meg. De amikor mozdította a kezét, a kemény bőrt érezte a tenyerén, amit a reszelő nyele cserzett ilyen durvának.

— Kiöltözhetel — mondta mégegyszer, s nem mozdult az asztal mellől.

— Magának inkább köllene — monda az asszony.

— Áh! — Maczinger legyintett. — Asszony vagy, nem járhatsz így!

Hallgattak. Víz forrt a lángon, párás meleget terjesztett széjjel a szobában.

— Feküdnék — mondta Maczinger.

Az asszony odaperdült az ágyhoz, lendületesen felhajtotta a takarót. Maczinger a kinyújtott karjától derekáig ívelő mozdulatokat figyelte. De, mintha az ég hajlatára nézett volna, úgy nem érzett semmi különöset.

Levetkőzött, lefeküdt. Reumától szaggatott két karját összefonta a feje alatt.

— Nagy baj, ha szegény az ember — mondta hosszú hallgatás után.

— Csak enni legyen mit — válaszolt rá az asszony.

— Milyen ember volt a férjed? — kérdezte váratlanul Maczinger.

Az asszony közömbös hangon válaszolt.

— Nem is tudom. Olyan hamar elment.

— Meghalt. Ugye?

— Igen.

— Hát Viszoki? Igaz, hogy udvarolt neked?

— Rongyot válogattam neki. Onnan ismerem.

— Aha. — Elálmosodott. A szobameleg ráhúzódott a szemére.

Az asszony az asztal mellé telepedett. Ott feküdt előtte a szétszórt tizenöt pengő. Mintha szétdobált kavicsszemeket nézett volna.

Hajnalban Viszokival találkozott Maczinger. A koldus részegen tántorgott hazafelé. Maczingernek keserű volt a szája, tagjaiban fáradtság nehezedett.

— Macikám! — kiáltott rá a koldus.

— Eridj haza! — mondta bosszusan Maczinger.

Viszoki közelebb jött.

— Nem lehet így élni, Macikám! — suttogta.

— Mit akarsz mást? — kérdezte Maczinger rekedten.

Továbbment.

— Minden évben hosszabb lesz ez az út — dörmögte magában. — Igaza lehet Viszokinak: nem lehet így élni!

Keskeny patakokban futott arcán a verejték. Kidöcögtek az első villamosok, álmos csörgéssel csattogtak. Maczinger szeme odatapadt a sárga járművek kerekére.

Nem lehet így élni! — gondolta folyton. Kocsma se volt nyitva, nem tudott szabadulni ettől a gondolattól.

Letért a járdáról, a sinek mellett baktatott. Egyszerre kibukkant mögötte a villamos. A vezető fékezett, idegesen verte a csengőt, mintha rángatták volna a kezét. Megálltak. Durva hangon szidalmazták Maczingert.

— Át akartam menni — mondta ő. Maga sem tudta biztosan, hogy a túlsó oldalra gondolt-e, vagy még messzebbre.

Elfutott előle a kocsi. Láthatta már a Haller piacot is. A bódékon kiakasztott viharlámpák lépésnyi köröket vetítettek a fakó sötétségbe.

Várkonyi Nagy Béla

Trópusi rapszódia

1.

Jaj, hogy tudsz mosolyogni!
oldott tekinteted
mint kagylóhéj kínálja
az igazgyöngyöket;
szemedből szomjúság kél,
csodálkozás, öröm,
s ha vágyamat a kedved
röptébe kötözöm,
egyszerre elmaradnak
hátam mögött a partok...
Mondd, kedvesem, milyen
termőföldből szakasztod
az arcod mosolyát?
S mely égtájról hozod
a jóság anyamellén
táplált alázatot?

És milyen áramok
töltései szaladnak
hars szárnyain a benned
keringő dallamoknak?...
Te minden sziklakőből
kihámozod a szépet,
a hörgő zátonyfalnál
látod a menedéket;
s ha örvény tépi testem,
s a tenger háborog,
szemednek védett öble
küld értem csónakot...
Mondd, mondd, milyen varázslat
lobogtat s lelkesít? —
Tárd fel nekem a lelked
rejtett térképeit.

2.

A lány a tengert nézi. Az arca fölragyog:
— Nincs ebben semmi rejtély vagy leplezett titok,
és nem is öncsalás, hogy szépre szomjazom, —
romlatlan életkedve az én varázslatom.
A képlet egyszerű, örök és ösztönös:
engem az önfeledt csodálkozás kötöz
a léthez... Inni vágyom a fényt, mely melegít,
s ízlelni az öröm telt csillagképeit;
oldódni hív a szél sodrásban, illatokban,
s ha vannak még csodák, azt mind hálómba fogtam,
s a féltve-őrzött zsákmányt úgy éltetem tovább,
hogy szétszórom a jókedv kavargó hímporát.
A lét csak addig táplál, míg ámulni tudok:
elnézek százszor is egy hegyvonulatot,
egy szálló madarat vagy lengő pálmaágat,
mindig ugrásra-kész bennem az alázat;
s úgy ébredek, hogy harsány, szelekbe-bújtatott
kacajjal átkarolnám a felkelő Napot...
Láttál már párafüggönyt, amikor kora reggel
áttűzdeli a fény égő parázs-szemekkel,
s lángot vet a pufók kis gomolyfelhők bokra? —
Akárha cseppfolyós, izzó arany csorogna
a felhők perselyéből!... S aztán szétfut a fény
a parton, tengeren, az emberek szemén...

Ez az, mi engem éltet! Az áttetsző egek
naponta friss örömmel s vágyakkal töltenek,
és pezsgő szomjúsággal!...
Elhallgat. Rám nevet.
Még suttog valamit. Remeg kis angyal-álla.
A szél hajába tűz egy pergő levelet,
s a szépség védjegyét rajzolja homlokára.

3.

A bánatot te sose látod?
Nincs néha sötét látomásod
a halálról, a félelemről,
a mocsokról, mely szembefröcsköl,
a rosszról, melynek csemetéit
az önzés ujjai becézik?
Nem hallod, hogyan csörgedeznek
búvópatakjai a szennynek?
És sose álltál szárnyszegetten
a bennünk habzó förtelemben?

4.

— Tudom, van fájdalom és gond, mely beletép
gyorslábú perceink szép bolyhos köntösébe,
s van pusztulást-hozó zátony, tengerfenék,
az életkedvemet nem vetkezem le mégse!
Az álszenteskedők igéit megvetem:
nem kell a szenvedés, hogy megszépítse lelkünk!
S egy percig sem hiszem, hogy kín és gyötrelem,
s vezeklés átka kell, azért mert megszülettünk.
A tisztulás legyen gyengédebb folyamat.
Nem kell hozzá a tűz, s a korbács-szíjak éle,
oldódjanak a mérgek, hogy felszívódjanak
a gyógyító mosoly romlatlan szövetébe.

5.

Az érvek hűvös mértanánál
egy kortynyi jóság többet ér;
mindig a boldog percre vártál,
amelybe minden belefér:
az öröm szívós bölcsesége,
a vágy, mely biztos célt mutat,
s elvisz a forrás küszöbére,
hogy olthasd szomjúságodat.

S most itt a perc! Oldódj a fényben,
mely átkarolja testedet,
mint kertész, aki tettrekészen
egy bolygót birtokába vett,
s a szél lovával szánt, s vetését
szív-melegével fürdeti,
hogy kisarjadjanak a szépség
örömmel-árnyas berkei.

6.

— Figyeld a párhetes gügyögő csecsemőt,
kit anyja karján tartva megszoptat, mielőtt
gyékény-ágyára tenné, hogy mély álomba hullva
átválthasson az ösztön-csitított nyugalomba:
hát látod ez a szép! Az örök bódulat,
a tárt madonna-mell, mely boldoggá avat
egy csöppnyi életet!... Így melegít a fény,
ha túllép győztesen ön-lángja bűvkörén,
és saját lényegét már-már végképp feladva
osztódik lét-teremtő, nap-álmú sugarakra.
Itt erre tanít minden! A bőség mosolyát
villantják rád az erdők, a mangók, papayák;
nézd ezt a kecsességet, ahogy a pálma ága
hajlong: nincs színlelt benne és nincsen hiúsága;
az adakozás méze csorog a sok virágról,
szín, illat, lobogás! S nézd, mennyi, mennyi mámor,
ahogy az ízelt-lábú dongók és darazsak
széthordják a szikrázó-virágpor-parazsat
a rétről a berekbe, az erdőről a rétre...
Hol van a teljesség, ha ez csak magvetése?

7.

Ilyen idilli percem
sem mindennap terem:
keblére-hajtott fejjel
fekszem a fövenyen;
s mélyen magamba szívom,
mint tág varázslatot,
a teste vánkosáról
fölszálló illatot.

8.

A lány tovább beszél, miközben játszadozva
hajának tincseit illeszti homlokomra:
— Nem szándékos e játék, inkább csak ösztönös,
akár a sejtelem, mely sorsodhoz kötöz,
s a vágy, ha felkavar és karjaidba kerget,
s legbensőbb lényemig lenyúlva megremegtett;
mint most, hogy rámhajolsz, s szemed szemembe hullva
nem tudjuk, honnan árad e vonzás mosolyunkba,
s csak nézzük, nézzük egymást, mint akik fészket raknak
a múló percek lombján egy örök pillanatnak.
Megáradt bennünk minden... Ne várjuk meg az estét?
Megnéznéd, milyenek a fidzsi-naplementék,
s az éjszakát, amint váratlan ránkszakad,
s mohón karjába tépi a szédült árnyakat.

9.

Páfránybokrok között
fekszünk a part fölött,
lassan leszáll a Nap,
búcsúra-kész mosollyal,
a kis sziget heves
vörösbe öltözött,
s lángot vet átellenben
a kék Viti-hegyoldal.
Nyílt arcán most vidám
sugárnyaláb virít,
s úgy beszél, minthacsak
egy életrekelt hellén
istennő mondaná
időtlen álmait
s egyszerű formanyelvén.
egyformán bonyolult

10.

— Az árnyak összebújnak és meglapul körülünk
a táj, a messzeség, a part, ahonnan jöttünk;
nem látom Suva strandját, s oly jót tesz a szememnek,
hogy kinn a tengeren csak fényjelek remegnek.
Lámpák vagy csillagok? Vagy csak a képzelet
dajkál a messzeségben hunyorgó fényeket? —
Nézd, elmerült a város! Nincs háza, temploma,
nincs rezidens körülünk, se rezidencia,
se vám, se emberhajsza! se lompos gyűlölet!
s nem veszem tudomásul a küldetésüket:
a kultúrmissziót, amelynek ürügyén

jól megtanult zsarolni a sok-sok jövevény,
és lopni, csalni, ütni!...
Most minden leszakadt.
Itt nincsen gyarmattartó és nincsenek v a d a k !
Egyetlen valóság van: e csöpp korall-sziget,
s két test, mely egymást-tartva virraszt a part felett; —
ránkhull a kormos éj, s most nem azon tűnődöm,
hogy fehérebb a tested, s nekem barnább a bőröm:
oly egyformák vagyunk, s egy vágy szülöttei,
mint két kis iker-hullám, mely egymást kergeti,
s nem kegyet gyakorolsz, ha csendben rámfonódva
csókot lehelsz a számra, szememre, homlokomra,
s mélyen magadba szívod a testem illatát,
míg átáramlik rajtad a létező világ; —
forrás vagyok, amelyből öröm és fény fakad,
s te lehajolsz fölébem, hogy megitassalak.

Ferenczy Béni rajza

Borsos József

Ki búcsúztatja el a horgászt?

Fekete András, a művelődési otthon horgász szakkörének titkára, könnyű készségre való golyócskákat terelgetett az asztalon. A pici ólmokat csomóba igazította és keményen végignézett a jelenlévőkön.

— Azért kértelek ide benneteket, hogy megbeszéljük, mit tegyünk Feri bácsi temetésén?

— Szegény öreg!

— Lám, lám, csak meghalunk mindnyájan.

Dányi Béla, a gépgyár marósa egyikről a másikra nézett.

— Melyik Feri bácsién? — hangja érdes volt, mint a vasreszelék. Csodálkozva fordultak feléje. Lehajtotta fejét.

— Csonka Feri bácsién — szánta meg Godó Gergely, a Horgász Újság helyi megbízottja, aki vidéki tudósító és lapterjesztő volt egyszemélyben.

— Ne beszélj! — A nád felett száll így a kiáltás, hogy „megvan!" A titkár a fejét csóválta. Dányi érezte az asztallap poros, öreg szagát.

— Bizony, a Feri bácsién. A múlt héten még együtt szedtünk kishalat a kövesnél.

— A múlt héten? Én meg lótetűt, szerdán! Várj csak, nem is szerdán, hanem csütörtökön. Péter bácsi, te még utánam is szóltál, hogy siessek, mert éhesek a harcsák, mazsolára.

Valaki kuncogni akart, de idétlen, vinnyogó hang lett belőle.

— Barátom, úgy ásott, mint a kubikos. Így ni, balkézre.

A titkár kopogott az asztalon, a tagok maguk elé bámultak; lassan Dányinak is elkomorodott az arca.

Galamb szállt az ablakpárkányra, topogott kicsit a bádogon, aztán ijedten lebukott.

— Tehát, mit csináljunk, erről van szó.

— Posta volt, gyűrűs.

— Elkísérjük, szegényt.

— Az a legkevesebb — mondta a titkár. — De ezzel még nincs elintézve a dolog. Nézzétek, megmondom őszintén, nekem szóltak, kérdezték, hogy a horgászok elbúcsúztatják-e?

Godóra nézett, aki hirtelen olyan lett, mint a kishal, amikor süllőt érez.

— Tisztelet az elhúnyt emlékének, de miért kellene külön búcsúztatni a horgászoktól? Azért, mert valaki kérdezte? Ki kérdezte? Megemlékezhetünk mi másképp is. Mit csinál akkor az üzemi bizottság?

Fekete András magyarázni kezdte, hogy Gulyás elvtárs készül a beszédre, de a horgászoknak is kell valamit csinálniuk, várják, nem véletlenül szóltak. Godó állta a tekintetét, sőt, az asztal fölé hajolva kimondta:

— Egyszerű és logikus: Gulyás elvtárs az üzemi bizottság nevében, a mi titkárunk meg a horgászok nevében.

A tagok helyeseltek, s közben mellükkel, könyökükkel ránehezedtek az asztalra. A titkár csendet intett.

— Várjatok, még nem fejeztem be. Feri bácsi nem volt szövetségi tag.

A bejelentést pillanatnyi csend követte. Aztán Godó alatt megreccsent a szék.

— Az nem számít ilyenkor. Horgász volt, vagy nem volt horgász?

— Miért ne számítana? Hogy álljak én oda a szövetség nevében, amikor nem volt tag? Hanem mondanék valamit: ő írta a legjobb cikkeket.

— Csakugyan! — kiáltotta Dányi. — Micsoda meséket tudott kanyarítani. Emlékeztek a tihanyi esetre? Arra, amikor a harcsa bevontatta a csónakot a Balaton közepébe? Úgy izgultam, mintha engem vinne a bestia.

Godó megjegyezte, hogy ő már megírt egy nekrológot, elküldte a helyi lapnak, meg a Horgász Újságnak is.

— Mégpedig nagyon szép nekrológot — sietett bizonyítani Péter bácsi, akinek Godó lány volt a kontírozó könyvelője. — Kéziratban olvastam; lehet, hogy azért tetszett annyira, mert egykori pajtásom volt szegény Feri, de megkönnyeztem azt a nekrológot. Szerintem az egy kitűnő alkotás, író nem ír különbet.

— A művelődési ház faliújságjára is írtam cikket. Két oldalasat, mint a hátizsák kalandomról.

— Csakugyan, megveszed a hátizsákomat? — kérdezte az ablaknál ülő sovány horgász.

— Meg. Az acélnyéllel együtt majd elintézzük.

A titkár felvonta szemöldökét. De a többiek már mind csak arra gondoltak, hogy az acélnyél milyen szépen remeg a Dunán, ha kapás van.

Péter bácsi a homlokát törülgette.

— Nekem ott tetszett a legjobban, amikor azt írod: „... és nem nézi már többé a tükröző vízen a könnyű nylon úszó bukdácsolását."

A titkár mutatóujjával megcélozta Godót.

— Akkor felolvasod a nekrológot. Készülnöd se kell.

Jó a cikk, azt elismerte Godó Gergely is, de azért nem temetőbe való, szónoklásra, meg aztán mindig viszolygott az ilyesmitől, nem ment a rokonai temetésére sem. Feri bácsiról különben is az a véleménye, ha már mindenképpen meg kell mondania, hogy keszeghorgász volt az öreg.

— Az most nem tartozik ide — intették le többen is —, végeredményben ki állíthatja magáról, hogy abszolút harcsa-horgász vagy süllő-horgász.

Dányi kajánul pislogott jobbra-balra és mesélni kezdett.

— Egyszer Fonyódon megyek a stégre. „Fogtál-e valamit, Gergely?" „Jó hogy jössz, elfogyott a cigarettám." „Itt van, gyújts rá! De hol a hal?" „Éjjel erősen fújt a szél, felhősödött". „Mutasd már azt a harcsát, hány kilós?" „Még hajnalban is fújt". „A hal, Gergely, hol a hal?" „Csak fújt, fújt, hajtogatta a nádat, azt hittem, sose áll el...'

— Gyerekek, ne tréfáljatok — mondta Péter bácsi —, az a nekrológ mindent elmond, olvassátok el, mindjárt nem beszéltek így.

Felállt, egészen eltakarta Godót. Dányi ránézett.

— Azt állítod, gyerekkori pajtása voltál Feri bácsinak?

— Mi az, hogy állítom? Együtt jártunk iskolába. Kikérem magamnak.

— Akkor megtartod a beszédet.

Péter bácsi elsápadt, aztán vörös lett és dadogni kezdett, köszöni a bizalmat, de nem tudja elvállalni; egy évvel ezelőtt, míg az a szédülés nem érte, szívesen megtette volna, tiszteletből, barátságból, bár volt idő, amikor húsz évig nem tudtak egymásról, azt a gyerekkori pajtásságot nem kell olyan komolyan venni, huszonöt év is elmúlt, hogy nem találkoztak; meleg is van...

— Szerintem mindenképpen a titkárnak kell megcsinálnia — mondta Godó. — Miért lettél titkár? Tudhattad, hogy a funkcióval kötelezettségek is járnak.

Fekete András mély lélegzettel nyugtatta magát.

— Mondom, ha szövetségi tag lenne, nemcsak ilyen bejáró, kocahorgász... Az úristenit, nem akartam bántani, na!... Szóval, ha szövetségi tag lett volna, meg sem említeném a dolgot, de így milyen jogcímen?

Godó gúnyosan magyarázta, hogy nem a jogcímet kell nézni, az élet szabja meg, mit tegyünk. Erősen tagolva beszélt, s a mondatok végén az asztalra koppantotta a pontot.

A tagok mind felzúdultak. Nagyon igaz! A titkár ne a paragrafust nézze, hanem az életet, az emberséget. Ők is kopogtak az asztalon.

De hiába, csak abban tudtak megegyezni, hogy akár hivatalból, akár emberségből, meg kell tenniük, amit elvárnak tőlük.

Valaki megkérdezte, ki megy süllőzni az akadóhoz. Erre többen is elmondták, hová készülnek, hol voltak legutóbb.

A titkár felállt.

— Horgásztársak, sporttársak! Én Péter bácsira szavazok. Hogy jön ahhoz egy fiatalember? Akár én, akár más? Mit szólnának az emberek? Mit szólna a felesége?

Néhányan kuncogtak:

— Horgásztársak, sporttársak figyelem, a titkár beszél!

De a titkár nem beszélt többet.

— A felesége megérti, hogy én nem tehetem — tárta szét a karját Péter bácsi. — Nem tudom megtenni. Ő nagyon megértő, mindig is az volt. Amikor elmentem az egyetemre, azt mondta: „Menjen, Péter, magának az a hivatása, hogy menjen, nekem meg az, hogy ezt megértsem." Feri csak azután kezdett udvarolni neki. Szegény Ferkó, hogy járta a csárdást. Micsoda bálok voltak azok! Senki se tudta nála jobban cifrázni.

Mindenki arra gondolt, hogy Feri bácsi száztíz kilós ember volt, ők ilyennek ismerték mindig, de nem nevettek, csak néztek maguk elé, csodavárón...

A nagy csendet a pénztáros törte meg, amikor megjegyezte, hogy koszorú is kell. No, erről nyugodtan lehetett beszélni. És hátha történik közben valami. A titkár abban reménykedett, hogy Péter bácsi szíve meglágyul — beszéltetni kellene még az emlékekről — Péter bácsi meg azt várta, hogy rosszullét fogja el és akkor nem kell magyarázkodnia. De hiába gondolt hajszálra, békára, légyre, dögre, mégcsak el se sápadt. Godó volt a legbiztosabb a dolgában. Holnap elutazik, lakodalomba megy a feleségével, délután már az ajándékot is megvették.

No, de a koszorú. Mi legyen ráírva?

Marjai Sándor gimnáziumi tanár — akit rendkívül tiszteltek, mert két éve négy kiló tíz dekás pontyot fogott — javasolta, hogy valami stílusos idézetet keressenek.

— Nincs alkalmas vers — mondta Godó —, már kerestem. Pályázatot kellene hirdetni a helyi költők között; írjanak verset horgász temetésre, esküvőre... Mit szólnátok például ahhoz a latin idézethez, hogy „Non omnis moriaris."

„Non omnis moriar!" — kiáltott fel Péter bácsi és büszkén simogatta kabátja hajtókáját. — Nem lehet meghamisítani egy idézetet.

— De úgy meg nem jó. „Nem halok meg teljesen". Szamárság! Mi üzenünk a szalagon, nem ő, igaz? Egyébként mondják meg mások is, mi a véleményünk. Mondják meg, ő üzen-e nekünk, vagy mi üzenünk neki?

— Üzenhetnek már annak! — legyintett Dányi.

— Micsoda hang ez már megint? Vedd tudomásul, hogy amíg én vagyok itt a titkár, addig senki nem beszélhet így.

A sovány horgász az ablak mellett feláll.

— Üzenin latinul egy lakatosnak, ki hallott ilyent? Nem volt ő pap. Már megbocsáss, meg te is tanár úr, de ez enyhén szólva marhaság. Latinul üzenni egy lakatosnak, egy horgásznak? Megbocsássatok!...

— Akkor nem érdekel az egész, csináljatok, amit akartok. — Marjainak meggyőződése, hogy ennél jobb idézetet nem találnak, ha reggelig keresnek, akkor sem.

— Hülyék! — morogja egy hang a sarokból.

Péter bácsi előveszi zsebkendőjét, körülményesen széthajtogatja és hangosan fújni kezdi az orrát.

— Szegény Ferkó!... Ha hallaná!... Fiúk, engem a világért ne búcsúztassatok, ha leteszem a kanalat. Szeretlek benneteket, de ne búcsúztassatok. Megfordulnék a síromban...

— Rendben van, legyen magyar nyelvű a szöveg. — Godónak még sok az elintéznivalója az utazás előtt.

Dányi, aki közben az ablakhoz sétált, félfenékkel felül a párkányra.

— Ha már nekünk kell üzenni, akkor üzenjünk magyarul. Legyen az, hogy „Üdvözölnek horgász barátaid!"

— Miért nem mindjárt „Gratulálnak hülye barátaid!" — förmed rá a titkár. — Bejön, azt se tudja, miről van szó és ajánlgat itt mindenféle hülyeséget. Add vissza a szákomat inkább!

Godó gyorsan megígéri, hogy odaadja a szákját.

A halszemű horgász, aki eddig a közös felkiáltásokban se vett részt, odahajol a sovány horgászhoz.

— Mi lesz, adod azt a peremorsót két piroshasúért vagy nem?

— Jól van, no!... Egész este itt duruzsol a fülembe.

— Nem bánom, mi lesz a szöveg — mondja a pénztáros —, írhattok akár kínaiaul is, engem az érdekel, hogy mindenki fizesse be a részét. Megrendelem a koszorút, de össze kell szednem az árát. Telefonon beszéltem a gazdasági előadóval, megkérdeztem, hogy vehetek-e koszorút a szövetség terhére. Nem lehet, mert nem tag.

— Úgy van, nem tag. — A titkár újra összeterelgeti az ólomgolyókat. — Ahogy megmondtam. Az a fontos, hogy valaki tagja-e a szövetségnek vagy nem.

— Micsoda dolog ez? — ugrik fel Péter bácsi. — Meghal egy horgász, és a szövetség nem hajlandó kifizetni a koszorút. Hallatlan! Nem azért mondom, szívesen adok tíz-húsz forintot, ötvenet, százat is, ha ilyen ügyről van szó, de ezzel a bürokratikus szemlélettel nem értek egyet. Felháborító! Hát hol az emberi méltóság?

Valaki vízért szalad.

A titkár folyóiratokkal csapkodja az asztalt — az ólomgolyók mind szétszaladnak —, végül ököllel is odavág.

— Fiúk, hát való ez?... Holnapután temetik Feri bácsit...

De hiába, már mindenki kifelé figyel.

— Ez ám a hal! — kiáltja valaki. — Hány kilós?

Az udvari ajtót élesen nyikorgatja a légvonat.

Majd felordít egy gyerek is:

— Nézd, az anyját, hisz ez él!

Pál József

Halott fenyő a Goldeck oldalán

Harminc évig sugdosott lombjába a szél
S egy óvatlan percben földre teperte
Lihegő birkózással gyűrte le maga alá
Hiába küzdött vergődött — már csak az életért

Gyilkosság — Gyilkosság — kiabáltak a madarak
Megölte akit eddig csak cirógatott

S most itt fekszik meggyalázott leányként
És szemérmetlenül kitakarva gyökér-öle

Spittal / am Drau, 1962. július

Az öreg Gasthausban

Az öreg Gasthausban ma délután
Parasztszalonnát ettünk barnakenyérrel
A Grossmutti bajor sört tett elénk
S a szoba falán galócafejek vigyorogtak
Illőn megcsodáltam valamennyit
Az egyik alá ez volt pingálva Petri heil
Merthogy Péter is halász volt
Karcsi Amerikáról mesélt
Az üzemről ahol tíz éve dolgozik
És hazámról kinti hírek alapján
Én hallgattam pedig várták hogy vitázom
De a kenyér barna volt mint aranyló fényben a vállad
És a sör akár a hajad színe
Mikor eljöttünk darabka kenyeret rejtettem el
Hazáig nézegettem a fenyők alatt

Spittal / am Drau, 1962. július

Panteista gerlék burukkoltak

Egy hajnalon, midőn a füvek ásító selymén
még az éj opálos harmata csillogott,
a patakra menve, végig az ezüstüde kelmén
lábam sötét, sebzettzöld nyomokat hagyott.

Az idő meghalt. S mintha végleg feledve is volna,
meg-megálltam én és megcsodáltam nem egy
őrültlila szirmú virágot, amint elomolva
lélegzett és tárulkozott a fénybe fel,

hol a panteista gerlék burukkolva feleltek
társaiknak, míg az aranyhíd elszakadt
s a Tűzarcúra tátogattak fel a lila kelyhek,
tátogatva lehelték szét illatukat.

A kakukfüvek is. A füttye épp hogy ide érzett
a vonatnak. Messze, az erdőn túl loholt
s bár e hangtól a burukkolós csend gyolcsa bevérzett,
mit bánta ezt? Vonat volt, és így hagyta ott.

Az erdő felneszelt. Ott látott engem, ismeretlent,
de nem borzolódott lombja közt félelem,
gyantát és évgyűrűket érlelt bölcsen — s ág ha rebbent,
csak madár szállt, de az se törődött velem.

A hegyek se s hiába feszült meg felhőből kantár,
ágaskodtak azért a magas égre fel
merész, gótikus ugrással és a sziklafejük már
behavazva veszett a felső kékbe el.

Az idő meghalt. S mintha végleg feledve is volna,
felhőkantár és az aranyhíd elszakadt.
Patak, virágok és fenyők a fényben elolmolva
lehelték arcomba ámbrás illatukat.

S a panteista gerlék hangja épp hogy csak felérzett
mégegyszer. Ágtól levélig úgy osont.
S ahogy a csend gyolcsa már e hangtól is bevérzett,
szám önkéntelenül jó reggelt mormogott.

Spittal / am Drau, 1962. július

Angyal Endre

Utijegyzetek Ausztriából

Bécsen át Grácig

Évekkel ezelőtt egy közlekedési cikket olvastam egy svájci lapban. Franciaország, Svájc és Ausztria vasúti összeköttetésének megjavításáról volt benne szó, s a többek között arról, hogy rövidesen megindul a *Wiener Walzer*, az új, nemzetközi expresszvonat Bécs és Basel közt. Kissé nosztalgikus hangulatban olvastam a cikket, hiszen gyerekkoromban jól ismertem Ausztriát. Irigykedéssel gondoltam a vonat utasaira, csak arra nem gondoltam, hogy 1962. június 1-én már én is ezek között az utasok közt leszek, s ekkor a „bécsi keringőről" elnevezett expressz már Bukarestig fog közlekedni...

Nincs abban semmi meglepő, hogy nem én voltam az egyetlen utas, sőt a budapesti Keleti pályaudvaron eléggé sokan várták a Románia felől befutó vonatot. Örülni kell annak, hogy egy bécs—budapesti utazás ma már nem tartozik a lehetetlenségek közé, s hogy megint egyre inkább természetessé válik az az állapot, hogy az ember a Keletin felül a bécsi gyorsra. Legfeljebb csak az furcsa, de ennek a vasutas-logika a megmondhatója: miért indul a bécsi gyors a *Keleti*, a debreceni pedig a *Nyugati* pályaudvarról?

Az utasok nemcsak Ausztria, hanem Svájc felé is tartanak, hisz a pullmann-kocsinak, amelybe szállok, két végállomása van, Bukarest és Basel. Két asszony ül a fülkében: az egyik Lausanneban élő orvos-feleség leányát megy meglátogatni, a másik idősebb palóc falusi nénike, akinek életében talán ez az első külföldi útja. Két fiát keresi fel Luzernben (a helynevet persze magyarosan, az írásmód szerinti ejti ki). Hosszú út vár rájuk: én azonban körülbelül négy és fél óra múlva már elértem első célomhoz: Bécsbe.

A vám- és útlevélvizsgálat mind magyar, mind osztrák részről gyors és udvarias. Hegyeshalmon alig félórát áll a vonat, s nemsokára már Ausztria földjén robogunk. Szónoki túlzás nélkül állíthatom: nagy pillanatok ezek! Huszonhárom éve nem jártam Ausztriában, abban az országban, amelyhez annyi gyermekkori emlék, sőt családi hagyomány fűz. Nagykanizsai kisdiák-koromban édesanyámmal gyakran Bécsen át utaztunk Pozsonyba, nagyszüleimhez, s voltak évek, amikor elmondhattam: Bécset jobban ismerem, mint Budapestet. Igazán persze csak most *ismertem meg*. Érett fejjel többet tapasztal az ember, világosabban lát sok mindent.

Brucktól, az első osztrák állomástól Bécsig még nem a jellegzetes osztrák hegyvidéki táj kíséri utunkat, de a látvány itt is kellemes, megnyugtató: jól megművelt földek, dombvonulatok, a távolban már magasabb hegyek, közben gondozott, ízléssel épített faluk, városkák. Útunk utolsó félórájában már Nagy-Bécs területén robogunk. A vonat nem az Ostbahnhofra fut be, hanem megkerüli az osztrák főváros dél-délnyugati külvárosait, villanegyedeit, és így ér be a Westbahnhofra, a mai Bécsnek újonnan épült, nagy központi pályaudvarára. Szépek és jellegzetesek ezek a bécsi villanegyedek. Az irodalom ismerője rögtön arra gondol: itt játszódnak Robert Musil, a nagy osztrák regényíró főművének (Der Mann ohne Eigenschaften — Egy ember, akinek nincsenek tulajdonságai) jelenetei. Egy pillanatra felvillan a schönbrunni kastély, s máris a Westbahnhof vágányrengetegében zakatolunk.

Megilletődötten, sőt megrendülten lépek évtizedek után megint az osztrák főváros földjére. A pályaudvaron nagy sürgés-forgás. A tolongásban nem sikerül találkoznom Frau von Eckhardt-tal, a szlavista asszistensnővel, aki az egyetem részéről várt engem. Magamnak kell szobát keresnem, s ez bizony Bécsben is eléggé nehéz dolog. Végül, a forgalmi iroda révén, szerzek egy címet, Bécs III. kerületében, és a Stadtbahn-nal, a bécsi földalattival, elindulok a Hotel Urania felé. Lefoglalom a szobát,

megvacsorázom, s a szinte téliesen hűvösre fordult júniusi estében még jó egy órát bolyongok a Landstrasse-negyed utcáin. (Érdekes dolog: ide gyermek- és diákkori utaimon sosem jutottam el!) Az utcák itt már csendesek, ide nem ér el a nagyváros fő útvonalainak rohanó, robogó forgalma, az egymás után siető autók olykor meg-megtorpanó irama. Különben azonban ez a nagy, szinte már nyugtalanító forgalom az első élmény, amelyet az ember Bécsben szerezhet.

Másnap reggel, az egyetemen sikerül megtalálnom Frau von Eckhardt-ot. Délután várost és kiállítást nézünk, közben egy látogatás is van a műsoron. a Halusa-családnál, ahová debreceni barátom, az esztétikus és művészettörténész Tóth Ervin ajánlott be. Bécsbe azonban úgyis visszatérek, Grác és Innsbruck után, ezért a részletesebb beszámoló hadd maradjon későbbre. Most csak egy általános benyomás: 1937-ben, a Dollfuss-Schuschnigg-féle „keresztény rendi" fasizmus utolsó, és 1938-ban, a hitleri „Anschluss" első évében — ekkor voltam utoljára Bécsben! — a város komor, szomorú, valósággal kihalt benyomást tett. Érezhető volt, hogy az osztrák főváros népe egyik uralmi formával sem azonosítja magát. Ma, a mai Bécsben sokkal jobb közérzetet tapasztal a látogató. Az emberek felszabadultabbak, az élet lüktet, s bár a háborús események komolysága nyomán megsemmisült az osztrák „slamposság" — a mai osztrák nép pontos és precíz —, de megmaradt szerencsére a híres „kedélyesség". Ezt a kissé „amerikanizálódott" felszín alatt is egy-kettőre észrevenni.

Bécsben alig másfél napot töltöttem, s 3-án, vasárnap, már indultam tovább Grác felé, ahol 5-én előadást kellett tartanom. Meghatódottságom most még jobban fokozódott, hiszen utoljára 1929-ben utaztam ezen a vonalon! A Semmering táján megrohantak a gyerekkori emlékek. Itt, Breitensteinben töltöttem 1928-ban és 1929-ben, gyermekbetegségek után, a telet, s talán megint nem túlzok, ha azt mondom: minden hegyvonulatot ismertem. Akkor pedig lassú, gőzmozdonyos személyvonaton pöfögtünk át a hegyek közt: most elektromos mozdony röpíti a gyorsot, s a Semmering élménye elrohan egy félóra alatt.

Csodálatos teljesítménye volt az osztrák technikának a körülbelül száztíz évvel ezelőtt épített Semmering-vasút, a Föld első magashegyi vasútvonala. A viaduktok, alagútok, szerpentinek egymásutánja nemcsak műszaki alkotás, hanem esztétikai szépséget nyújtó látvány is. Bár az emlékezés könnyei szorongatnak, ki-kitekintek a tájra. Minden a „helyén van": Gloggnitz állomása mögött a hegy, amelynek láttára még az is eszembe jut, amit édesanyám első semmeringi utunk alkalmával itt mondott, a klamm-schottwieni középkori várrom, Maria-Schutz búcsújáró-temploma a Sonnwendstein lábánál, a fantasztikus nevű Weinzettlwand és Polleroswand, aztán a felejthetetlen Breitenstein, a Weisses Kreuz üdülőjével, az Adlitzgrabennal és a Wolfbergskogl hegycsúcsával, s végül maga a Semmering: villáival, szállóival, park-erdejével.

Harminchárom év után megint Grácban! A pályaudvarra és környékére nem ismerek rá: a háborús bombázások után itt minden újjáépült. Ismeretlenek azok a parkok, villanegyedek is, amelyeken át az autó a Park-Hotelbe visz. Itt szerzett nekem szállást Schelesniker doktor, vendéglátómnak, Matl professzornak tanársegéde. Féligmeddig ez is villanegyed, a Sankt Leonhard-városrész, közel az egyetemhez, de a belvároshoz is.

Június van, hosszúak az esték, így hát én is még napvilágnál indulok sétára, hogy fölelevenítsem a gyermekkori gráci emlékeket. Rátalálok a Steirischer Hof szállójára, ahol 1929 egy dermesztő februári napján — útban a Semmering és Nagykanizsa közt — édesanyámmal laktunk, rátalálok a kávéházra is, ahol uzsonnáztunk. Akkor csak egy délutánt és egy éjszakát töltöttünk itt, mégis, egyre több részlet világosodik meg emlékezetemben. Már mint tizennégy éves kisfiúnak nagyon tetszett Grác, s örülök, hogy véleményemet most sem kell korrigálnom.

Grácnak valami egészen sajátos varázsa van, szinte már „pannóniai" hangulata. Nem csoda: ez az összefüggő német nyelvterület legdélkeletibb városa: nem messze innen már a magyar és délszláv vidék kezdődik. Grác kapu Délkelet-Európa felé: nemsokára négyszáz éves egyetemén magyar és délszláv tudósok és írók jártak, akár mint tanárok, akár mint hallgatók: Pázmány Pétertől Ivo Andrićig. A város

architektúrája is rokon dunántúli városok kései reneszánsz vagy korai barokk emlékeivel, sőt, az egyik épület reneszánsz ikerablakai a kecskeméti református templom XVII. századi tornyára emlékeztetnek! Szerette ezt a várost Ady Endre is: több szép versét itt írta.

Josef Matl professzor, a szlavisztika egyetemi tanára, akivel másnap tanszékén találkozom, tudatosan ápolni és elmélyíteni akarja ezt a kapcsolatot. Azok közé a szerencsére nagyszámú osztrák értelmiségiek közé tartozik, akik komolyan veszik Ausztria semlegességének fogalmát és az ebből adódó kötelességeket. Személy szerint konzervatív érzelmű tudós: nem titkolja, hogy a népi demokráciák felfogásával sokban nem ért egyet. Mégis: állandóan hangoztatja, hogy a tudományos nexusokat, szellemi kapcsolatokat ápolni kell. Tanszékén már szovjet tudósok is tartottak előadást, s az első magyar vendég-előadó sem én voltam, hanem egy-két évvel előttem Moór Elemér professzor, a kitűnő szegedi nyelvész. Matl ismételten járt Magyarországon is, legutoljára 1959 telén Budapesten. Művei között mutatott egy lírai hangulatú útleírást a huszas évek végéről, a magyar Alföldről. Néhány héttel érkezésem előtt pedig nem kisebb nagyság látogatta meg Grácban Matl professzort, mint régi jóbarátja, Miroslav Krleža! Egy gráci kiadónál most készül a nagy horvát író műveinek hétkötetes németnyelvű válogatása.

Az egyetem egyik melléképületében, kétszázéves finom barokk palotában van Matl tanszéke, az Institut für Slawistik. A hely kissé szűk, de a könyvtár szép és gazdag, s az elvégzett tudományos munka értékes, főleg az orosz és délszláv filológia területén. Összefügg az intézettel a Dolmetscher-Institut (tolmács-intézet) is, ahol nemcsak a szláv, hanem a keleti nyelveket, sőt a magyart is tanítják. Johann Andritsch középiskolai tanár, elnémetesedett délszláv telepesek sarja, aki jól tud magyarul is, tanítja nyelvünket. Nemrég egy kis antalógiát adott ki a magyar szellemi életről német nyelven. A vállalkozást dícsérni lehet, azt azonban nem, hogy Andritsch jórészt csak prózát közölt, s a régebbi és újabb magyar költészet majdnem teljesen kimaradt. Azt sem tudom, hogy a XX. század egyik legreprezentatívabb magyar gondolkodója éppen Kornis Gyula volna-e... Ezt a véleményemet Andritschnak magának is elmondtam: nem tagadta, hogy igazam van.

Említenem kell még az archeológia professzornőjét, Erna Diez-et, aki Kassán született, és kitűnően beszél magyarul, vagy az igen rokonszenves Heinrich Gerhard Franz professzort, a művészettörténet tanárát. Franz német ember, Drezdában született, sokáig a mainzi egyetem tanára volt, de elfogadta a gráci egyetem meghívását, mert érdekli a dunavölgyi népek művészete. Tavalyelőtt Csehszlovákiában járt, most a Német Demokratikus Köztársaságban ad ki könyvet a cseh barokkról, s szeretne hozzánk is eljutni.

Nem csodálkozhatunk azon, hogy Matl és Franz professzorok nyugat-németországi kollégiákkal is tartanak fenn kapcsolatot, az ott megjelenő, Kelet- és Délkelet-Európával foglalkozó folyóiratok számára is dolgoznak. Nem szabad ezt a kérdést elfogultan szemlélnünk, s főleg az olyan zsurnalisztikai felületességű bűvészmutatványoktól kell óvakodnunk, mint amilyen Komlós János cikksorozata volt a *Magyar Nemzet*ben, ahol szinte valamennyi osztrák és nyugatnémet szlavista mint az „imperializmus élharcosa" szerepelt. Megérkezésemkor Matl professzor már tudott erről a cikksorozatról. Őt, akit nemcsak Budapesten, hanem Moszkvában és Szófiában is szeretettel fogadtak a kollégák, fájdalmasan érintették Komlós vádaskodásai. Pedig akár Matlt, akár Franzot, akár a szintén „aposztrofált" göttingai Maximilian Braun professzort tekintjük: tudományos tárgyilagosságukhoz, emberi becsületességükhöz nem férhet kétség.

Persze, Ausztriában sem mindenki ilyen. A sajtó egyrészében — főleg a szociáldemokrata lapokban és a bécsi „bulvársajtóban" — nem hiányoznak a kimondottan rosszindulatú írások. A gráci szociáldemokrata *Neue Zeit* külön „rovatot" tart fenn e célra. Éppen azokban a napokban, amikor Grácban jártam, s amikor a budapesti művészettörténész, Rados professzor is tartott ott előadást, azon elmélkedett a szociáldemokrata lap, hogy „nincs értelme a Kelettel való kulturális kapcsolatoknak", hiszen „a vasfüggöny mögött haldoklik a tudomány és a művészet." Sajnos, a kisembe-

rek egyrészét befolyásolja ez a propaganda, ezért kétszeresen fontos volna a tárgyilagos gondolkodású osztrák tudósok megbecsülése! — A disszonáns hangok ellenére sokan voltak előadásomon. A szláv barokk művelődésről beszéltem, teli terem előtt, s bár vitára — a kései időpont miatt — nem került sor, utána éjfélig együtt ültünk Matl és Franz professzorral, Andritschékkal, egy burgenlandi magyar kereskedőcsaláddal és még más ismerősökkel a Park-Hotel éttermében. Másnap délben Schelesniker kollégával felmentünk a Schlossbergre, erre a Grác közepén emelkedő hegyre. Onnan néztük az alpesi panorámát, és a völgyben szétterülő, délies jellegű várost, a szürkészöld Mura két partján.

Hat nap Tirolban

Stájerország — vagy az osztrák terminológia szerint „Bundesland Steiermark" — fővárosában csak három és fél napot töltöttem. Tirolra, főleg annak fővárosára, kissé több idő jutott. A pünkösdi ünnepeket is Tirolban töltöttem.

Gráctól Innsbruckig tíz óráig tart a gyorsvonati út. Ausztriában sok embernek van autója — Grácban számos egyetemi hallgatónak is — így a vonatok általában nem zsúfoltak. Leobentől Innsbruckig egyedül ültem egy kényelmes, bőrüléses másodosztályú fülkében. Az utazás különben sem fárasztó, mert a gyönyörűbbnél-gyönyörűbb tájképi részletek teljesen lekötik a figyelmet. Húsz órát is el bírnék utazni egyfolytában ezeken a csodálatos alpesi tájakon, át Stájerországon, a Salzkammerguton és Tirolon. Leoben után megjelennek a havasok, és Innsbruckig keretezik a képet. A vasút mindenütt a folyóvölgyekben halad, de közben egy-egy alagút is akad, s néha ezer méteres magasságig jutunk fel.

Bruck an der Mur, Leoben, Selzthal, Bischofshofen, Zell am See, Kitzbühel a fontosabb állomások. Június hetedike van, de az időjárás még koratavaszias. A stájer és tiroli völgyekben még virágzanak a gyümölcsfák, frissen zöldelnek a legelők, fönn a hegyeken, ezerötszáz méternél magasabban pedig vastag hóréteg. Nem egyszer felhők burkolják a kétezres-kétezerötszázas csúcsokat. A havasok és völgyek keretében pedig sok a tipikus kis osztrák település, — majdnem mindegyik üdülőhely is! — , gondozott utak, festői házak, várromok a német-római császárság középkori évszázadaiból, gótikus és barokk templomtornyok, aztán patakok, tavak, völgyszorosok. Nehéz egy beszámoló szürke szavaival visszaadni ennyi sok szépséget!

Kitzbühelt és környékét 1939-ből ismerem: müncheni egyetemi hallgató korombban többször jártam át Tirolba sielni, kirándulni. Innsbruckba akkor nem sikerült eljutnom, így kíváncsian várom a találkozást ezzel a híres osztrák várossal. Este nyolc tájban érkezem, de Innsbruckban, Ausztria egyik legnyugatibb városában, még hosszabbak a nyáreleji nappalok, mint Grácban, s csak kilenc körül kezd sötétedni. Ezzel persze sajátosan ellentétes a havasi panoráma és a koratavaszias hűvösség.

Tirolban germanista-barátaim vettek gondjaikba: elsősorban Eugen Thurnher professzor és Wolfgang Mauser docens. Mauser kolléga saját autójával várt a pályaudvaron, elvezetett szállásomra, egy kis családi panzióba, majd együtt vacsoráltunk. Másnap meglátogattam az egyetem Johann Knobloch professzort — akit még 1956-ból, Greifswaldból ismertem —, az általános nyelvészeti tanszék vezetőjét. Ennek a tanszéknek keretében adják elő a szlavisztikát is: Knobloch és Thurnher professzorok pedig együttesen szervezték meg innsbrucki vendég-előadásaimat.

Az első innsbrucki napnak, június 8-nak programja eléggé fárasztó volt. Két előadást kellett tartanom egy napon: délben a modern szerb-horvát irodalom néhány kiemelkedő alakjáról, délután megint a szláv barokkról. Csak két órám volt az előadások közt. Szerencsére Thurnher — aki szintén autótulajdonos — beültetett kocsijába, s fölmentünk kedves kis családi villájába, a hegyek oldalán, ahol felesége és két gyermeke is fogadott. Itt ebédeltünk, gyönyörködtünk a modern, sima-vonalú ház nagy ablakaiból feltáruló alpesi körképben, majd délután háromkor visszahajtottunk az egyetemre.

Előadásaimat itt is szeretettel fogadták. Kedves élményem volt, amikor kevéssel a barokk-előadás előtt a hallgatók közé letelepedett egy Dosztojevszkij-külsejű, szakállas öregúr. Amikor előadásomban Szibéria barokkját és Irkutszk városát említettem, fölcsillant a szeme. Az előadás után rögtön távozott — nagyon kerüli az embereket! — de megtudtam róla, hogy ő Halm professzor, az orosz irodalom rendkívüli tanára, egy forradalom-előtti oroszországi német család sarja, aki Irkutszkban született! Sajnálom, hogy nem ismerkedhettem meg vele közelebbről.

Találkoztam viszont Karl Kurt Klein professzorral, a másik germanistával, aki egykor Kolozsvárott működött, s még mindig remekül beszél magyarul. Erdélyben volt szász evangélikus pap, aztán mint kolozsvári professzor tanított, mind a román, mind a magyar egyetemen, végül Innsbruckba került. 1943-ban találkoztunk utoljára Kolozsvárott: nagy öröm volt a viszontlátás. Ő is meghívott családjához, lakására, vele is tartalmas beszélgetést folytattam. Érdeklődött Magyarországról, beszélgettünk a román irodalom és művelődés kérdéseiről is — ezeknek Klein professzor kitűnő ismerője — s mind ő, mind Thurnher örömmel fogadták a magyarországi németekről szóló közléseimet. Ők — akik ugyan szintén inkább konzervatív érzelmű tudósok — Matlhoz hasonlóan őszinte hívei a keleti-nyugati kulturális nexusoknak, s így könnyen megértettük egymást. Klein a Német Demokratikus Köztársaságban is kiadja műveit, s levelezik román kollégáival. Örült annak, hogy egykori kolozsvári professzortársairól, Zolnai Béláról és Gunda Béláról is beszámoltam.

Innsbruck szépségéről már sokan írtak, sok képet közöltek róla. „Innsbruck, ich muss dich lassen" — már a német késő-középkor egyik dala így kezdődik. (Pünkösd vasárnapján, a Goldenes Dachl erkélyen játszó reneszánsz-ruhás zenészek ezzel a dallal fejezték be műsorukat.) Szó és kép azonban csak körvonalaiban érezteti a város csodálatos fekvését, az Inn folyó völgyében, két-háromezer méteres havasok közt. Ha kiléptem az utcára, azt éreztem, mintha már az utca végén szökkenne magasba egy hegyóriás. Egyik délután fel is mentem függővasúttal a Nordkette egyik csúcsára: a 2334 méter magas Hafelekarra. Hómezőkön sétáltam, s elragadtatással csodáltam a több mint száz kilométeres panorámát: a Zugspitzetől a Grossglocknerig.

Maga a város — mint forgalmas vasúti csomópont — a második világháborúban eléggé sokat szenvedett. A pályaudvar most teljesen új, de újjá kellett a középkori Óváros több házát is építeni, mert a bombák ezeket sem kímélték. Az újjáépítés igen szerencsés módon azokat az elveket követte, amelyek alapján a lengyelek állítják helyre régi városaikat. Kissé elszomorító viszont, hogy a középkori és reneszánsz árkádok közt néha valóságos „londoni vásár" folyik: az amerikai és nyugatnémet turisták felverik az árakat (az idegenektől ellepett Innsbruck Ausztria legdrágább városa!), a kirakatokban sok a „mű-tiroli" giccs, a túlméretezett autóforgalom a keskeny óvárosi utcákat is elárasztja. Még ha nem is bocsátkozunk társadalmi és gazdasági összefüggések elemzésébe, akkor is meg kell állapítanunk — morális és esztétikai szempontból — a kapitalista „nyugati életformának" számos visszásságát.

Vigaszt és kárpótlást nyújt azonban a mindenek fölé emelkedő felejthetetlen alpesi táj, s magának Innsbrucknak műemlékei: Miksa német-római császár nagyszerű reneszánsz síremléke a ferencesek templomában, ahol a császári szarkofágot őrző hatalmas bronzalakok sorában ott a magyar trónon ülő első Habsburg, Albert király, és felesége, Erzsébet, Zsigmond leánya. Címerpajzsukon mindegyik ott hordja az Árpádok címerét is. Aztán a Szent Jakab plébániatemplom, Európa egyik leggazdagabb barokk épülete, ezüst-arany szószékével, orgonazengésű harangjaival. Vagy a Landesmuseum gazdag gyűjteményei. Ottlétem idején éppen Troger-kiállítást rendeztek, a dél-tiroli származású, Győrött és Pozsonyban is dolgozó osztrák barokk festő, Paul Troger műveiből. Érdekes volt együtt látni a nagy mester oeuvre-jét, köztük olyan, igen magas színvonalú festményeket és rajzokat, amelyeket még a barokk-kor minden kutatója sem ismer.

Innsbruckban és minden osztrák városban igen sok a mozi. Főleg nyugati filmeket játszanak. Érdekesnek ígérkezett volna két mitológiai tárgyú amerikai szélesvásznú film: az egyik Theseus, a másik Herakles mítoszát dolgozta fel. Ezeket azonban már csak elutazásom után adták. Megnéztem viszont egy francia és részben nyu-

gatnémet szereplőkkel színre vitt Liszt-filmet (Ungarische Rhapsodie), s bizony csalódtam. Hol maradt a francia ízlés, francia művészi tehetség? Liszt életében — mint ezt osztrák filmkritikusok is megállapították — elsősorban a szerelmi motívumot keresték, a Wittgenstein hercegnővel való intim kapcsolatot, s elsikkadt az *alkotó* művész, a zeneszerző. Néhány magyar vonatkozású jelenet egyenesen bántóan ízléstelen volt: Liszt 1848-ban egy magyar faluban a cigányzenekart vezényli, kalandos módon odaszökött hercegnői szerelme pedig a népviseletbe öltözött, háromszínű kokárdát hordó parasztokkal táncol. A tánc inkább szláv, mint magyar jellegű, s az egész jelenetsor „délibáb minden mennyiségben".

Két érdekes kirándulás tartozott még a tiroli programhoz: szombaton a közeli Hall városka, pünkösd hétfőjén pedig az ambrasi kastély meglátogatása. Hall alig félórányira fekszik Innsbruckról, s a „londoni vásár" életformája szerencsére még kissé elkerülte. A sajátosan bajor-osztrák ízű, itt-ott már a közeli Dél-Európa hangulatát is kifejező tiroli városi architektúra Hallban megőrizte eredeti varázsát, művészi atmoszféráját. A város főtemploma gótikus épület. Belül érdekes módon barokkizálták, s a két egymással végső fokon rokon stílus harmóniáját szépen kifejezte az, hogy amikor beléptünk, az orgonista éppen Bach egyik fugáját gyakorolta. Megragadó élmény volt!

Schloss Ambras is különleges élményekkel gazdagítja a látogatót. A megragadó természeti környezet, az Alpok világa itt sem hiányzik. Maga a kastély főbb részeiben a kései reneszánsz, pontosabban a német-osztrák manierizmus alkotása. Ide húzódott vissza a sokgyermekes I. Ferdinánd királynak és Jagelló-hitvesének egyik fia, Ferdinánd főherceg. A főherceg „rangon alul" kötött házasságot: felesége polgár-asszony volt, a szép és dúsgazdag Philippine Welser, egy augsburgi bankár lánya. Gyermekeik nem is lehettek „főhercegek", de azért őrgrófi címet, püspöki stallumot kaptak...

A félig-lengyel főherceg és német polgári felesége majdnem úgy éltek Ambrasban, mint a XVI. századi augsburgi vagy krakkói polgárok. Ferdinánd főherceg is, Philippine asszony is — mint a manierizmus korának gyermekei — szerették a furcsaságokat, a természeti és művészeti „kuriózumokat". Ezekből sokat őriztek meg a kastély késő-reneszánsz szobái, termei. Kissé azonban még a középkorban is benn éltek az ambrasi kastély urai: itt még 1570 körül is nagy lovagi tornák divatoztak, s ezeken az „udvari törpéknek" és „udvari óriásoknak" is páncélosan-vértesen kellett megjelenniök...

Bécsi élmények

Innsbruckról Bécsig még az Arlberg-expresszen is nyolc óráig tart az út. Igaz, most is nagyon kényelmesen utaztam, egy szép francia kocsiban, s újból szebbnél szebb alpesi tájakon keresztül. Bécsben megérkezésemkor most minden rendben volt: könnyen kaptam szobát is az érdekes nevű Hotel zum Wolf in der Au-ban, abban a szállóban, ahol két régebbi bécsi tartózkodásom idején, 1937-ben és 1938-ban laktam.

Ennek a fejezetnek azonban inkább ezt a címet kellene adni: Bécsi és Bécs-környéki élmények. Június 12-én este érkeztem ugyanis Bécsbe, s 13-án reggel már elindultunk Frau von Eckhardt és egy másik szlavista-kartárs társaságában autón a Wachauba. Útunk első szakaszát, a Wienerwaldon át, a nemrég épített kitűnő Autobahn-on tettük meg: a kocsi itt minden nehézség nélkül százhúsz kilométerrel rohant, hiszen kereszteződések nincsenek, településeket nem érint az útvonal. Az idő is kellemes volt: beköszöntött a nyár.

Egy-kettőre Sankt Pölten városába értünk. Igazi osztrák város: ez is emlékeztet kissé Győrre vagy Sopronra. Sok szép műemléke van: régi paloták és polgárházak, középkori és barokk templomok. Ausztria különben is valóságos „szabadtéri múzeuma" a szebbnél szebb műkincseknek! Még több is lehetne, még jobban is érvényesülhetne a történeti hangulat, ha itt is a szocialista műemlékvédelem elvei

alkalmaznák. Éppen Sankt Pöltenben — majd később Kremsben is — látnom kellett, hogy a kapitalista „üzleti szellem" mennyire elcsúfítja sok ponton a város képét, s hogy a tőkés üzérkedés alapjában véve mekkora ellensége az igazi urbanisztikának, a modernséget és hagyományt helyes ösztönnel összehangoló városrendezésnek.

A déli órákban Mauerben voltunk, egy kis alsó-ausztriai faluban, ahol a régi osztrák művészet egyik legérdekesebb alkotása áll, egy fából faragott szárnyasoltár a XVI. század első harmadából, még a kései gótika formáiban, de sok részletében már a reneszánsz, sőt a barokk felé mutatva. A vallásos témát egészséges humorral vegyítette a régi mester: a szent főalakok körül például néhány kopasz angyalka röpköd. A kifejezésre, jellemzésre való törekvés élteti az egész kitűnő kompozíciót.

A legnagyobb művészi élményt ezen az úton Melk jelentette, a Duna partján, magas dombon épült bencés apátság, az „osztrák Escorial". Igaz, a kriptában itt nem nyugszanak uralkodók, mégis, a mecénás VI. Károly császár, az építtető bencés rend és a zseniális alkotóművész, Jakob Prandtauer ki akarták fejezni az egészben nemcsak a katolikus egyház erejét, hanem a törökökön diadalmaskodó, spanyol hagyományokat folytató Habsburg-császárság tekintélyét és a barokk művészi eszmény lendületét is. Ezt érezzük már az egész hatalmas épület-komplexus elhelyezésében: természeti szépség és művészeti alakítás tudatos szintézisét, ezt az impozáns, kéttornyú, kupolás templomban, ezt, a majdnem kétszáz méter hosszú főfolyosón, ezt a reprezentatív termekben, ahol a mennyezeteket Paul Troger freskói borítják. Nem hiányozhat a tudomány motívuma sem: a XVIII. századi bencéseket már megérintette a kezdődő felvilágosodás, s így a gazdag könyvtár igen előkelő helyet kapott.

A Wachaun keresztül hajtottunk vissza Bécs felé. Itt sziklák és szőlőhegyek közé szorul a Duna. Ez Ausztria leghíresebb borvidéke. A folyam partján festői fekvésű városok: Dürnstein, Stein, Krems. Kremsben meghatódottan idézem föl édesapám emlékét, aki ötven évvel ezelőtt itt volt katona. Most — hét évvel halála után — az ő fia bolyong ugyanazokon az utcákon, amelyen ő, mint fiatal osztrák-magyar hadnagy járt. Tudom, gyermekkoromban sokat beszélt nekem Kremsről, s most végre el is jutottam ide.

Szerda estétől vasárnap délutánig az osztrák fővárosban maradtam, s 17-én, tizenhat napos ausztriai tartózkodás után hagytam el Bécset. — Mint már mondottam: gyermek- és diákkoromban sokat jártam Bécsben, de ilyen alaposan még nem ismerkedtem meg ezzel a várossal, Európa egyik legszebb városával, mint most. És még mindig nem mondhatom, hogy teljesen ismerem! A Belváros, az Innere Stadt utcáin egyre-másra bukkannak fel a meglepetések. Titokzatos, „labirintikus" város ez a régi Bécs: a császári pompa mögött régebbi századok kincsei is lappanganak. Frau von Eckhardt társaságában felkutattuk például a római Bécs, a „Vindobona quadrata", a négyszögű római tábor nyomait, amelynek határait még ma is őrzi az utcák vonulata, s a váratlanul emelkedni kezdő terep. Minthogy pedig a Belváros több házát, sőt házsorát a második világháborúban bomba rombolta szét, ésszerű lett volna a törmelékek helyén feltárni a római maradványokat, romkerteket létesíteni, az antikvitás emlékeit közszemlére tenni. A kapitalista üzérkedés azonban legyőzte a műemlékvédelmet, és Vindobona számos emléke ismét eltűnt az új bér- és üzletházak alatt... Szerencsére, a középkor és barokk emlékei jobban megmaradtak, s egy-egy rejtelmes hangulatú régi ház, szűk sikátor, díszes templom sok gyönyörűséget nyújt. Még a külsőbb városrészeken is, így a Josefstadtban — ott van az én szállásom is — sok a műemlék, elsősorban barokk templomok, paloták, házak. És azért a ferencjózsefi kortól — bár helyenkint sokat rombolt! — sem szabad megtagadni teljesen a művészi ízlést! A híres Ringstrasse, bár látszólag „ötletszerűen" elegyíti az antikvitás, a középkor és a barokk felújított építészeti motívumait, összhatásában, a parkokkal való egybekomponáltságában mégis Európa egyik leghatásosabb városképi együttese! Budapest vagy Zágráb csak szerényebb keretek közt tudta másolni ezt a pompát és reprezentációt.

Ma sem halt ki a művészet szeretete Bécs lakóiból. Éppen akkor folytak a „bécsi ünnepi hetek", az osztrák és külföldi közönség lelkes érdeklődése közepette. Időm rövid volt, ezért a zenei eseményeken sajnos nem vehettem részt. Megnéztem azonban

két kiállítást: az 1400 körüli évek európai művészetét a Kunsthistorisches Museumban és a szürrealista festészet tárlatát a Künstlerhausban.

Az „Europäische Kunst um 1400" kiállítása igen érdekesen mutatta be az európai kultúra, európai művészet egyik nagy korfordulóját, a „középkor alkonyát". Már az első — igen ötletesen berendezett — termek megtekintése után érezhette az ember az 1400 körüli kor sajátos polaritását: erős elfinomodás egyfelől, erős vitalitás másfelől. Bár az anyag elsősorban az udvari és egyházi művészet köréből került ki, mégis megmutatta azt, hogy ez a kor tulajdonképpen már a nemzeti kultúrák kezdetét jelenti, azt a kort, amelynek nemcsak IV. Károly és Luxemburgi Zsigmond a hősei, hanem Hus és Villon is. Több mint hatszáz műtárgy volt látható a kiállításon: majdnem mindegyik érdemelne egy-két szót. Hadd emeljek ki legalább egy nagy meglepetést: az 1400 körüli katalán festészetet! Bevallom: most találkoztam először Luis Borrassá, Juan Mates és De Martí de Torres nevével és műveivel. Mindjárt hozzá is kell tennem: az Ibéri félsziget művészeti kultúrájának egyik nagy csúcspontját látom alkotásaikban. — Szépek voltak az 1400 körüli német és osztrák, francia, burgundi és olasz műkincsek is: festmények, szobrok, könyvillusztrációk, iparművészeti tárgyak. Skandinávia és Kelet-Európa sajnos alig-alig van képviselve: összesen talán hat-hét darabbal! Ez a szép kiállítás egyetlen fogyatékossága.

A „Surrealismus — Phantastische Malerei der Gegenwart" kiállításának sok festményén vitatkozni lehet és kell is. Az első pillanatokban határozottan félelmesen hatnak ezek a szürrealista képek. Később azonban fölfedezi az ember a félelmetesség mögött a szépséget is. Persze, különös és fantasztikus szépség ez: erotika és halál, a háború és a természet démóniája fejeződik ki benne. Gyakran azonban igen mély emberi mondanivalókat tud kifejezni: a háború elleni tiltakozást (Marc Chagall, Edgar Ende), a modern civilizáció „halálos" arcát (a belga Paul Delvaux), az antik mítoszok maivá-stilizált hangulatát, jórészt szintén a múlandóság jegyében (az olasz Fabrizio Clerici: szerintem talán a legnagyobb modern szürrealista). Néhány megragadó alkotással szerepelt a „bécsi iskola" fiatal művészgárdája is: itt legjobban talán Helmut Kies „ősi tájai" tetszettek. — Persze, néha elmosódik a határ „szürrealizmus" és „absztrakció" közt. Néhány héttel Ausztria előtt láttam Pécsett Martyn Ferenc újabb balatoni kompozícióit: egyes absztrakt motívumok ellenére ezek inkább már szürrealista művek. Végül még egy gondolat: a kiállítás meglátogatása utáni reggelen egy bécsi kávéházban kezembe került a *Deutsche Wochenzeitung*. Nyugatnémet lap ez, mocskolódó, újfasiszta hangon ír, akárcsak „őse", a *Völkischer Beobachter*. Nos, ez az „orgánum" nemcsak a szocializmust és a népi demokráciákat támadja útszéli stílusban, hanem a modern irodalmat, művészetet is: Brechtet és Picassot, Kleet és Kandinskyt...

Tizenkilenc év után Bécsben találkoztam megint Ferdinandy Mihállyal, aki 1943 novemberében vándorolt ki Lisszabonba, hogy családját a faji üldözés elől mentse, s aki később Argentínában, majd Puerto Rico szigetén kapott egyetemi katedrát. Azok közé a külföldre került magyarok közé tartozik, akik nem tagadták meg ma sem régi hazájukat: spanyol nyelven írt publikációiban gyakran tárgyalja a magyar középkor problémáit. Most összefutottunk Bécsben, s ezen az úton jutottam el a kedves Steinhart-Murad házaspárhoz, ahol az asszony orvosnő, kilenc gyermek anyja, s amellett — II. József császár ükunokája!

Néhány érdekes esti beszélgetést folytattunk Steinhartéknál: az utolsó este, szombaton, pedig megjelent Heimito von Doderer, a legnagyobb élő osztrák író, a család rokona. Méltó befejezése volt bécsi élményeimnek ez a váratlan találkozás! Az 1896-ban Bécs környékén született Doderer mint ember is igen érdekes egyéniség. Kissé még a „régi Ausztria" világából nőtt ki: leghíresebb regénye, az 1951-ben kiadott *Die Strudlhofstiege* is az osztrák-magyar monarchia utolsó éveit és bomlását tükrözi főhősének, a katonatisztből dohányjövedéki tisztviselővé lett Melzernek, valamint mellékalakjainak sorsában. *Mutatis mutandis* olyan jelensége Doderer az osztrák irodalomnak, mint Krleža a horvátéknak. — Mint beszélgető-partner is rokonszenves: büszkén említi családjának magyar hagyományait, magyar származású dédanyját. A mai Magyarországgal is fenntartja a kapcsolatot: a Budapesten most meg-

jelent Tolsztoj-emlékkönyv az ő nyilatkozatát is közli, Halász Előddel, a szegedi germanistával levelezést folytat. Érdemes volna Doderer egyéniségét, írói alkotásait hazánkban is alaposabban ismertté tenni! Nekem mindenesetre nagy hasznot és élményt jelentett a vele való találkozás.

Befejezésül csak ennyit: sok szépet láttam Ausztriában, bár észrevettem a negatívumokat is. Mégis, sok értékes emlékkel távoztam, és szeretném hinni, hogy az osztrák nép nem egyes sajtó-gengszterekre, hanem tudósainak, íróinak józan és okos hangjára fog hallgatni, s így a semleges Ausztria valóban azzá lesz, amivé — nagy hagyományainál fogva is — válnia kell: összekötő kapoccsá a nemzetek közt, a béke, haladás és humanizmus jegyében.

Federico Garcia Lorca

Vers

Felhők rézkupolái mögött
elvérzik a nap.
Kéklő hegyekből zengő dallam száll.
Holdsarló sétál
csillagvirágok között
az égi réten;
aranyhorog.

Egyedül barangolok
a lelkek nyáját váró mezőn
bánatom súlya alatt,
míg a szív, a szívem
végtelen messzeségek
rejtett titkának
furcsa álmáról dalol.

Fehér kezek érintését
sugározza vissza hideg homlokom.
Vágyat érlelt
szemem patakzó könnye!

BOLDOG BALÁZS fordítása

Garcia Lorcának ezt az ismeretlen, kötetben meg nem jelent versét egy kis granadai folyóirat, a „Sendas" közölte 1946 nyarán. Ebben a számban a fiatal granadai költők hódoltak írásaikkal híres társuknak, akinek versét barátja, Garrido del Castillo, a neves granadai festő juttatta el a folyóirat szerkesztőségébe.

Bár a kéziraton nincsen keltezés, a költemény hangjából ítélve, a fiatalkori „Versek könyve" (1918—1920) korszakából való.

Vietnami költők

Bán Ervin fordítása

Vietnam a legtávolabbi népi demokratikus ország. Irodalma mintha kissé mostohagyerek lenne nálunk: alig ismerünk belőle valamit. Néhány elbeszélés, vers, amely egyik-másik lapunkban megjelent — s talán több semmi.

Vietnam költészetének körülbelül ugyanolyan hosszú múltja van, mint a magyarnak. A próza kínai nyelven született meg, jórészt ki is tartott a kínai mellett a múlt századig. A költészet azonban hamar megízlelte a nemzeti nyelvet, korán — valamikor a mi Jókai-kódexünk születése idején — megértette, hogy az emberi lélek mélyét csak nemzeti nyelven lehet szóra bírni. Az országban lakó számos nemzetiségnek is megvan a külön hangja, külön mondanivalója mind a régi, mind az újabb költészetben.

A vietnami verselésnek gazdag formai hagyománya van. A régi sorformák közül az egymással váltakozó 6-os és 8-as a legkedveltebb, továbbá egyfajta sajátos négyütemű verssor, melynek különleges érdekességet ad a belső rím. A régi forma-hagyományokhoz tartozik a 7—7—6–8 szótagszámú négysoros versszerkezet is. A népdal és a klasszikus költészet ezekben a ritmikai formákban szólal meg, és a századok során mindegyiknek számos variánsát hozza létre. Ám a vietnami vers már régóta tárt kapuval fogadja a termékenyítő külföldi ritmus-hatásokat. A régi századokban természetesen a kínaitól kölcsönzött. A közelmúlt a francia költészet hatásának kora. A legszívesebben fogadott francia jövevény a nyolcas, és vele átvették a francia verselés csiszoltságát, választékosságát is. Aztán megjelenik a szabadvers. Közben azonban nem feledkeznek el a költők a hagyományos ritmusformákról sem, időnként visszanyúlnak hozzájuk.

*

A történeti út kezdetén a népköltészetet találjuk. A gazdag népköltészet fölé nőtt a klasszikusok műve, először Nguyen Trai-é (1382—1442), majd egész sor utódáé. Doan Thi Diem (1705—1748) már a személyes líra európai ember számára is kedves húrjait érinti meg („A harcos asszonyának panasza"). A mi Csokonaink kortársa Nguyen Du (1765—1820), a legnagyobb vietnami klasszikus. Az ő költészetében érik öntudatossá és magabiztossá — mint Puskin költészetében az orosz — a vietnami költői nyelv.

A vietnami líra jórészt realista. Elvontságot kedvelő, metafizikus költők csak az újabb időben jelentkeztek. Számon tartotta ez a költészet a nép szenvedéseit, a hódító feudális Kína, majd a franciák elleni keserves harcokat. De mind a kínai, mind a francia költészet utat talált Vietnamba, termékenyítő esőként hullott rá. „Nem felejtettük el, hogy ezé a népé Villon, Ronsard, Racine, Hugo, akikben rendületlenül bizalommal bízunk" — írja a franciákról Che Lan Vien vietnami költő.

Az első világháború után fellendülő forradalmi lírára súlyos csapást mért az 1930-ban kitört felkelés kudarca. Sok költő a menekülés, a romantika útját kereste és járta. De a forradalmi költészet nem tört meg egészen, lassan új erőt gyűjtött, és előkészítette a negyvenes évek harcos költészetét.

Az új Vietnam költészete bő termésű fa. Sok-sok új költő kér és kap szót, hogy hitet tegyen népe mellett. Az 1960-ban kiírt pályázaton 663 fiatal költő vett részt háromezerötszáz verssel.

De a közelmúlti és mai Vietnam verseiről már ne az ismertető beszéljen, hanem maguk a versek. Mielőtt azonban átadjuk nekik a szót, bemutatjuk azokat a költőket, akiknek verseit ezeken a lapokon találja az olvasó.

*

Trong Lu (sz. 1911.) A forradalom előtt a romantikus („új költészet") irányzat jeles képviselője volt, újabban a realizmushoz közeledik.

To Huu (sz. 1920.) Az illegalitásban írt *Azóta* c. kötetével lett híres, ma a legnagyobb forradalmár költők közé számítjuk. Sokáig szenvedett börtönben, 1942-ben megszökött. A Vietnami Munkapárt Központi Bizottságának tagja.

Che Lan Vien (sz. 1920.) Költő, kritikus, esszéíró. Legfontosabb művei: *Romok* (1936), *Hozzátok, testvéreim* (1956), *Fény és hordalék* (1960).

Te Hanh (sz. 1921.) A forradalom érlelte költővé. Köteteiben (*Dél szíve*, 1955; *Észak-Vietnamban*, 1958; *Hullámok dala*, 1960) a hazaszeretetről, a Dél utáni vágyakozásáról szól. József Attila fordítója.

Nguyen Dinh Thi (sz. 1924.) A vietnami írószövetség főtitkára. Részt vett a japánok, majd a franciák elleni harcokban, harci dalokat írt, most pedig regényben dolgozza fel a mai Észak-Vietnam életét.

Trong Lu

Felszáll a nap

Mikor felszáll a nap s ablakomon zörög,
Forró délben, kakaskukorékolásban,
Életre kel múltam, minden régi vágyam,
Újra gyúlnak bennem a rég-múlt örömök.

Tűnt időkre gondolok, a szép napokra,
Mikor tíz éves voltam, s élt még az anyám.
Kacagva kiáltott a boldog nap reám,
S ő piros ruhámat a sövényre dobta.

Most is olyan tisztán emlékszem anyámra.
Szinte látom, ahogy jár-kel az udvaron,
Mint fénylő fogsoron a bús mosoly árnya:
Mögötte megcsillan ruhámon, a falon
S vén sövényünkön a déli nap sugára.

Te Hanh

Álom

Ha álmomból felriadok,
Mindjárt tudom, hogy messze vagy.
Fénypászta fut szobám falán,
Érzem: tovaszállt az éjjel.

Egész napom a munkáé,
De az éjszakám a tied.
Nappal itt élek, Északon,
S Délen töltöm az éjszakát.

Bárhol légy is, bárhol legyek,
Ketten mindig együtt vagyunk.
Álmom, hogyha eltűnt az éj,
Fénybe borítja a nappalt.

Nguyen Dinh Ti

Ahhoz, aki messze van

Kire gondol a szikrázó csillag, mely
Beragyogja a katona útját
A felhőbe érő hágón?
Kire gondol a tűz, mely az éj hidegében vöröslik,
Melengetve a katona szívét,
Ezernyi fa boltíve alatt?

Szeretlek, ahogyan szeretem a földünket, vizeinket,
Szenvedve, a végtelenre szórva a sugarat.
Rád gondolok minden lépésnél
És minden lenyelt falatnál és minden éjszakán, mely álmot ad.

A csillag lángját meg nem fojtja a sötét.
Szeretjük egymást, és harcolni fogunk mindig.
A tűz az erdőben vörös lánggal lüktet.
Szeretlek, büszkén rá, hogy emberek vagyunk.

Che Lan Vien

Ne fogadd el

Jön már. A tavasz ő.
A kórház kertjében tündökölnek a virágok.
Neked adnám őket. Ne fogadd el!
Hagyd szegény társamnak egyetlen örömét,
Hogy nézhesse őket!

Hazatérés

Tíz évig voltam a harcban,
Bebolyongtam egész hazám,
Száz és száz falut bejártam:
Egy sem volt enyém igazán.
Csak az volt az enyém:
Egy reggel egy árva,
Szegény anyóka úgy
Hasonlított anyámra...

Gyakorlati igazság

A rizs a népé, azt ette mindig.

A rizs a népé, most is azt plántálja.
Mire jó az árvízként dagadó
Temérdek vers,
Ha annyit sem ad a népnek,
Mint egy köcsög rizs?

To Huu

Mama

Aki falumba tér mondja el anyámnak
Hogy ma este a messzeségben gondol rá fia

Nem fázol mama nem csap a hideg szél
Mely a hegyről fröcskölve zúdul le

Mama fázik mikor a rizst ülteti
Lába sárba tapadt keze földbe szúrja a palántát

Ahány palántát szúr a földbe
Annyiszor gondol gyermekére

A fröcskölő eső áztatja ruhája szárnyát
Ahány vízcsepp annyiszorosan szeretem anyámat

Anyám drága sem este sem reggel
Ne aggódj miattam ha igazán szeretsz

Átkelek ezer patakon ezer hegyen
Kevésbé fáj ez mint fájdalmat okozni neked

Majd hatvan évnyi nyomorúságodhoz
Mi az enyém a tíz évnyi háború

Megyek el a távoli frontra Szeretlek
Mama Szeretem hazám mint második anyámat

Szeretsz engem hát ne aggódj értem
Ó anyám drága anyám egy harcos anyja

Messzire vagyok de mintha közel lennék
Mellettem állnak a harcban társaim

Mama a köldökzsinór hozzád kötött Anya
és fiú egy hazának szülöttei vagyunk

Bárhová lépek háborút lelek mindenütt
De távol tőled mindenütt anyákat találok

Hogy gondoznak engem mint maguk gyermekét
Meleget adnak és ruhát és tetőt álmaim fölé

Messze kell mennem megnőtt a fiad
Szenvedek anyám a fiára godol

Gondolj rám mama de ne légy szomorú
Elmegy az ellenség én örökre hazatérek

Őszhajú anyám a fekete estében
Szívében hallja a gyermeke hangját

Ligeti arcok

Ha a Pécsről Sásd felé igyekvő utas Magyarszék után letér délkeleti irányban a keskeny bekötő útra, egy dombbal találja magát szemben. És ha nem sajnálja a fáradságot, hogy felkapaszkodjon erre a kis magaslatra, egy szempillantás alatt beláthatja az egész völgyet, ahol Liget elterül. Erdő övezi, csupán egy kapuszerű bejárást vágtak a bükk- és tölgykoszorún a faluba igyekvőknek. Ha ezen a kapun belép az ember, a jófajta makadámon eljuthat a község centrumába.

Ennek az útnak története van. A ligetiek Magyarszákre, vagy Sásdra jártak őrletni. Sáros, esős időben két, némelykor három pár lovat is foghattak a szekér elé, annyira marasztaló volt a sár a dűlőúton. Különösen répa- meg kukoricahordás idején, amikor a nehéz urasági kocsik is felvágták a földet. Annyi volt a keréktörés ebben az időben, hogy a nagy barna bognár, az öreg Sebők Pál alig győzte a javítást. A felszabadulás után, amikor a pusztai kocsikból könnyebb, paraszt-szekereket készítettek, s a gazdák gyakrabban utaztak Komlóra vagy Sásdra, elhatározták, hogy kövesutat építenek. Igen ám — de kinek van ennyi pénze? Végül is megállapodtak a járással, hogy a gazdák elvégzik a földmunkát, az állam meg leköveZi az utat. Amilyen könnyű volt azonban az elhatározás, olyan nehezen ment a kivitelezés. Voltak olyanok — és elég sokan a 700 lelkes faluból —, akik nem szívesen, vagy egyáltalán nem mentek „közmunkára". Így nevezték akkoriban a társadalmi összefogást. Mit volt mit tenni — ezekre pótadót vetettek ki, de az út elkészült. Ma persze mindenki örül ennek, legjobban talán a húzódozók.

Mindezt Villuth András tanácstitkár mondta el séta közben. Fiatal ember, három éve dolgozik a közigazgatásban. Nagyon érdekli a falu múltja, már több esztendeje gyűjti az erre vonatkozó adatokat. Ezekből kiderül, hogy a történelem során nemcsak a sárral volt bajuk a ligetieknek, hanem a szegénységgel is. A dombok soványan teremtek, a föld javát lekoptatta a víz, az erdő is nagy területeket foglalt el. A faluban nagygazda nemigen volt. Négy-öt holdon gazdálkodtak, vagy a komlói, mecsekszabolcsi bányákba jártak. Gyalogosan, meg Mecsekpölöskéről vonaton. Urasági cseléd és erdőmunkás is akadt közöttük. A szomszéd községek legényei nem szívesen nősültek a faluba, az élelmesebb ligeti legények meg magyarszéki, bakócai bálokra jártak, hátha sikerül ott bekötni egy módosabb gazda lányának a fejét.

A felszabadulás utáni változásokat alig vették észre. Az első jó hír akkor érintette őket, amikor meghallották, hogy az uradalmat felosztják. Örültek ennek, de nem mindannyian, hiszen nem jutott mindenkinek a földből. Állatuk, pénzük sem volt. Újabb gondok gyötörték őket. Így telt el néhány év, aztán hallották, hogy a komlói bánya munkásokat keres. Megindultak az új bányaváros irányába. A föld pedig gondozatlan maradt, az erózió koptatta maradék zsírját.

A termelőszövetkezeti mozgalom csak sokára, 1960 végén érte el a községet. Ekkor valamennyi gazda belépett a közösbe. Az első év elég nehezen telt; erre számítottak is, hiszen ez volt a berendezkedés, a megalapozás esztendeje. De az idén már utolérték a szomszédos, a jóval előbb létrejött tsz-eket. A rászorulóknak előleget osztottak és merészen, 30 forintos munkaegység-értéket terveztek. Állataik biztonságos, jó helyen gyarapodnak. Egy nagyobb parasztportát vásároltak meg major céljára, kevés pénzzel rendbehozták az épületeket és bekötötték az istállókba a szarvasmarhákat. Az utcán magyar és német beszéd járja. A felszabadulás előtt a község kétharmad része német anyanyelvű volt, azóta ez az arány akként alakult, hogy ma már fele részben magyarok, fele részben németek lakják a falut. Sokat változott a nemzetiségek viszonya is. Régen búcsú napján külön mulattak a magyarok és külön a németek. Ma már a művelődési házban — mert ilyen is van Ligeten — együtt jár-

ják a csárdást és a polkát. Gyakori köztük a házasság. A régi elkülönülésnek nyoma sincs már.

Megszépült az öreg iskola is. Valamikor egyetlen mester vesződött 70—80 gyerekkel, ma kéttantermes, részben osztott iskolában, két nevelő oktatja a Kovács Jóskákat és a Prutschik Katikat. Felső tagozat nincs a faluban, mindennap autóbusz viszi a 10—14 esztendős gyerekeket Magyarszékre. A komlói és pécsi középiskolákban is ismernek néhányat közülük, sőt egyetemre is került fiatal a faluból, Szücs János.

Vasárnaponként megtelik a nemrégiben létesített klubhelyiség olvasgató bányászokkal és gazdákkal. Televízió is van itt, de ez többet rossz, mint jó. Sokat emlegetik ezért a gyárat és a javító vállalatot, nem éppen szívélyes szavakkal. Persze nem azért járnak ide az emberek, mintha otthon nem találnák meg mindezt. Inkább csak a találkozás kedvéért. Mert 14 család már otthon nézhet televíziót és 115 hallgathat rádiót a hajlékában. Napilap vagy hetilap valamennyi házhoz jár, tavaly sportkör alakult tenisz, sakk és röplabda szakosztállyal.

Szépül a község.

A hajdani tornácos, gazdasági épületekkel összeragasztott hosszú házak új szint öltenek. Új házak épülnek a dombok oldalában, nagy ablakokkal, vasrácsos kerítéssel, szép előkerttel. A gazdák motorral robognak haza, porfelhőt kavarva maguk után száraz időben. Néhol azonban már a garázst építik a kisautónak.

Járom a falut a titkárral, de emberekkel nemigen találkozunk. A nagy munkaidőben a földeken dolgoznak. A falu közepén még libalegelőt kerülgetnek a szekerek meg a zetorok, de nem sokáig. Még az idén parkosítják és virágokkal ültetik be ezt a területet. A termelőszövetkezet irodájában, majorjában, a kicsinosított parasztportán, a 2 ezer holdas gazdaság ügyeit intézik. A vezetőség nincs bent, csak a könyvelő, meg egy középkorú, zömök ember, Péter József, az ellenőrző bizottság elnöke.

*

Nem könnyen barátkozó ember Péter József. Nehezen indul nála a szó, nehezen tárja fel bensőjét az újdonsült beszélgetőtárs előtt. Amikor észreveszi, hogy némelykor írok is valamit a jegyzetfüzetembe, elhallgat. Csak sokszori bátorítás után hajlandó beszélni. Akkor is szégyenkezik, mintha tehetne arról, hogy nehéz és gyakran eredménytelen volt küzdelme az élettel.

Azt hiszem, a sok kudarc az oka zárkózottságának.

Mindenesetre próbálom kutatni, bogozgatni.

Úgy látszik, nagyon büszke a már hatvan éve halott bognárra, anyai öregapjára, a már említett Sebők Pálra, mert élete történetét vele kezdi. Hogy bemutassa, mit tudott az öreg, sebtében áthozatja a szomszédból azt a szekér kereket, amit még Sebők bácsi fabrikált. Pontosabban csak az agyát, mert a küllők már kidőltek és a talpak is új mester készítményei. De az agy valódi mestermunka, ma is olyan, mintha csontból készült volna. „Olyan, mint a készítője volt" — jegyzi meg Péter József. S szavai nyomán előttem áll az erős mester, a hajdani uradalmi bognár, akinek a kezében játékszer volt a bárd és a szekerce, akinek ereje és akarata művészi darabokat formált a kemény bükkből, tölgyből és akácból.

Az unoka, Péter József a föld munkálásában vált mesterré. Ahogy egymásra rakja vastag, kötött harisnyába bújtatott lábait, gyönge, erőtlen embernek látszik. Pedig nem volt az, főleg a háború előtt, amikor a lábai elfagytak a fronton.

Erős ember volt, és a dombos, örökölt földekből igyekezett többet kihozni, mint az apja tudott. Olyan oldalakat is megmunkált, amilyeneket szülei birkalegelőnek hagytak. Volt ugyanis a faluban egy forgatós eke, amellyel keresztbe szántotta a meredek táblát. Ez az eke mindig lefelé forgatta, fordította a földet — ezért is nevezték forgatós ekének. Megmunkálta hát az addig kopár talajt és igyekezett a vizet is megfogni, nehogy elvigye a föld javát. Időnként baltacimot vetett a hegybe, ennek utolsó kaszálását leszántotta, ez volt a trágya. Milyen kukorica termett utána! A termelőszövetkezeté még az idén sem olyan szép, mint az övé volt. „No, természetesen

még lehet — mondja —, csak szántsanak mélyebben, meg adjanak legalább egy kis zöldtrágyát a földnek".

Kilenc holdján megtermelte mindazt, amire szüksége volt a családnak, meg az állatoknak. Ha volt ideje, fuvart vállalt. Fát szállított a kanyargós hegyi utakon, olykor Pécsre és Komlóra húzatta a rönköket. De terjeszkedni nem tudott. Senki sem adta el a földjét, pedig igen nagy árat, 2—3 pengőt is kínált a hegyi föld négyszögöléért. Mindenáron gyarapodni akart. A háború mintha pontot tett volna a vívódására. Megbetegedett, úgy érezte: fagyott lábbal nem egész ember. A földek sem teremtek kellőképpen, s a Péter családban élére kellett állítani nemcsak a forintokat, hanem a filléreket is.

Így darálta az éveket 1960 végéig. A környék valamennyi községe megalakította már a termelőszövetkezetet, amikor Ligetre eljutottak a népnevelők. Őt is fölkeresték, és mi tagadás, nem örült ennek a látogatásnak. Arra gondolt, „úgy" még nehezebb lesz az élete. Meg a betegsége miatt is vonakodott, csak kölönc lesz a közös nyakán. Szerette volna, ha kívül maradhat. De nem maradhatott. Ismerték a község vezetői, a gazdák is követelték, hogy tartson velük. Szükség volt a tapasztalataira, a tanácsaira. Így került a Békébe, és mindjárt az ellenőrző bizottság elnöke lett.

Azóta már lepergett másfél esztendő. Nem a legfényesebben, de nem is olyan sötéten, mint ahogyan várta. És ő ott volt mindig, ahol szükség volt. Kibandukolt hajnalonként a talajmunkát végző traktorhoz is. Amikor úgy érezte, hogy zsibbad, bizsereg a fagyos lába, leült néhány percre a dűlőúton. Lehúzta a vastag harisnyát, megdörzsölgette a rakoncátlankodó végtagokat, felöltözött és ment tovább. Nyárra megtalpaltatta autókülsővel a fuszeklit, nem viselt bakancsot vagy papucsot. A járása könnyebb lett és kevesebbet szenvedett. Mert a határba most is kijár és dolgozik. Amennyit tud. Részt vesz az adminisztrációs munkában, sőt teljesen az irodai tevékenységre adhatná a fejét, ha adná. De nem teszi. Jobban szereti a határt. Még vasárnap sem állhatja meg határjárás nélkül. Nem afféle hivatalos tevékenység ez, hanem szórakozás. Ebéd után elolvassa az újságot, és lefekvés helyett karjára veszi a kabátot. Elindul körülnézni. Milyen a búza, hozza-e már a kalászát, lehet-e már töltögetni a krumplit, nem lepték-e meg a bogarak, kell-e már másodszor kapálni a kukoricát? Ilyen gondolatok futkároztak a fejében. Aztán, ha eljut oda, ahol a tsz kis kertje húzódik, az Almás-dűlőben, megállapodik. A kertet nagyon szereti. Fiatalember korában el-elnézte a bolgárokat, vagy ahogyan a ligetiek mondták, a „szerbeket", amikor öntöztek. Napnyugtakor kezdték, félhold alakú kapákkal megnyitották a földcsatornákat és elárasztottak egy-egy darabot a négyzetekre osztott táblákból. A víz nagy csatornán szaladt, ezt korábban zsákba kötött téglákkal meghúzgálták, hogy a kisebb repedéseket betöltsék, a szerszám nyelével meg a vakondtúrásokat tömködték be. A főcsatornán hömpölygő vizet aztán kisebb csatornákba vezették, és ezeknek az oldalán vágtak sebet, szokatlan formájú kapáikkal. Ezt a munkát végezték napnyugtától késő estig, holdtöltekor éjszakába nyúlóan. Rengeteg zöldholmit termeltek.

Liget dombos, hepehupás földjein árasztásos kertészetet nem csinálhatnak, legfeljebb esőztetőt. De az idén szárazkertjük is nagyon szép. Péter József büszke arra, hogy ez részben az ő érdeme. Délelőttjeit rendszerint itt tölti, gyomlálgat az asszonyokkal, kapál, amikor a lába bírja. Vigyáz arra, hogy ne legyen gaz a petrezselyem között, a hagyma és a borsó soraiban. Ha lát imitt-amott, lehajol és kihúzza ünnepnap is. Önkéntelen mozdulatok ezek a vasárnapi gyomlálások, a földet, a növényt szerető paraszt ihletéséből származnak. De van egy kis rezignáció a hangjában, amikor azt mondja, „a mai fiatalok nem veszik olyan hamar észre a gazt, és nem hajolnak olyan hamar a föld felé, ha gyomot látnak..."

Mindez azt mutatja, hogy kezd rendbejönni az élete. Igen ám, de minden közösségben vannak irigy emberek, olyanok, akik nem szenvedhetik mások nyugalmát. Ezek faluhelyen sem szólnak nyíltan. A másik háta mögött ejtenek el egy-egy szót: „milyen jó annak, aki kímélheti magát, meghogy a rokonságnak mindent elnéz, azok könnyen élnek a mások erejéből". Péter Józsefet a vezetőség ismeri, szereti. A gazdák többsége is. Akik szapulják, azért teszik, mert nem nézte el tétlenségüket. Nem nézhette el, mert az ellenőrző bizottság elnöke, de azért sem, mert a közös gazdájá-

nak tartja magát. Tavalyi dolgok ezek, de még most is elborul a tekintete és kedvetlenebb a beszéde, ha szót ejt róluk. De amikor elmegy a portájuk előtt, szívesen venné, ha kiszólnának, behívnák, hogy megbékélhessenek egymással. Kész elfelejteni a sérelmet, csak egy szóval kövessék meg, ismerjék meg. Az ajtók azonban még nem nyíltak ki. Néhány emberben még köd gomolyog, s árnyéka rátelepszik a beteg ember homlokára.

*

Tekker Rudolf a termelőszövetkezet mezőőre. Nagy mesélő. Hatvanhat éves, pirospozsgás, életerős férfi. Lelkinyugalmát, mint mondja, csak egyszer tudták fölkavarni, az első világháború alatt, a csendőrök. A gráci kórházból szökött meg, a felgyógyulás után. Nagy keservesen eljutott a falujába, és ott akarta bevárni a háború végét. Valaki azonban elárulta. A közelgő kakastollasok elől az anyja szérűskertjében, a kukoricaszár kupacban keresett menedéket. Néhányszor elcsúszott mellette a hosszú, fényes szurony, de sebet nem ejtett rajta.

Megmenekült, és ma is nagyon örül az életnek. Annyira, hogy jókedvben, tréfacsinálásban a fiatalokat is felülmúlja. Pedig a napi járás is kifárasztja, hiszen 15—20 kilométert gyalogol, hegyen, völgyön, erdőn, réten keresztül. Rézfokosa van. Botozásra használja, meg a jeget vágja vele télen a patakon, ha inni akar. Legénykora óta ez a szokása, és ameddig ezt tarthatja, addig fiatalnak érzi magát. Kicsit elhúzza a száját, amikor a mai fiatalokról esik szó. Nem sokra nézi őket. Meséli, hogy négy évvel ezelőtt egy borbély költözött a faluba, aki fenegyerek hírében állott. Érdekelte, mennyi kurázsi van ebben az emberben. A tapasztalásnak is eljött az ideje, húshagyó kedd estéjén. Együtt ittak a legények a söntésben, éppen táncszünet volt. Tekker bácsi közéjük keveredett. Beszélgettek. Fiatalkori virtuskodásairól mesélt, meg arról, hogy milyen nyim-nyám emberek a mai fiatalok. A borbély egyszer csak elvörösödött és fogadást ajánlott. Fussanak versenyt a főutcán, a havas makadám úton — mezítláb. Az öreg meghökkent, de aztán ráállt az alkura. A tét egy hordó sör volt. Amikor a cipőjüket levetették, a borbély még előnyt is felajánlott, tekintettel arra, hogy Rudi bácsi idős ember. Erre aztán végképp elfutotta a méreg. A sarokba vágta a cipőjét, meg a meleg zoknit. Alig indultak el, a fodrász előnyt szerzett. Már-már úgy látszott, csúfság éri az öreget, de egyszer csak lassít, majd megáll a legény. Kék, zöld lábait szaporán emelgetve, odakiált a szuszogó Tekker bácsinak. Feladja a versenyt, ő nem betegszik meg egy ostoba fogadás miatt. Az öreg azóta még büszkébben pöfékel kis csibakjából, ha megáll beszélgetni a kapálókkal, a répa sarabolókkal, vagy a kertben gyomlálókkal. A történetekből sosem fogy ki, legfeljebb akkor szakad meg a mesélése, amikor a szortyogós dohányt próbálja kikaparni a pipa torkából. Ilyenkor morog, dörmög magában, hogy nem jó a mai dohány. A zöldnégyes, meg a hármas dohány volt az igazi. De még ennél is jobb volt az, amelyet egy katona barátja hozott Boszniából. És már megint mesélné, hogy a bosnyák gyerekek a század elején milyen finom dohányt árultak a piacon, nyakukban hordozva a kis ládikót. De szalad hozzá egy gyerek: idegenek garázdálkodnak a tsz búzájában.

Erre az öreg gyorsan zsebrevágja a pipát, megmarkolja a fokosát, kigombolja a kabátját, hogy a derékszíján csillogó mezőőri jelvény látható legyen. Megindul a fiú után. Az szaporán vezeti a Büdös-patak irányába. Ettől jobbra terül el az olasz-búza tábla. A patak partján, a fűzfa árnyékában motor hűsöl. Most még jobban izgatja a dolog, kik azok, akik begázolnak ebbe a szép gabonába? Megy beljebb, de a tábla szélén, nehogy letapossa ő is a kalászokat. Amikor egy irányba kerül a két idegennel, rájuk kiált. De azok csak mennek beljebb a táblában és beszélgetnek. Erre tölcsért csinál a tenyeréből és úgy kiabál. Aztán megszaporázza a lépteit, hogy eléjük kerüljön. De nem is nagyon volt erre szükség, mert az idegenek bevárták. Sőt mosolyogtak egy kicsit, amikor igazoltatta őket. A nevén szólították. A járási tanács agronómusai voltak. Azt számítgatták, mennyi gépet küldjenek a tsz-nek az aratáshoz. Amikor elköszönt tőlük és bandukolt vissza a patak partján, egyre csak az motoszkált a fejében, honnan ismerik ezek az emberek? Ez is kiderült, amikor ebéd után be-

ballagott az irodába. Ott voltak az agronómusok, az elnökkel beszélgettek. Megtudta, hogy egyikük a hajdani sásdi molnárlegénynek, Szilágyi Jóskának a fia. Akivel annyit játszott munka után az udvarban, a tüsszögő kazán mellett. Bizony nagyon foltos volt akkor a nadrág a kis Jóskán... Gondolta volna, hogy ilyen szép Pannoniája lesz valamikor?...

Arról, hogy nyugdíjba menjen, hallani sem akar. Elég jól keres, huszonnégy munkaegység jár havonként a mezőőrnek, s ha kicsit segít a növényápolóknak, megkapja a harminc egységet. Ez pedig közel ezer forintot jelent, s ehhez jön még a háztáji jövedelme. Az erdőbirtokosságtól egy kis tüzelőt kap, mert ott is ügyel a rendre. Mi kell még egy idős embernek? Aki hozzá még olyan fiatalnak érzi magát, mint Tekker bácsi?!

LASZLÓ LAJOS

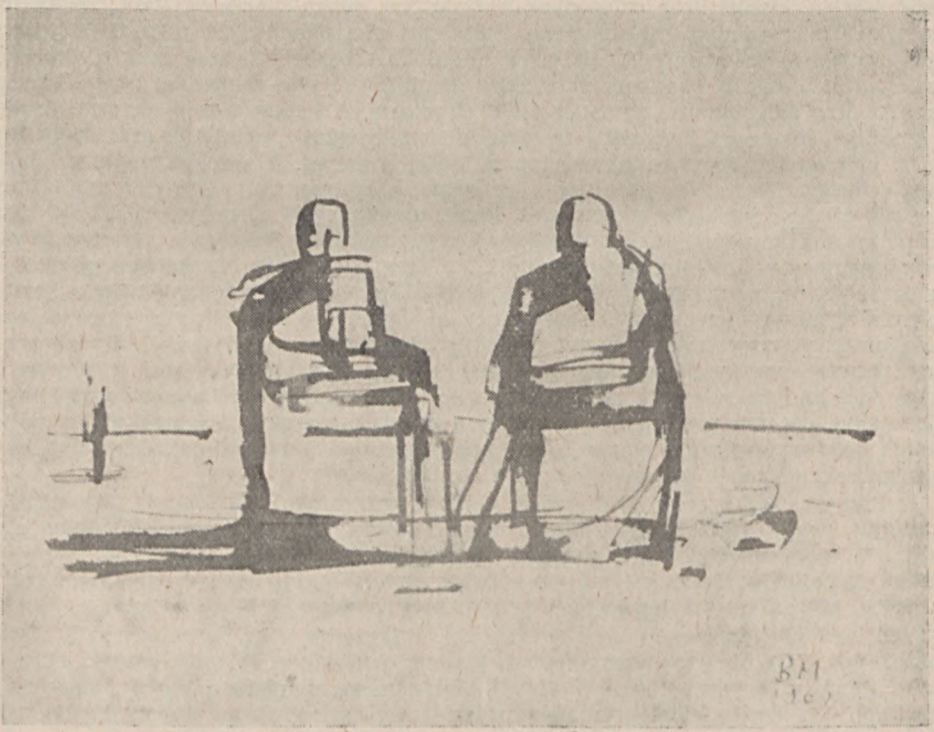

Borsos Miklós rajza

Juhász Gyula és Nagyfalusi Jenő

Az irodalmi köztudat is úgy tudja, hogy Juhász Gyulának József Attila a fölfedezettje. Kétségkívül a legnagyobb, ám *nem az egyetlen.* Nem is tudom, van-e még modern költészetünknek olyan kiválósága, akinek annyian köszönhetik írói, költői útnak indításukat, mint neki. Még maga is csupán 30 éves, amikor 1913-ban a pozsonyi Reményi József novellaskötetét buzdító előszóval látja el, s egy másik ottani tollforgatót, Paál Balázst is serkenti. 1916-ban Sipos István verseskönyvét verssel fogadja *(Bírálat helyett),* 1918-ban Bors László kötetét dicséri, utóbb Joó Tibor verseiből érzi ki a tehetség tagadhatatlan jeleit, 1919-ben Zágon István első drámáját fogadja elismeréssel, Ambrus Balázs könyvét méltánylással. A fiatal tehetségek önbizalmukban erősödtek a szegedi költő meleg pártfogó szavaitól.

Első igazi fölfedezettje Nagyfalusi Jenő volt. Kormányos István — Nagyfalusinak és József Attilának egyaránt barátja, ifjú korában maga is költő — úgy tudja, Nagyfalusi Segesvárott született, s 1906 táján került Szegedre; vasúti főfelügyelő apját akkor helyezték a Tisza-parti városba. Nagyfalusi 1912-ben iratkozott be a piaristák gimnáziumának első osztályába.

Ki hívta föl a fiatal diákra a már tekintélyes költő figyelmét, nem tudjuk. Az első adat kettejük kapcsolatára azonban igen jellemző. A *Tűz* c. hetilap, amely a polgári forradalom szülötte és orgánuma volt Szegeden, 1919 első napjaitól kezdődően csütörtökönkint irodalmi estet rendezett. Egyik ilyen irodalmi esten, 1919. január 16-án Juhász Gyula „Költőavatás" címmel mondott konferanszot a nyolcadik gimnazista Nagyfalusi Jenő verse elé. A másnapi *Délmagyarország* ezt írja: „A délután műsorát Juhász Gyula kedves humorú, meleg konferansza nyitotta meg, mellyel Nagyfalusi Jenőnek, egy fiatal, tehetséges diákpoétának *Öreg szótárak* című költeményét vezette be."

A második mozzanat sem érdektelen. Már a szegedi ellenforradalom fölülkerekedése után, 1919. május 7-én a városházán ellenforradalmi alapon szervezkedő tanárgyűlésen, melyre Juhász Gyula mint a *Délmagyarország* munkatársa ment el, a költőt bántalmazták és kituszkolták a közgyűlési teremből. A *Délmagyarország* másnapi számában a fiatal diákköltő, Nagyfalusi Jenő emelt szót azok ellen, akok Juhászt inzultálták. „Hát talán nem tudják — írta — hogy ki ő? Merheti-e magát több joggal magyarnak hirdetni valaki, mint ő? Hiszen ő volt a magyar kultúra tanár harcosa a végvárakon, Szakolcán és Léván, és ő mérhetetlen szenvedések árán vallhatja magát magyarnak. A Juhász Gyula szeméből kisugárzó csodás fény erős reményünk és az ő művészete a szebb magyar jövő biztos záloga. Mert országok dűlnek, kormányformák omolnak, de a művészet és erkölcs örök és e két örök tényező révén örök Juhász Gyula. Igen, most már leírhatom, hogy Juhász a legnagyobb élő magyar lírikus és az őt ért fájdalom az egész magyar kultúra fájdalma. Juhász pedig megvigasztalódhat. Ő már a mi szíveinkben él és él tovább örökre, mikor már hol lesznek támadói..."

Azt hiszem, nem kell különösebben kommentálnom, mit jelentettek Nagyfalusi Jenő szavai a megvert és megalázott költő számára, s azt sem, hogy *mennyire igaznak bizonyultak.* De az érdekesség kedvéért meg kell említenem, hogy Galamb Ödön visszaemlékezése szerint a fiatal József Attila is Juhászt tartotta a legnagyobb élő magyar költőnek. S Nagyfalusi szavainak igazi értelméhez tudnunk kell, hogy ez a kiállás a költő mellett nem elsősorban művészi, hanem politikai vallomás. Csak aki tudja, hogy ettől kezdve éveken át mennyi támadás érte forradalmi szereplése miatt Juhász Gyulát, az értékelheti méltán a piarista diák merészségét. Kevéssel utóbb az ellenforradalmi lapokban éppen az ifjúság részéről tagadták a költő vezető szerepét, azt, hogy Juhászt példaképének tekinti és követi a szegedi fiatalság. Nem — méltat-

lankodott a Szegedi Új Nemzedék írója — nem vezére az ifjúságnak Juhász Gyula „mióta feliratokat ír a Munkásotthon homlokára" — félreérthetetlen célzás az ilyen című forradalmi stanzákra! — s „mióta Anatole Frence internacionalizmusát és vallástalanságát állította elénk követendő példaként". A jobboldali ifjúság tiltakozott a „kimondottan és közismerten vörös" költő ellen...

A *baloldal* azonban költője mellé állott és segített visszaadni a megtört és támadott poétának önbizalmát, amikor szóban, írásban biztosította: az ő ifjú szívükben, akár Ady, ő is él... S Juhász Gyula ekkor írja, nekik — s elsősorban Nagyfalui Jenőnek — *Ifjúság* című költeményét, mely 1919. szeptember 18-án jelent meg a Délmagyarországban.

Ti vagytok az enyémek: fiatalság.
A dalomat én nektek dalolom.
Felétek fordítom reményem arcát,
Elétek lengetem a lobogóm.

A csúf, a rossz véneknek ellenében
Hozzátok pártol csüggedő hitem,
S a hajnalló piros ködében
A koszorúm mind hozzátok viszem.

Szeressetek fiúk, hű fiatalság
Engem, kinek tavasza elfagyott,
Ki holt kikelet betege vagyok!

Sírom fölött hadd hallok rajta-rajtát,
Mely diadalra viszi lobogóm,
Melynek győzelmét itt fönn álmodom!

A vers címe alatt az ajánlás: *Nagyfalusi Jenőnek.*

Megjelenése nem véletlenül volt ezen a napon. Rögtön a vers alatt ott a hír — névtelenül, de kétségen kívül Juhász Gyula írta — *„A Dugonics Társaság koszorúja"* címmel, amely megmagyarázza az összefüggést. Így szól:

A Dugonics Társaság dr. Lázár György alapítványából hirdetett versenypályázatára a piarista gimnázium növendékei pályázhatnak. Az első díjat az idén ítélték volna oda egy vers költőjének, akit a bíráló ötösbizottság egyhangúlag érdemesnek ítélt a jutalomra, amely ezúttal az irodalmi elismerések koszorúján kívül 600 korona. A fiatal poétának azonban hamar irigyei akadtak, akik tudni vélték, hogy a jutalmazott verset már előbb felolvasták zártkörű nyilvánosság előtt. A Dugonincs-Társaság igazgató-tanácsa erre két szavazat ellenében úgy határozott, hogy a jutalom díját, a 600 koronát nem adja ki az idén a pályakoszorús szerzőnek ezen alaki hiba folytán. Habent sua fata libelli. És a pályázatoknak is megvan a maga sorsa, többnyire magyar sors. A kolozsvári pályázaton nem adták oda a jutalmat Katona József Bánk bánjának, valószínűleg szintén alaki hiba miatt. Az akadémiai Nádasdy-pályázaton egy ismeretlen bíráló nagyon elítélően nyilatkozott Arany János Buda haláláról. A Bánk bánt máig a legjobb magyar tragédiának tartják, a Buda halála pedig csakugyan a legszebb magyar epikai költemény. A Dugonics Társaság dr. Lázár György alapítvány pályázatának a jutalomtól elütött koszorús költőjének nevét most már hiába rejti a jeligés levél, irigyei elárulták, mi is kiírjuk tehát: Nagyfalusi Jenő, a piarista gimnázium kiváló tehetségű, nagy tudású és komoly törekvésű végzett tanulója, aki bizonyára gyarapítani fogja azt a dicsőséget, amelyet ennek a régi jóhírű intézetnek volt tanítványai: Herczeg Ferenc és Juhász Gyula szereztek. A koszorút pedig semmiféle érdekeltség és irigység el nem veheti Nagyfalusi Jenőtől, aki valódi költő, fiatal és szépreményű. A hatszáz korona is jól jött volna a szegény fiúnak, de hiába, a formára, úgy látszik, jobban ügyelnek nálunk, mint a lényegre, amely ez esetben az: Nagyfalusi Jenő megérdemelte a jutalmat és ezen nem változtat semmiféle nagyképűség és kicsinyesség.

A cikk két nevén ne csodálkozzunk. Hogy Juhász a maga nevét ilyen összefüggésben leírta, azt egyrészt megokolja, hogy a hír, mint mondtam, név nélkül jelent meg, másrészt pedig éppen a másik név, Herczeg Ferencé. *A költő iróniával és elégtétellel fricskázik oda az ellenforradalom urainak azzal, hogy a maga nevét a „legnobilisabb", legelfogadhatóbb magyar íróval együtt írja le.* A maga nevét, amely — mindig, de ebben a történelmi pillanatban a leginkább — olyannyira ellentétes érzelmeket fakaszt!

A pályadíj bíráló-bizottságában a költő természetesen maga is részt vett, sőt nem véletlenül éppen az ő kezeírásával maradt fönt a Dugonics Társaság iratai között szeptember 15-i kelettel az augusztus 31-én lezajlott bizottsági ülés határozata. A bizottságban Balassa Armin, Juhász Gyula, Kisteleki Ede, Móra Ferenc és Sz. Szigethy Vilmos vett részt. Két pályázat érkezett be. Az egyik csak ígéret. A másik „már itt határozott és komoly tehetségnek és a nyelv művészének mutatkozik" — írja Juhász Gyula előadói jelentésében — „aki a világirodalom és a magyar költészet jeleseinek (kivált Leopardinak és Babitsnak) mélyreható tanulmánya mellett a saját hangját is hallatja és nem közönséges kifejező készségről tesz kétségtelen bizonyosságot. Gondolatok és érzések művészettel egyesülnek e három filozófiai költeményben, bár a verselés egy-két fogyatékossága még a kezdő költőre, viszont némely szokatlanul egyéni kifejezés a valódi költőre vallanak."

Ezek alapján javasolta Juhász Gyula a „Carmina non prius..." jeligéjű pályázó jutalmazását.

A felemásan jutalmazott vers a liberális ellenzéki szellemű *Krónika* első számában 1919. október 1-én meg is jelent. *Juhász Gyula közölte,* hiszen ő volt ennek a lapnak kulturális rovatvezetője. S ő írta, megintcsak névtelenül, azt a kis cikket, amely *„Nagyfalusi Jenő"* címmel a vers szerzőjét bemutatta az olvasóknak. „Az új szegedi lap — kezdődik a pár soros közlemény — egy új szegedi költőt mutat be az olvasónak: Nagyfalusi Jenőt, a Dugonics Társaság Lázár György díjának nyertesét." Miután röviden megint elmondja a díj furcsa históriáját, „a költő és a sorsharag" örök motívumának eme újabb változatát, így folytatja: „A költő és a verse értékén ez persze nem változtat, a fiatal Nagyfalusi Jenő ígérete és reménysége lett a szegedi és magyar irodalomnak. Ez a verse kész és egész, de a költő most készül igazán pályájára, forgatja a nagy klasszikusokat és moderneket, egész sereg műfordítása van a ládafiában francia és angol poéták verseiből. A Dugonics Társaság legújabb poeta laureatusa úgy indul, olyan komolyan és szépen, akár a fiatal Babits."

A fiatal költő életének eztán következő néhány esztendejéről nincsenek pontos adataink. Juhász Gyulához írott első levele a fővárosban kelt, s pesti barátai, — a „csodagyerekek", ahogyan Várkonyi Nándor mondja róluk — szintén aláírták. Egyébként a Kecskeméti-testvérek negyedik gimnazista korukban, 1914—15-ben Juhász Gyula tanítványai voltak a makói gimnáziumban. A három tanítvány őszinte szívvel küldte e levelet Juhász Gyula költői működésének negyedszázados jubileumára:

Juhász Gyulának, a Költőnek.

Engedje meg, hogy az Ön ünneplésében mi is részt vegyünk szívünk dobbanásával és fojtott szavainkkal. Huszonöt év alatt lombosodott meg a fa koronája, melyhez oly szűkmarkú volt a nap és zsugori a harmat: mégis nőtt a fa, sudáran az ég felé, mint a honi jegenyék és összekötötte a Homokot az Éggel. Költőnek és magyar Költőnek lenni nehéz sor és Ön derekasan kivette a részét ebből a sorsból. Mint az Isten szegénykéje, mint ama Szent ki az itáliai ég alatt hirdette az Úr dicséretét az ő kedves testvérkéinek, úgy járt Ön e magyar ég alatt és talán a madarak és fák, a halak és csillagok jobban megértették volna az Ön lelkét és szemének nem-földi lobogását mint az emberek, akik közé elhívatott. De ami földi volt földdé lesz újra, az idő kimerül, és álommá válik a mázsás való, az álom pedig erőt vesz a testi életen: nem mindent emészt meg a Halál és Önt talán kárpótolhatja az, hogy már életében részese az örökkévalóságnak.

Ez a mi hódolatunk, kik valamennyien az Ön tanítványai voltunk és az Ön álmainak fénye mellett kezdtük el munkánkat. Ez a hódolat jelentse Önnek a mi

végtelen hálánkat és szeretetünket, amivel szívünkbe zártuk. A mi fiatalságunk a magáénak érzi Önt, az örök fiatalt, kin nem fognak az évek és évtizedek. Adja az Úristen, hogy áldott fiatalságában és végre valahára boldogságban is még hosszú ideig vallhassuk a miénknek.

Budapest, 1923. V/18.

Nagyfalusi Jenő
Kecskeméti György
Kecskeméti Pál

Várkonyi Nándor azt írja, hogy Nagyfalusi 1924 szeptemberében költözött Pécsre. A következő dokumentumok azonban előbbre teszik ezt a dátumot. De ez nem lehet vitás, hiszen Juhász Gyula pécsi látogása is 1924 tavaszán volt, márpedig közismert, hogy ennek kezdeményezője is Nagyfalusi volt. Az innen írott képeslapja már ezt a pécsi utat készítette elő. A benne említett Andor a levélíró orvos-bátyja volt Szegeden.

[Postabélyeg kelte: 1924. március 18.]
[Képeslap: Pécs, Székesegyház.]

N.
Juhász Gyula úrnak

Szeged
Ipar-utca 13.

Pécs, csütörtök

Szeretett Mesterem,

bocsásson meg, hogy csak egy hét múlva írok, de betegen feküdtem máig (kérem ne mondja meg Andornak, nehogy megijedjenek) — rögtön érkezésem napján szóltam Thienemannak, ki kijelentette, hogy meg lesznek tisztelve, ha Ön ellátogat és kéri Önt, hogy idejövetele ügyében azonnal forduljon Kosztolányihoz, ki szintén le akar jönni. Kérem tegye ezt meg és értesítsen, de egész biztosan a válaszról, hogy ha nem Kosztolányival, akkor máskép de föltétlenül itt lássuk

I.

[A folytatása hiányzik.]

Nemcsak útnak indította Juhász Gyula Nagyfalusi Jenőt, hanem továbbra is rajta tartotta szemét. Amikor szinte egyszerre megjelent két verseskötete (*Az Isten derengése* és *A jegenyék szava*) a *Szeged* 1924. április 13-i számában „*Egy új költő*" címmel üdvözölte. „Szegedről indult, remélem, a maradandóságba, az ifjú Nagyfalusi Jenő is, aki rövid parnasszista és szimbolista próbálkozás, valamint hosszas tanulmány és nagy elmélyedés után megtalálta a maga mondanivalóját és a tulajdon hangját most megjelent két verses könyvében."

Kiemeli a kötet újszerűségét. „Ez az új költő talán a legműveltebb valamennyi fiatal kortársa között, halálos biztonsággal járatos a modern szellemtörténet, a német költészet és filozófia gazdag és hatalmas birodalmában, de ha költeményeit olvasom, elfelejtem minden kultúráját és csak a maga eredeti, tiszta és erős művészetét érzem, melynek sugallata megszépíti és fölemeli lelkünket és életünket." Szellemi elődeit a német lírában véli megtalálni: Goethét, Nietzschét és Hölderlint emlegeti vele kapcsolatban. „Nagyfalusi lírája — fejezi be Juhász méltatását — nem akar aktuális és nem is tudna *ma* populáris lenni: de korunk legjobbjai és legkülönbjei bizonyosan

meg fogják érezni és érteni jelentős értékét, külön súlyát és saját ízét a mának kavargó és kóválygó áramlatai között. Nekem gyönyörűség, vigasztalás és elégtétel volt olvasásuk és jó reménység is a szebb jövőben!"

A következő dokumentum arra vall, hogy akárcsak József Attila, éppúgy Nagyfalusi Jenő is buzgólkodott Juhász Gyula nyugdíjügyének egyengetésében. Ő vette rá Zolnai Bélát — aki 1925 őszétől szegedi egyetemi előadó, majd professzor lett — hogy járjon el Klebelsbergnél. A Thienemannal Itáliába utazó tanártárs Halasy Nagy József volt.

[Postabélyeg kelte: 1924. április 17.]
[Képeslap: Pécs látképe.]

Nagyságos

Juhász Gyula
úrnak

Szeged
Ipar-u. 13.

Szeretett Mesterem, Thienemann elutazott Olaszországba, honnét 15-ike körül jön vissza Naggyal együtt. Zolnai volt olyan szíves és elvállalta az előadás rendezését, mely 15—20-ika között aktuális. Ugyancsak ő volt oly kedves és Kl. tudomására hozatja az Ön ny. ügyét. A viszontlátásig (május közepe, Pécs), üdvözli

Nagyfalusi Jenő

Ismeretlenül is tiszteletteljes üdvözletét küldi

Zolnai Béla

Az újabb képeslap már a megszervezett estről tudósítja a szegedi költőt. Mint Tüskés Tibor kiderítette, az esten Juhász Gyula Kosztolányival, Kalmár Rózsával és Faluhelyi Ferenc egyetemi tanárral együtt lépett föl. A „félmillió" nyilván az útiköltségre kellett a nyugdíj nélkül, cikkekből és verseiből szűkösen éldegélő Juhásznak.

[Postabélyeg kelte: 1924. május 15.]
[Képeslap: Pécs, Széchenyi-tér]

N.

Juhász Gyula úrnak

Szeged
Ipar-utca 13.

Pécs, május 15.

Szeretett Mesterem,
örömmel értesítem, hogy az előadás (május 25.) nagyarányú rendezése megkezdődött. Remélem, a félmilliót mihamarabb küldhetem. Nagyon kérem, készüljön, hogy az értesítésre jöhessen. Th. e héten visszaérkezik. Ön Kosztolányival és az itteni primadonnával és egy egy [így!] egyetemi tanárral (Faluhelyi, jogász) fog szerepelni.

Üdvözli
Nagyfalusi Jenő

Ezután következett a *Symposion* kezdeményezése. Az itt következő levél erről számol be, s hasznosan egészítheti ki a Várkonyi közölte dokumentumokat is.

Szeretett Mesterem,

bocsásson meg, hogy alkalmatlankodom és kéréssel terhelem, de remélem, Ön nem fog haragudni rám emiatt. Hála Thienemannak, a Symposion megindul. Mint tetszik látni, egy jottányit sem tértünk el tervünktől és álmunktól, mely ha Isten adja, meg is valósul. Az első kötetben, melynek művészi kiállításáról Th. kezeskedik, merem állítani — önmagamról természetesen nem szólok — már is nagyjelentőségű cikkek vannak. Sajnos, éjjel-nappal el vagyok foglalva és csunyán rövid leszek: nagyon kérem az egész Symposion, Várkonyi és Thienemann nevében: hogy írjon rólunk, a kötet tartalmáról, esetleges jelentőségéről és hogy Önnek mi a véleménye a mi ügyünkről, egy egész rövid kis ismertetést a Szeged egyik lehetőleg közeli számába. Nagyon kérem (és ez az én privát kérésem) emelje ki Thienemannt, mert mi az ő erkölcsi támogatása mellett jelenünk meg, ő vette kezébe ügyünket és fárad értünk, helyesebben a Symposionért, a magyar idealizmusért. Ne haragudjon rám szeretett Mesterem! Időm sajnos nincs: sok verset írtam, dolgozom a disszertáción és egyéb tanulmányaimon, remélem Karácsonykor Ön elé tárhatok egyet-mást.

Egyidejűleg a Kultúra R. Könyvtárnak küldtem egy ívet: nagyon kérem, ha ír rólunk, a cikk végén említse meg, hogy előfizetni ott lehet. Fogadja a Symposion mélységes köszönetét, adja Isten, hogy mihamarabb be is bizonyíthassuk Ön iránt érzett tiszteletünket, hálánkat és szeretetünket. Mégegyszer elnézését kérem

és mélységes szeretettel üdvözlöm

Nagyfalusi Jenő

Pécsett 24. nov. 13.

Juhász Gyula szívesen eleget tett a pécsiek kérésének és a *Délmagyarország* 1925. január 18-i számában terjedelmes tárcacikkben méltatta a *Symposion* első kötetét. „Nagy és tiszta öröm: végre fiatalokat látni, akik áhítattal és felkészülten indulnak el a költői szent hegyre" — írta többek között. Nagyfalusi kérésének megfelelően hangsúlyozza Thienemann Tivadar szerepét az alapítás körül. „Nekem még külön gyönyörűséget okoz — folytatja — hogy két egykori, legszebb reményekre jogosító makói tanítványomnak, Kecskeméti Györgynek és Pálnak érett alkotásaival is találkozom az új pécsi magyar revű hasábjain." „A bevezető verset, ezt a méltó prológot is egyik lelki ifjam írta, *Kölcseyhez: Nagyfalusi* Jenő, aki még egy ciklus verssel is szerepel és akinek a kiválasztottak előtt csöndes, igaz sikere volt már a Symposion kiadásában nemrégiben megjelent két versesfüzetével." Kecskeméti György műfordításáról megállapítja: több mint átültetés, „ez valóban Stefan George — magyarul." Kecskeméti Pálban a korán elhúnyt barátnak, Zalai Bélának filozófiai zsenijét látja újjászületni.

Nyilván ezt a cikket köszönik meg a pécsiek 1925. február 3-án kelt levelezőlapjukon, amelyen Németh Antal, Kecskeméti Pál, Kecskeméti György, Várkonyi Nándor és Nagyfalusi Jenő aláírásán kívül csak ennyi áll: „Szeretettel üdvözöljük tisztelő és hálás ifjai".

A következő levél a *Symposion* második kötetének szerkesztéséről szól. Vajdáék, akikről benne szó esik, Vajda Béláné és optikai üzletének cégtársa, Kilényi Irma, akik Juhász számára otthonukban afféle irodalmi szalónt teremtettek.

Az utolsó két dokumentum nem kíván magyarázatot.

(Symposion.) *Pécs, 1925.* nov. 2.

Szeretett Mesterem,

abban a reményben, hogy már otthon van, leülök írni Önnek és nagyon kérem, hogy a megígért verseket küldje el a Symposion számára. A S. tartalma ezek szerint így alakulna:

Juhász Gy.: Versek.

Németh A.: A mai dráma.

Kecskeméti Gy.: Hölderlin: Menons Klagen um Diotima I—IX. magyarul.
Várkonyi N.: Claudel.
Kecskeméti P.: Az értékfilozófia problémái.
Szerb A. Kr.: Stefan George.
Nagyfalusi J.:
(és esetleg)
Waldapfel J.: Balassi.

Amint tetszik látni, a program elég szép és tág, Önt várjuk és reméljük, hogy Ön nyitja meg a S. II. kötetét. — Hogy magamról is írjak: én nem nagyon tudok levelet írni: közeleg a szakvizsgám, ha Isten segít, decemberre lesz és Ön tudja, mit jelent ez: de „versek íródtak". Húsvétra készülök kiadni egy kötetet. De dolgozunk máson is. Karácsonyra szeretnék otthon egy előadássorozatot tartani: A német irodalom főirányai címen, ez ügyben legközelebb írok Vajdáéknak. Mégegyszer kérem, amint lehetséges, küldje a verseket, tiszteljen meg minket és legyen meggyőződve mi Önnel vagyunk és maradunk mint hálás és hű tanítványai. Természetesen az Ön verseit olyan honoráriumban részesítjük, amilyenben a többi lapok.

K. édesanyja kezeit csókolja,
Önt szeretettel üdvözli
Nagyfalusi Jenő
Pécs, 25. okt. 2.

[Postabélyeg kelte: Bp. 1926. ápr. 16.]
[Képes levelezőlap: Budapest, Szt. István szobor.]

N.

Juhász Gyula úrnak

Szeged
Ipar-utca 13.

Szeretett Mesterünk,
engedje meg, hogy symposionunkról igaz szeretettel és tisztelettel üdvözöljük:
Sárközi György
Szabolcsi Bence
Juhász Vilmos
Waldapfel József
Kecskeméti György
Nagyfalusi Jenő

[Postabélyeg kelte: Champéry, 1928. július 4.]
[Képes levelezőlap: Champéry templom]

Nagys.
Juhász Gyula
író úrnak
Hongrie
Szeged
Fodor u.

Exp. Eugène Nagyfalusi chez M. Ad. Jersin.
Champrév-Valais. Suisse.

Szeretett Mesterem!

Innen üdvözlöm szeretettel! Tegnap elértem az első gleccsert és egy önkéntelen hideg fürdőt vettem egy vízesésben. K. Édesanyja kezeit csókolja, szeretettel üdvözli

Nagyfalusi Jenő

Nagyfalusi Jenő — tudtommal — három ízben írt Juhász Gyuláról. A *Symposion* második kötetében (1926) megjelent tanulmányán kívül ő írta a Benedek Marcell-féle Irodalmi lexikon Juhász-cikkét is, továbbá a *Revue de Genève* 1927 januári számában is jelent meg francia nyelven ismertetése a szegedi költő életművéről.

S álljon itt befejezésül egy olyan dokumentum, amit a két költő helyett mindkettejük megbízottai írtak, mégis róluk, Juhász Gyuláról és Nagyfalusi Jenőről, az ő barátságukról vall. Juhász Gyula halála után Kilényi Irma, aki szeretett költője szolgálatára áldozta hátra levő életét, mindent össze akart gyűjteni, ami csak Juhászról szól, relikviákat éppúgy, mint kortársi emlékezéseket. Így fordult Nagyfalusi Jenőhöz is. A címzett helyett azonban a felesége válaszolhatott csak, mert Nagyfalusi „katona" volt — ez az eufémizmus a munkaszolgálatos helyett volt használatos akkoriban — s maga nem válaszolhatott. Sem ekkor, sem később. Kilényi Irma 1944. nyarán, amikor barátnőjét és családját deportálták, öngyilkos lett, s nem tudom, csak a *Jelenkor* mostani cikkeinek visszhangtalanságából sejtem, hogy Nagyfalusi Jenőné sem él már. Egyikük sem él tehát, a helyettesek sem. *A helyettesek helyetteseként* idézem most e levéllel valamennyiük emlékét.

Budapest, 1942. május 12.

Igen tisztelt Nagyságos Asszony!

Ma kaptam csak kézhez férjemhez intézett ápr. 17-i levelét, a szerkesztőség csak ma kézbesítette és így sietek rá válaszolni.

Férjem bizonyára nagyon örült volna kedves sorainak, de sajnos ő már 6 hete katona és ezért ismeretlenül én írok Önnek.

Kérését a francia Juhász tanulmányra, egyéb versekre, valamint a Babits levelekre vonatkozólag pillanatnyilag nem teljesíthetem. Ezeket addig kell függőben tartanunk, míg Jenő itthon lesz. Ő egyébként főleg művészettörténettel és filozófiával foglalkozott az utóbbi időben.

Ha visszajön, azonnal átadom kedves sorait és bővebben magáról majd ő fog írni. A szegedi napokról, Juhászékról, Birkás professzorról mindig nagy lelkesedéssel beszélt nekem.

Ismeretlenül is sokszor üdvözlöm

Nagyfalusi Jenőné

JEGYZET. E dokumentumok közzétételére *Várkonyi* Nándor (Egy félbemaradt költő, *Jelenkor*, 1961. 6. sz. 720—134. l.) és *Dévényi* Iván (Még egyszer a „félbemaradt költő"-ről. *Jelenkor* 1962. 2. sz. 256—257. l.) cikkei indították. Nagyfalusi Jenő és Juhász Gyula 1919-ben kialakuló kapcsolatáról részletesen szólok „Juhász Gyula 1918—19-ben" című, egyelőre kéziratban lévő, nagyobb munkámban. A Juhász-ellenes támadásokról írtam „Juhász Gyula a munkásmozgalomban" című füzetem (1961) 12—13. lapján. A Dugonics Társaság irattárából idézett bírálati javaslat a Szegedi Állami Levéltárban található. Az itt közölt levelek a szegedi városi Somogyi-könyvtár Kilényi Irmáról elnevezett Juhász Gyula-gyűjteményének hagyatéki részében vannak. Juhász Gyula 1924. május 29-i pécsi szerepléséről *Tüskés* Tibor írt (Juhász Gyula és Kosztolányi Dezső Pécsett. *Dunántúli Napló*, 1958. február 7.)

PÉTER LÁSZLÓ

Surányi Miklós és Pécs

Ha még élne, akkor ez évben nyolcvan esztendős lenne Surányi Miklós, akit Schöpflin Aladár annakidején Meresovszkij egyetlen magyar tanítványának nevezett. Baranyában született, Pécsett élt, itt járt iskolában, pécsi lapnál kezdődött újságírói pályája és a pécs-budai külvárosban kötött házasságot. E város történelmi falai között alapította meg a Janus Pannonius Társaságot. Regényeiben: a „Kantáté"-ban, valamint a „Noé bárkájá"-ban a pécsi utcák kelnek életre. „Csodavárók" című regényének színhelye is javarészt Baranya, „A gyújtogatók" pedig Sásdon játszódik, ahol éveken át élt nagybátyjánál: Gundy Miklós plébánosnál.

Édesapja: Schürnpeck Kálmán, a múlt század hetvenes éveiben a baranyai Lakócsán erdészeti beosztásban működött. Munkaadója innen a sásdi járásban lévő Felsőmindszent községbe helyezte át. Házasságot valószínűleg Sásdon kötött, mert felesége: Gundy Clementina, az akkori sásdi plébánosnak: Gundy Miklósnak a testverhúga volt.

Ebből a házasságból született nyolcvan évvel ezelőtt, 1882. február 16-án Felsőmindszenten (akkor Mindszent) községben a még Schürnpeck Miklós nevet viselő fia, a későbbi: Surányi Miklós. A falubeli öregek még emlékeznek a családra, de részleteket már nem tudnak róla.

Surányi Miklós édesapját Felsőmindszentről Jánosi pusztára helyezték át, majd 1888. június 5-én Pécs város szolgálatába lépett.

Surányi Miklós 1892 őszén beiratkozott a ciszterci rend pécsi főgimnáziumába, a mai Széchenyi téri Nagy Lajos Gimnáziumba. Már itt, a gimnáziumban is kitűnt osztálytársai közül, és élénk érdeklődést tanúsított az iskolai önképzőkör iránt.

Felsős korában egyre sűrűbben szerepelt az iskolai ünnepélyeken és az önképzőkörben. 1898. október 8-án, az aradi vértanúk emlékére a VII. és VIII. osztályos ifjak önképzőköre ünnepi gyűlést tartott. Ezen Surányi Miklós: „A szabadságharc költészete" címmel tartott felolvasást.

1898. június 8-án, a koronázási emlékünnepen, az iskola 146 diákja Mohácsra ment tanulmányi kirándulásra. Itt kegyelettel áldoztak a mohácsi síkon elhunyt mártírok emlékének és megkoszorúzták a szerencsétlenül járt II. Lajos király Csele patak mellett lévő emlékoszlopát. A mohácsi hősök emlékére emelt kápolnában második számként Surányi Miklós VI. osztályos tanuló Vörösmarty Mihály: „Mohács" című versét szavalta. „Mély, megrázó hangja — írja róla a ‚Pécsi Figyelő' 1898. június 10-i száma — a gyászos eseménynek megfelelő hangulatot keltett."

Az iskola ének- és zenekara 1899. június 26-án délután évzáró ünnepélyt tartott a Pécsi Katolikus Kör, a Hazafias Népfront mai székházának dísztermében. Az ünnepélyen Surányi Miklós VII. osztályos tanuló Várady—Kun: „Petőfi a Hortobágyon" című melodrámáját szavalta.

„A műsor legkiemelkedőbb pontja következett ezután — írja a „Pécsi Figyelő" 1899. június 28-i száma —, ‚Petőfi a Hortobágyon' című melodrámát adták elő, Surányi Miklós szavalatát kísérve hegedűn Frank Richárd, cimbalmon Pap Károly, zongorán Antoni Miklós. Már magában véve a költemény igazi magyaros zamata, csengő rímei nagyhatásúak, mely hatást Surányi Miklós dicséretet érdemlő szép szavalata teljesen érvényre juttatta. A költemény zenei része az ő majd csendes bánatot, majd dübörgő hangzavarból átmenőleg szilaj jókedvet kifejező tüzes magyar dallamával is teljesen megfelelő a költemény szövegének, mit Pap Károly, Frank Richárd és Antoni Miklós, diszkrét és precíz kíséretükkel csak emeltek. A műsor ama számát oly zajosan tapsolta meg a közönség, hogy a közreműködőtteknek kétszer is kellett újra a pódiumon megjelenniök. Ezután következett a jutalmak kiosztása. Jutalmat nyert: Surányi Miklós VII. o. t. ....."

Az 1899—1900-as tanévben, amikor Surányi Miklós a VIII. osztályba, Babits Mihály pedig a VII-be járt, az önképzőkörben nemes versengés folyt közöttük. Mind-

ketten egyre sűrűbben szerepeltek az irodalmi pályázatokon, hol lírai műveikkel, hol tanulmányaikkal.

Az 1899—1900-as tanévben Szuly Jenő VIII. osztályos tanuló műfordításra tűzött ki 1 arany jutalmat. A pályázatra két mű érkezett be: „Apró versek" és „Műfordítások". Az előbbi szerzője: Babits Mihály VII. osztályos tanuló jutalomban, az utóbbi: Surányi Miklós VIII. osztályos tanuló dicséretben részesült. — Az önképzőkör Kóczián-féle ballada-pályázatára három mű érkezett be: „A király halála", „Éjszaki mese" és „II. Rákóczi György". Ez utóbbi szerzője Babits Mihály VII. osztályos tanuló 1 arany jutalomban, az „Éjszaki mese" szerzője, Surányi Miklós VIII. osztályos tanuló pedig dicséretben részesült. — Más alkalommal nagyobb terjedelmű értekezést olvasott fel Surányi Miklós VIII. o. t.: „A görög művelődés okairól" és „A holland művészet végső okairól". Babits Mihály VII. o. t. pedig „Vázlatok egy nap történetéből" címmel tartott felolvasást. — Az irodalmi kör 2 arany jutalommal díjazott művelődéstörténeti pályázatára 2 mű érkezett be: „Művészeti törekvések Szent István korában" és „Nyomdászatunk fejlődése 1472-től napjainkig". Az utóbbi mű szerzője Gebhardt József VII. o. t. jutalomban, az előbbi szerzője Surányi Miklós VIII. o. t. dicséretben részesült.

Maga Surányi Miklós is tűzött ki pályadíjat. Hetedik osztályos diák volt, amikor 1 arany pályadíjat tűzött ki természettudományi szabadelőadásra. Ezt a bírálók Csernits Jenő VIII. osztályos tanulónak ítélték oda.

A pécsi tek. „Nemzeti Casino-Egyesület" 4 aranyos pályadíjára 3 mű érkezett be. A jutalmat Surányi Miklós VIII. o. t.: „A görög szobrászat fő irányai" című dolgozata nyerte el. Ezen a pályázaton szintén részt vett Babits Mihály is és ez volt az első eset, hogy Surányi Miklós Babits Mihállyal szemben nem dicséretben, hanem jutalomban részesült. Babits ezt még idősebb korában sem felejtette el. 1934-ben Sásdi Sándor Babits Mihállyal Budapesten interjút készített, amely a „Pécsi Napló" 1934. április 1-i számában jelent meg. Ebben a költő visszaemlékezett pécsi diákéveire és az iskolai önképzőkörrel kapcsolatban többek között a következőket mondotta: „Egy másik emlékem ugyancsak az önképzőkörhöz fűződik. Hetedik osztályos voltam, már részt vehettem az irodalmi pályázatokon és ezt alaposan ki is használtam. Be kell vallanom, nemcsak az erkölcsiekért, de befolyásolt a tíz koronás arany pályadíj is. Egy kivételével megnyertem az összes pályadíjat. Azt az egyet a nyolcadikos Surányi Miklós nyerte, miután különb balladát írt, mint én." Babits Mihály azonban ezúttal rosszul emlékezett vissza, és helytelen megállapítást tartalmazott a „Dunántúl" című napilap 1931. július 19-i száma is, amely: „Babits Misi, a pécsi gimnazista" címmel a következőket írta: „A költő csendes séta közben mosolyogva beszél diákkorának éledező irodalmi ambícióiról. Elmondja, hogy a gimnázium 18 irodalmi pályázatából tizenhetet ő nyert meg. Egyet Surányi Miklós, aki akkor verseivel aratott babérokat, ő viszont prózával". A valóság az, amit a „Pécsi Napló" 1941. augusztus 12-i számában Sásdi Sándor „Babits Mihály és Pécs — Barangolás a kis Babits Misi gyermekkora körül" címel írt: „...a nyolcadikos Surányi is nyert egy díjat: ‚A görög szobrászat fő irányai' című munkájával." Surányi tehát nem balladával, hanem tanulmányával nyert pályadíjat Babits Mihály elől.

Surányi Miklós tanulmányi eredményeit a ciszterci rend pécsi főgimnáziumának értesítői őrzik. Ezekből kitűnik, hogy Surányi Miklós az elsőtől a nyolcadik osztályig irodalomból éppen úgy színjeles volt, mint Babits Mihály.

Surányi Miklós már az első osztálytól kezdve ott szerepelt az ösztöndíjas és jutalmazott tanulók között. Az 1892—93-as tanévben, I. osztályos diákkorában megkapta Pécs szab. kir. város házi pénztárából a 20 forintos alapítványi összeget. Az 1893—94. tanévben ugyanebből az alapból 25 forintot kapott, ezenkívül elnyerte a Pethő-féle 20 forintos alapítványi összeget is. III. osztályos tanuló korától kezdve egészen a VII. osztályig, minden évben megkapta a Pécs szab. kir. város által kezelt Szedlmayer-féle 45 forintot. Nyolcadik osztályos korában, az 1899—1900. tanévben pedig ugyanebből az alapítványból 90 koronában részesült. Itt említem meg, hogy az 1899—1900. tanévben Surányi Miklós ott szerepelt az ének- és zenekar kiváló tagjainak megjutalmazottjai között is.

Az érettségi vizsga után Surányi Miklós beiratkozott a pécsi püspöki jogakadémiára, és itt nyerte el jogi képesítését. Tanulmányi eredményeiről azonban semmiféle dokumentum nem maradt fenn, sem a pécsi Állami Levéltárban, sem a püspöki levéltárban.

A továbbiakban mindössze annyit sikerült megtudni róla, hogy 1912. március 4-én Pécsett, a budai külvárosi plébánián házasságot kötött Steiner Eugéniával. Ebből a házasságából két leánya született. A plébánia hivatalban a házasságkötési matriculában feljegyzett adatok a következők: a vőlegény: Surányi Miklós, Máramaros vármegyei levéltáros és lapszerkesztő, a menyasszony: Steiner Eugénia. A vőlegény származási helye: Mindszent, Baranya, a menyasszonyé: Somogyszil. A vőlegény és a menyasszony lakóhelye: Máramarossziget. A vőlegény állapota: nőtlen, a menyasszonyé: hajadon.

Surányi Miklós már az iskolai önképzőkörben megszerethette a „Pécsi Közlöny" című lapot. Később, mint író, ebben a lapban mutatkozott be. A lapnak belső munkatársa lett és főként szépirodalmi tevékenységet fejtett ki. A „Pécsi Közlöny" 1893-ban, az egyházpolitikai harcok közepette indult, katolikus irányzattal. A lap hetenként háromszor jelent meg és első szerkesztője Rézbányai János dr. pápai kamarás, jogakadémiai tanár és árvaházi felügyelő volt. A „Pécsi Közlöny" 1902-ben napilappá alakult át.

A régi lappéldányokból nem sikerült megállapítani azt, hogy Surányi Miklós mikor lett a „Pécsi Közlöny" belső munkatársa. Soós Nándor dr. — aki szintén a püspöki jogakadémia hallgatója és a lap rendőrségi tudósítója volt — úgy emlékszik vissza, hogy Surányi Miklós már jogakadémiai hallgató korában a lap belső munkatársaként szerepelt.

Surányi Miklósban mély nyomokat hagytak pécsi diákévei, a várost és emlékeit nemcsak regényeiben, hanem budapesti újságíró korában cikkeiben is sűrűn feleleventette. Visszakívánkozott az ősi egyetemi városba, és Janus Panonnius humanista életideáljából kiindulva, Pécsből mindenáron magyar Firenzét, Bolognát, Heidelberget, Münchent vagy Drezdát szeretett volna fejleszteni.

Ezt igazolja a „Magyar Heidelberg" című hangulatos, színes cikke is, amely a budapesti „Nemzeti Újság"-ban jelent meg, s közölte a „Dunántúl" című pécsi napilap is 1923. december 23-i számában. Ebben a következőket írta:

„Lenn jártam Pécsett, a magyar Heidelbergben. A természet és a történelem — ez a két nővér, az egyik Mária, aki a legjobb részt választá, a másik Márta, aki mindenütt szorgoskodik — mindent megtett, hogy Pécs magyar Heidelberggé legyen. A Mecsek hegység oldalában szépen, festői asszimetriával nyújtózkodnak el a házsorok. A székesegyház négy tornya, mintegy középkori kolostor-erősség, történelmi atmoszférát lehel. Török kupola, mecset, fenn a hegyen kis kápolna, emlékkeresztek, öreg romok, barátságos szőlők, őszi hervadásban pirosló erdők, mintha csak Fiesole dombja volna, fehér villákkal, lugasokkal, présházakkal... nyáron selyemzöld füvet simogat a szellő... rózsakertek a napos oldalon, itt-ott még a fügefa is megél, a tenger nincsen messze, a déli szél meleg áramlatokat hoz a Balkán felől... valóságos trópikus levegő izgatja a fantáziákat, eszünkbe jut Janus Pannonius, a magyar renaissance... igen, Fiesole dombja, ahol a nagy Lorenzo Medici elnöklete alatt a plátói akadémia ülésezett...

Öreg, romantikus város ez a Pécs, a hegyről szüntelenül csorog a víz az utcákon, záporeső idején nagy hidakat tolnak ki az utcákra, hogy az emberek járni-kelni tudjanak a városban, minden utcája meredek, kavicsos, szűk, árnyékos, csendes, finom, kedves kis családi házakkal, az utcákon reggel és délután a pereces sípja szól. Kinyílnak az ablakok és a háziasszony fehér karja kinyúl, hogy a kosárból beemelje a friss, meleg, ropogós süteményt... Még van itt valami a XVIII. századbeli patriarchális kényelemből, jómód, lustaság, egyszerűség... Néhány utcája, a kanonokok háza, a püspöki vár környéke valóságos történelmi múzeum...

Pécs! Most sokan beszélnek a pécsi egyetemről. De nekem nincs érzékem az aktualitások iránt. Nekem a régi Pécs tetszik s belőle az, amit a természet és apáink produkáltak. Megvallom őszintén, a magunk hozzáadása kissé kiábrándított. Jaj, a

háborús nyomorúság, a szegény koldusbotra jutott úri kultúra. Hol jár a valóság az én ábrándjaimtól. Az egyetemi épület egy kis vidéki középiskola olcsó, improvizált kőműves architektúrája. A környéke kietlen, profán, hangulatlan, sivár. Nincs fa, nincs virág, nincs sporttelep, nincs szobor, nincs szökőkút, amely mellett Leon Battista a plátói eszméket magyarázná. Én valahol a szőlők között szerettem volna, olajfák és szelíd gesztenyék csendes ligetében. Egy nagy úszómedencét kívánnék a park közepébe, nagy pázsitokat, sportpályát, futó, ugró, tornázóhelyeket, hogy az olimpiai játékokra készüljenek. Mindent, mindent ennek a magyar Heidelbergnek, múzeumot, fizikai laboratóriumot, kis csillagvizsgálót, könyvtárakat, szobrokat, képeket... Istenem, de sok feleslege van ennek a régi és új magyar társadalomnak, de arról nem hallok, hogy valakik, régiek vagy újak valamit a magyar Heidelbergért áldoznának.

Márta és Mária — a magyar múlt és Kánaán tejjel és mézzel folyó földje — mindennel elhalmozták. De mi, modern magyarok, semmivel sem adózunk a magyar Heidelbergnek."

A régi, történelmi Pécs iránti szeretete tükröződik vissza nemcsak ebben a cikkében, hanem abban is, amelyet „Pécs lelke" címmel 1929-ben a „Magyar Művészet"-ben vagy a „Beszélgetés egy pécsi fiatalemberrel" című cikkében a „Dunántúl" c. napilap 1934. október 6-i számában írt.

Surányi Miklós annyira összeforrott Pécs város lelkületével, hogy Budapest füstös, tükrös kávéházaiban sem feledkezett meg diákkori életének színhelyéről. A vézna, magas termetű, kissé felhúzott vállai közt nyugvó, mongolos arcú, szemüveges író itt is arról álmodozott, hogy Pécsett irodalmi társaságot kellene alakítani. Úgy érezte, hogy az első világháború után nem a főváros, hanem a vidék a legalkalmasabb a szellemi építőmunka megindítására.

„A fővárosban — mondotta — nem lehet tabula rasat csinálni, ott nemcsak minden politikai, társadalmi és kulturális szerv, nemcsak minden klub és társaskör, nemcsak minden irodalmi és művészeti intézmény, hanem minden egyén külön-külön meg van terhelve az érdekeltségek, lekötelezettségek, kapcsolatok és tekintetek mázsás ballasztjával. Vén fák ezek, vagy bemohosodott kőfalak. A vén fa új gyümölcsöt nem terem, a száraz kóró nem virágzik ki, mint Áron vesszeje és a bemohosodott kőfalakból nem lehet forrást fakasztani...

Ha Pécsett akadtak kultúrlelkek, akik ellenállhatatlan vágyat éreztek kollektív irodalmi élet kialakítására, ám jöjjön ez az új stílus Pécsről! Kitűnő geográfiai helyzeténél fogva, közel van a Dunához és az Alföldhöz, központja lehet az új magyar irodalmi törekvéseknek."

Surányi Miklós Budapestről sűrűn járt le Pécsre, ahol 1930 őszén, az irodalmi társaság alapításának lelkes támogatói a „Dunántúl" című napilap szerkesztőségében találkoztak és előkészítő bizottságot alakítottak. Visszaemlékezve az előkészítő munkára, és ezzel kapcsolatban Surányi Miklós tevékenységére, Fischer Béla, Baranya vármegye akkori alispánja, a Janus Pannonius Társaság 10 éves fennállása alkalmából „In memoriam. Klebelsberg Kunó, Surányi Miklós, Tolnai Vilmos" című cikkében, a „Sorsunk" folyóirat 1941. I. évfolyamának 316—324. oldalán a következőket írta:

„A kis társaság fokozódó érdeklődéssel hallgatta Surányi fejtegetéseit és lelkes hozzásimulással bámulta optimista terveit. Ez az optimizmus valóban bámulatos is volt nála, akit regényeiből, cikkeiből, minden írásából úgy ismertünk meg, mint aki a sorssal állándóan folytatott harcában örökösen megalázott vesztes félként maradt. És érdekes, nemcsak hogy terveket szőtt ez az egyébként bármely más gondolat felvetésénél örökké sötéten látó pesszimista, de, amikor elgondolásainak pécsi kis társaságát megnyerte, azonnal az aktivitás terére is lépett, sűrűn utazgatva le-föl Pécs és Budapest között, ahol írói barátaival hosszú éjszakákon át tárgyalta, mint lehetne a szerinte korhadt irodalmi világot a messze vidékről sarkaiból kiemelni. Lázas tevékenységi vágy fogta el, aki egyébként irtózott minden mozgástól, aki mielőtt valamire elhatározta volna magát, százszor mérlegre tett minden elképzelhető lehetőséget. Egész életén át csöndes szemlélője szeretett lenni a körötte hangos világnak".

Az irodalmi társaság előkészítő bizottsága — amelynek tagjai voltak: Fischer Béla akkori alispán, az irodalom nagy barátja és pártfogója, Fitz József, Kocsis László, Koszits Ákos, Linder Ernő, Lovász Pál, Máté Károly, Surányi Miklós, Thienemann Tivadar, Tolnai Vilmos és Várkonyi Nándor — elhatározta, hogy a megalakítandó társaság névadójául Janus Pannoniust, a „fagyos Ister' költőjét választja.

Így született meg Pécsett a Janus Pannonius Társaság, amely 1931. június 10-én a Nemzeti Kaszinóban (ma a Szakszervezetek Doktor Sándor Művelődési Háza) tartotta alakuló ülését. A társaság elnökévé Surányi Miklóst, tiszteletbeli taggá pedig Babits Mihályt és Bárd Miklóst választották.

A Janus Panonnius Társaság 1933. február 3-án tartotta első rendes közgyűlését. Ezen Surányi Miklós mondott elnöki megnyitó beszédet. Ebben egyrészt megindokolta azt, hogy az irodalmi társaság miért éppen Janus Pannonius nevét választotta, másrészt pedig programot adott, hogy a társaságnak milyen irányban kell tevékenységet kifejtenie.

„Az a gondolat — mondotta többek között —, hogy a Társaság Janus Pannoniusra, a nagy humanista és reneszánsz emberére függeszti tekintetét, történelmileg, irodalmilag és hangulatilag termékeny és hatásos. Valósággal szimbólikus jelentősége van. Mátyás király Magyarországot nem az első és leghatalmasabb és legműveltebb keleti államma akarta tenni, hanem egyenrangúvá a nyugati birodalmakkal és egyenlő színvonalon állóvá a nyugati kultúrával".

Surányi Miklós, a Janus Pannonius Társaság megalakításától, illetve előkészítő munkájától kezdve, míg életereje engedte, lelkesen dolgozott a Társaságért. Budapestről sűrűn ellátogatott Pécsre, ahol részt vett a választmányi üléseken és elnökölt a felolvasó üléseken. Néhány év múlva azonban fáradt és beteg ember lett. Régi asztmás bántalmai szorongatták, de még halálos ágyán is a Társaság ügyeivel foglalkozott.

1936. május 20-án kelt levelében Fischer Bélának, a Janus Pannonius Társaság akkori társelnökének a következőket írta: „Borzasztó szerencsétlen vagyok, e pillanatban visznek be a mentők a kórházba, úgy, hogy arról szó sem lehet, hogy 26-án megtartsam az előadást. Én azonban mindenképpen szeretném, hogy a Janus Pannonius ülése meg legyen tartva".

Levele végén pedig ezeket írta: „Pár napig leszek a kórházban s aztán megyek a tengerre, még az sincs kizárva, hogy Pécs felé megyek, az Ángyán klinikán kiszállok és az előadást megtartom. Az előadás megtartása után ismét visszavisznek a klinikára. A klinikáról azután folytatom utamat Abbáziába vagy Nizzába".

Ugyanerről a napról keltezve érkezett meg második levele is, amelyben így írt: „Állapotom annyira megromlott, hogy utazásom teljesen reménytelen. Mégis az az óhajtásom, tartsátok meg az előadást okvetlenül, éspedig úgy, hogy helyettem Papp Viktor előadása legyen a 4. szám ‚Liszt Ferenc és Pécs' címmel. Arról nem kell senkinek beszélni, hogy én beteg vagyok, hadd higyje mindenki, hogy én elnökölök. Borzasztó! Borzasztó!"

Egy hónap múlva, 1936. június 23-án, korán reggel, Csathó Kálmán író táviratát kézbesítette a postás Fischer Bélának. A távirat szövege mindössze egy mondat volt: „Surányi Miklós hajnalban meghalt."

Az író családjához a Janus Pannonius Társaság részvéttáviratot intézett. 1936. június 25-én pedig a főváros által adományozott díszsírhelynél Halasy-Nagy József, pécsi egyetemi tanár mondott búcsúbeszédet a Janus Pannonius Társaság nevében. A temetésen megjelent Fischer Béla, a Társaság társelnöke is, akit benső baráti szálak fűztek Surányi Miklóshoz. A Janus Pannonius Társaság gyászülést tartott, amelyen Tolnai Vilmos társelnök emlékezett meg az elhunyt íróról.

Regényein és egy róla elnevezett utcán kívül, halála után 26 évvel, Pécsett nem sok emlék maradt Surányi Miklósról. Mindössze néhány füzetben, illetve folyóiratban megjelent írás őrzi emlékét.

A Janus Pannonius Társaság 1933-ban 7 oldalas füzetet adott ki, amelyben közölte Surányi Miklós elnöki megnyitó beszédét, amelyet 1933. február 3-án, az első rendes közgyűlésen tartott. A Társaság Könyvtára 4. számaként megjelent Halasy-

Nagy József pécsi egyetemi tanár: „Surányi Miklós" című életrajza. Ugyancsak az ő tollából jelent meg 1938-ban a: „Surányi Miklós és Pécs" című füzet, a Panonnia Könyvtár 44. számaként. Igen értékes Muszty László: „Surányi Miklós Pécse" című tanulmánya, amely a „Műhely" c. folyóirat 1940. január—decemberi összevont számában látott napvilágot. Fischer Béla: „In memoriam. Klebelsberg Kunó, Surányi Miklós, Tolnai Vilmos" címmel emlékezett meg az íróról a „Sorsunk" folyóirat 1941. I. évfolyamában a 316—321. oldalon. — A felszabadulás után Tűskés Tibornak jelent meg rövid megemlékezése „Surányi Miklós" címmel a „Dunántúli Napló" 1957. február 16-i számában, az író születésének 75. évfordulója alkalmából. Ugyancsak ő írt „Pécsi Múzsa" című könyvében Surányiról és közölt szemelvényt az író „Kantáté" c. regényéből.

Ez a tanulmány azzal a céllal készült, hogy néhány eddig ismeretlen, vagy elfelejtett pécsi vonatkozású adattal segítséget nyújtson egy később megírandó Surányi-monográfiához. — Surányi Miklós írói értékelésének legújabb rövid megfogalmazását a Klaniczay—Szauder—Szabolcsi-féle „Kis magyar irodalomtörténet"-ben (1961.) találjuk: „Surányi Miklós századvégi színezetű, fülledten szecessziós írásokkal indult, köztük a *Kantáté* a vidéki város jellegzetes rajza. Később festői és drámai képekben gazdag regényeiben, történelmi tablóiban a középkor, reneszánsz, rokokó korát festi. Liberálisan színezett konzervativizmussal szemlélte a történelmet; legnagyobb műve egy befejezetlenül maradt, hatalmasra méretezett, Széchenyi Istvánról szóló regény." (347. lap.)

PUSZTAI JÓZSEF

Borsos Miklós rajza

Eppur si muove

... Tagadd meg hát a szót, Galilei,
A gondolatnak úgysem árthat senkisem —
Ellened törnek az Inquisitio törvényei,
Csókold a bibliát s mond töredelmesen:
„Én Galileo Galilei... esküszöm..."
(Tadeusz Sliviak: Galilei esküje)

Galilei életét láttam a Nemzeti Színházban, s a lengyel hőskölteményből vett motto így formálódott át a szemem láttára: „Ne tagadd meg a szót, Galilei, általa magát a Gondolatot is elárulod!" — A XX. század modern „képrombolója", Brecht mond ebben az értelemben bírálatot az újkor „patriarkájáról", Galileiről, ugyanakkor a kötelező udvariasságról sem feledkezve el: alkalmat ad hősének, hogy maga ítélje el önmagát, amiért eladta becsületét, ellenségei kezére játszotta a tudományt, hogy önmagát közösítse ki ezért a tudósok köréből. Ennyi veszteség láttán, szinte várnók, hogy Galilei Karinthy szép költeményének szavaival lázadjon: „Hát persze, hogy mozog a Föld — De nem nekem... csak a kapzsi pimasznak... Bár állna meg és dőlne dugába és omolna össze" — De a hős nem dühöng, még csak nem is áldoz hallgatással rombadőlt illúziói romjain: eszik: ropogós libasültet fogyaszt; az Inquisitio életfogytiglan elítélt foglyának láthatóan ízlik a ritka jó falat. — Ezzel a képpel búcsúztam el azon az estén Galileitől.

Mert Brecht, mint jártas képrombolóhoz illik, még a tragédia koturnusát sem adja meg hősének. Otthagyja kárvallottan, rászedetten ráadásul önnön hiszékenységétől is. Hogy Major Tamás rendezői útmutatásából idézzek, Galilei még önmaga szemére vetheti azt is: „nemcsak mint tudós vétettem, hanem — és ez talán a legnagyobb hiba — hülye is voltam." Mindemellett hősként kilábolni az író által odavetett „kelepcéből": íme a XX. századi írónak való ínyenc feladat. — Alapjában nem is abszurd elképzelés, ha meggondoljuk, hogy a modern ember tudatában mily békésen megfér egymás mellett a hívő ember egyszerűsége s a hitetlenség szkepticizmusa, ősműveltség vagy túlfinomult kultúra. — S ez ezért van így, mert a mai ember oly szívesen éli át ősi mítoszok viselkedésformáit, oly előszeretettel feszegeti megrögzött szimbólumok tartalmát, oly könnyen adja át magát új igazságoknak és kételkedik a régiben, oly magától értetődő természetességgel rombol és alkot a goethei *Stirb und Werde* értelmében, apasztja el hősök vénáját, vagy ömleszt vért abba — ha író, ha olvasó...

Lényegtelen is, hogy ők ketten: író és olvasó a mítoszból sugárzó varázslatban találkoznak-e avagy a mítoszrombolás cinkossága fűzi őket egybe. A lényeges csak az, hogy az a „szellemi tisztesség", amit a XX. század írója az eszmei világ mozgatóerejének tart, — lehetőleg érintetlenül kerüljön ki ebből a játékból.

Kérdés mármost, hogyan módosítja a mai író például a Galilei-mítoszt? A költő — íme — hőskölteményt ír az igazságért meggyalázott emberségről; az orvos a mítikus mag mögött egy másik létezés burkát keresi, a filozófus a „szellem napvilágánál" érlelné a történelem talajából kinőtt hősiséget. A pedagógus-lélek az objektív igazság, — Galileinél a föld forgásáról szóló tanítás — mellett az erkölcsi problémát is felveti. Ha nem mentes bizonyos XIX. századi „csökevényektől", ha tehát mítoszpárti, a megtagadott igazságra, az abjurációra helyezi a főhangsúlyt, s így Galilei tragikumával kíván jó útra téríteni; ha mítoszromboló a brechti fajtából, hőst és anti-hőst alkot egyszerre (vagy legalábbis szándékszik alkotni): „Galilei mindennek ellenére hős és mindennek ellenére áruló lesz" — így a brechti szándék.

A történész azonban másképp gondolkozik. Ő is állítaná Brechttel, hogy az igazság érvényesülése nem erkölcsi feltételekhez kötött, de épp ezért, az erkölcsi problémát nem is veti fel. — Galilei abjurációjának erkölcsi magvát nem a történelem, hanem a XIX. század romantikus látásmódja csíráztatta ki. A történeti igazság az, hogy Galilei az utókor erkölcsi megrőkönyödésével vagy sajnálkozásával mit sem törődve, de épp az utókor *érdekében* esztelenségnek, „mai" terminussal élve: „hülyeségnek" tartotta volna meg *nem* esküdnie. Vallomásában az „előírták", a „kezetekben vagyok" kitételek azt bizonyítják, hogy a tudós, az ember — adott körülmények között — mást nem tehetett. A XIX. század az erkölcsi felmentést — nyilvánvaló morális felsőbbrendűségi érzettel — megadta Galileinek, s romantikus hős-szemlélete értelmében tragikumkén tüntette fel az újkor kolosszusának eskütételét.

Németh László *Galileijének* problémafelvetése a legbeszédesebb példa, hogy e szenvedélyes kísérletező, hogyan engedett — mint a maga mondja — múltszázadi „csökevényeinek" s ugyanakkor, hogyan egyesíti művében a XX. századi ember egész érzés- és gondolat — komplexumát: Németh, a költő, az orvos és a filozófus a Galileimondában az oedipusi mintára hivatkozik. Ennek alapján Galileiben az igazságszeretet tragikumát, mint az ősi mítosz isteni cselvetését látja újraelevenedni. De Németh, a pedagógus el is marasztalja hőse megalkuvását, — amikor Németh a történész közbeszól, menti Galilei jóhiszeműségét és általa vallja, hogy adott körülmények között a tudós mást nem tehetett. — Így forrósodik át nála a megfeszített igazság élő jelképpé az átélés magas hőfokán, s így zsugorodik a kényszerű megalkuvás ténye Galileijénél a korszellem járulékává, momentummá, mely a győzelmet kíséri, de végső fokon nem határozza meg.

Amikor a dráma megjelenése és előadása után kritikusaink a hangsúlyt Galilei megalkuvására helyezték, egyúttal arról a „vérátömlesztésről" is bizonykodtak, ámely író és hős azonosságát, tehát a megalkuvás mentegetését is igazolja. Így járt el 1958-ban Rényi Péter is, aki „Két Galilei" című írásában Németh Galileijének ellenpárjaként Bertolt Brecht hősét vonultatja fel s annak erkölcsi emelkedését abban az önkritikában tünteti fel, melyet Galilei a már említett libacomb szomszédságában recitál. Major Tamás, a Brecht-darab rendezője is ebben látja a tudós emberi nagyságának kiteljesedését...

Kérdés mármost, hogy a vétkest, akinél az író olykor kézenfekvőnek látszó mentségektől is eltekint, felmentheti-e vagy éppen „toronymagasságra" emelheti-e — mint Rényi állítja — az önkritika ténye? — Szerintünk Brecht hiába akarja hősében legalább a tudomány tisztességét megóvni, végeredményben nem alkotott pozitív hőst. S ez elkerülni látszik a színpadra vitt Galilei rendezőjének is figyelmét. Minden életszeretete, józansága, tudásszomja ellenére, az író halálra ítéli alakját és még ráadásul vele mondatja el önnön halotti beszédét...

A probléma azonban nem az, hogy Németh László vagy Brecht elítéli-e vagy felmenti-e hősét, hanem az, hogy mindketten pedagógus-mentalitású írók lévén, negatív avagy pozitív alakkal kívánták szolgálni adott történelmi helyzetben azt a bizonyos „szellemi tisztességet"?! Brecht, amikor hősét, e jelképpé vált alakot, a hozzá fűződő elsődleges tudatképtől megfosztja, bizonyos fokig a Mann-i esszék szellemében ironizál, az ironia fordított érték-kategóriáival játszva. De a brechti kívülállás, „elidegenítés" sokkal kétértelműbb. A Galileijét megvilágító fény többszöri törést szenved. Először alakjának belső részei és izomzata tűnik el, hogy helyébe csontjait, bordáit szemlélhessük, amolyan Hans Castorp-i szorongással, s amikor aztán úgy véljük, semmi sincs titokban előttünk, egy más oldalról küldött még áthatóbb fény egy egészen más alakot világít át. Arról pedig, aki így előttünk áll — az az érzésünk — semmi köze sincs az előző Röntgen-képhez, azaz az írói szándékhoz, mely az erkölcsöt kiküszöböli az objektív igazság hatóköréből. (Ezt a törést csak fokozza Bessenyei Ferenc igyekezete, hogy alakjából legalábbis a *hősi nosztalgiát* kicsalogassa. Ez kitűnően sikerül is épp az önkritika pillanatában: ekkor tudja alakítását visszamenőleg megmagyarázni, de épp ezáltal okozza — az erkölcsi probléma elmélyítésével — tudós és ember törését is. Az egységet csak tagadással lehetett volna megőrizni, de ebben az esetben Galilei *valóban* nem lehet több, mint amit önbírálatában önmagáról ál-

Drámája során Brecht végigjárja szinte az egész polgári értelmiség történelmi útját, de inkább a balzaci álláspontról bírálva: a rastignaci kísérletezőtől a Vesztett Illúziók vesztett harcaiig s egy kicsit a vautraini szélhámosok cinizmusát is kikísérletezve. S elfelejteni látszik, hogy Galilei nem eme „törpe nemzedék" szülötte, hanem a renaissance-szellemóriások utóda, a korán jött forradalmár zsenialitásával és ellentmondásával is. De e kettősség Brechtnél nem belső dilemából fakad, inkább Sam Small komikus megkettőződésére emlékeztető vaskos realitásként hat.

Egyetlen lehetősége marad az írónak és színésznek, hogy két életet élő hősét végre egy saját ihletésű, egységes alakká formálja. Erre szolgálna — az írói szándék szerint — Galilei önvádaskodása, beismerése, az önfelismerés erkölcsi megtisztulást szolgáló pillanata. Itt lenne az idő, hogy e testi örömeinek élő pufók gyerek végülis hőssé magasztosuljon. Ez az átváltozás nem történik, mert nem történhetik *már* meg, Ennek oka nem az, hogy az önkritika önmagában nem elegendő egy ember teljes átlényegülésére, a hős kettősségének végleges feloldására, hanem az, hogy Brecth elvitatja hősétől az egyetlen lehetőséget, amely eddigi magatartását és megtérését igazolhatja. S ez épp az a momentum, mely Németh Galileijének sajátja, sőt létjogosultságának és időszerűségének egyetlen kritériuma, mentsége — ha úgy tetszik — vagy gyengesége, s mégis egyetlen modus vivendije is — s ez a hős — *jóhiszeműsége.*

Ez a jóhiszeműség csak akkor szolgálná egyoldalúan a megalkuvás mentését, ha annyira egysíkú volna, mint amilyen egyoldalúan elvitatja azt Brecht hősétől az önvallomás hevében. Németh Galileije a jóhiszeműséget a maga összetettségében képviseli; ebben benne rejlik: „a tudós felelőssége, hogy igazat írjon, a katolikus aggodalma, hogy a megtévesztett egyház végzetes hibát ne kövessen el (íme a megalkuvás társadalmi háttere), az olasz ember fájdalma, hogy a félsziget szépen sarjadó tudományát az Alpokon át ne szorítsák (íme a hazafiság megalkuvásra kényszerítő momentuma), a lelkiismeretesség, amellyel a ptolemaeusi világ mellett szóló érveket sorra veszi" (íme a tudós lelkiismeretének késleltető momentuma) és mindenek fölött az egyéni becsület feláldozása, a tudomány érdekében. — Bukása ezért tragikus. Mint az író mondja: „az igazságszeretet által felidézett tragikumé". Mert Németh minden eszközzel ezt az aránytalan igazságszeretet húzza alá. Ami más drámáiban a rémlátó hajlam, a testi törődöttség vagy akár szellemi korlátoltság, itt Galilei igazságszeretetének — mintegy hátráltató momentumként — az öregség is menlevelet ad. Rényi szemére veti ezt, mint a megalkuvás erkölcsi mentegetését szolgáló magatartást.

Holott van egyfajta élhetetlenség, amely érdekes paradoxként, — csakis heroikus tettekre képes. Mert az élet apró, mindennapi eseményei, közvetlen környezetük jó- vagy balsorsa kívül esik azon a szinte már mániává nőtt egyetlen gondolatkörön, amely egész lényüket eltölti. S a valóságtól ilyetén való elszakadás természetszerűleg magával hozza azt is, hogy a rögeszmévé nőtt igazság elérésére ezek a hősök az eszközt nem mindig az objektív valóság talajáról választják, s magányosok lévén nem is választhatják. Németh hiába hangsúlyozza drámájáról szóló tanulmányában Galilei egészséges, kiegyensúlyozott voltát, a belőle kisugárzó mérsékletet, mely a renaissance szellemóriásainak sajátja, — az a kiszolgáltatottság, amiben élni kényszerült, ezt az egyensúlyt megingatja. A reális megfontolás is, mely szorongatottságában némi körmönfontságot oktrojál rá (igaza van Németh Galileijét játszó Bessenyei Ferencnek, amikor az egykori rendezői elképzeléssel szemben — talán épp Brecht hatására?! — Galileinél az öregségbe menekülést, mint *ravaszságot, körmönfontságot* utólag írói szándékként könyveli el!), Németh szerint ez „annak az embernek körmönfontsága, aki életében egyszer, s az igazságért, az olasz tudományért, hite szerint az egyház igazi érdekeiért próbál körmönfont lenni. Ez a magatartás természetszerűleg naivitás azoknak körmönfontságához képest, akik egész életükben ezzel foglalkoznak."

Galileinek tehát buknia kell a benne rejlő rögeszmeszerű igazságkeresés (s itt válik az objektív igazság maga erkölcsi kategóriává!), a társadalmi berendezés igaztalansága folytán: szükségszerűen, szinte sorsszerűen, de mégsem annak az embernek ügyefogyottságával, akit „agyonmar a környezete". Hogy ellenállásának nincs reális talaja, arról nem ő tehet. Sőt annál kevésbé tehet, minél magasabbrendű őmaga környezetének kisszerűségéhez képest. Az Értelem és Értetlenség konfliktusának vagyunk

itt tanúi, amely azonban nem zár ki az ellenfél részéről egy bizonyosfokú jóhiszeműséget. Galilei környezete nincs tisztában azzal, hogy szokatlan tudományos igazsággal áll szemben. Az, hogy Németh hősét mégis a „latrok" barlangjába veti, az az erkölcsi mondanivaló időszerűségéből ered. S ez a mondanivaló aktuális lesz mindaddig, amíg az emberek csak éhezik és szomjúhozzák az igazságot s az mindennapi kenyerükké nem válik.

A vérátömlesztés nem jelenti azt, hogy Németh azonos véleményen lenne hősével. A második változatban az író épp abban veszti el Galileijét, amivel az környezetéhez hasonulni igyekszik, amivel az író — a kritika szerint — hőse magatartását menteni kívánja. S ez amannak naiv körmönfontsága, megalkuvása. Ebben el is marasztalja, bár menti jóhiszeműségét. Németh László azzal, hogy nem igazolja Galilei megalkuvását, végeredményben Brechttel azonos megoldáshoz jut el. De Brechtnél a konfliktus nem elsődlegesen Értelem és Értetlenség összeütközéséből adódik. Egy bizonyos fokig a balzaci „Pénztáros és Sikkasztó"- viszonylatnak vagyunk tanúi, amelyben a pozitív eszmeiség hordozóit az „utca emberét" leszámítva, mindenki aktív szerepet játszik: maga a főhős szerves része, sőt kiszolgálója, „Pénztárosa" (s nem egyszer „Sikkasztója" is) ennek a társadalomnak. Testvére — mint Galileije egyhelyütt mondja — a tudományban és rokona az árulásban. Nem az ő hala bűzlik, hanem őmaga — állítja magáról Brecht alakja. „Én kiárusítok, te vagy a vásárló". — Ez a nézőpont bármennyire is szarkasztikusnak vagy túlzó öniróniának is szánta az író — bajosan vezethet a „hős" erkölcsi megtisztulása vagy pláne felmagasztalása felé, amelyről Rényi ír.

Az eszmeiség előremutató jellege nem egyoldalúan Galilei bukásának, hanem az általa jól-rosszul szolgált objektív igazság győzelmének függvénye elsősorban. Az eppur si muove minden kétségen és bizonytalanságon átütő erejének. Az eszme győz, ha a hős erkölcsileg el is bukik. Ez a tétel a magyar és német írónál egyaránt fellelhető. Csakhogy egészen más úton-módon. — Mennyire más érdek vezérli a két Galileit! Mindketten tagadják ugyan a hősi önfeláldozás, a mártirium szükségességét. Brecht úgy, hogy kijelenti: „Szerencsétlen az az ország, amelynek szüksége van hősökre." — Ime a marxista hős-szemlélet, a magányos forradalmár létjogosultságának tagadása s a néptömegek forradalmi szerepének előtérbe tolása. — Németh hőse szerint a győzelem biztosítéka az Értelem maga: „Nem keresem dicsőségemet abban, hogy a halálomat dobjam a mérlegbe, különösen ahol egy világos érv a legkülönb életnél is többet számít" — vallja. — Ime az értelmes önzésnek az a fajtája, mely az ember gondolati és erkölcsi felszabadulását, az emberi haladás útját a maga érdekeit védő ember tudatosságában látja.

Ez a gondolat nem idegen a XVI—XVII. századforduló emberétől sem, de vallhatja a forradalmi korszak értelmisége is kezdetben, különösen akkor, ha a forradalmi változást nemcsak a maga erejéből s nem elsősorban saját helytállása jutalmaként vívta ki. A feuerbachi értelmes egoizmus kritériuma ez, amelyet Csernisevszkij mintáz alakká „Mit tegyünk"-jében az orosz forradalom előestéjén. Ezen nem a filiszter és a burzsoá egoizmusát értjük, hanem a természettel, az emberi érzéssel harmonizáló filozófiát, mely a vallás spekulatív tételeivel s a teológiai képmutatással, a politikai önkény dogmáival szemben a józanságot állítja követendő példaként. A brechti szándék közel áll ehhez a magatartáshoz, de miután nem tud meggyőzni alakja jóhiszeműségéről, arról, hogy annak egoizmusa egy kaszt egoizmusával szemben valóban az elnyomott többség érdekeit képviseli, miután hőse megalkuvásának pusztán érzelmi alapot ad, s ez a kínzatástól való félelem— így szándéka visszájára fordul.

A föld forgása körüli viták képezhetik a felépítmény problémáját, de maga a föld forgása nem felépítmény kérdése. Galilei lehet pozitív vagy negatív alak. Brecht tagad. Andrea Sarti, a tanítvány kifakadása: „Te részeges! Te kákabélű! Megmentetted imádott bendődet?" — ezek a szavak egy másfajta egoizmust láttatnak, mint amit Brecht végülis megvalósít, de nem teljesen eltérőt attól. S az eltérést azon a szakadékon mérhetjük le, amellyel az író távolodik a Galilei-szimbólumtól, ahogyan távolodik attól a „szellemi tisztességtől", melyet mint író ő is magáénak vall.

A Galilei-szimbólum elválaszthatatlan attól a jóhiszeműségtől, melyet a történelem is igazol, a feltételezéstől, hogy a tudós, az ember adott körülmények között mást nem tehetett. Ez a jóhiszeműséget még a bíráit végletekig ingerlő sokratesi hősiesség is igényli, nem önmaga, hanem az igazság érdekében, az őt körülvevő árulás és képmutatás ellenére, illetve éppen annak rosszhiszeműségével szemben. De az „itt állok, másképp nem tehetek" — magatartás nem kibúvó még azok számára sem, akik e korban valamilyen okból valóban megalkudni kényszerültek. Megállapítás ez, a helyzet mérlegelése, de még csak nem is mentegetődzés. Mert a renaissance ember valóban „nem a népnek, nem a társadalomnak, nem tudóstársainak felelős, hanem kizárólag önmagának: önmaga ítél önmaga felett, önmagát marasztalja el, önmagát menti fel" — mint Németh írja. Nem olyan értelemben, mint Rényi látja. Nem „értelmiségi messianizmus" ez, hanem a renaissance szellemi óriásainak határtalan önismerete, értelem-tisztelete, az „amor intellectualis Dei" ez, amely Giordano Bruno megfogalmazásától Goetheig és még tovább a szellem tisztességét emeli magaslatra. De nemcsak a szellemét: az embert isteníti, illetve az istent az emberben.

Brechtnél épp az a bántó, hogy renaissance ember hitvallását a XX. századi ars poeticára váltja fel, hogy hősét a marxista polgárszemlélet XX. századi szellemében marasztalja el. — Mert Galileijének egész önkritikája történelmietlen. Nem igaz, hogy a XVI—XVII. század *fordulóján* a tudós hatalma vetekedett volna az uralkodóosztályéval s ezáltal Galilei nem forgott volna igazi veszélyben. (1564-től, Galilei születési évétől 1633-ig, az eskütétel esztendejéig kivégezék Carnasacchit 1567), perbe fogták Campanellát (1591), leverték a calabriai felkelést és bebörtönözték Campanellát (1599), megégették Giordano Brunot (1600) és tanítványát Lucilio Vaninit (1619). Az első perbefogás alkalmával Campanella még megírja Galileit védő *Apologiáját* (1616), de egy évvel az Eskű után Franciaországba menekül (1634).)

A másik probléma Brechtnél, hogy a nép elég hatóerőt jelentett-e ebben az időben a hős elvesztésének megakadályozására? A XVI—XVII. század fordulóján épp a Campanella-vezette calabriai felkelés leverése után, a népben a forradalmi láng ellobbant. A népi aspirációkat a *magára maradt* szellemi ember képviselte, olykor a nép legmegdöbbentőbb öntudatlansága *ellenére* is. Igaza van Campanellának, aki a *Nép*ről, mint „óriási furcsa jószágról" ír, amely nincs tisztában hatalmával és amely épp az ellen fordul gyűlölettel, aki rámutat jogaira. Petőfi Szilveszterének tragikuma ez (Petőfi is negatív eszközökkel forradalmasít e művében 1948 előestéjén!), de ez a történelmi tény is a renaissance válságának, az itáliai reakció előretörésének, a polgári vezetőrétegek hanyatlásának idején. Ez a nép nem mentette volna ki Galileit a „latrok barlangjából", s túl öntudatlan volt ahhoz is, hogy egy tudományos felfedezésnek farsangi újjongással örüljön. Galilei szájába nem illik a XX. századi polgár hitvallása, nem illik még akkor sem, ha az utópista-kommunisztikus elvek épp Galilei kortársainak (Bruno, Campanella) műveiben fel is tűntek ezidőtt. — Mert a renaissance-kori „publica res" nem olyan értelemben közügy, ahogyan Brecht tudós és nép kapcsolatát szemléli.

De megváltozott az „a szellemi tisztesség" is, amely írót, tudóst akkor és ma vezeti: Bercht darabja megírásának időpontjában, 38—39-ben a brechti „történelmi szó" — minden történelmietlensége ellenére is időszerű volt. Az illegalitásban élő írók, ideológusok voltak azok, akik az igazságot egyértelműen, „megalkuvás" nélkül és közvetlenül mondhatták ki. — 1953-ban, Németh Galileijének megszületésekor más volt a helyzet. A forradalmi átalakulás ugyan végbement, de annak kezdeti időszakában a haladást késleltető objektív tényezők miatt a „történelem szava" (s itt most a jóhiszeműen elhangzó történelmi szóról legyen szó) nem egyszer áttételesen, a szimbólum aesopusi nyelvét magára öltve hangozhatott el. Németh László Galileije nem a megalkuvást szentesíti, hanem azt az írói kettősséget, mely ugyancsak e korszak járuléka volt, s amely a citoyeni kötelességet és írói hivatástudatot egy objektív kényszer hatására szétválasztotta. Ugyanakkor azonban el is ítéli ezt a kétlakiságot.

Tamási Áron, amikor 1957-ben hitet tett e „szellemi tisztesség" mellett — a fogalom meghatározása és terminusa is tőle való — arra hivatkozott, hogy az utóbbi években mindössze kötelességét és nem hivatását vélte teljesíteni. „Nyiltan tettem —

vallja — szenvedélyek között *józanságra* törekedve, de előttem is kétségtelen, hogy nem mindenben jól."

Hogy Németh László Galileijét már 1953-ban épp abban marasztalja el, amiért az hivatástudata-diktálta célját elébe helyezi kötelességének, ezzel a magatartással korunk szellemi tisztességének ad új útmutatást és távlatokat még akkor is, ha épp Galileijében (tragikus vagy tragikum-mentes jelképesség?!) a negyedik felvonást illetően maga is tett eszmei engedményeket.

FODOR ILONA

Levél az örökös látomásról

Emlékszel? már Erzsébet után, a Soroksári úton csattogott velünk a villamos, mikor abbamaradt a beszélgetésünk és szó nélkül nézegettük a kettévágott „tájat". Balról a 40 vágányos rendezőpályaudvart, a Dunát és azon túl, messzebb a csepeli gyárkémény-, daru- és üzem-akropoliszt, füstben, ereszkedő napban és szinte hallható zajok közepette. Jobbról a konzerv-, textil-, kénsav- és épületgépgyárak végeláthatatlan sorát, egy-egy romos, gazvert telekkel megszakítva. Mögöttük újjáfestett, de még mindig rideg bérházak sötétlettek; törmelék- és salakdombok előtt. Piszkossárga villamoskocsik döcögtek, mintha céltalanul csavarognának.

A sínekhez legközelebb álló házak faláról hámlott a feketésszürkés vakolat; a teiők összevissza púposodtak, némelyik sarkon alacsonyabb-ajtajú, fölhólyagzott kocsma-bejáratot láttunk: nevetés, cigarettafüst, jólöltözött és feltűrt ingű férfiak, kartonruhás nők özönlöttek ki rajtuk.

Arcodról lerítt, amit mondani akartál, mert előzőleg egész úton arról volt szó, hogy mire való a költészet, miért nélkülözhetetlen, ha valóban az, a művészet? Tudtam, hogy ezen a környéken semmi szépet nem találsz, azért mondtam ki olyan gyorsan: Számomra mégis itt kezdődik, itt érződik legerősebben a „költészet levegője!"

Tudod, ahol felnőttem, abban a Kis-Duna menti községben, mindenki gyári dolgozó, a falu végén lakó parasztokat kivéve, de gyár nálunk sose volt. Annál több fa, kert, levegő, turján a környéken, nem is szólva a homokos-kavicsos, halforma szigetekről. Csoda-e ha ezen a dombos, akácerdős vidéken a madarakat, a szelet, a titkos-lila szamárkórót szerettem meg először s ezekről akartam elmondani valamit? Nem volt-e természetes, hogy az Alföld óriási, kíméletlen egének és napjának lelkét idéztem föl magamból, mikor már tudtam a varázsigéket? Tudod, hány erdőszél, izzó rozzsal hullámzó kocsiút, vadvizes lapály, vadgalamb- és bíbickiáltás emléke él bennem? És hány szüret a kisült, szürke dombok hátán, és hány hazafelé porzó lovasszekér!

De ezeket ott kellett hagynom anyámmal és a gyerekkorral, az első diákkori szerelemmel együtt; túlságosan is egy voltam velük: nem maradhattam hű hozzájuk. Megtanultam, sőt egyre inkább magamtól is sejtettem, mit jelentenek szeles alkonyatok, arcot-verő diófaágak, vagy egy-egy vízre szálló, gyerekképű csillag. És eljött az az idő, midőn már nem fértem bele ezekbe a régi ruhákba.

Észrevetted, hogy gondolkodásod lassan olyan lesz, amilyen a táj, melyhez hozzátapadsz? Közben, persze, te is átalakítod környezeted: megtöltöd a saját lelkeddel. Ezen a „csere-egyezményen" alapul minden kifejező művészet! Hogy beszélhetnék bármiről, aminek nem értem a szavát, ami tehát nekem semmit sem mond? És ha mond?

Látod, ez az azoknak a soroksári úti, vágóhídi, ferencvárosi „vadonoknak" a titka! Időnként úgy érzem, önmagukban is kifejezik a mi egész kemény, benzines levegőjű, de értelmes világunkat. Ha ott járok a macskakövön, a gyárkerítéseknél, a teherautóporban és a vegyészeti gyárak kiszivárgó gázaiban, ahol minden az emberi munka

örökös látomásává elevenedik — biztos vagyok abban, hogy nem tévedek el. Ott találom meg azt a biztonságot, amit mindig irigyeltem a csillagászoktól: számomra ott egyszerre megfoghatatlan és valóságos a világ. Miért éppen ott? Talán megszokásból, talán életformám miatt, vagy mert születésemnél fogva szeretem a durva látszat mögött az elronthatatlan gyönyörűséget: az igazi víziót.

Nem ez a költészet lényege, az igazi vízió? Nehogy félre érts, nem azt mondom, hogy ma csupán efféle külvárosi tájba fogódzkodhatunk meg! Csak azt állítom, hogy kell lennie egy helynek, ahol otthon vagy; ahova folyton visszakívánkozol; amit legjobban ismersz, és ami mégis éppen elég ággal-boggal rejti előled teljes valóságát ahhoz, hogy neked is meg kelljen teremtened a világot, ezt a közeledő kommunizmus előttit, képzeleted, életérzésed és társaid álmainak anyagából. Az ember nemcsak abban több az állatoknál, hogy dolgozik, értelme van, és beszél, hanem abban is, hogy kifejezi a létezését. Nem a régi mágia ez, hanem az az emberi erő, hogy amit megnevezek, az megjelenik és élni kezd, mintha létezne, és a világ benépesül a képzeteinkkel. A táj, az ország, melyben élünk, így válik egészen a sajátunkká. A kézzel faragott furulyától az operáig vagy az űrhajóig mindennek emberi arca van: mindennel önmagunkat fejezzük ki; minden tárggyal, amit a kezünk csinált, megszólítjuk és hívjuk egymást. Csupa biztatás, ígéret, sugárzás a világ, melyet sose tévesztünk össze a saját gondunkkal-bajunkkal.

Igaz, sok idő kellett ennek a fölismeréséhez: volt korszak, midőn ugyanolyan borúsnak láttuk az eget, amilyen a szemünk volt. De tévedtünk; hosszú és feledhetetlen tapasztalatok után tudjuk, hogy bármit gondolunk, a világ szép. Nem lehet letagadni a szántásokon, háztetőkön, virágon, nők vállán végigömlő napfényt, a madarak repülését, a folyókat, a kivilágított utcák izgalmát és az emberek gyarapító kezét, homlokát.

A teljes igazságot akarjuk. Ha vannak, akik könnyedén és felelőtlenül elégszenek meg tetszetős, de kezdetleges erkölcsi, politikai és esztétikai elméletekkel, úgy érzem, nekünk éppen azok közé kell állnunk, akik a végsőkig megkülönböztetik a látszatokat a valóságtól. Sokszor szögezték nekem, és én is önmagamnak a halál tényét minden emberi dolog reménytelenségének bizonyítékaként. És látod, egyoldalúak voltunk ebben is, úgy jártunk, mint aki saját ijedtségétől rémül meg. Az élet más sorsdöntő eseményeinek semmivel sem kisebb a jelentőségük, mint az elmúlásnak. Szerelmes éjszaka, vagy a laboratórium, ahol türelmes kutatás után végre megtalálod föltevésed igazolását; vagy a zenész megrendültsége, aki szimfóniája harmadik tételében rájön a befejezés alaptémájára; ugyanolyan mélyen hasít bele létezésünk jellegébe és értelmébe, mint az, hogy mindent az utánunk-jövőkre hagyunk.

Ismeret-éhes, alkotó, mindig újat létrehozó lények vagyunk: ehhez képest másodlagos minden törekvésünk, tulajdonságunk, talán még a sorsunk is. Számomra a költészet mindig szomjúság és a szomjúság ellenszere volt: örökké ki voltam szolgáltatva rohamainak és szeszélyeinek. A pazarló ifjúság korában nem is volt ez baj: egyik villámlás követte a másikat, eső, szél bőven omlott rám. Lassacskán azonban a természet minden gazdagsága is elfogy: harmincadik évünk után nehéz megríkatni a csillagokat!

Ha nincs valami nagy ragyogás fölötted, melyből még mindig elég fény szakad rád, ha nem látogat meg a sors így vagy úgy: áldással-veréssel, ha nem találsz valahol haza a világban, ha nincs, ami folyton tápláljon örömmel, csodálkozással, vagy kínnal-keserűséggel: akkor csak verseket fogsz írni, még egy verset a sok százezer mellé. De hogy adj valamit magadból, hogy magaddal ragadd a szíveket és agyakat valami igazi erővel, arra pusztán emlékeidből már nem leszel képes.

Azt hiszed, lehet jó költő, aki nem áll e korszak gondolkozásának legtetején? Nem a zseniségre gondolok: az számunkra már csak póz, hamis póz; de arra, hogy mit ér ebben az ellentétektől szabdalt világban ábrázolni valamit az azonnali értelmezés nélkül? Arra, hogy elengedhetetlennek tartom az intellektuális költészetet, azon az eleven, sűrű lírai fokon, amilyenek József Attila vagy Éluard versei. De megint félreértés veszélye fenyeget: nincs külön intellektuális költészet szemben vala-

milyen másfajta versekkel — ez csak ügyetlen szóhasználat. De vannak versek, melyeknek erős gondolati, filozófiai kisugárzásuk is van.

Az igazán jó vers azonban nem csupán gondolat, eszme, megsejtés vagy érzelem, hanem annak a feszült lelkiállapotnak sugalmazása is, melybe efféléktől jut az ember! József Attila mindig egész szervezetét tartotta oda szellemi élményeinek is, nemcsak a fejét: ez az egyik titka ismeretei és képei félelmetes egységének. Az, hogy őt talán még senkisem érte mostanában utol, nem jelentheti a lemondást is a már egyszer elért teljességről. Milyen létjogosultsága volna az övénél szimplább költészetnek, mikor a föld most még bonyolultabb, veszedelmesebb, s ráadásul nagyobb feladatok előtt áll, mint az ő korában?

A külvárosok között lehetetlen elfeledkezni az ő világosságáról és példájáról. Gyakran minden bátorságom elillan: mit is kereshetnék még ott, ahol ő már minden porszemet, rongyot, vaslábast észrevett? Azonban akkor még „itt minden csupa rom volt" — és nemcsak „az elhagyott gyárudvaron" — hanem az egész országban. És most csakugyan új világ áll itt válaszként életem összes zaklató kérdéseire.

TORNAI JÓZSEF

Zsebbenmaradt hozzászólás

A szép plakát és az ugyancsak díszes meghívó „fiatal írók országos találkozóját" ígérte; a vitaindító előadás már csak „fiatal prózaírókról" beszélt. Az előadásnak pontosan ez volt a címe: „A szocialista emberábrázolás problémái a fiatal prózaírók műveiben". Hogy egészen igazságosak legyünk, el kell ismerni, az előadó valóban ezt fejtegette. Aztán következtek a hozzászólások, másfél napon át, s ezeknek már csak annyi közük volt a referátumhoz (és sokszor egymáshoz is), hogy ugyanaz a magnetofon készülék őrizte meg.

Persze ez rosszmájú egymás mellé helyezése a tényeknek. Mert egészében igen is szép, hasznos és eredményes volt a lillafüredi írótalálkozó augusztus 25-én és 26-án. Külsőségeiben, tálalásában imponáló és példamutató a hasonló kezdeményezések számára. Az ipari centrumnak elkönyvelt város a kultúra- és irodalomszeretetnek olyan szép példáját adta, amit ma másutt vidéken nemigen tapasztalunk. Kényelmes szállodai elhelyezés, ebéd a Palota Szálló Mátyás-termében, író-olvasó találkozó, szíves vendéglátás és ajándékozás az üzemekben, fogadás a városi tanács elnökénél stb. De eszmékben, gondolatokban, felvillanyozó erőben még többet adott a találkozó. A fiatal írók gondjairól és töprengéseiről volt szó, őszintén, egyértelmű határozottsággal, az írói elhivatottság komolyságával. Nem üres, elcsépelt szólamok, hanem vallomások, igények, józan és jogos követelések fogalmazódtak meg.

A szép és okos hozzászólásokat hallgatva azonban minduntalan egy komisz anekdota tolakodott az emlékezetembe. Úgy éreztem, átvitt értelemben valahogy ráillett erre a tanácskozásra is. A Felvidéken, ahol magyarok és nem-magyarok éltek együtt (nem mindig békésen), valamelyik búcsúnapi verekedés alkalmával hárman meghaltak. A falusi temetőben az áldozatokat közös sírba tették, a fejfára pedig ezt vésték: „Itt nyugszik két ember, meg egy tót."

Úgy értem a példázatot, hogy ezen a tanácskozáson is, a felszólalók összetételét tekintve, de sokszor szavaikból kivehetően is: részt vett (és hozzászólt) több tucat író és néhány tót (azaz kritikus). Vagyis a kritikus... — nem folytatom tovább.

Pedig amiről ott Lillafüreden beszélni szerettem volna, s kellett volna talán másoknak is, az valamiképpen ezzel függ össze, és kérdésként így fogalmazható meg: mi a viszony a fiatal magyar írók és a kritika között? Mi az oka annak, hogy a fiatal írók előtt nincs tekintélye a kritikának; ugyanakkor a kritika is hallgat, jórészt fi-

gyelmetlenül megy el a fiatal irodalom új és érdekes, vagy igénytelen, esetleg csak különcködő megnyilatkozásai mellett?

Egy nemzet — de egy nemzedék is — jelentős, kiemelkedő, a közönségre is ható irodalmat csak akkor tud teremteni, ha megfelelő, igényes, felkészült kritika segíti, támogatja törekvéseit. A kritika nehéztűzérsége nélkül az írói előretörés és területszerzés csak viszonylagos, ideig-óráig tartó. A francia irodalom többek között azért nagy, mert mindig jelentős kritikai irodalma volt. S nálunk is minden íróilag jelentős mozgalom mellé felsorakozott a vele együtt harcoló, érte küzdő kritikusok tábora. S ma is egy-egy írói nemzedéket szépírók és kritikusok együttese jelenthet csak; olyanok barátsága, akiket az egymásért vállalt felelősség, a közös gondok és törekvések, személyes, emberi és írói kapcsolatok kötnek össze. Akik tudják, hogy valamit együtt akarnak, azonos hullámhosszon értik meg egymást, közös céljaik, vágyaik, gondolataik vannak.

Írónak és kritikusnak ez a kapcsolata napjainkra nagyon megromlott. Az irodalom egészét tekintve sem sok becsülete van a kritikának, de egy nemzedéken belül is — ami a fiatalok helyzetét illeti: különösképpen — így van. A fiatal magyar irodalom mellett nem áll egy érte harcoló, vele azonosuló, életcélokat és szándékokat közösen vállaló kritikus-gárda. Egy-egy ritka összefogásnál (azt is inkább csak az érettebb nemzedéknél, mint például Czine Mihály példamutató elemzése Juhász Ferenc és Nagy László költészetéről) láthatjuk, hogy milyen erő van az értékeknek ebben a közös felmutatásában. Minden nemzedéknek megvan a maga sajátos gondolkodásmódja, de a mai harmincévesek nemcsak egy újabb generációt jelentenek, az irodalmi életben szükségképpen végbemenő talajforgás során nem előre kiszámítható módon és ütemben tűntek el. Sokkal nagyobb szakadék, élesebb határvonal választja el őket a közvetlen megelőzőtől, mint a korábbi nemzedékeket elválasztotta egymástól. Új érzések és gondolatok hirdetői, mégis nélkülözniök kell azt a katalizátort, író és olvasó közti közvetítő elemet, amit csak a róluk és értük szóló kritika tölthetne be. Mert igazi megértésüket és elismerésüket nem a múlt, hanem a jelen, a saját nemzedéktársaik kritikai mércéjétől várhatják.

Ehelyett azok a fiatal kritikusok is, akik kezdetben vállalták a nemzedéktársakért való kiállást, a következetes kritikusi magatartást feladják, s iparkodnak minél előbb egy regényt, egy novelláskötetet, esetleg egy irodalomtörténeti dolgozatot összehozni. Ennek, azt hiszem, az a kiadói babona is egyik oka lehet, hogy nálunk tanulmánykötettel csak terjedelmes életművel rendelkező írók jelentkezhetnek. Ha valakinek van tíz kötet verse vagy regénye, akkor gondolhat arra, hogy tizenegyedikként tanulmány-, ill. cikkgyűjteményt jelentessen meg. Ugyanakkor a folyóiratokban szétszórt, csak ott fellelhető igényes kritikák hiába várják könyvbeli feltámadásukat, pedig az élő magyar irodalom alakulása-története szempontjából ezek sokszor jelentősebb és értékesebb munkák lehetnek, mint egy közepes novelláskötet vagy regény.

Egy-egy antológiában egybeterelt, az ismeretlenségből éppen most kilépő fiatal írónemzedék jelentkezése általában visszhangtalan, s a jövendő életutakat sem kíséri kritikai figyelem és gondoskodás. A fiatal kritikus nem nemzedéktársának kötetével foglalkozik. Ha valamelyik szerkesztőségben feladatot kap, többnyire idős, érdemes, gazdag életművel rendelkező írók könyvét teszik elébe; nem csoda hát, ha indulatával, más életszemléletével, attól idegen élményeivel nekiront a szerzőnek. — Ugyanakkor a hiányzó, a fiatal írók könyveivel foglalkozó igényes kritikát mi pótolja? Néhány „nagy öreg" elismerő vállveregetése, szép és kedves, de a valódi kritikát nem helyettesítő, néhány soros nyilvános üdvözlése.

Ma a kritikát — bármennyire is furcsán hangzik — a könyvkiadás gyakorolja. Legalábbis a kiadó az, amire a fiatal író figyel, aminek a véleménye fontos a számára, ami magatartását, egzisztenciális létét befolyásolja. „Megjelenik-e a kötetem vagy nem? — ez itt a kérdés". S itt értünk el ahhoz a másik problémához, amit ebben a zsebbenmaradt hozzászólásban érinteni szeretnék. A fiatal írók és a könyvkiadás viszonya.

Régebben, amikor a magánjellegű könyvkiadás dívott, első könyvet volt a legkönnyebb kiadni. Akkor még tartott a szerzőben a minden kockázatot vállaló fiatalos kedv, szívesen összefogtak a barátok, ismerősök, arra a néhányszáz példányra, amennyiben a könyv megjelent, vásárló is akadt. S mondom, a szerző igényei is szerények voltak, örült, ha nem fizetett rá. Így aztán a költő 18—20, a novellista 25 éves korában már felmutathatta első könyvét, odaállhatott a kritika elé, s ha megállta a próbát, bírta szusszal, tehetséggel és erővel, járhatta tovább az útját (hozzáteszem: továbbra sem könnyű útját). Például József Attila tizenhét éves volt, amikor a *Szépség koldusa* megjelent, Gelléri a *Nagymosoda* idején huszonöt. — Manapság a fiatal író korhatára, az első könyvét boldogan fölmutató író átlagos életkora jócskán eltolódott. Alighanem a harmincat is meghaladta volna, ha a lillafüredi résztvevők átlagos életkorát valaki kiszámítja. De elég belenézni egy antológia bibliográfiai adataiba. Itt van előttem a fiatal prózaírók legújabb antológiája, a *Visszhang*. A huszonhat szerző — javarészt „első könyves" író — átlagos életkora harminckét év.

Mi ennek az oka? Kétségtelen, amíg régebben a második, az „igazi" könyvet volt a legnehezebb megjelentetni — és persze megírni is! —, manapság az első kötet várat a legtovább magára. (Mondják, annak megjelenése után már új szerződést ajánl a kiadó.) S ami még ennél is furcsább: a kiadó az első kéziratát átnyújtó szerzőt sokszor magasabb követelmények elé állítja, mint mondjuk az ilyen vagy olyan jubileum ürügyén összegyűjtött művei kiadását váró érdemes, idős írót. Nem én, hanem egyik kiadónk felelős lektora mondta egy nyilvános kiadói terv-vitán: „Hát hogy mondhatnánk X. bácsinak, hogy nem adjuk ki a kötetét! Amikor már tíz könyve megjelent. És éppen az idén lesz írói munkásságának harmincadik évfordulója. Bezzeg egy fiatal író könyvét meg kell nézni. Akármit nem adhatunk ki..." A nem azonos mérce alkalmazása ma kétségkívül a fiatal író számára a hátrányos. A kereső-kutató próbálkozásoknak szab gátat, a fiatalos kísérletezésnek, a merészet-mondásnak vet kantárt a nyakába. Pedig a leghasznosabb kritika a nyilvános. Kevesebb kiadói töprengés, több vállalás, s igényesebb, értőbb kritika a fiatal írók első könyveiről — ez hozhatna friss vérkeringést az egész magyar irodalomba.

Mert amikor megmagyarázhatatlan kiadói aggodalmaskodás veszi körül egy-egy fiatal író kéziratát, egyre-másra jelennek meg félresikerült, éretlen, igénytelen könyvek. Általában kritikánk tapintatos s tartózkodik annak kimondásától, hogy ezt vagy azt a könyvet nem lett volna szabad kiadni, de ha én most ezekből a „méltányos" kritikákból ideírnék néhány passzust, a gyanútlan olvasó első megdöbbent kérdése mégis csak az lenne: hát akkor miért kellett ezeknek a könyveknek megjelenni? Tudom, hogy csak bizonyos minőségi sokféleség lehet alapja a nagy irodalomnak. Tudom, hogy átlagos és középszerű nélkül nincs kiemelkedően érdekes és meghökkentő. Mégis elgondolkoztató könyvkiadásunk néhány engedménye. Nem állhatom meg idézet nélkül. „A versek nagy része ugyan megüti a közölhetőség mértékét, több szép vers is akad, mégis a kötet összképe színtelen és jellegtelen, s az olvasónak véletlenül sem támadnak olyan érzései, hogy ezek a versek valami új szintet jelentenének, akár még költőjük életművén belül is. A kötetre a mondanivaló és a kifejezés sablonossága jellemző, éppen az igazi élmény hiánya, a versírás feladatszerűsége, az ihlet hajhászása miatt..." — írja a kritika egy verseskötetről. Majd később: „Az új kötet kiadását inkább az elkészült versek mennyisége (!) sürgette, mint mondanivalójuk súlya." Hát ilyen is van? — hördül fel az olvasó. Ugyanabból a kritikából még megnyugvással értesülünk arról, hogy „a költőnek az utolsó hat évben — egy verses mesekönyvet nem számítva — három kötete jelent meg, tehát minden második évben kötettel jelentkezett." — Egy „hasznos témájú", de „rossz regény"-ről — ezek a recenzens jelzői — olvasom: „...ezek a figurák s a tetteikből bonyolódó események sem tipikusak. A negatív hősök vagy a bólogató mellékalakok bántóan sematikusak... A sematikus szituációk és jellemek mellett K. korszerűtlen írói eszközei leginkább az események bonyolításában rontják a regény művészi ihletét... E korszerűtlen, sematikus, felszínes írói megoldások példatárát szaporítandó, meg kell még említenünk, hogy K. regényében sok a naiv fordulat és sok az álfájdalmas kesergés, a boszszantó, giccses elem." — A harmadik könyv kritikusa már le meri vonni írása végén

a helyes tanulságot is: „jelentessük meg az író *jó* könyveit, de ne adjunk ki — még a könyvhöz illő ízléstelen borítólappal se! — padba vésett szíveket a giccskedvelők örömére, irodalmunk kárásra." (A kritikák az Új Írás elmúlt évfolyamában jelentek meg.)

A továbbiakban az lenne érdekes és tanulságos, ha ezeknek a könyveknek a lektori jellemzéseit is ideírhatnánk. Vajon milyen ajánlások alapján jelentek meg ezek a kötetek? — Ami a helyzetet még komikusabbá teszi, az az, hogy ezeket a lektori jelentéseket és a könyvkritikákat — ha nem is ugyanazok a személyek — de rokon munkakörben dolgozók írják. Mert folyóirataink kritikai rovataiba elég sűrűn azok dolgoznak s írnak kritikát az egyik kiadó könyveiről, akik egy másik kiadónál lektori munkát végeznek. S ha ehhez még hozzávesszük, hogy a kiadók lektorátusaiban elég sok fiatal, egyetemet éppen most végzett munkatárs ül, tovább csóválhatjuk a fejünket.

Így kanyarodunk vissza eredeti problémánkhoz a fiatal írók és a kritika kérdéséhez. Így függ össze a fiatal írók sorsa a kritika és a könyvkiadás helyzetével. A továbbfejlődéshez, érzésem szerint, kettőre lenne szükség: 1. A fiatal írók mellé zárkózzon fel egy igényes, önálló gondolkodású, magas követelményeket támasztó kritikusnemzedék. Olyan kritikusok, akiket emberi tisztesség és megértés, becsületesség és fogékonyság vezet. Az irodalom életét, egységét és egészét írók és kritikusok csak együtt alkothatják. 2. A könyvkiadás minőségi engedmények nélkül, sőt a minden téren megmutatkozó igények emelésével viselje jobban a szívén a fiatal írók minél koraibb szárnyrabocsátását, vállalja a kísérlet és a kockázat nagyobb bátorságát.

TÜSKÉS TIBOR

Kártyaregényvár avagy „csináld magad"!

A művészet — s így az irodalom is — mindig a valóság és a játék, az élet és az álom, a hagyomány és a lázadás közt hánykódott, a barlangfestészettől Picassóig, Homérosztól Saint-John Perse-ig. A francia irodalom mindig kivette részét az útkereső kísérletezésből, rengeteg új irány és iskola született francia földön, s ha van ennek az irodalomnak nemzeti sajátossága, akkor az egyik legjellemzőbb vonása éppen a szellem szabad ficánkolása, az értelmi izgalom és a művészi eredetiség. Viszont az is igaz, hogy sokszor az eredetiség keresére eredetieskedéshez vezet és különcködésbe ful. Stendhal 1833-ban, az ő racionalista eszével, még azt írta, hogy „az igazat szeretem és nem a ritkát". Ám két évtized multán, amikor a nagy francia forradalom egyenlőség-ábrándjai és igazság-álmai végleg szétzúzódtak a győztes polgárság szennyes szirtjein, Baudelaire már így fogalmazta meg a művészet — szerinte örök — törvényét: „A szép mindig furcsa". Mallarné és Rimbaud a költészetben, az impresszionisták pedig a festészetben lelkesen sereglettek Baudelaire zászlaja alá, aki azt vallotta, hogy „a szabálytalanság vagyis a váratlan, a meglepetés, a csodálkozás a szépség lényeges, jellemző összetevője". Később Lautréamont, a szürrealisták közvetlen elődje, frappánsan fejezte ki az izmusok „szépségeszményét": „Szép — mondotta — mint a varrógép és az esernyő véletlen találkozása a boncasztalon". S később Apollinaire is leszögezte: „A meglepetés az új legerősebb rugója".

Tudjuk, hogy azután, az első világháború vérzivataros éveiben, majd a huszas évek acsarkodó ifjú titánjainak szakállrángató bősz hadonászása közepett, milyen végletes kicsapongásokhoz vezetett ez a boncesztétika. Csak egy-két meghökkentő megmozdulásra emlékeztetek: 1920 májusában a párizsi Gaveau hangversenyteremben a dadaisták fesztivált rendeztek, s többek közt előadták Tristan Tzara *Szimfónikus vazelin* című „művét". A közönség hagyománytisztelő része nemcsak a szokásos tojásokat és paradicsomokat dobálta a szereplők fejéhez, hanem natúrszeleteket és bifsztekeket is... De idézhetném Picabia *Kannibál* című folyóiratát, amelynek egyik szá-

mában a fiatal Aragon *Öngyilkosság* című verse jelent meg, amely mindössze öt sorból állt, s egyikben sem volt más, mint a francia ábécé 25 betűje... Vagy hogy még egy kirívó kísérletezést említsek: Ribemont-Dessaignes szűrrealista költő és muzsikus olyan kis zsebrulettet készített magának, amelynek tárcsájára a hangjegyek voltak írva, a zeneszerzői tevékenységét úgy végezte, hogy meg-megpergette a rulettet, és ahol megállt a golyó, azt a hangjegyet írta fel a kottába. Ezzel a szó szoros értelmében hazárd módszerrel egy egész balettpartiturát komponált össze, később pedig ugyancsak ezzel a játékbarlang-módszerrel megzenésítette a MATIN napilap egyik... apróhirdetését.

No, de mindez már a múlté, mondhatnák egyesek. Nem egészen. Franciaország még mindig a művészeti égberöhögés (hogy Karinthy szavával éljek) hazája, s nincs olyan irodalmi kaland, amelybe francia költő bele ne vetné magát... Hogy csak az elmúlt egy-két év példáiból idézzek, megemlíthetem Michel Butor, az „új regény" nevű irányzat egyik legtehetségesebb művelőjének, operalibrettóját, amelyben a Faust-legendát úgy dolgozta fel, hogy a szünetben szavazó közönség a több féle befejezésváltozat közül a neki tetsző végkifejletet választhatja. Vagy Raymond Queneau *Százezer milliárd költemény* című, mozgó papírszeletekre nyomtatott szonettsorait, amelyekből az olvasó öntevékeny buzgalommal végtelen sok verset állíthat össze. Vagy Robert Mallet író és kölő, a Gallimard kiadó lektorának most megjelent *Homokóra* című poémáját, amely két részre oszlik: az első részben a sorok hossza tizenkét lábról lassan egy verslábra csökken, azután lassan újra rendes alexandrinussá töltődik fel, s ezzel a homokóra-alakkal párhuzamosan a költemény mondanivalója is szűkül, illetve bővül, jobban mondva egyre borúsabb, illetve egyre derűsebb lesz.

Az említett kísérletezések közül Butor új *Faust*-ja, Queneau „önműködő" versköteté abba a fajtába tartozik, amelyet az amerikaiak a *Do it yourself* („Csináld magad") kifejezéssel jelölnek, vagyis nem készen vesznek meg valamilyen használati tárgyat, hanem maguk eszkábálják össze a megvásárolt alkatrészekből. Most egy ilyen összerakható regényt írt Marc Saporta, a harminc éves jogász és író, az UNESCO munkatársa. Saporta már több regényt jelentetett meg, igyekezett meglovagolni az „absztrakt", vagy más néven „új" regény divatját, de rendkívül kevés sikerrel. Egyik régebbi könyvében, amelynek *Szereposztás* volt a címe, csak a cselekménytelen regény szereplőit mutatta be; egy másikban pedig, amely ennek mintegy a *pendant*-ja, s amelynek a *Keresés* címet adta, csak a cselekményt írta meg, szereplők nélkül.

Most azonban, *Kompozíció* című új műve minden eddigin túltesz. A szerző nyilván tudomásul vette, hogy az igazi művészet eszközeivel nem tud rangos íróvá lenni, így hát technikai újításokkal akarja pótolni a hiányzó tehetséget. A „regény" tulajdonképpen egy doboz, benne 144, csak az egyik oldalon nyomtatott lappal. A szerző megadja a használati utasítást is hozzá: „Az olvasó kéretik: úgy keverje ezeket a lapokat, mintha kártyalapok lennének. Ha óhajtja, balkézzel emelhet, mint a kártyavető asszonynál. A lapok így kialakuló sorrendje azután eldönti X. Y. sorsát." Minden lapon valamilyen kis esetet, élményt, történetet írt meg. Az olvasón (kedvem lenne azt mondani: „ultizón") múlik, hogy a lehetséges tízezer kombináció közül, melyik „üt be". A „kártyaregény" tehát látszólag nagyon új, nagyon meghökkentő, s az ember már szinte szívesen mondaná: „Le a kalappal! Ez azán igazán eredeti ötlet"...

Igenám, de... Ha nemcsak keverjük a kártyát, hanem közelebbről is megnézzük, mi áll a lapokon, kiderül, hogy Saporta úr a legelcsépeltebb receptekből kotyvasztotta össze irodalmi kártyavárát. Az egyik hőse egy Marianne nevű habókos hölgy, aki férjhez megy, a másik egy Helga nevű német leányzó, akit — amint ez egy modern regényben illik — megerőszakolnak. Az író regénye elemeit és mozzanatait részben a leghétköznapibb bestsellerekből, részben a felkapott absztrakt művekből szedte össze, s mindezt a leglaposabb stílusban tálalja, minden főnév mellett a legelnyűttebb jelző áll. A hölgyek kacaja mindig *gyöngyözik*, gyűrűjük és foguk mindig *csillog* stb.

Hír szerint Saporta keverhető kártyaregényét több hasonló „Kompozíció" követi majd. Szerintem azonban újítása átütő erejét még radikálisabban fokozhatná, és —

továbbra is a *Do it yourself* jelszó jegyében — még többet bízhatna a fogyasztóra. Miért csak a cselekmény alakítása hárulna a nyájas olvasóra? Meg lehetne egész egyszerűen nyomtatott lapok helyett, üres, fehér lapokat árulni? Így azután az igazán öntevékeny olvasó egyszerre íróvá vedlene és megkímélné Saporta urat attól a nagy szellemi erőfeszítéstől, amelyet a 144 írásgyakorlat elvégzése jelenthetett neki...

Egyébként tévedés lenne azt hinni, hogy ez a Saporta-história csak valamilyen kuriózum és hogy az iménti megjegyzésem az üres lapokba torkolló, az önnön dugába dőlő irodalomról csak vicc. A furcsaságok és különcködések mögött az a mélyebb irodalmi, művészeti, s általános nihilizmus van, amely a megzavarodott, atomhisztériás nyugati világ egyes Saportánál sokkal komalyabb és érdemesebb gondolkodóit, íróit is elfogadta, s akik — mint például Maurice Blanchot, a misztikus idealizmus modern, erotikus-tragikus válfajának képviselője — az irodalom teljes felszámolását hirdetik és a művészet eltűnését jósolják. Egyes mai nyugati íróknál és költőknél a művészet egyik alapvető, örök jellegzetessége, a játékosság, olyan riasztó torzulásba ful, hogy a művészetnek ezt az egyik, bár lényeges elemét abszolút egyeduralkodóvá emelik, és így az önfeledt vagy kedélyes játék-mozzanat kilátástalan haláltánc lesz.

BAJOMI LÁZÁR ENDRE

Üdvözlet a hetvenöt éves Franyó Zoltánnak

Temesváron diákoskodtam. Akkor még álltak a kazamaták a várban, a nyitott „cloaca maxima" a város szívén húzódott keresztül, s vasárnaponként a Prinz Eugen téren, a hadtestparancsnokság előtt a császári és királyi hadsereg zenekara játszott bécsi keringőket. Tavasszal a Püspök út fái alatt Szabolcska Mihály bácsit láttam, széles csokornyakkendővel, kezében akácfavirággal. Barátaimmal ekkortájt már szerelemről, halálról, irodalomról vitatkoztam. A tantárgyként megismert klasszikusok után új neveket ejtettünk ki. Ady körül fiatalos ösztönnel nagy fényességet kezdtünk látni. Az „őrültek, az érthetetlen modernek" szépség-titkának megfejtése egyre jobban nyugtalanított, izgatott bennünket. A folyóiratokban a legújabb hangú írásokat kerestük. Egyik számban különös varázsú versre bukkantunk. Valamennyi között ezt találtuk a legszebbnek. A vers alatt *Franyó Zoltán* nevét olvastuk.

Ez volt első találkozásom Franyó Zoltánnal.

*

Tavaly itt Pécsett, az Írók Könyvesboltjában újságolták, hogy Romániából gyönyörű kiadvány érkezett: Franyó Zoltán válogatott műfordításainak gyűjteménye. A mű a Magyar és Román Népköztársaság közös kiadásaként Marosvásárhelyen jelent meg, csaknem ezer oldal terjedelmű, és több száz verset tartalmaz. Az „Évezredek hűrjain" köteteit ritka kincs érintésének izgalmával vettem kézbe. Bár tudtam, hogy Franyó Zoltán töretlen szellemi frisseséggel szüntelenül dolgozik, mégis megleptek, meghökkentettek ennek az alkotásnak a dimenziói. A gyűjtemény több évezrednyi időt, területben szinte a fél világot öleli át.

Korok hangulata, népek életérzése áramlik az anyagból, s a világ költészetének csúcsai világosodnak meg az átültető nyelv fényességétől. A tolmácsoló egyforma érzelmi telítettségű, egyforma értelmi mélységű, ugyanolyan gyöngéd, vagy helyzetkívánta keménységű tud lenni, mint az eredeti szerzők a maguk legsajátosabb lelki pozitúrájukban.

Jó mindezt meglepetten elfogadni és a kötetekben untalan örömmel visszalapozgatni...

Franyó Zoltán — úgy érzem — a világköltészet egyik örök értékű részét olvasztotta át a magyar irodalomba.

Az „Évezredek húrjain" zenéjének akkordjai közt az ötven év előtti „legszebb" vers alaphangját hallom visszazengeni.

*

Az „Évezredek húrjain" három kötetében a költő mintegy háromezer versfordításának csak kisebbik részét találjuk. Eredeti versei, tanulmányai, esszéi, kritikái, társadalmi szemléletű cikkei, és a magyar fordításaival egyenlő művészi értékű német nyelvű műfordításai közel félszáz kötetben jelentek meg. Ady Endre egyik leghívebb barátja volt, a nagyváradi „Holnap" és a „Nyugat" írócsoportjához tartozott. Eddigi életműve jelentőségét csak valamennyi munkájának egybefogó vizsgálatával lehet felmérni. A költő ebben az évben töltötte be hetvenötödik életévét. Ez alkalommal Bánátban, Erdélyben és másutt a romániai irodalmi otthonokban elismeréssel köszöntötték őt.

„... Franyó Zoltán nem pihen, most is sokat dolgozik..." — írja Temesvárról egyik legutóbbi levelében Endre Károly. Kívánjuk, legyen ez a munka sokáig zavartalan, hogy az életmű a világtájak irodalmának összekapcsolását még teljesebbé tegye.

LOVÁSZ PÁL

Borsos Miklós rajza

Beszélgetés Borsos Miklóssal

„Rejtőzködnöm nem lehet"
(Weöres)

(A látogató már a kapuban érzi: olyan házba lép, ahol a művészet és az emberség társává szegődik az első pillanattól kezdve. Illyés Gyula szellemes két sora fogad kőbe vésve a kutyaszobor talapzatán:

„Nem haragom, alakom
őrködik e falakon".

És ha még azt is tudjuk, hogy Illyés szótárában az „alak" első jelentése szépséget takar, az előbbi érzése csak fokozódik.

A házigazda Borsos Miklós. Mosolygó embersége, őszintesége tényleg otthonná változtatja ezt a sok-sok ízléssel, ötlettel, nagy-nagy természetszeretettel megtervezett balatoni nyaralót.

Ragyog a kék ég. Távolból a Bakony vonala nyugtatja a szemet színjátszó erdeivel; közelről a Balaton víztükre csalogat. Kinn ülünk a lugas hűvösében. A szőlőleveleken áttör egy-egy fénynyaláb. A mester a művészetről beszél.)

Roppant érzékeny és az élet reám való hatását mindig nagyon intenzíven átélő ember voltam. Amikor a középiskolából kimaradtam, vésnök és aranyműves inasnak mentem. Kenyérkeresetemet nem a művészet jelentette, annyira nem, hogy művészi függetlenségem és szabadságom érdekében első kiállításomig, 1941-ig, közel 18 évig ipari munkából tartottam fenn magam. Most is azért csinálok egy alkotást, mert valamiféle b e l s ő k ö z ö m van hozzá. Sohasem a mű külső formája vagy a művészet formai jelenségei érdekeltek, hanem a b e l s ő tartalom. Mindig olyan művészekhez közeledtem, és mindig azokat figyeltem, igyekeztem megközelíteni, akiknek a műveiből ezt éreztem. Legfőbb művészi hitvallásom: az életemben adódó eseményekre válaszolni. Vegyük a példákat: itt van a háború. Amiket akkor csináltam, a háború borzalmait ábrázoló alkotások. Amint az élet egy békésebb formát öltött, a női fejek mosolyogni kezdtek a szobraimon. Ha egy barátom meghal, az ember leszáll mélyen, kicsit mélyebb rétegbe, sokszor a pokol tornácára. Akkor születnek azok a munkáim, amiknek nem a mosoly a jellemzője, hanem drámai hangvételük van.

(A művészetről szólva önkéntelenül is a modernség és a modernizmus kérdése kerül szóba. Megindul a vita. Röviddel utána azonban újból hallgatóvá válik a kérdező. Henry Moore és Honegger, Dürrenmatt, Weöres Sándor, Brecht és Albert Schweitzer..., a neveket nem lehet sorolni, olyan gyorsan villannak fel példaként. Aztán egy mondat, egy bizonyítás, ami visszacseng a látogató fülébe még hetek múlva is.)

Nálunk a modernség újra felütötte a fejét — ezt szokták mondani mancpság. Pedig fönn volt az a fej, csak nem beszéltek róla. Hiszen nálunk is voltak és vannak kitűnő modern művészek. Modern magyar művészet létezik Szinyei-Merse óta. Itt, ezzel kapcsolatban Babitsot idézhetném: „A művészet csak modern lehet, és annak nem külső, formalisztikus jegyei vannak". A művészet valódi lényegét a művész kora, körülményei és személye, személyisége határozza meg. Ha él egy érzékeny ideg-

rendszerű, tehetséges művész, költő, író, muzsikus, az, amit csinál, csak modern lehet. Van aztán egy modernizmus. Ennek a modernizmusnak azonban e babitsi idézet tartalmához semmi köze sincs.

(A művészet lényegét kereső, egy-két alkotásában már a klasszikus értelemben is meglelő Borsos Miklós eddigi pályáját idézi. Azt az utat, amit a vésnök és aranyműves inas megtett 1962-ig, a Kossuth-díjig, az olaszországi elismerésig, s az eddigi életmű talán legnagyobb alkotásáig, Szabó Lőrinc vörösmárvány portréjáig. Utazások, barátok, mesterek, tájak, megvalósult és a lélek mélyén derengő tervek villannak föl, s szállnak szét a nyári délutánba. De lényegüket megőrzi a kert, a művészi fantázia, az állandóan dolgozó Kéz.

Athos, a Borsos-ház hűséges őrzője is komolyan figyel a Mester lábánál. Majd mintha már ő invitálna, megindul a műterem felé. Ahogy követjük, virágok százai, egy megragadó kert szépségei között visz az út a kert végében megbúvó műteremig. Szigorú rend fogad. Műhely ez, miként műhely volt a középkorban is a művészek belső alkotóháza, ahol az igazi, lélekkel munkált alkotások születtek. Az egyszerű eszközök is ezt idézik, és erről győz meg az alkotó is, amikor arról szól, miféle titok vagy erő alakítja az élettelen követ.)

Arról lehetne beszélni, miféle optimizmus az, hogy az ember odaáll egy kőtömb elé, és azt faragja, faragja addig... Meddig is? Amíg megelevenedik. Ha megelevenedik... Vagyis abban a reményben csinálja az ember, hogy életre kelt valamit. Ehhez sokszor ürügy a fej, a modell, sokszor meg az ábrázolási szándék határozza meg, hogy mit csinál. Mivel változékony, nyugtalan és minden irányban érdeklődő voltam, sokféle kifejezési formával próbálkoztam. Ma már mindegyiket művelem. Melyiket szeretem igazán? — nehéz volna eldönteni. Hol egy szoborban, egy kőben tudom kifejezni, hol egy éremben, hol pedig szépszínű vörösréz lemezen. Például elképzelhetetlennek tartom, hogy Hercules Segherset, e XVI—XVII. századi művészt megidézzem márványban, viszont éremben az természetes; vagy nem tudom elképzelni, hogy Shakespeare-portrét csináljak márványból, és ugyanakkor egy éremben pompás kis emléket állíthat az ember neki. Nem tudom elképzelni, hogy e tihanyi tetőt, ennek a vízcsodának tükröződő mélységét, hatalmát másban, mint rajzban kifejezzem. Tehát mindig a tárgy határozza meg a kifejezési formát. Így mentől több eszköz áll az ember rendelkezésére, annál változatosabb élete.

(A szobrok megtekintése után a kortársakról beszélgetünk.)

Kortársak alatt elsősorban azokat az idősebb mestereket értem, akikkel közelebbi kapcsolatba kerültem, akiktől a legtöbbet tanultam: Medgyesi Ferencet, Ferenczy Bénit, Pátzay Pált, az egyidős Vilt Tibort. S aztán a külföldieket. Ezzel kapcsolatban hadd mondjam el a következőket. Nemrég egy angol műtörténésznő itt járt nálam, és megkérdezte: Ismerem-e Henry Moore-t? Erre én mosolyogva mondtam neki, hogy ismerem-e? Először is mi mindent ismerünk, mert csak Londontól van Budapest messzire, de Budapesthez London nincs. Ezért beszélünk mi angolul, s ők nem beszélnek magyarul. Mi Henry Moore-t és az egész modern művészetet teljességében ismerjük. Hogy kapcsolódjam a kortársakhoz: — Amikor én Firenzébe mentem fiatalon, Henry Moore akkor volt ott, Marino Marini akkor végzett a firenzei Akadémián.

Az akkori modernek már megcsinálták azt, amit tőlük vártunk vagy tanulhattunk. Brâncusi megfaragta már a tojás alakú márványt, Archipenko kilyukasztotta szobrait, Arp is megformálta a maga furcsa gleccserköveit, Picasso már túl volt a kubizmuson stb., stb....

A mi számunkra ekkor a korai művészetek felfedezése volt a nagy izgalom és varázs, elsősorban a korareneszánsz Masaccio.

(Amíg mindezeket elmondja Borsos Miklós, nekem már az jár az eszemben, hogy a Szabó Lőrinc-portréról milyen sokat beszéltek elkészülte óta. Műítészek elmondták értékeit, költőket ihletett versírásra. De ami a legnagyobb értéke: a művészetet egyszerűen csak szemlélő ezrek megdöbbenése, elragadtatása, szavak nélküli lenyűgöző hatása. Egy költői felfogás kőben történő újrateremtése. Egy *lélek szobra:* egy vívódóé, egy keresőé.

A szoborról szólva az irodalomról, a költőről, általában a társművészetekről beszélgetünk.)

Ez egy érdekes probléma. Meg kell mondanom, hogy a képzőművészek számára az irodalom vagy a zene nélkülözhetetlen létfeltétel, viszont fordítva nem. Ha a költészet, az irodalom közvetlenül nem is annyira, a zene nagy befolyással van egész munkásságomra és életem alakulására. Igaz, hogy egész kezdetleges felkészültséggel, de a legigényesebb zenével foglalkozom. Elsősorban a vonósművek, legjobban Bach szólószonátái érdekelnek. Ezek szinte állandó belső zenémet képezik.

Az irodalom? Talán Weöres Sándor. Vele gimnazista korom óta együtt voltam. A kő és az ember című versében szinte az ars poeticamat fogalmazta meg.

Szabó Lőrinc... Szabó Lőrinccel csak a háború után ismerkedtem meg. Felolvasott egy társaságban az akkor készült Shakespeare-szonettekből. Ahogy figyeltem hangját, észrevettem: valami szenvedés ül a fején, valami egyetemes drámaiság. Az a fej volt az, ami bennem a legintenzívebben megmaradt; tulajdonképpen olyan közeli barátság nem is alakult ki közöttünk. Tán egy tucatszor találkoztunk összesen. Viszont sokszor láttuk vándorlásai közben — itt lakott Illyésnél Tihanyban —, az éjszakai úton baktatott sötét árnyként. Halála után kezdtem el foglalkozni a gondolattal: meg kell faragnom ezt a fejet...

(És megtudom, hogy a megvalósulás pillanata mennyire érdekes és titokzatos volt:

Abban a szőlőlugasban folyt a reggeli, ahol a mi beszélgetésünk kezdődött. A piszkei vörösmárványtömb már ott állt a műteremben, várva, hogy megfaragják belőle azt a költőt, ki Keresztury Dezső szavaival „semmiért egészen akarta megkapni a lét örök értelmét, teljességét", amikor valaki érkezett a Borsos-házba. A lugas még takarta, de Athos csaholása jelezte a látogatót. S amikor kibukkant az idegen a Borsos-házaspár elé, hirtelen egy képet mutatott fel: Szabó Lőrinc azóta már híressé vált fényképét.

A Mester egy pillanatra megdöbbent. Miért? A reggeli után akart hozzákezdeni a munkához. Talán az üdvözlést is elfeledte. Aztán... elrohant.

A csésze tea rég kihűlt, az idő jócskán elmúlt, amikor újból megjelent Borsos Miklós most már üdvözölve és invitálva a képet hozó látogatót, Gink Károlyt.

A műteremben a halott piszkei márványban már kezdett az élet mozdulni. A nagy vonalak már a jövendő Szabó Lőrinc-szobrot sejttették...

Amikor a műtermet elhagyjuk, ahol a Bartók-portré is készen áll már, ahol a falról a természet remeke, a Szepezdi Madonna int felénk, félig faragott kőtömbök várják a Mester kezevonását, hogy gúzsbaverségüket ledobhassák magukról, tekintetemben egy pillanatra visszacsillan a Balaton tükre. Ezt a „vízcsodát" dicsérem, állandóan fellelhető szépségét.)

Döntő egy művész fejlődésében, hogy fiatalkori indulása időben és térben hová kerül. Számomra éppoly döntő volt, hogy nem Rómába, nem Párizsba, hanem Firenzébe kerültem. A toszkán, a firenzei művészet, a firenzei korareneszánsz, ennek a világa, a táj, a város, az emberek roppant erősen befolyásoltak későbbi fejlődésemben. És az sem véletlen, hogy Tihanyban telepedtem le, Tihanynak is ezen az északi lejtőjén, ez áll a legközelebb azokhoz a tájakhoz. Nem véletlen az sem, hogy annyiszor örökítettem meg ezt a tájat, hiszen egy ilyen arányú, ilyen változatosságú éggel nem találkozik az ember, csak a legritkább esetben. Majdnem a tengerparti tájakra

gondolok, valami antik, klasszikus derűre — ami benne is van a levegőben, magában a természetben, néha egy-egy emberében is —, amikor itt nézem a vizet és az egész teret.

(És végül a tervekről. Talán a legnagyobbról:)

Babits portréját szeretném megcsinálni. Természetesen, mint poszthumusz portrét. Tehát valami mást, nem a fényképek nyomán élő Babitsot. A műveiben élő költőt. A vívódót, a töprengőt, a rossz gégével is állandóan figyelmeztető embert. De hát erről nagyon nehéz beszélni. Babitscsal foglalkozom már évek óta, és a művek nyomán megérett már bennem a kép, eltelt az a bizonyos kihordási idő. Szerintem nem elsődleges az arcvonások hűsége. A hatásában, eszméiben, emberségében élő költőt akarom életre kelteni. Rövidesen hozzá merek fogni ehhez a munkámhoz.

(Amikor elhagyom a házat, és a balatoni úton baktatok, mintha nem is én folytatnám a beszélgetést, hanem egy távoli hang, hangok, akik ismerik és hisznek a művészetben, költők, akiket megihlet a halottnak hitt anyag elevensége, egyszerű szemlélők, akiket elmélyülésre serkent egy-egy alkotása: hogy az élettelen kövek megelevenednek, a szemekbe tűz költözik, a holtnak hitt anyag ledobja halotti nyűgét — így él nemcsak a kőben, hanem a látogató emlékében is a legtöbb Borsos-mű, a Shakespeare-plakett éppúgy, mint az Egry- vagy a Szabó Lőrinc-portré és — reméljük — az elkövetkezendő számos Borsos-alkotás, az egész Borsos-életmű.)

Z. SZABÓ LÁSZLÓ

Martyn Ferenc illusztrációi Petőfi Apostolá-hoz

Martyn Ferenc, a *Munkácsy-díjas* festő, szobrász, grafikus, *Petőfi* „Apostol"-ának új magyar és angol nyelvű kiadásához nyolc színes tusrajzot készített. A kilencedik a borítékrajz, mely Petőfit ábrázolja, mint az „apostol" megszemélyesítőjét. Ebben a Petőfi-ébresztésben benne van már a mi korszemléletünk is. Belső képmása, ahogyan a verseiben rajzolódik elénk, egyre érettebben, világosabban és egyöntetűbben ölt alakot külsőleg is. Az olvasóban, a szemlélőben, a visszaemlékezőben, a közvéleményben arról, akivel sokat foglalkozik, kialakul idővel egy elképzelés, milyen volt, milyen lehetett, hogyan nézett, felismerhető volna vajon a hangja, ha megszólalna? Közkézen forog a fejlett fototechnikával a daguerreotypia alapján művészileg helyreállított egyetlen hiteles Petőfi-fénykép, amely az újabb Petőfi-ábrázolások nélkülözhetetlen forrása immár. Martyn borítékrajzában is felrévül ez a sápadt, elgondolkozó arc, alvó tűzhányót rejtő, befelévilágító, sötétben fénylő szemével. De csak villanásnyit, mint egy futó látomás valakiről, akit régen, ifúságunk hajnalán láttunk, vagy csak talán rémlik, hogy láttunk és aki korántsem az az ifjú többé, aki volt, hanem az elmúlt évszázad alatt hozzánköregedett és kissé a mi szemünkkel is néz. És ahogyan tudón, mosolytalanul néz, résztvevően minket lát és állhatatos sugalmazással minket biztat az életszeretetnek erkölcsi felelősségével. Ez a világmegváltó eszméktől megszállott apostol arca, aki a szabadságért minden pillanatban halni kész, az a Petőfi-arc, aki minden csalódásból, megnemértésből, közönyből, mindennapos halálból mindig újraszületik. A borítékrajz, néhány röpke, hevenyészett vonal, elmosódó kontúrjaival, amilyen egyszerűnek, suhanó könnyedséggel rögtönzött pillanatképnek hat, oly gondos tanulmányokkal, fáradhatatlanul csiszolt technikával előkészített alkotómunka eredménye. És ilyenek a szövegillusztrációi is. *Whistler*, a festő, szavai jutnak eszünkbe: „a művészetben a szorgalom nem erény, hanem kényszerűség. A kép akkor kész, amikor a megalkotására felhasznált eszközöknek minden nyoma eltűnt. A munka nyomát egyedül a munka törölheti el."

Az első illusztráció családi kép. Sívár padlásszobában bemutatja az édes mosollyal álomba szenderült nagyobb gyermek fekvőhelye előtt térdeplő hitvest és anyát, keblén az éhenhalt csecsemővel, mint az önfeláldozásig tűrő szeretet élő szoborba magasztosult jelképét. És ott áll közöttük, kibámulva az ablakon, keskeny, kissé hajlott, hosszúra megnyúlt alakjával az apostol, nyomorba taszított elesettségében tehetetlenül, de ugyanakkor, túlnőve minden korláton, világmegváltó eszméivel magasan szárnyalva a messzeségben.

A második illusztráció azt a jelenetet örökíti meg, amikor a kocsmából részegen kilépő vén tolvaj megbotlik a küszöbre kitett pólyásbabában. — Martyn ábrái felveszik a versenyt az írott szóval, az élvezetes, folyamatos, ízes, humoros cselekményszövésben. Vérbeli illusztrátor. Tud várni. Örömteli türelemmel tűnődve, lépést tartani az Idővel. Nála nem robbannak az események egy sűrített pillanat extázisában, egy forró élmény visszapergetett víziójában. Az ő képein a Tér nem vész össze az Idővel, hanem harmonikusan kiegészítik egymást és egyesülnek a meditálásban. Illusztrációi nem hangulatkeltő szövegkíséretek, hanem önálló újraköltések. Nem pótolni, helyettesíteni, versengeni akarnak a költött szóval, hanem megerősíteni, megkettőzni a témát, a gondolatot, az érzést. Mégegyszer elmondani ugyanazt másképp, abból indulva ki, hogy nem lehet elégszer megismételni az, ami érdemes a megörökítésre.

Így hat és ezért oly szép, Petőfihez méltó, a következő illusztráció is, a *fordulópont*, amikor az üldözött, szolgasorba taszított, megvetett ifjú lerázva a béklyóit, a szabadság rettenhetetlen bajnoka lesz. — Ott áll kihívó gőggel, zsebredugott kézzel, fölényesen kihúzva magát és üresség ében, hitványságában mégis szánalmasan a ficsur és mellette, nemes főhajtással, szelíden és szellemerőt sugározva ama másik, mint a lelkiismeret ébresztője, tiszteletet parancsolón az emberi méltóság iránt, amelynek oly igaz megtestesítője.

A negyedik illusztráció portré. Azt a jelenetet ragadja ki a költeményből, amikor a hős, tollal a kezében, alkot. Nehéz téma. Egy hajszálon múlik, hogy a szándék, amit kifejezni s elhitetni óhajt, közhellyé ne váljék és meggyőzés helyett kiábrándítólag ne hasson. Miközben a verssorok lüktetnek az olvasó fülében, a félreismert lángelmét látja képzeletében, akit becsül lelki nagyságáért, lángoló hitéért, eszméi tisztaságáért, de félt és sajnál is, mint egy naiv gyermeket, mert vakbuzgóságában a vesztébe rohan. Martyn hibátlanul oldotta meg feladatát. Rokonszenves arcú férfiút ábrázol profilban, aki gondolkodó szemmel a távolba mered, asztalra könyöklő baljával támasztva az állát. Szép ábrándok, fenkölt remények himpora a gyermeki hamvasságú ajkán. Martyn lélektani finomsággal, tévedhetetlen biztonsággal jellemez. Érzi, átéli minden vonalporcikájának, színárnyalatának a jelentését. Tapintatos, ízléses, alázatos művész. Az elérhetetlen szépre függesztett átható tekintet és a laza, nem teljes erellyel koncentrált testtartás, a kissé ernyedten meggörbülő háttal és az önkéntelen eleganciával, puhán feltartott karral, mintha virágváza emelkednék ki az asztalról — az álomlovagot hívja életre, aki elvérzik egy gondolatért.

Az illusztrációk másik fele a hős tragikus bukását jeleníti meg. Az eszmék ámokfutóját a megnemértés erőszaka bilicsbeverve ártatlmatlanná teszi, majd évtizedes sanyargatás után, összetörten, megrokkanva kilöki az utcára, hogy éljen a szabadságával, ha tud, majd amikor a csúszómászó butaság és a gőgös gonoszság rémuralmától a végsőkig keseredett apostol fegyvert nyit a zsarnokságot megszemélyesítő királyra, beteljesedik a sorsa a vérpadon. Négy illusztráció, négy további remeklés. Martyn sokat tanult a nagy elődöktől. Sokat utazott, látott, olvasott, tapasztalt. De sohasem utánzott. Csak az egyéniségét tökéletesítette és bányászta egyre mélyebbről az ismereteivel. Modern, mai művész, aki a valóságot és csakis a valóságot örökíti meg, de nemcsak külső szemmel nézve, azaz hiányosan és felületesen, a még oly aprólékos reszletezéssel, pontos kivitelezéssel, hanem összeszedetten, belülről, lelki összefüggéseivel egybelátva a témát, amely ezért az ő képein kinyilatkoztatásként hat. El kezd mesélni és párbeszédet folytat a nézővel, kivel annyit, amennyit képzelőereje és fogékonysága szerint a kérdező tudni akar tőle. Mert a válaszai kimeríthetetlenek. És ez adja meg illusztrációinak a vonzóerejét. Tanulmányt lehetne írni, gyönyörködő elemzéssel, mind a négy mozzanatról: a rab a cellában, a szabadulás pillanata (különösen

ez a párjelenet a börtönőrrel ihletett alkotás, egy *Daumier*, egy Rouault is szívesen vállalhatná a szerzőségét), a merénylet és végül a kivégzés. Ez az utolsó: csattanós kicsengése a tragikomikus végnek. A térdreereszkedett áldozat vízszintesen meghajlott derékkal, hátán összekulcsolt kézzel, fejét alázatosan leszegi, porba irányzott szemmel, várva, hogy szabadonhagyott, kinyújtott nyakára lecsapjon a bárd. Könnyeken át mosolygó szemlélete, keserű iróniájú bírálata ez a rajz a Jó és a Rossz egyenlőtlen harcának.

HAITS GÉZA

Mit ábrázol?

A feltett kérdés* nem ért meglepetésszerűen, hiszen nem először és gondolom nem is utoljára kérik egy-egy képemmel kapcsolatban, hogy magyarázzam meg, mit ábrázol, mi a mondanivalója? Mégis mindig nehéz helyzetben vagyok, ha erről kell beszélnem. Meggyőződésem, hogy a képek „tartalmát" elmondani nem lehet. A képi beszédet nem lehet lefordítani semmilyen más nyelvre. Hiszen éppen azért készült, mert másképpen nem közölhető az a sajátos gondolat.

Ha az ellenkezőjét csináljuk, mindig abba a hibába esünk, még akkor is, ha a saját képünkről van szó, hogy sok mindent belemagyarázunk. Festéskor vagy rajzoláskor nem szavakkal gondolkozunk, hanem vizuális jelzésekkel, és amikor felteszik a „mit ábrázol" vagy „mit akar mondani" kérdést, kénytelenek vagyunk gyorsan kitalálni valamit, nehogy szégyenben maradjunk. Így az utóbbi években több festőben — és ebbe a hibába néha magam is beleestem — kialakult egy sajátos képmagyarázó módszer, amely arra volt hivatva, hogy a vizuálisan nem élvezhetőt szavakkal tegye — legalábbis lenyelhetővé. Most szeretném ezt a hibát elkerülni, és ezt csak úgy lehet, hogy nem a rajzról beszélek, hanem valami másról, ami ugyan kapcsolatban van a rajzzal, de nem annak megmagyarázása, hanem inkább csak létrejöttének és „hogyanjának" magyarázata.

Rajzolás alatt — jelen esetben — nem a festést megelőző, de a tevékenységben mégis csak másodrendű vázolást, feljegyzést értem, hanem azt a rajzolást, amely teljes értékű képi szándékkal történik, tehát ugyanolyan gonddal és céllal, mint esetleg a legbonyolultabb festmény. Ez a rajzolás igen sok lehetőséget rejt magában, eszközeinél fogva mozgékony, kalandokra alkalmas műfaj, mellyel az élet minden rezdülését, érdekességét fel lehet kutatni. A festőnek élnie kell ezzel a lehetőséggel, mert egyébként elszalaszt sok olyan élményt, melyet rögzítenie kellett volna.

De mi történik a festőben, míg a vizuális jelenségtől eljut a kész képig, míg a valóság-élmény átalakul képi, grafikai élménnyé?

Ha csak arra gondolunk, hogy a valóság a természeti, társadalmi és az emberi gondolkozás valóságának egysége, akkor már kiderül, hogy a feladat nem lehet csupán a természetábrázolás. Különösen azért nem, mert ennek a valóságnak nem elég csupán a jelenség oldalát ábrázolni, hanem lényegének a megragadására kell törekedni, ami nyilvánvalóan a már amúgy is változtatást szenvedett „természetnek" még további átírását követeli a látszat, a mindenki által megszokott rovására. — De nemcsak egyszerűen a lényeget kell ábrázolni, hanem annak esztétikai minőségeit és ez még további változtatást követel, természetesen a jelenség rovására. A kérdés további vizsgálása során kiderül az is, hogy a valóság fogalmát nem álló helyzetben, hanem változásában, történetében, azaz a mindenkori társadalomnak a természethez való viszonyában kell vizsgálni. Ez ismét azt eredményezi, hogy „a megszokott" már nem alkalmas eszköz az ábrázolására. És ha azt is számításba vesszük, hogy a mű-

* Lapunk több olvasója kérdést intézett hozzánk, hogy a *Jelenkor* elmúlt számának 450. oldalán megjelent rajz „mit ábrázol"? A szerkesztőség továbbította a kérdést a rajz (s egyben az egész szám grafikai anyagának) készítőjéhez, *Lantos Ferenc*hez, aki az alábbi választ adta. (Szerk.)

vészeti alkotómunka feladata a valóságnak szubjevtív visszatükrözése, azaz beleszól még az alkotó egyénisége is (tehát nemcsak puszta ábrázolásról van szó, hanem kifejezésről, szuggesztív erejű kifejező formák kereséséről,) akkor be kell látnunk, hogy a természetnek olyan mértékű átköltéséhez kell eljutni, amely után a kép, a rajz talán már egyáltalában nem „hasonlít" az eredeti jelenséghez.

Rátérve most már magára a rajzra: (szeretném lerögzíteni, hogy nem tartok igényt arra, hogy munkáimat a művészeti alkotások közé soroljják, esetleg csak ilyen szándékú kísérletekként foghatók fel) — tájélményről van szó. Dombos, hegyes, baranyai, dunántúli tájak, Balaton, szántóföldek, szőlők, naplementék élményéről, melyek évek során emlékezetembe vésődtek, és fokozatosan átalakultak grafikai élménnyé. Ez a rajz tehát a grafikai élménnyé átalakult tájélmények sorozatának egyszerű vonalakkal történő kifejezési szándéka. Ennél többet nem tudok mondani a rajzról, de azt hiszem felesleges is. Nemcsak ezt — hanem minden képet nézni kell, többször megnézni és ismételten sokszor visszatérni hozzá, hogy megszokjuk, ismerőssé váljék, jóbarátságba kerüljünk vele. És ne várjunk tőle semmi megszokottat, csak hagyjuk, hogy hasson ránk, hogy lassan belénk ivódjék. Miért kell a képet mindenáron „megérteni"? Nézni kell mint egy naplamentét, vagy a természetnek bármilyen más „csodáját", melyet nézünk, szeretünk, mely hat ránk, anélkül, hogy meg akarnánk érteni.

A kép is a természetnek, a legmagasabb rendűen szervezett anyagnak, az embernek a terméke és mint ilyen, maga is természetté válik. A festmény és rajz mindig „természetté válik" és sohasem lesz a természet utánzója.

LANTOS FERENC

Rippl-Rónai kultusz Kaposvárott

A legszebb, a leghangulatosabb, a legélőbb múzeumot Kaposvárott láttam, a Róma hegyen, Rippl-Rónai József villájában. A házban a bútorok, a képek a falon, a villa körül a kert fái, s a fák között a csonka barokk szobrok ma is úgy állnak, ahogy a művész életében. Mintha Rippl-Rónai József csak hosszabb sétálra indult volna a városba öszvérkordélyán, s bármelyik pillanatban felbukkanhat sapkás, fekete köpenyes alakja az út kanyarulatában. A présházból alakított műterem egyik sarkában félig takart kép áll, az ecsetek a friss használat nyomát mutatják, az úton, a rőtvörös avarban lábnyomok látszanak, s a házból hangok szűrődnek. Ha az egyik üvegvitrin alatt nem figyelmeztetne Rippl-Rónai fehér halotti maszkja, azt hinnénk, hogy a művész ma is itt él a Róma hegyi villában, a tömött lombú vadgesztenyefák között.

Mi teszi ennyire élővé, elevenné ezt a házat és környezetét?

Sehol a múzeumok feszes ridegsége, pedáns fegyelmezettsége. Itt nem áll a sarokban karszalagos teremőr, aki figyelmeztetne, hogy a tárgyakhoz nyúlni szigorúan tilos, vörösbársony kötélből font kordon nem választ el azoktól a bútoroktól, amelyeket valaha a művész érintett. A házban ma is laknak, Rippl-Rónai örökösei, ők kalauzolják a látogatót föl a nyikorgó falépcsőkön az emeletre, s végig a villa körüli kert útjain. S a fagerendás műteremben nyaranta ma is rendszeresen ott dolgozik Martyn Ferenc Munkácsy-díjas festőművész, Ripp-Rónai fogadott gyermeke, legméltóbb tanítványa.

Ám Kaposvárott nemcsak a Róma hegyi ház lakói őrzik elevenen Rippl-Rónai emlékét, s vigyáznak a házra, amelyben egykor Ady és Móricz Zsigmond vendégeskedett, s ápolják a kertet, amelyben Medgyessy Ferenc szobrai állnak, hanem a város, Kaposvár is méltó gazdája akar lenni Rippl-Rónai művészetének. Igazi emlékhellyé, egy, az európai művészet mértékével mérhető festőművész hagyatékának őrzőjévé persze csak akkor válik majd a város, ha megvalósul az óhajtott terv: a Rippl-Rónai egész művészetét bemutató állandó képtár.

De addig is — sőt éppen ennek érdekében — már sok minden történt a Kapos menti városban: az 1957-ben, a művész halálának 30. évfordulójára rendezett emlékkiállítás s az ugyanezen alkalomból megjelentetett ízléses és tartalmas katalógus, a Somogyi Almanach 3. számaként kiadott kis könyv, a *Visszaemlékezések Rippl-Rónai Józsefre*, s legutóbb a művész születésének centennáriuma alkalmából tartott emléknapok, 1961-ben. S most mindehhez hozzájárul, hogy a Múzeumok Központi Propaganda Irodája ízléses kiadványaként kezünkben tarthatjuk a tavalyi emléknapokon elhangzott előadások és beszédek szövegét is. *(Rippl-Rónai emléknapok Kaposváron 1961.)*

„Rippl-Rónai mindig testvériséget tartott az írókkal" — írta egykor Kosztolányi. S mintha azt az adósságot, amellyel Babits, Móricz, Karinthy, Osvát Ernő, Schöplin Aladár, Szabó Lőrinc portréjának megfestése után tartozunk a művésznek, most törlesztené a magyar irodalom, egészen pontosan egy mai magyar író, a Kaposvárott élő Takáts Gyula, a Rippl-Rónai Múzeum igazgatója. Ő írt verset, emlékezést és tanulmányt Rippl-Rónairól az évfordulók alkalmából, az ő nevéhez fűződik az ünnepségek kezdeményezése, a föntebb említett kiadványok megjelentetése, az egész kaposvári Rippl-Rónai kultusz szítása és ébrentartása.

A legújabb kiadvány, amely ürügyül szolgált mindezek elmondására, László Gyula néhány ragyogó Rónai-kép elemzését, Martyn Ferenc meleghangú megemlékezését és Takáts Gyula „Az iparművész Rippl-Rónai"-ról írt tanulmányát foglalja magában.

A művészi értékek őrzésének, a hagyományápolásnak az az eleven, szép és színvonalas példája, amelyet ma Kaposvár mutat, — másutt is követendő példa lehetne.

(—s)

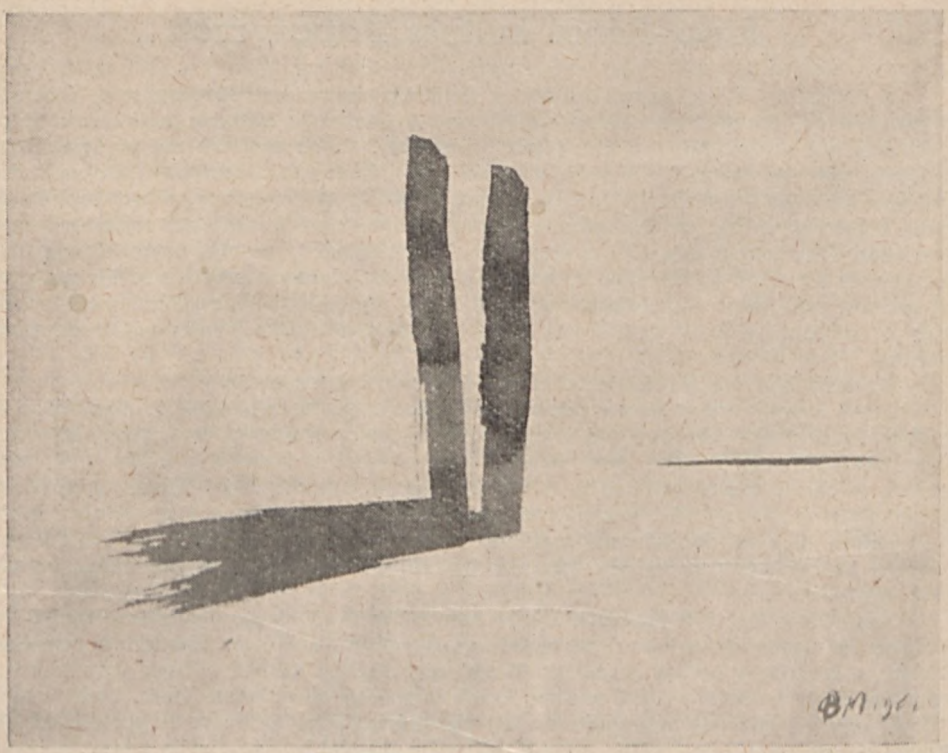

Borsos Miklós rajza

Féja Géza: Kuruc idő

„Könyvem főhőse a kisember, közelebbről ama kiskurucok, akik évtizedeken keresztül egymás kezébe adták a kardot és a zászlót" — írja Féja Géza regénye utóhangjában. Művében nem valamilyen kiagyalt elméletet igyekszik keresztülhajszolni. A forma igazodik itt a korhoz. Olyan időket választott regénye tárgyául, amikor végzetesen hiányzott a nagyember; Rákóczi Ferencig nem akadt igazi vezére a kurucságnak. A fejedelem ismerte fel először, mit jelent a jobbágy a nemzet s annak szabadságküzdelme számára. Ő ajándékozta meg először világos eszmével, korszerű katonai és politikai szervezettel a magyarság fegyveres fellebbezését sorsa ellen. Külpolitikai koncepciója reális volt; a kuruc hadsereg tartotta XIV. Lajos „második frontját", a francia a magyar szabadságharcét. Nem rajta múlott, ami Blenheimnél és Ramilliesnél történt.

A Rákóczi előtti kuruckornak nem volt vezére, így nem volt világos koncepciója sem. A főúri „kuruc" — ahogy Wesselényi nádor és mások példájával érzékelteti a szerző — alapjában véve nem volt egyéb, mint szubjektíve ki nem elégített labanc, aki alkalmi kuruckodással igyekezett jobb alkut kicsikarni a Habsburgoktól. Nem a nemzet, — a maga részére.

A kiskuruc így magára maradt. Nem tudhatta bizonyosan, magának győz-e. De azt igen, hogy a vereség minden vészterhes következménye az ő nyakába zúdul. Aki nem érzi, hogy népünknek II. Lipót országlása idején elnyomói nem hagytak más választást, mint a felkelést — esetleg esélyeinek komoly mérlegelése nélkül — úgy tűnik fel, mintha fejjel szaladt volna a falnak a nemzeti indulat. Hol volt a külpolitikai elgondolás? Mit jelentett volna a magyarság számára, ha a török elfoglalja Bécset?

A történelem legmélyére nézett az író, amikor felfedezte, hogy a kiskuruc története: a kuruckoré. A kis sorsok e regényben úgy álltak össze, hogy a közös sorsot példázzák. Féja nagyrészt mozaikokból állítja össze a XVII. század utolsó évtizedeinek tragikus nemzeti tablóját. Néhány ilyen „mozaik" olyan döbbenetes erejű, hogy az olvasó sokáig nem tudja elfelejteni — bármennyire is szeretné.

Belevésődik emlékezetünkbe Drabik, e kései huszita, aki — az otthon képétől megkísértetten — gyalázat árán akar szabadulni a haláltól — és az elvtagadó halálát halja. A kivégzett Tary földönfutó felesége, akinek elpusztult két gyermeke. Miközben ő maga is az önként választott végzet felé indul, kisfia trombitáját szorongatja s arra gondol: ha belefújna, hátha egybegyűlne ismét a kis család. Garas Flórián, Thököly egykori prófuntbiztosa, aki a bukás után hazatér Kassára. Üres a kamra, lyukas a csizma, zsörtölődik az asszony, gúnyolódnak a szomszédok, labanccá lettek az egykor leghangosabb kurucok. Megkezdődtek a hétköznapok.

De a „kishősök" nem azért foglalták el Féja regényében a főhősök üresen maradt helyét, hogy szobortalpazaton állva ércprofilukat fordítsák az utókor felé. (Az ő életüket nevezi az író „lappangó történelemnek".) E húsból-vérből való emberek a harcot könnyebben vállalják, mint az egységet. Félszemmel az elhagyott otthonra sandítanak. Meg-meglátogatja őket a kétely, vajon érdemes volt-e . . . ? A jobbak határozott igennel felelnek. De nem mindenki egyformán erős a következmények vállalásában. A körülmények néha saját színvonaluk fölé emelik az embereket, néha az alá süllyesztik őket. Féja etikus író, de nem moralizáló. A meggörnyedő, lesüllyedő emberrel mutatja be, mekkora atmoszférikus nyomása volt a történelemnek.

Nemzeti bukásról van szó: a vereségnek természetes kísérőjelensége az árulás. Egyfajta önáltatás szerint egyenesen oka.

Bécs még legbalkezesebb korszakaiban is jól értett ahhoz, hogyan szervezze meg a magyar ellen a magyart. Az író finom eszközökkel festi le az árulás lélektanát, azokat a „romlott magyarokat", akik fokról-fokra züllenek az emberi mélypont felé, s azokat, akik szinte alkatilag árulók. A kép aligha lehet teljes nélkülök. A labancság zászlait éppen úgy kézről-kézre adták egymást követő nemzedékek, akár a kurucságét.

A terjedelmes regényt benépesítik a hangos, indulatos, vérbő XVII. századbeli emberek, akik tetteikkel, szavaikkal mutatják be korukat. Egyetlen sincs közöttük, — mint egynémelyik mai történelmi regényben —, akiket napjainkból utaztatott a múltba az írói önkény, hogy társadalomtudományi leckét adjon az ámuló régi magyaroknak. A Dózsa György és a Viharsarok írója jól tudja: mi a jelentősége a jobbágynépnek a nemzet életében, különösen pedig szabadságküzdelmében. Nála ez nemcsak a történelem mély ismerete: együttérzés, belső azonosulás. Nem okos vagy szakszerű írói reflekszió vágja mellbe az olvasót: figyeljetek, a jobbágy volt a legkitartóbb a harcban. Maguk a kétkezi dolgozók mutatják ezt be — vagy ahogy a földesurak rettegnek tőlük.

A regény nyelve a korjellemzés egyik leghatásosabb eszköze. Féja nem esik bele egy olyanfokú archaizálás hibájába, melynél az olvasó kénytelen a rejtvényfejtés gyakran sok örömmel, még gyakrabban sok fáradsággal járó munkáját vállalni. Elhisszük az írónak, valahogyan ilyen lehetett a kor, amelyet lefestett, elhisszük azt is: valahogy így beszélhettek akkor az emberek, s egy, a nyelvét értő író úgy igazította ki szavukat, hogy mi is érthessünk belőle. Ennél többet aligha kívánhatunk történelmi regénytől.

Féja Géza jellegzetesen optimista írói alkat. A Horthy-rendszer idején írt műveiben sem egy végletesen elesett népréteg: a parasztság sorsán siránkozott. Csak olyan társadalmi helyzetet mutatott be, amelyen változtatni kell s jelezte, hogy e változás meg is történik — anélkül, hogy módjában állott volna annak történelmi formáit megjelölni. A Kuruc idő végén feltűnik Tokaji Ferenc alakja; tudjuk, hogy átveszi, majd Rákóczi kezébe adja a zászlót. Egy szabadságakarattól áthatott nép életében a lehanyatlás kora az erőgyűjtésé is.

Az író — úgy látszik — műfajt váltott. Ha ma kezünkbe vesszük — például — a Viharsarkot, nem lepődünk meg ezen. E szociológiai munka sorai között olyan profilok villantak fel, — mint Dékány Jánosé, a „basagazdáké", vagy a falusi értelmiség egyes figuráié —, amelyeket a falukutató éles tekintete látott meg, de regényíró toll jegyzett le.

LORÁND IMRE

Pap Károlyné: Bűnbánat

Tisztelt Szerkesztőség!

Én feladom. Erről a könyvről nem tudok szabályos kritikát írni. Pedig megpróbáltam. Dolgom könnyűnek is látszott. Elindulhattam például a fülszöveg nyomán: „Egy fiktív levélsorozat, regény, néhány elbeszélés, egy esszébe foglalt visszaemlékezés alkotja Pap Károlyné könyvét..." — olvastam. És: „Egy fiktív levélsorozat, regény és a többi..." — írtam. Csakhogy itt aztán meg is akadtam. Levelek — rendben van. De regény-e az *Epilógus*? Inkább naplószerű, Naplónak viszont túl regényszerű. Hát akkor? Életrajz? Annak meg túl lírai. Sehogysem fér a megszokott műfaji keretekbe. Aztán mi a *Bűnbánat*, a címadó írás? A legtisztább líra. Jó, a többi talán elbeszélés. De értelmük nem önmagukban van. Mindegyikük, akármilyen messziről indul is, de egy nyomba kanyarodik vissza. S így van ez a levelekkel is, meg az *Epilógus*sal is. Vagyis egyetlen összefüggő írás ez a könyv: szabad csapongás, merész szárnyalás, térden csúszó alázat, sokféle színnel egy képet alkotva.

Be kellett látnom, ez így nem fog menni. Megpróbáltam hát másképpen. Elkezdtem arról írni, hogy a levelek kifejezésmódja kissé túl direkt, hogy az *Epi-*

*lógus*ban is túlzások vannak, meg hogy ez a nagy alázat nem is lehet igaz. Aztán nagyon elszégyelltem magam. Hiszen én nem ezt éreztem. Miért tagadja le bennem mégis a kritikus, amit az olvasó őszintének, igaznak, felemelőnek tart?

Akkor újra kezdtem. Megírtam, hogy a túlzásokat később megszokja az ember, hogy ez a sajátos forma meg a nőies stílus csak eleinte idegen, később már szinte benne él az olvasó. De újra meg kellett állnom. Soha nem éreztem még magamat ilyen ostobán nagyképűnek. Bevallom, én ezt a könyvet sem bírálni, sem magasztalni a kritika eszközeivel nem tudom.

Engedtessék meg, hogy az olvasó szólalhasson itt meg. Hadd mondja el ő azt, amire a kritikus nem volt képes.

*

Végre egy könyv, amit nő írt! Nemcsak névleg. Megvallom, idegenkedem az írónőktől. Olyan férfiasan írnak, hogy itt-ott óhatatlanul kiütközik nőiességük. De ezt a könyvet bárhol is ütöm fel, látom: nő írta. Őszintén, igazán, művészien.

Néhol annyira őszintén, hogy ellenkeznem kell vele, mert idegesít. Mint itt is, ahol féltékenykedik: „Valami szorongás ereszkedik rám. A rémlátás sötétsége? Sejtelem? Nem tudom. Mindenesetre szerettem volna odamenni. Akár inkább lefeküdni, akár Gyurival maradni ahogy némely vasárnap délután *megengedte*... Akármit, csak oda nem menni! Csak oda nem! Szerettem volna sikoltani, de nem volt erőm hozzá. *Rabszolga voltam, rám parancsoltak.*" És tele van finom megsejtésekkel, apró rezdülésekre való rögtöni reagálásokkal. Meg valami mély, asszonyi vagy inkább: anyai bölcsességgel, ami nyugtalanít, felkavar, felejtet és elringat egyszerre. Ez hatja át, még a legkétségbeesettebb pillanatokban is. „Istenem, istenem. Hát jó: nem fog többé szerelmes vággyal felém közeledni. Nem lesz hozzám gyöngéd. De megmaradnak szép esteink, amikor gépbe diktál, vagy megbeszéli velem írnivalóit. Nem lesz más, mint az egyszülött, édes fiam..." És olyan kifejező erővel, néhány vonásból álló, biztos jellemzéssel, melyre csak élesszemű művész képes. „Fölkelt helyéről: kezében akták. Sűrű, vágott szőke bajusza alatt pálinkás mosoly derült, zavaroskék, apró disznószemében pálinkás elégedettség. Hosszú alakja elmosódott a derűben, amint felém tartott." Helyenként meg olyan meglepő tárgyilagossággal, olyan meghökkentő valóságérzékkel, amilyenre csak igazi művész képes, felülemelkedve önmagán. „Talán nem akarom bevallani, még önmagam előtt sem, hogy a húsa kell, a csókja, az édes, elkínzott, gyerekes ölelése? Talán önmagamat, az ő fiatalságát és a magam kiteljesedett asszonyiságát nem tartom valamiképpen harmónikusnak? És ilyen nyíltan még önmagamnak sem merem bevallani, és az anyaság álorcájába bújtatom forró asszonyi vágyamat, hogy valamiképpen, akármily módon is elérhessem?"

De végül is: miről vagy kiről szól ez az írás? Hát Pap Károlyról. Azazhogy: Pap Károlynéról. Azaz... egy férfiról meg egy nőről. Akik kiegészítik egymást. Egyetlen emberről szól, akiben két személy van. Aki annyira önmaga tudott maradni egy sötét, embertelen korban, hogy halálában is túlélte azt. De ezt Pap Károlyné sokkal szebben mondja el: „— És bocsáss meg nekem, amiért nem tud behatolni lelkem legbensejébe, ahol az élet és a halál titkát őrizzük: hogy te halott vagy. Benne élsz te az én szívemben, benne minden gondolatomban, leheletemben, akaratlanságomban."

*

Tisztelt Szerkesztőség! Hogy Pap Károlyné *mit* teremtett ezzel a könyvvel, azt az olvasó elmondotta. Ahhoz ő ért jobban. Hadd fejezze be mégis a kritikus ezt a levelet, a *hogyanról* szólva.

Sokat beszélünk manapság modernségről, formabontásról. Ilyen szempontból is rendkívül figyelemreméltó ez az írás. Jól példázza, hogyan *teremthet új formát* az alkotó, egyéniségének, mondanivalójának a legjobban megfelelőt, mesterkéletlenül eredetit.

MIHALIK ZOLTÁN

Sükösd Mihály: Fától fáig

Szokatlan az az írói út, amelyet Sükösd Mihály választott. Első megjelent írásai, amelyekkel figyelmet és érdeklődést ébresztett, esszék és tanulmányok voltak: főként a mai magyar irodalom köréből néhány emlékezetes kritika — mint például Weöres Sándor: *A hallgatás tornyá*ról szóló —, valamint a modern amerikai irodalmat és annak kitűnőségeit bemutató remek elemzések. Aztán szórványos antológia- és folyóirat-publikációk után megjelent egy novellaskötete, az *Ólomketrec*. Közben elég sokat fordított, tanulmányt és széppr ózát vegyesen. Most első regényét adja kezünkbe: egy szép lírai visszaemlékezést a gyermekkorra, *Fától fáig* címmel.

Az esszéista indulás s a szépprózára való későbbi áttérés is szokatlan, s szokatlan az is, hogy Sükösd előzőleg „tárgyilagos", „mai" témájú novellákat írt (akár az 56-os fogantatású, novellaskötetében szereplő, címadó *Ólomketrec*re, akár a *Visszhang* című antológiába is bekerült *Acélőrnagy*ra gondolok), s aztán ásott le gyermekorának élményvilágába s írt regényt a „szörnyű év"-ről, 1944-ről. A szokványosabb az, hogy a regényíró vagy novellista később fedezi fel magában a rejtett esszéistát; s a szépíró útján is az a megszokottabb, hogy első írásait írja legközvetlenebb élményvilágból, gyermekkorából, s csak aztán merészkedik a mélyebb vizekre, — ahol már „úszni" is kell tudni. Mert hát — mondják — a gyermekkor az az élménykör, ahol a közepes képességű író is még sikerrel állhatja meg a helyét.

Hogyan és milyen eredményre jutott Sükösd ezen a „fordított" írói úton?

Azt hiszem, a továbbjutni akarás kényszere dobta ki az íróból ezt a regényt. Van nálunk egy nemzedék, a mai 28—30—32 évesek, akik a gyermekkor párás álomvilága helyett, tíz-tizennégy éves korukban a háború szörnyetegével találkoztak, s a „bombázás", a „deportálás", a „halál" szavakat forgatta a szájuk. Alighanem egyetlen író sem kerülheti meg a saját gyermekkorát. Erre a nemzedékre kétszeresen érvényes az, hogy nem léphet tovább addig, amíg ki nem írta magából azt az élményt, azt a szörnyűséget, amit az élettel való első tudatos találkozásakor szerzett. Ezek a fiatalok, ha visszanéznek, ha rendezni akarják dolgaikat, szükségképpen ahhoz a réteghez érnek, amely a háborús emlékeket fedi. Olyan élmények érlelték meg őket, hogy addig nem találhatnak legbensőbb önmagukra, amíg nem szabadulnak fel ezeknek az éveknek nehéz nyomása alól. Innét érthető, hogy fiatal íróink közül miért fordulnak mások is — hogy hamarjában két költőt említsek: Orbán Ottó *(Fekete ünnep)* és Timár György *(Az iszonyat naptára)*, de közvetve ide sorolhatnám Gyurkó László kisregényét, a *Bűnösök*et is — a háborús évek élményanyaga felé. Észrevehetően itt egy olyan jelenségről van szó, amely fiatal íróinkkal kapcsolatban szükségképpen fölmerül: teljes emberré és íróvá válásukhoz hozzátartozik, hogy „kiírják magukból" a háborút.

A háború regénye Sükösd írása is. Hőse egy tizenegy éves kisfiú, Méliusz Péter, aki a könyv négy fejezetében „fától fáig" a háború kálváriáját járja végig. Pesti lakásukat bombatalált éri, apját behívják katonaorvosnak. Anyjával egy dunántúli kisvárosba kerül, itt, az idegen környezetben találkozik a Háborúval, a Szerelemmel, a Halállal. Látja a zsidók elhurcolását, tanúja a svábok változékony magatartásának, a saját kis életének rezdülésein érzékeli a háborús eseményeket. Amikor a front egyre közelebb kerül Muharhoz (így hívják a kisvárost), egyik hajnalban fölkerekedik és apja után megy. Ez az út — mely a regény talán legszebb részlete — bár eredménytelen, mégis sikerül apjának hazatérni. Ismét együtt van a család, sőt közben új taggal szaporodott, Péternek kistestvére született, s most már négyen várják a felszabadító katonákat, egy új élet kezdetét. Mert valaminek vége lett és valami új elkezdődött. „Az úton most teherautók vonultak, a járdán csoportokban katonák. Látta Apát az ablak alatt, és intettek egymásnak, egy mezítlábas öregembert látott, kezében tejes-

kannával, s később három gyereket: egymás kezét fogva, szájtátva bámulták az óriástermetű nőkatonát. Arra gondolt, egy ideig most nem utazik sehová. Próbálta kiszámítani, mikorra épülhet fel a házuk, és milyen lesz az út visszafelé, de ez távoli volt, rövidesen megfeledkezett róla, és szeme fogva maradt az utca kitárult képeinél." — Ezekkel a pontos, tárgyilagos, póztalan mondatokkal fejeződik be a regény.

Ki ez a Méliusz Péter, akinek harmadik személyű visszaemlékezését kapjuk a könyvben?

Az első szavunk az, hogy egy roppant érzékeny (azt nem mondanám, hogy betegesen érzékeny), fejlett intellektusú kisfiú. Élete, világa kicsit lombikban fejlett, oly rendkívüli tulajdonságokkal felruházott, amelyek láthatóan nem egy tizenegy éves gyermekéi, hanem a felnőtt írótól kölcsönzöttek. Ugyanakkor némileg érthető is talán ez a túlérettség, hisz ezt a nemzedéket éppen a háború tette „koravénné", hozta olyan élmények közelébe, amelyek ilyenné formálták. Mindenesetre Sükösdnek éppen egy ilyen kisfiúra „volt szüksége". Hisz a regény feszültségét, alapkonfliktusát az adja, hogy a kegyetlenség és a rossz, a háború egy ártatlan emberi életel ütközik össze. Ennek a kisfiúnak nincsenek „bűnei", ezért minden, ami vele történik, az égre kiált. Méliusz Péter életében kétségkívül van valami idilli, valami nyugalmas, valami időtlenül szép. De talán éppen ezért — s annál inkább — megmutatkozik a körülötte hömpölygő ár piszka és szennye. A regényből a háborúnak egy tiszta gyermeki élet fényes üvegfalára karcolt szomorú ábrái olvashatók ki.

A kisfiú alakjának megformálásában egy másik kettősséget is megfigyelhetünk. Sükösd a történetet egyszerre láttatja az elbeszélő kisfiú szemével és a felnőtt író tudatosságával. Hangja, stílusa egyszerű, világos, általában olyan dolgokat ír meg, amelyek egy gyermeknek fontosak, s ezért az előadás némi töredettsége is megbocsátható. Például olyan mozzanatok, mint a disznóetetés vagy a kakasviadal azért kapnak fontos szerepet, mert ezek elsősorban a gyermek számára jelentősek, érdekesek. Ugyanakkor ezeknek a motívumoknak az értelmezése, elhelyezése az írásban, s többször valami rejtett, szimbólummá emelése már a felnőtt író munkája. A tó partján halászgató gyerek gondolatait idézi egyhelyütt az író: „— Most olyan, mintha elindulhatnánk tovább, és egy óra alatt átérnénk — nézte az éles vonalakat a túlsó parton, a zöld, barna és sárga foltokat meg négyszögeket, egy kivillanó fehér házat." Eddig a hitelesen gyermeki elmélkedés. De amit még hozzátesz Sükösd, az a modern próza sejtelmességeit, villanásnyi rezdüléseit, hangulatfokozó eszközeit ismerő írót dicséri: „Odaát is alszik mindenki, *de lehet, hogy ott is van egy nádas, és velünk szemben is halásznak.*" Ez a szemléletbeli kettősség olyan, mintha egy messzelátó két, különböző élességre állított lencséjével néznénk egyszerre. A körvonalak fellazulnak, a közel-távol biztonsága eltűnik, érdekes, vibráló képeket kapunk.

A gyermek emlékezései megszabják a regény szerkezetét is. Ebben nem annyira a tudatos írói kompozíció, inkább mozaikszerűség látszik. Az első rész, *Az ígéret* tulajdonképpen kerek kis novella, két ellentétes alakra komponált jelenet, sok párbeszéddel, drámai feszültséggel, frappáns feloldással. A későbbi fejezetekben az ábrázolás keménysége felenged, több a leíró-elbeszélő rész, kisebb aránytalanságokat érzünk, kitéréseket, amelyeknek helyét, létjogosultságát csak a gyermeki emlékezet indokolja, amely megőrizte ezeket a képeket. (Például a muhari parasztudvar leírása.) Az emlékek varázserejében bízva mintha arról a kompozíciós egységről is lemondott volna az író, amelyet pedig joggal vártunk volna egy ily terjedelmű epikai műnél. Egységes cselekményváz, szorosabb ok-okozati összefüggés híján a kisfiú alakja és az egész írást átható háborús atmoszféra adja a regény egységét, ez tartja össze az egyes fejezeteket. Mert az egyébként jól, élesen megrajzolt mellékalakok is hol eltűnnek, hol előbukkannak a regényben. Következetesen nem kísérik végig Méliusz Péter sorsát, csak az Apa és az Anya állnak végig mellette, a barát, a katona, a kislány egy-egy élesen exponált pillanatra jelennek csak meg, hogy más figuráknak adjanak helyet.

Közvetlenül 1945 után egy időre hirtelen elszaporodott az ún. háborús regé-

nyek száma. Megjelenésüket akkor némi konjunkturális ok is elősegítette. Hogy most megint több, a második világháborúra emlékező írást kapunk kézhez, annak más az alapja. Nemcsak az íróiszemléleti érés, változás teszi biztonságosabbá az ábrázolást, az értékelést, hanem az író mai aggodalma, intő-figyelmeztető szándéka is kifejezésre jut ezekben a művekben. Sükösd regénye sem puszta dokumentum, igen színvonalasan megírt „lelet" abból az időből, hanem figyelmeztetés is a jelen és a jövendő számára. Az író művészetét dicséri, hogy ez nem a regénybe kívülről vitt „szempont", hanem az írás leglelkéből fakadó indítás, inspiráció.

TÜSKÉS TIBOR

Kertész Ákos: Hétköznapok szerelme

Minden fiatal író első könyve külön élmény az olvasónak és a kritikusnak egyaránt. Fokozott kíváncsiság él bennünk: van-e egyéni témaköre, sajátos látásmódja, van-e új zamata a műnek, s várakozással — a szerző új írásaira várva — tesszük-e le a könyvet, ha végig olvastuk. Majd utána, napok múltával: maradt-e belőle valami, amit nehéz elfelejteni, legalább egy probléma, amit tovább kell bogozni. S mennyi maradt? Csak egy kép, egy beállítás, egy párbeszéd vagy az *egésznek* a súlya, élménye?

Kertész Ákos kötete, a *Hétköznapok* szerelme egy kisregényt és tizenegy elbeszélést tartalmaz. Mindjárt a kisregény címe és témája érdeklődést kelt bennünk. Hősei, egyszerű munkásemberek keresik a hétköznapok boldogságát, az élet értelmét. S a kötet végén döbbenünk rá, hogy a kisregény levegője, egész problematikája döntően befolyásolja érzéseinket, a következő elbeszélések értékelését is.

Az író szándéka: hétköznapjaiban tetten érni a dolgozó embert. Akkor is, amikor lelki problémákkal küzd, akkor is amikor autót szerel. Nem az ünnepeken, amikor az események, a rendkívüli helyzetek kizökkentik a megszokott kerékvágásból. Az ember igazi arca a hétköznapokban mutatkozik meg, amikor nem figyelnek rá és nem figyel önmagára, — amikor az átlagot nyújtja, azt, ami általában telik tőle. Főleg fiatal íróink jdőznek szívesen a „megszokott" világban, amely a látszat ellenére tele van érdekességekkel, szépségekkel és problémákkal. Kertész Ákos is a hétköznapokat lesi, azokat a szürke órákat, amelyekben színészkedésre, magunkáltatásra nincs lehetőség, amikor a vér, a természet, az ösztön nyilatkozik meg. Otthon, kocsmában, munkahelyen, szerelmeskedés, munka és fusizás közben,— hogy hol és mikor, ez lényegében nem is fontos, mert a megfigyelésre mindig és mindenütt adódik alkalom. A lényeg az ember, aki ma él ugyan, mai körülmények között, de sokban változatlan, „örök" tulajdonságokkal. Kertész munkásokról, pontosabban szerelőmunkásokról ír, ez a körülmény azonban nem lényeges dolog nála, hősei típusok, problémákkal küzdő, vergődő, emberek, akikben sokan magukra ismerhetnek. Az élet értelmét kereső Holkó Albertek és Szenes Jánosok *(Hétköznapok szerelme)*, a szerelemre fáradt Esztik *(Fizetés után)*, a munka és az otthoni bajok közti feszültségben élő küszködők *(Kődobálók,)* egymástól hirtelen elidegenedő fiatal házasok *(Tánczene éjfélig)*, a magánosságtól rettegő Zsófi nénik *(Boldogság)*, munkát kereső jóbarátok *(Barátok)*, a minden új miatt morgolódó, jószándékú, fusizó Pomera Vendelek *(Fény a tetők alatt)* és új munkatársukkal ellenégesen viselkedő szerelők *(Új ember)* mind munkásemberek ugyan, de akár értelmiségi vagy parasztkörnyezetben is elképzelhetők. Kertész külön érdeme, hogy a könyvében található általános, legtöbbször erkölcsi problémákat mesterien össze tudja kapcsolni a mai munkásélettel, — helyesebben: ügyesen megleste a munkásélet körülményei között adódó belső emberi küzdelmeket. Nem akarja elhitetni, hogy ilyenek *mind* a munkások, hanem csak azt: az általános emberi problémák ma is élnek közöttünk, a gyárakban is. Élnek problémák, amelyeket meg kell oldani, s vannak bajok és hibák a lélekben, amelyeket ki kell javítani.

Már az eddig elmondottakból is kiviláglik, hogy Kertész Ákos alapvetően erkölcsi beállítottságú író. Nemcsak ábrázol, hanem ítéletet is mond. Nem elégszik meg azzal, hogy olvasói elé tárja: ilyen embereket láttam. Történeteiben állandóan ott lappang az ítélet: jó-e vagy rossz-e, amit látott, helyes-e vagy helytelen, ami történt. Néha a film eszközeivel, a neorealisták eszközeivel dolgozik, fekete-fehér kontrasztokkal rajzol, mint pl. a *Fény a tető alatt* című elbeszélésében, amelyben maga a téma nyújt alkalmat a filmes beállításhoz. A neorealistákhoz hasonlít abban is, hogy ítélete legtöbbször negatív: nem jó, ami vagy ahogy történt hőseivel az adott körülmények között. Pozitív hőse, pozitív problémamegoldása nincs is az írónak. Legtöbbször inkább megdöbbenteni akar, s nem irányítani; vagy néha részvétet kelteni, mintha csak azt mondaná: gondolkozzatok ezen, feleljetek a felvetett kérdésre. Mintha az egész köteten végig a *Hétköznapok szerelme* bevezetőjének a mondataihoz ragaszkodna: „Az igazságot nehéz elmondani. Nehéz azt úgy odatenni a másik kezébe, hogy elindulhasson vele."

Kertész kötetének legsikerültebb részletei azok, amelyekben pusztán írói eszközökkel: a rajzzal, a cselekménnyel, a párbeszéddel tud ítélkezni, vagyis azzal, *amit* ír és *ahogyan* írja, az íráson átsütő részvéttel vagy ritkábban a szeretettel. S éppen ezek: a részvét és a szeretet mentik meg az exisztencializmussal való kacérkodástól, hogy ti. a magánosság, az unalom, az undor, a céltalanság, a tragikus életsors önmagáért beszéljen és szemérmetlenül hivalkodjék elbeszéléseiben, maga körül reménytelenséget és keserűséget árasztva. Az író szereti hőseit, vagy legalább is részvéttel van irántuk, s ez a szeretet és részvét a biztosíték arra, hogy van, lehet megoldás.

Azt mondottuk, Kertész alapvetően erkölcsi beállítottságú író. Nyilvánvaló tehetsége mellett ez a tény az olvasói rokonszenvnek is egyik fontos oka. Állásfoglalásra készteti olvasóit, kérdéseket ad fel nekik, amelyekre válaszolniok kell. Ez az erkölcsi beállítottság azonban hibáinak is forrása, amikor az írói mértéket elveszti. Eltekintve most a kisebb hibáktól (néhány jellemrajzi hiányosságtól, egyenetlenségtől, szemetszúró kifejezéstől) leginkább kifogásoljuk a *Hétköznapok szerelmében* azt, hogy az író morális szándéka sokszor „kilóg" a műből. Néha azáltal, hogy „megmagyarázza" hőseinek a jellemét vagy a cselekményt, mint pl. a *Tánczene éjfélig* című elbeszélésben: „Sötét lett s a Marosik házaspár nem volt felkészülve a sötétre. Nem tudtak tájékozódni. Elvesztették egymást és önmagukat. S mint némely délszaki virágok, amelyek szirmaikat az éj beálltával bontják ki, felnyílt bennük is valami, és mélysége olyan szokatlan volt, hogy beleszédültek." (146. l.) De még ez sem elég, a következő mondatban „felerősíti" a magyarázatot: „Hirtelen jött a sötét, s a Marosik házaspár eltévedt a sötétben." Régi írói szabály, hogy a kevés sokszor több, mint a sok. Ebben az esetben is így van. Ilyen magyarázat után a következő történet szinte csak illusztrációnak hat. Mindazt, amit az író az előbbi mondatokban elmondott, később úgyis benne van az eseményben. A magyarázat lerontja az elbeszélés hitelét. Máskor meg rajta csípjük az írót, hogy szereplői helyett egyszerre csak ő kezd el beszélni, azok nevében, de túlságosan intellektuálisan és finoman: „Amint állt mozdulatlanul a konyhában a saját füle zúgását hallgatva, Zsófi néni hátán végigfutott a hideg. Egy szó gomolygott a fejében. Idegállapot. Rossz az idegállapotom, sóhajtott. Ez okoz mindent. Egyszerre elmosolyodott. *Milyen különös, gondolta, mennyi múlik egy szón. Nevetni lehet az egészen, ha neve van.* Fejcsóválva látott újra a dolgához." (*Boldogság.* 163. l.) (A kiemelés tőlem.) Kicsiségnek látszanak ezek, de ha több van belőlük, rontják a mondanivaló hitelét. Talán a magyarázkodásra való hajlam az oka az olyan szerkesztésbeli egyenetlenségnek is, amilyen az egyébként kiváló írói tulajdonságokat csillogtató *Hétköznapok szerelmének* kettős bevezetése. Az egyik bevezetés elvi: Szenes János beszéde; a másik jelképes cselekményi, az első fejezet végén: a sintérek által üldözött kutya menekülése.

Mindent összevéve: tehetséges író mutatkozott be a *Hétköznapok szerelmében*. Kertész Ákosnak van atmoszféra teremtő ereje, problémafelvető képessége és kellő „szakmai" tudása. Ismeri az embereket és szereti őket. Ehhez járul még, hogy segíteni is akar rajtuk.

Napok múltán mi marad meg a *Hétköznapok szerelme* olvasójának emlékezetében? Nem csak egy-két részlet, nem csak néhány párbeszéd és érdekesebb fordulat. Több. Az az érzés, hogy a kötetnek „súlya" van, maradandó értékek találhatók benne.

Nemcsak várakozással, de bizakodással is tekintünk az író következő alkotásai felé.

CSANÁD BÉLA

Visszhang

Fiatal prózaírók antológiája

Jó novellát írni nem könnyű írói feladat. Rövid lélegzetű terjedelemben csaknem mindent nyújtani kell, amit a regény, vagy kisregény szélesen, kényelmesen adagolhat: az érdekes mesét (storyt), az élő emberi alakokat, a kor társadalmának a rajzát, az élet levegőjét és az író intellektuális szándékát. Ez utóbbi valahol a háttérben húzódik meg, a művészi eszközök szájába adja a szót, de végső soron mégis alapvetően mindent meghatároz.

A felszabadulás utáni irodalmunkban a novellaírás igen termékeny területnek bizonyult, de lassan, nehezen találta meg sajátosan új hangját. Különösen a paraszti tárgyú novellák tapadtak bele makacsul a móriczi hagyomány bűvöletébe. Aztán az ötvenes évek elején a modern nyugati novellairodalom hatása szabadult rá irodalmunkra, minden transzformáció, helyi alkalmazás nélkül, mintha a valóság még ma is ugyanaz lenne New Yorkban, mint Budapesten, vagy akár Kiskúnmajsán. Ez a kép tárult elénk az 1954-ben megjelent *Emberavatásban*, de egy kicsit még az 1959-es *Előjáték*ban és *Ébredés*ben is: a korszerű novellaírás merész próbálkozásai, új hang, de a mondanivaló többé-kevésbé vagy a múltba fordult, vagy pedig a szocialista szemlélettel ellentétes kilátástalanság, szenvtelen borúlátás zárta le az elbeszélések cselekményét. Gyakori volt a Hemingway-szerű megdöbbentően igaz, markáns, de a valóságnak éppen csak a borús, a sötétségben megrekedt napjait felvillantó írás. (Pl. Galgóczi Erzsébet: Ott is csak hó van, Sükösd Mihály: Vallomás.)

Az 1959-es *Ébredés* fiatal prózaíróink 1956 utáni magára eszmélése volt. Amint azonban utóbb kiderült, valóságunk bonyolultságának ábrázolásában mégis csak szerény kezdet volt ez a kötet. A jó mai novellák írásának feladatát sokkal nagyobb lépéssel viszi előre a megoldás irányában az 1962-ben napvilágot látott *Visszhang*.

Fiatal prózaíróink írásainak ez a gyűjteménye 24 novellát, egy újszerűen megírt, határozottan jó riport-novellát (Tóth Béla: Ruzsájárás) és egy életkép-novellát (Szabó István: Nehéz téli nap) ad az olvasó kezébe. A 26 írás között csupán 6 van olyan, amelyik a múlttal foglalkozik, talán kettőben érezhető az exisztencializmus téren- és időnkívüliségre irányuló törekvése, a többi tizennyolc felszabadulás utáni életünk gazdag sokrétegűségét bogozgatja.

A valóság bonyolultságának rövid, néhány lapnyi ábrázolása a novellában nyugodhat a legtisztább, félreérthetetlen intellektuális szándékokon, és ebben az esetben a még olyan kis kép is az élet egészét sugározza felénk. Ezt érezhetjük például Kertész Ákos munkástémájú elbeszélésében (Fény a tetők alatt). Nála a kitűnő környezetrajz nem öncélú, hanem a régi és az új harcának leheletszerű, finom karcolatát is magában foglalja. Az idővel haladni nem tudó öregedő munkás ábrázolása is igen plasztikus. Megkapó és lenyűgözően mélyen járó Tabák András elbeszélése is (Villámfény). Festő hősében a munkásosztály soraiban mutatkozó kispolgári hajlamokat ostorozza, és a sorok között azokat az írókat is tolla hegyére szúrja, akik a polgári irodalom igazát fogadják el művészi mércének, és a mi életünk művészi feldolgozását egyszerűen művészietlen feladatnak tartják. Galambos Lajos tsz-tárgyú elbeszélése is (Tirpákok) azzal tűnik ki a kötetből, hogy a mi társadalmunk egyik legégetőbb és központi harcáról ad mélyen emberi és hitelesen művészi képet.

Az új ember új erkölcsének vajúdásáról mesél Fejes Endre, Gerelyes Endre, Csurka István, Bertha Bulcsu, Gáll István, Szakonyi Károly is. Novelláik értékesek, újszerűen nyúlnak hozzá a kérdésekhez, bár társadalomrajzuk nem mindig hordja magán a teljesség igényét. Sokszor csak szűkre szabott pillanatképnek tűnik. (Pl. Csurka István, Fejes Endre.) És ha már a teljességről beszélünk, a szerzők szemléleti hibájául róhatjuk fel azt, hogy míg a paraszti tárgyú novellák elég határozottan szakítanak a Gárdonyi-féle idillikus és a Móricz Zsigmond-i túlfűtött légkör hagyományával, és a hagyományos magyar parasztábrázolás sok egyéb kellékével, s valóban a mai helyzetnek megfelelő hangon írnak a faluról, csaknem kivétel nélkül a paraszti társadalom komplex ábrázolását tudják nyújtani (Szabó István, Sánta Ferenc, Tóth Béla), addig a munkások életéről rajzolt pillanatképek az egyetlen Kertész Ákos-novella kivételével nem találják telibe azt a feladatot, amit a mai író számára a munkásosztály belső ellenmondásosságában is előre mutató, állandóan alakuló, fejlődő helyzete jelent. A központi folyamatokat megkerülve inkább csak a periferiális, vagyis szekundér következményeket keresik meg, amik önmagukban érdekesek, megírásra méltók, de szemléletileg jobban be kellene ágyazni azokat — sokszor csak egészen vékony tartó szálakkal — munkásosztályunk fejlődésének alapvető áramlásába. Ezt hiányoljuk a kötetben, és ez a hiány egyben útmutató is lehet nem egy alkotó számára a jövőben.

Az új tartalomhoz illő új forma nem egy eredményével találkozunk ebben az antológiában. Úgy látszik, mai fiatal prózaíróink igen sokoldalú hatás pergőtüzében állnak. Szinte valamennyiükről elmondhatjuk, hogy áttörték a magyar novellaírás hagyományainak korlátjait, és új utakat keresnek. Nem egy közülük meg is találta a maga egyéni hangját. Így például Sánta Ferenc leküzdötte Tamási Áron hatását, ami az *Emberavatás*ban közölt négy novellájában még erősen érezhető volt. A parasztember sajátos gondolkodását rendkívüli művészi erővel és újszerűen tudja érzékeltetni. Sükösd Mihály is előre lépett Acélőrnagy című novellájában az egyéni hangvétel terén. Figyelemre méltó Kertész Ákos és Szakonyi Károly alkotói módszere, amit az epika három dimenziós formájának nevezhetnénk. Nem egy novellájában Hemingway is előszeretettel alkalmazza ezt a formát. A két író következetesen végigviszi az egész elbeszélés folyamán: idézőjelben a belső lélekrajz, a főhős gondolatai (első dimenzió), aztán van az író folyamatos közlése (második dimenzió) és a párbeszéd szokásos formája (harmadik dimenzió). Mindkét író megtalálja a kellő összhangot a főhős belső lélekrajza és a cselekmény folyamatos elbeszélése között. Így elkerülik a felesleges pszichologizálás veszélyét.

Viszont visszaesést tapasztalhatunk például Galgóczi Erzsébet és Fejes Endre írásaiban. Mindkettőnél homályosabb a társadalmi kép, mint előző műveikben. A modernség homályosságra való törekvése is erősebben érezhető néhány szerzőnél, mint ahogyan mai életünk művészi feldolgozása azt megkívánná, vagy megengedné. Rábukkanunk még olyan, egyébként kiválóan megírt novellában is, mint a Galambos Lajosé.

A környezetrajz elevensége, az élet levegője kitűnő többek között Gerelyes Endre, Kertész Ákos, Sánta Ferenc, Bertha Bulcsu, Tímár Máté, Várkonyi Mihály, Tóth Béla írásaiban. Kamondy László és Csontos Gábor írásai képviselik a kötetben a térhez és időhöz nem kötött, vagy azokkal csak lazán összefüggő emberi történeteket. (Kamondy László „Kancsal tündér" című írása stílusának sokrétűségével és a meseszövés érdekességével tűnik ki.) Örvendetes jelenség és a helyes irányú fejlődés jele, hogy az exisztencializmusra emlékeztető alkotói szemléleti alap már igen gyéren jelentkezik fiatal prózaíróink legújabb termésében.

A munkásosztály és a parasztság életének a rajza mellett meg lehet még említeni, mint különös színfoltot, a néphadsereg életéből ellesett két elbeszélést (Gáll István: Pihenjünk le a hűvösben és Szakonyi Károly: A fogoly). Hiányosságnak vehetjük az értelmiség, vagy az értelmiségi munkakörben dolgozók nagyon szórványos szerepeltetését. Ez azért hiányosság, mert az értelmiségi munkakörben dolgozók száma a szocializmus építésének ütemében napról napra növekszik, és így létezésük a mai magyar tár-

sadalmi valóság el nem hanyagolható szerves része.

A kötet munkatársai közül meg kell még emlékeznünk Bor Ambrusról, Fábián Zoltánról, Fülöp Jánosról, Gerő Jánosról és Jávor Ottóról. A múltból, vagy a közvetlen közelmúltból veszik témáikat. Ők is jól érvényesítik a mai szemlélet szűrő és értékelő szerepét. És ha a kötetben közzétett írásaikban nem a máról írnak, epikájuknak művészi formája ugyanúgy küzd a maiságért, mint a kötet legtöbb szerzőjének írása. Jó példa erre Fülöp János novellájában (Özvegyek) a múlt és a jelen egybevetése a párhuzamos, újszerűen szimultán szerkesztési mód segítségével.

Ide írhatjuk még a legfiatalabb korosztály képviselői közül Baráth Lajos, Bárdos Pál, Bertha Bulcsu, Sobor Antal nevét. Közülük a két utóbbi a Jelenkorban indult el. Bertha Bulcsu nevét már több ízben is említettük. Fő erőssége a levegős környezetrajz és az erkölcsi konfliktusok jó kiélezése. Sobor Antalnak a kötetben közölt elbeszélése (Az éjjel hazamentek a katonák) formai oldaláról nézve jó írás, de szemléleti alapjaiban nem egyértelmű: a realista mondanivaló és a fantasztikus kifejezési forma keveréke.

A *Visszhang* jelentős előrehaladás prózairodalmunk fejlődésében: fiatal íróink új utakat keresnek és nagyrészt találnak is mai életünk bonyolult valóságának a kifejezésére.

BELLYEI LÁSZLÓ

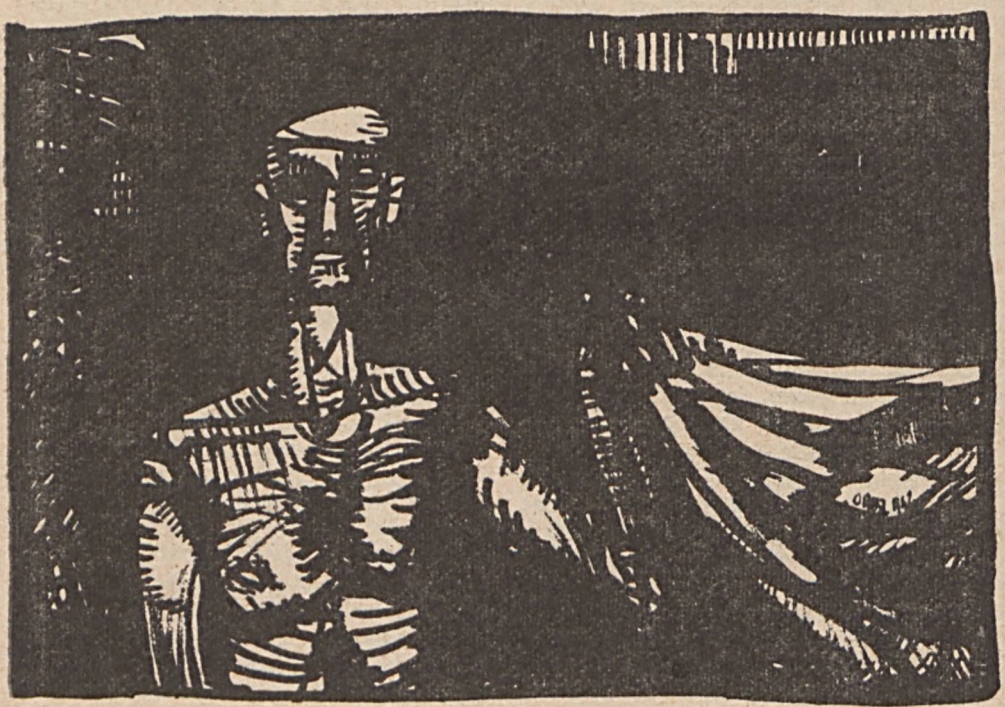

Orosz János rajza

62-3831 Pécsi Szikra Nyomda F. v.: Melles Rezső

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

1962 · 6

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT
Megjelenik kéthavonta
a Baranya megyei Tanács kiadásában
V. ÉVFOLYAM, 6. SZÁM 1962. DECEMBER

TARTALOM

SIMOR ANDRÁS: Napló (vers) — — — — — — 691
SERFŐZŐ SIMON: Hitt cselekvéseink útjain (vers) — 691
VASVÁRI ISTVÁN: Zsoltár (vers) — — — — — 692
CSORDÁS JÁNOS: Dörgő záporokban (vers) — — — 692
MÉSZÖLY MIKLÓS: Naplójegyzetek (1950—1962) — — 693
WEÖRES SÁNDOR versei — — — — — — — 700
RUBIN SZILÁRD: Pécsi éjszaka (regényrészlet) — — 703
MÁTYÁS FERENC: A toll senkifia (vers) — — — — 711
KÁRPÁTY CSILLA: Őszi hívogató (vers) — — — 712
DOBY JÁNOS: A tenger (vers) — — — — — — 713
BOHUNICZKY SZEFI: A fiatal Németh László és környezete (tanulmány) — — — — — — — — 714
TÉNAGY SÁNDOR: A tisztaság óráiban (vers) — — 727
MENYHÁRD ALFRÉD: Kortársaim voltak (vers) — — 729
BEDE ANNA: Óda a mosogatóvízhez (vers) — — — 730
BERTHA BULCSU: Kék partok felé (novella) — — 731
PÁKOLITZ ISTVÁN: Kézmosás előtt (vers) — — — 737
SZABÓ EDE: Az Adria jegyese (útijegyzetek) — — — 741
KÁROLYI AMY versei — — — — — — — — 750
MAKAY IDA: Egy emberszabású bölcsre (vers) — — 751
HAJNAL GÁBOR: Nem látványos cifra pokol (vers) — 752
GALAMBOSI LÁSZLÓ: Óceánokon (vers) — — — — 752
LÁZÁR ERVIN: Ha okos vagy, mint a kígyó (elbeszélés) 753
MARIAN JACHIMOVICZ versei. CSORBA GYŐZŐ fordításai — — — — — — — — — — — — 770
KISS DÉNES: Fű, fa, virág, ember (vers) — — — — 773

DOKUMENTUM

OTTÓ FERENC: József Attila-emlékek — — — — 774

JEGYZET

SÜKÖSD MIHÁLY: A bezárult regény — — — — 777
LÁZÁR ERVIN: A magyar irodalom lengyel tolmácsolói között — — — — — — — — — — — 782
„Segíteni csak kíméletlen őszinteséggel lehet . . .” — Beszélgetés Szergej Antonovval — — — — — — 786

SZÉLJEGYZETEK

„Lemondás" — — — — — — — — — — — — — 788
Az „Alföld" címére — — — — — — — — — — — 789
Ugyanahhoz a kérdéshez — — — — — — — — — 790

MŰVÉSZET

FODOR ANDRÁS: Vallomás egy nemzedék zenei köztudatáról — — — — — — — — — — — — — 791
NÁDOR TAMÁS: Kodály Zoltán 80 éves — — — — — 798
VÁRKONYI NÁNDOR: Vers és illusztráció — — — 800
DÉVÉNYI IVÁN: Martyn Ferenc rajzai a Don Quijotéhoz — — — — — — — — — — — — — — 803
MARTYN FERENC: Csont Ferencről — — — — — — 805
MAJOR MÁTÉ: Breuer Marcel művészete — — — 807

SZEMLE

HORVÁTH ZSIGMOND: Bertha Bulcsú: Lányok napfényben — — — — — — — — — — — — — — 811
ZSIKÓ GYULA: Csuka Zoltán: Fényes a tűz lángja — 813
WERNER ISTVÁN: André Schwartz-Bart: Igazak ivadéka — — — — — — — — — — — — — — — 815
SZABÓ GYULA: Waldapfel József: Szocialista kultúra és irodalmi örökség — — — — — — — — — — 817
DÉVÉNYI IVÁN: Szabó György: A futurizmus — — 821
JEGYZETEK KÖNYVEKRŐL
Szeghalmi Elemér: Tatay Sándor: A nyugati kapu — 823
Mihalik Zoltán: Sós Endre: Aki az égből elragadta a villámot... — — — — — — — — — — — — 824
Kabdebó Lóránt: Csukás István: Elmondani adj erőt 824
Csányi László: Katona Imre: Sárköz — — — — 825
BEKÜLDÖTT KÖNYVEK

RAJZOK

CSONT FERENC — — — — — — — — — — — — — 806
HORVÁTH FERENC — — — — — — — 699, 702, 719, 827
KASSÁK LAJOS — — — — — — — — 781, 790, 810
SZABÓ EDE — — — — — — — — — — 744, 745, 749

Szerkeszti:

TÜSKÉS TIBOR
felelős szerkesztő

BORSOS JÓZSEF CSORBA GYŐZŐ SZÜLLŐSY KÁLMÁN

A társadalmi bizottság tagjai: Bárdosi Németh János, Gyenis József, Kolta Ferenc, Örsi Ferenc, Pákolitz István, Sarkadiné Hárs Éva és Pörös Imre (műszaki szerkesztő). Szerkesztőség és kiadóhivatal: Pécs, Széchenyi tér 17. Postafiók: 24. Telefon: 13-05. Szerkesztőségi órák kedden és pénteken 17—19 óráig. Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. — Egyes szám ára: 8,— forint. Évi előfizetés díja: 48,— forint. Csekkszámla: OTP 349—803. Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlapirodánál (Budapest V., József Nádor tér 1.) Egyéni előfizetési csekkszámla száma: 61 068. Közületi előfizetési csekkszámla száma: 61 066, vagy átutalással az MNB 8. fióknál vezetett egyszámlára. — Felelős kiadó: Takács Gyula.

Simor András

Napló

Kezem rimek között keresgél,
megszökik egy elszabadult szó,
Havannába száll, ültetvényen
menetel, míg közönybe fúló

versem széttörik, egy kihullt kép
Oranban hever, sebesülten
kúszik egy menekülő jelző,
könnyű dalok égnek a tűzben.

Közönyös emberek közt élek,
kik nem törődnek, csak magukkal,
szerveim pusztítja a méreg,
kínjaimból születik új dal;

sajnálkoznak az ismerősök,
vidámléptű nők elkerülnek,
egyedül bolyongok az utcán,
pedig bennem a jövő tüntet.

Kávéházakban félszeg arccal
babrálok a szavak közt, hangos
indulók ütemére vágyom,
boldogan ölelnék magamhoz

egy asszonyt, aki mosolyával
vigyázna tétova szavamra,
gyerekké lennék; életemből
elszállt az öröm megriadva;

törtszárnyú madarak a versek,
tenyerem érzi szívverésük, —
kitör belőlem egy kiáltás,
lézengő suhancok közé üt,

nem enged tétlen hátradőlni
a moziban, ha álnok békét
fecseg egy film, az éj lehúzott
rollói mögül is elémlép,

nyugtalan viharrá növekszik
házak szendergő árnyain túl,
mialatt felriadó álmom
alvók közt új utakra indul.

Serfőző Simon

Hitt cselekvéseink útjain

Életünk vallomás az öröm és teremtés
földerengő, forró tornyai alatt, kiteljesedés
az értelemben, végeláthatatlan vonatok
menetelése napjaink ragyogó erdőmagaslatai
előtt, sistergő, tonnányi harangok
éneklése, indulatok lüktetése az ezüstréteken,
csellók húrjain, s a por-rakományos
hidakon, minden parányi csavarmenetben,
ez a folytonos tűz, hűség és türelem,
melynek rezzenő tábortüzeit vörösen
lángoltatva őrizzük gondjaink folyóvölgyeiben,
és jelentés a holnapoknak, hogy hitt cselekvéseink
alpesi útjain elindultunk lángoló győzelmeinkkel.

Vasvári István

Zsoltár

Ím, perc-közel már a XXI. század —
én fúló lélegzettel melletted
megállok neon-Pest húnyó varázsa
alatt. Véges véletlen, hogy itt vagy.
Zsolozsmázó hegyipatakok
mellől jöhetett ősöd; az enyém
lángoló városokból; cseh-
morva városok szikár utcái, céhek
szélben-zörgő mesterség jelei és
nagy, izzó, sárga nap kísérték;
a tiéd szelíd Máriák, álmatag, szláv
Krisztusok... Megfogom a kezed. Szebb
vagy, mint minden valahai szűzek
és szentek; mélyebb, mint az alkony
áhítata, a hajnal csendje; egyetlen
béke ebben a rakétatépte
világban, én kedvesem. Táncolnak
a hegyek, mert fölébünk borul
az este; egy-szél fut át a
városon, hol élünk. Ó, bátor
nagy szerelem, siettesd egymáshoz
a két múlandót, siettesd fellobogni,
egy lángban elégni. Ó, bátor
nagy szerelem, ne legyen csöndes
e zsoltár: tengert hallok
lehelni, csillog rezgésén arcod,
mindenütt arcod, arcod, szláv-szelíd
csillag, virág.

(1948—62)

Csordás János

Dörgő záporokban

Leoldok minden féket, bilincset
viselni okom s jogom sincs már,
félkézzel is már eget érek,
szívem, te bűnös, mért szorongnál?

Mit vállaltam, magamra vettem,
Mit élet adhat: minden terhet —
szívem gyökeréig szerettem
a valódit és a lehetetlent.

Szép virágzás sorsát megkaphattam,
dörgő záporokban éltem,
háborúk zúgtak alattam,
s szétfolytam ezüst vízesésben.

Itt állok egem szivárvány-hídján,
véremből pompás színei nyílnak,
csillagrendszerek szeme néz rám,
fénye ezernyi irgalomnak. —

Mészöly Miklós

Naplójegyzetek

(1950—1962)

Mi lehet veszélyesebb egy beiratlan, fehér papírlapnál? Egy teleírt papírlap.

Fogas kérdések: a következetes emberek gyanúsabbak-e vagy a következetlenek? Biztatóbb, ha valaki váltogatja a bűneit s nem köt ki egynél? A tévelygések, elvakultságok vajon az időben mérődnek elsősorban s csak másodsorban a pillanatnyi indulat mélységén? A rabszolgaságban mi volt iszonyúbb: a bánásmód vagy hogy annyi ideig fentmaradt? Persze, a kérdésfeltevés helytelen. De különös módon mégse haszontalan, ha meditációs anyagként kezeljük.

Ki hallott már csillag-morajlást? S kicsoda hangya-sírást? Két egynemű csend között, mi, a zaj pionírjai, egyre tovább, messzebb, előre...

Az ég csendje? Az a baj, hogy az alapok nem sterilek s nagyon valószínű, hogy a gyémánthegynek még a mesében is csak a tetteje csillog igazán. A harmónia gyalázatból születik.

Mért kötjük be a halálraítéltek szemét? Félünk a szemükbe nézni?

A legszomorúbb: egy nap a bohóc ledobja maskaráját a porondon, letörli arcáról a festéket — s még jobban nevetik. Ki felelős a magányért?

Őszer Szamosfalván, 1959. — Vad tülekedés, görcsös gyurmolódás az autóbusz állomáson, a beszállásnál. Mintha az utolsó, kiürítő járműről késnének le, ha nem igyekeznek. A végén kiderül: csupán félig telik meg a kocsi. A java tömeg a busz körül álldogál, nyüzsög, csak statisztáltak a fölszállásnál: ők majd gyalog.

Sivár városszél. Esik. Mint a hangyák, az országút mellett hosszú, sötét sorban a gyalogosok. Később, mint egy végeérhetetlen díszlet, nyomasztóan magas deszkakerítés, csupa vízszintesen rakott deszkából (mért vigasztalóbb, ha függőlegesen sorakoznak egymás mellé?) — aztán tovább, ismét végeérhetetlenül, derékmagas betonkerítés. De a kerítés mögött semmi, csak feltúrt föld, mintha vaddisznók járták volna be, itt-ott lebontott őrház, hodály, rejtélyes rendeltetésű épületmaradványok. Majd váratlanul egy „neo-realista" rét, jobbra: alacsony felhők, vízszintes és párhuzamos minden.

A rét közepén dróttal körbekerített négyszög: az őszer. Fegyenctelepi karám. Az autóbusz már előbb megáll, a hídnál; nem megy tovább a karámig. Borzalmas sár. Az egyik közeli szövetkezet földjéről — hogy járhatóbb legyen az út — trágyát hordtak ki az útra vastagon s azon jár a nép: jön egy hosszú hangyasor s megy visszafelé egy másik. Bent az elkerített piacon is trágyával szórták be a sárt s erre a sáros trágyára terítik ki a kis újságpapír lepedőket, amiken az áruk sorakoznak. Elázott, gazdátlan papírdarabok mindenfelé — a „fölszámolt" pultok. Áruk: papírszalvéták, csavarok, kerékpárlánc, rozsdás szögek, macskaszem, szőttesek, kupacban rossz cipőtalpak, könyvek (Herczeg, Jókai, Móricz, Márai vegyesen) — elképesztő semmi tárgyak, elsorolhatatlan. Szenvedélyes, elmerült alkudozás, kétnyelvű zsibongás. És sokkal több nevetés, tréfa, mint ahogy várta volna az ember. Szinte túlzott is már: mintha tartogatták volna, hogy itt csapjon ki belőlük, a piac elkerített négyszögében. A hangyasor, amelyik jön s amelyik megy visszafelé, már sokkal csöndesebb. Igazán komor árust csak egyet láttam: középkorú, jólöltözött férfi volt, papír helyett egy letört támlájú gyermekszékre rakta ki az áruját — egy pár Palma gumisarkot. Azzal jött ki, más áruja nem is volt, megkérdeztem.

Gruber úr öreg turista, a Vlegyászán ismerkedtünk össze. Fiatal korában Amundsenhez hasonlított, mutatja a fiatalkori fényképét. Junker-kalapot visel. Soha nem indul el magasságmérő, zsebbarométer nélkül. Maga tervezte a hátizsákját, különleges beosztású rekeszekkel. Szereti kilométerenként bebizonyítani, műszerekkel, hogy jól tartja az irányt s a magasságot. Most ugyan éppen csőd érte, az első, amióta szöges bakancsban jár (hatvanöt éves) — az utolsó szakaszt alig tudta megtenni a nagy hóban, úgy támogatták be a kabanába, a hátizsákját is lent hagyta az esztená-

nál. De még így, halálfáradtan is szégyenli, ami vele történt s igyekszik magyarázkodni. Kiderül, hogy egész út alatt nem evett semmit. Egy fiatalokból álló csoporttal vágott neki az útnak s azokat okolja — „szakszerűtlen turista stílusuk" ellen háborog. „Én nem tudok úgy enni, hogy ripsz-ropsz, ki erre, ki arra. Nekem az kell, hogy nekikészüljek. Láttam, hogy rohannak, rendesen ki se pakolnak, de hát nem akartam beleszólni. Inkább nem ettem."

Két nap múlva kiürült a kabana, csak a feleségem és én nem készülődtünk. Úgy volt, hogy Gruber úr is elmegy a többiekkel, a reggelinél azonban mosolyogva közölte: „Csak a maguk kedvéért maradtam itt. Meddig maradnak? Három nap? Akkor hát három nap múlva indulunk." S még hozzátette, mielőtt bármit is szólhattam volna: „Tudom, mindent tudok. Író. Nem szabad zavarni. Tudom. Azért is mondom, hogy csak a maguk kedvéért maradtam. Aki gondolkodik, azt nem szabad zavarni." Attól kezdve már én kerestem a társaságát; tudtam, hogy szüksége van rám: igazolni valaki előtt — s maga előtt is — a turista-múltjával, a tapasztaltságával, hogy a szégyen, ami érte, csak véletlen volt. Csak indiszpozíció. Nem, nem, szó sincs róla, nem az öregség. Igaz, hogy elhagyta a hátizsákját s vagy hússzor elesett az utolsó szakaszon, de ez csak a fiatalok szakszerűtlen stílusa miatt volt...

Másfél napig hallgattam a régi történeteket s végül teljesen a bizalmába fogadott. Az egyik este kint álltunk a kabana fa verandáján, egyszál ingben s élveztük, hogy nem fázunk, élveztük az edzettségünket. Mégis akkor mesélte el, váratlanul öreges szordínóval: „Sokan szásznak néznek, pedig zsidó vagyok. Igen, feliratkoztunk mi is Izraelbe. Tudja, én már öreg vagyok, nem városban akarok élni. Ott nagy a tülekvés. Ugye, mi itt már hozzászoktunk, hogy az állam csinál meg ezt-azt, az ott mégis csak kapitalista állam. Ahhoz fiatalabbnak kell lenni. Én öreg vagyok már. Juhpásztor szeretnék lenni Izraelben. Annyit megkeresnék, amennyi kell két öregnek. Meghát turista voltam mindig és még pont ott nem voltam soha — hát csak ezért is már. És persze meghalni is, mert ezt is bele kell kalkulálni. De látja, most megint nem engedik, hogy utazzunk. Biztos a németek nem engedik, megint pogromok, tüntetések, nem csak Berlinben, az egész világon. Csak a franciáknál nem. Nekünk a franciák a barátaink."

Másnap együtt indultunk vissza Bologára, hogy vonatra üljünk. Akkor látszott csak, hogy mennyire megviselte a túra: meg-meglódulva, imbolyogva lépkedett, minduntalan összetévesztette a csúcsokat, az utakat, rosszul tájolt, rosszul olvasta le a zsebbarométert. S nem engedte, hogy a hatalmas, még mindig tömött hátizsákját kicseréljem az én kiürült hátizsákomra — ilyen segítséget még az esti beszélgetésünk után sem fogadhatott el. A vonatban aztán előszedte azt a halom tartalék-ennivalót, amit minden eshetőségre készen, mindig tartogatni szokott a túra végére. Ő alig evett valamit; ült velünk szemben és boldog mosollyal nézte, hogyan eszünk az ő praktikus úti étkészletével.

Ha csak azt az iszonyú erőfeszítést, heroizmust, hitet vesszük, amivel az ember esendőségét, végső gyengeségét igyekeztek ábrázolni és bizonyítani...!

Fennsík, rét: madárcsapat hasít a rét egyetlen fája felé. Mintha mellette akarnának elhúzni — de nem: a fa zöld fala elnyeli őket. Mintha hirtelen csapóval verték volna le mindet, nyomtalanul: csak a kék ég s a lüktető begyekkel teli mozdulatlan, néma fa.

Gyorsabbnak lenni a természetnél — a pusztításban a szaporodásnál...

Dél: fehérek a gondolatkapcsolások. A hangtalanság beszédei, antagóniák harmonikus együttérzékelése. Nem harangozni, minden mozdulatot félbeszakítani. Az ítélet utolsó mondata késik —

Akivel nem értek egyet, azt mért furdalóbb dolog becsapni?

„Ölt?" — „Nem." — „Rabolt?" — „Nem." — „Hazudott?" — „Nem." — „Véleményt változtatott?" — „Nem." — „Elmehet."

Még az intuíciónál is tökéletesebb *azonosulás* — itt szűnik meg a művészet, a kifejezés kényszere és lehetősége? — A művészet, mint distancia?

Még a háború alatt: vézna, kopaszodó kis öreg, mint egy gyermek, úgy ül töpörödötten a vasúti sínen. Szedi a sapkájáról a tetűt, de nem öli meg, maga elé dobálja. Hóna alá nyúl, onnét is tetűt kapar elő, de azt sem öli meg. „De miért nem?" — Először is, mert a saját vérem van benne, másodszor hadd éljen, háború van, az pedig így tökéletes."

Álmomban egy kurva mondja: „Bevallom, soha nem élveztem mást, csak a testi kéjt. A kéj, úgy érzem, hogy felöltöztet." Ugyanakkor egy különös, erdőmelletti tájba siklom át, ahol egy paplak féle áll — vagy kocsma? Férfiakat találok bent, egy kis ivóban. Kártyával játszanak: aki „kijön" a kártyában, azt valami módon megölik. Én is játszani kezdek, de a kártya váratlanul átalakul a kezemben eperré. Hirtelen elgyávulok s nem tudom megállni: megeszem az epret — a kártyát, amit éppen húztam. Csak az egyik férfi veszi észre, hogy mit csináltam, de nem szól, csupán hosszan néz. Rossz, kínzó a lelkiismeretem. Kimegyek egy másik helyiségbe, ahol a kurvát találom. Lefekszünk. Magáról beszél, a sorsát meséli — szeretnék megnyugodni nála. De csakhamar bekötött arccal bejön valaki a kártyázók közül, aztán egy másik is, de annak nincs bekötve az arca. Énekelve lóbálni kezdenek, hogy most megölnek. Rájövök, hogy a bekötött arcú azonos azzal, aki észrevette, hogy az epret megettem. S már valahogy nem is annyira veszélyes az egész: egyszerre megvilágosodik, hogy bent a másik szobában a játékosok sem ölnek meg igazán senkit, a lóbálás csak utánozza az ölést. S hogy én se a kurvához jöttem tulajdonképpen, hanem ahhoz az ismeretlen férfihoz, aki ott lakik a kurva szobáján túl, egy kis hálófülkében. Csak valahogy ott ragadtam a kurvánál. A következő pillanatban már az ismeretlen férfi hálófülkéje előtt lóbálnak s hallom a hangját bentről: „Én se bírtam velük, azért vonultam én is vissza." Erre lerak a két férfi, eltűnnek. Kis idő múlva látom a hálófülke lakóját, amint a mezőn dolgozik kint, éjszaka, holdfényben, egy rettentő hosszú szántásban. Ruhája parasztos, arca borostás. Már nem érhet baj, úgy érzem, s megnyugszom.

Du Gard naplója Gide utolsó napjairól. Gide szenvedélyesen kel ki a hierarchikus egyház ellen. Akkoriban járta be a sajtót a Mindszenty-per. Gide így emlékezik meg róla: „az a prágai Mindszenty-ügy." — Nehezteljünk? Köszönjük meg?

Milyen vigasztaló: a fák számlálatlanok! — Egy álló délelőtt görcsösen újra és újra ezt a transzparenst látom magam előtt: MAINAPIPARANCS.

Néha csak napok, hetek múlva tisztul ki előttem, hogy reálisan (konvencionális tárgyszerűséggel) mi történt egy bizonyos időpontban. Állandóan atmoszféra burkokon kell áttörnöm magam, valami aurával közelednek felém a dolgok. Pedig egyetlen törekvésem. hogy csontvázra vetkőztessek mindent. —

Délután ébredek. Köd, sötétség kint. A citromfánk valószínűtlen ajándék a szobában, kint már megfagyott volna. Még ez is! Ez a törékenység a dolgokban, s hogy még mindig nem törtek el — csak masszívan törékenyek...

Az idill tragédiája, hogy nélkülöznie kell a tragikus elemet.

„Otro toro, otro toro, que es muy manso!" (Másik bikát, másik bikát, mert ez nagyon szelíd!) — Vagy ez: az angolnát erős sós vízben tartják, míg elpusztul.
Értjük a szakmát.

Mottó, télire: Nagy önuralom kell hozzá, hogy az ember vissza ne éljen a korlátozások-adta végtelen lehetőségekkel."

„Korszerű" művészet? Amelyik a legtöbb korszerű projekciót képes felvenni. Az izmusok egymásutánja tükre a projekciók megkavarodásának is. Értékek, hierarchiák, törvények, formák, stb. elbizonytalanodása a lélekben: a projekciók elbizonytalanodását is jelenti. A „belső kép", a „belső táj", ami kivetül: amorf, egyre kevésbé ellenőrizhető és kézben tartható; s így nyilván a hasonlóra tud leginkább ráfonódni, projiciálódni. Képzőművészetben a *tassizmus* az utolsó állomás: a „belső kép" amorfitása itt pillanatnyi állapotának-formájának megfelelően projiciálódhat is. Valójában teszt-művészet, Rorsach utóda. (Nem véletlen, hogy a jelenkori tesztek

közül — bizonyos értelemben s körülmények között — éppen a Rorsach bizonyul a leghasználhatóbbnak.)

Cselekedet, ami tovább gyűrűző hatásában sehol, semikor, senkinek nem okoz szenvedést...

Hogy a tárgyakból ne legyen elég, kimentem az Ipari Vásárra. Semmit se lehet olyan hamar elunni, mint a technikai frinc-francok csodálatosságát. Persze, csodálatos; de kiábrándítóan hamar evidens is. S marad a célszerűség, a hasznosság fölötti kétes öröm. Egy fa lehet evidens, kétes?!

Egy fa önmagában. A törzse. A hajlásszöge a földhöz! — kimondhatatlan érzés.

G. vádol, hogy engem a „rejtélyes" önmagáért érdekel. Remek. Kétvállon vagyok. Védekezzem? Mondjam azt, hogy minden igazi irodalom „okkult" kutatást folytat a lélekben, a viszonylatokban, — de épp azért, hogy megkísérelje valahogy átvilágítani? Ha nem ezt teszi, smirgli lesz, — a felület esetleg még csillog is — de különben...

Iszonyú érezni, hogy az ember minőségileg, praktikusan rosszabb lett, mint volt, de ugyanakkor a fölismert és kitisztázott eszményvilága magasabbrendűbb... Ez a pokol.

Volt valaha kor, amelyik rosszabb lelkiismerettel több gonosztettet hajtott volna végre?

Beszélgetés, fiatalokkal. — Kifejtik, hogy ők, mai fiatalok, túl vannak a mi felelősség-problémáinkon, az az előző generációk „motosza." Kicsit fellengzősen, de nagy hittel beszélnek egy újfajta érzékenységről, ami most alakul. De hogy mi lenne az, nem fogalmazódik meg pontosan. Mindenesetre sokkal több az öröm a létezésben, mint ahogy azt az előttük járók írásai tükrözik. Kifeküsznek a napra — és ez öröm. Kimennek egy Botafogo meccsre — s az is öröm. Egy piros ing, öröm. S ezt nem rontják meg olyan tépődésekkel, amiken úgysem tudnak segíteni. Nincs szükség filozófiákra, mert „ma már ott tartunk", hogy mindenki magának meg tudja teremteni azt a világképet, ami a dolgokat elrendezi. Nincs és nem is szükséges, hogy folyton valami aggályosan kiválasztott cél legyen előttük. Ők egy „folyamatot" élnek át állandóan, egy-egy adódó folyamatot, s azt minden alkalommal kiszürcsölik, „megnézik maguknak". Az nem fontos egyelőre, hogy a folyamat mi felé irányul; a folyamat maga a fontos. S hogy ők általában sokkal reálisabbak és egészségesebbek, mint mi, idősebbek. Kelet—Nyugat polarizálás is mondvacsinált, lényegében az egész világ olyanná kezd vagy akar lenni, mint amilyennek ők mondják.
A sokból ez a kevés: ennyi is tanulságos tűnődési alap a nemzedék problémához.

Csakugyan: nem papi mesterség a miénk, inkább mérnöki. A mi mesterségünkben az egyéni moralitás, felelősség: minden. Nincs, aki feloldjon és megbocsásson: magunknak kell lennünk a teremtőnek és bírálónak is.

Még mindig: földrengések, szökőár, fagyhullámok, A város tele a legkülönbözőbb jóslatok részleteivel. Érdemes végighallgatni őket. Akárhol elül az ember, a beszélgetés előbb-utóbb erre a témára fut; s a külön-külön mind értelmes emberek — pusztán az egybehangzó tények, jóslatok, értesülések vonzó halmozásának a szuggeszciója alatt — kritikai feszegetés nélkül kevernek össze babonát, látomást, tudományos hipotézist, tudományos tényeket. Vajon másutt is így megy ez manapság? Ez a keverés s a vele járó cinkos izgalom persze mindig is megvolt s mindig is vonzó volt, — de valami aktuálisan jellemző plusz mégis van ebben, ami — akárcsak ötven évvel ezelőtt is — nem így lehetett: az igazoló- és ellen-tények elképesztően gyors híranyag-volta, a statisztikai felmérésnek szinte naponkénti lehetősége bárki számára, sajtó, rádió, stb. útján (persze, csak egy bizonyos szinten). Gyorsan hiszünk és gyorsan elvetünk. Gyorsan kapcsolatba hozunk és gyorsan szétválasztunk. Az ömlesztve kapott hírek, tények, eredmények között kapkodva keressük az összefüggést s közben — a statisztikai szemlélet gépies, vulgáris és megtévesztő gyakorlatával ép-

pen az relativizálódik a tömeg számára — a folyamatok mögött álló elv mibenléte — amit a statisztikai szemlélet, eredetileg és ideálisan, fixálni akart.

A. ebéd közben mesél egy jóslatról: ebben az évben nem lesz háború. Kicsúszik a számon: „És mi lesz helyette?" De el is borzadok rögtön: íme, a korszerű tragigroteszk közhely-józanság. A modern Balga kérdése lehetne Csongorhoz...

Egy karrier: 45-ben az „Optimista Ön vagy pesszimista?" c. rovatot vezeti a Tolnaiban. 50-ben harcos filmforgatókat ír, klasszikus librettókat, „vonalasit." Nyilván döntött.

300. éve lesz, hogy Rouenben megjelent az első gyűjteményes Corneille; amit még maga a szerző korrigált. Nálunk meg épp egy új fordítással gazdagodott az irodalmunk, Nemes Nagy Agnes Cid-jével. Kettős ürügy a meditálásra. Klasszikusok fordítása meg különben is izgalmas szembesítés mindig: a megváltozott nyelvvel, a fogalmak új jelentés árnyalataival — önmagunkkal. S különös nyomatékkal vetődik fel ilyenkor a kérdés: vajon a mű csakugyan érvényes, korhoz szóló ma is? Valljuk be: a corneille-i táj, mintha a szokottnál is messzebb esnék tőlünk — legalábbis messzebb, mint mondjuk a shakespear-i, ahol a romantikus extremitások és lélektanilag meggyőző inkonzekvenciák, szertelenség és ökonómia, líra és bölcselkedés olyan váratlan egymásmellettiséggel burjánzanak, mint maga a természet. S nem a természet az, ahol minden kor embere spontánul tükörbe néz? De mit kínál Corneille? Az ő világa mindenesetre sokkal redukáltabb. Azt mondhatnánk: művibb, a szó legnemesebb értelmében. Mint a francia kert. Nem a természet a mintája; s még csak nem is a lélek alapkonfliktusait térképezi, mint a görögök. Egyszerűsítve — de nem meghamisítva — leghelyesebben talán a Szent Rögeszme költőjének nevezhetnénk. Páratlanul egyszempontú alkat! Viszont ebbe az egy „szempontba" minden emberi nagyság belefér. Corneille a becsületérzésben látja a morális magasabbrendűség alapját — de miféle becsületérzés ez! Valójában az állandó heroikus lét szüksége, ami egzisztenciálisan kötelez s kizárja a praktikus józanságot és valóságérzéket. Nem shakespearei értelemben vett szenvedély, hiszen akkor feloldhatná a szív inkonzekvenciája; de nem is görög sorstudat, ami eleve egyenlőtlen küzdelemre kényszerít. A corneille-i *honneur* elsősorban akarat, intellektuálisan is megfogalmazott akarat, ami képtelen változni: önmagát determináló tökély. Innét az akadályok olyan nagy szerepe a tragédiáiban: az akarat feladat nélkül semmi. Ami mégis hajlékonnyá teszi — s nem feloldja! — az, hogy végül azzal is meg tud elégedni, ha csupán a hősi erőfeszítés példája marad: ízelítő az emberfölöttiből. Mert csak eszményekért s eszményien érdemes élni. S ami engedményt tesz a költő, valójában az sem engedmény: alakjai úgy hajtják fejüket megalkuvásra, hogy cserébe méltóságuk növekszik. (Gondoljunk Cid Ximénájára vagy a pártütő Cinnára.) De egyúttal itt a megoldása az erények és igazságok sokat emlegetett corneille-i hierarchiájának is: van meg nincs is ilyen. Ahová ezek a drámák torkolnak, ott már fenséges békével *egymás mellé* rendeződnek erények és igazságok. Erkölcsi relativizmus? Éppenséggel nem. Csupán méltó ellenfelek *remis*-e a küzdelem vége. Mint ahogy az életben is lenni kellene — tanítja a költő. A legtisztább s persze különböző eszményekre törekvés a partnerek közt — és remis. Az aktualitásból indultunk ki: vajon ebben a követelményben és felismerésben nem cseng ott korunk egész erkölcsi problematikája? A sürgetés, hogy eszményeink természetadta különbözősége mellett igyekezzünk elérni a morális felülkerekedés állapotát? S ha ez az igyekezet kölcsönös, az eredmény csak remis lehet. Nagyon valószínű, hogy ez a tragikai döntetlen az egyetlen emberhez méltó béke. S a Cinna különösen alkalmas rá, hogy ezt a corneille-i szemléletet illusztrálja.

A kritika általában a Cid mögé rangsorolja a Cinná-t. Ha két ilyen mű között egyáltalán jogos és igazságos a sommázó rangsorolás — fordítanék a sorrenden. Lehet ugyan, hogy a költőiség a Cid-ben helyenként magávalragadóbb, de eszmei tágasság szempontjából a Cinna összehasonlíthatatlanul nagyobb. A magán és közösségi lét problémáit sehol másutt nem ragadja meg olyan összetetten, mint itt, egy összeesküvés analízisében, a szerelem és lázadás motívumán keresztül. És mindkettőn bizonyítani, sőt elfogadtatni tudja a tézisét. S ez nem kicsiség. Sőt, merészségnek se megvetendő. Vessünk egy pillantást a költő korára. Az abszolút-admnisztratív állam végső kiteljesedésének kora ez, a Napkirályé, egy olyan világ, ahol az uralom eszközei morálisan nagyon is vitathatóak, s ahol a hatalom ellen fordulás nagyon is közel áll ahhoz, hogy az erény próbája legyen. S mégis, ami ennek az uralomnak a

nyomában felépül, történelmi szükségszerűség: a modern, nemzetállamokba szerveződő Európa. Bizonyos külsőségek azt mutatják, hogy Corneille-t a Fronde-hoz, a korabeli lázadókhoz húzta a szíve, azokhoz a késő középkori s reneszánsz ábrándokba menekülő főurakhoz, akik kétségkívül maguk is valamiféle rend, az értékek állandósága és hierarchiája után vágytak, viszont híján voltak mindennemű szellemi önállóságnak és vitalitásnak. Igazában nem is volt átgondolt programjuk, csak nosztalgiáik. És szervezkedésük stílusa is olyan volt, mint ezek a nosztalgiák, melyek görög és római vagy éppen egzótikus környezetbe vetítették ki ábrándjaikat, elképzelt hősiességüket, regényesen és hamisan s csakugyan prézsiőszködve. Vajon ezt ne látta volna Corneille? A mű felel: Cinna mindkét felet kitanítja. Ha lázadó, legalább olyan legyen, mint Cinna; ha uralkodó, legalább olyan, mint az ő Augustusa. S a szerelemben se legyen kisebb a követelmény, mint Emiliáé... Így lesz a játék vége itt is remis. A lázadók érvelése, mikor a hatalomratörés bűneit sorolják, éppoly visszautasíthatatlan, mint Augustus válasza az orvul lázadókhoz: *Ha gyűlölni akarsz, gyűlölj, színlelni nem kell. Ha szeretni akarsz, szeress, ne félelemmel.* Vagy ahogy a Cid-ben jelentkezik ez a tragikus döntetlenre utaló kiélezettség: *Fölajánlod fejed és én fogadjam ezt el? Támadnom kell e főt, de néked védened kell* — mondja Xiména Rodrigónak, halált és szerelmet egyszerre követelve rajta, mert így kívánja a becsületérzés. Tegyük hozzá: a dilemma mindig ugyanaz Corneille-nél, vágy és kötelesség ellentéte, s csupán a tét változik, amiért a becsület küzd. Ez a tét pedig a Cinnában a legfenségesebb: ezúttal nemcsak az egyén boldogságáról van szó, hanem a közösségéről is. S a legparadoxabb problémában, az erkölcsös hatalomgyakorlás kérdésében tud megnyugtató tragikai döntést hozni. Ha egyéb nem, ez is elég, hogy nem múló időszerűséget biztosítson művének.

Corneille, mint a nagy tragédia írók mind, csak katharzis útján tudják elképzelni az ember erkölcsi megnemesedését. S bár az ő katharzisa talán a legjegesebb — amilyen csak az eszmények nevében intellektualizált, önmagát determináló akarat lehet — őt olvasva mégis úgy érezzük: nemcsak arra vagyunk hivatva, hogy felismerjük az eszményit — talán arra is, hogy elérjük. (A fordítás különben kiváló költői teljesítmény; s ritka találkozás is egyben. Nemes Nagy Ágnes költészetének intellektuális, de főképp morális struktúrája sokban rokon azzal, ami a corneille-i lelki tájat jellemzi; a *Bosszú* c. négysorosában pl. — *Ki nem tud bosszút állani, de megbocsátani se, végképp — az örökmécsként égeti olthatatlan keserűségét* — szinte aforisztikusan fogalmazódik meg a corneille-i veretű tragikai döntetlen igénye.)

Nem elég elítélni a bűnt; bizonyos értelemben szeretni is kell. Organikus funkciójában megérteni: ez a részvét többlete.

Újgur dalok közt olvasom: „Hideg hegyeknek csúcsain nincs madár, te rénszarvas és köztem nincs különbség, egyformák vagyunk." — Sosem leszek űrhajós, de ha mégis odajutnék, ez a pár sor biztos eszembejutna. Lehetséges, hogy a civilizáció végül — magasabb szinten — újra szembeállít a primitív lét-érzés perspektíváival? S hogy humanizálódni tudjon a technika, ahhoz éppen az kell, hogy túlemelkedjék a frizsiderek, a középteljesítmények világán? Önértékelésünk helyes mértékét most már csak a „kikutatott" és „berendezett" űr biztosíthatja újra, új mértékegységek szerint?

Minden napot úgy kellene kezdenünk, mintha a csecsemő és a haldokló egyszerre pillantana ki a szemünkből. Így talán meg is értenénk valamit mindabból, amit szüntelenül és okosan igyekszünk megmagyarázni magunknak.

Ismeritek? Az eget egynemű felhőréteg borítja, sehol egy rés, semmi gyűrődés, semmi rajzosság rajta. A színe sárgás-mélykék — s mégis világosabb van, mint amikor a nap süt. Fényforrás nélküli világosság. Minden állóképszerű, még a mozgás is, a tárgyak felfokozott térbeliséggel mozdulatlanok. A zajok tárgyszerű hangsúlyt kapnak. S az egész táj, a város, a világ mindenestől: mint egy cizellált aprólékossággal berendezett óriási hangár, ahol a tárgyak valami belülről sugárzó pillantástól láthatók. Állsz egy ablakban és nézed: az éppen megteremtett dolgok kíváncsisága néz vissza rád. Válaszolni kellene, de nem lehet.

Egy Gross—Borni-i hajnalra emlékszem: a hatalmas tüzérkiképző tábor egyik barakkjában állok az ablak előtt, mezítláb, hosszú alsónadrágban. A nagy vaskályhá-

ban sisteregve égnek a félméter hosszú fenyőfa hasábok. Pár napja múlt karácsony, a sarokban formás kis fenyőfa, színes papírba göngyölt, keményre száradt kenyérdarabkákkal, cukorka helyett. Hirtelen s nagyon éles tudattal ébredek, odamegyek az ablakhoz, nézem a havas síkságot. A látóhatár szélén vérvörös napkorong, még nem szakadt el a földtől. Sehol egy fa, bokor, se épület, csak a vízszintes hó s az óriási, makett nap. A társaim alszanak. A barakk fapadlóján, a réseken, beszivárog a metsző hideg, csapja a lábamat, de a kályha is dönti a meleget — s mindez olyan pezsdítő, egyszeri, a kaland minden váratlan lehetőségével teljes, hogy majdnem boldog vagyok. 1944 tele volt ez. S akárhogyan is, de az ifjúság. Iszonyú.

Halottak napján, a Farkasréti temetőben. Át a nagytemetőn, a hóban, a hamvasztotak alagsori nyitott kriptájához: hosszú folyosó, két oldalt föl a mennyezetig kis márvány-táblás fiók-rekeszek, virág és gyertya a falon, virág és gyertya a földön és szemét- virág-hulladék, papírhulladék, stearin-hulladék — és mindnek a szaga, mind eltaposva. S minden szűk, a folyosó, a lépcsőlejárat,, a fiók-rekeszek. A folyosó menynyezetén düröckös üvegnégyszögek, mint a nyilvános WC-k fölött; hogy nappal is lehessen látni, villanyfény nélkül. Fölnézek, látom a talpakat és skurcban a tovasuhanó lábakat. És virág és szemét és szagok. A. azt mondja: Halál és bazár.

Egy hangyát nyomtam el este az ujjammal. Reflex-mozdulat, kávéfőzés közben. Egy óra kellett, mire a szégyen előhívódott: „Olyan kicsi, hogy még piszkot sem hagy az ujjadon, ha megölöd."

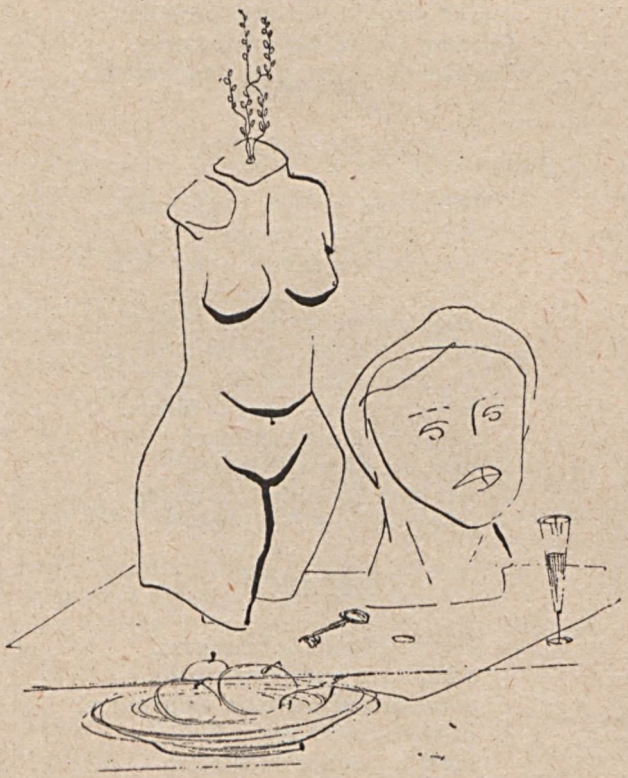

Horváth Ferenc rajza

Weöres Sándor

Naplójegyzetek

ÖREGEDŐ

Agyvelőm pislákolva ég,
fénye, az elmegyöngeség,
folyton szűkíti karikáit,
folyton fakóbb térbe világít;
ha Isten megsegít, alig
látok már a cella-falig.

ÖNARCKÉP KUTYÁVAL

Aki voltam, csak fudokló tetem:
a szív, mint kő, a torkot elszorítja.
A keserves testből az élet-szikra,
hogy lélegzethez jusson valahára,
átárad megpihenni egy kutyába:
Gazdám lábára hajtom a fejem,
kínját nem érzem, nem emlékezem.

OLDÓDÓ JELENLÉT

Érdektelen vagyok magamnak,
csak halálom bizonyossága
ment meg a kéretlen bohóctól,
bár fáj egy álca eltiprása.
Halálommal semmibe térek?
nem lesz több óhajom, bajom.
Haladom után tovább élek?
most is birom, majd is birom.
Élet s halál nem érdekel,
csak az a harmónia kell,
mit nem hordozhat az anyag
s nem tudhat róla értelem.

KÉTARCÚ

Énem: állandó társaságom,
s bár nem unatkozom vele,
e kullancs megbontja magányom,
béke és csönd van nélküle.
Mert a géniusz sugalmára
figyel és szóvá megformálja:
rögös lényét elviselem
estig, de mindörökre nem.

Persephonét sirató Eros

Futottál tüske és palánk között,
mögötted vaskos szomjas árny, s űzött,
mint négernőt gorilla, messzi rétre,
holdsütéstől fehér tornyok közébe,
hol önnön ősanyád voltál magad,
habos leomlás, fényes ájulat,
és zavaros szánalom émelyített
egy árny miatt.

Én nem vagyok lidérced,
de vitézed: mért nem voltál velem,
hogy védjelek? ne más lépteiben
én űzzelek és ész-nem-lakta szomjam,
lélegzeted fogyását megraboljam,
rád hajló párás súlyos árny alatt
tűrd hanyatt-dermedt diadalmadat,
hullásod üdvét, hogy az aljas árnyék
királynői dicsőségedre váljék.

Epilogus

Mégse mindegy; pedig utánam nem marad
élelmes kis család, se tortaszelet-forma
ház és kert, ékelve gipsz-önérzetű sorba,
hulltomban meztelen imádjam az Urat,

fillér is égetett, gatyámat is sokalltam,
bámulva, hogy önnön nedvétől részegen
mindenki ráng, kerít, törtet, sosem pihen,
s vágyna száz évig is paskolni ennyi bajban;

tudom, sosem lehet jobb ez átvonulás,
mert mindig szutykosat súlykol a nagymosás,
a szenny mind visszahull, és elröppen a tiszta:

mégse mindegy, hogy a derűs lét ősi titka
szavamból fölkel-e és útjukra borítják,
vagy csak holttestemet túrkálják, mint giliszták.

A makacs élet

A robbanó jelen irtja ki e nyulacskát
akik vagyunk, vagy az üres vázú jövő
mely vérünkkel hasát ízzóra szívni jő:
egyik se koszorú, csak ingyen közmulatság.

De ládd a tűzgödör parazsán libegő
láng-pávatollban a lány mézesbáb-alakját,
fonott arany haját, fagyos tetőtlen puszták
villámló templomát: az élő Otthon ő.

Híg falán áthatol hatóság, hadsereg,
okmánytól hullnak el barmok és emberek,
de le nem sújtanak a villám-otthonokra.

Végül az üresség lankáján megtapadva
e szűz kotlós sötét hamú ölén piheg
s vár egy szem eleven felsíró búza-magra.

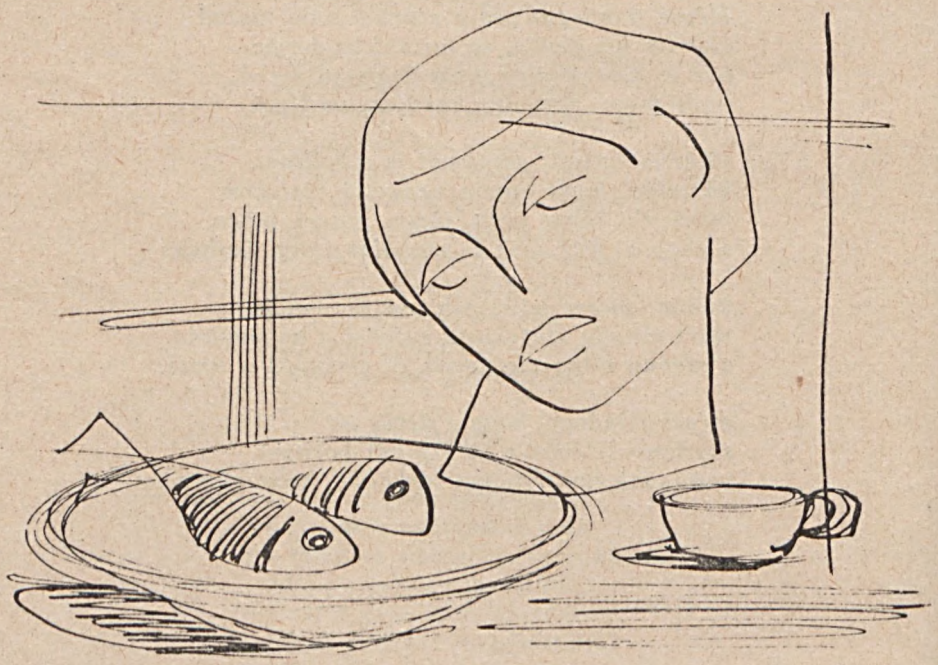

Horváth Ferenc rajza

Rubin Szilárd

Pécsi éjszaka*

Megálltam a holdvilágos pécsi utcán, a klinikák táján. Mögöttem a Hullámfürdő kőfala: éreztem a frissen megtöltött medencék illatát. A strand felől hűvösség dőlt az éjszakába.

Egy lélek se járt. A közeli akácnak támaszkodtam, s néztem az alvó utcát. Csend volt, az üres úttesten foszforeszkált a homokos biciklinyom. Gyönyörködtem a kvarckristályok csillogásában. Bőröm friss és hűs volt a fürdéstől, testem tiszta, mint a közlekedőedény. A csavargók éberségével bámászkodtam az éjszakában. Az utca végén egy villanyóra ragyogott a magasban: derűsen világos számlapján a perceket jelző rovásokat is láttam. Negyed kettő múlt.

Zsebemben hordtam barátom hónaposszobájának kulcsát, de nem kívántam lefeküdni. Átutazóban voltam, a vakációs vándorlás boldog lebegésében. Még bennem verdestek a Balaton hullámai, de már hívott a mohácsi Duna. Leültem a fürdő-kerítés előtti padra, és rágyújtottam.

Alig negyven kilométerre voltam hazulról. Ha nincs pénzem, gyalogosan is hazamehetnék, csupa ismerős falun keresztül, vagy a szőlősdombokon át, ahol rokoni pincékben pihenhetek meg. Ezzel a tudattal üldögéltem a padon, és füstöltem az éjszakában.

Tízóra tájt jöttünk táncolni Orsolyával a fürdőkioszkba. De hiába ült az asztalnál a mamája meg egy helybeli nénikéje, hiába viselte új, halványkék batisztruháját, amellyel büszkélkedhetett volna, a legdivatosabb tangót is untuk. Láttam, mi megy végbe benne. Hajnali klastromfolyosóra illő, zárt és ártatlan arca kipirult az izgalomtól, szeme az árnyékos parkrészeket kereste. Egy óvatlan pillanatban otthagytuk a táncteret, és besurrantunk a sötétbe. „Melegem van — súgta Orsolya — fürödjünk meg!" A bokrok közt ledobáltuk ruháinkat, s lassan, hogy meg ne csobbanjon a víz, belemerültünk a medencébe. A sötétkék csillogásban csak napótt' mellei világítottak, mielőtt elfeküdt volna a vizen. Percekig úszkáltunk mezítelenül, lebegve ölelkeztünk és csodálatosan éber mámorban csókoltuk egymást, miközben a lombokon át a színes ruhák forgata látszott, és felénk szűrődött a zene.

Az asztalhoz visszatérve úgy törülgettük fülünkről, homlokunkról a csillogó vízcsöppeket, s emelgettük a hátunkra tapadó ruhát, mintha megizzadtunk volna. Orsolya még hűsítette is magát a nénikéje legyezőjével.

Csak illemből figyeltem az öreg hölgyre, aki régi, elpusztult szőlőjükről beszélt. „Mindent megevett a filoxera" — mondta. „De a merészebb gazdák kimentek a sivatagba, és új tőkéket telepítettek a futóhomokon". „Milyen sivatagról beszél, Anna tant? — kérdezte Orsolya. „Hát a delibláti homokpusztáról!"

Az idős hölgy verseci lány volt, mint Orsolya egész anyai famíliája, és az egykori Határőrvidék levegőjét varázsolta körém a pécsi éjszakában. Csak most láttam avitt retiküljén a császári sasos emblémát: hajdani tisztfeleségek hordhattak táskáikon ilyen díszeket. Felrémlett előttem a Bánságba vezényelt osztrák lovastiszt, amint végigtekint a végtelen homokbuckákon, a gyarmati katonák sívárságával és melankóliájával szívében. Az ő kései sarjukat szeretem hát! Mert nem a végekről hazaszármazók élvezetvágya, a kolonizálók nyers ösztönei

* Részlet az író „Csirkejáték" című, közeljövőben megjelenő regényéből.

élnek-e a biedermeier neveltetésű Orsolyában? S a jóhír könnyű kockáradobása nem zárkózott gőggel párosul-e benne?

Barna bőrömmel, sasorrommal, úgy ültem a fajanszkék szemű hölgyek közt, mint fiatal török túsz, egy régi úri család kíséretében.

„Bizony — mondtam elismerően —, a szőlő jó. De a birtok több!"

„Milyen birtok?..."

Orsolya jóindulattal mosolygott, én azonban hirtelen elhallgattam. A birtok volt egyetlen titkom, amit neki sem árultam el. Örültem, hogy másra terelődött a szó.

„Wie geth's dem armen Herczeg?" — érdeklődött az idős hölgy, pattogó németséggel.

A fekete-sárga nénike földijét, Herczeg Ferencet tartotta a legnagyobb írónak. A fiatalság, az Adriai Yacht Club, a dalmáciai nyarak jutottak eszébe róla. Mennyire meggyűlölt volna, ha tudja, hogy a télen nem akartam elkísérni Orsolyát, amikor családi megbízásból elemózsiát vitt a magányos aggastyán hűvösvölgyi villájába!

De melyik nagyreményű bölcsészhallgató törődött a háború után Herczeg Ferenccel? Most, a padon üldögélve is, mosolyogtam a nénike avult izlésén. Főrend és titkos tanácsos: így képzelik el Anna tanték az írót! Pedig tudtam, jövőnket színezgetve, Orsolya képzeletében is ott úszik az írófejedelem yachtja.

Anna tant lakására gondoltam, a temesvéri, aradi szobák szagával teleszítt párnákra, melyeket ma Orsolya kedvéért vert föl a szikár és katonás néni. Miről álmodhat rajtuk? Milyen arcok, házak és kertek tűnnek föl benne?

Hirtelen történt velem valami. Pontosabban újra megtörtént, ami kisfiú korom óta kísértett, csakhogy ezen az éjszakán annyira váratlan volt. Anélkül, hogy bármi is bántott volna, jeges üresség támadt a mellemben, vacogni kezdtem, s az árvák tehetetlenségével bámultam magam elé. Szempillantás alatt megszökött belőlem egész világom, ott maradtam kapcsolatok és értékek nélkül. Hiába ismételgettem: Orsolya szeret. Ez a tudat most nem jelentett többet, mint hogy egy skatulya gyufa harminc fillérbe kerül.

„Gyorsan gondolnod kell valamire, valami nagyon szépre!" — mondta Orsolya, amikor esettségemről beszéltem neki egyszer. Most minden erőmmel a Balatonra gondoltam, melyet ezen a nyáron láttam először.

Késő este vetődtünk Keszthelyre. A Helikon kapujában felcsöngettem a gondnokot, kiadós borravalóért végigvezetett bennünket a kastélyon. Az én ötletem volt a késői látogatás: Orsolya mamája parasztfiús szemtelenségnek, forradalmi önkénynek képzelte. „Hiába — dünnyögte —, ez az Attila érzi, hogy a mai világban mindent szabad nekik!" Pedig az igazság más volt. A Balaton patinás magyar világában büszkélkedni akartam a Carletter család előtt a fényes múlttal, nagyjaink gazdagságával. A hazatérő princ önbizalmával rántottam meg a csengőt.

A híres francia park már az enyészet kertje volt, a mesterséges tó poshadt vizében csonka tritonok tükröződtek. A faburkolásos szálákat azonban rendbehozták.

Helga néni hivalkodni akart a gondnoknak, hogy tapasztalt turistákkal van dolga, és papucsot kért. Amikor papucs nem akadt, ránk parancsolt, hogy vessük le a szandálunkat. Jót mulattunk a dolgon, mert Helga néni, a szigorú úri hölgy ábrázatával, ugyancsak furcsán hatott mezítláb. Orsolya mamája igazi germán nő volt: még ruhái is az északi mitológia istennőinek fenséges sikktelenségét idézték. Testes alakjával sután, de méltóságteljesen tiblábolt a kastély in-

tarziás parkettjén. Mi titokban folyton egymás lábára tapostunk Orsolyával: ez a kötekedés jobban szórakoztatott bennünket, mint a hajdani hercegnők megfeketedett arcképei, a bronz versenyparipák meg a Királyi-díj ezüstkupái. A könyvtárban leemeltem a polcról egy könyvecskét, Eichendorff: *Egy mihaszna emlékiratai*-t. A véletlen rádöbbentett, hogy a csinos kertészfiú, akit a grófnők is kitüntettek kegyeikkel, szellemi elődöm lehet. De Helga néni dorgáló tekintete nyomban helyére parancsolta a könyvet, s megint Orsolya megtaposott lábacskája lett legfőbb szórakozásom.

Később várnunk kellett a fonyódi hajó indulására, beültünk hát a parti cukrászda kertjébe. Helga néni lesújtó pillantásokat vetett maga köré:

„Milyen más volt ez a helyiség a háború előtt!..."

„Csakhogy akkor Till meg én nem ültünk itt! Nekünk most kell örülni az életnek!" — vágta rá Orsolya. „A régi világban Tillnek nem lett volna jövője."

„Most meg neked nincs."

Orsolya nem válaszolt. De a bizakodó tekintet, amellyel rám nézett, kifejezte a hitét: az én jövőm az ő megmentését is jelenti.

Zavaromban a nádszékemben felejtett újságba pillantottam. A jelentéktelen mondatok megleptek. Újra azt az örömet éreztem, amit az első, háború utáni újság okozott. Minden másképp van! De ez a *másképp* most valószínűtlen volt, s olyan buta csodálkozást ébresztett bennem, mint az első latin szöveg a gimnáziumban.

Ilyen valószínűtlennek látam az én sorsomat is. A rosszul tanuló, senkiházi kis Angyal Attila, egy zöldséges kofa unokája, most szülővárosa legrangosabb famíliájával üldögél a fürdőhelyi cukrászdában. Orsolyára pillantottam. Fiúsan szétvetett lábbal ült, a víz alatti úszkálástól merev szivárványhártyája gyermekien üres tekintettel nézett a távolba, és álmosan szörpölte a málnáját. „A szeretőm!" — mondtam ki magamban, s valósággal megrémültem a diadaltól. De képzelőerőm, mely a változó világon kívül idáig segített, már is beleágyazott e másik élet hangulatába.

„Igaz, hogy régen a Balatonnál is voltak lóversenyek? Helga néni biztosan tudja!"

Orsolya mamája kapott az alkalmon, hogy elvakítson bennünket a letűnt világ fényével. Szavaira madárcsontú japán meg angol fiúcskák jelentek meg előttem: Festetich herceg hajdani zsokéi. Egyedül ők érdektek igazán a fölidézett múltból. Titokzatos arcuk mintha felém bámult volna a galagonya-sövény mögötti sötétségből. Elegánsan, aranyakkal a zsebükben csellenghettek a parton, de apró termetük mögött árvaságuk árnyéka tornyosult... Egyszerre elveszettnek éreztem magam, mint ők lehettek, egy idegen család megvásárolt, jóltartott kegyencei. Szerettem volna ott aludni nagyanyámnál, a rozoga mohácsi díványon, meghitt szegénységükbe takarózva. De a csüggedés gyorsan elszállt, s már sziporkáztak el olvasmányaimból a nagyvilági jártasságot fitogtató bálnevek, derbyk és klubok krónikái...

Messze, a pécsi éjszaka csendjében, egy villamoskocsi gurult az állomás felé, s lassan átzörgött keszthelyi emlékeimen. Úgy rémlett, nyomon vagyok: az emlék megfejti váratlan közönyöm és üresség titkát. Most már tudatosan kerestem a bökkenőket, köztem és a Carletter család között. De éppen ellenkező eredményre jutottam.

A kirándulás délelőttjén Orsolya egyik nagybátyját, egy vén tábornokot látogattunk meg. Villája Zamárdi mellett állt a parton, itt élt évek óta háborodottan, aggszűz rokona gondjaira bízva. A tábornok a 19-es ellenforradalom

egyik vezéralakja volt. kezdetben maga Horthy is alárendelt szerepet játszott mellette. Megérkezésünkkor a vénembert éppen tisztába tették, Orsolya meg én odakint maradtunk a málnásban. Csókolóztunk és halkan bolondoztunk egymással. Orsolya nem sokat törődött a nagybácsijával. Miért vettem volna hát a szívemre, hogy kinek a házában járunk? De a bolond közelében élő vénkisasszony búcsúzáskor váratlanul kimondta rólam a család valódi véleményét:

„Nem illesz te a mi Orsolyánkhoz! A szemed se úgy áll, ahogy kellene. Biztosan kommunista vagy, csak eltitkolod." S a világról lemondott remeték gőgjével elfordult tőlem.

Eddig csak a *Vigilia* című katolikus folyóiratban jelent meg versem, de Tonka néni már vörös bértollnoknak tartott. Puszta fiatalsága és tehetsége miatt, ami az új világban fog gyümölcsözni, elkárhoztatott minden fiatalembert. De hát mi köze volt Orsolyának ehhez az elszáradt, harapós papagájhoz? Ugyancsak melléfogott, mert Orsolya egész nap túláradó gyengédséggel kárpótolt a jelentéktelen sérelemért.

Hirtelen órámra pillantottam: tudni akartam, hány perce vált el tőlem. Számbavettem a távolságot, az időt, ami alatt Anna tant Dom téri lakásáig futhatnék. A félelem, hogy Orsolyát elszakíthatják tőlem, elsöpörte a közönyt, betöltötte az ürességet. Egyszerre teljes erővel átéltem mindazt, amit Orsolya jelentett számomra. Most már elég volt esti kalandunkra, a titkos fürdőzésre gondolnom, és felvillanyozott az öröm. Ismét tudtam, hogy legjobb nyaram, legszebbik éjszakája ez.

S mindjárt rám is mosolygott a szerencse.

Halk szandálcsattogást hallottam, s a túloldalon közeledő köpcös ifjúban felismertem elválhatatlan cimborámat, Csajtay Ignácot. Két leányt kísért.

Nemhiába bíztam benne, hogy körülöttem, a sötét városban ott végzik őrjáratukat hozzám illően nyughatatlan barátaim. A távollevők is úgy keringtek az országban, mint a lökhajtásos repülőgépek. Első valóban békebeli vakációnkat éltük.

Barátom egy olasz tenorista drámai pózában torpant meg:

— Nézd csak! — kiáltotta, és átsietett az úttesten. — Hogy kerülsz ide?

— Átutazom...

Ezen a szó minden ok nélkül röhögni kezdtünk.

— Ó, kis európai vasútállomások!... — szavalta Náci. Hirtelen elkomorodott: — Miért nem írtál, disznó?

— Visszaküldted az Apollinaire-em?

— Ősszel fölviszem Pestre! Azzal jelenek meg az egyetemen!

Egy kölcsönös megvetéssel és rajongással teli tekintettel felfüggesztettük a reménytelen számadást. Ehelyett távirati stílusban tisztáztuk, hogy én most jöttem, ő pedig holnap utazik a Balatonra, de ma éjszaka még fölszedett két nőt, ezeket azonban nem lehet szétválasztani, úgyhogy a Jóisten hozott össze bennünket.

Átmentünk a túloldalon várakozó lányokhoz.

Az egyik nő gömbölyödő hasú, törpe cigánylány volt. Nem lehetett több tizenhét évesnél, szeme kedvesen csillogott, viszont alig volt foga. Ferde testtartásáról láttam, hogy sánta. Elméletben rögtön a másikra szavaztam. Ez lóképű és gyér szőke hajzatú teremtés volt, félkarját felkötve viselte, sínben.

— Mindjárt jövök — bíztatott bennünket Náci —, addig beszéljétek meg, hová megyünk. — Elsietett, nyilván vizelnie kellett. Ott maradtam a két nővel.

— A maga barátja egy hülye — jelentette ki a felkötött karú.

— Ne beszélj így, Ili! — intette le az állapotos törpe.

— Így járunk már éjfél óta vele, megmondtuk, hogy a Mecsekre nem tudunk fölmenni, a Manyika lába miatt. Azt mondja, keresi egy barátját, az bérel taxit, hogy fölvigyen...

— Magának van pénze? — kérdezte a kicsi. Ahogy az történni szokott, ő vetett szemet rám.

— Nincs. Éppen csak az autóbusz jegyem van meg hazáig.

— Adjuk el, az állomáson megveszik! — javasolta Náci, aki közben visszaérkezett. — Holnap úgyis kapsz kölcsön.

— Álmos vagyok — ellenkeztem. — Itt vagyok egy lépésre Hadlertól. Megyek és lefekszem.

— Ne légy hülye! Meg fogod bánni!

Vállat vontam, én kezétcsókolomat köszöntem a lányoknak. Náci pár lépésre követett, hogy lebeszéljen a hazatérésről.

— Hagyd itt őket — súgtam.

— Nem! — mondta elszántan. — Nekem nő kell! Fölmegyek a Széchenyi térre. A Nádorban kártyázik a Becsi, ha nyert, biztosan ad egy tizest.

Elbúcsúztunk. Hátratekintve még láttam, amint rövid tanakodás után elindulnak. Náci fölszegett fejjel, feltartóztathatatlanul növő ifjúi pocakját és kínzó gerjedelmét komor férfidaccal hordozva lépdelt az akáclombok alatt. A félkarú nőbe karolt, a cigánylány pedig szaporán sántikált utánuk. Lépteik elhaltak az éjszakában, és sűrű csend lett.

Hadler egy mellékutcában álló kis házban lakott. Nem kellett villany gyújtással felriasztanom a szomszéd szobában alvó főbérlő nénikét, a sötétben is kikerültem az előszobában tornyosuló, cintányérral fölszerelt nagydobot, az előző albérlő hagyatékát. A nénike, a nagydob árán, sírkövet akart csináltatni megboldogult férjének.

A hold megvilágította Hadler diákszobáját: jól látszottak az almáriom tetején fonnyadó almák, az ablak előtti kertecske, s a faragott parasztágyak fölött ékeskedő két nagy olajnyomat: *Mátyás király Bécs kapuja előtt*, és *A tizenhárom aradi vértanú*. Levetkőztem, behajtottam az ablaktáblákat, s ahogy a vánkosra tettem a fejem, már aludtam is.

Nem tudtam róla, hogy alszom. Álmomban továbbra is hanyatt feküdtem az ágyon, és a holdsütött falon függő képet, a mártír tábornokok portréit néztem. Döbbenten láttam, hogy arcukon nyoma sincs bajusznak meg szakállnak, és gyermekien fiatalok. Felültem, hogy közelről szemügyre vegyem őket. Te vagy az Nuszpl Simon? — kérdeztem gyanakodva, az egyik nagyfülű fiú pattanásos orcáját vizsgálva. Több név nem jutott eszembe, de már tudtam, hogy hajdani osztálytársaimat látom, a pesterzsébeti polgáriból, teljesen elfelejtett fiúkat, akikre évek óta nem gondoltam, s nevüket, ábrázatukat régen elmosta bennem az idők. Ezek mind katonatisztek lettek? — tűnődtem. De miért nem viselnek egyenruhát? Miért olyan csapzott a hajuk, és elnyűtt a ruhájuk most is? Több közülük, mintha halott lett volna: üveges szemmel meredtek rám a képről.

Dobogó szívvel ébredtem föl. Első pillantásom az aranykeretes nyomatot kereste. Félkézzel kitártam a spalétát, hogy ráessen a holdfény. Honvéd egyenruhás, daliás férfiak néztek szembe velem. Honnan került a helyükbe az imént a másik, kísérteties tizenhárom? Miért merült fel bennem éppen ezen az éjszakán közönyösen elfelejtett külvárosi cimboráim irtózatosan távoli képe? Majdnem egy évtizede nem jártam Pesterzsébeten!

Biciklisurrogás hallatszott az utca felől, s egy kerékpár állt meg a kapunál. Kisvártatva zörgött a kulcs, a gumik végiggurultak a kavicsos udvaron, miközben az előszobába bevillant a pislákoló dinamólámpa fénye. Tudtam, hogy Hadler jött meg Mecsérről, Pécsváradról vagy Kisasszonyfáról. Talán egy mulatság végeztével, s egy hajnali vonat kedvéért ült kerékpárra, hogy pár órát városi diákszállásán töltsön, előkeresse valamelyik könyvét, új filmtekercset tegyen a gépébe vagy magával vigye a teniszütőjét. Áginál, Vilmánál vagy egy új, ismeretlen lánynál járt-e este? Évek óta ő volt legjobb barátom, néhány álmosan váltott szóért azonban nem akartam lemondani a titokzatosan fölbukkant fiúkról. A fal felé fordultam, és arcomra húztam a takarót.

De a kamaszarcokat nem tudtam felidézni többé. Csakhamar újra elaludtam.

Valószínűleg kora reggel ért utól második álmom. Napközben viselt csinos öltönyöm gyűrötten csüngött rajtam, amint egy ismeretlen városka utcáján a patika felé siettem. Orsolya miatt utaztam ide, s a vonaton lázas betegség tört rám. A gyermekkori rémet, a kolerát hordtam magamban, s féltem, hogy bármely pillanatban összeeshetem. Nem ismertem a várost, és nem tudtam, hol lakik benne Orsolya. Annyit tudtam csak bizonyosan, hogy a patikában kell keresnem. Bekémleltem az ablakokon, hátha észreveszem jólismert bútorait, igyekeztem ellesni a sötétedő utcán járók szavait, szorongva figyeltem a korzózó fiatalemberek arcát. Talán őt várják! Talán vele lesz találkájuk!...

Beléptem a kicsiny patika ajtaján, s Orsolya ott állt a tára mögött, fehér köpenyben, ahogy az egyetemen járt. Döbbenten és bosszúsan nézett rám:

— Miért jöttél utánam? — kérdezte ellenségesen, alattomos félelemmel az arcán.

— Hallgass meg! — mondtam kétségbeesve.

— Nincs időm. Be kell zárni.

— Engedd, hogy nálad maradjak. A vonaton beteg lettem, alig állok a láztól. Az egész városban nincs rajtad kívül senkim!

— Sajnálom. Mért jöttél ide?

Hitetlenül és könyörögve néztem rá, de ő gyűlölettel sziszegte:

— Tudod, hogy nem szeretlek!

A láz és a fájdalom elvette az eszem, letérdeltem elé a kőre:

— Hogy mondhatod ezt? Elfelejtetted, mit fogadtunk egymásnak? Emlékezz csak: amikor a gyakorló évedet töltötted, és én egyedül utaztam az autóbusszal Pestre, hogy zokogtál a patikátok előtt az utcán! Hogy sírtál és integettél a partról, amikor a húsvéti vakáció után elindult velem a hajó! És a füredi parkban! Milyen őrülten szerettük egymást!...

— Hiába beszélsz. Én el akarlak felejteni, és el is foglak.

— Sohasem szeretsz többé?

— Soha!

A kés a szívem közepébe döfött, nem tudtam szólni többé. De a kétségbeesett csöndben hirtelen meghallottam egy vörösbegy énekét. Ott ült a patika előtti fán a sötétben, és fütyült. A hang boldog gyanút ébresztett bennem. Lehetetlen, hogy ezt a madarat halljam, hiszen a vörösbegy sohasem énekel este! Ha pedig mégis hallom, akkor bizonyára reggel van, és csak álmodom...

Reménykedve és alázatosan elmosolyodtam, Orsolya pedig rosszul megjátszott gonoszsággal:

— Utoljára mondom, Angyal Attila, hogy távozz tőlem. Szíveink immár szétváltak, és én egy gazdag úr menyasszonya vagyok.

Azzal kipukkadt belőle a nevetés.

— Te krampusz! — kiáltottam. — Ezért meglakolsz!

Felugrottam, hogy magamhoz öleljem. Orsolya azonban durván eltaszított.

— Még mindig reménykedsz? — sziszegte a korábbi gyűlölettel, és nagyon is őszinte undorral az arcán. — Még mindig nem vagyok elég komisz hozzád? Mit csináljak, hogy lerázzalak? Mikor érted meg már, hogy vége? Mikor?!

Sírni kezdtem, és elfordultam tőle. S miközben kifelé mentem az ismeretlen patikából, ahol életem legnagyobb fájdalmát éltem át, miközben a névtelen városka árvasággal teli sötétségébe léptem, a vörösbegy egyre hangosabban és bíztatóbban szólt, s én kinyitottam a szemem.

Az ablaktáblák közt fényes pászmákban tűzött a szobába a júliusi nap. Felültem az ágyon, s éreztem, hogy telt és sima arcomon folynak a könnyek. Hitetlenül meredtem magam elé, majd átvillant rajtam, hogy beteg vagyok. De testem frissesége, könnyű és pihent lélegzetem gyorsan meggyőzött róla, hogy arcomon semmi keresnivalójuk a könnyeknek. Mind hevesebb hullámokban borított el az öröm, és kiugrottam az ágyból.

Az ablak előtti fán ott fütyült kedves megmentőm. Ahogy meglátott, vidáman ugrott egy-kettőt, aztán elröppent. Bennem, úgy látszik, maradt valami az álom komorságából, mert hirtelen elszomorodtam.

Milyen rettenetes hidegséggel szólt hozzám! Mennyi gyűlölet volt a szemében! Nem ő mondta-e, ha csak álmomban is: „Tudod, hogy nem szeretlek! Miért jöttél utánam? El akarlak felejteni, és el is foglak!" Ha mindez lehetséges, akkor hiába áll előttem ez a szép nyári nap is! Hiába várnak rám hűséggel teli évek, valaha mindez embertelen fájdalommá válik, s annál elviselhetetlenebb lesz, minél teljesebb most az öröm.

Azonnal beszámolok neki az álomról, figyelmeztetem, milyen förtelem les ránk. De hát biztosan összeszidna és kinevetve, azt mondaná, hogy rossz a lelkiismeretem, s hogy ő mindig szépet álmodik rólam. Mit is tehetne mást? Hiszen a jövő, amit láttam, csak nekem lesz szörnyű!

Hadler mélyen, dagadó fiatal orcáján egészséges önelégültséggel aludt. Elnéztem az erős, tagbaszakadt fiút, amint egy-egy lélegzete valósággal föltornyozta mellén a takarót. Ő biztosan nem hagyna cserben. Mert Hadler szívében épp úgy összetartozom Orsolyával, akár a magamében.

A limlomos könyvespolcra néztem. A *Fekete mágia,* kamasz éveink bibliája, ott állt megszokott helyén, az *Álmoskönyv,* a *Rózsakereszt rend története* és *Hauser Gáspár históriája* mellett. A jóismert könyvek most szemet szúrtak.

Hiszen minden álom vágyálom! — kiáltottam föl magamban. Eszerint én magam vagyok a Gonosz, aki vesztemre török, mert lelkem mélyén — hányszor tapasztaltam! — saját boldogtalanságom esztelen vágya lapul. Bűntudatom van, és büntetni akarom magam. De miért, és ki miatt? Túlságosan biztos voltam a rám váró örömökben, sem hogy lelkiismeretvizsgálattal kínlódjam. Gyorsan ledobtam magamról a pizsamát, mint valami tisztátalan halotti inget, és tornázni kezdtem.

A mosdókancsó körül már ott dongott az első szomjazó vadméh. Megmosakodtam a hajnalkákkal kipingált bádoglavorban. Vállam hálott a naptól, kezemet csípték az evezőtörte hegek. Kancsin, szappanos képpel futottam át a falinaptár gótbetűs versét:

Was heut müde gehet unter,
Hebt sich morgen neugeboren.
Manches bleibt in Nacht verloren —
Hüte dich, bleib wach und munter!

A tanács pontosan nekem íródott! A friss törülköző kék hímzett betűkkel köszönte rám a *Jóreggel*-t, s lassankint fel is támadt bennem a jókedv. Mire a csinos tropikálruhát felöltöttem, megfeledkeztem az álomról.

Vasárnap várunk a mohácsi zátonyon.
Kiabálj át a csónakért! Till.

A füzetlapot, melyre üzenetemet firkantottam, Hadler éjjeliszekrényére tettem, aztán megfogtam a bőröndömet, és kiléptem az ajtón.

A kert illata, a napfény és a váratlan kiáltás egyetlen káprázattá olvadt:

— Csakhogy elkészültél, te álomszuszék!

Hunyorogva, boldogan megtorpantam.

Orsolya állt a kapu előtt, és úgy ragyogott az arca, mint valami pukkadásig telített napocska. Ott állt kékpettyes fehér vászonruhában és friss kék zománccal a szemén, nyurgán, mint a hosszúszárú virágok, hófehér szandáljától a hajába fűzött masniig elevenséget árasztva.

— Kilestelek! — csacsogta. S hogy korán fölébredt, hát elém jött, s már percek óta lesi az utcáról, ahogy mosakszom. A bal fülemet például elfelejtettem megtörülni, ezt is látta. Bizonyságul nyomban bele is nyúlt, és elémdugta szappanos ujjahegyét.

— Na? Na, Angyal úr? Így mosakszol? A fütyülődet is így szoktad mosni?

Fölágaskodott, felém nyújtva kisuvickolt kamaszlány ábrázatát, nevető száját, rózsaszín ínyén fehér fogpaszta nyommal.

— Malac! — mondtam elvörösödve. — Mindjárt a füledbe fujok!...

A fülbefujás a teteje volt Orsolya testi fenyítésének. Ijedten elpenderült, az úttesten azonban kajánul összecsapdosta a kezét:

— A szende! A szende kispap! — sikoltozta.

Tombolnia kellett, másként talán belehalt volna ebbe az elviselhetetlenül ragyogó reggelbe.

Hagytam pörögni, majd foghegyről megjegyeztem:

— Pontosan olyan kék bugyid van, mint a szemed! Érdemes mutogatni!...

Rámbámult, de rögtön felvillant a szeme a huncutságtól.

— Tetszik? Akkor szaladjunk egyet!

Azzal odakapott a bőröndömhöz, és magával rántott.

— Gyerünk! Anyu nem tudja, hova tűntem.

— De még csak fél nyolc! Nézd meg a villanyórát. A mohácsi busz csak kilenckor indul...

— Hát reggelizni ki fog?

Belekapaszkodott a bőröndömbe, s ha nem akartam elejteni, nekem is futnom kellett. Lökdösődve, huzakodva vágtattunk végig a járdán, csakhogy érezzük: nincs közünk a jó magaviseletű utcai néphez, a nagyképű világ megkívánta illendőséghez, s színültig tele vagyunk jókedvvel, fiatal erővel és felhőtlen boldogsággal.

Mátyás Ferenc

A toll senkifia

Ó, költészet, szabadult szolgád könnyült nyelve,
tudatosság, meztelen érzés, ima, kocsisok keserve,
könnyek évei, melyekből kín lett,
sebek fájdalma, vágyaink gyors szárnya, —
segíts a toll senkifiának,
ki nélküled süket és árva!
Szívekből ömlő puszták panasza,
fenyegetés, könyörgés, vád és vélemény,
megfoghatatlan remény, —
érzésnél több, igaznál valóbb,
férgeken túli fény és hol a jók
vigaszra lelnek, —
segítsd az embert,
hogy megtanulja megvetni a gőgöt,
a hajbókolást, a szellemi szennyet.

Retteg a toll senkifia, s akkor se bölcsebb,
ha menekül a gyávaság bozótjába előled; —
mint a fagyveszélyben síró cinkék
a csupasz fákról,
a vad pusztába tévedt koldusbarát,
ki szalonnát rabolt a paraszt kamrájából,
hogy ne vesszen éhen,
s be tudja lopni az istent a bibliából
az emberek szívébe.
Reszket kezemben a toll,
félek, hogy beleszárad szívem kútjába a szó,
ha megnémul ajkad bennem,
s az igazra szomjasak elpusztítanak engem.
Félek, hogy szigorod visszaüt rám,
ha csak a felszín locsogásáról ír ceruzám,
midőn itt van még a falhoz támasztott fegyver,
s a kannibálok kimozdulnak a sírokból,
hogy rettegjen tőlük az ártatlanság,
s a félelem és nyomor romboljon.
Olykor bújdosom előled, hogy ne kelljen szólni
nevedben,
mivel itt van még a falvak és agyak ósdi fészke,
s az ágyúgyárosok országában a szegények nyomora,
korunk megbocsáthatatlan vétke, —
amit szégyellek
csizmás bátyáimmal és nénéimmel,
kik négy elemivel ülnek a gépre,
s féllelkesedéssel gyülekeznek
a muszáj-kalákákba, — de mégis remélve,
mert velük akarják megteremteni a rendet,

mely igazságot és biztonságot ad majd
a reményben fürdő, gyermekarcú
holnapi embernek.

Ó, nagy idők hites tanúja, költészet,
a megtépdesett lelkiismeretnek adj hajlékot,
erősítsd harcra a toll senkifiát, ki vétót
emelt a selyempuhaságra s a háborúmennydörgésre,
add ajkára az annyiszor megszegett szó hitelét,
hogy elmondhassa a gonoszság végítéletét.
Mezítlábasok eszméje, fegyveres múzsa,
vállald a gáncsot, az ostobák és rosszak átkát
borostyán nélkül is,
rakd össze hitből, gyermeki hévvel
csecsemők, anyák, tudósok vágyát.
Légy elmém szárnya, eredj világba,
elszálló felhőn, vadak előtt is,
emeld föl szolgád megkönnyült szívét,
s akadályozd meg,
hogy a házgerendák közt az ordas
ne vigye tovább a háború tüzét.
Öld meg a szörnyet, s az ömlő könnyet
állítsd meg végképp, —
te teremts békét!

Kárpáty Csilla

Őszi hivogató

A kecskelábú asztalon, kerekded
fonott kosárban alma meg dió.
Szőlőlevél közt kéken villogó
türkisz gyanánt víg, duzzadó gerezdek.

Habzó a must, mit sűrű vére pezsget,
s miképp a boldog óra, elfolyó...
A levegőben zsongva, millió
rovar szerelmes zümmögése reszket.

Jöjj hát utolszor drága dáridóra
megittasulni boldog-ifjú módra
a vágy tilalmas karja közt, amíg

kincses kötényét cinkosan megoldva
gyümölcsös áldást szépasszony Pomóna
lábunk elébe tékozlón terít.

Doby János

A tenger

A part határt szab; lábunk előtt
a zöld már nem fű, de egybefolyó
harmat.
Szinte behorpad,
oly sima és sík.
A lenyugvó nap a gyalogútnyi
hidat most festi miniummal.
— Várj!
S mielőtt lendül a lábad,
hajolj fölé.
Ime, a tenger.
Ekkora tükrünk sosem volt még.
Lássuk hát egyszer kik vagyunk
külön-külön és egymás mellett.
Úgy vagyunk mint két együvé hullt
mag, kik kikeltek
s cseperedve
fává nőttek...?
De ölelkező platán-e, tölgy-e
vagy ki-ki magának jegenyéje?
— ezt szeretném már végre látni.

Kár, hogy anyánk volt
és nem a föld szült,
hogy semmiképp sem lehetünk jobbak,
mint akik már százezer éve
keresték egymást, remélve bár,
reménytelenül belehaltak.

Pedig lehetne másképpen is
ember az ember! —
szívem ezt súgja. S méghacsak súgná,
kiabálja! S lázad — ellenünk...
Hogy nyugtatod meg?

Itt a morajló nagy víz előtt
vallom: az vagy te, hullócsillag,
hiszen mindig csak messze és hullva
láthatlak teljes ragyogásban.

S hullásod íve még szívemben
nyilall és én már fönt kereslek
a szemek tejútnyi ragyogásában.
De lehet-e és szabad-e,
hogy túléljelek, hiszen szeretlek
s általad élek, mint fagyöngy a fán.

Bohuniczky Szefi

A fiatal Német László és környezete

Attila utcai lakásunkkal közelkerültünk, úgyszólván szomszédok lettünk Németh Lászlóékkal. Farkas Zoltán már lelkes híve volt Németh Lászlónak, ő szólt nekünk, hogy Némethék közelünkben laknak, jó lenne összebarátkozni. Ugyanígy szólhatott Németh Lászlónak is, mert hamarosan néhány sor érkezett. Közli, hogy Zoltántól hallotta, örülnénk látogatásuknak, mondjuk meg, mikor jöjjenek? Levél helyett személyesen jelentkeztem meghívásommal. Csak Némethnét találtam otthon, vele gyorsan megállapodtunk. Némethné meglepett lányos, kedves arcával. Huszonnégy éves volt, de az illúzió és gondtalan mosoly elnyomta arcán az asszonyi élet kifejezéseit, fészekrakó madárhoz hasonlított, és ez a kedves, okos izgalom úgy megtelítette, hogy azonnal meg kellett szeretni. Lányos testében asszonyi erő lappangott, és szabálytalanul szép arcában az ösztönösen figyelő lélek kacagása, humora. Már első találkozásunknál éreztem, hogy kitűnő megfigyelő. Visszahúzott szemei elárulták, hogy pompás leleplezője az élet sok apró, de jellemző tüneténck, amit mások talán észre sem vesznek.

Néhány nap múlva nálunk voltak. Schöpflinéket, Farkasékat és Marconnay Tibort hívtuk még meg. Németh László is, akár Móricz Zsigmond, rendkívül tiszta hatást tett, de míg Móricz öltözékével is a gondozott embert mutatta, Németh László világos szövetruhája gyűrött volt, kényelmes cipőit elhasználta, de a tekintetéből oly erősen fénylő sugárzás ömlött, hogy az ember úgy érezte, ezzel nem csak önmagát mosdatja, de hatása alatt a közelében mindenki megtisztul. Azt hiszem, ez a megtisztító képesség csalta hozzá olyan gyorsan és annyi bizalommal az embereket. Ez annyit jelentett: nem hazudok nektek, de közelemben ti sem hazudhattok; meg se pórbáljátok, úgy is azonnal leleplezek benneteket. A hazugságmentes tisztaság és a leleplezőképesség bátorsága töltötte meg Németh László mosolyát. A naivan szemlélődők derűnek vélték. Nem egyszer hallottam ismerőseim megjegyzését: Németh Lászlót rendkívül szimpatikussá teszi nagy derűje. Eltévedettebb ítéletet sohasem hallottam és ez nem csak a szemlélődő laposságát jellemezte, de a fiatal Németh László mélységét is, aki anélkül, hogy rejtőzködne, meg nem értett benső szövevényeivel elbújhatott magányosságában. Pedig mindig minden találkozás első pillanataiban úgy látszott, kilép magányosságából. De mosolygó közeledése hamarosan visszariadt. Már ismeretségünk kezdetén tudtam, hogy benső világában egy rendkívül érzékeny és biztos mérleg hajszálpontossággal jelzi, hogy mit és mennyit érnek számára a dolgok. A szomjas kíváncsiság adott tekintetének fényt. Kíváncsisága a szellemi élet minden vonalára kiterjedt és benső izgalmát leplezetlenül elárulta. Idősebb korában is egy gyermek tiszta tudásvágyát és szellemi kalandokra képes bátorságát figyelhettük arcán. Az ifjúság könnyebb mosolyaiból vesztett, fanyarabb lett, de ugrásszerű kíváncsisága megmaradt és azonnal megmozdította, ha valamiben az emberi szellem képességének magasabb vonalát sejtette. Azt hiszem helyes úton tapogatózom, ha látszólagos derűje mögött egy szigorú lélek komoly kíváncsiságát sejtem. Megtapintani, átvizsgálni a jelenségeket, és azonnal elengedni, ha könnyűek s csak annyit tartani meg, amennyi ártatlan egy állandó csiszolásközt fényesedő tartalom nevelésében. Készségesen ismerkedett össze emberekkel, de mérlege szigorú volt. Ezt már első látogatásunk alkalmával láttuk. Amint Schöpflinnel beszélgetni kezdett, arcán csalódás jelentkezett, mosolyai visszahúzódtak, pedig Schöpflin őszinte érdeklődéssel érkezett a találkozásra. — Igaza lehet Farkas Zoltánnak — mondta —, mostanában több érdekes írását olvastam Németh Lászlónak, meglep a tudása; különösen érdekes, hogy annyi dolog felé fordul a kíváncsisága egyszerre. — Mégis, amint egymás közelébe kerültek, láttam erőltetetten kezdenek beszélgetni. Hogy mit jelent két különböző korban nevelődött szellemi ember találkozása, akkor láthattuk először. Schöpflin a háborúelőtti élet polgári nyugalmából hozta bölcsességét és műveltségének nem csak nyugalmát, de arányait is. Ítélete saját korát tükrözte és kortársai között ezek szilárdan állták helyüket, de a háború utáni idők megszigorították az önnevelést és a szellemi életre készülőt nagyobb fegyelemre kényszerítették. Ez az idő nemcsak szemlélődést kívántatott, de önvizsgáztatással tisztította a háborúból visszamaradt salakot. Így történt, hogy a fiatal Németh László előtt Schöpflin megszokott okossága, lapossággá változott. Az irodalmi élet akkor két legnagyobb kritikusa találkozott össze és magatartásukon lemérhettük az idő átváltoztató munkáját. Schöplinben az életszemlélet sok el-

nézést és az életélvező ember könnyelműnek látszó lelkességét szólaltatta, Németh Lászlóra a háborúban töltött diákélet, az elveszett háború komor hangulata a Nyugat első generációja után az új fiatalokra váró nehéz feladat szigorú jegyeket vésett. Nem is tudtak soha összebarátkozni. Észrevehettük, hogy kölcsönös ellenszenvük egymástól eltérő okokból fakadt. Németh László lenézte a feladatával elkészült írót, aki már képtelen megérteni az újat, képtelen teremtő lázakra. Schöpflin pedig Németh László igényét fanyarságnak látta, nem hitte el, hogy életszeretet nélkül az írásban életet lehet teremteni. Ezen sokszor vitatkozott velem: — Ízetlenek az írásai, — mondta, s mert ellentmondtam, úgy folytatta, mintha nemcsak Németh Lászlót akarná ütni, de engemet is ugratni.

— Igenis ízetlenek! Ha az írásai után kellene megítélnem, azt mondanám: elhiszem, hogy tehetséges, de rossz embernek tartom! Majd rájön még maga is egyszer, hogy igenis rossz ember! Ha Németh László egészen rátalál az író kedvére, megjósolom, nem fog senkit megkímélni!

A Vérmező körül sétálgattunk és vitatkozásunk már már veszekedéssé változott. Schöpflin nem engedett, makacsan állította: — Rossz ember jó író nem lehet!

— És Ady? — támadtam rá.

— Más eset! Ady beteg volt és elesett. Németh László sohasem lesz elesett, annál hidegebb anyag. Tudja: a kő hideg és nehéz szétzúzni, de a puha emberi húst akárki tépheti.

Gúnyosan maga elé mosolyogva folytatta:

— Ezzel a támadásával alaposan felsült. Soha két ember a rosszaságban nem volt messzebb egymástól, mint Ady Endre és Németh László. Ady gonoszkodott, csúfolódott, de az életet nem nézte le. Akármilyen elesett volt, az élettel szemben maradt benne tisztelet. Németh Lászlóban nincs! Hidegen lesi az életet és vigyáz, hogy ne sodródjon bele.

— Maga azért nem érti meg Németh Lászlót, mert ő közöttünk az első, aki új útra lépett.

— Ezt nem értem — nézett rám Schöpflin csodálkozva.

— Mert nem veszi észre, hogy Németh László az első, aki teljesen kiszabadította magát a romantikus világszemléletből.

— Ugyan kérem, a Nyugat-nemzedék már túljutott a romantikán!

— Dehogy jutott! Romantikus naturalizmust csináltak!

Most már veszekedtünk, én voltam a szenvedélyesebb és mindaz, amit annyiszor elhallgattam, kirobbant belőlem. Elárultam, ha tanultam is az öregektől, szívem a fiatalokhoz húz. Schöpflin némán lépegetett mellettem. Mikor beszélni kezdett, láttam hallgatása közben átgondolta a dolgot:

— Abban igaza lehetett, hogy Németh László ki fog szabadulni a romantikus világszemléletből. Ezzel már sokan próbálkoztak, de végül kiderült, nem jutottak előbbre. Tegyük fel, neki sikerül, megvallom, erre magam is kíváncsi lennék, mert az elbeszélést, ha egészen kifejtik a romantikából, tudománnyá változtatják.

Schöpflin szokása szerint, ha vitatkozott, felnézett a levegőbe, mintha érveit így könnyebben gyűjtené: — Térjünk vissza Adyra — mondta. — Lássa, a magyarságuk is merő ellentét; Adyt hogy magyar, marta, Némethet pedig magyarázatokra indítja, mert az egyik mindenben érezte és szenvedte, a másik pedig...

Hirtelen elhallgatott. Németh Lászlóék jöttek felénk.

— Szervusztok! Ti is sétáltok? — kiáltott Ella. Németh László gyanútlan nyíltsággal rázott Schöpflinnel kezet, de azonnal észrevehetett valamit, mert mire a kezek szétváltak, arca zártabb lett.

Mi Ellával előreléptünk, a férfiak mögöttünk beszélgettek. A Szent István étterem előtt biztattam Némethéket, jöjjenek be, igyanak velünk egy pohár sört. A házaspár összenézett. — Hát nem bánom — mondta kedvetlenül Németh László.

Az étteremben az uram Schöpflinnével már várt bennünket és örvendeztek az új vendégeknek. Németh László mosolya idegességet rejtett s amint megkapták a sört, türelmetlen lett. Úgy emlékszem, ki sem itták egészen, elropogtattak egy sóskiflit és fizettek.

Schöpflin fellélegzett:

— Hát ez kellemetlen eset volt! Éppen róluk veszekedtünk, amikor előttünk termettek — mondta és mintha folytatni akarná vérmezei vitánkat, hozzám fordult: — Többet ne hívja őket ide! Ella illett közénk, de Laci úgy kóstolgatta a sört, hogy úgy éreztem magamat, mintha vallásalapító töprengene, eltiltsa-e híveit a sörtől, vagy engedjen meg nekik ennyi élvezetet? Kálvin ilyen lehetett!

Ezután már úgy néztem Schöpflint, úgy hallgattam bírálatait, mint aki a fiatalokat egészen nem érti meg. Németh László megjelenése nemcsak új írót hozott, de új világszemléletet és mellette Schöpflin bölcsessége számomra lezáruló kor hangját jelentette.

A fiatal Németh László új barátai között láttuk Gellért Oszkárt, aki korban apja lehetett volna, de barátságával kortársa lett. Amennyire nem sikerült nálunk a Schöpflin—Német találkozás, olyan kellemes esténk lett, amikor Attila utcai lakásunkban Gellért Oszkárék ismerkedtek meg Németh Lászlóékkal. Különösen az asszonyok ölelkeztek gyors barátságra. Gellértné nekem barátnőm volt, de ahogy Ellával megszerették egymást, mégis más lett. Az a ritkán látható eset volt, amikor irigység, gyanú és kétkedés nélkül életüknek egyforma talaján segítő kezet nyújt két asszony egymásnak. Anyák voltak mind a ketten és kényes természetű emberek gondozói. Ezért beszélgettek egymással másképpen, de még az összenézésük és mosolygásuk is más volt, mintha velem foglalkoztak. Velem úgy bántak, mint aki az asszonyéleten kívül másfelé is kapargat, s ha segítő kezüket szívesen is nyújtották, idegenkedő meg nem értést mindig éreztem részükről. Mind a ketten, a feleségek és anyák javából kerültek ki. Nemcsak rámát adtak író férjeiknek, de talajt is, szellemi és emberi fejlődésükhöz. Közös vonásuk volt, hogy ezért a fejlődésért lemondtak mindenről, visszahúzódtak a parádézó asszonyok életétől és férjeik minden képességükkel hivatásukat szolgálhatták. Ellán már ifjúasszony korában látszott, hogy termő talaját semmiféle csapás, földrengés nem zúzza szét. A rábízott életeket szilárdan tartotta, a csapásokat úgy nyelte, mint elemek haragját a föld. A fiatal Németh László könnyen elcsüggedt, a fenyegető tüdőbaj is fejlesztette pesszimizmusát, ezért szerencsésnek éreztem, hogy hűvös szellemét egy ízig-vérig valóság-asszony kedélye táplálja. Ellában minden látható volt, mentesült az asszonyi hazugságoktól, az igazak gőgjével mindig azt mutatta, amilyen éppen volt. Sokat mulattunk bátor elszólásain, élveztük megfigyeléseit, és megbecsültük emberismeretének igazságait, mert okoskodások helyett ösztöneire bízta magát.

Azért foglalkozom Ellával annyit, mert nemcsak anya volt, és feleség, de Németh László alkotó talajának eleme és hősnője, úgyszólván minden regényébe bekapcsolta és ha nem is hősnőnek, de árnyékát mindig éreztem az alakok mozgalmában. Kevés írónál látni, hogy munka közben éppúgy szétválaszthatatlan élettársától, mint a hétköznapok egyéb körülményei között. Mintha kapcsolatuk annyira törvényszerű lett volna, mint az égbolt és a föld társulása. Ha Ella egyéniségén kellene lemérnem az asszonyi élet legnagyobb értékeit, ezeknek a hűséget, a rendíthetetlen egészséget és a tárgyilagos okosságot mondanám. Mindezt rengeteg vonás nemesítette: nyíltság, humor, tréfa, csípős ellenkedés, elpusztíthatatlan fiatalság, melyben a gyász könnyei, a bánat panasza is úgy olvadt be, hogy vigaszt adott annak, akivel megosztotta magát. Ellát azért szerették az emberek, mert nehéz napjaikban nem terhelte őket, de a jó napok kincseit készségesen megosztotta velük. Hogy Németh László nemcsak igazságokat adott írásaival, de elbeszélő műveiben és drámáiban életszínt és elhihető valóságot is, azt hiszem ebben jócskán része volt Ellának. Felesége közelsége nélkül boncoló kése talán részvétlenebbül vagdosott volna, és érzékenysége, melyet annyira fölróttak, talán elvesztette volna termékenyítő mértékét. Németh Lászlónak sokat támadott érzékenysége, benső remegése volt, mellyel szétválasztotta a nemeset a hamisságtól. Érzékenysége táplálta megfigyelőképességeit is. Csillogó tiszta szemei állandóan munkára beállító, felvevő lemezt mutattak. Ez a lemez az emberi gyengeségről és kicsinyességről több képet gyűjtött, mint a nagyról és fenségesről. A kicsinyes dolgok megfigyelésével tette tréfás megjegyzéseit, ezek által lett egyik-másik barátja annyira nevetséges, hogy a körülrajongott fiatal író később magáramaradt. De mintha kívánta volna ezt. Mert állandó feladatokat tűzött maga elé, mohó szomjúsággal csak ezekért kívánt élni és később mesterséges árvaságba kényszerítette magát. Csak így dolgozhatott szüntelenül és árvasága táplálta egyetlen líráját: az elhagyottság érzését. Mikor megismerkedtem drámáinak eszményekkel telített s mégis elbukó hőseivel, úgy éreztem, mesterséges árvasága termékei.

A fiatal Németh Lászlót kizárólag puritánnak láttam. Falánkságáot, testi túlzást nem árult el, az ételeket elgondolkozva, közönyösen ette, csak a madártejjel tett kivételt. Ezt nagyon szerette, sok mandulával, mazsolával. Schöpflin gúnyosan nevetett rajta: — Éppen ez a fanyar ember élvezi ezt a gyermekeknek való unalmas édességet, bezzeg én egy jó sörbombáért kiborítanám az összes madártejet!

A fiatal Németh Lászlóban érdekes volt és ellenkedő véleményre szolgáltatott okot, hogy nagy szellemét mindig éreztük, de a nagy szellemmel együttjáró különc-

ségeket soha. Legföljebb érzékenysége mutatott némi zavart és ez fel is röppentette képzeletét. Hogy már első műveiben hitelképes lett, az nemcsak műveket jelzett, hanem egy realitásokkal telített lelkiismeretet is.

1929 késő tavaszán kirándultunk Zebegénybe. Fáy Dezsőékkel, Gellért Oszkárékkal szálltunk vonatra. Felsőgödön Németh Lászlóék csatlakoztak hozzánk, aztán kislányuk, az ötéves Pocó és Laci szülei, Németh József tanár és anyja, Vilma. Alapos családi kirándulásunkhoz Laci fanyaran mosolygott. De ez a mosoly nem szakította el családjától, elsősorban önmagán mulatott. Megszokott élelmességével a magas vonatlépcsőkön először Ella ugrált föl, Laci fölnyújtotta Pocót, Ella elkapta és mint labdát közénk gurította. Pocó apjától örökölte gyönyörű szemeit, anyjától elhelyezkedő ügyességét. Ahogy közénk került, összenőtt velünk. Németh Jóska bácsi korát és tanári komolyságát meghazudtoló ügyességgel ugrott a vonatra, és karját nyújtva felsegítette feleségét. Laci iróniku mosollyal figyelt. Ezt mindig láthattuk, ha családja körébe olyasmibe keveredett, amihez nem volt kedve. Mikor elhelyezkedett, mosolya megkönnyebbülésre változott. Ezt is sokszor láttam. Különösen akkor, ha vendégeket kísért előszobájukból kifelé. Pedig egyike volt a legönzetlenebb házigazdáknak, mindenét szívesen adta, csak az idejét sajnálta. Akkor is sajnálta, ha ő maga beszélt sokat, úgy érezhette, hogy a kimondott szó leírva súlyosabb és maradandóbb.

Mikor a fapadokon elhelyezkedtünk, Gellértné sokszor közölt észrevételét ismételte: — Magáról Laci nem hiszik el, hogy kész orvos, olyan, mintha most készülne maturára.

Gellért megtoldta: — A napokban mondta nekem valaki, hogy tejfelesszájú kamasznak nézett. — Ella kuncogott. — Nézzétek, Laci mérges, szeretne felnőttnek látszani! — Laci legyintett. Nem érdekelte, kiről beszéltek. Úgy nézett ki, mintha arcán ottmaradtak volna közeli és sokkal előbbi gondolatai és ezek várják, hogy szárnyatöltve lerázzák bilincseiket, elhagyják az agy börtönét. Gellérthez fordult és Pap Károly Nyugatban megjelent elbeszélését dicsérte. Nem vette észre, hogy mind elcsendesedtünk. Hozzánkfordulva beszélt, mégis úgy hatott, mintha önmagával vitatkozna. A sarlatánság teljes hiányával, mélységének sodrával nyűgözött le. Egy-egy váratlan hansolatán ő maga is mosolygott. Mintha ilyenkor benső szövetének, önmaga előtt is rejtett lényegét bontaná szemünk elé és felismerése sarkallná izzó szellemét. Látva hatását, halvány pírt kapott, zavarbajött. Aztán átküzdötte magát, és kételkedést nem tűrő biztonsággal boncolt művet, eszmét, gondolatot. A világ képe megnőtt és új képekkel telítve pörgött előttünk.

— Laci, nem írnál a Nyugat részére egy-egy tanulmányt a fiatal írókról? — kérdezte Gellért.

Németh László felelet helyett kortársai műveit boncolta. Szépítést, hízelgést mellőzve hibáikat is láthattuk, de szigorú lelkiismerete mégis azt mutatta, hogy nemcsak megszületett, de már lombot ereszt a fiatalok irodalma. A felénkfordított tükör műveket mutatott, új írói alkatokat és ezeket egymástól bámulatos friss ítéletekkel tudta szétválasztani. Érveit hallgatva, akkor fedeztem föl, hogy minden kor igazságait többé-kevésbé hazugságokból építi, és a felülvizsgálásra termett fiatal szellem hivatása, hogy igazságait felépítse a hazugságokra. Németh László ezt a két ellentétes anyagot bontogatta és akik akkor hallgattuk, vita nélkül szegődtünk melléje. Látva hallgatásunk őszinteségét, tétovázás nélkül föltépte a mögénk került irodalom hibáit és port fújt reájuk. Nem a klasszikussá vált írókat méltányolta, hanem azokat, akikben az elvetett mag csírái újat ígértek. Gellért a fiatalok tehetségével együttjáró éretlenségekre figyelmeztette. Legyintett. Mindegy, ha a csírák fejletlenül bújnak elő, csak új virágok ígéretét hozzák. Különösen Illyés Gyulát, Pap Károlyt, Erdélyi Józsefet helyezte vetítőgép alá. Úgy emlékszem, hogy hamarosan a Nyugatban róluk írta első tanulmányait. Ezek a tanulmányok megmutatták, hogy nemcsak elszakadt nagytehetségű apáitól, de lázadást serkentett, hogy bátran lépjen mindenki saját talajára. Németh Lászlóban az irigység legkisebb szilánkját sem láthattuk, s ha tehetséget szimatolt, készségesen segített és tanulmányaival időtálló keretbe helyezte a fiatalok arcképeit. Tanulmánysorozata a zebegényi hegyek között született és az elkövetkezett hónapok, már harcot, viaskodást, kérlelhetetlen lelkiismeretet jeleztek.

— Móricz, Ady meg fogják tartani a helyüket és Kassák is — mondta a hegytetőn. Mosolyogva nézte a gyönyörű tájképet, aztán visszafordult Gellérthez: — Tóth Árpádról elfelejtkeztem, pedig a kismesterek között ő a legnagyobb.

Németh Jóska bácsi, ki egész idő alatt cserkészvezetőnk volt, most leemelte hátáról a batyut.

— A legszebb helyen vagyunk, üljünk le — mondta. Az öregedő tanár ércbeöntött ember volt. Kristálya a faluból városba művelődött református fajtának. So-

vány barna arcát átszántották a barázdák és közöttük mosolyok mögé búját a némán eltemetett szenvedés. Szenvedés, megnyugvás, az emberi tehetetlenség felismerése, az elrendeltség hite. Református emberek mosolya legtöbbször akkor is rejt gyászt, ha jókedvből fakad és ez úgy simul jellemükhöz, mint a haj a fejhez, szín a bőrhöz. De ha jól megnéztük Németh Jóska bácsit, mély barázdái és állandósult mosolya ennél többet is mondtak: háborút, hadifogságot, idegenben szerzett betegséget és földúlt otthont. Nagy bánat remegett benne és a magasabb akarat előtt meghajló ember méltósága. Udvarias és készséges volt, de nem kívánt közelférkőzni hozzánk, csupán a természet érdekelte, szívesen ismertetett meg bennünket a pompás vidék érdekességeivel. Mikor ebédhez telepedtünk, családjának tagjai közé bújt, s már nem törődött velünk. Csak mikor Laci fia fölemelte a süteménnyel megrakott dobozt, hogy a kirándulókat sorra megkínálja, nézett fel kis iróniával és némi szomorúsággal. Később megtudtam, hogy szívósan takarékos ember: nem kér senkitől, de nála se potyázzon idegen. Úgy gondoltam ezt is a szilasbalhási parasztfejedelmi ház szelleméből hozta magával.

Nem foglalkoznék ennyit vele, ha nem lett volna alkalmam tapasztalni, hogy a fiatal Németh László, bár műveltségben, tudásban túlszárnyalta apját, mégis az iránta tanúsított tisztelete elárulta, hogy nemcsak apát lát benne, de olyan embert, akire felnézhet és közelében saját puritánságát erősítheti. Az apa életmódja mutathatta meg, hogy a puritánság nemcsak erkölcs, de bástya is, melyet hazugság át nem tör.

Németh László édesanyja, Vilma, ellentéte volt férjének, ha megszenvedett, sápadt arcára néztem, egyike lett számomra, aki arra tanított, hogy asszony életében a meg nem értettség előbb-utóbb szakadékba dönt. Kissé kiürült vonásai közé makacsan telepedett a vád: engemet nem ért meg senki. Csendes volt és eleven csak akkor lett, ha ételt kínálgatott. Amilyen visszafogó volt Németh bácsi, olyan örömmel adogatott Vilma. Németh Lászlóban a vendéglátó szeretet és adniképesség anyai örökség. Falatozás közben többször körülhordta közöttünk süteményes dobozukat és ha tiltakoztunk, aranyos mosollyal jócskán zöttyentett ölünkbe a finom mogyorós szeletekből. Laci kínálgatás közben, mintha váratlan szerepbe ugrott volna, kamaszosabb lett. Láttuk, mulatott önmagán is. Így tudtam meg, hogy amilyen kérlelhetetlenül figyeli környezetét, úgy fürkészi önmagát is és a kettőt összekapcsolva fakad világképe.

Mikor jóllaktunk s már kiürültek borosüvegeink, összeszokott barátok szokása szerint pletykálgattunk. Kizárólag a Nyugat körül zajló dolgokról volt szó. Lacit a pletyka nem érdekelte, annál inkább a pletykálók. Látni lehetett, hogy nem a hírekből, hanem az arcokból raktároz magába képeket. Későbbi találkozásaink során is tapasztalhattam, hogy a pletykák szennyétől visszariad, de a kohológat magábavéste.

Ez a zebegényi kirándulás közelebb hozott Németh Lászlóhoz. Ha valaki nagyot mondott, vagy ha füllentésen csíptünk valakit, összenéztünk. Egy és ugyanazt láttuk mind a ketten. Később elbeszéléseim iránt tanúsított megbecsülő magatartásához hozzájárulhatott, hogy tudta, éleslátásban, megfigyelésben nem maradok mögötte. Kirándulásunk alatt, ha az életről volt szó, felém fordult, ha az irodalomról, Gellérthez beszélt. A két író barátsága láthatólag szorosabbra kapcsolódott. Pedig ellentétesebb jellemeket elképzelni nem lehetett. Gellért zárkózott volt, Németh magányos. Az egyiket bizalmatlanság fegyelmezte, a magányosságot riadás az alacsonytól. Mégis, ahogy a fűben eldőlve beszélgettek, Gellért zárkózottsága apás szeretetté enyhült és Németh magányát föloldotta a megbecsülő érdeklődés. Gellért nemcsak figyelmesen hallgatta, de közbeszólásaival lassan el is csábította a fiatal írót a Napkelet folyóirattól. Németh László szívesen vállalta. Látszott rajta, nem az a fontos, hová ír, hanem azt keresi, ahová föliszedett képeit maradéktalanul lerakhatja. Akkoriban olyan volt, mint a gyerek, ki megpillantva a láthatárt, futásnak ered és ha a végtelent nem is érhette el, de futása közben sok elgondolkodtatót és újat látott. Ezt éreztük, ha beszélni kezdett. Tanúi voltunk frissen született gondolatainak, melyekről mesterkedő ügyesség soha nem szedte le a hamvat.

Soká hevertünk a gyepen, Vilma és Ella előszedték maradékaikat, a vajaskenyereket megrakták hideg felvágottal és jutott belőle mindannyiunknak. Mikor elfogytak felvágottal rakott kenyereink, szedelőzködtünk s elindultunk Nagymarosra.

Laci arca ekkor már panaszkodott. Világosan kifejezte, hogy a maga elé állított feladatokból elpocsékolt egy teljes napot. De sokszor láttam később is ezt! Ha rájött, hogy az elröppent időt nem hozhatja vissza, kedvetlen közöny fagyott arcára. Ezt barátai nem értették; ridegséggel, közönnyel vádolták.

Zebegényi kirándulásunk után hamarosan beteges fáradtságról panaszkodott. Még nyár beállta előtt kiköltöztek a tornyos villába, szüleihez Felsőgödre. Hamarosan

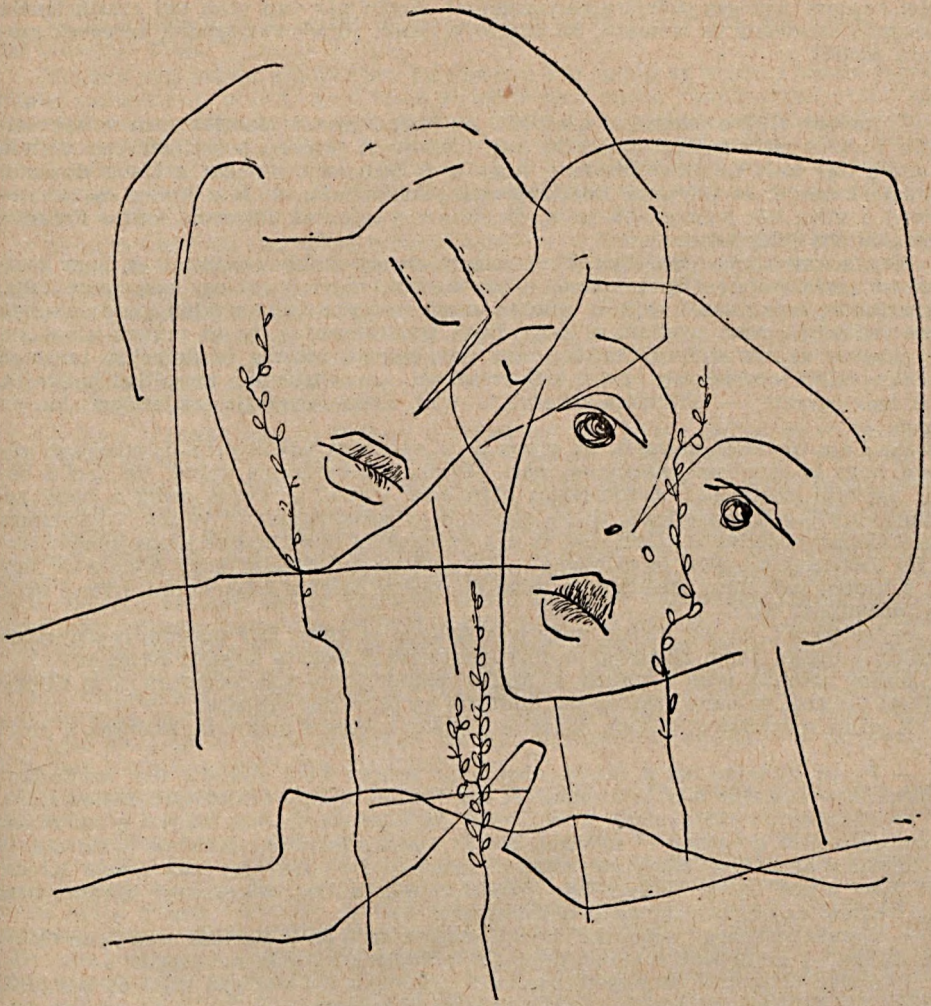

Horváth Ferenc rajza

levelet kaptam: beteges tüdejére panaszkodott. Aztán pár nap után egy másik levele panaszait visszavonta és biztatott, ha üdülni kívánok, jöjjek Felsőgödre, keresnek számomra szobát.

*

Kiutaztam Gödre megnézni a szobát. Az öreg Németh Józsefék nem voltak otthon, a fiataloknál vendéget találtam, egy idegorvost. Eleven beszélgetésben voltak. Az orvos úgy kelt fel üdvözlésemre, hogy a félbemaradt mondat szájába duzzadt. Megrázta kezemet és folytatta Dosztovjevszkij méltatását: — Ady Endre és Dosztojevszkij a világ két legnagyobb írója, ők ketten megtudták mindazt, amire Freud a pszihoanalizist felépítette.

Magyarázat közben lenézően nézett engem, de ugyanakkor csábított is, hogy csatlakozzam igazságaihoz. Olyan volt ez a barna erős ember, mint egy nagy gumibaba. Magyarázatai erőszakosak voltak, mintha mesterségesen galvanizálná gondolatainak rejtett műhelyét. Nem árultam el neki, hogy Dosztojevszkij összes műveit olvastam már, magyar és német fordításokban. Így úgy beszélt, mintha új dolgokra tanítana és közlenivalóit megspékelte orvosi kifejezésekkel. Laci kedvetlen mosollyal hallgatta, végül megjegyezte: — Elkezdek oroszul tanulni, Dosztojevszkijt eredetiben akarom olvasni.

Ha Laci mondott valamit, az orvos arca változott közönyösre. Hamarosan rájöttem, hogy kölcsönösen lenézik egymást. Mindketten betűfalók voltak, de Laci a benyelt papírost egészséges megemésztés után adta vissza, az orvos pedig a nagy remekműveket oly emésztetlenül dobta elénk, hogy gusztustalanná váltak. Gyötrelmes magyarázatai megölték a költészetet és egy önmagával eltelt ember kínos világát tárták fel. Lenézett mindent és mindenkit. Akkor éreztem először, hogy a sarlatán úgy véli, ő többet tud, mint amennyit a világ ér. Mikor Móricz Zsigmondra vitte a szót, arca puffadtabb lett:

— Tévednek, ha azt hiszik, nagy író! Nagyon is kicsi! Egy darabig regényeiben jól rakja a téglát, aztán abbahagyja, mert nincs ereje, hogy a kupolát feltegye.

Mikor uzsonna után elindultunk Ellával leendő szobámat megnézni, Ella fülembesúgott valamit és ezzel tökéletesen elintézte az okoskodó embert.

A szoba megtetszett nekem, kifizettem, aztán a kertbe mentünk, leültünk a diófa alá.

— Innen láthatod azt a fűzfát, ahol múlt nyáron Laci elkezdte írni az Emberi színjátékot — mondta Ella és átmutatott egy távolabbi kert földetsöprő fűzlombjára.

— Heteken át minden nap itt írt, mert ha csak teheti, nem marad a szobában, szabadban szeret dolgozni — mondta. Mikor visszaérkeztünk, az orvos a skizoid és cikloid típusnál tartott. Nagy golyószemei idegesen forogtak, így magyarázta Krecsmert. Laci arcán enyhe mosoly ült. Valószínű már akkor tudta, hogy egyszer meg fogja írni ezt az embert. Aztán hozzámfordult:

— Gondoltam, hogy magának is megtetszik a kert, én is szerettem az ilyen falusi veteményest. A diófa alatt a fűben pihenhet, adhatunk kölcsön nyugágyat is.

Egyszerű dolgokról beszélgettünk. Laci dícsérte a dunántúlias tájat és biztatott, ha kisétálok Gödre, már pusztai világban találom magamat.

— Ennek örülök. Éppen pusztai emberekről írok, belefogtam egy cselédekről szóló regénybe. Pedig Schöpflin óva intett, hogy a kiadóknál nem fogok vele boldogulni, mert már Móricz parasztjait is únják — mondtam. — Laci legyintett: — Írja meg — szólt és rövid hallgatás után visszatért leendő kvártélyomra: — Nekem azért tetszett, mert nem messze megláttam a két fűzfát, ahol múlt nyáron elkezdtem regényemet írni; azt a keretet jobban szerettem, mint ahol most vagyok.

Aztán sétáiról beszélt és munkáiról. Megtudtam, hogy ha csak teheti, messze elsétál a tornyos villától, a Duna közelében leheveredik és dolgozik. Az orvos ideges volt, bántotta, hogy ő most nem érvényesül. Megint láthattuk, mennyire különböző ember a két barát: Lacit zavarbahozta, hogy bármit mond, figyelmünket azonnal leköti, sokallta odaadásunkat, talán baráti készségünket is sokallta, viszont az orvos ideges magyarázatokkal, erőszakos hisztériával harcolt, hogy fölényt nyerjen hallgatóinál.

Este együtt utaztam az orvossal Pest felé. Alig helyezkedtünk el, rátért Lacira: — Nem író, az Emberi színjátékból sohasem lesz épkézláb regény. Kitűnő orvos lehetne, mert szorgalmával mindent megtanul, most a regényírást tanulgatja, de előbbutóbb ezt is megúnja, akárcsak az orvosi tudományt. Nekünk nincsenek nagy íróink Móricz Zsigmondban legfeljebb az érdekes, hogy skizoid típus, viszont Babits mutatványai cikloidra emlékeztetnek.

Folyton beszélt, erőszakosan magyarázott. Mire Pestre értünk, sok orvosi kifejezést tanultam meg.

Néhány nap múlva kiköltöztem Felsőgödre. Pár napig az uram is velem maradt. Ici-pici szobám volt, abban egy dívány, az ablak előtt súrolt konyhaasztal, előtte szék. Az uram szalmazsákja már nem fért szobácskámba, az ajtómon kívül nyúlott végig. És mégis mindennek végtelenül örültünk. Az Attila utcai sötét szobák után menyországot ígért a fény és világosság. Itt a súrolt konyhaasztalon írtam fel regényem címét: Szegény ember. Hiába óvott Schöpflin, elkezdtem alakjaimmal, az uradalmi cselédséggel együtt lélegezni.

Németh Lászlóék első délután meglátogattak: — Remélem tud dolgozni, elég nyugalma van, én is egészen másképpen dolgozom itt, mint Pesten. Tulajdonképpen csak Gödön tudok írni — mondta Laci. Másnap Vilma süteményt hozott: — Délben Lacinak ízlett, hát gondoltam hozok belőle neked — mondta és ajándékozókészségét közönybe rejtette. Ezt Laci örökölte. Mindketten úgy tudtak adni, hogy azonnal elfelejtették. Vilma keveset beszélt, és kihalt arcán csak akkor fakadt mosoly, ha Pocót emlegette, vagy magával hozta a kislányt.

— Mit csinálnak a fiatalok?

— Laci biztosan kerestt valahol a dunaparti fák között helyet és ír. Mérhetetlent képes naponta írni. Otthon nem szeret dolgozni, a fák között jól érzi magát.

Évek múlva Németh László regényeit olvasva eszembe jutottak Vilma szavai. Különösen asszonyhőseit fűzte össze a természettel, ezzel elárulta, hogy azonosul, szinte eggyé válik a női lélekkel. Az Iszony feledhetetlen Nellije akkor él teljesen, ha a természet illatait, lengeségeit szövi magába, harmóniát ott talál, ahol a fák, bokrok, erdők sorsával osztozkodik. Az Iszony olvasása közben sokszor magam előtt láttam a fiatal Németh Lászlót, aki ha emberek között üldögélt, hamarosan kihűlt és láttuk, idejét nem szívesen pazarolja, de bezzeg más volt, ha véletlenül a dunaparti ligetben találkoztunk! Ilyenkor fiatal arcán harmónia volt, mosolyában valódi derű. Esténként Ellával gyakran megjelent a diófák alatt, elfoglalt egy nyugágyat és nem is annyira velünk beszélgetett, inkább hangosan gondolkodott. Ilyenkor látuk, milyen páratlan egyensúlyban tartja kívülről kapott képeit, benső reflexeivel. Elárulta, hogy mialatt a világot szemléli és óriási anyagban válogat, ugyanakkor önmagát is fürkészi, így fakadnak kérlelhetetlenül szigorú ítéletei.

Vasárnaponként rendesen sok vendéget kaptunk. Nagy batyúkkal jókedvű társaság telepedett a fák alá. Sindler mama nyár végén szomorúan nézte diófái alatt a gyepet: — Megették a pesti vendégek a fűmet, egészen kikopott — mondogatta. Gellért Oszkárék, Fáy Dezsőék, Schöpflinék, Farkasék és gyakran mások is érkeztek a koradélelőtti vonattal. Eléjük mentünk és délben kútbahűtött bor mellett, a fák alatt óriási hideg ebédet csaptunk. A Dunában fürdésre csak alkonyatkor került sor. Aztán késő este a vonat elvitte őket és visszakaptuk csendünket. Különös, nyugtalan, fiatal íze volt ennek a nyárnak! Az idősebbek hozzánk fiatalodtak, mi pedig készségesen símultunk érettségükhöz. Németh Lászlóék rendesen ebéd után érkeztek közénk. Laci mindig kinőttnek ható ruháiban, hanyag mozgásával olyan embert mutatott, aki tökéletesen meg tud feledkezni magáról. Tréfás megjegyzéseivel jókedvünkhöz járult, de amint könyvről beszélt, vagy íróról, azonnal éreztette szigorú lelkiismeretét. Ha valakit meghallgatott, önmagában már ítéletet készített és ha hozzászólt a dologhoz, ítéletei kiszabadították a múlt hagyományaiból. De nemcsak önmagát szabadította ki, hanem fiatal írótársaiban is feltüzelte a lázadás izzását, és ezzel lezárta a nagy attitüdök korát. A huszas évek után jelentkezett fiatalokban egy-egy öregedő író színpadra emlékeztető kiállása mosolyt fakasztott. Mintha a fiatalok összebeszéltek volna, regényes mutatványok helyett a magukbaszállás csendes munkáját választották. Az irodallmi élet pletykásai később mosolyogtak a szürkék egyszerű életén és nem egyszer kételkedtek tehetségükben. Németh László harcával ellenkedtek legtöbbet. De akkor ott a diófák alatt nem volt, aki közönyösen hallgatta volna. A gödi vasárnap délutánokon egyre erősebben éreztük, hogy a régi Nyugat zsugorodik, új erők jelentkeznek. A későbbi hónapokban, ha Németh László tanulmányai bemutattak egy-egy fiatal írót, ezek már maradandó képet jelentettek. Gellért Oszkár készséges segítőtársa lett, amint Németh László valakit felfedezett, Gellért valósággal kiszedte belőle az írást. Magam is azok közé tartoztam, akiktől találkozásaink közben mindig megkérdezte: — Dolgozik, van valami kész írása? — Az elfogadott kéziratokon soha nem változtatott, ha megtetszettek, a Nyugat gyorsan lehozta. Az új tehetségek jelentkezése Németh László és Gellért között sokszor indított vitát, értékelésükben akadt széthúzás és mégis elhidegülés helyett vitáik szorosabbra kapcsolták barátságukat. Hogy mi

adott a fiatal Németh Lászlónak azonnal hitelt? Tiszta etikát éreztünk közelében és az emberi méltóság szigorú igényét. Tanácstait idősebb írótársai is készséggel magukévá tették. Emlékszem egy estre. Gellértné elmondta, hogy érdekes Ady-revízió készül, költészetét új értékelés alá veszik. — Kosztolányi cikke hamarosan megjelent Nádas lapjában, aztán Karinthy jön és a harmadik tanulmányt Oszkár fogja írni — mondta. Azt is elárulta, hogy ezek a tanulmányok megnyesik a költő óriási lombját és nagy selejtre mutatnak. Németh László percekig kihűlten hallgatott, aztán Gellérthez fordult: — Ady nagy költő, talán a legnagyobb, akik megtámadják, neki nem árthatnak, csak önmaguknak — mondta.

Hogy igaza lett, hamarosan láttuk. Kosztolányi cikke megütközést keltett. Móricz Zsigomnd, emlékezésem szerint körülbelül ezt írta: Csak sajnálni tudom Kosztolányi Dezsőt, hogy nem értette meg és nem tudja élvezni Ady Endre nagy költészetét.

A gödi nyaralás barátságunkat Némethékkel némileg családiassá tette; beláttunk egymás igényeibe, megismertük sorsunkból fakadt bajainkat, életünk nehézségeit. Hamarosan rájöttem, hogy Lacit nem csupán a természet köti Gödhöz, de örül, hogy messze lehet a fogorvosi műtőtől, a magasra srófolható karossszéktől, melyben páciensei kínlódtak.

— Együtt szenvedek velük, ezért utálom ezt a dolgot, és amint körülményeink megengedik, abbahagyom — mondta.

Furcsábbat képzelni se lehetett, mint hogy egy ilyen lobogások között szomjazó szellem időnként kénytelen elnémítani magát, hogy az emberi test legapróbb és legutálatosabb férgességét fürkéssze és gyógyítsa. És mégis, talán ez is iskolát jelentett! Később fakadt művei megmutatták, hogy az élet legkisebb és legtorzabb jelenségeit készséggel tollára szedi, ha azzal a valóságot szolgálja.

Néha meghívtak maguk közé ebédre, különösen olyan napokon történt, ha Németh Jóska bácsit dolga Pestre utaztatta. Vilma ilyenkor óriási ebédet csapott, rántott csirkékkel, süteménnyel, fagylalttal. Élveztük a kitűnő konyhát, elfelejtettük az irodalmat és az ötéves Pocó viselt dolgain mulattunk. Mindig ott lábatlankodott közöttünk, ritka édes kölyök volt. Beleszeretett zöld, antilop, kisformájú táskámba és esdekelve nézett rám.

— Add nekem!

— Nem lehet, nekem is kell.

— Pedig vigyáznék rá!

— Elhiszem, de nekem sincs több.

— És ha majd veszel egyet?

— Akkor megkapod!

Megnyugodott és csak kicsit kéregette el, hogy kezében tartva félig-meddig magáénak érezze. Sétáinkra mindig elkísért, s mint parányi cserkész szaladgált előttünk. Rendesen átmentünk a dombokkal szegett úton Sződligetre és a Duna süppedő talaján visszakanyarodtunk Göd felé.

— Szeretem ezt a tájat, Szilasbalhásra emlékeztet — mondta Laci és a nagyapja házát emlegette, ahol családjával minden évben töltött néhány hetet és gyermekkorában, úgy emlékszem, hónapokat. A népi vonás itt szövődhetett szellemébe. Ha nagyapját emlegette, egy okos, bölcs, mértéktartó nagygazdát állított elénk. — Ha vele beszélgetek, többet kapok, mint akármelyik kiválóan művelt városi embertől — mondta. Sződligeti sétáink alkalmával említette először egy folyóirat tervét: — Lehet, hogy kezdetben magam írom tele az egészet — és nevetett, mintha tréfálna velünk. Két év kellett, míg a tréfának tűnő tervből megszületett a Tanú.

De sok egyéb terve volt még akkoriban: színdarabok, tanulmányok, regénysorozat és nyelvtanulás. Nem emlékszem rá, hogy fiatal írótársai között lett volna hasonló, aki saját igazságait egyszerre annyiféle tojásból kívánta kikölteni. Ha ezekről beszélt, vita nélkül hallgattuk. Nemcsak mohó olvasásából és tanulásaiból fakadt műveltségével kötött le, de érdekesebb volt, hogy ezekből önálló világnézetet formált és minden terület komoly talajjá változott, ha műveltségével átvilágította.

Tervekkel telítve egyszerre többfélét kívánt teremteni, átváltoztatni. Ha hozzáfogott egyikhez, már a másikon tépelődött és elkezdett művét gyors iramban írta, hogy minél előbb új feladat elé álljon. Csak így lehetett megérteni azt a fantasztikus mennyiséget, amit Gödön Emberi színjáték regényéből naponta elkészített. Saját bevallása szerint az írást nem élvezte, de tudta, mit akar és ezzel a kedvnélküli mohósággal saját szavai szerint mennyiségben többet ért el, mint azok, akik mohó láz izgalmával ülnek munkához. Mert a láz serkentő, de sokszor lobogása eloltja, amit teremteni kíván. Németh László, ha megirandó műveiről beszélt, tekintetének hideg fé-

nye biztosította, hogy áttöri akadályait és önmagával szemben nincsenek kételyei. Az akkor felvázolt terveit szisztematikus akarattal később sorra megvalósította. Tanú folyóirata, regényei, drámái, mind a felsőgödi tervek eredményei. Hogy ez beteljesedett, azt hiszem, lelki hőfokának köszönhette. Ostoba álmodozások nem ejtették rabul és művészi téboly se röpítette irreális magasságba. Amilyen szerencséje volt ez, talán ugyanannyira hiánya is. Ha mások műveit elemezte, elhitető erővel mutatott nemcsak az értékekre, de az írói alkat érdekességeire is. Viszont ha saját írói terveit hallgattuk, éreztük, hogy az olvasott nagy művek biztatóbbak számára, mint emberi élményei. Talán ezért volt szembeötlő, hogy az alkotómunka két véglete hiányzott. De bátorsága volt. Amit fegyelmezetten elgondolt, papírra dobta. Lehet, hogy később azért vélték annyian, még azok is, akik írói munkásságát nagyra értékelték, hogy inkább tudós, mint művész.

Huszonnyolc éves volt akkor. Kamasz arca tele biztonsággal és szellemi egyensúllyal. Sokfelé lombosodó érdeklődése a világ egyetemét kívánta egységbeformálni. Rólam egyszer azt írta, hogy stetoskopomat az élet nagy szívén tartom, róla pedig úgy éreztük, hogy jóval magasabbra helyezte stetoskópját, nem a szív lüktetését, hanem a szellem képességeit méri. Kezdetben ezt csak a mások műveiben méregette, később önmagától követelte és elszánt következetességgel ki is préselte. Ezért éreztük műveiben a hazugságmentes becsületesség mellett a rendesen elvégzett feladat korlátjait. Emlékezéseim írása közben megjelenik előttem régi fiatalságában; a fűben ül, fölhúzott térdeit átfonja, a pesti vendégekre figyel, mintha híreket várna. Aztán megszólal és kiderül, hogy félfüllel volt köztünk, amint beszélt, saját benső gubóját nyitotta föl, ötletek, hasonlatok, váratlan felismerés és a hangos gondolkodás mindig érdekes meglepetéseit szórta gubójából. Hányszor voltunk tanúi, amint színes ötletei agyoncsapták egymást és akik idegenkedve nézték, ilyenkor hátamögött éretlenségekkel vádolták. De mi, barátai, úgy néztük, hogy tanúi vagyunk, amint mohó szelleme akadályokat állít, ezeken elbukik, aztán egy váratlan ugrással minden feladatra képessé teszi magát. Úgy tűnt föl, mintha ellentmondásaival szántszándékkal karcolgatná magát. De akkor feladatainak sokasága akármilyen munkakészséggel párosodott, csak kísérletnek látszott. Bámultuk kísérleteit és bizakodással vártuk eredményeit. Tekintélyéhez hozzájárult, hogy akár tanácsot adott, akár leintett, vagy bírálatával felemelt, soha nem vezette öncél. Ezért, amit mondott, el is fogadtuk. Emlékszem, egy délelőtt Ellával a Nyugat legfrissebb számával jöttek hozzám.

— Szép az elbeszélése, ez a legjobb írása, amit eddig olvastam — mondta.

Virágos kertek közt című elbeszélésemről volt szó.

— Hanem, aki ilyen elbeszéléseket ír — folytatta — mért bíbelődik bírálatokkal, ezt hagyja abba, nem magának való, mások jobban végzik! Megfogadtam tanácsát, bírálatot lehetőleg többet nem írtam. Egyszer panaszkodtam, hogy nem megy a munka.

— Mért nem jár a Dunába úszni? Szakadjon el a papírjaitól, fürödjön, ússzon, sétáljon, nézelődjön. Én ezt teszem!

Ő valóban ezt tette. Mindent mohón, szinte szorgalommal. Farkas Zoltán jegyezte meg egyszer: — Laci nemcsak írással, de az úszással is leversenyez bennünket, amint beugrik a vízbe, már első tempóin látjuk, hogy túltesz rajtunk.

Kétségtelenül volt benne a szorgalmas diákból. Ha felvázolta megirandó műveit, hideg, fénnyel telített szemeiben a teremtő lázasságot szorgalom és nagyravágyó akarat pótolta.

Szép volt a nyár. Képeket keresve kószáltam a Duna táján és a közeli puszták búgó cséplőgépei hosszú sétákra csábítottak. Egy délelőtt messze elkóborolva bejutottam a nyári munka tüzes érverésébe. Egy újdonsült házakból álló településhez érkeztem. Minden virított, minden visított. Sovány, inas asszonyok bajlódtak és futkostak. Egy kis malac lábaim mellett szökött tova, egy sovány asszony hízelkedve csalogatta vissza, s mikor beterelte, elverte a seprőjével. Felizgatott: az élet tárult elém. Alig vártam, hogy otthon legyek, „Vendégség" elbeszélésemet meg is írtam két nap alatt. Kirándulásomból hazafelé tartva Németh Lászlóval találkoztam. — Beteg? — kérdezte. — Nincsen semmi bajom! — Akkor mi történt magával? Ilyen feldúltnak magát még nem láttam!

Másnap eljöttek Ellával és csodálkoztak, hogy egészséges vagyok. — Tegnap betegnek látszott — mondta. — Pedig nem volt semmi bajom! Mióta Gödön vagyok, először tudtam igazában írni és most már azt is tudom, hogy Szegény ember regényem el fog készülni! — Németh László rajtam hagyta szemeit. Látta előzőnapi feldúltságomat és a mostani harmóniát összefűzte és megértette. Sokszor megfigyeltem, hogy az emberi magatartást és az írói eredményt nemcsak összekapcsolta, de értéke-

lésében egyiket a másikkal támogatta. Nem bízott olyan íróban, akiben szennyel és árulással párosodott az írói ügyesség. Kényességének köszönhettük, hogy biztos ítélettel kötötte csokorba a különböző talajokból érkezett fiatal írókat.

Gödi nyaralásom két hónapig tartott. Ez az idő barátságunkat különösen családi vonatkozásokban megerősítette. Beláttunk egymás életébe, megértettük, s ha ok volt rá, megsajnáltuk egymást. Németh Lászlónál különösen gyenge egészsége keltett bennünk aggodalmat. Azt hiszem eltúlozta a dolgot, mert mindenben, s így egészségi állapotával is pesszimista volt. Ella ezt humorral és aranyos vidámsággal nemegyszer nevetségessé tette. De Laci se maradt adós, Ella ügyes praktikusságait alaposan kifigurázta. Tréfáik közben kileshettük házasságuk bizalmasságait is, de nyíltságuknál és közvetlenségüknél fogva ezzel se váltak ízléstelenné.

A gödi nyáron nagyobbára csak idősebb írók közül kerültek ki Németh László vendégei, aztán ősszel, mikor megint Pesten voltak, hamarosan jelentkeztek fiatalok: Erdélyi József, Illyés Gyula, Pap Károly. Mindhármat megbecsüléssel fogadta, de Illyés Gyulát szakatlan melegséggel emlegette.

*

Egy őszi délután náluk volam, amikor csengettek. Ella kisietett előszobájukba és egy finom, szerény, okosarcú fiatalemberrel érkezett vissza. Halász Gábor volt. Rövid, kissé félszeg udvariaskodás után Halász Gábor a dologra tért: a fiatal íróknak önálló folyóirat kell, ezt jött megbeszélni. Németh László szíves volt, de tartózkodó. Lehet, feszélyezte, hogy asszonytanúi lehetnek megbeszélésüknek, ezt Ellával megéreztük és kimentünk a konyhába, hogy uzsonnaféle kerüljön az ebédlőbe. Mire visszaérkeztünk, a két fiatal barátságba melegedett. Felismerték generációjuk fontosságát és lelkiismeretükre hallgatva tervezték a jóval később nyélbeütött Választ.

Halász Gábor fénytelenebb ember volt, Németh László mellett inkább egy kiválóan képesített tanár típusa. De amint belemelegedtek terveikbe, egyszerre megnőtt és lelkes láz áradt barna szemeiből. A lap anyagi helyzetét tárgyalták, mert pénz nem állt rendelkezésükre és ezt előfizetők gyűjtésével akarták nyélbeütni. A két fiatal mindenben egyetértett.

— Mi fő munkatársak kezdetben ingyen dolgozunk és az adminisztrációs munkát honorálás nélkül vállaljuk — mondta Halász Gábor. Németh László megjegyezte, hogy ő orvosi jövedelméből is tud valamit a lap indításához adni. Mindketten áttüzesedve éreztették, mennyire fontos számukra elszakadni a Nyugattól és minden fiatal írónak fontos, hogy saját útján, saját hangján jelentkezzen. Terveiknek, vitáiknak ez volt a lényege. Halász Gábor hozzám fordult: — Kérni fogjuk a fiatal elbeszélőket, dolgozzanak nekünk.

Ella a tea mellé vajaskenyereket kent és sonkát rakott rájuk. Ahogy szokták, kínálgatás nélkül, természetes barátsággal megtömték vendégeiket. Ella mindig úgy tálalt, hogy ami övé, az természetesen a miénk is.

Néhány héttel később Laci köhögni kezdett és elhatározták, hogy a nedves téli köd elől Olaszországba menekülnek. Utazásuk előtt búcsúvacsorára hívták össze barátaikat. Ekkor találkoztam először Illyés Gyuláékkal és Pap Károlyékkal. Sok étel volt, sok ital és fékeveszett, bolond kevd. A borozásból dalolás lett, a dalolásból világos reggel. Csak Németh László őrizte meg nyugalmát. Gesztenyebarna szemeiben látomások helyett megfigyelések gyújtottak fényt. Szemei a szokottnál erősebben világítottak, mintha mindaz, amit a többiek testükön át szedtek fel, ő szellemén át raktározná magába. Mindenüket odaadta volna, csak önmagát tartotta vissza. Reggel felé leemelte közeli szekrényük tetejéről a csokoládébonbonos dobozt — nassoljanak — mondta és addig addig kínálgatta, míg teljesen kiürült. Ella kuncogott: — Elfogyott az úti csemegénk, Laci ezt a hosszú útra szánta.

Hamarosan Dél-Itáliából kaptunk lapot. Laci tréfásan írta, hogy egész nap esik az eső, a szép tájakból nem látnak semmit, de ez nem baj, legalább könyveivel, irományaival szállodai szobájukba zárkózhatik.

Délolaszországi tartózkodásuk hetei közben hozta Schöpflin a hírt, hogy a Baumgarten tanácsnál elintézett ügy, Németh László 1930 januárjában a díjazottak között lesz. Szokatlan izgalommal közölte ezt és, hozzátette: — Még van egy jó hírem: a Franklin társulat ki fogja adni az Emberi színjátékot! Magát kérem Szefi, hogy közölje velük, mert nem tudom olaszországi címüket és képzelem, örömmel továbbítja a jó hírt! — Schöpflin talán éppen azért, mert nem szerette, csak azért is meg akarta mutatni, hogy kész segíteni a fiatal író helyzetén. Első találkozásaik után Németh

László elközönyösödött Schöpflin iránt, Schöpflin viszont, lehet, hogy valami kis lappangó féltékenység folytán, megtartotta érdeklődését. Még nyaralásom előtt meglátogatta őket velünk Gödön és mikor kiköltöztem, hamarosan Schöpflinék is szobát béreltek egy hozzánk közeleső pensióban. Gyakran láttam őket együtt, láttam Schöpflin közeledési vágyát, ugyanakkor Németh László kedvtelenségét. Most, hogy ezt a kétszeresen jó hírt közölte Schöpflin, nemcsak örömet mutatott, de némi diadalt is. Vajon minek örült? Hogy legyőzte ellenszenvét? Vagy annak talán, hogy képes megmutatni, az öregek bölcsessége többre képes, mint a fiatalok fricskázása?

Mi se tudtuk Némethék címét, a jó hírt Felsőgödre, a szülőknek küldtem. Németh László édesanyja levelem olvasása után Pocóval megjelent: — A levelet bélyeg nélkül adtad fel, de olyan jó hírt hozott, hogy még Jóska is azt mondta, szívesen fizetem a büntetést! Ilyen hírért többet is adnék!

Némethék a karácsonyt távol töltötték, s mikor pár hónap múlva megint náluk voltam, panaszkodtak, hogy Pocó nyűgös, betegnek látszik. A kislány közöttünk volt, de most nem szaladgált, ölembe mászott, és meleg arcát hozzámdörzsölte. — Mérjék meg és fektessék ágyba — mondtam. Pár nap múlva elmentem Pocót megnézni. Ella kisirt szemekkel nyitott ajtót és Laci tekintetéből minden kihúzódott, csak szánalom és aggodalom remegett bennük. A kislány komoly arccal feküdt ágyán. Nyugtalan játékossága, mellyel azonnal megszerettette magát, elröppent és úgy nézett rám, mintha vádja, panasza lenne. Laci lehangoltan mondta, hogy orvosuk vesemedence gyulladásra gyanakszik. — Szegény, lehet, hogy hónapokig ágyban fekszik — mondta. Először látam ezt a hidegséggel vádolt embert egyszerű emberi összeroppanásban.

Pár nap múlva Pocót a János kórházba szállították. Az orvosok többféle betegségre gyanakodtak, míg az egyik, ki a tuberkulózis szaktekintélye volt, megállapította, hogy a betegség legveszedelmesebb fajtája támadta meg: általános tuberkulózis. Némethék kétségbeesetten szaladgáltak útlevelek után, hátha délvidékre szállítva megmentik a kicsit. Hozzánk Gellértné hozta a rettenetes hírt, már sehová sem vihetik Pocót, csak napjai vannak.

Magamhoz vettem zöld antilop tárcámat, melyet úgy kívánt Pocó a nyáron, és vasárnap délelőtt az urammal bementünk a János kórházba. A kislány külön szobában feküdt és ágya mellett ültek szülei. Pocó arcán, mióta utoljára láttam, a panasz megnőtt, szemei mélyebbek lettek, s most tökéletes mása lett apjának. Mikor megkapta a zöld antilop táskát, görcsösen magához szorította és rámvetette gyönyörű szemeit. Ellától tudtam meg, hogy a táskát többet nem vehették el tőle, vele halt meg. Látogatásunk közben Laci kimenekült a szobából. Mi se birtuk soká, s mikor kiléptünk a folyosóra, az urammal sírvafakadtunk. Mielőtt elhagytuk a kórházat, a folyosó egyik derékszögében ablak felé fordulva Németh Lászlót láttuk. Arcát zsebkendőbe rejtve hang nélkül zokogott. Odamentünk hozzá. Leplezetlen egyszerűséggel fordult felénk és fájdalmában tehetetlenül összeroskadt ember szenvedését mutatta.

Pocót Felsőgödön temették el és Németh Lászlóékat csak Pauler utcai lakásukban láttam megint. Ella rejtegetés nélkül könnyekkel szemében fogadta barátaikat. Lacit mintha ingerelné, amit most másoktól el kellett fogadni, válaszaiban szűkszavúbb lett és úgy beszélt, mintha állandóan visszautasítana valamit. Mikor vendégeik egy része távozott, ilyesféle megjegyzést tett: könyebb lenne elviselni mindent, ha ezt az emberek nem toldanák meg még terhekkel. Láthatólag rejteni kívánta magát és gyötörte, hogy barátai ezt most nem engedik meg neki. Hogy e szenvedés mit jelentett számára és micsoda mélységet nyitott, akkor láttuk, mikor Gyász című, első könyvalakban megjelent regényét olvastuk. Ez a műve megmutatta, hogy a nagy remekművek lapozgatásából nagyobb remeklés felé fordult: az életet, a valóság titkait fürkészi. A Gyász egyszerűségével, tisztaságával, a valóság igazságával egy új Németh Lászlót hozott. Realistát és gondolkodót, aki megmutatta, hogy az élet legapróbb dolgait elcsípi és hogy ezeket fontossá tegye, nőalakot választ regénye hősének, mert az élet apróságai csak asszony életébe szőnek mesét, csak az asszonyi sors válhat kicsiségek és kicsinyességek folytán epikussá. Ezt a sajátosságot későbbi regényeiben is megtaláltuk, ezért emelkednek ki epikai műveiből azok, melyeknek hősei asszonyok. De nemcsak a Gyász mutatott újjászületést, emberi magatartása is változott. Zárkózott lett és mégis, akik jobban megfigyelték, látták, hogy a bánattal több melegséget, több vállalást kapott. Pocó életében nem akart több gyereket, pedig Ella sóvárgott a kislány testvérkéi után. Magam is többször hallottam a tréfás, de csípős iróniával tett leintéseket. Bezzeg most megváltozott a dolog. Gyorsan jöttek a halott kislány testvérkéi és emlékszem egyszer Farkasék vacsorájún hozzámfordulva mondta: — Ella nem örül már neki, pedig ahol négy van, miért ne lehetne öt? — Apai érzéseiben is

olyan volt, mint egyéb életnyilvánulásaiban: idegenek előtt tartózkodó, közönyös. De ha gyermekei között láttam, aggódó tekintete elárulta, hogy nemcsak megosztja velünk magát, de a beléjesüppedt bánat se hagyta el egészen, rejtett fészekben őrizte Pocót.

*

Pocó temetése után hamarosan elköltöztünk Attila utcai sötét szobáinkból az Ilona utcába, egy szép, világos, főbérleti lakásba. A hegy túlsó oldalán maradt barátainkkal ritkábban találkozhattunk. Aztán anyagi gondjaink, a saját életünket is elborító gyász és első novellásköteteimnek összeállítása nemcsak lekötött, de régi napjaimtól eltávolított. Mikor megjelentek novellásköteteim, Németh Lászlótól szokatlan meleg, baráti levél érkezett. A Várhegyre panaszkodott, hogy elszakított bennünket és aztán megbecsülő barátságát elismerő tanulmánnyal fejezte ki, mely a Napkelet folyóiratban látott napvilágot. Ismerőseim beszélték, hogy tanulmányáért alapos harcot vívott Tormay Cecillel, mert rólam lévén szó, tanulmányát nem akarta engedélyezni. Úgy mondták, Németh László kijelentette, hogy ha tanulmánya nem jön, többet nem ír a folyóiratba. Nekem mosolyogva mondta: — Három folyóirat kért, hogy írjak a könyveiről, de kötöttem magam a Napkelethez.

Ha most ritkán is találkoztunk, barátságát nemcsak másoktól tudtam, de együttléteink alatt mindig éreztem. Hiába hecceltek ellene, amikor az Ember és szerepben bennünket is mulatságossá tett, mi barátai maradtunk és a Tanú folyóiratot nemcsak örömmel üdvözöltük, de lehetőségeink szerint terjesztettük is. Pedig egyre több panasz kélt ellene, mert magárakényszerített árvaságának zárkáját nemcsak megszigorította, de egyre ritkábban nyitott ajtót látogatói előtt. Megvált a Nyugattól és a folyóirathoz kapcsoló barátait sorra leoldta. Tudtam, hogy Babits Mihály őszinte híve volt, tapasztaltam, hogy Gellért Oszkár barátja és sokakat sorolhatnék, akik mind bizalommal álltak melléje. Hogy mi történt és kinek volt igaza, nem tudom. A fiatal író egyre magányosabban küzdött, és végül teljes elmagányosodásban találta magát. Együttléteink ritkák lettek és ha találkoztunk, nem beszéltünk másokról, csupán saját életünkről. Lakásaink folytán is messzekerültünk, és én természetemnél fogva soha nem voltam látogató természet, de ha a posta egy parányi kartonlapon új Németh kislány születését hozta hírül, felkerekedtem és betoppantam a Törökvész utcai villába. Pocó elvesztése után öt leánygyermekük született még. Ha hozzájuk érkeztem, Lacit munkaszobájában találtam, arcán kis fanyar panasszal. A Pauler utcai lakásukban a fogorvosi karosszékre haragudott, a Törökvész utcai dolgozójában pedig a Démuszházból örökölt procos bútorok között érezte idegennek magát. Mert minden megérintette, szemei mindent kipanaszkodtak. Nagyapjától örökölt egy biedermeier könyvszekrényt, csak erre a darabra vetett magához húzó rokoni tekintetet. Ella a Törökvész úti villában is tökéletes ellentéte maradt, és minél több apróság fogyasztotta erejét, annál függetlenebb és önállóbb. Minden asszonyi igényt lerázva, apró fiókái között teljesen megfeledkezett a társadalmi élettel járó hiúságról és szórakozásokról. A két fiatal, a maga külön útján alapos eredményhez jutott: Ella egyre bővülő meleg családot teremtett, Laci pedig gyors iramban kiköltötte műveit. A Tanú folyóirat, amint nyélbeütődött, azonnal óriási hatást keltett. Akik sértettségek folytán elhúzódtak tőle, most éretlenségeket böngésztek a lapból, de a tudásszomjas ifjúság vezérét érezte és melléje állt. Hogy Proust, du Gard, Schlumberger és még annyi európai író szellemét tanulmányaival közelhozta, felébresztette a fordítók figyelmét is és nem egy mű tanulmányainak köszönheti, hogy magyar nyelven napvilágot látott. A Tanú mellett regények készültek, színdarabok és a szellemi élet minden területét átszimatoló tanulmányok. Sokan mosolyogták és ellenkedtek vele, de puritán, független élete példa lett; azok is tisztelték, akik élcelődtek rajta. Most már teljesen magábavonult és kényszerített árvasága kristállyá fejlődött. Akik látni kívánták, csak családja körében találták meg. Sápadt arcát, világító tekintetét, kamaszos fiatalságát megtartotta, de arckifejezése mégis mutatott finom árnyalatokat, mélyebb lett és ingerlékenyen érzékeny. Csak ha uzsonnához ültünk a népes családi asztalnál, jelent meg arcán a gödi napok emléke és mosolya. Most is az asztal végén ült, Ella pedig az asztalfőn elégedetten, s kicsit bandzsító szemeiben állandó tréfákkal. Laci kopott ruhái, Ella agyonmosott pongyolái nemcsak igénytelenségről tanúskodtak, de arról is, hogy feladatuk komolyságában elfeledkeztek magukról. Ez sokszor humoros pillanatokat idézett és megmutatta Ella ügyes, gyors ötletességét. A Villámfény bemutatója közeledett és nem volt frakk, pedig a szerzőnek, az akkori szokás szerint felvonásközökben frakkban illett a publikum tapsait fogadni. Néhány nappal a bemutató előtt Farkaséknál voltunk Németh Lász-

lóékkal együtt vacsorán. Már mind megérkeztünk, a vacsora tálalásra várt, de Ella még hiányzott. — Lehet, hogy frakk után szaladgál — mondta Laci. Végre megérkezett Ella egy óriási dobozzal. — Van frakkod! És olyan ügyes voltam, hogy még a nyakkendőt, zsebkendőt is megszereztem hozzá! — kiabálta kacagva. Pompás hangulatban ültünk asztalhoz. Laci mellettem ült és jókedvében megint olyan lett, mint Pocó halála előtt. És mégse egészen olyan. Tartalma emberibb lett, érdeklődése melegebb. Állandó izgalmak között feszülő képzelete most nem a világegyetem szellemi világában kószált, hanem a magunk kis világának kincsei között. Szokatlan melegen mondta, hogy a kis népek között az antik görögök mellett a magyar a legtisztább, leggazdagabb, legművészibb.

A Villámfény bemutatóján ott voltam. Rám a darab nem tett olyan lenyűgöző hatást, mint másokra, annál mélyebben emlékembe véződött, a pódiumon először szerzőként megjelent író. Mintha idegenbe tévedt volna, riadtan állt a lámpák fényében és azonnal elmenekült. De megjelenésének pillanata valóban villámfénnyel világította be az olcsó siker elől visszariadt puritán embert.

Úgy hozta a sors, hogy a VII. Gergely bemutatója előtt megint egymás mellett üljünk Farkasék vacsoráján. Kezdetben arról beszélt, hogy megnézte az Új földesúr című filmet. — Ha mosolygok is magamon, bevallom, könnyeztem — mondta, — mégis Jókai a legnagyobb magyar író, pedig salakja van és oportunizmusért sem ment a szomszédba.

A vacsorát fogyasztók Németh László újabb regényeiről beszélgettek. — Nekem még mindig a Gyász a legtisztább és legművészibb — mondtam neki. Egyetérthetett velem, mert hozzámhajolva mondta: — És a VII. Gergely. Nézze majd meg!

A VII. Gergely koráról és az érdekes nagyapáról már több ízben beszélt előttünk, ezért szokatlan izgalommal érkeztem a premierre. Azonnal magávalsodort, már az első felvonásban éreztem, hogy két nagyszerű teljesítménynek leszek tanúja. Mert amit Németh László művével mondani kívánt, azt Tímár József, a színész, tökéletesen kifejezte, így érkeztek egyszerre ketten alkotómunkájuk csúcsához. Németh László ellenfele, Schöpflin is megadta most magát és bírálatában lelkesen írta, hogy a magyar dráma fölnyújtózkodott tespedtségéből és évtizedekkel előrelépett. A második felvonást követő szünetben Kerényi Károlyék páholyának hátterében találkoztam Németh Lászlóval. Arca a szokottnál is sápadtabb volt, szemeiből eltűnt az okosság fölénye, szinte ijedtnek látszott és megrendültnek. Mintha kérdezné: Igaz ez? Igaz lehet, hogy árvaságának magányából kitört a hős, aki egy ővele és most a színész teljesítményével az emberek közkincsévé lett? Igaz volt. És azóta is minden drámájával, mindig ezt mintázza. Akkor nagyok drámái, ha férfilélek ütközik a sors kemény falába.

Harmincnyolc éves volt akkor és Kerényiék páholyában, találkozásaink hosszú soraután, most láttam először kilépni árvaságából; úgy éreztem, barátságunkat nemcsak elfogadta, de el is hitte nekünk.

Ténagy Sándor

A tisztaság óráiban

(Részletek egy ciklusból)

A tisztság óráiban, az egyedüllét különleges közegében,
naponta megkísérlem nevén szólítani a szerelmet:
arcmását létezésednek, a szépség hunyorgásait;
s naponta megriaszt a csend mélysége,
a színek súlya, amit még te rajzoltál a szemidegekre.
— Látom: hegyek szikráznak melleidből,
nyílt arccal állsz, mint a galambdúc korlátján
a gyöngéd turbékolás a reménységhez,
vállaidra horpad az ég, hozzád igazodnak
a fény és homály domborulatai;

szemed alá ezüst kanyarral szalad az álmatlanság,
jaj, gondok növesztenek minket az emberig,
érettségi tételekkel veszekedsz,
én is váltogatom a szerszámot a verssel,
s már gyermekünkre gondolok, aki majd belőlünk kilép. —
Most ülök, várok. Akkor is kellesz, ha nem vagy itt,
sőt, ilyenkor érzem igazán az alkotás
benső robbanásait, mert újra-alkotlak
saját boldogságom szerint,
alakot nyersz, mint a márványból
szabadult gazdog szobor-élet,
s csak valóságod gazdagabb, amit nem érinthetek
a tisztaság óráiban, az egyedüllét különleges közegében.

*

Nem tudok élni már félhomályban,
rám kötötted a fényességet, hogy el ne vesszek;
megyek az emberek között, jeleddel áldva,
ki sem látszom az utcák jeleneteiből,
de mert ketten mondunk egy-egy mondatot,
s mert megtanultuk a szótagok árnyalatait:
életem mégsem statiszta-szerep.
Nem tudok élni már bedugott füllel,
muzsikát találok mindenütt
és szeretnék megtartani minden dallamot,
mint egy zsebredugott érdekes kavicsot,
és menni a hangok magaslataira, egészen testedig,
hogy észrevétlenül letérdeljek a boldogság előtt.
Nem tudok élni már lekötött nyelvvel,
mint a bárgyú belenyugvók,
mozgást adtál és keménységet a szavaknak,
a szerelem ragyogó szikláiról szólok:
némaság, szakadj ki az emberek mellkasából,
józanság, add táplálékul magad,
mert éhesek vagyunk, még a tányért is kitöröljük.
Kedvesem, nem tudunk élni már tegnapi módon;
annyi ma már a hasznosítható jóság,
s annyi még a félresikerült ügyeskedés:
kedvesem, élni csak legszebben érdemes.

*

Milyen tisztán is éltem, istenem!
A fényhez mérhetném magam,
a tévedhetetlen csillagokhoz,
vagy anyám hajdani könnyeihez.
Fájnak nekem a tisztaság-mérte sebek,
nincs kegyetlenebb halál,
mint a harmatcseppeké, ha a Napba vágynak,
s porba rugja őket a szél, vagy egy bogár.
Nincs kegyetlenebb halál,
mint ha homályba vész a tükröződés,

ha elejti az ablak a külvilágot,
mint a szerelmet a fakó megszokás.
Lezárt határ a tisztaság, ha célja nincs,
átléphetetlen, jéglap-hideg halánték,
havon ülő ózondús leánytest,
szépség és szenvedés, metsző és sérthetetlen.
Mit csináljak, hogy a tisztaság
ne termeljen óvatoskodást?
mit csináljak a tisztasággal,
ha az csak színtelenség, meztelenség?
Fehéren élek, milyen fehéren!
Néha már fáj a fény, ami bennem lakik,
szerelmet, hitet nevel, izmot és véreret,
mégis félek, hogy tisztaságomat
eltakarja az aggodalmas őrzés.
Jöjj végre, csontot és szívet
próbára tevő, megváltó megbizatás,
hogy láthatóbb legyek a tisztaságban,
hogy használhatóbb legyek a mocsok ellen,
még akkor is, ha néhány szeplő
életem felgyulladt arcára esik!

Menyhárd Alfréd

Kortársaim voltak

Egyszerre léptünk az utcára
szálltunk villamosra
néztük ugyanazokat a filmeket
s álltunk plakátok alatt szívdobogva
lehet hogy egy kislányt kísértünk messziről
ácsorogtunk ugyanabban a tömegben
egyforma élelmiszerjegyeket osztottak köztünk szét
sötét hivatalokban ugyanazokat az életadagokat
egyszerre tüntettünk az utcán
egyszerre voltunk éhesek s laktunk jól
haladtunk szuronyok közt s megálltunk az utcasarkon
s egyidőben tűntünk el az éjszaka csillagos alagútján
egyszerre lett az arcunk ráncos s hajunk fehér
könyököltünk egymás mellett
szerettünk
és szánkból nem jutott egymáshoz egy szó
elmentünk egymás mellett s kezet nem szorítottunk
egy házban laktunk egymás mellett s elmentünk egymás
mellett köszönés nélkül az évek lépcsőjén mikor
beeresztett a sötét házmester a Sors
egyszerre lassúdott léptünk és sose találkoztunk
nem néztünk egymásra hogy mondjuk ugyanazt

Óda a mosogatóvízhez

Már elmentek a vendégek már alszik a gyermek
ezek az esti sóhajtások percei
zuhog a forróvíz a tálba
álmos edények sorakoznak
szájuk szélén még a vacsora gonddal-adott ízeivel
mártások gyöngycseppjeivel gyümölcsnedvekkel
buzgó asszonyi lelemény-keverte fűszerek összhangjaival
tészták tréfás dísz-foszlányaival
csörömpölve merülnek a közös fürdőbe
egyik a másik után

Mosogatóvíz
te csillogó tálnyi Léthe
mennyi törekvésnek lettél feledtetője
konyhaiaknak és égbelieknek
hány vágyat mostál el már
csillogóbbat mint a te zsíros csillagaid
hány gyönyörű utat vágtál el szelíd hullámaiddal
Nem tudom fiam kérdezd apádtól
Ó e kérdések
részletek részleteit ostromlók
Mit is tudok én fiam
talán csak a születés titkát és a halálét
talán csak az Egészet

Mosogatóvíz
te mindennapos összesítő
mivé mosod a saláták zöldjét
húsok aranyát gyümölcsök könnyű hamvát
Mivé mosod a gyöngéd ujjak-markolta szerszámok sikolyát
gépdohogást ecsettáncot szavak dallamos harcát
Mivé oldod fel az emberréválást
ünnepek lassú méltóságát
munkanapok derűs hitét
Hasonlatos vagy te az irigy földhöz
mely úgy old és tisztít hogy megöl
s vermébe hullva emberek falevelek gyümölcsök és rovarok
egyek leszünk mind s fölismerhetetlenek

Bertha Bulcsu

Kék partok felé

A porcelánfestő arra ébredt, hogy fázik, és nyirkos borzongások szaladnak a bokájától a tarkójáig. Kinyitotta a szemét, s a szürkés, derengő világosságban egy ponyvát látott a feje fölé feszülni, melyen tejfehéren világítottak az apró szakadások. A nagyobb réseken zajok csorogtak az arcára, hullámverés, láncnyikorgás, egy mozdony erőlködő pöfögése, s folyton erősödő és halkuló szélzúgás. A porcelánfestő ekkor már tudta, hogy egy hajóban van, és ha megmozdul, azonnal bevágja a könyökét, s hogy a kemény uszonyszekrény másik oldalán egy lány alszik, aki a szokatlan helyzetben is csak szerelmét látja, és a hajnal nyirkos hűvösségét éppen úgy nem veszi tudomásul, mint a vonatok érthetetlenül közeli dübörgését.

A porcelánfestő hosszú percekig feküdt mozdulatlanul, és elrendezte magában a zajokat. Kikötő, vasúti rakpart, három-négy méteres víz, alvó halászhajók, egy rokkant személyszállító, száradó hálók a párhuzamosan futó rudakon, Szunyogsziget, s balra is hajók, a Kontiki, egy kalóz, aztán az Álmom, majd egy rendőrhajó, s motorcsónakok, legalább ötven... Fonyód. Panaszos madárhangok csavarodtak meg a víz felett, s belevesztek a szűnni nem akarok hullámverésbe.

A porcelánfestő lassan a könyökére támaszkodott, és óvatos, araszolgató mozdulatokkal a hajó végébe csúszott. Félig könyökölve, félig fekve kioldott néhány kötést a ponyva végén, s a kútszerű nyílásban, melynek a fenekén laza bárányfelső ég világított, felült. Árbocok ringtak mindenütt, tőlük jobbra is, stárok és egy jolle, melyeknek az este még nyomuk sem volt.

A kikötőből indult egy kétárbocos vitorlás, éppen hogy csak megbillent a hatalmas szélben, és könnyedén kicsúszott a lehetetlenül szűk kikötőből. SZOT, vagy HM hajó, gondolta a porcelánfestő, és másfelé nézett, mert a sziget fái mögött eltűntek a vitorlák.

Hajnal volt, négy óra lehetett, legfeljebb öt. A mocorgásra a lány is felébredt. Álmos, vaksi kis szemeiben nem volt semmi harlekini, legfeljebb, egy kiskutyához hasonlított, amit elvesztettek az artisták.

— Jó reggelt, Harlekin!

— Első éjszaka a hajón... — mondta a lány, és mosolygott, otthonosan nyújtózkodott, mint aki elégedett és boldog. Nem volt sem szép, sem nőies, a testét eltakarták az ormótlan ruhadarabok.

A porcelánfestő nézegette a szerelmesét, aztán nevetve megszólalt:

— Csak azt tudnám, hogy miért hívlak én Harlekinnek? Ezen a hajón legfeljebb a mutatványosok kutyájához hasonlítasz.

— Ez nem hajó, ez a „Harlekin Hotel" — mondta a lány, s ahogy nevetett, a szemében újra felbukkant a talányos szomorúság, és a porcelánfestőnek eszébe jutott, hogy Cezanne is festett egy Harlekint, s egy csomó hülyeség jutott még eszébe, és pillanatok alatt minden összekeveredett. A lány arca is elkomorult, s kicsit előrebillenve a vasúti rakpartra mutatott:

— Nézd csak, egy embert kísérnek a rendőrök!

A porcelánfestő hátrapillantott, és látta, hogy négy kedvetlen rendőr között egy sovány artista arcú férfi lépked. Az artista arcú férfinek a hátán összezáródva, mereven lógott a keze, úgy tűnt, mintha csuklóban bilincs szorítaná.

— Talán lopott valamit.

— Erre hozzák...

— A Szunyogszigeten történhetett valami...

— Motor, vagy csónakügy lesz.

A rendőrök rákanyarodtak a keskeny földsávra, ami összekötötte a szigetet a szárazfölddel. A szótlanságuk ijesztő volt. Néhány pillanatra eltűntek a bokrok mögött, aztán a parton, a hajók közvetlen közelében bukkantak fel újra.

Harlekin és a porcelánfestő meglepődtek. A rendőrök már nem fogták közre az artista arcú férfit.

— Talán nem is bűnöző — vélekedett a porcelánfestő, és az arcán összeszaladtak a ráncok.

— Akkor miért van bilincsben?

— Biztos, hogy bilincsben van...?

— Biztos... Nézd csak, feszül a keze.

A rendőrök odaértek az őrhajóhoz, és egyenként átmentek a hídon. Az artista arcú férfi követte őket, de a hídon megállt egy pillanatra. Visszanézett, aztán fél kézzel a korlátot érintve a hajóra lépett.

— Mégsincs mekötözve — csodálkozott a lány, és értetlenül a porcelánfestőre bámult.

Az artsita arcú férfi nem ment le a kabinba, mint a rendőrök, hanem a fedélzeten ácsorgott. A keze már újra hátul volt, és megbilincseltnek látszott. A rendőrök elindították a motort, aztán az egyik felbukkant egy pillanatra, eloldotta a hajót. Az őrhajó elszakadt a parttól, aztán felgyorsulva, halk morajlással kisiklott az öbölből.

— Furcsa volt az az ember... — tűnődött a lány.

— Nagyon furcsa... Leginkább egy éhező artistára emlékeztetett...

Szürke, csodálkozó arccal kuporogtak a hajó végében. Fáztak. A lánynak megremegett a szája.

— Nem alhatnánk még egy keveset, Róbert? — kérdezte, s a lábát bedugta a ponyva alá.

— Hideg van.

— Igyunk wodkát...

— Wodkát iszunk, és betakarózunk a vitorlákkal — mondta a porcelánfestő, és előhúzott egy fénylő palackot. A lány nem szólt, csak átvette az üveget és felhajtotta. A fiú is ivott, aztán elrendezte a vitorlákat, beljebb csúszott, és helyre húzta a felhajtott ponyvát.

Amikor másodszor felébredtek, másfajta zajok keveregtek az öböl felett. Zsibongó zúgás áradt a hajóállomás felől, és éles, rikító zajok a szigetről. A ponyva alatt már meleg volt, izzadtak. A porcelánfestő, apró, ideges mozdulatokkal lefejtette magáról a vitorlát, és a fejét kíváncsian kidugta a ponyva alól.

Az ég kék volt, de a viharos szél még kitartóan fújt. Az egyik szomszédos hajón már szereltek, csattogott a félig felhúzott vitorla. Egy öregember közvetlenül a hajójuk végénél állt a parton, halat tisztított. Éppen a belső részeket akarta a vízbe dobni, amikor a porcelánfestő odanézett.

— Hé! Papa! Gondoljon a macskájára...

— A macskámra — nézett föl csodálkozva az öregember, s egyik kezében a halat, a másikban a belső részeket és egy kést tartott.

— Ha nincs macskája, akkor se dobálja ide a beleket, nincs kedvem napokig szagolni!

Az öreg a sziget belseje felé ódalgott, de a sólya betonpereméről egy pillanatra még visszafordult:

— Az éjszaka elsüllyedt egy hajó...

Csak ennyit mondott, aztán bement a fák közé. A porcelánfestő meglepetten bámult az imbolygó öregember után.

— Itt látható az ordító porcelánfestő — hallatszott a ponyva alatt, és a szavakat halk kuncogás kísérte.

— Ide akarta dobálni a beleket — mentegetőzött a fiú.

— Beleket a „Harlekin Hotel" elé, hallatlan — nevetett a lány, de még mindig a ponyva alatt, s csak percek múlva bukkant elő a feje, majd a vitorlába csavarodott, furcsán megvastagodott alakja.

— Azt mondta, hogy az éjszaka elsüllyedt egy hajó...

— Miért mondta?

— Nem tudom, csak úgy mondta. Ott állt a sólya betonszélén, és az egyik kezében halat, a másikban a kést és a belsőrészeket tartotta.

— Bolondos öregember... Mikor indulunk, Róbert?

— Ha gyöngül a szél... Vásárolnunk is kell. Megreggelizünk, aztán veszünk még egy üveg pálinkát, kenyeret, gyümölcsöt, s aztán majd meglátjuk.

— Rendben. Nagyszerű kölyök vagy, és nagyon szeretlek...

A porcelánfestő és szerelmese, hosszasan reggeliztek, aztán partraszálltak, és imbolygó léptekkel elindultak az üzletsorok felé. Elosztották a munkát. A fiú pálinkát és kenyeret vett, a lány gyümölcsért állt sorba egy pavilon előtt. Megbeszélték, hogy a móló bejáratánál találkoznak.

A porcelánfestő hamarabb végzett. A széltől zsibbadt platánfák alatt leült egy padra.

Hosszú percekig meredten figyelte a kikötőbe áramló vidám népet, mert úgy vélte, hogy szerelmese bármelyik pillanatban felbukkanhat. De a szerelmese még nem jött, és a figyelme kezdett meglazulni. Elkalandozott a pillantása egy-egy érdekes járású ember után, csoportokat és vibráló színeket követett, aztán váratlanul, a pad közvetlen közelében megfeneklett. Az egyik platánfa törzsének színes bádogtábla támaszkodott, és sárga betűkkel hirdette egy majomcirkusz műsorát.

„EURÓPA LEGNAGYOBB CSIMPÁNZMAJMA" — ezen a nagybetűs soron akadt meg először a pillantása. Aztán elkalandozott, de vonzotta már a színes tábla, és visszatért hozzá újra: „M a j o m p a r á d é ! Előadás minden órában. A m a j m o k bekötött szemmel járnak, sodronykötélen talicskát tolnak, egymásnak tapsolnak. Belépődíj felnőtteknek 6 Ft, gyermekeknek 4 Ft. Itt látható EURÓPA LEGNAGYOBB CSIMPÁNZMAJMA is, melynek megtekintéséért nem kell külön fizetni."

A porcelánfestő a tábláról a tömegre nézett, aztán újra a táblára. Szemelgette a sárga betűket: „A majmok bekötött szemmel járnak, egymásnak tapsolnak..." De hirtelen ideges lett, mert úgy érezte, hogy az előbb, amikor a kikötőben áramló színes tömegre pillantott, magasan az emberek feje felett hinarakat látott úszni... Zöld hinarakat, melyek lassan, emelkedtek és süllyedtek, de a fejeket nem érintették.

— Hülyeség... — mondta ki hangosan és felugrott.

A fák alatt ekkor megjelent Harlekin. Tántorogva jött, és egy idős asszony támogatta.

— Vigyázzon rá, elájult — mondta az asszony, aztán a lányt a majomcirkusz piros táblájával szemben, egy platánfához támasztotta, mint egy törött porcelánbabát.

— Semmi, már jobban vagyok — mondta a lány, és elengedte a fát.

— Harlekin, de...

— A fénytől... Nagyon erős itt a fény...

— A fénytől?... Lehet... Képzeld, én meg az előbb úgy éreztem, hogy a levegőben hinarak úsznak... Igyál egy kis pálinkát, felbontom.

— Nem fontos...

— De felbontom... Iszol egy korty pálinkát, aztán kiülünk a partra. A szél majd teljesen magadhoz térít — mondta a porcelánfestő, s a zsebkését gyors, rövid mozdulattal beleszúrta a parafába.

A lányt már nem kellett támogatni. Egymás mellett lépkedtek a part felé. A fiú lóbálta a pálinkásüveget, és azt mondta:

— Ha ilyen ájulós vagy, mostanában nem merek veled elindulni...

A vízparton megtorpantak. Nagy tömeg állt a kishajó-kikötő nyikorgó cölöpei mellett. Fojtott csend, és egy megbillent vitorlás árboc imbolygott feletük, melynek merevítőin hinarak lógtak. A hinarakat lobogtatta a szél.

Megkerülték a tömeget, és megálltak a kanyarodó betonrakpart szélén.

A kishajó kikötőben egy 25-ös Wander-jolle lebegett, színültig vizzel. Az árbocán és a merevítőin fürtökben lógtak a hinarak. A hajó és a tömeg között, közvetlenül a kikötő szélén, az artista arcú férfi állt, összegörnyedve. Nem cigarettázott, nem mozgott, csak állt mereven és a hajót bámulta. A szeme nagyon mélyen ült, és vérágas volt a sarka. Zöld, kifakult trikó feszült szögletes vállára, s úgy tűnt, hogy soha többé nem fog megmozdulni.

Aztán rendőrök jöttek, és a cölöpökön megerősítve a köteleket, kicsit megemelték a hajót. Így már látszott a száma és a felírása is.

— Kék Madár — mondta Harlekin, és belekapaszkodott a porcelánfestő karjába.

A fiú nem szólt, csak állt a parton és figyelte a hajót, melynek az árbocán hinarak lobogtak.

Amikor a rendőrök megerősítették a köteleket, az artista arcú férfi mégis megmozdult. Levetette a nadrágját és a trikóját, aztán bemászott a hajóba. Térdéig ért a víz. A rendőrök vödröt nyújtottak feléje, s az artista arcú szó nélkül elvette. Amikor először megmerítette a vödröt, és a vizet a Balatonba döntötte, a parton megkezdődött a suttogás. Többen az árbocra mutattak, és vízszintes vonalat húztak a levegőben.

Harlekin és a porcelánfestő közelebb mentek a tömeghez. A csoportosulás szélén három rendőr és egy matróz állt. A matróz egy fiatal nőnek magyarázott:

— Ha egy hajónak megvan a kormánya és az árboca, nem kell vontatni...

— A rendőrök az imbolygó árbocot nézték, és hunyorogtak a fénytől. A legmagasabb a fejét is ingatta, mintha sajnálná a felborult hajót, vagy rokona lenne a kormányosnak.

A porcelánfestő megszólította a magas rendőrt:

— Elvtárs. Mi történt ezekkel?

— Nem lehet tudni... Talán egy pillanatra elengedték a kormányt.

— Mikor történt? — kérdezte a porcelánfestő és a matrózra nézett.

— Még az este. Tomajnál borultak fel. A felesége bentfulladt.

— Amikor kitört a vihar?

— Nem, később... Amikor kitört a vihar, leszereltek... De aztán arra ment az egyik SZOT-hajó és kötélre vette őket. Vontatás közben borultak fel. Sötét volt. A nő azonnal eltűnt... Egész éjszaka keresték, de hiába... Hajnal-

ban aztán a SZOT-hajó ezt partratette — mondta és a fejével az artista arcú férfi felé intett.

A férfi merte a vizet. Inas karja megfeszült a víz súlya alatt. Négy-öt vödör vizet kiöntött, aztán lihegve megállt, és az öböl olajos tükrére meredt. Ahogy fogyott a víz, a kabinból kiúsztak a könnyebb tárgyak. Ezeket kirakta a partra. De a víz szintje a hajóban nagyon lassan süllyedt. Az artista arcú férfi már halálosan kimerült. Tompa és erőtlen volt. Csak félig élő, és csak félig ember. Az arcán megfeszült a bőr, homlokán vérzett egy horzsolás.

Később egy másik vödör is megmerült a Kék Madár úszó fenékdeszkái között. Fekete felírás volt rajt, verzál betűkkel: MAHART. A matróz emelgette. Beállt dolgozni az artista arcú férfi mellé. A hajó így sokkal gyorsabban emelkedett. Fokozatosan előkerültek az apróbb fémtárgyak is. Órák, öngyújtók, néhány szerszám, pénztárca. Sorban odarakták az emberek lába elé. Az egyik karórán féltizenkettő volt, a másikon negyed egy.

— Melyik lehetett az asszonyé? — tűnődött a porcelánfestő.

— Amelyik féltizenkettőkor állt meg — mondta a lány és közelebb hajolt az órához.

— Miért?

— Mert ő meghalt.

— Az óra nem volt a kezén.

A hajó állandóan emelkedett, és az árbocon lengő hinarak közelebb kerültek az éghez. Az artista arcú férfi még mindig hajlongott a vödörrel.

A porcelánfestő megfogta a lány kezét és elhúzta:

— Menjünk innen... Nem bírom nézni, hogy az égen hinarak úsznak...

Az öböl másik partján, a Szunyogsziget mellett, beszálltak a hajójukba. Lebontották a ponyvát, és kényelmesen elhelyezkedtek a laticelpárnákon.

Mellettük már szerelt egy 50-es cirkáló. Szép mahagóni teste volt, s a fedélzetén két csokoládébarna, és egy fehér márványtestű lány öltözködött. Egy férfi az árbockötélen lógott. Erőlködve belehúzta a nagyvitorlát a nuttba. Néha megállt pihenni. Ilyenkor mindig a Kék Madár megbillent árbocára nézett. Amikor egészen felhúzta a vitorlát, és az csattogva kavargott a szélben, átkiáltott a porcelánfestő hajójára:

— Mi történt azzal a jolléval?

— Borultak, a nő meghalt...

— Megtalálták?

— Még nem.

— Szép kis vihar... Legalább nyolc hulla úszkál a Balatonban... Hallod Jocó! A jollé is elvesztette egyik utasát.

Középtermetű, izmos férfi jelent meg a kajüt ajtajában. Fehér pantallóban volt és kék pulóverben. Végigment a fedélzeten, aztán a horgonyláncot lassan megemelte. Már zörgött a kezében a lánc, amikor hátraszólt:

— A déli parton szép fogása lesz a halászoknak... Bort vettetek...?

A porcelánfestő megvárta, míg a cirkáló kifutott, aztán elővette a távcsövet, és a Kék Madárra szegezte.

A matróz még mindig dolgozott a vödörrel, de az artista arcú férfi már csak állt mellette, és bámulta a vizet. Az arcán mély, mozdulatlan törések látszottak. Végleges arca volt. A feje felett világoskék ég feszült, s zöld zászlók lobogtak a hajóján.

A porcelánfestő ledobta a távcsövet. A vizet nézte, melyen apró örvények kavarogtak még, és iszapcsomók, melyeket a cirkáló feltépett a horgonyával.

Aztán levetette a napszemüvegét, és felhajtotta a pálinkásüveget. Mohón és kitartóan ivott.

— Róbert! Mit csinálsz?!

— Iszom... — mondta, aztán felállt, kioldotta a vitorlaköteleket.

A lány értetlen szomorúsággal kuporgott a hajó fenekén. A porcelánfestő felhúzta a vitorlákat, és nekifeszült a horgonyláncnak. Kiemelte, gyors, hajlongó mozdulatokkal lemosta róla az iszapot, aztán összecsukta. Egy pillanat múlva már a kormány mellett ült, s a kezében megfeszültek a vitorlakötelek. A hajó megdőlt, barázdát húzott az öböl olajos, iszapos vízére.

— Azt mondtad, nem indulunk el, amíg a vihar tart...

— El kellett indulnunk.

— Miért?

— Mert félek... Állandóan az artista arcú férfit látom, és a vizes hinarakat, melyek az égen úsznak. Akkor is ezt látom, ha nem nézek oda... Ha most nem indulunk el, akkor elvesztem a biztonságomat. Aztán egy rossz mozdulat és az ember hajóján hínárszalagok lobognak... A víztől nem szabad félni...

— Ha megyünk, akkor nem látod az artista arcú férfit?

— Akkor is látom. Nem értesz, Harlekin... Minden összekeveredett bennem... Reggel Cezannera gondoltam, aztán láttam egy piros táblát, melyen a majomcirkusz hirdette a műsorát. Ilyenek voltak rajt: „A majmok bekötött szemmel járnak, egymásnak tapsolnak..." Eszembe jutott Vinkler elvtárs, a könyvelő, aki a gyártól a lakásáig mindig nyolc perc alatt teszi meg az utat, és 15 éven át minden gyűlésen tapsolt... Aztán elájultál, a kikötőben pedig megjelent az elsüllyedt hajó, és kormányosa. Az artista arcú férfinek összeroppantan is dolgozni kellett, és megdöbbentett, hogy tudott dolgozni. Egy nő meghalt, és az élet megy tovább. A cirkáló utasai megszámolták a hullákat, aztán felvették a horgonyt. Az őrhajó már újra az öbölben van, a rendőrök csónakázókat vizsgáztatnak a ponton mellett... Én meg az artista arcú férfit látom, és a hinarakat, melyek örvénylenek az égen.

A porcelánfestő hajója erősen megdőlt, a vitorlák csaknem a vizet érték. Gyors mozdulattal kiült a szél feletti oldalon a deckre, aztán fordított a kormányon, mert a hajó cirkálószakaszba ért.

— Az artista arcú férfit és a majomcirkuszt külön lehet választani... Nem így van, Róbert? — szólalt meg a lány, és a porcelánfestőre nézett mereven.

— Nem tudom — mondta a porcelánfestő —, vedd át az orrvitorla kötelét, fordulunk.

A vitorlák meglobogtak, aztán megdagadva az ellenkező oldalon hajoltak a vízre.

— A vízbefulladt nőre is gondolsz?

— Nem gondolok semmire! Húzd meg a kötelet, mert lobog a vitorla!

— Az artista arcú férfi... Jobbra a kikötőn... Minket néz az artista arcú férfi... Róbert, mindenki minket néz a kikötőn...

— Nem érdekel! Húzd meg a kötelet! Még két forduló és kicsúszunk a kikötőből.

A parton álldogáló emberek érdeklődve nézték, hogy a súlytalan, könnyű kis vitorlás hogyan lavíroz a szűk kikötőben. Néhányan még azt is látták, hogy a nyílt vízen megtántorodott, és rollázva küszködött a hullámokkal. Amikor aztán belefeküdt az orkánszerű szélbe, és elrohant a távoli kék partok felé, nem nézték tovább.

Pákolitz István

Kézmosás előtt

A kaftános írástudók raja
Kakaskiáltás óta itt sürög
S az utcanépet bujtogatja, gyúrja,
Hogy Barabbást bocsássam el nekik.
A birkaeszű, léha, locska nép
Csak lopja napját, izgul, rázza öklét,
Ripacs színészi pózban tetszeleg;
Hangoskodása megzavarja békém;
Se éjszakám, se nappalom.

Odi profanum vulgus!

De tiltja rangom, nem gyűlölhetem.
Gyűlölheti a napsugár az éjt?
A csúcs a posványt, sas a csúszómászót?
Az úr a szolgát s én a tömeget?
Gyűlölni csak a rangosat lehet,
Az egyenlőt, ki ellenfél is egyben!
Sajnálom inkább ezt a csúf bagázst:
Önálló véleménye sose volt,
Nem is lehet soha.
— Milyen kis pénz a kis sestertius,
Milyen nagy lármát csapnak érte mégis!
Aki piacra dobta a szívét,
Kufár szemekkel méricskél, nyüzsög;
Szimatja van csupán, erkölcse nincs,
S a pénz után loholva rá sem ér,
Hogy szembeköpje egyszer önmagát!

Nyilvánvaló, hogy kettejük közül
A hétpróbás gonosz a vétkesebb,
Ki gyilkolt és rabolt.
— Igaz, hogy ez a bús ámokfutó,
Prófétaságba vesztve önmagát,
A dicsőséget hajkurászta egyre,
S emészthetetlen zagyvaságokat
Beszélt nekem a tiszta boldogságról;
És összehordva tücsköt-bogarat,
A hatalomról is kioktatott,
De nem találok benne semmi bűnt.
A törvény ügyes csűrő-csavarói
Miféle külön erkölcs, jog szerint
Kívánják, hogy az ártatlan lakoljon
És futni hagyjam azt, ki vétkezett?
— Fonákját vallják és nem a színét,
S mindenkoron kiforgatják a szót:
Konok kölyökként készpénznek veszik
A messziről jött, félbolond legény
Világmegváltó álmait!
Király-e az, kinek még kardja sincs?
Fölvértezett hadát hol tartja rejtve?
— A félelemtől mily félelmetes,
Zord harcos lett szemükben az a néhány
Szegény halász, kit elbolondított
Meséivel a Genezáreth-parton!

Kímélhetnék, hiszen rokon velük,
De a latorral fújnak egykövet,
Mert érdekük most semmit nem tekint.
Az érdek: ősi, örök mozgató,
És mesteribben szövi szálait
Az ösztönébe bízó gyönge póknál!
Tudom, kezük Rómáig is elér,
Bevádolhatnak: — volt már példa rá,
És lesz, amíg csak lesz história —,
„Jog és a törvény elsikkadt e perben
S a lázadókkal cimborál Pilátus!"
— Jobb lenne tán kezükbe adnom őt,
Ki ahelyett, hogy szakmájából élne,
Az országúton koplal, ténfereg;
Nyomába jár a fölbolydult tömeg,
S a nép öröktől fogva áhítozza
A szeretet s a jóság maszlagát.
A szeretet s a jóság: bárgyú álom,
Gyereknek is megúnt, naiv szamárság;
De mindig akad néhány kelekótya,
S támadnak ilyen buzgó Jézusok,
Akik harc nélkül, szép szerelmes szóval
Bolondítják a sok-sok ostobát.
Ha lázadás ez: gyarló lázadás,
Afféle csip-csup hatósági ügy.
Kard dönti el, kié a hatalom
S a jog!
A többi mind csak szócséplés, nyavalygás:
Méltó-e hát a kardos katonához?

Az álmodók, a költők, messiások,
S a hozzájuk hasonló kóklerek
— Akiknek mindig büdös volt a munka —
Mind sültbolondok, mégis van egy hasznuk:
Amíg a boldogságról lefetyelnek
S a sok hiszékeny ajkukon csüng báván,
Mesébe ringatják a tömeget
S nem érzi senki, hogy üres a gyomra.
— Mivel a vén papok hazug szavánál
Szebben tudott lódítani az ács,
Hát gyűlölik
És el szeretnék tenni láb alól.

Az útonálló gyilkos martalócnál
Ártatlanabb talán az álmodó,
Ki észrevétlen hinti a magot,
Mely százszoros termőre érik egyszer,
S csak akkor vesszük észre a veszélyt,
Mikor már nem tudunk segíteni?!
Ha ég a ház, milyen nehéz az oltás!
Addig legyünk hát éber őrizők,
Amíg a bíbor láng nem vet lobot.
Nem sül ki abból semmi jó soha,
Ha egy ilyen bolond szerzet körül
Tolonganak a rongyosok!

De hát mi volt a bűne, gonoszsága,
Miért szomjazzák vérét, életét?
Az fáj nekik, hogy ostorral kihajtott
Néhány kufárt a templom csarnokából?
(Hol úr a pénz, megszűnt az áhítat,
S utálok én is minden uzsorást;

De sajnos, mind sűrűbb a pénzzavar,
Mely hozzájuk sodor!)
Isten fiává tette önmagát?
Mért nem pirít reá a zsidó Isten,
Ha káromolta? Vagy, ha valót mondott,
Mért nem segíti most?
Varázshatalmát üldözik? Ha volna,
Szemük láttára elrepülne innét
Bizonnyal, s bottal üthetnék nyomát!
A gyógyító erő is csak mese
S asszonybeszéd a Lázár-féle ügy.
Azért nem szól, mert semmi vétke sincs?
Azért hallgat, mert érzi, hogy bűnös?
Azért irigylik, mert kivált körükből
S most visszaráncigálnák önmagukhoz!
Az alja-ember nem szívelheti,
Hogy nála éppen az legyen különb,
Ki vériből való!
Most kettejük közt én vagyok a mérleg,
Mit mérhetek?
A vért, amit gyönyörrel ontanának?

Imé az ember, rongy-cafattá verve,
És föl se jajdul érte senki sem!

Imé az ember, ordító sakál,
Ha vért szagol, hát még többet kíván!
A lelkesek szép hozsannája hol van?
S ki nemrég porba térdepelt előtte,
Most, jóllakottan, az arcába köp!

(S imé az ember: gyáva-gyönge nád,
Érdek szelétől hajtva hajladoz,
Vacog, remeg: nem képes dönteni!)

Álmában sokat szenvedett miatta
És zaklat most a feleségem is!
Calpurniám, miért ártod magad
Olyan dologba, melynek megoldása
Nem asszonyszívre, férfiészre vár?!
A szív szava? A szív s a hűvös ész
Igazsága nem egyazon igazság!
Itt már a latba nem nyomhat sokat
S csak hátráltatna minden érzelem.
Különben is, most államférfi volnék
És nem szerelmes férj!
A nők oly könnyen elhiszik magukról,
Hogy mártírok, s rokonszenveznek azzal,
Ki önként vállal szenvedést, halált.
A kisujját se mozdítja a rabbi,
Nem menti árva életét!
Ha ily bolond, hát akkor vesszen el!
Itt most a köz s a magam érdeke
Olyan döntést kíván,
Amit megbánni késő bánat lenne.
A bíró útját el ne állja asszony,
Ha férje sorsát meg kívánja óvni!
Nem asszonyszív a bölcsek kútfeje:
Az ész beszél, ha dönt a férfiú!
Ítéletére megvan a jogom
S jogom van arra is, hogy elbocsássam!
De ez csupán a jog. Hol az igazság?

Fagattam őt az igazságról is,
Jól megfelelt, mert bölcsen hallgatott!
De kint az utcanép
Szünetlenül csak azt üvöltözi:
Keresztre véle, mert ez az igazság!

De az igazság vajmi nagy dolog!
A szolga-had hogy érhetné föl ésszel,
Mi még a bölcsnek is kemény dió?!
Patkánysereg tanítja az oroszlánt:
Mi az igazság! — Senki nem felel rá,
De magyarázza úton-útfelen
Ki-ki a maga szájíze szerint!
A megszállottak igazsága az,
Hogy igazság a földön nem lehet;
Az írástudók igazsága az,
Hogy vesszen el, ki náluk többet ér;
Barabbásnak meg az az igazsága,
Hogy éljenek a rablók, gyilkosok;
Az államé: hogy lázadás, zavar
S az indulat ne bontsa meg a rendet;
A csőcselék is védi igazát:
Amellé áll, ki legtöbbet fizet;
A feleségem igazsága az,
Hogy igazságtalan sose legyek,
Akkor se, hogyha rajtavesztenék!
Hát akkor mért ne lenne nékem is?!
Az én igazságom a kényelem:
Zavartalan, langy-békességem óvom,
A rangom, nőmet, s gyermekem jövőjét!
Bár minden ember otthon ülne veszteg
S izgágaság nem ütné föl fejét!

Jobb, hogyha meghal egy a nép közül,
Ha egy halál megment sok életet!
Ha látva-látják, törvényes szigor
Bánt el vele: elül minden zavargás!
— Ha bátran dönthetek, szívem szerint,
Bizonnyal én is másképpen teszek;
De hát a helytartó se több, csak ember!
Ár ellen úszni nem vagyok bolond!
Mit bánom én, akármi lesz vele,
Vigyék, vigyék
Ítéljék meg a törvényük szerint,
Csak nékem végre békét hagyjanak
S ne tőlem kérjék számon életét,
Én nem segíthetek! Mosom kezem:
Ne száradjon a vére lelkemen!

1962.

Szabó Ede

Az Adria jegyese

Mozaikok Velencéből

Csendélet, hadihajóval

Voltaképp meg kellene hatódnom rajta, hogy végre itt, itt állok a Piazzettán, s hitetlenkedve bámulom a Dózse-palotát, a Bibliotecát, a Szent Márk bazilikát. De az ördög vigye el a galamb-csürhét, a fekete leplük alá bújó galambfényképészeket, a papírzacskóikat rázogató, négy nyelven hangoskodó galambeledel-árusokat, a galambgiccsbe tetőtől-talpig beleálló, kandi objektivekbe mosolygó galamb-nászutasokat, — hát hogy merjek itt megilletődött lenni és áhitatos?!

Inkább a levegőbe szimatolok: bűzlik-e a laguna, fojtogat-e a mocsár- és halszag? Mártír elszántsággal várom, mikor zúdul zümmögve rám a szunyoghad. Sansovino remek Loggettájának vetve hátam, merész nyaktekeréssel szédülök a 103 méter magasra szökő Campanile ferde égnek-dőlésébe. (Persze, nem a torony ferde, csak az én látószögem, innen, a tövéből.) Hová lebben hegyéről a tárt szárnyú angyal? S ha most leomlana az egész, mint 1902-ben?

A levegő kellemes; meleg van ugyan, de mocsárszag nincs, szunyog nem dong, és a torony sem omlik rám. Ha kinézek a lagunára, a szárnyas oroszlánnal és San Theodoroval zsonglőrködő két oszlop közt — régen ott vezették az elítélteket a vesztőhelyre — épp a másik, alacsonyabb, zöld kúptetős campanilét, San Giorgio Maggiore harangtornyát látom. Húsz-harminc evezőcsapásnyira, koradélutáni álmos, fehérpárás napfényben úszik a kis szigetecske, tömör templomtömbjével és — kaszárnyáival, ahol az olasz haditengerészet ujoncainak kiképzése folyik. Most valóban olyan, mintha a saját szépségét élvező Velence a tenyerén tartaná, gyönyörködnék benne, ahogy Rilke írja egyik versében. Előtte fürge vaporetto-k suhannak, cikáznak, egérutat keresve a nagy hajók közt. Vizibuszokra, balatoni hajókra emlékeztetnek.

Celsius barátunk pompás formában van, középeurópai csúcsot ugrott. Negyvenhárom fok. Lehet, hogy mégsem a szemem káprázik? Lehet, hogy „Szent Márk dicső terét taposom mélán"? Hát nem Ruskin és Browning, nem műtörténészek és költők kitalálása ez a város?

Mindjárt elpukkan, mint a szappanbuborék.

*

Velencébe még IL—14-essel sem érkezik meg „egycsapásra" az ember. Mestreből, a Marco Polo repülőtérről először csak a horizontig nyújtózó, lápos-süppedékes szigethalmazt, ezt a sejtelmes tüllökbe burkolózó, kékesen gőzölgő, vizi tündérpocsolyát láttam; s noha az Adria jegyese és királynője ide mindössze négy-öt kilométer: távoli látomássá fakult tetői, tornyai, kupolái alig-alig, lélegzetvételnyire, bukkantak ki a vízből, belemosódtak a napcsillámos háttérbe. A híres kék olasz ég: csupa tejfehér ködfolt. *Itt* még a mocsárszag is erősen érződött.

Az *igazi*, az a második Velencébe érkezés volt; ahogy a komppal a Lido felé úszva, a Giudecca és a Salute-templom közt váratlanul kiöblösödött a laguna, a habokból Venus Anadyomenéként merült fel San Giorgio Maggiore, baloldalt elmaradt a rakpart, a Zattere, — s helyette, fejedelmi kárpótlásul, hirtelen-odaadón ledobta párafátylát a Campanile, a Piazzetta, a zömök és mégis oly légies-loggiásan könnyed Dózse-palota, a fényzuhatagban zsibongó parti sétány: a Riva degli Schiavoni változatos, vörös, sárga, zöld, fehér épületsora, a kertekig, a Giardini Pubbliciig.

Lépcsőihez, hídjaihoz, tarka csölöpjeihez símulva: sütkérező hajók, törpék, és óriások, hegyesorrú, billegő gondolák.

*

Hömpölygő tömeg, shortban, ingujjban, napszemüvegben, szalmakalapban, sőt (néhány fázós olasz) fekete zakóban, nyakkendőben. Zsongó lármájukba, fényképezőgépeik szapora kattogásába belekondul az Óratorony két bronz-herkulesének érces kalapácsütése: verik a harangot, ütik az időt. A hőségtől elcsigázottan ténfergő turisták izgatottan mutogatják egymásnak a baedekerből előre tudott csodát; nem is hallják tán, csak nézik, kötelező elragadtatással, meredt szemmel, a dagadó izmú szobor-sza-

racének súlyos, egyenletes ütéseit. Egy percre még a kávéház előtt lebzselő, matrózaikkal vihogó lányok is fölfigyelnek. Csak a galambok nem zavartatják magukat. Épp egy pöttöm kislány eteti őket. (Rá is röppen vagy két tucat, a karjára, vállára, fejére, s mit hagy ott, Souvenir of Venice-ként?!) A gyerekeknek ez nem giccs: sikongó öröm, vagy sírásra fakasztó ijedelem.

Szerényen, szinte inkognitóban, utcaseprők vegyülnek a tömegbe: lopva, türelmesen takarítgatják a galamb-piszkot.

*

„Uno, due... Ein, zwei..." A rokkant árus gumimadzagot rángat, kis bábú szökdécsel rajta. „Uno, due..." Eddig még egy darabot sem adott el a kezdetleges játékból. Mellette kövér, kedélyes, vörösorrú, jobb torkú kartársa: miniatűr kalitkáiban gumilabda-nyomásra mű-papagájok, kanárik rikácsolnak. Talán ez rontja a rokkant üzletét? De hát ezt sem veszik. — Néha egy-egy gondolás lődörög át a téren. A motoscafo kikötőjénél ácsorognak, kék-csíkos ingben, sötétkék hosszúnadrágban; sárga szalmakalapjukról kék és piros szalag csüng. Gőgösen különülnek el az ál-gondolásoktól, a motorcsónakosoktól. Fecsegnek, ásítoznak, időnként felüvöltenek: — Gondola! Gondola! — Pang az üzlet. — „Uno, due... Uno, due..." Egy-kettő-egy. Mint a menetelés. A rokkant már berekedt. Talán a múlt háborúban kapott idegsokkot. Most így él.

A Riva degli Schiavoni előtt két nap óta egy acélszürke, nagy amerikai naszád horgonyoz. Helikopter van a fedélzetén. Rakétái és ágyúi az eget fürkészik. Tegnap este kivilágították.

Egészen a Lidoig látszott.

Pillanatképek kisfilmre (I)

A LIDO. Másfélezer éve még Malamocco-nak hívták, a dózse székhelye volt, ma: sztárok és milliomosok strandja, buja kertekkel, pálmákkal, luxus-szállókkal, platánfasorokkal, trolibusszal és — konflisokkal. A fényűző játékkaszinóban: rulett, baccarat, trente et quarante, a pénz orgiája. Este: a fősétány, a Santa Maria Elizabetta szikrázik, ragyog a dancing-októl, bar-októl, mulatóktól. Színes ernyők alatt zöld lombokkal befuttatott, nyitott szeparék az utcán. Ital, zene, tánc, szerelmespárok. Kábítóan kellemes, meleg nyáresték, autóparádé, zajtalanított, világvárosi hangulat. A Lidonak csak hajnalban van hétköznapja, amikor kopottruhás „bennszülöttei" munkába sietnek...

A TENGER. Ugyan. Az Adria? — hűtögetem már előre lelkesedésemet, nehogy csalódjak. Tenger az Atlanti meg a Csendes Óceán... A Földközi is megjárja. De az Adria? — S most: nézem, nézem a szélcsöndben alig moccanó víztömeget. Végre az ég is „olaszosan" kék. Ám a tenger... Olyan gyanúsan Balaton-féle; csak hiányzik a túlsó partja. Legalább nagyobb hullámokat vetne a tiszteletemre.

Hazafelé mégegyszer látom, a repülőről. Félelmetesen nagy és sötétkék. Határtalan. Egy óceánjáró — gyufásdoboznyi semmiség — palackzöld, fehéren habzó barázdát húz végtelenségébe.

LÁTKÉP. III. Henrik francia király lóháton ment föl a Campanile-be. Én a liftet választom a lépcsőtlen gyalog-emelkedő helyett. Föntről, 90 méter magasból, körös-körül kibontakozik előttem Velence; Babits szavával: „Ég és víz között gyémántos fényben áll..." A városkép varázsosan zsúfolt. A rozsdavörös, pikkelytetős ház- és kupolarengetegben a Canale Grande már első kanyarulata után teljesen eltűnik! A 3600 méter hosszú mestrei híd merítőháló hosszú nyeleként nyúlik be a lagunába: kihalássza a kikötőt, a dokkokat, a Giudeccát a Redentore-templommal, Palladio remekével, Longhena kétkupolás Santa Maria della Salute-ját, a Rialto és a Cannareggio egymásra torlódó házait, San Michele-t, a temetőszigetet, Muranot, a párában fürdő Lidot, San Lazzaro örmény kolostorát, a vizen nyüzsgő motorosokat, gőzösöket, vitorlásokat. Az automata távcsövek aszerint működtethetők két vagy öt percig, hogy húsz vagy ötven lírást dobsz beléjük.

PALAZZO DUCALE. Láttam Schönbrunn talmi, Habsburg-pompáját is; milyen más ez a palota! Mennyi nagyság, büszke méltóság és — izlés! Lenyűgöző a nagy tanácsterem, a dózse trónjával, a tanácsosok faragott székeivel, a gazdag stukkózású, aranyozású, freskókkal ékes mennyezet (és *ki* festett itt freskókat?! Veronese!), a dó-

zséknak a falon friz-szerűen körbefutó arcképsorozata, és a — tetszik, nem tetszik — méreteiben felülmúlhatatlan, 25x15 méteres Tintoretto-kép a Paradicsomról.

A hatalmas fegyvergyűjteményben meglepetés: IV. Henrik navarrai és francia király páncélzata. (Ez a jutalmam, amiért befejeztem Heinrich Mann IV. Henrikjének fordítását?) Es egy ágyú, a céltalan díszítőkedv mintapéldánya. Indázó motívumok fonják be csövét, torkolata: oroszlánfej, tátott szájjal.

Sóhajok hídja: vékony közfallal kettősre-osztott, zárt folyosó, alig áttetsző, rácsos kis ablakokkal. A rab, akit erre kísértek zárkájába, kinézni is hiába próbált. A börtöncellák (sívár terméskő, mázsás vasrudak, keresztvasak, lakatok) olyanok, akár nálunk a siklósi vár földalatti kazamatái. Csak valágosabbak.

MERCERIA. Az Óratorony kapuboltíve alól nyílik. Szebb, színesebb nemcsak a Váci utcánál, de a Kärtner-strasse-nál is. Igazában nem is *egy* utca, hanem zegzugos kis utácskák ékszerként csillogó üzlet- és vendéglő-labirintusa. A neon-cégtáblák jórésze nappal is ég: zöld, piros, kék fényekbe csillagszóróznak bele az arany-, ezüstáruk, a tömérdek muranoi kristály fényei. Mint az egész városban mindenütt: itt is igen nagy tisztaság, rend. És óriási forgalom.

A kereskedők „fogják" a vevőket. — Signore, gyönyörű muranoi üvegáruim vannak. Jöjjön velem — csábít maga után az egyik. Tiltakozom, hogy nem, dehogyis, hiszen nincs pénzem, úgysem tudok vásárolni. Legyint, hogy nem fontos: sorra fölgyújtogatja a villanyokat a belső helyiségekben. Üvegvázák, kristályok, szobrok, dísztárgyak négy teremben. Ezeregyéjszakai tündöklés. Ingyen.

Megmutatja a kis műhelyt is, ahol korallgyöngyöt készítenek. Örül, hogy most már magyarok is jönnek Velencébe.

RIALTO. Köszöntlek, Goldoni! Ahányszor a Rialtohoz megyek, mindig találkozunk. Szobrod szelíd mosollyal tűnődik a barátságos kis San Bartolomeo téren. — Séta közben megállok az egyik hídon. Leengedték a kanális vízét, gerendákkal támasztották ki kétoldalt a házak omladozó, zöldpenészes alapzatát, kotrógép dolgozik a fenéken, s a munkások térdig süppednek a nyúlós, fekete sárba. — A következő hídon: koldus. (Egyébként kevés van a városban.) Színes krétával, gyakorlottan, ügyesen, Tiepolo-képet másol az aszfaltra. Papírdobozába időnként belecsörren egy-egy százlírás.

A Rialto-híd bazárjai... Mennyi „Velencei emlék"! Valódi és álkorallok, mindenféle mütyürkék, „ezüst"-gondolák, csatok, Sóhajok hídjával kivert övek, üvegnyakláncok, tarka kacatok. Akárcsak a Dózse-palota árkádjai alatt. Többségük: ízléstelen ócskaság.

Ebben a nagy melegben a legüdítőbb látvány: a zöldségpiac. Hogy harsogja zöldjét a káposzta, a kel, a petrezselyem, az árticsóka! Hogy csorog a kis szökőkutak tálkájába állított kókusz-gerezdekre a friss víz! Micsoda halmok zöldbabból, fejessalátából, narancsból, almából! S milyen harsányan dícséri mindenki a maga áruját! Különben: jogosan. Egészséges, szép, kifogástalan, s tisztán, esztétikusan elrendezett minden. A kifeszített ponyvák alatt, a légymentes piac üde zöldség-párájában még a hőség is elviselhető.

Feltéve, hogy a szél nem hozza erre a halpiac szagát.

Lovasszobrok a templomban

Össze-vissza bolyongok, szűk kis calle-kon, campiello-kon, sottoportico-kon, két-három lépcsős, aprócska ponte-kon át; mégis: toronyiránt, fölösleges kerülők nélkül tartok a „Zanipolo", a San Giovanni e Paolo templom felé. Hiába, csak jó volt az otthoni térképtanulmányozás! Sohasem jártam még erre, de tudom az utat. A pár könyöknyi szélességű utácskák, a calle-k, a négyszögbe vont, fátlan, kutas kis terek, a campiello-k, a sötét, rejtélyes, árkádos átjárók, a sottoportico-k, a kecsesen ívelő játékhidak, a ponte-k: máris meghitt ismerőseim. Egyetlen várossal sem barátkoztam meg ilyen hamar. Lehetetlenség, hogy eltévedjek. Lám, máris a cél közelébe értem: Sestiere San Giovanni e Paolo — nyugtat meg egy tábla. Velence hat kerületre, sestiere-re oszlik, ősidők óta. Házait is eszerint számozták, s így előfordul, hogy a 4539-től tíz lépésre a 6387-be botlunk; postás legyen a talpán, aki itt eligazodik a négyjegyű számok, a sok azonos nevű calle, ponte és miegymás közt.

Tíz percnyi révedező bóklászás után, magamnak is meglepetésül: Colleoni lovasszobra alatt állok. Ez aztán az ösztön, az irányzék! — dícsérem meg magamat, ámbár

egy pillanattal előbb még fogalmam sem volt róla, hogy ennyire a tér közelében keringek.

Derék condottieri! Veled ugyan elbántak. A Szent Márk téren akartál állni, de a Nagytanács csak ide méltatott. Különben: kit érdekel az, hogy ki voltál, hol harcoltál, mit követeltél érdemeid jutalmául? — Verrocchio tett halhatatlanná, nem a csatáid. Verocchionak köszönheted, hogy ma is ilyen fenségesen lovagolsz, beleszökellsz a TV-antennák sűrűjébe, túlrugtatsz rajtuk, túl a templomon, a téren, a felhők közé. S haragosan rázod le sisakodról a pimasz galambokat.

Colleoni szobrához többször is visszatérek. Ám a legfurcsább élményem az, hogy a Zanipolo-ban a zsoldosvezér három pályatársát is szoborra méltatták. Aranyozott falovakon feszítenek.

Lovasszobrok a templomban... Izlés dolga. Én nem szeretem a fehérre meszelt, puritán protestáns templomokat, s ha mást már a keresztyén hit nem nyújthat, legalább szépséget, művészetet nyújtson. Esztétikai áhitatot, hajdani kálvinista létemre, csak katolikus templomban érzek. (Mivelhogy buddhistában még nem jártam.) De mindennek van határa. Velencében nem volt nagyon aggályos a szent római vallás. Ezeken a gátlástalan gyilkos, rablólovag condottieriken kívül a kereskedők is helyet kaptak isten házában. „Mercatori optimo" — olvasom az egyik márvány sírkő feliratát. S elképzelem azt a jóságos kalmárt, aki úgy megszedte magát üveg-, csipke-, szövet- és egyéb üzletein, hogy gyászoló családja nyomós érvekkel tudta meggyőzni a monsignore-ékat: itt a helye, a feltámadásig. Igaz: Velence a kereskedelemből élt, templomai is abból épültek.

Kodály műve jut eszembe: a *Jézus és a kufárok*. „Kötélből ostort fonván, kihajtá őket a templomból..." Kikergette őket Jeruzsálemből, s akkor ide jöttek, Velencébe.

*

Több mint ezer éve dívik itt a templomépítés, hálából, fogadalomból, pestisjárvány alkalmából, hiúságból és hivalkodásból. Lévén csaknem 200 templom, ezer év alatt ez átlagban öt évenként egy új templom alapkőlerakását jelenti. S ha én egy hét alatt mindet meg akarnám nézni, napi harmincöt templom lenne a „normám". Teljesítményem a kevésnél is kevesebb: megelégszem a Zanipolo-val, a Frari-val, a Salute-val és a Gesuati-val.

Szent Márk bazilikáját, persze nem hagyhatom ki a látnivalók közül. Mérhetetlen tömegű arany és mozaik, hullámosra süllyedt kőpadló, mesteri faragású szószékek, s a főoltár háta mögött, külön belépődíjért mutogatott Pala d'Oro: aranyba és drágakövek közé keretezett, email miniatürökből álló, 3x2 méteres tábla, — s a Tesoro, a kincseskamra, ahol mesés értékű kelyhekben, ereklyetartókban sárgult csontokat, koponyákat s egyéb kegytárgyakat őriznek. Groteszk és elszomorító látvány, a XX. században, ez a primitív fétis- és amulettkollekció: a kétes eredetű „szent" kezek, ujjperecek, izületek, porcogók.

Még Dandolo dózse szép szarkofágja is szívderítőbb. Nem is szólva a monumentális keresztelőmedencéről, amely a szüntelen megújuló (s egyedül érdekes) életre tereli a merev bizánci mozaikokban nem sok örömét lelő figyelmemet.

*

Santa Maria Gloriosa dei Frari. — Ezzel a templommal már legkedvesebb fordításaim egyikében, Meyer regényében is akadt dolgom. Jürg Jenatsch itt, a minoriták „vörösen csillogó" dómjában férkőzik Rohan herceg közelébe, hogy balszerencsés párbaja után védelmezőt, pártfogót találjon a bőrére pályázó, ellenséges Velencében.

Mi minden van ebben a templomban is! Foscari dózse szoboralakja, mint baldachinos ágyon, úgy fekszik koporsóján; a Pesaro-k mauzoleumának terhe alatt négy nagy szobor görnyed; minden bejárat fölött szobrok, domborművek tömege.

Amikor belépek, valaki épp orgonál. Döbbenetes a Frari akusztikája! Hallottam

én már orgonaszót a pécsi, szegedi dómban is. De ahogy itt zeng! Valósággal örvénybe kavarja, szárnyra emeli, felröpíti a gigászi oszlopokat, Canova és Tizian óriási márványsíremlékét, a mellékoltárokat, a korust, a dózsesírokat, mauzoleumokat; s a dallam viharában rezzenetlenül égnek a mennyezetről aranyláncon lógó, piros lángú kandeláberek, míg a főoltár mögött Mária valóban mennybe szállni látszik Tizian pompázó Assunta-ján.

A Frari: Velence legfenségesebb temploma.

Tanyák a lagunán

Burano és Torcello messze kint van a lagunán, másfélórányira Velencétől.

Hogy a laguna milyen mérhetetlenül nagy, az föntről, két-háromezer méterről látszik igazán; onnét már féligmeddig áttekinthető, Chioggiától legalábbis Buranoig. (A Gazzettino-ban olvasom: három kalandra éhes, Afrikába készülő fiú hat hétig bujócskázott a lagunán, amíg a rendőrség elfogta és hazavitte őket. Elkötöttek egy bárkát, és csak a kedvező szélre vártak, hogy nekivágjanak az Adriának!)

S hogy Velence milyen vizenyős-laza iszapra cölöpözte elképesztő palota- és templomtömkelegét, azt is csak akkor értettem meg, amikor már végighajóztam a laguna egyrészét, Torcelloig.

Zsombékos, tocsogós, nádasos szigetek sora közt, a víz sekélysége miatt végig kicövekelt útvonalon közlekedik a motoros. Viziszárnyasok, békák, gázlómadarak elizuma ez a táj. Közben fel-feltűnik egy-két magányos „tanya" is, magas kőfallal kerítve. (Mintha nem ölelné mindenfelől amúgyis a víz! Persze: a népvándorlás kóbor nomádjai, sőt, a magyarok is eljutottak idáig valaha, s a laguna népe inkább félt, semmint megijedjen...) Akad olyan is, amelyik már romokban hever, félig vízbe süllyedt, gazdátlan, elhagyatott. De a falán, krétával, választási felirat maradványa: Vogliamo Dottore (elmázolt, olvashatatlan név)... Vajon ki lehet ez a doktor, kit akartak képviselőjüknek a laguna lakói?

*

Halászbárkák ringatóznak a buranoi kanálison. A nyitott ajtajú, szegényes szobákból szinte egyenesen a vízbe lehet lépni, olyan keskeny a járda. A tágas, de eléggé sivár főtéren vadul perzsel a nap. Jólesik a templom hűvöse. A nagy Tiepolo-képet, mérsékelt kíváncsiságunk tárgyát, a sekrestyében találjuk meg, halomba hányt, átizzadt, s a hőségben orrfacsaróan „illatozó" miseruhák közt. Miután Tiepoloból úgyis többet láttunk már a kelleténél, sietve menekülünk, ki, a főtér katlanába. Még ott is jobb...

A csipkeverőnők „iskolájában" harminc-negyven különböző korú lány és asszony végzi monoton munkáját. Ülnek a tanteremben, arccal a bejárat felé; hátuk mögött, a terem végében, a katedránál egy apáca. Mindnyájan imádkoznak. Egyszerre, fennhangon. S közben dolgoznak. Középkor a mában. Avagy: a tökéletes „Ora et labora", imádkozzál és dolgozzál.

Az apácák méregdrágán árulják a csipkét.

*

Lugasos kerti út tövében kötünk ki Torcellón. A gyatra klasszicista szobrokkal szegélyezett út a templomhoz vezet. Ebben az ezerháromszáz éves templomban a néphit szerint még Attila is járt. A főoltár romokban, a hátsó falat beborító bizánci mozaik is omladozik.

Torcello lakói Altinum pusztulása után költöztek ide, még az V. században. Ma mintegy száz-százötven család lakóhelye, s Velence zöldséges és gyümölcsös kertje.

Csöndes, elbűvölő kis sziget. Csupa napfény, lugas, kert, tele terebélyes fügefákkal, kőasztalos, kőpados, árnyas zugokkal, pázsitos tisztásokkal. Tibullusra gondolok: „Sed Canis aestivos ortus vitare sub umbra arboris..." — „Kánikulában

fák árnyéka fedezzen a hőtől...” Igen: az egész szigetre a római elégia-költők derűsenmeleg, hűs vizet áhító idilli hangulata borul.

*

Van itt egy kis etruszk múzeum is, és a templom közelében jelenleg is folynak az ásatások. Torcello Velencénél is ősibb település. A különös szobrocskák, vázák, használati tárgyak, egy számunkra még ma is titokzatos világ hírnökei, több ezer évre vannak Torcello modern, kerthelyiséges, fagylalt- és presszógépes trattoriájától.

Az ivó falán: fényképek Erzsébet angol királynő és férje torcellói kirándulásáról és — Winston Churchill akvarellje...

Erzsébet csinos és szép, az akvarell finom és ízléses.

*

Muranót csak a kis temetősziget választja el Velence északkeleti partjától. A Fondamenta Nuovaról tíz-tizenöt perc alatt át lehet érni. Tulajdonképp: külön város, — de én az egészből csak az üveggyár egyik műhelyét láttam. Oda is valami hátsó raktárajtón át vezettek be.

Három nyitott kemence izzik a pár négyzetméternyi teremben. A mester, aki „bemutatót” tart, a sárgásvörösen olvadó-csorgó üvegmasszából öklömnyi darabot forgat a fújórúd végén, s különféle csípőfogókkal pillanatok alatt lobogó sörényű lószoborrá formálja. Ahogy bal kezével a rudat pörgeti, jobbkeze meg boszorkányos gyorsasággal jár: alig lehet figyelemmel követni. Talán negyven másodpercre volt csak szüksége a parányi szoborfigurához.

Végül: nagy luftballonná fúj fel egy üveggömböt, s elpukkantja a padlón. Az üveg hatalmasat durran. A mester nevet. Nyilván ez a fő attrakciója az idegenek számára.

*

A bemutatóteremben nekem is nevetnem kell. Rettenetes rózsaszín üvegcsillárok (bordélyházak szalonjába illenének), förtelmes szobor-giccsek a szivárvány minden színében, vacak üvegkalárisok, rikítón ízléstelen „dísztárgyak” — a gyár itt akar elsózni minden bóvlit. Bent Velencében, a Mercerián vagy a Frezzarián ugyanilyen áron igazán szép, művészi muranói áruk kaphatók...

A gyár bóvli-megbízottja savanyú arccal kísér ki minket.

Senki sem vásárolt.

Pillanatképek kisfilmre (II)

GONDOLÁBAN. A San Zaccharia tornya kissé ferdén hajlik a csatorna fölé, mintha nézegetni akarná magát a vízben. Keménykötésű, szívós ház-aggastyánok; tölcsér alakú, több száz éves kéményeik talán még a régi Velence nádtetős faviskóit is látták. Járda errefelé nincs, a víz a kapuk lépcsőit nyaldossa. Többnyire kiürített, raktárszerű, dohos és sötét, törött ablakú szobák nyílnak a kanálisra; a földszinti helyiségek közül csak az utcára nézők lakottak.

Gondolásunk tempósan meregeti hosszú evezőjét, le-legörnyed az alacsony ívű hidak alatt. Mozdulatai kiszámítottak, takarékosak; a kanyarok előtt elnyújtott, figyelmeztető kiáltást hallat, s fordulás közben féllábbal a falnak támaszkodik, úgy löki tovább a csónakot.

Néha egyik-másik kapualjból is ránk kiált valaki, s összesodort papirosdarab repül a gondolába. „Orv”-fényképész. Lekapja a gondola utasait, s este, megadott címén, a főnöke műtermében, már át is vehető a fénykép. Kollégái esténként a Riva hídjai körül leselkednek. Szerelmespárokra vadásznak. Ha elmegy az illető a képért: haszon. Ha nem: — rezsi. (Nem hiszem, hogy ráfizetnének...)

TINTORETTO. A „scuola”-k ipartestületek voltak, a céhekből fejlődtek ki, s úgy meggazdagodtak, hogy palotákat, templomokat építettek. A Scuola di San Rocco temploma és gyűlésekre használt palotája a Frari mellett van: földszinti és emeleti nagy üléstermének festményein tizennyolc évig dolgozott Tintoretto. Nem hiába hívták igazi nevén Robusti-nak: csakugyan robusztus, titáni. Telefestette egész Velen-

cét. Hallatlan munkabírás! Bibliai témájú, roppant vásznai, freskói lélegzeteállítóak. A lépcsőfeljárat megrázó erejű képeit vagy a „Menekülés Egyiptomba" címűt órákig lehetne csodálni.

Pedig én nem is szeretem. S a San Rocco két kisméretű Tizian-képét igazabbnak, nemesebbnek, *nagyobb*nak érzem.

„IGLÓI DIÁK". Ahányszor csak kiszállok a vaporettóból a Ponte della Pagliánál: a Serenissima társaság magyar hajóskapitánya már messziről rám nevet, integet. (Huszonhárom éve él Velencében, apja olasz volt, de anyja révén magyarnak vallja magát.) Anyanyelvét kifogástalanul, bár némi homlokráncolással, gondolkozva beszéli; apai nyelvén viszont... Hű, hogy peregnek, csattognak-pattognak a zamatos olasz szitkok, amikor veszekszik! Saját kis bérbe adott vendéglőjében egy-egy „ombra" (kis pohár veronai vörös) mellett újra és újra Budapestről faggat. Elmondom, mennyire megváltozott, megszépült a város. Ősszel okvetlenül hazalátogat, ígéri. Persze, főleg az érdekli: csinosak-e a nők Pesten? — Megnyugtatom... Felvillanyozva meséli el, hogy valamikor filmen is szerepelt: az Iglói diákok-ban. (Még mindig jóvágású, úgynevezett „fess" férfi.) Megkérdem: emlékszik-e Jávor Pálra, a film Petki Palijára? — Fejét rázza: — Régen volt, nagyon régen...

SIROCCO? Naponta háromszor zuhanyozok és kétszer fürdöm. Mire felöltözöm, megint folyik rólam a víz. A Rezzonicóban, ahol csak Guardi képeit és a bábszínházat néztem meg (ki győzné ilyen melegben végigjárni három emelet ötven termét?), az őr azt mondta, sirokkó van. „Fa caldo, molto caldo" — törölgette holmokát, és lelkesen ismételgette, hogy ennek a nagy hőségnek a sirokkó az oka. A Lidón a Villa Roma kedves, fiatal portásfiúja ettől olyan izgalomba jött, hogy fél óráig magyarázta nekem, mi is a sirokkó. A Rezzonico őre tévedett. Most szélcsend van, a sirokkó pedig a tengerről fújó *forró* szél...

Elképzeltem *ehhez* az időhöz még a forró szelet, s noha kíváncsiságból, kóstolóul, azt se bántam volna, mégis örültem, hogy ezek szerint nincs módomban megállapítani, *milyen* is az igazi, velencei sirokkó.

HOLTAK SZIGETE. Vörös kőfal övezi; szelíd boltívű kapui fölé sötétzöld ciprusok, piniák magasodnak. „Servizio gratuito", ingyenes vaporetto-járat a Fondamenti Nuováról. Velencében a temető is a vizen van. Elvarázsolt temető. „Sit tibi terra levis", legyen neked könnyű, ne nyomjon a föld — kívánták halottjaiknak a rómaiak. Hát itt könnyű, már-már súlytalan. Hisz félig víz.

Árkádok, lépcsők, rózsalugasok; teraszok, magnólia-fák, márványkripták; urnák, szobrok, fasorok, virágágyak; s megintcsak árkádok, lugasok, magnóliák... Meg ciprusok; sok-sok ciprus, tamariszkusz.

Szűk, nagyon szűk helyen pihennek itt a halottak. Zsúfolt ez a temető, de: a kertben szegény mai Velence legszebb virágoskertje. Nem olyan komor és romantikus, mint Böcklin híres festménye. Pompa, szín, napfény, ragyogás, derűs nyugalom.

SAN MARCO HARANGJAI. Most mégiscsak ledől a Campanile! Ha ettől sem... Egyszerre kondul meg öt óriásharangja: s bennük zeng-bong Velence minden hajdani nagysága, hatalma, dicsősége.

Úrnapi körmenetre készül az Adria jegyese.

Megszólalnak a hangszórók: valaki, talán az egyik püspök, az ünnep jelentőségéről beszél; szavait franciául, angolul is tolmácsolják. — Csak németül nem! — dünnyögi mellettem, nem komolyan, nem neheztelve, inkább humorizálva, irónikusan egy hang. Kiejtéséről akkor is tudnám, hogy osztrák, ha nem tenné hozzá: — No persze; Dél-Tirol miatt...

Aztán újra a harangok. Zúg-zeng a hatalmas Piazza.

A Prokurációk ablakaiban bordó és kék bársonytakarók; a Bazilika előtt, a cédrusoszlopokon: zöld és arany zászlók lobogása.

Mire a menet elindul, lassan bealkonyul.

San Marco harangjaiban a tenger vihara tombol; reng a torony, megremeg az egész tér; riadtan, csapatostól rebbennek föl a galambok.

Térzene, csárdással

Kalmárok és dózsék, üvegfúvók és gondolások, kalandorok és besúgók, művészek és kurtizánok, álarcos nemesek, surranó orgyilkosok hajdani világa; kertek és

templomok, hidak és kanálisok, kiskocsmák és paloták, színházak és ólomkamrák, bronzkutas terek, tekervényes sikátorok másfélezer éves városa: legyűrte-e a szárnyas oroszlán a szárnyas Időt? Jegyese, királynője vagy-e még a tengernek? Hatalmad odavan, de eleven-e még szépséged varázsa?

Ma már nincs dózséd, aki a díszhajóról, a Bucentoróról évenként az Adriába vesse gyűrűjét, s eljegyezzen a tengerrel; nincs mindenható Consiglio Maggiore-d, Signoriád, Nagytanácsod; a Dózse-palota kis bírósági termében, a hírhedt „oroszlánszájba" senki sem dob be titkos följelentéseket; nincsenek lovagi tornaviadalok a Piazzán, s nincs íjászverseny a Lidón; eltűntek a kémek, az összeesküvők; elnémultak a patrícius-házak hangversenyei; asszonyaid sem járnak már drágakövekkel borított arany és ezüst köntösben; fényes palotáid még dacolnak az idővel, de törvényszék, bank, postahivatal, zálogház, iskola, szálloda, múzeum, képtár lett belőlük.

Gazdagabb, színesebb, szebb volt az a világ? Nem hiszem.

Nem érti a történelmet az, aki, nagy multadhoz képest, törpének fitymálja jelenedet. A Piazza di Roma autógarázsa, a Giudecca nyugati végében épülő modern városnegyed nem *úgy szép*, mint a Ca d'Oro, a Zecca, vagy a Palazzo Pesaro. A templomokban mikrofon és tolmácskészülék van; az eldugott, parányi trattoriák söntésében Dreher-sör és televízió; a Campanilében lift és távcső; a vízvezeték friss vize harmincöt kilométerről, a hegyekből jön; a szúnyogokat kiirtották; az Arzenálban ma nem evezős gályák és vitorlások, hanem több ezer tonnás óceánjárók készülnek; a kávéházakban tánczene szól; üzleteidben ma is ott a világ minden áruja.

Hatalmad odavan; de vajon a szépség a hatalomból, az erőszakból fakad-e? S nem százszor inkább a szorgos alkotókedvből, a békés munkából?! — Szép vagy, Velence, szép és fiatal. Mert nem kövesült rád a múlt, mert napról napra vidáman ébredsz, élsz, és dolgozol. Amíg királynő voltál, nem voltál mindig tisztességes. Zsoldosaid dúltak, fosztogattak, kereskedőid csaltak, loptak, nemeseid dőzsöltek, dáridóztak, papjaid hazudtak. Ki merné azt mondani, hogy *ettől* és *ezért* lettél az Adria csodája? Szépséged: nem az innen-onnan összehordott zsákmány, hanem a hősi építés, a büszke öntudat, a tökéletes műalkotás, a hibátlan harmónia szépsége. Szépséged: a béke szépsége. Maradjon is az, örökre.

*

A Piazettán már hangol a zenekar. Még egyszer visszanézek az esti lagunára: kéken, sárgán, zölden, pirosan villognak a Lido neonjai, a vizen narancs sziporkáikat táncoltatják a cölöpök lámpái.

Leülök a Loggetta aljába; mulasztásaimat leltározom.

Hát igen: úgy lett, ahogy gyanítottam, sok mindenre nem volt időm. Nem kerestem meg Cornaro Katalin ciprusi királynő szülőházát, Goethe szállodáját, nem jártam Goldoni, Marco Polo házában, „elblicceltem" másfélszáz templomot, az Accademiát, nem jutottam el San Lazzaróra, a Giudeccára, nem kerestem meg Rilke velencei lakóhelyét, a Palazzo Valmaranát, a Cannareggio városrész, az Arzenál és a San Giorgio Maggiore kertszínháza is legközelebbre marad... Továbbá: megtekintésre vár még több száz Tintoretto, több tucat Tizian és Veronese, valamint... De hagyjuk, mert elcsüggedek.

Mi a csudát csináltam én itt egy hétig?! Hiába jártam reggeltől estig a várost? A felét sem láttam? Kétségbeejtő. Mire elég ez? Csak arra, hogy többre keltsen vágyat:

„és nem lehet a szív soha betellett:
elégedetlen mindig az eléggel!"

*

Hömpölygő tömeg. A téren három zenekar játszik egyszerre: kettő a népszerűbb kávéház, a Quadri, egy meg a túlsó oldalon, a Florian előtt. Reflektorfény tapad a Bazilika kék-arany homlokzatára. Az Óratorony bronz-szaracénjai fekete sziluettet rajzolnak az égre. A galambok elültek. De a bazárokban és a Mercerián még pezseg az üzlet. A Lido és a San Zaccharia közt cikázó vaporettók még mindig ontják utasaikat.

A Quadri két almazöld szmokingos hegedűse mindenkit átcsábít a Florian elől. Virtuóz játékosok, áradó jókedvvel húzzák, majdhogynem táncra perdülnek. A matrózaikba csimpaszkodó lányok dúdolva verik cipőjük orrával a ritmust. Álmatag nyáresti zsongás, kacajok, sikongatások, taps és zene, báli nyüzsgés a Piazzán.

A Campanile hegyéről éjbe lebben az angyal.

„Egy ablaknál állj meg, cigány..." — üti meg most fülemet a dallam. A Florian zenekarának játékából szűrődik ide, alig hallhatóan, egy-két ütem. Mire átrohanok, már csárdásokat húznak. De milyen remekül! Miután az „Akácos út"-tal a giccsnek is megadták, ami neki jár, — áttérnek a népdalokra.

Szól a zene, pattog a magyar csárdás a Szent Márk téren. Otthoni lakodalomban, talpalávalónak sem húzzák különbül.

S hogy még valószínűtlenebb legyen az egész: a kis amerikai helikopter kivilágítva röppen át a Dózse-palota fölött, leír egy kört, s szép lassan leereszkedik a fényben úszó csatahajó fedélzetére.

Most már igazán nem hiszem el ezt a várost. Nincs is.

Holnap indulok haza. Holnapra elsüllyed a Bazilika, a Campanile, a Szent Márk tér, elapad a laguna, összedől a Dózse-palota, megszűnik a város.

Elpattan, mint a szappanbuborék.

1962. június.

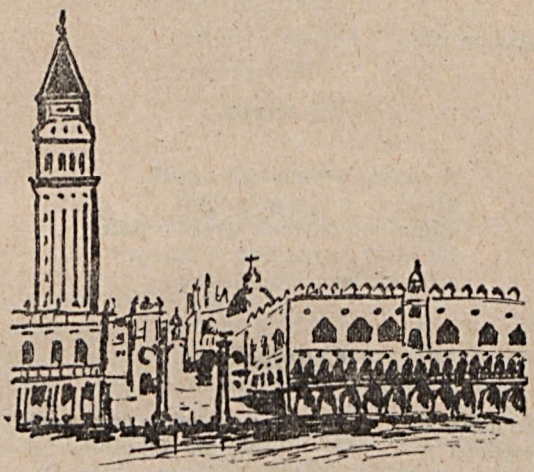

(A szerző rajzaival)

Károlyi Amy

Víz és szél

Messze úsznak a lámpás hajók
e szalagon vont lampionos kertek,
messze ringanak e pávák
míg árny-fényeik közel rezegnek.

De amazok már háttal állnak,
szélvájt odukban beteg gémek,
éveik sírboltjába zárva
a fényre hályog mögül néznek.

Itt szúr a fű és a homok,
a szél konok és szomjazó,
bár hullám dörren odalenn,
a lélegzet mint a só.
Kit áramlás ide sodor,
sorsa kötélen száradó

Hideg kavicson rongyos hálók,
egy lapos hullám belevet még
üres kagylót, kocsonyás algát,
lakatlan csigaház: az emlék.
Száraz kagylók, széljárta évek,
feljebb a kövült örömök
szétfutó nyája legelészget.

De azok háttal állnak
meszes köpenyegbe zárva,
nem pörkölheti őket villám,
a vezeték-zsinór elvágva.

Szemek nélkül és bő kabátban
állnak a szeles hegygerincen,
akár a vakok úgy vonulnak,
egy fillér sincsen a kezükben.

Szigliget, 1961. szeptember 10.

A rózsa

A rózsa önmagának nyílik,
ha el is dobja takaróját
engedve: szemek érinthessék.
Ki látja hajnalban a rózsát?
Ablaktalan tökéletesség.

Csendélet

Nyúzott tehénfő, csodálkozó,
se számonkérő, se vádoló
s még bús sem, épp csak megmerevült
kék szemében a rét, s elnehezült
felhők futása. Mintha szelíden
nem vért: tejet nyaldossa szája széliről.
Szeme ködében hentesbárd pihen.
Se jót, se rosszat: nem tud semmiről,
nem ugrált réten, nincs múlt, nincs jövő
Mészáros pultján véres marhafő.

Meduza

A verejtékem keserű,
véremből száll a mérges pára.
Vízzel, kenyérrel jut belém,
mit délben eszem s vacsorára.

Idegen nyált izzad a máj,
szavam csengése idegen,
amint villásan, sziszegőn
gyanútlan számon megjelen.

Gyűrűző, kemény érkötél:
ez az én vérem? Mint kosárba'
retteg a szív önnönmagától,
csörgő kígyótól a madárka.

Triptichon

I

Felhőbe gomolyodik a rom.
Hol végződik a márvány,
hol kezdődik a pára?
Az istenek kénye-kedve
hintáztat itt is, ott is,
párán lépdelünk fennen,
szemöldöke mélybe hullat
s röppenünk mosolyára.

II

Hajadon-isten komoly homloka,
sötét szeme,
törött mosolya.
Mennyekből szálló márvány korona,
isten-arc lebeg a dombokon.
Égi habokon átszűrt napsütés,
tétova mosoly, felhő-szirom
dereng a tömör kő-vonásokon,
búcsúzó és mégis biztató,
az átváltozás titkával rokon.

III

Galambhajlású vállak,
állak, derekak
turbékoló erdejéből
mi maradt?
galambhajlású kődarab.

Athén, 1959

Makay Ida

Egy emberszabású bölcsre

Unottan mosolyog. Úgy hordja blazirt mosolyát
mint gomblyukban a szekfűt a régi gavallér.
Mert megvet mindenkit tiszta szívéből, épp ahogyan
tiszta szívéből teljes erőből imádja magát.
Visszájára fordítva imigy a krisztusi törvényt.
Egyébként nincs más indulata. Csak érvei vannak:
Tempósan megmagyarázza: mekkora ostobaság
tisztelni a vént, szeretni szülőt, vagy gyereket.
Embertársairól csak idézőjelesen szól
messzire nézve fölöttük, ilyenkor úgy hiszi: bölcs.
Nem hagyja meghatni magát. Ha szó esik emberi kínról
fölvonja a vállát és ásít szórakozottan:
Megkínzottak? Elítéltek? Ugyan, mi dolga velük?
Holt és élő költők versét citálja hibátlan
s mindről ítél okosan, de egyért sem lelkesedik.
Precíz és hideg ő. Akár egy számtani képlet.

De nézd csak az arcát, ha netán sérelem éri:
mivé lesz akkor a márványhűs mély nyugalom!
Lángot vet ilyenkor a jég-szem, olvad az arcon a lárva,
és elhinnéd már-már: akár egy ember, olyan.

Hajnal Gábor

Nem látványos cifra pokol

Az esőcseppek konokon
kopognak a kalapomon,
mint számonkérő halk szavak.
Mattszürke téli ég alatt
el-elakad lélekzetem,
köd, pára, füst tör ellenem.

Kérdem szívemet: mit akarsz?
Nem volt elég a bú, kudarc?
Csúszós az út, rideg a lég,
közel a vég, semmise véd.
Inged alá nyirkos hideg
bekúszik s fáj csont és ideg.

Rendben van. Nemcsak a világ
volt mostoha. Hiába rág
sziveden kétely. Ostobán
bámulsz kudarcok ostorán.
Gorgó arccal néz az idő,
e harcban csoda sose jő.

Nem látványos, cifra pokol,
tűznyelv, káromkodás, ahol
recept szerint sülsz, várt reád,
ha vívtál magaddal csatát.
Bíród voltál, konok kemény,
s mert kellett, virtusból legény.

A nép? Haza? Mily szerelem?
Üzött a kín, reménytelen
vágyódás, harc — így telt időd.
Konokan állsz a sors előtt
és felmutatod életed:
a lélek mást nem tehetett.

Galambosi László

Óceánokon

Hányszor merített alá küldetés
hálóként, hogy hozzam föl a gyöngyöt,
lebegtem szépség korallfái közt,
tapintottam bajjal teli gödröt,
gond-uszonyok vontak félhomályba
a mélység iszapszagú peremén,
alázuhantam, fölrántódtam újra,
árnyékom fölött imbolygott a fény.
Rángtak rajtam cetfogú fájdalmak,
önmagam foltoztam magam újjá,
vágytól voltam súlyos, szétszakadtam,
úgy éreztem, mintha örvény húzná
zsinórjaim, cibált a végtelen,
le-föl lengtem, köröttem kialudt
a kék lángokkal úszó értelem.
A gyöngy kihullott mindig belőlem,
merültem mégis, nagy kéz merített,
pihenni vágytam, örök lebegés
szállottja lettem, hányodásomat
nem válthatta meg nyugalom-sziget.

Lázár Ervin

Ha okos vagy, mint a kígyó

Katt-katt-katt. Az altiszt sorba kattogtatta a kapcsolókat. A neoncsövek jóval később kezdtek villogni, halkan sercegtek, aztán hideg, közömbös fényt vetettek a fehér falakra.

Már a villanások közben észrevettem a szobrot. Felszikrázott az első dühös fénycsóvában — és aztán már a pillanatnyi puha sötétség sem tudta eltakarni előlem.

Gyűlölöm a neont. Hideg, fehér fényében a tárgyak lelkükvesztve hevernek egymás mellett, lehámlik róluk minden emberi melegség.

A terem magas volt. Magas, boltíves és fehér. Nem tudom magamban felidézni anyám hangját.

A homály észrevétlenül lopózott be a szobába. Összefolytak előttem a betűk. Kint még világos volt, egy darabig bámultam az ablak világos szögletes foltját — aztán a falakon is fehér, kék, vörös téglalapokat láttam. Az ismerős tárgyak egyszerre távoliak és érthetetlenek lettek. Ebben a homályban nem lehetett kényelmesen elterpeszkedni, hátradőlni a széken. Figyelni kellett. Minden idegen lett. Kiáltani akartam. S akkor bejött anyám. Leheletfinom, könnyed, kis árny, odasurrant az asztalhoz, levette a lámpa cilinderét és belelehelt. Hallottam a rongy nyisszegését a nedves üvegen, aztán sercent a gyufa. A láng kihúzta magát, megnőtt a cilinderben, egy kettőt bizonytalanul lobbant.

— Vizezik ezek a petróliumot — mondta anyám, de akkor már puha fény úszott körülöttünk. Kint egyszerre sötét lett, az ablak most már feketén bámult befelé.

Mindenre emlékszem, a barna, rovátkás mestergerendára, a négy védelmező falra, a téglából rakott, fehérre meszelt tűzhelyre, a bútorokra.

Csak anyám hangját nem tudom felidézni. „Vizezik ezek a petróliumot."

A fal mellé állították sorban a szobrokat. Fésülködő lány, martinász, két Petőfi, szökőkúttervek, meztelen fiúk, lányok. Anyaság. Puffadt, kifejezéstelen csecsemők. Az anyák mereven belebámulnak a levegőbe, az arcukon idegen, hazug öntudat. A testük picit előredől, a lendületet a kéz a végtelenbe szeretné röpíteni. De csak az orrig sikerül. Ezeket ismerem.

Tudtam, hogy a szobrot Bánó Gellért csinálta. Nem mertem odanézni. Nem szem előtt állt. A terem sarkába tették, közömbösen. Behordták a szobrokat a zsűrinek. A szállítómunkásoknak nem kötelességük ítélkezni. Behordták és kész. Egyikben másikban talán megragadt egy mozdulat, egy arckifejezés, vagy valamelyik póz. De a szobrokat sorba rakták. Érkezési sorrendben, valamennyit a fal mellé.

Nem mertem odanézni. Hallottam magam mögött a beszédfoszlányokat, a zsűritagok beszélgettek. A hangok elúsztak a fülem mellett. Nem is akartam odafigyelni. De azért feszülten hallgatóztam. Hátha Vizsó is észrevette már. De Vizsó nem szólt. Csak Melczer és Bokros hangját hallottam, időnként közbeszólt Ray Ferkó is. Közömbös, semmitmondó dolgokat mondott.

— Akkor talán kezdjük — mondta Vizsó.

Csend lett.

— Igen — mondtam én — igen, kezdhetjük.

A szobor ott állt a sarokban.

Anyám pápaszemmel olvasott. Régi, ócska szemüveg volt, a bolond gróftól kapta.

— Ezzel talán jobban lát, próbálja meg — mondta a bolond gróf és esetlenül kaparászott a zsebében.

— Egyik szára letörött — tette hozzá aztán.

— Mint a kukker, gróf úr! — mondta boldogan anyám és bal kezével fogta a szemüveget, hogy le ne essen az orráról.

— Kössön rá cérnát, vagy a gyerek csinál rá egy drótot, igaz, gyerek?!

— Igaz — motyogtam gyorsan és nem mertem a bolond gróf szemébe nézni.

Ma már nem szorul össze a szívem, ha a bolond grófra gondolok. Értem őt. Csak most értettem meg igazán. Talán nem is volt gróf. Igaz, egyszer címeres autó kereste. Itt volt a bolond gróf felesége, hívta volna haza, de a bolond gróf be sem engedte — mondogatták a faluban. A címeres autót én is látam. Hátul egy nő ült benne. Csak egy pillanatra láttam. A kék ruháját és az arcélét. Ez nagyon tisztán bennem maradt és aztán sokat álmodtam róla. Néha még most is megállok az utcán, amikor elsuhan előttem egy ilyen titokzatos autó. Mert vannak titokzatos autók. A bolond gróf feleségét keresem. Az élesprofilu kékruhás nőt, akit a bolond gróf be sem engedett.

Lehet, hogy gróf volt.

Koldult.

Máról holnapra jelent meg a faluban, megvette Szűr István rozzant faluvégi házát és másnap már koldult.

— Mit adnak a bolond grófnak? — kérdezte és kockás nadrágjában esetlenül vigyorogva állt az ajtóban.

Egyszer, még kisfiú voltam, az állomáson láttam őt.

— Itt a bolond gróf — mondta valaki.

Vigyorogtak.

Odament a pénztárhoz. Behajolt a nyíláson.

— Pestre szeretnék utazni... egy jegyet, ha lehetne...

— Hohogyne, gróf úr! Magának mindent — mondta széles, ravasz mosollyal a pirospozsgás forgalmista. Kotorászott ottbent, aztán egy jegyet nyomott a gróf kezébe.

— Köszönöm — motyogta — nagyon köszönöm — és megilletődötten állt a váróterem közepén.

— Likas jegyet kapott — suttogta röhögve egy gyerek és a bolond gróf a jegyre nézett.

Lukas volt. Segélykérően nézett körül, de akkor már vigyorgó pofák ágaskodtak körülötte.

— Hosszi útra megy, gróf úr? — kérdezte valaki és az esetlen kockásnadrágos figura zavartalan tekergette a nyakát. Közben valaki hátulról egy virágot tűzött a kalapja mellé.

Jött a vonat. Az emberek kitódultak a sinek mellé, ő meg csak állt, bambán bámulta a lukas jegyet, a töröttszárú virág ide oda nyaklott a kalapján.

Akkor már csak ketten álltunk bent.

— Bácsi! — mondtam neki, s hogy nem figyelt rám, megismételtem — bácsi! virág van a kalapján.

— Ja, igen... — motyogott, és lassú mozdulattal levette a virágot a kalapja mellől.

Aznap éjjel anyám fölébresztett.

— Mit kiabálsz kisfiam? Rosszat álmodtál?

— Igen — mondtam és nekikezdtem bőgni.

Az ajtó mellett kezdtük a zsűrizést. Táncoló lány.

— Az örök téma — mondta irónikus mosollyal Bokros. — A szocializmus ihletésében. — Lebiggyesztette a száját.

— Persze Kállói — toldotta fitymálását Melczer. — Mit szólsz hozzá? — kérdezte tőlem.

— Nézem — mondtam mogorván. Vértelen szobor volt. Tőlem várják a döntő szót. Persze, hiszen én vagyok a zsűrielnök.

Ray már a következő szobornál tartott.

— Na, milyen a táncoló lány? — szólt oda neki Bokros.

Ray felénk fordult. A levegőbe nézett a fejünk mellett.

— Egyszer láttam egy táncoló lányt — mondta — már nem emlékszem rá ki csinálta...

Ryk Wouters — gondoltam magamban. Ryk Wouters csinálta.

— Nézd, fiam, egy lány! — mondta anyám és felém tartotta az újságot. A szemüvege mögött melegen csillogott a szeme. Mosolygott. Egy lány, nézd, fiam, egy lány! A kép egy szobrot ábrázolt. A „Táncoló lány"-t.

— Igen — mondtam közömbösen — már láttam, valami szobor fényképe.

Csak pár perc múlva vettem észre, hogy anyám megsértődött. Bontani kezdte az ágyakat — ha valamiért neheztelt, mindig szögletesek lettek a mozdulatai. Figyeltem. Nem nézett rám. Lefeküdt. Az újságot gondosan az ágya mellé tette egy székre. „Az újság az enyém, te ehhez a lányhoz értetlen vagy, és énhozzám is értetlen vagy".

Tanulnom kellett volna, de sohogy sem ment. „Lány!" — na bumm. Anyámnak mindig van valami rögeszméje. Semmi különös nincs rajta. Egy hiányosan öltözött nő szobra? Vigyorogni próbáltam. Hiányosan öltözött? A képet csak futólag néztem meg — végiglapoztam az újságot. De a képet nem tudtam fölidézni magamban. Legalább is most már nem voltam benne bizonyos, hogy hiányosan öltözött. Legszívesebben odamentem volna — egyszerűen megnézem és kész. De nem lehetett — gondolkoznom kellett.

Néha egy felületesen megnézett tárgyat később részletesen magam elé tudok idézni. Jelentéktelen kis semmiségekre is visszaemlékszem, ha nagyon erősen koncentrálok.

Ez a kép azonban kiszaladt az emlékezetemből. Láttam az aláírását. Vastag keretben volt, de a keret bal szára középen nem ért össze teljesen, valami nyomdahiba miatt. Az aláírás dőlt betűs szedés. Lassan elrendeződött bennem az egész újságoldal. Csak a kép helye tátongott üres, fehér foltként.

Anyám már aludt.

Fészülten néztem magam elé. A lány! Régen elfelejtettem, hogy azon kezdtem töprengeni, meztelen-e vagy sem? Akkor már megjelent előttem a vonal. Nem tudom visszaidézni, akkor pontosan tudtam-e, de később már világosan emlékeztem rá, hogy egy felemelt láb és egy kéz harmonikus felködlő vonala volt. De elúszott előlem pillanatról pillanatra. Pedig akkor már ott sejlett bennem a bizonyosság, hogy ez a vonal tökéletes. Egy mozdulat absztrakciója, amely kevesebb is meg több is az ábrázolt mozdulatnál. Van benne valami tünékeny, a megnyugvásnak egy olyan fajtája, amikor az ember egy bonyolult matematika példa megoldása közben rájön a következő helyes képletre, de tudja azt is, hogy ezzel még nagyobb erőfeszítést kívánó munka elvégzése elé érkezett, és a megtalált képlet csak egy villanásnyi örömet okoz — a megnyugvás nem tökéletes és valahogy ez a jó.

Ahogy most mindezt hosszú évek után végiggondolom és döcögök a szavak göröngyei között, érzem, hogy sokmindent másképpen mondok, mint ahogy volt. Az egész egy pillanat tört része alatt zajlott le.

Már határozottan é r e z t e m a vonalat, tudtam, hogy tökéletes és mégsem tudtam felidézni. Kínzó hiányérzet fogott el. Látni akartam. De ugyanúgy vágyakoztam arra is, hogy egyszercsak ott, a helyemen ülve megjelenjék előttem a szobor.

Mégis fel kellett állnom. Odatérdeltem a székhez, hogy jobban lássam. Kábulat fogott el. (A lány persze meztelen volt, nem is tudom, hogyan képzelhettem másképpen.) Mély és soha nem tapasztalt megnyugvást éreztem egy pillanatra — aztán kínzó nyugtalanságot. Mintha valami még hiányozna.

A képet kivágtam. Még akkor este kivágtam és két celofán lap közé ragasztva a zsebembe tettem. Soha sem váltam meg tőle, most is itt van a tárcámban.

Három esztendeje néztem meg utoljára.

— A kis Inkey — mondta Bokros és elismerően bólogatott.

— Látod — nézett rám Melczer Hugó büszkén és a hátamra ütött. — A kis Inkey!

— Állandóan szocialista realizmusról vitatkoznak! Mit vitatkoznak!? A kis Inkey meg tudja érteni a mát.

Bokros körülnézett, hogy erre mit mondunk. Ray köhögött, Vizsó elmélyedve nézte a szobrot. A csendben Bokros segélykérően rámnézett.

— Igen, a mát! — mondtam nehézkesen.

A kis Inkey megint martinászt csinált. Két éven belül ez a harmadik martinász. 1953-ban állami ösztöndíjjal három hónapra Sztálinvárosba küldték. Tanulmányozza a kohó életét. Nézzen körül a munkások között. Azt hiszem tizenkétezer forintot kapott erre a három hónapra. Talán két hetet töltött Sztálinvárosban.

— Unalmas egy hely, öregem — azt mondta.

Utána martinászokat csinált. A szövetségben előadást tartott a munkásábrázolásról és elmondta, hogy mi a véleménye az újfajta művészetről. Már nem emlékszem miket mondott, pedig az előadást én szerveztem, én mondtam hozzá a megnyítót is.

A kis Inkey nem volt tehetségtelen. Évfolyamtársam volt, a kollégiumban egy szobában lakott velem. Velem és Bánó Gellérttel.

Szeptember eleje volt, langyos vénasszonyok nyara, már Kelenföldön, amikor leszálltam, kigomboltam az ingem nyakát. Éreztem, hogy csáléra áll a gallérom, ahogy baktattam föl a hegyre és ettől jókedvem kerekedett.

Aránylag hamar megtaláltam a kollégiumot.

Ez nem képzőművész kollégium volt, hanem bölcsész, de erre az évre itt szorítottak nekünk helyet, aztán itt is ragadtunk négy esztendeig.

Az ablak melletti ágyon egy vékony barna fiú ült, zsíroskenyeret evett. Gyanakodva pislogott rám.

— Ez a szoba a szobrászoké — mondta.

— Tudom — válaszoltam —. Én is az vagyok.

Erre elmosolyodott.

— Szevasz — állt fel. Nyújtotta a kezét. — Inkey Zoltán.

— Kisgerőcz — mondtam és rávigyorogtam.

— Micsoda? — kérdezte és ráncolta a homlokát.

— Kisgergőcz. Kisgergőcz András.

— Faramuci neved van — nevetett.

— A falumban sokan vagyunk, azt az utcát, ahol lakom, úgy is hívják Kisgerőcz sor. Minden második házban Kisgerőcz lakik.

— Nem kérsz zsíroskenyeret? — tolta elém a zsírpapíros csomagot.

— Kösz, ettem a vonatban.

De azért elvettem egy darabot. Kiválasztottam az ágyamat az övé mellett. Egymásra nevettünk.

Bánó Gellért csak másnap jött meg. Neki jutott a legrosszabb hely az ajtó mögött legtávolabb az ablaktól és a fűtőtesttől. Ronda csontkeretes szemüveget hordott és kitaposott csámpás cipőt. Nagyon halkan beszélt, éppen csak berakodott a szekrényébe, aztán el is ment.

— Szép kis madár — biggyesztette el a száját Inkey.

— Megint egy martinász — mondta Ray és félszájjal nevetett.

— Van benne lendület — szólt végre Vizsó is.

Aztán hosszan és hallgatagon álltunk a kis Inkey szobra előtt. Tulajdonképpen nekem kellett volna kimondani a döntő szót, bár az első körút csak a szobrok számbavevésére szolgált. Hogy lássuk az anyagot. A tulajdonképpeni zsűrizés csak ezután kezdődött, de azért mindig ez az első körút a lényegesebb.

Ennek a martinásznak nem volt lelke. Bronz volt, nem martinász. Ügyesen csinálta meg a kis Inkey.

— Ez mi? — kérdezte tőlem Bodvári professzor és álmosan hunyorogva nézte a kibontakozó formákat.

— A vizsgamunkám, professzor elvtárs. Martinász.

Az alsóajkát behúzta a foga közé, résnyire szűkült szemmel nézte a szobrot.

— Micsoda?

— Martinász.

Nem szólt. Továbbsétált.

— Marha vagy — mondta Inkey, miután megnézte a szobrot. — Marha vagy!

Még jóval a leadási határidő előtt figyelmeztettek, hogy csináljak másik szobrot. Azt mondták, dekadens, tehetségtelen baromság. Szóról-szóra így. Anatómiai abszurdum. „Szándékosan torzítottam professzor elvtárs."

— Marha vagy! — mondta megint a kis Inkey, de már csak inkább magában.

Ültünk az ágyon. A kis Inkey evett, Bánó Gellért az asztalnál rajzolgatott.

— Az én nagybátyám martinász — mondtam.

Hallgattak.

— Egyszer elvitt magával a kohóba.

— Te nem pályázol? — kérdezte válasz helyett Inkey.

— Hol? Mikor?

— Valami termelőszövetkezeti szobor. Kint van a papír a tanulmányi előtt. Első díj tizenkétezer.

— Nem tudom — motyogtam. Igazából nem is nagyon figyeltem, még mindig az izzó torkú kemencékre gondoltam, a hatalmas csarnok törpe kis emberkéire, a füstre, süvítő gőzre.

— Minek hozta ide ezt a kölyköt — üvöltött valaki a nagybátyámra. Nem hallottam mit válaszolt, a sistergés elnyelte a hangját.

— Hát te, Gellért?

— Nem pályázom!

— A vizsgamunkádat sem kezdted el, Bodvári hőbörgött.

Bánó Gellért mosolygott.

— Két mackót csinálok — mondta. — Gyerekszobrokat.

— Ez mi? — kérdezte a bolond gróf és kivette a kezemből a gyökeret. Szerettem volna utánakapni, aztán mégsem mertem.

— Gyökér — mondtam sietve.

Eltartotta magától, nézte és elmosolyodott.

A gyökeret a kiserdőn találtam, a tavalyi irtáson. Télen csak elfűrészelték a fák tövét, elvontatták a szálfákat. A tuskókat tavasszal szedték ki, mikor megereszkedett a föld, a csákány vasára sár ragadt. Néhány gyökérdarabka ott hevert még. Látszott rajtuk, melyiket vágta egyből a fejsze, melyikhez kellett kettőt odacsapni. A vágások megnyirkosodak, még a halott, eldarabolt gyökerekben is megindult az élet. Egyik másik meg is kapaszkodott a földben, apró hajszálvékony gyökereket eresztett lefelé és nyáron pici levélkéket hozott. Ezek leginkább nyár meg nyír gyökerek voltak, de ez a fa ritka errefelé. Itt inkább cser volt, de többnyire akác. Ezeknek a fáknak elszáradt a gyökere a napon. Ezek nem tudtak új apró gyökerecskéket engedni a földbe.

— Az arca szomorú! Igaz? — nézett rám a bolond gróf.

A gyökér egy bodzabokor tövében feküdt. Mint egy fej nélküli emberi törzs, szétcsapott kezekkel, kinyújtott bal és felemelt jobb lábbal. Éppen úgy, mint a szobor, amelynek képét a zsebemben őriztem. A felemelt jobb láb és a jobb kéz vonala éppen olyan volt mint a szoboré. Ugyanez a befejezettség, ugyanaz a befejezetlenség. Feje nem volt a gyökérnek. A fejét lecsapta a balta. Letettem magam elé a földre és néztem. Sokáig néztem, aztán meg kellett ráznom a fejem. A szobornak arckifejezése volt. A mozdulat tovább folytatódott egy nemlétező szomorú arcban.

— Az arca szomorú! Igaz? — mondta otthon a bolond gróf.

Mégis befejeztem a martinászt. Meggyötört volt és szenvedő, a törzse furán megcsavarodott, megnyúlt végtagokkal, görcsös pózban állt két mozdulat között, kicsit roggyantan, mégis szilárdan. Hosszú, csomós kezei is szenvedtek, külön életet éltek. Ebből a szenvedésből akartam kihozni a győzelmet és a küzdelem újrakezdését — nem tudom jól elmagyarázni — mindezt a szoborral talán pontosabban fogalmaztam meg. Bár egy kicsit túlságosan szenvedőnek éreztem — valamit elvétettem rajta. De jó szobornak tartottam.

A szobornak nem volt arca.

A nyaka csonkban végződött. Lehet, hogy megalkuvás volt ez a megoldás — de nem tudtam fejet csinálni hozzá. A csonkkal azonban sokat vesződtem, többet mint bármelyik más részlettel. Először simán akartam hagyni, aztán természetesen, ahogy tört. Nem volt jó. Sokat rajzoltam hozzá, míg megtaláltam a törés igazi vonalát. Mikor elkészült, a törés lényegtelennek látszott. Ennek örültem. Én tudtam, hogy lényeges.

És még valaki tudta.

Április négyre kellett elkészülni a vizsgamunkával. Előtte pár nappal végignéztük egymás szobrait. Véleményt nemigen mondott senki, Bodvári sem. Csak az én szobromra legyintett. A kis Inkey sem szólt. Elnézett a szobor mellett. Aznap nem is igen beszélt velem. Ott maradtam, nem mentem tovább. Leültem a kész szobor elé. Vajon erre mondaná-e a bolond gróf, hogy arckifejezése van?

Bánó Gellért visszajött. Szótlanul leült mellém, esetlenül a szék alá húzta a lábát. Dühös lettem. Mit akar itt ez a csámpás?

— Arckifejezése van. Igaz? — mondta Bánó Gellért.

— Megkerülik a szocialista témákat. De ez is állásfoglalás. — mondta Bokros. — Csak néhányan vannak, akik azt csinálják, ami kell.

Ezt bevezetőnek szánta a Zászlós férfi elé. Kárász Iván: Zászlós férfi.

— Még szerencse, hogy a zászló színe nem látszik — mondta Ray.

Melczer Hugó kapkodta a fejét, hol Rayra, hol meg rám nézett, én mit szólok ehhez. „Igen, szerencse" — gondoltam magamban.

— Na Hugó! — biztattam a bajuszos, sunyi emberkét és egy kis düh is szorult a hangomba. Mondd hát a véleményedet, fajankó. Melczer nem értett a szobrokhoz. Egyáltalán semmihez sem értett. Korábban festeni próbált, de eltanácsolták az ecsettől. Művészettörténész lett a felszabadulás után. Melczer elvtárs, maga foglalkozott képzőművészettel — mondták neki és Melczer Hugó bólintott. Talán lehetett volna belőle jó művészettörténész, bár azt hiszem, ehhez nem volt lelke. De tegyük fel, hogy lehetett volna —, az ember előtt korlátlan lehetőségek állanak. Melczer Hugó azonban nem lett. Brosúrákat tanulmányozott művek helyett.

— Ez a kettő — mondta — az Inkey és a Kárász. Mindig ez a kettő —, és jelentős félmosolyt küldött felém, hogy na persze és a harmadik, Kisgerőcz András.

— Dehogy — szólt közbe Vizsó —, dehogy!

Bánó Gellért még sokáig ott ült mellettem. Nem szóltunk. Nem tudtam mit mondani — és nem is volt fontos. „Arckifejezése van! Igaz?" — ezt mondta Gellért.

Eszembe jutott az anyja. Fekete kendős, idős parasztasszony volt Gellért anyja, egyszer bejött a kollégiumba.

— Apád köszöni a pénzt — mondta —, de most éppen nem kell. — Két százast tett az asztalra —, mert eladta az üszőt, ölég jó áron megvették. Miattunk ne fájjon a fejed, kisfiam. Bánó Gellértnek órája volt délután és az anyját én kísértem ki a Keletibe.

— Köszönöm, fiatalúr — mondta mikor föltettem a bőröndjét a csomagtartóba.

— Édesanyád lefiatalurazott, mikor kikísértem az állomásra. Neked órád volt, emlékszel?

Gellért elpirult.

— Egyszer kijössz velem Vizsóékhoz. Jó? Már beszéltem rólad.

— Martinász, zászló — ez még nem szocializmus — mondta Vizsó —, sőt legtöbb esetben egyáltalán nem az. Az a szocializmus!

Görcsösen összehúzódtak az izmaim. Mereven néztem a falat, a meszelés érdes fehérségét, a mész-szemcsék megnőttek előttem.

De azért jól láttam Vizsó ujját. Egyenesen abba az irányba mutatott. Szerettem volna, ha remeg a keze, vagy indulatosnak látszik. De nem. Nyugodt volt és határozott.

Lassan fordultunk a szobor felé.

Vizsó egy rózsadombi műtermes villában lakott. Nagy hodály volt ez a műte-

rem, befűthetetlen, mégis rokonszenves, csupa üveg, csupa fény. Itt dolgozott Bánó Gellért. Megmutatta a szobrait.

Először értetlenül álltam előttük, zavarba hozott a látszólagos szertelenség, különböző stílusok rendszertelen változatossága. Azt hittem, nem is egyedül ő csinálta a szobrokat.

— Hányan dolgoztok itt? — kérdeztem.

— Csak én — mondta Gellért és nevetett.

— Mit gondolsz, mit szólna ehhez Inkey? — kérdezte később.

Akkor már végignéztük a szobrokat. Szótlanul. Csak egyszer mondta Gellért, hogy „rosszak". Komolyan mondta, nem azért, hogy ellenkezzem vele, és mondjam azt, hogy jók. Nem is mondtam volna, mert valóban nem mind volt jó. Talán nem is szobrok voltak. Csak kíséletek és tanulmányok. Elkapott mozdulatok, vonalak. Megkövülten álltam előttük. És megéreztem, hogy Bánó Gellértet nem lehet legyőzni. Nevetségessé törpült a külvilág. Vizsó tömpe orra, szigorú szeme, Bodvári fanyalgó tekintete, a gyűlések, ahol a felszólalók unott frázisokat lobogtattak, a szabályok, melyeket elénk tűztek, a példaképek, az állásfoglalások. Csak egyet éreztem — azt, hogy ebben a világban, a mi világunkban van valami új, valami még soha meg nem élt, amelyről csak így lehet szobrot csinálni, ahogy Bánó Gellért. Ha ezt Inkey látná? — gondoltam magamban és elképzeltem a barna arcon végigfutó örömöt. Ekkor szólalt meg Gellért kissé fitymálva, de inkább szomorúan, hogy: „Mit gondolsz, mit szólna ehhez Inkey?"

— Örülne — válaszoltam azonnal.

— Gondolod?

Nevetett rajtam. „Különben ez nem is fontos" — tette hozzá aztán.

Inkeyt szerettem. Sokkal jobban szerettem, mint Bánó Gellértet, mert nyíltabb volt, vidámabb, bizalomgerjesztőbb és jobban megközelíthető. Gellértben volt valami nehézkes esetlenség, ami elviselhetetlenné vált időnként. De ebben az esetlenségben rejlett az ereje is — erre csak jóval később jöttem rá.

Nem kellett volna Inkeyt bántanod!

Ködös őszi esték jutottak eszembe. Ilyenkor Pest csupa sikátor. Az még más Pest volt. Igazibb, mint ez a mostani, hidegebb és kegyetlenebb. Ültem egyedül a kollégiumban. Most már tudom, hogy Gellért már akkor is Vizsóhoz járt. Ilyenkor dolgozott, néhá beült az ablakmélyedésbe, a hatalmas üvegtábla mögé. Az volt a kedvenc helye.

Ott csókoltam meg először Erzsit.

Akkor azonban még nem volt Erzsi. Csak köd volt, kavargó, idegen város. A fűtőtest melege jólesően áradt a lábamra, de később ebben a rendületlenül áradó melegben is volt valami ijesztő. Nem gyújtottam meg a villanyt, bámultam ki az ablakon. A Gellérthegy oldalát láttam, fákat, bozótot, itt-ott felvillantak a gondosan ápolt, kaviccsal kirakott utak. Ilyenkor ősszel kevesen jártak arra. A hegy lankás részei fölött messzi városrészek fényei villogtak. A lámpák füzérei valószínűtlenül hunyorogtak a messzeségben, mint egy távoli világrész morse-jelei.

Inkeynek köszönhetem, hogy ez az idegen Pest más lett, a szürke kőrengetegből házak váltak ki. Házak, amelyekről intim dolgokat tudtam meg, hogy csáléra áll a számtáblájuk, hogy az első és második emelet között törött a lépcsőkorlát, lakásokat láttam, kiült székeket, barátságos rendetlenséget, sötét, bizalmatlan lépcsőházakat — és az emberek elmosolyodtak, mikor a csengetésemre kinéztek az ajtó mögül.

— Szervusz, Kisgerőcz!

A köd átszivárog az ablaküvegen, halkan motoz, az ember szemén végigkúszik a csontok és az izmok között. Döngenek a magány vasajtói. Egyre távolabb, egyre halkabban — köd van.

A bolond grófhoz csak én jártam be egyedül, senki más. Én is csak nagysokára, egy őszön jutottam be hozzá.

— Már négy napja nem jön — mondta anyám —, biztos beteg.

A bolond gróf az ablaknál ült. A házra nagy ablakot csináltatott, még az első héten, mikor odajött.

— Köd van — mondta.

— Levest hoztam, anyám küldte.

— Láttad az autót? — kérdezte.

Igen, láttam az autót és a szőke nőt is láttam, merev derékkal ült a hátsó ülésen. Nagyon szép nő lehetett.

A bolond gróf az ablakkeretre támaszkodott, bámulta a ködöt.

A szobája tele volt képekkel. Sorban álltak a falnak támasztva. Akkor a sötétben még nem tudtam, hogy ezek festmények. Nem tudtam, hogy a bolond gróf fest. Senki sem tudta a faluban.

— Ezt a ködöt kellene megfesteni. Látod?

Aztán megette a levest.

— Már kihűlt — mondtam neki.

— Nem baj. Jó leves — válaszolta.

Kicsit hátrább toltam a széket, mert a fűtőtest égette a lábamat. Hallottam a folyosón a lépéseket.

— Hát te? — kérdezte Inkey.

— Nézem a ködöt. Köd van.

— Köd? Eszed tokja! Látni a lámpákat, odanézz!

Tényleg a lámpák hunyorogtak a messziségben.

Inkey nem gyújtotta fel a villanyt. Leült az ágyára, így nem láthattam, mert háttal ültem neki. Feszülten figyeltem, tudtam, hogy mondani akar valamit. Valami fontosat.

Azt mondta: „Velem jöhetnél. Nem szeretek egyedül mászkálni".

Ez nagyon fontos volt.

Még a villamoson is aggályoskodtam. Nem hívtak, mit szólnak, ha beállítok?

— Nagyon hülye tudsz lenni — mondta csendesen Inkey.

Legszívesebben megöleltem volna.

A háznak csáléra állt a számtáblája. Második emelet, kettő. Inkey addig nyomta a csengőt, míg ki nem nyitották az ajtót.

— Zolti! Lenyakazlak — kiáltott ki Magda az ajtó mögül, amíg a zárral babrált, de Inkey csak akkor hagyta abba a csengetést, mikor kitárta az ajtót.

A szemét láttam meg először. Rám mosolygott. Nem lepődött meg, hogy én is jöttem, a mozdulatai határozottak, biztosak voltak. Később is. Magda soha nem bizonytalankodott. Mindenhez úgy kezdett, mint aki már meg is nyerte a csatát. Biztosan tudott állni, nézni, kezet nyújtani. Csak alvás közben változott meg. Puha lett és bizonytalan — az arca jellegtelenné vált és a szája szögletében megjelent egy keserű, kegyetlen vonás. De csak évek múltán láttam alvás közben.

Az előszobában telezsúfolták a fogasokat kabátokkal, soknak nem is jutott rajta hely — ezeket ledobálták egymás hegyére-hátára a földre, a szobából tánczene szűrődött ki. Kicsit izgultam.

— Ugye, nem kell mindenkinek bemutatkozni? — súgtam Inkeynek.

— Nem kell — mondta Inkey helyett Magda és nevetett. Hangtalanul nevetett csak elhúzta a száját. Sohasem hallottam hangosan nevetni.

Valaki átszaladt az előszobán, sietősen és közben odakiáltott Inkeynek: Szevasz, Zolti. „Zolti"! Engem itt nem ismernek. A kiáltás mögött hosszú napfényes utcák húzódtak, házak, indián törzsek, közös könyvek, fogócskák s együtt átizgult dolgozatírások. „Zolti!" A srácok golyót csereberélnek a téren, titkokat súgnak egymásnak és csúfolják a lányokat. A lányok megvetően lebiggyesztik a szájukat, egyik-másik a nyelvét is kiölti.

Engem itt nem ismernek.

— Új fiú! — kiabált Margó.

A teremben lehettek vagy harmincan, fiúk, lányok vegyest. Táncoltak, az egyik sarokban valaki vicceket mesélt.

— Nem is árt egy kis erősítés — mondta Margó és most már ott állt közvetlen előttem. Valaki felerősítette a hangszórót. „Joe, Joe, Joe" — a szoba telezsúfolódott a hanggal, jóleső szédülés fogott el. Jó zene. Amerikai lemez volt, akkoriban csak a sportolók és a külkereskedelmi utazók jutottak amerikai lemezhez. Jólszituált család — gondoltam magamban. Nevettem — tetszett a zene.

— Jó kis lemez, igaz? Az öreg hozta — mondta Margó. — Különben, hogy hívnak?

Megmondtam a nevem. Margó nevetett.

— Falusi vagy, mi?

Akkor már táncoltunk, és Margó a fülembe súgta:

— Azért ne keseredj el, öreg, és főleg ne mondd el senkinek, én is falusi vagyok.

Szép teste volt. A haját hidrogéneztette és mikor megmondtam neki, hogy szobrász vagyok, azt mondta: „Jól van, kisapám".

Éjfél után két óra felé már csak hárman voltunk. Inkey, Magda és én. Margó fél órája ment el, két fiúval. Engem is hívott, de Inkey intett, hogy maradjak. Pedig szívesen elmentem volna. Fene tudja, jópofa lány volt ez a Margó.

— Jól választott — nevetett Magda.

— Miért?

— Nem kell vele sokat vesződni — mondta Inkey és ő is nevetett. Atyáskodva és cinkosan.

Megvontam a vállam. Ugyan!

— Máskor is jöjjön el — nézett rám Magda szúrósan. — Ha akarja, olyankor Margót is meghívom — tette hozzá kis szünet után és megenyhült az arca.

Magda apja egy külkereskedelmi vállalatnál dolgozott. Négy nyelven beszélt, külföldön monsieur volt és mister. Itthon is, de itthon Szekeres elvtársnak hívták.

— Jó pályát választottatok, fiaim — mondta —, lehetőségeitek vannak.

— A ködöt kellene megfesteni — mondta a bolond gróf.

Ott álltunk a képek között. Megfordította őket, kirakta velük körben a szobát. A gyökeret a kezében szorongatta — elkérte tőlem, soha sem vált meg tőle. Maga elé tartotta, nézte, aztán járkálni kezdett a képei előtt.

— Még mindig kockát? — kérdeztem tőle.

— Igen — válaszolta —, még mindig.

A bolond gróf rajzolni tanított. Három hónapig egyfolytában kockát kellett rajzolnom. Csak három hónap múlva bólintott a bolond gróf — és azt mondta: — „Jöhet a henger".

Ha nála voltam, sohasem dolgozott.

Járkált a képei között, szorongatta a gyökeret. Olykor megállt a hátam mögött, megnézte a rajzot. Néha kivette a kezemből a ceruzát és belejavított. A bolond gróf zseniálisan rajzolt. Akkor még nem értettem, hogy miért fest mégis furcsa vonalú színfoltokat, semmire sem hasonlító alakzatokat. Volt ezekben a festményekben valami lenyűgöző, de én nem tudtam hozzájuk közel férkőzni.

De nem minden képe volt ilyen. Egy kép, — egyetlen egy, amelyet a falra akasztott — egy fiút ábrázolt. Ez a kép csodálatos volt. Ugyanazt kellene róla elmondanom, amit a szoborról — csak ez szomorúbb volt, reménytelenebb. Szépség árad a képről. Színek és vonalak mesteri kézzel egybehangolt szépsége.

A bolond gróf ez előtt a kép előtt állt a legtöbbet; ilyenkor mindig nyugtalan lett, néha beszélt is magában. Szaggatott hangon, idegesen, nem lehetett megérteni.

Nagyon-nagyon sokára mondta el, hogy mit akar, egy nyári délután — akkor beszélt velem utoljára.

Nagy tűz égett az udvarán.

— Disznót öl, gróf úr? — kiabált be neki valaki, de nem válaszolt. A tűzoltókat értesítették, hogy a bolond gróf tüzet csinál. De nem csinált tüzet, nem is akart, hiába jöttek a tűzoltók, addigra már elaludt a tűz.

A képeit égette.

A harmadik találkozásunkkor lerajzoltam Magdát. A képről akkor azt hittem, nem sikerült. Szégyelltem, mert Inkey azt mondta, hogy én rajzolok legjobban az évfolyamon, a többi szakot is beleszámítva. De a képen Magda puha lett és bizonytalan, az arca jellegtelenné vált és a szája szögletében megjelent egy keserű, kegyetlen vonás.

Ma már tudom, hogy a rajz jó volt. Láttam Magdát aludni.

Inkey elbúcsúzott.

— Hát csak rajzoljatok tovább.

Magda is a főiskolára akart jönni, láttam a rajzait. Nem tetszettek, de nem is voltak rossz rajzok.

— Miféle bolond grófot emlegettél?

— Mikor? — kérdeztem ijedten. Nem akartam, hogy Magda tudjon a bolond grófról. A bolond grófról senkinek nem beszéltem, csak egyszer, nem sokkal később, Erzsinek.

— Igaz, kicsit rózsás kedvében volt az úr — nevetett a lány.

— Semmiféle bolond grófra nem emlékszem.

Nem tudom, miért nézett mindig sóvárogva. Le nem vette rólam a szemét. Égetett a szeme.

— Hacsak nem magamra gondoltam. Én voltam a bolond.

— Miért?

Összehúzta a szemét.

— Mert nem csókoltalak meg.

A keze után nyúltam, de ő hidegen nézett rám, mélyen leeresztett szemhéjai alól. A kezem félúton megállt és lehanyatlott.

Nem tartott hosszú ideig, amíg Bánó Gellérttel együtt dolgoztam, nekem mégis rendkívül hosszúnak tűnik. A lázas munkábafelejtkezés időszaka volt ez — a szertelen képzelődés, a tévelygések és a felfedezések öröme. Néha vitatkoztunk. Gellért egy időben szeszélyes formájú tömböket formázott, erőteljesek voltak és kifejezőek, de hiányzott róluk a humánum. Kegyetlenek voltak ezek a tömbök és hazudtak is. „Kompozíció" — mondta rájuk Gellért. Én is próbálkoztam ilyesmivel. Nem őt utánoztam, ezek a forrongó tömbök belőlem szakadtak ki, de mindig idegennek éreztem őket. Zörejek és harmóniák indultak belőlünk ujjunk érző bőre felé — az agyag azonban nem engedelmeskedett. Az agyag nehezen barátkozik meg az emberrel, idegenül és ellenségesen fekszik a formázó asztalon, lusta dudorokkal, amorf megközelíthetetlen testében vonalakat, formákat őriz.

A csodák kertje volt ez a műterem, ahol minden lebomlott és minden kitárult, fanatikus küzdelmek színtere, csatáké és megbékéléseké.

Az ablak.

Ha nagyon elfáradtunk, beültünk az ablakmélyedésbe, a párkányra, a hideg falnak támasztottam a hátamat, Gellért ott ült velem szemben. Ott csókoltam meg először Erzsit és ott mondta nekem Gellért:

— Csak azért érdemes élnünk, hogy azt a szobrot megcsináljuk. S ha beletörik a tíz körmöm, ha százszor összeesem is, meg kell csinálnom, érted, meg kell csinálnom, mert különben minden értelmetlen. Én nem mesterember akarok lenni. Azt a szobrot meg kell csinálnom.

Gellért szerelmes volt. Azt mondta egy napon.

— Ha nem haragszol, ma vendéget is hozok. Erzsit.

Szőke lány volt. Apró és kecses. Messziről jelentéktelennek látszott, túl vékonynak és bizonytalannak. Pedig nem az volt. Ez a nő maga volt a bizonyosság. És tiszta volt. Olyan tiszta, hogy erős lett tőle és félelmetes.

— Csak egy ismerősöm — mondta Gellért, amikor elment a lány.

Örültem, hogy ezt mondta, tudtam, hogy nem igaz, mégis örültem. A lányra gondoltam, ahogy megilletődve megállt Gellért egyik szobra előtt. Kőszobor volt, fehér, könnyen faragható mészkő. „Ez a bánat" — mondta neki Gellért, ő meg egyik lábáról a másikra állt, időnként végigsimította az arcát. Erre a szoborra büszke volt

Gellért, úgy érezte, új utat talált, szobrászatot, valahol közel a zenéhez, közel az áttétel nélküli kifejezéshez. És akkor azt mondta Erzsi:

— Ne felejtsd el, hogy anyaggal dolgozol. Kővel, bronzzal, agyaggal. Ezt ne felejtsd el, Gellért.

A bolond gróf természetellenesen egyenesen állt a tűz mellett, nem is volt emberi arckifejezése, ahogy a lángokat nézte. Lihegtem a futástól, nem tudom miért, azt kérdeztem először: „A fiút is?"

— Nem — mondta ő —, a fiú bent van.

Megnyugodtam. A fiú nagyon fontos volt nekem.

És akkor elkezdett beszélni:

— Nincs erőm újra kezdeni! Amikor megfestettem a fiút, én magam elbámultam a szépségen és az emberségen, amit magában hordott. Sokat néztem ezt a képet. Tudom, hogy nagyon jó kép. Túlságosan jó. Eleinte elégedett voltam vele, — csak később, jóval később, évek múltával nyilatkozott meg nekem ez a kép igazán. Túl sok volt ebben a képben. Egyszerre csak zavarni kezdett a valóság. Egyedül csak az érdekelt, amit ki akartam fejezni és amit ezen túl akaratlanul is kifejeztem vele. A fiú zavart. Zavart a fej, a kezek, a földön álló lábak. Olyan volt ez a festett test, mint egy börtön, amelynek rácsai között szépség és erő szunnyad. Ki kell szabadítanom, ezt gondoltam. A szépséget akartam megfesteni, áttételek nélkül. Te mindent láttál, fiam, valamennyi képemet. Talán azt is tudod, amit én. Hogy a fiút sohasem sikerült elérnem. Néha illúziókban ringattam magam. De nem. Ezt a szépséget és ezt az erőt, ezt a természetfölöttit, ami a valóságban van, nem lehet visszaadni a valóság nélkül. De utak vannak, tudom hogy el lehet indulni.

Rám nézett, melegen, de azért valahogy visszautasítóan is. Aztán bement a házba és belülről bezárta az ajtót.

A bolond gróf soha többet nem szólalt meg. Feküdt az ágyában, kezében szorongatta a gyökeret, amelyet egykor a Kiserdőn találtam. Úgy is halt meg a gyökérrel a kezében. Amíg élt, a falusiak hordtak neki enni s a temetésén ott volt az egész falu. Nem tudom, mit tiszteltek a bolond grófban.

„Ne felejtsd el, hogy anyaggal dolgozol. Kővel, bronzzal, agyaggal. Ezt ne felejtsd el, Gellért!"

A rendőrtiszt. Jegyzettömbbel a kezében ült velünk szemben az asztalnál, szúrósan nézett ránk. Középen Bodvári ült, mellette a párttitkár és egy idegen civil. Féltem. Tudtam, hogy nekem semmi bűnöm nincs, mégis nagyon féltem.

Gellért esetlenül állt mellettem, kicsit hátrább, mint én, és ez valahogy hangsúlyozta, hogy mi már nem tartozunk együvé.

— Egy hónapja voltam ott utoljára — mondtam —, azóta egyszer sem.

— Beszélt maguknak Vizsó ezekről a külföldi kapcsolatokról?

— Nem — mondtam sietve — nem beszélt, én talán kétszer találkoztam vele egész idő alatt.

Bodvári Gellértre nézett.

— Igen, nekem beszélt — mondta Gellért. — Leveleket is mutatott. Egy francia festővel levelezett és egy amerikai barátjával. Valamikor együtt voltak Párizsban.

— Hol vannak most azok a levelek?

— Nem tudom.

— A tartalmukra emlékszik?

— Igen, azokéra, amiket felolvasott nekem Pista bácsi, azokéra emlékszem.

Csend lett.

— Folytassa — mondta szelíden a rendőr és ceruzájával dobolt a jegyzettömbön.

— Kiállításokról, festményekről írtak, politikai dolgokról soha.

— Úgy látszik, maguknak az is elég volt — szúrta közbe Bodvári. Olyan arcot vágott, mint aki köpni akar. Aztán a szobrainkra nézett.

— Ezeket maguk csinálták? — biccentett feléjük a civil, akit nem ismertem.

— Igen.

— Azt is tudják, hogy szemét.

— Nem szemét — mondta Gellért. — Lehet, hogy sokszor tévedtünk, de...

— Tévedtünk...! Tévedni azt tudnak — szólt közbe megint Bodvári.

— Igen, lehet, hogy sokszor tévedtünk, professzor elvtárs, de az embereket hagyni kell tévedni is...

— Csend! — mondta az idegen. — Nem kérdeztük a véleményét.

A folyosón Erzsi várt bennünket. Mikor Gellértet meglátta, lehajtotta a fejét. Gellért éppen csak biccentett neki, rá sem nézett. Elment. Léptei magányosan kopogtak a visszhangos folyosón.

Erzsi csak akkor fogta meg a kezemet, mikor eltűnt a kanyarban.

— Köszönöm, fiatalúr — mondta az asszony, mikor feltettem a bőröndjét a csomagtartóba.

— Ugyan — morogtam —, nincsenek már fiatalurak, meg különben is.

Egyik lábamról a másikra álltam, szerettem volna elbúcsúzni. Hallgatag asszony volt Gellért anyja, egész úton a Keletiig egy szót sem szólt.

— Dehogynem, magukból már urak lesznek... Gellértből is. Én mindig tudtam.

Fakó, összegyűrt fényképet szedett elő.

— Ilyen volt. Ugye, rá sem ismerni?

A kép vézna, durcás kisfiút ábrázolt.

— Öt éves volt. Egyszer valami rosszat csinált, hogy mit, arra már nem is emlékszem. Én meg batyut kötöttem a hátára és küldtem világgá. Nem kellesz, azt mondtam neki, ilyen rossz gyerek nem kell nekem. Rám nézett, semmi félelem nem volt a szemében, könnye se jött, aztán megfordult és elment. Csak másnap találták meg a csendőrök tizenöt kilométerre a falutól. A batyut rendületlenül cipelte magával, pedig csak rongyokat tömtem bele.

— Akkor én búcsúzom is... mindjárt indul a vonat...

— Köszönöm, édes fiam, köszönöm... aztán sokat kérdeztem tőle még nagy korában is, hogy hova akart menni. Mosolyog rajta. Isten vele, fiam, isten áldja!

A két cédulát egy időben függesztették ki a tanulmányi hirdetőtáblájára. Az egyiken az állt, hogy Bánó Gellértet és engem fegyelmi vétség miatt kizártak a DISZ-ből és Bánó Gellértet „népellenes cselekedetek elkövetésében való részvétel gyanúja miatt" a főiskoláról is. A másikon pedig: „Az április 4-én kiírt termelőszövetkezeti szobor pályázat első díját Inkey Zoltánnak ítélték Állatgondozónő című szobráért".

Inkeyvel együtt álltunk a tábla előtt.

— Mázlid van — mondta.

Rettenetesen szégyelltem magam.

Simogatta a hajam. Ki kell tartanod — ezt hajtogatta. Majd meglátod, minden semmivé lesz, csak ez a kitartás nem. Egyszer majd meg kell mérned magad.

Ült a fűben és beszélt. Az eget láttam, egy darabja kivillogott a fák koronája közül. Göröngyre feküdhettem, mert nyomta a hátamat. Lassan nem figyeltem már Erzsire, a szúrás a hátamban egyre erősebb lett, eleinte még éreztem pontosan a helyet, ahol fájt, aztán már csak nagy fájdalmat éreztem testem megfeszült — fel kellett ülnöm.

— Megint pályázatot hirdettek.

— Pályázz! — mondta Erzsi. — Csináld meg a szobrot. Megértik majd, majd meglátod, hogy megértik, hogy ma már csak így lehet szobrot csinálni.

Idegesen megrántottam a vállam.

— Ugyan, a pályázatra más szobor kell.

Akkor már egy hónapja egy pillanatig sem foglalkoztam a szoborral. Még nagyon régen villant fel bennem a terv, még a Vizsó féle műteremben. Még aznap éjjel csináltam hozzá rajzokat. Megszállottan dolgoztam egészen Vizsó letartóztatásáig. Aztán sokáig hozzá sem nyúltam, később azonban mégis folytattam. Csak Erzsinek beszéltem erről a szoborról — és tudom, hogy ez lett volna az első igazán valamireváló alkotásom. Bármihez kezdtem, mindenünnen ez a szobor úszott elém, kényszerített rá, hogy foglalkozzam vele.

— Meg kell csinálnod! — mondta Erzsi.

— Hallgass! — ordítottam.

A hang durván csörtetett végig a fák között. Hűvös szél támadt. Fáztam.

Inkey nézte a rajzot. Mosolygott.

— Tévedsz. Nekem ez a véleményem.

Magda is a rajz fölé hajolt. Egy darabig komolyan, elmélyedve nézte, aztán megrázta a fejét. Szólni, nem szólt.

— Formalizmus — mondta Inkey. Egyszer majd magad is meglátod. Zsákutca. Mindent elkezdhetsz elölről. Ne hidd, hogy én nem próbálkoztam ilyesmivel. De te magad is tudod, mi az igazi út, csak a realizmus.

— De hiszen ez az. Ez realizmus.

— Nem. Ez betegség! Hidd el nekem, nem szósz az, amit mi a főiskolán hallunk. Lehet, hogy túl sokat mondogatják, lehet, hogy néha erőszakosak, vagy legalábbis annak tűnnek. Ne felejtsd el, hogy a falukba bevezették a villanyt, iskolákat építenek, a parasztnak adták a földet...

— Éppen ez... éppen emiatt.

— Dehogyis. Tévedsz! Bánó Gellért azt mondta, adják meg neki a tévedés jogát. Hülyeség! Az út világos. Egészséges világban élünk. Diadalmas világban élünk. Ne hivatkozzatok Picassóra. Neki azt kell csinálni, amit csinál. Nem veszed észre, hogy görcsös tiltakozás a művészete a világ ellen, amelyben él, és amelyből nem lát kiutat. Csak a kiúttalanság fordítja el a valóságtól a művészeket. Izmusok — halottasházak — temetők! Nekünk tiszta és egészséges művészetre van szükségünk. Azért utasítanak rendre, hogy ne tévedjél, ne maradj el évekkel a többiektől...

Ez mind igaz volt, amit Inkey mondott. Valahol mégis sántított, valahol hazudott azzal, amit elhallgatott. Ő is tudta. Ma már tudom, hogy Inkey nagyon pontosan tudott mindent. Csak eleinte áltatta magát, aztán már tudta, hogy elvesztette a csatát. Görcsösen ragaszkodott hát a régihez.

— Inkább pályázzál! — mondta Magda. — Ezt tedd el, várjál vele, aztán vedd elő évek múlva és ha még mindig meg akarod csinálni, akkor megcsinálod. De én biztos vagyok benne, belátod, hogy tévedtél.

Sokáig szótlanul ültünk az asztal mellett. Barátságosan néztek rám, a szemükből szeretet áradt. Tulajdonképpen nem kellett volna törődniök velem. Mégis barátságosan néztek rám.

— Mi az ifjúság, gyászoltok?

— Nem, Apa, dehogy, csak Andris megint butaságot akar csinálni.

Szekeres megnézte a vázlatot.

— Nem vagy tehetségtelen, fiam. De egyet ne feledj: Légy okos, mint a kígyó.

Értetlenül néztünk rá, én meg Inkey is. Magda maga elé nézett. Ő értette.

— Pályázom! — mondtam neki az ajtóban.

Megfogta a kezem. Aztán közelebb lépett hozzám és átkarolta a nyakamat. Csók közben az órámat néztem. Fél hat. Még odaérek. Erzsi is éppen most indul hazulról. Aztán lehunytam a szemem. Legszívesebben maradtam volna, mégis elmentem... Vittek a lábaim, mentem, mint egy automata.

— Azt mondták bent a kollégiumban, hogy sokáig dolgozol, nekem még ma vissza kell menni. Ugye, nem zavarlak.

Odafutottam hozzá az ajtóba, fölkaptam. Lepkekönnyű volt az anyám, félelmetesen súlytalan.

Megforgattam. S a második fordulatnál már tudtam, hogy hazudok. Régen nem éreztem nevetségesnek ezt az ölelést. Most csak forma volt, esetlen mozdulatok, üres, kellemetlen félperc. Lecsúsztattam magam elé és lehajtottam a fejem. Ő is érezte az idegenséget — láttam rajta —, szögletesek lettek a mozdulatai.

— Olyan ritkán írsz — mondta —, talán beteg is voltál.

— Nem, nem voltam beteg.

Szerettem volna, ha nem néz a szoborra, széket vittem neki az ablak mellé, háttal a „Márokszedő lány"-nak. De anyám akkor már a szobrot nézte. Egy darabig figyeltem az arcát, aztán elfordultam.

— Ezt te csinálod?

Távolinak tűnt a hangja.

— Igen.

— Szép szobor — mondta anyám.

„Nézd, fiam, egy lány! Egy lány, nézd, fiam!"

Emlékeztem még arra az őszi éjszakára.

— Jobb, ha abbahagyjuk — mondtam a telefonba.

A drót túlsó végén csend támadt.

Szerettem volna, ha Erzsi szemrehányó hangon szólalt volna meg, vagy durván, közönségesen. Akkor azt gondolhattam volna, hogy „na lám, ilyen, most kimutatta a foga fehérét". Örülök, ha a nők szakításkor jeleneteket rendeznek. Megkönnyebbülök.

De Erzsi azt mondta alig hallhatóan:

— Jó — és letette a kagylót.

Szeretem a szurok szagát. Ha aszfaltozókat látok az utcán, akár arra van dolgom, akár nem, feléjük indulok.

Közvetlenül a kazán mellett mentem, amikor észrevettem. Ugyanazt a csontkeretes szemüveget hordta, a térdén bőrkamásnit viselt és egy simítófával egyengette a füstölgő, forró aszfaltot.

Önkéntelenül feléje léptem.

— Vigyázzanak — mondta figyelmeztetően a kazán mellett álló munkás és megforgatta a forró latyakkal telt hengert.

Izzó aszfalt fröccsent szét a kazánból, egy apró csepp éppen a homlokom közepét találta el.

Felszisszentem és ijedtemben mély lélegzetet vettem. Teleszaladt a torkom maró, keserű füsttel.

— Mondtam, hogy vigyázzanak — kiabált a munkás és odalépett. — Ne piszkálja, semmi az egész — tette hozzá.

Gellért még mindig ott görnyedt a simítófával a forró aszfalt fölött. Nem tudom, észrevett-e? Bekanyarodtam egy mellékutcába.

— Egy darabig még látszik, aztán elmúlik. Járhatott volna rosszabbul is — mondta az orvos.

Egy fekete jegy volt a homlokomon.

— Kisgerőcz András, a portán várják — a megafon hangja betöltötte a folyosót.

Azt hittem, Magda. Megbeszéltük vele, hogy ma találkozunk, majd felhív. Lehet, hogy ő jött — gondoltam. Már nem fájt a homlokom, a foltról meg is feledkeztem. De Magdáról mindig eszembe jutott.

— Nézzétek, Káin! — kiáltott, mikor először látott meg a folttal és rám hunyorított.

Aztán mindig a homlokomat csókolta meg először. „Egy fix pont" — mondta. — „Ez a mi fix pontunk".

Idegesített.

Az előcsarnokban egy férfi állt, kinézett az ablakon. A hátát láttam meg először, aztán kitaposott, csámpás cipőjét.

— Nem jószántamból jöttem — mondta Gellért és nem is köszönt.

— Szervusz — mormogtam.
— És azt se gondold, hogy Erzsi küldött.
— Mit akarsz?
Kurtán és érdesen tört fel belőlem a hang. Gellért esetlenül állt velem szemben, a fejét lehajtotta.
— Ő nem akarja neked megmondani, de azért jobb, ha tudod: terhes.
Gyűlöltem Bánó Gellértet.
— Na és?! Talán azt akarod mondani, hogy tőlem?! Mi?!
Felemelte a fejét, tágra nyitott szemmel, csodálkozva nézett rám, a szája széle megrándult, mintha mondani akarna valamit. Aztán mégsem szólt. Zavart, rövid mozdulattal hátrább tolta a szemüvegét az orrán és lehajtotta a fejét. Újra a követ nézte.
— Mi?! — mondtam még egyszer, túlságosan is hangosan, a portás letette a szemüvegét, kifelé bámult az üvegkalitkából, fölfelé fordított szemmel, mintha még mindig rajta volna a szemüveg és fölötte nézne el.
Bánó Gellért megfordult és elment.
Lefelé menet megcsúszott a lépcsőn és egy pillanatra elvesztette az egyensúlyát. De nem esett el.
Gyűlöltem Bánó Gellértet.

Délelőtt tettem le az utolsó vizsgámat, délután megesküdtünk Magdával. Aznap láttam meg Erzsit a Rákóczi út túlsó oldalán, a Rókus kápolna előtt.
Egy személykocsi csikorogva fékezett.
— Marha — szólt ki a vezető az ablakon és sápadtan szorította a kormányt.
Erzsi fehér volt, szinte áttetsző. Lefogyott, a szeme megnőtt.
— Majdnem elgázolt, miért nem vigyázol.
Reszketés fogott el a hangjától, csomók gyűrődtek bennem. „Miért nem vigyázol?" Meg akar alázni. Védekeznem kellett.
— Csak azt akarom mondani, hogy a gyereket nem szabad megszülnöd.
Minden erőmet össze kellett szednem. Aztán túl voltam rajta, megnyugodtam.
A lány csak állt. Kezét a mellére szorította és rázta a fejét. Bőgni fog — gondoltam.
Az emberek közönyösen mentek el mellettünk. Délután öt óra volt, csúcsforgalom.
— Neked is jobb úgy — mondtam rekedten.
— Nem kell félned — válaszolta a lány. — Nem kell félned.
Sokáig néztem utána, pedig pár lépés után elnyelte a tömeg. Ide-oda dőlő vállak, lengő karok között tűnt el. Reméltem, talán fölbukkan valahol és megláthatom még. De Erzsi nagyon pici volt.

A kitüntetést délelőtt tizenegykor adták át a Parlamentben. Az apósom is eljött, egymás mellett ültek Magdával a harmadik sorban. Nekünk kitüntetetteknek az első sorban jelölték ki a helyet. Távolról hallottam a nevem. Felálltam. Láttam magamat fekete ruhában az elnöki asztal felé menni. Mintha hátulról egy oszlop mögül néztem volna a jelenetet. Egy Kisgerőcz András nevű szobrászt kitüntetnek. Most könnyedén meghajol. Kicsit remeg a keze, mikor átveszi a piros bőrtokot és egy borítékot. A borítékban ötvenezer forint van. Most megfordul, szemben áll az ünneplő közönséggel. Tapsolnak.
Vér szaladt az arcomba. Láttam az apósomat és Magdát, aztán az ő arcuk is összefolyt egy fekete, világos foltokkal tarkított masszába. Anyám nem jött el.
„Kívánom, hogy levelem a legjobb egészségben találjon. Tudatom veled, hogy nem tudok szerdára Pestre menni, mert megint bennem van valami nyavalya, a doktor azt mondja, nem veszélyes. A pénzt nagyon szépen köszönöm, de máskor ne küldjél ilyen sokat, mert nem tudok tőle aludni, attól félek, valaki betör miatta. Az ilyen magányos öregasszonynak, mint anyád, úgysem kell a pénz. De azért jó volt, hogy küldted, mert így legalább tudtam neked ajándékot venni a kitüntetésedre.

Gyere haza egyszer hosszabb időre kisfiam, a Cseténé mesélte, hogy már autód is van — akkor igazán semmibe sem kerül..."

Elfáradtam.

— Hazamegyek.

— Ugyan, nem hagyhatod itt az ünnepséget, a miniszter mondta, hogy beszélni akar veled. Nem mehetsz el! Ennyivel tartozol neki.

Úgy mondta ezt az apósom, mint egy parancsot. És az is volt. Parancs. Az apósom befolyásos ember. Én most a minisztériumban dolgozom. Sokkal tartozom neki. Megvártam a minisztert.

Kutattam a szekrény tetején. Valahova ide dobtam a rajzot, itt kell lennie. A másik szobából behallatszott a vendégek lármája. A miniszter nem jött el, kimentette magát. Egy fél rajzlapra rajzoltam a karikatúrát — tényleg jól sikerült. Ez lesz az, gondoltam és kihúztam egy rajzlapot.

Sokáig ültem a rajz előtt a földön. „Formalizmus" — mondta rá Inkey. A vázlatban erő volt. „Majd évek múlva, ha még meg akarod csinálni, megcsinálod!" A rajz már idegen volt. Mintha nem is én csináltam volna. Próbáltam magam elé képzelni a szobrot. Nem ment, pedig a rajz ott feküdt előttem. Akár csak annak idején a táncoló lányt.

Most felállsz, itthagysz csapot-papot és hozzálátsz a szoborhoz. Erőtlenül fészkelődött bennem a gondolat — éreztem, irdatlan távolság választja el a cselekvéstől. Irdatlan távolság, amelynek innenső szélén ott ül Magda, az apósom, s a szomszéd szoba is ott áll a távolság innenső végén tele vendégekkel, Inkeyvel, aki most éppen rám emeli poharát... A ház a falu végén állt, hatalmas üvegablakkal. Még mindig kockát — mondta a bolond gróf.

— Mit csinálsz?

Magda közvetlenül mögöttem állt. Ő is nézte a rajzot.

Nem várt feleletet. Kutató arccal nézett rám, aztán megkeményedtek a vonásai. Fölvette előlem a rajzot és visszadobta a szekrény tetejére. Biztos kézzel benyúlt a papírhalmaz közé és kihúzta a karikatúrát.

— Gyere — mondta —, már várnak.

Óvatosan osontam ki az előszobába, mégis megláttak. Egyik minisztériumi kollégám állt elém.

— Hát te? Miért öltöztél?

Kicsit tántorgott, berugott a kitüntetésem tiszteletére.

Nem válaszoltam neki. Félretoltam és kinyitottam az ajtót. A második és az első emelet között törött a lépcsőkorlát.

Nem tudom, merre jártam. Néhány fára emlékszem, sietős villamosokra és a Dunára. Hosszan néztem a vizet, talán órákig ültem a lépcsőn. Nem gondoltam semmire. Csak néztem a vizet. Szürke volt, a szélén kis örvények fadarabokat, szalmaszálakat és papírszeleteket pörgettek.

— Mit iszol?

— Mindegy — mondta Margó.

Éppen olyan volt, mint amikor utoljára láttam.

— Mit lógatod az orrod? Láttam a fényképedet az újságban, valami érmet kaptál. De fő a guba, igaz?

— Szép lábad van.

Nevetett. Hosszan és gúnyosan, a szeme sarkából állandóan nézett.

— Na gyere — mondta.

Parkokon mentünk keresztül, aztán hosszú villasorok között. Belémkarolt. A hegyről látszottak a város fényei. Nagy állkapcsok között vergődött a város, a rágóizmok ütemesen megfeszültek, csikorogtak a fogak. A város rángatózott.

— Légy okos, mint a kígyó.

— Ne filozofálj, kisfiú.

Margó itt lakott a hegyen, az ablakból is a városra lehetett látni.

Még aludt, amikor felöltöztem. Sokáig néztem az arcát. Álmában ráncok gyűrődtek a homlokára.

Hirtelen, minden átmenet nélkül ébredt fel és azonnal felült. Rám mosolygott.

— Alvás közben ráncolod a homlokod — mondtam neki.

— Máskor is gyere el.

Megfogta a kezem.

— És ne keseredj el. Néha én is érzem, hogy nekem is újra kellene kezdenem. S talán tudnám is. Veled, vagy valaki mással. Ne menj még el.

Kirántottam a kezem és kirohantam.

Az autó nyelte a kilométereket, élveztem a rohanást. Dél felé már feltűntek az ismerős faluk. Aztán a fák is ismerősek lettek. A kanyarban feltűnt a falu. Beletapostam a fékbe.

A bolond gróf háza helyén egy hosszú, piros tetejű épület állt. Istálló.

Megfordultam. A kocsi négy kereke félkör alakú nyomokat hagyott a porban. Idáig jött egy autó és itt megfordult. Talán elvesztett valamit.

Azért anyámhoz be kellett volna mennem.

Ott álltunk Bánó Gellért szobra előtt. Melczer Hugó ide-oda mászkált előtte, lehajolt, alulról nézte, megtapogatta.

Rá akartam szólni.

Bánó Gellért szobra.

Az én szobrom volt. Egészen más szobor, mégis az enyém.

De én zsűri elnök vagyok.

Inkey állított be a megrendeléssel. Monumentális emlékmű. Kettőnkre gondoltak.

— Nem — mondtam.

Inkey csodálkozva nézett rám. Magda összeszorította a száját.

— Nem — mondtam.

Magamra zártam a műterem ajtaját. Elővettem a régi rajzokat. Idegenek voltak. Lázasan dolgoztam. A formák lelke azonban eltűnt. Csak formák voltak. Az agyag szemérmetlenül vigyorgott az asztalon. Sírtam. Másnap újra kezdtem megint. A szobor valahol elveszett.

Margóhoz szerettem volna menni.

Aztán nem mentem mégsem.

Bokros rázta a fejét.

— Mi ez?

— Szobor — mondta neki Ray. — Az első szobor, amit ma láttunk.

Rám néztek.

Eszembe jutott Bánó Gellért, ahogy végigment az üres folyosón, kopogtak a léptei.

Csend feszült közénk. És a csendben egy kisfiú ballag batyuval a hátán. Egy szemüveges férfi áll a parlament dobogóján, overálban, a keze szurkos. Vörös bőrtokot nyújtanak át neki. Feszült csend van.

— Ilyent nem lehet kiállítani. Egyesek nagyon elvetik a súlykot.

— Az első díjat ennek a szobornak ítéljük — mondtam halkan és megfordultam. Elindultam az ajtó felé. Nem hallottam a lépteim koppanását.

Az ajtóban Magda állt.

Siettem. Futott mellettem, szorította a kezem. A lámpák hol zöldet, hol pirosat mutattak. Az utcákon nagy, csukott, fekete autók száguldoztak.

— Ne haragudj rám — mondta Magda.

Vacogott.

Tényleg hideg volt. Nekikoccanva a kirakatok üvegének végigsompolygott az utcákon a májusi fagy.

Egy mai lengyel költő: Marian Jachimovics: Csorba Győző fordításai

Julian Przyboš írja Jachimowicz költészetéről:

„Az elhallgatás beszédének művészetét, annak a kifejezésmódnak nehéz művészetét, amely nem szavakkal valósul meg, néhány írásában a végletekig vitte Marian Jachimovicz. Legjobb verseiben (Pl. az „Apámnak" címűben) a sorok között gazdagabb tartalom nyilatkozik meg, mint a szövegben.

Mondatközötti költő — így lehetne jellemezni Jachimowiczot. Szavai, szóképei nem szépségükkel akarnak ámulatba ejteni s nem is tartalmakat kívánnak közölni. Mindenekelőtt azért vannak, hogy felidézzék, amit nem mondtak el, kifejezzék, amit közvetlenül nem fejeztek ki. A mondatok és mondat-töredékek közötti hallgatag tér beszél a tömör és színes mondanivalóról. Ilyesmit tapasztaltunk Rózewicz legjobb költeményeiben is.

(Ezeket az írásokat talán egy kissé úgy kell olvasni, mint a kínai költészetet. Néhány jel, néhány kép indítja meg a társítási folyamatokat; s nem annyira a jelek mennyisége a döntő, mint inkább az olvasó képzelőereje, gondolatgazdagsága.)"

Városok a zöld folyó mellett

A városok a zöld folyó víztükre mellett
kővé meredtek —
bánták, hogy képük nem folyik tova,
hogy mindörökre ott rekedt meg.

S az ember gondjai folyója mellett
álmodta álmát.
S látta: a roppant városok miként folynak tova —
s látta a városok partszéli rozsda-árnyát.

Este

Folyó-fodrok között tér a falu nyugodni

A parton a libák fehér tömbjei zúgnak

Zöld árnyból szőve s gólyahír
szirom-sárgájából a part

Fekete komp úszik át sodronyán

Mélyre legörnyedt szarvak alatt málló
göröngyökön füstölnek a paták

Ökörnyál pókhálócérnáján lebeg a puszták bánata

A palánkok a lécek ritmusával
zenélnek a göbbedt barack-szemeknek.

Cáfolhatatlanul

Őszintén
ó mily őszintén illatoznak a virágok

Valóságosan
cáfolhatatlanul ömölnek a folyók

Súlyosan
le nem tagadhatóan úsznak a fellegek

A hegycsúcsról leválva

örökké
mélybehull a szirt.

Lélegzem

Mintha zenével hívnál
s a fák a hang felé nyújtanák nyakukat
s a felhők válaszolnának csupán

A völgyet ezüst szín takarta be

Sötét barlangból
tűz csapott ki folyton

Fekete madár
szállt el hallgatag

Itthagyom a világot
e megkezdett gyümölcsöt

Minden emberben
magamat találtam

Lélegzem
Osszátok meg velem a levegőt

A fecskének nem állítok már
apró keresztet
Élők porából támadt az egész föld

Meghalnak a jelképek is.

Elutazol

Az őszi
idő sugarai
összefutnak szemedben

Megsebeznek

Ma éjjel hallottam a vonatok
üvöltözését

Búcsúzol

Útrakelnek
a visszhangok.

Együtt

Kövek útjain
felhők lombjain
jegenyék egein át
veled

Színeid lámpása kihúnyt
mely mint a réz rozsdája
és a bronz
s az erdők zöld szivárványhártyája olyan

Csak pillantásaid megperzselt édessége csillog
s orcádon foltot ejt olvadt szemed

Deres esőkben
lucskos napokon
áttetsző füveken át

Nem a magadé
Enyém

S nem a kis ónkápolna istene adott

A roppant földből lettél
a gyötrött égből
belőlem

Napról-napra
Időtlenül
Enyém.

Gyűrű

Rajtam megint ezüst-gyűrűd

Levegőtornyok
bolyonganak testnél érzékenyebb ösvényeken

Meghajlott száron teliholdak

A sötétkék szín új csupán

S míg csillagoktól megfeszítve fekszem
s a földdel együtt tántorgok az éj fölött
illatoznak a Tejút gyöngyvirágai

Valahol itt egy elveszett madárhang
egy húsos szirmú turbánliliom
Valahol meghullámzik itt a levegő sörénye

Új csak a sötétkék csak a szomorúság ezüst-gyűrűje

Vedd le gyűrűd nyakamról!

Apámnak

Patkó-nyomok
a címered

Ismerted a vas puhaságát

De a lángoló virágok
éjfeketére hegyesedtek

Míg a ládára hullok
melyben a damaszt mellény
fehér arany s üveg gombokkal ékesen
vasárnapjaidról mesélt

Fehér vasárnapjaidról a
fekete hetek közt

A föld felett
egy néma patkó

Bennem
énekeskönyve szádnak.

Kiss Dénes

Fű, fa, virág, ember

Hulla, dög, bűz, rothadó ürülék 7c
adta illatát, üdítő színét;
szirmán föld, ég, tavak s tengerek
fény-árnya, tarka pompája remeg —
Az enyészetet szívja a gyökér,
de megnemesül míg a fényre ér
ember és pondró ronda roncsa mind —
Mélyből fakadó gondolataink,
messzi mutató emlékezetek;
mi mindent értek emberi kezek!
Én tudom, hogy a szép arcok mögött
bomlik, bűzlik megannyi hulla, dög,
gondolat, szándék, vágy, bűnös gyanú,
s mit hallgat el hím, nőstény, szép szavú!
A gyönyör undort rejt, örök ragályt
ad át egyre a kéz, szem, szó s a száj,
s tudom, hogy mennyi kín és gyötrelem
giz-gaza terem vadul lelkemen
s hogy mi kell, míg nem kis félelemmel
leírhatom: fű, fa, virág, ember.

József Attila - emlékek*

Epizódok és jelenetek

Néhány jellemző apróság József Attiláról. Már nem tudom, hogy pontosan mikor történtek, de régen feljegyeztem őket, hogy alkalomadtán közzé tegyem valamennyit.

József Attila „magol". Kultúrdélután a Vigadóban. Attila is közreműködik. Köztem és Pintér Feri közt ül a nézőtér közepén. Attila nem figyel a műsorra. Félhangosan „magolja" a verseit. Majd szünet után kerül sorra. Mindent lassan, meggondoltan csinál. Nem látszik, hogy izgulna. Kezében a kötet, csendesen és iskolásan „magol". Nem zavarjuk. Mikor kimegy a dobogóra seszínű ruhájában alig észrevehető jelenség, de szépen és tisztán, világosan tagolva mondja el verseit. Semmi ágálás, semmi póz. A „Fiatal asszonyok éneke" végén nagy nevetés és taps. Attila egy kicsit elmosolyodik. Belenéz a könyvbe, és már kezdené is a másik verset.

„Cseresznye-gombolás". Attila mondta el. Valahol vendégségében volt, ahol a mama cseresznyével etette gyermekét. A mama elővigyázatosságból rendre kiszedte a magot a cseresznyéből. A gyerek türelmetlen volt, és rászólt a mamára: „Anyukám, gombold már ki azt a cseresznyét!..."

— Milyen nagy költők a gyerekek!... — fűzte hozzá Attila.

Öt sor. Kész lett a „Holt vidék". A leíró költemény-remek ott van a költő előtt az Ilkovics-vendéglőasztalán. Nézem a ragyogó fényes fehér papírra rótt gyönyörű sorokat. Nyolc kék szakasz. Még nedves. Hibátlan és szép kék, mint valami kotta. Attila azt mondja, hogy „Nagyon fontos, hogy a vers hogy fest a papíron..." A verset már többször elolvastam. Ő is felolvasta már kétszer. Szépen, csendesen, szinte vigyázva. A vers ritmikai és rimes szépségeivel nem tudok betelni.

— Minden szakaszodban valami újabb szomorú részletet írsz le a tájból... Végül az ember!...

— Ez a gondolatritmus.

— Mért áll öt sorból egy-egy szakasz?

— Mert az első szakasz valahogy így jött ki, s a többit is így kerekítettem...

Oedipus Rex. Valamelyik görög tragédia előadásáról számolok be Attilának. Elmerülten tárgyaljuk a görög sors-témákat, Az emberek fölött az istenek, s az istenek fölött a Végzet, az ANANKE...

— Milyen megdöbbentő Ödipusz története!... — mondom.

— ...És az a legszomorúbb, hogy ő maga nem tudja, hogy miben is van benne!... — válaszolt Attila.

Négyszáz év. Egy ízben arról beszélgettünk, hogy a régi költők verseit, a régi nyelvet már nem lehet megérteni. Magyarázatok kellenek hozzá.

— Négyszáz év múlva az én verseimet is át kell majd írni... — mondta Attila.

Attila az Operában. Tudtam, hogy Attila szereti Bartókot. Meghívtam hát egyszer Attilát és Jolánt az Opera „Fából faragott királyfi" előadására. Összeköttetéseim révén egy II. emeleti páholyban kaptam jegyet. Attila ült középen. Jolán igen figyelt és tetszett neki a darab. Meglepetéssel láttam azonban Attilán, hogy ő nincs „jelen" a kitűnő előadáson. Egész este szórakozott volt, mintha valami, tőlünk távoli belső élménye lett volna. Talán új koncepciót, nagy verset, szakaszokat, vagy éppen sorokat forgatott magában. Tele volt önmagával. Ismertem már. Nem zavartam.

Pár nap múlva szóvá tettem neki az opera műformáját, amibe én abban az időben kezdtem igazán elmerülni. Régen dédelgetett tervem volt egy Ludas Matyiról szóló opera. Mi lenne, ha József Attila írná a szövegét? Attól tartottam azonban, hogy Attila le fogja nézni a „librettista" szerepét. Ellenkezőleg, nagyon érdekelte a terv, sőt maga kezdett beszélni egy „népmese"-operáról, amelyben a Szegénység királykisasszony is szerepelne...

* Részletek a szerző *József Attila-emlékek* c. nagyobb munkájából.

Kantáta-terv. A „Külvárosi éj" megjelenése idején említettem Attilának, hogy szeretnék kantátát írni a külváros életéről az ő szövegére. Azt szerettem volna, hogy ő, a mélyen szociális érzésű költő írja meg a Nyomorúság zenésíthető nagy költeményét, helyezze a cselekményt az ő egyénien meglátott külvárosába, teremtsen néhány jelképes alakot, olyanokat, akik énekelve is elmondhatnák az ottani szegény emberek egy napjának történetét.... Az „Aratónap" párjának szántam ezt a művet. Attila mosolyogva bólintott. Megígérte.

Állás. Ültünk az Ilkovicsban. Attila a Hont Ferenctől kapott fordítani való spanyol drámákat mutatta. Mennyi és milyen nehéz munka. Aztán elfáradtunk, hagytuk a témát és hallgattunk. Egyszer csak Attila arról kezdett beszélni, hogy nénjei sürgetik, menjen állásba, és keressen rájuk. Erre én is elkezdtem mondani, hogy apám nem akar több pénzt küldeni, s hogy mielőbb állásban akar látni. Egyszer már voltam az újpesti „Chinoin' vegyészeti gyárban raktári tisztviselő, de nem bírtam ki sokáig. Attila így szólt:

— Minek neked állás?... És minek *nekem* állás?...

A nyomdászok rajongása. Valahová elkísértem Attilát. Az utcán arról beszélt, hogy verskötete ügyében a nyomdában járt. Lement a nyomdászok közé a gépterembe. Elbeszélgetett velük. Végtelen örömére szolgált, hogy a nyomdászok sok versét fejből tudták és el is mondták neki. Szeretettel és barátsággal vették körül. Attila erről hosszan és kimerítően beszélt. A végén azt mondta, hogy a nyomdászok igen, de Ignótus és Fejtő nincsenek megelégedve a költészetével...

— Még nem vagy nagy költő, Attila! Az igazi nagy témákhoz még nem is nyúltál! — idézte Attila Ignótus szavait.

Kodályhoz viszem a „Medvetáncot"

Ezerkilencszázharmincöt elején vagyunk. Nem tudom, hogy Attila elküldte-e a „Medvetánc" kötetét a rajongva szeretett Bartók Bélának, engem azonban megkért, hogy vigyek el egy példányt Kodálynak. Ahogy én több költő verséből válogattam ki a megzenésítésre alkalmas verseket, úgy nyilván Attila is szerette volna, ha több zeneszerző foglalkozik a verseivel. (Tudtommal rajtam kívül még Reinitz és Vándor zenésítettek meg József Attila verseket a költő életében.) Kodály a régi magyar költők mellett Balázs és Ady verseit zenésítette. Lehet, hogy arról is tudott már Attila, hogy Kodály a fiatal, pályáján éppen feltűnt Weöres Sándor „Öregek" c. versét 1933-ban megzenésítette. (Ezt a nagyszerű karművet a Magyar Kórussal egy időben az Universal Edition és az Oxford University Press is kiadta 1934-ben.) Kodály „Öregek" zenésítése, később a „Norvég lányok" roppantul emelte Weöres Sándor értékét és hírnevét. Valószínű, hogy József Attila ezt tudta, és szerette volna, ha Kodály foglalkozik a verseivel, és esetleg megzenésíti valamelyiket. Kodály iránti mély tisztelet is ösztönözhette Attilát a verseskötet elküldésére. A futár mindenesetre én voltam.

Hogy is történt?

Egy napon találomra beállítok az Ilkovicsba. Hátha ott van Attila? Mit csinál? Jó lenne vele egy kicsit elbeszélgetni. Benn találtam, a félkörű terem közepén ült. Lassan mentem feléje. Az asztalon egy pár ív finom fehér papír. Ilyenre szerette írni verseit. Rajta néhány versszak, benne itt-ott áthúzott sorok és szavak. A papiron töltőtoll. Mellette a széken nyitott aktatáska. Könyvek, füzetek, folyóiratok és másféle iratok látszanak ki belőle. Ő maga cigarettázott. Tekintetével a távolba nézett, nem látott senkit. Benső koncentrációban volt. Ahogy odaléptem hozzája, elmosolyodott.

— Szervusz, jó, hogy jössz. Megbízásom van a számodra.

— Mi lesz az?

— Elvinnél egy „Medvetánc" kötetet Kodályhoz?

— Ó!... Tudod-e, hogy én már három éve „nem beszélek" Kodállyal?... Nem vagyunk valami jóban...

— Nem vagyunk valami jóban...

— El kellene vinned hozzá... Te ismered... Szeretném, ha megismerné a verseimet... — és már oda is tette maga elé a sárgásbarna fedelű, nagy formájú „Medvetánc" kötetet. Addig beszélt csendes, rábeszélő hangján, hogy ráálltam a dologra. Nem is lesz érdektelen találkozni az „öreggel". Bárhogy féltem tőle, mindig kíváncsi voltam epésen találó megjegyzéseire, amiken aztán elgondolkodhattam. Akárhogy volt, bár Kodály rovásai sokszor lesújtottak (mindig igaza volt), személyisége felvil-

lanyozott. A küldetés érdekességét művészi kíváncsiságom is fokozta. Vajon melyik József Attila-verset választja ki megzenésítésre? Hátha olyat választ, amit már én is megzenésítettem? Hogy fogja megoldani? Ilyen és hasonló gondolatokkal mentem el a Zeneakadémiára. Kodály még tanított. Régi iskolás szorongásaim újra jelentkeztek a II. em. XV. tanterme előtt. Megvártam, míg kijönnek. Úgysem szabad zavarni a tanítást.

Mikor beléptem, Kodály a nyitott szekrényében rakosgatott. A szekrény!... Ismertem Kodály leveleinek és iratainak ezt a nagy temetőjét. Kodály sokszor levelezését felnyalábolva jött órára. Postáját ott bontotta fel a dobogón. Persze minden mozdulatát figyeltük. A borítékokat lassan felvágta, de a leveleket nem vette ki egészen, hanem csak éppen kihúzta, és ferdén belenézett, valami keveset olvasott belőlük, aztán visszadugta a borítékba. Közben figyelt ám! Mi rendszerint már „feleltünk" akkor, azaz a cappella énekeltük hangvillával a kezünkben c-től c-ig az összes skálákat, vagy zongoránál izzadtunk a számozott basszusokkal. Kodály postabontás közben is hallott mindent rettenetes fülével, és irgalmatlanul lecsapott a hamis hangra vagy a rossz hangzatfűzésre! Óra végén a postaanyagot és a többi iratokat (mennyi mindenféle szöveget kaphatott!) aztán begyömöszölte a szekrénybe. Mindig tele volt! Ez a szekrény várta most Attila dedikált verseskötetét...

Köszöntem és odaléptem hozzá. Sokáig nem nézett hátra. Így szokta. Úgyis megismert a hangomról. Végre megfordult.

— Na, mi újság? Vizsgázni akar?

— Nem, tanár úr kérem. Csak egy költőbarátom új verseskönyvét hoztam el, József Attiláét, aki szeretné, ha tanár úr megismerné a verseit, és foglalkozna velük...

Kodály nagy lassan elvette a kötetet, elolvasta az ajánlást, és forgatni kezdte. Belelovasott a versekbe. Soká vártam. Már átálltam egyik lábamról a másikra. Ismertem már Kodálynak ezt a „tempo"-ját. Csak mondana már valamit!... Mit is fog mondani?

Végre hozzám fordult.

— Magának kell a költőbarátját megzenésíteni. Ez a maga nemzedéke... Én is megzenésítettem a magamét... (Ady nevét nem mondta ki, és Weöres Sándor nevét sem említette.)

— Én már zenésítettem József Attila verseiből. A „Lassan, tűnődve..." c. versére szerzett dalommal tavaly állami pályadíjat nyertem...

Megint csend. Kodály tovább forgat és olvas. Lábaimat váltogattam az állásban. Már jöttek az új osztály növendékei. Kodály végre megfordult egy kicsit, és a válla fölött egy pillantást vetett rám:

— Jó, majd megnézem... — és betette Attila kötetét a szekrénybe, jól fel a sarokba, a többi irat fölé.

Fellélegezve távoztam. Teljesítettem Attila kérését. Másnap elmondtam neki az egész akadémiai jelenetet. Attila nem tett semmi különös megjegyzést. Csak ültünk a feketekávé mellett, és nagyokat hallgattunk.

A bezárult regény

Samuel Beckett trilógiájáról

Kezdetben volt a hőskor: a regény, mint a megbízhatóan érzékelhető valóság, az emberi szemmel egész-arányúnak látott világ foglalata. Balzac és Tolsztoj indokolt önbizalommal nem adta alább a polifon szerkezetű teljesség-regénynél; Stendhal útnak indított egy fiatalembert, aki felnőtt, látott és tapasztalt, előrehaladt térben és időben, s tudatának egyetlen szálára fűzött fel egy teljesigényű valóság-látomást. Mindkét klasszikus regényforma a XIX. század racionalista világképét telepítette át a művészetbe, tér-idő-személyiség csorbítatlan hármasegységét valósította meg; a világot, ahogy a mindennapi ember szabályos berendezésű szemével látta. Ezt a tisztavonalú világképet, amely egybevágott a kor hivatalos közgazdasági, természettudományos és filozófiai tudatával, először Dosztojevszkij érezte gyanúsnak: az ember viszonylatában. Szerepe és életműve, hogy megsejtette: az ember nemcsak az, aminek addig látták, hanem felhámja és homloka alatt ismeretlen dimenzió rejlik. Ez a felfedezés alapvetően módosította a hagyományos regény kereteit. Idő és tér koordinátái egyelőre változatlanok maradtak, de a keresztjükön mozgó ember személyiségének olyan jegyeit tárta fel, amilyeneket a balzaci világ nem ismert. Dosztojevszkijnél átalakult a klasszikus regény-képlet: a megfontoltan hömpölygő cselekmény zaklatott hullámzássá, az objektív epikai háttér töredezett kulisszává, a plasztikusan körvonalazott jellem felszín alá süllyedt s váratlanul kirobbanó tettek és indulatok meleg ágyává.

A modern polgári regény egyik ága jól-rosszul, de mindent Dosztojevszkijtől tanult, az ő jegyében rombolt és újított. Az objektív idő helyébe a relatív pillanat került, a szilárd külvilág helyébe a seholsincs-tér, az öntudatos és független személyiség szerepét a megbillent lelke törvényeinek, vagy a kiismerhetetlen külső hatalmaknak odavetett rabszolga-ember vette át. A regény e félszázados (főként nyugateurópai) forrongásának az ötvenes évekre kiderülő talán legfontosabb tanulsága pedig az, hogy az első nagy újító-rombolók tanítványainak, s a tanítványok tanítványainak kezén lassan elsikkadt maga a regény. A nagyszabású epikum, amiből hajdan elindultak. A világ egyre aggasztóbban leszűkült, a születéstől halálig ívelő emberi sorsokon eluralkodott a vegetálás, ember és világ vérbő dialektikája artisztikus mutatvánnyá, vagy elméleti parabolává halványult, jellem és személyiség jelképpé és tétellé vértelenedett.

Az utóbbi évtizedek nyugateurópai prózájának egyik legjellemzőbb tünete, hogy felsziporkázó művek és nemzedékekben rajzó regényírók ellenére a műfaj mennyire kimerült; hogy irányzatok és generációk milyen megvesztegető rutinnal kamatoztatják egymást és az elődöket. Dosztojevszkij nyomán Proust és Kafka új hangot ütött meg, autonóm regényvilágot teremtett. Utódaik jobbadán már csak az ő alapélményüket variálták: jó fülük volt az egyszer elhangzott dallamhoz, betoldtak egy-egy új ütemet és továbbjátszottak a kipróbált hangszeren.

Samuel Beckett irodalomtörténeti szerepe alighanem az, hogy gátlások és öncsalás nélkül végképp befejezni szándékszik a modern regény egyik irányzatának félszázados folyamatát. Lévén nem keserűen prófétikus, hanem őszintén nihilista, ráadásul következetes alkotó, vallomása illúziótlan leszámolás: a dögrovás állapotába érkezett ember tárgyi és személyi körülményeivel. Mivel világában az ember exisztenciális létét külső (erkölcsi, ideológiai, társadalmi) hatások nem befolyásolják, trilógiájának három kötete, a *Molloy*, a *Malone meghal* és *A megnevezhetetlen* érintetlenül „tiszta" képlete annak, amilyennek az embert, s a létét beburkoló világot látja. Egyben példázata, hogy ez a látás hová juttatta az egykor diadalmas regényt, mit vett el belőle, mivel pótolta a hiányokat és milyen lehetőségeit őrzi még.

*

Molloy, az időtlen csavargó seholsincs-országutakon csatangol (nehézkesen, mert féllábára sánta), anyját keresi, akiről nem tudja, anyja-e egyáltalán, vizelésének nehézségeivel csatázik és gyermekkori biciklijére emlékezik. Malone hanyatt fekszik ágyában, mint a felfordított teknősbékák, a mennyezet repedéseit számlálgatja, pucérságán csodálkozik és időnként Istent szólítja, aki nem válaszol. A Megnevezhetetlen egy koszos utcasarkon kőedényben üldögél, állával tartja fenn magát a tartály peremén, mert végtagjai lehulltak, ajkával legyeket fogdos és zokog a hálától, ha a jószívű szomszédasszony (akinek három neve van) ponyvát borít hóeséskor a feje fölé. És mindhárman beszélnek, egyes szám első személyben, szünet nélkül, megállíthatatlanul és követhetetlenül, fura és tébolyult asszociációkkal, örömtelenül és bánattalanul, a megállt idő terhe alatt, a halál előszobájában.

Nincs az a tankönyvszerkesztő, aki ezeknél a kurta szinopszisoknál terjengősebbre foghatná a Beckett-regények „tartalmát". Mert ezekben a regényekben nem a mulandó és esetleges „tartalom" a fontos, hanem az a metafizikai állapot, amit ez az illúziótlan anti-író megteremt. Becekett világképe: a lemeztelenített ember minden mást kizáróan előtérbe állított és érzelmi körítését vesztett haldoklásának látványa. Regényeiben nem élet és halál dialektikája a fontos, mint a régi realistáknál, s nem a halál komor egyedülvalósága, mint a modern pesszimistáknál. Beckett értelmezése szerint mindez lejárt lemez, agyonrágott közhely, s ráadásul nem is igaz. Az élet nem szép, a halál nem csúnya, s fordítva ugyanez áll; mindez egyszerűen *van*, nem sírni, újjongani, vagy töprengeni kell rajta, hanem magától értetődően tudomásul venni. Tudomásul venni mindenek előtt a világ arányaihoz képest másodpercnyire méretezett emberélet nevetséges képtelenségét, s ezt a mikro-időt összes kellékeivel együtt nem idillizálni, vagy heroizálni kell, hanem tárgyilagosan szemügyrevételezni. S ekkor kiderül, hogy a felcicomázott élet groteszk maskarádé a közönyös halál várótermében; az emberlét: abszurd és időtlen vénember-kor, mint Molloy-é, vagy Malone-é; alkotás és munka: legyek fogdosása és kusza hieroglifák klozetpapíron; a szerelem: gusztustalan handabanda nedvező testfelületek körül; maga az ember: háromnegyedrészt víz, egynegyedrészt salak, Beckett képeiben: mirigynedvek, korgó belek, leszáradt végtagok; család, barátok, közösség, mindaz, ami az *én*en túlnyúlik: emlékek áttekinthetetlen zürzavara, amelyek gomolygásában minden képfoszlány egyszerre igaz és nem igaz.

Ezt a közönyös nyomorúságot Beckett öröknek, általánosnak és változhatatlannak tartja. Regényeiben tér és idő határai ezért tolódnak a mitikus végtelenbe. Molloy öröktől-örökké hánvódik a végenincs országúton és nem jut el sehová. Malone léte: az időtlen haldoklás kalitkájába zárt véglény abszolút leválása a külvilágról. A Megnevezhetetlen az örök perccé sűrűsödött időben függ a világvégi kőedény falán. Hályogos szemükkel úgy látják, eldugult fülükkel úgy hallják a vegetálásukat körülfolyó kinti végtelent, ahogy halak érzékelhetik a fenti világot, hangyák a pontszemükbe beleférő látványt. Ebben a kocsonyás létezésben elvész, bizonytalanul sokértelművé lesz a személyiség is. Molloyt és Malonét amőba-mozdulataik közt egyetlen fontos kérdés foglalkoztatja: önmaguk személyazonosságának megállapítása. Ők-e azok, akiket a Molloy és a Malone név fed? Ezt a remegő bizonytalanságot kétségtelen bizonyossággra váltja a Megnevezhetetlen, akinek azért nincs neve, mert nem is lehet: egyszerre önmaga és másvalaki, akárki, aki eszébe jut. Nincs az a szemantikus filozófus, aki körmönfontabb levezetéssel (és bőbeszédűbben) állapítaná meg az egyezményes emberi jelekkel fedett fogalmak vagylagosságát, több-létét és nem-létét, mint Beckett fecsegő véglényei. A három regény három nagy monológjában szenvtelen meghatározásként tárul fel a rovar szintjére zsugorított ember szánandó értelmetlensége, a jelképszerű automatákban az általános üresség, vagyis Beckett egyetlen lényeges közölnivalója az emberről és lakhelyéről: a dimenziótlan semmi. Semmi sem biztos, s ennek a bizonytalannak az ellenkezője is bizonytalan.

Ezt a közönyös ténymegállapítást Beckett kaján iróniája színezi. Az ember, noha rendeltetésében nem emelkedik a mikróba fölé, ember-voltának egy szempontból büszkén eleget tesz: ronda halódásának utolsó moccanatáig nem szűnik meg önmagával foglalkozni. Meghatározni önmagát, szembenézni önmagával — így mondta ezt Beckett előtt az egzisztencializmus heroikus pesszimizmusa. Beidegzett gőgből, automatikus hepciáskodásból — mondja Beckett. Világlátásának legcsúnyább fintorát, az ember könvörtelen megvetését jelzi az a monomániás fecsegés, amit figurái produkálnak. Tudják, hogy nincsenek, hogy ál-létük nem számít, bele is nyugodnának, de nyelvük, szajkómódra, nem hagyja abba, amit egyszer megtanult. „És ez a hang, amely beszél, s tudja, hogy hazudik, hogy nem érdekli, amit mond, hogy alighanem túl vén

és túl megalázott ahhoz, hogy kimondhassa a végső szavakat, ez a hasztalan, s hasztalanságában is felesleges hang, amely nem is figyel önmagára, csak az általa megtört csendre — ez a hang hang-e még egyáltalán?"

Amit Dosztojevszkij megkezdett és Franz Kafka folytatott — a háromdimenziós ember elmozdítását a XIX. századi antropológia szintjéről — félszázad múltán Beckett a ganajturó bogár közönyös hullatakarításával bevégzi.

*

Mint írásművek, Beckett regényei gyötrően fárasztó alkotások. Trilógiája szövetében esztétikai szempontból új regényelem nemigen található. A belső monológ korlátlan használatát Joyce-tól vette át, színtér és figurák mitikus elvontságát Kafkától, a szín feletti vígasztalanul sötét égbolt az egzisztencialisták öröksége. De ezeket a megtanult elemeket Beckett vitathatatlanul egyénivé gyúrta, s regényvilágából éppen azt rekesztette ki, ami mesterei művében alighanem a legfontosabb. A nyelvi virtuozitás színpompás joycei mutatványát, mikrorealista felszín és irracionális mély szuggesztív kafkai ellentétét, s az egzisztencialista regény feszült dialektikáját szabadság és semmi között.

Világképéhez következetesen Beckett nemcsak trilógiája tárgyát, de anyagát és eszközeit is a semmiben keresi. Ebből azonban nemigen lehet kétszázoldalas regényeket írni. S valóban, az emberben időnként felmerül, tulajdonképpen miért ír Beckett regényeket, amikor közölnivalóját üres regénylapok hívebben kifejeznék. Ennek a következetes írónak egyetlen ellentmondása azonban, hogy világképét regényekbe foglalja, a regénykeret megtöltésére pedig mindhárom művében a belső monológokból kibontakozó asszoció-hálózatot használja fel.

Mindhárom regénye lényegében azonos technikával íródott, s ez a regénytechnika — ha az olvasó egyszer megtalálta hozzá a kulcsot — alapjában igen egyszerű. Elsivárult „hősei" érzékszerveikkel ugyan már alig, de agyukkal még valamelyest érzékelik a múltat, a regénybezárt létüket megelőző emberszabású életet, jelképesen értve: a való világot, az emberiségnek a nagy haldoklást megelőző teljes létezését. Vagyis: emlékeik vannak. Molloy, Malone és a Megnevezhetetlen araszoló vég-létét leginkább ezeknek az emléktöredékeknek felidézése és homályos újraélése tölti ki. Malone Saposcatra emlékezik, aki később a Macmann nevet kapja, a Megnevezhetetlen képzeletében Mahood és Worm bukkan fel minduntalan. Ezek a ködalakok az emlékezők monológjában mindegyre életre kelnek, történetek hangzanak el velük kapcsolatban, önálló cselekményrészecskék kerülnek elmondásra. Mielőtt azonban az olvasó ezeknek a monológoktól független betéteknek jelentéstartalmával tisztába jöhetne, a monologizáló hirtelen „visszavált", mégpedig azzal az újra és újra visszatérő fogással, hogy megkérdőjelezi emlékei hitelességét. Így történt-e valóban? Létezett-e Macmann (Mahood, Worm) egyáltalán? Ez a „visszaváltás", mint említettük, Beckett agnosztikus vallomása a világ alapvető megismerhetetlenségéről, minden érzékelés, tudás, emlék viszonylagosságáról. Semmi sem bizonyos, csak a közömbösen ronda haldoklás meg az esendő individuum locsogása.

Ezeknek a semmire épült regényeknek legfőbb bajuk mármost, hogy alig-alig élvezhetők. Az olvasás első gátja Beckett fejfájdítóan nehéz fogalmi megértése. Nem a nyelvi szöveg, a mondattá összeállt szavak megértése kínzó, hanem az egymás mellé került mondatok fogalmi ösze-nem-tartozása. Molloy sántikál az országúton, anyjára gondol, eszébe jut a biciklije, a biciklin egyszer útnak indult, talán az anyjához, ha volt anyja egyáltalán, bekísérték a rendőrőrszobára, fájt a lába a biciklizéstől, a lába sánta, hideg időben dörzsölgetni kell, az őrszobán nem tudta megmondani, hol lakik az anyja, ó van-e anyja egyáltalán. Malone elejti a botját, utána nyúlkál, Macmannra gondol, Macmann együtt élt egy öregasszonnyal, szeretni akarták egymást, de a szerveik nem engedelmeskedtek, az öregasszonynak hullott a haja, Malone megtalálja a botját, Macmann sosem találta volna meg a botját, ha lett volna botja, ha Macmann egyáltalán létezik. Valahogy így megy ez bekezdés- és fejezetnélküli végtelen oldalakon át, s az ember legfeljebb a technikai fogásokra jön rá, a megértés felöl — nem a nyelvi szöveget, hanem a szövegből összeállt egészet illetően — mindvégig kételyei maradnak. Alkalmasint azért, mert ezeken a regényeken nincs mit „érteni", a Beckett-világnak éppen az a rendeltetése, hogy racionalista fogalomalkotás számára összetevőiben értelem-nélküli legyen. E regényfigurák monológjai gyermekecskék elalvás előtti morfondírozására emlékeztetnek, vagy méginkább aggastyánok önmagukkal perlő, félhangos beszédtöredékeire. Ez a regénytechnika a trilógia zárókötetében,

*A megnevezhetetlen*ben éri el csúcspontját, ahol a szakadatlanul csobogó monológban minden állításra annak tagadása következik, s e mondatpárok az előző két regény emlékfoszlányaiból kibomló történetrészecskéket sem tartalmazzák már. Aminek eredményeként *A megnevezhetetlen* már nemcsak nehezen olvasható,hanem lankasztóan unalmas is. Az ember eleinte megpróbál az egymástól függetlenül lebegő mondatpárokba valamilyen összefüggő értelmet „beleolvasni", aztán feladja. *A megnevezhetetlen* nyilván nem akar többet kifejezni, mint amennyi formális logikával a szövegből kiolvasható. A teljes szétesést, a kiterjedés nélküli ürességet.

Furcsamód a kába unalomba torkollik a Beckett-regények monológjainak az emlékképeken túli másik összetevője is: azok a leíró részek, amelyeket jobb híján mocsok-betéteknek nevezhetünk. Mindhárom monológ leírásait a szerves és a szervetlen anyag korhadásának hideg foszforeszkálása önti el, halomszámra gyűlik az emberi és tárgyi salak. Egyrészt az elöregedett test rekvizitumai sorakoznak: elsatnyult végtagok, rozzant érzékszervek, nedvedző pórusok és anyagcsereváladékok, másrészt az animális mechanizmussá lefokozott nemi élet reszleteződik, precíz és rideg tárgyiassággal. Ehhez társulnak a semmi-világ szervetlen kellékei, sár, szemét, piszok kupacai, melyek közt lassan vonszolja kiszolgáltatott testét a féreggé alázott volt-ember. Valaha, a naturalizmus virágkorában, Zoláék mennyei ragyogással tudták bevonni a Csúnyát (örömükben, hogy felfedezhették, ami addig titok volt), s az emberi rút gyönyörködő, vagy undorodó ábrázolásából emlékezetesen kamatozott a modern polgári irodalom jórésze, beleértve a legnagyobbakat is. De Beckett már nem vonz, nem undorít és nem érdekel. Figuracsonkjainak oldalszámra menő sanyarú szexuális fantazmagóriáit végül már jobban únja az ember, mint a hajdani wakefieldi tiszteletes imakönyvének leírását, s nosztalgiát érez Pickwick úr tiszta férfiúsága iránt.

Az irodalom minden lehet, csak unalmas nem — mondta ki a legfőbb esztétikai aranyszabályt Voltaire. Trilógiájában Beckett következetes maradt világképéhez, de következetlen az irodalomhoz. A szokványos regényvilág helyén megteremtett ellenvilág szavakra esik szét, s a vegetáló emberroncs egykedvű verbalisztikája nem tömöríti, mert lényege az, hogy nem tömöríthető jelentéssé, aminek jelentése nincs: a semmit.*

*

Dosztojevszkij nagy élménye az volt, hogy az emberben jellemével ellentétes vonások rejlenek; Joyce-é: az emberi tudat egyik fele felszín alatt lappang; Kafkáé: az ember személytelen hatalmak törékeny kiszolgáltatottja; az egzisztencialista regényé: az ember élete harc a nyűgöző semmi és önmaga lehetőségei közt. Hogy e felfedezésekből jelentős irodalom születhetett, alighanem annak köszönhető, hogy műveikben a megsejtett új a hagyományos régi elemeivel keveredett, s e küzdelemből-társulásból nagyívű regényvilág keletkezett. Beckettnél az ellentétpárok helyét a monológ veszi át, ahol a legelső lapon kimondatik e regényvilág egyetlen törvénye és tanulsága: a közönyös haldoklás.

Mi jöhet ezután? Pillanatnyilag úgy látni, a becketti trilógia befejezése a modern regény egyik irányzatának. Továbblépni maga a szerző sem tudott mostanáig. A trilógia az ötvenes évek elején született meg; azóta Beckett egyetlen regényt írt, 1961-ben *Comment c'est* címmel, amely azonban nem a trilógiát folytatja, hanem Joyce *Finnegan's Wake*-jéhez kanyarodik vissza. Az absztrakt „hangregény"-hez, amely húsz év óta holtágnak látszott. Akárcsak Joyce utolsó műve, a *Comment c'est* is össszefüggéstelenül egymás mellé dobált szavak végtelenje, amelyből mindenki azt olvashatja ki, amit akar, tekintve, hogy nemcsak a regénynek, de — amennyiben akadnak — a mondatoknak sincs semmiféle egyezményes jelkészlettel lefordítható értelmük.

Vígasztalóbb érv a Beckett-trilógia zárótétel-szerepe mellett a modern regény egy másik ágának térnyerése a utóbbi évtizedekben. Már a huszas-harmincas években (amikor a nyugateurópai próza újításai közepette Martin du Gard korszerűtlen klaszszikusnak számított) a szovjet és az amerikai regény merőben más útra tért. Az egyik egy születő új, a másik egy megkésett fejlődésű társadalom uralkodó műfajaként olyan érzékletesen gazdag valóságanyag birtokában újította meg a múltszázadi klasszikus realizmust, hogy eredményeik ma maradandóbbnak látszanak a legtöbb nyugat-

* Ez az írás regényelméleti kérdéseket tárgyal, ezért nem foglalkozik Beckett drámáival, amelyek a trilógia világlátásában fogant, de annál lényegesen jobb alkotások. A sajátos műfaj-különbség miatt a drámában (főként a *Godotra várva* című)ben szuggesztív látványossággal érvényesül Beckett dinamizmusa, groteszk humora, stb.

európai kortárs-író belterjes fikcióinál. S mintha a két utolsó évtized jelentős nyugat-európai írói is mindinkább a modern regénynek ehhez az irányzatához kapcsolódnának: világképben a szemmelláthatóhoz, emberábrázolásban a tettenérhetőhöz, formában a klasszicizálódáshoz térve vissza az irracionális regény mértékeitől. Camus *Pestise* és *Bukása* éppúgy ezt tanúsítja, mint Graham Greene, vagy az olasz neorealisták legfontosabb regényei.

Beckett megkísérelte kihagyni a kulisszává dermedt világból az ember mindazon vonásait, amelyek a féreg, vagy a báb adottságain túlmutatnak. S ha kiiktatjuk hátterét, mozgáskörét és lehetőségeit, az ember valóban nem több a földből eső után kibújó gilisztánál. Beckett erre a senkiföldjére kényszerítette kreatúráit, akikről végül az a tulajdonságuk is lekopott, hogy ábrázolhatók legyenek.

SÜKÖSD MIHÁLY

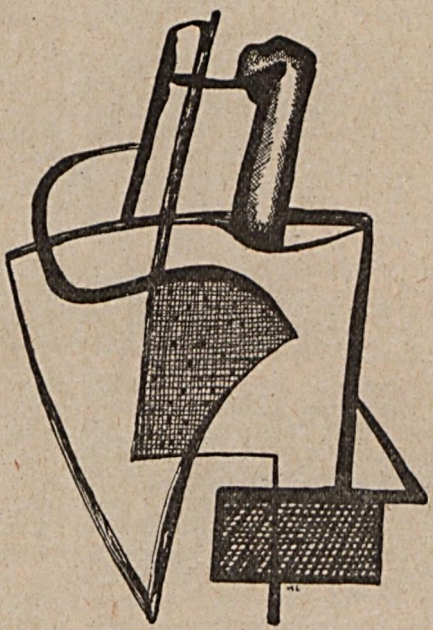

Kassák Lajos rajza

A magyar irodalom lengyel tolmácsolói között

Olvasom, hogy Varsóban bemutatják Az ember tragédiáját és most már kétszeresen sajnálom, hogy nem sikerült találkoznom Lew Kaltenberghgel, Madách művének fordítójával. Nem rajtam múlt, sokat villamosoztam, buszoztam Varsóban „Kaltenbergh ügyben", de ráakadni sohasem sikerült. Pedig mindenütt „éppen az előbb látták", „öt perccel ezelőtt ment el", s ilyenkor aztán nem is engedtek addig tovább, míg el nem mondtak egy jóízű adomát Kaltenberghről. Egyre érdekesebbé vált számomra ez az ember s most már szenvedélyesen kezdtem keresni. Újabb „most ment el"-ek és újabb adomák. Meggyőződésem, hogy a frappáns történetkék majd egy szálig irodalmi kávéházakban, jókedvű beszélgetések során kerekedtek, de akkor is, Lew Kaltenbergh kuriózum lehet a maga nemében, ha ennyi mindent ráfognak.

Egyébként fordítására véletlenül bukkantam. Nem tudom, mindenki így van-e vele, ha külföldre jut — én lázasan kutattam minden magyar vonatkozású dolog után. Elsősorban persze könyveket kerestem. Marian Pilottal, egy fiatal lengyel íróval sorrajártuk az Aleje Jerozolimskie és a Nowy Świat könyvesboltjait. Magyar könyvekre vadásztunk. Megkönnyítette dolgomat, hogy Pilot járt már Magyarországon s így korábban is érdeklődött magyar vonatkozású dolgok iránt, s tudta a magyar könyvek „lelőhelyeit". Mikor már ugy látszott, hogy szinte minden lengyelre fordított és a könyvesboltokban található magyar művet láttunk, kísérőmnek eszébe jutott még egy magyar könyv. Hirtelen sem a címére, sem a szerzőre nem emlékezett, csak annyit tudott, hogy Lew Kaltenbergh fordította, szép kiállítású, nagy alakú könyv, és drága is, lehet vagy hetven zloty. Aztán még, kis töprengés után kisütötte, hogy verses dráma. Madách? — kérdeztem tőle. Úgy van, Madách! — válaszolta, és már kerestük is a könyvesboltot, ahol emlékezete szerint látta.

A pult mögött barátságos nő állt. Mosolyogva rázta a fejét. Nem, ő ilyen könyvre nem emlékszik. Barátom erősködött. De igen, itt látta a könyvet, a Pax kiadó adta ki. Az lehetetlen — rázta erre még határozottabban a fejét a nő — hiszen ez az üzlet csak a Pax kiadványait árusítja, tudnunk kellene róla. Szerencsére a nagy töprengésre a másik eladó is odajött, s rövid gondolkozás után előhalászta Az ember tragédiája lengyel nyelvű kiadását a pult alól. A fordító, munkáját Áprily Lajosnak ajánlja hetvenedik születésnapjára. — A könyv tízezer példányban jelent meg, az elárusítónő szerint „senki sem kereste", mások szerint ez nem is csoda, hiszen a kritika elhallgatta, egyetlen sort sem írtak róla. Hogy miért, arra nem tudott választ adni senki, így én még ma sem tudom. Először ugyan arra gondoltam, hogy talán a fordító különcségei miatt hallgatnak róla. Erről a feltevésről hamarosan kiderült, hogy hamis. A millió adoma ellenére Kaltenbergh a lengyel irodalmi élet megbecsült, tisztelt alakja. S a megbecsülésre, tiszteletre okot is ad, hiszen rendkívül sokoldalú és tehetséges ember.

Valamivel később kezembe akadt egy érdekes könyv. Népszerű varsói újságíró, Olgierd Budrewicz írta. Címe: Varsói Baedeker, alcíme: Inkább emberekről. Ez a maga nemében páratlan könyv Varsó neveztességeiről szól. Mézbe, vitriolba mártott tollal mutat be az olvasónak híres varsói mulatókat, múzeumokat és — ahogy az alcím is tanúskodik — főleg embereket. Utcaseprők, lakájok, írók, művészek, közéleti férfiak frappáns, szellemes portréi sorakoznak a könyvben, s látszik, ha nyilakat lövöldözve is, nagy szeretettel foglalkozik az író minden egyes riportalanyával.

Ebben a könyvben megtaláltam Lew Kaltenbergh portréját is. Róla egyébként szinte mindenki így beszél, mint ez a kis írás. Tréfálkozva, viccelődve, de azért nagy tisztelettel. Hevenyészve lefordítottam néhány sort a portréból:

„A filozófia doktora, irodalmár, műfordító, száz hobbijával szakszerűen foglalkozik, tréfamester, nagy hazug, 50 éves.

Honnan a vezetékneve? A származása körül keringő néhány tucat verzió közül Roman Niewiarowski találta ki a legkedvezőbbet: Lew a hrubieszówi csodarabbi fia. A háború éveit K. Magyarországon töltötte, ahol néhányszor bárónak adta ki magát és monoklit viselt (valamint rongyos nadrágot).

Legutolsó könyve, az Évek és emberek utószavában írja némi öniróniával, hogy életében volt már költő, író, színész, tudományos dolgozó, főiskolai tanár, újságíró és képzőművész. Azt mondja magáról: „minden tevékenységem közben grafomániában szenvedtem".

Emlékezőtehetsége fenomenális („minden felesleges dologra emlékszem"). Budapesten 1942-ben megjelent háromkötetes műve: A jelenkori lengyel irodalom törté-

neténeк vázlata — majdnem az egészet emlékezetére támaszkodva írta.

Imád hazudni. Egyszer valamiféle kocsmában matrózokkal akadt össze. Egész éjjel Szumátráról és Angoláról mesélt nekik, holott e vidékeket sohasem látta.

Erdélyi vándorlásai közben találkozott Bognár Imrével, az 1848-as szabadságharc utolsó élő résztvevőjével, aki tíz egynéhány éves gyerek korában Bem seregében szolgált; ebből írta később ifjúsági regényét, a „Bem apó katonája"-t.

Mindenekelőtt magyar klasszikus költőket fordít. Utoljára megjelent Madách Imre: Az ember tragédiája".

Egyszóval nem csoda, ha Kaltenberghet kuriózumnak tartják. S engedtessék meg nekem az a kijelentés, hogy ez nemcsak monoklija, tréfái és tündéri hazugságai miatt van, hanem egy kicsit azért is, mert tud magyarul. Nem is hinné az ember, hogy a lengyelek (nem szeretek ugyan általánosítani, de nagyon sokféle emberrel beszéltem: parasztokkal, írókkal, diákokkal, újságírókkal) milyen keveset tudnak Magyarországról. Egy kicsit egzotikum számba megyünk náluk. Különösen az írók között — a nyelvünk miatt. Mert igaz ugyan, hogy a lengyelek (akárcsak mi a magyarról) szívesen mondják: a lengyel nyelv a legnehezebb a világon (ami azt illeti, a hét esetes főnévragozás, a különböző törvények és főleg törvényen kívüliségek sokasága csábítanak erre a feltételezésre, különösen akkor, ha az ember első, botladozó lépéseit teszi a polski jezyk sűrűjében), de a magyart — már akik ismerik —, kacifántos, megtanulhatatlan nyelvnek minősítik.

Ezt bizonyítják egy másik, annak idején Magyarországra emigrált lengyel írónő, Kazimiera Iłłakowiczówna Adyról szóló cikkének bevezető sorai. „Ha azt mondta volna nekem valaki, hogy valamikor, még ha csak felületesen is, magyarul fogok tanulni, szívből kinevettem volna. Ugyan! Az emberek tanulnak franciául, angolul, németül és kész, sőt talán magukban még ezeknek a nyelveknek a hasznosságát is kétségbevonják. Újabban pedig a szovjet—lengyel barátság jegyében nagyon sok ember tanul — igen helyesen — oroszul. Ebben nincs semmi furcsa. De magyarul, vagy románul?! A román még csak hagyján — hiszen hasonlít más román nyelvekhez, s aki franciául vagy latinul tanult, az újságokból és a beszélgetésekből a legegyszerűbb szavakat kihalászhatja, de a magyar, amely semmiféle más nyelvhez nem hasonlít! Magyarul a telegram „táwirat", a panienka „kiszasony", a dzien dobry „jo napot kivanok". Női neveknek hímnemű végződésük van: „Jolan", „Katalin" és férfiakat így neveznek: „Bela" és „Pista". Egyetlen lengyel sem sejtette, aki a háború alatt Magyarországra került, hogy róla beszélnek, amikor hallotta: „Lendiel menekült"."

Iłłakowiczówna ezt még azzal is megtoldja, hogy a magyarok nem szívesen beszélnek más nyelven, csak magyarul — még ha kitűnően beszélnek is valamilyen más nyelven — s ráadásul a magyart a világ első, legkifejezőbb, legtömörebb, leggyönyörűbb (szó szerint így) nyelvének tartják.

Ilyenkor ébred rá az ember (még ha egész sereg meg mosolyogni való tévedése van is Iłłakowiczównának), hogy mennyire elszigetel bennünket nyelvünk, hogy milyen tisztelettel adózhatunk mindazoknak, akik élethivatásuknak választották idegen létükre a magyar irodalom fordítását.

Mindeneseire furcsa nép lehetünk, ha még azok is így írnak rólunk, akik köztünk éltek. Viszont Iłłakowiczówna idézett cikkében alapos ismertetést nyújt Adyról, sőt néhány versét is lefordítja. Ezért pedig köszönet jár.

Még Petőfi, Jókai nevére fölismerően csillan a szemük (bár Petőfiről is inkább azon az alapon tudnak, hogy ő volt Bem szárnysegédje), de például József Attilát már nagyon kevesen ismerik. Pedig József Attila verseinek egy válogatása 1956-ban csinos kötetben megjelent az Iskry kiadó gondozásában. Szinte jólesett hallani, mikor egy fiatalember első találkozásunkkor felsorolt néhány magyar írót és mindjárt „Attilával" kezdte. Igaz, hogy a fiatalember a fiatal írók kéthetente megjelenő lapja, a „Wspólczesnosc" lírai rovatának vezetője volt.

Könyvesbolti vadászataim alatt minden magyar névnek kétszeresen örültem. Megtaláltam — Madáchén és József Attiláén kívül — Szabó Magda, Kaffka Margit, Csombor Márton, Illés Béla, Gábor Andor, Jókai, Karinthy, Móra Ferenc, Mikszáth Kálmán, Herczeg Ferenc, Szántó György, Veres Péter, Hegedüs Géza, Vidor Miklós, Móricz Zsigmond könyveit. Elég hosszú névsor — mégis kevés, bár nem állítom, hogy itt minden lengyelre fordított magyar mű szerzőjét felsoroltam. S ezt a nézetemet, hogy mindez kevés, alátámasztotta az egyik műfordítóval folytatott beszélgetésem.

Gondosan feljegyeztem a fordítók nevét. (Gondolom, azt sem árt megemlíteni, hogy Gábor Andor és Karinthy könyvét németből fordították. Itt csak az eredetiből fordítókat sorolom fel.) Andrzej Sieroszewski, Jan Slaski, Lew Kaltenbergh, Eugeniusz Mroczko, Camilla Mondral, Tadeusz Fangrat, Ella Maria Sperlingowa, Stanisław

Pazurkiewicz. Később láttam egy magyar nyelvkönyvet, magyarul tanuló lengyelek számára. Szerzője a fordítók egyike: Eugeniusz Mroczko. Elhatároztam, hogy felkeresem, már csak azért is, mert akkor egyben meglátogatom a Dzierzynski téri Magyar Kulturális Intézetet is.

Erről az intézetről nem árt néhány szót ejteni. Vele való ismeretségem még itt, Pécsett kezdődött. A Nádorban találkoztam Mieczyslaw Wiewiórskival, az intézet helyettes vezetőjével. Róla csak annyit, hogy külföldit ennyire tökéletesen magyarul beszélni még nem hallottam. Szinte megnyugodtam, mikor jó másfél órás beszélgetésünk során az egyetlen hibát elkövette: minimális helyet „minyimálist" mondott. Már ő is beszélt az intézet munkájáról, de igazán csak közvetlen közelről látszik, hogy ő és társai végzik a legnagyobb munkát annak érdekében, hogy a lengyelek megismerjék hazánkat. Könyvtáruk, lemeztáruk, filmvetítőjük van, kiadványokat, buletineket készítenek Magyarországról. No és persze magyar nyelvtanfolyamot tartanak.

Ezalkalommal szerencsém volt, éppen a másodévesek nyelvórája kezdete előtt néhány perccel érkeztem oda. Kíváncsi voltam, kik azok az elszánt emberek, akik nekivágtak a magyar nyelv meglehetősen göröngyös útjának. A beiratkozási lap szerint a másodévesek tizenöten vannak (az elsősök ötvenen!), de azon a napon csak nyolcan-tízen gyűltek össze. Többnyire fiatal lányok, de volt köztük férfi is — egyikük repülőtiszt — és egy idősebb nő. Először tanárukhoz, Esztényi Eszterhez fordultam a kérdéssel: miért tanulnak magyarul? Nyugodtan forduljak csak hozzájuk — válaszolta —, annyira tudnak már magyarul, hogy el tudják mondani. Valóban meglehetősen jól beszéltek magyarul. A repülőtiszt elmondta, hogy barátságot kötött egy magyar fiatalemberrel, érdekli Magyarország s szeretne sokszor ellátogatni hozzánk, azért tanul. A lányok viszont egyöntetű, sokat sejtető mosollyal felelték: édes titok.

Az ügy további — bizonyára rendkívül érdekes részletekkel szolgáló — boncolgatására nem került sor, mert egyrészt megkezdődött a feltételes móddal való birkózás, másrészt megérkezett Eugeniusz Mroczko.

Fiatal, harminc év körüli ember. A háborút ő is Magyarországon vészelte át. Itt tanult meg magyarul, s egyben meg is szerette a magyar nyelvet. A varsói egyetemen a felszabadulás után magyar tanszéket állítottak fel — ennek első hallgatói közé tartozott Eugeniusz Mroczko.

Munkásságról röviden ennyit: lefordította az Ég a Tiszát, Szántó György két művét, Vidor Miklós Szőkőár című regényét, jónéhány novellát és Rónai Tass András Mongóliai útinaplóját.

A beszélgetés vége felé bevallotta, hogy egy ismeretterjesztő előadás kapcsán öt József Attila verset is lefordított. Szándékosan írtam így, hogy „bevallotta", hiszen a versfordításokat rögtön az előadás után elégette. És itt két dolgot szeretnék elmondani. Az egyik Eugeniusz Mroczkora vonatkozik: Mi tette őt nagyon rokonszenvessé? A művészi szerénység. Lassan dolgozik, sohasem fordít napi öt oldalnál többet — bár tökéletes nyelvtudása sokkalta többet engedne meg —, de feladatát tökéletesen szeretné megoldani és a fordítói hűséget sohasem áldozza fel a gyorsabb iramnak. Erre jó példa a következő. Szoros kapcsolatban áll irodalmi életünkkel, kezébe kerülnek a legújabban kiadott könyvek, naponta olvassa a magyar irodalom híreit. Mi sem természetesebb, hogy közben figyelme ráterelődött Németh Lászlóra, furcsállotta, hogy még egy művét sem fordították le lengyelre. Elhatározta, törleszti az adósságot — mert adósságnak érezte. Hozzá is kezdett. Lefordított harminc oldalt. S itt hadd idézzem őt: „Egyre elkeseredettebben és gyanakvóbban figyeltem lengyel szövegemet. Tartalmilag nem tehettem szemrehányást magamnak. Minden mondat tökéletesen fedte a megfelelő magyar mondat értelmét. Csakhogy közben Németh László elveszett. Újra hozzáláttam, előről kezdtem. Az eredmény ugyanaz. A lengyel szövegből hiányzott Németh László eredeti, ízes nyelve, prózájának sajátos hangulata. Abbahagytam."

Nem azzal hagyta abba, hogy Németh László lefordíthatatlan, hanem azzal, hogy azért is lefordítja valamelyik regényét, de csak olyan munkát ad ki keze közül, amelyre büszke lehet. Négy éves fordítói pályafutása még nem nyújtott neki elég tapasztalatot, tudja, hogy Németh László prózájának fordításához különleges felkészültség kell. „Nehogy tévedés essék, nem a tájnyelvi kifejezések és a tájszavak okoznak gondot. Ezeknek fordítását könnyen meg lehet oldani, hiszen Lengyelországban is számos tájnyelvi csoport van, tehát a hasonló ethnikumot figyelembe véve egyszerűen csak be kell helyettesíteni. Németh László egyéni, s természetesen egyik legnagyobb értékét jelentő zamatos nyelve a „bajok forrása". És ha az ember az eredeti mű levegőjét nem tudja visszaadni a fordításban — akkor a fordítás nem jó, Most sokat tanulmányozom Németh László műveit, s hiszem, hogy megtalálom a fordítás kulcsát."

S most a másik dolog, amely ezekről az elégetett József Attila versekről jutott eszembe. Eugeniusz Mroczko meggyőződése, hogy csak azok tudnak jól verset fordítani, akik maguk is költők. Ezt a maga szempontjából jogosan mondja, hiszen ő is próbálkozott, különösen József Attilával, mert József Attilát nagyon szereti. Sohasem írt verset, és a sajátmaga elé állított mérce nem engedte, hogy ezekkel a fordításokkal nyilvánosság elé lépjen.

Azt hiszem, valamennyi költőnk közül József Attilát a legnehezebb idegen nyelvre fordítani. Most, hogy költészete kezd hódítani Nyugat-Európában, gyakran olvashatunk olasz, francia fordítóiról. Ezek a nyilatkozatok, cikkek szinte másból sem állnak, mint a nehézségek felsorolásából, amit József Attila idegen nyelvre fordítása jelent. Említettem már, hogy József Attila Válogatott versek című kötete megjelent az Iskry kiadónál. Látszik, hogy a fordítók lelkiismeretes és nagy munkát végeztek, de József Attila nyelve, eredeti képei, frappáns rímelése ugyanolyan nehézségek elé állították őket, mint bármilyen más nemzetiségű fordítót, és az eredetit megközelíteni sajnos csak ritkán sikerült.

Emlékezetünkbe idézve a mi legkiválóbb fordítóinkat, hajlandó az ember igazat adni Eugeniusz Mroczkonak, verset fordítani költők feladata. Csakhogy van-e Lengyelországban olyan költő, aki tud magyarul? Én csak Kaltenberghről tudok, s néhány olyan tehetséges fiatal költőről, aki szívesen megtanulna magyarul — de egyelőre egy szót sem tud.

Azt hiszem nem ad különösebb vitára okot az a kijelentés, hogy a magyar irodalomnak a költészet az „erős oldala". Lengyelországban mégsem ismerik költőinket — s ez a fentebb ismertetett névsornak a legnagyobb szépséghibája. Egyetlen nemzet irodalmáról sem lehet hű képet kapni költőinek ismerete nélkül. És a magyar irodalomra ez fokozottan áll.

Tagadhatatlan, napjainkban Lengyelországban nagyon szorgalmazzák a magyar írók fordítását. Eugeniusz Mroczko mondta el, hogy az írószövetség vezetői — személy szerint Iwaszkiewicz is — gyakran beszélgetnek vele a mai magyar irodalomról és sürgetik, hogy többet kellene fordítania, alaposabban meg kellene ismertetni Lengyelorszxágban a mai magyar irodalmat. A kiadók is sürgetik: mai regényeket kérnek. De főképpen regényeket! A novella nem örvend túlságosan nagy keresletnek, pedig „a magyarok általában jobb novellisták, mint regényírók. De ha egy novellát fordítok, nagy utánjárásba kerül míg találok egy folyóiratot, amely helyhiánnyal, anyagtöbblettel küszködve hajlandó közölni, a regények után viszont kapnak a kiadók." Ezt egyébként nemcsak Mroczko említette. (Néhány fiatal lengyel novellista is panaszkodott, hogy jóval nehezebb novelláskötetnek kiadót találni, mint regénynek.) Pedig éppen akkoriban sokat meséltek lengyel írói körökben egy kitűnő magyar novelláról, amelyet néhányan egy francia folyóiratban olvastak. Az írás szerzője Sarkadi Imre.

Mai irodalmunk híre azonban szerencsére nemcsak ilyen kerülőutakon jut el Lengyelországba. A lengyel rádió ezelőtt egy évvel indította meg a Világirodalom újdonságai című rovatát, amelyben háromhavonta fél órát kap a magyar irodalom. Ezt a magyar részt Eugeniusz Mroczko szerkeszti. Általában egy-egy újonnan megjelent regényéről szokott beszámolni s ehhez illusztrációul egy-két fejezetet is lefordít. Legutóbb Bóka László Karfiol Tamás című regényét ismertette.

Szót kerítettünk beszélgetés közben Az ember tragédiája fordításáról is. Eugeniusz Mroczko példamutatóan kitűnő munkának tartja.

Végezetül két kívánságának adott kifejezést. Az egyik: a magyar írók írjanak minél több kitűnő regényt, a másik: szeretné minden idejét fordításnak szentelni, de erre csak akkor kerülhet sor, ha befejezi a Lengyel Tudományos Akadémián folyó magyar—lengyel nagyszótár készítésében ráeső munkát...

LÁZÁR ERVIN

„Segíteni csak kíméletlen őszinteséggel lehet..."

Beszélgetés Szergej Antonovval

A nemrégiben hazánkban járt szovjet íródelegáció — Alekszander *Gyementyev* irodalomtörténész, kritikus, a *Novij Mir* főszerkesztő-helyettese, Csingiz *Ajtmatov*, Szergej *Antonov* és Anatolij *Kuznyecov* író — Pécsre, a *Jelenkor* szerkesztőségébe is ellátogatott. Ebből az alkalomból lapunk munkatársa a következő beszélgetést folytatta Szergej *Antonov*val.

Jelenkor: Miről érdeklődtek Önöktől leggyakrabban magyarországi látogatásuk során?

Antonov: Természetesen a szovjet irodalmi élet jelenlegi változásairól, alakulásáról akartak hallani legtöbben, s meg kell mondanom, nagyon szívesen beszéltünk erről a témáról, hiszen a Szovjetunióban ez manapság mindennapi életünk legnagyobb problémája. Viták, irodalmi harcok kereszttüzében alakul irodalmi életünk.

J.: A vita kik között folyik?

A.: Irodalmi csoportosulások, többé-kevésbé ellentétes nézetek mindig voltak, mióta irodalomról beszélhetünk s vannak ma is. Ez alól a Szovjetunió sem kivétel, bár azt állítani, hogy a szovjet irodalom két ellentétes csoportra szakadt, túlzás lenne. Annyi azonban igaz, hogy a XX. kongresszust követő szabadabb légkört s a nyomában kibontakozó, friss irodalmi áramlatokat nem fogadta mindenki egyhangú lelkesedéssel. Az úgynevezett „új hullám"-nak sok igaztalan, túlzó kritikával, sok maradi nézettel kellett megharcolnia, míg irodalmi berkekben „polgárjogot" nyert.

J.: Kik az „új hullám" tagjai, és milyen célokat tűztek maguk elé?

A.: Név szerint elmondani nagyon nehéz lenne, egyrészt mert igen sokan vagyunk, másrészt ez nem annyira egy szervezeti összefüggésben lévő személyi csoportosulás, hanem inkább irodalmi irányzat, amely lerázta a sztalinizmus béklyóit, irodalmi korlátait, és a teljes és igaz valóság becsületes, segítő szándékú ábrázolását tűzte célul maga elé.

J.: Antonov elvtársnak személy szerint mit jelentett a sztálinizmus béklyóinak és irodalmi korlátainak lerázása?

A.: Azt hiszem, felesleges lenne arról beszélni, hogy a XX. kongresszus előtt született irodalmi művek nagy része lakkozó, szépítgető, a problémákat elhallgató volt. Azért mondom, hogy nagy része és nem teljes egésze, mert ebben az időszakban is sok olyan szovjet író akadt, aki elveiből mit sem engedve, becsületesen, önmagához hűen alkotott. Hogy csak néhányat említsek: Solohov, Pausztovszkij, Ehrenburg, Tvardovszkij és még jó néhányan. S nem a magam mentségére mondom, de bizonyos vagyok benne, hogy íróink nagy része becsülendő szándékkal fogott munkához. Csakhogy szinte vérünkbe ivódtak a korlátozások, a megkötöttségek, minduntalan felvillantak előttünk a tilosat jelző piros lámpák, s ez sajnos sok esetben oda vezetett, hogy már automatikusan, a megírás lehetőségével nem is számolva kerültük a veszélyes vágányokat, ingoványos területeket. Pedig veszélyes vágányok és ingoványos területek mindig vannak. S még így is mennyi energiát fordítottunk, mennyi erőt vettünk el az alkotáshoz szükséges lendületből, a szerkesztői piros ceruza megfékezésére! Hány jó, érdekes írás került vissza „közölhetetlen" felirattal az íróhoz, hogy aztán kínos-keserves munkával sematikussá, probléma nélkülivé nyomorgatva az olvasóhoz jusson! Jómagam is végig csináltam néhány ilyen búcsújárást. Ötvennégyben például írtam egy regényt. Nem állítom, hogy nem hagytam ki belőle olyan dolgokat, amelyeket meg kellett volna írnom. A kiadó azonban még így is riadtan dobta vissza a kéziratot, és egy sereg húzást javasolt. Legszívesebben azt mondtam volna, hogy akkor ne jelenjék meg a könyv, de már kiadói tervben volt, szerződést kötöttünk rá, a megegyezést nem lehetett felrúgni. Jelentéktelen stiláris javítások után visszavittem a könyvet. A kiadó vezetője elkeseredetten mondta, nem bánja, jelenjen meg a könyv, de az én felelősségemre, neki az egészhz semmi köze, tartsam a hátamat én. A sors iróniája, hogy éppen ezt a könyvemet tüntették ki az akkori hivatalos szervek irodalmi díjjal. Ma már nincs kitéve ilyen golgota-járásnak az író, nincsenek tilost jelző lámpák a jószándékú író előtt, és nekem az az érzésem, hogy mostanában írt írásaim sokszorosan jobbak a régieknél. Bár tudom, hogy az igazi nagy művek megalkotása még hátra van, és a szovjet irodalmi életben gyűrűző vitákban elsősorban művekkel kell állást foglalni. Méghozzá jó művekkel!

J.: A magyar közönségnek nagyon tetszett a *Nagyvilág*ban megjelent két novellája, az *Üresjárat* és az *Aljonka*. Tudomásunk szerint Antonov elvtárs moszkvai. Hol gyűjtötte az anyagot ezekhez a távoli vidékeken játszódó írásokhoz?

A.: A *Pravda* megbízásából több hónapig jártam a sztyeppét, a szűzföldeket. Akkor rövid riportokat írtam élményeimről, később megszületett az *Aljonka* és az *Üresjárat*. S ha már itt tartunk, hadd említsem meg, sokan mondták nekem, hogy egyik írásban sincs kimondottan negatív hős. Örültem, hogy észrevették. Hiszen mi más, ha nem irodalmi sematizmus a fejével felhőket verő pozitív hős és a poklok kétszeres sötétségét lelkében hordozó negatív hős?! Az élet sokkal bonyolultabb és az emberek sokkal összetettebbek. S ezeket az embereket tévedéseikben is meg kell érteni, s ha már megértjük, csak szeretettel tudjuk ábrázolni őket. Akkor is, ha sokszor helytelenül cselekszenek. Nem az ellenség minden áron való keresése a célunk, hanem az emberek helyes útra terelése, a becsületes állásfoglalás.

J.: Megfogalmazná-e részletesebben, mit ért becsületes állásfoglaláson?

A.: Napnál világosabb, de azért nem árt elmondani, hogy jómagam is, és minden szovjet író, aki az „új hullám"-hoz számít, feltétlen híve a kommunizmusnak. Így aztán valamennyien kötelességünknek érezzük, hogy mindenben a hazánkban folyó, nagy energiát és erőfeszítést kívánó munkát segítsük. Segíteni pedig csak kíméletlen őszinteséggel lehet. A XX. kongresszus utáni kor legnagyobb jelentőségét abban látom, hogy nemcsak a sztálini idők visszaéléseinek és fonákságainak leleplezését követeli meg az írótól, hanem azt is, hogy a jelenlegi időszak zökkenőiről, vargabetűiről és égető problémáiról is bátran, segítő szándékkal, ha kell: bírálóan írjon. Mindaz, aki nem él ezzel a lehetőséggel, nem teljesíti kötelességét. A becsület megkívánja, hogy minden körülmények között, mindenkivel szemben, bátran kiálljunk kommunista igazságainkért.

J.: Olvashatjuk-e a közeljövőben valamilyen magyarul megjelenő művét?

A.: Úgy tudom, már folyik egyik regényem magyar nyelvű kiadásának előkészítése.

J.: Jelenleg min dolgozik?

A.: A közelmúltban fejeztem be egy irodalomelméleti munkát. A novella sajátosságait boncolgatom ebben a műben, megpróbálom körülhatárolni a modern novellát. Az írás még kéziratban van, néhány barátom olvasta csak, szerintük érdekes. Természetesen értékeinek megállapítására a nagyközönség hivatott. Kedvvel és örömmel dolgoztam rajta, hisz a könyv hozzásegített, hogy különböző fogalmak, problémák bennem is tisztázódjanak.

J.: Ebben a könyvben nyilván foglalkozik formai kérdésekkel is. Ön szerint melyek a modern novella főbb ismertetőjegyei?

A.: Az elmúlt időszakban mellékesnek tartották a formai kérdéseket, s az egész problémakör szinte minden művészeti ágban homályban maradt. Ezért is írtam a könyvet. Szabatos definíciót a modern novelláról nem tudok adni — és azt hiszem, nem is szükséges. A formakeresés időszakát éljük, s szerintem modern formát még a modern mondanivaló is csak akkor hozhat, ha az író önmagát adja, egyéniségét is rögzíti a műben. A forma kialakításában a tartalom, a mondanivaló mellett sokat számít az író egyénisége. És az olvasó mindig és minden körülmények között meg akarja ismerni az író egyéniségét. Ez csak a formán keresztül valósulhat meg. Nem tartom művésznek azokat, akik — mondjuk — Majakovszkij modorában írnak verset és például Renoir modorában festenek. A modern kor korszerű mondanivalót és modern egyéniséget teremt, tehát megteremti a modern formát is. De mint említettem, ezt csak a teljes irodalmi szabadság — természetesen a jó értelmben vett irodalmi szabadság — közegében lehet létrehozni, akkor, ha az író valóban önmagát adhatja, és nem kell kritikusi vasdorongoktól félnie.

J.: Mit tapasztalt magyarországi útja során?

A.: Úgy látom, Önöknél is ugyanaz a küzdelem, ugyanaz a tisztulás folyik, mint nálunk. Ez még közelebb hozott magyar barátaimhoz, és remélem, az Önök erőfeszítéseit is siker kíséri.

SZÉLJEGYZETEK

„LEMONDÁS"

Kaptuk az alábbi levelet:

T. Szerkesztőség!

Köszönöm szépen, hogy másodízben is elbírálták verseimet.

Tisztára tökéletlenség részemről, hogy a második elutasításra e levelem küldöm. De kikívánkozik belőlem, hogy — bár teljesen céltalanul — vitába szálljak lektori véleményükkel.

Mindkét elutasításukban azt írták, hogy nem vagyok tisztában a verstan elemi szabályaival. A másodikban pedig, hogy nincs egyetlen sorom sem, ami ritmikai szempontból jó lenne.

Ám ha csakugyan így lenne, hogyan lehetséges akkor, hogy az egyik pesti folyóirat azt a véleményt adta, hogy rímeim jók, de „kínosan pontosak" és „soraim jól peregnek", sőt helyenként „túlságosan" jól peregnek? Ez nyilvánvalóan nem azt jelenti, hogy nem volna ritmikám. Nem is verstani kifogást emeltek, hanem azzal utasítottak el ott, hogy „érzelmi helyzeteim szokványosak".

A másik pesti folyóirat sem kifogásolt verstani szempontból semmit. Az elutasítás oka ez esetben az volt, hogy „verseiből kitetszik a tehetség, de sok bennük a naivitás." (Mintha bizony a raffináltság szükséges kelléke lenne a szerelmi lírának!)

Egyik élvonalbeli költőnk azt írta viszont, hogy „nagy felfedezés vagyok számára, ha tőle függne, azonnal kiadatná verseimet kötetben, merített papíron, illusztrációkkal, mert a magyar szerelmi líra legszebb gyöngyszemei között van helyük..."

Hozzáteszem még, hogy valamikor újságíró voltam, külföldi magyarnyelvű lapokban megjelentek verseim. Nem valószínű hát, hogy olyan tudatlan lennék, amilyennek a lektori vélemény szerint éreznem kellene magamat. Káldi László könyvét is (a lektor Gáldi László könyvét ajánlotta), persze, olvastam.

Mindezekből a merőben ellentétes véleményekből azt a tanulságot kell leszűrnöm, hogy a folyóiratok nem bírálják el objektíven a kéziratokat: eleve elzárkóznak az ismeretlen költők elől, mégha jó is a vers. Valamilyen indokolást azért kell mondaniuk, — az egyik hát találomra verstani vétségekre vadászik, ha már a tehetséget, vagy a „költői alkat"-ot nem vitathatja el, a másik — ellenkezően — elismeri a formai sikerültséget, de a tartalmat kifogásolja, vagy a szemléletet. De hát tulajdonképpen érthető ez; ha kellemetlen is, meg kell (s én meg is tudom) érteni. Kevés a hely, a közlési lehetőség és sok az új költő. Elsősorban azok érvényesülnek, akik írásait ilyen vagy olyan okból közölni „kell". Teszem azt, mert helybeliek, vagy mert baráti viszonyban vannak a szerkesztőséggel, vagy mert professzionisták, tehát támogatni kell őket, hiszen írásaikból élnek, ha silány is, amit írnak. Mindezek érthető emberi szempontok. Igaz, hogy az irodalom veszít e szempontok folytán, mert kiszorulnak azok a tehetségek, akik e szempontokra nem hivatkozhatnak, — de hát még nem élünk olyan sok közlési lehetőség közepette, hogy minden eszkimónak jusson fóka. Ebbe, úgy látszik, most még bele kell nyugodni. Egyelőre még nem a mű az egyetlen fontos, aminek az ellenkezőjében elvileg egyetértettünk.

Verseim jambus-versek, ha nem is kivétel nélkül makulátlanok. Itt-ott egy kicsit döcöghet a ritmus — éppen Káldi (Gáldi) könyvében látható, milyen ritka a „tiszta" jambus-vers —, de általában jól peregnek a sorok. Erős túlzás a Jelenkor állítása, hogy egyetlen sorom sincs, még véletlenül sem, ami megfelelő ritmusú lenne.

Mindezek ellenére sem haragszom, — bár természetesen a Jelenkornak az sem fájna, ha haragudnék. Önök sem bántak el velem mostohábban, mint más szerkesztőségek, legfeljebb fölényesebben. De hát ez már „kritikusi alkat" kérdése. Annyi baj legyen!

Bízom benne, hogy fogok én még érvényesülni, ha nem is folyóiratokban, hanem kötettel. A Jelenkort mindenesetre nem terhelem többé kézirataimmal, minthogy megítélésük szerint verselésem egészen kezdetleges.

Még egyszer köszönöm, hogy foglalkoztak csekélységemmel a nagy versáradat közepette is, mely elönti a szerkesztőséget.

Tisztelő hívük
SZ. S.

Hosszas töprengés után sem találtunk kielégítőbb választ, mint hogy — vállalva az önmagunkkal való ellentmondást — a lektori vélemény ellenére mégiscsak közöljük Sz S. egyik versét.

Lemondás

Lehet-e az: ami nemrégen volt,
a nagy szerelem, ami köztünk zajlott,
mi benned is lángolt, — egészen holt
és már barátságomat sem viszonzod?

Hidegséged megölte már a vágyat
bennem, ki oly igen szerettelek.
Sóvárságomban nincs benne az ágyad,
aki voltam téli szerelmesed.

(Bár ágyadig én nem jutottam el,
csak vágytam oda forró érzéssel,
hogy hűtsd hevem, mint oázis a vándort.)

Tantaluszi kínok közt égtem érted, —
de gyötrelmeim Te ma már nem érted.
... Hogy is tűnhetett el így téli lángod?

AZ ALFÖLD CIMÉRE

Az Alföld idei 5. számában levél jelent meg, melyet Szabó Rezső debreceni lakos írt. Szabó Rezső az Alföld szerkesztőségéhez fordult, hogy magyarázzák meg neki a Jelenkor 1962. 4. (augusztusi) számának 450. lapján található rajzot. (A rajzot s az egész szám grafikai anyagát Lantos Ferenc készítette.)

Igen jól esett olvasnunk s megtisztelőnek éreztük Szabó Rezső levelét, hisz az egyszerre mutatja az olvasók érdeklődését lapunk iránt, s azt a kíváncsiságot, amelyet manapság a képzőművészet ébreszt sokakban. Bár — láthatóan — Szabó Rezső jobban járt volna, ha kérdésével közvetlenül hozzánk, a Jelenkorhoz fordul ...

Mert mi történt most?

Az Alföld — a szerkesztői gyakorlatban kissé szokatlan és furcsa módon — a Jelenkor, valamint Lantos Ferenc tudta és beleegyezése nélkül egyszerűen átvette a rajzot, és néhány avas, semmitmondó megjegyzés kíséretében újra közölte.

Az Alföld (most nem a folyóiratról, hanem a tájról van szó!) kétségkívül lapos. Előfordulhat, hogy Szabó Rezső még sosem látott dombokat, hegyeket, nem járt a Dunántúlon, nincs élménye a Balaton környéki, dunántúli tájról. De egy „irodalmi és művészeti folyóirat" szerkesztőségétől joggal elvárja az olvasó, hogy távolabbra, messzebbre is ellát, ismeri a dombokat, talán a hegyeket is, sőt van valami fogalma — horribile dictu! — a modern képzőművészetről is.

Sajnálnánk, ha laptársunk szerkesztőségének érdeklődése csak a „nyári, karton ruhaanyagokig", avagy „izomkötegek bonctani rajzáig" terjedne. (Tekintve, hogy ezeket vélte felfedezni a nevezett rajzban!)

Ugyanakkor az Alföld (most már igazán csak a folyóiratról van szó) rossz ízű társasjátékba is kezdett, mert kielégítő válasz helyett az olvasókat hívja fel, hogy talán lesz közöttük olyan, aki „tovább tud menni a közölt rajz megértésében". Mielőtt ez a társasjáték folytatódna, az Alföld szerkesztőségének és olvasóinak megnyugtatására kötelességünknek tartjuk megjegyezni, hogy érdeklődésükre kielégítő választ találhatnak a Jelenkor elmúlt számában (676—7. lap), — ugyanis már ott közöltük magának a rajz készítőjének, Lantos Ferencnek írását, a Jelenkorban megjelent rajzaihoz kapcsolódó megjegyzéseit.

Kedves Jelenkor!

Egyformán olvasója vagyok a pécsi Jelenkornak, a debreceni Alföldnek és más, közelebbi s távolabbi tájakon megjelenő irodalmi és művészeti folyóiratoknak. Mint egyszerű olvasó igyekszem figyelemmel kísérni a szellemi élet különböző megnyilatkozásait s azokat a kritikai állásfoglalásokat is, amelyek a modern művészet alkotásait körülveszik. Nem tudok azonban egyetérteni az Alföldnek azzal a hangjával, amellyel a Jelenkor egyik absztrakt (mint Lantos Ferenc vallomásából látszik, nem is annyira absztrakt) rajzát fogadta.

A Jelenkort csak elismeres illetheti, hogy helyet ad a modern irodalmi és művészeti törekvéseknek s nem képvisel valamilyen népies neokonzervatív irányzatot. Bohuniczky Szefi kitűnő novelláját, Kassák Lajos verseit, Dobossy László új szempontú Čapek tanulmányát, Granasztói Pál zenei vallomását merészen egészítik ki Lantos Ferenc rajzai. Dús vonalú kompozíciója a Kassák versek alatt szerves része azoknak a művészeti törekvéseknek, amelyek előtt nem lehet felvetni a mit ábrázol kérdését. Az Alföld Szabó Rezsője nem vett tudomást a mai irodalmi és művészeti törekvésekről. Kár volt az Alföld szerkesztőségének az ő sorait gúnyos szavakkal aláhúzni. Természetesen vitába lehet szállni az absztrakt művészeti irányokkal, bonckés alá lehet venni a festők, a szobrászok, a költők alkotásait, a teoretikusok állásfoglalását. A gúny azonban nem a szellemi erőt és az igazságot szolgálja! Helyesebb lett volna, ha az Alföld szerkesztősége Szabó Rezső figyelmét felhívja Apollinaire verseire, Kandinszkij és Arp festményeire, Milhaud és Honegger muzsikájára. Szabó Rezső (s mindazok, akiket ez a név esetleg szellemileg takar) mindezekből jobban megismerhette volna azt a művészi világot, amelyet Lantos Ferenc képvisel, mint az izomkötegre vonatkozó hallucinációból. Kár egy irodalmi folyóiratnak olyan homállyal körülvennie magát, amelyben még tájékozottabb írói és olvasói is utat téveszthetnek.

Őszinte tisztelettel és nagyrabecsüléssel

GUNDA BÉLA
egyetemi tanár
Debrecen

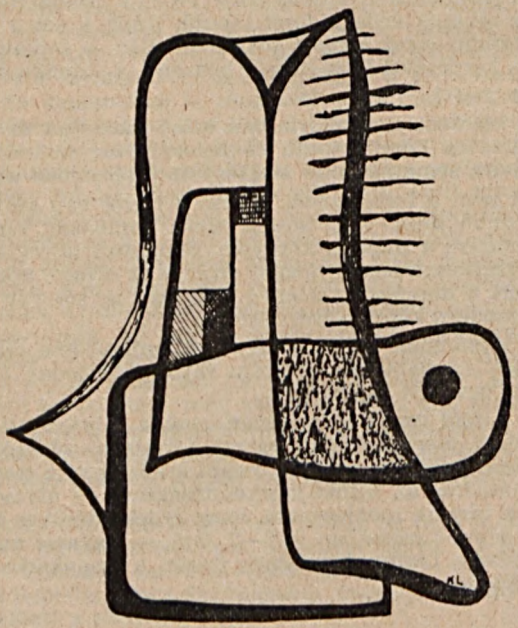

Kassák Lajos rajza

Fodor András

Vallomás egy nemzedék zenei köztudatáról

— Hozzászólás Granasztói Pál írásához —

Közéjük tartozom, akik felfedező örömmel, lebilincselt odaadással olvasták Granasztói Pál szépirodalmi műveit: a lényege szerint összetartozó *Vallomás és búcsút* és a közelmúltban megjelent *Lianet*. Hatásuk azóta is továbbrezeg bennem, szégyenbe ejt és felszabadítóan ösztönöz: igen, valahogy így kéne írni magunkról, ilyen természetes spontaneitással, ámító stílusmutatványok, érdekesre módolt helyzetek nélkül, mégis eleven meggyőző erővel, szinte tapintva a fölidézett valóság pihegését. Az önéletrajzok, memoárok mostani ragálya idején a vallomás Granasztóinál tapasztalt póztalansága, az ábrázolás eszköztelen biztonsága elgondolkoztatja a céhbelit: vajon nem vált-e túlságosan is íróvá, hivatásos szómívessé, elveszítve a legfontosabbat, az intuíció romlatlan frisseségét? Jogos az önvád, vagy sem, a jó írásban, Granasztóiéban is benne rejlik a sarkalló példa: próbáljunk másként, bátrabban, közvetlenebbül írni.

Már-már törvényszerűnek érzem, hogy Granasztói legutóbbi, e folyóiratban megjelent írása, a *Zenéről* is példájával nyugtalanít. Az építészmérnök szerző, az egykor műkedvelő zenész elmondja, mit jelentett neki a muzsika régen, s mit jelent ma; milyen élmények s miként változtatták róla véleményét. Nézeteiből sehol sem kérkedik a szakmai bennfentesség igénye, megállapításaiban az elkötelezetlen, jószándékú kívülálló figyelme dominál. Kérdés most már: szabad-e, szükséges-e egy szokásosnál buzgóbb zenebarát ízlésfejlődésének privát mozzanatait fölidézni?

Életem egyik legfőbb állandó élménye a zene, de alapvető elméleti, gyakorlati képzettség híján még illegálisabb viszonyban vagyok vele, mint Granasztói. Ha zenei művelődésemről beszélek, arról szólhatok csupán, ami fülem és emlékezetem között történt. Ám ezek az események nemegyszer maradandóbbá, fontosabbá váltak minden egyébnél. Talán mégis vallanom kellene róluk, legyőzve a szakértők dolgába kotnyeleskedés félelmét, az illetéktelenség gátlásait. Bármilyen sajátos utat dokumentál Granasztói vallomása, a vázolt pálya állomásai, kitérői mindig tanulságosan áru.kodnak a történelmi, társadalmi együtthatókról. Amit folytatásként, kiegészítésként a két évtizeddel fiatalabbak nevében elmondanék, bizonyára ugyancsak több, mint magánügy: jellemző egész háború után eszmélő nemzedékemre, melynek zenei honfoglalásáról szólni talán nem is az irodalomra fogékony zeneesztéták, mint inkább a zenére fogékony írók dolga.

Tizennyolc éves érettségiző koromig egyetlenegyszer hallottam formális hangversenyt. Nem volt rám különösebb hatással. Internátusban, falusi és külvárosi környezetben ritkán kerültem zongora közelébe, ha igen, gyermeteg kuriózum volt, akár az írógép. Egy ujjal próbálgattam ezt is, azt is. Ám a zenei anyanyelvet tíz éves koromtól a Kerényi—Rajeczky-féle *Énekes ábécé*ből, s Kodály, Bárdos, Ádám kórusain tanultam. A kaposvári gimnázium énekkarában nagy élményem volt a *Mátrai képek.* (A *Vidrócki híres nyája* még otthon, apámnak is kedvenc nótája lett.) Elbűvölten énekeltük Haydn *Évszakok*jából a *Tavaszt*. Később megpróbálkoztunk a *Jézus és a kufárok*kal is. A betanító tanár a Kodály-kórus első közös próbáján, közvetlenül a mű intonációja után (*...felméne Jézus Jéruzsálembe, a templomba...*) megállított bennünket s megkérdezte, nem észlelünk-e itt, a szólamok együtthangzásában valami furcsát, szokatlant, mert ilyen egymásnak feszülő hangokat konszonancia igényével régebben nem használtak zeneszerzőink, csak korunkban Sztravinszki, Bartók... Határozottan emlékszem, a kritikus összhangzásban nem éreztem semmi fülsértőt, sőt nagyon is reális képzeteim támadtak, mintha egy templom boltívei zúgták volna vissza az egymásra torladt szólamokat.

1947 őszén kerültem föl Budapestre. Az Eötvös Kollégiumban, mint minden hasonló közösségben meg volt a zenekedvelők csoportja, mely vasárnap ebéd után kellő

áhítattal hallgatta a művészlemezeket, s rátarti fölénnyel — híresebb dallamokat vezénylő-gesztusokkal kísérve, — figyelte a rádió operaközvetítéseit. Kezdő érdeklődőként velük tévedtem be először hangversenyterembe, az operaházi kakasülőre. Tőlük tudtam meg olyan eligazító adatokat, hogy például a cseh zenében Dvorzsák mellett van még Smetana, sőt Janacsek. Köztük, az értők körében mégse találtam igazi, meghitt kapcsolatot a muzsikával. Megállapodott véleményeikben zavart a sok tudákos konvenció, a hazulról hozott sablon. Körükben Mozart *Varázsfuvoláját* is idegennek, túlságosan szépnek találtam. Többször kérdezősködtem Bartókról, mindannyiszor bizonytalan fintor volt a válasz, mint ahogy csodabogárnak járó viszolygással néztek el a Londonból érkezett nagyhajú, félszeg fiú: Colin Mason feje fölött is. Hírlett róla, hogy a társalgó zongoráját valami egészen elképesztő módon szokta gyötörni. Állítólag azért kért ösztöndíjat a magyar államtól, azért tanulja nyelvünket, hogy Bartókot alaposan megismerhesse. A jelenség talánya izgató volt, de a körötte lévő teljes közöny miatt sokáig nem mertem földeríteni, megközelíteni. Éreztem, hogy a Bartókhoz vivő úton egyedül kell elindulnom. Az alkalom nem késett soká. 1948 februárjában bejutottam az Opera egyik otrombán heterogén, de részemre akkor szerencsésen összeállított balettsorozatára. Bartók *Csodálatos mandarinja* és egyebek közt a Johann Strauss zenére készült *Térzene* szerepelt egy-műsorban. A Bartók-zene pillanatra sem ernyedő ajzottsága, érdes, hidegleléses disszonanciái varázsütésként érintettek. Ehhez fogható, lenyűgöző, csontig ható igazsággal művészet még nem szólt hozzám. S míg a karzat közönsége nehezen várt megkönnyebbüléssel vetette bele magát a Strauss zene századvégi idilljébe, bennem szinte forrt a felháborodás a Bartók rovására tomboló kispolgári hazugság miatt. Ünneprontó megjegyzéseimért környezetem kituszkolással, rendőrrel fenyegetett. Lent a fagyos utcán félfüllel még hallottam egy tisztes hölgy ifjabbakat letorkoló ingerült kijelentéseit: „Strauss igenis száz és ezer év múlva is modern marad, mert gyönyörűen fejezte ki korát, Bartókból viszont nem tudom tíz év múlva marad-e valami?!" Az inkább mosolyogni való korlátolt jóslat és a Brahmstól, Wagnertől tovább nem mozduló intelligens kollégisták makacssága mögött hirtelen csak lelepleződött a közös ízlés, neveltetés, a régihez szokott előítéletek óvatos belterjessége. Föllázadtam. Miért feszengjek a beavatottak rezervátuma szűk karámjában, amikor előttem az igazi, élő horizont? Elhatároztam: megkeresem saját zenei világomat a jelenben. 1948 őszén, az első Bartók Fesztivál hangversenyein ez meg is történt. Az ünnepélyes nyitó-estre még eljöttek a zenebarát kollégisták. Lélegzetfojtó izgalommal figyeltem köztük a *Concertot*, s míg egyikük arcán lopva megpillantottam a riadt értetlenség gúnyoros elutasítását, eláradt bennem a győztes elégtétel, a magam útját járom, otthon vagyok, belülről élem Bartók muzsikáját. Az először hallott nagy művek (*Táncszvit, Hegedűverseny*, a színpadi játékok, a *Cantata Profana*, a *Szonáta két zongorára*, a *Zene* és a *Divertimento*) életre szóló élményéről ma se tudnék hitelesebben írni, mint ahogy akkoriban, 1948 karácsonyán versben vallottam, mindenek feletti eszményt fogalmazva Bartókból.

Látszatra különös, hogy a modern zene ezoterikusnak, nehéznek, áthatolhatatlannak mondott világa éppen előttem, a pallérozatlan fülű előtt nyílt ki, hogy a zeneértő matematikusok által száraz agy-muzsikának bélyegzett *Hegedűversenyben* például gyönyörű dallamokat találtam. Valójában semmi csodálatos sincs ebben, hogy a még befolyásolatlan ízlés elementárisabban reagál az új, nagy élményre, hiszen elfogulatlanságáért nem kell valamiféle előzetes beidegződéssel megküzdenie. A zenei iskolázatlanság hátránya ilymódon előnnyé is válhat. A hasonló kedvezőtlen körülmények közül fővárosba került sorstársaim köréből nem egy enyémhez hasonló példát idézhetnék bizonyítékul. Ime a legkirívóbb: a székely fiúé, ki húsz éves bölcsészként határozta el, hogy zeneszerző lesz, s váltott át a furulyáról zongorára. Ő hosszabb ideig próbált idomulni a hangversenytermek atmoszférájához, a „C-durok", „B-mollok" varázsigéihez. Bevallása szerint igyekvése közben többnyire unatkozott, el-elbóbiskolt, míg egyszer a Bartók-i *Zene húroshangszerekre, ütőkre és cselesztára* hallatára föl nem ébredt végérvényesen, átélve saját zenei öntudatának megszületését.

Nemcsak Bartók művészetének, emberségének távlatai kezdtek tágulni köröttem, ösztönzést, irányítást kaptam tőle a zene más területének megismerésére is. Természetes társát eleinte csak Kodályban, elődeit Debussyben, Muszorgszkijban kerestem. Később módom volt fölismerni a Bartókról írt József Attila tanulmányvázlat igazát: Bartókból érthetjük meg Bachot és nem fordítva. Az egy-estén hallott Bach *Magnificat* és a *Cantata Profana* két hatalmas, egymáshoz méltó ívként kapcsolódott bennem. Rokonság vibrált a két mű féktelen dinamikája, a bonyolultságot szigorú

törvénybe szorító ereje, felfokozott érzelmi feszültsége között. Alig egy év múlva fölfedeztem magamnak az elhamarkodottan könnyűnek ítélt Mozartot, megszerettem Haydn, Beethoven néhany muvét. A XIX. század romantikusai azonban távolmaradtak tőlem. A szellemi új-gazdagság első mámorában úgy gondoltam, sohase is lesz szükségem Chopinre, Schubertre, Brahmsra vagy Wagnerre. A Bartók iránti szenvedélyes érdeklődés az ő helyüket is betöltötte.

Ámde nem volt könnyű tovább jutni a lendület-diktálta úton. 1949-ben a zenei pártállásnál már jóval többet jelentő „Bartók vallás" környezetem hangadói szerint mindinkább gyanus eltévelyedésnek minősült. Említett versemnek, a *Divertimento* lassú részére utaló záró soraiban: „... az halhatatlan, aki fél, de ki félelmét is biztatásként hagyja reánk, a rokonokra" — politikai éretlenségem tanújelét, vagy éppen a társadalmi optimizmustól visszahőkölő polgári dekadencia befolyását látták. A vád nem lepett meg, mivel egyre gyakrabban suttogták: a Zsdánov-féle szovjet zenei határozat lényegében Bartókra is vonatkozik. Ő is éppen eléggé elmarasztalható a formalizmus bűnében. 1949 őszén, nem sokkal a Rajk-per után különös Bartók-estnek voltam részese a Kollégiumban. A filozófia-szakos előadó, akit a zeneesztétika érdekelt, de Bartók muzsikája kevésbé, akit megbízói inkább csak az időszerű leszámolás miatt ugrattak be szerepébe, — óvatosan kerülgette a kényes problémákat, mégis rajta vesztett. Mentséget kereső elméleteit a támadók ízekre szedték, s magát Bartókot — mondván: hiába gyűjtött népzenét, Ravelt is vonzotta a spanyol folklor, mégse került közel a szocializmushoz, — némi becsületének járó sajnálkozással beléhajították a burzsoá kultúra fertőjébe. Az elvakultság ilyen és hasonló merényleteit magyarázza némileg az osztályharcot mindenáron és mindenre kiterjeszteni kívánó, akkoriban kötelező túlbuzgóság. Előttem az előzmények ismeretében az is nyilvánvaló volt, hogy a türelmetlen föllépésben éppen a maradi ízlés elégtételt kérő kaján fölényessége tölti ki bosszúját: lám, mégiscsak nekünk volt igazunk, amikor tartózkodtunk a baróki extravaganciáktól!

Utólag könnyű jelentéktelennek tekinteni, a korabeli atmoszférában mégse volt mindez esetleges házi perpatvar csupán. Pár hónappal később olvashattuk a Szabad Nép cikket: „Az Operaház is legyen a népé!", mely a *Fából faragott királyfit*, a *Csodálatos mandarint*, — Bartóknak e romlott, az új közönség előtt szégyellnivaló műveit, — évekre kitiltotta az Opera színpadáról. Ezzel együtt minden téren megkezdődött a jól-rosszul álcázott védekezés Bartók valódi jelentősége, hatása ellen. Hogy a tagadásban milyen kegyetlenül messze sikerült eljutni, jellemző rá az *Új Zenei Szemle* 1951 márciusi száma. Bartók születésének hetvenedik évfordulóján a Magyar Zeneművész Szövetség hivatalos folyóirata az ünneplendőről egyetlen tanulmányt, cikket, megemlékezést sem közölt. A rossz lelkiismeret nyugtatására, — mintha a tördelőnek jutott volna eszébe utolsó pillanatban, — az egyik lapaljon kétsoros, jelmondatszerű kinyilatkozás olvasható: „Bartók Béla (1881. III. 25.) a nép világának megalkuvás nélküli harcosa volt. Életművét megőrizni, ápolni és folytatni egyaránt kötelességünk." Az életmű őrzése, ápolása azonban gyakorlatilag Bartók munkásságának kritikai cenzúrázásában, sterilizálásában mutatkozott meg. Elválasztották egymástól hasznos és egyenlőre ártalmas műveit. Az egyszerűbbeket (*Magyar parasztdalok, Magyar képek*) gyakran hallhattuk, más nagy jelentőségű művekre (*Szonáta két zongorára, Szabadban, IV. Vonósnégyes*) évekig várni kellett. A kijelentés, hogy „Bartóknak korlátai voltak", s következésképp korlátozni kell kultuszát, szememben már nem csorbíthatta nagyságát. Amit leveleiből s minden föllelhető forrásból megtudtam róla, csak növelte bennem a dacos elkötelezettséget. Az irodalmilag oly szegényes időszakot, — amelynek amúgyis némulásra kárhozott szereplője voltam, — kárpótlásul a zene tette gazdaggá, értelmessé. Ernyedetlen odaadással mélyültem el Bartók elérhető, hallható műveiben. Leforgattam huszadszor, harmincadszor a *VI. Vonósnégyes* lemezeit. De ha a nálam fiatalabbakra gondolok, akik az ötvenes évek elején, legfogékonyabb ifjúságukban szerettek volna ismerkedni a *Cantata Profanával* és szerzőjével, a torzulás, a veszteség szinte jóvátehetetlen. A mulasztást egész zenei közéletünk megsínylette, maguk a zeneszerzők is. A kárvallott eszmélkedés talán éppen akkor kezdődött, amikor (1954-től) lassankint visszakaptuk Bartókot. Ezúttal már a tilalmakat oldó, differenciákat áthidaló apológiák kíséretében, ismét eszménnyé emelve, de elszakítva a kortárs európai zenétől, sőt szembefordítva olyan retrogádnak mondott modern zenei tendenciákkal, amikkel pedig pályája szakaszainak tanulsága szerint termékeny kontaktusban volt. Az új helyzethez illő, határt és irányt szabó zenepolitikai tétel valahogy így hangozhatott volna: „Szerencsénk van, hogy a XX. század legnagyobb, morálisan legtisztább, leghumánusabb zeneszerzőjének örökösei lehetünk. Az ő eredményei megkímélnek bennünket attól, hogy ku-

darcot vallott, elszigetelődött nyugati kortársak tévútjain botorkáljunk. Bartók élete végén eljutott a klasszicizáló egyszerűsödéshez. Ebben kell őt követnünk, ez a kor parancsa." De hát helyesen látjuk-e Bartókot önmagában? Pályatársainak alapos ismerete nélkül egyáltalán eligazodhatunk-e a század zenéjében?

Molnár Antal 1925-ben írt *Az új zene* c. könyvében bátor választással három nagy jövőjű komponistát emel ki s tárgyal részletesen. Huszonhét évvel később a párizsi modern zenei fesztivál szentesíti az időközben mind többet emlegetett véleményt: a kor három legfontosabb zeneszerzője: Bartók, Sztravinszki, Schönberg. — Ugyanebben az időben mit tudhattam, s mit tudott akár a korombéli zeneakadémista például Sztravinszkiről? Mielőtt Bartók balettjeivel együtt (mindmáig visszahozatlanul) lekerült az Opera műsoráról, kétszer, háromszor még láthattam a *Petruskát*. El voltam ragadtatva pezsgő elevenségétől, a színek egymásba játszó káprázatától, a szikár ritmusok acélos erejétől. Bartók iránti elfogultságom nem takarhatta el a fölismerést: a *Petruska* nélkül a *Fából faragott királyfi* talán meg sem született volna.

1949 tavaszán hallottam utoljára Sztravinszkiről egy már a zsdánovi határozat szellemében fogant rádióelőadást. Az előadó mindent elkövetett, hogy a tehetsége szerint többre hivatott szerzőt a „rothadó kapitalizmus cinikus kiszolgálójaként" parentálja el. A bizonyítékul idézett zenei illusztrációk, a *Tavasz megszentelése* (Le Sacre du Printemps) részletei azonban egészen másról, nagyformátumú, éppenséggel nem dekadens egyéniség robosztus teremtőképességéről, hallatlan szuggesztivitásáról győztek meg. Füleműből sose tudtam kirázni többé ezeket a szinte belérobbanó hangzásokat. Később (talán 1951-ben), a belgrádi rádióból véletlenül elcsíptem a *Tűzmadárszvit* finaléját. Lenyűgözött ismét az egyszerű dallamot szétszaggató, s a részletekből új, monumentális egységet építő ciklopszi erő. De amit ebben az időben olvastam és hallottam az orosz mivoltát eláruló, szemérmetlenül kozmopolita szerzőről, kivétel nélkül a kíméletlen elutasítás volt. Zenetörténete első kiadásában már Szabolcsi Bence is szellemes, gúnyoros éllel ír az örök látszatok hamis bálványáról. Ez a kritikai hang idővel egy pénz- és divathajhász pojáca elleni durva vádaskodássá fajult. Bartók róla mondott véleményéből, — noha azóta kiderült, főbb munkáit nagyra becsülte, — csak ennyit ismerhettünk: „... tudja, olyan ember, aki díszzsebkendőt hord a felső zsebében." Nem tagadom, nagyon is hatottak rám ezek az elhatároló, elidegenítő megállapítások. Bartók erkölcsi felsőbbségéhez, álhatatos komolyságához képest Sztravinszkit már-már taszítónak, valamiféle szellemi gonosznak véltem. Később feltünedező műveit borzongó, titkolt, vagy éppen felelősség-tagadó csodálattal figyeltem. Amikor azonban a *Katona története* és a *Rake's Progress* opera után 1957-ben először hallottam az *Oedipus Rex* opera-oratóriumot, hirtelen kiderült, hogy az örökkön hideg cinikusként, virtuóz pozőrként emlegetett komponistában mennyi szív, mennyi nemesen fojtott érzés, milyen tudatos, humánus hit van. És azóta mindinkább megtalálom más műveiben is a szereppel teljesen azonosulni tudó embert. A *Zsoltárszimfónia* mélységes, elrévedő áhítatánál, vagy az *Esz-dur Corcerto* (Dumberton Oaks) lassú tételének lombsuhogásos, madárfüttyös természeti lírájánál alig ismerek fölszabadítóbb, katarktikusabb modern muzsiát. A tagadóknak és kétkedőknek bizonyság végül Sztravinszki és Bartók pályájának többszörös egymásra felelése. A népzenétől az új objektivitás felé forduló neoklasszicizmust elindító szerző mennyi ösztönzést adott kelet-európai kortársának! És napjainkban is mennyi ötlet, igazi muzikalitás van még a nyolcvan éves aggastyán minden új művében! Sok félreértés, látatlanban ítélkezés után szükséges végre kor és egyéniség koordinátáiban tárgyilagosan szemlélni őt. Úgy talán jobban megértjük a neves angol költő, Auden elragadtatott sorait, ki Mozartot ünnepelve magasztaló hangsúllyal mondja: „Kell áldanunk Sztravinszkit is, hogy él!"

Sztravinszkiről tehát lassankint kiviláglik: nem olyan elvetemült, mint gondoltuk; de mi közünk lehet a minden fajta folklortól elrugaszkodó, a komponálás technikáját radikálisan megújító Schönberghez? Zenéjét évekig, évtizedekig nem hallottuk. A szakmán kívüliek alig tudtak róla többet, mint ami Thomas Mann *Doktor Faustus*ának Leverkühnje mögött a tizenkét fokú hangrendszer lombikzenéjéhez fűzött képzeteikben fölsejlett. Csak a kíváncsi kétség erősbödött bennem is, amikor kiváló zenetudósunk, — akit megkérdeztem, végtére mit gondoljak Schönbergről, — így felelt: „Tiszteletre méltó, impozáns egyéniség, de fejjel rohant a falnak."

Amióta biztosabban, önállóbban tájékozódom róla, nem kételkedem Schönberg magatartásának őszinteségében. Az is érthető, hogy a végsőkig feszített, a bomló zenei romantikától visszhangos Bécsben érett meg leginkább a gyökeres változás szüksége. A kompozíciós módszer, a használható hangzások bővülésének logikáját Monte-

verditól napjainkig, némi sematizálással, a társadalmi fejlődés ismert tényei alapján könnyű nyomon követni. Tudjuk, hogy az európai többszólamúság nem nagyon régi. S volt idő, amikor a ma közhelyszerű tercet is barbár összhangnak tartották s csak a quintet tekintették konszonánsnak. Tudjuk továbbá, hogy a klasszikusok (Mozart, Haydn, Beethoven) teremtette hangnemi, formai egyensúly, a hangok egymásrakövetkezésének és összhangjának biztos szabálya az utódok kezén hamarosan felborult. Elkövetkezett az idő, amikor a fül igényelte, megszokta, a kifejezés ösztöne követelte eddig disszonánsnak mondott hangközök legalizálását. A századforduló eldologiasult, nyomasztóan idegen világának minden élő közösségből kirekedt alkotója használhatta-e hazugság nélkül régi, kollektívebb szellemű korok forma- és jelrendszerét? A zeneszerző, aki a szerelmét holtan találó asszony hiszterikus kétségbeesését, kozmikus magányát akarja kifejezni (Schönberg: *Erwartung*), megférhet-e a klasszikus harmónia-világ keretei között? Szükségszerű, hogy a fülsértőnek tartott együtt-megszólaló szomszédos hangok éles összefeszülése is jelentést kapjon. Schönberg nem doktriner elhatározással, a század első évtizedeiben fokról fokra jut el a régi hangrendi kötöttségek megszüntetéséig, hogy a húszas évek közepén kinyilvánítsa a zongora fehér-fekete billentyűinek, a tizenkétfokú kromatikus skála hangjainak egyenjogúságát. Meggondolatlanság volna mindezért destruktív anarchistának minősíteni (aminek a hitleri Németországban bélyegezték.) Tudta ő jól, hogy nincs igazi alkotás törvénykezés nélkül s kidolgozta a tizenkétfokú (dodekafon) kompozíciós módszer szabályait. Ismét gyanakodhatunk, ezúttal a rendszer mondva-csinált ságára, de a kényszerítve ható társadalmi, történeti okokat nehéz tagadni, s végtére a klasszikus összhangzattan szabályai sem az égből pottyantak.

A teoretikus Schönberg az elmúlt évtizedekben mindinkább otthonossá lett a nyugati zeneszerzők között. Nálunk ellenben szórványosan előforduló művei se bizonyultak jó szálláscsinálójának. Bartókra ő is hatott, valószínűleg már korán, a romantikára visszaható objektívebb formakeresésben (Schönberg: *Öt zenekari darab* 1909, Bartók: *Négy zenekari darab* 1913), később a hegedű-zongora szonátákban. Mi viszont Bartók, Kodály neveltjei a népzenében frissen fölszívott kelet-európai népi dallamosság, ritmika bűvöletében, — némi előítélettel s az igazán fontos művek máig való ismerete híján — száraznak, absztraktnak, vértelennek ítéltük az új bécsi mester stílusát. Nem találtuk benne a Bartókban oly csodálatos, egymást feszítő végletes ellentétek egységét: az éjszaka zenéi után a szilaj fölszabadulást.

A három nagy közül eszerint Schönbergre mégis érvényes volna az óvakodó limitálás? Az új bécsi iskolának a Lajtán innen nincs és ne is legyen talaja?! Az egyik híres Schönberg tanítvány: Alban Berg hegedűversenyét hallottuk még az 1948-as Bartók Fesztiválon. Éles, ellentmondó vitát provokált, de aztán kuriózumként temették el a rideg évek. Úgy látszott, a nálunk amúgyis kérész-életű dodekafonia, — mely csak a hisztéria és a végzetes magány kifejezésére való —, nem támadhat föl többé.

Az ötvenes évek közepén mégis váratlan dolog történt, megmozdult a tetszhalott. Eljutott hozzánk is Schönberg másik tanítványa: a tragikus sorsú Anton Webern szellemi föltámadásának híre. Az „anschluss" után ő ott maradt Ausztriában. Zeneszerzőként természetesen nem egzisztálhatott. Mestere útján tovább haladva, teljes reménytelenségben, végletesen koncentrált, már-már valószerűtlenül redukált műveket írt az asztalfiókjának. 1945 nyarán a megszálló amerikai katonák tévedésből agyonlőtték. A véletlen jóvátételeként a Webern-renaissance éppen az Egyesült Államokból terjedt át Európára. A reveláció erejére jellemző, hogy a tartalmas újdonságra mindig fogékony, örökifjú Sztravinszki 75 éves korában kísérletezni kezdett a dodekafóniával. Magáról Webernről pedig így nyilatkozott: „Nem vonakodom magamat az ő még szentté nem avatott muzsikájának kegyelemteljes védelme alá helyezni."

A kiváltságosok, akik itthon elsőként hallották művei hangfölvételét (egész munkássága ráfért három mikrobarázdás lemezre) meggyőzötten dicsérték a zene áthatható költiségét, finomságát. Csakugyan bámulatos a harmóniai kötöttségekből kiszabadított weberni hangok, sőt a szünetek felelősséghordozó, atmoszférateremtő képessége.

Nézzük ezek után, hányadán állt az ötvenes évek végén korunk zenéjével a magyar közönség, mely Webernnek talán csak nevét hallotta, de már furcsa híreket olvasott a kölni elektronikus és a zörejekkel kombináló ún. konkrét-zenei kísérletekről?

Granasztói sajnálattal vallja be: Schönbergtől, Bergtől alig valamit, Weberntől

ez ideig (1962) semmit se nallott. Nem akárkiről van szó, de nincs szégyellnivalója. Amikor 1958-ban hosszú idő után először hangzott fel a rádióban a *Pierrot lunaire* néhány részlete, zenekritikusok és muzsikusok kapták föl a fejüket: mi volt ez a lidérces, ultramodern kántálás? — nem tudva, hogy Schönberg 45 évvel ezelőtt írt művével találkoztak. A tájékozatlanság, rosszul tájékozódás másik, szomorúbb példája, amikor a Zeneakadémia ujjongó hallgatósága fölfedezte (ugyancsak néhány évtizednyi késéssel) a nagyok méltó társaként Orff-ot. A rock and rolléval vetekedő, izgalmasnak vélt ritmusorgiában, mérték és előzmények ismerete nélkül nem lepleződhetett le a zene végnélküli, szegényes linearitása. Az üres nagyhangúsággal ismétlődő effektusok (osztinatók) rémuralmára nem döbbenthetett rá a tény, hogy csaknem az egész Orff-i életmű Sztravinszki *Lakodalom* c. máig is előadatlan kantátájának talmi utánzása. Volt példa ellenkező előjelű megtévesztésre is, éppen Sztravinszkival kapcsolatban, amikor az Opera stúdióelőadásban bemutatta a méltán híres *Katona történetét*. Az odavetődött gyér közönség, néhány jó ízlésű író fönnakadva a narrátor magyar szövegeinek kínrímein, s az előadás vontatottságán, legyintett: „Rossz a mű is!"

Mindezzel nem a jóakaratú kezdeményeket kívánom vádolni, csupán bizonyítani: milyen keserves, kínos dolog az organikusságában sérült, az elsikkadt, majd meg a küszöbön egymásra torlódó művek zűrzavarában eltévedt zenei közízlést a modern zene valódi értékei felé közelíteni.

1948 óta háromszor rendeztek nálunk Bartók Fesztivált, de az első kivéve egyik se vállalkozott rá, hogy a kortárs külföldi és magyar zenét átgondolt egységben, a kölcsönhatás tanulságait dokumentálva mutassa be. Csoda-e, ha egy másik szocialista ország zenei ünnepségein hirtelen csak arra ébrednek a magyar zeneszerzők, hogy ottani, jobban informált, bátrabban kísérletező kollégáik eredményesebben élnek Bartók örökéből?

Ha már itt tartunk, legyen szabad a zenével való eljegyzettség jogán, nem a hivatott itészek helyett, csupán a figyelmes laikus módján a mai magyar zene állapotáról, lehetőségeiről is szólni valamit. Megint Bartóktól kell elindulnom. Halálának tíz éves évfordulójára az *Új Hang* c. folyóirat cikket kért többek közt Colin Masontől, ki időközben az európai fórumokon a modern zene egyik legavatottabb szakértője, — nemrégiben a *Tempo* főszerkesztője, — lett. *Bartók és a fiatal zeneszerzőnemzedék* c. írásában Mason Bartók Sztravinszki, Schönberg stílusperiódusainak összehasonlító elemzésével bizonyítja: nem célszerű, ha az utódok Bartók küzdelmeket lezáró összegezését tekintik termékenyítő példának, helyesebb, ha a húszas évekbeli kereső, vívódó korszakához térnek vissza. Bartók kései, tisztult eredményei nem mentesíthetik követőit új, nehéz, esetleg kudarccal járó utak megpróbáltatásától. Sőt, kísérleteik közben bátran kell elszakadniuk a példaképtől, hiszen rajta nevelődve, szellemétől idegenek úgyse lehetnek többé.

Az érdekeltek annakidején értetlenül, majdnem tiltakozva fogadták e biztatást. Egyik kiváló komponistánk határozottan ki is mondta: „Nagy mesterek (Bartók, Kodály) árnyékában nincs más út számunkra, mint nyomukban járni." Néhány évvel később ugyanez a szerző és sokan a fiatalok közül élénk szorgalommal mélyedtek el a Bartókán kívüli kompozíciós lehetőségek tanulmányozásában. Kár volna ebben az elvtelen modernizmus roncsoló betegségét látni. Mellesleg maga az ellentmondás is groteszk, hogy pár éve még Bartók kritikátlan elfogadásától kellett félni, ma pedig attól, hogy nem elégszünk meg Bartókkal. Ám az aggodalom, — bizonyos jelek szerint — elég erős, és talán nem is egészen indokolatlan.

Granasztói részletesen ír a francia André Hodeir könyvéről, melyben a szerző a mi már megszokott értékrendünktől eltér, s bár nagy tisztelettel szól Bartókról, valójában az ő rovására eszményíti Schönberget, Webernt. Bartók ilyen esztétikai revíziója nem új jelenség (emlékezhetünk a régebbi René Leibowitzcal folytatott vitára) —, de az utóbbi időben minden eddiginél veszedelmesebb nézetekkel kellett mérkőznie a magyar zeneesztétáknak. A zene iránt közömbösek előtt sem ismeretlen, Thomas Mann *A Doktor Faustus keletkezése* c. könyvében sokat szerepel, az akkor még emigráns német esztéta: Theodor Wiesengrund Adorno neve. Ő ma a dodekafónia legtekintélyesebb ideológusa. *Philosophie der neuen Musik* c. híres munkájában a magányos én szorongásait hűen kifejező, konzekvens forradalmár Schönberget szembeállítja az énjét folyton föloldó, szerepeket kereső, vagy kollektív megszállottságba tapadó álobjektív Sztravinszkival. Kettejük közt elmarasztaló hangsúllyal említődik a folklor kollektív, (nacionalista!?) jármába visszahajló, ott megmaradó Bartók. Ha a szélsőségesen polarizáló gondolatmenetet követjük, Bartók megoldása csakugyan átmenet a két másiké közt, ám eklektikusnak mondják, avagy se, bizonyos.

hogy muzsikája erőnek és törvénynek páratlan varázslata, organikus és utánozhatatlan. Immanens magasrendűségét a Bartók és a népdal dolgában értetlen Adorno is elismeri máshelyütt.

Tudom a Bartók-i életmű megföllebbezhetetlen művészi értékét itthon, a hozzá leginkább közeledő idősebb nemzedék is megkérdőjelezi néha. Németh László, ki oly fogékonyan elemzi, s példának tekinti a Bartók-i magatartásban rejlő szintézist (róla szóló, még kiadatlan írásában), zenéjét inkább ígéretes készülődésnek, az új muzsika vaskorának érzi. Granasztói nagyrabecsülő vélekedését nem szükséges idéznem, de ő is megjegyzi: túlságosan fölzaklatja Bartók zenéje, nem kívánja mindenkor és mindenek előtt. A mi fiatalabb nemzedékünk tudatában úgy hiszem nincsenek már viták, kételyek, a legmélyebben fölkavaró Bartók művekben is megleljük a cáfolhatatlan tiszta gyönyörűséget.

Létezik még persze az anakronisztikusan dacos, kispolgári Bartók-ellenesség is, de ez már szerencsére nem csorbíthatja a század egyik legnagyobb géniuszának méltán hivatalossá lett rangját. Hogy a tőle kapott örökség mit ér, mire kötelez, alighanem zeneszerzőink tudják legjobban. Ha a nagy példa ma szélesebb tájékozódásra, stílusuk reformálására készteti őket, fölösleges árulást, hűtlenséget kiáltani. Szervánszky Endre pár éve elhangzott úttörő művét, a *Hat zenekari darab*ot sokan csak az új bécsi iskola előtti behódolásnak tekintették, nem méltányolva benne a stiláris hódítást, hogy a mű szellemén, ritmikáján éppen a Bartók—Kodály zenéjéből nyert markáns erő, konstruktív lelemény uralkodik. Kár volna az ilyen életképes próbálkozásokat vesztegzárral bénítani. És hallanunk, ismernünk kellene a Kodály és Szervánszky közti harmadik legjelentősebb élő komponistánk: Veress Sándor műveit! 1948—49-ből még emlékszem remek *Hegedűversenyére*, s a Bartókian szuggesztív *Szent Ágoston zsoltárára*. Aki viszont csak az ötvenes évektől figyeli a magyar zene sorsát, semmit se tud róla, mivel Veress azóta Svájcban él (a berni zenei főiskola zeneszerzés-tanára), s műveit itthon magunkat büntetve nem játszuk. Napjainkban, amikor a hazájának fél évszázadon át konokan hátat fordító Sztravinszki, aki pár éve még elképzelhetetlennek tartotta, hogy a Szovjetunióban saját műveit vezényelje, a szovjet zeneszerzők hívására otthon is diadalt aratott, el kéne gondolkodni: nincs-e valami revideálni valónk Veress Sándor körül? 1949-es távolmaradása vajon akkora vétek-e, hogy miatta meg kell fosztanunk a magyar kultúrát egyik legkiválóbb tehetségétől? A legjobb hazai célokhoz mindig is igazodó munkássága többet érdemel egy-egy kegyelemből jutott bemutatónál. Bizonyos, hogy a fiatalok is sokat tanulhatnának rokon indítású, más körülmények közt fejlődött műveiből.

Érthető, ha különösen izgat: mit alkot, merre felé törekszik a saját generációmbéli, 1945 után serdült zeneszerző-nemzedék. Néhányuk nevét örömmel látom mind gyakrabban feltünedezni a hangversenyműsorokon. Vannak már köztük hangos sikert megért termékeny szerzők, s vannak, akik még alig léptek porondra. Nagyon bízom Kurtág György aszkétikus, puritán, az új hatásokat mindig meggyőzően asszimiláló törekvéseiben, vagy a legifjabbak közt az újszerű, bensőséges lírát megszólaltató Papp Lajos munkáiban. Ugyancsak tág lehetőség nyílhat olyan típusú komponisták előtt, mint Vass Lajos, Sárosi Bálint, akik a többinél elevenebben élik, még a pórusaikban hordozzák a népzenét, de a változásra megérve, a nagy példák felelősségével küzdenek a maguk új stílusáért.

Fájdalmas volna, ha Bartók, Kodály után, Kelet-Európának ezen a részén nem tudnának többé a hagyományok szerint karakterisztikusat, de a kor mércéje szerint hitelesen újat mondani. A lengyel példa: az évenkénti Varsói Ősz (modern zenei fesztivál) világvisszhangja, vagy a Szervánszkyéval oly sok ponton rokon pályájú Lutoslawski sikere is ösztönöz bennünket. Igaz, a lengyeleknél nem volt a közelmúltban megkötő, mértékadó nagy zenei korszak. Hátha őket is és a példájukra elrugaszkodó mieinket is elsodorhatja a divat-utánzó jellegtelenség? Mit szóljunk egyáltalán a nyugati avant-garde öncélú játékaihoz: a szólamokat kockafeldobással kisorsoló, játszd, ahogy tetszik művekhez; a generátorral gerjesztett felhang-adagoló elektronikus zene forradalmához, melyből mindeddig csak a filmzene profitált; vagy a különféle ínyenckedő montírozásokhoz, hangtapétákhoz?... Tudom, honi irodalmi tapasztalatból is; a kapkodó, felszínes szenzáció-hajhászoknak, a meg nem gondolt gondolat izgágáinak, a maradiság szégyenbélyegét másokra — esetleg éppen az előbbjárókra — sütő elégedtlenkedőnek milyen terrorizáló hatása van. De az igazi, érett tehetség a legbátrabb kísérletezők: a frivol, vagy megejtő nyugati példák közt is el tudja választani az értéket a hamisítványtól. A sokat emlegetett Stockhausen, Boulez, Nono hármasból mégiscsak a kvalitásos Boulez írja a legnívósabb, bár tán a

régebbihez képest kevésbé extrém műveket. Egyébként is kell-e mondani, hogy az új kompozíciós technika önmagában nem üdvözít? Dallapiccola művei nem azért jók csupán, mert ügyesen forgatja a dodekafonia eszközeit, másrészt nem lehet tagadni a nagyra hivatott Britten zsenialitását, habár stílusa szerint konzervatívnak, eklektikusnak mondják. És a legifjabbak közt is ott vannak az elvadult divatokkal szembeszegülő, mégis átütő erejű, ígéretes tehetségek (H. W. Henze, M. Williamson).

Féltsük-e hát a bizonytalanban keresgélő, nyugtalanul kísérletező fiatal zeneszerzőinket? Webern epigonokká lesznek? Webernről lassankint kiderül: Chopinszerű, egyedi jelenség volt. A három órányi zenéből, amit életében alkotott, sokat lehet tanulni, de utánozni alig. És mindezek után csakugyan veszélyessé válhat a szocialista kultúrára az eddigitől eltérő, a könnyű epigonságot nem vállaló új stílus, melyért a magyar fiatalokkal együtt a lengyel Baird, a romániai Oláh Tibor, s a dodekafónián edződő leningrádi zeneszerző-növendékek a legjobb akarattal munkálkodnak? Úgy hiszem, a zenében is épp úgy, mint az irodalomban az elszabadult kontárság, a piedesztálra emelt tehetségtelenség okozza a legtöbb bajt. Ha a társadalom segíteni képes a keserűségükben is őszinte, játékaikban is felelősségteljes alkotókat, nem jár rosszul, gazdagabb lesz, magára ismerhet a művészetben.

...Félve olvasom újra Granasztói írása ürügyén kezdett fejtegetéseimet. Túl sokat markoltam s hiába volt a jó példa, nem őrizhettem meg a vallomás tónusát: a laikushoz illő fesztelen szerénységet. Szolgáljon mentségemre, amit vállalkozásommal bizonyítani akartam, hogy gyanogszerrel is el lehet indulni a modern muzsika ingoványosnak hitt világába, s hogy korunk zenéje és korunk nemzedéke mégsincs olyan reménytelenül messze egymástól.

Kodály Zoltán 80 éves

A zenetörténet nagyjainak nem mindennapi ötletből született névsora került minap a kezembe. Kiderült belőle, hogy Schubert mindössze harmincegy évet élt, Mozart harmincötöt, és csak nagyon keveseknek adatott meg, hogy — mint Kodály Zoltán — erejük teljében, fáradhatatlan alkotás közben érjék meg a nyolcvanadik születésnapot. E gazdag terméső nyolc évtized egyik legjelentősebb eredménye, hogy Kodályt ismeri az egész ország népe: ki személyesen, ki művein keresztül.

...A kis felvidéki, bukovinai, dunántúli falvak öregeinek emlékezetében még ott él, amint a század első éveitől kezdve hol itt, hol ott jelenik meg barátjával és művésztársával, Bartók Bélával, hogy feljegyezze, fonográf tölcsérbe énekeltesse az addig alig ismert, jóformán feltáratlan népdalokat, melyekről kijelenti, hogy „a legcsodálatosabb emberi érzéseket rejtik". Egyre többen figyelnek fel e sokesztendős munka végzőjére, aki a magyar népdalok felkutatásával, gyűjtésével, rendszerezésével új fejezetet nyitott az európai népzenekutatás történetében. Csakhamar e valódi, klasszikus szépségű dallamkincs anyagából európai rangon megformált énekes- és hangszeres-, szimfónikus- és kórus-művek születnek. Ez szakítást jelent az akkori magyar zenében uralkodó hivatalos álláspontlal, de Kodály vállalja a szakítást és az ezzel járó támadásokat. „A magyar földnek ezeket a kincseit akarják itt, nálunk bizonyos emberek sárba taposni. Akit Ady *Sírni* dalának zenéje nem rendített meg lelke legmélyéig, az vagy süket, érzéketlen fabáb, vagy elfogultan rosszhiszemű" — áll ki mellette a Nyugat 1921-es évfolyamában a nagy barát: Bartók Béla. Továbbra is támadják, de már ismerik, sőt: elismerik. Bár Kodályt elsősorban a parasztság dallamkultúrája érdekli, azt tartja kiindulópontnak, nem marad érzéketlen a többi dolgozó réteg problémái iránt sem. Kórusokat komponál a munkások számára: a férfikarok a *Fölszállott a páva*, a *Karádi nóták* megismerésével szabadulnak meg a Liedertafel-ek idejétmúlt maradványaitól, és nagy feladataik teljesítésére a *Huszt* tanulságával ajkukon vágnak neki „Hass, alkoss, gyarapíts, s a haza fényre derül". Így válik egyre ismertebbé a népdalgyűjtő mellett a zeneszerző. Amit komponál, nem egyszerűen magyar zene, mely a magyar népdalon épül, hanem egy zseniális nemzeti költő muzsikája. Egyik méltatója írja, hogy a húszas—harmincas években ennek a művészetnek „alapvető gondolata a költő lángoló bírálata azokkal szemben, akik a magyarság sírját ássák, férfias, pathetikus panasz a nemzet sorsa miatt és végtelen biza-

lom abban az erőben, melyet a nép jelent." Ez a gondolat tölti meg első opuszait, az *Énekszót*, *I. vonósnégyesét*, melyekben a népdalok beszédtörvényei szólalnak meg a hangszerek nyelvén, ezt a hangot idézi *Cselló-zongora szonátája* első tételének fájdalmas pátosza, a *Trió-szerenád* lírai feloldása, a *Gordonka-szólószonáta* kitörő recitatívója, és mindennél szembetűnőbben negyven esztendővel ezelőtt bemutatott hatalmas alkotása, a *Psalmus Hungaricus*. E művek újabb tízezrekhez vitték el Kodály nevét. Tudnak már róla az országszerte izmosodó női- és vegyeskarok tagjai, akik a „Kodály tanár úr" nyomdokain elindult, fiatal zenepedagógusok útmutatása nyomán csodálattal szólaltatják meg egyre gyakrabban és magasabb színvonalon az éteri finomságú *Hegyi éjszakákat*, a *Vejnemöjnen muzsikált*, a hatalmas ívelésű *Mátrai képeket*, a *Székely keservest*, a *Molnár Annát*. Ugyanakkor nemcsak a Kodály-muzsika aktív művelői ismedkednek meg vele, hanem az egyszerű zenehallgatók tíz- és százezrei: az ország határain túli pódiumokra is eljutnak zenekari alkotásai: a *Nyári este*, a csodálatos *Galántai táncok* és *Marosszéki táncok*, a *Fölszállott a páva*-variációk. Az operaszínpadokon keresztül egy egész nép „hősi álmait és tragikus valóságát" színpadra vivo *Háry János* daljátékával válik ismertté neve; a felszabadult magyar nep pedig a *Kállai kettős* dalos-táncos forgatagával zárta szívébe a Mestert.

A magyar zenei nyelvet megteremtő zeneszerző mellett ország-világ Kodály Zoltánt, a fáradhatatlan munkabírású zenetudóst is ismeri, akinek a Népzene Tára kötetei felbecsülhetetlen tudományos értéket képviselnek. Mint egyik pécsi tanítványa megfogalmazta: „... nem kis dolog, sőt talán egyedülálló is a világon, hogy egy százados munkáját végző tudós és zeneszerző ugyanakkor, amikor a Tudományos Akadémia tagja, gondját viseli a kis óvodásoknak, az iskolába lépő gyerekeknek és törődik azzal, hogy mi legyen ezeknek az életbe induló apróságoknak zenei tápláléka." Valóban, Kodályt, a „gyermekek melegszívű barátját" talán ők ismerik a legjobban: az óvodások a sokszáz gyermekdalocskán, az iskolások az általa szerkesztett énekeskönyveken, a szegény cigányt vagy a süket sógort csengő kacagással csúfoló énekein, a zenét tanuló nagyobbak pedig a *Biciniumokon* keresztül. A fiatalságot évtizedek óta remekbefaragott, varázslatosan hangzó gyermekkórusai: a *Villő*, a *Pünkösdölő*, a *Golyanota*, a *Lengyel László*, a *Cigánysirató* dallamai ismertetik meg a Mesterrel.

Városunkban és a környékén szép számmal vannak, akiknek első zenei élményét valamelyik Kodály-mű szerezte, akik közvetve vagy közvetlenül Kodály tanítványainak tartják magukat, és akik a Kodály-i életmű továbbvívői ezen a vidéken, mely nem egyszer nyújtott már átmenetileg otthont a Mesternek. Számolatlanul is talán itt él a legtöbb személyes ismerőse: a dombóváriak között, akik a háború utáni nehéz időkben, 1945 telén fogadták be, a pécsi éneklő fiatalok között, akik előtte mérkőztek 1946 nyarán a népdalok ismeretében, a pécsi zenetanárok között, akik közvetlen tanúi lehettek annak a gigászi munkának, mellyel Kodály városunkban indította el a magyar zenei nevelés új módját és melyről az előkészület hónapjai után ő maga ezeket mondotta: „Máris meginduit Pécsett egy olyan próbálkozás, amelyhez hasonló a fővárosban sincs, és amelynek döntő fontossága lehet egész zenei életünkre. Ez az eljövendő magyar zenei műveltség magvetése." A közeli jóbarát szeretetével és tiszteletével gondolnak rá a mágocsi, nevét viselő kórus tagjai és az a sokezernyi, azóta felnőtté érett egykori pécsi diák, aki szemtől-szembe állva vele, kezének intésére nem egyszer szólaltatta már meg a *Forr a világ*-ot, ezt az elsöprő erejű tömegdallá növekedett kánont. Merész tett volt, amikor városunk zenekedvelői előtt lelkes, minden akadállyal dacoló követői bemutatták két hatalmas oratórikus művét, az azóta is állandóan műsoron lévő *Budavári Te Deumot* és a 16. századi Kecskeméti Vég Mihály keserveire komponált *Psalmust*.

Örvendetes tény, hogy városunkban újabb századokhoz viszi közelebb Kodályt zenés népdrámájának, a népdalokból és balladákból bravúros leleményességgel összeállított *Székelyfonójának* decemberi pécsi előadása. Ezt megelőző napon a pécsi fiatalság találkozik vele: akkor hangzik el legfrissebb szerzeménye, melyet nyolcvanévesen komponált az örökifjú Kodály a nyolc-tíz-tizenötéveseknek: új *Jeligéje* az Éneklő Ifjúsághoz.

A nyolcvan éves Kodály Zoltánt mi akartuk születésnapján töretlen alkotóerőben, jó egészségben eltöltendő még sok esztendőt kívánva, megajándékozni. És mégis: — Ő lepett meg bennünket ismét kiapadhatatlan alkotókedve újabb gyöngyszemével.

NÁDOR TAMÁS

Vers és illusztráció

Szász Endre: Anakreón, Borsos Miklós: Ady Endre, Hincz Gyula: József Attila

1955-ben a Dunántúli Magvető egy szokatlan könyvet adott ki, „Vízitükör" volt a címe, s Egry József balatoni grafikáiból és Takáts Gyula balatoni verseiből közölt párhuzamos válogatást. A versek és a képek tehát nem egymás illusztrációiképpen készültek, hanem önállóan keletkeztek a költő és a festő alkalmi ihletéből, vagyis csupán egy azonos tájhangulatot variáltak művészetük szuverén kifejező eszközeivel; ez eleve biztosította a kísérlet sikerét. A válogatás célja pedig az volt, hogy a legjobban összeillőket helyezze egymás mellé, s így segítse az olvasó-néző elmélyedését. Hasonló vállalkozást kísérelt meg 1958-ban a Petőfi Irodalmi Múzeum Petőfi, Ady és József Attila életét és költészetét ismertető idegennyelvű vándorkiállításán: a versek mellett nem hozzájuk készült illusztrációkat mutattak be, hanem legjobb festőink hasonló tartalmat tükröző műveit. Itt tehát a vers már elsődleges volt és a kép határozottan illusztratív szerepű, így a válogatás sikere voltaképpen nem azon múlott, hogy hasonló *tartalmat* tükrözött-e, hanem hogy mennyiben keltett rokon *hangulatot.* A líra alapanyaga ugyanis az élmény, az érzés, a hangulat, s ez plasztikátlan, azaz fölvetődik a kérdés, milyen mértékben vízuális művészet a líra. Mert elvileg, dogmatikus merevséggel szólva, ezt is mondhatnók: micsoda művészet az, mely egy másik művészet tolmácsolását kívánja meg? És: ha sikerül a tolmácsolás, vagyis a kép ugyanazt mondja, mint a vers, nem fölösleges-e? Ha pedig nem sikerül, nem hű, akkor eleve célt tévesztett, zavaró hatású, még ha önmagában tiszta művészi teljesítmény is. Ezek persze akadémikus kérdések, a gyakorlat eldöntötte, hogy költő, festő és közönség egyaránt gondolkozás nélkül óhajtja és értékeli az illusztrációt.

A probléma fölvetése mégis szükséges, mert vizsgálni kényszerít egyfelől, hogy mennyiben vízuális művészet a líra, másfelől, hogy mik a jó versillusztráció föltételei. A leíró, elbeszélő és drámai (ballada) költészet így eleve kiesik a vizsgálatból, mert mindig nyújt pikturális anyagot, akkor is, ha át- meg átszőtt szubjektív mozzanatokkal, — ahogyan például Takátsnál a tájleírás az önkifejezés közvetítője. Marad a plasztikátlan, tértelen és időtlen belső élmény kifejezése. Ennek gyakori, sőt szinte nélkülözhetetlen eszköze a hasonlat, a kép, a szimbolum (hiszen már maga a nyelv is nagymértékben metaforikus), azaz festőileg is megragadható elemekkel dolgozik. Sőt a kép, a szimbolum kitölthet akár egy teljes verset, lehet egészében vízuális, — ilyenkor készen találja az illusztrációt. De ha a képszerű anyag megmarad elemnek, eszköznek, semmiképp sem emelhető ki csupán valamelyik része, mert az elemek — a jó versben — tagolatlan, meg nem bontható szintézissé fonódnak, s csak ez lehet az illusztráció tárgya, ezt kell vízuálissá tennie, szemléltetnie. Ámde ilyenkor a képszerű elemek elvesztik önállóságukat, expresszív funkciót kapnak, vagy pedig maga a képszerűség vész ki nagymértékben a versből, éspedig minél „tisztább", élményszerűbb, azaz öntörvényűbb a líra, annál inkább. Vagyis a vers elvileg illusztrálhatatlanná válik.

Itt nyomul előtérbe az illusztrálás igazi problémája. Az illusztráció szó, etimológiai gyökere szerint, megvilágosítást jelent, az olvasott, vagyis voltaképpen hallott szöveg szemléletessé, láthatóvá tételét. De mit tegyen az illusztráló, ha a szöveg nem nyújt semmit a szemnek, nincsen látható, festőileg tolmácsolható anyaga? Mondjuk ki, hogy ilyenkor a festőnek nincs módja vagy joga illusztrálnia a verset? Látni fogjuk, hogy erről szó sincs, nem is lehet. A megoldást ugyanis ily esetben nem a vers tartalma nyújtja, hanem esztétikai hatása; jobban mondva, a hatás lehet „emberi", érzelmi, gondolati, akármilyen, de mindig esztétikai indítékú. A fontos, hogy minden jó versnél létrejön, valamilyen formában mindig megfogalmazható, élménnyé válik, s így marad emlékezetünkben. Létrejön tehát a festő-olvasóban is, és éppen mert festő, alkatánál fogva, ösztönösen az élmény festői „megfogalmazására", kifejezésére kell, hogy törekedjék. Ha sikerül, megszületik az illusztráció. De ebből még korántsem következik, hogy hű tolmácsa, szemléltetője lesz a versnek. Az igazi siker föltétele a festő kongenialitása a költővel, illetőleg pontosabban és kevésbé igényesen szólva, a föltétel az, hogy rokonérzékenységgel tudjon elmerülni a versben, ugyanolyan kvalitású ihlet serkentse alkotásra, mint a költőt. Minél jobban megközelíti az illusztráció a rokonságot, annál tökéletesebb lesz, minél távolabb marad tőle, annál gyengébb, félresikerültebb, félrevezetőbb, sőt lehet egyenesen meghamisító, — még akkor is, ha a kép önmagában, művészileg kifogástalan. De semmiképp sem foszthatjuk meg

a festőt jogától, hogy egy lírai alkotásból merítsen ihletet. Sem az író, sem más művész ihletforrásai nem korlátozhatók, egyik sem kötelezhető arra, hogy csupán az életből közvetlenül vett, „elsődleges" élmények kifejezésére törekedjék. A szellemi élet: az irodalom, a művészetek és a tudományok alkotásaitól nyert ösztönzést ugyanis gyakran, pejoratív célzattal, másodlagos ihletnek szokás nevezni, holott ezek az alkotások éppoly eleven tényezői szellemi és érzelmi világunknak s főként műveltségünknek, mint minden egyéb esemény, tapasztalat vagy élmény. A teremtő munka egyetlen törvénye, hogy ihletéhez hű legyen, és művészi formában fejezze ki. Minthogy azonban a versillusztráló munka ihletforrása maga is művészi mű, még az a föltétel járul hozzá, hogy forrásával kongeniális legyen. A forrás ún. másodlagossága nem csökkenti munkájának értékét, s nem érinti művészi szuverénitását. Ezek a rokonságok, törvények, föltételek stb. teszik lehetségessé a művészetek kölcsönös interpretálását, a megzenésítést, dramatizálást, mint ahogy nem egy verset szültek már a festészet, a szobrászat, a zene alkotásai. Így hát nem vitás, hogy a líra hivatott „megvilágosítása" segíti az olvasó elmélyedését és gazdagítja élvezetét.

Még csak a stíluskérdés van hátra, de noha fontos, sok tárgyalást nem kíván. A stílust persze eredeti jelentésében vesszük, s a művészi alkat természetes, ösztönös kifejezésmódját értjük rajta. Nem egyéni, speciális tulajdon, hanem egyetemesebb jelenség, s azért irányzatnak szokás nevezni. Nyilvánvaló, hogyha a költő a klasszikus, romantikus, realista, impresszionista, szimbolista, expresszionista stb. irányzathoz tartozik, az illusztrátornak követnie kell, s a maga művészetének analóg eszköztárát használnia. Ez kötelező, és akadálya nincs, mert a stílusirányzatok művészetköziek. Hogy aztán milyen technikához folyamodik, tetszésétől függ, gyakorlati okokból a grafika a legcélszerűbb, s ennek minden ága rendelkezésére áll, dolgozhatik fehérfeketével, de színezhet és foghat ecsetet is.

Talán kissé terjedelmesre szabtuk az elvi tájékozódást, de nem bőbeszédűségből, hanem mert pontosan jelezni kívántuk, mit várunk a versillusztráló művésztől, s mit tekintünk a bírálat elméleti alapjának. Tudjuk, s aligha kell említeni, hogy Szász Endre, Borsos Miklós és Hincz Gyula jellegzetes, kialakult művész-egyéniségek, eszközeiknek teljes birtokában vannak, s mondanivalójukat hiánytalanul közölni tudják. De most nem ebből a szemszögből tekintjük őket, hanem interpretálásaik hűségét és sikerét vizsgáljuk.

Szász Endre modellje Anakreón, a klasszikus görög költő, a könnyű életöröm, a bor, a szerelem, a tánc mámorának dalnoka hajlott korában is, sőt annál inkább, mert tudja és élénken fájlalja, hogy az öröm illan. Szász a tolmácsolás fő tárgyául a költő alakját választja, nagyon helyesen, mert hiszen Anakreón mindig magáról énekel, s jellegzetes lírai önarcképet fest, mely bőven utánzott típussá és fogalommá lett. Ábrázolására Szász a realista modort vagy stílust használja, holott az antik jelleg, a klasszicitás valaminő érzékeltetése ez esetben megkívánható lett volna. S annál inkább hiányoljuk, mert látjuk, hogy képes reá, s a női alakok rajzában igen finoman meg is adja: erotikájuk természetes, öntudatos, de nem olcsó, a symposionok megédesítői és fűszerezői, mintegy átmenetek Sappho szerelmes széplányai és a kései Lukianos trágár hetérái között. Szász mindezt néhány vonással el tudja mondani, s egyúttal hű képet ad költőnk gyönyörűségének tárgyairól. Anakreónjával azonban nem érthetünk egyet, a figura szenilis kéjencét állít elénk, vén kecskét, idült alkoholistát a delírium küszöbén és a testi leromlás előrehaladott fokán; és voltaképp nem is realista modorban, hanem patológiai hűséggel, naturalisztikusan ábrázolva. Mint ilyen, minden változatában pompás, csakhogy nem Anakreón. A bordalok költője klasszikus görög volt abban is, hogy az arány, a harmónia érzéke talán az önkívületben sem hagyta volna el, de épp azért sohasem engedte odáig fejlődni a dolgokat, s borban, szerelemben, vigalomban éppúgy mértéket tartott, mint a vers ütemében. Az a lebegő, táncos léptű dalforma, amit ő vitt virtuóz tökélyre, melyet maga kísért kitharán s amelyet róla neveztek el, nem pereghetett egy reszketeg agg, petyhüdt borostömlő ajkáról, akibe legfeljebb hálni jár a múzsa. Hogy mit értett Anakreón vigadozáson és mit értünk mi mértéken, hitelesen elmondja ez az egy vers: „Gyere, gyermek, add a korsót, | hadd iszom ki egyhuzamban; | bele tíz pohár vizet tölts, | bele öt pohárnyi bort önts, | hogy az illemet ne sértsem, | csak örömmel iddogáljak | ... Nosza rajta! Mégse zúgva, | dübörögve és dobogva, | sivítozva, mint a szittya, | csak igyunk mi okkal-móddal, | vigadozva szép dalokkal." — És nem is olyan öreg, ivásban, táncban állja a versenyt a fiatalokkal, „fehér hajat hord, de fürge, ifjú szívet"; az erotikában sem a nyers kéjelgést kívánja, hanem hogy „körötte báj repessen". A túlzást semmiben sem szenvedheti, nem vágyik „Gügész aranyára", a hábo-

rút utálja, „belül forrnak csatái". Leggyakoribb szava az „öröm", s a legfőbb öröm, amit az élettől vár: „Viruló sok ifjú lánnyal | citerára, táncba lépjünk, | legyen életünk szelíd, szép." Szász Anakreónjának öröme nem szelíd és nem szép, pedig szelíden és szépen kínálják a körülötte nyüzsgő nyájas leányok, ugyancsak az ő tolláből.

Ady a szimbolista költő iskolapéldája, mondanivalója önkéntelenül képpé alakul, minden futó gondolatnak, homályos sejtelemnek, leheletnyi érzésnek nevet, formát igyekszik adni, mert csak így válik tulajdonává, ezáltal kel életre benne, s válik elmondhatóvá; a szimbolizmus Ady költői anyanyelve. Jelképalkotása természetesen többsíkú: a legegyszerűbb a metaforikus hasonlat, átvittebb, ha megtárgyiasítja, a legpregnánsabb, ha megszemélyesíti szimbolumait. (Ez persze merev és nem szabatos elhatárolás, de nem lehetünk meg nélküle.) Az elsőre példák: Csók-csatatér, halálvirág: a Csók, öröm-hajója, a Holnap hajója, tűnődés csolnakja, Élet-fa, Halál automobilja, magyar Ugar, lelkek a pányván stb. — A megtárgyiasításnál már nem puszta hasonlat a kép, hanem funkcionális szerepet kap (a verseket kellene elolvasni): Napfényország, Csíny-ország, Délibáb ősöm Ködvárosa, Átok-város, Öröm-város, csillag-lovas szekér, vörös szekér, Halál lovai, koporsó-paripák, rém-mesék uhuja, vérvevő álomfickók, csontvázak kathedrálisa, fekete zongora, Hágár oltára, árvaság kertjei, elillant évek szőlőhegye, Tavasz-kunyhó stb. — Megszemélyesítés: Disznófejű Nagyúr, Nagy Pénztárnok, ős Kaján, Muszáj-Herkules, Hideg-király, Csönd-herceg, Pannónia grófnő, Balzsam tündér, Siker-asszony. A megszemélyesítés áll a szimbolumalkotás tetőfokán, s a tagolás fokozatai jelzik az átélés intenzitását. De akárhogy legyen is tagolható, az egész jelképvilág szerves egyéni mitológiává bokrosodik, melynek megvan a maga költői élettana; nem tudom, eléggé felkutatták-e már, de bizonyos, hogy a teremtő munka legbelső műhelyébe vezet, s megvilágítása sok homályt oszlatna el az Ady-versek geneziséről. — Számunkra mindebből az következnék, hogy ez a szimbolum-fauna kész, kiformált anyagot szolgáltat az illusztrátornak, azonban nem egészen így van. A képek tárgya pontosan megjelölt ugyan, de életük egy átvitt, képzeleti síkon játszódik, a belső élmény tértelen síkján; Ady mitológiájában van valami kísérteties, álomszerű, elrévült, sejtelmes és irracionális. Ezt érzékeltetni szerfölött nehéz. Egy példa megvilágíthatja: ha ős Kaját reálisan jelenítjük meg, amint bejön a kocsmaszobába, kiköti lovát s leül Ady asztalához, paródikussá válik a kép. Borsosnak sikerült a látomásszerűséget megérzékítenie avval, hogy Ady elfordul Kajántól, önmagába néz, karjával igyekszik elűzni a kísérteti alakot. Ez jó megoldás, de ritkán sikerülhet. Megnehezíti elsősorban Borsos választott technikája, a rajz. Bármily vázlatos, lényegre szorítkozó és szabad legyen a rajztechnika, precíz vonalozást, határozott formákat hoz magával, s ezeket nem transzponálhatja a vers-élmény színpadára, egy sejtelmes, lidérces, anyagtalan dimenzióba, ahol minden „Észak-fok, titok, idegenség, lidérces messze fény". „A lelkem ódon, babonás vár," — írja Ady, s nyilván nem bástyákra, tornyokra gondol, hanem lelke sötét, kísértetjárta zugait látja. Szimbolikus alakjai elmosódottan imbolyognak egy határtalan térben, nehézkedés nélkül, s az átélés hullámzása szerint nyernek hol konkrétebb, hol eloszlóbb formát, kerülnek élesebb-tompább világításba. Az az érzésünk, hogy valamely más technika, kréta vagy pasztell jobban átsegítene ezen a nehézségen, mint a vonalas. Mellettünk szól, hogy ahol a vers konkrétebb tárgyat nyújt az illusztrálónak, ott Borsos szinte lecsap a lényegre, s néhány vonással hiánytalanul rögzíti; ilyen például a „Csak még egyszer jönne" illusztrációja: régen nem láttunk ilyen hatalmas, egyszerű, kifejező Dózsa-képet. Kitűnő sűrítés az „Új törvényt, Werbőczi", és nagyon szép átvitel az „Elbocsájtó szép üzenet" képe, melyen egy érzelmi drámát helyez örök emberi távlatba, vagyis ő avat szimbolikussá, míg a vers nem az. De általában: ezek a Kernstock-szerű, izmos szűgyű, dagadó farú paripák s délceg ifjú daliák nem Ady képzeletvilágából kerültek a versek mellé. Legjobbaknak érezzük azokat az illusztrációit, ahol a vízió eleve térbe helyeződött, s kevés vonallal visszaadható: „Léda a hajón", „Új vizeken járok". Újszerű, megragadó beleérzést mutat a versbe a „Dózsa György unokája": Ady mint Dózsa seregeinek Türtaiosza. De a legszebb mind között talán „Az öreg Kunné", — teljesen egyenértékű a költeménnyel.

A három közt legnehezebb a dolga József Attila illusztrálójának, s még nehezebb költészetét az illusztrálás szemszögéből elemezni. Ha igaz, hogy „nem ő kiált", hanem egy osztály, még igazabb, hogy a tömeg hangja az ő száján formálódik szavakká. Ennek a formálódásnak fő törvényét kell kitapintanunk, ha vízuális tolmácsolását akarjuk nyújtani. A fő törvényét, mert az igazi költő sohasem simul egyetlen izmus, egyetlen stílus kaptafájára. Így kimutatták, hogy József Attila kezdetben sok hatást vett Adytól, de ez nem volt döntő, mert képzeletmunkája nem szimbolista ter-

mészetű. József ideológus költő, a jelenségek eszmei tartalmát fedi föl önkéntelenül, az eszmék életét érzi meg a valóság mélyén, s ez a megérzés vezeti a vers kialakításában. Ezért akadunk nála impresszionista mozzanatokra, máskor reflexív elmélyedésre vagy realisztikus leírásra, — de mindez csak melléktünemény. Természetes, alkati gyökerű stílusa, kifejezésmódja kétségkívül expresszív. Az expresszionizmus, irodalomban és művészetekben egyaránt, több mint félszázad óta, még mindig a kialakulás stádiumában van; míg el nem jut eszközrendjének valamilyen szintéziséhez, mindaddig — hogy úgy mondjuk —, csak tagoltan, analizálóan, saját elemeivel kísérletezve dolgozhatik. Innen ered szabályozatlansága, impulzusainak a képzettársítást követő cikázása, — s az ilyen verset mondtuk a bevezető sorokban elvileg illusztrálhatatlannak; azonban a jó versnél mindez egynemű összbenyomássá szűrődik, s ezt neveztük hatásnak. E hatásnak, és nem a tartalomnak, festői megfogalmazása az illusztráló feladata. Szembeszökő, hogy Hincz Gyula is eljutott erre a tapasztalatra. Képeinek, a versekhez híven, kétféle motívációja van: ahol közvetlenül megragadható tárgyat kap, ő sem transzponálja eszmei síkra, csupán formai eszközökkel érezteti lírai jelentését vagy hangulatát („Anyám", „Részeg a síneken", „Iszonyat"). De nyomban megérzi, ha az eszmét exprimáló, azaz kifejező költő szólal meg, s bármily „szabálytalanul", cikázóan tegye azt, kihántja a vers mélyeiből, s nem törődve a részletekkel, egyetlen, az összhatást érzékeltető képbe foglalja. Vannak persze bizonytalanságai is, de általában helyes ösztön vezeti, mert rokonlélekkel megérzi a vers igazi mondanivalóját: a proletár tömegek hangjának szavakká formálását („Rokkantak", „Ki verné föl", „Nem én kiáltok", „Munkások" s a két legjobb: „Külvárosi éj" és „A város peremén"). S ahogyan József Attila ilyen verseiben a kollektív hang egyetemes *akusztikát* kap, Hincz képei is eszmei *távlatokat* nyitnak meg. Így nem véletlen, hanem ebből a kongenialitásból következik, hogy József Attilának talán leghatalmasabb, legmesszebbre hangzó és legtágasabb horizontú költeménye, „A Dunánál", kapja a legmegragadóbb és legkifejezőbb illusztrációt; a kelő Nap sugaraiban két megtört proletár tekint elrévülten a folyó fölött az idő és a tér messzeségeibe. — A záró kép József Attila egyéni sorsát fejezi ki hasonló sikerrel: maga a tragikum, egyetlen emberalakba sűrítve.

Elméletileg lehet vitázni afölött, vajon a versillusztráció kívánatos-e, vagy hogy a lírát lehetséges-e képszerűsíteni; az első kérdést eldöntötte a gyakorlat, a másikra e három nagy költő illusztrátora is egybehangzó feleletet ad: lehet, de bizonyára nem könnyű feladat.

VÁRKONYI NÁNDOR

Martyn Ferenc rajzai a Don Quijoté-hoz

„A fekete-fehér elég ahhoz, hogy remekművet alkosson az ember . . ." *(Degas)*

„A képzőművészetben a rajz a fantázia igazi szerve". *(Max Klinger)*

Takáts Gyula a „Jelenkor"-ban már méltatta Martyn Ferenc Don Quijote-rajzait, — amikor azokat a művész szülővárosában — Kaposvárott — a Rippl-Rónai Múzeumban kiállították. Joggal állapíthatta meg tanulmányában Takáts Gyula, hogy a hatvan lapból álló Cervantes-sorozat „minden darabján az irodalom és a grafika olyan magasfokú szimbiózisával találkozunk, amelynek ritkán lehetünk tanúi."

A Martyn-rajzokra — ha mégoly röviden is — most abból az alkalomból térünk vissza, hogy azok zöme — 48 darab — az ősszel megjelent a szép könyveiről ismert kiadó, a Magyar Helikon luxuskiállítású új Don Quijote-kötetében. A Kossuth-díjas Lengyel Lajos által tipografizált, a budapesti Kossuth Nyomdában készült könyv az elmúlt esztendők magyar könyvművészeti remekei közé tartozik, s a bibliofilek könyvespolcán Ady összes versei és novellái (Borsos Miklós metszeteivel), a teljes Boccaccio (Szántó Piroska színes rajzaival), a Kakuk Marci és Cyrano Holdbéli utazása (mindkettő Csernus Tibor képeivel), a Kondor Béla illusztrálta Ramuz-, Guevara- és Hemingway-kötetek s a többi bőkezűen, mintaszerű ízléssel kivitelezett könyv mellé kerül majd . . . Külön öröm, hogy ez az — olcsónak nem nevezhető — könyv 8700 (!)

példányban jelent meg, — nyilván azért, mert a kiadó bizonyos abban, hogy gazdára fognak találni Cervantes és Martyn „közös" könyvének példányai.

Martyn ahhoz a képzőművész-nemzedékhez tartozik, amelynek tagjai (Gadányi, Barcsay, Bene Géza, Miháltz Pál) 1900 körül születtek, s amely az előző nagy generáció (Egry, Czóbel, Derkovits, Bernáth, Szőnyi) méltó örököse. A Rippl-Rónai környezetében felnövő Martyn sokáig élt Franciaországban, s tizenkétszer járta meg Ibériát. (Hogy a Don Quijotéhoz készített rajzai oly magisztrálisak, abban nyilván annak is szerepe van, hogy őt is szítta-cserezte az andalúz és kasztiliai nap, hogy ő maga is rótta azokat az izzó, kopár utakat, amelyeken valaha a Lovag és Sancho haladt új s új kalandok felé.) Martyn a non-figuratív művészet talán legjelentősebb képviselője volt Magyarországon egy időben; François Gachot, Kállai Ernő, Hamvas Béla s más egykori méltatói ilyen értelemben beszéltek róla 14—16 év előtti írásaikban. Hamvas Béla (Kemény Katalinnal közösen írott) könyvében elismeréssel adózik Martyn „mélyről tündöklő színeinek" s munkái „magasfokú muzikalitásának", — Kállai Ernő pedig már arra is felhívta a figyelmet, hogy a nem-ábrázoló Martyn-képek elvont formái mögött „hajdani figurális és táji benyomások, élmények" tűnnek elő. Ugyancsak Kállai írta az 1946-os budapesti gyűjteményes Martyn-kiállítás katalógusának előszavában, hogy „az absztrakt szín- és formaváltozatok hátterében sorstépte, marcona, kóbor alakok, csatázó páncélos lovagok világa rejlik..." (S 1959-ben Martyn hozzákezdett annak a negyedfélszáz esztendős könyvnek illusztrálásához, amelynek szereplői — sorstépte, kóbor alakok, páncélos lovagok...) Úgy sejtjük, Greco és Goya művészete — amellyel feltehetően Spanyolországban került szorosabb lelki kapcsolatba Martyn — nyitotta meg előtte a szürrealizmus világa felé vezető utat. Szürrealisztikus szemléletűek 1944-es antifasiszta rajzai (l. ezekről a „Művészettörténeti Értesítő" 1960. évi 4. számában Pataky Dénes tanulmányát) s a Cervantes-könyv 5. és 24. rajza (perszonifikált kórók, bogáncsok) is szürrealista-fantasztikus látomások. Tristan Tzara mondotta hat év előtti magyarországi látogatásakor: „Végeredményben az izmusok vihara termékeny volt." („Szabad Nép", 1956. szept. 30-i szám.) E megállapítás érvényes Martynra és sok más művészre is: a geometrikus absztrakció és a konstruktivizmus a végsőkig megszilárdította bennük a kompozíció fegyelmét, a szürrealizmus pedig felszabadította képzeletvilágukat.

Don Quijote, az eszelős, mégis nemes-bölcs lovag, — rögeszmék ámokfutója és az igazság és becsület tiszta Grál-lovagja azok közé az irodalmi alakok közé tartozik, akiknek élete össze van kötve az emberiség életével. Prométheusz, Faust, Don Juan, Hamlet, a manchai lovag, Sancho az emberi szellem részeivé lettek, s az európai kultúrából immár kiiktathatatlanok. Érthető, hogy Don Quijote alakja és megható-groteszk története sok kiváló képzőművészt is rabul ejtett, hiszen (mint egy Cervantes-tanulmány befejező szavai mondják): „Ez a mű a mély tó vizéhez hasonlít. A felszínén fény van, — mosolygó völgyek, a nap és az ég tükröződnek rajta, ám a hullámok alatt sötétség van és feneketlen mélység."

Daumier, Doré, Picasso, Salvador Dali, Bokros-Birmann Dezső szobrász mindmind megalkották a maguk Don Quijotéját, — a Tony Johannot-szerű középszerűeket nem is említve. Martyn munkáját a felsorolt, ma már klasszikusnak számító művészeké mellé tehetjük. (Milyen kár s mekkora mulasztás, hogy — egy kis korai Raimundus Lullus-kötetet nem számítva — a hatvanharmadik évében járó Martynt eddig csak három könyv — Az apostol, a Don Quijote és a Bovaryné — illusztrálásával bízták meg!)

Negyvennyolc illusztráció, egyazon grafikustól, a világirodalom olyan opusához, mint Cervantesé, — nagy fába vágja a fejszéjét az a rajzművész, aki vállalkozik erre a hatalmas erőpróbára. Jó művész is ki van annak téve, hogy elsodorja önnön manírja vagy a merő technikai virtuozitás. Martyn azonban bírja végig szusszal, — mindegyik rajza tele van villamossággal, izgalommal, szellemmel, a szerző és a mű iránti alázattal, s a két igen összetett jellemű főszereplő (mert Sancho sem szimpla lény, — sokkal több, mint egy eszem-iszom, Balga-szerű, talpraesett paraszt!) megértésével, megidézésével. A XVII. századi szövegnek a XX. század művészeti formanyelvén való láttatását is megoldja Martyn úgy, hogy semmi bántó disszonanciát, anakronisztikus ízt, hangulati törést a könyv és a kísérő rajzok között nem érez az olvasó.

A sorozat méltóan kezdődik avval a lappal, amelyen a lovagregényeibe temetkező és ébren is álmodó lovagot látjuk. Ennek ellentpontja az utolsóelőtti (47.) rajz, amelyen a sok-sok kudarcot szenvedett öreg lovag megtépázva, de hitében meg nem csorbulva tekint maga elé. Igen szép a másik két Don Quijote-portré is: a 16. és a

35. sz. rajz. Mennyi humor van a két Dulcinea-arcképben: az egyik a foghagymaszagú Dulcinea (15.), Sancho és a világ ilyennek látja őt, bambának és ordenárénak, — a másik Dulcinea az, akit a Lovag lát (31. rajz), a finom, gyengéd és erényes, minden hölgyek legszebbike és legtökéletesebbike. A rajz nagyszerűen érzékelteti Don Quijote Dulcinea-képének patron-szerűségét, édeskés, giccses szendeségét. Kitűnőek a Sancho-rajzok (4. és 40.). Ezek olyan parasztot mutatnak, aki távolról sem korlátolt, aki kormányzóként olyan rendeleteket adott ki, amelyeket még sokáig boldogan és hálával emlegetett a nép, s aki méltóságteljesen, egy fillért magához nem véve, sajnálkozás nélkül hagyta ott a kormányzóságot (41). Egyik legköltőibb illusztráció a 26-ik; a tágas mancnai tájban poroszkál előre a lovag és kísérője, — az előtérben Sancho testes figurája, jóval távolabb Don Quijote fantom-szerű sziluettje... (Hogy mekkora gonddal, elmélyültséggel dolgozott Martyn e rajzsorozaton, arra példa az imént említett rajznak a Művészettörténeti Értesítőben publikált változata. Callot és a régi grafikusok dolgoztak ilyen mesterségbeli igényességgel s türelemmel.) S menynyi rajzbeli kvalitást nyújt Martyn a balul sikerült kalandok ábrázolásában, a vonalak nálozatának tévedhetetlen szövésében, a lavírozás lágyságában, líraiságában, a kevés szín (egy-egy barna színfolt vagy egy kicsiny kék) alkalmazásában... Martyn egy nyilatkozatában ezt mondotta: „Ma már nagyjából úgy rajzolok, ahogy lélegzem". Don Quijote-rajzait megismerve, nem érezzük túlzásnak vagy hivalkodásnak az idézett mondatot. (Martyn különben a rajzok készítése közben *nem olvasta* újra Cervantest. Csak régi emlékeiből élt. Rajzai tehát nem tapadnak szorosan a könyv bizonyos soraihoz vagy szövegrészeihez, — inkább hangulatokat, emlékképeket adnak vissza. A rajzok besorolása utólag történt és a tartalomjegyzékben található címek (amelyek egyes mondatokhoz kötik az illusztrációkat) sokban esetlegesek. Egyes rajzok — különösen a fektetettek — nem eredeti formátumukban nyertek közlést, s így a rajzi szépségek és arányok nem jutnak teljes mértékben érvényre.)

Könyvkiadásunk ünnepi gesztusa volt az új Cervantes Martyn rajzaival díszített kiadása. Sorainkat Pataky Dénes szavaival fejezzük be: „Martyn e művei munkásságának legérettebb, legszebb alkotásai s egyben az új magyar rajzművészet remekei. A Don Quijote nagyszerű illusztrációsorozata megérdemelné, hogy... a szövegtől függetlenül is kiadásra kerüljön. Hazai sikere mellett külföldön is előkelő szószólója lenne az amúgy is alig ismert magyar művészetnek." A magunk részéről mindehhez már csak azt fűzzük hozzá, hogy e nagyon várt külön mappában nem csupán a könyvet kísérő 48, hanem *valamennyi* Martyn-féle Cervantes-rajzot benne szeretnénk találni, lehetőleg eredeti méretekben.

DÉVÉNYI IVÁN

Csont Ferencről

Valami igazság volt abban az elgondolásban, ahogy régente látták a művész alakját a társadalom peremén felcserek, utazó komédiások között, bolond, gyanús gondolatot hirdetőt, szegény ördögöt. No persze, az akadémia egy-két tagja „más volt", azok cilinder kalapot viseltek és rangosan éltek.

Csont Ferenc a hóbortosok közé tartozott és 1910 körül a múzsák egy-egy rajzát mosollyal fizették.

Balatongyörökön szomszédok vagyunk. Nyaranként találkozunk; megint egy nyár — Csont Ferenc oly keveset változott, mint kertjének egy-egy fája. Pedig majdnem háromnegyed század a vállán.

De hogyan lehetne megírni élettörténetét? Két világháború, rossz világok elsüllyedése, új születése, és a föld háborgásában kicsiny vitorlás az övé. Kikötött itt is, ott is Európában, néha megállt, mint komédiás testvérei, kirakta holmiját, tett-vett egyet-mást. Nem fogadták ünnepélyesen sehol, nem írtak róla könyvet, még pénzt sem szerzett. Igaz, mindezzel vajmi keveset törődött. Úgy látszott, hogy amikor végül a györöki öbölben behúzta a vitorlát, önmagára vonta a felejtés szürke fátyolát. A régi, lobogó kedvű barátok, az ifjúkori muskétások közül alig él már valaki, — ő maga partra húzott bárka a Balaton partján. Ki emlékezzék Csont Ferencre?

És íme, 1962-ben valahonnét előkerít ötvenkilenc pompás rajzot. Régi, ötven esztendős csokor, de a művészet varázslatában oly friss, szinte harmatos, mintha éppen most szakajtották volna. Láttukra visszalapoz az emlékezet, a „Nyolcak" világa

megéled a szem előtt, olyan csillagoké, mint Rippl-Rónai, Henri Matisse, és még távolabb a messzeségben olasz mestereké, a renaissance-ból, meg a századeleji Budapestünk, olyan induló nevek, mint Kassák, Nemes Lampérth, Czóbel — kócos legények éppen sorozás idején —, akik aztán később helyt álltak a világban, tisztesen el is számoltak.

A mi világunk megbecsül minden becsületes törekvést, amely a múltban a társadalmi haladást, a közösség érdekeit szolgálta — így tekintélyes sorban képzőművészeink századeleji lelkességét, építeni akarását. Történetíróink már számba vették ennek a kornak művészeit, kitárták munkásságukat a világnak. De amikor a „Nyolcak" történetét írták, az író, mint pontos karmester észrevette, hogy valaki hiányzik az együttesből. Talán szunyókál a zenekarban, nem fújja szólamát, vagy el is csavargott?

A hiányzó: Csont Ferenc volt.

A számonkérő, az időt megmérő karmester most beleilleszti a meglelt művet bandájának zenei szövetébe — szóljon teljesebben! Nemcsak önmagáért teljesebb így; többet, egészebbet hallunk mi magunk is.

Amikor a Veszprém megyei Tanács és a KISZ-szervezet létrehozták, megrendezték Csont Ferenc keszthelyi kiállítását, mint gondos őrök megmentették a múlt néhány szépen faragott emlékkövét.

MARTYN FERENC

Csont Ferenc rajza

Breuer Marcel művészete

Néhány évvel ezelőtt a *Muzsika* című, népszerű zeneművészeti lapunk folytatólagosan és oldalakon át közölte azoknak a zeneszerzőknek, karmestereknek, muzsikusoknak és énekeseknek nevét, akiket ez a mi kis magyar világunk adott a nagyvilágnak. Nem kis embereket, nemzetközi nagyságokat említett, akik között — hogy csak egy nevet mondjak, de a legnagyobbét — ott volt *Bartók Béla* is. De ilyenféle összeállítást lehetne csinálni, például, a külföldre szakadt magyar festőkről és szobrászokról is, közöttük ma már világszerte ismert kiválóságokról, amilyen például — az általam csak nemrég „felfedezett" — *Amerigo Tot* — alias *Tóth Imre*, csurgói paraszfiú, — akit a magyar építészek, mint a római *Termini*-pályaudvar homlokzati relief-frizének mesterét tanulták megismerni. És ilyenféle listát tudnék összeállítani az idegenben karriert csinált kitűnő magyar építészek nevéről is, hiszen — például — csak maga Pécs városa három olyan alkotóját adta a világ építészetének, mint *Forbát Alfréd*, *Molnár Farkas* (1897—1944) és — mindenki előtt — *Breuer Marcel*.

Nincsen természetesen semmiféle összehasonlítási adatom arról, hogy a világ, ország-, sőt társadalom-határokon túlnyúló és egybefonódó kultúráinak ebben az állandó és eleven művészcseréjében, melyik nép, milyen arányban vesz részt, s így nem is merem állítani, hogy valami rendkívüli van, a mi előbb vázolt „tehetségexport"-unkban, amire —mint alapra — nacionális büszkeségünk valamiféle újabb modelljét lehetne felépíteni. Bár nemrég egy, hosszabb időn át itt dolgozott, szovjet biológus, *J. Kodinec* meggyőződéssel bizonygatta nekem: mi magyarok talán nem is tudjuk, mennyire tehetséges náció vagyunk, éspedig biológiai adottságaink, az itt, Európa közepén, a történelem folyamán végbement bonyolult — és szerencsés — népkeveredés következtében.

Maga a „tehetségexport" természetesen nem valami nemzeti dicsőség, sőt jórészt „szegénységi bizonyítvány", és különböző — főleg politikai — hibákkal, bűnökkel függ össze, például az 1919 utáni fehér-terrorral, az antiszemitizmussal, ennek legkorábbi intézményes megvalósításával, a numerus clausus-szal, és, mindennek eredményeképpen, a „keresztény-nemzeti" reakcióból, a hitleri német nyomán kibontakozó magyar fasizmussal. De, sajnos, összefügg a személyi kultusz idején elkövetettekkel, köztük az értelmiség „kezelés"-ében megnyilatkozó szektás magatartással is. Mégis, az ilyesmik és hasonlók következtében emigráltak — ki többé, ki kevésbé, de szinte kivétel nélkül — megőrizték és őrzik magyarságukat, nyelvükben, kultúrájukban, sőt, akarva-akaratlan, művészetükben is, és a hozzájuk egykor oly mostoha hazára mégis csak nosztalgiával gondolnak, akár tagadják ezt, akár bevallják. Mi pedig, akik számon tartjuk, figyeljük őket, alkotómunkájukat, olykor talán kis irigységgel, mindenkor azonban nem kis büszkeséggel regisztráljuk sikereiket, hírük terjedését, öregbedését a világban.

Így tartjuk — elsősorban mi, építészek — számon, így figyeljük, így irigyeljük kissé Breuer Marcelt, az építészt, így vagyunk büszkék is rá, s most, hatvanadik életévének betöltésekor, így találunk ürügyet arra, hogy róla, és eddigi alkotó tevékenységér)l megemlékezzünk.

Breuer Marcel Lajos 1902-ben született Pécsett. Sem születése pontos dátumát, sem családi körülményeit közelebbről nem ismerem. A gimnáziumot, ha jól tudom, ugyanitt végezte 1920-ban. Alighanem a reakció légköre az oka, hogy Breuer Marcel elhagyja hazáját, de lehet, hogy a szerb megszállás is, mely csaknem 1920 végéig elvágja Pécset az anyaországtól. Hajlamait követve Németországba, *Weimar*ba utazik, ahol a *Walter Gropius* alapította *Bauhaus* első növendékei között a modern művészet, építészet kezdeményező mestereinek irányításával végzi tanulmányait, hogy 1924-ben, szinte átmenet nélkül, e nagyszerű műhely-iskola tanárai közé emelkedjék.

„Növendék" korában — még 1921-ben — formálja ki, előző kísérletek nyomán az első „valódi" Breuer-széket — fából, mely még egy kissé bonyolult konstruálású, de a szerkezeti és használati funkció legjobb megoldásának keresése, a statikus faszerkezet, és az ülőke- meg támlaként ráfeszített textilia már teljesen új, modern formát eredményez.

A Bauhaus 1925-ben *Dessauba* települ át, s Breuer itt folytatja tanári és alkotói tevékenységét. Ezek az évek a kísérletek évei, olyan kísérleteké, mint például — már 1925-ben (!) — egy előregyártott acélvázas kis lakóház típusterve. De realizálni csak egyes bútorterveit tudja, így a Bauhaus éttermét, tanárlakásait részben az ő bútoraival rendezik be.

Ez időben — 1925—1928 között — érlelődik ki a jórészt feszített textiliával megoldott, nikkelezett vagy krómozott vas-csőszékeinek típusai, melyekbe említett fa székének elveit ülteti át, a fémcsőanyag törvényszerűségeinek megfelelő konstrukcionális formákkal. Ezek az első Breuer-művek, melyek nevét, hírét, messzibb tájakra is elviszik, miután egy berlini cég — bizonyos *Lengyel és Tsa* — szériában gyártani és propagálni kezdi ezeket.

Huszonhatéves korában már ismert és elismert mesterként települ át *Berlin*be, ahol 1931-ig működik. Itt több tervpályázaton kelt feltűnést, érdekes és újszerű megoldásaival. A tervek közül kétségtelenül legötletesebb a *harkovi* „Aktív színház" pályterve (1930). Különösen érdekes a színház nézőterének megoldása, a minden irányban forgatható székek olyan elrendezésével, hogy a nézőtér hosszában minden ülőhely a szomszédok zavarása nélkül közelíthető meg, így a színház töltése és ürítése a leggyorsabban bonyolítható le.

A német Werkbund 1930-ban *Párizs*ban nagy építészeti és iparművészeti kiállítást rendez. E kiállítás három rendezője közül kettő magyar: az egyik a nem kevésbé nemzetközi jelentőségű *Moholy-Nagy László* (1895—1946), a Bauhaus (és a *New York*-i *New Bauhaus*) egyik vezéralakja, a másik Breuer. Itt mutatják be Breuer típusbútorelemekkel kialakított lakásberendezését is.

Breuer első megvalósult épülete *Wiesbaden*ben, az *„első" Harnischmacher-ház* (1932), mely azért „első", mert a világháborúban — úgy tudom — elpusztult, s azóta Breuer újat tervezett helyébe (1954). Ez a háromszintes villaépület már felcsillantja mindazokat a kitűnő kvalitásokat, melyek Breuer családiház-építő művészetét jellemzik. A funkciók gondos szétválasztása és logikus kapcsolása, a könnyed konstruálás és szellemes megformálás ebben a műben már magas szinten jelentkezik, hogy kezdete legyen annak az evolúciónak, mely a később egymásután következő ilyen alkotások létrejövetelénél végbemegy, a tökéletesedés és egyszerűsödés, a mélyülés irányában. Alighanem ez az az építészeti műfaj, amely legjobban „fekszik" Breuernak, mint alkotónak. (Ez a megállapításom — természetesen — egyáltalán nem kívánja csökkenteni egyéb, nagyobb — alkotásainak kétségtelen értékeit).

Még a hitlerizmus uralomrajutása előtt elhagyja Németországot, és megkezdi 1937-ig tartó vándorlását és helykeresését a világban. Mindjárt az elején ennek az időnek ismét kis objektumok bravúros megoldásával tűnik ki: egy nemzetközi alumínium-pályázaton két első díjat is nyer alumíniumszerkezetű szék-terveivel. Ebben a sikerben ismét kiváló érzéke — mely fel tudja ismerni és mérni az anyagban rejlő lehetőségeket, a jól használhatóság és a kényelem, meg a jó megoldást sugárzó forma érdekében — diadalmaskodik.

Breuer 1934-ben építészeti előadást tart a *Schweizerischer Werkbund*ban „Wo stehen wir" címmel, mely azért érdemel említést, mert kitűnő összefoglalása építészetszemléletének, építészetfilozófiájának. Véleménye szerint az új építészet alapfeltételei: *az elfogulatlanság, az önállóság, a töretlen elemek, az ellentétek összekapcsolására való képesség.* S noha kijelenti, hogy az új építészet mindennemű politika fellett áll, valójában ama politika mellett tesz hitet, mely az emberről való gondoskodás elsődlegességét vallja, s mint a társadalom alapvető célkitűzését munkálja.

Ennek az évnek őszén Breuer Magyarországra jön azzal a céllal, hogy itthon megtelepedjék, hiszen magyar állampolgár, s képességeivel a magyar kultúrát kívánja szolgálni. Budán — ha jól emlékszem — a II. kerületi Kis-Rókus utcában, vagy annak közelében, lakást is bérel, s azt Breuer-bútorokkal be is rendezi. Munkába is fog és *Molnár-Farkas*sal meg *Fischer József*fel mindjárt meg is nyeri a Budapesti Nemzetközi Vásár kialakítására meghirdetett tervpályázat első díját, hogy aztán társítva a második díj nyerteseivel — e sorok írójával és *Fekete Béla*val — ő irányítsa a kollektívát, mely megbízást is kap, de már csak a vásár egy kisebb részének megvalósítására. Ez a realizálás azonban, a vásári tervezőiroda vezetőjének, mint konkurrensnek akadékoskodásai következtében, jelentékenyen elmarad az első, de még a második díjas terv elképzelései mögött is. Ez volt Breuer egyetlen magyarországi alkotása, melyet csak néhány fénykép őriz az utókor számára. Breuertől, a kor egyik legkiválóbb magyar építészétől ugyanis megtagadta a munkalehetőséget hazája: a reakciós Mérnöki Kamara nem vette fel tagjai sorába, s így Magyarországon tervezési munkát nem vállalhatott. Barátai, a magyar CIAM-csoport tagjai ekkor már „priusz"-osok, s így csak egyetlen magyar építész áll ki Breuer mellett, *Kotsis Iván professzor*, de természetesen sikertelenül. Breuernek tehát fel kell számolnia alig berendezett irodáját, s veheti ismét a vándorbotot.

Még ebben az évben megépül egyik, talán legkiválóbb alkotása Svájcban, Zürich mellett, a *Dolderthal*ban: két, egységbe komponált néhány-lakásos villa, melyek könnyedségükkel, eleganciájukkal, tájba illeszkedésükkel, a breueri építőművészet legtisztább tükröződései. E műnél tervezőtársai a két jeles svájci, *Alfred* és *Emil Roth*, a mű kvalitásai mégis elsődlegesen Breuerre vallanak, hiszen ismerjük a Rothok előző, Breuer nélküli, tervét ugyanerről az együttesről, s ez bizony eléggé elmarad értékeiben a tényleges, létrejött megoldástól.

Breuer most Angliába teszi át működésének színterét, ahol 1935 és 1937 között, *F. R. S. Yorke*-kal társul, s egy sor kisebb objektumot, jórészt lakóházat tervez. Ez időből legérdekesebb alkotása egy modell, a *British Cement and Conrete Association* megbízásából — egy kiállítás részére — tervezett „központja a jövő városá"-nak, melyben a hangsúly a vasbeton konstrukciókban rejlő gazdag variabilitás kihasználásán volt.

Angliából — Gropius-szal egyidejűleg (1937-ben) — az amerikai *Cambridge*-be, a *Harvard University* tanárának hívják meg, s ezzel megkezdődik amerikai karrierje. Kezdetben együtt dolgozik egykori mesterével, Gropiusszal; pályázatokon vesznek részt, néhány villát terveznek, építenek közösen (maguknak is), meg egy lakótelepet. De aztán különválnak útjaik, mindketten fiatalabb amerikai építészekből, tanítványaikból kis kollektívát szerveznek maguk köré, új feladataik elvégzésére.

Rövidesen — 1940-ben — megnősül, amerikai nőt vesz feleségül, s ekkor lesz amerikai állampolgárrá, hogy munka- és megbecsülést adó új hazája, egyik legismertebb alkotójává emelkedjék. Amerikai megtelepdése nemcsak e hatalmas országot nyitja meg építészi elképzelései számára, hanem az eddiginél nagyobb mértékben más kontinenseknek, nem utolsósorban magának Európának országait is. 1937-től 1955-ig — eddig az időpontig állnak pontosabb adatok rendelkezésemre (Breuer *Sun and Shadow* című könyvéből) — vagy huszonöt luxusvillát és nyaralót tervez és realizál — köztük például olyat, mint a Breuer kvalitásainak amerikai elismerését különösen demonstráló lakóház, melyet a New York-i *Museum of Modern Art* udvarán, kiállítási objektumként építettek fel, általa tervezett bútorokkal.

Ugyanez idő alatt legalább tíz más funkciójú és különböző nagyságú egyéb épületet — épületegyüttest — is realizál, s legalább tizenötöt tervez (ezek közül is, 1955 óta, legalább ötöt szintén megépít). Mindez, alig több mint másfél évtizedre vetítve, mennyiségben is igen szép teljesítmény!

Legújabb nagyszabású alkotásai közül itt csak a *rotterdami Bijenkorf-áruházat* (*A. Elzas*-szal, 1953—57), *a párizsi UNESCO-székházat* (*P. L. Nervi*vel, *B. Zehrfuss*-szal, 1953—58), és a *Collegeville-i St. John apátság és egyetem templom-kolostor épületkomplexumát* (1954—60) emelem ki. E három mű közül az áruház tiszta tömör tömbjével — mellette *Naum Gabo* monumentális, dinamikus kompozíciójával — kétségtelenül a legjobb, a másik kettő problematikusabb. az UNESCO-palotával kapcsolatban a szakirodalom számos kritikai megjegyzést tett, s nem sorolja a legjobb Breuer-művek közé. Az észrevételek jórészt ugyancsak vitathatók, s még talán az épület térbehelyezésével — egy a *Palais de Chaillot*, az *Eiffel-torony* s az *Ecole Militaire* által megszabott, már történeti jellegű, tengelyre szimmetrikus kompozíció egyensúlyának megbontásával — kapcsolatosak a leghelytállóbbak, de ez sem elsősorban a tervező, hanem a helykijelölő hatóság hibája. Alighanem a St. John apátsággal, különösen a templommal kapcsolatban is tehetők észrevételek. Kétségtelen azonban, hogy e nagyszabású művek is bizonyítják Breuer Marcel súlyát és jelentőségét a világ építészetében, ha azt a szintet talán még el nem is érik, amely Breuer egy-egy kisebb objektumát oly megvesztegetővé teszi.

De hiszen Breuer még csak hatvan éves — fiatal ember —, aki mesterségbeli képességeinek, formáló képzeletének teljében van, akire a kis és nagy alkotófeladatok serege vár, s akitől még egyre tisztább, világosabb, tökéletesebb alkotások várhatók.

Épp most — októberben — levelet kaptam tőle, melyben írja, hogy még ebben az évben újabb monográfia jelenik meg, mely negyven alkotóévének egészét öleli fel, 1921-től 1961-ig. Ebből majd mindenesetre jobban megismerhetjük életét, működését, mint ahogy eddig ismertük. Igy azonban még egyoldalúbb lesz kapcsolatunk vele, viszonyunk hozzá, ha csak nem teszünk ez ellen végre valamit. Mert — többek közt — azt is írja, hogy mióta — 1934 óta — elszakadt tőlünk, különösen az utolsó esztendőkben, minden más országról, népről, kultúráról többet hall — és tud —, mint egykori hazájáról, Magyarországról, rólunk és kultúránkról. Én magam mindenesetre megpróbálom, hogy változtassak ezen a helyzeten, de azt hiszem szülővárosa, Pécs, és a virágzó helyi kultúra emberei — köztük az építészek — is vállalhatnának magukra

ebből a feladatból valamit. Időnként néhány kiadvány megküldése, — talán a *Jelenkoré* is — és, egy alkalmas időpontban, Breuer meghívása Pécsre—Budapestre (egybekapcsolva egy-egy Breuer-előadással, kiállítással) különösen hatásos lenne tájékozódásának, tudásának elősegítése szempontjából. Amit a harmincas évek kapitalista Magyarországa elrontott, igazítsa helyre — amennyire lehet — a hatvanas esztendők szocialista Magyarországa.

MAJOR MÁTÉ

Kassák Lajos rajza

Bertha Bulcsu: Lányok napfényben

Végre felnövőben van egy olyan fiatal írónemzedék, amelynek legjobbjaiban az erőteljes problémaérzék és a meggyőző ábrázolóerő lépésről lépésre egyensúlyba kerül. Legtöbbjük az ellenforradalom utáni években indult meg pályáján, bátor szívvel vállalva a sokáig szorongva figyelt valóság megismerését és feltérképezését. Nem kis mértékben nekik köszönhető, hogy a „mai téma" ismét izgalomteli várakozásokat szít az olvasóban. Bertha Bulcsu közéjük tartozik — magabízó eltökéltséggel, a gerjesztett önérzet belső bizonytalankodásai nélkül sorakozott be az újvágású fiatal novellisták talpraesett, karakán csapatába. Az indulás pátoszának nyoma sincs benne, társaival együtt ő is szenvedélyesen józan, szinte már görcsösen higgadt. Szemlélete és alkotói magatartása a rendezett intellektus uralmáról árulkodik; szép csendben kiforrotta a valóságot bátortalanul tapogató nosztalgiák vértelen líráját. Heves érzelmi érdekeltségét koncentrált figyelemmé transzformálja; nem engedi, hogy az túlzottan jóhiszeművé tegye. Illúziótlan fiatalsága magyarázza, hogy szigorúan szeret. Távol áll tőle a jótékonykodás: hőséin nem hajlandó egykönnyen segíteni — meg kell szenvedniök a legszerényebb emberségbeli előrelépésért is. Szereplőinek le kell számolniok elébb a rossz beidegzésekkel, a gépies életmódból következő gyarlóságokkal, a magasabbrendű emberi érdekek iránti közönnyel. Életükből Bertha épp ezért a megvilágosodás óráit veszi szemügyre és egyformán ment tud maradni a lélektani „nagyjelenetek" hatásvadászásától és a rideg purifikátorságtól. Nagy dolog, ha egy fiatal író tudja már, hogy a különb emberré válás „élménye" nemcsak boldogító, hanem fájdalmas is, és a mélyén ott feszeng a szégyen, amely tudvalevően szűkszavú. Mindennek jelentősége különösen világossá lesz, ha meggondoljuk: Bertha hősei nem öntevékenyen gondolkodó értelmiségiek, hanem a műveltségnek még alacsonyabb fokán álló munkások és a „vegetatív" élet kínjában-örömében bukdácsoló dolgozó fiatalok. Az ő lelki és erkölcsi felemelkedésük kezdő lépéseinek; műveltségük, méghozzá szocialista műveltségük kiépülésének szorongó — felelősségteljes ábrázolójaként mutatkozik be első kötetével a fiatal író. Műveltségen ebben az összefüggésben az emberről való igaz tudást kell érteni. Hogyan kényszeríti ki az élet ma nálunk a munkásemberek ezreiben önmaguk és társaik higgadt megbecsülését, a közösségi erkölcsöt — ennek feltárásában Bertha alapos emberismeretről és jóirányzékú írói ambícióról ad számot. Újdonsága az ilyen helyzetek bátor, következetes ábrázolásával függ össze — s az ezekben zsúfolódó problémák korszakos jelentősége egymagában is biztosítaná Bertha rangos helyét fiatal szocialista elbeszélőink között.

Főként olyan emberekre fordít figyelmet, akik első pillantásra szürkének, jellegtelennek tűnnek, akik egy ideig semmivel nem emelkednek ki a hétköznapi átlagosságból. Az író azonban észreveszi, hogy életükben egyszerre csak kipattannak olyan helyzetek, amelyek nagy energiájú gondolatcsírákat és tudatformáló logikumot kezdenek működtetni. Hol szunnyadt a választott alakokban ez a lehetőség évekig? Amíg az élet rájuk nem dobta az első nem ösztönös magatartás-reflex és az első nem-konvencionális gondolat terhét? Erről az író nemigen beszél. Csak belső átrétegződésük megindulása érdekli. Akkor lesznek témává Bertha számára, amikor az új emberi viszonyok létrejöttének objektív kényszere okán az élet fülöncsípi őket és elkezdi ráncbaszedésüket. Ez a témakör csak látszólag szűkkörű — végül az olvasónak rá kell jönnie, hogy országos érvényű és érdekű tünetről van szó e kötet novelláinak egész sorában: a szilaj vagy egykedvű önösség csendes-derűs baráti érzületté lényegülése tömegméretekben zajlik az életben, a munkásemberek ezreinél. Nyilvánvaló, hogy a tömeges jelenségek magyarázatát a társadalom objektív fejlődésmenetében találhatjuk meg, s Bertha ezért juttathat döntő szerepet alakjai eszmélkedését illetően a közösségi munkából kinövő megkerülhetetlen és kijátszhatatlan helyzeteknek. Az alapvető tevékenységben mutatja föl a szocializmus alapvető új erkölcsi kategóriáinak meggyökerezését. Írói módszerének sallangmentessége és mesterkéletlensége jól érvényesül az ilyen feladatoknál — inkább vállalja a naturalisztikus riport-hűséget, semhogy apparátusát túlfuttassa embereinek tudatkörén. Épp ezzel vizsgázik megnyugtatóan az írói lelkiismeretből és technikából: hűségesen ragaszkodik a felszínre

került problémák valódi színvonalához. Eszközeiben általában puritán, de így is az olvasót fogvatartó atmoszférát tud teremteni. *Egy ember megmozdul* című elbeszélésében egy szkeptikus, életútját illetően tanácstalan fiatalemberről van szó, aki érettségi után kényszeredetten dolgozik egy állami gazdaság irodájában. Bertha frappánsan érzékelteti itt, hogy az eszménytelen ténfergést a fiatalok javarészében a valóságos emberi kapcsolatok szüntethetik csak meg — *a megtapasztalt* igazságtalanságnak, a közelről látott alantasságnak az egészséges, fiatal kedélyben ki kell váltania az igazságosság, a tisztesség sóvárgását és igényét. Az író eléri ebben az írásban, hogy az olvasó együtt kínlódik hősével az élet megpróbáltató kis cselei közepette... s azt is, hogy felszabadultan kurjant a nagykorúság első botlatóin túljutott gyerekember után. E kötetnyitó írásban érződik még valamelyes írói segítőkészség, önéletrajzi elérzéke nyültség — de kötetzáró elbeszélésében (*Novella a ködről*) e melengetett témát már sokrétűbben és „filozófikusabban" képes megjeleníteni. Ebből a szempontból a kötet felépítése hatásosnak, szerencsésnek bizonyult: valóban jelzi Bertha valóságos fejlődését. Ez utóbbi elbeszélés a kötet legnagyobb becsvágyat mutató darabja. Bertha jókora fába vágta fejszéjét, amikor a zűrlésnek indult futballista-tehetségben a gondolattalanság, a belső üresség, a nyomorúságos tengődés hónapjait kíséri végig. *Genget*, a kallódó kapustehetséget az kínozza, hogy képtelen egyetlen önálló viszonyításra vagy logikai összekapcsolásra — semmiről nem jut eszébe semmi. A „lógás" életformája ehhez nem ad fogódzót, és benne magában sem működik semmilyen kezdeményezőkészség. Az író e lelki holtpont könyörtelen rekonstrukcióját nyújtja, s a második részben felnőttes komolysággal, bátyás jóindulattal irányítja hősét a céltudatos munka gondolatserkentő, rendteremtő erőfeszítéseihez. A köd, amely két dolog és képzet között terjengett, az egészséges életkörülmények jóvoltából szétoszlik — és az elején reménytelen fickónak érzett fiatalember már *önállóan* teszi meg a következő lépést a „rontások" alóli végleges felszabaduláshoz. Az elbeszélés fogyatékossága az író legszemélyesebb — általánosságban helytálló — felfogásával függ össze: bízik a körülmények mindenhatóságában. Csak ezt a hitét az érintett novellában némileg gépiesen érvényesíti. A gazdag és hiteles részletrajzot így bizonyosfokú tanmeseszerűség fojtogatja. Meg kell mondani, hogy ez a tény a fiatal szerző „pedagógiai" szenvedélyéből ered — komolyan veszi az irodalom eligazító, „igaz útra vezérlő" küldetését. Írása mindenképpen erkölcsi szépséget sugároz.

Szembetűnő, hogy a *Lányok napfényben* legtöbb darabja a munkával kapcsolatos erkölcsi kérdéseket bogozza. Bertha érezhetően nem fél a sematikus álirodalom által ellenszenvessé tett témáktól — nekirugaszkodik, hogy mitologizálás, elvont túlfeszítettség, továbbá filiszteri bölcsködés nélkül mutassa fel a hétköznapi munkavégzés történetileg változó — és megváltozott —, lényeges társadalmi vonatkozásait. A *Jégnovella* kísérteties halászainak ragadozó-„erkölcse" és a *Fuvarosok*, a *Citerás* önnön hányaveti felelőtlenségüket legyűrő munkásai a szuggesztív jelképek erejével feszülnek egymásnak. Tiszta formában fejezik ki ezek az írások Bertha meggyőződését a törvényszerűségek nyugtalanító, kényszerítő erejéről. *A fehér nézésű emberben* például a közömbösség, a másik ember iránti únott érdektelenség megszégyenülését úgy állítja az írás középpontjába, hogy érezni: ezek az emberek többé nem ismernek tréfát a munkásbecsület kérdésében. Az ilyen jellegű írások — a fent említett mellett kiváltképpen az *Elakadnak a vonatok* — az olvasót az amerikai munkásirodalom jellegzetes alkotásmódjára emlékeztetik: okos emberségre, segítőkészségre, szocialista magatartásra *„agitálnak"* — kultúráltan. Pillanatnyilag mintha ez lenne Bertha legbiztonságosabb terepe. Emberi érdekeltsége figurái sorsában a legegyértelműbben itt fogható meg. Fejlődésének iránya azonban nem a bármilyen élesszeműen vázolt életkép, hanem a *Lányok napfényben* című elbeszélés, valamint a *Novella a ködről* magvas és józan filozófikussága felé mutat. A kötet címét adó elbeszélés a rejtőző idill önfeledt boldogságát a társas örömök gazdagabb, szövevényesebb létezésmódja felé csalogatja, s ennek az írásnak derűs egyszerűségében több mélység van, mint *A halakat nem lehet kipusztítani* ambíciózus, az írói készültséget lelkendezve fitogtató vizsgadarabjában. Summaként. nyugodt lélekkel kimondható, hogy Bertha Bulcsu szuverén, biztos tehetség, akinek további emelkedése most már lelkiismeretességének megóvásán és vállalkozókedvének töretlenségén múlik.

HORVÁTH ZSIGMOND

Csuka Zoltán: Fényes a tűz lángja

„Sok szó esett már arról, hogy volt uralkodó osztályaink nacionalista politikája következtében éppen azoknak a nemzeteknek a kulturális és irodalmi fejlődése maradt ismeretlen számunkra, amelyek nemcsak hogy közvetlen szomszédaink, hanem amelyekkel — mint a feudális Magyarország volt nemzetiségeivel — hosszú időn át egy állam keretei közt éltünk. A felszabadulás óta... ennek az elzárkózásnak a szempontjából már lényeges a javulás... Sok részlet-tanulmány, műfordítások hosszú sora... jelzi, hogy megismerésüket... irodalomtudományunk fontos feladatának tekinti". Ez a hosszú idézet Sziklay László: „A szlovák irodalom története" című művének bevezető mondata, annak a Sziklay Lászlónak, aki eddig is sokat tett a régi adósság törlesztése érdekében. S vele csaknem egyidőben jelent meg — ugyancsak Sziklay szerkesztésében s a szomszéd népek művészetének tolmácsolása terén nagy érdemű Csuka Zoltán fordításában, a szlovák népballadák szép gyűjteménye. „Fényes a tűz lángja" címmel. Az antológia nyilván reprezentatív igényű. Erre vall már a kiállítása. Az utószó ki is mondja, a jegyzetekből pedig szintén kitűnik, hogy a válogatás — az aránylag korlátozott terjedelem ellenére, arra törekedett, hogy az egész Szlovákiát képviselje, mint gyűjtőterületet. A szándék pedig — az utószó szerint: „kettős célt akarunk elérni: hangsúlyozni akarjuk a magyar s a szlovák népi kultúrának közös történelmünkben fogant mélységes rokonságát, de ugyanakkor közel akarjuk hozni a magyar nép minél szélesebb rétegeihez a szlovák nép sajátos lelkivilágát is".

Az antológia összeállítóinak ez a kifejezett tendenciája egyúttal megszabja azt is, milyen szempontok szerint kérheti számon a kritika a megvalósítást. *Ennek ellenére* kifogással kell kezdenünk. Nem lehet helyeselni, hogy a népszerű kiadványokban is *szokásos* s általában közismertnek és elfogadottnak tartott terminológia helyett ilyen talányos, semmitmondó és mint a csoportosításból kitűnik: következetesen be sem tartható tagolásban foglal össze egy-egy, *körülbelül* azonos tematikájú ballada csoportot: „Katonák és betyárok sorsa" — „Legények sorsa" (?) — „Lányok, menyecskék sorsa" (?) Arra nézve, mennyire naív ez az érthetetlen beosztás, csak egy példát: Közvetlenül a harmadik csoport *előtt*, ilyen címmel: „Három lányt felnevelt" a második csoportba került egy kimondottan *lánygyermeki magatartást* jellemző epikum. Az egésznek a komolyságát rontja az ilyen „eredetieskedés", mikor a történeti ballada, lírai ballada, románc, betyárballada, vitézi, bujdosó, rabének stb. stb. terminológia, még ott is, ahol a besorolás valóban nehézséggel jár, nyilván többet mondott volna a *műfaji lényegről*, mint a szerzők által követett módszer. Annál is inkább felróható ez a különösség, mert a tudós szerkesztő maga is ad — ha már valamilyen érthetetlen okból teljesen elvetik a szokásos beosztást — módszertanilag elfogadhatóbb szempontot, mikor azt mondja: „Hadi- vagy betyárélet s szerelem: egy-két kivételtől eltekintve e két pólus között zajlik az itt közölt balladák cselekménysora."

A gyűjtemény *egészéről* elmondható, hogy az olvasót valóban meggyőzi két szembeszökő tényről: a magyar balladakincsben, de szinte valamennyi szomszéd nép folklórjában kimutatható — mutatis mutandó — közös motívumok révén arról, hogy ugyanegy kultúrformában gyökereznek: „a középkori jobbágyság azonos életkörülményeiben, egységes kultúrájában s minden elszigeteltséget áttörő, eleven érintkezésében." A hang tehát szívmelegítően ismerős. De ugyanakkor különböző is. Nyilván nem a fordító skémája, hanem a szlovák népköltészetre jellemző attitüd, az a fajta lelki diszpozíció, sajátos életérzés, amelynél a szenvedély skálája mintegy csak mollban tudja kifejezni magát, a tragikus sötét színeződései felolvadnak egy-egy lágyabb hangvételben, a líra váratlan betörésében. Illetőleg az öröm, az élcelődő-csípkelődő érzésből fogant víg balladák alaphangulatát hirtelen kizökenti valami melankólikus szín, a keményebb hangnem meglepő beütése. Ha, mint Sziklay alá is húzza, „légkörében, mondanivalójában és kifejezésmódjában" valóban sok is a hasonló, ugyanakkor a balladákból is kiolvasható, az utószó is kiemeli, hogy a szlovák népnek alapvetően más a sugártörése, ahogyan érzésben visszareagál. Helyes volt a válogatástól, hogy észrevehetően arra törekedett, hogy nem *a közös jelleget* mutató, hanem éppen a *sajátos*, formailag is, életérzés szempontjából is a szlovák észjárásra stb. jellemző darabokat ültette át magyarra, többségében éppen azokat, amelyekben ez a különös lágyság, lírai színezettség a szembeszö-

kő. Így valóban „a szlovák népi lélek számos jellegzetességét, csaknem teljes arcképét megkapjuk a gyűjteményben" s ebben nagy érdeme van a válogatásnak, amely Ján Kollár 1834-ben a szlovák epikumot először publikáló kiadványából éppen úgy merített, mint az 1959-ben publikált Bartók-féle gyűjtésből. Ez a széles skála egyrészt, a parafrázisokban is a szlovák lélek más-más vonását érzékeltető szemelvények másrészt, valóban sok új vonást adnak még annak a számára is, akiben élt valamilyen elképzelés a szlovák lelkiségről.

Elvetve a kínálkozó, de nem tudományos igényű műről, lévén szó, esetleg erőszakoltnak ható több kérdés feltevését, a tolmácsolás problematikáját kell szóvá tenni.

A kérdés ez: mennyire modernizálhatja a fordítás a külön korszakok sajátos nyelvi rétegződését, szólásformáit, kifejezésbeli ódonságát, tehát az eredeti szöveg egyik értékét: kétségtelen archaizmusát, a nélkül, hogy éppen a legjellemzőbbek egyikét: a sajátos nyelvbeli atmoszférát meg ne hamisítaná? Mennyire fogadható el, bocsátható meg, hogy az átültető *a maga kora* és egyéni *nyelvkincse* frazeológiáját használja s így eltűnik az *eredeti zamat*, amely az eredeti szöveg egyik legnagyobb értéke? Ez többé-kevésbé elkerülhetetlen. Marad tehát a forma és a tartalmi mondanivaló, ami számonkérhető a fordítótól.

Fel kell tenni, hogy Csuka Zoltán a *formai megoldásokban* hű maradt a szlovákban kialakult formákhoz, ritmikailag is igyekezett követni a sorok tagolódását. Mindenesetre így is kár, hogy sem a kurta jegyzetek, amelyek csak néhány tárgyi magyarázatot adnak, sem a különben alapos utószó nem beszél a fordító és fordítás elveiről, ha nem is tudományos igényességgel, de legalább tájékoztatás jelleggel. Ismerjük és elismerjük Csuka Zoltán képességeit, korábbi érdemeit, amelyeket pl. a délszláv balladák új tolmácsolásával, Nyegos: A hegyek koszorúja című művének átültetésével szerzett, hogy sem már *eleve* ne tételeznők fel, *képes*, mint költő és szlávista is a maximumot nyújtani, a megértésben és megértetésben. Így inkább a műfordítás *problematikája általában* szempontjából tesszük szóvá néhány gyengébb megoldását. Nem a szöveghűség vitatott és vitatható kérdését feszegetjük akkor, amikor — éppen mert nem tudományos igénnyel készült — *a félreérthetőség* néhány helyen tettenérhetően a fordító fáradtságára valló hibáit felrójuk. Itt van mindjárt egy példa, amely egy más fordítással való összevetés útján egyaránt felveti a modernség és a szöveghűség kérdését, tekintettel arra, hogy *feltehetőleg* elég régi szöveg. (Maga Sziklay is a XVII. század anyaga közt tárgyalja.) Nos Csuka megoldása szerint (általam vertikálisan kiemelve a furának tetsző szó):

„Urak földje MELLETT, szürke ló KERENGETT,
rajta búsan Jankó ülte meg a NYERGET,
búsult mert kedvesét elvitték Csejtére,
az urak várába, tömlöc fenekére"

Baranyi Ferenc fordításában (Idézi Sziklay. Irtört. 84—85. lap.)

„Deres csikó kószált úri szérű mellett,
szőrin ülte Jankó, bús szíve kesergett,
elvitték babáját, elvitték Csejtére,
börtönbe vetették, kastély pincéjébe"

Most itt nem beszélve arról, hogy „JANKÓ ülte meg a nyerget" — azt jelenti, hogy — nem más!, holott a szöveg nyilván azt akarja tudatni: Jankó volt egyszerűen a neve! — a két szöveg közti *értelmi* ellentmondás jogossá teszi a kérdést: melyik a hiteles? Az tudniillik az érzésünk, igen sok helyen, hogy a rímkényszer miatt nem mindig a legszerencsésebb, még grammatikailag sem, hát még értelemszerűleg a legszerencsésebb megoldásokat választja Csuka Zoltán, amikor pl. ugyanabban a versben így fordít:

„S ha majd a törökök Bécset ostromolják,
elveszem zászlajuk, s rajta arany HOLDJÁT" (Kiét?)

Nem szabadott volna — még népszerű kiadványban sem, vagy éppen abban (?) magyarázat nélkül hagyni — ha már értelemszerűen esetleg így van az eredetiben is, az ilyeneket:

„Ama réten, ama réten, szép zöld réten,
MEGSZABADALT (?) kis kút tövében."
(9. old.)

Vagy:

„Ott fekszik a sötét földben,
csak ásóval föltöröttben,
még csak meg se boronáltban,
csak SEPRŐVEL FELHORDOTTBAN."
(13. old.)

Az egész vers értelmét keresteti „A Rakovci szép városka" című már csak azért

is különös értékű balladában, mert Mátyás királyról szól, hogy — mintha kimaradt volna a derekán néhány sor: a nenő tanácsa után, hogyan ejtse meg a megkívánt lányt, — nem a balladai szaggatottság! — hiányzik, az átkötés (még akkor is, ha be kellett volna toldani! — egy sort).

Vagy az ilyen inverzió:

„Adtatok, adtatok a török gályára,
mintha nem tartoznék *hozzátok családba.*"
(32. old.)

Nem szaporítjuk a példákat, mindenesetre egy következő kiadásban gondosabb lektorálás ki kell küszöbölje ezeket és a még bizony található melléfogásokat, az ilyen nagy munkánál nyilván elkerülhetetlen, de el nem tűrhető szemölcsöket.

A „Fényes tűz lángja" a felszabadulás előtt és után megjelent, a szlovák irodalmat bemutató antológiák sorában, már csak művészi kiállításánál, szándékánál s a megvalósítás többségében művészi megoldásánál fogva is külön súllyal esik latba. Már csak azért is, mert mint láttuk, a folklóre-anyag közvetítése elég buktatóval jár. S hogy mégis akadt művész, aki vállalkozott rá, és aránylag ilyen jól oldotta meg, az a magyar irodalom nagy ténye.

S a népi demokratikus államok irodalmának „tartozik" rubrikájában mindenesetre egy tétellel megint kevesebb az adósságunk.

ZSIKÓ GYULA

André Schwarz-Bart: Igazak ivadéka

Goncourt-díjat nem adnak bagóért, fiatal írónak különösen nem. Ha André Schwarz-Bart az Igazak ivadéka című regényéért 31 éves korában megkapta, a legilletékesebb elismerés hitelesítette, hogy jelentős író. Ez, valamint különleges mondanivalója és látásmódja az, amiért mi is beszélünk róla.

Egy zsidó család történetét írja meg, de nem a szokásos családi regények keretei között. A középkor kezdő századain indul, s eljut egészen a hitleri időkig. Az angliai York városában 1185-ben egy pogrom után a vártoronyba zárkózik be 26 megmenekült zsidó, és mikor egy heti ostrom után helyzetük végleg tarthatatlanná válik, vezetőjük, az öreg Lévy rabbi nem hódol be az erőszakos térítőknek, hanem hívei beleegyezésével agyonszúrja őket és utolsónak önmagát öli meg. Isten azzal jutalmazza hűségét, hogy családjában az idők végezetéig mindig lesz egy kiválasztott, egyike annak a 36 Igaz férfiúnak, akiket isten arra rendelt, hogy szenvedések és mártíromságok árán szolgálják az ő örök dicsőségét. Ez a zsidó legenda a tengelye a közel évezredet felölelő történetnek, mely aztán Lengyelországban folytatódik, ahol a család gyökeret ver, de az ismétlődő pogromok tűrhetetlenné teszik életüket. A Lévyek eddig csak változatos arcéleket mutató Igaz férfiai után itt lép színre az első jelentős alak, Mordecháj, a bivalyerejű óriás és tűzről pattant felesége, a szép Judit. Bátorságukkal kimenekülnek egy vérfürdőből és fiúkkal, Benjáminnal, aki Németországban jól menő szabóságot rendez be, új élet kezdenek. A történet, — mely már a lengyel viszonyok kitűnő bemutatásával erősen kiszélesedik és elsősorban a lengyel zsidóság bensőséges és meghitt családi életét festi meleg színekkel, — itt hatalmas freskóképekben mutatja Stillenstadton, a csendes kisvároson keresztül az 1930-as években már erősen félrecsuszamló német világot. Ugyanakkor átvált az eddig néhol szinte bibliai hangvételről, a jelen felé fordul, ahol semmivé foszlik minden legenda. Realisztikus, hiteles rajz ismerteti a társadalmi viszonyokat, melyek alján már messziről morajlanak a készülődő hitlerizmus baljós hangjai. Benjámin fia, a kis Ernie, az egész mű főalakja, az utolsó Igaz, gyönyörűen mintázott gyerekfigura. Csupa értelem, érzékenység, gyengéd szeretet tölti el a világ iránt. Annál érthetetlenebb számára az az alattomos és fokozódó gyűlölet, mellyel iskolatársai körülveszik. Ütik-verik, megkínozzák, csak egyetlen hű barátja van, a kis szőke Ilse, és egyik tanára, aki oly nagyra becsüli, hogy melléje áll. A náciőrület azonban egyre vadabbul tombol, a tanárt kirúgják, Ilsét eltiltják tőle, s a „Pimpfek", ezek az elva-

dított kölyökfenevadak, leendő gyilkosok, félig agyonverik. Ernie nem bírja tovább, leveti magát az emeletről, de nem sikerül meghalnia, és bár majd minden csontja összetörik, mégis fölépül. De most mxr végre benne is éledni kezd a harag. Bátran verekszik, védelmezi magát és családját. De mindhiába; a hitleri szennyes mocsár elöntötte Németországot, és Ernie Frenciaországba menekül, s önként jelentkezik katonának. A háború egész Európán átcsapó hullámai ott is elérik, egy darabig valóságos Villon-módra csavarog, a tanyákon szerelmeskedik, végül Párizsba vetődik, amely közben szintén német megszállás alá került. Már nem fél, bár érzi, hogy nyakán a hurok, s szinte bűvöletben nézi és siratja a világ hihetetlen és számára érthetetlen lealjasodását. Az utcán megment fasiszta suhancok kezéből egy menekült zsidólányt, Goldát, természetes és mély szerelem köti őket hamarosan egymáshoz, és ennek a bensőséges, az akkori pokolban kivirágzó fájdalmasan szép érzésnek mesteri rajza a könyv legszebb lapjai közé tartozik. De Goldát hamarosan elviszi a Gestapo és Ernie önkéntesen bekérezkedik a szörnyű drancy-i koncentrációs táborba, hogy szerelmével sorsát megoszthassa. A vég most már gyorsan közelít: tehervonatba zsúfolják őket, és egy iszonyú ötnapos, leplombált marhavagonban töltött utazás után, — melynek minden emberi fantáziát felülmúló borzalmait a szerző nagy mértéktartással írja le, és amely alatt megmutatkozik az utolsó Igaz lelki nagysága és tisztasága, — Auschwitz kísérteties krematóriumkéményein keresztül szállnak föl hamvaik a végtelen levegőégbe, mint a többi hatmilliőé...

Megrázó és különleges írás ez a regény. Ahogyan a hosszú századokat átkaroló mesefonalakat végigvezeti, — szoros és biztos szerkesztéssel, mely a legváltozatosabb színterekkel, életformákkal, gazdasági viszonyokkal és jellemekkel ismertet meg bennünket, anélkül, hogy valahol is fölös sallangokat vagy hamis hangot használna, — egy fiatalon is teljes fölkészültségű, nagy írót mutat.

A téma maga *sui generis* kényes és a legnehezebbek egyike: az író a zsidóság évezredes üldöztetését, szenvedéseit, pusztulását siratja. Eszmei mondanivalója pedig tulajdonképpen az, hogy a zsidó sors nemcsak az ő ügyük, hanem valójában az egyetemes humánum problémája. Az egész könyv egy égig harsanó jajkiáltás: miért gyűlölnek, ütnek bennünket, miért, miért?! A válasszal azonban adós marad az író. Csak azokat a gyökereket ássa ki, amelyek ijesztő mélyre ereszkednek és legalább közelebb visznek valami magyarázathoz. A lényeget a zsidók ősi és tiszta istenhitében látja, mely elkülöníti őket a többi embertől, és ehhez szent könyveikhez életük árán is ragaszkodnak. Így lett belőlük „separatum corpus" a világban, így kerültek a gettókba, ahol az egymásrautaltság, a könyv nagy tisztelete, az erős gondolati beállítottság, egy fejlett szellemiségű, belterjes és zárt társadalmat alakított ki, mely a környező világtól bizonyos mértékig mindig különbözött. Schwarz-Bart regénye ezt az egész folyamatot nagyon hitelesen illusztrálja, de ez egyben szemléletének egyetlen, és tegyük hozzá, nem írói gyengéje is.

Nem mintha egyetlen sora is cáfolatra szorulna. Fájdalmasan szomorút, de valódit és igazat ír. Csakhogy maga is érzi a distanciát, a hit béklyóit, melyek úgy megnehezítik, hogy a való élettel kézenfogva járhassunk, és van hozzá bátorsága, hogy az Igaz férfiak sorában megírja Benjáminról, hogy titokban inog hitében, mely csak bajt hozhat rájuk. Miért? Miért? Gyötrődve keresi szakadatlan vesszőfutásának okát, akár a regény néhány más szereplője, mint a nácitörvények miatt újra zsidóvá tett és elmozdított egyetemi tanár, aki ezeket mondja: „Kétezer esztendeig tanították a katekizmust, és ez teremtette meg azt a talajt... amely lehetővé tette..., ugye érti, mit akarok mondani?" Az író mindvégig krónikás marad és csak helyenként szúr be néhány sort, mely felfogására rávilágít. Így a III. rész befejező sorai: „Az 1933. esztendőben történt ez, Jézusnak, a meg nem valósítható szeretet csodálatos hírnökének eljövetele után." Vagy a VII. rész 374. oldalán: „Ha Jézus visszajönne a földre és látná, hogy a pogányok kardot csináltak belőle saját fivérei és nővérei ellen, nagyon szomorú lenne, örökkön-örökké szomorú." Máshol is akadnak utalások, különösen a középkori események során, melyek az író szerint az egyház felelősségét éreztetik a sokkal későbbi zsidóüldö-

zések tekintetében. Mindenki ismeri a Hep-Hep! úszító jelszavát, az inkvizició máglyáit, a türelmetlen hittérítés ma már érthetetlen eltévelyedéseit, melyekkel a legszentebb célt vélve szolgálni, az ecclesia militans nem vette észre, hogy isten országát akarja terjeszteni és a sátánnak teremt virágzó gyarmatot. „Sub specie aeternitatis" működött és közben a társadalom gonosz és szemforgató maradt. A vallási forrásból eredő gyűlölködés végzetes lélekmérgezést okozott, és bár az egyházak a hitlerizmussal élesen szembenálltak, az a hihetetlen elembertelenedés, melyet a nácizmus iszonyú időszaka Európára zúdított, nem utolsó sorban támaszkodott erre a régi keletü indulatra. André Schwarz-Bartnak nyilván ez adta kezébe a tollat, de a fegyvert is, mert maga is az aktív ellenállók tagja volt és maga is zsidó. A saját sorsán érezte az antiszemitizmus ostorcsapásait, de ez a még sokáig visszhangzó hatalmas jajkiáltás azért szakadt ki belőle, amit a közelmúltban látnia kellett. Regénye szerint a zsidóság egy oktalan gyűlölködés nyersanyaga, az önmagáért való antiszemitizmus a legalacsonyabb ösztönök levezető csatornája, megnyilvánulásainak hőfoka szerint egyben a tömegbestialitás legpontosabb mérőeszköze. És jóllehet, a történelem hosszú századai éppen elég pusztítással szolgáltak, méreteiben és elvetemültségében éppen ez a korszak produkálta a legiszonyatosabbat: a hitleri őrületet. Az író fájdalma ezért és itt a legmélyebb és a regényben is ezért fordítja erre az időszakra a terjedelem nagyobbik részét.

Csak egyet hiányolunk: az író, aki ilyen élesen lát, egy kissé maga is átveszi hőseinek lelki attitüdjét. Mintha valami végzetszerűségnek fogná fel a történteket, misztikus erők művének, melyekkel szemben az ember tehetetlen, és élünk a gyanúperrel, hogy a szerző gondolatvilágában előfordulnak metafizikai tényezők is. Talán ezért marad passzív a könyv konkluziója. A felejtés ellen írta meg, de a tiltakozás, a cselekvés érdekében nem fúj riadót. Így a probléma gordiusi csomó marad. Szereplői viszont a világot valahogy polárisan fogják föl, csak zsidónak vagy nem zsidónak látják, pedig nem akarnak elkülönülni, de nem veszik észre, hogy ezzel szemléletük mégis korlátok közé kerül. Jól érezteti az író, hogy sem ők nem találnak kapilláris csöveket, melyeken keresztül megszülethetnék valami szemléleti reciprocitás, sem az amúgyis eredendően ellenséges környezet. Pedig a konkrét történet minden sorából néma vágy sóvárog egy egyetemes és igazságos világrend után, mely mindezt az ősi gyötrelmet megszünteti és az embert, valóban emberré emeli. De mikor jön el és milyen legyen ez az új és „katholon" társadalom? Erre az író nem ad feleletet.

André Schwarz-Bart regénye rendkívüli vállalkozás. Időben és anyagban ekkora tematikát egyetlen közel 400 oldalas regényben maradéktalanul megírni, szinte nem is lehet. Mégis megcsinálta, méghozzá magasrendű fölkészültséggel, ritka szemléletes ábrázolóképességgel, nem mindennapi jellemformálóerővel. A középkori szereplők éppoly élő figurák, mint a maiak, minden alakja a szerző mély pszichológiai és életismeretéről tanúskodik. Gondolatébresztő, fölkavaró könyv ez a végeredményben szenvedélyesen humanista írás, sokáig fognak gyűrűzni hullámai az olvasó lelkében.

WERNER ISTVÁN

Waldapfel József: Szocialista kultúra és irodalmi örökség

Irodalmi kritikánknak a felszabadulás óta kétfrontos harcot kellett — és bizonyos mértékig még ma is kell — vívnia: egyfelől védeni a múlt becses örökségét attól a sorstól, hogy hamis cégérül a reakció felhasználhassa; másfelől elhárítani minden akadályt és bármely oldalról jövő ideológiai ellenállást a kibontakozó új irodalom útjából.

Az új irodalom a felszabadulás első éveiben még vajúdóban lévén, ez a terület nem okozott különösebb stratégiai

gondot. Igazi csatazaj ezen a vonalon valójában csak egy bő évtized óta hallatszik, örvendetesen egyre erősbödő hullámokban.

Életre-halálra menő küzdelem a felszabadulás első percétől kezdve az első, *a régebbi fronton* lángolt fel. Itt ugyanis nem 1945-ben kezdődött a harc, hanem már félévszázaddal előbb. *Ady* 1906-ban kelt jelzése élesen rávilágít a harc komolyságára s az ellenség veszélyes taktikájára: „Ők már a múltból is elraboltak, meghamisítottak mindent. — Nyomják a Petőfi-kultuszt, s miattuk nem vezekelhetett még ez az ország Martinovicsék miatt. Ők önkényesen válogatják ki a múlt nagyjait is, s ellenünk vonultatják fel őket. — Álhazafiságukkal agyonterrorizálnak ezek minket." — „Már régen láttam, hogy Petőfi meghamisítóival igazán alaposan elbánni csak egy ember tudna: Petőfi, — jelenti ki 1910-ben. — Jöjjön ellenük Petőfi maga, a maga szociális hivatásával, a mag csillapíthatatlan és határtalan forradalmiságával, a saját verskorbácsával."

Ady őrhelyét *József Attila* foglalja el, aki egy negyedszázad múlva ugyanarról a frontról, de egy kíméletlenebb ellenséggel, a fasizmussal küzdve, így summázza helyzetjelentését: „Ma az előadók műsoráról számtalan esetben törlik rendőri cenzurával Ady, Petőfi verseit, sőt volt eset, hogy Szép Ernőét is visszavetették." (Szocializmus, 1935., 5. sz.)

Ha az első években még eléggé érezhető *proletkultos* befolyást nem számítjuk is, akkor sem véletlen, hogy a felszabadulás után a Kommunista Párt vezette baloldal a magyar irodalmi örökségnek csak a Petőfi, Ady és József Attila nevéről nevezett, legfőbb bástyáit szállta meg azonnal. Még néhány fedezéket Csokonai, Batsányi, Katona zászlaja alatt partizánalapon vettek birtokba a baloldal némely, elszánt harcosai.

A többi állásokban (Aranyt, Vörösmartyt, Madáchot is ideértve — hogy csak a legnagyobbakat említsük —) a reakció rendezkedett be, minden eddiginél elszántabb küzdelemre.

Az így kialakult helyzet létrejötte ellen, — melyben a magyar irodalmi és kulturális örökség jelentős hányada akarvanemakarva egy sajátos belső száműzetésbe kényszerült, — *Révai József* jóelőre óvja a nemzetet. Emigrációjában írott *Kölcsey-tanulmánya* figyelmeztetés a haladó irodalmi örökség fogalmi körének nálunk erősen kísértő leszűkítési hajlandósága ellen: *a marxista irodalompolitikának a Petőfi—Ady—József Attila-életművek által határolt vonalnál mélyebben és bátran kell előnyomulnia a szocialista irodalmi és kulturális örökség birtokbavételéért folyó harcban!* Mert „ezek a nagy magyar költők (Berzsenyi, Kölcsey, Vörösmarty) különböző módon, más, más időben, korlátoltabban vagy teljesebben, bátrabban vagy habozóbban, teli hanggal vagy visszafojtottan — de mind a haladást szolgálták és az alapirányzatában egységes fejlődésnek voltak lépcsőfokai." (Marxizmus, népiesség, magyarság, II. kiad., 45. l.)

*

A Révai Józseftől meghatározott feladat megvalósítását a szintézis igényével *Waldapfel József* vállalta magára, akiben a Toldy Ferenc—Gyulai Pál—Péterfy Jenő—Riedl Frigyes—Horváth János örökségéből ötvöződött nemes hagyomány *marxista fegyverzetű őrizőjét* tiszteljük.

A feladat, amire Waldapfel József vállalkozott, a kezünkben levő tanulmánykötet címében van belesűrítva; más szavakkal kifejezve: *megmutatása annak, hogy minden olyan kulturális hagyomány része a szocialista irodalmi és kulturális örökségnek, amelynek fájáról „szed le gyümölcsöket a maradék."*

(Mielőtt tovább szélesítenénk recenziónkat, szeretnénk megjegyezni, hogy ezt a könyvet nem lehet csak önmagában ismertetni, mert ez lényegében része, folytatása egy nagy életműnek, amelynek éppen ez a kötet adhatná meg a legtalálóbb gyűjtőcímét. Vizsgálódásunk tehát a tudós szerzőnek *a felszabadulás óta alkotott, teljes ouvre*-jét érinti. Idézeteinket a címadó köteten kívül az *Irodalmi tanulmányok* c. művéből — a továbbiakban: IT — merítjük. A címadó kötetre vonatkozó utalásainkat csupán a lapszámra hivatkozva jelezzük.)

Waldapfel József „megmutató" vállalkozása rendkívül bonyolult s a maga idejében nem kevésbé veszélyes kísérlet volt, amely a saját vallomása szerint is *„nem történt meg akadályok nélkül". Vörösmarty* igazolásával kapcsolatban mondja

ezt, s a továbbiakban kifejti ez akadályok mibenlétét: „Ezek az akadályok részben Vörösmarty költészetének ellentmondásaiból adódnak, részben onnan, hogy az ellenforradalmi reakció s a burzsoá dekadencia ezeket az ellentmondásokat kihasználva, Vörösmarty kétségeit, megtorpanásait egyoldalúan kihangsúlyozva, a maga igazolására iparkodott felhasználni őt is. A felszabadulás óta a demokrácia táborában is voltak, akik a reakciós értelmezésnek hitelt adva, magát a költőt alaposabban meg nem vizsgálva, tartózkodóan, majdnem elutasítólag foglaltak állást vele szemben, vagy nem tudták, mit kezdjenek vele." (IT., 323. l.)

Tanulságos Waldapfel a bonyolult probléma megoldásánál alkalmazott módszerének vizsgálata, már csak azért is, mert ennek a szintézise magában foglalja azokat a jellemző vonásokat, amelyekből az *irodalompolitikus* Waldapfel Józsefnek a portréja felvázolható. Szándékosan használjuk az *irodalompolitikus* jelzőt, mivel Waldapfel kritikusi munkássága az adott történelmi helyzetben ki kellett, hogy lépjen a csupán esztétizáló „műítészet" bűvös köréből, hogy a történész-politikus elszántságának vértezetébe öltözve jelenjék meg a szocialista kultúrforradalom barrikádjain. Ilymódon történt kiállása egyben ki is emeli őt nagynevű elődeinek sorából, s ezzel új sort nyit, új iskolát teremt a magyar irodalomkritika történetében.

Míg a nagy elődök figyelmét inkább a kortársi irodalom esztétikai méltatása kötötte le, Waldapfelt *a múlt értékei visszaperlésének* az elődökénél hasonlíthatatlanul nehezebb küzdelmébe szólította a történelem.

Egész kritikai működésére jellemző az imponáló nyugalom. Ahol didaktikai megfontolásból vitára kényszerül, ott sem ragadja el az iszapkavaró indulat. Türelmesen, de azzal a magabiztossággal teszi meg észrevételeit, mint ahogyan a precíz tanár a hibásan felelő tanulót igazítja helyre. Minden tudományos fontoskodás nélkül *tudást közvetít* s egyben *nevel* is, olyan történelmi pedagógus-alkattal és elhivatottsággal, aminőnek korai magyar előképe, a kultúrpolitikus *Apáczai* alakjában tűnik elénk. Kritikusi és emberi portréjának ez a legjellemzőbb s egyben megkapóan rokonszenves vonása!

Noha nem törekszik a nagy arányokra, mégis még miniatűrjein is átsejlenek egy monumentálisban gondolkozó *tervezés* egyszerűséget, méltóságot és erőt harmóniába foglaló körvonalai.

Stílusa erőteljes, de nem hangos; gondolati és kifejezésbeli áttételek nélkül, a szép magyar nyelv egyértelmű igéivel érvel. Ebben olyan példaképekhez igazodik, mint Petőfi, még inkább Ady és József Attila, akiknek kritikai írásaiban nyoma sincsen a költészetükben egyébként uralgó szimbólizmusnak vagy a szakmai tolvajnyelv fordulatainak.

Értékmérő eszközeit a legnagyobb klasszikusokéval hitelesítteti; a nagyságot talán a *Taine*-évél, az igazságot bizonyosan a *Gorkij*éval.

Nem rombol, de nem is épít oda, ahol korábban semmi sem volt. A dolgokat egyszerűen a *helyükre teszi*, a marxista dialektika világos útmutatása szerint. Ezt a meghatározást őmaga alkalmazza Vörösmartyval kapcsolatban: „Az évforduló alkalom kell, hogy legyen arra, hogy Vörösmartyt *méltó helyére emeljük* a magyar irodalom nagy haladó hagyományainak képviselői közt. (IT., 323. l.) *Mai* visszásságok tisztázásánál is ezt az eljárást alkalmazza. Pl. *Fodor Józsefnél:* „Legfőbb ideje, hogy Fodor József egész eddigi életművét *a maga méltó helyére tegyük...*" (328. l.) Ez nem fogalmazási formula nála, hanem a *módszer tudatos megjelölése.* (Az esetleges félreértések elkerülése okából hangsúlyozni kívánom, hogy amikor Waldapfel kritikai módszerét idézve magam is a *„dolgok helyretétele"* meghatározást alkalmazom, semmiképpen sem gondolok arra a fogalomra, amit a *restauráció* kifejezéssel jelölünk.)

Minden hazai elődjétől megkülönböztetí az az érdeklődése, amellyel kutatja azokat a viszonylatokat, amelyek a mű, az alkotó és az adott társadalmi-gazdasági-politikai valóságok között fennállottak s egymásra kölcsönösen hatottak. Ez a kutatási mód csak *formájában* mutat rokonságot a *Buckle*-féle történetszemlélettel egy tőről fakadó *Taine-i „miliő-elmélettel", — következtetéseihez, ítéleteihez Waldapfel a marxista filozófia normáit alkalmazza.* Tagadja az idézett, módszereikben haladó vonásokat is felmutató, burzsoá irodalom- és történetfilozófiáknak a kikerülhetetlen *végzetszerűség* felé

tendáló, hibás következtetéseit. *Madách* visszaperlésének hatalmas győzelme is végső soron ennek a tagadásnak a bizonyító erején alapszik: „Az ember tragédiájának végső mondanivalója viaskodás mindazzal a kétséggel, amivel a költőt kora problémái, az önkényuralom és a nemzetközi reakció fojtogató uralma, valamint magának a polgári forradalomból született új társadalomnak ellentmondásai s az ellenforradalmat igazoló reakciós áltudomány vagy forradalomellenes következtetésekre felhasznált tudomány gyötri, de *viaskodás mindezzel — a haladásban való hitért.*" (138. l.) „Madách embere is azt az emberiséget képviseli, amely az ész erejében bízva *minden lehetőséget megpróbál*, hogy az életet szebbé, tartalmasabbá tegye." (175. l.)

József Attila emberi tragikumát is ezzel a marxista szemlélettel oldja fel a végzetszerűség burzsoá szentenciája alól: „Úgy vetett véget életének, hogy *tudta: igaza volt, tudta, hogy népe számára eljön az új világ*, amelyért ő is dolgozott, amíg tehette, de ő nem érheti meg." (303. l.) *„Úgy várta a proletárforradalmat, mint az egész emberiség megváltóját."* (289. l.)

Vörös fonálként húzódik végig Waldapfel egész életművén a *felelősségtudat* motívuma. Különösképpen dominál ez a *proletárirodalom* értékei feltárásának és megbecsültetésének vonatkozásaiban. A legfőbb tennivaló ezen a téren is a dolgok helyretétele. Több tanulmányban mutat rá Waldapfel arra, *mennyi mindennel vagyunk adósai a magyar proletárkultúrának:* „Művelődéspolitikánk irányelvei a demokratikus és szocialista hagyományaink ápolása terén elkövetett hibák elemzésében a legsúlyosabb mulasztásnak azt minősítik, hogy sem 1953 előtt, sem azután nem fordítottunk kellő figyelmet a munkásosztály kulturális hagyományaira, a Tanácsköztársaság örökségére, a két világháború között kifejlődött proletárkultúrára." (263. l.) Számára szívügy ezen a helyzeten a kor kívánalma szerint változtatni. Hogy mennyire közel áll gondolat- és érzésvilágához a proletárirodalom ügyének előbbrevitele, láttuk József Attiláról írott tanulmányaiban, s különösen szubjektív melegséggel érezzük *Komját Aladár* értékelésében: „Nemcsak kezdeményezője a magyar forradalmi proletárköltészetnek, hanem meggyőződésem szerint legnagyobb költője az 1919 utáni emigrációnak, s a hasonlíthatatlan József Attilán kívül alighanem a proletárforradalom egész magyar irodalmának." (226. l.) „A Magyar Tanácsköztársaság énekese egyben az internacionalizmus legnagyobb és legtudatosabb magyar megszólaltatója." (259. l.)

Az eddigiekben megismert vizsgálódó módszert kiterjeszti és alkalmazza a *ma* szocialista irodalmának elemzésére is, ezzel egyben teljessé teszi azt az elvi egységet, amelynek jegyében a kötet összeállítása történt. Ez az elv azon a következtetésen nyugszik, amelyet *Szabolcsi Miklós* így fogalmazott meg: „A ma szocialista irodalma nem gyökértelenül, művi úton jött létre, hanem előzményekre támaszkodik, eleven hagyománya van." (Tanulmányok a magyar szocialista irodalom történetéből, 1962., 5. l.) *Fodor József* „mély emberségű és szabad szárnyalású" költészetének, *Mesterházi Lajos* „merészen kísérletező drámai alkotó művészetének" méltatása során szemlélhetjük azt a biztonságot, amellyel mai művek és alkotóik változhatatlan helyét a magyar szocialista kultúra értékrendjében kijelöli.

A könyv szerkesztésének didaktikai koncepciójából eredően a magyar példák megfelelőit a *nemzetközi szocialista irodalomból* vett példákkal foglalja egységbe, a határozottan kitapintható *kölcsönhatások* elvének alapján. A szocialista irodalom egységét bizonyító kölcsönhatásokra utalva megállapítja, hogy: „A magyar irodalomnak 1917 márciusa s 1919 augusztusa közti egész fejlődésében benne zeng, benne lüktet az orosz nép Lenin és a bolsevik párt vezette diadalmas küzdelmének visszhangja." (219. l.) A magyar részről átsugárzó hatást *Szabolcsi Miklós* (i. m. 11. l.) így méri fel: „A szocialista világban s a kapitalista országok haladó közvéleményében egyre ismertebb a magyar klasszikus és modern irodalom s egyre ismertebb a szocialista irodalom is. S ennek az ismertté válásnak, egybeforrottságnak megvannak a maga előzményei: abban a munkában, amelyet magyar forradalmi írók a német, a szovjet, a cseh, a román forradalmi irodalmakban s mozgalmakban végeztek, munkájuk, tevékenységük és művük múlhatatlanul ré-

sze már az illető országok s népek irodalmának, műveik egyaránt részei a magyar s a szocialista irodalomnak; mert magyar írók munkája segítette fejleszteni, kibontakozni nem egy esetben más nép szocialista irodalmát is." Mindez értelemszerűen alkalmazható haladó hagyományaink irodalmi örökségének *nemzetközi* szerepére is. Ebben az összefüggésben mutatja be Waldapfel a Gorkij-Madách-problémát, a bolgár Petőfi-kiadást, Komját Aladár németországi hatását, a Petőfi-tanulmányíró Lunacsarszkijt, továbbá Alexej Tolsztojt, Kornyejcsukot, Staffot.

*

Felvethetné valaki, hogy írásomban szó sem esett holmi *negatívumokról*. Ez nem véletlen. Nem véletlen elsősorban a könyv szerzőjének az érdeméből, másodsorban: mert magam sem vadásztam ilyenekre. A műfaj sajátossága és méginkább annak tárgya által felidézett *elvi- és műhelyproblémák* izgattak, azok után kutattam. Ebben a vonatkozásban írásom szerény kísérletnek, (mint ilyen is csak vázlatnak!) tekintendő, a minden kísérletekkel együttjáró fogyatékosságokkal. De éppen ezek a fogyatékosságok figyelmeztetnek arra, hogy a szocialista kulturális örökség és a forradalmi szocialista irodalom meghatározásának műhelyproblémáival az eddiginél többet kellene foglalkozni.

SZABÓ GYULA

Szabó György: A futurizmus

Az ún. „izmusok" alapos — dokumentatív és értékelő — bemutatása régóta esedékes feladata művészettörténetírásunknak és irodalomtudományunknak. Hevesy Iványnak a 20-as években megjelent könyvein, valamint Kassák Lajos és Pán Imre 1956/57-es „Nagyvilág"-beli cikksorozatán kívül az érdeklődő — magyar nyelven — nem igen talál útbaigazítást a XX. század elejének művészeti mozgalmairól, iskoláiról. Ezért fogadtuk különös örömmel „A futurizmus" című kötetet (Gondolat Kiadó, 1962), amely Szabó György százhúsz oldalas tanulmányát, valamint a futurista, ill. hozzájuk többé-kevésbé közel álló teoretikusok (Marinetti, Papini, Apollinaire, Majakovszkij) manifesztumait és cikkeit, — — Boccioni, Russolo, Severini és néhány más futurista képzőművész alkotásainak reprodukcióit tartalmazza.

Szabó György kiindulópontja az, hogy „a futurizmus sajátosan *olasz* jelenség, s csakis az olasz társadalom korabeli állapotából érthető meg." Hasonló módon vélekedett — közel ötven esztendővel ezelőtt — Kosztolányi is: „Hogy megértsük őket (ti. a futuristákat), Olaszországba kell mennünk... Csakis Olaszországban születhetett meg a futurismo". (Kosztolányi D.: Modern költők.) A futurizmust kiváltó, kitermelő századeleji itáliai gazdasági-társadalmi helyzet jellemzése után a mozgalom megszületésének és történetének részletes rajzát adja Szabó György, megkülönböztetve a futurizmus három szakaszát: 1909—1915, 1915—1921, 1921—1943/44. Az első időszakban a mozgalom még tudott értékes és progresszív törekvéseket, alkotásokat, gondolatokat *is* felmutatni, habár a kezdettől fogva jelenlévő erő- és harckultusz már eleve teret nyitott az antihumanista, nacionalista-imperialista tendenciáknak. A második időszakot az utóbbi, agresszív vonások felülkerekedése jellemzi, a futurizmus ekkor már kifejezetten egy fanatikusan militarista, sőt prae-fasiszta mozgalommá válik. Marinettit legkülönb fegyvertársai elhagyják (Papini, Palazzeschi), mások pedig a fronton elesnek (Boccioni, a zseniális építész: Sant'Elia). Mussolini és Marinetti maradék csoportja között ekkor kezd egyre szorosabbá válni a kapcsolat. A Marcia su Roma után a futurizmus hivatalosan támogatott irányzat, de érdemleges szellemi produkciókra már nem képes.

Szabó gondosan tárgyalja a futurista esztétika sarktételeit, a modern, gépesített világ és a mozgalmas nagyvárosi élet ritmusának érzékeltetésére (dinamismo) és az események egyidejűségének kifejezésére (simultaneismo) tett kísérleteket. Feltárja a futurizmus és az irracionalista filozófia (Stirner, Nietzsche, Bergson, a pragmatista James) közötti kapcsolatokat, s felhívja a figyelmet arra, hogy a futurizmus abban különbözött a századelő többi izmusától, hogy be akart hatolni az élet minden területére: a futuristák foglalkoztak a zene, a színház, az iparmű-

vészet (kerámia), de mindenekelőtt a film és a fotó kérdéseivel, sőt még „A futurista konyha kiáltványá"-t is kiadták ...

Bár Szabó György igen figyelemreméltó munkát végzett tanulmánya megírásával és könyve érdekes függelékének összeállításával, — néhány kérdésben nem tudunk vele egyetérteni, ill. művét keveselljük. Először is nem pontos az a meghatározás (127. old.), hogy a század elejének első „izmusa" a futurizmus volt. A Matisse körül csoportosuló „Vadak" („Fauves") és a „Die Brücke" csoport német expresszionista festői néhány évvel megelőzték a futurizmust, sőt Braque és Picasso legelső kubista festményei is már megvoltak akkor, amikor a Le Figaro-ban 1909-ben napvilágot látott Marinetti kiáltványa, a futurizmus zászlóbontó alapokmánya.

Keveselljük Marinetti emberi-művészi jellemzését. Életének egyre lejjebb vívő útja, a tripoliszi, abesszíniai, albániai és a Szovjetunió elleni háborúk dicsőítése, Mussolini diktatúrájának buzgó támogatása mind szomorú tény, de nem fedheti teljesen el, hogy egy nem mindennapi tehetség jutott erkölcsi-művészi zsákutcába Marinetti személyében. Az Egyiptomban gazdag szülőktől, olasz apától és egyiptomi anyától született fiatal jogász nemcsak ügyes szervező, a futuristák „lelke és trombitája" (Kosztolányi) volt, hanem néhány maradandó értékű, részben francia (!), részben olasz nyelvű dráma és költemény szerzője is. Szívesen fogadtunk volna kissé árnyaltabb portrét erről az íróról, akit azután sajnos még néhány más nagytehetségű írástudó (Céline, Hamsun, Pound) is követett a humanizmus megtagadásában. Itt említjük meg, hogy Szabó György végre helyesen közli Marinetti keresztnevét: Filippo. Ez ugyanis a legtöbb magyar irodalomtörténeti műben hibásan szerepel. A Benedek Marcell-féle Irodalmi Lexikon kezdte el Francesco-nak emlegetni Mariettit, az azután átvette Szerb Antal („A világirodalom története"), s ugyanez a tévedés bukkan fel „A kultúra világa" c. könyvsorozat „Irodalom—Filozófia—Nevelés" c. kötetében is.

A futurizmus, mint speciálisan olasz jelenség, más országok szellemi életére jelentősebb hatást nem gyakorolt, — írja Szabó György, — azonban — a művészettörténeti tényeknek megfelelően — megemlíti, hogy a francia Robert Delaunay festőhöz, a dadaistákhoz stb. vezetnek szálak a futurizmus felől. Úgy gondoljuk, meg lehetett volna itt az elmúlt évtizedek egyik legnagyobb művészéről, a robusztus erejű Fernand Léger-ről is emlékezni, akinek előfutárai a gépi világ iránti vonzódásban a futuristák voltak. S pályafutása elején a futurizmushoz állott közel Salvador Dali művészete is (l.: Langui: 50 Jahre moderne Kunst, DuMont Schauberg, Köln, 1959, 297. old.). Itt jegyezzük meg, hogy — véleményünk szerint — helytelen lenne e művészben nem látni mást, csupán a modernista piktúra fenegyerekét, hiszen Dali — a nagy spanyol filmrendező Bunvel és Garcia Lorca barátja — olyan maradandó műveket is alkotott, mint „A polgárháború előérzete" c. vízió. Az izmusok között kétségkívül voltak olyanok — pl. az expresszionizmus vagy a szürrealizmus —, amelyek a futurizmusnál a ma művészete számára többet jelentenek. De ami a futurizmusban időtálló érték, arra az olaszok ma is büszkék, ezért rendezték meg az 1960-as Velencei Biennálén nagy retrospektív futurista kiállításukat, ahol Balla, Carra, Sironi, Soffici és mások alkotásainak tucatjait vonultatták fel. A „La Biennale di Venezia" című folyóirat 36—37. kettős száma (1959) pedig teljesen egészében a futurizmussal foglalkozik. (Pierre Francastel, Carlo Bo, Guiseppe Mazzariol, Casare Molinari, Maurizio Calvesi s mások tartalmas tanulmányainak megállapításait Szabó György nem értékesítette, s e fontos írások megemlítése is hiányzik könyve bibliográfiájából.)

Szívesen vettük volna, ha Szabó György bővebben szólt volna a futurizmus magyar vonatkozásairól. Érdemes lett volna idézni Nagy Endre „Várad—Pest—Párizs" c. könyvéből (Szépirodalmi Kiadó, 1958) azt a rövid részletet, amely egy 1913-as párizsi Marinetti-előadást és az utána következő parázs verekedést írja le; az eset jól megvilágítja a futuristák módszereit: „Marinetti mindig gondoskodott róla, hogy előadása általános pofozkodással és rendőri beavatkozással végződjék. Hasznosabbnak vélte, ha mozgalmáról az esztétikusok helyett inkább a rendőri riporterek számolnak be, mert jól tudta, hogy ezeknek nagyobb olvasóközönségük van", — írja Nagy Endre, aki Georges Petit galériájában maga is szemtanúja volt egy ilyen — Marinetti által kiprovokált — kézitusának.

Gulácsy Lajos és Aba-Novák Vilmos életművére is némileg rányomta bélyegét a futurizmus formanyelve. Aba Novák harsogó színű, mozgalmas képeinél ez első látásra nyilvánvaló, — l. egyébként Végvári Lajos „Szolnoki művészet" és Nagy Zoltán „Új magyar művészet" c. könyvét. Gulácsyról pedig ezt írja monografusa, Lehel Ferenc: „Már 1914-ben kezdett a

futurizmussal kacérkodni... Az ópiumszívó álma c. képe az olasz futurista Boccionira emlékeztet." (Lehel F.: Gulácsy Lajos dekadens festő, Amicus, 1922.)

Kassák Lajos munkásságát a futurizmus mélyebben nem befolyásolta. Hogy csak egyes, nem lényeges külsőségek kötötték őt össze Marinettivel, — ezt Kosztolányi már 1915-ben megírta a Nyugatban, amikor az Éposz Wagner maszkjában c. kötetről számolt be a legnagyobb elismeréssel. Marinettivel, a háború megszállottjával szemben „Kassák Lajosnak van egy nemes és egyszerű ékszere: a fájdalom." Ennek ellenére azonban kétségtelen, hogy Kassáknak voltak a 10 es években olyan megnyilatkozásai, amelyek közel álltak a futurista frazeológiához. Így pl. az „Egy ember élete" c. ciklus 7. kötetében beszámol Kassák egy előadásáról, amelyet a Galilei-körben tartott. Itt többek között ezeket mondotta: „Mozgást akarunk, ami mindent mozgat!... Nem optimisták, hanem pesszimisták vagyunk, s így az életnek legmagasabb értelemben vett igenlői!" (Itt jegyezzük meg, hogy a bibliográfiában nem történik említés Kardos László „Magyar futurizmus" című tanulmányáról, amely az „Alkotás" című folyóirat 1947. évi 3—4. számában jelent meg.)

Szabó György megbízható tájékoztatást nyújtó, hasznos, szépkiállítású és olcsó könyvét reméljük, hamarosan újabbak fogják követni századunk művészeténekirodalmának többi „mouvement"-járól, s bízunk abban, hogy mostmár hamarosan a közönség elé fog kerülni e mozgalmak egyik legjelentősebb képviselőjének: Kassák Lajosnak az izmusokról írott összefoglaló munkája is.

DÉVÉNYI IVÁN

Jegyzetek könyvekről

Tatay Sándor:
A NYUGATI KAPU

A Simeon-ház legifjabb nemzedékének felnövéséről és színes életsorsáról vall Tatay Sándor új regénye. A három fiútestvér a 30-as évek gazdasági válsága idején érkezik el a felnőtté érés korszakába, s emberi kibontakozásuk és fejlődésük ábrázolása mellett az író rátapint a bekövetkező világégés kezdeti tüneteire is. Ezek a megnyilvánulások a határszélen, a „nyugati kapu" közelségében szembetűnőbbek, mint az ország belső területén, de eleinte nem eszmei képletekben, hanem egyszerű gazdasági jelenségek formájában jelentkeznek. A politikai háttér a regény folyamán egyre tisztábban rajzolódik ki az olvasó előtt, s a hitleri vállalkozás „hipertrófiás" réme behatol a magánélet rejtett zugaiba is.

A három testvér fejlődése közül kétségtelenül Tamásé a legérdekesebb. A regény lapjain őt pillantjuk meg először, nyugtalan természete az állandó újat keresés vibráló állapotában csapong. Amikor a határátlépést követő vándorlás során megismerkedik a tágabb világgal, szinte záporoznak rá az új és váratlan benyomások. Egy ideig a lélek szabaddá tételében látja a legfőbb jót, — megértő szkepszise nem hagyja megállapodni egyetlen világnézetnél sem. Érzi, hogy „mindeneket meg kell próbálni, de semminek a hatalmába kerülni." Ez a bölcseleti koncepció csak addig tarthat, amíg a társadalmi visszásságok és az ember elnyomorításának látványa mélyebb látásmódra nem serkentik. Ahhoz, hogy a szelíd arcú, protestáns papnövendékből a bécsi munkásfelkelés tudatos harcosa váljék, még számos élményt kell megszűrnie és magába olvasztania; az egyéni boldogulás normái végül is semmivé zsugorodnak a szociális igazságok tüzében.

A másik két testvér sorsában kevesebb a belső fejlődést igazoló elem. Gábor, a legkisebb fiú arcéle halvány, elmosódó, — pesti életéről csak apró mozzanatok tanúskodnak. Istvánt duzzadó férfiereje és józan esze markánsabb figurává avatja, de magatartásának eszmei és művészi hitelessége nem elég meggyőző. Rohamos anyagi fellendülése, szerencséje és rokonszenves felfogása között ellentmondás rejlik. Jókai hőséről még elhisszük, hogy kapitalista vállalkozása ellenére antikapitalista tendenciákat hordoz magában. De az első világháborút követő évek váltakozó konjunktúrájában valószínűtlen, hogy vagyonszerzési vagy gyarapítási törekvését emberi belátásból, nyugalomra vágyásból bárki is mérsékelné vagy feladná. Az író tanúsága szerint István tiszta eszközökkel küzd a családi birtok visszaszerzéséért és felvirágoztatásáért. A félfeudális rendszerben a gazdag nagybirtokost nem egyéni jószándéka, hanem a kor uralkodó viszonyai és az életforma törvényszerűségei vezetik.

Az írót a realista látásmód és szellemiség jellemzi; az alakok mozgatása, a párbeszédekben tükröződő felfogások érzékeltetése és a politikai légkör megteremtése kitűnően sikerült. Tatay az első hetven-nyolcvan oldalon nehezen találja meg koncentráló erejét, s a cselekmény mozaikokra töredezik. De később határozottá válik az írói vonalvezetés, és az epizódok tarka flórája eredeti színekkel gazdagítja a mese alapszövetét.

Van egy olvasói igény, amely a szépirodalom területén érdeklődéssel várja az elmúlt évtizedek történelmi és politikai feltérképezését. Tatay Sándor új regénye vonzó olvasmányossága mellett számos olyan vonással rendelkezik, amely az említett igényeket magas művészi szinten kielégíti. *(Szépirodalmi.)*

SZEGHALMI ELEMÉR

Sós Endre:
AKI AZ ÉGBŐL ELRAGADTA A VILLÁMOT...

Sós Endre művének ez a harmadik kiadása. Mi a titka ennek a sikernek?

Életrajzot írni mindig kockázatos vállalkozás. Aki ilyen munkába fog, azt kétféle lehetőség is csábíthatja. Az egyik a regényes életrajz, a másik a tudományos jellegű életleírás felé vonzza. Mind a két lehetőség magában hordozza buktatóját. A regényes életrajz hősei, jellemei nem minden esetben hiteles rajzai az ábrázolt történelmi alaknak; párbeszédeit, helyzeteit gyakran akkor is kiagyaltnak érzi az olvasó, ha írójuk lelkiismeretesen tájékozódott anyagában. A tudományos stílusú életleírás meg szárazságával, gyakori bizonygatásaival életszerűségektől fosztathatja meg hőseit; akiknek időnként elelhangzó, garantáltan hiteles mondatai sem képesek az érdeklődést felkelteni.

Sós Endre a középutat választotta. Írásának legfőbb erényei a puritán stílus, az izgalmas párbeszédek és a sajátos szerkesztésmód. Ez utóbbiról külön is kell szólnom, mert ez nemcsak a mű hangulatának, hanem a mondanivalónak is a hordozója. *Benjamin Franklinnal*, a nagy tudóssal Párizsban találkozik először a mű olvasója, amint éppen az amerikai szabadságharc követeként Franciaország támogatását nyeri el hazája számára. Franklin doktor ekkor már túl van életének delén. A beállítás — a polgár Franklin és a francia udvar, a francia király találkozása — nagyon tudatos és nagyon kifejező. Sós itt néhány ügyes párbeszéddel kitűnően érzékelteti a születő új világ erejét és a haldokló régi világ gyengeségét. Így válik egyszeriben szimbolikussá a regény címe is; így értjük meg azt is, hogy Franklin élete éppoly kevéssé lehetett csak a tudománynak szentelt, mint a politikának, hogy a felvilágosult ember és a szabadságjogait követelő polgár egymást egészítették ki benne.

Pályájának erről a csúcsáról tekint vissza a regény hőse, s ezzel kezdődik el a voltaképpeni cselekmény. Sós szerkesztése azonban nem egyszerűen retrospektív. A cselekményt újra meg újra megszakítják a hős párizsi tartózkodásának epizódjai, s ezekből új meg új visszaemlékezések folynak, természetes egyszerűséggel. Jó ízléssel, jó mértékkel. Nem ragaszkodik a kronológiai sorrendhez, s arra is ügyel, hogy ezek a visszatekintések ne tegyék regényét holmi mesterkélt Franklin-önéletrajzzá. E változatos szerkesztésmód talán csak ott hibáztatható, ahol egy-egy összefüggő, időben egységes részletet oda nem illő, inkább csak az érdekesség kedvéért elbeszélt epizód szakítja meg (mint amilyen az ún. „fűrészpor — vacsora"). Ezek az epizódok másutt, az őket megillető helyen sokkal erőteljesebben példázhatnák a hős egyes tulajdonságait; így azonban Sós céltudatos szerkesztésén ejtenek szépséghibákat.

Hősének nagy pillanatait, a nagy felfedezéseket, a nagy politikai tetteket drámai feszültséggel ábrázolja. Különösen megragadó Voltaire és Franklin találkozásának leírása. Itt még Sós humora is megcsillan egy pillanatra. A regény egészét tekintve viszont éppen ez az, amit hiányolnom kell. Puritán elbeszélő modora kissé túlságosan is visszafogott — pedig az említett részlet is igazolja, hogy színesebben írhatott volna, ha humorérzékét nem zabolázza meg ennyire.

Sós Endre egyéniségét különben is hiába keresnénk regénye stílusában: maga a téma tárja fel azt előttünk. Az tehát, hogy hőséül éppen Benjamin Franklint választotta, azt a Benjamin Franklint, akiben szerénység és céltudatosság, alázat és büszkeség ötvöződnek tiszta derűvé, mély emberséggé. S nem kevésbé az is, amilyennek ezt a hőst Sós látja és megláttatja. Ezért őszinte, ezért igaz ez a mű. Ezért nyújt élményt.

MIHALIK ZOLTÁN

Csukás István:
ELMONDANI ADJ ERŐT

A kamaszkornak vannak nagy költői, de a költői kamaszkor korántsem ilyen izgalmas tartomány. Ha már kötetbegyűjtött verseket veszünk kézbe, kialakult

költői egyéniséggel szeretnénk találkozni. Nem változhatatlansággal, — az ellensége az igaz költészetnek —, de olyan hanggal, amely csak az adott költő sajátja, ami megkülönbözteti másoktól. Olyasmit, amit még nem hallottam, vagy legalább úgy mond el ismerős érzéseket, igazságokat, ahogy még nem mondták el. Gondolom, nem olyan magas ez a mérce, hogy akár kezdő költő is el ne *érhetné*. Csukás István kötete úgy érzem adósunk maradt ezzel. Pedig nem is annyira kezdő. Szerencsésebb kor és pályatársai már második kötetükön is túl vannak. Hiányérzetünknek nem egy esetleg balszerencsésen összeállított kötet, hanem Csukás eddigi verstermése az oka.

Milyen témák adják a kötet összképét? Gyerekkori emlékek, melyek apja kovácsműhelye körül csoportosulnak. Életképek a költő nagyvárosi életéből. Nagyrészük pontosan meg sem határozható, szándékukat tekintve a költő életérzéséről vallanak. És mi ennek az életérzésnek a leggyakrabban előforduló szócsoportja? Álom, hit, magány és szerelem. Eddigi életéből aránylag plasztikusan az áll előttünk, ami az ő számára is konkrét, élménnyel teli emlék. A pozitív oldalon az apai környezet (különösen amikor hangulatát egy szép vízióban tudja szembesíteni jelen hangulatával: *Lófejek hajolnak*) és a szerelem. (Szépen vall erről néhány sablonmentes, konkrét élményt idéző versszakában: *Vers az eltűnt szeretőkért*). Negatív oldalon a kiszakítottság érzés, az albérletek viszontagsága. Ami ezen kívül van, az a magánnyal határolt álom és hit melegháza, melyet a természet, az évszakok váltakozásának képanyaga fon át. De a megfoghatatlant, az életérzésben tisztázatlant nem lehet ezzel határozottabbá, pontosabbá tenni. A természet képei hiába mondanak többet a csak természetinél (pl. a tél borotvája, mint kép többször is visszatér) ha nincs meg a következetesen végiggondolt (vagy legalább csak érzett) belső fedezete. Úgy lesznek ezek a képek a költő szándékában szimbólumok, hogy semmit sem szimbolizálnak. A rét, a virágcsendélet, vagy az otthagyott paraszti élet pedig csak nosztalgiájának tárgyaként kap hitelt. Képi megjelenítésük stilizált, színtelen-szagtalan kivonat. Jellemzője nem is egy-két költő-példa epigon követése, mint inkább közhelyként vegetáló, eleve elkészített sablonok, verstörmelék összegyúrása. Képeinek, elemző megfigyeléseinek pontos kimunkálása, rímkezelése (majdminden versén végighullámzik) előlegezi a megszülető költő reményét. De az így jelentkező kompozíciós készsége a vers-egész dekomponáltságába ágyazva jelenik meg. Nem a szabadvers adta lazasági lehetőségekben bomlik fel verseinek egysége, hanem az alakjában látszólag zárt szerkesztési módon belül. Nem bonyolultság okozza zavarosságát, hanem egyszerűen az erőtlenség, mely nem tud nagyobb ívű képeket képezni, a gondolatok kapcsolásának feszültségét képtelen tartani. Nincs meg ezekben a versekben a szilárd érzelmi vagy gondolati támaszpont, amelyekre építkezhetne. Nosztalgiáiban pedig az ellentétes életérzések egymásnak feszülése hiányzik, melynek intenzitása ezt a stilizált ellen-világot hitelesíthetné. *A kötetben így inkább csak tehetséges, jó sorok vannak, versek kevésbé!* A sodró indulati hullámzásban megfeletkeznénk a pontatlanságról, képzavarról, egy-egy primitív rímről, esetleges sablonokról, sőt akaratlan reminiszcenciákról is. De hol van ez a sodrás ebben a kötetben? Ha a hibák ennyire szembeszökőek, leginkább azért van, mert az olvasó figyelme ráér közöttük botladozni. És a kötet végére sajnos ez az érzés kerül felül. *(Szépirodalmi.)*

KABDEBÓ LÓRÁNT

Katona Imre:
SÁRKÖZ

A Sárköz, hasonlóan az Ormánsághoz, évszázadokon át szinte megbonthatatlan gazdasági és néprajzi egységet jelentett, s mint minden közösségnek, vagy közkeletűbb, de pontatlan meghatározással: tájegységnek felépítése az összetevők bonyolult rendszere. Ezek az ősi közösségek szemünk előtt bomlanak fel, a modern élet, a nagyüzemi gazdálkodásra való áttérés alapjaiban változtatja meg az élet kereteit, s a hagyományok és szokások legtöbbször már csak az emlékezetben élnek.

Mindezt lehet ábrázolni a régi, immár idejét múlt pozitivista módszerrel, mely beéri a tények felsorakoztatásával, de lehet úgy is, hogy a néprajz kilép a gyűjtőmunka adathalmazából, s megkísérli magának a folyamatnak nyomon követését.

Katona Imre Sárközről szóló könyvében az egyszerűbb utat választotta: felsorakoztatja az összes kezébe kerülő forrást, sőt forrásértékkel nem bíró, alkalmi célt szolgáló újságcikket, hevenyészett idegenforgalmi tájékoztatót is, s ezek csoportosításával próbálja megrajzolni a régi Sárköz képét.

A módszer önmagában is gyanútkeltő: az alig 200 oldalas könyvhöz 165 forrás-

munkát sorol fel, s ezek közül 95-ből idéz, néha másfél, két oldal terjedelemben is! Nem nehéz kiszámítani, hogy könyvének legalább egyharmada (!) szószerinti idézet. Az ilyen kompiláció az eredménynél bosszúlja meg magát, mert a legfontosabbról, a régi sárközi élet alapformáiról, kibontakozásáról, a közösség kohéziós erejéről nem tud tájékoztatni.

Van ahol a források elégtelensége a szembeszökő. Azt írja a szerző, hogy „a sárköziek vallási életéről keveset tudunk", viszont meg sem említi Veresmarti Mihálynak a bátaiakhoz írott Intő és tanító levelét, s teljesen megfeledkezik Ipolyi Arnoldról, aki a hitújítás idejének idevonatkozó történeti adatait dolgozta fel. De találkozunk olyan hellyel is, ahol a sok forrás kuszálódik össze. Egy helyütt ezt olvassuk: „A szegények végezték az igazi termelő munkát", majd a következő mondatban, mintha ennek természetes következménye lenne: „Közülük kerültek ki a legjobb táncosok." Egyáltalán nem volt így, de ha a szerző így véli, mindenképp magyarázatra szorul, mert a szegénység nem szokott a táncos kedv alapja lenni. A 63. oldalon azt olvassuk, hogy a „sárköziek közül nem kerültek ki pásztornemzedékek", a 68. oldalon viszont ez áll: „A hivatásos pásztorok a falu társadalmán belül szinte külön réteget alkottak: nemzedékeken át öröklődött a foglalkozásuk." Már most melyiknek higgyünk?

Arra nincs semmi bizonyíték, hogy már a kelták foglalkoztak volna szőlőműveléssel (11. oldal), ilyen állítást azonnal megcáfol a történettudomány. Azt is meg kell jegyeznünk, hogy az Öcsény melletti római castellum romjai nem láthatók, — ezek nyilvánvaló tévedések.

Külön érthetetlen, hogy Katonának alig van szava a mai Sárközről. Az a sovány 16 oldal, amit ennek szentel, a könyv leggyengébb része; felületes s adatai sem pontosak. A nagyüzemi gazdálkodásra való áttérés gazdasági és politikai szükségszerűsége egy már bomlóban levő, hagyományos életformával került szembe, s az ebből adódó konfliktust csak súlyosbította a személyi kultusz éveinek rossz mezőgazdasági politikája. Itt az olyan adat, hogy Báta és Sárpilis már az 1950-es években szövetkezeti község lett, még csak nem is sejtet semmit abból a gazdasági eredménytelenségből, amit az akkori szervezés erőszakoltsága okozott. Erről azonban könyvünk hallgat, miként nem beszél arról a gazdasági fellendülésről sem, ami 1960 után következett be a sárközi falvakban.

Végül nem hallgathatjuk el, hogy zavarba ejtő a kötet végére csatolt „Mit olvassunk a Sárközről?" című jegyzék. Függetlenül attól, hogy az érdeklődő olvasó aligha tud hozzájutni a Fővárosi Lapok ajánlott 1866-os évfolyamához, vagy a Magyar Nyelvőr nyolcvan év előtti példányaihoz, nem beszélve a felsorolt kéziratokról, vajon többet tud-e majd a Sárközről, ha elolvassa a napilapok alkalmi riportjait, melyeket a jegyzék javasol?

Ha a szerző is, a kiadó is csak a legegyszerűbb ismeretterjesztésre törekedett, ha annyi volt a célja, hogy beavassa az olvasót a Sárközről szóló eddigi ismeretekbe, Katona Imre könyve ennek, de csak ennek a feladatnak felel meg. Ez viszont elég sovány eredmény. Mert a könyvből épp az hiányzik, amit joggal vártunk: a Sárköznek korszerű, a néprajztudomány mai színvonalán álló bemutatása. *(Gondolat.)*

CSÁNYI LÁSZLÓ

Beküldött könyvek

Az amerikai irodalom a XX. században. Szerkesztette Kardos László és Sükösd Mihály. — Gondolat. 34,— Ft.

Bédier, Joseph: Trisztán és Izolda regéje. Fordította Pap Gábor. Olcsó könyvtár. — Szépirodalmi. 3,— Ft.

Benkő László: A szépirodalmi stílus elemzése. Veres Péter szókincse és mondatfűzése. Nyelvtudományi értekezések 35. sz. — Akadémiai kiadó. 16,— Ft.

Casteret, N.: Harminc év föld alatt. Fordította dr. Gáspár Ervin. — Gondolat. 19,— Ft.

Charbol, Jean-Pierre: Egy emberrel több. Regény. Fordította Balázs György. Olcsó könyvtár. — Szépirodalmi. 3,— Ft.

Defoe: Moss Flanders. Regény. I—II. kötet. Fordította Vas István. Olcsó Könyvtár. — Szépirodalmi. 6,— Ft.

Éder Zoltán: Adalékok Babits újpesti és budapesti középiskolai tanárságának éveihez. Különlenyomat az Irodalomtörténet 1962. évi 1. számából.

Éder Zoltán: Ötven éve tanított Újpesten Babits Mihály. Különlenyomat a budapesti IV. ker. Könyves Kálmán Általános Gimnázium (Újpest) Évkönyvéből. 1962.

Filmévkönyv, 1961. — Gondolat. 36,— Ft.

Hajdú Péter: Finnugor népek és nyelvek. — Gondolat. 43,50 Ft.

Halász Előd: Gerhart Haupmann. Irodalomtörténeti kiskönyvtár 16.— Gondolat. 6,60 Ft.

Jókai Mór összes művei. Regények 3. Erdély aranykora. — Akadémiai kiadó. 41,— Ft.

Jókai Mór összes művei. Regények 7. A fehér rózsa. A janicsárok végnapjai. — Akadémiai Kiadó. 45,— Ft.

Katona József: Bánk bán. Olcsó könyvtár. — Szépirodalmi. 3,— Ft.

Kristó Nagy István: Ismerkedés a mai világirodalommal. — Szakosztályi füzetek. A TIT irodalmi és nyelvi szakosztályai országos választmányának szerkesztésében.

Madách Imre: Az ember tragédiája. Olcsó könyvtár. — Szépirodalmi. 3,— Ft.

Maupassant: A Randoli-lányok. Kisregények. Fordította Illés Endre. Olcsó könyvtár. — Szépirodalmi. 3,— Ft.

Móra Ferenc: Aranykoporsó. I—II. kötet. Kincses könyvek. — Szépirodalmi. 12,— Ft.

Nagy Lajos: Razzia. Olcsó könyvtár. — Szépirodalmi. 3,— Ft.

Péter László: Az „Igazság" története (1918—1919). Szemelvényekkel és repertóriummal. — A Somogyi Könyvtár kiadása.

Petrarca levelei. Összeállította, az előszót és a jegyzeteket írta, a szemelvényeket fordította Kardos Tibor. — Gondolat. 21,50 Ft.

A rátóti csikótojás. Mesék, népmesék, mondák. Válogatta, sajtó alá rendezte és az utószót írta Varga Katalin. Kincses Könyvek. — Szépirodalmi. 6,— Ft.

Szabó Gyula: Pécs szükségpénzei 1919—1921-ben. Különnyomat a Janus Pannonius Múzeum 1961. évi Évkönyvéből.

R. Várkonyi Ágnes: A kuruckor hősei. 2. rövidített kiadás. — Gondolat. 18,— Ft.

A Veszprémi megyei Könyvtár évkönyve 1961. Szerkesztette: Jelencsik Sándor. — A Veszprémi megyei Könyvtár kiadása.

Horváth Ferenc rajza

A Jelenkor V. évfolyamának tartalomjegyzékét következő számunkhoz mellékeljük.

62-4658 Pécsi Szikra Nyomda F. v.: Melles Rezső